

श्री वीतरागाय नमः

उपनेर्षया
विगमेर्षया
ध्रुवेर्षया

श्री उत्तराध्ययन सूत्र - १

गुरुप्राण आगम जत्रीसी

आशीर्वाद दाता : तपस्वी गुरुदेव पूज्य श्री रतिलालजी महाराज साहेब
प्रधान संपादिका : अपूर्व श्रुत आराधक पू. श्री लीलमबाई महासतीजी

स्व. पू. गुरुदेव श्री प्राणलाल भ. सा. ना हस्ताक्षरो

जे पानकम्मेहिं धणं मणुसा समाययन्ती अमयं गहाय
 पहायते पासययट्टिए नरे बेराणुबद्धा नरयं उवेंति ॥

उत्त. अ. ध गा. २

जे मणुष्या धनने अमृत मानी अणुडे पाप+भोंद्वारा तेने उभाय छे ते (धन)
 अंतमां इमेना दहयाशमां लंकायते। अणुडे ज्योथा वैरे पिराई लांक्षा अने
 सारी धन शंपति अंही छोडी वरडवासने प्राप्त करेछे -

वित्तेण नाणं न लजे पमत्ते इमम्मिलौर अदुवा परत्था
 दीवप्पणहे व अणंतमोहे नेयाउयं द्दुमददुमेव ॥
 उत्त. अ. ध गा. ५

प्रमत्त मणुष्य धन द्वारा पोतानी रक्षा आलाडुमां डे परलाडुमां पण्डा डरी श।उता नथा
 हाथमां हीपडु हांवा छतां तेनेो वाश धवाथा सामेनो मागडिभातो नथा तेनरीते
 अनंतमोह था मूढ मणुष्य न्यायमागिन हेजाता छतां पण्डा हेपी श।उतानथा.

ଆଲମ୍ ଶୁରୁଆ ଆଲମ୍ ଶୁରୁଆ ଆଲମ୍ ଶୁରୁଆ ଆଲମ୍ ଶୁରୁଆ ଆଲମ୍ ଶୁରୁଆ ଆଲମ୍ ଶୁରୁଆ ଆଲମ୍ ଶୁରୁଆ ଆଲମ୍ ଶୁରୁଆ
ଆଲମ୍ ଶୁରୁଆ ଆଲମ୍ ଶୁରୁଆ ଆଲମ୍ ଶୁରୁଆ ଆଲମ୍ ଶୁରୁଆ ଆଲମ୍ ଶୁରୁଆ ଆଲମ୍ ଶୁରୁଆ ଆଲମ୍ ଶୁରୁଆ ଆଲମ୍ ଶୁରୁଆ

ଆଲମ୍ ଶୁରୁଆ

ଆଲମ୍ ଶୁରୁଆ ଆଲମ୍ ଶୁରୁଆ ଆଲମ୍ ଶୁରୁଆ ଆଲମ୍ ଶୁରୁଆ ଆଲମ୍ ଶୁରୁଆ ଆଲମ୍ ଶୁରୁଆ ଆଲମ୍ ଶୁରୁଆ ଆଲମ୍ ଶୁରୁଆ
ଆଲମ୍ ଶୁରୁଆ ଆଲମ୍ ଶୁରୁଆ ଆଲମ୍ ଶୁରୁଆ ଆଲମ୍ ଶୁରୁଆ ଆଲମ୍ ଶୁରୁଆ ଆଲମ୍ ଶୁରୁଆ ଆଲମ୍ ଶୁରୁଆ ଆଲମ୍ ଶୁରୁଆ

ଆଲମ୍ ଶୁରୁଆ

શ્રી વીતરાગાય નમઃ

ગોંડલ ગચ્છ જયવંત હો

પૂ. શ્રી ડુંગર - દેવ - જય - માણેક - પ્રાણ - રતિ ગુરુભ્યો નમઃ

શ્રી ગુરુ પ્રાણ આગમ બત્રીસી

સૌરાષ્ટ્ર કેસરી ગુરુદેવ પૂ. શ્રી પ્રાણલાલજી મ. સા. ની ચીર સ્મૃતિ તથા
તપસમ્માટ ગુરુદેવ પૂ. શ્રી રતિલાલજી મ. સા. મહાપ્રયાણ દશાબ્દીવર્ષ ઉપલક્ષ
મૂળ - આગમ સૂત્ર

શ્રી ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર - ૧

અધ્યયન : ૧ થી ૨૦

(મૂળપાઠ, ભાવાર્થ, વિવેચન, પરિશિષ્ટ)

: પાવન નિશ્રા :

ગોંડલ ગચ્છ શિરોમણી પરમદાર્શનિક પૂ. શ્રી જયંતમુનિ મ. સા.

: સંપ્રેરક :

વાણીભૂષણ પૂ. શ્રી ગિરીશમુનિ મ. સા. અને આગમ દિવાકર પૂ. જનકમુનિ મ. સા.

: પ્રકાશન પ્રેરક :

ધ્યાનસાધક પૂ. શ્રી હસમુખમુનિ મ. સા. અને શાસનઅરુણોદય પૂ. શ્રી નમ્નમુનિ મ. સા.

: શુભાશિષ :

મંગલમૂર્તિ પૂજ્યવરા
પૂ. શ્રી મુક્તાબાઈ મ.

: પ્રધાન સંપાદિકા :

અપૂર્વ શ્રુત આરાધક
પૂ. શ્રી લીલમબાઈ મ.

: અનુવાદિકા :

ડૉ. શ્રી અમિતાબાઈ મ.

: પરામર્શ પ્રયોજિકા :

ઉત્સાહધરા

પૂ. શ્રી ઉષાબાઈ મ.

: સહ સંપાદિકા :

ડૉ. સાધ્વી શ્રી આરતીબાઈ મ.

તથા સાધ્વી શ્રી સુબોધિકાબાઈ મ.

: પ્રકાશક :

શ્રી ગુરુ પ્રાણ પ્રકાશન

PARASDHAM

પારસધામ, વલ્લભબાગ લેન, ઘાટકોપર(ઈસ્ટ), મુંબઈ - ૪૦૦૦૭૭

: આગમ પ્રકાશન પ્રારંભ :

ઈ. સ. ૧૯૯૭ - ૧૯૯૮ પૂ. શ્રી પ્રાણગુરુ જન્મશતાબ્દી વર્ષ • ગુરુપ્રાણ ફાઉન્ડેશન, રાજકોટ.

પુનઃ પ્રકાશન - ઈ. સ. ૨૦૦૯

પ્રકાશક : શ્રી ગુરુ પ્રાણ પ્રકાશન, પારસધામ, ઘાટકોપર

પ્રથમ આવૃત્તિ પ્રત

: ૧૦૫૦ * દ્વિતીય આવૃત્તિ પ્રત : ૧૦૦૮

પ્રકાશન તારીખ

: આસોવદ અમાસ - વીર નિર્વાણ કલ્યાણક તથા

તપસમ્રાટ ગુરુદેવ પૂજ્ય શ્રી રતિલાલજી મ. સા. જન્મદિન

ગુરુ પ્રાણ પ્રકાશન

શ્રી પરાગભાઈ શાહ • શ્રી શૈલેષભાઈ દેસાઈ • શ્રી બર્જશભાઈ દેસાઈ
શ્રી સુમતિભાઈ શાહ • શ્રી ગિરીશભાઈ શાહ • શ્રી જિતેનભાઈ શાહ

પ્રાપ્તિ સ્થાન :

www.parasdham.org * www.jainaagam.org

૧. મુંબઈ -

પારસધામ

વલ્લભબાગ લેન,

ઘાટકોપર(ઈસ્ટ), મુંબઈ - ૪૦૦૦૭૭

ફોન - ૩૨૦૪ ૩૨૩૨.

૨. U. S. A. -

Girish P. Shah

4048, Twyla Lane, Campbell

CA - 95008-3721. U.S.A.

Ph. : (India) 09867054439

(U.S.A) 001- 408-373-3564

૩. રાજકોટ -

શેઠ ઉપાશ્રય

પ્રસંગ હોલ પાછળ,

૧૫૦ ફુટ રીંગ રોડ,

કાલાવડ રોડ, રાજકોટ - ૩૬૦૦૦૫

ફોન - ૯૮૨૪૦૪૩૭૬૯

૪. વડોદરા -

શ્રી હરેશભાઈ લાઠીયા

ગૌતમ, ૧૨, પંકજ સોસાઈટી,

નર્મદા ગેસ્ટ હાઉસની સામે,

ઈલોરા પાર્ક, વડોદરા - ૩૯૦૦૨૩

ફોન - ૯૮૨૪૦૫૮૪૮૯

મુદ્રક : શિવકૃપા ઓફસેટ પ્રિન્ટર્સ, અમદાવાદ - ફોન : ૦૭૯-૨૫૬૨૩૮૨૮

કા

મ

પ

લા

સૌરાષ્ટ્ર કેસરી
બા. બ્ર. પૂ. ગુરુદેવ
શ્રી પ્રાણલાલજી મ. સા. ને અનન્ય શ્રદ્ધાભાવે..

સમર્પણ

લાયના, પ્રલયન દ્વારા પરમાર્થ,
સમજાવી આપી અમને આ-ગમ,
નિર્ગથ નિજનંદની મોજ માણવા,
નય - નિક્ષેપની આપી નિગમ,
વિરાગ-વિરતિ-વિનય-વિલેકે,
વિષયાભિલાષનો કરીએ વિગમ,
પરમ પ્રાણને પામવા સમર્પીએ,
અનુવાદનો આ પરમાગમ.

- આર્યા મુક્ત - લીલમ

તપ સમ્રાટ તપસ્વી ગુરુદેવ પૂ. રતિલાલજી મ. સા. બા

આશીર્વાચન

ગુરુ મહારાજની
જન્મ શતાબ્દી નિમિત્તે
આગમોનું પ્રકાશન થઈ રહ્યું છે,
તેનો મને આનંદ છે,
તમે સહુ સાધ્વીવૃંદ આગમનો અભ્યાસ કરી,
તેનાં મૂળભૂત તત્ત્વોને સમજો,
જીવનને પંચાચારમય બનાવો,
સમાજમાં જૈન ધર્મનો પ્રચાર કરો.
ગુરુ મહારાજના નામને અમર બનાવો અને
સંયમી જીવનને સફળ બનાવો.
એ જ મારા અંતરના આશીર્વાદ છે.

મારી સાથે ચાતુર્માસ અર્થે રોયલ પાર્ક સંઘમાં જિરાજમાળ સાધ્વીવૃંદ
ભગવાન મહાવીરની વાણીને સમગ્ર વિશ્વમાં
ગૂંજતી કરે તેવા શુભાશિષ.

– મુનિ રતિલાલ
તા. ૧૪/૯/૯૭
રોયલ પાર્ક ઉપાશ્રય,
રાજકોટ.

ગોંડલ ગરહ શિવોમહિ પૂ. શ્રી જયંતમુનિ મ. સા. ના સ્વદેસ્તાશરે

આશીર્વાચન

ૐ
ૐ ૧૫૦ ૧૧૦ ૨૨૫

એત્રા અનુજાયતે લલ્યેણ અનુમન્યતે ચ
ચક્ર "ગુરુપ્રાણ આગમ બત્રીસી" પુનર્પ્રકાશને
અવશ્યં કાર્પી | રૂં મલા કાર્પી પૂજ્ય -
ગોંડલ ગરહ કીર્તીધર અરુણોદય
નમ્ર મુનિના પ્રાચ્યતે રૂતિ મમ ભાવઃ
લત્ર કાર્પિ લોષો ન સ્યાત્ રૂતિ સદ -
પિસ્થક્તેન અનુમદનં કિયતે -
શુભં સ્યાત્
રૂતિ આશીર્વાચનં કાર્પિ સુચરં સ્યાત્
અર્પિતે -

આનંદ મંગલમ્

૨૭-૫-૨૦૦૧

અક્ષયગુપ્તા
સોમવાર

હું આજ્ઞા આપું છું તથા આ કાર્યને સ્વીકૃતિ આપું છું કે ગુરુપ્રાણ આગમ બત્રીસીનું પુનઃ પ્રકાશન અવશ્ય કરવું જોઈએ. આ મહાકાર્ય પૂજ્ય ગોંડલ ગરહ કીર્તીધર અરુણોદય શ્રી નમ્રમુનિ પ્રારંભ કરે, આ મારા ભાવ છે. આ કાર્યની અનુમોદના કરું છું.
આનંદ મંગલમ્.

શુભ થાઓ... સુંદર થાઓ...
આ આશીર્વાચન અર્પિત કરું છું.

તા. ૨૭-૦૪-૨૦૦૬
અક્ષયવૃતીયા - સોમવાર.

ગુરુપ્રાણ આગમ બત્રીસી અનુવાદિકા મહાસતીજીઓ

પ્રધાન સંપાદિકા ભાવચોગિની
બા. શ્ર. પૂ. શ્રી લીલમબાઈ મ.
સહસંપાદિકા
ડૉ. સાંધ્વી શ્રી આરતીબાઈ મ. તથા
સાંધ્વી શ્રી સુબોધિકાબાઈ મ.

સાંનિદ્ય
પૂ. શ્રી જયંતમુનિ મ. સા.
પૂ. શ્રી ગિરીશચન્દ્રજી મ. સા.
જ્ઞાનદાનના સંપૂર્ણ સહયોગી
પૂ. શ્રી ત્રિલોકમુનિ મ. સા.

સૂત્રનું નામ

અનુવાદિકા

શ્રી આચારાંગ સૂત્ર (ભાગ ૧-૨)
શ્રી સૂચગડાંગ સૂત્ર (ભાગ ૧-૨)
શ્રી ઠાણાંગ સૂત્ર (ભાગ ૧-૨)
શ્રી સમવાયાંગ સૂત્ર
શ્રી ભગવતી સૂત્ર (૧ થી ૫ ભાગ)
શ્રી જ્ઞાતા સૂત્ર
શ્રી ઉપાસકદશાંગ સૂત્ર
શ્રી અંતગડદશાંગ સૂત્ર
શ્રી અનુત્તરોવવાઈ સૂત્ર
શ્રી પ્રશ્નવ્યાકરણ સૂત્ર
શ્રી વિપાક સૂત્ર
શ્રી ઉવવાઈ સૂત્ર
શ્રી રાજપ્રશ્નીય સૂત્ર
શ્રી જીવાભિગમ સૂત્ર
શ્રી પ્રજ્ઞાપના સૂત્ર (ભાગ-૧ થી ૩)
શ્રી જંબૂદ્વીપપ્રજ્ઞપ્તિ સૂત્ર
શ્રી જ્યોતિષગણરાજ પ્રજ્ઞપ્તિ સૂત્ર
(ચંદ્રપ્રજ્ઞપ્તિ, સૂર્યપ્રજ્ઞપ્તિ)
શ્રી ઉપાંગસૂત્ર (શ્રી નિરયાવલિકાદિ)
શ્રી ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર (ભાગ-૧, ૨)
શ્રી દશવૈકાલિક સૂત્ર
શ્રી નંદી સૂત્ર
શ્રી અનુયોગદાર સૂત્ર
શ્રી નિશીથ સૂત્ર
શ્રી ત્રણ છેદ સૂત્ર
શ્રી આવશ્યક સૂત્ર

પૂ. હસુમતીબાઈ મ., પૂ. પુષ્પાબાઈ મ.
પૂ. ઉર્મીલાબાઈ મ.
પૂ. વીરમતીબાઈ મ.
પૂ. વનીતાબાઈ મ.
પૂ. ડૉ. આરતીબાઈ મ.
પૂ. સુમનબાઈ મ.
પૂ. ઉર્વશીબાઈ મ.
પૂ. ભારતીબાઈ મ.
પૂ. સન્મતિબાઈ મ.
પૂ. સુનિતાબાઈ મ.
પૂ. ઉષાબાઈ મ.
પૂ. કલ્પનાબાઈ મ.
પૂ. બિંદુ-રૂપલ દ્વય મ.
પૂ. પુનિતાબાઈ મ.
પૂ. સુધાબાઈ મ.
પૂ. મુક્તાબાઈ મ.
પૂ. રાજેમતીબાઈ મ.
પૂ. કિરણબાઈ મ.
પૂ. ડૉ. અમિતાબાઈ મ. પૂ. સુમતિબાઈ મ.
પૂ. ગુલાબબાઈ મ.
પૂ. પ્રાણકુંવરબાઈ મ.
પૂ. સુબોધિકાબાઈ મ.
પૂ. લીલમબાઈ મ.
પૂ. ડૉ. ડોલરબાઈ મ.
પૂ. રૂપાબાઈ મ.

सिंह सभा पराक्रमी, हंस सभा उज्ज्वल यशोमूर्ति, सौराष्ट्र केसरी पूज्य
गुरुदेव श्री प्राणलालजी म. सा. नां श्री चरणोभां शतगुण

प्रणामांजलि

ज्ञानता
आर्जवता

सहिष्णुता
लघुता

सज्जनता
प्रसन्नता
भव्यता
तज्जिता
मार्दवता
अप्रमत्तता
दक्षता

प्रतिरुपता
उत्साहितता
नम्रता
विभुता
कृतज्ञता
प्रभुता
प्रौढता

वैदिकसाधनादि

करुणता
सौम्यता
साम्प्रता
शूरवीरता
धीरता
स्थिरता
दयाणुता
समयज्ञता
प्रमोदता

गिरागुरुत्वता
अवधार कुशणता
ईन्द्रिय दमनता
गरिष्ठता
विशाणता
प्रेमाणता
निर्भयता
स्वर्माधुर्य

आत्मरमणता
तल्लीनता
सत्यवस्तुत्वता
प्रतिभासंपन्नता
पवित्रता
दोक्षिण्यता
प्रशमता
अर्हता

कांतिकारकता
समन्वयता
लोकप्रियता
ज्ञानदाता
शिक्षादाता
कृतार्थता
तत्त्वलोकता

ज्ञानोत्सुकता
आस्तिक्यता
ज्ञानपूढता
क्षमाशीलता
वैराग्यवार्धक्य
उदासीनता
नेतिकता

ओजस्विता
तेजस्विता
वर्यस्विता
प्रयवन पटुता
गुणशालकता
ज्ञानप्रसारकता
श्रद्धाणुता
उदारता

स्नेहयुक्तता
धर्मकलाधरता
संगठनकारकता
पथप्रदर्शितता
सम्यक्पराक्रमता
सौष्ठवता
वरिष्ठता
गंभीरता

सेवाशीलता
अकुतूहलता
ओकांतप्रियता
अनेकांतदर्शिता
वियक्षता
आराधकता
लावण्यता
परमार्थता
कुशलता

कर्मनिष्ठता
निर्वपता
दिव्यता

रोयकता

उपशमता

सुविनीतता
निर्वेदता
समता
वीरता

प्रविणता
उपशांतता

परिपक्वता
श्रुतसंपन्नता
श्रेष्ठता
अमीरता

अमीरता
चारित्र परायणता

शतादि सद्गुणालंकृत तव वपुः लूयाद् लवालंबनम्

પૂ. શ્રી કુંભર-દેવ-જય-માણિક-પ્રાણ-રતિ-જમ-ગુરુભ્યો નમઃ
પૂ. હીર-વેલ-માન-દેવ-ઉજમ-કૂલ-ગોત્રી-આમ્ર-અમૃત-ગુરુકીભ્યો નમઃ

ગોંડલ સંપ્રદાય-ગુરુપ્રાય રતિ પરિવાર

મંગલ મનીષી મુનિવરો
શાસ્ત્ર શુશ્રૂષિકા શ્રમણીવુંદ

૦૧. પૂ. શ્રી જયંતમુનિ મ. સા.	૦૬. પૂ. શ્રી મનહરમુનિ મ. સા.
૦૨. પૂ. શ્રી ગિરીશચંદ્રજી મ.સા.	૦૭. પૂ. શ્રી ગજેન્દ્રમુનિ મ. સા.
૦૩. પૂ. શ્રી જનકમુનિ મ.સા.	૦૮. પૂ. શ્રી સુશાંતમુનિ મ. સા.
૦૪. પૂ. શ્રી જગદીશમુનિ મ.સા.	૦૯. પૂ. શ્રી નમ્નમુનિ મ. સા.
૦૫. પૂ. શ્રી હસમુખમુનિ મ.સા.	૧૦. પૂ. શ્રી પીચુખમુનિ મ. સા.

૦૧. પૂ. ગુલાબબાઈ મ.	૩૭. પૂ. પ્રીતિસુધાબાઈ મ.	૭૩. પૂ. નલિનીબાઈ મ.
૦૨. પૂ. પ્રાણકુંવરબાઈ મ.	૩૮. પૂ. મીનળબાઈ મ.	૭૪. પૂ. રક્ષિતાબાઈ મ.
૦૩. પૂ. લલિતાબાઈ મ.	૩૯. પૂ. મનીષાબાઈ મ.	૭૫. પૂ. રોશનીબાઈ મ.
૦૪. પૂ. લીલમબાઈ મ.	૪૦. પૂ. કિરણબાઈ મ.	૭૬. પૂ. અંજીતાબાઈ મ.
૦૫. પૂ. વિમળાબાઈ મ.	૪૧. પૂ. હસ્મિતાબાઈ મ.	૭૭. પૂ. સંજીતાબાઈ મ.
૦૬. પૂ. હંસાબાઈ મ.	૪૨. પૂ. શૈલાબાઈ મ.	૭૮. પૂ. સંઘમિત્રાબાઈ મ.
૦૭. પૂ. પુષ્પાબાઈ મ.	૪૩. પૂ. ઉર્મિબાઈ મ.	૭૯. પૂ. આરતીબાઈ મ.
૦૮. પૂ. વિજયાબાઈ મ.	૪૪. પૂ. સુધાબાઈ મ.	૮૦. પૂ. રૂપાબાઈ મ.
૦૯. પૂ. તરૂલતાબાઈ મ.	૪૫. પૂ. ઉર્વશીબાઈ મ.	૮૧. પૂ. મિતલબાઈ મ.
૧૦. પૂ. જસવંતીબાઈ મ.	૪૬. પૂ. સ્મિતાબાઈ મ.	૮૨. પૂ. શ્રેયાબાઈ મ.
૧૧. પૂ. વસુબાઈ મ.	૪૭. પૂ. ઉર્મિલાબાઈ મ.	૮૩. પૂ. શ્રીદેતાબાઈ મ.
૧૨. પૂ. પ્રભાબાઈ મ.	૪૮. પૂ. ડોલરબાઈ મ.	૮૪. પૂ. શ્રુતિબાઈ મ.
૧૩. પૂ. લતાબાઈ મ.	૪૯. પૂ. કલ્પનાબાઈ મ.	૮૫. પૂ. ભાવનાબાઈ મ.
૧૪. પૂ. ભદ્રાબાઈ મ.	૫૦. પૂ. સંગીતાબાઈ મ.	૮૬. પૂ. ભવિતાબાઈ મ.
૧૫. પૂ. સુમિત્રાબાઈ મ.	૫૧. પૂ. નંદાબાઈ મ.	૮૭. પૂ. જીજ્ઞેષાબાઈ મ.
૧૬. પૂ. સાધનાબાઈ મ.	૫૨. પૂ. સુનંદાબાઈ મ.	૮૮. પૂ. શ્રેયાંસીબાઈ મ.
૧૭. પૂ. અરુણાબાઈ મ.	૫૩. પૂ. જયેશાબાઈ મ.	૮૯. પૂ. પરિજ્ઞાબાઈ મ.
૧૮. પૂ. સરલાબાઈ મ.	૫૪. પૂ. અર્ચિતાબાઈ મ.	૯૦. પૂ. શ્વેતાંસીબાઈ મ.
૧૯. પૂ. વનિતાબાઈ મ.	૫૫. પૂ. અજિતાબાઈ મ.	૯૧. પૂ. સુબોધિકાબાઈ મ.
૨૦. પૂ. દીક્ષિતાબાઈ મ.	૫૬. પૂ. અમિતાબાઈ મ.	૯૨. પૂ. શીલાબાઈ મ.
૨૧. પૂ. ધીરમતીબાઈ મ.	૫૭. પૂ. પુનિતાબાઈ મ.	૯૩. પૂ. હેમાંશીબાઈ મ.
૨૨. પૂ. રાજેમતીબાઈ મ.	૫૮. પૂ. સુનિતાબાઈ મ.	૯૪. પૂ. નમ્નતાબાઈ મ.
૨૩. પૂ. હસુમતીબાઈ મ.	૫૯. પૂ. ગીતાબાઈ મ.	૯૫. પૂ. પત્રાબાઈ મ.
૨૪. પૂ. સુમતિબાઈ મ.	૬૦. પૂ. વિદુબાઈ મ.	૯૬. પૂ. પૂર્વાબાઈ મ.
૨૫. પૂ. અનુમતિબાઈ મ.	૬૧. પૂ. તરુબાઈ મ.	૯૭. પૂ. જાગૃતિબાઈ મ.
૨૬. પૂ. વીરમતીબાઈ મ.	૬૨. પૂ. મીનાબાઈ મ.	૯૮. પૂ. પ્રબોધિકાબાઈ મ.
૨૭. પૂ. યશોમતીબાઈ મ.	૬૩. પૂ. પૂર્ણાબાઈ મ.	૯૯. પૂ. પ્રિયલબાઈ મ.
૨૮. પૂ. જ્ઞાનશીલાબાઈ મ.	૬૪. પૂ. રશ્મિતાબાઈ મ.	૧૦૦. પૂ. સ્વરૂપાબાઈ મ.
૨૯. પૂ. દર્શનશીલાબાઈ મ.	૬૫. પૂ. બિંદુબાઈ મ.	૧૦૧. પૂ. સુહાનીબાઈ મ.
૩૦. પૂ. વિનોદીનીબાઈ મ.	૬૬. પૂ. વિરલબાઈ મ.	૧૦૨. પૂ. હૃદયાબાઈ મ.
૩૧. પૂ. પ્રજ્ઞાબાઈ મ.	૬૭. પૂ. રૂપલબાઈ મ.	૧૦૩. પૂ. વૈદેહીબાઈ મ.
૩૨. પૂ. પ્રિયદર્શનાબાઈ મ.	૬૮. પૂ. તેજલબાઈ મ.	૧૦૪. પૂ. ભવ્યાંશીબાઈ મ.
૩૩. પૂ. કૃપાબાઈ મ.	૬૯. પૂ. સુજીતાબાઈ મ.	૧૦૫. પૂ. જયણાબાઈ મ.
૩૪. પૂ. મીરાબાઈ મ.	૭૦. પૂ. સ્વાતિબાઈ મ.	૧૦૬. પૂ. સંબોદીબાઈ મ.
૩૫. પૂ. કુંદનબાઈ મ.	૭૧. પૂ. શ્વેતાબાઈ મ.	૧૦૭. પૂ. ભવ્યાનીબાઈ મ.
૩૬. પૂ. જયોતિબાઈ મ.	૭૨. પૂ. રેણુકાબાઈ મ.	

શ્રુત સેવાનો સત્કાર

શ્રુતાધાર (મુખ્યદાતા)

શ્રી માતૃશ્રી ચંપકબેન શશીકાંતભાઈ મહેતા

સંપત્તિની પ્રાપ્તિ પુણ્યને આધીન છે. પ્રાપ્ત થયેલી સંપત્તિને સન્માર્ગે વાપરવી તે પુણ્યાનુબંધી પુણ્યને આધીન છે. પુણ્યાનુબંધી પુણ્યનો ઉદય માનવ જીવનને સફળ બનાવવામાં સહાયક બને છે.

કચ્છભુજ નાનીપક્ષના પ્રાતઃસ્મરણીય સ્વ. પૂ. ડાહીબાઈ મહાસતીજી (પડદાદી)ની સંસ્કાર પરંપરાથી સંસ્કારિત થયેલા સ્વ. પિતાશ્રી શશીકાંતભાઈ સુંદરજી મહેતા કચ્છ ભુજના વતની હતા. તેઓશ્રી પવિત્ર વિચારક; સમતા, સૌમ્યતા અને સાદાઈની સાક્ષાત્મૂર્તિ હતા. દૃઢ મનો- બળ, આત્મવિશ્વાસ અને અવિચલશ્રદ્ધાથી જીવનના કેટલાય કાર્યોને તેમણે પાર પાડ્યા હતા. નીતિમતા, પ્રામાણિકતા અને નિરભિમાનતા જેવા સદ્ગુણો જ તેમના જીવનની સુવાસ હતી. **ધર્મપત્ની ચંપકબેન** પણ ધર્મ-કર્મના સિદ્ધાંતને સમજેલા, પતિના પગલે-પગલે ચાલનારા આર્ય સન્નારી હતા. તેઓએ પોતાના જીવનમાં ગૃહસ્થ જીવનની સાધના સાથે સંતાનોમાં સંસ્કારોનું સિંચન કર્યું હતું. તેના પરિણામ સ્વરૂપે સુપુત્રો **શ્રી કિરીટભાઈ તથા અરૂણાબેન, શ્રી અજયભાઈ તથા નીતાબહેન, શ્રી કમલેશભાઈ તથા દિવ્યાબહેન તેમજ સુપુત્રી નીરૂબહેન તથા નિરંજનભાઈ** આજે લક્ષ્મીને પવિત્ર બનાવી રહ્યા છે. ત્રણ સુપુત્રો દાદીશ્રી કંકુબેન સુંદરજી મહેતાના નામનું ચેરીટેબલ ટ્રસ્ટ બનાવી ઘાટકોપર વિસ્તારમાં સામાજિક, ધાર્મિક, શૈક્ષણિક અને વૈદ્યકીય વગેરે અનેક ક્ષેત્રે અનેરું યોગદાન આપી રહ્યા છે. શ્રી કિરીટભાઈ ઘાટકોપર હિંગવાલાલેન તથા સ્વાધ્યાય સંઘના ઉપાશ્રયમાં, નીરૂબેન રાજકોટ-સદર ઉપાશ્રયના સ્તંભ બનીને ધર્મારાધનાની અનુમોદના કરતાં દ્રવ્યનો સદુપયોગ કરી રહ્યા છે.

પડદાદા શ્રી દામજી લક્ષ્મીચંદ મહેતાએ બનાવેલા મુંબઈ નગરીના સર્વપ્રથમ યીચંપોકલીના ધર્મસ્થાનકમાં ટ્રસ્ટી તરીકે શ્રી કિરીટભાઈ આજે પણ સેવા આપી રહ્યા છે.

સદર ઉપાશ્રયે પૂ. ગુલાબબાઈ મ.ના સાંનિધ્યે ચાતુર્માસ બિરાજીત પૂ.મુક્ત લીલમગુરુણીના સુશિષ્યા **પૂ. વીરમતિબાઈ મ.ના** સદુપદેશથી ઉમદા દિલવાન શ્રીમતિ નીરૂબેનને આગમ પ્રકાશનમાં યત્કિંચિત્ લાભ લેવાની ભાવના જાગૃત થઈ. તેણે ત્રણે ભાઈઓને આ મહાલાભના સહભાગી બનાવ્યા અને આજે તેઓશ્રી ભગવતી સૂત્ર ભાગ-પના શ્રુતાધારનો લાભ લઈ રહ્યા છે. શ્રી કિરીટભાઈ વગેરે સર્વ પરિવારજનોની ધર્મભાવનાને અમે વધાવીએ છીએ. જેન સમાજને પ્રતિદિન આપનો વિશેષ લાભ મળતો રહે તેવી શુભેચ્છા સહ.

ગુરુપ્રાણ પ્રકાશન

PARASDHAM

શાસ્ત્ર સ્વાધ્યાય સદ્વિવેક

- તીર્થંકર પ્રભુના પવિત્ર ઉપદેશરૂપ આગમગ્રંથો દરેક ધર્મનિષ્ઠ સ્વાધ્યાયપ્રેમી શ્રમણોપાસકે પોતાના ઘરમાં વસાવવા જોઈએ.
- તીર્થંકરોની અનુપસ્થિતિમાં તીર્થંકરોના ઉપદેશરૂપ ગ્રંથો સાક્ષાત્ તીર્થંકર તુલ્ય માનીને આગમગ્રંથોને ઘરમાં કબાટ કે શોકેશમાં સુવ્યવસ્થિત રૂપે રાખવા.
- પ્રતિદિન તીર્થંકરોને સ્મૃતિપટ પર લાવી અહોભાવપૂર્વક ત્રણ ભાવ વંદન કરવા .
- ઘરના સદસ્યોએ સાથે મળી શ્રદ્ધાપૂર્વક આગમવાંચન કરવું.
- વિનય ધર્મનું મૂળ છે તેથી શાસ્ત્ર સ્વાધ્યાય માટે ગુરુની આજ્ઞા લેવી.
- ૩૨ આગમગ્રંથોમાંથી કાલિક સૂત્રના મૂળપાઠનો સ્વાધ્યાય દિવસના પ્રથમ અને ચોથા પ્રહરમાં અને ઉત્કાલિક સૂત્રના મૂળપાઠનો સ્વાધ્યાય અસ્વાધ્યાય કાલને છોડીને એટલે કે બે સંધ્યા અને બે મધ્યાહન કાલીન ૪૮ મિનિટને છોડીને ગમે ત્યારે કરી શકાય છે.
- પ્રાતઃ ઉષાકાલ, સંધ્યાકાલ, મધ્યાહ્ન અને અર્ધરાત્રિએ બે - બે ઘડી શાસ્ત્રનો મૂળપાઠ વાંચવો નહીં.
- ૩૨ અસ્વાધ્યાયમાં શાસ્ત્ર સ્વાધ્યાય થાય નહીં.
- ઘરમાં સંડાસ - બાથરૂમ હોય, સ્ત્રીઓને માસિકધર્મ હોય, વગેરે કારણોથી ઘરમાં આગમ રાખવાથી અશાતના થાય, તેવી માન્યતા યોગ્ય નથી કારણકે સાધ્વીજી પોતાની પાસે આગમ ગ્રંથો રાખે છે.
- માસિક ધર્મવાળા બહેનોએ શાસ્ત્રના મૂળપાઠનો સ્વાધ્યાય કરવો નહીં. તે વ્યક્તિની સામે પણ સ્વાધ્યાય કરવો નહીં. તેનાથી દૂર અલગ સ્થાનમાં બેસીને સ્વાધ્યાય કરી શકાય છે. ગુજરાતી અનુવાદ, ભાવાર્થ, વિવેચન, માસિક ધર્મમાં પણ બહેનો વાંચી શકે છે. તેમાં કોઈ જાતની અશાતના નથી.
- **આ સમસ્ત નિયમો મૂળપાઠ વાંચવા કે સ્વાધ્યાય કરવા માટેના છે.** કેવળ શાસ્ત્રોના ગુજરાતી ભાવાર્થ વાંચવા હોય, તો ઉપરોક્ત નિયમો લાગુ પડતા નથી.
- આગમગ્રંથોના આધારે જ ભૂતકાલમાં અનંત જીવોએ આત્મકલ્યાણ કર્યું છે. આગમગ્રંથોના આધારે જ પાંચમા આરાના અંત સુધી જિનશાસન જયવંતું રહેશે. તેથી આગમગ્રંથોનું સંપૂર્ણતઃ બહુમાન જાળવવું.

વિષયાનુક્રમણિકા

વિષય	પૃષ્ઠ	વિષય	પૃષ્ઠ
પૂ. શ્રી ડુંગરસિંહજી મ.સા.નું જીવન દર્શન	13	અધ્યયન-૨ : પરિષદ	
પૂ. શ્રી પ્રાણલાલજી મ.સા.નું જીવન દર્શન	15	પરિચય	૩૦
પૂ. શ્રી રતિલાલજી મ.સા.નું જીવન દર્શન	17	પરીષદ અને તેના પ્રકાર	૩૨
પૂર્વ પ્રકાશનના બે બોલ	19	ક્ષુધા, પિપાસા પરીષદ	૩૪
પુનઃ પ્રકાશનના બે બોલ	21	શીત, ઉષ્ણ પરીષદ	૩૮
અભિગમ	23	ડાંસ મચ્છર, અચેલ પરીષદ	૪૦
સંપાદકીય	28	અરતિ, સ્ત્રી, ચર્ચા પરીષદ	૪૩
સંપાદન અનુભવો	34	નિષેધા, શય્યા, આકોશ પરીષદ	૪૮
અનુવાદિકાની કલમે	37	વધ, યાચના, અલાભ પરીષદ	૫૧
૩૨ અસ્વાધ્યાય	62	રોગ, તૃણ સ્પર્શ, જલ-મલ પરિષદ	૫૪
શાસ્ત્ર પ્રારંભ		સત્કાર પુરસ્કાર, પ્રજ્ઞા પરીષદ	૫૭
અધ્યયન-૧ : વિનયશ્રુત		અજ્ઞાન, દર્શન પરીષદ	૫૯
પરિચય	૧	અધ્યયન-૩ : ચતુરંગીય	
વિનીત-અવિનીતનાં લક્ષણો	૩	પરિચય	૬૩
અવિનીતને કૂતરી, સૂવરની ઉપમા	૪	ચાર પરમ અંગોની દુર્લભતા	૬૬
વિનયીની દશ શિક્ષાઓ	૬	જીવનું સંસારપરિભ્રમણ	૬૬
અવિનીત-વિનીત શિષ્યની વૃત્તિ	૮	ધર્મશ્રવણ, ધર્મશ્રદ્ધા	૭૧
વિનીતનો વાણી વિવેક	૧૦	સંયમમાં પુરુષાર્થ	૭૬
આત્મદમનની શ્રેષ્ઠતા	૧૧	ચતુરંગ પ્રાપ્તિનું ફળ	૭૭
ગુરુ પ્રત્યેનો વિનયભાવ	૧૩	અધ્યયન-૪ : અસંસ્કૃત	
વિનીત શિષ્ય પ્રત્યે ગુરુનું કર્તવ્ય	૧૫	પરિચય	૮૨
ભાષાદોષ પરિહરણ	૧૬	અસંસ્કૃત જીવન અને અશરણતા	૮૪
વિનીત શિષ્યનું આસન	૧૯	પાપકર્મોનું પરિણામ	૮૫
ભિક્ષાગ્રહણ તથા આહાર વિધિ	૨૦	અપ્રમત જીવનની પ્રેરણા	૮૭
શિષ્યનો અનુશાસન પ્રત્યેનો અભિગમ	૨૩	અંતિમ વયે ધર્મ કરવાની ભ્રમણા	૮૯
આચાર્ય પ્રતિ વિનય	૨૪	કષ્ટ સહિષ્ણુત, કષાયવિવેક	૯૦
વિનીતને લૌકિક, લોકોત્તર લાભ	૨૬	સુસંસ્કારિતા જીવનની પ્રેરણા	૯૧

વિષય	પૃષ્ઠ	વિષય	પૃષ્ઠ
અધ્યયન-૫ : અકામમરણીય		અધ્યયન-૯ : નમિપ્રવજ્યા	
પરિચય	૯૩	પરિચય	૧૫૨
બે પ્રકારનાં મરણ	૯૬	નમિરાજર્ષિનો જન્મ, પૂર્વજન્મ સ્મરણ	૧૫૬
અકામ મરણ સ્વરૂપ	૯૭	નમિરાજર્ષિનું અભિનિષ્ક્રમણ	૧૫૭
સકામમરણની પ્રતિજ્ઞા	૧૦૨	બ્રાહ્મણના રૂપમાં ઈન્દ્રના ૧૦ પ્રશ્ન	૧૫૮
સદ્ગૃહસ્થનાં લક્ષણો	૧૦૫	૧) મિથિલામાં કોલાહાલનું કારણ	૧૫૮
સકામમરણની પ્રાપ્તિ અને ઉપાય	૧૦૮	૨) મહેલ, અંત:પુરના બળવાનો નિર્દેશ	૧૬૦
અધ્યયન-૬ : ક્ષુલ્લક નિગંથીય		૩) નગરની સુરક્ષા	૧૬૩
પરિચય	૧૧૧	૪) વિવિધ પ્રાસાદ નિર્માણ	૧૬૫
અવિદ્યાફળ	૧૧૩	૫) ચોર આદિથી નગરની સુરક્ષા	૧૬૬
સત્ય દષ્ટિનો ઉપદેશ	૧૧૪	૬) રાજાઓને જીતવાની પ્રેરણા	૧૬૭
અપ્રમત્ત રહેવાની પ્રેરણા	૧૧૮	૭) યજ્ઞાદિની પ્રેરણા	૧૬૯
અધ્યયન-૭ : ઉરભ્રીય		૮) ગૃહસ્થાશ્રમમાં ધર્મસાધના	૧૭૧
પરિચય	૧૨૩	૯) ભંડાર વૃદ્ધિની પ્રેરણા	૧૭૩
બોકડાનું દષ્ટાંત	૧૨૫	૧૦) અપ્રાપ્ત સુખની યાહના	૧૭૪
આસક્તિનું પરિણામ	૧૨૬	દેવેન્દ્ર દ્વારા ગુણકીર્તન	૧૭૬
કાકિણી અને કેરીનું દષ્ટાંત	૧૨૯	અધ્યયન-૧૦ : દુમપત્રક	
ત્રણ વણિકોનું દષ્ટાંત	૧૩૦	પરિચય	૧૮૧
માનુષિક, દૈવિક કામભોગ, તેના પરિણામ	૧૩૪	જીવનની ક્ષણભંગુરતા અને પ્રમાદત્યાગ	૧૮૨
બાલ પંડિતની મન:સ્થિતિ અને પરિણામ	૧૩૬	મનુષ્યજન્મની દુર્લભતા	૧૮૩
અધ્યયન-૮ : કાપિલીય		ધર્માચરણની દુર્લભતા	૧૮૭
પરિચય	૧૩૯	ઈન્દ્રિયબલની ઉત્તરોત્તર ક્ષીણતા	૧૮૯
દુર્ગતિ નિવારક પ્રશ્ન અને ઉત્તર	૧૪૧	રોગોથી શરીરનો વિદ્વંશ	૧૯૧
નિર્લિપ્તતાનો ઉપદેશ	૧૪૨	સંયમી જીવનની હિતશિક્ષા	૧૯૨
પ્રાણવધ અને અહિંસા	૧૪૪	અધ્યયન-૧૧ : બહુશ્રુત પૂજા	
રસાસક્તિ ત્યાગ	૧૪૬	પરિચય	૧૯૭
કુશીલ જીવનનું દુષ્પરિણામ	૧૪૭	અબહુશ્રુતનું સ્વરૂપ	૧૯૯
લોભવૃત્તિનું સ્વરૂપ	૧૪૮	શિક્ષાપ્રાપ્તિમાં સાધક-બાધક કારણો	૨૦૦
સ્ત્રીસંગનો ત્યાગ	૧૪૯	અવિનીત, વિનીતનાં લક્ષણ	૨૦૧
		બહુશ્રુત થવાની ભૂમિકા	૨૦૫

વિષય	પૃષ્ઠ	વિષય	પૃષ્ઠ
બહુશ્રુતની ઉપમાઓ	૨૦૬	પ્રબુદ્ધ પુરોહિતનો પત્ની સાથે વાર્તાલાપ	૨૭૫
બહુશ્રુતતાનું સર્વોચ્ચ ફળ	૨૧૨	પુરોહિતના ધન નિમિત્તે રાણીને વૈરાગ્ય	૨૭૯
અધ્યયન-૧૨ : હરિકેશીય		રાજાને રાણીનો હૃદયદ્રાવક ઉપદેશ	૨૭૯
પરિચય	૨૧૫	છ આત્માઓની પ્રવ્રજ્યા અને મુકિત	૨૮૩
હરિકેશબલ મુનિ પરિચય	૨૧૮	અધ્યયન-૧૫ : સભિક્ષુ	
બ્રાહ્મણો દ્વારા મુનિની અવજ્ઞા	૨૧૯	પરિચય	૨૮૬
મુનિના શરીરમાં પ્રવિષ્ટ યજ્ઞ	૨૨૧	ભિક્ષુના લક્ષણો અને આચાર ધર્મ	૨૮૮
યજ્ઞ અને બ્રાહ્મણોની ચર્ચા	૨૨૩	અધ્યયન-૧૬ : બ્રહ્મચર્ય સમાધિસ્થાન	
યજ્ઞની શક્તિનો પ્રયોગ	૨૨૮	પરિચય	૩૦૦
ચમત્કારથી નમસ્કાર	૨૩૧	બ્રહ્મચર્ય સમાધિસ્થાનનું મહાત્મ્ય	૩૦૩
તપસ્વી મુનિનો મહિમા	૨૩૩	બ્રહ્મચર્યના દસ સમાધિસ્થાન	૩૦૪
ભાવયજ્ઞ અને ભાવસ્નાન	૨૩૪	દસ સમાધિ સ્થાનનું પદ્મરૂપે નિરૂપણ	૩૧૪
અધ્યયન-૧૩ : ચિત્ત સંભૂતીય		બ્રહ્મચર્યનો મહિમા	૩૨૦
પરિચય	૨૪૦	અધ્યયન-૧૭ : પાપશ્રમણીય	
સંભૂત અને ચિત્તનો જન્મ	૨૪૪	પરિચય	૩૨૩
કાંપિલ્ય નગરમાં બંનેનું મિલન	૨૪૫	જ્ઞાનમાં પાપશ્રમણતા	૩૨૫
પરસ્પર શુભાશુભ કર્મફળનું કથન	૨૪૭	વિનયમાં પાપશ્રમણતા	૩૨૬
સંભૂત દ્વારા ભોગોનું નિમંત્રણ	૨૪૮	ઈર્ષ્યા સમિતિમાં પાપશ્રમણતા	૩૨૭
ચિત્તમુનિ દ્વારા વૈરાગ્યમય ઉપદેશ	૨૪૯	પ્રતિલેખનમાં પાપશ્રમણતા	૩૨૮
ચક્રવર્તીની સંયમગ્રહણની અસમર્થતા	૨૫૩	કષાયભાવોથી પાપશ્રમણતા	૩૨૯
ચિત્તમુનિ દ્વારા ધર્મપ્રેરણા	૨૫૪	આસન-શયન વિષયક પાપશ્રમણતા	૩૩૦
બ્રહ્મદત્ત ચક્રવર્તીની અધોગતિ	૨૫૬	આહાર અવિવેકથી પાપશ્રમણતા	૩૩૧
ચિત્તમુનિનું નિર્વાણ	૨૫૬	અસ્થિર ચિત્તથી પાપશ્રમણતા	૩૩૨
અધ્યયન-૧૪ : ઈષુકારિપ		કુશીલ આચરણથી પાપશ્રમણતા	૩૩૩
પરિચય	૨૫૮	પાપશ્રમણનું ભવિષ્ય	૩૩૪
છ જીવોનો પરિચય	૨૬૧	અધ્યયન-૧૮ : સંજયીય	
પુરોહિત કુમારોની વિરકિત	૨૬૨	પરિચય	૩૩૬
પુરોહિતનો દીક્ષા નિરોધક નિર્દેશ	૨૬૪	સંજય રાજાનું પૂર્વજીવન	૩૩૮
પુરોહિત પુત્રોનો વૈરાગ્ય સભર ઉત્તર	૨૬૬	સંજય રાજાને મુનિદર્શન	૩૪૦
સંયમ સ્વીકારની તીવ્ર તમન્ના	૨૭૩	રાજાને મુનિનો ઉપદેશ	૩૪૧

વિષય	પૃષ્ઠ	વિષય	પૃષ્ઠ
સંજય રાજાની દીક્ષા	૩૪૪	શ્રમણધર્મની કઠોરતાનું દિગ્દર્શન	૩૮૪
ક્ષત્રિયમુનિ અને સંજયરાજર્ષિનું મિલન	૩૪૫	સંયમ દુષ્કરતાની વિવિધ ઉપમાઓ	૩૮૭
સંજયમુનિને ધર્મપ્રેરણા	૩૫૦	નારકીય દુઃખ સ્મૃતિની અભિવ્યક્તિ	૩૯૦
ભરત, સગર, ચક્રવર્તી	૩૫૨	સંયમને મૃગચર્યાની ઉપમા	૪૦૧
મઘવા, સનત્કુમાર ચક્રવર્તી	૩૫૪	મૃગાપુત્રની સંયમ સાધના	૪૦૫
શાંતિનાથ, કુંથુનાથ, અરનાથ ચક્રવર્તી	૩૫૬	અદ્યયન-૨૦ : મહાનિર્ગથીય	
તેમજ તીર્થંકર		પરિચય	૪૧૨
મહાપદ્મ, હરિષેણ, જય ચક્રવર્તી	૩૫૯	મોક્ષ અને ધર્મનું કથન	૪૧૫
દશાર્ણભદ્ર રાજા	૩૬૧	શ્રેણીક રાજાને અનાથી મુનિના દર્શન	૪૧૬
ચાર પ્રત્યેક ભુદ્ર	૩૬૩	અનાથ-સનાથપણાનું રહસ્ય	૪૧૮
ઉદાયન આદિ રાજા	૩૬૭	અનાથતાની વ્યાખ્યા	૪૨૧
અદ્યયન-૧૯ : મૃગાપુત્રીય		સનાથ બનવાનો ઉપાય	૪૨૬
પરિચય	૩૭૩	અન્ય પ્રકારની અનાથતા	૪૨૯
મૃગાપુત્રનો વૈભવ	૩૭૫	મહાનિર્ગથીય પથ અને ફળ	૪૩૫
મૃગાપુત્રને મુનિદર્શન	૩૭૬	પરિશિષ્ટ-૧	
મૃગાપુત્રનો વૈરાગ્ય	૩૭૮	વિવેચિત વિષયોની અકારાદિ અનુક્રમણિકા	૪૪૦
વૈરાગ્ય ભાવનું નિવેદન	૩૭૯		

ગોંડલ ગરુડાધિપતિ, એકાવતારી આચાર્ય પ્રવર

પૂ. ગુરુદેવ શ્રી ડુંગરસિંહજી મ.સા.

જીવન દર્શન

નામ	: શ્રી ડુંગરસિંહભાઈ.
જન્મ	: વિ. સં. ૧૭૯૨.
જન્મભૂમિ	: માંગરોળ.
પિતાશ્રી	: ધર્મનિષ્ઠ શ્રી કમળસિંહભાઈ બદાણી.
માતૃશ્રી	: સંસ્કાર સંપત્તા શ્રીમતી હીરબાઈ.
જન્મ સંકેત	: માતાએ સ્વપ્નમાં લીલોછમ પર્વત અને કેસરી સિંહને પોતાની સમીપે આવતો જોયો.
ભાતૃ ભગિની	: ચાર બેન - બે ભાઈ.
વૈરાગ્ય નિમિત્ત	: પૂ. શ્રી રત્નચંદ્રજી મ.સા.નો ઉપદેશ.
સંયમ સ્વીકાર	: વિ. સં. ૧૮૧૫ કારતક વદ - ૧૦ દિવબંદર.
સદ્ગુરુદેવ	: પૂ. શ્રી રત્નચંદ્રજી મ.સા.
સહ દીક્ષિત પરિવાર	: સ્વયં, માતૃશ્રી હીરબાઈ, બહેન વેલબાઈ, ભાણેજ - માનકુંવરબેન અને ભાણેજ - હીરાચંદભાઈ.
સંયમ સાધના	: અપ્રમત્તદેશાની પ્રાપ્તિ માટે સાડા પાંચ વર્ષ નિદ્રાત્યાગ, જ્ઞાનારાધના, ધર્મશાસ્ત્રો, દર્શનશાસ્ત્રો અને તત્ત્વજ્ઞાનનો અભ્યાસ.
તપ આરાધના	: રસેન્દ્રિય વિજયના વિવિધ પ્રયોગો, મિતાહાર. સ્વાધ્યાય, સાડાપાંચ વરસ નિદ્રાત્યાગ, ધ્યાનરૂપ આભ્યંતર તપ.
ગોંડલ ગરુડ સ્થાપના તથા આચાર્ય પદ પ્રદાન	: વિ. સં. ૧૮૪૫ મહાસુદ - ૫ ગોંડલ.
જ્વલંત ગુણો	: વિનય, વિવેક, વિચક્ષણતા, વિરક્તિ, કરુણા, સમયસૂચકતા વગેરે...
પ્રમુખ શિષ્ય	: આચાર્ય પૂ. શ્રી ભીમજી સ્વામી.
પ્રમુખ શિષ્યા	: પૂ. શ્રી હીરબાઈ મ., પૂ. શ્રી વેલબાઈ મ., પૂ. શ્રી

- માનકુંવરબાઈ મ.
- સાધુ સંમેલન** : વિ. સં. ૧૮૬૧માં આજ્ઞાનુવર્તી ૪૫ જેટલા સાધુ-સાધ્વીજીઓનું સંમેલન કરી સંતોની આચાર વિશુદ્ધિ માટે ૧૩ નિયમો બનાવ્યાં.
- વિહાર ક્ષેત્ર** : કાઠિયાવાડ, ઝાલાવાડ, કચ્છ, માંગરોળ, વેરાવળ, ધોરબંદર, દીવબંદર આદિ કંઠાળ પ્રદેશમાં ગ્રામાનુગ્રામ.
- પ્રતિબોધિત શ્રાવકવર્થ** : શ્રી શોભેચંદ્ર કરસનજી શાહ - વેરાવળ.
- સ્થિરવાસ** : વિ. સં. ૧૮૭૧ ચૈત્ર સુદ - ૧૫ થી ગોંડલમાં.
- અનશન આરાધના** : વિ. સં. ૧૮૭૭ ફાગણ સુદ - ૧૩ થી અનશન પ્રારંભ, વૈશાખ સુદ - ૧૫ સમાધિમરણ.
- આયુષ્ય** : ૮૪ વર્ષ, સંયમ પર્યાય - ૬૨ વર્ષ, આચાર્ય પદ - ૩૨ વર્ષ.
- ઉત્તરાધિકારી** : આચાર્ય પૂ. શ્રી ભીમજી સ્વામી.
- ઉપનામ** : ગચ્છાધિપતિ, નિદ્રાવિજેતા, યુગપ્રધાન, એકાવતારી.
- પાટ પરંપરા** : ગોંડલ ગચ્છાધિપતિ આચાર્ય પ્રવર ગુરુદેવ પૂ. શ્રી ડુંગરસિંહજી મ.સા.
 દ્વિતીય પટ્ટધર - આચાર્ય પૂ. શ્રી ભીમજી સ્વામી.
 તૃતીય પટ્ટધર - આચાર્ય પૂ. શ્રી નેણસી સ્વામી.
 ચતુર્થ પટ્ટધર - આચાર્ય પૂ. શ્રી જેસંગજી સ્વામી.
 પંચમ પટ્ટધર - આચાર્ય પૂ. શ્રી દેવજી સ્વામી.
 મહાતપસ્વી પૂ. શ્રી જયચંદ્રજી સ્વામી
 યુગદેશ તપસ્વી પૂ. શ્રી માણેકચંદ્રજી મ.સા.
 સૌરાષ્ટ્ર કેસરી ગુરુદેવ પૂ. શ્રી પ્રાણલાલજી મ.સા.
 તપસમ્રાટ ગુરુદેવ પૂ. શ્રી રતિલાલજી મ.સા.
- વિદ્યમાન વિચરતો પરિવાર** : ૧૧ સંતો, ૩૦૦ જેટલા સતિજીઓ.

સૌરાષ્ટ્ર કેસરી, મુનિપુંગવ
પૂ. ગુરુદેવ શ્રી પ્રાણલાલજી મ.સા.

જીવન દર્શન

શુભ નામ	પ્રાણલાલભાઈ.
જન્મભૂમિ	વેરાવળ.
પિતા	શ્રીમાન શ્રી કેશવજીભાઈ મીઠાશા.
માતા	સંસ્કાર સંપત્તા કુંવરભાઈ.
જ્ઞાતિ	વીસા ઓસવાળ.
જન્મદિન	વિ. સં. ૧૯૫૪, શ્રાવણ વદ પાંચમ, સોમવાર.
ભાતૃ-ભગિની	ચાર ભાઈ, ત્રણ બહેનો.
વૈરાગ્ય બીજારોપણ	બે વર્ષની બાલ્યવયે.
વૈરાગ્ય ભાવ-પ્રગટીકરણ	૧૩ વર્ષની કુમાર અવસ્થામાં.
સંયમ સ્વીકાર	૨૧ માં વર્ષે વિ. સં. ૧૯૭૬ ફાગણ વદ છટ્ટ, ગુરુવાર. તા. ૧૩-૩-૧૯૨૦
દીક્ષા ભૂમિ	બગસરા-દરબાર વાજસુરવાળાના ઉદ્યાનમાં વટવૃક્ષ નીચે.
ગચ્છ પરંપરા	ગોંડલ ગચ્છ.
સંયમદાતા	મહાતપસ્વી પૂ. જયચંદ્રજી મ.સા.
શિક્ષા દાતા	પરમ શ્રદ્ધેય તપસ્વી માણેકચંદ્રજી મ. સા.
ધાર્મિક અભ્યાસ	આગમજ્ઞાન, તત્ત્વજ્ઞાન, કથા સાહિત્ય, રાસ સાહિત્ય, વ્યાકરણ, મહાકાવ્યો, કર્મસાહિત્ય, જૈનેતર ગ્રંથોનું વિશાળ અવલોકન, દર્શન શાસ્ત્રના તજજ્ઞ.
સંઘ નેતૃત્વ	ત્રણ વર્ષની દીક્ષા પર્યાયે તપસ્વી પૂ. માણેકચંદ્રજી મ. સા. ના સંથારાના સમયથી.
સેવા શુશ્રૂષા	વડીલ સાત ગુરુભાતા અને અનેક સંતોની સેવા કરી.

સમાજોત્કર્ષ

ચતુર્વિધ સંઘ સમાધિ માટે તારવેલા ત્રણ સિદ્ધાંત (૧) લોકોના પરોપકાર માટે દાનધર્મની પ્રધાનતા (૨) અ ખંડન વાદ (૩) નીતિ અને પ્રામાણિકતાનું આંદોલન, જૈન-જૈનેતરો (કાઠી, દરબાર, આહિર)ને સખ વ્યસનથી મુક્તિ, અનેક સ્થાને સાધર્મિક રાહત યોજના.

જ્ઞાન પ્રસાર

રાજકોટ, ગોંડલ, જેતપુર, ધોરાજી, વડિયા, વેરાવળ, પોરબંદર, માંગરોળ, જામનગર, ભાવનગર વગેરે અનેક સ્થાને જ્ઞાન ભંડાર, વિદ્યાલયની સ્થાપના અને જીર્ણોદ્ધાર.

દેહ વૈભવ

લાવણ્યમયી મુદ્રા, સૂર્ય સમ તેજસ્વી મુખ, ચંદ્રસમી શાંત આત્મા, વિશાળ ભાલ, નૂરભર્યા નયનો, ઘૂઘરાળા કેશ, વીણા જેવો સુમધુર કંઠ અને સિંહ જેવી ગર્જના.

આભ્યંતર વૈભવ

વિનય સંપન્નતા, વિવેક, સાદાઈ, પ્રેમ, વૈરાગ્ય, સેવા, પ્રવચન-પટુતા, ગુરુચરણ સેવા, દીર્ઘ દષ્ટિ, ત્યાગમસ્તી.

વિહાર ક્ષેત્ર

સૌરાષ્ટ્ર, ગુજરાત.

ગોંડલ ગચ્છ સંમેલન

વિ. સં. ૨૦૦૭માં ગચ્છ ઐક્યતા માટે મહત્વનું યોગદાન.

ઉપનામ

પંજાબ કેસરી કાશીરામજી મ. સા. દ્વારા પ્રદત 'સૌરાષ્ટ્ર કેસરી'

સ્વહસ્તે દીક્ષિત પરિવાર

ચાર સંત- તપોધની પૂ. રતિલાલજી મ. સા., અનશન આરાધક તપસ્વી પૂ. જગજીવનજી મ. સા., પૂ. નાના રતિલાલજી મ. સા., પરમ દાર્શનિક પૂ. જયંતમુનિજી મ. સા., પૂ. મોટા પ્રભાબાઈ મ. આદિ ૧૫ સતીજી.

અંતિમ ચાતુર્માસ

બગસરા.

દેહ વિલય

વિ. સં. ૨૦૧૩ માગસર વદ તેરસ, શનિવાર પ્રાતઃ ૭-૩૦ કલાકે ઈ. સ. ૨૯-૧૨-૧૯૫૬.

અંતિમ વિધિ

સાતલડી નદીના કિનારે (બગસરા)

શિષ્ય પરિવાર

વર્તમાને ૧૧૮ સંત-સતિજીઓ 'પ્રાણ પરિવાર' ના નામે સમગ્ર ભારતમાં પ્રસિદ્ધ છે.

તપસત્રાટ પૂ. ગુરુદેવ શ્રી રતિલાલજી મ.સા. નું

જીવન દર્શન

શુભ નામ	રતિલાલભાઈ
જન્મસ્થાન	પરબવાવડી (સૌરાષ્ટ્ર)
જન્મદિન	આસોવદ અમાસ વિ. સં. ૧૯૬૯
પિતા	શ્રીમાન માધવજીભાઈ રૈયાણી
માતા	સદાચાર સંપત્તા જમકુબાઈ
વૈરાગ્ય ભાવ	૧૭ મા વર્ષે
દીક્ષા	ફાગણ વદ પાંચમ, ગુરુવાર વિ. સં. ૧૯૮૯-જૂનાગઢ
ગુરુદેવ	સૌરાષ્ટ્ર કેસરી પૂ. પ્રાણલાલજી મ.સા.
ગચ્છ પરંપરા	ગોંડલ ગચ્છ.
અભ્યાસ યોગ	વ્યાવહારિક- પાંચ ધોરણ, ધાર્મિક- ૧૯ આગમ કંઠસ્થ, શ્વેતામ્બર-દિગંબર સાહિત્ય, કાર્મગ્રંથિક સાહિત્ય, દાર્શનિક સાહિત્ય, વ્યાકરણ સાહિત્ય
સાધના યોગ	રાત્રિ-દિવસ નિરંતર જાગૃતદશાએ આત્મસાધના અલ્પનિદ્રા.
સેવાયોગ	વડીલ વૃદ્ધ ૯ સંતોની સેવા કરી.
તપયોગ	૧૯ વર્ષ એકાંતર ઉપવાસ, ૯૯૯ આર્યબિલ તપ(સાગાર), ૧૯ વર્ષ પાણીનો ત્યાગ, ૯ વર્ષ મકાઈ સિવાય શેષ અનાજ ત્યાગ.

મૌનયોગ

દીક્ષા પછી ૯ વર્ષ એકાંત મૌન સાધના. ઈ. સ. ૧૯૯૨ નવેમ્બરથી આજીવન મૌન આરાધના.

પુણ્ય પ્રભાવ

ગુરુદેવના પુણ્ય પ્રભાવે અનેક આત્માઓએ માસખમણ આદિ નાની મોટી તપશ્ચર્યાઓ તથા હજારોની સંખ્યામાં વર્ષીતપની આરાધના કરી છે. તેમજ દાન, શીલ અને ભાવની વૃદ્ધિ થઈ છે.

વિહાર ક્ષેત્ર

ગુજરાત, મહારાષ્ટ્ર, મધ્યપ્રદેશ, ઓરિસ્સા, બિહાર, બંગાળ

જ્ઞાન અનુભોદન

શ્રમણી વિદ્યાપીઠના પ્રેરક બની ૩૦ શિષ્યાઓ અને ૩૦ વૈરાગી બહેનોને અભ્યાસાર્થે રહેવાની આજ્ઞા આપી. ત્રણ સામૂહિક યાતુર્માસ કરાવી શાસ્ત્રવાચના કરાવી.

દીક્ષા પ્રદાનસંખ્યા

૧૪૫ મુમુક્ષુઓને અણગાર બનાવ્યા.

આચરિત સૂત્રો

જતું કરવું, ગમ ખાવો, વાદ-વિવાદ કે દલીલ ન કરવા, જે થાય તે સારા માટે, કોઈ પણ જીવની ટીકા કે નિંદા ન કરવી.

જીવંત ગુણો

વિશાળતા, ઉદારતા, માધ્યસ્થતા, સહિષ્ણુતા, ભદ્રિકતા, સમાધાન વૃત્તિ, જ્ઞાનરુચિ.

અનશન પ્રત્યાખ્યાન

ઈ. સ. ૧૯૯૨ રાજકોટમાં પૂ. ભાગ્યવંતાબાઈ મ. ને ૫૯ દિવસની અનશન આરાધના કરાવી.

અંતિમ યાતુર્માસ

રાજકોટ, શ્રી રોયલપાર્ક સ્થાનકવાસી જૈન મોટા સંઘ સંચાલિત ઓમાનવાળા ઉપાશ્રય.(૧૯૯૭)

મહાપ્રયાણ

રાજકોટ, તા. ૮-૨-૧૯૯૮ મહા સુદ ૧૧૧૧ રવિવાર મધ્યાહ્ન કાળે ૧.૩૫ કલાકે.

અંતિમ દર્શન તથા પાલખી

શ્રી રોયલ પાર્ક સ્થાનકવાસી જૈન મોટા સંઘ, રાજકોટ.

અંતિમક્રિયા સ્થાન

'તપસમ્રાટ તીર્થધામ',
રાજકોટ-અમદાવાદ હાઈ-વે, સાત હનુમાન સામે,
રાજકોટ.

પુનઃ પ્રકાશનના બે બોલ

(બીજી આવૃત્તિ)

તીર્થંકર ભગવાનના અમૃતસમા વચનોને ‘આગમ’ રૂપે ગણધર ભગવંતોએ ઝીલીને શિષ્ય પરંપરાને અર્પણ કર્યાં અને આપણને અમૃત વચનો પ્રાપ્ત થયા.

તીર્થંકર ભગવાને અનંતજ્ઞાનને શ્રીમુખેથી પ્રગટ કરી મહા ઉપકાર કર્યો...

ગણધર ભગવંતોએ આગમજ્ઞાનને હૃદયસ્થ કરી મહા ઉપકાર કર્યો...

શિષ્ય પરંપરાએ આગમ જ્ઞાનને કંઠસ્થ કરી મહા ઉપકાર કર્યો...

દેવર્કિંગણિ ક્ષમાશ્રમણે આગમજ્ઞાનને ગ્રંથસ્થ કરી મહા ઉપકાર કર્યો...

ગ્રંથસ્થ આગમોને અનેક આચાર્યોએ સમયાનુસાર લોકભોગ્ય ભાષાશૈલીમાં અનુવાદ કરીને સર્વજન સહજ બનાવ્યા. આ જ પરંપરામાં સૌરાષ્ટ્રકેસરી પૂ. ગુરુદેવ શ્રી પ્રાણલાલજી મ. સા. ની જન્મશતાબ્દી અવસરે તેમના જ પરિવારના મહાસતીજીઓએ ગુજરાતીમાં અનુવાદ કરીને જેન સમાજની જ્ઞાન સાધનાને આગમિક બનાવવામાં બહુમૂલો ફાળો આપ્યો છે. આ મહા કાર્યમાં અપૂર્વ શ્રુત આરાધિકા પ્રધાન સંપાદિકા ભાવચોગિની શ્રી લીલમબાઈ મ. અને સહ સંપાદિકા શ્રી આરતીબાઈ મ., શ્રી સુબોધિકાબાઈ મ. ના સહયોગ મળ્યો છે.

આ આગમ બત્રીસીની પ્રથમ આવૃત્તિને ગુજરાતના દરેક સંપ્રદાયના સાધુ-સાધ્વી, શ્રાવક-શ્રાવિકાઓનો બહોળો પ્રતિસાદ મળતા ટૂંક સમયમાં ૧૦૦૦ આગમ ગ્રંથો અનુપલબ્ધ થઈ ગયા અને પુનઃ પ્રકાશનની આવશ્યકતા ઉભી થઈ.

અહીં એક ખાસ ઉલ્લેખ કરવાનો કે જ્યારે પ્રથમવાર આગમ પ્રકાશનની તૈયારી ચાલતી હતી ત્યારે જ તપસમ્રાટ પૂ. ગુરુદેવ શ્રી રતિલાલજી મ. સા. એ શાસન પ્રભાવક પૂ. શ્રી નમ્રમુનિ મ. સા. પર કૃપાદષ્ટિ વરસાવી. તેમણે પાટીમાં લખી આપ્યું કે નમ્રમુનિ આગમ પ્રકાશનનું કાર્ય સંભાળશે.

પૂ. ગુરુદેવની દીર્ઘદષ્ટિ અને કૃપાદષ્ટિને અનુભવતા પૂ. ગુરુદેવ શ્રી નમ્રમુનિ મ. સા.

એ અમોને આજ્ઞા આપી કે આપણે આગમ ગ્રંથો પ્રકાશનની બીજી આવૃત્તિ 'પારસધામ' ના ઉપક્રમે પ્રગટ કરવી છે.

પૂ. ગુરુદેવ શ્રી નમ્નમુનિ મ. સા. ની આજ્ઞાને શિરોધાર્ય કરીને પારસધામ - ઘાટકોપરના ઉપક્રમે ગુરુપ્રાણ આગમ બત્રીસીને પુનઃ પ્રગટ કરતા આનંદ અનુભવીએ છીએ.

અમારા આ આણમોલ કાર્યમાં અમને શ્રી ગિરીશભાઈ શાહ (હેમાણી)-U.S.A. તથા શ્રી જિતેનભાઈ શાહ (કલકત્તા) નો અનન્ય સહકાર મળ્યો, જેના કારણે અમારું કાર્ય સરળ બન્યું છે. અમારા આ કોમ્પ્યુટર કાર્યમાં શ્રી અમીનભાઈ આઝાદ તથા સ્નેહા અમીત દર્જનો પણ સહકાર પ્રાપ્ત થયો છે. તેવી જ રીતે ઉદારદિલા દાતાશ્રીઓ એ પણ અમને સહયોગ આપીને અમારું કાર્ય વેગવાન બનાવેલ છે.

અમે તે સર્વના આભારી છીએ.

અંતમાં આગમ પ્રકાશન આપણા સહુના આત્માને અનંતજ્ઞાન પ્રાગટ્યમાં સહયોગી બને એ જ ભાવના.

• શ્રી ગુરુપ્રાણ પ્રકાશન •

PARASDHAM

વલ્લભભાગ લેન, તિલક રોડ, ઘાટકોપર(ઈસ્ટ), મુંબઈ - ૪૦૦૦૭૭

ફોન - ૩૨૦૪ ૩૨૩૨.

પૂર્વ પ્રકાશકના બે બોલ

(પહેલી આવૃત્તિ)

અનંત તીર્થંકર સહ પ્રભુ મહાવીરના અનંત જ્ઞાનની અમૂલ્ય નિધિ છે આપણા આગમગ્રંથો. જેના માધ્યમથી જ જિનશાસન જયવંતું રહ્યું છે, રહે છે અને રહેશે. તેને જીવંત રાખવા અને જન જનનાં મન સુધી પહોંચાડવા તે પ્રત્યેક જૈન નામ ધરાવતી વ્યક્તિની પવિત્ર ફરજ છે. આ પવિત્ર ફરજને જ ધર્મ સમજીને જે તેનું આચરણ કરે છે અને પોતાનાં તન-મન અને ધનને તે કાર્યમાં સમર્પિત કરે છે, તેનું મનુષ્ય જીવન સફળ થાય છે. એટલું જ નહીં પરંતુ તે સાધક જિનશાસનની પ્રભાવનાનો અમૂલ્ય લાભ પ્રાપ્ત કરે છે.

આવો જ અપૂર્વ લાભ પ્રાપ્ત કરવા આપણા ગુજરાતી સમાજને માટે આગમોના મૂળ પાઠ તથા સરળ ગુજરાતી અનુવાદ વિવેચન સહિત પ્રકાશન કરવા માટે પૂ. મુક્ત લીલમ પરિવારને એક ચિંતનધારા જૂનાગઢની પુણ્યભૂમિ પર સ્પર્શી અને જેને રાજાણા નગરી રાજકોટમાં રોયલપાર્ક ઉપાશ્રયમાં સાકાર સ્વરૂપ મળ્યું.

આપણા સૌના પરમ ઉપકારી ગોંડલ ગચ્છાધિપતિ, નિદ્રા વિજેતા, એકાવતારી, યુગપુરુષ પૂ. શ્રી ડુંગરસિંહજી મ. સા.ની પાટ પરંપરાએ પૂ. શ્રી જય-માણેકના લાડીલા શિષ્યરત્ન સૌરાષ્ટ્ર કેસરી પૂ. શ્રી પ્રાણલાલજી મ. સા.ની જન્મ શતાબ્દી નિમિત્તે આ વિરાટ આયોજન કર્યું. પૂ. મહાસતીજીઓએ પોતાની ચિંતનધારાને પૂજ્ય ગુરુવર્યોની સમક્ષ પ્રગટ કરી. સહુના હર્ષોલ્લાસ અને આશીર્વાદ સાથે સ્વીકૃતિના સમાચાર પ્રાપ્ત થયા. રોયલપાર્ક સ્થા. જૈન મોટા સંઘની નિશ્રામાં અમે તુરંત સમિતિ રચવાની જાહેરાત કરી.

રાજકોટ પ્રાણ પરિવારના સામૂહિક ચાતુર્માસ દરમ્યાન જન્મ શતાબ્દી વર્ષ નિમિત્તે વિ. સં. ૨૦૫૩ સન્ ૧૯૯૭ માં "પૂ. પ્રાણગુરુ શતાબ્દી પ્રકાશન સમિતિ રાજકોટ"ની સ્થાપના થઈ. ત્યાર પછી તપસમ્રાટ શ્રી રતિલાલજી મ. સા., ગુજરાત કેસરી પૂ. શ્રી ગિરીશચંદ્રજી મ. સા. ઠા. પાંચ તથા પ્રાણ પરિવારના ૭૩ સાધ્વીજીઓના પાવન સાંનિધ્યમાં જન્મ શતાબ્દીના પ્રથમ ચરણની તપ-જપ, સાધના સાથે ભવ્ય રીતે ઉજવણી કરવામાં આવી.

શ્રી ગુરુ પ્રાણ ફાઉન્ડેશન ટ્રસ્ટ દ્વારા ૩૨ આગમો અને પ્રાણગુરુ સ્મૃતિ ગ્રંથનું પ્રકાશન કરવાનું નિશ્ચિત થયું. આગમોનું લેખન કાર્ય પ્રાણ પરિવારના સતીવૃદ્ધે સહર્ષ સ્વીકારી લીધું. આ રીતે સર્વ સમવાયનો સુયોગ થતાં કાર્યનો પ્રારંભ વેગવંત થયો અને બત્રીસ આગમો ક્રમશઃ ગુજરાતી ભાષામાં અનુવાદિત થયા.

આ પ્રકાશનના અણમોલ અવસરે આશીર્વાદ વરસાવી સહર્ષ સ્વીકૃતિ આપનાર તપ સમ્રાટ ગુરુદેવ **પૂ. શ્રી રતિલાલજી મ. સા.** તથા દરેક આગમના રહસ્યોને પ્રગટ કરતો, તત્ત્વોનું વાસ્તવિક દર્શન કરાવતો, આશીષ વરસાવતો અમારા ઉત્સાહને વધારતો અભિગમ પ્રેષિત કરનારા ગોંડલ ગચ્છના સંત શિરોમણિ પરમ દાર્શનિક **પૂ. શ્રી જયંતીલાલજી મ. સા.**, અમ માર્ગદર્શક ગુજરાત કેસરી **પૂ. શ્રી ગિરીશચંદ્રજી મ. સા.**, તથા આગમ દિવાકર **પૂ. શ્રી જનક મુનિજી મ. સા.** નીડર વક્તા **પૂ. શ્રી જગદીશમુનિજી મ. સા.** આદિ મુનિ ભગવંતો તથા આગમને સુવ્યવસ્થિત સ્વરૂપ આપનાર, અથાગ પરિશ્રમ સહિત નિઃસ્વાર્થ ભાવે સંપૂર્ણ સહયોગ આપનાર આગમ મનીષી **પૂ. શ્રી ત્રિલોકમુનિજી મ. સા.** ના પણ અમો ઋણી છીએ.

વાત્સલ્ય વરિષ્ઠા પૂજ્યવરા **પૂ. મુક્તાબાઈ મ.**, પ્રધાન સંપાદિકા અપૂર્વશ્રુત આરાધક **પૂ. લીલમબાઈ મ.**, અમ પ્રકાશન કાર્યના ઉદ્ભાવિકા, ઉત્સાહધરા **પૂ. ઉષાબાઈ મ.**, સહ સંપાદિકા **ડો. પૂ. શ્રી આરતીબાઈ મ.** તથા **પૂ. સુબોધિકાબાઈ મ.** અને પ્રાણ પરિવારના અનુવાદિકા સર્વ મહાસતીજીઓના અમે ઋણી છીએ.

શ્રુતાધાર સહયોગીઓ, અમ આગમ પ્રકાશનમાં નિષ્ઠાથી સેવા આપનાર શ્રી મુકુંદભાઈ પારેખ, શ્રી મણિભાઈ શાહ, શ્રી નવનીતભાઈ – તરૂબેન, કુમારી ભાનુબેન, શ્રી જયવંતભાઈ શાહ તથા આગમને કોમ્પ્યુટરાઈઝ્ડ કરી મુદ્રણ કરી આપનાર ભાઈ શ્રી નેહલ હસમુખભાઈ મહેતાના અમો આભારી છીએ.

આગમ પ્રકાશન કાર્યમાં શુદ્ધિકરણનું ખૂબ જ ધ્યાન રાખવામાં આવ્યું છે. છતાં ક્યાંય અશુદ્ધિ રહી ગઈ હોય તો શુદ્ધ વાંચી તે તરફ અમારું ધ્યાન દોરવા નમ્ર વિનંતી છે.

અંતમાં સૌના સહિયારા પુરુષાર્થ બદલ શ્રી ગુરુપ્રાણ ફાઉન્ડેશન સદાને માટે સૌના કૃતજ્ઞ બની રહેશે.

જય જિનેન્દ્ર

શ્રી ગુરુપ્રાણ ફાઉન્ડેશન – ટ્રસ્ટી મંડળ

શ્રી ચંદ્રકાંત માણેકચંદ શેઠ (પ્રમુખ)
શ્રી અશ્વિનભાઈ કુંભાણી (ટ્રસ્ટર)
શ્રી કે. પી. શાહ (ટ્રસ્ટી)

શ્રી રમણીકલાલ નાગરદાસ શાહ (ચેરમેન)
શ્રી ટી. આર. દોશી (ઉપપ્રમુખ)
શ્રી કીરીટભાઈ શાહ (ટ્રસ્ટી)

અભિગમ

ગોંડલ ગચ્છ શિરોમણી પરમ દાર્શનિક
પૂ. શ્રી જયંતમુનિ મ.સા.

જ્યારે ઉત્તરાધ્યયન શાસ્ત્ર પ્રત્યે તથા તેમના ઉપદેશ પ્રત્યે ધ્યાન જાય છે ત્યારે એક અનુપમ આનંદની અનુભૂતિ થાય છે. આ શાસ્ત્રાના સ્વાધ્યાયથી પદ્યાત્મક ભોજન મળતું હોય અને તેના રસનો ઉપભોગ કરતાં હોઈએ તેવી સુરતિ જન્મે છે. ઉત્તરાધ્યયન શાસ્ત્ર એ આગમ સાહિત્યના બગીચામાંથી વીણેલા ઉત્તમ પુષ્પનો ગુચ્છ હોય તથા અન્ય પ્રચલિત ઉત્તમ ઉપદેશોનો સાર સંગ્રહિત કર્યો હોય, તેવો ભગવાનની વાણી રૂપે પ્રવાહિત થયેલો એક સંગ્રહ ગ્રંથ છે. સામાન્ય રૂપે ધર્મના ઉપાસક વ્યક્તિઓને પાઠ કરવા માટે કે સ્વાધ્યાય કરવા માટે આ શ્રેષ્ઠ શાસ્ત્ર છે પરંતુ જૈન પરંપરાના શાસ્ત્ર સ્વાધ્યાય સંબંધી કેટલાક સખત નિયમો હોવાથી ગીતાના પાઠની જેમ જૈનો તેનું પારાયણ કરતાં નથી. શાસ્ત્ર સ્વાધ્યાયના નિયમો ઉત્તરાધ્યયન શાસ્ત્રને અનુકૂળ કરવામાં આવે, સામાન્ય જનસમુદાય માટે પ્રસારિત કરવા માટે ઉત્તરાધ્યાયન સૂત્રનું પારાયણ થવા લાગે, તો આ શાસ્ત્રનો અનુપમ બોધ ઘણા કલ્યાણનું કારણ બને છે.

જૈન પરંપરા મુખ્ય રૂપે શ્વેતાંબર અને દ્વિગંબર જેવા બે ભાગમાં વિભક્ત છે. ઉત્તરાધ્યયન શાસ્ત્ર તે શ્વેતાંબર પરંપરામાં પૂર્ણરૂપે માન્ય, ઘણા જૈન સિદ્ધાંતોને પ્રગટ કરતું દિવ્ય ભાવો ભરેલું ઉત્તમ શાસ્ત્ર છે. આ શાસ્ત્રમાં સંપૂર્ણ ગાથા રૂપે બે હજાર પદો છે. સાતસો શ્લોકની ગીતા કરતાં લગભગ ત્રણ ગણું આ શાસ્ત્રનું દેહમાન છે, એટલે જો સ્વાધ્યાય રૂપે વિશેષ તારવાણી કરી પાંચસો ગાથાનો સ્વાધ્યાય ગ્રંથ તૈયાર કરવામાં આવે તો સહેલાઈથી ઉત્તરાધ્યયનસૂત્રને વાગોળી શકાય... અથવા નિયમિત પાઠ કરી શકાય. આ તો વિદ્વદ્વર્ચોનું કામ છે.

ઉત્તરાધ્યયનના બધા પ્રકરણોને અધ્યયન કહેવામાં આવે છે. સામાન્ય રીતે અન્ય ધર્મગ્રંથોમાં અધ્યાય શબ્દ વપરાય છે જ્યારે જૈન પરંપરામાં અધ્યયન શબ્દનો પ્રયોગ કરવામાં આવ્યો છે. અધ્યાયનો અર્થ પાઠ કરવા પૂરતો સીમિત માનીએ તો અધ્યયનનો અર્થ પાઠ કરવાની સાથે સાથે સમજવા જેવો ભાવ છે અર્થાત્ તેમાં તત્ત્વગ્રાહ્યતા પણ છે. જે હોય તે... પરંતુ જૈન સાહિત્ય પરંપરા પોતાના મૌલિક શબ્દનો ઉપયોગ કરે છે અને

શબ્દનો એક વિશેષ અર્થ માન્ય કરવામાં આવે છે. આ આખું શાસ્ત્ર છત્રીસ અધ્યયનનું વિશાળ હોવાથી દીર્ઘદષ્ટિવાળા સંપાદક મંડળના જ્ઞાની આત્માઓએ તેના બે ભાગ કરી આખું શાસ્ત્ર પ્રકાશિત કર્યું છે. આજે પ્રભુની વાણીરૂપે માન્ય અને સદ્ઉપદેશ તથા ઉદ્બોધનથી પરિપૂર્ણ એવા શાસ્ત્ર ઉપર આમુખ લખવા માટે મને જે સુઅવસર આપવામાં આવ્યો છે તેથી હું ધન્યતા અનુભવું છું અને પોતાના પ્રાણમાં પ્રાણરૂપે સમાવિષ્ટ થયેલું આ મંગલમય શાસ્ત્ર અને તેનું થોડું મહત્વ પ્રગટ કરી શકું, તો ગુરુઓની ઉત્તમ કૃપાનું બળ પ્રાપ્ત થયું છે, એમ સમજું છું.

ઉત્તરાધ્યયનના બે ભાગ હોવાથી બંને ભાગ પર સ્વતંત્ર રૂપે આમુખ લખવાની તક સાંપડી. પ્રથમ આમુખમાં ઉત્તર શબ્દ શા માટે વાપરવામાં આવ્યો અને ઉત્તમાધ્યયન ન કહેતાં ઉત્તરાધ્યયન શા માટે કહ્યું? તેનો ઝીણવટભર્યો ખુલાસો કર્યો છે. જેથી આ લેખાંકમાં એટલું જ કહેશું કે જીવાત્મા અજ્ઞાનાવસ્થામાંથી ઉત્તર અવસ્થા મેળવે તો જ ઉત્તમ અવસ્થા સુધી પહોંચી શકે. જીવના ઉત્થાન માટે પ્રથમ મધ્યમ ભાવવાળી શ્રેષ્ઠ અવસ્થા પ્રાપ્ત થાય, તે જરૂરી છે અને જો ઉત્તર અવસ્થા ખીલે તો જીવ ઉત્તમ અવસ્થા તરફ જવાનો જ છે. ઉત્તર અવસ્થા તે પાયાની અવસ્થા છે, ઉત્તમ અવસ્થા તે ફળરૂપ છે. ખેડૂત ખેતી કરી ખેતરને સાફ કર્યા પછી બીજ વાવીને વચ્ચગાળાના બધાં ક્રિયાકલાપ પૂરા કરે, તો ઉત્તમ ફળ આવવાનું જ છે અર્થાત્ ધાન્ય પ્રગટ થવાનું છે. તે રીતે જીવ જો અજ્ઞાનાવસ્થાથી આગળ વધીને ઉત્તર અવસ્થાને કેળવે અને કુંભાર જેમ ઘડો તૈયાર કર્યા પહેલાં માટીને કેળવે છે, તેમ જીવ પોતાના સંસ્કારને કેળવે તો ઉત્તમ કળશ તૈયાર થશે. આ સમગ્ર શાસ્ત્ર ઉત્તર ભાવોનો ઉપદેશ આપતું એક ઉપદેશાત્મક શાસ્ત્ર છે, જેમા ક્રમશઃ અજ્ઞાની જીવથી લઈને પંચમહાવ્રત પામેલા સંતો અને ત્યાગી મહાત્માઓ માટે પણ ઉપદેશ આપ્યો છે. પ્રથમ ગુણસ્થાનથી લઈ સાતમા ગુણસ્થાનના પ્રથમ સમય સુધી પહોંચાડે તેવા મંગલમય શબ્દો તથા જ્ઞાન અને ત્યાગ ભરેલી સૂચના પદ-પદ પર જોવા મળે છે અને જરાપણ કટાક્ષ કે તીખા પ્રહારો કર્યા વિના લગભગ મૃદુ ભાવથી ઉદ્બોધન કરવામાં આવ્યું છે. જાતિવાદની સામે ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર લાલબત્તી ઘરે છે. જાતિવાદનું નિરાકરણ કરી જેને સમાજ અસ્પૃશ્ય માનતો હતો તેવા પવિત્ર જીવોને પણ વંદનીય બનાવી મોક્ષમાર્ગના યાત્રી બનાવ્યા છે. સમાજમાં પ્રચલિત કુપ્રથાઓ સામે પણ પ્રકાશ પાથરવામાં આવ્યો છે. જેમકે, યજ્ઞ વખતે નિષ્પન્ન થયેલું ભોજન અમુક માણસોને જ આપી શકાય તેવી માન્યતાવાળા બ્રાહ્મણ સમુદાયને કહ્યું છે કે, કોઈપણ ક્ષુધાર્થીને આવું પવિત્ર ભોજન આપીએ તો કોઈ દોષ નથી. તે જ રીતે મોટા

ભોગોપભોગ ભોગવતાં અને ઘણો પાપારંભ કરી વૈભવ ભોગવતા માણસોની ક્ષાયના બકરાની સાથે તુલના કરી છે. છરાનો ભય આ બકરાને જ છે, સામાન્ય સદાચારીને જીવોને તે ભયથી મુક્ત રાખ્યા છે.

તે જ રીતે દુષ્ટ માણસના સ્વભાવને આલેખીને વિષ્ટાભોગી સુવર જેવા બતાવ્યા છે માટે કોઈપણ આરાધના કરતાં પહેલાં સ્વભાવ સુધારવો જોઈએ, પ્રકૃતિ બદલવી જોઈએ તેના પર ભાર મૂકવામાં આવ્યો છે. આખું શાસ્ત્ર વિનયથી જ શરૂ થયું છે. જૈનોનું પ્રસિધ્ધ સૂત્ર 'વિનય મૂલો ધમ્મો'નું શ્રી ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર પ્રમાણ છે. આ વિનય ફક્ત નમ્રતા પૂરતો નથી પરંતુ તેમાં ગૃહસ્થ કે સાધુની સર્વ સામાન્ય આચાર સંહિતા કેવી હોવી જોઈએ તેનો ઉપદેશ ભર્યો છે. વિનયથી શરૂ કરીને અલગ અલગ ભાવોનું અવલંબન કરી એક એક અધ્યયનનું ઉદ્ઘાટન કર્યું છે, જેમાં સંપાદક મંડળની ઉત્તમ કલમથી અનુવાદિત થયેલાં ભાવોને અભ્યાસીઓ નિહાળી શકશે. આ અધ્યયનોમાં કમિક વિકાસ માટેના અને ભિન્ન ભિન્ન રૂપે ઉત્થાન કરવા માટેના સોપાનો ગોઠવવામાં આવ્યા છે. તે જ રીતે સામાન્ય લોકપ્રચલિત ભાવોનું ઉત્તમ વિવેચન કરી ખરો અર્થ ઘટિત કરવામાં આવ્યો છે. મનુષ્ય સાધારણ રીતે બોલે છે. મોત સુધરવું જોઈએ, કમોતે ન મરવું જોઈએ, ઉત્તમ મરણ થાય તો સારું. તેના જવાબ રૂપે ઉત્તમ મરણ શું છે અને તે કેવી રીતે પ્રાપ્ત થાય તેનું સટીક વર્ણન કર્યું છે. તે જ રીતે સામ્રાજ્યવાદી શક્તિઓ જ્યાં પૂજતી હતી, ત્યાં જૈન સંસ્કૃતિના આધારે ત્યાગમય જીવનની શ્રેષ્ઠતાને પ્રગટ કરી છે, તેનો સ્વીકાર ન કરી શકનાર ભોગી ચક્રવર્તીને પણ સીધા નરકગામી બતાવ્યા છે. તેમાં જૈન ઉપદેષ્ટાઓની નિર્ભયતાનું ઉદાહરણ છે. તેમણે બેધડક રીતે આવી ભોગાત્મક સંસ્કૃતિ પર પ્રહાર કર્યો છે. બધાં અધ્યયનો, બધી ગાથાઓ સામાન્ય ઉપદેશની સાથે ઘણી જગ્યાએ તત્ત્વમય રહસ્યોનો પણ સ્પર્શ કરે છે. આવી એક ગાથાનું ઉદ્ઘાટન કરી આપણે આમુખ પૂરો કરીશું

સિદ્ધાણં ણમો કિચ્ચા સંજયાણં ચ ભાવઓ ।

અત્થ ઘમ્મ ગઈ તચ્ચં આણુસઠ્ઠિં સુણેહ મે ॥ (અધ્ય. ૨૦/૧)

જેમાં અર્થ અને ધર્મનું વાસ્તવિક તથ્ય શું છે ? તે પ્રગટ કરશે તેમ કહીને શાસ્ત્રકારે સુપ્રસિધ્ધ ચાર પુરુષાર્થ ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષમાંથી બે પુરુષાર્થને ગ્રહણ કરી તેના પર પ્રકાશ નાંખ્યો છે. હકીકતમાં અર્થને ધર્મ સાથે શું સંબંધ છે ? અર્થ એ ભૈતિક શક્તિ છે અને ધર્મ એ આધ્યાત્મિક શક્તિ છે. તત્ત્વ દષ્ટિએ બંને ભાવો સ્વતંત્ર હોવા છતાં સમાજમાં જો અર્થ અને ધર્મનો સુમેળ ન હોય તો અર્થ અનર્થનું મૂળ બની જાય અને ધર્મ એ મનોરંજનનું

સાધન બની જાય અથવા તેની ઉપાસના નિર્બળ બની જાય તેથી અર્થ ઉપર ધર્મની લગામ હોવી જોઈએ અને ધર્મ સાથે અર્થનું બળ હોવું જોઈએ અર્થાત્ ધર્મ પણ અર્થ બળ ઉપર આધારિત છે. ધર્મમાં અર્થનો અને ભોગનો ત્યાગ જોડાયેલો છે. જ્યારે અર્થમાં નીતિ અને ન્યાય રૂપે ધર્મ જોડાયેલો છે. બધી રીતે અર્થ અને ધર્મનો સુમેળ તે જ સમાજનું સાચું સંગઠન છે. આ વિષય પર અત્યારે બહુ ઊંડાણમાં ન જતાં આટલો ઈશારો કરીને પ્રથમ ગાથામાં ધર્મ તથા અર્થની તથ્ય ગતિ બતાવીને શાસ્ત્રકારે સ્વયં આ ભાવને પ્રગટ કર્યા છે, તે બહુ સમજવા જેવા છે, તેટલું કહી સંતોષ માનીએ છીએ.

ઉત્તરાધ્યયનના ઉપદેશો વચ્ચેના તાણાવાણાની જેમ સમગ્ર સાધુજીવનમાં વણાયેલા છે અને ભારત વર્ષમાં અત્યારે ત્યાગના ક્ષેત્રમાં જૈન સાધુ - સાધ્વીઓનું જે ઊંચું સ્થાન છે, જે રીતે તેઓનું ત્યાગમય જીવન આદરણીય છે તેના પ્રધાન કારણ રૂપે ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રને માનીએ તો ખોટું નથી. ગીતાના આધારે જેમ સનાતન ધર્મ સ્થિર થયેલો છે, તેમ ઉત્તરાધ્યયનના ઉપદેશથી જૈન પરંપરા મજબૂત બની છે.

ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રની સરલતા, નૈતિક ઉપદેશો, નાની મોટી કથાઓ કેટલાક તાત્વિકભાવો અને ભાષાનું સૌષ્ઠવ તથા કાવ્ય શક્તિનો ચમત્કાર ઘણા પદોમાં અને ગાથાઓમાં જોવા મળે છે. તે આ શાસ્ત્રની વિશેષતા છે. તાત્વિકભાવોના ઉદાહરણ રૂપે અધુવે અસાસયમ્મિ..તેવું પદ છે. તે મૂળ દ્રવ્યોની શાશ્વત ભાષાની પરિચ્છેદના કરી સમગ્ર માયાવાદની ઝાંખી આપે છે. તે માટે અધુવ અને અશાશ્વત, આ બંને વિશેષણ મૂક્યા છે અર્થાત્ માયાવાદની પાછળ કોઈ ધ્રુવ સત્ય નથી. તેમજ જે માયાવાદ છે તે પણ શાશ્વત નથી. આમ બંને રીતે પરિહાર કરી કેવળ મૂળ દ્રવ્યો સ્થિર રહી જે કાંઈ ઉત્પત્તિ અને લયનું નાટક ભજવે છે, તે અશાશ્વત અને અધુવ છે. આ એક સામાન્ય ઉદાહરણ મૂક્યું છે. આવા બીજા બધાં મોટી પણ ગાથામાં ચમકે છે.

આટલું કહ્યાં પછી ઉત્તરાધ્યયન વિશે જેટલું કહીએ તેટલું ઓછું છે. એમ માનીને અહીં વિરામ લેશું પરંતુ આ શાસ્ત્રનું જેઓએ સંપાદન કર્યું છે અને સમગ્ર ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રને સરલ, પઠનીય ભાષામાં અનુવાદ કરીને જનસમુહને ઉત્તરાધ્યયનસૂત્રના આવા મધુર રસનું પાન કરવા માટે સરલ માર્ગ કર્યો છે તે સમગ્ર કાર્ય શત્ શત્ અભિનંદનીય છે.

જો કે ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર ઉપર વધારેમાં વધારે લખાયું છે, તેના અનુવાદો થયા છે. પંજાબ, રાજસ્થાન અને દક્ષિણના વિદ્વાન સાધુ - સંતોએ ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રને પ્રકાશિત

કરી ઉપકાર કર્યા છે પરંતુ અહીં જે શૈલીમાં બધાં વિભાગો સાથે કે બધાં પેરેગ્રાફો સાથે નંબર મૂકીને, ગાથાઓના મર્મભાવોને આવશ્યક એટલું ઉદ્ઘાટિત કરીને જે રીતે સુંદર સંપાદન થયું છે તે નમૂનેદાર છે. તે માટે વિશેષરૂપે આપણા આ ગુરુ પ્રાણ ફાઉન્ડેશનના પ્રાણાધાર એવા મહાસતીજીઓને અને તેના પથપ્રદર્શક શ્રી લીલમબાઈ મ. ને ‘શાસન ચંદ્રિકા’ જેવો ઉત્તમ શબ્દ અર્પણ કરતાં અમોએ તેઓશ્રીને “શાસ્ત્ર માધવી” કહીને જે પદ્ધતી સુશોભિત કર્યા છે. તે ખરેખર સાર્થક છે. વીરપ્રભુ પાસે પ્રાર્થના કરીએ છીએ કે તેઓ આ રીતે નિરંતર આગમસેવા કરતાં રહે, બધાં વિદુષી મહાસતીજીઓના આરોગ્ય ઉત્તમ બની રહે, તેવી હાર્દિક ભાવના પ્રગટ કરતાં અત્યંત આનંદનો અનુભવ થાય છે.

અહીં સૂચિત કરતાં લાગે છે કે, આપણે પણ જો આ ઉત્તરાધ્યયનના પાઠ અને સ્વાધ્યાય કરવાનું વિશેષરૂપે ચાલુ કરાવીએ તથા અભ્યાસી ભાઈ - બહેનો ગીતા અને રામાયણના પાઠની જેમ નિરંતર ઉત્તરાધ્યયનનો સ્વાધ્યાય કરતાં થાય તો જીવનમાં જ્ઞાનાત્મક તપનો એક આરંભ થશે અને ભગવાન મહાવીરની વાણી હૃદયંગત થવાથી જૈનત્વની લતા પલ્લવિત થઈ મધુરા ફળને આપશે.

ઈતિ - આનંદ... મંગલમ્

**- પૂ. જયંતમુનિ મ.સા.
પેટરબારે**

સંપાદકીય

અપૂર્વ શ્રુતઆરાધક બા. બ્ર. પૂ. લીલમબાઈ મ. સ.

પ્રિય પાઠક ગણ !

આ અક્ષરદેહની મંજૂષામાં બેસી હું તમારે આંગણે આવું છું. મારું નામ છે આગમ અરીસો. આવો, આગમ અરીસામાં નિહાળો નિજસ્વરૂપને !!

આત્મા અનાદિકાળથી કર્મબંધનથી બંધાયેલો છે. કાળલબ્ધિ યોગે અશુભ કર્મનો નાશ થતાં, ઉપર ઊઠતો-ઊઠતો શુભકર્મના સંયોગે સદ્ગતિ પામે છે. તેમાં મનુષ્યનો ભવ પામી, પુણ્યરાશિ એકત્રિત કરી, સદ્ગુરુના યોગે સમ્યગ્દર્શન પામી, પરિણામની વિશુદ્ધિ દ્વારા તીર્થંકર નામકર્મની નિકાચના કરે છે. દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભવ અને ભાવના યોગે બાંધેલા સમસ્ત કર્મોનો ક્ષય કરવા, નિરાસંભી પુણ્ય યોગે, જગજીજીવો પ્રતિ ભાવદયા અને નિષ્કામ કરુણાયોગે તીર્થંકર નામકર્મયુક્ત તે જીવ જન્મ ધારણ કરે છે. ત્રણેય લોકમાં ક્ષણ માત્ર માટે પ્રકાશ વ્યાપે છે, અને પ્રત્યેક જીવ શાતાનો અનુભવ કરે છે. તે તીર્થંકર પરમાત્મા પરમ પારિણામિક ભાવને પ્રગટ કરવાના લક્ષ્યે આવશ્યક વ્રતને ધારણ કરે છે. યાવજીજીવનનું સામાયિક વ્રત સર્વવિરતિપણું અંગીકાર કરે છે. સિદ્ધ પરમાત્માને વંદન કરી દેહાતીત દશાનો અનુભવ કરવા કાયોત્સર્ગ કરે છે.

અનાદિની વિભાવમાં વહેતી ચૈતન્યધારાની દશાને બદલાવી, શ્રુતમય બનાવી અને કર્મસ્કંધથી ભિન્ન કરી, જડમાં જવાનો "નિષેધ" કરી, નિશ્ચય અનુરૂપ વ્યવહારમાં જોડી "બૃહદ્" (મોટા) યમ નિયમ કલ્પ દ્વારા યોગોને ધર્મકથા, ચરણ અને દ્રવ્ય અનુયોગમાં પ્રવેશ કરાવી, ચિદાનંદી બનાવી, ઉત્તર = પ્રધાન સ્વાધ્યાયનું અધ્યયન કરાવી, દશવૈકાલિક ક્રિયાને ત્રૈકાલિક દશવિધ યતિધર્મમાં વહાવી ભાવથી વૃષ્ટિ-ભીંજવી, પુષ્પની ચંગેરી સમાન કોમળ બનાવી, પુષ્પ સમાન હળવી બનાવી, સ્વભાવ કલ્પવત્સિકામાં લાવી, કર્મદલિકોની ઉદીરણા કરી, ઉદયાવલિકામાં લાવી, નિરયાવલિકા બનાવતા, સૂર્યસમાન પ્રકાશ પામતી, ચંદ્ર સમી નિર્મળ થતી, કૃષ્ણાદિ અશુભ લેશ્યાના જંબૂ (જાંબુડા) સમાન જાંબલી - શ્યામવર્ણમાંથી નીકળી, શુભ અધ્યવસાયના, પ્રશસ્ત લેશ્યાના દ્વીપ રચી, ક્ષણે ક્ષણે સ્વભાવમાં સ્થિતપ્રજ્ઞા બનવાના સંકલ્પે, અખંડ દ્રુવ સ્થિતિમય, ધબકતી સજીવધારાને અજીવમાંથી અલગ કરવાનો અભિગમ કેળવી, આત્મરાજનું શુદ્ધ સ્વરૂપ કેવું છે ? તેવા પ્રશ્નોની હારમાળાનું વ્યાકરણ કરી, અનુત્તર અપ્રમત્ત દશામાં આવી,

ઘાતીકર્મનો અંત કરવા ઉપાસના દ્વારા શુકલધ્યાનનો અગ્નિ પ્રજ્વલિત કરી, જ્ઞાતામય ચૈતન્ય ભગવતી શક્તિનું સામર્થ્ય જગાડી, પાંચ સમવાયના સમન્વયથી સ્વરાજ્યનું સ્થાન પ્રાપ્ત કરવા, સ્વ-પરનો ભેદ કરી, પુદ્ગલોનો સંગ છોડી, સ્વમાં સૂત્ર બદ્ધ કરી, આચારને શુદ્ધ કરી, યથાખ્યાત ચારિત્રમાં પ્રવેશી, ક્ષપકશ્રેણીએ યદી, ક્ષીણ મોહ બની, વૈભાવિક ચૈતન્યધારાને ત્રૈકાલિક કેવળ જ્ઞાનમય શુદ્ધ ચિન્મય બનાવે છે અર્થાત્ સહજ સ્વરૂપમાં સમાવે છે.

મને ઓળખી ગયા ને? હું ઈન્દ્રિયાદિ રૂપે જડ નથી, પણ પ્રાણ સ્વરૂપી અખંડ જીવ દ્રવ્ય આત્મા છું. આ-ગમ લઈ, પરના ગમમાંથી નીકળો અને પરમાગમમય બની જાઓ.

તેવી મંગળ ભાવોભરી ઉષા ઉદિત થઈ સુપ્રભાતનો સુરમ્ય સંદેશો સંભળાવવા મંજુલસ્વરે બોલી "ઊઠો, જાગો મુમુક્ષુઓ!" "પ્રાણ ગુરુ જન્મ શતાબ્દી વર્ષ" દ્વારે આવીને ઊભું રહ્યું છે. સહુ સાથે મળીને આગમનો ગુજરાતી અનુવાદ કરી તેનું અર્ધ્ય ધરો. ભાવ પ્રાણને જાગૃત કરો. અપ્રમત્ત દશામાં વર્તો. આવો સૌભાગ્યશાળી સંકેતનો અદશ્ય, અલૌકિક સ્વર સાંભળીને સતિવૃંદના પ્રાણ જાગૃત થઈ ગયા, ગુરુમય બની ગયા, ધર્મમય બની ગયા.

જેણે વ્યસનીનાં વ્યસન, શિકારીના શિકાર, જુગારીના જુગાર છોડાવી દુર્લભબોધિ જીવોનાં જીવનને આમૂલ પરિવર્તિત કરી સુલભબોધિ બનાવ્યાં હતાં. સાચા શ્રમણ, શ્રમણી, શ્રમણોપાસક, શ્રમણોપાસિકા બને તેવા સુસંસ્કારો રોપ્યા હતા ; ગ્રામાનુગ્રામ વિચરી, અર્હમાં તન્મય બની, પ્રાણમય આગમોનો અમૃત પ્યાલો ઘોળી ઘોળીને દરેકના ઘટ-ઘટમાં ઉતાર્યો હતો, તેવા પ્રાણ ગુરુ પ્રતિ જન જનના અંતરમાં ભક્તિ હતી. તે ભક્તિ અંધ કે સકામ ન રહી જાય તે માટે તદાકાળે જૈનશાળા, સિદ્ધાંતશાળા અને વિદ્યાલયોની સ્થાપના કરી. સમાજનાં જ્ઞાનચક્ષુ ઉઘાડવાં પરમ પુરુષાર્થ કર્યો. વીતરાગ માર્ગના પથિકને વીતરાગી બનાવવા માટે, આગમનાં અદ્ભુત રહસ્યો ઉદ્ઘાટિત કરવાં માટે આગમનો ગુજરાતી અનુવાદ કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો હતો, પરંતુ કાળબળે તે અમર ભાવના પરિપૂર્ણ કરી શક્યા નહીં, આ વાત એકાએક અમારા સ્મૃતિપટ પર ઊભરાઈ આવી, અંતર ભરાઈ ગયું, આંખોમાં હર્ષાશ્રુ ઊભરાયાં.

સર્વ સતિવૃંદ પ્રાણ પટ્ટોધર, સંધસમ્રાટ, આજીવન મૌનવ્રતધારી તપોધની પૂ.

ગુરુદેવ પાસે આવીને, સવિનીત ભાવે સંકેત સુવિદિત કર્યો. જેમણે એકસો પીસ્તાલીસ વૈરાગીને સંયમના સાજ સજાવ્યા, જૈન-શાસનમાં સ્થાન અપાવ્યું, એટલું જ નહિ પરંતુ સ્ત્રીશક્તિને બિરદાવી, આગમ અધ્યયન કરાવી, સુસંસ્કૃતા બનાવી છે, તેવા ગુરુદેવ પોતાના શિષ્યા પરિવાર પર વિશેષ વિશ્વાસ મૂકી મૌનભાવે અભયમુદ્રાએ આશીર્વાદ આપ્યા.

તે જ સમયે ઉજમ-મોતી-આમ્ર-અમૃત પરિવારમાં એક કલ્યાણકારી, સુદર્શનીય કલરવ વ્યાપી ગયો. આગમ બત્રીસીના વિવેચન સહિત ગુજરાતી અનુવાદ કરવાના સૌભાગ્યે સહુના અંતરમાં આનંદ છલકાયો. સતિવૃદ્ધે દઢ સંકલ્પ સાથે આગમ-લેખન કાર્યને યથાશક્તિ વધાવી લીધું.

"પ્રાણ ગુરુ જન્મ-શતાબ્દી" વર્ષના ઉપલક્ષે આગમ બત્રીસી પ્રકાશન તેમજ પ્રાણ ગુરુ સ્મૃતિગ્રંથ વગેરે સમાજોપયોગી આયોજનો થયાં. ઋણ મુક્તિ માટે થયેલાં આ કલ્યાણકારી આયોજનોને સફળ બનાવવા માટે શ્રી રોયલપાર્ક સ્થા. જૈન મોટા સંઘની નિશ્રાએ "શ્રી પ્રાણ ગુરુ જન્મ શતાબ્દી પ્રકાશન સમિતિ"ની રચના થઈ. અમીરવંતા અને ખમીરવંતા ગુરુભક્તોએ આ ભગીરથ કાર્યની સંપૂર્ણ જવાબદારી સ્વીકારી લીધી.

યોગાનુયોગ પૂ. તપસ્વીરાજની નિશ્રામાં વાણીભૂષણ બા. બ્ર. પૂ. શ્રી ગિરીશમુનિ મ. સા.ની પ્રેરણાથી નવ જ્ઞાનગચ્છના આગમ મનીષી પૂ. ત્રિલોકમુનિ મ. સા. નો સુયોગ સુલભ બન્યો. પૂ. ગુરુદેવે તેમની યોગ્યતાનુસાર સંશોધન કાર્ય તેમને સોંપ્યું. સ્વાધ્યાય પ્રેમી મુનિ મહારાજે તેનો સહર્ષ સ્વીકાર કર્યો અને પોતાની તન-મનની શક્તિને આગમ કાર્યમાં અત્યધિક સમર્પિત કરી દીધી. આવા જ સમર્પિત ભાવ રોયલ પાર્ક સ્થા. જૈન મોટા સંઘના યુવા પ્રમુખ શ્રી ચંદ્રકાંતભાઈ શેઠે આગમ પ્રકાશન માટે દર્શાવીને જૈન શાસનની અણમોલ સેવાકીય જ્યોત પ્રકાશિત રાખી.

સુકાર્યનો પ્રારંભ થયો, એટલું જ નહીં પરંતુ અલ્પ સમયમાં જ સહુનો પુરુષાર્થ વેગવંતો બન્યો અને ડૉ. સાધ્વી શ્રી અમિતાએ ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રના ગુજરાતી અનુવાદનું કાર્ય હાથ ધર્યું. આ સૂત્રના ૩૬ અધ્યયન છે. તેનું સ્થાન ઉપાંગમાં મૂળ સૂત્ર રૂપે છે. અર્થાત્ ચાર મૂળ સૂત્રમાં બીજું નામ તેમનું છે. મૂળ હંમેશાં સૂત્રધારનું કામ કરે છે. નાટકનો મૂળ આધાર સૂત્રધાર હોય છે. સૂત્રધારની બોલવાની છટા ઉપર જ સમાજમાં

નાટકની છાપ ઊઠે છે.

બીજું, મૂળ એ વૃક્ષનો પણ આધાર છે.

હંમેશાં ફળનું મુખ મૂળ ઉપર જ હોય છે. તેવી જ રીતે આત્માનું મુખ વીતરાગ સન્મુખ થાય ત્યારે જ મોક્ષ થાય છે. તેવું શાસન કરતું આ મૂળ સૂત્ર "ઉત્તરાધ્યયન" છે. માટે પ્રસ્તુત સૂત્રનું મૂળ છે વિનય અને ફળ છે મોક્ષ. તેનો રસ છે ત્રૈકાલિક આત્માનુભૂતિ. પ્રસ્તુત સૂત્રનાં ૩૬ અધ્યયનની ક્રમ લયબદ્ધતા આ રીતે વિચારાય છે.

પંચ પરમેષ્ઠિનું આલંબન લઈ અજ્ઞાન અવસ્થામાં પણ વિનય ધર્મ સચવાયો હોય તેના કારણે અકામ નિર્જરાથી મનુષ્ય ભવ પ્રાપ્ત થઈ જાય છે આ પ્રાપ્ત થયેલા મનુષ્યભવમાં ત્રિતત્વનો વિનય કરતાં વિવેક પ્રજ્ઞા વિકસિત થતાં ભેદ વિજ્ઞાનને પ્રાપ્ત કરવા તથા શ્રુતજ્ઞાનનો ક્ષયોપશમાદિક ભાવ કરવા, ગુરુ શરણ-ચરણમાં રહી શિષ્ટાચારનું મૂળ મજબૂત કરવા જે અભ્યાસ, અધ્યાસ, કેળવવો તેનું નામ છે વિનય.

વિ=વિશેષ પ્રકારે 'નય'=લઈ જવું. આત્માને વિશેષ પ્રકારે માનકપાયનો નાશ કરી નમ્રતા તરફ લઈ જવો. સંપૂર્ણ સમર્પિત થઈ જવું તે છે. "વિનયશ્રુત" પ્રથમ અધ્યયન. નમ્ર બનેલા આત્માને ઈચ્છાપૂર્વક ચારે ય બાજુઓથી રર પ્રકારે સહનશીલતા કેળવવી પડે છે. માટે "પરીષદ જય" નામના બીજા અધ્યયનમાં આપેલી શિક્ષા આત્મા ત્યારે જ ગ્રહણ કરી શકે છે કે "ચાર અંગ" ની દુર્લભતાની સુલભતા સમજાય. પ્રાપ્ત થયેલ ચારે ય અંગને સફળ બનાવવા જીવનની "ક્ષણ ભંગુરતા" નો ક્ષણે ક્ષણે અનુભવ કરે અને તે દ્વારા વિવેક પ્રજ્ઞા ખોલતાં આત્માના અસંખ્યાત પ્રદેશને શુદ્ધ સ્વરૂપે પ્રગટ કરે. અપ્રમત દશાએ શાંતિ સમાધિ જીવોને આપતાં અજ્ઞાનતાના કારણે થયેલાં "અકામ મરણ" ને અટકાવી સકામ મૃત્યુને પ્રાપ્ત કરે છે. પ્રેમથી આ દેહનો ત્યાગ કરે છે. મૃત્યુના ભયરૂપી કાંટા કાંકરા દૂર કરીને સમાધિ મરણનો રાજમાર્ગ જીવનમાં બનાવે છે. આવા આત્મા વિદ્યાના મૂળમંત્રને સત્યની શોધ માટે જપે છે. સત્યની શોધ છે તે જ આપણું શાસન છે અને સર્વ સાથે મૈત્રી તે આપણું અનુશાસન છે. આવા બે શુદ્ધાચરણો વાપરી માર્ગના ભયસ્થાનોને લક્ષ્યમાં રાખી ક્ષુલ્લક નિર્ગ્રંથ બની માનવભવરૂપી ગાડીને બ્રેક(સંયમ) લગાવી અકસ્માત ન સર્જાય તેનું ધ્યાન રાખી ઈન્દ્રિયોના વિષયોનો માલ ખાતાં માર ન પડે તેવા "એલક" બોકડાનું દૃષ્ટાંત જાણી કપાયના ભયજનક માર્ગે ગાડી ન ચલાવે. અધુવ, અશાશ્વત ભાવો જાણી "કપિલ કેવળી" ની જેમ દુર્ગતિ રૂપ વિષમ

માર્ગમાંથી ગાડી પાછી વાળી આત્મા "નમિરાજ" ની જેમ એકત્વ ભાવનાને દઢ કરે અને "દુમ" વૃક્ષના પાકી ગયેલાં પીળાં પડી ગયેલાં પત્રની સમાન જીવનની ક્ષણિકતા જાણી સમય માત્ર પ્રમાદથી દૂર રહેવા "બહુશ્રુત"નું અવલંબન લઈને તપ દ્વારા "હરિ કેશી" ની સમાન જાતિ, ભાતિના ભેદ ભૂલી આત્મજ્યોતિ કરતો "ચિત્ત" ને શુદ્ધ "સંભુત" બનાવી સ્વયં, સ્વયંને સંબોધિત કરી "ઈક્ષુકાર" રાજાની જેમ અમૂર્ત ભાવને શોધતો "ભિક્ષુ" ભાવની ગવેષણામાં ગુપ્ત "બ્રહ્મચર્ય" દ્વારા સમાધિ ભાવને વરી, સ્વભાવને "પાપ" ક્રિયામાંથી બચાવી "શ્રમણ" ભાવને શુદ્ધ કરી "સંયતિરાજા" ની જેમ ધર્મચક્રવર્તી બને અને "મૃગાપુત્ર" ની જેમ આંતરચક્ષુ ખોલે.

અશાશ્વત્ કલેશનું ભાજન શરીરરૂપ ભાંડને છોડી શાશ્વત આત્માનો "સનાથ" બની સંસાર "સમુદ્ર"ને તરવા સમભાવનો સેતુ બાંધી પોતાના નિયમ નેમને તૈયાર કરી સંયમ "રથની નેમી"=(નાભિ) મજબૂત બનાવી અનેક સમસ્યાના સમાધાન "કેશી-ગૌતમ" ની જેમ કરતો "સમિતિ" મય સમભાવમાં રમતો, ઈન્દ્રિયના વિષયોને હોમ સ્વરૂપે "તપયજ્ઞમાં" હોમતો સાચો બ્રાહ્મણ બનતો સદાયરણની "સમાચારી" માં સ્થિત થતો, કુટેવ કુસંસ્કાર ગણિયા બળદ જેવા "ક્ષુદ્રવૃત્તિ"વાળા કુશિષ્યોને ત્યાગી "મોક્ષમાર્ગ" આગળ વધી, જ્ઞાનાદિ ગુણોની પ્રાપ્તિમાં "સમ્યક્ પરાક્રમ" કરી વિવિધ "તપમાર્ગ" નો અભિગ્રહ કરતો, "ચરણ વિધિ" ની પળે-પળે સંભાળ લેતો પાંચ "પ્રમાદ" દૂર કરી અપ્રમત અવસ્થામાં ઓતપ્રોત થતો, "કર્મપ્રકૃતિ"ઓને નાશ કરવા પ્રશસ્ત "લેશ્યા"માં લીન થતો, સાચો નિર્ગ્રંથ "અણગાર" બની ક્ષપક શ્રેણીમાંડી સંપૂર્ણ "જીવાજીવના" વિભાગ કરી આત્માના વાસ્તવિક સુખના માર્ગે જીવન ગાડીને ચલાવી કર્મક્ષયકરી અજીવથી અળગો બની આત્મા શુદ્ધ બુદ્ધ થાય છે. અર્થાત્ સિદ્ધગતિમાં બિરાજિત થાય છે.

આ છે આત્માને ઉત્તર=પ્રધાન બનાવવાનો અભ્યાસ(અધ્યયન) આત્મા વિનયરૂપી મૂળ દ્વારા કરુણાદિ ભાવનાનાં પુષ્પો પુષ્પિત કરી મોક્ષરૂપ ફળમાં આત્માનુભૂતિરૂપ અનંત સુખ સ્વાદના અમર રસને પ્રાપ્ત કરી શકે છે.

આવા આત્માનું શબ્દાર્થ અનુવાદ સહિત શાસન આપતાં પ્રસ્તુત સૂત્ર દ્વારા સર્વજીવો સુખનો અનુભવ કરી શકે તે માટે સાદી, સરલ ગુજરાતી માતૃભાષામાં તેને વાચક સમક્ષ ઉપસ્થિત કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે.

પથ્થરોનું પરીક્ષણ કરી, શિલ્પયોગ્ય પથ્થરને પસંદ કરવા જેવું કાર્ય લેખન કાર્ય છે, તો સંપાદકનું કાર્ય શિલ્પી જેવું છે. શિલ્પી હંમેશાં આકાર માટે વધારાના ભાગને કાઢી પ્રતિમા ઘડે કરે છે. પ્રસ્તુત સૂત્રના અનુવાદિકા છે ડૉ. સાધવી શ્રી અમિતાજી અને શિલ્પી સમા સંપાદક છે આગમ મનીષી સતત સ્વાધ્યાયી પૂ. શ્રી ત્રિલોકમુનિજી મહારાજ સાહેબ. તેઓશ્રીના પ્રયત્નોની ખૂબ ખૂબ પ્રશંસા કરી, વધાવી અભિનંદન-વંદન પાઠવું છું અને અમારી પ્રશિષ્યા ડૉ. અમિતાજીને અભિનંદન સહ આશીર્વાદ આપું છું કે આવા અનેક શુભ કાર્ય કરી આત્માના અખંડ અમીરસને ઘોળી ઘોળી પીઓ, વિનયાદિ ભાવોને હૃદયંગમ કરી સ્વરૂપમાં લીન બનો.

આગમ કાર્યને વેગવંતુ બનાવવા પ્રાણ ગુરુ જન્મ શતાબ્દી પ્રકાશન સમિતિએ જે પુરુષાર્થ કર્યો છે તે ઉષ્માભર્યા ઉત્સાહને બિરદાવું છું, અભિનંદું છું.

શ્રુતાધાર બની અર્થ સહયોગીના દાનને તથા શ્રુત સેવાને પણ અભિનંદું છું. નામી, અનામી સર્વ સહયોગીઓનો આભાર માનું છું.

આગમ અવગાહનમાં ઉપયોગ સ્થિર રાખવા સતત પ્રયત્નશીલ છું, છતાં અવગાહન કરવામાં ત્રૂટી રહી જવા પામી હોય તો વીતરાગ સાક્ષીએ મિચ્છામિ દુક્કડમ્. ભૂલચૂક સુધારી વાયવા વિજ્ઞપ્તિ કરું છું.

પ્રસ્તુત સૂત્રના બે વિભાગ કરવામાં આવ્યા છે તેમાંથી પ્રથમ વિભાગ એક અધ્યયનથી લઈને વીસ અધ્યયન સુધીનો બહાર પડી રહ્યો છે. તેને જિજ્ઞાસુ આદર સહિત અપનાવશે તેવી આશા સાથે વિરામ પામું છું અને પુનઃ પુનઃ .....

બોધિબીજ દીક્ષા-શિક્ષા દોરે બાંધી, "મુક્ત-લીલમ તણા તારક થયા,
એવા ગુરુણી " ઉજમ-ફુલ-અંબામાત" ને વંદન કરું ભાવભર્યા ;
વીતરાગ વચન વિરુદ્ધ લખાયું હોય તો માંગું પુનઃ ક્ષમાપના,
મંગલ મૈત્રી પ્રમોદ ભાવમાં વહો સહુ, એવી કરું વિજ્ઞાપના.

—આર્યા મુક્ત —લીલમ.

સંપાદન અનુભવ

ડો. સાધ્વી આરતી તથા સાધ્વી સુબોધિકા

ઈ.સ. ૧૯૯૨ ની સાલ, રાજાણા નગરીની પુણ્યધરા, જૈનભુવનનું પ્રાંગણ...જ્યા ગોંડલ ગચ્છ સમ્રાટ તપસ્વી ગુરુદેવ પૂ.શ્રી. રતિલાલજી મ.સા. વાણીભૂષણ પૂ. શ્રી ગિરીશમુનિ મ.સા. આગમ દિવાકર પૂ.શ્રી જનકમુનિ મ.સા. આદિ સાત સંતો તથા પ્રાણ પરિવારના ૮૫ સતિજીઓ સામૂહિક રૂપે ચાર્તુમાસકલ્પ વ્યતીત કરી રહ્યા હતા.

સહુ પૂ. ગુરુદેવના સાનિધ્યમાં રહી તેનમી સુદીર્ઘ દીક્ષાપર્યાયના અનુભવ અર્કને પામવા માટે હંમેશા આતુર રહેતા હતા. પૂ. ગુરુદેવ પ્રતિદિન પ્રાતઃકાલે શ્રી ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રની વાંચના કરાવી રહ્યા હતા. આજે આગમ સંપાદનના કાર્ય સમયે તે દૃઢ્યો સ્મૃતિપટ આવી જાય છે. આજે સમજાય છે કે પારદૃષ્ટા, વિશાળ હૃદયના ધારક પૂ. ગુરુદેવે ભાવિના આ આયોજનને જાણીને જ કદાચ પોતાના પરિવારના સતિજીઓના આવા એક નહીં, બે નહીં પણ ત્રણ-ત્રણ સામૂહિક ચાતુર્માસમાં આગમવાચના કરાવીને સતિજીઓ આગમ લેખન માટે તૈયાર કર્યા છે.

શ્રી ઉત્તરાધ્યયનસૂત્ર પ્રભુ મહાવીરની અંતિમ દેશના છે તે જ રીતે અમારા માટે પૂ. ગુરુદેવની પણ અંતિમ દેશના હતી. આ શાસ્ત્રના ૩૫ અધ્યયન છે. અમે તેના જે વિભાગ કરીને આ શાસ્ત્રને બે ભાગમાં પ્રકાશિત કરવાનું નિશ્ચિત કર્યું છે. આ પ્રથમ ભાગમાં એકથી વીસ અધ્યયનનો સમાવેશ કર્યો છે.

તેમાં વિનયશ્રુત, પરિષદજય સકામ મરણ - અકામમરણ આદિ અધ્યયનો આચારવિશુદ્ધિ માટે ઉપયોગી છે. કાપીલીય નમિપ્રવ્રજ્યા, સંચતીય, ઈષુકારીય આદી અધ્યયનો કથાઓના આધારે કર્મસિદ્ધાંતને, સંસારના સ્વરૂપને સમજાવીને વૈરાગ્ય ભાવોને પુષ્ટ કરે છે. પાપશ્રમણ અધ્યયન સાધકોને પાપપ્રવૃત્તિથી નિવૃત્ત થવાની પ્રેરણા આપે છે. પ્રસ્તુત સંસ્કરણમાં પ્રત્યેક અધ્યયનનો સંક્ષિપ્ત સાર તથા અધ્યયનના નામનો વ્યુત્પત્તિજન્ય

અર્થ આપ્યો છે. તેનાથી પાઠકો શાસ્ત્રની ગાથાઓ વાંચે તે પહેલાં જ તે ભાવોથી તૈયાર થઈ જાય છે અને પરંપરાએ શાસ્ત્રવાંચનમાં રસવૃદ્ધિ થાય છે. તે ઉપરાંત દરેક ગાથાના શબ્દાર્થ, ભાવાર્થ અને વિષયાનુસાર યથોચિત વિવેચન આપ્યું છે તેમજ અધ્યયનો ના ભાવાનુસાર કથાનકો પણ અન્ય ગ્રંથોના આધારે આપ્યા છે.

ચોથા ચાતુરંગીય અધ્યયનમાં મનુષ્યત્વ, ધર્મશ્રવાણ, શ્રદ્ધા અને સંયમમાં પરાક્રમ આ ચાર અંગની મહાદુર્લભતાનું નિરૂપણ તેમાં શ્રદ્ધાની દુર્લભતાના કથનમાં શાસ્ત્રકારે કહ્યું છે કે સોચ્ચા ણેયાડયં મગ્ગં, બહવે પરિભસ્સદ્। ન્યાયયુક્ત આ માર્ગને સાંભળ્યા પછી પણ ઘણા જીવો તે માર્ગથી ભ્રષ્ટ થાય છે. ઉત્તરાધ્યયનસૂત્રની નિર્યુક્તિમાં માર્ગભ્રષ્ટ થયેલા સાત નિહાવનું કથાનક આપ્યા છે. પ્રસ્તુત સંસ્કરણમાં પણ તેના આધારે જે કથાનકોનો સમાવેશ કર્યો છે જેનાથી પાઠકો શ્રદ્ધાભ્રષ્ટતા અને તેના પરિણામને સમજી શકેશે.

અઠારમા સંયતીય અધ્યયનમાં છેલ્લી વીસ ગાથામાં બાર ચકવર્તી, પ્રત્યેક બુદ્ધ વગેરેના નામમાત્રનો ઉલ્લેખ છે. પૂર્વાચાર્યોના ગ્રંથોના આધારે જે જે નામનો ગાથાઓમાં ઉલ્લેખ છે તેના કથાનકો આપેલા છે.

૧૯ મા મૃગાપુત્રીય અધ્યયનમાં નકરની વેદના તથા પરમાધામી દેવોનું ત્રણ નરક સુધી ગમન વગેરે વિષયોને ભગવતી સૂત્રના આધારે સમજાવ્યા છે.

શ્રી ઉત્તરાધ્યયનસૂત્ર સમસ્ત જૈનસમાજનાં ભગવાનની અંતિમ દેશના રૂપે શ્રદ્ધા અને આદરના સ્થાનભૂત છે. ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રની ટીકા, નિર્યુક્તિ અને ચૂર્ણિના આધારે અનેકાનેક આચાર્યોએ આ શાસ્ત્રનો અનુવાદ, વિવેચન હિન્દી, ગુજરાતી, અંગ્રેજી ભાષામાં કરીને ભગવાનના ભાવોને જન-જન સુધી પહોંચાડવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે.

પૂર્વ પ્રકાશિત આગમગ્રંથોના આધારે આગમમનીષી પૂ. ત્રિલોકમુનિ મ.સા. વિશાળ આગમજ્ઞાને તથા પરમ પુરુષાર્થે આ શાસ્ત્રનું સંપાદન થયું છે.

આ પાવન પળે સર્વ ઉપકારી ગુરુ ભગવંતો પ્રતિ કૃતજ્ઞતાનો ભાવ પ્રગટ કરીને ત્રિવિધે ત્રિવિધે ભાવવંદન કરીએ છીએ.

શાસ્ત્રસંપાદનમાં કોઈ પણ પ્રકારે સ્ખલના થઈ હોય તો પંથ પરમેષ્ટી ભગવંતોની સાક્ષીએ મિચ્છામિ દુઃકકડમ્.

સદા ઋણી માત-તાત ચંપાબેન-શામળજીભાઈ ! સદા ઋણી માત-તાત લલિતાબેન-પોપટભાઈ !

કર્ચું તમે સંસ્કારોનું સિંચન,

અનંત ઉપકારી ઓ તપસમ્રાટ ગુરુદેવ શ્રી !

આખું અણમોલું સંયમ જીવન

શરણુ ગ્રહું પૂ. મુક્ત - લીલમ ગુરુણીશ્રી !

ખોલ્યા આપે દિવ્ય જ્ઞાનરૂપ નયન

દેવગુરુ-ધર્મની મળે એવી કૃપા

શ્રુત આરતીએ પામું આત્મદર્શન.

કર્ચું તમે સંસ્કારોનું સિંચન,

અનંત ઉપકારી ઓ તપસમ્રાટ ગુરુદેવ શ્રી !

આખું અણમોલું સંયમ જીવન

શરણુ ગ્રહું પૂ. મુક્ત - લીલમ - વીર ગુરુણીશ્રી !

ખોલ્યા આપે દિવ્ય જ્ઞાનરૂપ નયન

દેવગુરુ-ધર્મની મળે એવી કૃપા

શ્રુત સુબોધે કરું કયાયોનું શમન.

અનુવાદિકાની કલમે

- ડૉ. સાધ્વી શ્રી આમિતાબાઈ મ.

આગમ પરિચય :-

આગમને પ્રાચીન કાળમાં "ગણિપિટક" કહેવામાં આવતું હતું. સમવાયાંગ સૂત્ર તેની સાક્ષી આપે છે- " દુવાલસંગં ગણિપિટકં" -તીર્થકરોનાં પ્રવચનરૂપ સમગ્ર શાસ્ત્ર દ્વાદશાંગમાં સમાવિષ્ટ થાય છે અને દ્વાદશાંગમાં આચારાંગ, સૂત્રકૃતાંગ વગેરે ૧૨ સૂત્ર હતાં. જેના પછી અંગ, ઉપાંગ, મૂળ, છેદ શાસ્ત્રરૂપમાં ભેદોપભેદ વિકાસ પામ્યાં છે. આ દ્વાદશાંગીનું અધ્યયન મુમુક્ષુ સાધકો માટે આવશ્યક અને ઉપાદેય ગણાય છે.

જ્યારે લખવાની પરંપરા શરૂ થયેલ ન હતી, લખાણનાં સાધનોનો વિકાસ પણ અલ્પતમ થયો હતો, ત્યારે આગમો-શાસ્ત્રોને સ્મૃતિના આધારે અથવા ગુરુ પરંપરાથી કંઠસ્થ કરીને સુરક્ષિત રાખવામાં આવતાં હતાં. સંભવ છે કે આ જ કારણે આગમજ્ઞાનને શ્રુતજ્ઞાન કહેવામાં આવ્યું હોય અને એટલા માટે જ શ્રુતિ-સ્મૃતિ જેવા સાર્થક શબ્દો પ્રચલિત બન્યા હોય. ભગવાન મહાવીરના નિર્વાણનાં એક હજાર વર્ષ સુધી આગમોનું જ્ઞાન સ્મૃતિ-શ્રુતિ પરંપરાને આધારિત હતું. ત્યાર પછી સ્મૃતિની ક્ષીણતા, દુષ્કાળનો પ્રભાવ વગેરે અનેક કારણોને લીધે આગમજ્ઞાન લુપ્ત થવા લાગ્યું. મહાસરોવરનું જળ સૂકાતાં સૂકાતાં ગોષ્પદ(ખાબોચિયું) માત્ર રહી ગયું. મુમુક્ષુ શ્રમણો માટે એ જ્યાં ચિંતાનો વિષય હતો ત્યાં ચિંતનની તત્પરતા તેમજ જાગૃતિની મહત્તા પણ હતી, તેથી તેઓ શ્રુતજ્ઞાનની નિધિના રક્ષણ હેતુ પુરુષાર્થશીલ બની ગયા. આ સમયે મહાન શ્રુતપારગામી દેવદ્વિગણિ ક્ષમાશ્રમણે આગમ જ્ઞાનને સુરક્ષિત રાખવા વિદ્વાન શ્રમણોનું એક સંમેલન બોલાવ્યું. બધાની સંમતિથી આગમ ગ્રંથોને લિપિબદ્ધ કરવામાં આવ્યાં. જિનવાણીને પુસ્તકારૂઢ કરવાનું આ ઐતિહાસિક કાર્ય વસ્તુતઃ આજની જ્ઞાનપિપાસુ સમગ્ર પ્રજા માટે એક અવર્ણનીય ઉપકારરૂપ સિદ્ધ થયું.

'ઉત્તરાધ્યયન' મૂળ સૂત્ર :-

વર્તમાનમાં ઉપલબ્ધ જૈન આગમ સાહિત્યને (૧) અંગ (૨) ઉપાંગ (૩) મૂળ અને (૪) છેદ આ ચાર વિભાગોમાં વિભક્ત કરવામાં આવેલ છે. આ વર્ગીકરણનો ઉલ્લેખ સમવાયાંગ અને નંદીસૂત્રમાં નથી. તત્ત્વાર્થ ભાષ્યમાં સર્વપ્રથમ અંગની સાથે 'ઉપાંગ' શબ્દનો પ્રયોગ આચાર્ય ઉમાસ્વાતિએ કરેલ છે. ત્યાર પછી સુખબોધા-સમાચારીમાં અંગબાહ્યના અર્થમાં 'ઉપાંગ' શબ્દનો પ્રયોગ આચાર્ય શ્રીચંદે કર્યો. જે અંગનું જે ઉપાંગ છે, તેનો નિર્દેશ "વિધિમાર્ગપ્રથા" ગ્રંથમાં આચાર્ય જિનપ્રભે કર્યો છે.

મૂળ અને છેદ સૂત્રોનો વિભાગ કયા સમયમાં થયો તે નિશ્ચિતપણે કહેવું કઠિન છે, પરંતુ એટલું સ્પષ્ટ છે કે આચાર્ય ભદ્રબાહુએ ઉત્તરાધ્યયન અને દશવૈકાલિક નિર્યુક્તિમાં આ સંબંધમાં કંઈ જ ચર્ચા કરેલ નથી અને જિનદાસગણી મહત્તરે પણ પોતાનાં ઉત્તરાધ્યયન તથા દશવૈકાલિકની ચૂર્ણિઓમાં આ બાબતમાં કંઈ ચિંતન આપેલ નથી. તેથી એ અનુમાન થઈ શકે છે કે, ૧૧ મી સદી સુધી 'મૂળસૂત્ર' જેવો કોઈ જ વિભાગ થયેલ ન હતો. જો વિભાગ થયો હોત તો નિર્યુક્તિ ચૂર્ણિ અને વૃત્તિમાં તેનો અવશ્ય ઉલ્લેખ થયો હોત.

'શ્રાવકવિધિ' ગ્રંથમાં ઇપ પાલે ૪૫ આગમોનો નિર્દેશ કર્યો છે. તેઓ વિક્રમની ૧૧મી સદીના લેખક હતા. ૧૩ મી સદીના 'વિચાર સાર' પ્રકરણના લેખક પ્રદ્યુમ્નસૂરિએ પણ ૪૫ આગમોનો નિર્દેશ કરેલ છે. તેઓએ પણ મૂળસૂત્રના રૂપે કોઈ વિભાગ કર્યો નથી. આચાર્ય શ્રી પ્રભાચંદ્રે 'પ્રભાવક ચરિત્ર'માં સર્વપ્રથમ અંગ, ઉપાંગ, મૂળ, છેદ એવા ચાર વિભાગ દર્શાવેલ છે.

ત્યાર પછી ઉપાધ્યાય સમયસુંદરજીએ સમાચારી શતકમાં આનો ઉલ્લેખ કર્યો છે. સારાંશ એ છે કે 'મૂળસૂત્ર'ના વિભાગરૂપની સ્થાપના ૧૩ મી સદીના ઉત્તરાર્ધમાં થઈ ચૂકી હતી.

ઉત્તરાધ્યયન, દશવૈકાલિક આદિ આગમોને 'મૂળસૂત્ર' એવું નામ શા માટે આપવામાં આવ્યું એ બાબતમાં વિદ્વાનોમાં અનેક મતભેદો પ્રવર્તે છે.

પ્રોફેસર વિન્ટરનીટૂજનું એવું મંતવ્ય છે કે આ આગમો ઉપર અનેક ટીકાઓ છે, તેનામાંથી મૂળગ્રંથોને અલગ પાડવા માટે આ સૂત્રોને 'મૂળસૂત્રો' કહેલાં છે, પરંતુ તેમનું આ કથન તર્કસંગત નથી, કારણ કે તેમણે પિંડનિયુક્તિને મૂળસૂત્રમાં ગણેલ છે, પરંતુ તેની અનેક ટીકાઓ નથી.

ડૉ. સારપેન્ટિયર, ડૉ.ગ્યારનો અને પ્રોફેસર પટવર્ધન આદિ અનેક વિદ્વાનોનો એવો મત છે કે, આ આગમોમાં ભગવાન મહાવીરના મૂળ શબ્દોનો સંગ્રહ છે, તેથી તેમને મૂળસૂત્ર કહ્યા છે. પરંતુ તેમનું આ કથન પણ યુક્તિ સંગત પ્રતીત થતું નથી. કેમ કે ભગવાન મહાવીરના મૂળ શબ્દોને કારણે જ કોઈ આગમને મૂળસૂત્ર રૂપે માનવામાં આવે તો સર્વ પ્રથમ આચારાંગના પ્રથમ શ્રુતસ્કંધને 'મૂળસૂત્ર' માનવું જોઈએ, કેમ કે પાશ્ચાત્ય વિચારક ડૉ. હર્મન જેકોબીનાં કથન અનુસાર ભગવાન મહાવીરના મૂળ શબ્દોનું સૌથી પ્રાચીન સંકલન આચારાંગ સૂત્રમાં છે.

કેટલાક આચાર્યોના મતે આગમોમાં મુખ્યરૂપથી શ્રમણના આચાર સંબંધી મૂળગુણ, મહાવ્રત સમિતિ ગુપ્તિ વગેરેનું નિરૂપણ છે અને જે શ્રમણ જીવનચર્યામાં મૂળ રૂપે સહાયક બને છે અને જે આગમોનું અધ્યયન શ્રમણો માટે સર્વપ્રથમ અપેક્ષિત છે. તેમને મૂળસૂત્ર કહેવામાં આવ્યાં છે. આ કથનનું સમર્થન વ્યવહાર સૂત્રના ભાષ્યમાં મળે છે.

પૂર્વકાળમાં આગમોનું અધ્યયન આચારાંગથી પ્રારંભ થતું હતું, જ્યારે આચાર્ય શય્યાંભવે દશવૈકાલિક સૂત્રની રચના કરી ત્યારથી સર્વપ્રથમ દશવૈકાલિકનું અધ્યયન કરાવવાનું શરૂ થયું અને ત્યાર પછી ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર વગેરે સૂત્રો શીખવવાનો ક્રમ પ્રારંભ થયો.

પહેલાં આચારાંગના 'શસ્ત્રપરિજ્ઞા' નામના પ્રથમ અધ્યયનથી શૈક્ષ(નવદીક્ષિત શિષ્ય)ની ઉપસ્થાપના કરવામાં આવતી હતી, પરંતુ દશવૈકાલિકની રચના થયા પછી તેના ચોથા અધ્યયનથી ઉપસ્થાપના (છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્ર) કરાવવાની શરૂઆત થઈ.

મૂળસૂત્રોની સંખ્યાના સંબંધમાં પણ મતભેદ પ્રવર્તે છે. સમય સુંદરગણીએ

(૧) દશવૈકાલિક (૨) ઓઘનિર્યુક્તિ (૩) પિંડનિર્યુક્તિ (૪) ઉત્તરાધ્યયન— એ ચારને મૂળસૂત્ર રૂપે સ્વીકારેલ છે. ભાવ પ્રભસૂરિએ ૧. ઉત્તરાધ્યયન ૨. આવશ્યક ૩. પિંડનિર્યુક્તિ—ઓઘનિર્યુક્તિ તથા ૪. દશવૈકાલિક એ ચારને મૂળસૂત્રો માન્યા છે.

પ્રોફેસર બેવર અને પ્રોફેસર બૂલરે (૧) ઉત્તરાધ્યયન (૨) આવશ્યક અને (૩) દશવૈકાલિક. એ ત્રણને મૂળસૂત્ર કહ્યાં છે.

ડૉ. સાર પેન્ટિયર, ડૉ. વિન્ટરનીટ્જ અને ડૉ. ગ્યારીનોએ (૧) ઉત્તરાધ્યયન (૨) આવશ્યક (૩) દશવૈકાલિક તેમજ (૪) પિંડનિર્યુક્તિને મૂળસૂત્રની સંજ્ઞા આપેલ છે.

ડૉ. સુબ્રિંગે (૧) ઉત્તરાધ્યયન (૨) દશવૈકાલિક, (૩) આવશ્યક તથા (૪) પિંડનિર્યુક્તિ તેમજ (૫) ઓઘનિર્યુક્તિ આ પાંચ મૂળસૂત્ર કહેલ છે.

મૂળસૂત્ર વિભાગની કલ્પનાનો આધાર શ્રુતપુરુષ પણ હોઈ શકે છે. સર્વ પ્રથમ જિનદાસગણી મહત્તરે શ્રુતપુરુષની કલ્પના કરી છે. (જુઓ આગમ પુરુષનું રંગીન ચિત્ર અગ્રીમ પૃષ્ઠોમાં)

જૈન-આગમ સાહિત્યમાં ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રનું સ્થાન :-

સામાન્યરૂપે મૂળસૂત્રોની સંખ્યા ચાર છે. મૂળસૂત્રોની સંખ્યા સંબંધમાં વિદ્વાનોમાં મતભેદો છે. તેનો ઉલ્લેખ આગળ કરેલ છે. સંખ્યાના સંબંધમાં ગમે તેટલા મતભેદ હોવા છતાં બધાં વિદ્વાનોએ ઉત્તરાધ્યયનને મૂળસૂત્રરૂપે સ્વીકારેલ છે. શ્રેષ્ઠ અધ્યયનોને કારણે આ સૂત્ર વિશેષ જીવન ઉપયોગી અને જન ઉપયોગી શાસ્ત્ર છે.

ઉત્તરાધ્યયનનો શબ્દાર્થ :-

'ઉત્તરાધ્યયન'માં બે શબ્દ છે, 'ઉત્તર' અને 'અધ્યયન'. સમવાયાંગમાં 'છત્તીસં ઉત્તરજ્ઞાયણાઈ' આ વાક્ય આવે છે. આ વાક્યમાં ઉત્તરાધ્યયનના ૩૬ અધ્યયનનું પ્રતિપાદન નહીં પરંતુ ૩૬ ઉત્તર અધ્યયન પ્રતિપાદિત કર્યાં છે. નંદીસૂત્રમાં પણ 'ઉત્તરજ્ઞાયણાઈ' એમ બહુવચનાત્મક નામ મળે છે. ઉત્તરાધ્યયનની અંતિમ ગાથામાં

'छत्तीस उत्तरज्ज्ञाए' એ રીતે બહુ વચનાત્મક નામ મળે છે. ઉત્તરાધ્યયન નિર્યુક્તિકારે પણ ઉત્તરાધ્યયનનો બહુવચનમાં પ્રયોગ કર્યો છે. ઉત્તરાધ્યયનની ચૂર્ણિમાં ૩૬ ઉત્તરાધ્યયનોનો એક શ્રુતસ્કંધ માન્યો છે, તો પણ તેમણે આનું નામ બહુવચનાત્મક માન્યું છે. બહુવચનાત્મક નામથી એમ જ્ઞાન થાય છે કે ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર શ્રેષ્ઠ અધ્યયનોનું સંકલનરૂપ શાસ્ત્ર છે.

અધ્યયનનો અર્થ ભણવું થાય છે. પરંતુ અહીં અધ્યયન શબ્દ અધ્યાયના અર્થમાં પ્રયુક્ત થયેલ છે. નિર્યુક્તિ અને ચૂર્ણિમાં અધ્યયનનો વિશેષ અર્થ પણ આપવામાં આવ્યો છે, પરંતુ અહીં અધ્યયનથી તેનો અર્થ 'પરિચ્છેદ' સાથે સંબંધિત છે.

ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રની રચના અને રચનાકાર :-

ઉત્તરાધ્યયનની રચનાની બાબતમાં નિર્યુક્તિ, ચૂર્ણિ અને અન્ય વિદ્વાનોમાં એક મત નથી. નિર્યુક્તિકાર ભદ્રબાહુની દષ્ટિએ ઉત્તરાધ્યયન એક વ્યક્તિની રચના નથી. તેમની દષ્ટિએ ઉત્તરાધ્યયન કર્તૃત્વની દષ્ટિએ ચાર વિભાગોમાં વિભક્ત કરી શકાય છે— (૧) અંગ પ્રભવ, (૨) જિનભાષિત, (૩) પ્રત્યેક બુદ્ધ—ભાષિત, (૪) સંવાદ સમુત્થિત. ઉત્તરાધ્યયનનું બીજું અધ્યયન અંગપ્રભવ છે. તે કર્મપ્રવાહપૂર્વના સત્તરમા પ્રાભૃતથી ઉદ્ભૂત છે. દશમું અધ્યયન જિનભાષિત છે. આઠમું અધ્યયન પ્રત્યેક બુદ્ધભાષિત છે. નવમું અને ત્રેવીસમું અધ્યયન સંવાદ સમુત્થિત છે.

ઉત્તરાધ્યયનના મૂલપાઠ પર ધ્યાન દેવાથી તેના કર્તૃત્વના સંબંધમાં નૂતન ચિંતન કરી શકાય છે.

બીજા અધ્યયનના પ્રારંભમાં આ વાક્ય આવ્યું છે — "સુયં મે આઠસં તેણં ભગવયા એવમક્ષાયં ઇહ ખલુ બાવીસં પરીસહા સમણેણં ભગવયા મહાવીરેણં કાસવેણં પવેઙ્ગયા ।"

સોળમા અધ્યયનના પ્રારંભમાં આ વાક્ય ઉપલબ્ધ છે —

"સુયં મે આઠસં । તેણં ભગવયા એવમક્ષાયં ઇહ ખલુ થેરેહિં ભગવંતેહિં

दसबंमचेरसमाहिठाणा पण्णत्ता ।”

ओगणत्रीसमा अध्ययनना प्रारंभमां आ वाक्य प्राप्त थाय छे "सुयं मे आउसं ।
तेणं भगवया एवमखायं इह खलु सम्मत्त परक्कमे नामऽज्झयणे समणेणं
भगवया महावीरेणं कासवेणं पवेइए ।”

उपरोक्त वाक्योथी स्पष्ट थाय छे के बीजूं अने ओगणत्रीसमुं अध्ययन
श्रमण भगवान मडावीर द्वारा प्ररूपित छे अने सोणमुं अध्ययन स्थवीरो द्वारा रचित
छे.

ज्यारे आपणे ओंडाणथी आ विषयमां यिंतन करीअे छीअे त्यारे सूर्यना
प्रकाशनी जेम स्पष्ट थाय छे के निर्युक्तिकारे उत्तराध्ययनने कर्तृत्वनी दृष्टिअे यार
विभागोमां विभक्त करी ते विषे प्रकाश पाऽयो छे. पण तेनाथी कर्तृत्वनी साबिती
मणती नथी परंतु विषय वस्तु पर प्रकाश पडे छे. दशमा अध्ययनमां जे विषय वस्तु
छे, ते भगवान मडावीर द्वारा प्ररूपित छे, परंतु तेमना द्वारा रचित नथी. केम के
प्रस्तुत अध्ययननी अंतिम गाथा "बुद्धस्स निसउम भासिय"थी आ वात स्पष्ट
थाय छे. ते ज रीते बीजा अने ओगणत्रीसमा अध्ययननां प्रारंभिक वाक्योथी पण
आ तथ्य प्रकाशित थाय छे.

छटा अध्ययननी अंतिम गाथा छे, अनुत्तरज्ञानी, अनुत्तर दर्शी, अनुत्तर
ज्ञानदर्शनना धारक, अरिहंत, ज्ञातपुत्र भगवान, वैशालिक मडावीरे आम कहुं छे.
'वैशालिक'नो अर्थ भगवान मडावीर छे.

प्रत्येक बुद्ध भाषित अध्ययन पण प्रत्येक बुद्ध द्वारा ज रयवामां आव्या
डोय, अेवुं नथी. केम के आठमा अध्ययननी अंतिम गाथामां अे कहुं छे के विशुद्ध
प्रज्ञावाणा कपिल मुनिअे आ रीते धर्म कहुं छे. जे तेनी सम्यक् आराधना करशे, ते
संसार समुद्रने पार करशे. जो आ अध्ययन कपिल द्वारा विरचित डोय तो तेओ आ
रीते केम कही शके ?

संवादसमुत्थित अध्ययन नवमा अने त्रेवीसमा अध्ययननुं अवलोकन करता

એ જ્ઞાત થાય છે કે, તે અધ્યયન નમિરાજર્ષિ અને કેશી-ગૌતમ દ્વારા વિરચિત નથી. નવમા અધ્યયનની અંતિમ ગાથા છે—સંબુદ્ધો પંડિત, પ્રવિચક્ષણ પુરુષ કામભોગોથી તે જ રીતે નિવૃત્ત થાય છે, જેમ નમિરાજર્ષિ. ત્રેવીસમા અધ્યયનની અંતિમ ગાથા છે—સમગ્ર સભા ધર્મચર્યાથી પરમ સંતુષ્ટ થઈ. તેથી સન્માર્ગમાં સમુપસ્થિત તેણે ભગવાન કેશી અને ગણધર ગૌતમની સ્તુતિ કરી કે તેઓ બન્ને પ્રસન્ન રહે.

ઉપરોક્ત ચર્યાનો સારાંશ એ છે કે નિર્યુક્તિકાર ભદ્રબાહુએ ઉત્તરાધ્યયનને કર્તૃત્વની દ્રષ્ટિએ ચાર વર્ગોમાં વિભક્ત કર્યું છે. તેનું તાત્પર્ય એટલું જ છે કે, ભગવાન મહાવીર, કપિલ, નમિ અને કેશીગૌતમના ઉપદેશ અને સંવાદોનો આધાર બનાવી આ અધ્યયનોની રચના થઈ છે. આ અધ્યયનોના રચયિતા કોણ છે ? અને તેઓએ આ અધ્યયનોની રચના ક્યારે કરી ? આ પ્રશ્નોનો ઉત્તર ન તો નિર્યુક્તિકાર ભદ્રબાહુએ આપ્યો કે ન ચૂર્ણિકાર જીનદાસગણિ મહત્તરે આપ્યો અને બૃહદ્વૃત્તિકાર શાન્ત્યાચાર્ય પણ આપ્યો નથી.

આધુનિક અનુસંધાન કર્તા(શોધકતા) વિદ્વાનોનું એમ માનવું છે કે વર્તમાનમાં જે ઉત્તરાધ્યયન ઉપલબ્ધ છે, તે કોઈ એક વ્યક્તિ વિશેષની રચના નથી. પરંતુ અનેક સ્થવીર મુનિઓની રચનાનું સંકલન છે. એ નિશ્ચિત છે કે દેવદ્વિગણી ક્ષમાશ્રમણ સુધી ઉત્તરાધ્યયન ૩૬ અધ્યયનોનાં રૂપમાં સંકલિત થઈ ગયું હતું. સમવાયાંગ સૂત્રમાં ૩૬ ઉત્તરાધ્યયનોનાં નામનો ઉલ્લેખ છે.

કેટલાક વિદ્વાનોનું એમ પણ માનવું છે કે કલ્પસૂત્ર અનુસાર ઉત્તરાધ્યયનની પ્રરૂપણા ભગવાન મહાવીરે પોતાના નિર્વાણ પૂર્વે પાવાપુરીમાં કરી હતી. આથી એ સિદ્ધ થાય છે કે ભગવાન દ્વારા એ પ્રરૂપિત છે. તેથી આ સૂત્રની ગણના અંગ સાહિત્યમાં થવી જોઈએ. ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રની અંતિમ ગાથાને કેટલાક ટીકાકારો આ આશયને સિદ્ધ કરનારી માને છે—“ઉત્તરાધ્યયનનું કથન કરનાર ભગવાન મહાવીર નિર્વાણને પ્રાપ્ત થયા.” આ પ્રશ્ન ઘણો જ ગંભીર છે. તેનું સહજ રીતે સમાધાન કરવું મુશ્કેલ છે. તો પણ એટલું ચોક્કસ કહી શકાય છે કે ઉત્તરાધ્યયનનાં કેટલાંક અધ્યયનોની ભગવાન મહાવીરે પ્રરૂપણા કરેલ હતી અને કેટલાક અધ્યયનનું સંકલન ત્યાર પછી સ્થવિરો દ્વારા થયું હતું. દા.ત. કેશી ગૌતમીય અધ્યયનમાં શ્રવણ ભગવાન મહાવીરનો ખૂબ

શ્રદ્ધા સાથે ઉલ્લેખ થયો છે. સ્વયં ભગવાન મહાવીર પોતાના મુખારવિન્દથી પોતાની પ્રશંસા કેમ કરી શકે ? ઓગણત્રીસમા અધ્યયનમાં પ્રશ્નોત્તર શૈલી છે, જે નિર્વાણના સમયે સંભવિત નથી, કેમ કે કલ્પસૂત્રમાં ઉત્તરાધ્યયનને અપૃષ્ઠવ્યાકરણ અર્થાત્ પૂછ્યા વગર કરેલા કથનનું શાસ્ત્ર કહ્યું છે.

કેટલાક આધુનિક ચિંતકોનો એવો પણ મત છે કે ઉત્તરાધ્યયનનાં પહેલા અઢાર અધ્યયન પ્રાચીન છે અને ત્યાર બાદનાં અઢાર અધ્યયન અર્વાચીન છે. પરંતુ પોતાનાં મંતવ્યને સિદ્ધ કરવા માટે તેઓએ પ્રમાણ આપ્યાં નથી.

કેટલાક વિદ્વાનો એમ પણ માને છે કે અઢાર અધ્યયન અર્વાચીન નથી, પરંતુ તેમાંથી અમુક અર્વાચીન હોઈ શકે છે. જેમ કે એકત્રીસમા અધ્યયનમાં આચારાંગ, સૂત્રકૃતાંગ વગેરે પ્રાચીન નામોની સાથે દશાશ્રુતસ્કંધ, બૃહત્કલ્પ, વ્યવહાર અને નિશીથ જેવા અર્વાચીન આગમોનાં નામ પણ મળે છે. જે શ્રુત કેવળી ભદ્રબાહુ દ્વારા નિર્ચૂઢ અથવા કૃત છે. ભદ્રબાહુનો સમય વીર નિર્વાણની બીજી સદી છે, માટે પ્રસ્તુત અધ્યયનની રચના ભદ્રબાહુ પછી જ થઈ હોવી જોઈએ.

અન્તકૃતદશા વગેરે પ્રાચીન આગમ સાહિત્યમાં શ્રમણશ્રમણીઓના ચૌદપૂર્વ અગિયાર અંગ કે બાર અંગોનાં અધ્યયનનું વર્ણન મળે છે. અંગબાહ્ય અથવા પ્રકીર્ણકસૂત્રનાં અધ્યયનનું વર્ણન ઉપલબ્ધ થતું નથી. પરંતુ ઉત્તરાધ્યયનના અઠયાવીસમા અધ્યયનમા અંગ અને અંગ બાહ્ય એ બે પ્રાચીન વિભાગો સિવાય અગિયાર અંગ પ્રકીર્ણક અને દષ્ટિવાદનો ઉલ્લેખ ઉપલબ્ધ થાય છે. તેથી પ્રસ્તુત અધ્યયન પણ ઉત્તરકાલીન આગમ વ્યવસ્થાની રચના હોવી જોઈએ, અર્થાત્ ઉપાંગ તેમજ પ્રકીર્ણકોની રચના પછી ઉત્તરાધ્યયનનું સંકલન દેવદ્વિગણી ક્ષમાશ્રમણના લેખન સંપાદનના સમયમાં થયું છે.

અઠયાવીસમા અધ્યયનમાં દ્રવ્ય, ગુણ, પર્યાયની જ સંક્ષિપ્ત પરિભાષાઓ આપવામાં આવી છે, તેવી વ્યાખ્યાઓ પ્રાચીન આગમ સાહિત્યમાં ઉપલબ્ધ નથી. ત્યાં પણ વિવરણાત્મક અર્થની પ્રધાનતા છે આમ આ અધ્યયન અર્વાચીન પ્રતીત થાય છે.

શું ઉત્તરાધ્યયન ભગવાન મહાવીરની અંતિમ વાણી છે ?

અહીં એ પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થાય છે કે શું ઉત્તરાધ્યયન શ્રમણ ભગવાન મહાવીરની અંતિમ વાણી છે ? એનો જવાબ એ છે કે કલ્પસૂત્રમાં લખ્યું છે કે, શ્રમણ ભગવાન મહાવીર કલ્યાણળ વિપાકવાળાં પંચાવન અધ્યયનો અને પાપફળવાળાં પંચાવન અધ્યયનો અને ત્રીસ અપૃષ્ટ વ્યાકરણોનું વ્યાકરણ કરી પ્રધાન નામના અધ્યયનની પ્રરૂપણા કરતાં કરતાં સિદ્ધ બુદ્ધ અને મુક્ત થઈ ગયા.

આનાઆધારે એમ કહી શકાય કે છત્રીસ અપૃષ્ટ વ્યાકરણ ઉત્તરાધ્યયનનાં જ છત્રીસ અધ્યયન છે. ઉત્તરાધ્યયનના છત્રીસમા અધ્યયનની અંતિમ ગાથાથી પણ પ્રસ્તુત કથનને સમર્થન મળે છે— "इइ पाउकरे बुद्धे नायए परिनिव्वुए । छत्तीसं उत्तरज्झाए भवसिद्धिय सम्मए ॥"

સમાયાંગમાં છત્રીસ અપૃષ્ટ—વ્યાકરણનો કોઈ પણ ઉલ્લેખ નથી. ત્યાં એટલું જ સૂચને કે, ભગવાન મહાવીર અંતિમ રાત્રિના સમયે પંચાવન કલ્યાણફળ વિપાકવાળાં અધ્યયનો અને પંચાવન પાપફળ—વિપાકવાળાં અધ્યયનોના વ્યાકરણ રચી નિવૃત્ત થયા. છત્રીસમા સમવાયાંગમાં પણ જ્યાં ઉત્તરાધ્યયનનાં છત્રીસ અધ્યયનોનાં નામ નિર્દેશ કરવામાં આવ્યો છે, ત્યાં પણ આ બાબતમાં કોઈ ચર્ચા નથી.

ઉત્તરાધ્યયનના અઢારમા અધ્યયનની ચોવીસમી ગાથાનાં પ્રથમ બે ચરણો એક સરખા છે, જે છત્રીસમા અધ્યયનની અંતિમ ગાથાના છે, જેમ કે

इइ पाउकरे बुद्धे णायए परिणिव्वुडे । विज्जाचरण सम्पण्णे सच्चे सच्चपरककमे । ।

[ઉત્ત.૧૮/૨૪]

इइ पाउकरे बुद्धे, णायए परिणिव्वुए । छत्तीसं उत्तरज्झाए भवसिद्धिय सम्मए ॥

[ઉત્તરા ૩૬ /૨૬૮]

બૃહદ્વૃત્તિકારે અઢારમા અધ્યયનની ચોવીસમી ગાથાના પૂર્વાદ્ધનો જે અર્થ કર્યો છે, તે જ અર્થ છત્રીસમા અધ્યયનની અંતિમ ગાથામાં કરવામાં આવે તો તેનાથી

એ નિશ્ચિત થતું નથી કે જ્ઞાતપુત્ર મહાવીરે છત્રીસ અધ્યયનની પ્રરૂપણા કરી પરિનિર્વાણને પ્રાપ્ત થયા. તેનો અર્થ છે— બુદ્ધ—અવગત તત્ત્વ, પરિનિવૃત્ત—શીતળી—ભૂત જ્ઞાતપુત્ર મહાવીરે આ તત્ત્વનું પ્રતિપાદન કર્યું છે.

એક શોધ અનુસાર પ્રશ્નવ્યાકરણ સૂત્રમાં રહેલા ઉપદેશી અધ્યયનોને દેવદ્વિગણી શ્રમાશ્રમણના સમયે ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રના રૂપે સંકલિત કરવામાં આવ્યું છે. પ્રશ્નવ્યાકરણ સૂત્રને વિદ્યાઓને કારણે લેખન સમયે બદલવામાં આવ્યું અને પાંચ આશ્રવ, પાંચ સંવરનો વિષય તેમાં રાખવામાં આવ્યો. વિદ્યાઓનાં અતિરિક્ત શ્રેષ્ઠ અધ્યયનોનું સંકલન જ આ ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર છે.

ઉત્તરાધ્યયનનું તલસ્પર્શી અધ્યયન કરવાથી પણ સ્પષ્ટ થાય છે કે, તેમાં ભગવાન મહાવીરની વાણી સમ્યક્ રીતે અંકિત થયેલ છે. આ શ્રમણ ભગવાન મહાવીરનું પ્રતિનિધિત્વ કરનાર આગમ છે. તેમા જીવ, અજીવ, કર્મવાદ, ષટ્દ્રવ્ય, નવતત્ત્વ, પાર્શ્વનાથ અને મહાવીરની પરંપરાના બધા જ વિષયોનું સમુચિત રીતે પ્રતિપાદન થયેલ છે. માત્ર ધર્મકથાનુયોગનો જ નહીં પરંતુ ચારે અનુયોગોનો અર્થપૂર્ણ સંગમ થયો છે. તેથી આ ભગવાન મહાવીરની વાણીનું પ્રતિનિધિત્વ કરનારું આગમ છે. આમાં વીતરાગ વાણીનો વિમલ પ્રવાહ પ્રવાહિત થયો છે. જેના અર્થના પ્રરૂપક ભગવાન મહાવીર છે, માટે ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રનાં સમસ્ત અધ્યયનો પ્રભુવાણી છે, પ્રભુવાણીનું નવનીત છે. મૌલિકરૂપે તે અધ્યયન ગણધર રચિત છે અને પરંપરાથી દેવદ્વિ ગણિ ક્ષમાશ્રમણના સમયે ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર રૂપે સંકલિત થયેલ છે. અધ્યયનોની પ્રધાનતા અને શ્રેષ્ઠતાને કારણે આ સૂત્ર સેંકડો વર્ષોથી, એક મતે પ્રભુ મહાવીરની અંતિમ દેશના તરીકે જૈન સમાજમાં માન્યતા પ્રાપ્ત છે. તે જ કારણે પ્રભુ મહાવીરના નિર્વાણ દિવસરૂપે દીવાળીના દિવસોમાં ઘણી શ્રદ્ધાપૂર્વક તે સંપૂર્ણ સૂત્રનો સ્વાધ્યાય કરવામાં આવે છે.

૩૬ અધ્યયનનો સંક્ષિપ્ત પરિચય :-

: ૧ : વિનય અધ્યયન :- આમાં ૪૮ ગાથાઓ છે, જેમાં વિનયધર્મનું વર્ણન કર્યું છે. પ્રસંગવશ વિનીત અને અવિનીત શિષ્યોના ગુણદોષાદિનાં વર્ણનોની સાથે ગુરુનાં કર્તવ્યોનું પણ વર્ણન કર્યું છે. ગુરુ અને શિષ્યનો સંબંધ જાણવા માટે આ અધ્યયન ઘણું ઉપયોગી છે. દશવૈકાલિકનું નવમું અધ્યયન પણ વિનય વિષયક છે.

: ૨ : **પરીષહ** :- સાધુઓને સંયમી જીવનમાં આવનાર મુખ્ય ૨૨ પરીષહ પર વિજય પ્રાપ્ત કરવા માટે બાવીસ પરીષહને બે-બે શ્લોકમાં અદ્ભુત રીતે વર્ણવ્યા છે. પ્રારંભમાં ભૂમિકારૂપે થોડું ગદ્ય છે. પાછળ ૪૬ ગાથાઓ છે.

: ૩ : **ચતુરંગીય** :- ૨૦ ગાથાઓમાં મોક્ષનાં સાધનભૂત ચાર દુર્લભ અંગોનું પ્રતિપાદન કરેલ છે. પ્રસંગોપાત કર્મોની વિચિત્રતા તથા દેવોનાં અમરત્વનું ખંડન પણ કરેલ છે.

: ૪ : **અસંસ્કૃત** :- ૧૩ ગાથાઓમાં સંસારની નશ્વરતાનું દર્શન કરાવીને ભારંડપક્ષીની જેમ અપ્રમત્ત રહેવાનો ઉપદેશ આપ્યો છે. તેમાં જીવનની નશ્વરતાનું ચિત્રણ હોવાથી તેનું નામ અસંસ્કૃત પડ્યું છે. સૌથી નાનું પણ આ અધ્યયન અર્થગંભીર છે.

: ૫ : **અકામ મરણ** :- ૩૨ ગાથાવાળા આ અધ્યયનમાં ધર્મમય મરણ અને અધર્મમય મરણની વાતોનો ઉલ્લેખ છે. ધર્મવિહીન મનુષ્યનું મરણ અકામમરણ અને ધર્મયુક્ત માનવીનું સકામમરણ, પંડિતમરણ, સમાધિમરણ આદિ નામોથી ઓળખાય છે. સામાન્ય વ્યક્તિઓનાં મરણને આધારે તેનું નામ અકામમરણ રાખેલ છે.

: ૬ : **ક્ષુલ્લક-નિર્ગન્થીય** :- ૧૮(૧૭) ગાથાના આ અધ્યયનમાં વિદ્વાન કોણ, મૂર્ખ કોણ ઈત્યાદિનો પરિચય આપી જૈન સાધુના સામાન્ય આચાર વિચારનું વર્ણન કરાયું છે, તેથી તેનું નામ ક્ષુલ્લક નિર્ગન્થીય રાખ્યું છે. 'સમવાયાંગ' માં આનું નામ પુરુષવિદ્યા મળે છે. તેનો આધાર પ્રસ્તુત અધ્યયનની પહેલી ગાથા (જાવંત ડવિજ્જા પુરિસા) છે.

: ૭ : **એલય (ઝરખીય)** :- એલય અને ઊરભ્રનો અર્થ છે- બકરો. શરૂઆતમાં મહેમાનના ભોજનને માટે ગૃહસ્વામી દ્વારા પાળેલા બકરાનો વધ કરાય છે. તેના દષ્ટાંત દ્વારા સંસારાસક્ત જીવોની દુર્દશાનું મામિક ચિત્રણ છે. ત્યાર પછી ધર્માચરણથી થનાર શુભફળનું વર્ણન કર્યું છે. બકરાના દષ્ટાંતની મુખ્યતા હોવાથી આ અધ્યયનનું નામ એલય રાખ્યું છે, તેમાં ૩૦ ગાથાઓ છે.

: ૮ : **કાપિલીય** :- આ અધ્યયનનું નામ કાપિલીય છે. તેમાં ૨૦ ગાથાઓ દ્વારા દુર્ગતિથી બચવા માટે લોભનો ત્યાગ કરવાનો ઉપદેશ મુખ્યત્વે વર્ણવેલ છે.

: ૯ : **નમિપ્રવ્રજ્યા** :- આમાં ૬૨ ગાથાઓ છે. અધ્યયનમાં પ્રવ્રજ્યા માટે

અભિનિષ્ક્રમણ કરતા નમિરાજર્ષિ સાથે બ્રાહ્મણ વેષધારી ઈન્દ્રના આધ્યાત્મિક સંવાદની અભિવ્યક્તિ છે. ઈન્દ્ર મહારાજા પ્રશ્ન કરે છે અને નમિરાજર્ષિ ઉત્તર આપે છે. આમાં પ્રવ્રજયાના સમયે ઉત્પન્ન થતાં સામાન્ય વ્યક્તિના માનસિક અન્તર્દ્વન્દ્વનું ઘણું સુંદર ચિત્રણ થયું છે. પ્રસ્તુત સંવાદમાં રાજર્ષિ નમિની પ્રવ્રજયાનું વર્ણન હોવાથી આનું નામ નમિપ્રવ્રજયા છે.

: ૧૦ : દ્રુમપત્રક :- ૩૭(૩૬) ગાથાના આ અધ્યયનમાં વૃક્ષનાં પીળાં પાંદડાંના દષ્ટાંતથી જીવનની ક્ષણભંગુરતા બતાવી છે. તેથી આ અધ્યયનનું નામ દ્રુમપત્રક રાખ્યું છે. ગૌતમને ઉદ્દેશીને બધાં સાધકોને અપ્રમત્ત રહેવાનો ઉપદેશ આપ્યો છે. પ્રત્યેક ગાથાના અંતે "સમયં ગોયમ મા પમાયણ" તથા અંતિમ ગાથામાં " સિદ્ધિ ગઈ ગણ ગોયમે" પદ આપ્યું છે.

: ૧૧ : બહુશ્રુત(મહાત્મ્ય):- આ અધ્યયનમાં ૩૨ ગાથા છે, જેમાં શાસ્ત્રજ્ઞ વ્યક્તિ (બહુશ્રુત)ની પ્રશંસા કરાઈ છે. પ્રારંભમાં વિનય અધ્યયનની જેમ વિનીત અવિનીતના ગુણ-દોષોનું વર્ણન કરીને વિનીતને બહુશ્રુત અને અવિનીતને અબહુશ્રુત તરીકે ગણાવેલ છે.

: ૧૨ : હરિકેશીય :- આ અધ્યયનમાં ૪૭ ગાથાઓ છે. ચાંડાળ જાતિમાં જન્મ લેવા છતાં ઉદાત્ત ચરિત્રના સ્વામી હરિકેશી મુનિનું જીવન ગાથાઓમાં ગૂંથેલું છે. સાથે સાથે તેમની અને બ્રાહ્મણોની વચ્ચેનો સંવાદ નિરૂપ્યો છે. આ સંવાદમાં જાતિવાદની સ્થાપના કર્મથી કરી છે તથા અહિંસક યજ્ઞની શ્રેષ્ઠતા બતાવી છે.

: ૧૩ : ચિત્તસંભૂતીય :- આ અધ્યયનમાં ચિત્ર અને સંભૂત નામના બે ભાઈઓના છ જન્મોની પૂર્વકથાનું વર્ણન છે. પુણ્યકર્મના નિયાણ બંધને કારણે ભોગાસક્ત સંભૂત (બ્રહ્મદત્ત ચક્રવર્તી)ના જીવનનું પતન તથા સંયમી એવા ચિત્ત મુનિનું ઉત્થાન બતાવી જીવોને ધર્માભિમુખ બનવાનો તથા તેના ફળની અભિલાષા ન કરવાનો ઉપદેશ આપ્યો છે. તેમાં એ પણ બતાવ્યું છે, કે કોઈ વ્યક્તિ જો સાધુધર્મનું પાલન ન કરી શકે તો તેણે ગૃહસ્થ ધર્મનું પાલન તો અવશ્યમેવ કરવું જોઈએ. આમાં ૩૫ ગાથાઓ છે.

: ૧૪ : ઇષુકારીય :- ૫૩ ગાથાઓમાં ઈષુકાર નગરના છ જીવોની દીક્ષાનું વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન કરે તેવું વર્ણન હોવાથી તેનું નામ ઈષુકારીય રાખ્યું છે. તેમા પતિ-પત્ની તથા

પિતા-પુત્રની વચ્ચેનો સંવાદ દાર્શનિક વિષયો સાથે સંબંધ હોવા છતાં પણ પ્રભાવ ઉત્પન્ન કરે છે.

: ૧૫ : સભિક્ષુ :- ૧૬ ગાથાના આ અધ્યયનમાં સાધુના સામાન્ય ગુણોનું વર્ણન છે. દરેક ગાથાના અંતમાં "સભિક્ષૂ" પદ મૂકેલ છે. એટલે આ અધ્યયનનું નામ 'સભિક્ષુ' રાખ્યું છે. દશવૈકાલિકના ૧૦ માં અધ્યયનનું નામ પણ "સભિક્ષૂ" છે.

: ૧૬ : બ્રહ્મચર્ય-સમાધિસ્થાન :- ૧૭ ગાથાઓમાં બ્રહ્મચર્યની રક્ષા માટે ૧૦ વાતોના ત્યાગની આવશ્યકતા બતાવી છે. બ્રહ્મચર્યનું મહત્ત્વ પ્રગટ કરનાર આ અધ્યયનમાં ગદ્ય અને પદ્ય પદ્યમાં પુનરાવર્તન કર્યું છે.

: ૧૭ : પાપશ્રમણીય :- તેમાં પથભ્રષ્ટ સાધુનું વર્ણન હોવાથી તેનું નામ પાપશ્રમણીય રાખ્યું છે. તેની ૨૧ ગાથાઓમાંથી ૩ જી ગાથાથી ૧૮ મી ગાથા સુધી દરેક ગાથાના અંતે "પાવસમણે ત્તિ વુચ્ચઈ" પદ મૂકેલું છે.

: ૧૮ : સંજય :- આ અધ્યયનમાં ૫૪ ગાથાઓ છે, જેમાં રાજર્ષિ સંજયની દીક્ષાનું વર્ણન છે. તેની સાથે પ્રસંગોપાત અનેક રાજાઓનો ઉલ્લેખ છે. જેમણે સાધુધર્મમાં દીક્ષિત થઈને મુક્તિ પ્રાપ્ત કરી હતી.

કેટલાક દીકાકારો એ આ અધ્યયનનું સંસ્કૃત નામ 'સંયતીય' લખ્યું છે, જ્યારે પ્રાકૃતમાં 'સંજઈજ્જં' નામ છે. સંજય રાજાનું વર્ણન હોવાથી 'સંજય' નામ બરાબર છે. 'યાકોબી' તથા 'નિર્યુક્તિકાર'ની પણ આજ માન્યતા છે.

: ૧૯ : મૃગાપુત્રીય :- મૃગાપુત્રની વૈરાગ્યોત્પાદિકા કથા ૯૯ ગાથામાં કંડારવામાં આવી છે. પોતાના માતા પિતા સાથે થયેલ સંવાદ પણ બોધપ્રદ છે. સાધુના આચારનું કથન કરી પ્રસંગોપાત નારકીય કષ્ટોનું વર્ણન આપવામાં આવ્યું છે. મૃગચર્યાના દષ્ટાંતથી ભિક્ષાચર્યાનું વર્ણન આપવામાં આવ્યું છે. અહીં મૃગચર્યાનો ઉલ્લેખ હોવાથી આ અધ્યયનનું નામ 'સમવાયાંગ'માં મૃગચર્યા આપ્યું હોય તેમ સંભવે છે, પાછળથી મૃગાપુત્રની પ્રધાનતા હોવાથી 'મૃગાપુત્રીય' નામ આપ્યું હોય એમ પ્રતીત થાય છે.

: ૨૦ : મહાનિર્ગન્થીય :- તેમાં ૬૦ ગાથાઓ છે. અનાથી મુનિ અને રાજા શ્રેણિકની

વચ્ચે સનાથ અને અનાથક વિષયક સંવાદ રોચક છે. તે મુનિનું પ્રવ્રજ્યાના કારણે આ નામ 'અનાથ પ્રવ્રજ્યા' આપ્યું હોય, પ્રસ્તુત આગમોમાં આનું નામ મહાનિર્ગ્રંથીય મળે છે. તેનો સંકેત આ અધ્યયનની બે ગાથાઓમાં છે. મહાનિર્ગ્રંથીયનો અર્થ—સર્વવિરતિ સાધુ છે. ક્ષુલ્લક નિર્ગ્રંથીય અધ્યયનથી (અ.૬.) વિશેષ વર્ણન હોવાને લીધે આનું નામ "મહાનિર્ગ્રંથીય" છે.

: ૨૧ : **સમુદ્રપાલીય** :— આ અધ્યયનમાં ૨૪ ગાથા છે. એમાં વણિક પુત્ર સમુદ્રપાલની કથાની સાથે પ્રસંગને અનુરૂપ સાધુના આચારોનું પણ વર્ણન છે.

: ૨૨ : **રથનેમીય** :— ૫૧ ગાથાના આ અધ્યયનમાં મહત્વપૂર્ણ વાત બતાવી છે. આમાં રથનેમિજીને ઉન્માર્ગમાંથી સત્પથ પર લાવતા રાજેમતીએ કરેલ ઉદ્બોધન અત્યંત હૃદયસ્પર્શી છે. પ્રસંગોપાત્ત પ્રભુશ્રી અરિષ્ટનેમિ, શ્રી કૃષ્ણ, રાજેમતી, રથનેમિ આદિનું ચરિત્ર ચિત્રણ છે.

: ૨૩ : **કેશીગૌતમીય** :— આમાં પાર્શ્વનાથના શિષ્ય કેશી અને મહાવીરના શિષ્ય ગૌતમની વચ્ચે એક જ ધર્મમાં સચેલ—અચેલ, ૪ મહાવ્રત અને ૫ મહાવ્રત જેવા પરસ્પર વિપરીત દ્વિવિધ ધર્મના વિષયભેદને લઈને સંવાદ થાય છે, તેનું કારણ બતાવતાં કહ્યું છે કે સમયને અનુસરીને બાહ્યાચારમાં પરિવર્તન થતું રહે છે અને થશે. આ સંવાદને લીધે આ અધ્યયન અનેક દષ્ટિએ મહત્વપૂર્ણ બન્યું છે. આમાંથી વર્તમાનમાં પ્રચલિત ધર્મવિષયક મતભેદોના સમન્વયની પ્રેરણા મળે છે. કુલ ગાથાઓ ૮૯ છે.

: ૨૪ : **સમિતીય** :— 'નેમિચંદ્ર વૃત્તિ'માં આનું નામ 'પ્રવચનમાતા' આપ્યું છે. આમાં પ્રવચન માતા અર્થાત્ પાંચ સમિતિ અને ત્રણ ગુપ્તિનો પ્રયોગ હોવાથી સમિતિય નામ ઉપયુક્ત છે. તેમાં ગાથાઓ ૨૭ છે.

: ૨૫ : **યજ્ઞીય** :— ૪૫ ગાથાના આ અધ્યયનમાં જયઘોષમુનિ યજ્ઞમંડપમાં બ્રાહ્મણોની સાથે સંવાદ કરતાં બ્રાહ્મણોનું સ્વરૂપ, યજ્ઞની આધ્યાત્મિક વ્યાખ્યા વગેરે સમજાવી અને કર્મથી જાતિવાદની સ્થાપના કરીને સાધુના આચારનું વર્ણન કરે છે. તેની ૧૯ થી ૨૯ ગાથાઓના અંતમાં " તં વયં બૂમ માહર્ણ " પદનું પુનરાવર્તન છે. 'સભિક્ષુ' અને 'પાપશ્રમણીય' અધ્યયનની જેમ આનું નામ 'સબ્રાહ્મણ' રાખી શકાય. પરંતુ બ્રાહ્મણોનું મુખ્યકર્મ યજ્ઞને દષ્ટિમાં રાખી, યજ્ઞવિષયક આધ્યાત્મિક વ્યાખ્યા કરનારું હોવાથી આનું

નામ યજ્ઞીય રાખ્યું છે.

: ૨૬ : સામાચારી :- ૫૩ ગાથાના આ અધ્યયનમાં સાધુ મહારાજની સામાન્ય દિનચર્યાનું અને રાત્રિચર્યાનું વર્ણન હોવાથી આનું નામ 'સમાચારી' રાખ્યું છે.

: ૨૭ : ખલુંકીય :- ખલુંકનો અર્થ છે -દુષ્ટબળદ. ૧૭ ગાથામાં દુષ્ટ બળદના દૃષ્ટાંત દ્વારા અવિનીત શિષ્યોની ક્રિયાઓનું વર્ણન છે. તેથી આનું નામ ખલુંકીય આપ્યું. પ્રસંગોપાત્ત વિનીત સાધુનાં કર્તવ્યોનું પણ કથન કરેલ છે.

: ૨૮ : મોક્ષમાર્ગ-ગતિ :- આ અધ્યયનમાં મોક્ષના માર્ગ-સ્વરૂપ રત્નત્રયીનું વર્ણન છે. તેથી તેનું નામ મોક્ષમાર્ગગતિ રાખ્યું છે. આમાં ૩૬ ગાથા છે.

: ૨૯ : સમ્યક્-પરાક્રમ :- આમાં દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્રનાં વિભિન્ન તત્ત્વોને નજર સમક્ષ રાખી ૭૩ પ્રશ્નો અને ૭૩ ઉત્તરોમાં આધ્યાત્મિક વિકાસની સીડીઓ બતાવી છે. સંપૂર્ણ અધ્યયન ગદ્યબદ્ધ છે.

: ૩૦ : તપોમાર્ગ :- આ અધ્યયનમાં ૩૭ ગાથાઓ છે. તેમાં તપશ્ચર્યાનું વર્ણન હોવાથી તેનું નામ તપોમાર્ગ રાખ્યું છે.

: ૩૧ : ચરણવિધિ :- ૨૧ ગાથાના આ અધ્યયનમાં ૧ થી લઈને ૩૩ સંખ્યા સુધી દર્શન જ્ઞાન ચારિત્રની આરાધનાનું પ્રતિપાદન છે. પ્રથમ ગાથામાં ચારિત્રની વિધિના વર્ણનની પ્રતિજ્ઞા હોવાથી આનું નામ 'ચરણ વિધિ' રાખ્યું છે અને અંતમાં ૩૩ બાબતોમાં જે હંમેશાં ઉપયોગી છે, તે દરેક પ્રવૃત્તિ ઉપયોગપૂર્વક કરે છે, તેવા સાધુ સંસારમાં પરિભ્રમણ કરતા નથી, એમ દર્શાવ્યું છે.

: ૩૨ : પ્રમાદ સ્થાનીય :- આમાં ૧૧૧ ગાથાઓ છે. તેની ૨૧ મી ગાથામાં વર્ણિત વિષયનો જ આગળની ગાથાઓમાં વિસ્તાર થયો છે. ઈન્દ્રિયોની રાગ-દ્વેષમય પ્રવૃત્તિને પ્રમાદસ્થાનીય માનીને આ અધ્યયનનું નામ પ્રમાદસ્થાનીય રાખ્યું છે. આમાં મનોજ્ઞ અને અમનોજ્ઞ વિષયો તરફ પ્રવૃત્ત ઈન્દ્રિયોની વૃત્તિને નિરોધ કરવાનો મુખ્ય ઉપદેશ છે.

: ૩૩ : કર્મ પ્રકૃતિ :- આ અધ્યયનમાં ૨૫ ગાથા છે. તેમાં કર્મોની જુદી જુદી અવસ્થાઓનું વર્ણન હોવાથી આનું નામ કર્મપ્રકૃતિ રાખવામાં આવ્યું છે.

: ૩૪ : લેશ્યા :- આમાં કર્મોની સ્થિતિમાં વિશેષરૂપે સહાયક લેશ્યાઓનું વર્ણન હોવાથી આનું નામ લેશ્યા અધ્યયન છે. ૬૧ ગાથાઓમાં લેશ્યાઓનું દ્રવ્ય ભાવાત્મક વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે.

: ૩૫ : અનગાર :- અણગારનો અર્થ છે— ઘર છોડેલ સાધુ. ૨૧ ગાથામાં સાધુના ગુણોનું વર્ણન છે. તેથી તેનું નામ અણગાર રાખવામાં આવ્યું છે.

: ૩૬ : જીવાજીવવિભક્તિ :- જીવવિભાગ અને અજીવવિભાગનું ભેદ—પ્રભેદ સહિતનું વર્ણન હોવાથી આનું નામ જીવાજીવ વિભક્તિ રાખ્યું છે. આમાં ૨૬૮(૨૬૮, ૨૭૪) ગાથાઓ છે. આ સૌથી મોટું અધ્યયન છે. અંતમાં જીવનને સમાધિમય બનાવી સમાધિમરણ (સંલેખના)નું પણ વર્ણન છે અને અંતિમ ગાથામાં બતાવ્યું છે કે પ્રભુ મહાવીરે આ તત્ત્વો અને ઉપદેશ કહેલ છે, અધ્યયનોની ૩૬ સંખ્યાનો સંકેત પણ અંતિમ ગાથામાં કરવામાં આવ્યો છે.

વ્યાખ્યા સાહિત્ય :-

ઉત્તરાધ્યયન નિર્યુક્તિ :- મૂળ ગ્રંથને સ્પષ્ટ કરવા માટે આચાર્યોએ સમય—સમય પર વ્યાખ્યા સાહિત્યનું નિર્માણ કર્યું છે. જેમ વૈદિક પારિભાષિક શબ્દોની વ્યાખ્યા કરવા માટે મહર્ષિ યાસ્કે નિર્ધટું ભાષ્યરૂપ નિર્યુક્તિ લખી તે જ રીતે આચાર્ય ભદ્રબાહુએ જૈન આગમોના પારિભાષિક શબ્દોની વ્યાખ્યા માટે પ્રાકૃત ભાષામાં દશ નિર્યુક્તિની રચના કરી. એમાં ઉત્તરાધ્યયન ઉપર પણ એક નિર્યુક્તિ છે. આ નિર્યુક્તિમાં ૬૦૭ ગાથાઓ છે. તેમાં અનેક પારિભાષિક શબ્દોની નિક્ષેપ પદ્ધતિએ વ્યાખ્યા કરેલ છે અને અનેક શબ્દોના વિવિધ પર્યાયો પણ આપ્યા છે. સર્વપ્રથમ ઉત્તરાધ્યયન શબ્દની પરિભાષા કરતાં ઉત્તર પદનું (૧) નામ, (૨) સ્થાપના, (૩) દ્રવ્ય, (૪) ક્ષેત્ર, (૫) દિશા, (૬) તાપ—ક્ષેત્ર, (૭) પ્રજ્ઞાપક, (૮) પ્રતિ, (૯) કાળ, (૧૦) સંચય, (૧૧) પ્રધાન, (૧૨) જ્ઞાન, (૧૩) ક્રમ, (૧૪) ગણના અને (૧૫) ભાવ, એમ ૧૫ નિક્ષેપોનું ચિંતન કર્યું છે. ઉત્તરનો અર્થ ક્રમોત્તર કરેલ છે.

નિર્યુક્તિકારે અધ્યયન પદ ઉપર વિચાર કરતાં નામ, સ્થાપના, દ્રવ્ય અને ભાવ એ ચાર દ્વારો વડે 'અધ્યયન' ઉપર પ્રકાશ પાડ્યો છે. પણ બદ્ધ અને બધ્યમાન

કર્મોના અભાવથી આત્માને પોતાના સ્વભાવ તરફ લઈ જવા માટે છે તે અધ્યયન છે. બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો જેનાથી જીવાદિ પદાર્થોનો અધિગમ હોય છે અથવા જેનાથી અધિક જ્ઞાન પ્રાપ્તિ થાય છે. અથવા ભવોથી આવતી અષ્ટ પ્રકારની કર્મરજનો જેના દ્વારા ક્ષય થાય છે, તે ભાવાધ્યયન છે. નિર્યુક્તિમાં પહેલા પિંડાર્થ અને તેના પછી પ્રત્યેક અધ્યયનની વિશેષ વ્યાખ્યા કરવામાં આવી છે. પ્રથમ અધ્યયનનું નામ વિનયશ્રુત છે. શ્રુતનો પણ નામ આદિ ચાર નિક્ષેપો દ્વારા વિચાર કર્યો છે. નિહ્વ આદિ દ્રવ્યશ્રુત છે અને જે શ્રુતમાં ઉપયુક્ત છે, તે ભાવશ્રુત છે. સંયોગ શબ્દની પણ વિસ્તારથી વ્યાખ્યા કરેલ છે. સંયોગ શબ્દ સંસારનું કારણ છે. તેનાથી જીવ કર્મમાં આબદ્ધ થાય છે, તે સંયોગથી મુક્ત થવાથી જ વાસ્તવિક આનંદની ઉપલબ્ધિ થાય છે.

દ્વિતીય અધ્યયનમાં પરીષદ ઉપર પણ નિક્ષેપ આગમ અને નોઆગમના ભેદથી બે પ્રકારે છે— નોઆગમ પરીષદ જ્ઞાયક શરીર ભવ્ય અને તદ્—વ્યતિરિક્ત એમ ત્રણ પ્રકારના છે. ભાવ પરીષદમાં કર્મનો ઉદય થાય છે.

કુતઃ, કસ્ય, દ્રવ્ય, સમવતાર, અધ્યાસ, નય, વર્તના, કાળ, ક્ષેત્ર, ઉદ્દેશ, પૃથ્થા, નિર્દેશ અને સૂત્રસ્પર્શ એ ૧૩ દ્વાર છે. ક્ષુધા પિપાસાની વિવિધ દષ્ટાંતો દ્વારા વ્યાખ્યા કરવામાં આવેલ છે. ત્રીજા અધ્યયનમાં ચતુરંગીય શબ્દની નિક્ષેપ પદ્ધતિએ વ્યાખ્યા કરેલ છે. અંગ શબ્દના પણ નામાંગ, સ્થાપનાંગ, દ્રવ્યાંગ, અને ભાવાંગના રૂપમાં ચિંતન કરતા દ્રવ્યના ગંધાંગ, ઔષધાંગ, મદ્યાંગ, આતોદ્યાંગ અને શરીરાંગ અને યુદ્ધાંગ એ છ પ્રકાર કહ્યા છે. ગંધાંગના જમદગ્નિ જટા, હરેણુકા, શબર—નિવસનક (તમાલપત્ર), સપિન્નિક, મલ્લિકાવાસિત, ઔસીર હબેર, ભદ્રદારુ, શતપુષ્પા આદિ ભેદ છે. એનાથી સ્નાન અને વિલેપન કરવામાં આવતું હતું.

ઔષધાંગ ગુટિકામાં પિંડદારુ હરિદ્રા (હળદર), માહેન્દ્ર ફળ, સૂંઠી (સૂંઠ), પિપ્પલી (પીપરીમૂળ), તીખા, આર્દ્રક (આદુ), બિલ્વમૂળ (બિલ્લા) અને પાણીએ અષ્ટ વસ્તુઓ મેળવેલી હોય છે. તેનાથી કંડુ, તિમિર, અર્ધ શિરોરોગ તાત્તીરિક, ચાતુર્થિક, જવર, મૂષદંશક, સર્પદંશ શીઘ્ર નષ્ટ થઈ જાય છે. દ્રાક્ષના ૧૬ ભાગ, ઘાતકી પુષ્પના ચાર ભાગ, એક આઢક ઈક્ષુરસ(શેરડીનો રસ) તેનાથી મદ્યાંગ બને છે. એક મુકુંદાતુર્ય, એક અભિમારદારુક, એક શાલ્મલી પુષ્પ, તેના બંધથી પુષ્પોન્મિશ્ર બાલબંધ વિશેષ આતોદ્યાંગ થાય છે. માથું, પેટ, પીઠ(વાસો), બાહુ, ઉરુ(સાથળ) એ શરીરાંગ છે.

યુદ્ધાંગના પણ યાન, આવરણ, પ્રહરણ, કુશલત્વ, નીતિ દક્ષત્વ, વ્યવસાય, શરીર, આરોગ્ય એ નવ પ્રકાર કહ્યા છે. ભાવાંગના શ્રુતાંગ અને નોશ્રુતાંગ એ બે પ્રકાર છે. એ ચાર પ્રકારના જ ચતુરંગીય રૂપમાં વિશ્રુત છે. માનવભવની દુર્લભતા વિવિધ ઉદાહરણો દ્વારા દર્શાવી છે. માનવભવ પ્રાપ્ત થયા પછી પણ ધર્મનું શ્રવણ કઠિન છે અને તેના ઉપર શ્રદ્ધા કરવી તે તો વધારે કઠિન છે. શ્રદ્ધા ઉપર ચિંતન કરતાં જમાલિ વગેરે સાત નિહ્વોનો પરિચય આપવામાં આવેલ છે.

ચતુર્થ અધ્યયનનું નામ અસંસ્કૃત છે. પ્રમાદ અને અપ્રમાદ બંને પર નિક્ષેપ દષ્ટિએ વિચાર કર્યો છે. જે ઉત્તરકરણથી કૃત અર્થાત્ નિવર્તિત છે. તે સંસ્કૃત છે, શેષ અસંસ્કૃત છે. કરણનો પણ નામ વગેરે છ નિક્ષેપોથી વિચાર થયેલ છે. દ્રવ્યકરણના સંજ્ઞાકરણ, નોસંજ્ઞાકરણ એ બે પ્રકાર છે. સંજ્ઞાકરણના કટકરણ, અર્થકરણ અને વેલુકરણ એ ત્રણ પ્રકાર છે. નોસંજ્ઞાકરણના પ્રયોગકરણ અને વિસ્રસાકરણ એ બે પ્રકાર છે. વિસ્રસાકરણના સાદિ અને અનાદિ એ બે ભેદ છે. અનાદિના ધર્મ, અધર્મ, આકાશ એ ત્રણ ભેદ છે. સાદિકના ચતુસ્પર્શ, અષ્ટસ્પર્શ એ બે પ્રકાર છે. આમ દરેકના ભેદ-પ્રભેદ કરી તેનું વિસ્તારથી વર્ણન કરેલ છે. આ નિર્યુક્તિમાં યત્ર તત્ર અનેક શિક્ષાપ્રદ કથાનક પણ આવ્યાં છે. જેમ કે ગંધાર, શ્રાવક, તોસલીપુત્ર, સ્થૂલભદ્ર, સ્કંધકપુત્ર, ઋષિપારાશર, કાલક, કરકંડુ વગેરે પ્રત્યેક બુદ્ધ, હરિકેશ, મૃગાપુત્ર વગેરે નિહ્વોનાં જીવન વૃત્તાંતનું વર્ણન પણ છે. ભદ્રબાહુના ચાર શિષ્યોના રાજગૃહના વૈભારગિરિ પર્વતની ગુફામાં શીત પરીષદથી અને મુનિ સુવર્ણભદ્રનો મચ્છરોના ધોર ઉપસર્ગથી કાલગત થયાનો ઉલ્લેખ પણ છે. એમાં અનેક ઉક્તિઓ સૂક્તિઓના રૂપમાં છે. ઉદાહરણના રૂપમાં જોઈએ -

રાઈ સરિસવમિત્તાણિ પરછિદ્વાણિ પાસસિ ।

અપ્પણો બિલ્લમિત્તાણિ પાસંતોડવિ ન પાસસિ ।।

"તું રાઈના સમાન બીજાના દોષોને તો જુએ છે. પણ બિલ્વ (બિલા) જેવડા પોતાના મોટા દોષોને જોવા છતાં જોતો નથી."

"सुहिओ हुं गणो न बुज्जइ " સુખી મનુષ્ય પ્રાયઃ જલ્દી જાગી શકતા નથી.

"भावंमि उ पव्वज्जा आरम्भपरिग्गहच्चाओ" छिंसा अने परिग्रहणो त्याग ज वस्तुतः भावप्रप्रज्या छे.

उत्तराध्ययन भाष्य :- निर्युक्तिनी व्याख्या शैली घण्टी ज गूढ अने संक्षिप्त छती. निर्युक्तिनुं लक्ष्य मात्र पारिभाषिक शब्दोनी व्याख्या करवानुं छतुं. निर्युक्तिओनां विशाण अने गंभीर रहस्योने प्रगट करवा माटे भाष्योनुं निर्माण थयुं. भाष्य पण प्राकृत भाषामां ज पद्यरूपे लभवामां आव्युं. उत्तराध्ययन भाष्य स्वतंत्र ग्रंथना रूपे उपलब्ध थतुं नथी. अन्य भाष्योनी गाथाओनी जेम आ भाष्यनी गाथाओ पण निर्युक्तिमां मणी गयेल डोय तेवुं लागे छे. प्रस्तुत भाष्यमां भोटिकनी उत्पत्ति, पुलाक, अकुश, कुशील, निर्ग्रथ अने स्नातक वगैरे निर्ग्रथोना स्वरूपनुं वर्णन करेल छे.

उत्तराध्ययन यूर्षि :- भाष्य पछी यूर्षि साहित्यनुं निर्माण थयुं, निर्युक्ति अने भाष्य पद्यात्मक छे तो यूर्षि गद्यात्मक छे. यूर्षिमां प्राकृत अने संस्कृतभाषानो प्रयोग थयो छे. उत्तराध्ययन यूर्षि उत्तराध्ययन निर्युक्तिना आधारे लभवामां आवी छे. यूर्षिकारे विषयोने स्पष्ट करवा माटे प्राचीन ग्रंथोनां उदाहरण पण आप्या छे. तेणे पोतानो परियय देतां स्वयंने वाणिज्यकुलीन कोटिकगणीय, वज्रशापी, गोपालगणी मउत्तरना शिष्य कहेल छे.

उत्तराध्ययननी टीकाओ :-

शिष्यछितावृत्ति (पाईअ टीका) :- निर्युक्ति अने भाष्य प्राकृत भाषामां छतां. यूर्षिमां मुष्यरूपे प्राकृतभाषानो अने गौणरूपे संस्कृत भाषानो प्रयोग थयो. तेना पछी संस्कृतभाषामां टीकाओ लभवामां आवी. टीकाओ संक्षिप्त अने विस्तृत अने प्रकारथी प्राप्त थती छती. उत्तराध्ययनना टीकाकारोमां वादीवैताल शांतिसूरिनुं नाम सर्वप्रथम छतुं. मडाकवि धनपालना आग्रहथी शांतिसूरिअे यौर्यासी वादीओने पराजित कर्या जेथी राजा भोजे तेने 'वादीवैताल'नी उपाधि प्रदान करी. तेओअे मडाकवि धनपालनी "तिलकमंजरी"नुं संशोधन कर्युं छतुं.

उत्तराध्ययननी टीकानुं नाम शिष्यछितावृत्ति छे. आ टीकामां प्राकृतनी कथाओ अने उद्धरणोनी अडुलता डोवाने लीधे आनुं भीजू नाम पाईअ टीका पण छे. आ टीका मूणसूत्र अने निर्युक्ति, आ बन्नेने आधारित छे. टीकानी भाषा सरस अने मधुर छे.

વિષયના સમર્થન માટે ભાષ્ય ગાથાઓ પણ આપવામાં આવેલ છે અને પાઠાન્તર પણ આપેલ છે. પ્રથમ અધ્યયનની વ્યાખ્યામાં નયનું સ્વરૂપ પ્રતિપાદિત કરવામાં આવેલ છે. નયની સંખ્યા ઉપર ચિંતન કરતા લખ્યું છે— પૂર્વવિદોએ સકલનયસંગ્રાહી સાતસો નયોનું વિધાન કર્યું છે. તે સમયે " સપ્તશત શતાર નયયક" ગ્રંથ વિદ્યમાન હતો. તત્સંગ્રાહી વિધિ આદિનું નિરૂપણ કરવાવાળા ૧૨ પ્રકારના "નયોનું દ્વાદશારનયયક" પણ વિદ્યમાન હતું અને તે વર્તમાનમાં પણ ઉપલબ્ધ છે.

બીજા અધ્યયનમાં વૈશેષિક દર્શનના પ્રણેતા કણાદે ઈશ્વરની જે કલ્પના કરી અને વેદોને અપૌરુષેય કહ્યા, તે કલ્પનાને મિથ્યા કહીને તાર્કિક દૃષ્ટિએ તેનું સમાધાન કર્યું. અચેલ પરીષદ ઉપર વિવેચન કરતાં લખ્યું— વસ્ત્ર ધર્મસાધનામાં એકાંતરૂપે બાધક નથી. ધર્મનું મૂળરૂપે બાધક તત્ત્વ કષાય છે. કષાયયુક્ત ધારણ કરેલાં વસ્ત્ર, પાત્રાદિ સંયમમાં બાધક છે. જે ધાર્મિક સાધના માટે વસ્ત્રોને ધારણ કરે છે, તે સાધક છે.

પ્રસ્તુત ટીકામાં વિશેષાવશ્યક ભાષ્ય, ઉત્તરાધ્યયન ચૂર્ણિ આવશ્યક ચૂર્ણિ, સપ્તશતારનયયક, નિશીથ, બૃહદારણ્યક, ઉત્તરાધ્યયનભાષ્ય, સ્ત્રી નિર્વાણસૂત્ર વગેરે ગ્રંથોનો નિર્દેશ છે. જિનભદ્ર, ભર્તૃહરિ, વાયકસિદ્ધસેન, વાયક અશ્વસેન વાત્સ્યાયન, શિવશર્મન, હારિલ્લવાયક, ગંધહસ્તિ, જિનેન્દ્રબુદ્ધિ વગેરે ઘણી વ્યક્તિઓનાં નામ પણ આવેલ છે. વાદીવૈતાલ શાંતિસૂરિનો સમય વિક્રમની ૧૧ મી સદી છે.

સુખબોધાવૃત્તિ :- ઉત્તરાધ્યયન ઉપર બીજી ટીકા આચાર્ય નેમિચંદ્રની સુખબોધા-વૃત્તિ છે. નેમિચંદ્રનું બીજું નામ દેવેન્દ્રગણિ પણ હતું. તેઓએ ૧૨૦૦૦ શ્લોક પ્રમાણ આ વૃત્તિની રચના કરી. વિક્રમ સંવત ૧૧૨૮ માં વૃત્તિ અણહિલપાટણમાં પૂર્ણ થઈ. ત્યાર પછી ઉત્તરાધ્યયન ઉપર અન્ય અનેક વિદ્વાન મુનિ તથા વિભિન્ન અનેક સંતો તેમજ આચાર્યોએ વૃત્તિઓ લખી છે.

લોકભાષાઓમાં અનુવાદ અને વ્યાખ્યાઓ :- સંસ્કૃત પ્રાકૃત ભાષાઓની ટીકાઓ પછી બાલાવબોધની રચનાઓનો પ્રારંભ થયો. બાલાવબોધના રચયિતાઓમાં પાર્શ્વચંદ્રગણી અને આચાર્ય મુનિ ધર્મસિંહજીનું નામ આદર સાથે લેવાય છે.

બાલાવબોધ પછી આગમોનો અનુવાદ અંગ્રેજી, ગુજરાતી અને હિંદી આ ત્રણ ભાષાઓમાં મુખ્યરૂપે થયેલ છે. જર્મન વિદ્વાન ડૉ. હર્મન જેકોબીએ ચાર આગમોનો

અંગ્રેજીમાં અનુવાદ કર્યો. તેમાં ઉત્તરાધ્યયન પણ એક છે. તે અનુવાદ સન્ ૧૮૯૫ માં ઑક્સફોર્ડથી પ્રકાશિત થયો. અંગ્રેજી પ્રસ્તાવનાની સાથે ઉત્તરાધ્યયન જાલ્ ચારપેન્ટિયર ઉપ્પસાલાએ સન્ ૧૮૨૨ માં પ્રકાશિત કર્યું. સન્ ૧૮૫૪ માં આર. ડી વાડેકર અને વૈદ્ય પૂના દ્વારા મૂળગ્રંથ પ્રકાશિત થયો. સન્ ૧૮૩૮માં ગોપાળદાસ જીવાભાઈ પટેલે ગુજરાતી છાયાનુવાદ કર્યો અને સન્ ૧૮૩૪ હીરાલાલ હંસરાજ જામનગરવાળાએ ગુજરાતી અનુવાદ પ્રકાશિત કર્યો. સન્ ૧૮૫૨ માં ગુજરાત વિદ્યાસભા અમદાવાદથી ગુજરાતી અનુવાદ ટિપ્પણોની સાથે ૧ થી ૧૮ અધ્યયન પ્રકાશિત થયાં. સન્ ૧૮૫૪માં જૈન પ્રાચ્યવિદ્યાભવન, અમદાવાદથી ગુજરાતી અર્થ તેમજ ધર્મકથાઓની સાથે ૧ થી ૧૫ અધ્યયન પ્રકાશિત થયાં. સંવત ૧૮૯૨માં મુનિ સંતબાલજીએ પણ ગુજરાતી અનુવાદ પ્રકાશિત કર્યો. વીર સંવત ૨૪૪૬માં આચાર્ય અમોલખજીએ હિંદી અનુવાદ સહિત ઉત્તરાધ્યયનનું સંસ્કરણ પ્રકાશિત કર્યું. વી.સં. ૨૦૧૦માં પં.ધેવરચંદ્રજી બાઈઠિયાએ, બીકાનેરથી તેમજ વિ. સં. ૧૮૯૨માં શ્વે. સ્થા. જૈન કોન્ફરન્સ-મુંબઈ દ્વારા મુનિ સૌભાગ્યચંદ્ર સંતબાલજીએ હિંદી અનુવાદ પ્રકાશિત કરાવ્યો.

સન્ ૧૮૩૯ થી ૧૮૪૨ સુધી ઉપાધ્યાય શ્રી આત્મારામજી મહારાજે જૈનશાસ્ત્રમાળા કાર્યાલય લાહોરથી ઉત્તરાધ્યયન ઉપર હિંદીમાં વિસ્તૃત વિવેચન પ્રકાશિત કર્યું ઉપાધ્યાય આત્મારામજીનું આ વિવેચન ભાવપૂર્ણ, સરળ અને આગમના રહસ્યને સ્પષ્ટ કરવામાં સક્ષમ છે. સન્ ૧૮૬૭માં મુનિ નથમલજીએ મૂળ, છાયા, અનુવાદ ટિપ્પણયુક્ત અભિનવ સંસ્કરણ શ્વેતાંબર તેરાપંથી મહાસભા કલકત્તાથી પ્રકાશિત કર્યું છે. આ સંસ્કરણનાં ટિપ્પણો ભાવપૂર્ણ છે.

સન્ ૧૮૫૯ થી ૧૮૬૧ સુધી પૂજ્ય ઘાસીલાલજી મ.સા.એ ઉત્તરાધ્યયન ઉપર સંસ્કૃત ટીકાનું નિર્માણ કર્યું હતું. તે ટીકા હિંદી, ગુજરાતી અનુવાદ સાથે જૈન શાસ્ત્રોદ્ધાર સમિતિ રાજકોટથી પ્રકાશિત થયેલ છે. સન્મતિ જ્ઞાનપીઠ, આગ્રાથી સાધ્વી ચંદનાજીએ મૂળ તેમજ ભાવાનુવાદ તથા સંક્ષિપ્ત ટિપ્પણોની સાથે ઉત્તરાધ્યયન સંસ્કરણ પ્રકાશિત કર્યું છે. તેનો દુર્લભજી કેશવજી ખેતાણી દ્વારા ગુજરાતીમાં અનુવાદ પણ શ્રમણી વિદ્યાપિઠ- મુંબઈથી પ્રકાશિત થયેલ છે.

આગમ પ્રભાવક પુણ્યવિજયજી મહારાજે પ્રાચીનતમ પ્રતિઓના આધાર ઉપર

વિવિધ પાઠાંતરોની સાથે જે શુદ્ધ આગમ સંસ્કરણ મહાવીર વિદ્યાલય, મુંબઈથી પ્રકાશિત કરાવ્યું છે. તેમાં ઉત્તરાધ્યયન પણ છે. ધર્મોપદેષ્ટા કૂલચંદ્રજી મહારાજે મૂળ સુતાગમમાં મુનિ કન્હૈયાલાલજી "કમલે" "મૂલસૂતાણિ"માં મહાસતી શીલકુંવરજીએ 'સ્વાધ્યાય સુધા'માં અને આના ઉપરાંત બીજાં પણ પંદર વીસ સ્થાનોથી મૂળપાઠ પ્રકાશિત થયા છે. આધુનિક યુગમાં શતાધિક શ્રમણ-શ્રમણીઓ ઉત્તરાધ્યયનને કંઠસ્થ કરે છે. તથા પ્રતિદિન તેનો સ્વાધ્યાય પણ કરે છે. તેનાથી ઉત્તરાધ્યયનની મહત્તા સ્વયં સિદ્ધ છે. ઉત્તરાધ્યયનમાં હિંદીમાં પદ્યાનુવાદ પણ અનેક સ્થળોથી પ્રકાશિત થયા છે. તેમાં શ્રમણસૂર્ય મરુઘરકેસરી શ્રી મિશ્રીમલજી મ. તથા આચાર્ય હસ્તિમલજી મ.ના પદ્યાનુવાદ મનનીય છે. આગમ પ્રકાશન સમિતિ, બ્યાવરથી વિવેચન યુક્ત બત્રીસ આગમો પ્રકાશિત થયેલ છે. તેમાં ઉત્તરાધ્યયનસૂત્રનું વિવેચન સાથેનું સુંદર સંપાદન શ્રમણ સંઘીય વિદ્વાન મુનિશ્રી રાજેન્દ્રમુનિએ કર્યું છે. જેના પ્રધાન સંપાદક યુવાચાર્ય શ્રી મધુકર મુનિજી છે. આગમ મનીષી શ્રી ત્રિલોકમુનિએ બત્રીસ શાસ્ત્રોનું હિન્દીમાં સારાંશ પ્રકાશિત કરાવ્યું છે. જે સામાન્ય અને પ્રૌઢ બંને સ્વાધ્યાયિઓને ઉપયોગી છે. તેનું ગુજરાતી ભાષાંતર પણ વાણી ભૂષણ શ્રી ગિરીશમુનિજી પ્રકાશિત કરાવી રહ્યા છે.

આ રીતે આગમ સાહિત્યને જીવંત અને ચિરકાલીન રાખવા સમયે સમયે આગમ પ્રેમી સાધકોએ વિધવિધ પ્રયત્નો કર્યા છે. પ્રત્યેક પ્રકાશનોની પોતપોતાની આગવી વિશેષતા છે. અમારા સંપાદનને સુંદરતમ બનાવવામાં આમાંના અનેક સંસ્કરણોનો પૂરેપૂરો સહયોગ મળ્યો છે.

પ્રસ્તુત સંસ્કરણ :-

અનેક સોતોના સંગમ સમી અને જીવંતતાની આગવી લાક્ષણિકતા માટે સુવિખ્યાત ભારતીય સંસ્કૃતિમાં પ્રાચીન કાળથી બ્રાહ્મણ અને શ્રમણ પરંપરાઓ દષ્ટિગોચર થાય છે. વૈદિક સંસ્કૃતિમાં જે સ્થાન 'ગીતા'નું છે, બૌદ્ધ સંસ્કૃતિમાં જે સ્થાન 'ધમ્મપદ'નું છે, ઈસ્લામમાં જે સ્થાન 'કુરાન'નું છે, પારસીઓમાં જે સ્થાન 'અવેસ્તા' નું છે. ઈસાઈઓમાં જે સ્થાન 'બાઈબલ'નું છે, તેવું જ સ્થાન જૈન સંસ્કૃતિમાં 'ઉત્તરાધ્યયન-સૂત્ર' નું છે. ભગવાન મહાવીરની વાણીનો અણમોલ ખજાનો એટલે ઉત્તરાધ્યયનસૂત્ર. એ જીવનસૂત્ર છે એમાં સર્વ સૂત્રોનો નિચોડ છે. એમાં આધ્યાત્મિક, દાર્શનિક તેમજ

નૈતિક જીવનનો ત્રિવેણી સંગમ થયો છે. વૈરાગ્યબોધક પ્રકરણોનું એક પ્રેરણાસ્થાન છે. એ જ કારણે ઉત્તરાધ્યયનસૂત્ર ઉપર નિર્યુક્તિ, ભાષ્ય, ચૂર્ણિ અને અનેક આચાર્યોએ વૃત્તિઓ સંસ્કૃત ભાષામાં લખેલ છે. ગુજરાતી ભાષામાં બૃહદ્દટ્ટીકાઓ રચાયેલ છે. તેમાં આચાર્ય શ્રી પૂ. ઘાસીલાલજી મહારાજ સાહેબનું નામ મૂર્ધન્ય છે. હિંદી ભાષામાં પણ અનેક વિસ્તૃત વિવેચનો પ્રકાશિત થયેલાં છે. આમ સમય સમય પર મૂર્ધન્ય મનીષીગણો, વિદ્વત્જનોની કલમ આ આગમનો પાવક સંસ્પર્શ પામીને ધન્ય બની છે. ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર એક એવું આગમ છે, જે ગંભીર અધ્યેતાઓ માટે પણ ઉપયોગી છે અને સામાન્ય સાધકો માટે પણ સાધનાની આમાં પર્યાપ્ત સામગ્રી છે.

સૌરાષ્ટ્ર કેસરી પૂ. દાદા ગુરુદેવશ્રી પ્રાણલાલજી મહારાજ સાહેબની જન્મ શતાબ્દી ઉજવવા તેમના 'આમ્ર' ઉદ્યાનમાં મહેકતાં મુક્તા ફળો સાધક મુક્તાવલિ તેમને શું અર્પી શકે ? તો ગુરુદેવશ્રી પોતે જ આગમના સાક્ષાત્ પ્રતિમૂર્તિ હતા. તેથી પ્રાણપરિવારના સાધવીવૃંદને સંકલ્પ જાગ્યો. આગમ સાહિત્યને આધુનિક તેમજ માતૃભાષા (ગુજરાતી) માં પ્રકાશિત કરવાનો તેમા પૂ. ઉષાબાઈ મ. નો દઢ સૂર પુરાણો અને પૂ. તપસ્વી ગુરુદેવની કૃપાશિષની અમીધારા વરસી અને યુવાચાર્યશ્રી મધુકરમુનિજી દ્વારા સંપાદિત હિંદી ભાષામાં વિવેચન સહિત આગમ બત્રીસીથી પ્રેરણા મળી. આ સંકલ્પને મૂર્તરૂપ આપવા માટે અલ્પ સમયમાં અનેક આગમોનું નૂતન સંસ્કરણ મુમુક્ષુ વાયકોના કરકમલમાં પહોંચશે જેનાથી જિજ્ઞાસુઓને આગમ રહસ્ય ઉકેલવું સરળ બનશે. તે જ પરમ પાવની રહસ્યાવલિને જોડતી કડીમાં શ્રી ઉત્તરાધ્યયનસૂત્રનું સરળ ગુજરાતી ભાષામાં આ નૂતન સંસ્કરણ છે.

સાહિત્યાકાશમાં ઉડ્ડયન કરવાનો પ્રથમ અવસર સન્ ૧૯૯૧માં પીએચ. ડી.ના અભ્યાસ કરવાનો આવ્યો અને સદ્ભાગ્યે દાદાગુરુદેવના જન્મ જયંતિના દિને જ સન્ ૧૯૯૪માં પીએચ. ડી. ની પદવી પ્રાપ્ત કરવાનો સુયોગ મળ્યો અને બીજા આ પરમ પાવની પુણ્યબળ અવસરની અલ્પ સામર્થ્ય હોવા છતાં ગુરુકૃપાનું બળ અને દાદીગુરુણી શ્રી પૂ. મુક્તલીલમ ગુરુણીશ્રી તેમજ તેમના શિષ્યારત્ના પૂ. ગુરુણીમૈયા સુમતિબાઈ મ.ના અમીઆશિષે શ્રી ઉત્તરાધ્યયનસૂત્રના શબ્દાર્થ, ભાવાર્થ, વિવેચનરૂપ લેખન કાર્યનો સુઅવસર આવ્યો. ગુરુ સાનિધ્ય અને ગુરુસેવામાં અવિરતપણે ઉપસ્થિત હોવા છતાં તેમની પ્રબળ કૃપામય પ્રેરણાના બળે 'શ્રી ઉત્તરાધ્યયનસૂત્ર' નું આલેખન

કાર્યનું સદ્ભાગ્ય મારે ફાળે નોંધાયું તેને ગુરુ આજ્ઞા માની સહર્ષ સ્વીકાર કર્યો.

આ સંસ્કરણમાં શુદ્ધ અધ્યયન પરિચય, મૂળપાઠ, શબ્દાર્થ, ભાવાનુવાદ અને સાથે વિશેષ સ્થળો ઉપર આગમના ગંભીર રહસ્યોને સ્પષ્ટ કરવા માટે પ્રાચીન વ્યાખ્યા સાહિત્યના આધાર ઉપર સરળ વિવેચન આપવાનો યથામતિ પ્રયાસ કરેલ છે.

હાર્દિક સદ્ભાવ અને આભાર દર્શન :-

સંયમ સાધનાના અવિરત પ્રવાહમાં પરમ પૂણ્યોદયે સન્ ૧૯૯૨માં પૂ. તપસમ્રાટ ગુરુદેવશ્રી વગેરે સપ્તર્ષિ સંત તથા ૮૫ સાધ્વીવૃંદ ૯૨ ની સાલમાં ૯૨ સાધુ સાધ્વીના ઐતિહાસિક ચાતુર્માસમાં પ્રાતઃ કાળમાં પૂ. ગુરુભગવંતના શ્રીમુખેથી શ્રી ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રની વાંચણીના અમૃત શબ્દો સાંભળતા નત મસ્તક બની ગયાં હતાં. આ અમૂલ્ય આગમરત્ન ઉપર પંચ સંવત્સરની સમયાવધિ બાદ ગુરુદેવે વાવેલા બીજોને અંકુરિત કરવાનો અવસર આવ્યો. દીર્ઘ સમયની ઈચ્છા હતી કે હું ઉત્તરાધ્યયનસૂત્રનો શબ્દાર્થ, અનુવાદ વિવેચન તેમજ સંપાદન કરું. આ ભાવનાની પૂર્તિ પૂ. ગુરુદેવની પાવન પ્રેરણાથી થઈ. આગમનું સંપાદન, લેખન કરવું ઘણું જ કઠિન કાર્ય છે. વીતરાગવાણીના ગંભીર રહસ્યોને સમજી તેને ભાષામાં શબ્દ દેહ આપવો તેથી પણ વધારે કઠિન છે. તપસ્વી ગુરુદેવની અસીમ કૃપાએ આ મહાકાર્ય કરવા હું સમર્થ થઈ શકી છું.

"સમયં ગોચમ મા પમાયણ" ના સોનેરી વચનના સાક્ષાત્ પ્રતિમૂર્તિ આગમ મનીષી પૂજ્યશ્રી ત્રિલોક મુનિ મ.સા.નો આ શાસ્ત્રના ભગીરથ સંપાદન કાર્યમાં મને પળેપળે સહયોગ પ્રાપ્ત થયો છે. તેથી તેમના અથાગ પુરુષાર્થે તપસ્વી ગુરુદેવના અતિ પ્રિય આગમ ગ્રંથને ઉત્તમ બનાવવાની તથા શીઘ્રાતિશીઘ્ર પ્રકાશિત કરવાની પ્રશસ્ત ભાવના બદલ કોટિશઃ વંદન સાથે હાર્દિક આભાર.

ધ્યાનયોગિની દાદી ગુરુણીમૈયા પૂ. લીલમબાઈ મહાસતીજીએ પોતાનો અમૂલ્ય સમય અર્પી અપ્રમત્ત પણે પોતાનું મનનીય તેમજ ચિંતનીય સૂક્ષ્માતિસૂક્ષ્મ દષ્ટિકોણથી અવલોકન કરી મારા ઉપર અસીમ ઉપકાર કર્યો છે, તે બદલ તેઓશ્રીના ચરણોમાં નમ્રભાવે શતસઃ વંદના.

"આત્મીય વ્યક્તિના આભાર શા ? પ્રતિદિન પ્રાર્થના સદા સહાયક બનજો...."

આ તકે સદાનંદી વાત્સલ્યમૂર્તિ પૂ. મમ્ ગુરુણીમૈયાને વિશેષ સાદર અને શ્રદ્ધા સાથે અહીં યાદ કરું છું તથા વડીલ ગુરુભગીની પૂ. સ્મિતાબાઈ મ. (ભાવી ડૉ.) સાધ્વીશ્રી સુજિતાજી તથા લઘુગુરુભગીની અંજિતાબાઈ મ. તથા સંજિતાબાઈ મ. સમયે સમયે લીધેલો શ્રમ શબ્દાતીત છે. લેખનકાર્ય સુંદર અને સુઘડ બનાવવામાં તેઓ નો ફાળો સ્તુત્ય છે. આમ અમારા સાધ્વીમંડળની મારા પ્રત્યે શુભેચ્છા અને સહકારે આ ગ્રંથ ભાવિક જન સમક્ષ આવી રહ્યો છે.

આ ગ્રંથના પ્રથમભાગના સંપાદન કાર્યમાં મેં અનેક ગ્રંથોનો ઉપયોગ કર્યો છે. નિર્યુક્તિ, ભાષ્ય, ચૂર્ણિ, વૃત્તિઓના પણ યથાસ્થાન ઉપયોગ કર્યો છે. તે તમામ પુસ્તકો, સંપાદકોનો, પ્રકાશકોનો અને પુસ્તકો આપનાર પુસ્તકાલયોનો પણ વિશેષ આભાર માનું છું. આ પ્રસંગે મારા માર્ગદર્શક શ્રી. ડૉ. એમ. વી. જોશી, ડૉ. સુધાબેન પૌરાણા, શ્રી સુમનબેન, શ્રી બસિયાબાઈ શ્રી રમેશભાઈ વગેરે નામી અનામીની નિષ્કામ શાસન સેવા અને ગુરુભક્તિના પ્રભાવે મારા યોગક્ષેત્રમાં જે સહયોગ મળ્યો છે, તે બદલ તે દરેક પ્રત્યે આભાર વ્યક્ત કરવો તેને મારું પરમ કર્તવ્ય સમજું છું.

મારી પાસે શાસ્ત્રોનું એટલું અગાધ જ્ઞાન નથી કે એવી સૂક્ષ્મબુદ્ધિ પણ નથી, એટલે આ ગ્રંથના લેખન તેમજ સંપાદન કાર્યમાં ત્રુટિઓ રહી જવા પામી હોય તો વીતરાગ સાક્ષીએ મિચ્છામિ દુઃકડમ્. સુજોને ભૂલચૂક સુધારી વાંચવા વિજ્ઞપ્તિ કરું છું. આ લેખનમાં કંઈ પણ શુભ હોય તો તેનું શ્રેય મારા તારક અનંત ઉપકારીપૂ. ગુરુદેવશ્રીના શુભાશિષ અને કૃપાનું ફળ છે. પુનઃ પુનઃ નતમસ્તકે ગુરુચરણમાં એક જ પ્રાર્થના કે સૂત્રનો આદર્શ મારામાં અપ્રમત્તરૂપે સજીવન રહે. પ્રભુ શાસનના ચરણે સર્વસ્વ સમર્પિત રહો એ જ સદાની નમ્ર ભાવના.

ગુરુ ચરણાકાંક્ષી

ડૉ. સાધ્વી અમિતા....

૩૨ અસ્વાધ્યાય

શાસ્ત્રના મૂળપાઠ સંબંધી

ક્રમ	વિષય	અસ્વાધ્યાય કાલ
	આકાશસંબંધી દસ અસ્વાધ્યાય	
૧	આકાશમાંથી મોટો તારો ખરતો દેખાય	એક પ્રહર
૨	દિગ્દાહ-કોઈ દિશામાં આગ જેવું દેખાય	જ્યાં સુધી રહે ત્યાં સુધી
૩	અકાલમાં મેઘગર્જના થાય [વર્ષાઋતુ સિવાય]	બે પ્રહર
૪	અકાલમાં વીજળી ચમકે [વર્ષાઋતુ સિવાય]	એક પ્રહર
૫	આકાશમાં ઘોરગર્જના અને કડાકા થાય	આઠ પ્રહર
૬	શુકલપક્ષની ૧, ૨, ૩ની રાત્રિ	એક પ્રહર
૭	આકાશમાં વીજળી વગેરેથી યજ્ઞનું ચિહ્ન દેખાય	જ્યાં સુધી દેખાય ત્યાં સુધી
૮	કરા પડે	જ્યાં સુધી રહે ત્યાં સુધી
૯	ધુમ્મસ	જ્યાં સુધી રહે ત્યાં સુધી
૧૦	આકાશ ધૂળ-રજથી આચ્છાદિત થાય	જ્યાં સુધી રહે ત્યાં સુધી
	ઔદારિક શરીર સંબંધી દસ અસ્વાધ્યાય	
૧૧	તિર્યચ, મનુષ્યના હાડકાં બળ્યા, ધોવાયા વિના હોય,	૧૨ વર્ષ
૧૨-૧૩	તિર્યચના લોહી, માંસ ૬૦ હાથ, મનુષ્યના ૧૦૦ હાથ [ફૂટેલા ઈંડા હોય તો ત્રણ પ્રહર]	દેખાય ત્યાં સુધી
૧૪	મળ-મૂત્રની દુર્ગંધ આવે અથવા દેખાય	જ્યાં સુધી રહે ત્યાં સુધી
૧૫	સ્મશાન ભૂમિ [૧૦૦ હાથની નજીક હોય]	-
૧૬	ચંદ્રગ્રહણ-ખંડ/પૂર્ણ	૮/૧૨ પ્રહર
૧૭	સૂર્યગ્રહણ-ખંડ/પૂર્ણ	૧૨/૧૬ પ્રહર
૧૮	રાજાનું અવસાન થાય તે નગરીમાં	નવા રાજા થાય ત્યાં સુધી
૧૯	યુદ્ધસ્થાનની નિકટ	યુદ્ધ ચાલે ત્યાં સુધી
૨૦	ઉપાશ્રયમાં પંચેન્દ્રિયનું કલેવર	જ્યાં સુધી હોય ત્યાં સુધી
	ચાર મહોત્સવ-ચાર પ્રતિપદા	
૨૧-૨૮	અષાઢ, આસો, કારતક અને ચૈત્રની પૂર્ણિમા અને ત્યાર પછીની એકમ	સંપૂર્ણ દિવસ-રાત્રિ
૨૯-૩૨	સવાર, સાંજ, મધ્યાહ્ન અને અર્ધરાત્રિ.	એક મુહૂર્ત

[નોંધ :- પરંપરા અનુસાર ભાદરવા સુદ પૂનમ અને વદ એકમના દિવસે પણ અસ્વાધ્યાય મનાય છે. તેની ગણના કરતાં ૩૪ અસ્વાધ્યાય થાય છે.]

શ્રી ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર

શ્રી ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર - આગમ સૂત્ર

ભાગ - ૧

અધ્યયન : ૧ થી ૨૦

મૂળપાઠ, ભાવાર્થ,
વિવેચન, પરિશિષ્ટ

ડૉ. અનુવાદિકા :
અમિતાબાઈ મ.

આ કાલિકસૂત્ર છે. તેના મૂળપાઠનો સ્વાધ્યાય દિવસ અને રાત્રિના પહેલા તથા ચોથા પ્રહરમાં થઈ શકે છે.

પ્રથમ અધ્યયન

પરિચય :

પ્રસ્તુત પ્રથમ અધ્યયનનું નામ 'વિનયશ્રુત' છે. નિર્યુક્તિ અને બૃહદ્વૃત્તિમાં તેનું નામ વિનયશ્રુત છે. જ્યારે ચૂર્ણિમાં તેનું નામ વિનય સૂત્ર છે. 'સૂત્ર' અને 'શ્રુત', એ બંને પર્યાય શબ્દો છે.

વિનય એ આચારનો કે શ્રમણાચારનો પાયો છે અને મુક્તિનું પ્રથમ ચરણ છે, તે ધર્મનું મૂળ અને આભ્યંતર તપ છે. વિનયરૂપી મૂળ વિના સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન, સમ્યક્ચારિત્રરૂપી પુષ્પ પ્રાપ્ત થતાં નથી, તો મોક્ષરૂપી ફળ કેવી રીતે પ્રાપ્ત થઈ શકે ?

મૂલાચાર અનુસાર વિનયની પૃષ્ઠભૂમિમાં આ ગુણો રહેલા છે— (૧) શુદ્ધ ધર્માચરણ (૨) જીતકલ્પ મર્યાદા (૩) આત્મગુણોનું ઉદ્દીપન (૪) આત્મિક શુદ્ધિ (૫) નિર્દ્વંદ્વતા (૬) ઋજુતા— સરલતા (૭) મૃદુતા—નમ્રતા, નિરહંકારિતા (૮) લાઘવ—અનાસક્તિ (૯) ગુરુ ભક્તિ (૧૦) આહ્વાદકતા (૧૧) કૃતિ (વંદનીય પુરુષો પ્રતિ વંદના) (૧૨) મૈત્રી (૧૩) અભિમાનનું નિરાકરણ (૧૪) તીર્થંકરોની આજ્ઞાનું પાલન અને (૧૫) ગુણોનું અનુમોદન.

જો કે પ્રસ્તુત અધ્યયનમાં વિનય શબ્દની પરિભાષા આપવામાં આવી નથી, પરંતુ વિનયી અને અવિનયીના સ્વભાવ અને વ્યવહાર તથા તેનાં પરિણામોની ચર્ચા વિસ્તારથી કરવામાં આવી છે, તેના ઉપરથી વિનય અને અવિનયની પરિભાષા સ્પષ્ટ થઈ જાય છે. વ્યક્તિનો બાહ્ય વ્યવહાર અને તેનું આચરણ જ તેના અંતરંગ ભાવોનું પ્રતિબિંબ હોય છે. પ્રસ્તુત અધ્યયનમાં વર્ણિત વિનીત શિષ્યના વિવિધ વ્યવહાર તેમજ આચરણ પરથી વિનયનો અર્થ આ પ્રમાણે ફલિત થાય છે— (૧) ગુરુની આજ્ઞાનું પાલન (૨) ગુરુની સેવા શુશ્રૂષા (૩) ઈંગિતાકાર સંપન્નતા (શરીર અને મનના હાવભાવની સમજણ) (૪) સુશીલ—સદાચાર સંપન્નતા (૫) અનુશાસનશીલતા (૬) માનસિક, વાચિક, કાયિક નમ્રતા (૭) આત્મદમન (૮) અનાશાતના (૯) ગુરુ પ્રત્યે અનુકૂળ વ્યવહાર (૧૦) ગુરુજનોની કઠોર શિક્ષાનો સહર્ષ સ્વીકાર (૧૧) યથાકાળચર્ચા, આહારગ્રહણ અને આહારસેવન વિવેક, ભાષાવિવેક આદિ સાધુ સમાચારીનું પાલન.

અહીં વિનયનો અર્થ દાસતા, દીનતા કે ગુરુની ગુલામી નથી, પોતાનો સ્વાર્થ સાધવા કરેલી કોઈ કપટ યુક્તિ નથી, તે શિષ્ટાચાર પણ નથી, તે કેવળ એક સામાજિક વ્યવસ્થા પણ નથી, પરંતુ ગુણીજનો અને ગુરુજનોના મહાન મોક્ષ સાધક પવિત્ર ગુણો પ્રત્યે સહજ એવો આદરભાવ છે અને તેથી ગુરુ અને શિષ્યની વચ્ચે આત્મીયતાનો ભાવ બની રહે છે અને તે કારણે જ ગુરુ પ્રસન્નભાવે પોતાની શ્રુતસંપદા

અને આચારસંપદાથી શિષ્યને સદા સંપન્ન કરે છે.

બૃહદ્વૃત્તિ અનુસાર વિનયના મુખ્ય બે પ્રકાર છે— (૧) લૌકિક વિનય અને (૨) લોકોત્તર વિનય. લૌકિક વિનયમાં અર્થવિનય, કામવિનય, ભયવિનય અને લોકોપચારવિનયનો સમાવેશ થાય છે. લોકોત્તર વિનયમાં દર્શનવિનય, જ્ઞાનવિનય, ચારિત્રવિનય, તપવિનય, ઉપચારવિનયનો સમાવેશ થાય છે. ઔપપાતિકસૂત્રમાં વિનયના સાત પ્રકાર કહ્યા છે— (૧) જ્ઞાનવિનય (૨) દર્શનવિનય (૩) ચારિત્રવિનય (૪) મનવિનય (૫) વચનવિનય (૬) કાયવિનય અને (૭) લોકોપચારવિનય.

વિનય શબ્દ 'વિ' અને 'નય', એ બે શબ્દથી બન્યો છે. વિ=વિશેષ પ્રકારે નય=લઈ જાય, દૂર સુધી લઈ જાય. તેની વ્યુત્પત્તિ પરથી એવો અર્થ ફલિત થાય છે કે જે વિશેષરૂપે સુખશાંતિ અને ઉન્નતિ તરફ લઈ જાય અથવા જે દોષોને વિશેષરૂપે દૂર કરે તે વિનય. બીજા શબ્દોમાં કહી શકાય કે તે આઠ પ્રકારના કર્મોનું વિનય એટલે ઉન્મૂલન (નાશ) કરે છે, તેથી તેને વિનય કહે છે.

પ્રસ્તુત અધ્યયનની ૨, ૧૮ થી ૨૨ સુધીની અને ૩૦ મી ગાથામાં લોકોપચારવિનયની દૃષ્ટિએ વિનીતના વ્યવહારનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે. તેના સાત વિભાગ છે— (૧) અભ્યાસવૃત્તિ અર્થાત્ ગુરુજનોની સમીપ અભ્યાસ કરવો (૨) પરછંદાનુવૃત્તિ – ગુરુજનોના અભિપ્રાય અનુસાર વર્તન કરવું (૩) કાર્યહેતુ—અનુલોમતા કાર્યસિદ્ધિ માટે અનુકૂળ વર્તન કરવું (૪) કૃતપ્રતિક્રિયા ઉપકારી પ્રત્યે અનુકૂળ વર્તન કરવું (૫) આર્તગવેષણા –અસ્વસ્થની ગવેષણા, પરિચર્યા કરવી (૬) દેશકાલજ્ઞતા—દેશકાળને સમજવું (૭) સર્વાર્થ અપ્રતિલોમતા—બધી રીતે પ્રતિકૂળ વ્યવહારને છોડી અનુકૂળ વર્તન કરવું. આ જ રીતે ૯, ૧૫, ૧૬, ૩૮, ૩૯, ૪૦ મી ગાથા દ્વારા મનોવિનય, ૧૦, ૧૧, ૧૨, ૧૪, ૨૪, ૨૫, ૩૬, ૪૧ મી ગાથા દ્વારા વચનવિનય; ૧૭ થી ૨૨ તથા ૩૦, ૪૦, ૪૩, ૪૪ મી ગાથા દ્વારા કાયવિનય, ૮ મી તેમજ ૨૩ મી ગાથા દ્વારા જ્ઞાનવિનય; ૧૭ થી ૨૨ સુધીની ગાથા દ્વારા દર્શન વિનય (અનાશાતના અને શુશ્રૂષાવિનય) તથા બાકીની ગાથા દ્વારા ચારિત્રવિનય— સમાચારી પાલન, ભિક્ષાગ્રહણ, આહારસેવન વિવક, અનુશાસન, વિનય આદિ પ્રદર્શિત કર્યા છે.

પ્રસ્તુત અધ્યયનમાં વિનયી અને અવિનયીના સ્વભાવ, વ્યવહાર અને આચરણનું સાંગોપાંગ વર્ણન છે.

અધ્યયનના ઉપસંહારમાં ૪૫ થી ૪૮મી ગાથામાં વિનીત શિષ્યની ઉપલબ્ધિઓ (સિદ્ધિઓ)ને વિનયની ફલશ્રુતિ રૂપે કહી છે. આ અધ્યયનમાં મોક્ષ વિનયનું સવિસ્તૃત વર્ણન છે.

સમગ્ર અધ્યયનનો સારાંશ એ છે, કે સ્વ—પરહિત, આત્મશાંતિ, નિર્વંહતા, સરલતા, નિરાભિમાનતા, અનાસક્તિ, સંઘવ્યવસ્થા માટે વિનયધર્મનું આચરણ કરવું અનિવાર્ય છે.

● પ્રથમ અધ્યયન ●

વિનયશ્લુત

વિનય નિરૂપણ :-

૧

સંજોગા વિપ્પમુક્કસ્સ, અણગારસ્સ ભિક્ખુણો ।

વિણયં પાઠકરિસ્સામિ, આણુપુલ્લિ સુણેહ મે ॥૧॥

શબ્દાર્થ :- સંજોગા = માતાપિતાદિ સંસારના સંયોગોથી, વિપ્પમુક્કસ્સ = રહિત, અણગારસ્સ = ઘરનો ત્યાગ કરનાર, ગૃહત્યાગી, ભિક્ખુણો = ભિક્ષુના, સાધુના, શ્રમણના, વિણયં = વિનયધર્મને, આચારધર્મને, પાઠકરિસ્સામિ = પ્રગટ કરીશ, આણુપુલ્લિ = અનુક્રમથી, મે = મારા વડે, સુણેહ = સાંભળો.

ભાવાર્થ :- જે સાંસારિક સંયોગોથી મુક્ત થયેલા છે, જે અણગાર અર્થાત્ ગૃહત્યાગી છે તથા નિર્દોષ ભિક્ષાથી જીવન નિર્વાહ કરનાર છે, તેના વિનયધર્મનું હું ક્રમપૂર્વક નિરૂપણ કરું છું. તેને ધ્યાનથી સાંભળો.

વિવેચન :-

સંયોગ :- આસક્તિમૂલક સંબંધ. તેના બે પ્રકાર છે- (૧) બાહ્ય સંયોગ - પરિવાર, ઘર, ધન, ધાન્ય આદિ (૨) આભ્યંતર સંયોગ- વિષયવાસના, કષાય, કામ, મોહ, મમત્વ તથા બૌદ્ધિક પૂર્વગ્રહ વગેરે.

વિનય :- નમ્રતા, આચાર અને અનુશાસન વગેરે વિશાળ અર્થમાં અહીં વિનય શબ્દનો પ્રયોગ છે.

વિનીત અને અવિનીતનાં લક્ષણો :-

૨

આણાણિદ્દેસકરે, ગુરુણમુવવાયકારણ ।

ઈંગિયાગારસંપણ્ણે, સે વિણીણ ત્તિ વુચ્ચઈ ॥૨॥

શબ્દાર્થ :- આણાણિદ્દેસકરે = આજ્ઞાનું પાલન કરનાર, આદેશ અને નિર્દેશનું પાલન કરનાર, ગુરુણ = ગુરુઓની, ઉવવાયકારણ = સમીપ રહેનાર, ઈંગિયાગારસંપણ્ણે = ઈશ્વારા અને મનોભાવને જાણનાર, સે = તે, વિણીણ ત્તિ = વિનીત એમ, વુચ્ચઈ = કહેવાય છે.

ભાવાર્થ :- જે ગુરુજનોની આજ્ઞા અને નિર્દેશ અનુસાર કાર્ય કરે છે, ગુરુજનોની પાસે રહી તેમની સેવા કરે છે અને તેના ઈંગિત તથા આકારને સારી રીતે જાણવામાં કુશલ હોય છે, તે 'વિનીત' કહેવાય છે.

૩

આણાડણિદ્દેસકરે, ગુરુણમણુવવાયકારણ ।
પડિણીણ અસંબુદ્ધે, 'અવિણીણ' ત્તિ વુચ્ચઈ ॥૩॥

શબ્દાર્થ :- આણાડણિદ્દેસકરે = આજ્ઞાનો અનાદર કરનાર, ગુરુણ = ગુરુઓની, અણુવવાયકારણ = પાસે ન બેસનાર, પડિણીણ = પ્રતિકૂળ આચરણ કરનાર, ગુરુથી વિરોધભાવ રાખનાર, અસંબુદ્ધે = તત્ત્વબોધથી રહિત, અવિણીણ ત્તિ = તે અવિનીત છે, એમ, વુચ્ચઈ = કહેવાય છે અર્થાત્ તેને અવિનીત સમજવો.

ભાવાર્થ :- જે ગુરુજનોની આજ્ઞા અને નિર્દેશ અનુસાર કાર્ય કરતા નથી, ગુરુજનોની પાસે રહીને તેમની સેવા શુશ્રૂષા કરતા નથી, તેમની ઈચ્છાથી વિરુદ્ધ આચરણ કરે છે તથા જે અણસમજૂ અર્થાત્ ઈંગિત અને આકારના બોધથી અથવા તત્ત્વબોધથી રહિત હોય, તે 'અવિનીત' કહેવાય છે.

વિવેચન :-

આજ્ઞા અને નિર્દેશ :- આ બંને શબ્દો સમાન અર્થવાચી હોવા છતાં તે બંનેના અર્થમાં ભિન્નતા છે. 'આજ્ઞા' એટલે આગમ સંમત આદેશ અને નિર્દેશ, એ ઉત્સર્ગ અને અપવાદના સૂચક છે અથવા આજ્ઞા એટલે ગુરુવચન અને નિર્દેશ એટલે શિષ્ય દ્વારા તેનો સ્વીકાર.

આ રીતે આજ્ઞા અને નિર્દેશ વચ્ચેનું અંતર સમજી શકાય છે કે આજ્ઞા એટલે કોઈ પણ કાર્ય કરવાની અથવા ન કરવાની ધ્રુવ આજ્ઞા, અને નિર્દેશ એટલે અનાગ્રહ સાથેનું સૂચન. આમ આજ્ઞા આદેશરૂપ છે, જ્યારે નિર્દેશ સૂચનરૂપ છે. બંનેનું પાલન કરવું, એ વિનીત શિષ્યનું લક્ષણ છે.

ઉપવાયકારણ :- ઉપપાતકારક :- સદા ગુરુજનોના સાનિધ્યમાં રહેનાર. જે હંમેશા ગુરુની સમીપે રહે અને મનથી સદા તેમનું સ્મરણ કરે, જે ગુરુની સેવા કરવા તત્પર હોય, ગુરુનાં વચન સતત સાંભળતાં રહેવાની અને તેમની સેવા કરવાની ભાવનાથી યુક્ત હોય, તે ઉપપાતકારક કહેવાય છે. એ વિનીતનું બીજું લક્ષણ છે.

ઈંગિતાકાર સંપન્ન :- (૧) ઈંગિત એટલે હાથ, પગ, મસ્તક, આંખ વગેરે અંગો વડે હાવભાવ કે ઈશારા દ્વારા (બોલ્યા વિના) પોતાના મનોભાવને પ્રગટ કરવા. (૨) આકાર એટલે ઈશારા કર્યા વિના માત્ર મુખના (ચહેરાના) હાવભાવથી જ પોતાના મનોભાવને પ્રગટ કરવા, જેમ કે બેસવાનું, સૂવાનું, ચાલવાનું, અટકવાનું વગેરે. આ બંને પ્રકારને સમ્યક્ રીતે જાણનાર સાધક ઈંગિત આકાર સંપન્ન કહેવાય છે. વિનીતનું આ ત્રીજું લક્ષણ છે.

અવિનીતને કૂતરી અને સૂપરની ઉપમા :-

૪

જહા સુણી પૂઝકણી, ણિક્કસિજ્જઈ સવ્વસો ।
એવં દુસ્સીલ-પડિણીણ, મુહરી ણિક્કસિજ્જઈ ॥૪॥

શબ્દાર્થ :- જહા = જેમ, સુળી = કૂતરી, પૂઝકણ્ણી = સડેલા કાનવાળી, સવ્વસો = સર્વસ્થાનેથી, બધી જગ્યાએથી, ણિક્કસિજ્જહ = કાઠી મૂકવામાં આવે છે, એવં = આ રીતે, દુસ્સીલ = અવગુણોનો ભંડાર, અસદ્, આચરણવાળો શિષ્ય, મુહરી = વાચાળ, નિરર્થક બોલનાર, વધારે બોલનાર.

ભાવાર્થ :- જેમ સડેલા કાનવાળી કૂતરીને તિરસ્કારપૂર્વક બધી જગ્યાએથી કાઠવામાં આવે છે, તેમ ગુરુ પ્રત્યે પ્રતિકૂળ આચરણ કરનાર એવા દુઃશીલ અને વાચાળ શિષ્યને પણ બધી જગ્યાએથી અપમાનિત કરીને કાઠી મૂકવામાં આવે છે.

૫

કળ-કુંડગં ચહ્તાણં, વિટ્ટં ભુંજહ સૂયરો ।

એવં સીલં ચહ્તાણં, દુસ્સીલે રમહ મિએ ॥૫॥

શબ્દાર્થ :- સૂયરો = સૂકર, ભૂંડ, સૂવર, કળકુંડગં = ચોખાનું પાત્ર, ચોખા અને ઘઉંનો ઓદન અથવા કંઈ પણ ખાવાનો પદાર્થ, ચહ્તાણં = છોડીને, વિટ્ટં = વિષ્ણા-અશુચિને, ભુંજહ = ખાય છે, એવં = એ રીતે, મિએ = મૃગ-હરણ સમાન, અજ્ઞાની, અવિનીત, બાલજીવ, સીલં = સંયમના આચરણને, સદાચરણને, ચહ્તાણં = છોડી, દુસ્સીલે = ખરાબ આચરણમાં, અસંયમમાં, રમહ = રમણ કરે છે.

ભાવાર્થ :- જેવી રીતે સૂવર ચોખા અને ઘઉંના દાણા છોડી વિષ્ણાને ખાય છે, તેવી રીતે પશુબુદ્ધિવાળો અજ્ઞાની શિષ્ય શીલ સદાચારને છોડીને દુઃશીલ- દુરાચારમાં મગ્ન રહે છે.

વિવેચન :-

દુસ્સીલ :- જેનો સ્વભાવ કે આચાર દોષોથી દૂષિત હોય, તે દુઃશીલ કહેવાય છે. અયોગ્ય અને નિંદિત આચારવાળાને દુઃશીલ કહે છે.

મુહરી :- આ શબ્દના ત્રણ રૂપ છે- મુખરી, મુખારિ અને મુધારિ. મુખરી એટલે વાચાળ, વધુ પડતું બોલવાની કે બડબડાટ કરવાની આદતવાળો. મુખારિ એટલે જેની વાણી બીજાને શત્રુ બનાવવામાં નિમિત્ત બને તે અને મુધારિ એટલે વ્યર્થ અને અસંગત બડબડાટ કરનાર.

સવ્વસો ણિક્કસિજ્જહ :- આ શબ્દના બે અર્થ છે- સર્વતઃ અને સર્વથા. સર્વતઃ અર્થાત્ કુલ, ગણ, સંઘ, સમુદાય વગેરે સર્વ સ્થાનોમાંથી, સર્વથા એટલે દરેક પ્રકારે, બધી રીતે હાંકી કાઠવામાં આવે છે.

કળકુંડગં :- ચોખાનું ભૂસું (કુશકી) અથવા ચોખા મિશ્રિત ભૂસું, તે શક્તિવર્ધક છે. ચોખા અને ઘઉંના મિશ્રિત લોટથી બનેલો ખાદ્ય પદાર્થ કે તેનાથી ભરેલું વાસણ.

મિએ :- મૃગ અર્થાત્ પશુ. બૃહદ્વૃત્તિકારે અવિનીત શિષ્યને મૃગ (પશુ)ની જેમ પશુ જેવી બુદ્ધિવાળો કહ્યો છે. જેમ મૂર્ખતાને કારણે મૃગ સંગીતમાં મસ્ત બની તેને પકડવા ઊભેલા શસ્ત્રધારી શિકારીને જોઈ શકતો નથી, તેમ દુઃશીલ અવિનીત શિષ્ય પણ દુરાચારને લીધે પોતાના ભવ ભ્રમણરૂપ દુર્ગતિના કારણને

જોઈ શકતો નથી.

૬

સુણિયાભાવં સાણસ્સ, સૂયરસ્સ ણરસ્સ ય ।
વિણ્ણ ઠવેજ્જ અપ્પાણં, ઇચ્છંતો હિયમપ્પણો ॥૬॥

શબ્દાર્થ :- સાણસ્સ = સડેલા કાનવાળી કૂતરીના, ય = અને, સૂયરસ્સ = સૂવરના, ણરસ્સ = અવિનીત મનુષ્યના, ભાવં = ભાવોને, દુર્દશા રૂપ અવસ્થાને, વર્ણનને, સુણિયા = સાંભળીને, સમજીને, અપ્પાણં = આત્માના, પોતાના, સ્વયંના, બાલજીવ, હિયં = હિતને, ઇચ્છંતો = ઇચ્છનાર, વિણ્ણ = વિનય ધર્મમાં, સંયમ આચારમાં, ઠવેજ્જ = સ્થાપિત કરે, લગાવે.

ભાવાર્થ :- સડેલા કાનવાળી કૂતરી, વિષ્ઠા ખાનાર ભૂંડ અને દુઃશીલ શિષ્યની દશાને જાણીને પોતાના આત્માનું હિત ઇચ્છતા સાધુએ પોતાની જાતને વિનય ધર્મમાં સ્થાપિત કરવી જોઈએ.

૭

તમ્હા વિણયમેસિજ્જા, સીલં પહિલભે જઓ ।
બુદ્ધપુત્ત ણિયાગટ્ટી, ણ ણિક્કસિજ્જઇ કણ્ણહુઈ ॥૭॥

શબ્દાર્થ :- તમ્હા = તેથી આ જાણીને, ણિયાગટ્ટી = મોક્ષનો અભિલાષી, બુદ્ધપુત્ત = બુદ્ધ-આચાર્યપુત્ર, વિણયં = વિનયની, એસિજ્જા = આરાધના કરે, લક્ષ્ય રાખે, જઓ = જેના દ્વારા, સીલં = સદાચારને, સંયમને, પહિલભે = પ્રાપ્ત કરે, કણ્ણહુઈ = કોઈ પણ સ્થાનેથી, ણ ણિક્કસિજ્જઇ = કાઢી મૂકવામાં આવતો નથી.

ભાવાર્થ :- આ જાણીને જેનાથી શીલની અર્થાત્ સંયમ ગુણોની પ્રાપ્તિ થાય છે, એવા વિનયનું આચરણ કરવું જોઈએ. જે બુદ્ધપુત્ર એટલે જ્ઞાની ગુરુનો પુત્રવત્ પ્રિય અને મોક્ષાર્થી શિષ્ય હોય, તેને ગચ્છ-ગણ વગેરે કોઈ પણ સ્થાનમાંથી કાઢી મૂકવામાં આવતો નથી.

વિવેચન :-

બુદ્ધપુત્ત :- આ શબ્દના બુદ્ધપુત્ર અને બુદ્ધવુત્ત એવા બે રૂપ થાય છે. બુદ્ધપુત્ર એટલે આચાર્યપુત્રનો પુત્રવત્ પ્રીતિપાત્ર શિષ્ય અથવા જ્ઞાની ગુરુનો શિષ્ય. બુદ્ધવુત્ત (બુદ્ધવ્યુક્ત) એટલે તત્ત્વોને યથાર્થ રીતે જાણનાર, જિનેશ્વર કથિત દ્વાદશાંગરૂપ આગમનો જ્ઞાતા.

ણિયાગટ્ટી :- નિયાગાર્થી-મોક્ષાર્થી અને નિજકાર્થી-આત્માર્થી (આત્મામાં રમણ કરનાર).

વિનયીની દશ શિક્ષાઓ :-

૮

ણિસંતે સિયાઽમુહરી, બુદ્ધાણં અંતિએ સયા ।
અટ્ટજુત્તાણિ સિલ્લિખજ્જા, ણિરટ્ટાણિ ડ વજ્જએ ॥૮॥

શબ્દાર્થ :- સયા = સદા, હંમેશાં, ગિસંતે = અતિશાંત, અમુહરી = અવિરૂદ્ધભાષી – પ્રિયભાષી, થોડું બોલનારો, સિયા = હોય, બુદ્ધાણં = આચાર્યાદિની, અંતિએ = સમીપમાં, અદ્વજુત્તાણિ = સાર્થક તત્ત્વ, સંયમ તત્ત્વ, મોક્ષનાં પ્રયોજનવાળાં તત્ત્વોને, સિક્ખિજ્જા = શીખે, ડ = અને, કિંતુ, પરંતુ, ગિરદ્દાણિ = નિરર્થક વાતોનો, વજ્જએ = ત્યાગ કરે.

ભાવાર્થ :- જ્ઞાની એવા ગુરુજનોની પાસે હંમેશાં પ્રશાંતભાવથી રહે, વાચાળ ન બને, તેમની પાસેથી અર્થપૂર્ણ પદોને શીખે અને નિરર્થક વાતોને છોડી દે.

૧ અણુસાસિઓ ણ કુપ્પિજ્જા, ધંતિં સેવિજ્જ પંડિએ ।
ધુદ્ધેહિં સહ સંસર્ગિં, હાસં કીડં ચ વજ્જએ ॥૧॥

શબ્દાર્થ :- અણુસાસિઓ = શિક્ષા મળવા પર, આદેશ નિર્દેશ મળવા પર, પંડિએ = પંડિત, બુદ્ધિમાન, વિનીત શિષ્ય, ણ કુપ્પિજ્જા = ક્રોધ ન કરે, ધંતિં = ક્ષમાનું, સેવિજ્જ = સેવન કરે, ક્ષમા રાખે, ધુદ્ધેહિં = ક્ષુદ્રજનોના, બાળ-અજ્ઞાનીજનોની, સહ = સાથે, સંસર્ગિં = સંસર્ગ, સંપર્ક, હાસં = હાસ્ય, કીડં = કીડાને, હાંસી મજાકને, હાસ્ય વિનોદને, વજ્જએ = છોડી દે.

ભાવાર્થ :- ગુરુ દ્વારા અનુશાસન થાય, ત્યારે પંડિત બુદ્ધિમાન શિષ્ય ક્રોધ કરે નહીં, ક્ષમા ધારણ કરે અને આચારહીન વ્યક્તિઓનો સંપર્ક, મજાક અને તેવી બીજી રમત આદિ પ્રવૃત્તિથી દૂર રહે.

૧૦ મા ય ચંડાલિયં કાસી, બહુયં મા ય આલવે ।
કાલેણ ય અહિજ્જિત્તા, તઓ જ્ઞાજ્જ એગઓ ॥૧૦॥

શબ્દાર્થ :- ચંડાલિયં = ગુસ્સો, ક્રોધના આવેશથી જૂઠું, મા = ન, કાસી = બોલે, કરે, કાલેણ = કાળ પ્રમાણે, યથા સમયે, અહિજ્જિત્તા = અધ્યયન-સ્વાધ્યાય કરે, તઓ = ત્યાર પછી, એગઓ = એકાંતમાં, જ્ઞાજ્જ = ધ્યાન કરે, ચિંતન કરે.

ભાવાર્થ :- શિષ્ય ક્રોધના આવેશમાં કંઈ પણ અકાર્ય કરે નહીં. બહુ બોલ બોલ કરે નહીં. અધ્યયન કાળમાં અધ્યયન જ કરે. ત્યાર પછી એકાંતમાં રહી ધ્યાન કરે.

૧૧ આહચ્ચ ચંડાલિયં કટ્ટુ, ણ ણિહવિજ્જ કયાઈ વિ ।
કહં કહે ત્તિ ભાસિજ્જા, અકહં ણો કહે ત્તિ ય ॥૧૧॥

શબ્દાર્થ :- આહચ્ચ = કદાચ, કટ્ટુ = કરીને, ગુસ્સો કે દોષ સેવન કરીને, કયાઈ વિ = ક્યારે ય, ણ ણિહવિજ્જ = છુપાવે અહીં, કહં = કરેલાને, કહે ત્તિ = કર્યું છે, આ પ્રમાણે, અકહં = નહીં કરેલાને, ણો કહે ત્તિ = નથી કર્યું, એમ, ભાસિજ્જા = કહે, બોલે, શાંતિથી જણાવે

ભાવાર્થ :- જો આવેશવશ કંઈ પણ ખોટું કાર્ય થયું હોય, તો કદી પણ છુપાવે નહીં પરંતુ કરેલું હોય તો

'કરેલું છે' એમ કહે અને કરેલું ન હોય તો 'કર્યું નથી' એમ શાંતિથી કહે.

વિવેચન :-

વિનયવાને નિમ્નોક્ત દશ ગુણ કેળવવા જોઈએ જેમ કે (૧) ગુરુજનોની સમક્ષ હંમેશાં પ્રશાંત રહેવું. (૨) વાચાળ ન બનવું (૩) નિરર્થક વાત છોડીને સાર્થક પદો શીખવા (૪) શિક્ષા આપે ત્યારે ક્રોધ ન કરવો (૫) ક્ષમા ધારણ કરવી (૬) ક્ષુદ્રજનો સાથે સંપર્ક, હાસ્ય અને ક્રીડા ન કરવી (૭) દુષ્ટ કાર્ય કરવા નહિ (૮) સ્વાધ્યાય- કાળમાં સ્વાધ્યાય કર્યા પછી ધ્યાન કરવું (૯) મિતભાષી (૧૦) દોષ સેવન કર્યું હોય તો ઇપાવ્યા વગર સ્વીકારી લેવું.

ગિસંતે :- નિશાંત શિષ્ય ગુરુ સમક્ષ અત્યંત શાંત રહે અર્થાત્ મનમાં પણ ક્રોધ ન કરે, બાહ્ય આકૃતિ (આકાર) થી પ્રશાંત રહે અને ચેષ્ટાઓ (આચરણ) અત્યંત શાંત રાખે.

અદ્વજુક્તાણિ :- અર્થયુક્ત. (૧) હેય ઉપાદેયનું જ્ઞાન કરાવનાર આગમ વચન (૨) મોક્ષાર્થ સાધક ઉપાય અને (૩) સાધુઓ માટે યોગ્ય હોય, તે સાધક માટે સાર્થક પદ છે. સાધુ સાર્થક પદને શીખે છે.

ગિરદ્વાણિ :- નિરર્થક. સાધુ નિરર્થક વાતોનો ત્યાગ કરે છે. જેમ કે (૧) ડિલ્થ, ડવિલ્થ આદિ અર્થ વગરના શબ્દોનો પ્રયોગ ન કરે (૨) કામશાસ્ત્ર, સ્ત્રી-પુરુષની વિકથા અને અનર્થ કરે તેવાં વચન પ્રયોગ ન કરે, (૩) લોકોત્તર પ્રયોજન રહિત અથવા ઉદ્દેશ્ય રહિત શાસ્ત્રનું વાંચન આદિ ન કરે.

ક્રીડં :- ક્રીડા. (૧) રમતગમત (૨) મનોરંજન અથવા આનંદ કિલ્લોલ વગેરે (૩) અંત્યાક્ષરી, સમસ્યા (ઉખાણાં), હાથચાલાકીના ખેલ વગેરે, ક્રીડાઓમાં સાધુ સમય વેડફે નહીં.

મા ચંડાલિયં :- ચાંડાલિક કાર્ય ન કરે (૧) ચંડ-ક્રોધ, ભય વગેરેને વશ થઈ આવેશમાં અસત્ય વચનો બોલે નહીં (૨) ચાંડાલ જાતિમાં થતાં કૂર કર્મોનું આચરણ ન કરે અને (૩) ક્રોધ ન કરે.

બહુયં મા ય આલવે :- વધારે બોલબોલ ન કરે. વધારે બોલવામાં દોષ - (૧) બોલવામાં વિવેક ન રહેવાથી અસત્ય બોલાઈ જાય (૨) અધિક બોલવાથી ધ્યાન, સ્વાધ્યાય, અધ્યયન, આદિમાં વિક્ષેપ થાય (૩) વાતક્ષોભ થઈ જાય અર્થાત્ વધારે બોલવાથી ક્યારેક પેટમાં વાયુની વૃદ્ધિ થઈ જાય.

કાલેણ ય અહિજ્જિત્તા :- સાધુ માટે સ્વાધ્યાય, અધ્યયન, ભોજન અને પ્રતિક્રમણ વગેરે દરેક પ્રવૃત્તિ યોગ્ય સમયે સમૂહમાં કરવાની હોય છે અને ધ્યાન એકાકી કરવાનું હોય છે. ઉત્તરાધ્યયન ચૂર્ણિમાં ઉલ્લેખ છે કે એકલાનું ધ્યાન, બે નું અધ્યયન અને ત્રણ આદિનો વિહાર હિતકારી હોય છે.

અવિનીત-વિનીત શિષ્યની વૃત્તિ :-

૧૨ મા ગલિયસ્સેવ કસં, વચનમિચ્છે પુણો પુણો ।
કસં વ દટ્ટુમાઈણ્ણે, પાવગં પરિવજ્જણે ॥૧૨॥

શબ્દાર્થ :- ગલિયસ્સ = દુષ્ટ અડિયલ –આળસુ ઘોડો, અયોગ્ય–અવિનીત ઘોડો, પુણો પુણો = વારંવાર, કસં = ચાબુકને (ઈચ્છે છે), ઇવ = એ રીતે (શિષ્ય), વયણ = ગુરુઓના આદેશ વચનને, પ્રેરણાને, મા ઇચ્છે = ન ઈચ્છે, અપેક્ષા ન રાખે, વ = જેમ, આઈણ્ણે = ઉત્તમ જાતિનો વિનીત ઘોડો, ગુણસંપન્ન, કસં = ચાબુકને, દટ્ટું = જોઈને જ (સવારી કરનારની ઈચ્છાનુસાર ચાલે), વ = તેમજ વિનીત શિષ્ય, પાવગં = ભૂલોને, ખોટાં આચરણને, પરિવજ્જણ = છોડી દે.

ભાવાર્થ :- જેમ અવિનીત ઘોડો વારંવાર ચાબુકની અપેક્ષા રાખે છે તેમ વિનીત શિષ્ય ગુરુના આદેશ વચનની વારંવાર અપેક્ષા ન રાખે પરંતુ જેમ ગુણ સંપન્ન ઉત્તમ જાતિનો કેળવાયેલો ઘોડો ચાબુકને જોઈને જ અવળા માર્ગને છોડી દે છે, તેમ વિનીત શિષ્ય ગુરુના સંકેત માત્રથી કુઆચરણોને છોડી દે.

૧૩

અણાસવા થૂલવયા કુસીલા, મિઝંપિ ચંડં પકરેતિ સીસા ।

ચિત્તાણુયા લહુ દક્ખોવવેયા, પસાયણ તે હુ દુરાસયં પિ ॥૧૩॥

શબ્દાર્થ :- અણાસવા = ગુરુનાં વચનને ન માનનાર, થૂલવયા = વિચાર્યા વગર બોલનાર, અયોગ્ય ભાષણ કરનાર, કુસીલા = કુત્સિત આચરણવાળો, દુષ્ટ સ્વભાવવાળો, સીસા = શિષ્ય, મિઝંપિ = કોમળ સ્વભાવવાળા ગુરુને પણ, ચંડં = કોધી, પકરેતિ = બનાવી દે છે, ચિત્તાણુયા = (ગુરુના) ચિત્ત અનુસાર ચાલનાર, લહુ = શીઘ્ર, દક્ખોવવેયા = કાર્યદક્ષતા કે કુશળતા સંપન્ન, તે = તે વિનીત શિષ્ય, હુ = અવશ્ય, દુરાસયં = અતિકોધી ગુરુને પણ, પસાયણ = પ્રસન્ન કરે છે.

ભાવાર્થ :- ગુરુનાં વચનોને નહિ સાંભળનાર, વગર વિચાર્યે બોલનાર, કુશીલ (અવિનીત) શિષ્ય મૂઢુ સ્વભાવી ગુરુને પણ કોધિત કરે છે, જ્યારે ગુરુના મનને અનુકૂળ વર્તન કરનાર તથા નિપુણતાથી કાર્યને પૂર્ણ કરનાર શિષ્ય કોધિત ગુરુને પણ શીઘ્ર પ્રસન્ન કરે છે.

વિવેચન :-

ગલિયસ્સ (ગલિતાશ્વ) :- ગળીયો બળદ કે અશ્વ. ઉત્તરાધ્યયન નિર્યુક્તિમાં–ગલિ શબ્દના ત્રણ અર્થ કર્યા છે, જેમ કે ગંડી– ઉછાળા મારનાર, ગલી –કંઈક ખાધા પછી જ ચાલનાર અને ગરોળી–ગાડી આદિમાં જોતરવાથી મૃતપ્રાય: થઈને બેસી જનાર અથવા લાત મારનાર, આ ત્રણે શબ્દો દુષ્ટ ઘોડા કે દુષ્ટ બળદના અર્થમાં પ્રયુક્ત છે.

આઈણ્ણે :- આકીર્ણ. વિનીત, પ્રશિક્ષિત, ભદ્રક, ગુણસંપન્ન ઉત્તમ જાતિનો; અશ્વ આકીર્ણ કહેવાય છે.

દુરાસયં :- અત્યંત કોધી હોવાને લીધે ઘણી મુશ્કેલી પછી શાંત થનાર ગુરુ, ઘણી મહેનતે શાંત થનારા ગુરુ. વિનીત શિષ્યની વિનમ્રતા કોધિત ગુરુને શીઘ્ર શાંત બનાવી દે છે.

અતિકોધી ચંડરુદ્રાચાર્ય :- ઉજ્જયિની નગરીની બહારના ઉદ્યાનમાં એકવાર ચંડરુદ્રાચાર્ય શિષ્યો

સહિત પધાર્યા. એક નવવિવાહિત યુવક પોતાના મિત્રો સાથે તેમની પાસે આવીને કહ્યું કે હે ભગવન્ ! મને સંસારમાંથી તારો, ઉગારો; પણ એના સાથીઓ કહેવા લાગ્યા કે એ સંસારથી વિરક્ત બન્યો નથી પણ આપની મજાક (મશકરી) કરી રહ્યો છે.

ચંદ્રદ્રાચાર્ય ક્રોધાવેશમાં આવીને કહ્યું— ચાલ, આવ ! હું તને દીક્ષા આપું. એમ કહી તેનું મસ્તક પકડીને ઝડપથી લોચ કરી નાંખ્યો.

આમ, આચાર્ય દ્વારા પેલા યુવકને મુંડિત કરાતો જોઈને તેના સાથીઓ ડરથી નાસી ગયા. નવદીક્ષિત શિષ્યે કહ્યું કે, હે ગુરુદેવ ! હવે અહીં રહેવું એ ઉચિત (યોગ્ય) નથી. બીજા સ્થાને વિહાર કરી જઈએ. અન્યથા અહીંના પરિચિત લોકો આપણને હેરાન કરશે. શિષ્યના આગ્રહથી આચાર્ય તેના ખત્મા ઉપર બેસી ચાલતા થયા.

રસ્તાના અંધકારમાં રસ્તો સ્પષ્ટ નહિ દેખાવાથી શિષ્યના પગ ઊંચા નીચા પડવા લાગ્યા. આથી, ચંદ્રદ્રાચાર્ય ક્રોધિત થયા અને શિષ્યને ઠપકો આપવા લાગ્યા, પરંતુ શિષ્યે સમભાવપૂર્વક ગુરુનાં કઠોર વચનો પણ સહન કરી લીધાં. એકાએક શિષ્યનો પગ એક ખાડામાં પડવાથી ગુરુએ શિષ્યના મુંડિત મસ્તક પર લાકડી ફટકારી, લાકડીના પ્રહારના કારણે તેના માથામાંથી લોહીની ધાર વહેવા લાગી. આમ છતાં શિષ્યે શાંતિથી તે બધું સહન કર્યું અને કોમળ વચનોથી ગુરુને શાંત કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો. આવી ઉત્કૃષ્ટ ક્ષમાના ફળસ્વરૂપે ઉચ્ચતમ પરિણામોથી તે ક્ષપક શ્રેણી પર આરૂઢ થયો અને તેના ઘાતિકર્મોનો નાશ થયો. તેને કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું. કેવળજ્ઞાનના પ્રકાશમાં હવે તેના પગ સીધા પડવા લાગ્યા. તેથી ગુરુજીએ કટાક્ષમાં કહ્યું કે "માર જ સાર છે" આટલું મારવાથી હવે તું સીધો ચાલવા લાગ્યો, હવે તને રસ્તો કેવો દેખાવા લાગ્યો?

તેણે કહ્યું — ગુરુદેવ આપની કૃપાથી પ્રકાશ થઈ ગયો. આ સાંભળી ચંદ્રદ્રાચાર્યની પરિણામધારા પરિવર્તન પામી તેણે કેવળજ્ઞાની શિષ્યની આશાતના અને આટલું કઠોર વર્તન કરવા બદલ પશ્ચાત્તાપપૂર્વક ક્ષમાયાચના કરી. તેના પર પ્રસન્ન થઈ તેની નમ્રતા, ક્ષમા, સમતા અને સહિષ્ણુતાની પ્રશંસા કરવા લાગ્યા.

આમ, જે શિષ્ય વિનીત બની ગુરુનાં કઠોર વચનોને સહન કરે છે, તે અતિક્રોધી ગુરુને પ્રસન્ન કરી શકે છે.

વિનીતનો વાણીવિવેક :-

૧૪ નાપુદ્ધો વાગરે કિંચિ, પુદ્ધો વા નાલિયં વણ ।
કોહં અસચ્ચં કુવ્વિજ્જા, ધારિજ્જા પિયમપ્પિયં ॥૧૪॥

શબ્દાર્થ :- અપુદ્ધો = પૂછ્યા વિના, કિંચિ = કંઈ પણ, ન વાગરે = નહીં બોલે, વા = અને, પુદ્ધો = પૂછવાથી, અલિયં = અસત્ય, ન વણ = ન બોલે, કોહં = ક્રોધ, (ક્યારેક ક્રોધ ઉત્પન્ન થઈ જાય), અસચ્ચં = (તો તેને) અસત્ય અર્થાત્ નિષ્ઠ્ઠ, કુવ્વિજ્જા = કરે, અપ્પિયં = ગુરુનાં અપ્રિય વચનોને પણ, કટુ વચન, પિયં = પ્રિય, હિત કરનારા, ધારિજ્જા = સમજીને ધારણ કરે, પ્રિય અપ્રિય સર્વ

શિક્ષાઓનો સ્વીકાર કરે.

ભાવાર્થ :- વિનીત શિષ્ય ગુરુના પૂછ્યા વિના કંઈ પણ બોલે નહિ, ગુરુ કાંઈ પુછે ત્યારે અસત્ય ન બોલે અને ક્યારેક ક્રોધ આવી જાય તો ક્રોધને નિષ્ફળ બનાવે અર્થાત ક્રોધને ત્યાં ને ત્યાં જ શાંત કરે, અસફળ કરે. આચાર્યની ગમતી અને અણગમતી દરેક શિક્ષાઓનો સ્વીકાર કરે. (તેના પ્રત્યે રાગ-દ્વેષ કરે નહીં.)

વિવેચન :-

કોહં અસચ્ચં કૃત્વિજ્જા :- શિષ્યની ભૂલ કે તેનો અપરાધ થવાથી કદાચ ગુરુ શિષ્યને કઠોર વચનથી શિક્ષા આપે, તો તે સમયે શિષ્યે ક્રોધ કરવો નહીં. કદાચ ક્રોધ ઉત્પન્ન થઈ જાય તો મનને વિકલ્પોથી બચાવીને ક્રોધને ક્ષમાથી નિષ્ફળ કરી દેવો જોઈએ.

કુલપુત્ર:-

કોઈ કુળપુત્રના ભાઈને તેના વેરીએ મારી નાંખ્યો. પુત્રના દુઃખથી આર્તધ્યાન યુક્ત માતા એ આવેશમાં આવીને પોતાના બીજા પુત્રને કહ્યું- 'હે પુત્ર ! ભાઈના ઘાતકને મારીને બદલો લે.' માતાની આજ્ઞાનો સ્વીકાર કરી તે ભ્રાતૃઘાતકની શોધમાં નીકળ્યો. ફરતાં ફરતાં ઘણા સમય પછી તેણે ભાઈના હત્યાકારને જીવતો પકડીને માતા સમક્ષ હાજર કર્યો. શત્રુએ તેની માતાનું શરણ સ્વીકારી લીધું. કુળપુત્રે પૂછ્યું 'અરે બંધુ ઘાતક ! તને કેવી રીતે મારું ? શત્રુએ નમ્ર બનીને કહ્યું, 'શરણમાં આવેલા પ્રાણીને જેમ મારી શકાય તેમ મને મારો.' એ સમયે તેની માતાએ કહ્યું- પુત્ર ! શરણાગતને ન મારી શકાય. માતાનાં આ પ્રકારનાં વચન સાંભળીને કુળપુત્રે કહ્યું- ઠીક છે, આ અવધ્ય છે, પરંતુ હે માતા ! આ રોષ જે મારામાં ઉત્પન્ન થયો છે, તેને હું કંઈ રીતે સફળ કરું ? માતાએ કહ્યું- બેટા ! ઉત્પન્ન થયેલા રોષને સફળ કરવો જ જોઈએ એવો કોઈ નિયમ નથી. ક્રોધને શાંત કરવામાં જ તારી મહત્તા છે. માતાના આવા વચનો સાંભળતા જ તેણે વેરીને છોડી દીધો. આવી રીતે પ્રત્યેક મુનિનું કર્તવ્ય છે કે તે કુળપુત્રની જેમ પોતાનામાં ઉત્પન્ન થયેલા દરેક નાના કે મોટા ક્રોધને શાંત કરે, નિષ્ફળ કરે.

આત્મદમનની શ્રેષ્ઠતા :-

૧૫ અપ્પા ચેવ દમેયવ્વો, અપ્પા હુ ખલુ દુદ્ધમો ।
અપ્પા દંતો સુહી હોઇ, અર્હિસિ લોએ પરત્થ ય ॥૧૫॥

શબ્દાર્થ :- અપ્પા = આત્માનું, મન અને ઈન્દ્રિયોનું, ચેવ = જ, દમેયવ્વો = દમન કરવું જોઈએ, ખલુ = કેમ કે, ખરેખર, દુદ્ધમો = દમન કરવું ઘણું કઠણ છે, દંતો = દમન કરનારો, અર્હિસિ = આ, લોએ = લોકમાં, પરત્થ = પરલોકમાં, સુહી = સુખી, હોઇ = થાય છે.

ભાવાર્થ :- પોતાના આત્માનું જ દમન કરવું જોઈએ કારણ કે આત્મા જ દુર્દમ્ય છે. આત્માનું દમન

કરનાર અર્થાત્ કષાયાત્માનું દમન કરનાર જ આ લોક અને પરલોકમાં સુખી થાય છે.

૧૬

વરં મે અપ્પા દંતો, સંજમેણ તવેણ ય ।

માહં પરેહિં દમ્મંતો બંધણેહિ વહેહિ ય ॥૧૬॥

શબ્દાર્થ :- અહં = મને, મારા માટે, પરેહિં = બીજાથી, વહેહિ = વધ, બંધણેહિ = બંધનો દ્વારા, દમ્મંતો = દમન કરાવવું, દમિત થવું, મા = ઠીક નથી, તવેણ = તપ, સંજમેણ = સંયમથી, મે = મારે પોતે જ, મને, અપ્પા = આત્માનું, દંતો = દમન કરવું, વરં = શ્રેષ્ઠ છે.

ભાવાર્થ :- શિષ્ય વિનયના સંદર્ભમાં વિચાર કરે કે તપ અને સંયમ દ્વારા મારા આત્માનું દમન કરું, એ જ મારા માટે શ્રેષ્ઠ છે. બીજા દ્વારા વધ, બંધન, તાડન, તર્જન અને પ્રહાર વડે મારું દમન થાય, એ બરાબર નથી.

વિવેચન :-

અપ્પા ચેવ દમેયવ્વો :- આત્મા શબ્દ અહીં ઈન્દ્રિયો અને મનના અર્થમાં નિરૂપિત થયો છે અર્થાત્ ઈન્દ્રિયોનું દમન કરવું મનોજ્ઞ-અમનોજ્ઞ (ઈષ્ટ-અનિષ્ટ) વિષયોમાં રાગ અને દ્વેષને વશીભૂત થઈ, દુષ્ટ હાથી જેવી ઉન્માર્ગગામી ઈન્દ્રિયો અને મનનું વિવેકરૂપી અંકુશ દ્વારા ઉપશમન કરવું, દમન કરવું જોઈએ, નિગ્રહ કરવો જોઈએ, કષાયરૂપ આત્માનો પણ નિગ્રહ કરવો.

અપ્પા દંતો સુહી હોઝ :- આત્માનું દમન કરનાર મહર્ષિગણ આ લોકમાં સર્વત્ર પૂજાય છે; તે સુખી રહે છે અને પરલોકમાં પણ સુગતિ કે મોક્ષગતિ મેળવી સુખી બને છે.

સેયનક હાથીનું દષ્ટાંત :- એક વનમાં અનેક હાથણીઓની સાથે એક મદોન્મત્ત ગજરાજ નિવાસ કરતો હતો. તે હાથણીઓ જેટલાં નવાં બચ્યાં ને જન્મ આપતી, તે બધાંને તે મારી નાંખતો. યૂથપતિ ગજરાજ દ્વારા બચ્યાંને મારી નાંખતા જોઈને ભયથી એક હાથણી તાપસોના આશ્રમમાં ચાલી ગઈ અને તે આશ્રમમાં જ ગજશિશુને જન્મ આપ્યો. તે ગજશિશુ પણ ઋષિકુમારોની સાથે આશ્રમના ઉદ્યાનમાં જળાશયમાંથી પોતાની સૂંઢમાં પાણી ભરીને વૃક્ષોને પાણી સીંચવાનું કામ કરવા લાગ્યો. આ પ્રમાણે પાણીનું સિંચન કરવાને કારણે તે હાથીના બાળકનું નામ ઋષિપુત્રોએ 'સેયનક' રાખ્યું. યુવાન વયે સશક્ત બનેલા સેયનકે મહાબળવાન અને ગજશિશુ ઘાતક એવા યૂથપતિ હાથીને મારી નાંખ્યો અને પોતે યૂથપતિ બન્યો. તેણે આવેશમાં આવીને આશ્રમના વૃક્ષોને જડમૂળથી ઉખેડી નાંખ્યાં. આ અંગે તાપસોએ શ્રેણિક મહારાજાને ફરિયાદ કરી અને શ્રેણિક રાજાના સૈનિકો સેયનક હાથીને પકડવા માટે નીકળ્યા. એક દેવે તે જોઈને વિચાર્યું કે શ્રેણિકરાજા આને પકડીને બંધનોથી બાંધીને માર મારશે. તે દેવે હાથીના કાનમાં કહ્યું- હે પુત્ર ! શ્રેણિકરાજા તને બંધનમાં બાંધીને માર મારે, તેના કરતાં તું સ્વયં જ તારું દમન કર ! દેવનાં આ પ્રકારનાં વચન સાંભળીને તે સેયનક પોતાની જાતે જ શ્રેણિકરાજાની ગજશાળામાં જઈને ઊભો રહી ગયો. શ્રેણિકરાજા સેયનકને ગજશાળામાં જોઈને ખુશ થઈ ગયા અને તેને આભૂષણોથી ભૂષિત કરીને માનભર્યું સ્થાન આપ્યું. આવી જ રીતે મોક્ષાર્થી વિનીત સાધકે તપ સંયમ દ્વારા વિષય કષાયોનું શમન-દમન કરવું શ્રેયસ્કર

છે. સ્વેચ્છાએ કષાયોનું શમન-દમન કરવાથી સકામ નિર્જરા થાય છે, જ્યારે અન્ય દ્વારા દમન થવાથી અકામ નિર્જરા જ થાય છે.

જે આત્મા દમન કરતા નથી, તે પરાધીનપણે કર્મોને વશ થઈ જુદી રીતે અવશ્ય દુઃખી થાય છે. તે દુઃખ કરતાં તો સ્વયં જ્ઞાન અને વિવેકથી આત્માનું દમન કરી અર્થાત્ તપ અને સંયમનાં માધ્યમથી ઈન્દ્રિય વિજય અને કષાય વિજય કરી, મનને અંકુશમાં રાખવું, એ વધારે શ્રેયસ્કર છે.

ગુરુ પ્રત્યેનો વિનય ભાવ :-

૧૭ પઢિણીયં ચ બુદ્ધાણં, વાયા અદુવ કમ્મુણા ।
આવી વા જઇ વા રહસ્સે, જેવ કુજ્જા કયાઇ વિ ॥૧૭॥

શબ્દાર્થ :- આવી વા = પ્રગટમાં, જાહેરમાં, લોકોની સામે, જઇ વા = અથવા, રહસ્સે = એકાંતમાં, વાયા = વચનથી, અદુવ = અને, કમ્મુણા = કાર્યથી, કાયાથી, પ્રવૃત્તિથી, કયાઇ વિ = ક્યારેય, બુદ્ધાણં = ગુરુમહારાજથી, પઢિણીયં = વિપરીત આચરણ, જેવ = ન, નહીં, કુજ્જા = કરે.

ભાવાર્થ :- લોકોની સમક્ષ અથવા એકાંતમાં, વાણીથી અથવા પ્રવૃત્તિથી ક્યારેય આચાર્ય કે ગુરુની સામે પ્રતિકૂળ આચરણ કરે નહીં.

૧૮ ણ પક્ખઓ ણ પુરઓ, જેવ કિચ્ચાણ પિટ્ઠઓ ।
ણ જુંજે ઊરુણા ઊરું, સયણે ણો પઢિસ્સુણે ॥૧૮॥

શબ્દાર્થ :- કિચ્ચાણ = આચાર્ય મહારાજની, ણ પક્ખઓ = પડખે, અડીને ન બેસવું, ણ પુરઓ = આગળ પણ ન બેસવું, જેવ પિટ્ઠઓ = પાછળ પણ અવિનયથી ન બેસવું, ઊરુણા = ગોઠણથી, ઊરું = ગોઠણ, જુંજે = અડીને ન બેસવું, સયણે = શય્યા પર સૂતાં સૂતાં કે બેઠાં બેઠાં, ણો પઢિસ્સુણે = ન સાંભળવું.

ભાવાર્થ :- આચાર્યની બરાબર બાજુમાં ગુરુનો સ્પર્શ થાય તેમ ન બેસવું, આગળ ન બેસવું, અને પાછળ ગુરુનો સ્પર્શ થાય તેમ અવિનયથી ન બેસવું. ગુરુની અતિ નજીક ગોઠણથી ગોઠણનો સ્પર્શ થાય એમ ન બેસવું, પથારીમાં બેઠા બેઠા ગુરુએ કહેલા આદેશોને સ્વીકારીને તેનો ઉત્તર ન આપવો અર્થાત્ આસન ઉપરથી ઊઠીને પાસે જઈને તેમના વચનનો સ્વીકાર કરવો અથવા ઉત્તર આપવો.

૧૯ જેવ પલ્હત્થિયં કુજ્જા, પક્ખપિંડં વ સંજણ ।
પાણ પસારિણ વાવિ, ણ ચિટ્ઠે ગુરુણંતિણ ॥૧૯॥

શબ્દાર્થ :- સંજણ = વિનીત સાધુ, પલ્હત્થિયં = પલાંઠી વાળીને, પગ ઉપર પગ ચઢાવીને બેસવું, પક્ખપિંડં = બંને હાથોથી બંને ગોઠણને છાતી પાસે બાંધીને બેસવું, જેવ કુજ્જા = એમ ન કરવું, ન બેસવું, વાવિ = અથવા, ગુરુણંતિણ = ગુરુની પાસે, પાણ પસારિણ = પગ લાંબા કરીને, ફેલાવીને, ણ ચિટ્ઠે = ન બેસે.

ભાવાર્થ :- સંયમી મુનિ ગુરુજનોની સમીપે પલાંઠી વાળી બેસે નહીં, બંને હાથથી શરીરને બાંધીને બેસે નહીં તથા પગ લાંબા કરીને પણ બેસે નહીં.

૨૦ આયરિર્ણિં વાહિંતો, તુસિણીઓ ણ કયાઈ વિ ।
પસાયપેહી ણિયાગટ્ટી, ઉવચિટ્ટે ગુરું સયા ॥૨૦॥

શબ્દાર્થ :- આયરિર્ણિં = આચાર્ય મહારાજ દ્વારા, વાહિંતો = બોલાવવામાં આવતાં, કયાઈ વિ = ક્યારેય પણ, તુસિણીઓ = યુપચાપ બેસી, ણ = ન રહેવું, પસાયપેહી = ગુરુની કૃપા ઈચ્છતો, ણિયાગટ્ટી = મોક્ષાર્થી સાધુ, સયા = સદૈવ, હંમેશાં, ગુરું = ગુરુ મહારાજની પાસે, ઉવચિટ્ટે = વિનય સાથે ઉપસ્થિત રહે.

ભાવાર્થ :- ગુરુના કૃપાકાંક્ષી મોક્ષાર્થી શિષ્ય કોઈ પણ સ્થિતિમાં આચાર્ય બોલાવે, ત્યારે તેમનાં વચન સાંભળીને મૌન ન રહે, પરંતુ જ્યારે પણ ગુરુ મહારાજ બોલાવે, ત્યારે તુરંત તેમની સેવામાં ઉપસ્થિત થાય.

૨૧ આલવંતે લવંતે વા, ણ ણિસીએજ્જ કયાઈ વિ ।
ચઈઠ્ઠણમાસણં ઘીરો, જઓ જત્તં પડિસ્સુણે ॥૨૧॥

શબ્દાર્થ :- આલવંતે = ગુરુ મહારાજ દ્વારા એકવાર બોલાવે, લવંતે = વારંવાર બોલાવે ત્યારે, ણ ણિસીએજ્જ = બેઠાં ન રહે, ઘીરો = વિનીત, ઘૈર્યશીલ સાધુ, આસણં = આસનને, ચઈતા (ચઈઠ્ઠણ) = છોડીને, જઓ = પછી, જત્તં = યતનાથી, સાવધાનીથી, વિવેકથી, પડિસ્સુણે = સાંભળે.

ભાવાર્થ :- ગુરુ એકવાર અથવા અનેકવાર બોલાવે, તો પણ બુદ્ધિમાન શિષ્ય કદી પણ બેસી ન રહે, પરંતુ આસન છોડી તેમના આદેશનો સાવધાનીથી સ્વીકાર કરે.

૨૨ આસણગઓ ણ પુચ્છિજ્જા, ણેવ સેજ્જાગઓ કયા ।
આગમ્મુક્કહુઓ સંતો, પુચ્છિજ્જા પંજલીહહો ॥૨૨॥

શબ્દાર્થ :- આસણગઓ = આસન પર રહીને, કયા = ક્યારેય, ણ પુચ્છિજ્જા = ન પૂછે, સેજ્જાગઓ = પથારીમાં રહીને પણ, ણેવ = પૂછે, આગમ્મ = તેમની પાસે આવીને, ઉક્કહુઓ સંતો = ઉક્કહું (ઉભડક) આસનથી, બંને પગો પર બેસીને, પંજલીહહો = હાથ જોડીને, પુચ્છિજ્જા = પૂછે.

ભાવાર્થ :- આસન અથવા શય્યામાં બેઠાં બેઠાં ક્યારેય પણ ગુરુને કોઈ વાત ન પૂછે, પરંતુ તેમની સામે આવી ઉભડક આસને બેસી અને હાથ જોડીને નમ્રતાપૂર્વક પ્રશ્નો કરે.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત ગાથાઓમાં આચાર્યનો વિનય કરવા માટે વિનયને બાધક કેટલીક પ્રવૃત્તિઓનું કથન

છે. (૧) મન, વચન અને કાયાથી આચાર્યની સામે પ્રતિકૂળ આચરણ કરવું (૨) તેમની બાજુમાં અડોઅડ બેસવું (૩) ગુરુની આગળ, પાછળ અડીને કે પીઠ કે વાંસો દઈને બેસવું (૪) સાથળની સાથે સાથળ અડે અથવા ગોઠણની સાથે ગોઠણ અડે તેમ બેસવું (૫) શય્યા પર બેઠાં બેઠાં જ તેમનો આદેશ સ્વીકારવો (૬) ગુરુજનોની પાસે પગ ઉપર પગ ચડાવીને બેસવું (૭) બંને હાથ શરીરને બાંધીને બેસવું (૮) પગ લાંબા કરીને બેસવું (૯) ગુરુ બોલાવે ત્યારે મૌન રહેવું (૧૦) એકવાર કે અનેકવાર બોલાવવા છતાં પણ મૌનભાવે બેસી જ રહેવું (૧૧) આસન છોડી તેના આદેશનો સ્વીકાર ન કરવો (૧૨) આસન પર બેઠાં બેઠાં જ કોઈ વાત ગુરુને પૂછવી અને પ્રશ્ન પૂછવાના સમયે ગુરુની નજીક ન આવવું, ઉક્કડું આસને ન બેસવું તથા હાથ ન જોડવા. આ અને આવાં અનેક કારણોથી ગુરુજનોની આશાતના થવાનો સંભવ છે. અનાશાતના વિનયના કાંક્ષી શિષ્ય માટે સૂત્રોક્ત આ પ્રવૃત્તિનો ત્યાગ અનિવાર્ય છે.

વાયા અદુવ કમ્મુણા :- (૧) ગુરુ પ્રતિ શિષ્યે એવું કહેવું કે "તમે શું જાણો છો ? તમને કંઈ આવડતું તો નથી." આ વાણીનો પ્રતિકૂળ વ્યવહાર છે. (૨) ગુરુને અથવા તેમના આસનને પગ અડાડવા, ઠોકર મારવી, તેમનાં ઉપકરણો ફેંકી દેવાં અથવા તેને પગ અડાડવો વગેરે કાર્યથી પ્રતિકૂળ વ્યવહાર છે.

કિચ્ચાણ :- કૃતિકર્મ અર્થાત્ વંદનાદિને યોગ્ય વંદનીય, પૂજનીય, ગુરુ કે આચાર્ય.

પલ્હત્થિયં :- પલાંઠી વાળીને પગને વસ્ત્ર વડે ઢાંકીને બેસવું અથવા પગ પર પગ ચઢાવીને બેસવું.

પક્ષપિંડં :- ઉભડક બેઠકમાં બંને હાથ ગોઠણ અને જાંઘોને વર્તુળાકારે વિંટાળવા તેને પક્ષપિંડ કહે છે.

ઊવચિદ્દે :- બે અર્થ છે :- (૧) પોતાના ગુરુની સમક્ષ જઈને બેસવું અથવા ઊભા રહેવું. (૨) 'મત્થેણં વંદામિ' મસ્તક નમાવીને વંદન કરું છું. આ રીતે વિનયપૂર્વકના શબ્દનો વ્યવહાર કરીને ગુરુની સમક્ષ જવું.

જઓ જત્તં પડિસ્સુણે :- જ્યાં ગુરુ બિરાજમાન હોય, ત્યાં જઈને તેમની ઉપદિષ્ટ વાણીને, પ્રેરણાને સાવધાનીથી પડિસ્સુણે સાંભળીને તેનો સ્વીકાર કરવો.

પંજલીઝડો - પંજલીગઢે :- (૧) પ્રકર્ષભાવોથી- બંને હાથ જોડીને (૨) ઉત્કૃષ્ટભાવે અંતઃકરણથી પ્રીતિપૂર્વક અહોભાવપૂર્વક અંજલિ કરવી.

વિનીત શિષ્ય પ્રત્યે ગુરુનું કર્તવ્ય :-

૨૩ **एवं विणय-जुत्तस्स, सुयं अत्थं च तदुभयं ।**
पुच्छमाणस्स सीसस्स, वागरिज्ज जहासुयं ॥ २३ ॥

શબ્દાર્થ :- एवं = આ રીતે, વિણયજુત્તસ્સ = વિનયયુક્ત, સીસસ્સ = શિષ્યના, પુછ્છમાણસ્સ = પૂછવાથી, સુયં = સૂત્ર, અત્થં = અર્થ, તદુભયં = સૂત્ર અને અર્થ બંનેને, જહાસુયં = જેવું ગુરુમહારાજ પાસેથી સાંભળેલું હોય તે પ્રકારે, વાગરિજ્જ = કહે.

ભાવાર્થ :- વિનીત શિષ્ય આ પ્રકારે વિનયપૂર્વક ગુરુને કાંઈ પણ પૂછે, ત્યારે ગુરુ તેને સૂત્ર, અર્થ અને

સૂત્રાર્થ ઉભય જે રીતે સ્વયં સાંભળ્યું અને જાણ્યું હોય તે રીતે નિરૂપણ કરીને કહે.

વિવેચન :-

સુત્તં અત્થં ચ તદુભયં :- સૂત્તં- કાલિક, ઉત્કાલિકશાસ્ત્ર, અત્થં- તેનો અર્થ અને તદુભયં- સૂત્ર અને અર્થ બંને શિષ્યને સમજાવે. પરંતુ પોતાની કલ્પનાથી તેને સમજાવવું નહીં અને સમજાવવામાં કંઈ પણ ક્યાશ રાખવી નહીં.

જહાસુયં :- શિષ્ય ગુરુ મહારાજને પૂછે ત્યારે પોતાનાં આચાર્ય મહારાજ પાસેથી જેવું સાંભળ્યું હોય તેવું જ પ્રતિપાદન કરે પરંતુ પોતાની કલ્પનાથી તેને સમજાવે નહીં અને સમજાવવામાં કંઈ પણ ક્યાશ રાખે નહીં.

શ્રુતવિનય પ્રતિપત્તિ :- આચાર્ય માટે શાસ્ત્રોમાં ચાર પ્રકારની પ્રતિપત્તિ દર્શાવવામાં આવી છે. (૧) ઉદ્યત, તત્પર થઈને પ્રેમપૂર્વક શિષ્યને સૂત્રપાઠ શ્રવણ કરાવવો (૨) અર્થને પ્રયત્નપૂર્વક સંભળાવવો (૩) જે સૂત્ર માટે જે ઉપધાન તપાદિ હોય તે બતાવવાં (૪) શાસ્ત્રોને અધૂરાં રાખ્યાં વિના તેની સંપૂર્ણ વાચના આપવી.

ભાષાદોષપરિહરણ :-

૨૪ મુસં પરિહરે ભિક્ષૂ, ણ ય ઓહારિણી વણ ।
ભાસા-દોસં પરિહરે, માયં ચ વજ્જણ સયા ॥ ૨૪ ॥

શબ્દાર્થ :- ભિક્ષૂ = સાધુ, સયા = સદા, મુસં = જૂઠનો, અસત્યનો, પરિહરે = બધી રીતે ત્યાગ કરે, ઓહારિણિં = નિશ્ચયકારી ભાષા, ણ વણ = ન બોલે, ભાસાદોસં = ભાષાના દોષોને, પરિહરે = છોડે, માયં = માયાનો (કોઠાદિ બધા કષાયોનો), વજ્જણ = ત્યાગ કરે.

ભાવાર્થ :- ભિક્ષુએ અસત્યનો પરિહાર કરવો, નિશ્ચયાત્મક ભાષા ન બોલવી. હાસ્ય, સંશય આદિ ભાષાના દોષોને ટાળીને બોલવું અને માયાનો (કપટનો) સદા પરિત્યાગ કરવો.

૨૫ ણ લવેજ્જ પુટ્ટો સાવજ્જં, ણ નિરટ્ટં ન મમ્મયં ।
અપ્પણટ્ટા પરટ્ટા વા, ઉભયસ્સંતરેણ વા ॥ ૨૫ ॥

શબ્દાર્થ :- પુટ્ટો = કોઈ વાત પૂછવાથી, અપ્પણટ્ટા = પોતાના માટે, વા = અથવા, પરટ્ટા = બીજાના માટે કે, ઉભયસ્સ અંતરેણ વા = બંનેને માટે, સાવજ્જં = પાપકારી ભાષા, ણ લવેજ્જ = બોલે નહીં, ણ નિરટ્ટં = નિરર્થક ભાષા પણ બોલે નહીં, ણ મમ્મયં = મર્મવચન કે દિલ દુભાવનાર વચન પણ ન બોલે.

ભાવાર્થ :- કોઈના પૂછવાથી પણ પોતાના માટે, બીજાના માટે, બંનેને માટે અથવા નિષ્પ્રયોજન જ

પાપકારી ભાષા ન બોલવી, નિરર્થક વચન ન બોલવાં અને મર્મભેદક વચન પણ ન કહેવાં.

વિવેચન :-

ઉભયસ્સંતરેણ વા :- પોતાનાં અને બીજાનાં નિમિત્તથી અર્થાત્ પરસ્પર બંનેનાં નિમિત્તથી અથવા વગર પ્રયોજને પણ સાવધ વચન બોલવાં નહીં.

એકલી સ્ત્રીની સાથે વાતો કરવાનો નિષેધ :-

૨૬ સમરેસુ અગારેસુ, સંધિસુ ચ મહાપહે ।
 एगो एगित्थिए सद्धिं, णेव चिट्ठे ण संलवे ॥ ૨૬ ॥

શબ્દાર્થ :- સમરેસુ = લોહારશાળામાં, અગારેસુ = ઘરોમાં, સંધિસુ = બે ઘરની વચ્ચે, મહાપહે = રાજમાર્ગમાં, એગો = એકલો સાધુ, એગિત્થિય = એકલી સ્ત્રીના, સદ્ધિં = સાથે, ણેવ ચિટ્ઠે = ઊભો ન રહે, ણ સંલવે = વાતચીત ન કરે.

ભાવાર્થ :- લુહારશાળા વગેરે શાળાઓમાં, ઘરોમાં, બે ઘરની વચ્ચેની જગ્યાઓમાં અને રાજમાર્ગોમાં અર્થાત્ કોઈ પણ જગ્યાએ એકલા મુનિએ એકલી સ્ત્રી સાથે ઊભા ન રહેવું તથા વાતચીત ન કરવી.

વિવેચન :-

સમર :- લુહાર શાળા. આ શબ્દના પાંચ અર્થ જોવા મળે છે— (૧) લુહાર આદિની શાળા અર્થાત્ કારખાનાઓ (૨) વાણંદની દુકાન, આવી કોઈ પણ હલકી જગ્યા, (૩) યુદ્ધસ્થળ કે જ્યાં બંને પક્ષના શત્રુ સાથે મળતા હોય, (૪) એક સાથે લોકોના મહેરામણને મળવાનું સ્થાન કે મેળો (૫) સ્મર :- કામદેવ સંબંધી સ્થાન, વ્યભિચારનો અડ્ડો કે કામદેવનું મંદિર.

અગારેસુ :- (૧) નિર્જન ઘરમાં, ખંડેરમાં. (૨) ઘરોમાં.

૨૭ જં મે બુદ્ધાણુસાસંતિ, સીણ્ણ ફરુસેણ વા ।
 मम लाभो त्ति पेहाए, पयओ तं पडिस्सुणे ॥ ૨૭ ॥

શબ્દાર્થ :- બુદ્ધા = આચાર્યાદિ ગુરુજન, મે = મને, સીણ્ણ = કોમળ, ફરુસેણ = કઠોર વચનોથી, જં = જો, અણુસાસંતિ = શિક્ષા આપે, અનુશાસન કરે, મમ = મારો જ, લાભો ત્તિ = લાભ છે, પયઓ = આ રીતે વિચારીને, પયઓ = સાવધાન થઈને, તં = તે શિક્ષાને, પડિસ્સુણે = શ્રદ્ધા ભાવથી સાંભળે, અંગીકાર કરે.

ભાવાર્થ :- આચાર્ય કે ગુરુ મારા પર મૃદુ અથવા કઠોર શબ્દોથી જે અનુશાસન કરે છે, તે મારા લાભ માટે જ છે, એવો વિચાર કરી પ્રયત્નપૂર્વક તેમનાં શિક્ષાવચનનો શ્રદ્ધાભાવથી સ્વીકાર કરવો.

૨૮ અણુસાસનમોવાયં, દુક્કહસ્સ ય ચોયણં ।
હિયં તં મણ્ણે પણ્ણો, વેસ્સં હોઈ અસાહુણો ॥૨૮॥

શબ્દાર્થ :- ઓવાયં = ઉપાયથી, વિવેકથી અપાયેલો, અણુસાસનં = ગુરુજનોની શિક્ષા, આદેશ-નિર્દેશ, દુક્કહસ્સ = પાપકર્મોથી મુક્તિ માટે, ચોયણં = કરવામાં આવેલી પ્રેરણાને, પણ્ણો = બુદ્ધિમાન વિનીત શિષ્ય, હિયં = હિતકારી, મણ્ણે = માને છે, અસાહુણો = પરંતુ અવિનયી શિષ્ય માટે, તં = તે શિક્ષા, વેસ્સં = દ્વેષજનક, હોઈ = બની જાય છે.

ભાવાર્થ :- આચાર્યના પ્રસંગોચિત કોમલ (મૃદુ) અથવા કઠોર અનુશાસનને અને દુષ્કૃત નિવારક પ્રેરણાને બુદ્ધિમાન શિષ્ય હિતકર માને છે પરંતુ અવિનીત કે અયોગ્ય શિષ્ય માટે તે જ અનુશાસન દ્વેષનું કારણ બની જાય છે.

૨૯ હિયં વિગયભયા બુદ્ધા, ફરુસં પિ અણુસાસનં ।
વેસ્સં તં હોઈ મૂઢાણં, ઁત્તિ-સોહિકરં પયં ॥૨૯॥

શબ્દાર્થ :- વિગયભયા = ભયથી રહિત, નિર્ભય પ્રકૃતિવાળા, બુદ્ધા = તત્ત્વજ્ઞાની શિષ્ય, ઁત્તિસોહિકરં = ક્ષમા અને શુદ્ધિના કરનારા, પયં = ગુરુનાં વાક્યોને, ફરુસંપિ = કઠોર પણ, હિયં = હિતકારી સમજે છે, તં = તે જ શિક્ષા, મૂઢાણં = અવિનીત શિષ્યોને, અવિવેકી શિષ્યોને, વેસ્સં = દ્વેષ ઉત્પન્ન કરનારી, હોઈ = થાય છે.

ભાવાર્થ :- ભયરહિત (પાપરહિત) બુદ્ધિમાન શિષ્ય ગુરુની કઠોર શિક્ષાને પણ હિતકારી ગણે છે. જ્યારે મૂઢ શિષ્ય માટે ક્ષમા અને શુદ્ધિને કરનારાં તે જ હિત વાક્યો દ્વેષનાં નિમિત્ત બને છે.

વિવેચન :-

અણુસાસંતિ :- અનુશાસન શબ્દ અહીં શિક્ષા, નિયંત્રણ આદિ અર્થને બતાવે છે.

સીણ ફરુસેણ વા :- શીત, કઠોર. અહીં શીત શબ્દનો અર્થ છે- સૌમ્ય શબ્દ અથવા સમાધાનકારી શબ્દ. પરુષ શબ્દનો અર્થ છે- કર્કશ શબ્દ અથવા કઠોર શબ્દ.

ઓવાયં :- વિવેક -વિચારપૂર્વક, હિતાહિતના ચિંતનથી યુક્ત, ક્ષેત્ર, કાલનો વિચાર કરી યોગ્ય રીતે શિક્ષા આપવી.

ઁત્તિ-સોહિકર :- (૧) ક્ષમા અને શુદ્ધિ (વિશુદ્ધતા) કરનાર, (૨) ક્ષમાની શુદ્ધિ (નિર્ભળતા) કરનાર. તાત્પર્ય એ છે કે ગુરુનાં વચનો ક્ષમાદિ ગુણોની પુષ્ટિ કરનારાં અને આત્માના દોષોની શુદ્ધિ કરનારાં હોય છે.

પયં :- પદ = સ્થાન અર્થાત્ જ્ઞાનાદિ ગુણોની પ્રાપ્તિનું સ્થાન.

વિનીત શિષ્યનું આસન:-

૩૦ આસને ઉવચિટ્ટેજ્જા, અણુચ્ચે અકુએ થિરે ।
અપ્પુટ્ટાઈ ગિરુટ્ટાઈ, ગિસીએજ્જાઽપ્પકુક્કુએ ॥ ૩૦ ॥

શબ્દાર્થ :- અણુચ્ચે = ગુરુ મહારાજથી નીચા, અલ્પ મૂલ્યવાળા, અકુએ = અવાજ ન કરનારી પાટ, ન હલવાવાળી પાટ, થિરે = સ્થિર, આસને = આસન પર, ઉવચિટ્ટેજ્જા = બેસે, રહે, ઉપયોગ કરે, અપ્પુટ્ટાઈ = વારંવાર ઊઠે નહીં (શાંતિથી બેસે), ગિરુટ્ટાઈ = નિરર્થક ઊઠ-બેસ કરે નહીં, અપ્પકુક્કુએ = અંગોપાંગને હલાવ્યાં વિના, ગિસીએજ્જા = સ્થિર આસને બેસે.

ભાવાર્થ :- શિષ્યે એવા આસન પર બેસવું કે જે ગુરુના આસનથી નીચું હોય, જેમાંથી કશો અવાજ ન આવતો હોય અને જે સ્થિર હોય એવી પાટ આદિ પર બેસવું. બેઠા પછી આસન પરથી બહુ ઓછું ઊઠવું અથવા ન ઊઠવું પરંતુ સ્થિર અને શાંત થઈ અર્થાત્ ચંચળતા રહિત થઈને બેસવું.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રમાં વિનીત શિષ્ય ગુરુ પાસે કેવા આસનથી કેવી રીતે બેસે તેનું વર્ણન છે.

અણુચ્ચે :- જે આસન દ્રવ્યની દૃષ્ટિએ ગુરુમહારાજના આસનથી નીચું હોય અને ભાવની દૃષ્ટિએ ઓછા મૂલ્યવાળું હોય.

અકુએ :- જે આસન (પાટ, બાજોઠ વગેરે) માંથી અવાજ આવતો ન હોય (૨) અકુચ :- જે આસન ડગમગતું ન હોય.

અપ્પુટ્ટાઈ :- પ્રયોજન હોય તો પણ ઓછીવાર ઊઠવું, વારંવાર ન ઊઠવું.

ગિરુટ્ટાઈ :- નિમિત્ત યા પ્રયોજન વિના ન ઊઠવું.

અપ્પકુક્કુએ :- હાથ, પગ વગેરેથી વ્યર્થ (નકામી) ચેષ્ટાઓ કરવી નહિ અથવા હાથ, પગ વગેરેથી થોડું જ હલનચલન કરવું, વધારે ન કરવું.

યથાકાલ ભિક્ષાચર્યા :-

૩૧ કાલેણ ગિક્ખમે ભિક્ખૂ, કાલેણ ય પડિક્કમે ।
અકાલં ચ વિવજ્જિત્તા, કાલે કાલં સમાયરે ॥ ૩૧ ॥

શબ્દાર્થ :- કાલેણ = સમયસર, ગિક્ખમે = ભિક્ષા માટે નીકળે, કાલેણ = સમય થતાં, પડિક્કમે = પાછો આવી જાય, અકાલં = અકાળમાં કામ કરવું, કસમયે કામ કરવું, વિવજ્જિત્તા = છોડે, કાલે = નિયત સમયે, કાલં = તે તે સમયના કાર્યને, સમાયરે = આચરે, કરે.

ભાવાર્થ :- ભિક્ષુએ સમય થાય, ત્યારે ભિક્ષા માટે બહાર નીકળવું અને સમય થાય, ત્યારે પાછા આવી જવું. અસમયમાં તે કાર્ય કરવું નહિ, પરંતુ જે કાર્ય જે સમયે હોય તે કાર્ય તે જ સમયે કરવું.

વિવેચન :-

કાલયર્યાથી લાભ અને અકાલયર્યાથી હાનિ :- જેમ ખેડૂત વર્ષાકાળમાં બીજારોપણ કરે, તો તેને યોગ્ય સમયે અનાજનો પાક મળે છે, તેમ યોગ્ય કાળમાં ભિક્ષા, પ્રતિલેખન, પ્રતિક્રમણાદિ ક્રિયા કરવાથી સાધકને સ્વાધ્યાય, ધ્યાન, આદિનો સમય મળી શકે છે. વળી તે ક્રિયામાં મન પણ સ્થિર રહી શકે છે. પરંતુ જેમ કોઈ ખેડૂત વર્ષાકાળ પસાર થઈ ગયા પછી બીજ વાવે, તો તેને અનાજનો પાક મળતો નથી, તેમ સાધકને અસમયમાં એટલે કે સમય વીતી ગયા પછી ભિક્ષાયર્યા વગેરે કરવાથી આહારાદિનો લાભ મળતો નથી અને તેનું મન પણ સંકલેશયુક્ત થઈ જાય છે. તેથીજ તેની સાધનામાં તેજસ્વિતા આવતી નથી અને તેનાં સ્વાધ્યાય, ધ્યાન, આદિ કાર્ય પણ વ્યવસ્થિત થતાં નથી, માટે સાધુનું કર્તવ્ય છે કે તેણે દરેક કાર્ય આગમ નિર્દિષ્ટ અને વ્યવહારોચિત સમયે જ કરવાં જોઈએ.

ભિક્ષાગ્રહણ તથા આહારવિધિ :-

૩૨ પરિવાડિએ ण ચિટ્ટિજ્જા, ભિક્ખૂ દત્તેસણં ચરે ।
પડિરૂવેણ एसित्ता, મિયં કાલેણ ભક્ખવે ॥ ૩૨ ॥

શબ્દાર્થ :- પરિવાડિએ = આહાર લેવા માટે પંકિતમાં, ण ચિટ્ટિજ્જા = ઊભો રહે નહિ, પડિરૂવેણ = મુનિની મર્યાદામાં રહી, દત્તેસણં = ગૃહસ્થ દ્વારા દીધેલો અને ગવેષણા સહિત, ચરે = ભિક્ષા ગ્રહણ કરતો વિચરે, एसित्ता = ગવેષણાથી પ્રાપ્ત, મિયં = મર્યાદિત આહારને, કાલેણ = યોગ્ય સમયે, નિયત સમયે જ, ભક્ખવે = ખાય.

ભાવાર્થ :- ભિક્ષા માટે નીકળેલા ભિક્ષુ આહાર લેવા માટે પંકિત કે લાઈનમાં ઊભા રહે નહી. તે સાધુ સંયમની મર્યાદા અનુસાર આહારની ગવેષણા કરીને ગૃહસ્થે આપેલા આહારનો સ્વીકાર કરીને યોગ્ય સમયમાં જ આવશ્યકતા અનુસાર પરિમિત ભોજન કરે.

૩૩ णાइदूरमणासण्णे, णण्णेसिं चक्खु फासओ ।
एगो चिट्ठेज्ज भत्तट्ठा, लंघित्ता तं णाइक्कमे ॥ ૩૩ ॥

શબ્દાર્થ :- ભત્તટ્ઠા = ગોચરી માટે, આહાર માટે, તં = ત્યાં પહેલાંથી ઊભેલા ભિક્ષુઓને, લંઘિત્તા = ઓળંગીને, ण અइक्कમે = ઘરમાં પ્રવેશ ન કરે, णाइदूरं = અતિદૂર કે, અણાસણ્ણે = અતિ સમીપ પણ ઊભો ન રહે, અણ્ણેસિં = અન્યની, દાતા અથવા ભિખારીની, ण ચક્ખુ ફાસઓ = દષ્ટિ ન પડતી હોય ત્યાં, एगो = એકલો જ, રાગ દ્વેષ રહિત, ચિટ્ઠેજ્જ = ઊભો રહે.

ભાવાર્થ :- જો પહેલાંથી જ ગૃહસ્થના ઘરે અન્ય ભિક્ષુઓ ઊભા હોય તો તેનાથી અતિ દૂર અથવા અતિ નજીક ઊભા ન રહે. તેમજ આપનારા ગૃહસ્થની નજર સામે પણ ઊભા ન રહે. પરંતુ ભિક્ષુઓ અને દાતાની દષ્ટિથી દૂર એકાંતમાં એકલા ઊભા રહે, ભિક્ષુઓને ઓળંગીને પણ ઘરમાં જાય નહીં.

૩૪   **નાહુચ્ચે વ ણીએ વા, નાસણ્ણે નાહુદૂરઓ ।**
નાસુયં પરકહં પિંહં, પહિનાહેજ્જ સંજએ ॥૩૪॥

શબ્દાર્થ :- નાહુચ્ચે = દાતાથી વધારે ઊંચે સ્થાને ન રહે, ના ણીએ = અતિ નીચા સ્થાને ન રહે, નાસણ્ણે = વધારે સમીપ ન રહે, નાહુદૂરઓ = વધારે દૂર ન રહે પરંતુ, સંજએ = સાધુ, મુનિ, પરકહં = ગૃહસ્થોએ કરેલા, ગૃહસ્થો માટે કરેલા, નાસુયં = અચિત્ત, યોગ્ય, પિંહં = આહારને, પહિનાહેજ્જ = ગ્રહણ કરે.

ભાવાર્થ :- સંયમી સાધુ, પ્રાસુક (અચેત) અને ગૃહસ્થ માટે બનાવેલો આહાર ગ્રહણ કરે. આહાર ગ્રહણ કરતી વખતે દાતાથી બહુ ઊંચે, બહુ નીચે, અતિ સમીપ, અતિ દૂર ઊભો ન રહે અર્થાત વિવેકપૂર્વક યોગ્ય સ્થળે ઊભા રહીને ભિક્ષા ગ્રહણ કરે.

૩૫   **અપ્પનાણેડપ્પબીયમ્મિ પહિચ્છણ્ણમ્મિ સંવુહે ।**
સમયં સંજએ ભુંજે જયં અપરિસાહિયં ॥૩૫॥

શબ્દાર્થ :- અપ્પનાણે = દીન્દ્રિયાદિ પ્રાણીઓથી રહિત, અપ્પબીયમ્મિ = શાલી વગેરે બીજ રહિત, પહિચ્છણ્ણમ્મિ = ઉપરથી ઢાંકેલા, સંવુહે = ચારે બાજુથી ઘેરાયેલા સ્થાનમાં, સંજએ = સંયમી સાધુ, સમયં = બીજા સાધુઓની સાથે, જયં = વિવેકપૂર્વક, યતનાપૂર્વક, સાવધાનીથી, અપરિસાહિયં = જમીન પર ન વેરાય એમ, ભુંજે = ખાય, આહાર કરે.

ભાવાર્થ :- સંયમી સાધુ પ્રાણી અને બીજ આદિથી રહિત, ઉપરથી ઢાંકેલા અને દીવાલ આદિથી ઘેરાયેલા મકાન કે ઉપાશ્રયમાં પોતાના સહધર્મી સાધુઓની સાથે જમીન પર ન વેરાય એમ વિવેકપૂર્વક અને સાવધાનીપૂર્વક આહાર કરે.

૩૬   **સુકહિ ત્તિ સુપક્કિ ત્તિ, સુચ્છિણ્ણે સુહહે મહે ।**
સુણિટ્ટિએ સુલટ્ટિ ત્તિ, સાવજ્જં વજ્જએ મુણી ॥૩૬॥

શબ્દાર્થ :- સુકહિ ત્તિ = સારું કરેલું છે, સુપક્કિત્તિ = સારું પકાવેલું છે, સુચ્છિણ્ણે = સારું છેલું છે, સારું સુધારેલું છે, સુહહે = કારેલાં આદિની કડવાશ સારી રીતે દૂર કરેલી છે, મહે = ઘી વગેરે સારી રીતે ભર્યું છે, સુણિટ્ટિએ = સ્વાદની અપેક્ષાએ સારું બનેલું છે, સારું પ્રાસુક થઈ ગયું છે, સુલટ્ટિત્તિ = જોવામાં પણ બહુ જ સુંદર છે, આ ઘણું સારું છે, મુણી = મુનિ, સાવજ્જં = ભાષા, પાપકારી ભાષા, વજ્જએ = ન બોલે, આવાં વચનનો ત્યાગ કરે.

ભાવાર્થ :- આહાર કરતી વખતે મુનિ ખાધ પદાર્થોના સંબંધમાં સારું કરેલું છે, સારું પકાવેલું છે, સારું સુધાર્યું છે, કારેલાં આદિની કડવાશ સારી રીતે દૂર કરી છે, સૂપ કે લાડવા વગેરેમાં ઘી સારા પ્રમાણમાં છે, સારું પ્રાસુક થઈ ગયું છે અથવા આ ઘણું સારું છે; આ પ્રકારની પ્રશંસાયુક્ત પાપની અનુમોદક ભાષા બોલે નહીં.

વિવેચન :-

પઢિરૂવેણ એસિત્તા :- મુનિધર્મને અનુરૂપ વેશ અને આચરણમાં રહીને આહારની ગવેષણા કરવી.

ખાઈઝચ્ચે વ ખીએ વા :- દાતા બહુ ઊંચે ઊભા રહીને અથવા નીચે ઊભા રહીને ભિક્ષા ગ્રહણ કરતાં દાતાને કષ્ટ થાય, દેવાની વસ્તુને ફેંકવી પડે, અથવા દેતી વખતે વસ્તુ પાત્રમાં ન પડતાં નીચે વેરાઈ જાય.

ખાસખ્ણે ખાઈદૂરઓ :- દાતાથી બહુ દૂર ઊભા રહેવાથી ઉપર કહેલા દોષોની સંભાવના રહે છે. અતિ નજીક ઊભા રહેવાથી દાતાના હાથ, માથા વગેરેનો સ્પર્શ થઈ જાય, દાતાને કે જોનારને સારું ન લાગે, કોઈ પ્રકારનો સંદેહ પણ થઈ શકે, માટે મુનિએ ભિક્ષા ગ્રહણ કરતી વખતે યોગ્ય સ્થળે ઊભા રહેવાનો વિવેક રાખવો જોઈએ.

ખાસુયં :- પ્રાસુક એટલે અચિત વસ્તુ. ગ્રહણ કરે તે વસ્તુ અચિત હોવી જોઈએ. ક્યારેક પ્રાસુક શબ્દનો પ્રયોગ એષણાના દોષોથી રહિત, કલ્પનીય વસ્તુ માટે પણ થાય છે.

ખરકઢં ખિંઢં :- પર એટલે ગૃહસ્થ. ગૃહસ્થો માટે તૈયાર કરેલા આહારાદિ પદાર્થ સાધુ ગ્રહણ કરી શકે છે પરંતુ સાધુ માટે તૈયાર કરેલા હોય, તે આહારાદિ પદાર્થ સાધુ ગ્રહણ કરતા નથી.

અખ્પખાળે અખ્પખીયંમિ :- આ બંને પદોમાં અલ્પ શબ્દ અભાવ વાચક છે, તેથી બંને પદોનો ક્રમશઃ અર્થ બે ઈન્દ્રિય આદિ ત્રસ પ્રાણીઓથી રહિત સ્થાનમાં અને વનસ્પતિનાં બીજ, ધાન્યાદિથી રહિત સ્થાનમાં બેસીને સાધુ આહાર કરે.

ખઢિચ્છખ્ણમ્મિ સંવુઢે :- ઉપરથી ઢંકાયેલા તથા દીવાલ આદિથી સંવૃત્ત સ્થાનમાં સાધુ આહાર કરે, કારણ કે ઉપરથી ખુલ્લા સ્થાનમાં સંપાતિમ (ઊડીને-પડતાં) જીવોની વિરાધના થવાનો સંભવ રહે છે, ખુલ્લી જગ્યામાં આહાર કરતાં પક્ષીનાં મળમૂત્ર આહારમાં પડવાની સંભાવના રહે છે, તે ઉપરાંત અન્ય અનેક અનર્થોની સંભાવના રહે છે.

ચોતરફથી ખુલ્લા સ્થાનમાં કૂતરા, બિલાડાં વગેરે કોઈ પણ પશુ આવી જાય તો, તેને કાઢવામાં વિરાધનાના દોષ લાગે. બાળકો, કૌતુક પ્રકૃતિના જુવાનો અને અનાર્ય લોકો તે આહારાદિને જોઈને સાધુની ઠેકડી ઉડાડે, મજાક કરે, નિંદા કે તિરસ્કાર કરે છે. સાધુની ગોચરીમાં મનોજ્ઞ-અમનોજ્ઞ આહાર અને પ્રાણી આવતાં હોય તથા સાધુઓની પાત્રામાં ખાવાની રીત આદિ જોઈને તે ક્ષુદ્ર લોકોને આશ્ચર્ય, કુતુહલ કે દ્વેષ અથવા ઘૃણા પણ થઈ શકે છે. આવાં અનેક કારણોથી શાસ્ત્રમાં 'ખઢિચ્છખ્ણમ્મિ સંવુઢે' સ્થાનમાં આહાર કરવાનો આદેશ છે.

સાધુને આવું યોગ્ય સ્થાન ન મળે તો પોતાના કપડાથી પડદો કરીને આહાર કરે. તે પડદો એક બાજુ, બે બાજુ કે ત્રણ, ચાર, પાંચ (ઉપર પણ) તરફ કરી શકાય છે. શાસ્ત્રની ભાષામાં તે પડદાને ચિલમિલી કહેવામાં આવે છે.

સમય :— બે અર્થ છે— (૧) સાથે અને (૨) સમતાપૂર્વક. સાધુઓએ પોતાના સાધર્મિક (સાથે રહેનાર) સાધુઓને નિમંત્રણ કરીને, તેમની સાથે આહાર કરવો જોઈએ. સમૂહમાં કે એકલા એકલા સાધુ આહારના સમયે સમભાવપૂર્વક આહાર કરે.

અનુશાસન અભિગમ :-

૩૭ રમણ પંડિણ સાસં, હયં ભદ્રં વ વાહણ ।

બાલં સમ્મઈ સાસંતો, ગલિયસ્સં વ વાહણ ॥૩૭॥

શબ્દાર્થ :- વ = જેવી રીતે, ભદ્રં = ભદ્ર, સારી પ્રકૃતિવાળા, હયં = ઘોડાનો, વાહણ = સવાર (તેનાથી ખુશ રહે છે), પંડિણ = તેમજ વિનીત, પંડિત શિષ્યને, સાસં = શિક્ષા આપનાર ગુરુ પણ, રમણ = પ્રસન્ન થાય છે, વ = જેમ, ગલિયસ્સં = દુષ્ટ અશ્વનો, વાહણ = સવાર દુઃખી થાય છે, બાલં = અજ્ઞાની શિષ્યને અવિનીત શિષ્યને, સાસંતો = શિક્ષા દેનારા ગુરુ, સમ્મઈ = દુઃખી થાય છે, ખેદ પામે છે.

ભાવાર્થ :- જેમ ઉત્તમ ઘોડાને ચલાવતો અશ્વશિક્ષક કે સારથી પ્રસન્ન થાય છે, તેમ વિનીત શિષ્યને શિક્ષણ દેતાં આચાર્ય પ્રસન્ન થાય છે અને જેમ વણકેળવાયેલા ઘોડાને ચલાવનાર સારથી ખેદ પામે છે, તેમ અવિનીત શિષ્યને શિખામણ (બોધ) આપતાં ગુરુ પણ દુઃખી થાય છે.

૩૮ યદ્દુયા મે ચવેડા મે, અક્કોસા ય વહા ય મે ।

કલ્લાણમણુસાસંતો, પાવદિટ્ઠિ ત્તિ મણ્ણઈ ॥૩૮॥

શબ્દાર્થ :- કલ્લાણં = કલ્યાણકારી, અણુસાસંતો = શિક્ષા આપનારા ગુરુ પ્રત્યે, પાવદિટ્ઠિ = પાપ દષ્ટિ ધરાવનાર અવિનીત શિષ્ય, ત્તિ = આ પ્રકારે, મણ્ણઈ = માને કે સમજે, યદ્દુયા મે = મને ટોક્યા જ કરે છે, ચવેડા મે = મને તમાચા માર્યા જ કરે છે, અક્કોસા = આકોશ વચન ગાળો વગેરે દે છે, ય = અને, વહા = પ્રહાર કરે છે, મારે છે.

ભાવાર્થ :- પાપદષ્ટિવાળો અર્થાત્ અવળો વિચાર કરનાર અવિનીત શિષ્ય, ગુરુના કલ્યાણકારી અનુશાસનને, ઠોકર મારવી, તમાચો મારવો, ગાળો દેવી કે પ્રહાર કરવા સમાન અનિષ્ટ, દુઃખદાયક માને છે.

૩૯ પુત્તો મે ભાય ણાઈ ત્તિ, સાહૂ કલ્લાણ મણ્ણઈ ।

પાવદિટ્ઠિ ડ અપ્પાણં, સાસં દાસિત્તિ મણ્ણઈ ॥૩૯॥

શબ્દાર્થ :- સાહૂ = વિનીત સાધુ, સાસં = ગુરુ મહારાજની શિક્ષાને, કલ્લાણ = કલ્યાણકારી, મળ્ણઙ્ = માને છે, મે = મને, પુત્તો = પુત્ર, ભાય = ભાઈ, ણાઈત્તિ = સ્વજન માનીને શિક્ષા આપે છે, ડ = પરંતુ, પાવદિટ્ટિ = અવળો વિચાર કરનાર, અવિનીત શિષ્યને શિક્ષા દેવાથી, અપ્પાણં = પોતાને, સ્વયંને માટે, દાસિત્તિ = દાસ જેવો વ્યવહાર.

ભાવાર્થ :- ગુરુ મને પુત્ર, ભાઈ અને સ્વજનની જેમ આત્મીય સમજી શિક્ષણ આપે છે, એમ વિનીત શિષ્ય ગુરુના અનુશાસનને સુંદર અને કલ્યાણકારી ગણે છે, પરંતુ પાપદષ્ટિવાળો કુશિષ્ય હિતાનુશાસનથી શાસિત થવા પર પણ પોતાને દાસની જેમ હીન સમજે છે. દાસની જેમ મને ગુરુ આદેશ આપે છે, એમ માનીને દુઃખી થાય છે.

આચાર્ય પ્રતિ વિનય :-

૪૦ ણ કોવે આયરિયં, અપ્પાણં પિ ણ કોવે ।
બુદ્ધોવચાઈ ણ સિયા, ણ સિયા તોત્તગવેસે ॥ ૪૦ ॥

શબ્દાર્થ :- આયરિયં = આચાર્ય મહારાજને, ણ કોવે = ક્રોધિત ન કરે, ગુસ્સે ન કરે, અપ્પાણં = પોતાને, પિ = પણ, બુદ્ધોવચાઈ = આચાર્યને દુઃખ આપનારો, ણ સિયા = ન થાય, તોત્તગવેસે = દોષો જોનારો, દોષ જોવાની આદતવાળો, ઇદ્રાન્વેષી, ણ સિયા = ન થાય.

ભાવાર્થ :- વિનીત શિષ્ય આચાર્યને ગુસ્સે ન કરે અને તેમના કઠોર અનુશાસન આદિથી પોતે પણ તેના ઉપર ક્રોધિત ન થાય. વળી તે આચાર્યનો ઉપઘાત કરનાર અર્થાત્ દુઃખ આપનાર ન થાય અને ગુરુનો દોષદર્શી ન થાય.

૪૧ આયરિયં કુવિયં ણચ્ચા, પત્તિણેણ પસાયે ।
વિજ્ઞાવેજ્જ પંજલિડ્ડો, વણ્ણેણ ણ પુણો ત્તિ ય ॥ ૪૧ ॥

શબ્દાર્થ :- પત્તિણેણ = પ્રીતિ વચનોથી, પ્રેમ ભરેલા શબ્દોથી, પસાયે = તેઓને પ્રસન્ન કરે, વિજ્ઞાવેજ્જ = નમ્રતા ભરેલા શબ્દોથી, નિવેદન કરે, પંજલિડ્ડો = હાથ જોડીને, વણ્ણેણ = કહે કે, પુણો = ફરીથી, ત્તિ = એમ, ણ = નહીં કરું.

ભાવાર્થ :- પોતાના કોઈ પણ અયોગ્ય વ્યવહારથી આચાર્યને અપ્રસન્ન થયેલા જાણીને વિનીત શિષ્ય પ્રતીતિકારક અર્થાત્ પ્રસન્નતા ઉપજાવે તેવાં વચનોથી તેમને પ્રસન્ન કરે અને હાથ જોડીને તેમને શાંત કરતાં કહે કે, 'હું ફરીથી કદી પણ આ પ્રમાણે કરીશ નહીં.'

૪૨ ધમ્મજ્જિયં ચ વવહારં, બુદ્ધેહિંઆયરિયં સયા ।
તમાયરંતો વવહારં, ગરહં ણાભિગચ્છે ॥ ૪૨ ॥

શબ્દાર્થ :- સયા = સદા, બુદ્ધેહિં = આચાર્યો દ્વારા, આચરિયં = સેવન કરેલા અને, ધમ્મજ્જિયં = સંયમ ધર્મમાં માન્ય, વવહારં = જે વ્યવહાર છે, આચરણ છે, તં = તેનું, આચરંતો = આચરણ કરનાર, ગરહં = નિંદા, ગાભિગચ્છઈ = પામતો નથી.

ભાવાર્થ :- ધર્મથી અર્જિત અર્થાત્ સંયમધર્મમાં માન્ય જે કોઈ વ્યવહાર છે, આચરણ છે અને જ્ઞાનીઓ દ્વારા કે આચાર્યો દ્વારા જે આચરિત છે, તે વ્યવહારનું આચરણ કરતાં મુનિ ક્યાંય પણ નિંદાને પાત્ર થતાં નથી.

૪૩

મણોગયં વક્કગયં, જાણિત્તાઽઽચરિયસ્સ ડ ।

તં પરિગિજ્ઞ વાયાએ, કમ્મુણા ડવવાયએ ॥ ૪૩ ॥

શબ્દાર્થ :- આચરિયસ્સ = આચાર્ય મહારાજના, મણોગયં = મનમાં રહેલા અભિપ્રાયને, જાણિત્તા = જાણીને, ડ = અને, વક્કગયં = તેમનાં વચનોને સાંભળીને, તં = તેને, વાયાએ = વાણી દ્વારા, પરિગિજ્ઞ = સ્વીકારી, કમ્મુણા = કાર્ય દ્વારા, ડવવાયએ = આચરે, પરિપૂર્ણ કરે.

ભાવાર્થ :- શિષ્ય આચાર્યના મનોગત અને વાણીગત ભાવોને જાણીને, તેને સર્વપ્રથમ વાણીથી ગ્રહણ કરે, પછી કાર્યરૂપમાં પરિણત કરે.

૪૪

વિત્તે અચોઈએ ણિચ્ચં, ચિપ્પં હવઈ સુચોઈએ ।

જહોવઈટ્ટં સુકયં, કિચ્ચાઈં કુવ્વઈ સયા ॥ ૪૪ ॥

શબ્દાર્થ :- વિત્તે = ગુણ સંપન્ન વિનયી શિષ્ય, ણિચ્ચં = સદા, અચોઈએ = પ્રેરણા વિના જ કાર્ય કરનારો હોય, સુચોઈએ = કોઈની પ્રેરણા મળી જાય તો, ચિપ્પં = તત્કાળ, શીઘ્ર (તે કાર્ય કરનારે), હવઈ = થઈ જાય છે, સયા = સદા, જહોવઈટ્ટં = ગુરુના નિર્દેશાનુસાર, સુકયં = સારી રીતે, કિચ્ચાઈં = કાર્યોને, કુવ્વઈ = કરે.

ભાવાર્થ :- વિનયવાન શિષ્ય ગુરુ દ્વારા પ્રેરણાની અપેક્ષા રાખ્યા વિના જ હંમેશાં કાર્ય કરવા માટે તત્પર રહે છે અને ગુરુ વડે પ્રેરણા મળે (આદેશ કે નિર્દેશ મળે) ત્યારે તો તરત જ તે કાર્યોમાં પ્રવૃત્તિ કરે છે અને હંમેશાં ગુરુના આદેશ અનુસાર કાર્યોને રુચિપૂર્વક, સારી રીતે પૂર્ણ કરે છે.

વિવેચન :-

સાસં :- આજ્ઞા આપતા અથવા પ્રમાદથી કોઈ પણ ભૂલ થઈ જવાથી શિક્ષા આપતા.

ચ્છાઈડુયા :- ત્રણ અર્થ છે— (૧) ઠોકર (૨) લાત (૩) મસ્તક ઉપર આંગળાથી પ્રહાર કરવો.

બુદ્ધોવધાઈ :- આચાર્યને પરેશાન કરવા, વચન અને કાયાથી દુઃખ પહોંચાડવું અને તેઓનું અહિત કરવું, તે આચાર્યના ઉપઘાત છે.

ઉદાહરણ :- ગણિના ગુણોથી યુક્ત કોઈ વૃદ્ધ મુનિ વિહારની ઈચ્છા હોવા છતાં પણ (જંઘાબળ) પગની શક્તિ નહિ રહેવાથી એક નગરમાં સ્થિરવાસી થઈ ગયા. ત્યાંના શ્રાવકગણ પણ પોતાના અહોભાગ્ય સમજીને તેમની સેવા કરતા હતા, પરંતુ આચાર્યને દીર્ઘજીવી જોઈ ભારેકર્મી શિષ્ય વિચારવા લાગ્યા— "આપણે આ સ્થિરવાસી ગુરુની ક્યાં સુધી સેવા કરીશું? આથી કોઈ એવો ઉપાય કરીએ કે આચાર્ય પોતે અનશન— સંથારો કરી લે." ત્યાંના શ્રાવકગણ તો હંમેશ સ્નિગ્ધ, મનોજ્ઞ, મધુર, આહારનો આગ્રહ કરતા, પરંતુ શિષ્યો ભિક્ષામાં સાવ નીરસ (રૂક્ષ) આહાર લાવતા અને કહેતા "ભંતે! અહીંના શ્રાવકો યોગ્ય આહાર આપતા નથી, તેઓ વિવેકહીન છે, અમે શું કરીએ?" બીજી બાજુ શ્રાવક લોકો સરસ આહારનો આગ્રહ કરે તો તેઓ તેમને કહેતા કે આચાર્ય શરીર નિર્વાહમાં અત્યંત મમત્વરહિત બની ગયા છે. હવે તેઓ સરસ, સ્નિગ્ધ આહાર લેવા ઈચ્છતા નથી. તેઓ જલ્દી સંલેખના કરવાનું વિચારે છે. આ સાંભળીને શ્રદ્ધાવાન શ્રાવકોએ આવીને સવિનય પ્રાર્થના કરી, "ભગવન્! આપ ભુવનભાસ્કર, તેજસ્વી, પરોપકારી આચાર્ય છો. આપ અમારે માટે ભારરૂપ નથી. અમે યથાશક્તિ આપની સેવા માટે તત્પર છીએ. આપની સેવા કરી અમે અમારી જાતને ધન્ય માનીએ છીએ. આપના શિષ્યો પણ સેવાના ઈચ્છુક છે. તે આપની સેવામાં પ્રસન્ન છે, તો અકાલમાં આપ સંલેખના કેમ ધારણ કરી રહ્યા છો?" ઈગિતજ્ઞ આચાર્ય સમજી ગયા કે શિષ્યોની બુદ્ધિ વિકૃત થઈ ગઈ છે. તેથી હવે આ અપ્રીતિહેતુક (અણગમો ઉપજાવતું) જીવન જીવવાનું શું પ્રયોજન? ધર્માર્થી પુરુષે અપ્રીતિનું કારણ બનવું ઉચિત નથી. તેમણે તુરત જ શ્રાવકોને કહ્યું, "હું સ્થિરવાસ રહીને આ વિનીત સાધુઓ અને આપ શ્રાવકગણને ક્યાં સુધી કષ્ટ આપું? આથી સૌથી શ્રેષ્ઠ એ જ સુંદર માર્ગ છે કે હું સંલેખના ધારણ કરી લઉં!" એમ કહીને તેઓએ શ્રાવકોને સમજાવીને ભક્ત પ્રત્યાખ્યાન અનશન કરી લીધું. આ છે આચાર્ય પ્રત્યે શિષ્યોની કુચેષ્ટા.

આ બુદ્ધોપઘાતી શિષ્યનું દષ્ટાંત છે. જેણે આચાર્યને અનશન વ્રત ધારણ કરાવ્યું.

તોત્તગવેસણ :- જેનાથી વ્યથિત, પીડિત કે દુઃખી કરવામાં આવે અથવા દુઃખી થવામાં આવે, એવા દોષોને તોત્ર કહેવાય છે. આવા બીજાના દોષો જોનારને. તોત્રગવેષક કહેવામાં આવ્યો છે. સાધુએ આવા પરદોષદર્શી કે છિદ્રાન્વેષી ન થવું જોઈએ.

પત્તિણ પસાયણ :- વિશ્વાસ ઊપજાવતાં વચનોથી અથવા શાંતિપૂર્વક હાર્દિક ભક્તિ ભરેલા સન્માન સૂચક શબ્દોથી ગુરુને પ્રસન્ન કરે.

વિનીતને લૌકિક અને લોકોત્તર લાભ :-

૪૫

णच्चा णमइ मेहावी, लोए कित्ती से जायए ।

हवइ किच्चाणं सरणं, भूयाणं जगई जहा ॥ ४५ ॥

શબ્દાર્થ :- णच्चा = વિનયના સ્વરૂપને જાણીને, मेहावी = બુદ્ધિમાન શિષ્ય, णमइ = વિનમ્ર થઈ જાય છે, लोए = લોકોમાં, से = તેની, कित्ती = કીર્તિ, जायए = ફેલાઈ જાય છે, जहा = જેવી રીતે, जगई = પૃથ્વી, भूयाणं = બધાં પ્રાણીઓ માટે, किच्चाणं = બધાં શુભ અનુષ્ઠાનો, सद्गुणोનો, सरणं

= આધારરૂપ, હવઈ = હોય છે.

ભાવાર્થ :- પૂર્વોક્ત વિનયસૂત્રોને જાણીને જે મેધાવી શિષ્ય તેનું આચરણ કરે છે, તેની કીર્તિ જગતમાં ફેલાઈ જાય છે. જેમ પૃથ્વી પ્રાણીઓ માટે આધારરૂપ હોય છે, તેમ તે વિનીત શિષ્ય સમસ્ત શુભ અનુષ્ઠાનો અને સદ્ગુણો માટે શરણભૂત થઈ જાય છે અર્થાત્ ભંડાર થઈ જાય છે.

૪૬ પુજ્જા જસ્સ પસીયંતિ, સંબુદ્ધા પુવ્વસંથુયા ।
પસણ્ણા લાભઈસ્સંતિ, વિઝલં અટ્ટિયં સુયં ॥૪૬॥

શબ્દાર્થ :- સંબુદ્ધા = તત્ત્વજ્ઞાની, પુવ્વસંથુયા = પહેલાંથી જ શિષ્યના વિનયાદિ ગુણોથી પરિચિત, પુજ્જા = પૂજ્ય આચાર્ય મહારાજ, જસ્સ = જે શિષ્ય પર, પસીયંતિ = પ્રસન્ન થાય છે, પસણ્ણા = પ્રસન્ન થયેલા તે ગુરુ શિષ્યને, અટ્ટિયં = પ્રયોજનભૂત, સારભૂત, વિઝલં = વિપુલ, વિશાળ, સુયં = શ્રુતજ્ઞાનનો, લાભઈસ્સંતિ = લાભ આપતા રહેશે.

ભાવાર્થ :- પહેલાંથી જ શિષ્યના વિનય આદિ ગુણોથી પરિચિત, પૂજ્ય આચાર્ય કે ગુરુ વગેરે જેનાં આચરણોથી સંતુષ્ટ થઈ જાય છે, તે પ્રસન્ન થયેલા ગુરુ તેને મોક્ષના પ્રયોજનભૂત વિપુલ શ્રુતજ્ઞાનનો લાભ પ્રાપ્ત કરાવે છે.

૪૭ સ પુજ્જસત્થે સુવિણીયસંસણ, મણોરુઈ ચિટ્ટુઈ કમ્મસંપયા ।
તવોસમાયારિ-સમાહિ-સંવુડે, મહજ્જુઈ પંચ વયાઈં પાલિયા ॥૪૭॥

શબ્દાર્થ :- સ = આવો તે વિનીત શિષ્ય, પુજ્જસત્થે = પૂજ્ય શાસ્ત્ર થઈ જાય, તેનું શાસ્ત્રજ્ઞાન સન્માનિત થઈ જાય, સુવિણીયસંસણ = સંશયોથી રહિત થઈ જાય, સંશયો ઓછા થઈ જાય, કમ્મસંપયા = પોતાની કાર્ય કુશળતાથી, મણોરુઈ = ગુરુના મનમાં, ચિટ્ટુઈ = વસી જાય, તવો સમાયારિ સમાહિ સંવુડે = તપ, સમાચારી સમાધિભાવની સાથે, પંચ = પાંચ, વયાઈં = મહાવ્રતોનું, પાલિયા = પાલન કરી, મહજ્જુઈ = ઘણો તેજસ્વી થઈ જાય છે.

ભાવાર્થ :- ગુરુજનોની પ્રસન્નતાથી વિપુલ શાસ્ત્રજ્ઞાન મેળવનાર તે શિષ્ય પૂજ્યશાસ્ત્ર (જેનું શાસ્ત્રજ્ઞાન લોકોમાં સન્માનિત થઈ જાય છે. તેના બધા સંશયો દૂર થઈ જાય છે. તે ગુરુના મનને આનંદ આપનાર બને છે, વળી તે કર્મસંપદાથી અર્થાત્ કાર્યક્ષમતાથી યુક્ત બને છે, તે તપ સમાચારી અને સમાધિથી સંપન્ન બને છે. તે પાંચ મહાવ્રતોનું પાલન કરીને મહાન દ્યુતિમાન થઈ જાય છે અર્થાત્ તપના તેજથી તેજસ્વી થઈ જાય છે.

૪૮ સ દેવગંધવ્વ-મણુસ્સપૂણ, ચઈત્તુ દેહં મલપંકપુવ્વયં ।
સિદ્ધે વા હવઈ સાસણ, દેવે વા અપ્પરણ મહિટ્ટિણ ॥૪૮॥

-ત્તિ બેમિ।

શબ્દાર્થ :- દેવગંધવ્વ-મણુસ્સ પૂણ = દેવ ગંધર્વ અને મનુષ્ય દ્વારા પૂજિત, સ = તે (વિનીત

શિષ્ય), મલપંકપુવ્વયં = મળમૂત્રથી ભરેલાં આ, દેહં = અપવિત્ર શરીરને, ચઇતુ = છોડીને આ જન્મમાં, સાસણ = શાશ્વત, સિદ્ધે = સિદ્ધ, હવઇ = થઈ જાય છે, વા = અથવા, અપ્પરણ = કર્મ શેષ રહી જાય તો, મહિઙ્ગિણ = મહાન ઋદ્ધિવાળો, દેવે = દેવ થાય છે, ત્તિ બેમિ = એ પ્રમાણે ભગવાને કહ્યું છે.

ભાવાર્થ :- દેવો, ગાંધર્વો અને મનુષ્યોથી પૂજિત તે વિનયી શિષ્ય મલપંકથી નિર્મિત આ દેહનો ત્યાગ કરી તે જ જન્મમાં શાશ્વત સિદ્ધ (મુક્ત) થાય છે અથવા અલ્પ કર્મરજવાળો (હળુકર્મી), મહાન ઋદ્ધિસંપન્ન દેવ થાય છે. શ્રી સુધર્માસ્વામી પોતાના શિષ્ય જંબૂસ્વામીને કહ્યું - 'હે આયુષ્યવાન જંબૂ ! ભગવાન મહાવીર સ્વામીએ આ પ્રમાણે કહ્યું છે.'

વિવેચન :-

વિનયી શિષ્યને પ્રાપ્ત થતી ઉપલબ્ધિઓ :- (૧) લોકવ્યાપી કીર્તિ (૨) ધર્માચરણો, ગુણો, સદનુષ્ઠાનો માટે આધારભૂત બનવું (૩) પૂજ્યવરોની પ્રસન્નતા (૪) પૂજ્યવરોની પ્રસન્નતાથી પ્રચુર શ્રુતજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ (૫) શાસ્ત્રીયજ્ઞાનની સમ્માનનીયતા (૬) સર્વ સંશય નિવૃત્તિ (૭) ગુરુજનોનાં મનમાં સ્થાન પામવું (૮) કર્મસંપદાથી અર્થાત્ કાર્યક્ષમતાથી સંપન્ન થવું (૯) તપ, સમાચારી અને સમાધિની સંપન્નતા (૧૦) પંચમહાવ્રતના પાલનથી પ્રાપ્ત થતી મહાદ્યુતિમત્તા (૧૧) દેવ, ગંધર્વ અને માનવ દ્વારા પૂજનીયતા (૧૨) દેહત્યાગ પછી સર્વથા મુક્તિ અથવા થોડાં કર્મો રહી જવાથી મહદ્ધિક દેવ થવું.

કિચ્ચાણં સરણં :- અનુષ્ઠાનોના આધારભૂત-શરણભૂત અથવા આચાર્ય અને ગુરુજનોના આધારભૂત-અવલંબનભૂત સહયોગી.

અદ્વિયંસુયં :- અર્થ પરમાર્થ યુક્ત શ્રુતજ્ઞાન અથવા મોક્ષાર્થ સાધક જ્ઞાન.

પુજ્જસત્થે :- (૧) પૂજ્યશાસ્ત્ર. જેનું શાસ્ત્રીય જ્ઞાન લોકોમાં સમ્માનનીય હોય છે. (૨) પુજ્જશાસ્તા - જે પોતાના શાસ્તા અર્થાત્ ગુરુને પૂજનીય બનાવે છે અથવા તે સ્વયં પૂજનીય આચાર્ય કે ગુરુરૂપે અનુશાસ્તા બની જાય છે. (૩) પુજ્જશસ્ત - સ્વયં પૂજ્ય તેમજ શસ્ત અર્થાત્ પ્રશંસનીય બની જાય છે.

મળોરૂઈ ચિટ્ટુઙ્ગ :- ગુરુજનોના વિનયથી શાસ્ત્રીય જ્ઞાનમાં વિશારદ કે નિપુણ એવો શિષ્ય તેમનાં મનમાં પ્રીતિપાત્ર બની રહે છે, સ્થાન પામી જાય છે.

કમ્મસંપયા (કર્મસંપદા) :- દશવિધ સમાચારીરૂપ ક્રિયાથી સંપન્ન અર્થાત્ કાર્ય કરવામાં કુશળ.

દ્યુતિસમ્પન્નતા :- અક્ષીણમહાનસ આદિ લબ્ધિઓથી સંપન્ન થવું અને સાધુની ક્રિયાના અનુષ્ઠાનની મહત્તાથી ઉત્પન્ન પુલાક (જૈનમુનિ કે જિનશાસનની રક્ષાર્થે વપરાતી શક્તિ) આદિ લબ્ધિરૂપસંપત્તિઓથી સંપન્ન થવું.

મલપંકપુવ્વયં :- (૧) આત્મશુદ્ધિનું વિદ્યાતક હોવાથી પાપ કર્મ એક પ્રકારનો મલ છે અને તે પંક (કાદવ) છે. આ શરીરની પ્રાપ્તિનું કારણ કર્મમલ હોવાથી તે ભાવતઃ મલપંકપૂર્વક છે. (૨) આ શરીરની

ઉત્પત્તિ માતાની રજ અને પિતાના વીર્યથી થાય છે. માતાની રજ મલ છે અને પિતાનું વીર્ય પંક છે. આમ આ દેહ દ્રવ્યથી પણ મલપંક (રજ-વીર્ય) છે. આ શરીર અશુચિનો ભંડાર છે.

અપ્પરણ (અલ્પરજા) : જેનાં બધ્યમાન કર્મો અલ્પ છે અથવા જેનાં કર્મ ઘણાં જ ઓછાં બાકી હોય તેવો હળુકર્મી જીવ.

ત્તિ બેમિ : ભગવાને એમ કહ્યું છે. ત્તિ બેમિ નો શબ્દાર્થ થાય છે કે 'એ પ્રમાણે (ભગવાને કહ્યું છે એ પ્રમાણે) હું કહું છું' અર્થાત્ સુધર્માસ્વામી જંબૂસ્વામીને કહે છે. પ્રત્યેક અધ્યયન પૂર્ણ થાય ત્યાં સમાપ્તિ સૂચક ત્તિ બેમિ પાઠ જોવા મળે છે. તેના બે રીતે અર્થ થાય છે. (૧) આ પ્રમાણે સુધર્મા સ્વામીએ જંબૂસ્વામીને કહ્યું અથવા (૨) આ પ્રમાણે ભગવાને કહ્યું છે. પ્રસ્તુતમાં સર્વ સ્થાને બીજો અર્થ ગ્રાહ્ય કરેલ છે.

ઉપસંહાર :- વિનય એટલે વિશિષ્ટ નીતિ. નીતિ એ ધર્મનો પાયો છે. ગુરુજનના વિનયથી સત્સંગ થાય શાસ્ત્રના રહસ્ય સમજાય છે અને રહસ્ય જાણ્યા પછી વિકાસ પંથે જવાય છે. એ વિકાસથી દેવગતિ કે મોક્ષગતિ મેળવી શકાય છે. વિનયનો અર્થ અહીં અર્પણતા છે. જૈનદર્શનના સિદ્ધાંત મુજબ પરમાત્મા પ્રત્યેની અર્પણતા એ ભક્તિ છે, જ્યારે ગુરુ કે આચાર્ય તરફની અર્પણતા તે ધર્મ કે કર્તવ્ય છે. પ્રીતિ આજ્ઞાપાલન અને વિચક્ષણતા, આ ત્રણેય ગુણો અર્પણતામાં હોવા જરૂરી છે. અર્પણતાથી જ અહંકારનો નાશ થાય છે. અહંકારના નાશ વિના આત્મશોધન શક્ય નથી. આત્મશોધનના માર્ગ વિના પરમ સુખ કે શાંતિનો રસાસ્વાદ માણી શકાતો નથી.

॥ અધ્યયન-૧ સંપૂર્ણ ॥

બીજું અધ્યયન

પરિચય :

પ્રસ્તુત દ્વિતીય અધ્યયનનું નામ 'પરીષદ' છે. સંયમના કઠોર માર્ગ પર ચાલતાં સાધકના જીવનમાં પરીષદોનું આવવું સ્વાભાવિક છે, કેમ કે સાધકનું જીવન પાંચ મહાવ્રત, પાંચ સમિતિ, ત્રણ ગુપ્તિ તથા સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યક્ચારિત્રની મર્યાદાઓથી બંધાયેલું છે. આ મર્યાદાના પાલનમાં સાધક જીવનની સુરક્ષા છે. મર્યાદાપાલન સમયે સંયમ માર્ગથી ચલિત કરનારાં કષ્ટો તેમજ સંકટો સાધુની કસોટી છે. જે સાધક આવનારાં કષ્ટો તથા પ્રતિકૂળતાઓને પ્રસન્નતાપૂર્વક, ધીરજ અને સમભાવથી સહન કરી પોતાની મર્યાદાઓની લક્ષમણરેખામાં રહે છે, અહિંસાદિ ધર્મોને સુરક્ષિત રાખે છે, તે જ તેનો પરીષદો ઉપરનો વિજય છે.

જેને સર્વ પ્રકારે સહન કરાય, તેવા સંયમજીવનમાં સ્વભાવિક આવતાં કષ્ટોને **પરીષદ** કહે છે. પરીષદ સંયમના શુદ્ધપાલનની ભાવનાથી અને કર્મ નિર્જરાના લક્ષ્યથી સહન કરવામાં આવે છે.

સંયમજીવનમાં દુઃખ કે કષ્ટ આવે, ત્યારે સંકલેશમય પરિણામો ન થવાં દેવા, ભૂખ, તરસ વગેરેની વેદનાઓને સમ્યગ્જ્ઞાનપૂર્વક અને શાંતિપૂર્વક સહન કરી, સંયમભાવોમાં સ્થિર રહેવું, તે '**પરીષદ જય**' છે.

સાધક માટે પરીષદ બાધક નથી પરંતુ કર્મક્ષય કરવામાં સહાયક તેમજ ઉપકારક છે. ધીર, વીર અને દૃઢ મનોબળવાળા સાધક સંયમ અને તપના કઠોર માર્ગ ઉપર ચાલતાં પરીષદથી ગભરાતા નથી કે ઉદ્વિગ્ન પણ થતા નથી, પોતાના સંયમની મર્યાદામાંથી ચલિત પણ થતા નથી. સાધક પરીષદને શાંતિ, ધૈર્ય અને સમભાવથી કે સમ્યગ્જ્ઞાનપૂર્વક સહન કરીને પોતે સ્વીકારેલા માર્ગ ઉપર મક્કમ રહે છે. તે પરીષદોથી બચવાનો પ્રયત્ન કરતા નથી અને પોતે સ્વીકારેલી પ્રતિજ્ઞાની વિરુદ્ધ આચરણ પણ કરતા નથી. પરીષદ આવે, ત્યારે તે વસ્તુસ્થિતિના દષ્ટા બની તેને માત્ર જાણી લે છે અને આત્મજાગૃતિપૂર્વક સંયમની સુરક્ષાનું સતત ધ્યાન રાખે છે.

જે સાધક પરીષદને દુઃખકારી કે કષ્ટદાયક માન્યા વિના જ્ઞાતા દષ્ટા બનીને સ્વેચ્છાએ સમભાવપૂર્વક સ્વીકાર કરે છે, તે જ ખરો 'પરીષદ વિજયી' છે. વસ્તુતઃ સાધકનું સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યક્ચિંતન જ આંતરિક અનુકૂળતા અને સુખનું કારણ બની તેને પરીષદ વિજયી બનાવે છે.

પરીષદ અને કાયકલેશમાં અંતર છે. (૧) કાયકલેશ એ બાહ્ય તપ છે અર્થાત્ જે કષ્ટ કે તપ કર્મક્ષય કરવા માટે સ્વેચ્છાએ સ્વીકાર કરવામાં આવે તે કાયકલેશતપ છે. જેમ કે ગ્રીષ્મ ઋતુમાં આતાપના લેવી, શીતકાલમાં ઠંડી લાગે તેવા સ્થાનમાં સૂવું, અનેક પ્રકારની પડિમાઓને સ્વીકારવી, વિધવિધ આસનથી

શરીરને કષ્ટ આપવું વગેરે. (૨) સંયમ સાધના કરતાં ક્ષુધાદિ કષ્ટો ઉપસ્થિત થાય, તો તેને નિર્જરાના લક્ષે સહન કરી લેવા, તે પરીષદજય છે.

આ અધ્યયનમાં બાવીસ પરીષદનું કથન છે. જેમાં પ્રજ્ઞા અને અજ્ઞાનની ઉત્પત્તિનું કારણ જ્ઞાનાવરણીયકર્મ છે. અલાભનું કારણ અંતરાય કર્મ છે. અરતિ, અચેલ, સ્ત્રી, નિષદ્યા, યાયના, આકોશ અને સત્કાર પુરસ્કાર, આ સાત પરીષદ યારિત્ર મોહનીયના ઉદયથી છે. દર્શન પરીષદમાં દર્શન મોહનીયનો ઉદય કારણ છે અને બાકીના ૧૧ પરીષદોની ઉત્પત્તિનું કારણ વેદનીય કર્મ છે. આમ આ અધ્યયનમાં પરીષદોનાં વિવેચનરૂપે સંયમી સાધકની સંયમચર્યાનું સાંગોપાંગ નિરૂપણ છે.

● બીજું અધ્યયન ●

પરીષદ

પરીષદ અને તેના પ્રકાર :-

૧ સુયં મે આઠસં ! તેણં ભગવયા એવમક્ષાયં- ઇહ ખલુ બાવીસં પરીસહા સમણેણં ભગવયા મહાવીરેણં કાસવેણં પવેઙ્ગયા, જે ભિક્ખૂ સોચ્ચા, ણચ્ચા, જિચ્ચા, અભિભૂય ભિક્ખાયરિયાએ પરિવ્વયંતો પુટ્ટો ણો વિણિહણ્ણેજ્જા ।

શબ્દાર્થ :- આઠસં = હે આયુષ્યમાન, પુણ્યવાન (સન્માન સાથેનું એક સંબોધન છે), મે = મેં, સુયં = સાંભળ્યું છે, તેણં = તે, ભગવયા = ભગવાને, એવં = આ રીતે, અક્ષાયં = કહ્યું છે, ઇહ ખલુ = અહીં જિનશાસનમાં, કાસવેણં = કાશ્યપ ગોત્રીય, સમણેણં = શ્રમણ, ભગવયા = ભગવાન, મહાવીરેણં = મહાવીર સ્વામીએ, બાવીસં = બાવીસ, પરીસહા = પરીષદ, પવેઙ્ગયા = કહ્યા છે, જે = જેને, સોચ્ચા = સાંભળીને, ણચ્ચા = તેનાં સ્વરૂપને જાણીને, સમજીને, જિચ્ચા = પરિચિત થઈને, અભ્યસ્ત કરીને, અભિભૂય = જીતીને, સહન કરીને, ભિક્ખૂ = સાધુ, ભિક્ખાયરિયાએ = ભિક્ષાયર્યામાં, સંયમ આચારમાં, પરિવ્વયંતો = રહેતાં, આચરણ કરતાં, પુટ્ટો = એ પરીષદો ઉપસ્થિત થવાથી, ણો વિણિહણ્ણેજ્જા = સંયમથી વિચલિત ન થાય, સંયમના આચરણને ન બગાડે.

ભાવાર્થ :- હે આયુષ્યમાન! મેં સાંભળ્યું છે કે તે ભગવાને આ પ્રમાણે કહ્યું છે-

આ જિનશાસનમાં બાવીસ પરીષદ કાશ્યપ ગોત્રીય શ્રમણ ભગવાન મહાવીર દ્વારા કહેવામાં આવ્યા છે. તેને સાંભળી, જાણી, અભ્યાસ દ્વારા પરિચિત કરી, તેનો પરાભવ કરી અર્થાત્ પરીષદને જીતીને સંયમ પાલન કરતાં સાધક પરીષદ આવવાથી દુઃખી થતા નથી, વિચલિત થતા નથી.

૨ કયરે તે ખલુ બાવીસં પરીસહા સમણેણં ભગવયા મહાવીરેણં કાસવેણં પવેઙ્ગયા, જે ભિક્ખૂ સોચ્ચા, ણચ્ચા, જિચ્ચા, અભિભૂય ભિક્ખાયરિયાએ પરિવ્વયંતો પુટ્ટો ણો વિણિહણ્ણેજ્જા ?

શબ્દાર્થ :- કયરે = કયા છે ?

ભાવાર્થ :- શિષ્ય પૂછે છે- હે ભગવાન ! તે બાવીસ પરીષદો કયા છે ? જેને કાશ્યપ ગોત્રીય શ્રમણ ભગવાન મહાવીરે કહ્યા છે ? તેને સાંભળીને, જાણીને, અભ્યાસથી પરિચિત કરી, તેનો પરાભવ કરીને

અર્થાત્ પરીષદને જીતીને સંયમનું પાલન કરતાં સાધક પરીષદ આવવાથી વિચલિત થતા નથી ?

વિવેચન :-

સુયં મે આઠસં તેણં ભગવયા એવમક્ષાયં :- આ ઉત્થાનિકા વાક્ય છે. વિષયનો પ્રારંભ કરતાં પહેલાં જ શિષ્યની શ્રદ્ધાની દૃઢતા માટે કહે છે કે હું જે કાંઈ કથન કરું છું, તે વિષય મેં સર્વજ્ઞ તીર્થંકર ભગવાન પાસેથી આ પ્રમાણે સાંભળ્યો હતો. તે જ હું કહું છું અર્થાત્ ગુરુનું કથન સર્વજ્ઞના કથનાનુસાર જ છે, તેથી તેમાં આંશિક પણ શંકાને સ્થાન નથી.

સોચ્ચા ણચ્ચા :- પ્રથમ સૂત્રમાં સુધર્માસ્વામીએ પરીષદોથી પરાજિત નહિ થવાના ઉપાયો બતાવ્યા છે. (૧) પરીષદોનું સ્વરૂપ ગુરુ પાસેથી સાંભળીને (૨) તેનું યથાર્થ સ્વરૂપ જાણીને (૩) તેને જીતવાનો વારંવાર અભ્યાસ કરીને, તેનાથી પરિચિત થઈને (૪) પરીષદોનાં સામર્થ્યનો સામનો કરી તેને પરાભૂત કરીને અથવા જીતીને. તેનો સારાંશ એ છે કે સાધકે આ ઉપાયો દ્વારા પરીષદો પર વિજય મેળવવો જોઈએ.

પુટ્ટો ણો વિણિહણ્ણેજ્જા :- પૂર્વોક્ત ઉપાયોને સ્વીકારેલા સાધક તે પરીષદોથી આકાંત થાય, ત્યારે સંયમ તથા શરીરના અનેક પ્રકારના વિનાશથી બચી જાય છે.

ભિક્ષાયરિયાએ પરિવ્વયંતો :- અહીં ભિક્ષાયર્યા શબ્દ સંયમચર્યાના પર્યાયવાચી શબ્દરૂપે પ્રયુક્ત થયો છે અર્થાત્ સંયમ પર્યાયમાં વિચરણ કરતાં.

૩ **इमे ते खलु बावीसं परीसहा समणेणं भगवया महावीरेणं कासवेणं पवेइया,** જે ભિક્ષૂ સોચ્ચા, ણચ્ચા, જિચ્ચા, અભિભૂય, ભિક્ષાયરિયાએ પરિવ્વયંતો પુટ્ટો ણો વિણિહણ્ણેજ્જા, તં જહા- ૧. દિગ્ગિહા પરીસહે ૨. પિવાસા પરીસહે ૩. સીય પરીસહે ૪. ડસિણ પરીસહે ૫. દંસમસય પરીસહે ૬. અચેલ પરીસહે ૭. અરહ પરીસહે ૮. ઇત્થી પરીસહે ૯. ચરિયા પરીસહે ૧૦. ણિસીહિયા પરીસહે ૧૧. સેજ્જા પરીસહે ૧૨. અક્કોસ પરીસહે ૧૩. વહ પરીસહે ૧૪. જાયણા પરીસહે ૧૫. અલાભ પરીસહે ૧૬. રોગ પરીસહે ૧૭. તણ્ણાસ પરીસહે ૧૮. જલ્લ પરીસહે ૧૯. સક્કારપુરક્કાર પરીસહે ૨૦. પણ્ણા પરીસહે ૨૧. અણ્ણાણ પરીસહે ૨૨. દંસણ પરીસહે।

शब्दार्थ :- તે = તે, इमे खलु = આ પ્રમાણે તં જહા = તે ૨૨ પરીષદ આ પ્રમાણે છે, (૧) દિગ્ગિહા પરીસહે = ક્ષુધા (ભૂખ)નો પરીષદ, (૨) પિવાસા પરીસહે = તરસ નો પરીષદ, (૩) સીય પરીસહે = ઠંડીનો પરીષદ, (૪) ડસિણ પરીસહે = ગરમીનો પરીષદ, (૫) દંસમસય પરીસહે = ડાંસ મચ્છર વગેરેથી થનારો પરીષદ, (૬) અચેલ પરીસહે = ઓછાં વસ્ત્રથી થનાર પરીષદ, (૭) અરહ પરીસહે = સંયમમાં અરુચિ થવાનો પરીષદ, (૮) ઇત્થી પરીસહે = સ્ત્રીનો પરીષદ, (૯) ચરિયા પરીસહે = ચાલવાનો પરીષદ, (૧૦) ણિસીહિયા પરીસહે = એકાંત સ્થાનમાં

બેસવાનો પરીષદ, (૧૧) સેજ્જા પરીસહે = રહેવાના સ્થાનની પ્રતિકૂળતાનો પરીષદ, મકાનનો પરીષદ, (૧૨) અક્કોસ પરીસહે = ગાળો, અપશબ્દો વગેરે કઠોર વચનોનો પરીષદ, (૧૩) વહ પરીસહે = માર-પીટ વગેરેનો પરીષદ, (૧૪) જાયણા પરીસહે = ભિક્ષા માંગવાનો પરીષદ, (૧૫) અલાભ પરીસહે = પદાર્થોની યાચના કરવા છતાં ન મળવાથી થતો પરીષદ, (૧૬) રોગ પરીસહે = શરીરમાં રોગ-વ્યાધિ થવાનો પરીષદ, (૧૭) તણ ફાસ પરીસહે = તૃણ, કંટક વગેરે ખૂંચવાનો પરીષદ, (૧૮) જલ્લ પરીસહે = પરસેવાનો, મેલનો પરીષદ, (૧૯) સક્કારપુરક્કાર પરીસહે = માન સમ્માનથી કે તેની ઈચ્છાથી થતો પરીષદ, (૨૦) પણ્ણા પરીસહે = અલ્પ બુદ્ધિનો પરીષદ, (૨૧) અણ્ણાણ પરીસહે = આત્માજ્ઞાન ન થવાનો પરીષદ અર્થાત્ અવધિજ્ઞાન વગેરે ન થવાનો પરીષદ, (૨૨) દંસણ પરીસહે = ધર્મમાં શ્રદ્ધાથી વિચલિત થવાનો પરીષદ.

ભાવાર્થ :- કાશ્યપ ગોત્રીય શ્રમણ ભગવાન મહાવીરે પ્રરૂપેલા બાવીસ પરીષદોને સાંભળીને, જાણીને, અભ્યાસ દ્વારા પરિચિત કરીને, તેનો પરાભવ કરીને અર્થાત્ તેને જીતીને ભિક્ષાયર્યા માટે વિચરતા સાધક તેનાથી આકાંત થઈને પણ વિચલિત થતા નથી. તે પરીષદો આ પ્રમાણે છે—

(૧) ક્ષુધા પરીષદ (૨) પિપાસા પરીષદ (૩) શીત પરીષદ (૪) ઉષ્ણ પરીષદ (૫) ડાંસ મચ્છર પરીષદ (૬) અચેલ પરીષદ (૭) અરતિ પરીષદ (૮) સ્ત્રી પરીષદ (૯) ચર્યા પરીષદ (૧૦) નિષદ્યા પરીષદ (૧૧) શય્યા પરીષદ (૧૨) આકોશ પરીષદ (૧૩) વધ પરીષદ (૧૪) યાચના પરીષદ (૧૫) અલાભ પરીષદ (૧૬) રોગ પરીષદ (૧૭) તૃણ સ્પર્શ પરીષદ (૧૮) જળ (મેલ) પરીષદ (૧૯) સત્કાર પુરસ્કાર પરીષદ (૨૦) પ્રજ્ઞા પરીષદ (૨૧) અજ્ઞાન પરીષદ (૨૨) દર્શન પરીષદ.

પરીષદ કથનની પ્રતિજ્ઞા :-

૧ પરીસહાણં પવિભત્તિ, કાસવેણં પવેઙ્ગયા ।
તં મ્હે ઉદાહરિસ્સામિ, આણુપુલ્લિં સુણેહ મે ॥૧॥

શબ્દાર્થ :- પરીસહાણં = પરીષદોના જે, પવિભત્તિ = વિભાગો, ભેદો, પવેઙ્ગયા = કલા છે, તં = તે ભેદોનું સ્વરૂપ, મ્હે = તમોને, ઉદાહરિસ્સામિ = હું કહીશ, આણુપુલ્લિં = કમશઃ, મે = મારાથી, સુણેહ = સાંભળો.

ભાવાર્થ :- હે જંબૂ! કાશ્યપ ગોત્રીય ભગવાન મહાવીરે પરીષદોના જે પ્રકારો વર્ણવ્યા છે, તે હું તમને કહીશ અર્થાત્ હું કહું છું, તે તમે કમશઃ સાંભળો.

(૧) ક્ષુધા પરીષદ :-

૨ ઢિગિંછા-પરિગ્ગ દેહે, તવસ્સી મ્હિક્કૂ થામવં ।
ણ છિંદે, ણ છિંદાવણ, ણ પણ પયાવણ ॥૨॥

શબ્દાર્થ :- દિગ્ગિંછા-પરિગણ દેહે = ભૂખથી શરીર પીડાવા છતાં પણ, થામવં = સંયમ બળવાળા, ધૈર્ય યુક્ત, બળશાળી, તવસ્સી = તપસ્વી, ભિક્ષુ = સાધુ, ણ છિંદે = ફળ વગેરે સ્વયં ન સુધારે, ણ છિંદાવણ = બીજા પાસે ન સુધારાવે, ણ પણ = સ્વયં ન પકાવે, ન રાંધે, ણ પયાવણ = બીજા પાસે ન રંધાવે.

ભાવાર્થ :- શરીર ભૂખથી પીડિત થઈ જાય, તો પણ સામર્થ્ય સંપન્ન (સ્થિર પરિણામી) તપસ્વી ભિક્ષુ કોઈ ફળ આદિને પોતે તોડે કે સુધારે નહિ કે બીજા પાસે તોડાવે કે સુધારાવે નહિ, પોતે ભોજન રાંધે નહિ, બીજા પાસે રંધાવે નહિ.

૩

કાલી-પવ્વંગ-સંકાસે, કિસે ધમણિસંતણ ।

માયણ્ણે અસણ-પાણસ્સ, અદીણ મણસો ચરે ॥૩॥

શબ્દાર્થ :- કાલી પવ્વંગ સંકાસે = કાગડાની જાંઘ જેવું અથવા કાલી પર્વક ઘાસની જેમ, શરીર દુર્બળ થઈ જાય, ધમણિસંતણ = નસો દેખાવા લાગે, કિસે = શરીર દુર્બળું પાતળું થઈ જાય, તો પણ, અસણ પાણસ્સ = શુદ્ધ આહાર પાણીની, માયણ્ણે = મર્યાદાને જાણનારો સાધુ, અદીણ મણસો = મનમાં દીનતાનો ભાવ લાવ્યા વિના, ચરે = સંયમમાર્ગમાં વિચરે, સંયમભાવમાં રહે.

ભાવાર્થ :- ઘણા સમયથી ભૂખ સહન કરવાથી કાલીપર્વક નામના ઘાસની જેમ અથવા કાગડાની જાંઘની જેમ શરીર સૂકાઈને દુર્બળ થઈ જાય, કૃશ થઈ જાય, નાડીઓ દેખાવા લાગે તો પણ આહાર-પાણીની મર્યાદાને જાણનાર ભિક્ષુ દીન બન્યા વિના પ્રસન્ન ચિત્તે સંયમમાર્ગમાં વિચરણ કરે.

વિવેચન :-

બાવીસ પરીષદમાં પહેલો ક્ષુધા પરીષદ છે, કારણ કે ચૂર્ણિકારે કહ્યું છે કે 'ક્ષુધાસમા નાસ્તિ શરીર વેદના' ભૂખ જેવી બીજી કોઈ શારીરિક વેદના નથી, તેથી ક્ષુધાને પહેલાં કહી છે. ક્ષુધાની ગમે તેટલી વેદના થતી હોય, તો પણ તેને સહન કરનાર સંયમી સાધુએ જાતે કે અન્ય દ્વારા આહાર પકાવવો, ફલાદિનું છેદન કરવું નહીં તથા તેને ખરીદવું નહીં. પોતે સ્વીકારેલી મર્યાદાથી વિપરીત અનેષણીય, અકલ્પનીય આહાર લેવો નહિ. ક્ષુધા વેદનાને સમભાવપૂર્વક સહન કરવી, તે જ ક્ષુધા પરીષદનો વિજય છે. ક્ષુધા પરીષદ વિજયી સાધક નવકોટિ વિશુદ્ધ ભિક્ષામર્યાદાનું ઉલ્લંઘન ક્યારેય કરતા નથી.

કાલી-પવ્વંગ-સંકાસે :- કાગડાની જાંઘ- કાગડાના પગનો ઉપરનો ભાગ. તેના જેવા પાતળા. બૃહદ્વૃત્તિ અનુસાર કાકજંઘા નામના તૃણનું પર્વ સ્થૂલ અને વચ્ચેના ભાગમાં પાતળું હોય છે. એ જ રીતે જે સાધકનાં ગોઠણ, કોણી વગેરે સ્થૂલ હોય અને હાથ પગ પાતળા થઈ ગયા હોય તેને કાલીપર્વસકાશાંગ (કાલીપવ્વંગસંકાસે) કહેવામાં આવે છે. ભૂખ પરિષદથી અથવા તપથી કાયા સુકાઈને પાતળી થઈ જાય, તો પણ સાધક દીન ન બને.

ધમણિસંતણ :- નસોથી ઘેરાયેલા શરીરવાળો અર્થાત્ ઉત્કટ તપને કારણે શરીરનાં લોહી અને માંસ

સુકાઈ જવાથી ફક્ત હાડયામ જ બાકી રહે છે અને શરીરની નસેનસ દેખાવા લાગે, તેવા કૃશ શરીરવાળા.

માયળ્ણે :- પૂર્ણ નિર્દોષ અને શુદ્ધ આહાર મળતો હોય અને પોતે ભૂખથી અત્યંત પીડિત હોય તો પણ સાધક લોલુપ બની અતિ આહાર કરે નહિ, પરંતુ માત્રાથી અર્થાત્ પ્રમાણોપેત આહાર જ ગ્રહણ કરે. તેમજ આહાર પ્રાપ્તિ માટે દીનભાવ પણ કરે નહિ, પરંતુ ક્ષુધાના પરીષદને સહન કરે.

ક્ષુધા પરીષદ વિજય માટે દૃષ્ટાંત :- હસ્તિમિત્ર શેઠ પોતાની પત્નીનું દેહાંત થતાં પોતાના પુત્ર હસ્તિભૂત (દઢવીર્ય) સાથે દીક્ષા લઈને વિચરણ કરવા લાગ્યા. ગ્રામાનુગ્રામ વિચરતાં વિહારમાં માર્ગ ભૂલી જતાં ભોજકટક નામના નગરનાં રસ્તે જંગલમાં આવી પહોંચ્યા. આ જંગલમાં ચાલતાં ચાલતાં મુનિરાજનાં પગનાં તળિયાં કાંટાથી વીંધાઈ ગયાં, જેથી તે આગળ વિહાર કરી શક્યા નહીં. તેમણે તે સમયે પોતાનું આયુ અલ્પ જાણી ચારે પ્રકારના આહારનો ત્યાગ કરવાના ભાવથી પોતાના શિષ્ય પરિવારને કહ્યું કે તમે અહીંથી અન્યત્ર વિહાર કરો. આ સ્થળે મારી સાથે રહેવાથી તમારે ભૂખનો તીવ્ર પરીષદ સહન કરવો પડશે. ગુરુની વાત સાંભળી અન્ય શિષ્યો વિહાર કરી ગયા, પણ તેમનો પુત્ર- શિષ્ય ગુરુને કહેવા લાગ્યો કે હે ભદ્રંત ! જેમ છાયા વૃક્ષને છોડતી નથી, તેવી રીતે હું પણ આપના ચરણકમલને છોડીને અન્યત્ર જવા તૈયાર નથી. પછી ગુરુમહારાજે ચાર પ્રકારના આહારનો ત્યાગ કર્યો. શિષ્ય ગુરુસેવામાં જ રહ્યાં. તે જંગલમાં અનેક પ્રકારનાં સ્વાદિષ્ટ ફળો હોવા છતાં શિષ્યે તેને તોડવાનો સ્વપ્નમાં પણ વિચાર ન કર્યો. નીચે પડેલાં ફળ પણ સચિત્ત અને અદત્ત હોવાથી લીધાં નહીં. આ પ્રકારે અડગ આત્મપરિણામોથી તેમણે ક્ષુધા પરીષદને સમભાવથી સહન કર્યો.

પોતાના પગમાં લાગેલા કાંટાની તીવ્ર વેદનાને સમતાભાવે સહન કરતાં, ગુરુમહારાજ આયુષ્ય પૂર્ણ કરી પ્રથમ દેવલોકમાં વૈમાનિક દેવ બન્યા. તેમણે દેવ પર્યાયમાં પોતાના પૂર્વભવને અવધિજ્ઞાનથી જાણીને પોતાના શિષ્યની પ્રાણરક્ષા નિમિત્તે દિવ્ય શક્તિથી તેની સમીપના પ્રદેશમાં એક વસતીનું નિર્માણ કર્યું અને પોતે મનુષ્યરૂપે પ્રગટ થઈને કહેવા લાગ્યા કે અહીંથી નજીક જ એક વસતી દેખાય છે. ત્યાંથી તમે આહાર પાણી લઈ આવો. દેવની આ પ્રકારની વાતને સાંભળીને શિષ્યે વિચાર કર્યો કે આ કોઈ દેવ મારી છલના કરે છે. પહેલાં હું ઘણીવાર ગયો છું, છતાં મને કોઈ વસતી દેખાઈ નથી, માટે ત્યાં જવું કે ત્યાંથી આહાર પાણી લાવવાં, ઉચિત નથી. શિષ્યની આ પ્રકારની દઢ ધારણા જોઈને દેવ પ્રસન્ન થયા અને તેમણે પ્રગટ થઈ શિષ્યની ખૂબ પ્રશંસા કરી. શિષ્યે દુઃસહ્ય ભૂખનો પરિષદ સહન કરી, ક્ષપક શ્રેણી પર આરૂઢ બની પ્રશસ્તધ્યાન અને શુદ્ધ અધ્યવસાયથી કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી મોક્ષ મેળવ્યો. આ રીતે પ્રત્યેક મુનિનું કર્તવ્ય છે કે તે અડગ આત્મબળથી દઢવીર્ય મુનિની માફક ક્ષુધા પરીષદને સહન કરે.

(૨) પિપાસા પરીષદ :-

૪

તઓ પુટ્ટો પિવાસાએ, દોગુંછી લજ્જ-સંજએ ।

સીઓદગં ણ સેવિજ્જા, વિચડસ્સેસણં ચરે ॥ ૪ ॥

શબ્દાર્થ :- તઓ= ત્યાર પછી, દોગુંછી= અનાચાર સેવનથી ઘૃણા કરનાર, દૂર રહેનાર, લજ્જસંજએ

= લજ્જા અને સંયમવાન સાધુ, પિવાસા = તરસથી, પુટ્ટો = પીડાતો, સીઓદગં = સચિત પાણીનું, જ સેવિજ્જા = સેવન ન કરે, વિચડસ્સેસણં = અચિત પાણીની ઈચ્છા માટે, ગવેષણા માટે, ચરે = વિચરણ કરે.

ભાવાર્થ :- અસંયમ પ્રત્યે અરુચિ રાખનાર, લજ્જાવાન સંયમી ભિક્ષુ તરસથી પીડાતો હોય, તો પણ સચિત પાણીનું સેવન ન કરે પરંતુ અચિત ગરમ પાણીની ગવેષણા કરે.

૫

**છિન્નાવાણ્ણુ પંથેસુ, આઝરે સુપિવાસિણ્ણુ ।
પરિસુક્ક મુહાડ્ણુદીણે, તં તિતિક્કખે પરીસહં ॥૫॥**

શબ્દાર્થ :- છિન્નાવાણ્ણુ = જ્યાં લોકોનું આવાગમન નથી તેવા નિર્જન, પંથેસુ = માર્ગમાં જતાં સાધુ, સુપિવાસિણ્ણુ = તરસથી, આઝરે = અતિવ્યાકુળ થઈ જાય, પરિસુક્કમુહા = ગળું સુકાઈ જાય, અદીણે = દીનતા રહિત થઈને, તં પરીસહં = એ તરસના પરીષદને, તં તિતિક્કખે = સહન કરે.

ભાવાર્થ :- લોકોના આવાગમન રહિત એકાંત નિર્જન માર્ગમાં ભારે તરસથી પીડાતો હોય અને મુખ અત્યંત સૂકાતું હોય તો પણ મુનિ જરા ય દીન થયા વિના તૃષ્ણાના પરીષદને પ્રસન્નતાથી સહન કરે.

વિવેચન :-

ગમે તે સ્થાનમાં (વસતિમાં કે જંગલમાં) અને ગમે તેટલી તૃષ્ણાની વેદના હોય તો પણ તત્ત્વજ્ઞ સાધુ સ્વીકારેલી મર્યાદાથી વિરુદ્ધ સચિત જળ ગ્રહણ કરે નહિ. સમભાવપૂર્વક એ વેદનાને સહન કરે. તેને પિપાસા-પરીષદ જય કહે છે. 'અતિરૂક્ષ આહાર, ઉનાળાનો તાપ, પિત્ત-જવર, અનશન આદિનાં કારણે ઉત્પન્ન થયેલી કે શરીર અને ઈન્દ્રિયોને પીડા કરનારી તૃષ્ણાને શાંત કરવા સાધુ સચિત જલનો ઉપયોગ કરવાનો વિચાર પણ કરે નહિ પરંતુ એ તૃષ્ણારૂપ અગ્નિને સંતોષરૂપી માટીના નવા ઘડામાં ભરેલા શીતળ સુગંધિત સમાધિરૂપી જળથી શાંત કરે, તેનો પિપાસા પરીષદ જય પ્રશંસનીય બને છે.

વિચડસ્સ :- અગ્નિ કે ક્ષારયુક્ત પદાર્થો આદિથી વિકૃતિ પામેલું જળ અર્થાત્ શસ્ત્ર પરિણત અચિત પાણી.

પિપાસા પરીષદ વિજય માટે દષ્ટાંત :- ઉજ્જયિની નિવાસી ધનમિત્ર શેઠે પોતાના પુત્ર ધનશર્માની સાથે દીક્ષા ધારણ કરી. એક સમયે તે બંને આચાર્ય સાથે એલકાક્ષ નગર તરફ વિહાર કરી રહ્યા હતા. ક્ષુલ્લક સાધુને અત્યંત તરસ લાગી હતી. બીજા સાધુઓ સાથે આચાર્યને આગળ ગયેલા જાણીને ધનમિત્ર મુનિએ નદી જોઈને પુત્ર પ્રેમને વશ થઈ ધનશર્માને કહ્યું "હે વત્સ ! પાણી પી લો. પછી આલોચનાથી તેની શુદ્ધિ કરી લેજો," તેમ કહીને ધનમિત્ર મુનિ નદીપાર કરીને એક તરફ ઊભા રહ્યા. "હું આ અકલ્પનીય સચિત પાણી કેવી રીતે પી શકું?" તેમ વિચારી ધનશર્મામુનિ સંયમની રક્ષા કાજે પાણી પીધું નહીં, અતિ તરસને કારણે ધનશર્મા મુનિ આગળ જઈ શક્યા નહીં અને સમભાવપૂર્વક ત્યાં જ સમાધિમરણ પામ્યા અને દેવ પણ ઉત્પન્ન થયા. તે દેવે સાધુઓ માટે ઠેક ઠેકાણે ગોકુલ રચીને મુનિઓની તૃષ્ણા શાંત કરી. બધા મુનિગણ

નગરમાં પહોંચ્યા. એક મુનિ પોતાનું આસન છેલ્લા ગોકુલમાં ભૂલી ગયા હતા. તેથી તે આસન લેવા પાછા ગયા પરંતુ ત્યાં ન હતું આસન કે ન હતું ગોકુલ. બધા સાધુઓએ તેને દેવમાયા જાણી. ત્યાર પછી તે દેવે આવીને પોતાના સંસારી અવસ્થાના પિતા ધનમિત્ર મુનિ સિવાયના બાકીના સાધુઓને વંદના કરી. આ અંગે આચાર્યે પૂછ્યું, ત્યારે તે દેવે, પોતાને પિતા મુનિએ સચિત્ત પાણી પીવાનું કહ્યું હતું, તે પૂર્વ વૃત્તાંત સહુને કહ્યો, આમ કહીને તે સ્વર્ગમાં ચાલ્યા ગયા. આ રીતે સાધકોએ ધનશર્મામુનિની જેમ પિપાસા પરીષદનો વિજય કરવો જોઈએ.

(૩) શીત પરીષદ :-

૬

ચરંતં વિરયં લૂહં, સીયં ફુસઇ એગયા ।

પાઝવેલં મુણી ગચ્છે, સોચ્ચાણં જિણસાસણં ॥૬॥

શબ્દાર્થ :- વિરયં = આરંભથી નિવૃત્ત, લૂહં = રુક્ષ શરીરવાળા સાધુને, ચરંતં = સંયમ માર્ગમાં વિચરતાં, એગયા = ક્યારેક, સીયં = શીતકાળમાં ઠંડીનો, ફુસઇ = સ્પર્શ થાય, ઠંડી લાગે, મુણી = સાધુ, મુનિ, જિણસાસણં = જિનાગમને, સુચ્ચાણં = સાંભળીને, અઝવેલં = સાધુ મર્યાદા બહાર, ણ ગચ્છે = ન જાય.

ભાવાર્થ :- પાપોથી વિરત થઈ સંયમમાં વિચરણ કરતાં મુનિને શીતકાળમાં ઠંડીનું કષ્ટ આવે, તો પણ મુનિ જિનશાસનને સાંભળીને અર્થાત્ વીતરાગ ભગવાનની શિક્ષાઓને સાંભળી અને વિચારીને સંયમની મર્યાદાનું ઉલ્લંઘન કરે નહિ.

૭

ણ મે ણિવારણં અત્થિ, છવિત્તાણં ણ વિજ્જઇ ।

અહં તુ અગ્ગિં સેવામિ, ઇઇ ભિક્ખૂ ણ ચિંતણ ॥૭॥

શબ્દાર્થ :- ણિવારણં = ઠંડી નિવારણ માટે યોગ્ય (મકાન વગેરે), મે = મારી પાસે, ણ અત્થિ = નથી, છવિત્તાણં = શરીરની રક્ષા માટે ઓઢવાનાં વસ્ત્ર, ણ વિજ્જઇ = મારી પાસે નથી, અહં = હું, તુ = ખરેખર, અગ્ગિં = અગ્નિનું, સેવામિ = સેવન કરી લઉં, સેવન કરીશ, ઇઇ = આ રીતે, ણ ચિંતણ = વિચાર ન કરે.

ભાવાર્થ :- શીતપરીષદથી આકાંત થઈ ભિક્ષુ વિચારે નહીં કે મારી પાસે ઠંડીના નિવારણ માટે યોગ્ય મકાન આદિ કોઈ સાધન નથી. ઠંડીથી રક્ષણ કરવા ધાબળા આદિ વસ્ત્ર પણ નથી, તો હું અગ્નિનું સેવન કરી લઉં.

વિવેચન :-

બંધ મકાન ન મળે અને ઠંડીથી અત્યંત પીડા થાય, તો પણ સાધુએ અકલ્પનીય અથવા મર્યાદા ઉપરાંત વસ્ત્રો લેવાં નહિ. પોતે જાતે અગ્નિને પ્રગટાવીને અથવા બીજા દ્વારા પ્રજ્વલિત થયેલા અગ્નિનું

સેવન કરે નહિ પરંતુ ઠંડીના કષ્ટને સમભાવપૂર્વક સહન કરે, તે શીત પરીષદનો વિજય છે.

શીત પરીષદ વિજય માટે દ્રષ્ટાંત :- રાજગૃહ નગરના ચાર મિત્રોએ ભદ્રબાહુસ્વામી પાસે દીક્ષા ગ્રહણ કરી. શાસ્ત્રાધ્યયન કરી ચારે ય મુનિઓએ એકલવિહાર પ્રતિમા અંગીકાર કરી. એકવાર તે ચારે ય ત્રીજા પ્રહરમાં ભિક્ષા લઈને પાછા ફરતા હતા. તે વખતે શિયાળો હતો. પ્રથમ મુનિરાજને વૈભારગિરિની ગુફાના પ્રવેશદ્વાર પાસે આવતાં આવતાં ચોથો પહોર થઈ ગયો. તેથી તે વૈભારગિરિની ગુફા પાસે જ રોકાઈ ગયા. રાત્રિ થવાથી બીજા મુનિ બગીચામાં રોકાઈ ગયા, ત્રીજા મુનિ બગીચા પાસે રોકાઈ ગયા. જ્યારે ચોથા મુનિ રાજગૃહ નગરની પાસે પહોંચ્યા, ત્યાં ચોથો પ્રહર સમાપ્ત થયો. રોકાઈ ગયેલા પ્રથમ મુનિ ભયંકર ઠંડીને કારણે પીડિત થઈને રાત્રિના પહેલા પ્રહરમાં સ્વર્ગવાસ પામ્યા, બીજા મુનિ બીજા પ્રહરમાં, ત્રીજા મુનિ ત્રીજા પ્રહરમાં અને ચોથા મુનિ ચોથા પ્રહરમાં સ્વર્ગવાસી થયા. આ ચારે ય મુનિ ઠંડીનો પરીષદ સહન કરી કાળધર્મ પામી દેવ બન્યા. એ જ રીતે પ્રત્યેક સાધુ-સાધ્વીએ સમતાપૂર્વક શીત પરીષદને સહન કરવો જોઈએ.

(૪) ઉષ્ણ પરીષદ :-

૮ **उसिणं परियावेणं, परिदाहेण तज्जिए ।**
घिसु वा परियावेणं, सायं णो परिदेवए ॥८॥

શબ્દાર્થ :- ઘિસુ = તાપના, તડકાના, વા = વળી, ઉસિણં = સ્વાભાવિક ગરમીના, પરિયાવેણં = કષ્ટથી, પરિદાહેણ = શરીરની અંદર અને બહારના દાહથી, તજ્જિએ = પીડિત થયેલા સાધુ, સાયં = સુખને માટે, ણો પરિદેવએ = વિલાપ ન કરે કે દુઃખી ન થાય.

ભાવાર્થ :- ગરમ ભૂમિ, શિલા અને લૂ આદિ ઉષ્ણતાના પરિતાપથી, પસીનો કે તરસની બળતરાથી અથવા ઉનાળાના સૂર્યના પરિતાપથી, અત્યંત પીડિત થવા છતાં પણ મુનિ ઠંડક આદિ સુખ માટે વ્યાકુળ થાય નહીં, કે વિલાપ કરે નહીં.

૯ **उण्हाहित्तो मेहावी, सिणाणं णो वि पत्थए ।**
गायं णो परिसिंचेज्जा, ण वीएज्जा य अप्पयं ॥९॥

શબ્દાર્થ :- ઉણ્હાહિત્તો = ગરમીથી અત્યંત પીડિત, મેહાવી = બુદ્ધિમાન સાધુ, સિણાણં = સ્નાનની, ણો વિ પત્થએ = અભિલાષા ન કરે, ગાયં = શરીરને, ણો પરિસિંચેજ્જા = પાણીથી ન ભીંજવે, અપ્પયં = પોતાના શરીર ઉપર, થોડી પણ, ણ વીએજ્જા = પંખા વગેરેથી હવા ન નાંખે.

ભાવાર્થ :- ગરમીથી પરેશાન થાય, ત્યારે મેહાવી મુનિ સ્નાનની (સર્વસ્નાનની) ઈચ્છા કરે નહીં તેમજ પાણીથી શરીરના કોઈ અવયવોને સિંચન (દેશસ્નાન) પણ કરે નહિ અને પોતાના શરીરને પંખા વગેરેથી વીંઝે નહિ અર્થાત્ થોડી પણ હવા નાંખે નહિ.

વિવેચન :-

ગ્રીષ્મકાલીન ઉનાળાનો પ્રખર તાપ, લૂ, તડકાથી તપેલી જમીન કે મકાન આદિની ઉષ્ણતાથી ત્રસ્ત મુનિ ઉષ્ણતાની નિંદા કરે નહિ. છાયા આદિ કે ઠંડકની ઈચ્છા કરે નહિ. પંખા વગેરેથી હવા નાંખે નહિ. પોતાના માથાને ઠંડા પાણીથી ભીનું કરે નહિ પરંતુ ઉષ્ણતાની વેદનાને સમભાવથી સહન કરે, તે ઉષ્ણ પરીષદનો વિજય છે.

પરિદાહેણ :- દાહ બે પ્રકારના છે. (૧) બાહ્ય અને (૨) આભ્યંતર. પસીનો, મેલ આદિથી શરીરમાં થતી બળતરા, એ બાહ્ય દાહ છે. જ્યારે તૃષ્ણાથી ઉત્પન્ન થયેલો દાહ, આંતરિક પરિદાહ છે. અહીં બંને પ્રકારના દાહ સૂચિત છે.

ઉષ્ણ પરીષદ વિજય માટે દષ્ટાંત :- તગરા નગરીમાં અર્હન્મિત્ર આચાર્ય પાસે દત્ત નામના વણિકે તેની પત્ની ભદ્રા અને પુત્ર અર્હન્નક સાથે દીક્ષા લીધી. દીક્ષા લીધા પછી પિતા, પુત્રની બધી જ સેવા કરતા અને પુત્ર પ્રેમને કારણે તેને ભિક્ષા લેવા મોકલતા ન હતા. આ રીતે દત્ત મુનિના પુત્રરૂપ શિષ્ય ઘણા જ સુકુમાર અને સુખ-સુવિધાની વૃત્તિવાળા બની ગયા. દત્ત મુનિના સ્વર્ગવાસ પછી સાધુઓની પ્રેરણાથી પ્રેરિત બનીને તે સુકુમાર મુનિ ઉનાળાની ઋતુમાં ભિક્ષા લેવા માટે ગયા. તાપથી બચવા તે બાળમુનિ અર્હન્નક મોટાં મોટાં મકાનોની છાયામાં ઊભા રહેતાં, બેસતાં, જઈ રહ્યા હતા. તેમની આવી સ્થિતિ જોઈ એક સ્ત્રીએ વિચાર કરી તેમને પોતાના ઘરે બોલાવ્યા. વિવિધ સુખ સાધનોનું પ્રલોભન આપી ત્યાં જ રહી જવાનું નિવેદન કર્યું. સંયમી જીવનની કઠિનાઈથી ગભરાયેલા અર્હન્નક મુનિ ત્યાં જ રોકાઈ ગયા અને સંયમ છોડી દીધો, સુખભોગમાં આસક્ત બની ગયા. તેની માતા ભદ્રા સાધ્વી પુત્રમોહમાં પાગલ બની 'હે અર્હન્નક, હે અર્હન્નક' એમ મોટેથી બૂમો પાડતી શેરીએ શેરીએ ભટકવા લાગી. એક દિવસ બારીમાં બેઠેલા અર્હન્નકે પોતાની માતાનો અવાજ સાંભળ્યો અને તે મહેલમાંથી નીચે ઊતરી ગયો. અત્યંત શ્રદ્ધાવશ તે માતાનાં ચરણોમાં નમીને બોલ્યા- મા ! હું જ તમારો અર્હન્નક છું. ત્યારે માતાએ કહ્યું- હે વત્સ ! તમે ખાનદાન કુળમાં જન્મેલા છો, છતાં તમારી આવી દશા કેમ થઈ ? અર્હન્નકે કહ્યું- હે માતા ! મારી ચારિત્રપાલનની અસમર્થતા જ આમાં કારણ છે. ત્યારે માતાએ કહ્યું- આવા અસંયમી જીવન કરતા તો અનશન કરવું શ્રેષ્ઠ છે. સાધ્વી માતાનાં આ પ્રકારનાં વચન સાંભળીને તેનો સૂતેલો વૈરાગ્ય જાગી ઊઠ્યો અને તેણે સર્વ સાવધ યોગનું પ્રત્યાખ્યાન કરી પુનઃ સંયમને ધારણ કર્યો. માતાના ઉદ્બોધનથી તેણે ઉત્કૃષ્ટ ચારિત્રનું પાલન કરી, ઉષ્ણ પરીષદને સહન કર્યો. અંતે એક ગરમ ઘગઘગતી શિલા ઉપર બેસી અનશન ધારણ કરી સમાધિભાવથી અર્હન્નક મુનિએ પાદપોષગમન સંચારો કર્યો. આ રીતે ઉષ્ણ પરીષદને સમ્યક્ પ્રકારે સહન કરી સમાધિમરણપૂર્વક તે આરાધક બન્યા. આ રીતે પ્રત્યેક મુનિએ ઉષ્ણ પરીષદ સહન કરવો જોઈએ.

(૫) ડાંસ મચ્છર પરીષદ :-

૧૦

પુટ્ટો ય દંસમસર્ણિ, સમરે વ મહામુળી ।
જાગો સંગામસીસે વા, સૂરો અભિહણે પરં ॥૧૦॥

શબ્દાર્થ :- વ = જે રીતે, નાગો = હાથી, સંગામસીસે = સંગ્રામમાં મોખરે રહીને, સૂરો = શૂરવીર યોદ્ધો, પરં = શત્રુને, અભિહણે = મારે છે, વિજય મેળવે છે, મહામુળી = ઉત્તમ સાધુ, દંસમસર્ણિં = ડાંસ, મચ્છર વગેરે, પુટ્ટો ય = કરડવાથી કષ્ટ આવે ત્યારે, સમરે = આત્મસંયમરૂપ સંગ્રામમાં ટકી રહે.

ભાવાર્થ :- જેમ યુદ્ધના મોરચે રહેલો હાથી અને શૂરવીર યોદ્ધો શત્રુના બાણોની પરવા કર્યા વિના શત્રુઓને હણે છે અને વિજય મેળવે છે, તેમ ઉત્તમમુનિ ડાંસ, મચ્છર આદિના ડંસની પરવા કર્યા વિના, ક્રોધાદિ ભાવ શત્રુઓ પર વિજય મેળવવા માટે આત્મસંગ્રામમાં ટકી રહે.

૧૧

ण संतसे ण वारिज्जा, मणंऽपि ण पओसए ।

उवेहे ण हणे पाणे, भुंजंते मंस-सोणियं ॥ ११ ॥

શબ્દાર્થ :- મંસસોણિયં = માંસ અને રક્તને, ભુંજંતે = ચૂસતાં, પાણે = ડાંસ, મચ્છર વગેરે પ્રાણીઓને, ણ હણે = મારે નહીં, ણ સંતસે = તેને ત્રાસ પહોંચાડે નહીં, ણ વારિજ્જા = તેને રોકી વિક્ષેપરૂપ-અંતરાય કરે નહીં, મણંપિ = મનથી પણ તેના ઉપર, ણ પઓસએ = દ્વેષ કરે નહીં, ઉવેહે = સમભાવ રાખે.

ભાવાર્થ :- મુનિ માંસ અને લોહી પીનારા જંતુ કે પ્રાણીઓને મારે નહિ, તેને ત્રાસ પહોંચાડે નહીં. રોકીને તેને અંતરાય પાડે નહિ, તેને ઉડાડે નહીં, મનથી પણ તેના પ્રત્યે દ્વેષભાવ કરે નહીં પરંતુ સમભાવ રાખે અથવા તેની ઉપેક્ષા કરે, પ્રતિકાર કરે નહીં.

વિવેચન :-

અહીં 'ડાંસ, મચ્છર'એ શબ્દ દ્વારા જૂ, લીખ, માંકડ, માખી, કીડા, કીડી, વીંછી વગેરે ક્ષુદ્ર જંતુઓની પણ ગણના કરી છે. ટીકાકાર આચાર્ય શાંતિસૂરીએ હિંસક, તેમજ મારક એવા શિયાળ, વરુ, ગીધ, કાગડા વગેરે તથા ભયંકર હિંસક વન્યપ્રાણીઓનો પણ 'હંશમશક' શબ્દમાં સમાવેશ કર્યો છે. આમ દેહપીડક ડાંસ, મચ્છર આદિ પ્રાણીઓ ડંખ મારે કે અન્ય કોઈ પણ પ્રકારે પીડા આપે અને લોહી પીએ તો પણ મુનિ તેના પ્રત્યે દ્વેષભાવ કરે નહિ, તેમને હણે નહીં પરંતુ તે જીવો અજ્ઞાની આહારાર્થી છે અને મારું શરીર તેમને માટે ભોજ્ય છે, માટે ભલે ખાય, એવો ઉપેક્ષાભાવ રાખે, તે ડાંસ મચ્છર પરીષદજય છે. ઉપરોક્ત પીડા પહોંચાડનાર પ્રાણીઓનો પ્રતિકાર કર્યા વગર જ તેને સહન કરે તથા મન, વચન અને કાયાથી તેમને બાધા ન પહોંચાડે, તે વેદનાને સમભાવપૂર્વક સહન કરે, તે મુનિ ડાંસ, મચ્છર પરીષદ વિજયી કહેવાય છે.

ડાંસ મચ્છર પરીષદ વિજય માટે દૃષ્ટાંત :- ચંપાનગરીના જિતશત્રુ રાજાના પુત્ર યુવરાજ સુમનભદ્રે સાંસારિક કામભોગોથી વિરક્ત બની ધર્મઘોષ આચાર્ય પાસે દીક્ષા લીધી. એકલવિહારી પ્રતિમા અંગીકાર કરી વિહાર કરતાં એકવાર જંગલમાં રાત્રિના સમયે કાયોત્સર્ગ કર્યો. આખી રાત મચ્છરોએ ભયંકર ડંખ માર્યા. ડાંસ, મચ્છરોના પરીષદને પ્રકૃષ્ટ શુભ અધ્યવસાયથી સહન કર્યો તથા પ્રશસ્તધ્યાનમાં કાળધર્મ

પામીને દેવલોકમાં પધાર્યા. આ મુનિની જેમ અન્ય મુનિજનોએ પણ મધ્યસ્થ ભાવથી ડાંસ અને મચ્છરોના પરીષદને સહન કરવો જોઈએ.

(૬) અચેલ પરીષદ :-

૧૨ પરિજુણ્ણેહિં વત્થેહિં, હોક્ખામિ ત્તિ અચેલે ।
અદુવા સચેલે હોક્ખં, ઇહ ભિક્ખૂ ણ ચિંતે ॥૧૨॥

શબ્દાર્થ :- વત્થેહિં = વસ્ત્રો, પરિજુણ્ણેહિં = જીર્ણ થઈ જતાં, અચેલે = હું વસ્ત્ર રહિત, હોક્ખામિ = થઈ જઈશ, ત્તિ = આ રીતે, અદુવા = અથવા, સચેલે = વસ્ત્રોવાળો, નવા વસ્ત્ર-વાળો, હોક્ખં = થઈ જઈશ, ઇહ = આ રીતે.

ભાવાર્થ :- વસ્ત્રો અતિ જીર્ણ થવાથી 'હવે હું અચેલક થઈ જઈશ.' અથવા 'નવાં વસ્ત્રો ફરી મળશે તો હું પાછો સચેલક થઈ જઈશ. ભિક્ષુ આ પ્રકારનું ચિંતન ક્યારેય કરે નહિ અર્થાત્ દીનતા કે હર્ષના ભાવ લાવે નહીં.

૧૩ એગયા અચેલે હોહિ, સચેલે યાવિ એગયા ।
એયં ધમ્મહિયં ણચ્ચા, ણાણી ણો પરિદેવે ॥૧૩॥

શબ્દાર્થ :- એગયા = ક્યારેય, યા વિ = અને, એયં = આ બંને અવસ્થાઓને, ધમ્મહિયં = ધર્મને માટે હિતકારી અથવા હિતકારી સાધુ ધર્મ, ણચ્ચા = જાણીને, માનીને, સમજીને, ણાણી = જ્ઞાની પુરુષ, ણો પરિદેવે = ખેદ ન કરે, દુઃખી ન થાય.

ભાવાર્થ :- વિભિન્ન અને વિશિષ્ટ પરિસ્થિતિઓને કારણે મુનિ ક્યારેક અલ્પ કે જીર્ણ વસ્ત્રવાળો થઈ જાય, તો ક્યારેક નવીન અને મનોજ્ઞ વસ્ત્રો પ્રાપ્ત થઈ જાય છે. આ બંને પ્રસંગ સંયમ ધર્મ માટે હિતકારી છે, એમ સમજીને જ્ઞાની શ્રમણ ક્યારેય દુઃખી થાય નહિ અર્થાત્ મનમાં વસ્ત્રસંબંધી ખેદ કરે નહીં.

વિવેચન :-

એગયા :- ગાથામાં એગયા શબ્દથી શાસ્ત્રકારે મુનિની જિનકલ્પી અને સ્થવિરકલ્પી અવસ્થાઓ, વસ્ત્રાભાવ અને સવસ્ત્ર આદિ અવસ્થાઓ બતાવી છે. જિનકલ્પી અવસ્થામાં મુનિ અચેલક હોય છે. સ્થવિરકલ્પ અવસ્થામાં પણ જ્યારે વસ્ત્રની પ્રાપ્તિ કઠિન થઈ જાય કે વસ્ત્રો સદંતર મળે જ નહિ અથવા વસ્ત્રો જીર્ણશીર્ણ થઈ જાય, ત્યારે તે અચેલક બની જાય છે.

ઉપરોક્ત કથનથી સ્પષ્ટ થાય છે કે સ્થવિર કલ્પી મુનિ પોતાના સાધનાકાળમાં જ સચેલક અને અચેલક બંને અવસ્થામાં રહે છે. આચારાંગ સૂત્રમાં કહ્યું છે કે હેમંત ઋતુ પૂરી થતાં અને ગ્રીષ્મઋતુ (ઉનાળો) આવતાં મુનિ એક વસ્ત્રને ધારણ કરે અથવા અચેલક બની જાય છે.

સ્થાનાંગસૂત્રમાં પાંચ કારણોથી અચેલકને પ્રશસ્ત (વખાણવા યોગ્ય) કહ્યા છે— (૧) તે સાધુને

વસ્ત્રોની અલ્પતાને કારણે પ્રતિલેખના પણ અલ્પ થાય છે. (૨) ઉપકરણ તથા કષાયની લઘુતા થાય છે. (૩) અલ્પ ઉપધિના કારણે તેનું રૂપ વિશ્વાસજનક હોય છે. (૪) વસ્ત્રના અભાવમાં વિવિધ પ્રકારનાં તપની ઉપલબ્ધિ થાય છે. (૫) ઈન્દ્રિયનો નિગ્રહ થાય છે.

(૭) અરતિ પરીષદ :-

૧૪ ગામાણુગામં રીયંતં, અણગારં અકિંચણં ।
અરઈ અણુપ્પવેસેજ્જા, તં તિતિક્ખે પરીસહં ॥૧૪॥

શબ્દાર્થ :- ગામાણુગામં = એક ગામથી બીજે ગામ, રીયંતં = વિહાર કરતાં કરતાં, અણગારં = ગૃહત્યાગી, અકિંચણં = પરિગ્રહ રહિત સાધુ (સાધુના મનમાં જો કંઈ), અરઈ = સંયમ પ્રત્યે અરુચિ, અણુપ્પવેસે = પ્રવેશી જાય, ઉત્પન્ન થાય, તં = તે અરુચિ, પરીસહં = પરીષદને, તિતિક્ખે = સહન કરે, સંયમમાં સ્થિર રહે.

ભાવાર્થ :- એક ગામથી બીજે ગામ વિચરતાં નિષ્પરિગ્રહી અણગારના મનમાં સંયમ પ્રત્યે ક્યારેક અરતિ કે અરુચિ ઉત્પન્ન થાય, તો તે પરીષદને સહન કરે અર્થાત્ સંયમમાં ખેદિત ન થતાં પ્રસન્ન ભાવે જ રહે.

૧૫ અરઈં પિટ્ઠઓ કિચ્ચા, વિરણ આયરક્ખિણ્ણ ।
ધમ્મારામે નિરારંભે, ઉવસંતે મુણી ચરે ॥૧૫॥

શબ્દાર્થ :- વિરણ = હિંસા વગેરેથી નિવૃત્ત, આયરક્ખિણ્ણ = દુર્ગતિથી આત્માની રક્ષા કરનાર, નિરારંભે = આરંભ ત્યાગી, આરંભનો ત્યાગ કરીને, ઉવસંતે = ક્રોધ વગેરે કષાયોને શાંત કરનાર, કષાયોને શાંત કરીને, મુણી = સાધુ, અરઈં = સંયમ વિષયક અરતિનો, પિટ્ઠઓ કિચ્ચા = તિરસ્કાર કરીને, ધમ્મારામે = ધર્મરૂપી ઉદ્યાનમાં, ચરે = વિચરણ કરે છે.

ભાવાર્થ :- પાપોથી નિવૃત્ત આત્મરક્ષક મુનિ અરતિભાવને સદા દૂર કરે અને સંપૂર્ણ સાવધના ત્યાગ રૂપ સંયમ ધર્મરૂપી ઉદ્યાનમાં સ્થિર બની ઉપશમભાવોમાં રમણ કરે અથવા કષાયોને ઉપશાંત કરી સંયમમાં રમણ કરે.

વિવેચન :-

ગમનાગમન, વિહાર, ભિક્ષાયર્યા, સાધુ સામાયારીનું પાલન, અહિંસા આદિ મહાવ્રતોનું પાલન, સમિતિ, ગુપ્તિનું પાલન વગેરે સંયમ સાધનાના માર્ગમાં અનેક પ્રકારની કઠિનાઈઓના પ્રસંગે સંયમમાં અરુચિ લાવે નહિ. જો કે મોહનીય કર્મના ઉદયથી સંયમમાં અરુચિ થઈ જાય, તો ઘૈર્યપૂર્વક દૂર કરી સ્વસ્થચિત્તે, સદા પ્રસન્ન ભાવે વિચરણ કરે, આ અરતિ પરીષદ જય છે.

ધમ્મારામે :- ધર્મ એ સાધકને માટે હંમેશાં આનંદનું કારણ હોવાથી, તે આરામ એટલે બગીચા

સમાન છે.

અરતિ પરીષદનું ઉદાહરણ :- કૌશાંબી નગરીમાં એક શ્રેષ્ઠી લોભવશ પોતાના જ ઘરમાં સૂવર (ભૂંડ) રૂપે જન્મ્યા. એક દિવસ તેના પુત્રોએ પોતાના પિતાના શ્રાદ્ધ નિમિત્તે આ સૂવરને મારી નાંખ્યું. તે મૃત્યુ પામીને ફરીથી પોતાના જ ઘરમાં સર્પ થયો. આ ભવમાં તેને જાતિસ્મરણજ્ઞાન થયું, પુત્રોએ પોતાના ઘરમાં સર્પને જોયો, ત્યારે તેને મારી નાંખ્યો. ત્યાર પછી મૃત્યુ પામીને તે ત્રીજા ભવમાં પોતાના જ પુત્રનો પુત્ર થયો.

આ અવસ્થામાં પણ તેને જાતિસ્મરણ જ્ઞાન થયું. સંકોચવશ તેણે મૌન વ્રત ધારણ કરી લીધું. એક વખત ચાર જ્ઞાનના ધારક આચાર્ય આ મૂંગાની પરિસ્થિતિ જાણીને તેને પ્રતિબોધિત કરવા માટે શિષ્ય પરિવાર સાથે ત્યાં પધાર્યા. તેમના મુખે ધર્મનો ઉપદેશ સાંભળીને તે શ્રાવક બની ગયો અને તેણે મૌનનો ત્યાગ કર્યો.

એક અમાત્ય પુત્ર પૂર્વજન્મમાં સાધુ હતો. તે મરીને દેવ બન્યો હતો. તે મૂંગાની પાસે આવ્યો અને બોલ્યો કે હું તમારો ભાઈ બનીશ. તમે મને ધર્મબોધ આપજો. મૂંગાએ સ્વીકારી લીધું. તે દેવ મૂંગાની માતાની કુક્ષિમાં ઉત્પન્ન થયો. ને મૂંગો તેને સાધુદર્શન વગેરે સ્થાને લઈ જતો પણ તે દુર્લભબોધિ કોઈ પણ રીતે પ્રતિબોધિત ન થયો. મૂંગાએ દીક્ષા લઈ લીધી. ચારિત્ર પાલન કરીને દેવ બન્યો. પોતાના સહોદરને પ્રતિબોધિત કરવા માટે તે દેવે તેના શરીરમાં જલોદરનો રોગ ઉત્પન્ન કર્યો. પછી દેવે પોતે વૈદ્યનું રૂપ ધારણ કરીને તેની પાસે આવીને કહ્યું કે સમસ્ત રોગોને નિવારવાનો ઈલાજ મારી પાસે છે, તેથી તે જલોદરના રોગીએ પોતાના રોગનો ઈલાજ કરવાનું કહ્યું, એટલે વૈદ્ય રૂપ તે દેવે કહ્યું કે તમારો આ રોગ અસાધ્ય છે. છતાં એવી શરતે હું પ્રયત્ન કરું કે તમે મારા આ ઔષધિઓ ભરેલા કોથળાને તમારા ખભા પર ઉપાડીને મારી પાછળ પાછળ ચાલો.

જલોદર રોગીએ શરત સ્વીકારી લીધી. પછી વૈદ્યરૂપી તે દેવે તેનો રોગ મટાડી દીધો. તે રોગી કોથળાને ખભા ઉપર ઉપાડીને તે વૈદ્યની પાછળ ચાલતો રહ્યો. દેવની માયાથી માર્ગમાં કોથળો ઘણો વજનદાર (ભારે) બની ગયો. આથી તે ઘણો જ થાકી ગયો. ચાલવા સમર્થ ન હોવા છતાં ફરી પાછો જલોદરનો ઉપદ્રવ થશે તેવા ભયને કારણે તે ચાલતો રહ્યો. આ માયાધારી વૈદ્ય એ જલોદરના રોગીને મુનિની પાસે લઈ ગયા અને કહેવા લાગ્યા કે જો તમે દીક્ષા ગ્રહણ કરી લો, તો હું તમને છોડી દઉં. ભારથી હેરાન થયેલા તેણે વિચાર કર્યો કે ઠીક છે, દીક્ષા લેવાથી આ વજન ઉપાડવાના દુઃખમાંથી તો બચી જઈશ. આમ વિચારી તેણે કહ્યું કે ભલે, હું દીક્ષા લઈશ. દીક્ષા લીધા પછી દેવ ચાલ્યા ગયા. ટૂંક સમયમાં જ તે દીક્ષાનો પરિત્યાગ કરવા તૈયાર થયો. દેવે ફરીથી તેને જલોદર રોગી બનાવી દીધો અને વૈદ્યના સ્વરૂપે આવી ફરી પ્રતિબોધિત કર્યો.

આમ તેણે ત્રણવાર દીક્ષા લઈને છોડી દીધી. આથી ચોથીવાર તેને પ્રતિબોધિત કરવા અને સંયમમાં સ્થિર કરવાના ઉદ્દેશથી દેવ પોતે તેની પાસે રહેવા લાગ્યો. એક સમયે તે દેવ મનુષ્યનો વેશ ધારણ કરીને એક ગામમાં આગ લાગી હતી ત્યાં ઘાસ લઈને જવા લાગ્યા. તે સમયે તે સાધુએ તેને કહ્યું, "આગથી બળી રહેલા ગામમાં ઘાસનો ભારો લઈને કેમ જાઓ છો?" ત્યારે દેવે કહ્યું— માન, માયા અને લોભ રૂપી અગ્નિથી પ્રજ્વલિત અને સકળ અનર્થોના ઉત્પાદક એવા ગૃહસ્થાશ્રમમાં પ્રવેશની ઈચ્છા શા માટે કરો છો?" આમ દેવના સમજાવવા છતાં પણ તે સમજાયો નહિ. પછી બંને એક જંગલમાં પહોંચ્યા ત્યારે દેવ

કુમાર્ગ પર ચાલવા લાગ્યો, તેથી સાધુએ તેને કહ્યું કે "માર્ગ છોડીને કુમાર્ગ પર કેમ જઈ રહ્યાં છો ? ત્યારે દેવે સાધુને કહ્યું કે આપ વિશુદ્ધ સંયમ માર્ગને છોડીને આધિ-વ્યાધિરૂપ કાંટાઓથી ભરેલા સંસારમાર્ગમાં જવા કેમ તૈયાર થયા છો? તો પણ સાધુ ન સમજ્યા, આગળ ચાલતા બંને એક યક્ષાયતન પાસે પહોંચ્યા. ત્યાં જોયું કે વારંવાર યક્ષની પૂજા કરવા છતાં પણ તે ઊંધા મુખે પડી જતો હતો. આ જોઈ સાધુએ કહ્યું, "આ યક્ષ પૂજા કરવા છતાં પણ કેમ પડી જાય છે ?" ત્યારે દેવે કહ્યું- આપ વંદનીય અને પૂજનીય હોવા છતાં પણ વારંવાર સંયમમાર્ગમાંથી શા માટે ચલિત થાઓ છો ? "આ વાત સાંભળી સાધુ ચોંકી ઊઠ્યા અને તેણે પેલા દેવનો પરિચય પૂછ્યો 'તમો કોણ છો ?' ત્યારે દેવે તેને તેના પૂર્વભવ સંબંધી મૂંગાનું સ્વરૂપ દેખાડીને કહ્યું- હે મિત્ર ! તમે મને કહ્યું હતું કે હું દેવભવ પછી તમારો સહોદર બનીશ, તમે મને જૈન ધર્મનો પ્રતિબોધ આપજો. તમારા એ કથનનો મેં તે સમયે સ્વીકાર કરી લીધો હતો. જેથી મારી પ્રતિજ્ઞા અનુસાર હું તમોને પ્રતિબોધિત કરવા માટે અહીં આવ્યો છું.

આમ દેવ દ્વારા વિસ્તૃત પરિચય સાંભળીને તેને જાતિસ્મરણ જ્ઞાન થયું અને તેને સંયમમાં રુચિ જાગી અને દૃઢતા આવી. મૂંગાના બંધુને દેવ પ્રતિબોધથી સંયમમાં રતિ આવી એ વાતને જાણીને સઘળા મુનિઓએ જાણવું જોઈએ કે સંયમમાં અરતિ ઉત્પન્ન થાય, તો જ્ઞાનબળ વડે તેના પર વિજય મેળવી અરતિ પરીષદ વિજયી બનવું જોઈએ.

(૮) સ્ત્રી પરીષદ :-

૧૬

સંગો એસ મણુસ્સાણં, જાઓ લોગમ્મિ ઇત્થિઓ ।

જસ્સ એયા પરિણ્ણાયા, સુકહં તસ્સ સામણ્ણં ॥૧૬॥

શબ્દાર્થ :- લોગમ્મિ = લોકોમાં, જાઓ = જે, એસ-ઇત્થિઓ = આ સ્ત્રીઓ છે, મણુસ્સાણં = મનુષ્યોને માટે, સંગો = સંગ રૂપ છે, આસક્કિતનું કારણ છે, એયા = એ સ્ત્રીઓને, જસ્સ = જે સાધુએ, પરિણ્ણાયા = ત્યાજ્ય સમજીને છોડી દીધી છે, તસ્સ = એ સાધુનું, સામણ્ણં = સાધુત્વ, સુકહં = સફળ છે.

ભાવાર્થ :- આ લોકમાં જે સ્ત્રીઓ છે, તે પુરુષો માટે આસક્કિતનું કે કર્મબંધનું કારણ છે. જે સાધુએ આ તત્ત્વને યથાર્થ રૂપે જાણી જીવનમાં ઉતારી લીધું છે અર્થાત્ સ્ત્રી સંગનો સદા ત્યાગ કરે છે, તેનું સાધુપણું સફળ બને છે.

૧૭

એવમાદાય મેહાવી, પંકભૂયા ડ ઇત્થિઓ ।

ણો તાહિં વિણિહણ્ણિજ્જા, ચરેજ્જડત્તગવેસએ ॥૧૭॥

શબ્દાર્થ :- એવં = આ પ્રકારે, ઇત્થિઓ = સ્ત્રીઓના સંગને, પંકભૂયા ડ = ક્રીયડ રૂપ (સંસારમાં ફસાવા માટે), આદાય = માનીને, મેહાવી = બુદ્ધિમાન સાધુ, તાહિં = તેમાં, ણો વિણિહણ્ણિજ્જા = ફસાય નહીં, આસક્કત થાય નહીં, અત્તગવેસએ = આત્મદૃષ્ટા બનીને, ચરેજ્જ = સંયમ માર્ગમાં જ વિચરણ કરે.

ભાવાર્થ :- ઉપરોક્ત તત્ત્વને સારી રીતે સ્વીકાર કરતાં મુનિ, સ્ત્રીઓને સંયમ માર્ગમાં કીચડરૂપ ગણી તેના રૂપ આદિમાં કિંચિત્ પણ આસક્ત થાય નહીં, કીચડમાં ફસાય નહિ. આત્મકલ્યાણનું લક્ષ્ય રાખી સંયમમાં સ્થિર ચિત્તે વિચરણ કરે.

વિવેચન :-

એકાંત બગીચા અથવા ભવન આદિ સ્થાનોમાં, મનને શુભ સંકલ્પોથી ચલિત કરનારી નવયૌવના સ્ત્રીઓના સંસર્ગથી દૂર રહીને સાધુ મન અને ઈન્દ્રિયો ઉપર નિયંત્રણ કરે. સ્ત્રીઓનાં અંગ-પ્રત્યંગની આકૃતિનું, તેના મંદ સ્મિત વગેરે ક્રિયાઓ અને હાવભાવ આદિ વિલાસોનો કદિ વિચાર પણ કરે નહીં અને સ્ત્રીઓને વિકારદષ્ટિથી જુએ નહીં. 'આ સ્ત્રી શરીર પણ રકત માંસરૂપ અશુચિનો પિંડ છે. મોક્ષ માર્ગની અર્ગલા છે', આરીતે આત્મકલ્યાણના ચિંતન વડે કામબુદ્ધિને નિષ્ફળ બનાવે અને સ્ત્રીઓથી સદા વિરક્ત રહે, તે સાધક સ્ત્રી પરીષદ વિજયી છે.

પરિણ્યાયા :- 'આ લોક અને પરલોકમાં સ્ત્રીઓ પુરુષ માટે મોટી આસક્તિની હેતુભૂત છે.' એમ જાણી સ્ત્રીઓના સ્વરૂપને જાણી અને પ્રત્યાખ્યાન પરિણ્યાયી તેની આસક્તિનો ત્યાગ કરે, તે પરિણ્યાત કહેવાય છે.

સ્ત્રી પરીષદ વિજય માટેનું દષ્ટાંત :- કોશા નામની ગણિકામાં આસક્ત એવા સ્થૂલિભદ્રે વિરક્ત બનીને આચાર્ય સંભૂતિવિજય પાસે દીક્ષા ગ્રહણ કરી. જ્યારે યાતુર્માસનો સમય નજીક આવ્યો, ત્યારે ગુરુ આજ્ઞાથી સ્થૂલિભદ્ર મુનિ ગણિકાગૃહમાં, બીજા ત્રણ ગુરુભાઈઓમાંથી એકે સર્પના રાફડા પર, બીજાએ સિંહની ગુફામાં અને ત્રીજાએ કૂવાને કાંઠે યાતુર્માસ કારવાનો નિર્ણય કર્યો. ચારે ય મુનિ યાતુર્માસ પૂર્ણ કરી ગુરુની પાસે પહોંચ્યા. ત્યારે ગુરુએ સ્થૂલિભદ્રના કાર્યને દુષ્કર-દુષ્કર (ઘણું કઠિન) કહ્યું, જ્યારે બાકીના ત્રણે ય શિષ્યોને 'દુષ્કર' એટલું જ કહ્યું. આ અંગે પૂછવામાં આવતાં તેમણે સમાધાન કર્યું કે સર્પ, સિંહ અને કૂવાનો કાંઠો તો માત્ર શરીરને જ પીડા પહોંચાડી શકે, પરંતુ ગણિકાસંગ તો જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રને સર્વથા નષ્ટ કરી નાંખવા સમર્થ છે. સ્થૂલિભદ્રનું આ કાર્ય તલવારની ધાર ઉપર ચાલવા સમાન અને અગ્નિમાં કૂદવા સમાન હતું. આ સ્ત્રી પરીષદ વિજય છે. એક સાધુને ગુરુ વચન ઉપર અશ્રદ્ધા થઈ. તે વેશ્યાના ઘરે યાતુર્માસ કરવા ગયા, પરંતુ અસફળ થયા. આમ સ્થૂલિભદ્રમુનિ સ્ત્રી પરીષદ વિજયી બન્યા અને બીજા મુનિ સ્ત્રી પરીષદમાં પરાજિત બન્યા.

(૯) ચર્ચા પરીષદ :-

૧૮ એગ એવ ચરે લાઢે, અભિભૂય પરીસહે ।
ગામે વા જગરે વાવિ, ણિગમે વા રાયહાણીએ ॥૧૮॥

શબ્દાર્થ :- લાઢે = સંયમ યોગ્ય ક્ષેત્રમાં, પરીસહે = પરીષદોને, અભિભૂય = જીતીને, ગામે વા = ગામડામાં અથવા, જગરે = શહેરોમાં, વાવિ = અથવા, ણિગમે = વેપારી વસતિવાળા પ્રદેશમાં,

રાયહાણીએ = રાજધાનીમાં, એગ એવ = એકલો જ, એકત્વ ભાવમાં, ચરે = વિહાર કરે, વિચરણ કરે.

ભાવાર્થ :- વિહારનાં કષ્ટોને સહન કરી તે સંબંધી પરીષદોને જીતી મુનિ સંયમપાલનને યોગ્ય સુલભ ગામ, નગર, નિગમ અથવા રાજધાની વગેરે સ્થાનોમાં હંમેશાં એકત્વ ભાવનામાં રમણ કરતાં વિચરણ કરે અર્થાત્ ક્યાં ય પણ આસક્ત થાય નહિ.

૧૯ અસમાણો ચરે ભિક્ષૂ, ણેવ કુજ્જા પરિગ્ગહં ।
અસંસત્તો ગિહત્થેહિં, અણિકેઓ પરિવ્વણે ॥૧૯॥

શબ્દાર્થ :- ભિક્ષૂ = સાધુ, અસમાણો = એક જગ્યાએ વધારે ન રહેતાં, ચરે = અવિરત વિહાર કરે, પરિગ્ગહં = પરિગ્રહ, ગ્રામાદિમાં મોહ-મમત્વ ભાવ, ણેવ કુજ્જા = ક્યારે ય પણ ન કરે, ગિહત્થેહિં = ગૃહસ્થો સાથે, અસંસત્તો = વધારે સંબંધ ન રાખતો, ગૃહસ્થો પ્રત્યે આસક્ત ન થતો, અણિકેઓ = ઘર રહિત થઈને, પરિવ્વણે = વિહાર કરતો રહે.

ભાવાર્થ :- ભિક્ષુ કોઈ પણ એક સ્થાને સ્થિર નહિ રહેતાં અપ્રતિબદ્ધપણે વિહાર કરે. ગામ, નગર વગેરેમાં કે આહારાદિ કોઈ પણ પદાર્થમાં મમત્વબુદ્ધિ કે પરિગ્રહ કરે નહીં, ગૃહસ્થો સાથે અનાસક્તપણે રહીને, કોઈ પણ સ્થાનને પોતાનું ઘર નહીં બનાવતાં, એકત્વભાવમાં રમણ કરે, રાગ - દ્વેષ રહિત થઈ વિચરણ કરે.

વિવેચન :-

વાયુ સમાન નિસંગ અને અપ્રતિબદ્ધ બનીને સાધક માસકલ્પાદિ નિયમાનુસાર વિહાર કરે. પગમાં કાંટા કાંકરા આદિ લાગવાથી પણ ખેદ કરે નહીં, વળી પૂર્વે ભોગવેલા વાહન આદિનું સ્મરણ પણ કરે નહિ તથા યથાકાલે દરેક સાધુચર્યાઓનું સમ્યગ્પરિપાલન કરે, તે દ્રવ્યથી ચર્યા પરીષદ જય છે.

કોઈ પણ જગ્યાએ કે કોઈ પણ વ્યક્તિમાં મમત્વભાવ રાખે નહીં. ગૃહસ્થો સાથે વધારે પરિચય કે મોહભાવ અથવા સ્વાર્થભાવ રાખે નહિ પરંતુ જે એકત્વભાવનાથી સંયમ સ્વીકાર કર્યો છે, તે જ એકત્વ ભાવમાં રમણ કરે અર્થાત્ મારું ગામ, મારાં ઘરો, મારા શ્રાવકો, મારા શિષ્યો - શિષ્યાઓ એવા ભાવ અંતરમાં રાખે નહીં. આવી સાવધાની રાખી વિરક્તભાવે વિચરણ કરે, તેને ભાવથી ચર્યા પરીષદનો વિજય કહેવાય.

એગ એવ :- એકાકી, રાગદ્વેષ રહિત, એકત્વ ભાવનાથી ભાવિત બની.

લાઠે :- સંયમ પાલનને માટે યોગ્ય ક્ષેત્રને 'લાઠ' કહે છે.

અસમાણો ચરે :- (૧) ગૃહસ્થોને આધીન થઈને વિચરણ ન કરે અર્થાત્ તેની પરાધીનતારહિત વિચરણ કરે. (૨) કલ્પ મર્યાદાનું ઉલ્લંઘન કર્યા વિના, સ્થાયી નિવાસ કર્યા વિના વિચરણ કરે.

(૧૦) નિષદા પરીષદ :-

૨૦ સુસાને સુણ્ણગારે વા, રુક્ખ-મૂલે વ ઇગઓ ।
અકુક્કુઓ ણિસીએજ્જા, ણ ય વિત્તાસે પરં ॥૨૦॥

શબ્દાર્થ :- સુસાને = સ્મશાનમાં, સુણ્ણગારે = ખાલી ઘરમાં, રુક્ખ-મૂલે = વૃક્ષની નીચે, અકુક્કુઓ = કોઈ પ્રકારની અશિષ્ટ ચેષ્ટા ન કરતો, ઇગઓ = રાગ-દ્વેષ રહિત, એકલો, ણિસીએજ્જા = બેસે, પરં = કોઈને, ણ વિત્તાસે = ત્રાસ ન પહોંચાડે.

ભાવાર્થ :- રાગ-દ્વેષ રહિત એકાકી મુનિ સ્મશાનમાં, નિર્જન ઘરમાં કે વૃક્ષની નીચે રહેવા માટે ક્યાંય પણ જગ્યા મળે, ત્યારે શાંત ચિત્તે સ્થિર આસને બેસે અને આસપાસનાં બીજાં કોઈ પણ પ્રાણીઓને સહેજ પણ ભયભીત કરે નહિ, ત્રાસ પહોંચાડે નહિ.

૨૧ તત્થ સે ચિટ્ઠમાણસ્સ, ઉવસગ્ગાભિધારે ।
સંકામ્મીઓ ણ ગચ્છેજ્જા, ઉટ્ઠિત્તા અણ્ણમાસણં ॥૨૧॥

શબ્દાર્થ :- તત્થ = ત્યાં સ્મશાન વગેરેમાં, ચિટ્ઠમાણસ્સ = બેઠેલા, સે = એ સાધુ પર, ઉવસગ્ગા = જો ઉપસર્ગ આવે તો, અભિધારે = સમભાવપૂર્વક સહન કરે, સંકામ્મીઓ = ઉપસર્ગ કે વિધ્નોની શંકાથી ભયભીત થઈને, ઉટ્ઠિત્તા = પોતાના સ્થાન પરથી ઊઠીને, અણ્ણં = બીજા, આસણં = સ્થાન પર, ણ ગચ્છેજ્જા = ન જાય.

ભાવાર્થ :- ઉક્ત સ્થાનોમાં બેઠેલા મુનિને કોઈ મનુષ્ય, દેવ કે તિર્યચ સંબંધી ઉપસર્ગ આવે, તો તેને સમભાવથી અને દઢ મનોબળથી સહન કરે પરંતુ અનિષ્ટની આશંકાથી ભયભીત થઈને ત્યાંથી ઊઠીને અન્ય સ્થાન પર જાય નહિ.

વિવેચન :-

નિષદાના બે અર્થ છે- ઉપાગ્રય અને બેસવું. અનભ્યસ્ત અને અપરિચિત સ્થાન, સ્મશાન, ઉદ્યાન, ગુફા, શૂન્ય ઘર, વૃક્ષમૂળ, ખંડેર, કે ઊંચી નીચી જગ્યામાં સ્ત્રી, પશુ, નપુંસકરહિત સ્થાનોમાં રહ્યા હોય, ત્યારે ત્યાંની અનુકૂળતા કે પ્રતિકૂળતાને સમભાવથી સહન કરે અથવા ધ્યાન સાધનાદિ માટે વીરાસનાદિ કોઈ પણ આસને સ્થિર થયા હોય, ત્યારે દેવ, મનુષ્ય કે તિર્યચ સંબંધી કોઈ પણ ઉપસર્ગ આવે, તેને સમભાવથી સહન કરે પરંતુ મોક્ષમાર્ગથી ચ્યુત થાય નહીં. આ રીતે નિષદાકૃત વિધ્નોને સહન કરવાં, તે નિષદા પરીષદ જય છે. જે નિષદાજનિત કષ્ટોને સમભાવપૂર્વક અને નીડરતાથી સહન કરે, તે નિષદા પરીષદ વિજયી કહેવાય છે.

(૧૧) શચ્ચા પરીષદ :-

૨૨ ઉચ્ચાવચાહિં સેજ્જાહિં, તવસ્સી ભિક્ખૂ થામવં ।
ણાઈવેલં વિહણ્ણેજ્જા, પાવદિટ્ઠી વિહણ્ણઙ્ ॥૨૨॥

શબ્દાર્થ :- થામવં = પરીષદોને સહન કરવામાં દઢ મનોબળી, સક્ષમ ભિક્ષુ, ઉચ્ચાવયાહિં = ઊંચી-નીચી, અનુકૂળ-પ્રતિકૂળ, સારી ખરાબ, સેજ્જાહિં = શય્યા મળે તો, અઙ્ગવેલં = સંયમ મર્યાદાનો ભંગ કરે નહીં, ણ વિહણ્ણેજ્જા = હર્ષ-શોક કરે નહીં, ખેદ પામે નહીં, પાવદિટ્ટી = ખોટું વિચારનારો પ્રમાદી સાધુ, વિહણ્ણઙ્ગ = ખેદ પામે, દુઃખી થાય, હર્ષ-શોક કરે, સંયમનો નાશ કરે.

ભાવાર્થ :- તપસ્વી સામર્થ્યવાન ભિક્ષુ અનુકૂળ કે પ્રતિકૂળ, સારી કે ખરાબ શય્યા, ઉપાશ્રય વગેરે સ્થાન મળે, ત્યારે સંયમ મર્યાદાનો ભંગ કરે નહીં, હર્ષ કે વિષાદ કરે નહીં. પાપદષ્ટિવાળો અર્થાત ખોટી વિચારણા કરનાર અસ્થિરચિત્ત સાધુ હર્ષ-શોકથી મર્યાદાનો ભંગ કરે છે, દુઃખી થાય છે.

૨૩ પઙ્ગરિક્કવસ્સયં લદ્ધું, કલ્લાણં અદુવ પાવગં ।
કિમેગરાયં કરિસ્સઙ્ગ, એવં તત્થઽહિયાસએ ॥ ૨૩ ॥

શબ્દાર્થ :- પઙ્ગરિક્ક = સ્ત્રી, પશુ રહિત, કલ્લાણં = ભલું, અનુકૂળ, અદુવ = અથવા, પાવગં = ખરાબ, પ્રતિકૂળ, ઉવસ્સયં = સ્થાન, મકાન, ઉપાશ્રય, લદ્ધું = મેળવીને, પ્રાપ્ત કરીને, એગરાયં = એક રાતમાં, કિં = શું, કરિસ્સઙ્ગ = કરશે ? શું થઈ જશે ?, એવં = એમ વિચારીને (સાધુ), તત્થ = ત્યાં, તે વિષયમાં, તે સ્થાનની પ્રતિકૂળતાને, અહિયાસએ = સમભાવથી સહન કરે.

ભાવાર્થ :- મુનિને સ્ત્રી, પશુ, પંડક આદિ રહિત એકાંત સ્થાન પ્રાપ્ત થાય, તે સ્થાન અનુકૂળ હોય કે પ્રતિકૂળ હોય, તો પણ, "એક રાતમાં શું દુઃખ થઈ જવાનું છે", એમ વિચારીને સમભાવપૂર્વક શય્યા પરીષદ સહન કરે.

વિવેચન :-

ઊંચી-નીચી વિષમ, કાંકરાવાળી, પથ્થરના ટુકડાવાળી, અતિ ઠંડી કે અતિ ગરમીવાળી જગ્યા કે ઉપાશ્રય મળે તો તેમાં આર્ત-શૈદ્રધ્યાનરહિત થઈને સાધક સમભાવપૂર્વક રહે. જીવોની હિંસા ન થાય એ રીતે વારંવાર પડખું ફેરવ્યા વગર શયન કરે. તે હર્ષવિષાદ રહિત બનીને પોતાનું ચિત્ત જ્ઞાનભાવમાં સ્થિર કરે તથા દેવ, મનુષ્ય, તિર્યંકૃત ઉપસર્ગોથી ચલાયમાન થાય નહિ. આ રીતે સ્થાન સંબંધી કષ્ટો ને સહન કરવા, તે શય્યા પરીષદ જય છે. જે સાધક શય્યા સંબંધિત બાધાઓને મર્યાદામાં રહીને સમભાવથી સહન કરે છે, તે શય્યા પરીષદ વિજયી કહેવાય છે.

પાઙ્ગવેલં વિહણ્ણેજ્જા :- મર્યાદાનું ઉલ્લંઘન કરી સંયમનો નાશ ન કરે અર્થાત્ અસંયમી ન બને.

કલ્લાણં અદુવ પાવગં :- (૧) સુંદર મકાન અથવા સુંદરતાથી રહિત ધૂળ, કચરો, ગંદકી સહિતનું ખરાબ મકાન (૨) આજુબાજુનું વાતાવરણ સારું હોવાથી, શાંતિ અને સમાધિદાયક હોવાથી મંગલકારી સ્થાન છે અને આજુબાજુનું વાતાવરણ ખરાબ, કામોત્તેજક, અશ્લીલ, હિંસાદિને વધારનાર હોવાથી તથા કોલાહલવાળું હોવાથી અશાંતિ તથા અસમાધિદાયક અમંગલકારી, અથવા ત્યાં કોઈ વ્યંતરાદિનો

ઉપદ્રવ હોય સ્વાધ્યાય, ધ્યાનાદિમાં વિધનરૂપ હોવાથી પણ અમંગલકારી સ્થાન છે (૩) કોઈ પુણ્યશાળી દ્વારા નિર્મિત વિવિધ મણિકિરણોથી પ્રકાશિત, મજબૂત મણિમય સ્તંભો અને ચાંદી વગેરે ધાતુઓની દિવોલોથી સમૃદ્ધ, હવા ઉજાસયુક્ત સ્થાન શાતાકારી છે અને જીર્ણશીર્ણ તૂટેલા ખંડેર જેવું, તૂટેલા દરવાજાવાળું કે લાકડાની છતવાળો, જેની આજુબાજુમાં ઘાસ, કચરો, ધૂળ, રાખ અને ભૂસું પડ્યું હોય, ઉંદરોનાં દર હોય, નોળિયા, બિલાડી, કૂતરાં આદિની અવરજવર હોય, મળ-મૂત્રાદિથી દુર્ગંધ યુક્ત હોય, માખીઓ બણબણતી હોય, તેવું સ્થાન અશાતાકારી છે.

અહિયાસર્ :- સુખ હોય કે દુઃખ સમભાવપૂર્વક સહન કરે, અર્થાત્ તે જ સ્થાનમાં રહે.

(૧૨) આક્રોશ પરીષદ :-

૨૪ અવ્કોસેજ્જા પરે ભિક્ખું, ણ તેસિં પડિસંજલે ।
સરિસો હોઝ બાલાણં, તમ્હા ભિક્ખૂ ણ સંજલે ॥ ૨૪ ॥

શબ્દાર્થ :- પરે = કોઈ વ્યક્તિ, ભિક્ખું = સાધુને, અવ્કોસેજ્જા = ગાળો દે, ખરાબ વચનો કહે, તેસિં = તેના પર, ણ પડિસંજલે = સામો ક્રોધ ન કરે, બાલાણં = અજ્ઞાનીઓના (સામે ક્રોધ કરવાથી), સરિસો = તેની સમાન, હોઝ = થઈ જાય છે, તમ્હા = તેથી, ણ સંજલે = ક્યારેય ક્રોધ ન કરે.

ભાવાર્થ :- જો કોઈ વ્યક્તિ ભિક્ષુને ગાળ આપે અથવા ખરાબ વચન કહીને અપમાન કરે, તો તેના પ્રત્યે ક્રોધ કરે નહિ કારણ કે ક્રોધ કરનાર અજ્ઞાની જેવા જ થઈ જાય છે, માટે મુનિ ક્યારેય ઉત્તેજિત ન થાય.

૨૫ સોચ્ચાણં ફરુસા ભાસા, દારુણા ગામકંટગા ।
તુસિણીઓ ઉવેહેજ્જા, ણ તાઓ મણસીકરે ॥ ૨૫ ॥

શબ્દાર્થ :- ગામકંટગા = શરીરમાં કાંટો ખૂંચવાની વેદનાની જેમ, દારુણા = દારુણ, ભયંકર, ફરુસા = કઠોર, ભાસા = ભાષાને, સોચ્ચાણં = સાંભળીને, તુસિણીઓ = મૌન રહીને તેની, ઉવેહેજ્જા = ઉપેક્ષા કરે, સહન કરે, તાઓ = એ કઠોર ભાષા પ્રત્યે, મણસી = મનમાં કંઈ પણ સંકલ્પ-વિકલ્પો, ણ કરે = કરે નહીં, દ્વેષભાવ ન લાવે.

ભાવાર્થ :- અસહ્ય અને કર્ણકંટક (કાનમાં ખૂંચે એવી) કઠોર ભાષાને સાંભળીને પણ સાધક મૌન રહે, તેને મનમાં પણ ન લાવે કે તેને ચિંતનનો વિષય બનાવે નહીં અર્થાત્ પ્રસન્ન ચિત્તે આક્રોશ વચન સહન કરે.

વિવેચન :-

ક્રોધાગ્નિને ઉત્પન્ન કરનાર આક્રોશયુક્ત, કઠોર, અવજ્ઞાયુક્ત, નિંદારૂપ, તિરસ્કારસૂચક અને અસભ્ય વચનને સાંભળવા છતાં જેનું ચિત્ત તેના તરફ જતું નથી અથવા તેનો પ્રતિકાર કરવા સમર્થ હોવા

છતાં પણ જે પ્રતિકાર કરતા નથી, પ્રસન્ન ભાવે સહન કરે, તે મુનિ આકોશ પરીષદ વિજયી બને છે.

અક્કોસેજ્જા :- આકોશ શબ્દનો પ્રયોગ તિરસ્કાર, અનિષ્ટ વચન, ક્રોધાવેશમાં આવી ગાળ દેવી વગેરે અર્થોમાં થાય છે. સાધક પ્રત્યે કોઈ આકોશ કરે, તો પણ તેણે ક્ષમા આપીને તેના પ્રત્યે આકોશ ન કરે. પોતાના ઉપર આકોશ કરનારનો પણ ઉપકાર માને. જો આકોશ કરનારનો આકોશ સત્ય હોય તો તેના ઉપર ક્રોધ કરવાની શું જરૂર ? આકોશ કરનારને પોતાનો ઉપકારી અને હિતશિક્ષા દેનાર માને અને ભવિષ્યમાં આકોશનું નિમિત્ત ન બને તેનું ધ્યાન રાખે. જો કોઈ ખોટો આકોશ કરે, તો તેના પ્રત્યે પણ રોષ ન કરે પરંતુ ગાળ દેનાર પ્રત્યે સાધક વિચારે કે જેની પાસે જે હોય તે જ આપે. આ રીતે આકોશ વચનનો પ્રતિકાર કરવા સમર્થ હોવા છતાં તેનો ઉત્તર ન આપે પરંતુ ધીર અને ક્ષમાશીલ થઈ અર્જુનમાળી અણગારની જેમ તેને સમભાવથી સહન કરે. આ રીતે કર્મોની નિર્જરાનું લક્ષ્ય રાખી આકોશ પરીષદ ઉપર વિજય પ્રાપ્ત કરે.

પહિસંજલે (પ્રતિસંજવલન) :- (૧) આકોશ અને ઘાત સામે પ્રત્યાઘાત કરવો, તે સામે પ્રતિસંજવલન છે. (૨) બદલો લેવા માટે ગાળની સામે ગાળ દેવી, એ પ્રતિસંજવલન છે.

ગામકંટગા (ગ્રામકંટક) :- કાનમાં કાંટાની જેમ ખૂંચતી પ્રતિકૂળ ભાષા અથવા ગ્રામીણ અસંસ્કારિત લોકોના વચનરૂપી કાંટા.

(૧૩) વધ પરીષદ :-

૨૬ હઓ ण સંજલે ધિક્ખૂ, મણં પિ ણ પઓસણ ।
તિતિક્ખં પરમં ણચ્ચા ધિક્ખુધમ્મં વિચિંતણ ॥ ૨૬ ॥

શબ્દાર્થ :- ધિક્ખૂ = સાધુને, હઓ = કોઈ મારે તો પણ, ણ સંજલે = તેના પર ગુસ્સે ન થાય, મણં પિ = મનમાં પણ, ણ પઓસણ = તેના પર ક્રોધ ભાવ ન રાખે, રોષ ન કરે, તિતિક્ખં પરમં = સહન ન કરવું, એ સાધુનો ઉત્કૃષ્ટ ધર્મ છે, પરમ કર્તવ્ય છે, ણચ્ચા = એવું જાણીને, ધિક્ખુધમ્મં = શ્રમણ ધર્મનો, યતિધર્મનો, વિચિંતણ = વિચાર કરે, પાલન કરે.

ભાવાર્થ :- કોઈ મારે પીટે તો તેના પ્રત્યે ભિક્ષુ ક્રોધભાવ પ્રગટ ન કરે અને મનમાં પણ ક્રોધભાવ લાવે નહીં. ક્ષમાભાવ રાખે, એ જ સાધુનો પરમ ધર્મ છે. એમ જાણી સાધુધર્મનું ચિંતન કરે અર્થાત્ ક્ષમારૂપ સાધુધર્મમાં જ સ્થિર રહે.

૨૭ સમણં સંજયં દંતં, હણિજ્જા કોઈં કત્થઈં ।
ણત્થિ જીવસ્સ ણાસુ ત્તિ, ઇવં પેહેજ્જ સંજણ ॥ ૨૭ ॥

શબ્દાર્થ :- દંતં = પાંચ ઈન્દ્રિયોનું દમન કરનારો, સંજયં = સંયમવાન, યતનાશીલ, સમ્યક્ પ્રયત્ન કરનાર, સમણં = તપસ્વી સાધુને, કોઈં = કોઈ પણ વ્યક્તિ, કત્થઈં = ક્યારે ય પણ, કોઈ પણ

સ્થળે, હણિજ્જા = મારે, જીવનથી રહિત કરે, મારપીટ કરે તો, જીવસ્સ = જીવનો, જાસુત્તિ = ક્યારેય નાશ, જત્થિ = થતો નથી, એવં = આ રીતે, સંજણ = સાધુ, પેહેજ્જ = વિચારે, ચિંતન કરે.

ભાવાર્થ :- સંયમી અને ઈન્દ્રિય વિજયી શ્રમણને જો કોઈ ક્યારેય મારે-પીટે, પ્રહાર કરે અથવા પ્રાણોથી રહિત કરે, તો તે એ વિચારે કે, "આત્માનો નાશ તો થતો જ નથી, હું તો અમર છું, દેહનો જ વિનાશ થાય છે."

વિવેચન :-

કોઈ દુષ્ટ તીક્ષ્ણ શસ્ત્ર, તલવાર, સાંબેલું, મુદ્ગર, લાકડી આદિ શસ્ત્રોથી સાધકને મારે, તો પણ મારનાર ઉપર લેશમાત્ર ક્રોધ ન કરે અને આત્મસ્વરૂપનો વિચાર કરે. આજે મને નિમિત્ત બનાવીને તે બાલજીવ કર્મોનો બંધ કરે છે. તેમા મારાં જ પૂર્વોપાર્જિત કર્મ કારણરૂપ છે. તેના પ્રત્યે ક્રોધ કરવો, તે યોગ્ય નથી. જો કોઈ દુષ્ટ વ્યક્તિ સાધુને ગાળ દે, તો તે વિચારે કે મને માત્ર ગાળ જ દે છે, મારતો તો નથી. જ્યારે તેને મારે, ત્યારે તે વિચારે કે મારા શરીરને જ મારે છે પરંતુ મારા આત્માને કે સંયમને તો હણી શકતો નથી. આ શરીર પાણીના પરપોટા સમાન નાશવંત છે. આ મારા સંયમી જીવનને હું શુભ પરિણામોથી સુરક્ષિત રાખું, આ રીતે વિચારી સમભાવમાં કે જ્ઞાતાદષ્ટા ભાવમાં ટકી રહે. સાધુને કુહાડાથી કાપવામાં આવે અથવા ચંદનનો લેપ કરવામાં આવે, આ બંને સ્થિતિમાં સમભાવપૂર્વક રહેનાર સાધક વધ પરીષદ ઉપર વિજય મેળવે છે.

વધ એટલે લાકડી, ચાબુક અને નેતર આદિથી પ્રાણીઓને મારવા - પીટવા અથવા આયુ, ઈન્દ્રિય અને શ્વાસોચ્છ્વાસ આદિ પ્રાણોનો વિયોગ કરાવવો.

ભિક્ષુધમ્મ :- સાધુધર્મ. આ શબ્દ પ્રયોગથી ક્ષમા, માર્દવ, આર્જવ, આદિ દશવિધ શ્રમણધર્મનું કથન છે.

સમનં :- (૧) શ્રમણ-સાધના માટે આધ્યાત્મિક શ્રમ અને તપ કરે, તે શ્રમણ. (૨) સમન-સમ મનવાળો. જેનું મન રાગ - દ્વેષ વગેરે પ્રસંગોમાં સમ હોય છે, એટલે જે સમત્વમાં સ્થિર છે, તે સમન છે. (૩) શમન કરનાર- જેણે કષાયો તેમજ અયોગ્ય વૃત્તિઓનું શમન કરી લીધું છે, જે ઉપશમ, ક્ષમાભાવ અને શાંતિનો આરાધક છે, તે શમન.

(૧૪) યાચના પરીષદ :-

૨૮ **દુક્કરં ખલુ ભો ણિચ્ચં, અણગારસ્સ ભિક્ષુણો ।**
સવ્વં સે જાહ્યં હોહિ, જત્થિ કિંચિ અજાહ્યં ॥૨૮॥

શબ્દાર્થ :- ભો = હે શિષ્ય !, અણગારસ્સ = ઘરબારના ત્યાગી, ભિક્ષુણો = ભિક્ષાથી નિર્વાહ કરનાર સાધુનું જીવન, ખલુ = ચોક્કસ, દુક્કરં = બહુ જ કઠણ છે, સે = તેને, સવ્વં = બધા જ આહાર,

ઉપકરણ વગેરે, ગિચ્ચં = સદા, જાઙ્યં હોઙ્યં = માંગવાથી જ મળે છે, માંગીને જ લેવાના હોય છે, અજાઙ્યં = માંગ્યા વગર, આજ્ઞા લીધા વિના, કિંચિ = કોઈ પણ વસ્તુ, જ્ઞતિય = મળતી નથી.

ભાવાર્થ :- વાસ્તવમાં અણગાર ભિક્ષુની આ ચર્યા હંમેશાં કઠિન જ હોય છે કે તેને વસ્ત્ર, પાત્ર, આહાર વગેરે બધું યાચનાથી મળે છે. તેને કંઈ પણ માગ્યા વિના પ્રાપ્ત થતું નથી.

૨૯ ગોચરગ્ગ પવિટ્ઠસ્સ, પાણી ણો સુપ્પસારણ ।
સેઓ અગારવાસુ ત્તિ, ઇઙ્ગ ભિક્ખૂ ણ ચિંતણ ॥૨૯॥

શબ્દાર્થ :- ગોચરગ્ગ પવિટ્ઠસ્સ = ગોચરી માટે ગયેલા સાધુનો, પાણી = હાથ, ણો સુપ્પસારણ = સહજ રીતે લાંબાતો નથી, અગારવાસુ ત્તિ = ગૃહસ્થાશ્રમ જ, સેઓ = સારો છે, ઇઙ્ગ = આ રીતે, ભિક્ખૂ = સાધુ, ણ ચિંતણ = વિચાર પણ ન કરે.

ભાવાર્થ :- ગોચરી માટે ગૃહસ્થના ઘરમાં આવેલા સાધુને પોતાનો હાથ લાંબો કરવો, તે સરળ નથી. તે ઘણું કઠિન છે. આના કરતાં તો "ગૃહસ્થવાસ એ જ શ્રેષ્ઠ છે" એમ ભિક્ષુ ચિંતવે નહિ, વિચારે નહીં.

વિવેચન :-

ભિક્ષુને વસ્ત્ર, પાત્ર, આહાર, પાણી, ઉપાશ્રય આદિ પ્રાપ્ત કરવાં માટે ગૃહસ્થો પાસે યાચના કરવી પડે છે. તે યાચનામાં દીનતા, હીનતા, ખુશામત, વાચાળતા વગેરે હોતા નથી. વિવેક અને સદાચારપૂર્વક સ્વધર્મ પાલનાર્યે કે સંયમયાત્રાના નિર્વાહ અર્થે યાચના કરવી, તે સાધુનો ધર્મ છે. આમ જે વિધિપૂર્વક આત્મભાવમાં રમણ કરતાં દરેક વસ્તુની યાચના કરીને જ ગ્રહણ કરે અને આ રીતે યાચના કરવામાં લજ્જાનો અનુભવ કરે નહીં, તે યાચના પરીષદ વિજયી બને છે.

પાણી ણો સુપ્પસારણ :- યાચના કરનારે બીજાની સામે હાથ લાંબો કરીને માંગવું કે 'મને આપો', એ ખૂબ જ કઠિન છે. કોઈ પણ વસ્તુની યાચના કરવી, એ એક પ્રકારના મરણ સમાન છે, માટે તેને પરીષદમાં સ્થાન આપ્યું છે.

(૧૫) અલાભ પરીષદ :-

૩૦ પરેસુ ઘાસમેસિજ્જા, ભોચણે પરિણિટ્ટિણ ।
લઙ્કે પિંડે અલઙ્કે વા, ણાણુતપ્પેજ્જ પંડિણ ॥૩૦॥

શબ્દાર્થ :- ભોચણે = ભોજન, પરિણિટ્ટિણ = તૈયાર થઈ જવા પર, પરેસુ = ગૃહસ્થોને ત્યાં, ઘાસં = આહારની, એસિજ્જા = યાચના કરે, પિંડે = આહાર, લઙ્કે = મળે, વા = કે, અલઙ્કે = ન મળે તો પણ, પંડિણ = પ્રજ્ઞાવાન સાધુ, ણાણુતપ્પેજ્જ = ખેદ કરે નહીં કે, દુઃખી થાય નહીં.

ભાવાર્થ :- ગૃહસ્થો માટે તૈયાર થયેલાં ભોજનમાંથી ભિક્ષુ આહારની ગવેષણા કરે. આમ ગવેષણા

કરતાં આહાર મળે કે ન મળે તો પણ પ્રજ્ઞાવાન સાધુ ક્યારેય ખેદ કરે નહિ, દુઃખી થાય નહીં.

૩૧ અજ્જેવાહં ણ લભ્ભામિ, અવિ લાભો સુણ સિયા ।
જો એવં પડિસંચિક્ખે, અલાભો તં ણ તજ્જણે ॥૩૧॥

શબ્દાર્થ :- અહં = મને, અજ્જેવ = આજે, ણ લભ્ભામિ = આહાર નથી મળ્યો તો, સુણ = કાલે, અવિ = તો હવે, લાભો = આહાર પાણીનો લાભ, સિયા = થઈ જશે, જો = જે સાધુ, એવં = આ રીતે, પડિસંચિક્ખે = વિચાર કરીને દીનભાવ નથી લાવતો, સંતોષ ધારણ કરે, તં = તેને, અલાભો = આલાભ પરીષદ, નહીં મળવાનું દુઃખ, ણ તજ્જણે = સતાવતું નથી, મનને ક્ષુબ્ધ કરતું નથી.

ભાવાર્થ :- 'આજે મને ભિક્ષામાં કંઈ મળ્યું નથી પરંતુ સંભવ છે કે કાલે મળી જશે', આ પ્રમાણે ચિંતન કરનારને અલાભનો પરીષદ ત્રાસ આપતો નથી, દુઃખનું કારણ બનતો નથી.

વિવેચન :-

અનેક ક્ષેત્રોમાં વિચરતાં ભિક્ષુને કદાચ ધનાઢય, ગરીબ કે મધ્યમ ઘરોમાં ગોચરી માટે જતાં ભિક્ષા ન મળે તો મનમાં જરા પણ સંકલેશ ન કરે. તે દાતાની પરીક્ષા કરવાની ઉત્સુકતા પણ રાખે નહીં. ભિક્ષા ન મળે, ત્યારે ક્ષેત્ર કે વ્યક્તિની નિંદા કરે નહીં પરંતુ અલાભમાં પણ 'મને તપનો લાભ છે', એમ વિચારે. વળી સમતાભાવ રાખીને બીજીવાર ક્યારેક મળી જશે, એવી આશાથી સંતોષવૃત્તિ રાખે. આ પ્રમાણે અલાભની પીડાને જે સહન કરે, તે અલાભ પરીષદ વિજય છે.

(૧૬) રોગ પરીષદ :-

૩૨ ણચ્ચા ઉપ્પઇયં દુક્ખં, વેયણાણે દુહટ્ટિણે ।
અદીણો ઠાવણે પણ્ણં, પુટ્ટો તત્થહિયાસણે ॥૩૨॥

શબ્દાર્થ :- દુક્ખં = રોગનાં દુઃખો, ઉપ્પઇયં = ઉત્પન્ન થયેલાં, ણચ્ચા = જાણીને, વેયણાણે = વેદનાથી, દુહટ્ટિણે = દુઃખી થયેલા સાધુ, દુઃખમાં રહેલા ભિક્ષુ, અદીણો = અદીન ભાવથી, પણ્ણં = પોતાની બુદ્ધિને, ઠાવણે = સ્થિર રાખે, તત્થ = રોગાવસ્થામાં, પુટ્ટો = કષ્ટ થવા છતાં પણ, અહિયાસણે = સમભાવથી સહન કરે છે.

ભાવાર્થ :- શરીરમાં અત્યંત દુસ્સહ વેદના કરનાર કોઈ રોગને ઉત્પન્ન થયેલો જાણી પ્રજ્ઞાવાન મુનિ તે દુઃખમાં પણ દીનભાવ ન કરે પરંતુ દીનતારહિત અર્થાત્ પ્રસન્નભાવમાં આત્માને સ્થિર કરે અને સમભાવથી સહન કરે.

૩૩ તેગિચ્છં ણાભિણંદેજ્જા, સંચિક્ખણં ત્તગવેસણે ।
એવં ચુ તસ્સ સામણ્ણં, જં ણ કુજ્જા, ણ કારવે ॥૩૩॥

શબ્દાર્થ :- અત્તગવેસણ = આત્માશોધક મુનિ, તેગિચ્છં = ઈલાજની, ઉપચારની, ગાભિષંદેજ્જા = ઈચ્છા પણ ન કરે, ચાહના પણ ન કરે, સંચિક્વ = સમાધિપૂર્વક સહન કરે, જં = જે, ણ કુજ્જા = રોગની સારવાર કે ઉપચાર પોતે ન કરે, ણ કારવે = બીજા પાસે ન કરાવે, એવં ચુ = એમાં જ, સહનશીલતામાં જ, તસ્સ = તે સાધુની, સામણ્ણં = સાધુતા છે.

ભાવાર્થ :- આત્મશોધક મુનિ રોગ થાય ત્યારે ઔષધની ચાહના કરે નહિ, પરંતુ કર્મોનો વિચાર કરી આત્મભાવમાં રમણ કરે, અધ્યાત્મભાવને પ્રાપ્ત કરે. જે સાધક ચિકિત્સા કરે નહીં, કરાવે નહિ કે અનુમોદન પણ ન કરે, પરંતુ સમાધિપૂર્વક રહે, તે જ ખરેખર તેની સાધુતા છે.

વિવેચન :-

સાધક કોઈ વિરુદ્ધ આહાર કે પાણીના કારણે કે અન્ય કોઈ કારણોથી શરીરમાં રોગાદિ ઉત્પન્ન થાય, ત્યારે ઉદ્વિગ્ન થાય નહીં પરંતુ અશુચિ પદાર્થોના સ્થાનરૂપ, અનિત્ય તેમજ શરણરહિત (રક્ષણ ન કરી શકાય તેવા) આ શરીર પ્રત્યે નિઃસ્પૃહી થઈ જાય અને રોગની દવા કરાવવાનો સંકલ્પ પણ કરે નહિ. તે બિમારીને પ્રસન્નતાપૂર્વક સહન કરે. આમ, અનેક બિમારીઓ ઉદયમાં આવવા છતાં પણ જે સાધક સંયમમાં સ્થિર રહે, રોગાધીન થઈ સંયમ મર્યાદાનું ઉલ્લંઘન કરે નહીં, તે રોગ પરીષદ વિજયી કહેવાય છે.

જં ણ કુજ્જા ણ કારવે :- રોગનો તીવ્ર ઉદય થવા છતાં પણ મુનિ ચિકિત્સા કરે નહીં અને કરાવે પણ નહીં, જિનકલ્પી, પ્રતિમાધારી સાધુ કોઈ ચિકિત્સા કરે નહિ, કરાવે પણ નહીં પરંતુ સ્થવિરકલ્પી સાધુ માટે એકાંત નિષેધ નથી કારણ કે દરેક સાધુની શારીરિક અને માનસિક સ્થિતિ, યોગ્યતા તેમજ સહનશક્તિ એક સરખી નથી હોતી, માટે સ્થવિરકલ્પી મુનિએ જ્યાં સુધી શક્ય હોય, ત્યાં સુધી સહન કરવું જોઈએ, પરંતુ સહન શક્તિના અભાવમાં ગુરુ આજ્ઞાથી સ્થવિરકલ્પી મુનિ રોગનો યથાયોગ્ય ઉપચાર કરાવી શકે છે. શાસ્ત્રમાં શૈલક રાજર્ષિ વગેરેનાં વર્ણનમાં ઔષધ ઉપચાર કરાવવાનું વર્ણન છે.

(૧૭) તૃણસ્પર્શ પરીષદ :-

૩૪ અચેલગસ્સ લૂહસ્સ, સંજયસ્સ તવસ્સિણો ।
તણેસુ સયમાણસ્સ, હુજ્જા ગાયવિરાહણા ॥ ૩૪ ॥

શબ્દાર્થ :- અચેલગસ્સ = ઓછાં વસ્ત્રોવાળા કે વસ્ત્ર રહિત, લૂહસ્સ = રુક્ષ શરીરવાળા, રુક્ષ આહારથી જીવનારા, સંજયસ્સ = સંયમી, તવસ્સિણો = તપસ્વી મુનિને, તણેસુ = તૃણો પર, તૃણોના સંચારા પર, સયમાણસ્સ = સૂવાથી, ગાય વિરાહણા = શરીરમાં પીડા, હુજ્જા = થાય છે.

ભાવાર્થ :- વસ્ત્ર વિના રહેનાર અથવા અલ્પવસ્ત્રવાળા અને રુક્ષ શરીરવાળા કે રુક્ષ આહાર કરનાર સંયમપાલક તપસ્વી સાધુને ઘાસ પર સૂવાથી શરીરમાં પીડા થાય છે.

૩૫ આયવસ્સ ણિવાણં, અડલા હવઙ્ વેયણા ।
 एवं णच्चा ण सेवंति, तंतुजं तणतज्जिया ॥ ૩૫ ॥

શબ્દાર્થ :- આયવસ્સ = અત્યંત તાપ, તડકો, ણિવાણં = પડવાથી પણ, અડલા = ઘણી, અત્યધિક, વેયણા = વેદના, હવઙ્ = થાય છે, एवं = આવાં ઘણાં કષ્ટો સંયમમાં થાય જ છે. તેને, ણચ્ચા = જાણીને, વિચાર કરીને, તણતજ્જિયા = તૃણ અને તાપનાં કષ્ટો આવવા છતાં પણ, તંતુજં = મર્યાદાથી વધારે વસ્ત્રો કે ગૃહસ્થોનાં વસ્ત્રો, ણ સેવંતિ = સેવન નથી કરતા.

ભાવાર્થ :- અતિ ગરમી પડવાથી અચેલ કે અલ્પ વસ્ત્રધારી ભિક્ષુને ઘણી વેદનાઓ થતી જ રહે છે. તે બધી વેદનાઓ તો કર્મ નિર્જરા માટે સ્વીકારી છે, આવી વેદનાઓ તો થવાની જ છે, એમ વિચારીને તૃણસ્પર્શથી પીડિત હોવા છતાં પણ મુનિ મર્યાદા ઉપરાંત વસ્ત્રનો સ્વીકાર કરે નહીં

વિવેચન :-

તૃણ શબ્દથી સૂકું ઘાસ, દર્ભ, કાંકરા, કાંટા આદિ ખૂંચવાવાળા જેટલા પદાર્થો છે, તે સર્વનું ગ્રહણ થાય છે. આવા તૃણાદિ ઉપર સૂવા, બેસવામાં તેના ખૂંચવાથી, શરીર છોલાઈ જવાથી કે કઠોર સ્પર્શ થવાથી જે પીડા થાય છે; તેને સમભાવપૂર્વક સહન કરવી, તે તૃણ સ્પર્શ પરીષદ જય છે.

તૃણ પરીષદ વિજય માટેનું દષ્ટાંત :- શ્રાવસ્તી નગરીમાં જિતશત્રુ રાજાના પુત્ર ભદ્રે કામભોગોથી વિરક્ત બનીને સ્થવિરો પાસે સંયમ અંગીકાર કર્યો. કાલાન્તરે એકલવિહારી પ્રતિમા અંગીકાર કરી, તે વૈરાજ્ય (રાજ્યની અવ્યવસ્થાવાળા)દેશમાં ગયો. 'આ કોઈક રાજ્યનો ગુપ્તચર છે', એમ સમજી રાજ્ય કર્મચારીઓએ તેને પકડી લીધો. તેને પૂછવામાં આવ્યું, ત્યારે પણ તે મુનિને મૌન રહેલા જોઈ તેને તલવાર અને ભાલાની તીક્ષ્ણ ધારથી ધાયલ કર્યો. લોહી ટપકતાં ઘા ઉપર મીઠાનું પાણી છાંટ્યું અને દર્ભથી તેના શરીરને ઢાંકી ખાડામાં નાંખી દીધું. આમ છતાં ભદ્રમુનિએ સમભાવપૂર્વક આ પરીષદ સહન કર્યો.

૧૮) જલ-મલ પરીષદ :-

૩૬ કિલિણ્ણગાણ મેહાવી, પંકેણ વ રણ વા ।
 ઘિંસુ વા પરિયાવેણ, સાયં ણો પરિદેવણ ॥ ૩૬ ॥

શબ્દાર્થ :- ઘિંસુ = ઉનાળાની ઋતુથી, તાપથી થતાં, પરિયાવેણ = પરસેવા વગેરેનું કષ્ટ, પંકેણ = મેલથી, પરસેવાથી, ભીના મેલથી, વ = અથવા, રણ = રજથી, સૂકા મેલથી, કિલિણ્ણગાણ = શરીર લેપાય જાય, આ બધા મેલથી શરીર ભરાઈ જાય, મેહાવી = બુદ્ધિમાન સાધુ, સાયં = શરીર સુખને માટે, ણો પરિદેવણ = ખેદ ન કરે, દીનતા ન કરે, દુઃખી ન થાય.

ભાવાર્થ :- ગ્રીષ્મઋતુમાં પરસેવાની ભીનાશથી કે મેલથી શરીર લિપ્ત થઈ જાય અથવા અત્યંત ગરમી પડવાથી શરીરમાં બળતરા થાય, તો પણ બુદ્ધિમાન સાધુ ક્યારેય શાતા – સુખ માટે દીનતા

દેખાડે નહીં, વ્યાકુળ થાય નહીં અને શીતલતા માટે ઉત્સુક બને નહીં .

૩૭ વેણ્જ ગિજ્જરાપેહી, આરિયં ધમ્મઽણુત્તરં ।
જાવ સરીરભેઝ ત્તિ, જલ્લં કાણ ધારણ ॥૩૭॥

શબ્દાર્થ :- અણુત્તરં = સર્વ શ્રેષ્ઠ, પ્રધાન, આરિયં = આર્ય, તીર્થંકર કથિત, ધમ્મ = શ્રુત ચારિત્રરૂપ ધર્મ (પ્રાપ્ત કરીને), વેણ્જ = સહન કરે, વેદન કરે, ગિજ્જરાપેહી = નિર્જરાના લક્ષ્યથી, કર્મ નિર્જરાના ઈચ્છુક, જાવ = જ્યાં સુધી, સરીરભેઝ ત્તિ = શરીરનો નાશ ન થાય, ત્યાં સુધી, જીવનપર્યંત, કાણ = આ શરીરથી, શરીર પર, જલ્લં = પરસેવો વગેરેને, ધારણ = રહેવા દે, ધુએ નહીં, સાફ કરે નહીં.

ભાવાર્થ :- શ્રેષ્ઠ ચારિત્ર ધર્મને પામીને કર્મક્ષયનો ઈચ્છુક મુનિ મેલજનિત પરીષદને સહન કરે. જ્યાં સુધી શરીર ન ધૂટે અર્થાત્ અંતિમ ક્ષણ સુધી શરીર પર મેલને ધારણ કરે, તેના પ્રત્યે ઘૃણા કરે નહિ પણ તેને સમભાવથી સહન કરે.

વિવેચન :-

'જલ્લ'નો અર્થ છે પરસેવો અને તેનાથી થતો મેલ. ગ્રીષ્મઋતુમાં સૂર્યના પ્રખર તાપથી ઉત્પન્ન થતાં પસીનાની સાથે ધૂળ ચોંટતાં મેલ જામી જાય છે. મુનિ તેને દૂર કરવા પાણીથી સ્નાન કરવાની ઈચ્છા કરે નહીં. તે મેલ અને પરસેવાથી ભરેલા શરીરથી ઉદ્વિગ્ન થયા વિના સમભાવપૂર્વક તેને સહન કરે અને સમ્યગ્દર્શન, જ્ઞાન અને ચારિત્રરૂપી ભાવ જળથી સ્નાન કરી, આત્માના કર્મમલ દૂર કરવા માટે નિરંતર ઉદ્યત રહે. આવી રીતે શરીર શુદ્ધિથી નિરપેક્ષ મુનિ જલ્લ (મેલ) પરીષદનો વિજેતા કહેવાય છે.

(૧૯) સત્કાર પુરસ્કાર પરીષદ :-

૩૮ અભિવાયણમબ્હુટ્ટાણં, સામી કુજ્જા ણિમંતણં ।
જે તાઈં પહિસેવંતિ, ણ તેસિં પીહણ મુણી ॥૩૮॥

શબ્દાર્થ :- સામી = રાજા વગેરે દ્વારા, કુજ્જા = કરેલાં, અભિવાયણં = નમસ્કાર, અબ્હુટ્ટાણં = સત્કાર – સન્માન તથા, ણિમંતણં = ભિક્ષાને માટે નિમંત્રણ મળે, તાઈં = તેને, જે = જો, પહિસેવંતિ = સેવન કરે છે, સ્વીકાર કરે, ભોગવે, તેસિં = તેની, મુણી = મુનિ, ણ પીહણ = ચાહના, ઈચ્છા – લાલસા ન કરે.

ભાવાર્થ :- રાજા વગેરે શાસકવર્ગીય લોકો તેમજ શ્રીમંતો અભિવાદન કરે તથા સત્કાર-સન્માન કરી ભોજન, નિવાસ આદિનું નિમંત્રણ આપે, તો પણ આત્માર્થી મુનિ સત્કાર કે સન્માનની સ્પૃહા કરે નહિ.

૩૯ અણુક્કસાઈ અપ્પિચ્છે, અણ્ણાણ્ણી અલોલુણ્ણ ।
રસેસુ ણાણુગિજ્જિજ્જા, ણાણુતપ્પેજ્જ પણ્ણવં ॥૩૯॥

શબ્દાર્થ :- અણુક્કસાઈ = અલ્પ કષાયવાળા, અપ્પિચ્છે = અલ્પ ઈચ્છાઓવાળા, સત્કાર,

સન્માન વગેરેની ઈચ્છા ન કરનારા, અણ્ણાણ્ણી = અજ્ઞાત ઘરોમાંથી ભિક્ષા લેનારા, અલોલુણ = લોલુપતા રહિત, પણ્ણવં = બુદ્ધિમાન સાધુ, રસેસુ = સ્વાદિષ્ટ ભોજનમાં, જાણુગિજ્જિજ્જા = આસક્તિ ન રાખે, સંતોષ રાખે, જાણુતપ્પેજ્જ = ક્યારેય સારા પદાર્થ ન મળે, તો ખેદ ન કરે.

ભાવાર્થ :- પ્રજ્ઞાવાન મુનિ સત્કાર – સન્માન મળે, તો પણ માન કે ક્રોધ વગેરે કષાયોને અને ઈચ્છાઓને ઘટાડે પરંતુ વધારે નહિ, કોઈનું નિમંત્રણ મળે, તો પણ અજ્ઞાત ઘરોમાંથી નિર્દોષ ભિક્ષા પ્રાપ્ત કરે, રસલોલુપ ન થાય અને કોઈ પણ ઈન્દ્રિય વિષયોનો સંયોગ થાય, તો તેમાં અનાસક્ત ભાવ રાખે, ગૃહિભાવ કરે નહીં.

વિવેચન :-

સત્કારનો અર્થ પૂજા, પ્રશંસા છે અને પુરસ્કારનો અર્થ અભ્યુત્થાન, આસનપ્રદાન, અભિવાદન, નમન આદિ છે. સત્કાર – પુરસ્કાર મળતાં વધારે મળવાની ચાહના કરે નહીં. તેનાથી અહં-ભાવની વૃદ્ધિ પણ કરે નહીં. જે સાધક આ બંને દૂષણથી દૂર રહે છે, તે સત્કાર – પુરસ્કાર પરીષદનો વિજેતા કહેવાય છે.

અણુક્કસાઈ :- (૧) અણુક્કશાયી :- સત્કાર આદિ માટે ઉત્કંઠાથી રહિત. (૨) અણુક્કષાયી :- જેને કષાયની તીવ્રતા ન હોય – અણુક્કટ કષાયી. (૩) અણુક્કષાયી :- સત્કાર આદિ ન કરનાર ઉપર ક્રોધ ન કરનાર અને સત્કારાદિની પ્રાપ્તિ થાય ત્યારે અહંકાર ન કરનાર અથવા 'અણુક્કષાયી'નો અર્થ છે ક્રોધાદિ અલ્પકષાયવાળો.

અપ્પિચ્છે :- અલ્પ ઈચ્છાવાળા અથવા ઈચ્છારહિત. નિઃસ્પૃહ મુનિ, સત્કાર, પૂજા આદિની ઈચ્છા નહિ રાખનાર.

અણ્ણાણ્ણી (અજ્ઞાતૈષી) :- (૧) જે મુનિ જ્ઞાતિ, કુળ, તપ, શાસ્ત્રજ્ઞાન આદિનો પરિચય આપ્યા વિના જ અજ્ઞાતપણે આહારાદિની એષણા કરે છે. (૨) અજ્ઞાત-અપરિચિત કુળોમાં આહારાદિની એષણા કરનાર.

કેટલાક અસત્કાર – પુરસ્કારને પરીષદ ગણે છે. ગાથામાં સત્કાર – પુરસ્કાર મળવાની પ્રમુખતાએ આ પરીષદનો ભાવાર્થ કર્યો છે. ન મળવાનો અર્થ કરીએ તો તે અંતરાય કર્મનું કારણ થશે અને તેનો પ્રતિકૂળ પરીષદમાં સમાવેશ થશે. તે ભગવતી સૂત્રથી અને પરંપરાથી વિપરીત થઈ જશે. જેમ સ્ત્રીનો સંયોગ મળવાથી સ્ત્રીપરીષદ થાય, તેમ સત્કાર – પુરસ્કારનો સંયોગ મળવાથી, સત્કાર – પુરસ્કાર પરીષદ થાય છે કારણ કે બંને અણુક્કૂળ પરીષદ છે.

(૨૦) પ્રજ્ઞા પરીષદ :-

૪૦ સે જૂણં મણ પુવ્વં, કમ્માઽણાણફલા કઢા ।
જેણાહં જાભિજાણામિ, પુટ્ટો કેણઈ કણ્ણહુઈ ॥ ૪૦ ॥

શબ્દાર્થ :- જૂણં = ચોક્કસ જ, મણ = મેં, પુવ્વં = પૂર્વભવમાં, અણાણફલા = અજ્ઞાન ફળવાળાં, કમ્માં = કર્મો, કઢા = કર્યાં છે, જેણ = જેનાથી, અહં = હું, કેણઈ = કોઈ વ્યક્તિ દ્વારા, કણ્ણહુઈ = કોઈ

વિષયમાં, પુદ્ગો = પૂછવામાં આવતાં, જાભિજાણામિ = સારી રીતે જવાબ આપી શકતો નથી.

ભાવાર્થ :- મેં બરેબર પૂર્વકાળમાં અજ્ઞાનરૂપી ફળ આપનારાં કર્મો કર્યાં છે. જેના કારણે હું કોઈના દ્વારા કોઈ પણ વિષયમાં પૂછવામાં આવે, ત્યારે કોઈ પણ જવાબ આપવા શક્તિમાન થતો નથી.

૪૧

અહ પચ્છા ઉજ્જંતિ, કમ્મા જાણફલા કડા ।

એવમસ્સાસિ અપ્પાણં, જચ્ચા કમ્મવિવાગયં ॥ ૪૧ ॥

શબ્દાર્થ :- અહ પચ્છા = હવે પછી, કડા = કરેલાં, ક્ષયોપશમ થયેલાં, જાણફલા = જ્ઞાન ફળદાયી, કમ્મા = કર્મોનો, ઉજ્જંતિ = સંયોગ થશે જ, એવં = આ રીતે, કમ્મવિવાગયં = કર્મ વિપાકને, જચ્ચા = જાણી, વિચારીને, અપ્પાણં = આત્માને, અસ્સાસિ = આશ્વશ્ત કરે, આશાવાદી રહી પુરુષાર્થ કરે.

ભાવાર્થ :- હવે પછી સંયમ – તપમાં અને જ્ઞાનમાં પુરુષાર્થ કરવાથી જ્ઞાનફળ આપનાર કર્મ ક્ષયોપશમરૂપે પ્રગટ થશે જ. આ પ્રકારે કર્મના ઉદય અને ક્ષયોપશમનાં પરિણામોને જાણી મુનિ પોતાના આત્માને આશ્વાસન આપે અને ખેદ ન કરે.

વિવેચન :-

પ્રજ્ઞા પરીષદ મતિ અને શ્રુત જ્ઞાનના અલ્પ ક્ષયોપશમ તેમજ ઉદયની પ્રબળતાને કારણે ઉપસ્થિત થાય છે. તે સમયે મુનિ ધૈર્ય ધારણ કરી આશાવાદી રહે, ઉદ્વેગ ન કરે. ઉત્પન્ન થયેલા ખેદને દૂર કરવા માટે તે વિચાર કરે કે પુરુષાર્થ કરતાં કરતાં ભવિષ્યમાં ક્યારેક કર્મો હળવાં થતાં શ્રુતજ્ઞાનની વૃદ્ધિ થશે અને મતિજ્ઞાન નિર્મળ થશે, એવું સમાધાન કરીને તે ખેદથી બિન્ન થાય નહિ અને મળેલાં જ્ઞાનમાં પ્રસન્નતા કેળવી આગળ વધવા માટે પુરુષાર્થશીલ બને. ભગવતી સૂત્ર શ. ૮ ઉ. ૯ અનુસાર પ્રજ્ઞા પરીષદ જ્ઞાનાવરણીય – કર્મના ઉદયથી ઉત્પન્ન થાય છે. જે આ બંને ગાથામાં વર્ણિત ભાવોની પુષ્ટિ કરે છે.

આ બંને ગાથાઓથી આ અર્થ સ્પષ્ટ હોવા છતાં પણ ઘણા વિદ્વાનો આ પરીષદને માન મોહનીયના ઉદયથી નિષ્પન્ન માને છે, પરંતુ તે વાસ્તવમાં પરીષદરૂપ થતો નથી અને કદાચ હોય તો પણ અનુકૂળ પરીષદ રૂપ હોય છે. જ્યારે, આ પ્રજ્ઞા પરીષદની પ્રતિકૂળ પરીષદમાં ગણના થઈ છે.

સારાંશ એ છે કે આ પ્રજ્ઞા પરીષદ મતિ, શ્રુત જ્ઞાનાવરણીય કર્મના ઉદયથી થાય છે અને અજ્ઞાન પરીષદ અવધિ, મન:પર્યવ અને કેવળ જ્ઞાનાવરણીય કર્મના ઉદયથી થાય છે.

(૨૧) અજ્ઞાન પરીષદ :-

૪૨

જિરટ્ટગમ્મિ વિરઓ, મેહુણાઓ સુસંવુહો ।

જો સક્ખં જાભિજાણામિ, ધમ્મં કલ્લાણ પાવગં ॥ ૪૨ ॥

શબ્દાર્થ :- જો = જે હું હજી સુધી, સક્ખં = સાક્ષાત્ જ્ઞાનથી, સ્પષ્ટ રૂપથી, પ્રત્યક્ષ જ્ઞાનથી,

કલ્લાણ = કલ્યાણકારી, ધમ્મં = ધર્મના સ્વરૂપને, પાવગં = અકલ્યાણકારી, પાપના સ્વરૂપને પણ, ણાભિજાણામિ = જાણી શક્યો નથી (તે પછી), મિ = મારું, મેહુણાઓ = મૈથુન વગેરે, વિરઓ = નિવૃત્ત થવું અને બ્રહ્મચર્ય પાળવું, સુસંવુહો = સમ્યક્ પ્રકારે આશ્રવોનો નિરોધ કરવો, ણિરટ્ટગં = વગેરે બધું વ્યર્થ જ છે.

ભાવાર્થ :- હું મૈથુન વગેરે સાંસારિક સુખોથી વ્યર્થ જ વિરક્ત થયો. ઈન્દ્રિય અને મનના વિષયોનો નિરર્થક ત્યાગ કર્યો, કારણ કે ધર્મ કલ્યાણકારી છે કે પાપકારી (અશુભ ફળ આપનાર) છે? એ હું પ્રત્યક્ષ તો કંઈ જોઈ શક્યો નથી અને જાણી શક્યો નથી, મુનિ એવું વિચારે નહિ.

૪૩

તવોવહાણમાદાય, પડિમં પડિવજ્જઓ ।

एवं पि विहरओ मे, छउमं ण णियट्टइ ॥ ४३ ॥

શબ્દાર્થ :- તવોવહાણં = ઉપધાન તપ, વિવિધ પ્રકારનાં તપ અનુષ્ઠાન, આદાય = સ્વીકાર કરીને, પડિમં = સાધુની પ્રતિમાનો, પડિવજ્જઓ = સ્વીકાર કરતાં, એવં વિ = આ રીતે ઉત્કૃષ્ટ આચારથી, વિહરઓ = વિચરણ કરતાં પણ, મે = મારું, છઉમં = છદ્મસ્થપણું, અલ્પજ્ઞપણું, વીતરાગ રહિત અવસ્થા, ણ ણિયટ્ટइ = દૂર થતું નથી.

ભાવાર્થ :- હું તપશ્ચર્યા – આયંબિલ આદિ ઉપધાન કરું છું. સાધુની પ્રતિમાઓનું પણ પાલન કરું છું. આ રીતે વિશિષ્ટ સાધના પથ પર વિચરવા છતાં મારી છદ્મસ્થા દૂર થઈ નથી અર્થાત્ મને વિશિષ્ટ પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન થયું નથી.

વિવેચન :-

અહીં અજ્ઞાનનો અર્થ સમસ્ત જ્ઞાનનો અભાવ નથી, પરંતુ વિશિષ્ટ અવધિ, મનઃપર્યવ અને કેવળ જ્ઞાનનો અભાવ છે. તેના કારણે સાધકના ચિત્તમાં અઘૈર્ય ઉત્પન્ન થાય કે હું અબ્રહ્મચર્યથી વિરક્ત થયો, મેં દુષ્કર તપ કર્યા અને ધર્માદિનું આચરણ કર્યું, હું નિરંતર અપ્રમત્ત રહું છું, તિરસ્કારયુક્ત વચનોને સહન કરું છું, તો પણ મારી છદ્મસ્થ અવસ્થા દૂર ન થઈ, જ્ઞાનાવરણીયાદિ કર્મોનો ક્ષય ન થયો, મને અતિશયજ્ઞાન પ્રાપ્ત ન થયું, આ પ્રકારનો વિચાર કરવો, તે પરીષદથી હાર સ્વીકારવા સમાન છે. આ પ્રકારનો વિચાર ન કરવો અને ઘૈર્યથી સાધનામાં આગળ વધતાં પ્રસન્ન અને સંતુષ્ટ રહેવું, આશાવાદી રહેવું, તે અજ્ઞાન પરીષદ વિજય છે.

ઉવહાણ (ઉપધાન) :- આગમોનું વિધિવત્ અધ્યયન કરતી વખતે પરંપરાગત વિધિ અનુસાર પ્રત્યેક આગમનાં નિશ્ચિત આયંબિલ આદિ તપ કરવાનાં હોય છે, તેને ઉપધાન કહે છે.

(૨૨) દર્શન પરીષદ :-

૪૪

णत्थि णूणं परे लोए, इड्डी वावि तवस्सिणो ।

अदुवा वचिओ मि त्ति, इइ भिक्खू ण चिंतए ॥ ४४ ॥

શબ્દાર્થ :- જૂનું = ખરેખર, પરે લોએ = પરલોક - જન્માંતર, વાવિ = અથવા, તવસ્સિણો = તપસ્વીઓની, ઇઙ્ઙી = ઋદ્ધિ, નત્થિ = નથી, છે જ નહીં, અદુવા = એટલા માટે (સાધુપણું સ્વીકારી), વંચિઓ મિ ત્તિ = હું છેતરાઈ ગયો છું, ઇહ = આ રીતે, ભિક્ખૂ = સાધુ, ન ચિંતણ = વિચાર કરે નહીં.

ભાવાર્થ :- "પરલોક ચોક્કસ નથી, તપસ્વીની ઋદ્ધિ પણ નથી, તેથી હું તો ધર્મના નામે છેતરાઈ ગયો છું." ભિક્ષુ એવું ચિંતન કરે નહીં.

૪૫ અમ્હુ જિણા અત્થિ જિણા, અદુવા વિ ભવિસ્સહ ।
મુસં તે એવમાહંસુ, ઇહ ભિક્ખૂ ન ચિંતણ ॥ ૪૫ ॥

શબ્દાર્થ :- જિણા = જિનેશ્વર દેવ, અમ્હુ = ભૂતકાળમાં થયા છે, જિણા = વર્તમાનકાળમાં મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં જિનેશ્વર, અત્થિ = છે, અદુવા વિ = અથવા, ભવિસ્સહ = ભવિષ્યમાં થશે, એવં = આ રીતે, તે = તે (ધર્મી લોકો), મુસં આહંસુ = અસત્ય જ કહ્યું છે, ઇહ = એમ, ભિક્ખૂ = સાધુ, ન ચિંતણ = વિચાર ન કરે નહીં.

ભાવાર્થ :- પૂર્વકાળમાં તીર્થકરો થયા હતા, વર્તમાનમાં તીર્થકર છે અને ભવિષ્યમાં તીર્થકરો થશે, એવું જે કહે છે, તે ખોટું જ કહે છે, ભિક્ષુ એવું ચિંતન કરે નહીં.

વિવેચન :-

અહીં દર્શન એટલે સમ્યગ્દર્શન છે. તત્ સંબંધી પરીષદ, એ દર્શન પરીષદ છે. એકાંત ક્રિયાવાદી વગેરે ઉડ્ડ વાદીઓના વિચિત્ર મતને જાણીને સમ્યગ્દર્શનને નિર્મળ રાખવું, એ દર્શન પરીષદ વિજય છે. અથવા દર્શન વ્યામોહ ન થવો, તે દર્શન પરીષદ વિજય છે. જિનેશ્વર અથવા જિનેશ્વર કથિત જીવ, અજીવ, ધર્મ, અધર્મ, પરભવ આદિ પરોક્ષ હોવાથી તેને લગતા અશ્રદ્ધાના ભાવો કે વિચારો કરવા નહીં અને થઈ જાય તો તેને ટકાવવા નહીં, એ દર્શન પરીષદ જય છે.

ઇઙ્ઙી વાવિ તવસ્સિણો :- તપશ્ચર્યા આદિથી તપસ્વીઓને પ્રાપ્ત થતી અનેક પ્રકારની લબ્ધિઓને ઋદ્ધિ કહે છે. ઔપપાતિક સૂત્રમાં આવી તપોજનિત અનેક ઋદ્ધિઓનો ઉલ્લેખ છે અને બૃહદ્વૃત્તિમાં ચરણરજથી સર્વરોગ શાંતિ, તૃણાગ્રથી સર્વકામ પ્રદાન, પ્રસ્વેદથી રત્નમિશ્રિત સુવર્ણવૃષ્ટિ, હજારો મહાશિલાઓને પાડવાની શક્તિ આદિ ઋદ્ધિઓનો ઉલ્લેખ છે.

દર્શન પરીષદના વિષયમાં આષાઢાચાર્યની અશ્રદ્ધા અને તેને નિવારણ કરવા માટે સ્વર્ગથી આવેલા શિષ્યનું ઉદાહરણ અહીં જાણી લેવું જોઈએ.

પરીષદોનો ઉપસંહાર :-

૪૬ એ પરીસહા સવ્વે, કાસવેણ પવેહ્યા ।
જે ભિક્ખૂ ન વિહણેજ્જા, પુટ્ટો કેણહ કણહુહ ॥ ૪૬ ॥

-ત્તિ બેમિ।

શબ્દાર્થ :- એ = આ, પરીસહા સવ્વે = બધા પરીષદો, પવેઙ્ગયા = પ્રભુએ ફરમાવ્યા છે, કલ્પા છે, જે = જેના સ્વરૂપને જાણીને, ભિક્ષૂ = ધૈર્યવાન સાધુએ, કણ્ઠુઙ્ગ = ક્યારે ય પણ, ક્યાં ય પણ, કેળ્ઠુઙ્ગ = કોઈ પણ પરીષદ, પુઠ્ઠો = ઉપસ્થિત થતાં, આવતાં, ણ વિહળ્ણેજ્જા = સંયમથી વિચલિત થાય નહીં.

ભાવાર્થ :- કાશ્યપ ગોત્રીય ભગવાન મહાવીરે આ બધા પરીષદોનું પ્રરૂપણ કર્યું છે. તેને જાણીને ભિક્ષુ ક્યારેય કોઈ પણ પરીષદથી પરાજિત થાય નહીં પરંતુ એ દરેક પરીષદ પર વિજય પ્રાપ્ત કરે.

-એમ ભગવાને કહ્યું છે.

વિવેચન :-

પરીષદ એ સાધકનું અમૃત છે. પ્રતિકૂળતા જ સાધકને દિન-પ્રતિદિન આગળ વધારે છે. સહનશીલતા સાધકની સાધનાનો માપદંડ છે. સહનશીલતા વિના સંયમ નથી, સંયમ વિના ત્યાગ નથી; ત્યાગ વિના વિકાસ નથી અને વિકાસ એ જ મનુષ્યજીવનની સફળતા છે. તપ સાધનામાં આવતાં કષ્ટોને સ્વેચ્છાથી સહન કરવાના હોય છે. પ્રતિક્રિયા કર્યા વિના જ સમભાવે તે કષ્ટનું વેદન કરી લેવું, તે પરીષદ વિજય છે. જે સાધક સાધનાની આ કસોટીમાંથી પાર ઊતરી જાય તે જ સાધક કલ્યાણ કરી શકે છે.

ત્રીજું અધ્યયન

પરિચય :

પ્રસ્તુત તૃતીય અધ્યયનનું નામ 'ચતુરંગીય' છે. આ નામ અનુયોગદ્વાર સૂત્રોક્ત નામ પ્રકરણના દસ હેતુઓમાં પ્રથમ પદને કારણે રાખવામાં આવ્યું છે. આ અધ્યયનની પ્રથમ ગાથાનું પ્રથમ પદ છે—**ચત્તારિ પરમંગાણિ...** આ પદના આધારે ચતુરંગીય નામ પ્રસિદ્ધ થયું છે.

અનાદિકાળથી પ્રાણીની સંસારયાત્રા ચાલી રહી છે. પ્રબળ પુણ્યરાશિ એકઠી થાય, ત્યારે જીવને દુઃખદ સંસારયાત્રાથી મુક્ત થવાનો દુર્લભ અવસર પ્રાપ્ત થાય છે. તે દુર્લભ અવસરના ચાર પ્રકાર છે, તેને જ ચાર પરમ દુર્લભ અંગ કહ્યા છે. પ્રબળ પુણ્યોદયના ઉદયે જીવને આ ચાર અંગની પ્રાપ્તિ થાય છે. જ્યારે વ્યક્તિને એકસાથે ચારે ય અંગ પ્રાપ્ત થાય, ત્યારે તે ધર્મની પૂર્ણ આરાધના કરીને આ સંસારયાત્રામાંથી મુક્તિ મેળવી શકે છે. એક પણ અંગની ખામી વ્યક્તિના જીવનને પૂર્ણ બનાવી શકતી નથી. ચાર અંગ આ પ્રમાણે છે — (૧) મનુષ્યત્વ (૨) સદ્ધર્મ શ્રવણ (૩) સદ્ધર્મમાં શ્રદ્ધા (૪) સંયમમાં પરાક્રમ. અહીં ચારે ય અંગોની દુર્લભતાનું ક્રમશઃ પ્રતિપાદન છે.

સર્વ પ્રથમ આ અધ્યયનમાં મનુષ્યજન્મની દુર્લભતાનું પ્રતિપાદન છ ગાથાઓમાં કરવામાં આવ્યું છે. ભારતીય દર્શનોમાં એ સર્વમાન્ય સિદ્ધાંત છે કે મનુષ્ય શરીર પ્રાપ્ત થયા વિના મોક્ષ, જન્મ મરણ, રાગદ્વેષ અને કર્મોથી મુક્તિ થઈ શકતી નથી. આ માનવ દેહથી જ આત્મા પરમાત્મા બની શકે એટલી ઉચ્ચ સાધના થઈ શકે છે, પરંતુ આ સંસારયાત્રામાં જીવ ક્યારેક નરકમાં અને ક્યારેક આસુરીયોનિમાં અનેક જન્મ મરણ કરે છે. મનુષ્યગતિમાં પણ ક્યારેક અત્યંત ભોગાસકત ક્ષત્રિય બને છે, તો ક્યારેક ચાંડાલ અને સંસ્કરહીન જ્ઞાતિઓમાં ઉત્પન્ન થઈ કોઈ પણ પ્રકારનો બોધ પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી.

તિર્યંચગતિમાં તો એકેન્દ્રિયથી પંચેન્દ્રિય સુધી આધ્યાત્મિક વિકાસનું પ્રથમ ચરણ પ્રાપ્ત કરવું પણ મુશ્કેલ બને છે. દેવો પણ ધર્મની આરાધના કરી શકતા નથી. નારકી જીવો ભીષણ દુઃખોથી સતત ઘેરાયેલા રહે છે, તેથી તેઓમાં સદ્ધર્મ વિવેક જાગૃત થતો જ નથી, તિર્યંચગતિમાં કોઈક પંચેન્દ્રિય તિર્યંચો પૂર્વજન્મના સંસ્કારથી પ્રેરિત ધર્મારાધના કરી શકે છે પરંતુ તે અપૂર્ણ હોય છે. તે તેને મોક્ષના લક્ષ્ય સુધી પહોંચાડવામાં સહાયક બનતી નથી. મનુષ્યમાં ધર્મવિવેક જાગૃત થઈ શકે છે. પરંતુ અધિકાંશ મનુષ્યો વિષયસુખોની મોહનિદ્રામાં સૂતા રહી, સાંસારિક કામભોગોમાં રચ્યાપચ્યા રહે છે અથવા સાધનાવિહીન વ્યક્તિ કામભોગોની લોલુપતામાં સંપૂર્ણ જિંદગી વેડફી નાંખી પરમ દુર્લભ અંગોને મેળવવાની તકને ગુમાવી દે છે, આથી તેની દીર્ઘ સંસારયાત્રા વારંવાર ચાલુ જ રહે છે.

કદાચ પૂર્વજન્મના પ્રબળ સંસ્કારો અને કષાયોની મંદતાને કારણે, પ્રકૃતિની ભદ્રતા, પ્રકૃતિની

વિનીતતા, અનુકંપા અને અમત્સરતા અર્થાત્ પરગુણસહિષ્ણુતા, આ ચાર કારણો દ્વારા મનુષ્યઆયુનો બંધ થવાથી મનુષ્ય જન્મ પ્રાપ્ત થાય છે. આ જ કારણે મનુષ્યભવની દુર્લભતાનાં દશ દષ્ટાંત નિર્યુક્તિમાં દર્શાવવામાં આવ્યા છે. નિર્યુક્તિકારે મનુષ્ય જન્મ પ્રાપ્તિની સાથે જીવનની પૂર્ણ સફળતા માટે બીજી પણ દશ દુર્લભ બાબતો કહેલી છે,

માણુસ્સખિત્ત જાઈ કુલરૂવારોગ્ગ આઝયં બુદ્ધી ।

સવણુગ્ગહ સદ્ધ, સંજમો ય લોગંમિ દુલ્લહાઈ ॥ ૧૫૯॥ ઉત્તરાધ્યયન નિર્યુક્તિ

જેમ કે (૧) ઉત્તમક્ષેત્ર (૨) ઉત્તમ જાતિ કુળ (૩) સર્વાંગ પરિપૂર્ણતા (૪) નીરોગિતા (૫) પૂર્ણાયુષ્ય (૬) બુદ્ધિમત્તા (૭) ધર્મશ્રવણ (૮) ધર્મ સ્વીકાર (ધર્મની સમજ) (૯) શ્રદ્ધા અને (૧૦) સંયમ.

મનુષ્ય દેહની પ્રાપ્તિ થવા છતાં પણ શાસ્ત્રકારોએ મનુષ્યત્વની પ્રાપ્તિને સૌથી મહત્ત્વપૂર્ણ અને દુર્લભ કહી છે. મનુષ્ય દેહ પૂર્વકર્મના ફળથી મળે છે અને મનુષ્યત્વ આત્મશુદ્ધિથી મળે છે. આમ અહીં મનુષ્ય દેહ પ્રાપ્ત કર્યા પછી પણ મનુષ્યત્વ પ્રાપ્ત કરવું, એ અત્યંત દુર્લભ છે.

મનુષ્યત્વની સાથે બીજું દુર્લભ અંગ છે, ધર્મશ્રવણ, ધર્મશ્રવણની રુચિ પ્રત્યેક મનુષ્યમાં હોતી નથી. જે મહાઆરંભી અને મહાપરિગ્રહી હોય છે, તેને સદ્ધર્મશ્રવણની રુચિ થતી જ નથી. પ્રાયઃ લોકો દુર્લભતમ મનુષ્યત્વને મેળવીને પણ ધર્મશ્રવણનો લાભ લઈ શકતા નથી. નિર્યુક્તિકારે કહ્યું છે.

આલસ મોહઽવન્ના, થંભા કોહા પમાય કિવિણતા ।

ભયસોગા અન્નાણ, વક્કઞ્ચેવ કુઝહલા રમણા ॥ ૧૬૧॥ ઉત્તરાધ્યયન નિર્યુક્તિ

(૧) આળસ (૨) મોહ, પરિવારમોહ કે શરીરમોહને કારણે વિલાસિતામાં વ્યસ્ત રહેવું (૩) અવજ્ઞા કે અવર્ણ-ધર્મશાસ્ત્ર કે ધર્મોપદેશક પ્રતિ અવજ્ઞા કે ગર્હાનો ભાવ (૪) સ્તંભ- જાતિ, કુળ, રૂપ, તપ, શ્રુત, લાભ, ઐશ્વર્ય, આદિનો મદ અહંકાર (૫) ક્રોધ-અપ્રીતિ (૬) પ્રમાદ- નિદ્રા, વિકથા આદિ (૭) કૃપણતા-દ્રવ્યવ્યયની આશંકા (૮) ભય (૯) શોક-ઈષ્ટવિયોગ, અનિષ્ટ સંયોગજનિત ચિંતા (૧૦) અજ્ઞાન- મિથ્યાધારણા (૧૧) વ્યાક્રેપ- વ્યાકુળતા (૧૨) કુતૂહલ-ચિંતની ચંચળતા, નાટક આદિ જોવાની વ્યાકુળતા (૧૩) રમણ-ક્રીડા પરાયણતા. ઉપરોક્ત કારણો તેને ધર્મશ્રવણની રુચિ પ્રગટ થવામાં બાધક બને છે.

સદ્ધર્મશ્રવણથી જ વ્યક્તિ હેય, જ્ઞેય, ઉપાદેય, શ્રેય, અશ્રેય, હિતાહિત, કાર્યાકાર્યનો વિવેક કરી શકે છે. મનુષ્યત્વ પ્રાપ્ત કર્યા પછી સદ્ધર્મશ્રવણ પરમ દુર્લભ છે.

શ્રવણ પછીનું ત્રીજું દુર્લભ અંગ છે શ્રદ્ધા- યથાર્થ દષ્ટિ, ધર્મનિષ્ઠા, તત્ત્વો પ્રતિ રુચિ અને પ્રતીતિ. જેની દષ્ટિ મિથ્યા છે, તે સદ્ધર્મ, સત્શાસ્ત્ર તેમજ સત્યતત્ત્વને જાણવા છતાં તેમાં શ્રદ્ધા, પ્રતીતિ અને રુચિ રાખતો નથી કદાચિત્ સમ્યગ્દષ્ટિને કારણે શ્રદ્ધા થઈ જાય તો પણ તેની ઋજુ પ્રકૃતિને કારણે સદ્ગુરુ અને સત્સંગના અભાવમાં અથવા કુદૃષ્ટિ અને અજ્ઞાનીઓના સંગથી શ્રદ્ધાનો ઝુકાવ કુધર્મ તરફ થઈ શકે છે. ઘણીવાર વિપરીત ચિંતન તેમજ આગ્રહ વૃદ્ધિથી પણ નિર્મળ શ્રદ્ધા રહેવી મુશ્કેલ થઈ જવાને કારણે નિહવ

થઈ જાય છે, તેથી જ સાચી શ્રદ્ધા અર્થાત્ ધર્મનિષ્ઠા પરમ દુર્લભ છે.

અંતિમ દુર્લભ અંગ છે સંયમમાં પરાક્રમ અર્થાત્ પુરુષાર્થ. ઘણા લોકો ધર્મશ્રવણ કરીને સમજીને, શ્રદ્ધા પણ રાખે છે, પરંતુ તે દિશામાં તદનુરૂપ પુરુષાર્થ કરી શકતા નથી. આમ, જાણવું, સાંભળવું, શ્રદ્ધા કરવી, તે એક વાત છે, જ્યારે તેને ક્રિયાન્વિત કરવું અર્થાત્ આચરણમાં મૂકવું, તે બીજી વાત છે. સદ્ધર્મને ક્રિયામય અર્થાત્ આચરણયુક્ત કરવામાં ચારિત્રમોહનો ક્ષયોપશમ, પ્રબળ સંવેગ, પ્રબળ નિર્વેદ (વૈરાગ્ય), ઉત્સાહ વગેરે અનિવાર્ય છે. દરેક વ્યક્તિમાં આ ગુણો હોતા નથી. આથી અહીં સંયમમાં પુરુષાર્થને દુર્લભ દર્શાવ્યો છે. જે પ્રાપ્ત થતાં અન્ય કંઈ જ પ્રાપ્ત કરવાનું બાકી રહેતું નથી માટે તેની જ ઉત્કૃષ્ટ આરાધના કરવાની હોય છે.

અધ્યયનના અંતમાં ૧૧મી થી ૨૦મી સુધીની ૧૦ ગાથાઓમાં દુર્લભ ચતુરંગ પ્રાપ્તિની સાથે ધર્મનું અંતિમ ફળ મોક્ષ છે, તેમ દર્શાવ્યું છે.

શ્રીજી અધ્યયન

ચતુરંગીય

ચાર પરમ અંગોની દુર્લભતા :-

૧

ચત્તારિ પરમંગાણિ, દુલ્લહાણીહ જંતુણો ।

માણુસત્તં સુઈ સદ્ધા, સંજમમ્મિ ય વીરિયં ॥૧॥

શબ્દાર્થ :- ઇહ = આ સંસારમાં, જંતુણો = પ્રાણીને માટે, માણુસત્તં = મનુષ્યજન્મ, મનુષ્યત્વ, સુઈ = ધર્મશાસ્ત્રનું શ્રવણ, સદ્ધા = ધર્મ પર શ્રદ્ધા, સંજમમ્મિ = સંયમમાં, વીરિયં = પરાક્રમ, ધર્માચરણ, ચત્તારિ = આ ચાર, પરમંગાણિ = પરમ અંગોની, દુલ્લહાણીહ = પ્રાપ્તિ થવી દુર્લભ છે.

ભાવાર્થ :- આ સંસારમાં પ્રાણીમાત્રને ચાર પરમ અંગો પ્રાપ્ત થવાં દુર્લભ છે, -(૧) મનુષ્યત્વ (૨) સદ્ધર્મનું શ્રવણ (૩) સદ્ધર્મમાં શ્રદ્ધા અને (૪) સંયમમાં પરાક્રમ.

વિવેચન :-

પરમંગાણિ :- અત્યંત નિકટના ઉપકારક તથા મુક્તિનાં કારણ હોવાથી મનુષ્યત્વાદિ પરમ અંગ છે. આ ચારે અંગો મોક્ષ પ્રાપ્તિમાં મુખ્ય કારણ છે.

સુઈ સદ્ધા :- શ્રવણ અને શ્રદ્ધા, પ્રસ્તુત ગાથામાં માત્ર શ્રવણ અને શ્રદ્ધા શબ્દ છે પણ પ્રસંગાનુસાર અહીં ધર્મ શ્રવણ અને સુદેવ સુગુરુ, સુધર્મની શ્રદ્ધા, એવો અર્થ કરવો જોઈએ.

જીવનું સંસારપરિભ્રમણ :-

૨

સમાવણ્ણાણ સંસારે, ણાણા-ગોત્તાસુ જાઇસુ ।

કમ્મા ણાણા-વિહા કટ્ટુ, પુઢો વિસ્સંભિયા પયા ॥૨॥

શબ્દાર્થ :- સંસારે = સંસારમાં, પયા = આ જીવો, ણાણાવિહા = અનેક પ્રકારનાં, કમ્મા = કર્મ, કટ્ટુ = કરીને, ણાણાગોત્તાસુ = વિવિધ ગોત્રવાળી, જાઇસુ = જાતિઓમાં, યોનિઓમાં, પુઢો = જુદા જુદા રૂપમાં, સમાવણ્ણાણ = જન્મ મરણ કરીને, વિસ્સંભિયા = આખા જગતનો સ્પર્શ કર્યો છે. ભર્યું છે.

ભાવાર્થ :- સંસારમાં ભ્રમણ કરતાં દરેક સંસારી જીવે અનેક પ્રકારનાં કર્મો કરી જુદી જુદી જાતિઓમાં

ઉત્પન્ન થઈ, પૃથક્ પૃથક્ રૂપે સમસ્ત વિશ્વનો સ્પર્શ કર્યો છે અર્થાત્ સમગ્ર વિશ્વમાં સર્વત્ર જન્મ મરણ કર્યા છે.

૩

एगया देवलोएसु, णरएसु वि एगया ।
एगया आसुरे काये, अहाकम्मेहिं गच्छइ ॥३॥

શબ્દાર્થ :- અહાકમ્મેહિં = પોતાનાં શુભાશુભ કર્મ અનુસાર જીવ, એગયા = ક્યારેક, દેવલોએસુ = દેવલોકમાં, ણરએસુ = નરકમાં, વિ = અને, આસુરે કાયે = આસુરનિકાયમાં, ગચ્છઇ = ઉત્પન્ન થાય છે.

ભાવાર્થ :- પોતાનાં કરેલાં કર્મ અનુસાર જીવ ક્યારેક દેવલોકમાં, ક્યારેક નરકમાં અને ક્યારેક આસુરકાયમાં જન્મ ધારણ કરે છે.

૪

एगया खत्तिओ होइ, तओ चंडाल बुक्कसो ।
तओ कीडपयंगो य, तओ कुंथू पिवीलिया ॥४॥

શબ્દાર્થ :- ખત્તિઓ = ક્યારેક ક્ષત્રિય, હોઇ = થાય છે, તઓ = ત્યાર પછી, ચંડાલ બુક્કસો = ચંડાલ અને વર્ણસંકર રૂપે જન્મ થાય છે, કીડપયંગો = કીડા અને પતંગિયાં, ય = અને, કુંથૂ = કુંથવા, ઝીણા જીવો, પિવીલિયા = કીડી.

ભાવાર્થ :- આ જીવ ક્યારેક ક્ષત્રિય, ક્યારેક ચાંડાલ, ક્યારેક વર્ણસંકર, ક્યારેક કીડા, પતંગિયા, કુંથવા કે કીડી થાય છે. તેથી ભવનપતિ દેવોના ગ્રહણ માટે અસુરકાય શબ્દનો પ્રયોગ કર્યો છે. સંક્ષેપમાં 'અસુર' અને 'દેવો' શબ્દપ્રયોગથી ચારે જાતિના દેવોનું ગ્રહણ થઈ જાય છે. આ રીતે ત્રીજી ગાથામાં દેવગતિ અને નરકગતિમાં જીવના પરિભ્રમણનું કથન છે. ચોથી ગાથામાં ક્ષત્રિય અને ચંડાલ શબ્દ પ્રયોગથી સર્વ મનુષ્યો અને કીટ પતંગિયાદિથી તિર્યચોનું ગ્રહણ થાય છે. આ રીતે બન્ને ગાથા દ્વારા ચારેય ગતિના પરિભ્રમણનું વિધાન છે.

૫

एवमावट्ट जोणीसु, पाणिणो कम्मकिव्विसा ।
ण णिविज्जंति संसारे सव्वट्टेसु व खत्तिया ॥५॥

શબ્દાર્થ :- સવ્વટ્ટેસુ = સમસ્ત પદાર્થો, વ ખત્તિયા = જેમ ક્ષત્રિય લોકોને, એવં = તેમજ, સંસારે = સંસારમાં, કમ્મકિવ્વિસા = અશુભ કર્મથી પીડાયેલાં, પાણિણો = પ્રાણીઓ, આવટ્ટ જોણીસુ = જન્મ મરણના ચક્રથી, વિવિધ પ્રકારની યોનિમાં પરિભ્રમણથી, ણ ણિવિજ્જંતિ = નિવૃત્ત થતાં નથી.

ભાવાર્થ :- આવી રીતે કર્મોથી મલિન અને દુઃખી જીવ અનાદિ કાળથી આવર્ત સ્વરૂપ યોનિચક્રમાં ભ્રમણ કરવા છતાં પણ સંસારદશાથી નિર્વેદ પામતા નથી અર્થાત્ તેઓ જન્મ મરણના ચક્રથી મુક્ત થવાની ઈચ્છા કરતા નથી. જેમ ક્ષત્રિયો ચિરકાળ સુધી સમગ્ર ઐશ્વર્ય અને સુખ સાધનોનો ઉપભોગ કરવા છતાં પણ

તૃપ્ત થતાં નથી અર્થાત્ નિવેદભાવને, વિરક્તિભાવને પ્રાપ્ત કરતા નથી.

૬

**કમ્મ-સંગેહિં સમ્મૂઢા, દુક્ખિયા બહુવેયણા ।
અમાણુસાસુ જોણીસુ, વિણિહમ્મંતિ પાણિણો ॥૬॥**

શબ્દાર્થ :- કમ્મસંગેહિં = કર્મોના સંયોગથી, સમ્મૂઢા = મૂઢ બનેલા, દુક્ખિયા = માનસિક દુઃખથી દુઃખી, બહુવેયણા = અતિશય શારીરિક વેદનાવાળા, પાણિણો = પ્રાણી, અમાણુસાસુ = મનુષ્યયોનિ સિવાય બીજી નરકાદિ, જોણીસુ = યોનિઓમાં, વિણિહમ્મંતિ = અનેક પ્રકારનાં દુઃખ ભોગવે છે.

ભાવાર્થ :- કર્મ સંગથી અતિ મૂઢ, દુઃખિત અને અત્યંત વેદનાથી યુક્ત પ્રાણી, મનુષ્યેતર યોનિમાં જન્મ લઈ, ફરી ફરી ત્રાસ પામી દુઃખી થતાં રહે છે.

૭

**કમ્માણં તુ પહાણાણ, આણુપુલ્લી કયાઈ ડ ।
જીવા સોહિમણુપ્પત્તા, આયયંતિ મણુસ્સયં ॥૭॥**

શબ્દાર્થ :- કયાઈ = ક્યારેક, આણુપુલ્લી = કમશઃ, કમ્માણં = મનુષ્યગતિ પ્રતિબંધક કર્મોનો, અશુભ કર્મોનો, પહાણાણ = નાશ થવાથી, સોહિં = કર્મક્ષયરૂપ શુદ્ધિને, આત્મશુદ્ધિને, આત્મ વિકાસને, અણુપ્પત્તા = પ્રાપ્ત થયેલા, જીવા = જીવો, મણુસ્સયં = મનુષ્યજન્મને, આયયંતિ = પ્રાપ્ત કરે છે.

ભાવાર્થ :- કાલક્રમે કમશઃ કર્મોનો ક્ષય થવાથી જીવોની શુદ્ધિ થાય છે અને તેના ફળસ્વરૂપે તેને મનુષ્યભવ પ્રાપ્ત થાય છે.

વિવેચન :-

મનુષ્યત્વ પ્રાપ્તિમાં બાધક કારણો :- (૧) એકન્દ્રિયથી પંચેન્દ્રિય સુધી ભિન્ન પ્રકારવાળી જાતિઓમાં જન્મ (૨) દેવલોક, નરકભૂમિ, તેમજ આસુરકાયમાં જન્મ (૩) તિર્યંચગતિ, દ્વીન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય, ચતુરિન્દ્રિય તથા પંચેન્દ્રિયમાં જન્મ (૪) રાજા આદિની જેમ ભોગ સાધનોની પ્રચુરતાને કારણે સંસારદશાથી અવિરક્તિ (૫) મનુષ્યેતર યોનિઓમાં સમ્મૂઢતા (બેભાન દશા) તેમજ વેદનાને કારણે મનુષ્યત્વ પ્રાપ્તિનો અભાવ (૬) મનુષ્યગતિ બાધક કર્મોનો ક્ષય ન થવો (૭) મનુષ્યાયુ બંધને અનુરૂપ આત્મશુદ્ધિનો અભાવ.

મનુષ્યત્વની દુર્લભતા આદિ વિષયને દસ દષ્ટાંતો દ્વારા સમજાવ્યા છે, તે આ પ્રમાણે છે -

ચુલ્લગ પાસગધન્ને, જૂણ રયણે ય સુમિણ ચક્કે ય ।

ચમ્મ જુગે પરમાણૂ, દસ દિટ્ઠંતા મણુ અલંભે ॥૧૬॥ ઉત્તરા. નિર્યુક્તિ

(૧) **ચુલ્લક** (ભોજન માટેનું ઘર) :- બ્રહ્મદત્તરાજા ચક્રવર્તીપદ પ્રાપ્ત થતાં એક બ્રાહ્મણ ઉપર પ્રસન્ન થયા. તેની આગ્રહ ભરેલી ઈચ્છાનુસાર ચક્રવર્તીના છ ખંડના રાજ્યમાંથી પ્રતિદિન એક એક ઘરેથી

ખીરના ભોજનની માંગ સ્વીકારી લીધી. સર્વપ્રથમ તેણે ચક્રવર્તીને ત્યાં બનેલી સ્વાદિષ્ટ ખીરનું ભોજન કર્યું. વારંવાર એવી ખીર ખાવાની ઈચ્છાથી એક દિવસમાં ઘણાં ઘરે ખાવાનું શરુ કર્યું. બ્રાહ્મણનું આયુષ્ય પુરું થાય, તો પણ છ બંડનાં ઘરો પૂર્ણ થવાની સંભાવના નથી, તેથી બીજીવાર ચક્રવર્તીની સ્વાદિષ્ટ ખીર ખાવાનો અવસર મળવો દુર્લભ છે. તેમ સંસારમાં ભ્રમણ કરતાં જીવને પુનઃ મનુષ્ય જન્મ મળવો મહાદુર્લભ છે.

(૨) **પાસક** (જુગાર રમવાનો પાસો) :- ચાણક્યની આરાધનાથી પ્રસન્ન થઈ દેવે પ્રસાદરૂપ આપેલા પાસાના પ્રભાવથી જેવી રીતે ચાણક્યને પરાજિત કરવાનું ખૂબ મુશ્કેલ હતું, એવી જ રીતે આ સંસારમાં મનુષ્ય જન્મ મહાદુર્લભ છે.

(૩) **ધાન્ય** :- સમસ્ત ભરત ક્ષેત્રના બધા પ્રકારનાં અનાજનો આકાશને સ્પર્શ તેવડો ઢગલો કરી તેમાં એક પ્રસ્થ પ્રમાણ સરસવ મેળવીને, જેને ઓછું દેખાતું હોય અને શરીર કંપતું હોય એવી કોઈ વૃદ્ધાને આ ઢગલામાંથી એ પ્રસ્થ પ્રમાણ સરસવનો એક એક કણ શોધીને જુદા પાડવાનું કામ સોંપવામાં આવે, તો તે કામ વૃદ્ધા માટે ઘણું મુશ્કેલ છે. તેમ છતાં તે શક્ય બને, તો પણ એક વાર ગુમાવ્યા પછી ચોર્યાસી લાખ યોનિમાં પરિભ્રમણ કરનારને પુનઃ મનુષ્યજન્મ મળવો અતિ દુર્લભ છે.

(૪) **દ્યૂત** :- રત્નપુરના રાજા રિપુમર્દને પોતાના પુત્ર વસુમિત્રને પોતાની હયાતીમાં રાજ્ય મેળવવાની રીત બતાવી કે ૧૦૦૮ થાંભલા તથા પ્રત્યેક થાંભલાના ૧૦૦૮ ખૂણાવાળા સભાભવનના પ્રત્યેક ખૂણાને દ્યૂતમાં જીતી લે, ત્યારે તે દ્યૂતકીડા વિજયી રાજકુમારને રાજ્ય મળી શકે છે. રાજકુમારે એવું જ કર્યું પણ જુગારમાં થાંભલાઓના પ્રત્યેક ખૂણાને જીતવું તેના માટે દુષ્કર બન્યું. તેવી જ રીતે આ મનુષ્યભવ પુનઃ પ્રાપ્ત થવો દુર્લભ છે.

(૫) **રત્ન** :- ધનદ નામનો કંજૂસ વણિક પોતાના સંબંધીના આમંત્રણથી પોતાના પુત્ર વસુપ્રિયને જમીનમાં દાટેલાં રત્નોની રક્ષાનું કાર્ય સોંપી પરદેશ ગયો. તેણે ઘરે પાછા આવીને રત્નોની તપાસ કરી, તો તે મળ્યાં નહીં, કેમ કે તેના ચારે ય પુત્રોએ રત્નો કાઢીને વેચી નાખ્યાં હતાં. તેનાથી પ્રાપ્ત થયેલી ધનરાશિથી વ્યાપાર કરી તે કરોડોપતિ બની ગયા હતાં. વૃદ્ધ પિતાએ ગુસ્સામાં પુત્રોને ઘરમાંથી બહાર કાઢીને કહ્યું કે વેચેલાં રત્નોને પાછાં લાવો. હવે વેચેલાં રત્નોની પ્રાપ્તિ તે પુત્રોને માટે જેમ દુષ્કર છે, તેમ એક વાર પ્રાપ્ત થયેલા મનુષ્યજન્મને પણ ફરી પ્રાપ્ત કરવો, અતિ દુર્લભ છે.

(૬) **સ્વપ્ન** :- મૂલદેવ નામના ક્ષત્રિયને પરદેશ જતી વખતે રસ્તામાં એક ચીંથરેહાલ વસ્ત્રધારી સંન્યાસી નો સાથ થઈ ગયો. માર્ગમાં કાંચનપુર નગરની બહારના એક તળાવના કાંઠા ઉપર બંને સૂઈ ગયા. પાછલી રાતે બંનેને મુખમાં ચંદ્રનો પ્રવેશ થતો હોય તેવું સ્વપ્ન આવ્યું. મૂલદેવે સંન્યાસીને સ્વપ્ન ખાનગી રાખવાનું કહ્યું પરંતુ સંન્યાસી પ્રત્યેક વ્યક્તિને પોતાના સ્વપ્નનો વૃત્તાંત કહેવા લાગ્યો. કોઈએ તેને કહ્યું 'આજે શનિવાર છે, એટલે તમને ઘી - ગોળ સાથે રોટલો અને તેલ મળશે.' જ્યાં જ્યાં એ ભિક્ષા માટે ગયો ત્યાં ત્યાં તેને એ ચીજો ખૂબ પ્રમાણમાં મળી. મૂલદેવ સ્વપ્નપાઠક બ્રાહ્મણ પાસે ગયા અને તેમને સ્વપ્નની વાત કરી. બ્રાહ્મણે કહ્યું કે, જો પહેલાં મારી કન્યાની સાથે તમારા વિવાહ કરવાનું મંજૂર કરો, તો જ હું તમને તેનું ફળ કહું. મૂલદેવે સ્વપ્ન પાઠકની વાત સ્વીકારી લીધી. આમ તે સ્વપ્નપાઠકનો જમાઈ બની ગયો. બ્રાહ્મણે કહ્યું,

'આજથી સાતમે દિવસે તમે નગરના રાજા થશો.'

હવે એ નગરનો રાજા મૃત્યુ પામ્યો અને રાજ્યની હાથણીએ ત્યાં રહેલા મૂલદેવને પુષ્પમાળા પહેરાવી દીધી. આ દૃશ્ય જોઈને સંન્યાસીને ખૂબ જ પશ્ચાત્તાપ થયો. તે રાજ્ય લક્ષ્મીને માટે ચંદ્રપાનના સ્વપ્નની આશાએ રાત્રે તેને સ્વપ્ન આવ્યું હતું ત્યાં રોજ સૂઈ જવા લાગ્યો, પરંતુ તે સ્વપ્ન હવે સંન્યાસી માટે દુર્લભ બની ગયું. તે પ્રમાણે એકવાર આ મનુષ્ય જન્મ ચૂકી જનાર પ્રમાદી જીવને ફરી મનુષ્યભવની પ્રાપ્તિ અતિ દુર્લભ છે.

(૭) **ચક્ર-રાધાવેદ** :- મથુરા નરેશ જિતશત્રુએ પોતાની પુત્રી ઈન્દિરાના વિવાહ માટે સ્વયંવરમંડપની રચના કરી અને તેની પાસે જ એક ખૂબ મોટો ઊંચો સ્તંભ પણ ઊભો કરાવ્યો. સ્તંભના ઊર્ધ્વભાગમાં સીધાં ફરતાં ચાર અને અવળાં ફરતાં ચાર ચક્ર ગોઠવ્યાં. તે ચક્રો ઉપર રાધા નામની ફરતી પૂતળીની ગોઠવણ કરાવી. સ્તંભના છેક નીચા ભાગમાં તેલથી ભરેલી એક કડાઈ રખાવી. પછી એવી શરત રાખી કે જે વ્યક્તિ રાધાના ડાબા નેત્રને બાણથી વીંધશે, તે મારી રાજકન્યા ઈન્દિરાનો પતિ બનશે. સ્વયંવરમાં આવેલા રાજકુમારોમાંના કોઈનું બાણ પહેલાં ચક્ર સાથે, કોઈનું બીજા ચક્ર સાથે, તો કોઈનું ત્રીજા ચક્ર સાથે અથડાઈને તૂટીને નીચે પડી જતું પણ લક્ષ્યસ્થાન સુધી કોઈનું પણ બાણ જઈ શક્યું નહીં. અંતમાં ઈન્દ્રપુર નગરના રાજા ઈન્દ્રદત્તના પુત્ર જયંતકુમારે બાણથી પૂતળીની ડાબી આંખની કીકીનું વેધન કર્યું. રાજપુત્રી ઈન્દિરાએ એના ગળામાં વરમાળા પહેરાવી દીધી. જે રીતે રાધાવેદની સાધના અત્યંત કઠિન અને દુષ્કર છે એ જ રીતે મનુષ્ય જન્મને હારી ગયેલા પ્રમાદી પ્રાણીને માટે મનુષ્ય જન્મની પુનઃ પ્રાપ્તિ પણ અતિ દુર્લભ છે.

(૮) **કૂર્મ** (કાયબો) :- શેવાળથી આચ્છાદિત એક સરોવરમાં એક કાયબો પોતાના પરિવાર સાથે રહેતો હતો. એકવાર કોઈ કારણવશાત્ શેવાળમાં છિદ્ર પડી ગયું. આ સમયે શેવાળની નીચે રહેલા કાયબાએ પોતાની ડોક બહાર કાઢી, તો સ્વચ્છ આકાશમાં તારાગણોથી સુશોભિત પરમ શોભા સંપન્ન એવા શરદકાળના પૂર્ણ ચંદ્રમાનું અપૂર્વ દૃશ્ય જોઈને આશ્ચર્યપૂર્વક આનંદમગ્ન થઈ ગયો પણ આ અપૂર્વ દૃશ્ય (વસ્તુ) પોતાના પરિવારને બતાવવા માટે તેને લઈને જ્યારે કાયબો તે સ્થળે પહોંચ્યો ત્યારે તે છિદ્ર હવાના ઝપાટાને કારણે પુનઃ શેવાળથી આચ્છાદિત થઈ ગયું હતું, તેથી કાયબા અને તેના પરિવારને ફરીથી ચંદ્રનાં દર્શન ન થયા. એ રીતે મનુષ્ય જન્મને ગુમાવી બેઠેલા પ્રમાદી જીવને પણ મનુષ્યજન્મ મળવો અતિ દુર્લભ છે.

(૯) **યુગ** :- અસંખ્યાત યોજન વિસ્તૃત સ્વયંભૂરમણ નામના અંતિમ સમુદ્રમાં પૂર્વદિશા તરફ કોઈ દેવ ગાડીનું ધોંસરું નાંખે અને પશ્ચિમદિશા તરફ એ ધોંસરાની સાંબેલ નાંખે, પશ્ચિમદિશામાં નાંખેલી સાંબેલ પૂર્વદિશામાં નાંખેલા ધોંસરાના વીંધમાં દાખલ થઈ જાય, એ વાત ઘણી દુર્લભ છે. આ રીતે મનુષ્યભવથી ચ્યુત થયેલા પ્રમાદી જીવને ફરીથી મનુષ્યભવની પ્રાપ્તિ થવી ઘણી દુર્લભ છે.

(૧૦) **પરમાણુ** :- કોઈ એક દેવ માણિક્યથી બનેલા એક સ્તંભને વજ્રના પ્રહારથી તોડી નાંખે પછી તેને ખૂબ પીસીને તેનું ચૂર્ણ બનાવી એક નળીમાં ભરીને સુમેરુ પર્વતના શિખર ઉપર ઊભા રહીને તે ચૂર્ણને ફૂંક મારી ચારે બાજુ ઉડાડે. આમ કરતાં એ સ્તંભના બધા પરમાણુઓ દૂર દૂર વિખરાય જાય, પછી એ સઘળા પરમાણુઓને એકત્રિત કરીને ફરી સ્તંભનું નિર્માણ કરવું જેમ દુષ્કર છે, તેવી જ રીતે મનુષ્યભવથી

ભ્રષ્ટ થયેલા જીવને ફરીથી મનુષ્યજન્મની પ્રાપ્તિ થવી ઘણી દુર્લભ છે.

વિસ્સંભિયા પયા (વિશ્વકથૃતઃ પ્રજાઃ) :- જુદી જુદી યોનિમાં ઉત્પન્ન થઈને પ્રાણીઓ સમસ્ત જગતને સ્પર્શે છે. કહેવામાં આવ્યું છે કે—

**णत्थि किर सो पएसो, लोए वालग्गकोडिमेत्तो वि ।
जम्मणमरणाबाहा, जत्थ जिएहिं ण संपत्ता ॥**

લોકમાં વાળાના અગ્રભાગ જેટલો પણ કોઈ પ્રદેશ નથી કે જ્યાં જીવોએ જન્મ મરણ કરી સ્પર્શ ન કર્યો હોય.

खत्तिओ, चंडाल, बुक्कसो :- ત્રણ શબ્દ સંગ્રાહક છે :- (૧) ક્ષત્રિય શબ્દ વૈશ્ય, બ્રાહ્મણ આદિ ઉત્તમ જાતિઓનો વાયક છે. (૨) ચાંડાલ શબ્દ નિષાદ (ભીલ કે માછીમાર જેવી જાતિ), શ્વપાક (ચાંડાલ) વગેરે નીચ જાતિઓનો બોધ કરાવે છે. (૩) બુક્કસ શબ્દ દ્વારા સૂત, વૈદેહ— વૈશ્ય પુરુષ અને બ્રાહ્મણ સ્ત્રીનો પુત્ર, આયોગવ— શૂદ્ર પુરુષ અને વૈશ્ય સ્ત્રીનો પુત્ર આદિ વર્ણસંકર જાતિઓનું ગ્રહણ થાય છે.

आवट्टजोणीसु :- આવર્તનો અર્થ છે પરિવર્ત. આવર્તપ્રધાન યોનિઓનું પ્રમાણ ચોર્યાશી લાખ છે. આ યોનિયક જીવોના ઉત્પત્તિ સ્થાન છે.

कम्मकिव्विसा :- કર્મોથી પાપી અર્થાત્ અધમ અથવા જેનાં કર્મ અશુભ કે મલિન હોય તે.

सव्वट्टेसु व खत्तिया :- જેવી રીતે ક્ષત્રિયો એટલે રાજા વગેરે લોકો માનવીય કામભોગમાં આસક્ત રહે છે, તેવી રીતે ભવાભિનંદી જીવ વારંવાર જન્મમરણ કરવા છતાં સંસારમાં જ તલ્લીન રહે છે.

धर्मश्रवण :-

८ માણુસ્સં વિગ્ગહં લદ્ધું, સુઈં ધમ્મસ્સ દુલ્લહા ।
જં સોચ્ચા પડિવજ્જંતિ, તવંં ખંતિમહિંસયં ॥૮॥

शब्दार्थ :- માણુસ્સં = મનુષ્યનું, વિગ્ગહં = શરીર, લદ્ધું = પ્રાપ્ત કરીને, ધમ્મસ્સ = ધર્મનું, સુઈં = શ્રવણ કરવું, દુલ્લહા = દુર્લભ છે, જં = જેને, સોચ્ચા = સાંભળીને (જીવ), તવં = તપ, ખંતિં = ક્ષમા અને, અહિંસયં = અહિંસારૂપ સંયમ, પડિવજ્જંતિ = અંગીકાર કરે છે, ધારણ કરે છે.

भावार्थ :- મનુષ્ય શરીરને પ્રાપ્ત કરવા છતાં પણ સત્યધર્મનું શ્રવણ દુર્લભ છે. જે ધર્મના શ્રવણથી જીવ તપ, ક્ષમા, સહિષ્ણુતા અને અહિંસાનો સ્વીકાર કરે છે.

विवेचन :-

धर्मश्रवणं મહત્ત્વ :- ધર્મશ્રવણ મિથ્યાત્વ તિમિરનું વિનાશક, શ્રદ્ધારૂપી જ્યોતિનું પ્રકાશક, તત્ત્વ અતત્ત્વનું વિવેચક (ભેદ બતાવનાર), કલ્યાણ અને પાપનું ભેદદર્શક છે. ધર્મશ્રવણ અમૃતપાન સમાન,

એકાંત હિતકાર અને હૃદયને આનંદિત કરનાર છે. આવું શ્રુતચારિત્રરૂપી ધર્મનું શ્રવણ મનુષ્યને પ્રબલ પુણ્યોદયે મળે છે. ધર્મશ્રવણથી જ વ્યક્તિ તપ, ક્ષમા અને અહિંસા આદિ ધર્મને સ્વીકારે છે.

તવં ચંતિ મહિંસયં :- (૧) તપ—અનશન આદિ ૧૨ પ્રકારનાં તપ, સંયમ અને ઈન્દ્રિય નિગ્રહ (૨) ક્ષાન્તિ—ક્રોધવિજયરૂપી ક્ષમા, કષ્ટસહિષ્ણુતા તથા ઉપલક્ષણથી માન આદિ કષાયનો વિજય (૩) અહિંસા—ભાવ—અહિંસકભાવ અને ઉપલક્ષણથી મૃષાવાદ, અદત્તાદાન, મૈથુન અને પરિગ્રહથી વિરમણ વ્રત.

ધર્મશ્રદ્ધા :-

૯

આહચ્ચ સવળં લદ્ધું, સદ્ધા પરમદુલ્લહા ।
સોચ્ચા ણેયાઝયં મગ્ગં, બહવે પરિભસ્સઙ્ગ ॥૯॥

શબ્દાર્થ :- આહચ્ચ = કદાચિત્, સવળં = ધર્મનું શ્રવણ, લદ્ધું = પ્રાપ્ત કર્યા પછી, સદ્ધા = તેની શ્રદ્ધા કે રુચિ થવી, પરમ-દુલ્લહા = અત્યંત દુર્લભ છે, ણેયાઝયં = ન્યાય સંગત, મગ્ગં = સમ્યગ્ દર્શનાદિરૂપ મોક્ષમાર્ગને, સોચ્ચા = સાંભળીને, બહવે = ઘણા જ મનુષ્ય, પરિભસ્સઙ્ગ = તેનાથી ભ્રષ્ટ થઈ જાય છે.

ભાવાર્થ :- કદાચ ધર્મનું શ્રવણ પણ પ્રાપ્ત થઈ જાય, તેમ છતાં તેમાં શ્રદ્ધા ઉત્પન્ન થવી, એ પરમ દુર્લભ છે કારણ કે ઘણા ન્યાયમાર્ગને અર્થાત્ સમ્યગ્ દર્શનાદિ રત્નત્રયાત્મક મોક્ષમાર્ગને સાંભળીને પણ તેનાથી ચલિત થઈ જાય છે.

વિવેચન :-

ધર્મશ્રદ્ધાનું મહત્ત્વ :- સંસાર સાગર પાર કરવા માટે ધર્મ શ્રદ્ધા નૌકા સમાન છે. મિથ્યાત્વરૂપી અંધકારને દૂર કરવા માટે ધર્મ સૂર્ય સમાન છે. સ્વર્ગ અને મોક્ષના સુખને આપનાર ચિંતામણિરત્ન સમાન છે. ક્ષપકશ્રેણી ઉપર આરુઢ થવા માટેની નિસરણી છે અને કેવળજ્ઞાન તથા કેવળદર્શનની જનની છે.

ણેયાઝયં :- (૧) ન્યાયોપપન્ન, ન્યાયસંગત (૨) દુઃખના આત્યંતિક ક્ષય તરફ અથવા સંસાર સાગરથી પાર લઈ જનાર.

બહવે પરિભસ્સઙ્ગ :- ઘણા મનુષ્યો મોક્ષમાર્ગથી પરિભ્રષ્ટ થઈ જાય છે, સમ્યક્ શ્રદ્ધાથી વિચલિત થઈ જાય છે, જેમ કે જમાલિ આદિ.

ઉત્તરાધ્યયન નિર્ચુકિત આદિમાં શ્રદ્ધાથી ભ્રષ્ટ થયેલા સાત નિહ્વોનાં દષ્ટાંત પ્રસ્તુત કર્યા છે. તે સાત નિહ્વો નીચે મુજબ છે :-

બહુરયપણસ અવ્વત્તસમુચ્છ દુગ-તિગ-અબદ્ધિકા ચેવ ।
એણસિં ણિગ્ગમણં વુચ્છામિ અહાણુપુવ્વીએ ॥૧૬૪॥

बहुरय जमालिपभवा, जीवपएसा य तीसगुत्ताओ ।
अव्वत्ताऽऽसाढाओ, सामुच्छेयाऽऽसमित्ताओ ॥१६५॥

गंगाए दो किरिया, छलगा तेरासियाण उप्पत्ती ।
थेरा य गुट्टमाहिल पुट्टमबद्धं परूविंति ॥१६६॥

—ઉત્તરાધ્યયન નિર્યુક્તિ

(૧) જમાલિ :— 'ક્રિયમાણં કૃત' જે અત્યારે કરવામાં આવે છે, તે 'થઈ ગયું' છે, એવું જે ભગવાન મહાવીરે કહ્યું છે, તે સત્ય નથી, એમ ભગવાન મહાવીરના સિદ્ધાંતને મિથ્યા માની, સ્થવિરો વડે સમજાવવા છતાં પણ તેણે પોતાના મિથ્યાગ્રહ પર અડગ રહીને પોતાનો અલગ મત સ્થાપિત કર્યો.

(૨) તિષ્યગુપ્ત :— વસુ આચાર્યના શિષ્ય તિષ્યગુપ્તે સાતમું આત્મપ્રવાદ પૂર્વ ભણતી વખતે એકપણ પ્રદેશથી હીન જીવને જીવ ન કહી શકાય, એ કથનને બરાબર સમજ્યા વિના એકાંત આગ્રહ સ્વીકારી લીધો કે અંતિમ પ્રદેશ જ જીવ છે, પ્રથમ દ્વિતીય આદિ પ્રદેશ નહીં. આચાર્ય વસુએ તે મિથ્યાગ્રહને છોડવા માટે ખૂબ જ સમજાવ્યા. યુક્તિપૂર્વક સમજાવવા છતાં પણ તે કદાગ્રહ છોડ્યો નહિ, પરંતુ જ્યારે તે આમલકપ્પા નગરીમાં પધાર્યા, ત્યારે તેમની મિથ્યા પ્રરૂપણા સાંભળીને ભગવાન મહાવીરના શ્રાવક મિત્રશ્રી શેઠે તેમને પોતાને ઘેર ભિક્ષા અર્થે પધારવા આમંત્રણ આપ્યું. ભિક્ષામાં તેણે મોદક આદિમાંથી એક તલ જેટલો ભાગ કાઢીને પીરસ્યો. ખીર, ઘી, પાણી વગેરે પણ કેવળ બિંદુ પ્રમાણમાં આપ્યાં. વસ્ત્રનો પણ એક તાંતણો આપ્યો. તિષ્યગુપ્તમુનિએ આનું કારણ પૂછ્યું, ત્યારે મિત્રશ્રી શ્રાવકે કહ્યું કે આપનો સિદ્ધાંત એવો છે કે અંતિમ એક પ્રદેશ જ પૂર્ણ જીવ છે, તેથી મોદક આદિનો એક કણ પણ પૂર્ણ મોદક (આદિ) છે. આપની દૃષ્ટિને અનુસરીને જ મેં આમ કર્યું છે. તિષ્યગુપ્તને પોતાની ભૂલ સમજાઈ ગઈ અને આલોચના પ્રાયશ્ચિત કરીને પુનઃ સમ્યગ્બોધ પ્રાપ્ત કર્યો.

(૩) આષાઢાચાર્યના શિષ્ય :— હૃદયશૂળની વેદનાથી મૃત્યુ પામેલા આષાઢાચાર્ય પહેલા દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થયા. પોતાના શિષ્યોને શિક્ષણ આપવાના હેતુથી પોતાના મૃત શરીરમાં પ્રવેશ કરી સાધુવેશે પોતાના શિષ્યોને અગાઢ યોગનું શિક્ષણ આપ્યું. શિક્ષણ પુરું થતાં પોતાના શિષ્યોને વસ્તુસ્થિતિ સમજાવીને શુદ્ધિ કરાવીને દેવલોકે ચાલ્યા ગયા.

આ પ્રસંગથી તેના શિષ્યો સાંશાયિક મિથ્યાત્વથી ગ્રસ્ત બની ગયા અને તેમણે અવ્યક્તભાવનો સ્વીકાર કરી લીધો. તેઓ કહેવા લાગ્યા કે અજ્ઞાનવશ અમે સૌએ તે અસંયત દેવને સંયત માનીને વંદના કરી હતી. આથી હવે બીજે પણ કઈ રીતે નિશ્ચય કરી શકાય કે આ સંયત સાધુ છે કે અસંયત દેવ છે? તેથી દરેક વસ્તુ અવ્યક્ત જ છે, એમ માનવું જોઈએ. તે સ્વીકારવાથી મૃષાવાદ પણ થાય નહિ અને અસંયતને વંદના કરવાનો દોષ પણ લાગે નહિ.

રાજગૃહના મૌર્યવંશીય રાજા બલભદ્ર શ્રમણોપાસકે અવ્યક્ત નિહ્વોને નગરમાં આવેલા જાણીને તેમને પોતાના સુભટો દ્વારા બાંધીને હાજર કરવાનો હુકમ કર્યો. રાજાના માણસો તેમને પકડી લાવવા માટે

ઉદ્યાનમાં ગયા, બધાને પકડી બાંધી પ્રહારથી ત્રાસ આપતાં રાજા પાસે હાજર કર્યાં, ત્યારે તેમણે પૂછ્યું 'આપતો શ્રમણોપાસક છો અને અમો શ્રમણ છીએ. અમારા પર શા માટે અત્યાચાર કરાવી રહ્યા છો?' તેમની વાત સાંભળીને રાજાએ કહ્યું "આપના અવ્યક્ત મતાનુસાર હું કેમ માની શકું કે આપ શ્રમણ છો અથવા ચોર? અને હું શ્રમણોપાસક છું કે બીજો કોઈ?" રાજાનું આ પ્રકારનું કથન સાંભળીને તે બધાને બોધ થઈ ગયો અને પોતાની ભૂલ સમજાઈ ગઈ. રાજા દ્વારા પ્રતિબોધિત બનેલા તે મુનિઓ પોતાની મિથ્યા માન્યતાનું પ્રાયશ્ચિત કરી સ્થવિરોની સેવામાં ચાલ્યા ગયા.

(૪) **અશ્વમિત્ર** :- મહાગિરિ આચાર્યના શિષ્ય કૌડિન્ય પોતાના શિષ્ય અશ્વમિત્ર મુનિને દશમા વિદ્યાનુપ્રવાદ પૂર્વની નૈપુણિક નામની વસ્તુનું અધ્યયન કરાવી રહ્યા હતા. તે સમયે એક સૂત્રપાઠનું અધ્યયન આવ્યું કે વર્તમાન ક્ષણવર્તી નૈરયિક આદિ વૈમાનિક પર્યંત ચોવીસ દંડકોના જીવ ક્ષણાંતરમાં વ્યુચ્છિન્ન થઈ જશે. આના પરથી અશ્વમિત્રે એકાંત ક્ષણક્ષયવાદનો આગ્રહ પકડી લીધો કે સઘળા જીવાદિક પદાર્થ પ્રતિક્ષણમાં નષ્ટ થઈ રહ્યા છે, કાંઈ સ્થિર નથી. કોડિન્યાચાર્યે તેમને અનેકાંત દષ્ટિથી સમજાવ્યું કે વ્યુચ્છેદનો અર્થ વસ્તુનો સર્વથા નાશ નહિ પણ પર્યાયની અપેક્ષાએ પ્રતિક્ષણ વસ્તુનો નાશ થાય, એ પ્રમાણે લેવાનો છે. જૈનશાસ્ત્રનો એ સિદ્ધાંત જ છે કે સમસ્ત પદાર્થો દ્રવ્યની અપેક્ષાએ શાશ્વત અને પર્યાયની અપેક્ષાએ અશાશ્વત છે, પરંતુ અશ્વમિત્રે પોતાનો દુરાગ્રહ છોડ્યો નહીં, રાજગ્રહનગરના શુકલાધ્યક્ષ શ્રાવકોએ સમુચ્છેદવાદીઓ (નિહ્વો) ને ચાબુક વગેરેના પ્રહારથી ખૂબ માર્યા, ત્યારે મુનિઓ કહેવા લાગ્યા કે આપ તો શ્રાવકો છો અને અમે સાધુઓ છીએ, તો વ્યર્થ શા માટે અમને મારો છો? શ્રાવકોએ કહ્યું "આપના મત અનુસાર ન તો અમે શ્રાવક છીએ કે ન તો તમે સાધુ છો. આપે જેને જોયા છે, તેનો તો નાશ થઈ ગયો છે, અમે તો નવીન જ ઉત્પન્ન થયા છીએ. આપને મારનાર તથા આપ, બંને નવા જ ઉત્પન્ન થયા છો કેમ કે આપનો મત જ ક્ષણક્ષયનો પ્રતિપાદક છે, સર્વ પદાર્થો ક્ષણ વિનાશી છે, આ પ્રમાણે શ્રાવકો દ્વારા શિક્ષણ મેળવી તે બધા પ્રતિબોધિત થયા અને સર્વે પુનઃ સત્ય સિદ્ધાંતનો સ્વીકાર કરી પોતાના સંઘમાં આવી ગયા.

(૫) **ગંગાચાર્ય** :- ઉલ્લુકા નદીના પૂર્વ કિનારે એક ઉલ્લુકાતીર નામનું નગર હતું અને પશ્ચિમી કિનારે ધૂળના કોટથી બાંધેલું એક નાનું ગામડું હતું ત્યાં મહાગિરિના શિષ્ય ધનગુપ્ત મુનિરાજે ચાતુર્માસ કર્યું. ધનગુપ્તાચાર્યને એક શિષ્ય હતો, જેનું નામ ગંગ હતું. તે પોતે પણ આચાર્ય હતા. તેમણે ઉલ્લુકા નદીના પૂર્વ કિનારા ઉપર આવેલી ઉલ્લુકા નગરીમાં ચાતુર્માસ કર્યું. શરદઋતુનો સમય હતો. એક દિવસે ગંગાચાર્ય પોતાના ધર્માચાર્યને વંદના કરવા માટે જઈ રહ્યા હતા. માર્ગમાં નદી આવતી હતી. તેમણે સામે કાંઠે જવા માટે નદીમાં પ્રવેશ કર્યો. તેમના માથામાં વાળ ન હતા, તેથી પ્રખર સૂર્યના કિરણોના આતાપથી તેમનું મસ્તક તપી રહ્યું હતું. બીજી બાજુ તેમનાં ચરણોને શીતલ જળનો સ્પર્શ થતાં ચરણોમાં શીતળતાનો અનુભવ થતો હતો. મિથ્યાત્વ કર્મોદયવશ તેમનાં મનમાં એવા પ્રકારનો તર્ક જાગ્યો કે આગમમાં કથન છે કે એક સમયમાં એક જીવ એક જ ક્રિયાનો અનુભવ કરે છે, પરંતુ મારા આ સ્વાનુભવે એ વાત સત્ય લાગતી નથી, કેમ કે અત્યારે શીત અને ઉષ્ણ, એમ બંને અનુભવ મને એકી સાથે જ થઈ રહ્યા છે. આચાર્ય ધનગુપ્તે વિવિધ યુક્તિઓથી તેને સત્ય સિદ્ધાંત સમજાવ્યો, પરંતુ તેમણે દુરાગ્રહ ન છોડ્યો અને સંઘબહિષ્કૃત

થઈ તેઓ રાજગૃહમાં આવ્યા. ત્યાં મણિપ્રભ યક્ષે દ્વિક્રિયાવાદની તેની અસત્ પ્રરૂપણાથી ક્રોધાયમાન બની, તેના ઉપર મુદ્દગરનો પ્રહાર કર્યો અને કહેવા લાગ્યો "ભગવાને સ્પષ્ટપણે પ્રરૂપણા કરી છે કે જીવને ક્રિયાદ્વયનો એક સાથે અનુભવ થતો નથી અર્થાત્ એકી સાથે બે ઉપયોગ હોતા નથી, વાસ્તવમાં આપની ભ્રાંતિનું કારણ સમયની અતિસૂક્ષ્મતા છે. આપ અસત્ પ્રરૂપણાને છોડો, નહીં તો આ મુદ્દગરથી તમારો નાશ કરીશ. આ પ્રકારનાં યક્ષનાં ભયપ્રદ તથા યુક્તિયુક્ત વચનોથી તે પ્રતિબોધિત થયા અને તેમણે પોતાના દુરાગ્રહનો ત્યાગ કરી આત્મશુદ્ધિ કરી.

(૬) રોહગુપ્ત (ષડ્ભુક) :- ગુપ્તાચાર્યના શિષ્ય રોહગુપ્ત અંતરંગિકા નગરીમાં તેમના દર્શનાર્થે આવ્યા. ત્યારે એક પોંકશાલ પરિવ્રાજકે એવી ઘોષણા કરી કે મેં લોઢાના પટ્ટાથી મારા પેટને એટલા માટે બાંધ્યું છે કે મારા પેટમાં ભરેલી અનેક વિદ્યાઓના ભારથી તે ફાટી ન જાય. આ જંબૂદ્વીપમાં મારો કોઈ પ્રતિસ્પર્ધી નથી, તેથી મેં જાંબુના વૃક્ષની ડાળી હાથમાં રાખી છે. રોહગુપ્ત મુનિએ ગુરુદેવ ગુપ્તાચાર્યને પૂછ્યા વિના જ ઘોષણા કરનાર પરિવ્રાજકની સાથે વાદવિવાદ કરવાનું નક્કી કર્યું. તેમણે ઘોષણા કરનાર તથા થાળી પીટનારને થોભાવી દીધો. ત્યાર પછી ગુરુમહારાજની પાસે આવીને રોહગુપ્તે જ્યારે વાત કરી, ત્યારે તેમણે કહ્યું—આ કાર્ય બરાબર (યોગ્ય) કર્યું નથી. તમે વાદવિવાદમાં કદાચ તેને પરાજિત કરી દેશો, તો પણ તે પરિવ્રાજક વૃશ્ચિકાદિ સાત વિદ્યાઓથી તમને અનેક રીતે હેરાન કરશે. રોહગુપ્તે વાદવિજય અને ઉપદ્રવ નિવારણ માટે ગુરૂના આર્શીવાદ માંગ્યા. ગુરુદેવે મયૂરી આદિ સાત વિદ્યાઓ પ્રતીકાર્થે આપી અને ક્ષુદ્રવિદ્યાકૃત ઉપસર્ગ નિવારણાર્થે રજોહરણ મંત્રિત કરીને આપ્યો. રોહગુપ્ત રાજસભામાં પહોંચ્યા. પરિવ્રાજકે જીવ અને અજીવ રાશિદ્વયનો પક્ષ પ્રસ્તુત કરી રોહગુપ્તના જ મત દ્વારા તેને પરાજિત કરવાનું નક્કી કર્યું. રોહગુપ્તે તેને પરાજિત કરવાના હેતુથી (૧) જીવ (૨) અજીવ (૩) નો જીવ, એ રાશિત્રયનો સિદ્ધાંત પ્રસ્તુત કર્યો. નોજીવમાં ગરોળીની કપાયેલી પૂંછડીનું દષ્ટાંત આપ્યું. પરિવ્રાજકે પરાજયના રોષથી રોહગુપ્તનો નાશ કરવા માટે વૃશ્ચિકાદિ વિદ્યાનો પ્રયોગ કર્યો, પરંતુ રોહગુપ્તે તેની પ્રતિપક્ષી સાત વિદ્યાઓના પ્રયોગ દ્વારા તેને હરાવી દીધો. સહુએ પરિવ્રાજકને પરાજિત જોઈને નગર બહાર કાઢી મૂક્યો.

ગુરુદેવ પાસે આવી રોહગુપ્તે ત્રિરાશિ પક્ષના સ્થાપનથી માંડીને વિજયપ્રાપ્તિ સુધીનો વૃતાંત સંભળાવ્યો. ત્યારે ગુરુમહારાજે કહ્યું કે હે વત્સ ! તમે ત્રિરાશિ દ્વારા પરિવ્રાજકને હરાવ્યો પરંતુ તમે જ્યારે ત્યાંથી જીતીને ઉઠ્યા ! ત્યારે એવું કેમ ન કહ્યું કે 'નો જીવરાશિ' અર્થાત્ ત્રિરાશિએ અમારો સિદ્ધાંત નથી ફક્ત જીવ અને અજીવ, આ બે જ રાશિ અમારા સિદ્ધાંતમાં છે માટે તમે સભામાં જઈને ફરીથી તેનો ખુલાસો કરો. આમ છતાં રોહગુપ્તે પોતાનો દુરાગ્રહ ન છોડ્યો અને તે ગુરુ સાથે પ્રતિવાદ કરવા તૈયાર થઈ ગયો. પરિણામે બલશ્રી રાજાની રાજસભામાં ગુરુ—શિષ્યનો છ માસ વિવાદ ચાલ્યો. અંતે રાજા વગેરેની સાથે ગુપ્તાચાર્ય જ્યાં ત્રણે લોકની બધી વસ્તુઓ મળે તેવી કુત્રિકાપણ દુકાને પહોંચ્યા, ત્યાં પહોંચીને તરત જ આચાર્ય મહારાજે દુકાનદાર પાસે માંગ્યું, તે મુજબ તેણે જીવ અને અજીવ બંને પદાર્થો બતાવ્યા પરંતુ નોજીવની માગણી કરી ત્યારે દુકાનદારે કહ્યું કે નોજીવ ત્રણે લોકમાં ક્યાંય મળતો નથી. ત્રણે લોકની દરેક ચીજ અહીં મળે છે. અહીં ન મળતી ચીજ ત્રણે લોકમાં ક્યાંય નથી મળતી. દુકાનદારની વાત સાંભળી આચાર્યે ફરીવાર રોહગુપ્તને સમજાવ્યા, પણ તે સમજ્યો નહિ. તેથી તેને હારેલો જોઈને રાજસભામાંથી

બહિષ્કૃત કરવામાં આવ્યો. ગચ્છથી બહિષ્કૃત બની રોહગુપ્તે વૈશેષિક દર્શનની સ્થાપના કરી. તેમાં તેણે ભાવાત્મક છ પદાર્થોની પ્રરૂપણા કરી. તેનાથી તેનું બીજુંનામ ષડ્લુક પણ પડ્યું.

(૭) **ગોષ્ઠામાહિલ** :- આચાર્ય આર્યરક્ષિતે દુર્બલિકા પુષ્પમિત્રને યોગ્ય સમજીને જ્યારે પોતાના ઉત્તરાધિકારી આચાર્ય તરીકે જાહેર કર્યા, ત્યારે ગોષ્ઠામાહિલ ઈર્ષ્યાથી સળગી ઊઠયા. એકવાર આચાર્ય દુર્બલિકા પુષ્પમિત્ર જ્યારે પોતાના શિષ્ય વિંધ્યમુનિને નવમા પૂર્વ પ્રત્યાખ્યાન પ્રવાદની વાચના દઈ રહ્યા હતા, ત્યારે તેમાં આ પ્રમાણે પાઠ આવ્યો- 'પાણાઙ્વાયં પચ્ચક્ષ્વામિ જાવજ્જીવાઈ' આના ઉપર પ્રતિવાદ કરતાં ગોષ્ઠામાહિલ બોલ્યા, 'જાવજ્જીવાઈ' એવું ન બોલવું જોઈએ, કારણ કે એમ કહેવાથી પ્રત્યાખ્યાન સીમિત અને સાવધિક બની જાય છે. આમાં આકાંક્ષાનો સંભવ હોવાથી 'હું ભવિષ્યમાં મારીશ' એ પ્રકારનું દૂષણ આવે છે. આચાર્યશ્રીએ સમજાવ્યું કે તમારી આ પ્રરૂપણામાં મર્યાદાવિહીન અને કાલાવધિ રહિત ઉત્સૂત્ર પ્રરૂપણા દોષ હોવાથી અકાર્ય સેવન તથા ભવિષ્યમાં દેવાદિ ભવોમાં પ્રત્યાખ્યાન નહિ હોવાથી વ્રત ભંગનો દોષ લાગવાની આશંકા છે. 'યાવજ્જીવન' એ શબ્દથી મનુષ્યભવ સુધીનું જ ગ્રહણ થાય છે અને જીવન પર્યંત વ્રતોનું નિરતિયાર રૂપે પાલન થઈ શકે છે. આ પ્રકારે સમજાવવા છતાં પણ ગોષ્ઠામાહિલે પોતાનો દુરાગ્રહ ન છોડ્યો. સંઘે ભેગા મળીને શાસનદેવી દ્વારા મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં વિહરમાન તીર્થંકરની પાસે ખુલાસો કરી આવવાની પ્રાર્થના કરી. શાસનદેવી વિદેહ ક્ષેત્રમાં જઈ સંદેશ લાવ્યા કે આચાર્ય કહે છે તે જ સત્ય છે, ગોષ્ઠામાહિલ મિથ્યાવાદી નિહ્વ છે. આમ છતાં ગોષ્ઠામાહિલ માન્યા નહિ, તેથી તેને સંઘે બહિષ્કૃત કરી દીધા. આ પ્રમાણે ગોષ્ઠામાહિલ સમ્યગ્ શ્રદ્ધાથી ભ્રષ્ટ બની આલોચના કર્યા વગર મરીને પ્રથમ કલ્પમાં દેવ થયા, તેથી શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે શ્રદ્ધા પરમ દુર્લભ છે.

સંયમમાં પુરુષાર્થ :-

૧૦ સુઙ્ઠં ચ લદ્ધું સદ્ધં ચ, વીરિયં પુણ દુલ્લહં ।
બહવે રોયમાણા વિ, ણો ય ણં પઢિવજ્જઈ ॥૧૦॥

શબ્દાર્થ :- સુઙ્ઠં = ધર્મશ્રવણ, સદ્ધં = ધર્મશ્રદ્ધા, લદ્ધું = પ્રાપ્ત કર્યા પછી, વીરિયં = સંયમમાં પરાક્રમ કરવું, પુણ = એનાથી પણ, દુલ્લહં = દુર્લભ છે, કેમ કે, બહવે = ઘણા જ મનુષ્ય, રોયમાણાવિ = રુચિ હોવા છતાં પણ, ણં = તેને (ધર્મ તેમજ સંયમને), ણો પઢિવજ્જઈ = આચરણમાં લાવી શકતા નથી, ણો ય = નહીં પણ, ન પણ.

ભાવાર્થ :- ધર્મશ્રવણ અને શ્રદ્ધા પ્રાપ્ત કર્યા પછી પણ સંયમમાં પરાક્રમ કરવું, અત્યંત દુર્લભ છે. ઘણા જીવો સત્ય સંયમમાં રુચિ હોવા છતાં તેનું સમ્યગ્ આચરણ કરી શકતા નથી.

વિવેચન :-

મનુષ્યત્વ, ધર્મશ્રવણ તેમજ શ્રદ્ધાયુક્ત હોવા છતાં પણ મોટા ભાગની વ્યક્તિઓ ચારિત્ર મોહનીય કર્મના ઉદયથી સંયમમાં પુરુષાર્થ કરી શકતી નથી. વીર્યનો અર્થ અહીં ચારિત્ર પાલનમાં પોતાની શક્તિ

વાપરવી, તેવો છે. તે જ મહત્ત્વપૂર્ણ અંતિમ દુર્લભ અંગ છે. તે જ કર્મરૂપ વાદળાંઓને હટાવવામાં પવન સમાન, કર્મમળને ધોવા માટે જળ સમાન, ભોગ ભુજંગના વિષના નિવારણ માટે મંત્ર સમાન છે અને મોક્ષ પ્રાપ્તિ માટે વિશિષ્ટ કલ્પવૃક્ષ સમાન છે. ચારિત્રમાં તપ અને સંયમ બંનેનો સમાવેશ છે.

ચતુરંગ પ્રાપ્તિનું ફળ :-

૧૧ માણસત્તમિ આયાઓ, જો ધમ્મં સોચ્ચ સદ્દહે ।
તવસ્સી વીરિયં લદ્ધું, સંવુડે ણિદ્ધુણે રયં ॥૧૧॥

શબ્દાર્થ :- માણસત્તમ્મિ = મનુષ્યભવમાં, આયાઓ = આવેલો, જો = જે આત્મા, ધમ્મં = ધર્મ, સોચ્ચ = સાંભળીને, સદ્દહે = શ્રદ્ધા રાખે છે, વીરિયં = સંયમમાં પુરુષાર્થને, લદ્ધું = પ્રાપ્ત કર્યા પછી, તવસ્સી = તપસ્વી, સંવુડે = સંવરવાળો થઈ તે, રયં = કર્મરજનો, ણિદ્ધુણે = નાશ કરે છે.

ભાવાર્થ :- મનુષ્યત્વને પ્રાપ્ત કરનાર જે જીવ ધર્મને સાંભળીને શ્રદ્ધાવંત બને છે, તે તપસ્વી સાધક સંયમમાં પુરુષાર્થ કરી સંવરયુક્ત થાય છે અર્થાત્ નવાં કર્મોનો સંગ્રહ કરતો નથી અને પૂર્વબદ્ધ કર્મરજનો ક્ષય કરે છે, નાશ કરે છે.

૧૨ સોહી ઉજ્જુયભૂયસ્સ, ધમ્મો સુદ્ધસ્સ ચિટ્ઠ્ઠિ ।
ણિવ્વાણં પરમં જાઈ, ઘય-સિત્તિવ્વ પાવણ ॥૧૨॥

શબ્દાર્થ :- ઉજ્જુયભૂયસ્સ = સરળ વ્યક્તિની, સોહી = શુદ્ધિ થાય છે, સુદ્ધસ્સ = શુદ્ધ આત્મામાં જ, ધમ્મો = ધર્મ, ચિટ્ઠ્ઠિ = ટકે છે, સ્થિર થાય છે, ઘયસિત્તિવ્વ = ધીથી સિંચાયેલા અગ્નિની જેમ, પરમં = પરમ, શ્રેષ્ઠ, ઉચ્ચ વિકાસ, ણિવ્વાણં = નિર્વાણ, મોક્ષને, જાઈ = પ્રાપ્ત કરે છે. ઊંચો જાય છે.

ભાવાર્થ :- જે ઋજુભૂત અર્થાત્ પૂર્ણ રૂપે સરળ હોય છે; તેની જ આત્મશુદ્ધિ થાય છે અને જેનો આત્મા શુદ્ધ હોય છે, તેના જીવનમાં જ ધર્મ ટકી શકે છે, જેના જીવનમાં ધર્મ છે, તે ધીથી સિંચાયેલી અગ્નિની જેમ પરમ નિર્વાણને પ્રાપ્ત કરે છે.

૧૩ વિગિંચ કમ્મુણો હેઝં, જસં સંચિણુ ઁંતિણ ।
પાઢવં સરીરં હિચ્ચા, ઉઢ્ઢં પક્કમઙ્ઢ દિસં ॥૧૩॥

શબ્દાર્થ :- કમ્મુણો = કર્મના, હેઝં = હેતુને, વિગિંચ = દૂર કરી, ઁંતિણ = ક્ષમાથી, જસં = સંયમરૂપી, સંચિણુ = વધારે, પાઢવં = પાર્થિવ-ઔદારિક, સરીરં = શરીરને, હિચ્ચા = છોડીને, ઉઢ્ઢં = ઊર્ધ્વ, દિસં = દિશાને, સ્વર્ગ કે મોક્ષને, પક્કમઙ્ઢ = પ્રાપ્ત કરે છે, જાય છે.

ભાવાર્થ :- હે સાધક ! કર્મના હેતુઓને અર્થાત્ કર્મબંધનાં કારણોને દૂર કર. ક્ષમાથી સંયમનો સંચય

કર. આવો સાધક જ પાર્થિવ (સ્થૂલ) શરીરને છોડીને સ્વર્ગ કે મોક્ષ તરફ ગમન કરે છે.

વિવેચન :-

(૧) ચારે ય અંગને પ્રાપ્ત કરનાર પ્રશસ્ત તપસ્વી નવાં કર્મોના આગમનને રોકીને સંવૃત્ત બને છે તથા જૂનાં કર્મોની નિર્જરા કરે છે. (૨) ચતુરંગ પ્રાપ્તિ પછી સરલતા અને સહજતા જેવા સદ્ગુણો પ્રગટે છે, તેથી આત્માની શુદ્ધિ થાય છે, કષાયજન્ય કલુષિતતાનો નાશ થાય છે અને ધર્મસ્થિરતા પ્રગટે છે. ધર્મ સ્થિરતા પ્રાપ્ત થયા પછી ધીથી સિંચાયેલા અગ્નિની જેમ તપ, ત્યાગ અને ચારિત્રથી પરમ તેજસ્વિતાને મેળવી લે છે. (૩) કર્મના મિથ્યાત્વ આદિ હેતુઓને દૂર કરીને જે સાધક ક્ષમા વગેરે ધર્મ સંપત્તિથી સંયમની વૃદ્ધિ કરે છે, તે આ શરીરને છોડીને ઊર્ધ્વગમન કરે છે અને દેવગતિ કે મોક્ષને પ્રાપ્ત કરે છે.

પાઢવં સરીર :- પાર્થિવ શરીર. પૃથ્વીને 'સર્વસહા' કહે છે, તેમ આ માનવ શરીર પણ સર્વને સહન કરનારું છે. પૃથ્વી કે પૃથ્વીમાં થનાર પાર્થિવ કહેવાય છે. આ શરીરથી જ શૈલેશી અવસ્થાની પ્રાપ્તિ થવાની અપેક્ષાએ તે શૈલોપમ, અતિનિશ્ચલ હોવાથી પણ પાર્થિવ શરીર કહેવાય છે. આવા પાર્થિવ શરીરને છોડીને સાધક ઊર્ધ્વદિશા તરફ જાય છે અર્થાત્ મોક્ષે જાય છે.

ઘયસિત્તિવ્વ પાવણ :- (ઘૃત) ધીથી સિંચિત અગ્નિ જેવી રીતે શીઘ્ર ઊર્ધ્વગામી બને છે, પૂર્ણ વિકાસને પામે છે; તેવી જ રીતે સરળ અને પવિત્ર હૃદયવાળા સાધક પરમ નિર્વાણ અર્થાત્ મોક્ષરૂપ ઊર્ધ્વદિશામાં ગમન કરે છે. તેની ઊર્ધ્વગતિ થાય છે.

ચતુરંગ પ્રાપ્તિનું ભાવી ફળ :-

૧૪ વિસાલિસેહિં સીલેહિં, જક્ષા ઉત્તર-ઉત્તરા ।
મહાસુક્કા વ દિપ્પંતા, મણ્ણંતા અપુણચ્ચવં ॥૧૪॥

શબ્દાર્થ :- વિસાલિસેહિં = અનેક પ્રકારનાં, સીલેહિં = વ્રતનું પાલન કરવાથી, ઉત્તર-ઉત્તરા = ઉત્તરોત્તર, પ્રધાન, ઊંચા-ઊંચા વિમાનવાસી, જક્ષા = દેવ થાય છે, મહાસુક્કા વ = મહાશુકલ અર્થાત સૂર્ય-ચંદ્રની સમાન, દિપ્પંતા = પ્રકાશ કરતાં, અપુણચ્ચવં = અહીં બીજી ગતિમાં ન જવું, મણ્ણંતા = એમ માનીને, ત્યાં રહે છે.

ભાવાર્થ :- અનેક પ્રકારના આચારના પાલનથી ઉત્તરોત્તર ઋદ્ધિ સંપન્ન દેવ બને છે. તે દેવો સૂર્ય ચંદ્રની જેમ અતિશય ઉજ્જવલ પ્રભાવાળા અને દેદિપ્યમાન શરીરવાળા હોય છે, તે સ્વર્ગમાંથી ફરી ચ્યવન થવાનું નથી, તેમ તેઓ માનતા હોય છે અર્થાત્ તેઓ ત્યાં ઘણું દીર્ઘ (અસંખ્ય વર્ષોનું) આયુષ્ય પ્રાપ્ત કરે છે.

૧૫ અપ્પિયા દેવકામાણં, કામરૂવ વિઝવ્વિણો ।
ઉઢ્ઢં કપ્પેસુ ચિટ્ઠંતિ, પુવ્વા વાસસયા બહૂ ॥૧૫॥

શબ્દાર્થ :- દેવકામાણં = દેવ કામોને, દેવ સુખોને, અપ્પિયા = પ્રાપ્ત કરીને, કામરૂવ વિઝવ્વિણો = ઈચ્છાનુસાર વૈક્રિય કરનારા, બહૂ વાસસયા પુવ્વા = સેંકડો પૂર્વ વર્ષો સુધી, ઉઠ્ઠં = ઉપર, કપ્પેસુ = કલ્પ વિમાનોમાં, બાર દેવલોકમાં, ચિટ્ઠંતિ = રહે છે.

ભાવાર્થ :- દેવોના દિવ્યભોગ સુખોને પામેલા તે દેવ ઈચ્છાનુસાર રૂપ ધારણ કરવા સમર્થ હોય છે તથા મનુષ્યલોકથી ઉપર કલ્પોમાં અર્થાત્ પહેલા દેવલોકથી બારમા દેવલોક સુધી સેંકડો પૂર્વ વર્ષ અર્થાત્ સાગરોપમના વર્ષો સુધી રહે છે.

૧૬ તત્થ ઠિચ્ચા જહાઠાણં, જક્ખા આઝક્ખણ ચુયા ।
ઉર્વેતિ માણુસં જોણિં, સે દસંગેઽભિજાયઈ ॥૧૬॥

શબ્દાર્થ :- જક્ખા = તે દેવ, તત્થ = ત્યાં દેવલોકમાં, જહાઠાણં = પોત પોતાના સ્થાનમાં, ઠિચ્ચા = રહીને, આઝક્ખણ = આયુનો ક્ષય થવાથી ત્યાંથી, ચુયા = ચ્યવીને, કાળ કરીને, માણુસં જોણિં = મનુષ્યયોનિને, ઉર્વેતિ = પ્રાપ્ત કરે છે, સે = ત્યાં તેને, દસંગે = દશ અંગોની, દશ બોલની, ગુણોની, અભિજાયઈ = પ્રાપ્તિ થાય છે.

ભાવાર્થ :- તે દેવ ત્યાં દેવલોકમાં પોતાના સ્થાનમાં સ્થિતિ પ્રમાણે રહીને આયુષ્ય પૂર્ણ થતાં ત્યાંથી ચ્યવીને મનુષ્ય યોનિમાં ઉત્પન્ન થાય છે. તે ત્યાં ઉત્તમોત્તમ દશ પ્રકારની સામગ્રીથી યુક્ત થાય છે.

૧૭ ખેત્તં વત્થું હિરણ્ણં ચ, પસવો દાસ પોરુસં ।
ચત્તારિ કામ ઁંધાણિ, તત્થ સે ઉવવજ્જઈ ॥૧૭॥

શબ્દાર્થ :- ખેત્તં = ક્ષેત્ર, વત્થું = વાસ્તુ, ભવન આદિ, હિરણ્ણં = સોનું, પસવો = પશુ, દાસપોરુસં = દાસ અને પુરુષ એ, ચત્તારિ = ચાર, કામઁંધાણિ = કામસ્કંધ, મોટાં સુખસાધન, તત્થ = ત્યાં, સે = તે દિવ્ય આત્મા, ઉવવજ્જઈ = ઉત્પન્ન થાય છે.

ભાવાર્થ :- (૧) ખેતર, ખુલ્લી જમીન (૨) ઘર, દુકાન (૩) સોનું-ચાંદી (૪) પશુઓ અને દાસ પુરુષો અર્થાત્ નોકરો, આ ચાર કામસ્કંધ અર્થાત્ સુખનાં સહયોગી સાધનો જ્યાં હોય, ત્યાં તે ઉત્પન્ન થાય છે.

૧૮ મિત્તવં ણાયવં હોઈ, ઉચ્ચાગોણ ય વણ્ણવં ।
અપ્પાયંકે મહાપણ્ણે, અભિજાણે જસોબલે ॥૧૮॥

શબ્દાર્થ :- મિત્તવં = મિત્રવાળા, ણાયવં = જ્ઞાતિવાળા, ઉચ્ચાગોણ = ઉચ્ચ ગોત્રવાળા, વણ્ણવં = સુંદર વર્ણવાળા, અપ્પાયંકે = નીરોગી, મહાપણ્ણે = મહા બુદ્ધિશાળી, અભિજાણે = વિનયવાન, ગુણ સંપન્ન, જસો = યશસ્વી, ય = અને, બલે = બળવાન, હોઈ = હોય છે.

ભાવાર્થ :- ૧. પૂર્વકથિત ચાર કામ સ્કંધથી સંપન્ન કુળમાં જન્મ ૨. સન્મિત્રોથી યુક્ત ૩. પરિવાર

સંપન્ન ૪. ઉચ્ચ ગોત્રીય ૫. સુંદર વર્ણ ૬. નીરોગી ૭. મહાપ્રાજ્ઞ ૮. ગુણ સંપન્ન ૯. યશસ્વી અને ૧૦. બળવાન હોય છે.

૧૯

ભોચ્ચા માણુસ્સા ભોએ, અપ્પહિરૂવે અહાઝયં ।
પુવ્વં વિસુદ્ધ-સદ્ધમ્મે, કેવલં બોહિ બુજ્જિયા ॥૧૯॥

શબ્દાર્થ :- અહાઝયં = આયુપર્યત, યોગ્ય ઉંમર સુધી, માણુસ્સા = મનુષ્યભવના, અપ્પહિરૂવે = અનુપમ, ભોએ = ભોગોને, ભોચ્ચા = ભોગવીને, પુવ્વં (પુલ્લિં) = પૂર્વભવમાં, વિસુદ્ધ-સદ્ધમ્મે = નિદાન રહિત શુદ્ધ ધર્મનું આચરણ કરવાને કારણે તે, કેવલં = આ ભવમાં શુદ્ધ, બોહિ = સમ્યક્ત્વને, ધર્મની સમજણને, બુજ્જિયા = પ્રાપ્ત કરે, બોધ પામે.

ભાવાર્થ :- જીવન પર્યત અનુપમ માનવીય ભોગોને ભોગવીને પણ તેઓ પૂર્વભવમાં વિશુદ્ધ ધર્માચરણવાળા હોવાથી કેવળી પ્રજ્ઞા ધર્મના બોધને પ્રાપ્ત કરે છે.

૨૦

ચઠરંગં દુલ્લહં ણચ્ચા સંજમં પહિવજ્જિયા ।
તવસા ધુયકમ્મંસે, સિદ્ધે હવહ્ સાસા ॥૨૦॥

-ત્તિ બેમિ ॥

શબ્દાર્થ :- ચઠરંગં = મોક્ષના ચારે અંગોને, દુલ્લહં = દુર્લભ, ણચ્ચા = જાણીને, સંજમં = સંયમ, પહિવજ્જિયા = અંગીકાર કરીને, તવસા = તપશ્ચર્યાથી, ધુયકમ્મંસે = સંપૂર્ણ કર્મોનો ક્ષય કરીને, સાસા = શાશ્વત, સિદ્ધે = સિદ્ધ, હવહ્ = થઈ જાય છે.

ભાવાર્થ :- તે પુણ્યશાળી જીવ પૂર્વોક્ત ચાર અંગોને દુર્લભ જાણી સંયમ ધર્મનો સ્વીકાર કરે છે. ત્યાર પછી તપશ્ચર્યાથી સમગ્ર કર્મોને ક્ષય કરી શાશ્વત સિદ્ધ થાય છે. —એમ ભગવાને કહ્યું છે.

વિવેચન :-

જક્ષા :- અહીં યક્ષ શબ્દ સામાન્ય દેવ જાતિનો વાચક છે. યક્ષ શબ્દથી ચારે જાતિના દેવનું ગ્રહણ થાય છે.

મહાસુક્કા (મહાશુક્લ) :- અતિશય ઉજ્જવળ પ્રભાવાળા, સૂર્ય, ચંદ્ર આદિને મહાશુક્લ કહે છે. તે દેવો ચંદ્ર, સૂર્ય આદિ સમાન દેદીપ્યમાન શરીરવાળા હોય છે. આ શબ્દ પ્રયોગ દ્વારા તે દેવોની શરીરસંપદાનું કથન છે.

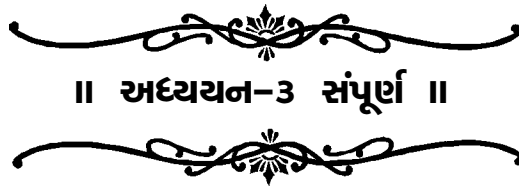
કામરૂવવિઝ્ઞવિણો :- (૧) ઈચ્છાનુસાર રૂપની વિકુર્વણા કરવાના સ્વભાવવાળા (૨) યથેષ્ટ રૂપ વગેરે ધારણ કરવાની શક્તિથી યુક્ત (૩) આઠ પ્રકારનાં ઐશ્વર્યથી યુક્ત (૪) એકી સાથે અનેક આકારવાળાં રૂપ ધારણ કરવાની શક્તિથી સંપન્ન.

પુવ્વા વાસસયા બહૂ :- ૮૪ લાખ વર્ષને ૮૪ લાખ વર્ષથી ગુણવાથી જે સંખ્યા પ્રાપ્ત થાય તેને પૂર્વ કહે છે, ૭૦,૫૬,૦૦,૦૦,૦૦,૦૦,૦૦ અર્થાત્ સિતેર લાખ, છપ્પન હજાર કરોડ વર્ષનો એક પૂર્વ થાય છે. આવાં ઘણાં પૂર્વો સુધી, અસંખ્યાત સેંકડો વર્ષો સુધી દેવો દેવલોકમાં નિવાસ કરે છે અને દિવ્ય સુખોને ભોગવે છે.

દશાંગ :— દશાંગી સુખ— ચાર અંગની પ્રાપ્તિ થયા પછી જે જીવ ધર્મારાધના કરીને દેવલોકમાં જાય છે, અને દેવભવનું આયુષ્ય પૂર્ણ કરીને મનુષ્યજન્મમાં દશાંગીસુખને પ્રાપ્ત કરે છે. સુખના અંગભૂત દશબોલ આ પ્રમાણે છે— (૧) ચાર કામ સ્કંધ :- ક્ષેત્ર— વાસ્તુ, હિરણ્ય, પશુ સમૂહ અને દાસપુરુષ. આ ચાર કામસ્કંધ હોય, તેવા સંપન્ન કુળમાં જન્મ થાય, અહીં કીત—ખરીદીને લાવેલા હોય તેમજ માલિકોની સંપત્તિરૂપ ગણાય, તેને દાસ કહે છે. સેવા— સંરક્ષણના દરેક કાર્ય કરનાર મનુષ્યવર્ગને પૌરુષ કહે છે. (૨) મિત્રવાન, (૩) જ્ઞાતિમાન (૪) ઉચ્ચગોત્રીય (૫) વર્ણવાન (૬) નીરોગી (૭) મહાપ્રાજ્ઞ (૮) વિનીત કે ગુણસંપન્ન (૯) યશસ્વી અને (૧૦) શક્તિમાન.

સિદ્ધે હવઙ સાસણ :- ભારતીય દર્શનોમાં કેટલાક દર્શન માને છે કે મુક્ત જીવ પણ મોહવશ કે પરોપકારાર્થે સંસારમાં પુનરાગમન કરે છે. આ માન્યતાનું નિરાકરણ કરવાની દૃષ્ટિએ અત્ર સિદ્ધની સાથે શાશ્વત શબ્દનો પ્રયોગ કર્યો છે. જૈનદર્શનના મતે સિદ્ધ થયા પછી સંસારના કારણભૂત કર્મબીજના અભાવે તે પુનઃ કોઈ પણ અવસ્થાનો સ્વીકાર કરતા નથી, સદા શાશ્વતરૂપે તે જ અવસ્થામાં રહે છે.

ઉપસંહાર :- જૈનદર્શનમાં આત્મવિકાસનાં પુણ્ય અને નિર્જરા એવા બે અંગો છે. પુણ્યથી સાધનો પ્રાપ્ત થાય છે અને તે સાધનો દ્વારા પતિત ન થતાં આત્મવિકાસના માર્ગે સાધના થાય, તેનાથી કર્મક્ષય થાય, તેને નિર્જરા કહેવાય છે. સાધકનું અંતિમ લક્ષ્ય મોક્ષ હોય છે, તે નિર્જરાથી જ પ્રાપ્ત થાય છે. મનુષ્યભવને શાસ્ત્રકારોએ ઉત્તમ માન્યો છે. કારણ કે વિકાસનાં બધાં સાધનો મનુષ્યજન્મમાં જ પ્રાપ્ત થાય છે. આત્માર્થી જીવની દૃષ્ટિ તો સાધનોનો ઉપયોગ કરતાં કરતાં પણ મોક્ષ તરફ જ હોય છે. અંતે બધા પુનિત સાધનોનો ત્યાગ કરવો અને નિર્જરાનો સ્વીકાર કરી મોક્ષ મેળવવો, એ જ મનુષ્યભવ પ્રાપ્તિનું શ્રેષ્ઠતમ કર્તવ્ય છે, શ્રેષ્ઠ ફળ છે.

॥ અધ્યયન-૩ સંપૂર્ણ ॥

યોથું અધ્યયન

પરિચય :

આ યોથા અધ્યયનનું નામ 'અસંસ્કૃત' છે. આ નામ અનુયોગદ્વાર સૂત્રોક્ત પ્રથમપદને અનુસરતું નામ છે. નિર્યુક્તિ અનુસાર આ અધ્યયનનું નામ 'પ્રમાદાપ્રમાદ' છે, આ નામ અધ્યયનના વિષય આધારિત છે.

આ અધ્યયનનો પ્રતિપાદ્ય મુખ્ય વિષય છે પ્રમાદથી નિવૃત્તિ અને જીવનના અંત સુધી અપ્રમાદપણે માનસિક, વાચિક, કાયિક પ્રવૃત્તિ કરવી.

પ્રસ્તુત અધ્યયનમાં ભગવાન મહાવીરે પ્રમાદના કારણરૂપે સમ્યક્ દષ્ટિકોણના અભાવનું કથન કર્યું છે. મિથ્યા માન્યતાઓ દ્વારા મનુષ્ય નીતિ કે સત્યમાર્ગથી ભ્રષ્ટ બની પ્રમાદમાં રહીને વાસ્તવિક મોક્ષ-પુરુષાર્થથી વ્યુત થઈ જાય છે. તે યુગમાં જીવન પ્રતિ કંઈક ભ્રાન્ત ધારણાઓ-મિથ્યા લોકમાન્યતાઓ પ્રચલિત હતી, તેને પ્રસ્તુત અધ્યયનમાં પ્રમાદસ્રોત કહી તેનું નિરાકરણ કર્યું છે. જેમ કે -

૧. 'જીવન સંસ્કૃત છે અથવા જીવન સંસ્કૃત બનાવી શકાય છે.' એવું તથાકથિત સંસ્કૃતવાદી માનતા હતા. તેઓ મંત્રો, તંત્રો, દેવો કે અવતારોની સહાયતાથી તૂટેલા અથવા તૂટી રહેલા જીવનને ફરી સાંધી શકાય છે, એમ માનતા હતા પરંતુ ભગવાન મહાવીરે તેનું નિરાકરણ કરતાં કહ્યું કે જીવન અસંસ્કૃત છે અર્થાત્ તૂટનારું જીવન કોઈ પણ મંત્રતંત્રાદિ કે દેવ, અવતાર આદિની સહાયતાથી પણ સાંધી શકાતું નથી.
૨. ધર્મ વૃદ્ધાવસ્થામાં કરવો જોઈએ, પહેલાં નહીં; આવી ભ્રાંત માન્યતાનું સમાધાન ભગવાને કર્યું છે કે, 'ધર્મ કરવા માટે દરેક સમય યોગ્ય જ છે. વૃદ્ધાવસ્થા આવશે કે નહીં તે પણ નિશ્ચિત નથી.'
૩. ભગવાને ધનને અશરણભૂત બતાવતાં કહ્યું છે કે આ લોક અને પરલોક બંનેમાં ધન રક્ષક બની શકતું નથી પરંતુ જે વ્યક્તિ પાપકર્મો દ્વારા ધનોપાર્જન કરે છે, તે ધનને અહીં છોડીને જાય છે અને ચોરી, અનીતિ, બેઈમાની, છેતરપીંડી, હિંસા આદિ પાપકર્મોના ફલસ્વરૂપે તે અનેક જીવોની સાથે વેર બાંધી નરકનો મહેમાન બને છે. ધનનો વ્યામોહ મનુષ્યના વિવેકદીપને બુઝાવી નાંખે છે, જેના કારણે તે યથાર્થ પથને જોઈ શકતો નથી.
૪. કેટલાકની માન્યતા એવી પણ હોય છે કે કર્મોનાં ફળ આગલા જન્મમાં મળે છે તથા કર્મોનાં ફળ છે જ નહીં, હોય તો પણ ભગવાન કે અવતારને પ્રસન્ન કરીને તે ફળથી છૂટી શકાય છે પરંતુ ભગવાને

કહ્યું કે કૃત કર્મોને ભોગવ્યાં વિના છુટકારો મળતો નથી. કર્મોનાં ફળ આ જન્મમાં પણ મળે છે અને આગામી જન્મમાં પણ મળે છે. કર્મોનાં ફળથી કોઈ બચી શકતું નથી. તેને ભોગવવાનું અવશ્યભાવી છે.

૫. લોકોમાં એવી પણ એક ભ્રમણા છે કે જો એક વ્યક્તિ અનેક વ્યક્તિઓને માટે શુભાશુભ કર્મ કરે છે, તો તેનું ફળ તે સર્વ ભોગવે છે તેનું ખંડન કરતાં ભગવાને કહ્યું છે કે સંસારી જીવ પોતાના પરિવાર માટે જે કાર્ય કરે છે, તેનું ફળ ભોગવવાના સમયે તે પરિવારના લોકોની બંધુતા કે ભાગીદારી ચાલતી નથી. પાપકર્મનાં ફળ પોતાને જ કે કરનારને જ ભોગવવા પડશે, તે ભૂલવું ન જોઈએ.
૬. લોકોમાં એક ભ્રમણા છે કે સાધના માટે સંઘ કે ગુરુ આદિનો આશ્રય વિધનકારક છે, વ્યક્તિએ સ્વયં એકાકી સાધના કરવી જોઈએ; પરંતુ ભગવાને કહ્યું છે કે 'જે સ્વછંદવૃત્તિનો ત્યાગ કરી ગુરુના સાંનિધ્યમાં રહીને ગ્રહણ અને આસેવન શિક્ષા પ્રાપ્ત કરીને સાધના કરે, તે જ પ્રમાદ વિજયી બની મોક્ષને પ્રાપ્ત કરે છે.
૭. લોકો એમ માને છે કે યુવાવયમાં મન ફાવે તેમ જીવી લઈએ, પાછલી વયમાં ધર્મ કરીશું, તેનું નિરાકરણ કરતાં ભગવાને કહ્યું છે કે જે પૂર્વ જીવનમાં અપ્રમાદી બની શકતા નથી તે પશ્ચાત્ જીવનમાં પણ અપ્રમાદી બની શકતા નથી. જ્યારે આયુષ્ય પૂર્ણ થવામાં હશે, ત્યારે પ્રમાદી વ્યક્તિ માટે વિષાદ-શોક સિવાય કંઈ જ રહેશે નહિ અર્થાત્ તે ધર્મ આરાધના કરી શકશે નહિ. આથી પૂર્વ વયે જ અથવા બોધ પામતાં જ પ્રમાદ તેમજ કામભોગોને છોડી સંયમપથમાં પ્રવેશ કરી જીવન અપ્રમત્ત બનાવી આત્મરક્ષા કરી લેવી જોઈએ.
૮. (૧) મોહનિદ્રાઘીન થયેલા વ્યક્તિઓની વચ્ચે પણ ભારંડપક્ષીની જેમ જાગૃત થઈને રહેવું જોઈએ. (૨) સમય કોઈની રાહ જોતો નથી. આયુષ્ય નષ્ટ થતું રહે છે. શરીર દુર્બલ અને વિનાશી છે, તેથી જરા પણ પ્રમાદ ન કરવો. (૩) સમયે સમયે દોષોથી બચવા માટે સાવધાન રહેવું જોઈએ. (૪) શરીરનું પોષણ, રક્ષણ, સંવર્ધન પણ જ્ઞાનાદિ ગુણોની પ્રાપ્તિના લક્ષથી જ કરવું જોઈએ અને જ્યારે શરીર સાધનાના સાધનરૂપે કાર્ય ન કરી શકે ત્યારે તેનું મમત્વ છોડી દેવું જોઈએ. (૫) વિવિધ અનુકૂળતા પ્રતિકૂળતામાં સમત્વ ભાવ રાખવો જોઈએ. (૬) પ્રતિક્ષણ અપ્રમત્ત ભાવોમાં રહી, અંતિમ શ્વાસ સુધી, રત્નત્રયાદિ ગુણોની આરાધનામાં તત્પર રહેવું જોઈએ. આવી અમૂલ્ય શિક્ષાઓ આ અધ્યયનમાં સૂચિત કરવામાં આવી છે.

આ રીતે પ્રસ્તુત અધ્યયનમાં અપ્રમાદભાવને મૂળ મંત્ર બનાવી, તે મંત્રની સિદ્ધિ માટેના ઉપાયો દર્શાવ્યા છે.

• યોથું અધ્યયન •

અસંસ્કૃત

અસંસ્કૃત જીવન અને અશરણતા :-

૧

અસંખ્યં જીવિય મા પમાયણ, જરોવણીયસ્સ હુ ણત્થિ તાણં ।
એવં વિયાણાહિ જણે પમત્તે, કિણ્ણૂ વિહિંસા અજયા ગહિંતિ ॥૧॥

શબ્દાર્થ :- જીવિયં = આ જીવન (તૂટી ગયા પછી), અસંખ્યં = અસંસ્કૃત છે, જોડી શકાતું નથી, મા પમાયણ = પ્રમાદ ન કરો, જરોવણીયસ્સ = વૃદ્ધાવસ્થા પામેલી વ્યક્તિની, તાણં = રક્ષા કરનારો, હુ = ચોક્કસ જ, ણત્થિ = કોઈ નથી, એવં = આ રીતે, વિયાણાહિ = સમજો, જાણો, વિહિંસા = હિંસા કરનાર, અજયા = પાપસ્થાનથી નિવૃત્ત નહીં થનાર, પમત્તે = પ્રમાદી, જણે = વ્યક્તિ, કિણ્ણૂ = ધર્મ વગર કોના, ગહિંતિ = શરણે જશે.

ભાવાર્થ :- જીવન અસંસ્કૃત છે અર્થાત્ આયુષ્ય તૂટ્યા પછી સંધાય તેવું નથી માટે પ્રમાદ ન કરવો. વૃદ્ધાવસ્થા આવ્યા પછી કોઈ શરણભૂત થતા નથી માટે વિચાર કરો કે પ્રમાદી, હિંસક, અવિરત અને વિવેકશૂન્ય જીવો મૃત્યુ સમયે કોના શરણે જશે? અર્થાત્ દુર્ગતિથી બચવા માટે તે જીવોને માટે કોઈ શરણભૂત થતું નથી.

વિવેચન :-

તૂટી ગયેલા જીવનને સાંધવા માટે સેંકડો ઈન્દ્રો પણ સમર્થ નથી. જીવનની મુખ્ય પાંચ અવસ્થા છે. (૧) જન્મ (૨) બાલ્યાવસ્થા (૩) યુવાવસ્થા (૪) વૃદ્ધાવસ્થા અને (૫) મૃત્યુ અવસ્થા. કોઈ પ્રાણી જન્મ લેતાં જ મૃત્યુ પામે છે. કોઈ બાલ્યાવસ્થામાં પણ કાળના મુખમાં પ્રવેશી જાય છે, યુવાવસ્થાનો કોઈ ભરોસો નથી. રોગ, શોક, ચિંતા આદિ યૌવનમાં જ મનુષ્યને મૃત્યુના મુખ તરફ લઈ જાય છે. વૃદ્ધાવસ્થા તો મૃત્યુનું દ્વાર છે. આયુષ્યનો ક્ષય થવા પર મૃત્યુ અવશ્યભાવી છે. જીવન ક્ષણભંગુર છે, તૂટવાવાળું છે, કોઈથી જોડાય તેવું નથી.

જીવન અસંસ્કૃત હોવાથી મનુષ્યે કોઈ પણ અવસ્થામાં પ્રમાદ ન કરવો જોઈએ. જે ધર્માચરણ સ્વીકારવામાં કે સ્વીકારેલા વ્રત-નિયમનું પાલન કરવામાં પ્રમાદ કરે છે તેને કોઈ પણ અવસ્થામાં કોઈ પણ શરણભૂત થતું નથી. વૃદ્ધાવસ્થામાં ધર્મ વિના કોઈ શરણરૂપ થતું નથી. કહ્યું છે કે -

મંગલૈઃ કૌતુકૈર્યોગૈ, વિદ્યામંત્રૈસ્તથૌષધૈઃ ।

ન શક્તા મરણાત્ ત્રાતું, સેન્દ્રા દેવગણા અપિ ॥

અર્થ – મંગલ, કૌતુક, યોગ, વિદ્યા, તેમજ મંત્ર, ઔષધ કે ઈન્દ્રો સહિત સમસ્ત દેવગણ પણ મૃત્યુથી બચાવવા અસમર્થ છે.

દષ્ટાંત :- ઉજ્જયિનીના રાજા જિતશત્રુના રાજ્યમાં અટ્ટનમલ્લ અજેય પહેલવાન ગણાતો હતો. આજુબાજુના રાજ્યોમાં તેને હરાવનાર કોઈ ન હતું. સોપારક નગરના રાજા સિંહગિરિ મલ્લયુદ્ધ જોવાના શોખીન હતા. અટ્ટનમલ્લ તેના નગરમાં મલ્લયુદ્ધમાં હંમેશાં વિજય પતાકા ફરકાવીને ઈનામ મેળવતો.

એકવાર રાજા સિંહગિરિએ એક યુવાન માછીમારને મલ્લયુદ્ધ માટે તૈયાર કર્યો. તે યુવાન બળવાન માત્સ્યકમલ્લે અટ્ટનમલ્લને પરાજિત કરી દીધો. અટ્ટનમલ્લને વૃદ્ધાવસ્થાની પ્રતીતિ થઈ. તુરત જ તેને વૈરાગ્યભાવ જાગૃત થયો અને નિર્ગ્રંથ ગુરુની પાસે દીક્ષાગ્રહણ કરી લીધી. તે સમજી ગયો કે વૃદ્ધાવસ્થામાં એક ધર્મ જ શરણભૂત છે.

પાપકર્મોનું પરિણામ :-

૨

જે પાવકર્મ્મેહિં ધણં મણુસ્સા, સમાયયંતિ અમહં ગહાય ।
પહાય તે પાસપયટ્ટિણે ણરે, વેરાણુબદ્ધા ણરયં ઉર્વેતિ ॥૨॥

શબ્દાર્થ :- જે = જે, મણુસ્સા = મનુષ્ય, પાવકર્મ્મેહિં = પાપકર્મથી, ધણં = ધનને, અમહં (અમયં) = અમૃત સમાન સમજીને, ગહાય = ગ્રહણ કરીને, સમાયયંતિ = સંગ્રહ કરે છે, પાસપયટ્ટિણે = સ્ત્રી-પુત્ર વગેરે બંધનોમાં ફસાયેલા, વેરાણુબદ્ધા = વેરભાવની સાંકળમાં જકડાયેલા, તે = તે, ણરે = મનુષ્ય, પહાય = ધનને છોડીને, ણરયં = નરકને, ઉર્વેતિ = પ્રાપ્ત કરે છે.

ભાવાર્થ :- જે મનુષ્યો અજ્ઞાનવશ પાપનાં કામો કરીને ધનનું ઉપાર્જન કરે છે અને ધનને અમૃત તુલ્ય સમજીને ગ્રહણ કરે છે, તેનો સંગ્રહ કરે છે પરંતુ તે ધનને અહીં જ છોડી, રાગદ્વેષની જાળમાં ફસાઈ, વેરભાવથી બંધાઈ, તે જીવો મરીને નરક ગતિમાં ચાલ્યા જાય છે.

૩

તેણે જહા સંધિમુહે ગહીણ, સકમ્મુણા કિચ્ચઈ પાવકારી ।
એવં પયા પેચ્ચ ઇહં ચ લોણ, કઢાણ કમ્માણ ણ મોક્ખ અત્થિ ॥૩॥

શબ્દાર્થ :- જહા = જે રીતે, સંધિમુહે = છીંડુ પાડવાની જગ્યાએ, ગહીણ = પકડાયેલા, પાવકારી = પાપાત્મા, તેણે = ચોર, સકમ્મુણા = પોતાનાં જ કરેલાં કર્મોથી, કિચ્ચઈ = દુઃખ પામે છે, એવં = એ રીતે, પયા = જીવને, ઇહલોણ = આ લોક, ચ = અને, પેચ્ચ = પરલોકમાં, કઢાણ = પોતાનાં કરેલાં, કમ્માણ = કર્મોથી, મોક્ખ = છૂટકારો, ણ અત્થિ = થતો નથી.

ભાવાર્થ :- ખાતર પાડતા છીંડુ પાડવાની જગ્યાએ જ પકડાઈ જતાં પાપી ચોર પોતાનાં દુષ્કર્મોથી દુઃખ પામે છે, તેમ દરેક જીવ પોતાના કરેલાં કૃત્યોનું ફળ આ લોકમાં તેમજ પરલોકમાં જરૂર ભોગવે છે

કારણ કે કરેલા કર્મોને ભોગવ્યા વિના છૂટકો જ નથી.

૪

સંસારમાવણ્ણ પરસ્સ અદ્વા, સાહારણં જં ચ કરેઙ્ કમ્મં ।
કમ્મસ્સ તે તસ્સ ડ વેયકાલે, ણ બંધવા બંધવયં ડર્વેત્તિ ॥ ૪ ॥

શબ્દાર્થ :- સંસારં = સંસારમાં, અવણ્ણ = આવેલો જીવ, પરસ્સ = બીજાને, અદ્વા = માટે, ચ = જે, સાહારણં = સાધારણ, બધાનું ભેગું, કમ્મં = કર્મ, કરેઙ્ = કરે છે, તસ્સ = તે, કમ્મસ્સ = કર્મના, વેયકાલે = ફળભોગના સમયે, ભોગવતી વખતે, ડ = નિશ્ચય, તે = તે, બંધવા = બંધુ વગેરે, બંધવયં = ભ્રાતૃભાવનું, ણ ડર્વેત્તિ = પાલન કરતા નથી.

ભાવાર્થ :- સંસારી જીવ પોતાના બંધુજનો માટે જે સામૂહિક કર્મ કરે છે, તે કર્મના ઉદયે અર્થાત્ ફળ ભોગવવાનાં સમયે કોઈ પણ ભાઈ ભાંડુ ભાગ પડાવવા કે સંબંધ સાચવવા આવતાં નથી, એટલે કર્મફળ ભોગવવામાં ભાગ પાડતા નથી.

વિવેચન :-

પાવકમ્મેહિં :- પાપકર્મ (૧) મનુષ્યને પતનને માર્ગે લઈ જનાર હિંસા, અસત્ય, ચોરી, અબ્રહ્મચર્ય અને પરિશ્રુદ આદિ (૨) પાપના ઉપાદાન હેતુવાળું અનુષ્ઠાન (૩) અપરિમિત ખેતી, વાણિજ્યાદિ અનુષ્ઠાન.

પાસપયદ્વિઁ :- (૧) પશ્ય પ્રવૃત્તાન્ – પાપપ્રવૃત્ત મનુષ્યોને જો (૨) પાશ પ્રતિષ્ઠિત – રાગદ્વેષ કે કામવાસનાના બંધનમાં ફસાયેલા.

વેરાણુબદ્ધા :- વૈર શબ્દના ત્રણ અર્થ છે, (૧) શત્રુતા (૨) પાપ (૩) કર્મ. આથી વેરાણુબંધના ત્રણ અર્થ આ પ્રકારે થાય છે – (૧)શત્રુતા– વૈરની પરંપરા બાંધેલી વ્યક્તિ (૨) પાપથી અનુબદ્ધ વ્યક્તિ (૩) કર્મથી બંધાયેલા. અહીં 'કર્મબદ્ધ' અર્થ જ ઈષ્ટ છે.

સંધિમુહે :- સંધિમુખનો શાબ્દિક અર્થ સાંધનું મુખ, બાકોરાનો આકાર છે. ટીકાકારોએ સંધિ અનેક પ્રકારની કહી છે, કલશાકૃતિ, નન્દ્યાવર્તાકૃતિ, પન્નાકૃતિ, પુરુષાકૃતિ વગેરે.

બે કથાઓ :- (૧) પ્રિયંવદ ચોર સ્વયં કાષ્ઠ કલાકાર સુથાર હતો. તેણે વિચાર્યું કે સેંધ–બાકોરું એવું બનાવું કે લોકો આશ્ચર્યચકિત થઈ જાય અને મારી કલાની પ્રશંસા કરે. તેણે કરવત વડે પન્નાકૃતિ બાકોરું બનાવ્યું અને પોતાના બે પગ તે બાકોરા દ્વારા ઘરમાં નાંખી પ્રવેશ કરવા યત્ન કર્યો, તે જ સમયે શેઠ તેના બંને પગ ઘરની અંદરથી પકડી બાંધી લીધા. બહારથી ચોરનો સાથી તેને બહાર ખેંચવા લાગ્યો અને શેઠ ચોરને અંદર ખેંચવા લાગ્યા. આમ બંને બાજુ ખેંચતાણ થતાં, તે લોહીલુહાણ થઈ ગયો, અંતે મરણને શરણ થયો. (૨) એક ચોર પોતે કરેલા બાકોરાની પ્રશંસા સાંભળી હર્ષાતિરેકથી, સંયમ ન રાખી શકવાથી પકડાઈ ગયો. બંને કથાઓનું ફળ સમાન છે. જેમ ચોર પોતાના દ્વારા કરેલા બાકોરાના કારણે પકડાઈ જાય

છે, તેમ પાપકર્મી જીવ પોતાનાં કરેલાં કર્મોનું ફળ પોતે જ ભોગવે છે.

ધનની અશરણતા :-

૫ વિત્તેણ તાણં ણ લભે પમત્તે, ઇમમ્મિ લોએ અદુવા પરત્થા ।
દીવપ્પણદ્દે વ અણંત મોહે, જેયાઝયં દદ્દુમદદ્દુમેવ ॥૫॥

શબ્દાર્થ :- પમત્તે = પ્રમાદી પુરુષ, ઇમમ્મિ = આ, લોએ = લોકમાં, અદુવા = અથવા, પરત્થા = પરલોકમાં, વિત્તેણ = ધનથી, તાણં = શરણ, ણ લભ્ભે = પામતો નથી, દીવપ્પણદ્દેવ = દીપક બુઝાઈ ગયેલા વ્યક્તિની જેમ, અણંત મોહે = અનંત મોહવાળા, અજ્ઞાની પ્રાણી, જેયાઝયં = ન્યાયયુક્ત મુક્તિ માર્ગને, દદ્દુ = જોઈને પણ, અદદ્દુમેવ = ન જોયા બરાબર થઈ જાય છે.

ભાવાર્થ :- પ્રમાદી જીવ આ લોક કે પરલોકમાં ધન વડે રક્ષણ પામતો નથી. અંધારામાં દીવો બુઝાઈ ગયા પછી અજવાળામાં જોયેલો માર્ગ પણ દેખાતો નથી. તેવી જ રીતે પ્રમાદી વ્યક્તિ અનંત મોહના કારણે જ્ઞાનદીપ બુઝાઈ ગયો હોવાથી મોક્ષમાર્ગને જોવા છતાં પણ દેખતો નથી.

વિવેચન :-

દીવપ્પણદ્દે વ :- દીવ શબ્દના સંસ્કૃતરૂપ બે થાય છે— દ્વીપ અને દીપ. (૧) સમુદ્રમાં ડૂબતા માનવને આશ્રય આપે, તે દ્વીપ તથા (૨) અંધકારમાં પ્રકાશ કરનારા પ્રકાશદીપ. અહીં પ્રકાશદીપ અર્થમાં દીવ શબ્દ પ્રયુક્ત છે.

ઉદાહરણ :- કોઈ ધાતુવાદી ધાતુની પ્રાપ્તિ માટે ગુફામાં ઊતર્યો. તેની પાસે દીપક, અગ્નિ અને બળતણ હતાં. પ્રમાદવશ દીપક બુઝાઈ ગયો, અગ્નિ પણ બુઝાઈ ગયો. હવે તેને ગાઢ અંધકારમાં પ્રથમ જોયેલો માર્ગ પણ દેખાતો નથી. એ જ રીતે આ જીવ પણ કર્મના ક્ષયોપશમ દ્વારા મોક્ષમાર્ગને પ્રાપ્ત કરીને પણ ધનની આકાંક્ષા અને આસક્તિના કારણે થતાં દર્શનમોહનીયકર્મના ઉદયથી, મોક્ષમાર્ગ તેને માટે અદૃષ્ટ જેવો જ બની જાય છે અર્થાત્ મિથ્યાત્વને પ્રાપ્ત કરી લે છે, સમક્રિતને ગુમાવી દે છે.

અપ્રમત જીવનની પ્રેરણા :-

૬ સુત્તેસુ યાવિ પડિબુદ્ધજીવી, ણો વીસસે પંડિએ આસુપ્પણે ।
ઘોરા મુહુત્તા અબલં સરીરં, ભારંડ-પક્ખી વ ચરેડપ્પમત્તો ॥૬॥

શબ્દાર્થ :- સુત્તેસુ = ભાવથી સૂતેલાં લોકોની વચ્ચે, યાવિ = પણ, પડિબુદ્ધ જીવી = ભાવથી જાગૃત સંયમી, આસુપ્પણે = બુદ્ધિમાન, આશુપ્રજ્ઞ, પ્રત્યુત્પન્નમતિ, પંડિએ = પંડિત મુનિ, ણો વીસસે = પ્રમાદ આચરણમાં વિશ્વાસ કરતો નથી, મુહુત્તા = કાળ મૃત્યુ, ઘોરા = ઘોર, અનુકંપા રહિત છે, સરીરં = શરીર, અબલં = નિર્બળ, ક્ષણભંગુર, ભારંડ-પક્ખી વ = ભારંડ પક્ષીની જેમ, અપ્પમત્તો = પ્રમાદ રહિત બની, સાવધાનીપૂર્વક, ચરે = વિચરણ કરવું જોઈએ.

ભાવાર્થ :- આશુપ્રજ્ઞ અર્થાત્ પ્રજ્ઞાસંપન્ન પંડિત સાધક પ્રમાદરૂપી મોહનિદ્રામાં સૂતેલા જીવો વચ્ચે પણ પ્રતિક્ષણ જાગૃત રહે છે અને પ્રમાદ ઉપર જરામાત્ર પણ વિશ્વાસ કરતા નથી, કારણ કે મુહૂર્ત અર્થાત્ મૃત્યુસમય ભયંકર છે, કાળનો પ્રહાર અચૂક છે અને શરીર દુર્બળ છે, તેથી ભારંડપક્ષીની માફક અપ્રમત થઈને સાવધાનીપૂર્વક સંયમનું પાલન કરવું જોઈએ.

૭

ચરે પયાઈં પરિસંકમાણો, જં કિંચિ પાસંં ઇહ મળ્ણમાણો ।

લાભંતરે જીવિય વૂહૃત્તા, પચ્છા પરિળ્ણાય મલાવધંસી ॥૭॥

શબ્દાર્થ :- પયાઈં = ડગલે પગલે, પરિસંકમાણો = દોષની શંકા કરતો, ઇહ = આ લોકમાં, જં કિંચિ = ગૃહસ્થોની સાથે થોડો પણ પરિચય વગેરે છે તે, પાસંં = સંયમને માટે પાશરૂપ, મળ્ણમાણો = માનતો, સમજતો, ચરે = સંયમમાં વિચરે, લાભંતરે = જ્યાં સુધી આ શરીરથી ગુણોનો લાભ થાય છે, ત્યાં સુધી, જીવિય = જીવનની, શરીરની, વૂહૃત્તા = અન્ન-પાણી દ્વારા સારસંભાળ કરે, પચ્છા = પછી, મલાવધંસી = ઔદારિક શરીરને, અશુચિ ભરેલા આ શરીરને, પરિળ્ણાય = જાણી તેનો ત્યાગ કરે, સંથારો કરે.

ભાવાર્થ :- સાધક ડગલે ને પગલે દોષની, પાપની શંકા કરતો પગલા ભરે, સંયમી જીવનમાં ગૃહસ્થનો પરિચય બંધનરૂપ છે, એમ માની તેનો ત્યાગ કરે. જ્યાં સુધી શરીરથી સંયમ ગુણોનો લાભ થતો રહે, ત્યાં સુધી તેનું આહારાદિ વડે સંરક્ષણ કે પોષણ કરે જ્યારે આ શરીરથી સંયમ ગુણોનું પાલન ન થાય, ત્યારે કર્મભળનો નાશ કરનાર આજીવન અનશનનો સ્વીકાર કરે.

૮

છંદં ણિરોહેણ ઉવેઙ્ મોક્ષં, આસે જહા સિચ્ચિય-વમ્મધારી ।

પુવ્વાઈં વાસાઈં ચરેડપ્પમત્તો, તમ્હા મુળી ચિચ્ચિમુવેઙ્ મોક્ષં ॥૮॥

શબ્દાર્થ :- જહા = જેવી રીતે, સિચ્ચિય = સવારની અધીનતામાં શિક્ષા પામેલો, વમ્મધારી = કવચધારી, આસે = અથ્થ, છંદં ણિરોહેણ = સ્વેચ્છાને છોડી, મોક્ષં = દુઃખોથી મુક્તિ, ઉવેઙ્ = પ્રાપ્ત કરે છે, તમ્હા મુળી = આ જાણી મુનિ પણ (ગુરુ આજ્ઞામાં રહી), પુવ્વાઈં વાસાઈં = પૂર્વ વર્ષો સુધી અર્થાત્ ઉત્કૃષ્ટ કોડપૂર્વવર્ષની ઉંમર સુધી, અપ્પમત્તો = પ્રમાદ રહિત થઈને, ચરે = સંયમમાં વિચરણ કરે, જિનાજ્ઞામાં રહે, ચિચ્ચિ = જલ્દીથી તે મુનિ, મોક્ષં = મોક્ષને, ઉવેઙ્ = મેળવી લે છે.

ભાવાર્થ :- જેમ પોતાની સ્વચ્છંદતાને કાબૂમાં લઈ શિક્ષિત અને કવચ (બખતર) ધારી ઘોડો યુદ્ધમાં વિજય મેળવે છે, તેમ સંયમી સાધક પણ સ્વચ્છંદતા પર નિયંત્રણ કરી, મોક્ષને પ્રાપ્ત કરે છે. તેવા સાધક અનેક (કરોડ) પૂર્વ વર્ષો સુધી અપ્રમત્તપણે સંયમનું પાલન કરે છે. તેથી મુનિ શીઘ્ર મોક્ષ મેળવે છે.

વિવેચન :-

પડિબુદ્ધ :- યથાવસ્થિત વસ્તુતત્ત્વના જ્ઞાનને પ્રાપ્ત વ્યક્તિ અથવા ધર્માચરણ માર્ગે જાગૃત વ્યક્તિ

પ્રતિબુદ્ધ કહેવાય છે.

ઘોરા મુહુત્તા :- અહીં મુહૂર્ત શબ્દનો અર્થ 'કાળ' કરવામાં આવે છે. પ્રાણીનું આયુષ્ય પળે પળે ક્ષીણ થતું રહે છે. આ દષ્ટિએ નિર્દય કાળ પ્રતિક્ષણ જીવનને હણે છે. પ્રાણીનું આયુષ્ય અલ્પ હોય છે અને મૃત્યુનો કાળ અનિશ્ચિત હોય છે. તે ક્યારે આવે તેની ખબર નથી, તેથી તે ઘોર અર્થાત્ રૌદ્ર કહેવાય છે.

ભારંડ પક્ષી :- અપ્રમાદ અવસ્થાને સૂચિત કરવા શાસ્ત્રોમાં કે ગ્રંથોમાં ભારંડપક્ષીની ઉપમા આપવામાં આવે છે, આ પક્ષી કાગડાથી વધારે અતિ સાવધાન અને અપ્રમત્ત હોય છે.

ચરે પયાઈં પરિસંકમાણો :- (૧) દોષોની શંકાને લીધે સાવધાનીપૂર્વક ચાલે (૨) સંયમ ધર્મનાં આચરણોમાં કે ગુણોમાં કયાંય પણ ક્ષતિ ન રહી જાય કે ન થઈ જાય એવી શંકા કરતો સંયમમાર્ગમાં સાવધાનીપૂર્વક વિચરણ કરે.

જં કિંચિ પાસં :- થોડોક પ્રમાદ પણ બંધન કર્તા છે અર્થાત્ ખરાબ ચિંતન, ખરાબ ભાષા અને દુષ્કાર્ય, એ સર્વ પ્રમાદ છે, બંધનકારક છે અથવા જે કાંઈ પણ સુખ, સંયોગો કે અનુકૂળતા છે, તે કર્મબંધન કરાવનાર છે એમ જાણે, સમજે.

પચ્છા પરિણાય મલાવધંસિ :- શરીરથી વિપુલ સંયમનો લાભ પ્રાપ્ત કર્યા પછી જ્યારે શરીર જીર્ણ કે અશક્ત થઈ જાય, ત્યારે જ પરિજ્ઞાથી જાણે કે હવે આ શરીરથી સમ્યગ્દર્શનાદિ વિશિષ્ટ ગુણોની પ્રાપ્તિ કે નિર્જરા થઈ શકશે નહિ, શરીરમાં થોડી શક્તિ છે, એમ જાણી કષાય અને આહારની સંલેખના કરી કર્મમળનો નાશ કરનાર આજીવન અનશન રૂપ કોઈ પણ પ્રકારના પંડિતમરણનો સ્વીકાર કરી, આ શરીરનો ત્યાગ કરી દેવો જોઈએ.

છંદં ણિરોહેણ :- ત્રણ પ્રકારે વ્યાખ્યા થાય છે:- (૧) સ્વચ્છંદતા નિષેધ - પોતાના આગ્રહથી રહિત બનીને ગુરુની આજ્ઞામાં રહેનાર કર્મબંધનથી મુક્ત થઈ જાય છે. (૨) છંદસા - ગુરુના અભિપ્રાય મુજબ આહારાદિના ત્યાગરૂપ નિરોધ કરવાથી મુક્તિની પ્રાપ્તિ થઈ જાય છે. (૩) છંદ - છંદનો અર્થ વેદ કે આગમ છે, તે દષ્ટિએ છંદસા- આગમ વિહિત આજ્ઞાનુસાર, ઈન્દ્રિયાદિ નિગ્રહ કે ઈચ્છાનો નિરોધ કરવાથી મોક્ષ પ્રાપ્ત થાય છે.

અંતિમ વયે ધર્મ કરવાની ભ્રમણા :-

૯ સ પુવ્વમેવં ણ લભેજ્જ પચ્છા, एसोवमा सासयवाइयाणं ।
વિસીયઈ સિઢિલે આઝયમ્મિ, કાલોવણીએ સરીરસ્સ ભેએ ॥૯॥

શબ્દાર્થ :- સ = તે વ્યક્તિ, પુવ્વમેવં = પહેલાંની જેમ, પચ્છા = પછી પણ, ણ લભેજ્જ = ધર્મ પ્રાપ્ત કરી શકતી નથી, સાસયવાइयाणं = શાશ્વતવાદી અર્થાત્ ભવિષ્ય પર ભરોસો રાખનારા एसोवमा = ધર્મ પછી કરવાની વિચારણા, આઝયમ્મિ = આયુષ્ય, સિઢિલે = શિથિલ થતાં, ક્ષય થતાં, કાલોવણીએ = મરવાના સમયે, સરીરસ્સ ભેએ = શરીરનું આત્માથી જુદાપણું થતાં, વિનાશ થતાં,

વિસીયઇ = દુઃખી થાય છે.

ભાવાર્થ :- ધર્મને પાછળ રાખનાર વ્યક્તિ પૂર્વ જીવનમાં ધર્મ પ્રાપ્ત કરતા નથી, તે પશ્ચાત્ જીવનમાં પણ ધર્મ પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી. અંતિમ સમયમાં ધર્માચરણ કરી લેશું, એવી વિચારણા શું ભવિષ્યને જાણનાર માટે ઉચિત થઈ શકે છે? ધર્મને ભવિષ્ય માટે રાખનાર સામાન્ય જ્ઞાની વ્યક્તિ આયુષ્ય શિથિલ થાય, મૃત્યુકાળ નજીક આવી જાય, શરીર છૂટે, ત્યારે ધર્માચરણ વિના અતિ દુઃખી થાય છે.

૧૦ **ખિપ્પં ણ સક્કેઇ વિવેગમેઠં, તમ્હા સમુદ્ઘાય પહાય કામે ।**
સમિચ્ચ લોયં સમયા મહેસી, આયાણરક્ખી ચરેઽપ્પમત્તો ॥૧૦॥

શબ્દાર્થ :- **ખિપ્પં** = મરતાં સમયે શીઘ્ર, **વિવેગમેઠં** = ધર્મનો વિવેક પામવો **ણ સક્કેઇ** = શક્ય નથી, **તમ્હા** = માટે, **આયાણરક્ખી** = આત્માની રક્ષા કરનાર, આત્મરક્ષણ કરતાં, **મહેસી** = મોક્ષાર્થી મુનિ, મહર્ષિ, **કામે** = કામભોગોનો, **પહાય** = ત્યાગ કરીને, **લોગં** = લોકનું સ્વરૂપ, **સમયા** = સમભાવપૂર્વક, સમ્યગ્રૂપે, **સમિચ્ચ** = જાણીને સમજીને, **અપ્પમત્તો** = પ્રમાદ રહિત થઈને, **સમુદ્ઘાય** = સાવધાનીપૂર્વક, સંયમમાં ઉપસ્થિત થઈને, **ચરે** = વિચરણ કરે.

ભાવાર્થ :- કોઈ પણ વ્યક્તિ મૃત્યુ સમયે તત્કાલ આત્મવિવેક પ્રાપ્ત કરી શકતી નથી, તેથી મૃત્યુ આવે તે પહેલાં જ કામભોગોનો ત્યાગ કરી સંયમપથ પર દઢતાથી સ્થિર થવું જોઈએ. વિશ્વનાં સમસ્ત પ્રાણીઓનો વિચાર કરી મહર્ષિએ તેના પ્રત્યે સમત્વદ્રષ્ટિ રાખવી. આત્મરક્ષણ કરતાં સંયમમાં અપ્રમાદપણે વિચરણ કરવું જોઈએ.

કષ્ટસહિષ્ણુતા :-

૧૧ **મુહું મુહું મોહ ગુણે જયંતં, અણેગ-રૂવા સમણં ચરંતં ।**
ફાસા ફુસંતિ અસમંજસં ચ, ણ તેસુ ભિક્ખૂ મણસા પઝસ્સે ॥૧૧॥

શબ્દાર્થ :- **મોહગુણે** = શબ્દાદિ મોહ ગુણોને, **મુહું મુહું** = વારંવાર, નિરંતર, **જયંતં** = જીતીને, **ચરંતં** = સંયમમાર્ગમાં વિચરતાં, **સમણં** = સાધુને, **અણેગરૂવા** = એક પ્રકારનાં, **ફાસા** = કષ્ટો, **અસમંજસં** = પ્રતિકૂળ રૂપથી, **ફુસંતિ** = સ્પર્શ કરે છે, આવે છે, **ભિક્ખૂ** = સાધુ, **તેસુ** = તે કષ્ટોમાં, **મણસા** = મનથી પણ, **ણ પઝસ્સે** = દ્વેષ ન કરે, સમપરિણામોથી સહન કરે.

ભાવાર્થ :- મોહગુણો અર્થાત્ રાગદ્વેષયુક્ત પરિણામો ઉપર વિજય મેળવવા વારંવાર યત્નશીલ રહેવું જોઈએ, અનેક પ્રકારે શ્રમણ ધર્મનું પાલન કરતાં શ્રમણને વિઘ્નકારક ઘણા આકોશ, વધ વગેરે કષ્ટો પીડિત કરે છે પરંતુ સંયમી સાધક કોઈના પ્રત્યે મનમાં લેશમાત્ર પણ દ્વેષ ભાવ કરે નહીં અર્થાત્ સમભાવમાં સ્થિર રહે.

વિવેચન :-

મોહગુણો જયંતં :- મોહિત કરનારા શબ્દાદિ ગુણો કે ઈન્દ્રિય વિષયો ઉપર વિજય પ્રાપ્ત કર્યો હોવા છતાં પણ વારંવાર તેને જીતવા પ્રયત્નશીલ રહેનાર સાધક.

મળસા ણ પઠસ્સે :- (૧) અમનોજ તેમજ અરુચિકર શબ્દ, રુપ, રસ, ગંધ અને સ્પર્શ વગેરેનો અનુભવ થતાં હાય મરી ગયો ! ક્યાં સુધી આ હેરાન કરશે ? આ પ્રકારનો વિચાર ન કરે. (૨) પ્રતિકૂળ શબ્દાદિ વિષયોનો અનુભવ થતાં મનથી પણ દ્વેષ ન કરે, ક્રોધ ન કરે.

કથાયવિવેક :-

૧૨ મંદા ય ફાસા બહુ લોહણિજ્જા, તહપ્પગારેસુ મળં ણ કુજ્જા ।
રક્ખેજ્જ કોહં વિણેજ્જ માળં, માયં ણ સેવેજ્જ પહેજ્જ લોહં ॥૧૨॥

શબ્દાર્થ :- ફાસા = શબ્દાદિ વિષય, મંદા = વિવેકબુદ્ધિને મંદ કરનારા હોય છે, ય = અને, બહુલોહણિજ્જા = ખૂબ જ લોભામણા હોય છે, તહપ્પગારેસુ = તેવા આકર્ષક શબ્દાદિ વિષયોમાં, મળં = મન, ણ કુજ્જા = કરે નહીં, કોહં = ક્રોધને, રક્ખેજ્જ = શાંત કરવો જોઈએ, માળં = માનને, વિણેજ્જ = દૂર કરવું જોઈએ, માયં = માયાનું, ણ સેવેજ્જ = સેવન ન કરવું જોઈએ, લોહં = લોભને, પહેજ્જ = છોડવો જોઈએ.

ભાવાર્થ :- કામભોગનાં તુચ્છ સુખો પણ બહુ લોભામણા હોય છે. સાધક તેમાં લાલચાય નહીં, મનને વશ કરે, ક્રોધથી પોતાને બચાવે, અભિમાનથી દૂર રહે, માયાકપટનું સેવન ન કરે, લોભનો ત્યાગ કરે.

વિવેચન :-

ફાસા :- અહીં 'સ્પર્શ' શબ્દ સમસ્ત વિષયો કે કામભોગોનો સૂચક છે. આચારાંગસૂત્રમાં પણ એ જ અર્થમાં આ શબ્દનો પ્રયોગ થયો છે.

મંદા :- અહીં 'મંદ' શબ્દ અનુકૂળ અને તુચ્છ, અલ્પ સુખોના અર્થમાં પ્રયુક્ત થયો છે.

સુસંસ્કારિત જીવનની પ્રેરણા :-

૧૩ જેઽસંખયા તુચ્છ પરપ્પવાઈ, તે પિજ્જ-દોસાણુગયા પરજ્ઞા ।
એ અહમ્મે ત્તિ દુગુંછમાણો, કંખે ગુણે જાવ સરીરભેઓ ॥૧૩॥
-ત્તિ બેમિ ॥

શબ્દાર્થ :- જે = જે લોકો, અસંખયા = ધર્મથી અસંસ્કારિત, તુચ્છ = તુચ્છ સ્વભાવવાળા છે, પરપ્પવાઈ = બીજાઓના અવગુણ બોલનારા છે, તે = તે, પિજ્જ-દોસાણુગયા = રાગદ્વેષને વશ થઈ,

પરજ્ઞા = બીજાના દોષો જોનારા અથવા કર્મોથી પરાધીન છે, એ = આ બધા અવગુણોને, અહમ્મેત્તિ = અધર્મરૂપ સમજીને, દુગુંછમાણો = તેનાથી દૂર રહીને, જાવ સરીરભેઓ = જીવનપર્યંત, શરીરનો નાશ ન થાય ત્યાં સુધી, ગુણે = ગુણોના વિકાસની, તેને પ્રાપ્ત કરવાની, કંચે = ઈચ્છા કરે, ગુણોને પ્રાપ્ત કરવાનો પ્રયત્ન કરે.

ભાવાર્થ :- જે લોકો અસંસ્કારી છે અર્થાત્ સુસંસ્કારી નથી, તુચ્છ પ્રકૃતિના છે, બીજાઓની નિંદા કરનારા છે, રાગદ્વેષમાં રચ્યા પચ્યા રહી પરચિંતા કર્યા જ કરે છે અથવા કર્મોથી પરાધીન છે કે વાસનાઓને આધીન છે. "તે બીજાના દોષો તરફ દષ્ટિ રાખનારા લોકો ધર્મ રહિત છે," એમ જાણીને સાધક તેઓની સંગતિ કરે નહીં અને શરીરનો નાશ ન થાય, ત્યાં સુધી અર્થાત્ જીવનની અંતિમ પળ સુધી સદ્ગુણોનો જ સંગ્રહ કરે, તેની જ યાહના કરે, તેની જ આરાધના કરતો રહે અર્થાત્ ઉપરોક્ત અવગુણોથી સદાય દૂર રહે.

– એમ ભગવાને કહ્યું છે.

વિવેચન :-

આ ગાથાનો અર્થ પ્રતોમાં અન્યમતને લક્ષમાં રાખીને કરવામાં આવ્યો છે પરંતુ અસંસ્કૃત જીવનનો પ્રસંગ હોવાથી તેને અનુરૂપ અર્થ કરવો ઉચિત સમજી તે જ અર્થ અહીં શબ્દાર્થ ભાવાર્થમાં સ્વીકારવામાં આવ્યો છે.

પહેલી ગાથામાં અસંસ્કૃત શબ્દનો પ્રયોગ તૂટેલા આયુષ્યનું જોડાણ ન થઈ શકે એ અર્થમાં છે, જ્યારે અંતિમ ગાથામાં અસંસ્કૃત શબ્દ (અસંખ્યા = અસંસ્કૃત) અસંસ્કારિત જીવનવાળા, એવા અર્થમાં છે.

ઉપસંહાર :- જીવન ચંચળ છે. માનસિક ચંચળતા કર્મબંધનું કારણ છે અને બાંધેલા કર્મને ભોગવ્યા વગર છૂટકો નથી. ક્ષણભંગુર જીવન જાગૃતિનો સંદેશ આપે છે. અને અસંસ્કારિત જીવનવાળાને જોઈ પોતાના જીવનને ઉત્તમોત્તમ ગુણોથી સુસંસ્કારિત કરવું જોઈએ.

॥ અધ્યયન-૪ સંપૂર્ણ ॥

પાંચમું અધ્યયન

પરિચય :

આ અધ્યયનનું નામ 'અકામમરણીય' છે. નિર્યુક્તિમાં તેનું બીજું નામ 'મરણવિભક્તિ' છે.

સંસારી જીવની જીવનયાત્રા બે વિભાગમાં વિભાજિત છે—(૧) જન્મ અને (૨) મરણ. જીવ જન્મ અને મરણ કર્યા જ કરે છે. જીવન અને મૃત્યુના યથાર્થ દષ્ટિકોણ કે યથાર્થ સ્વરૂપને સમજ્યા વિના તે જીવો મૃત્યુ પછી સુગતિઓ અને સુયોનિઓમાં જવાને બદલે, જન્મ મરણ ઘટાડવાને બદલે દુર્ગતિ અને કુયોનિઓમાં વારંવાર જન્મ મરણ કરે છે. જે જીવો જીવન અને મૃત્યુનાં રહસ્યને યથાર્થ રીતે જાણી લે છે અને તે જ પ્રકારે જીવન જીવે છે, જેને જીવવાનો મોહ નથી, મૃત્યુની દરકાર નથી તેમજ જે જીવન અને મૃત્યુમાં સમ રહી જીવનને તપ, ત્યાગ, વ્રત, નિયમ, ધર્માચરણ આદિથી સફળ બનાવે છે, મૃત્યુને સમીપ આવેલું જાણીને, સંગ્રામે ચડેલા યોદ્ધાની જેમ કષાય સાથે કેસરિયા કરવા તૈયાર થઈ શરીરરૂપ સાધન દ્વારા સંલેખના કરે છે; આલોચના, નિંદા, ગર્હા, ક્ષમાપના, ભાવના, તેમજ પ્રાયશ્ચિત્ત દ્વારા આત્મશુદ્ધિ કરવા અહિંસક શસ્ત્રાસ્ત્રોથી સજ્જ રહે છે, હસતાં હસતાં મૃત્યુને સ્વીકારી, મૃત્યુને મહોત્સવ બનાવી, આ નાશવંત શરીરને છોડી દે છે, તે જીવો ભવિષ્યના જન્મ મરણના ફેરા ઘટાડે છે અથવા જન્મ મરણની ગતિને સદાને માટે રોકી દે છે.

આ બંને કોટિની વ્યક્તિઓમાંથી એકના મરણને બાલમરણ અને બીજાના મરણને પંડિત મરણ કહે છે. પ્રથમ કોટિની વ્યક્તિ મૃત્યુથી ભયભીત બનીને રડે છે, વિલાપ કરે છે અને આર્તધ્યાન કરે છે. મૃત્યુ સમયે તેને પોતાના જીવનમાં કરેલાં પાપકર્મોનાં દશ્યો સ્મૃતિપટ પર ખડાં થાય છે અને પરલોકમાં મળનાર દુર્ગતિ તથા દુઃખ પરંપરાની પ્રાપ્તિના ભયથી ધૂજી ઊઠે છે, તે પશ્ચાત્તાપ કરે છે; શોક, ચિંતા, ઉદ્વિગ્નતા, દુર્ધ્યાનને વશ બની અનિચ્છાએ મૃત્યુને પામે છે. આમ મૃત્યુના સ્વરૂપ અને રહસ્યથી અજાણ કે અજ્ઞાત વ્યક્તિના ધ્યેયશૂન્ય મરણ 'અકામ મરણ' કે 'બાલમરણ' કહેવાય છે. જ્યારે મૃત્યુના સ્વરૂપ અને રહસ્યને સાંગોપાંગ સમજનાર અને મૃત્યુને પરમમિત્ર તરીકે સ્વીકારનાર વ્યક્તિઓનાં મૃત્યુને 'સકામમરણ' કહે છે.

મરણ શું છે? આ પ્રશ્નનું સમાધાન કોઈ વિરલા જ મેળવી શકે છે. દ્રવ્યની દષ્ટિએ આત્મા નિત્ય છે તેનું મરણ થતું નથી. દ્રવ્યદષ્ટિએ શરીરના પુદ્ગલ ધ્રુવ અર્થાત્ કાયમ રહે છે, તેનું પણ મરણ થતું નથી. મૃત્યુનો સંબંધ આત્મદ્રવ્યની પ્રતિક્ષણ ઉત્પત્તિ તથા વ્યયશીલ પર્યાય પરિવર્તનથી પણ નથી પરંતુ જે ભવમાં આત્મા જોડાયેલો છે તે ભવનું આયુષ્યકર્મ પૂર્ણ થતાં આત્મા તે શરીરને છોડે, તેને મૃત્યુ કહે છે.

મૃત્યુના સ્વરૂપથી અજ્ઞાત વ્યક્તિને માટે મરણ એ દુઃખ અને ભયનું કારણ બને છે. મૃત્યુને બરાબર જાણી લેવાથી મૃત્યુનો ભય અને દુઃખ મટી જાય છે. આત્માની સત્તાને સમજવાથી તેમજ આત્મલક્ષી જીવન જીવવાથી મૃત્યુનો બોધ થાય છે. બોધ થવાથી જીવ સદૈવ અપ્રમત્ત રહી પાપકર્મોથી બચે છે, મન, વચન અને કાયાથી થતી પ્રવૃત્તિઓમાં સતત સાવધાન રહે છે. ધર્મપાલન કરવામાં જ્યારે શરીર અસમર્થ બની જાય કે મૃત્યુ સામે દેખાય, ત્યારે તે સંલેખના કરવા શૂરવીર બની જાય છે. તે સમયે તેને મૃત્યુનો ભય કે દુઃખ થતું નથી. આ મૃત્યુને સકામમરણ કહ્યું છે. તેનાથી વિપરીત જેને આત્મજ્ઞાન નથી, હિંસાદિથી વિરક્તિ નથી, તેવા અજ્ઞાની જીવોના મરણને અકામમરણ કહ્યું છે.

પ્રસ્તુત અધ્યયનનો સાર છે કે સાધકે અકામમરણથી દૂર રહી સકામમરણ માટે પુરુષાર્થ કરવો જોઈએ. ૪ થી ૧૬ ગાથામાં અકામમરણનું સ્વરૂપ, તેના અધિકારી, તેનો સ્વભાવ તથા તેના દુષ્પરિણામનો ઉલ્લેખ છે. તત્પશ્ચાત્ સકામ મરણનું સ્વરૂપ, તેના અધિકારી અને અનધિકારીની ચર્ચા છે. ૧૭ થી ૨૯ ગાથા સુધી સકામમરણને પ્રાપ્ત કરવાનો ઉપદેશ અને ઉપાયોનું નિરૂપણ છે.

ભગવતીસૂત્રમાં મરણના આ જ બે ભેદ કહ્યા છે પરંતુ સ્થાનાંગસૂત્રમાં મરણના ત્રણ પ્રકાર કહ્યા છે, બાલમરણ, પંડિતમરણ અને બાલપંડિતમરણ. વ્રતધારી શ્રાવક વિરતાવિરત કહેવાય છે, તે વિરતિની અપેક્ષાએ પંડિત અને અવિરતિની અપેક્ષાએ બાળ કહેવાય છે, તેથી તેનું મરણ બાલપંડિત મરણ કહેવાય છે.

બાલમરણના ૧૨ ભેદ છે. (૧) બાલ મરણ— ગળું મરડીને મરવું. (૨) વશાર્ત મરણ—ઈન્દ્રિયના વિષય કે મોહને વશીભૂત થઈ અથવા દુઃખ અને ભૂખથી પીડિત થઈ રિબાઈ રિબાઈને મરવું. (૩) અન્તઃશલ્ય અથવા સશલ્ય મરણ— માયા, નિદાન અને મિથ્યાત્વદશામાં થનાર મરણને સશલ્ય મરણ કહે છે. અથવા ભાલા, તીર વગેરે તીક્ષ્ણ શસ્ત્રોના પ્રહારથી થતાં મરણને અન્તઃશલ્ય મરણ કહે છે. લજ્જા અભિમાનાદિને કારણે દોષોની આલોચના શુદ્ધિ વગેરે કર્યા વિના થતાં મરણને પણ અન્તઃશલ્ય મરણ કહે છે. (૪) તદ્ભવમરણ— વર્તમાન ભવમાં જે આયુને ભોગવી રહ્યા છે એ જ ભવના આયુને બાંધીને મરવું અથવા મનુષ્ય થવા માટે જ મરવું (૫) ગિરિપતન— પર્વત ઉપરથી પડીને મરવું (૬) તરુ— વૃક્ષ ઉપરથી પડીને મરવું (૭) જલપ્રવેશ કરીને મરવું (૮) અગ્નિમાં બળીને મરવું (૯) ઝેર પી ને મરવું (૧૦) શસ્ત્રાવપાટન— તલવાર વગેરેથી શરીરના કટકા કરીને મરવું (૧૧) વૃક્ષની શાખા ઉપર લટકવું, ફાંસીએ લટકીને મરવું (૧૨) હાથી આદિના મૃત કલેવરમાં પ્રવિષ્ટ થઈ ગીધ આદિ પક્ષીઓ દ્વારા જીવિત શરીરને ઠોલીને ખવાતાં મરવું.

વ્રત રહિત બાલ જીવોના પાંચ ભેદ છે— (૧) અવ્યક્તબાલ — નાનું બાળક, જે ધર્મ કે મોક્ષને જાણતું નથી અને તેનું આચરણ કરવામાં અસમર્થ છે. (૨) વ્યવહારબાલ — જે લોક વ્યવહાર, શાસ્ત્રજ્ઞાન આદિને જાણતા નથી. (૩) જ્ઞાનબાલ — જે જીવાદિ પદાર્થોને સમ્યક્રૂપથી જાણતા નથી. (૪) દર્શનબાલ — જેને ધર્મનાં તત્ત્વો પ્રતિ શ્રદ્ધા નથી. (૫) ચારિત્રબાલ — ચારિત્રથી હીન વિષયાસક્ત,

ઋદ્ધિ અને રસોમાં આસક્ત, સુખાભિલાષી, અજ્ઞાનાન્ધકારથી આચ્છાદિત, પાપકર્મરત અને વ્રત પ્રત્યાખ્યાનથી રહિત જીવ ચારિત્રબાલ છે. બાલ જીવોના મરણને બાલમરણ કહે છે.

સંયત અને સર્વવિરતિનું મરણ પંડિતમરણ કહેવાય છે. પંડિતના ચાર ભેદ છે—(૧) વ્યવહાર પંડિત – લોક વ્યવહારમાં નિપુણ, વેદ આદિ શાસ્ત્રના જ્ઞાતા, (૨) દર્શન પંડિત – સમ્યક્ શ્રદ્ધાથી સંપન્ન, સમ્યક્ત્વયુક્ત (૩) જ્ઞાનપંડિત – સમ્યગ્જ્ઞાન યુક્ત (૪) ચારિત્રપંડિત – સમ્યક્ચારિત્ર યુક્ત.

પંડિતમરણના ત્રણ ભેદ :- (૧) ભક્તપ્રત્યાખ્યાન – જીવન પર્યન્ત ત્રિવિધ યા ચતુર્વિધ આહારત્યાગ પૂર્વક થતું મરણ. (૨) ઈંગિનીમરણ – સીમિત સ્થાનમાં રહી ચતુર્વિધ આહારત્યાગરૂપ અનશનપૂર્વક મરણ. તેમાં બીજાની સેવા લેવામાં આવતી નથી. (૩) પાદપોપગમન મરણ – સંઘથી મુક્ત થઈને યોગ્ય પ્રદેશમાં જઈને વૃક્ષની ડાળીની જેમ સ્થિર અવસ્થામાં ચાર પ્રકારના આહારના ત્યાગપૂર્વક જે મરણ થાય તેને પાદપોપગમન મરણ કહે છે. તેમાં સ્વયં પોતાના શરીરની પરિચર્યા, સેવા શુશ્રુષા કે અનુકૂળતા કરતા નથી કે બીજા પાસે કરાવતા નથી.

સમવાયાંગસૂત્રમાં મરણના ૧૭ ભેદ દર્શાવ્યા છે. તેમાં પૂર્વોક્ત બાર ભેદ સહિત પાંચ ભેદ આ પ્રમાણે છે— ૧. આવીચિ મરણ ૨. અવધિ મરણ ૩. આત્યંતિક મરણ ૪. છન્નસ્થ મરણ ૫. કેવળી મરણ. પ્રસ્તુત અધ્યયનમાં નિરૂપિત બાલમરણ અને પંડિતમરણમાં આ સર્વ ભેદો અંતર્ગત થઈ જાય છે.

• પાંચમું અધ્યયન •

અકામમરણીય

બે પ્રકારનાં મરણ :-

૧ અણ્ણવંસિ મહોહંસિ, એગે તિણ્ણે દુરુત્તરે ।
તત્થ એગે મહાપણ્ણે, ઇમં પણ્ણમુદાહરે ॥૧॥

શબ્દાર્થ :- મહોહંસિ = મહાન પ્રવાહવાળા, દુરુત્તરે = દુસ્તર, અણ્ણવંસિ = સંસાર સમુદ્રને, એગે = કેટલાક મહાત્માઓ, તિણ્ણે = તરી ગયા છે, તત્થ = તેમાંથી, એગે = એક, મહાપણ્ણે = મહાપ્રજ્ઞાવાન, ઇમં = આ, પણ્ણં = જ્ઞાન, મરણનું સ્વરૂપ, ઉદાહરે = કહ્યું છે.

ભાવાર્થ :- કેટલાક મહાપુરુષો મહાપ્રવાહવાળા દુસ્તર સંસાર સાગર તરી ગયા. તેમાંના એક મહાપ્રજ્ઞાવાન પ્રભુ મહાવીર છે. તેમણે મરણનું સ્વરૂપ આ પ્રમાણે કહ્યું છે.

૨ સંતિમે ય દુવે ઠાણા, અક્ખાયા મરણંતિયા ।
અકામ-મરણં ચેવ, સકામ-મરણં તહા ॥૨॥

શબ્દાર્થ :- મરણંતિયા = મરણરૂપ અંત સમયના, ઇમે = આ, દુવે = બે, ઠાણા = સ્થાન, અક્ખાયા સંતિ = કહ્યાં છે, અકામ-મરણં = અકામમરણ, તહા = તથા, સકામમરણં = સકામમરણ.

ભાવાર્થ :- જીવના મરણ સમયના બે સ્થાન કહ્યાં છે- (૧) અકામમરણ (૨) સકામમરણ.

૩ બાલાણં તુ અકામં તુ, મરણં અસઈં ભવે ।
પંડિયાણં સકામં, તુ ઉક્કોસેણ સઈં ભવે ॥૩॥

શબ્દાર્થ :- બાલાણં = બાલ જીવોના, અકામમરણં = અકામમરણ, તુ = તો, અસઈં = વારંવાર, ભવે = થયા જ કરે, પંડિયાણં તુ = પરંતુ પંડિત પુરુષોનાં, સકામં = સકામ મરણ, ઉક્કોસેણ = ઉત્કૃષ્ટ આરાધના રૂપે હોય તો, સઈં = એક જ વાર, ભવે = થાય છે.

ભાવાર્થ :- વિવેકહીન બાલ જીવોનાં અકામમરણ વારંવાર થાય છે; પરંતુ ચારિત્રવાન પંડિત પુરુષોનું સકામ મરણ ઉત્કૃષ્ટ આરાધનાની અપેક્ષાએ એક જ વાર થાય છે.

વિવેચન :-

મરણંતિયા :- પોતપોતાના આયુષ્યના અંતરૂપ મરણ તે મરણાંત અથવા અંતે થનાર તે મરણાંત અર્થાત્ મરણ સંબંધી.

અકામમરણં :- આયુષ્ય પૂર્ણ થતાં જેનું મરણ અનિચ્છાએ, વિવશતાથી થાય, તે અકામમરણ કહેવાય છે. તેને બાલમરણ પણ કહે છે. અકામમરણવાળા મોતના અંતિમ સમય સુધી વધારે જીવવા માટે પ્રયત્નો કર્યા કરે, મોતથી દૂર રહેવાનો જ પ્રયત્ન કરતા રહે પણ અંતે તેને અનિચ્છાએ મરી જવું પડે, તેનું તે મરણ અકામમરણ કે અસફળ મરણ કહેવાય છે.

સકામમરણં :- મૃત્યુના અવસરને જેઓ એક મહાન ઉત્સવ માને છે, મરણજન્ય દુઃખનો જેને અનુભવ થતો નથી, આવી વ્યક્તિઓનાં મરણને સકામમરણ કહે છે. સકામ મરણવાળા મોતનો સ્વીકાર કરે છે, અનશનથી અને ધર્માચરણથી તેનું સન્માન કરે છે, તેથી એ મરણ સકામમરણ કે સફળ મરણ કહેવાય છે.

ઉક્કોસેણ સઙ્ગં ભવે :- પંડિત પુરુષોનું અર્થાત્ ચારિત્રવાન આત્માઓનું સકામમરણ એક જ વાર થાય છે. આ કથન કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરનાર સાધકોની ઉત્કૃષ્ટ ભૂમિકાની અપેક્ષાએ છે, અન્ય ચારિત્રવાન સાધકોનાં સકામમરણ સાત કે આઠ વાર થઈ શકે છે.

બાલ તથા પંડિત :- આ બંને પારિભાષિક શબ્દ છે. વ્રતનિયમાદિરહિત હોય, તેને જૈન દર્શનમાં બાલ કહે છે અને વ્રત, નિયમ, સંયમથી યુક્ત હોય, તેને પંડિત કહે છે.

અકામમરણ સ્વરૂપ :-

૪ તત્થિમં પઢમં ઠાણં, મહાવીરેણ દેસિયં ।
કામ-ગિદ્ધે જહા બાલે, ભિસં કૂરાઈં કુવ્વઈ ॥૪॥

શબ્દાર્થ :- તત્થ = તેમાં, ઇમં = આ, પઢમં = પ્રથમ, ઠાણં = સ્થાન વિશે, બાલમરણ પ્રત્યે, મહાવીરેણ = મહાવીર પ્રભુએ, દેસિયં = કહ્યું છે, જહા = તે આ પ્રમાણે છે કે, કામગિદ્ધે = કામભોગોમાં આસક્ત, બાલે = બાલજીવો, અજ્ઞાની આત્માઓ, ભિસં = અત્યંત, કૂરાઈં = કૂર કર્મો, કુવ્વઈ = કરે છે.

ભાવાર્થ :- ભગવાન મહાવીરે પૂર્વોક્ત બે સ્થાનોમાંથી પ્રથમ ભેદ વિશે કહ્યું છે કે કામભોગોમાં આસક્ત બાલ-અજ્ઞાની જીવો અત્યંત કૂર કર્મો કરે છે.

૫ જે ગિદ્ધે કામભોગેસુ, એગે કૂડાય ગચ્છઈ ।
ણ મે દિદ્ધે પરે લોણ, ચક્ખુદિદ્ધા ઇમા રઈ ॥૫॥

શબ્દાર્થ :- જે = જે, કામભોગેસુ = કામભોગોમાં, વિષય વાસનામાં, ગિદ્ધે = આસક્ત છે, એગે = તે એકલા જ, તેમાંથી કેટલાંક, કૂડાય = નરકમાં, ગચ્છઈ = જાય છે, મે = મેં, પરેલોણ = પરલોક, ણ

દિદ્દે = જોયો નથી અને, ઇમા = આ, રઈ = શબ્દાદિ વિષયોનું સુખ, ચક્ષુદિદ્દા = પ્રત્યક્ષ જ જોવાઈ રહ્યું છે.

ભાવાર્થ :- જે કામભોગોમાં આસક્ત બને છે તે, નરક તરફ પ્રયાણ કરે છે અથવા તે અસત્યભાષી બને છે અને કહે છે કે મેં પરલોક જોયો નથી અને આ કામભોગોનું સુખ જે હું પ્રત્યક્ષ ભોગવું છું, તે જ સત્ય છે, ચક્ષુગમ્ય છે, ઈન્દ્રિયગમ્ય છે.

૬

હત્થાગયા ઇમે કામા, કાલિયા જે અણાગયા ।
કો જાણઈ પરે લોણ, અત્થિ વા ણત્થિ વા પુણો ॥૬॥

શબ્દાર્થ :- ઇમે = આ, કામા = શબ્દાદિ વિષય સુખ, હત્થાગયા = હાથમાં આવી ગયા છે, સ્વાધીન છે, જે = જે, અણાગયા = પરભવમાં પ્રાપ્ત થનારા સુખ, કાલિયા = અનિશ્ચિત કાળ પછીનાં છે, લાંબી અવધિવાળાં છે, કો = કોણ, જાણઈ = જાણે કે, પુણો = ફરી, પરે લોણ = પરલોક, અત્થિ = છે, વા = અથવા, ણત્થિ = નથી.

ભાવાર્થ :- તે અજ્ઞાની પ્રાણીઓ એમ પણ માને છે કે આ કામભોગો તો હાથમાં આવેલાં પ્રત્યક્ષ છે ધર્માચરણથી આગામી ભવમાં પ્રાપ્ત થનાર સુખ અનિશ્ચિતકાળ પછી મળનાર હોવાથી સંદિગ્ધ છે અને કોણ જાણે છે પરલોક છે કે નહીં ?

૭

જણેણ સદ્ધિં હોક્ખામિ, ઇઈ બાલે પગબ્હઈ ।
કામ-ભોગાણુરાણં, કેસં સંપડિવજ્જઈ ॥૭॥

શબ્દાર્થ :- જણેણ = બધા લોકોની, સદ્ધિં = સાથે જ, હોક્ખામિ = હું રહીશ (બધાનું જે થશે તે મારું થશે), ઇઈ = આ પ્રકારે, બાલે = અજ્ઞાની જીવ, પગબ્હઈ = માને છે, બોલે છે, કામભોગાણુરાણં = તે કામભોગોમાં આસક્ત થઈ (કર્મ બાંધી), કેસં = (તેના ફળ સ્વરૂપે) ઘણાં કષ્ટોને, સંપડિવજ્જઈ = પ્રાપ્ત કરે છે.

ભાવાર્થ :- અજ્ઞાની પ્રાણી એમ પણ વિચારે છે અથવા એમ કહે છે કે હું બધાની સાથે જ રહીશ અર્થાત્ સંસારના લોકોની જે ગતિ થશે તે મારી થશે, આવા પ્રાણીઓ કામભોગોમાં આસક્ત બની જાય છે અને તેઓ આ લોક અને પરલોકમાં કલેશને પામે છે, દુઃખી થાય છે.

૮

તઓ સે દંડં સમારબ્હઈ, તસેસુ થાવરેસુ ય ।
અટ્ટાણ ય અણટ્ટાણ, ભૂયગામં વિહિંસઈ ॥૮॥

શબ્દાર્થ :- તઓ = ત્યાર પછી, તે કારણથી, સે = તે, તસેસુ = ત્રસ, થાવરેસુ = સ્થાવર પ્રાણીઓમાં, પ્રાણીઓની, દંડં = હિંસાનો, સમારબ્હઈ = આરંભ કરે છે, અટ્ટાણ = પોતાનાં અને બીજાનાં પ્રયોજનોથી, ય = અને, અણટ્ટાણ = વિના પ્રયોજને જ, ભૂયગામં = પ્રાણીઓની, વિહિંસઈ = હિંસા કરે છે.

ભાવાર્થ :- ત્યાર પછી તે અજ્ઞાની પ્રાણીઓ ત્રસ અને સ્થાવર જીવોની હિંસાકારી પ્રવૃત્તિઓ કર્યા કરે છે. તેઓ ક્યારેક સ્વપરના પ્રયોજનથી હિંસા કરે અને ક્યારેક નિરર્થક પણ પ્રાણીઓની હિંસા કરે છે.

૯ હિંસે બાલે મુસાવાઈ, માઈલ્લે પિસુણે સઢે ।
ભુંજમાણે સુરં મંસં, સેયમેયં તિ મણ્ણઈ ॥૯॥

શબ્દાર્થ :- હિંસે = હિંસા કરનાર, મુસાવાઈ = ખોટું બોલનાર, માઈલ્લે = માયાચારનું સેવન કરનાર, કપટ કરનાર, પિસુણે = બીજાના દોષ પ્રગટ કરનાર, ચાડીચુગલી કરનાર, સઢે = ધૂર્ત, બાલે = અજ્ઞાની જીવ, સુરં = મદિરા, દારૂ, મંસં = માંસનું, ભુંજમાણે = સેવન કરતો, એયં = આ કાર્યો, સેય = સારાં છે કલ્યાણકારી જ છે, તિ = આ રીતે, આમ, મણ્ણઈ = માને છે, સમજે છે.

ભાવાર્થ :- આવા બાલ અજ્ઞાની જીવો હિંસા, અસત્ય, માયાચાર, નિંદા, ક્રુથલી અને દગાબાજી કરતાં કરતાં છેવટે માંસ મદિરાનું સેવન કરતા થઈ જાય છે અને પોતાનાં તે આચારણોને શ્રેષ્ઠ માનતા થઈ જાય છે.

૧૦ કાયસા વયસા મત્તે, વિત્તે ગિદ્ધે ય ઇત્થિસુ ।
દુહઓ મલં સંચિણઈ, સિસુણાગુવ્વ મટ્ટિયં ॥૧૦॥

શબ્દાર્થ :- કાયસા = કાયાથી, વયસા = વચનથી અને મનથી, મત્તે = મોહાંધ બની ગયેલા, વિત્તે = ધન, ય = અને, ઇત્થિસુ = સ્ત્રીઓમાં, ગિદ્ધે = આસક્ત, ગૃહ, દુહઓ = રાગ અને દ્વેષ બંનેથી, મલં = કર્મ મળનો, સંચિણઈ = સંગ્રહ કરે છે, સિસુણાગુવ્વ = જેમ અળસિયું, મટ્ટિયં = માટીને, (ખાય છે અને તેને શરીર ઉપર પણ લગાવે છે.)

ભાવાર્થ :- કાયાથી અને વચનથી ઉન્મત થયેલા તે અજ્ઞાની પ્રાણી, ધન તથા સ્ત્રીઓમાં આસક્ત રહે છે તઓ રાગ અને દ્વેષ બંનેથી અષ્ટવિધ કર્મમળનો સંગ્રહ કરે છે. જેમ અળસિયું મુખ અને શરીર બંનેથી માટીને ગ્રહણ કરે છે અર્થાત્ તે પોતાના મુખથી માટી ખાઈને અને શરીર પર માટી લગાડીને બન્ને રીતે માટીનો સંગ્રહ કરે છે.

૧૧ તઓ પુટ્ટો આયંકેણં, ગિલાણો પરિતપ્પઈ
પખીઓ પરલોગસ્સ, કમ્માણુપ્પેહી અપ્પણો ॥૧૧॥

શબ્દાર્થ :- તઓ = ત્યાર પછી, આયંકેણં = મારણાતિક શૂળાદિ રોગથી, પુટ્ટો = પીડિત થયેલો, ગિલાણો = મનમાં ગ્લાન કે દુઃખી થતો, પરલોગસ્સ = પરલોકના દુઃખોથી, પખીઓ = ભય પામતો, અપ્પણો = પોતાનાં, કમ્માણુપ્પેહી = દુષ્ટ કર્મોને યાદ કરીને, પરિતપ્પઈ = પશ્ચાત્તાપ કરે છે.

ભાવાર્થ :- ત્યાર પછી અજ્ઞાની જીવ પ્રાણઘાતક રોગથી ઘેરાઈને ખિન્ન થાય છે, દુઃખી થાય છે. દુઃખથી ગ્લાનિ પામેલો તે પોતાનાં કરેલાં અશુભ કર્મોનું સ્મરણ કરતાં પશ્ચાત્તાપ કરે છે અને પરલોકના

દુઃખોથી અત્યંત ભય પામે છે.

૧૨ સુયા મે ણરણ ઠાણા, અસીલાણં ચ જા ગઈ ।
બાલાણં કૂરકમ્માણં, પગાઢા જત્થ વેયણા ॥૧૨॥

શબ્દાર્થ :- મે = મેં, ણરણ = નરકમાં ઉત્પન્ન થવાનાં, ઠાણા = સ્થાનોના વિષયમાં, સુયા = સાંભળ્યું છે, અસીલાણં = દુઃશીલ પુરુષોની, જા = જે, તે જ, ગઈ = ગતિ થાય છે, નરકગતિ થાય છે, જત્થ = જ્યાં, કૂરકમ્માણં = કૂર કર્મવાળા, બાલાણં = બાળ, અજ્ઞાની જીવોને, પગાઢા = પ્રગાઢ, અસહ્ય, વેયણા = વેદના થાય છે.

ભાવાર્થ :- ધર્માચરણ રહિત તે પ્રાણીઓની જે ગતિ થાય છે, તે નરક ગતિના વિષયમાં મેં ભગવાન પાસેથી સાંભળ્યું છે કે ત્યાં તે અજ્ઞાની કૂરકર્મા પ્રાણીઓને અત્યંત દુઃસ્સહ વેદનાઓ ભોગવવી પડે છે.

૧૩ તત્થોવવાઈયં ઠાણં, જહા મેયમણુસ્સુયં ।
આહાકમ્મેહિં ગચ્છંતો, સો પચ્છા પરિતપ્પઈ ॥૧૩॥

શબ્દાર્થ :- તત્થ = ત્યાં નરકમાં, ઠાણં = ઉત્પન્ન થવાનું, ઠાણં = સ્થાન, જહા = જેવું દુઃખદાયી છે, મે = મેં, ઈયં = એ વિષયમાં, અણુસ્સુયં = સાંભળ્યું છે, પચ્છા = પછી, આયુધ્ય ક્ષીણ થવા પર, આહાકમ્મેહિં = પોતાનાં કર્મો અનુસાર ત્યાં, ગચ્છંતો = જતાં, ગયા પછી, સો = તે જીવ, પરિતપ્પઈ = દુઃખી થાય છે, પરિતાપ પામે છે.

ભાવાર્થ :- મેં સાંભળ્યું છે કે નરકમાં ઉપજવાનું સ્થાન કુંભી રૂપે હોય છે, તેમાં જીવોનો દુઃખપૂર્વક જન્મ થાય છે. એવા દુઃખના સ્થાનમાં અજ્ઞાની પ્રાણીઓ પોતાનાં કરેલાં કર્મોના કારણે ઉત્પન્ન થાય છે અને અતિશય દુઃખ ભોગવતાં પશ્ચાત્તાપ કર્યા કરે છે.

૧૪ જહા સાગઢિઓ જાણં, સમં હિચ્ચા મહાપહં ।
વિસમં મગ્ગમોઈણ્ણો, અક્ખે ભગ્ગમ્મિ સોયઈ ॥૧૪॥

૧૫ એવં ધમ્મં વિઠ્ઠકકમ્મ, અહમ્મં પઢિવજ્જિયા ।
બાલે મચ્ચુમુહં પત્તે, અક્ખે ભગ્ગે વ સોયઈ ॥૧૫॥

શબ્દાર્થ :- જહા = જેમ, સાગઢિઓ = ગાડીવાળો, જાણં = જાણી જોઈને, સમં = સપાટ, સમતલ, મહાપહં = મહાપથ, રાજપથ, સારા માર્ગને, હિચ્ચા = છોડીને, વિસમં = વિષમ, મગ્ગં = માર્ગમાં, ઓઈણ્ણો = પહોંચી જાય, ઊતરી જાય, ગાડીને લઈ જાય, અક્ખે = ધરી, ભગ્ગમ્મિ = તૂટી જવાથી, સોયઈ = શોક કરે છે, પસ્તાવો કરે છે, એવં = એ જ રીતે, ધમ્મં = ધર્મને, વિઠ્ઠકકમ્મ = છોડીને, અહમ્મં = અધર્મને, પઢિવજ્જિયા = સ્વીકાર કરનાર, બાલે = અજ્ઞાની જીવ, મચ્ચુમુહં = મૃત્યુના મુખમાં, પત્તે = જતાં (પશ્ચાત્તાપ કરે છે), અક્ખે ભગ્ગે વ = જેમ ધરી તૂટી જવાથી, સોયઈ =

શોક કરે છે.

ભાવાર્થ :- જેમ ગાડીવાન સમતલ રાજમાર્ગ છોડીને વિષમ માર્ગે જાય ત્યારે, ખાડા ટેકરા આવવાને કારણે ગાડીની ધોંસરી તૂટી જવાથી તથા ત્યાં બીજાં સાધન ન મળવાથી ઘણો પશ્ચાત્તાપ કરે છે. તેમ જે અજ્ઞાની જીવ ધર્મને છોડીને અધર્મને સ્વીકારે છે, તે મૃત્યુના મુખમાં પહોંચે છે, ત્યારે ગાડીવાનની જેમ શોક કરે છે, દુઃખી થાય છે.

૧૬ તઓ સે મરણંતમ્મિ, બાલે સંતસ્સઇ ભયા ।
અકામમરણં મરઇ, ધુત્તે વ કલિણા જિણે ॥૧૬॥

શબ્દાર્થ :- તઓ = ત્યાર પછી, મરણંતમ્મિ = મરણ સમયમાં, ભયા = નરકગતિના ડરથી, સંતસ્સઇ = ધૂજે છે, અત્યંત દુઃખનો અનુભવ કરે, અકામમરણં = અકામમરણ, મરઇ = મરે છે, ય = અને, કલિણા = એક જ દાવમાં, જિણે = હારેલા, ધુત્તે વ = જુગારીની જેમ.

ભાવાર્થ :- ત્યારપછી તે અજ્ઞાની મરણના સમયે ભયભીત થઈને ત્રાસ પામે છે અને અકામમરણે મરીને દુઃખ પામે છે, જેમ ધૂર્ત જુગારી એક જ દાવમાં સર્વસ્વ હારી દુઃખ પામે છે.

વિવેચન :-

કામગિદ્ધે :- ઈચ્છાકામ અને મદનકામ, આ બન્નેનો અભિલાષી કે આસક્ત.

કામભોગેસુ :- શબ્દ અને રૂપ, આ બંને 'કામ' તથા ગંધ, રસ અને સ્પર્શ, 'ભોગ' કહેવાય છે અથવા સ્ત્રીસંગ કામ અને વિલેપન, મર્દન આદિ ભોગ કહેવાય છે.

એગે :- કામભોગાસક્ત માનવ એકલો, કોઈ મિત્રો વગેરેની સહાય વિનાનો, ઘોર નરકમાં જાય છે.

કૂડાય ગચ્છઇ :- (૧) માંસાદિની લોલુપતાવશ મૃગાદિને બંધનમાં નાખે છે. (૨) કૂટમાં અર્થાત્ પાસે પડેલા મૃગને શિકારી દ્વારા યાતના આપવામાં આવે છે, તે જ રીતે નરકમાં ગયેલા જીવને પણ પરમાધાર્મિક દેવો દુઃખ આપે છે, તેથી તે કૂટ અર્થાત્ નરકના બંધનથી બંધાય છે. (૩) કૂટ અર્થાત્ અસત્ય વચનાદિરૂપ ભાવ કૂટમાં પ્રવૃત્ત બને છે.

બાલ જીવ કોઈ પણ મન કલ્પિત વિચારધારાથી પ્રેરિત થઈ હિંસાદિ કર્મોનું નિઃસંકોચપણે આચરણ કરે છે, આ વાતનો સંગ્રહ પાંચમીગાથા થી નવમી ગાથા સુધીમાં થયો છે.

અદ્વાણ વ અણદ્વાણ :- ગૃહસ્થ જીવનનાં ઉદ્દેશ્યોની પૂર્તિ માટે હિંસા કરવી, તે સપ્રયોજન હિંસા છે અને કૂરતાના ભાવોથી, ખરાબ આદતથી, વિવેકશૂન્યતાથી અને અજ્ઞાનદશાથી કોઈ પણ પ્રયોજન વિના જે હિંસા કરવામાં આવે છે, તે નિષ્પ્રયોજન હિંસા કહેવાય છે. તેને જ અહીં સાર્થક અને નિરર્થક હિંસા કહેવામાં આવી છે.

સઢે (શઠ) :- શઠ શબ્દનો અર્થ ધૂર્ત, દુષ્ટ, મૂઢ કે આળસુ પણ થાય છે. અહીં ધૂર્ત અર્થ ઉપયુક્ત છે.

સિસુનાગુવ્વ :- શિશુનાગ અર્થાત્ અળસિયા. તે માટી ખાય છે અને માટીમાં રહેવા-ચાલવાથી શરીરપર માટી ચોંટી જાય છે. આ રીતે તે અંદર અને બહાર બંને જગ્યાએ માટીનો સંચય કરે છે.

ઝવવાઈયં (ઔપપાતિક) :- આગમોમાં પ્રાણીઓની ઉત્પત્તિ અર્થાત્ જન્મના ત્રણ પ્રકાર કહ્યા છે— (૧) સમૂર્ચ્ઠન (૨) ગર્ભજ અને (૩) ઉપપાત. દ્વીન્દ્રિયાદિ જીવ સમૂર્ચ્ઠન છે, પશુ પક્ષી અને મનુષ્ય આદિ ગર્ભજ છે અને નારક તથા દેવ ઔપપાતિક હોય છે. નારકીની અપેક્ષાએ અહીં ઔપપાતિક સ્થાન કહ્યું છે. તેઓની ઉત્પન્ન થવાની કુંભીઓ પણ અત્યંત દુઃખ ઉપજાવનાર હોય છે.

ધુત્તે વ (ધૂર્ત ઇવ) :- અહીં જુગારીને 'ધૂત્તે' કહ્યું છે. જુગારી જેમ દુઃખી થાય છે, બહુ પશ્ચાત્તાપ કરે છે, તેમ નરકમાં દુઃખ પામતાં જીવો પોતાનાં કૃત્યોનો બહુ પશ્ચાત્તાપ કરે છે. અહીં પશ્ચાત્તાપ કરવા માટે જુગારીનું દષ્ટાંત યથાર્થ છે.

કલિણા જિએ :- (૧) એક જ દાવમાં પરાજિત (૨) 'કલિ' નામક દાવથી પરાજિત. પ્રાચીન ગ્રંથો અનુસાર જુગારમાં બે પ્રકારના દાવ હોય છે. કૃતદાવ અને કલિદાવ. કૃત જીતનો દાવ છે અને 'કલિ' હારનો દાવ છે.

સકામમરણની પ્રતિજ્ઞા :-

૧૭ **એયં અકામ-મરણં, બાલાણં તુ પવેઈયં ।**
એત્તો સકામ-મરણં, પંડિયાણં સુણેહ મે ॥૧૭॥

શબ્દાર્થ :- પવેઈયં = કહેવાયું છે કે, એત્તો = ત્યાંથી આગળ, હવે આગળ, પંડિયાણં = પંડિત પુરુષોનું, સકામમરણં = સકામમરણ, મે = મારાથી, સુણેહ = તે સાંભળો, તમે સાંભળો.

ભાવાર્થ :- આ રીતે ઉપરની ગાથાઓમાં બાલ જીવોના અકામમરણનું વિવેચન કરવામાં આવ્યું છે, હવે પંડિતોનું સકામમરણ કહીશ, તે મારી પાસેથી તમે સાંભળો.

૧૮ **મરણં પિ સપુણ્ણાણં, જહા મેયમણુસ્સુયં ।**
વિપ્પસણ્ણ-મણાઘાયં, સંજયાણં વુસીમઓ ॥૧૮॥

શબ્દાર્થ :- સપુણ્ણાણં = પુણ્યવાન, સંજયાણં = યત્નાવાન, સંચત, વુસીમઓ = રત્નત્રયથી સંપન્ન મહાત્માઓનું, મરણં પિ = પંડિત મરણ, વિપ્પસણ્ણ = અતિ પ્રસન્ન, પ્રશસ્ત, અણાઘાયં = આઘાત રહિત, ઉપદ્રવ રહિત, દુઃખ રહિત હોય છે, જહા = જેવું, મે = મેં, અણુસ્સુયં = સાંભળ્યું છે.

ભાવાર્થ :- જેવી રીતે ભગવાન પાસેથી મેં સાંભળ્યું છે, તે કહું છું કે જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર આદિ ગુણોથી સંપન્ન સંયમી તથા પુણ્યશાળી આત્માઓનું મરણ વ્યાઘાત રહિત અર્થાત્ દુઃખ કે કલેશ રહિત

અવસ્થામાં અને પ્રસન્ન અવસ્થામાં થાય છે અથવા તેઓનું મરણ પ્રશસ્ત હોય છે.

૧૯   **ण इमं सव्वेसु भिक्खूसु, ण इमं सव्वेसुऽगारिसु ।**
णाणा सीला अगारत्था, विसम सीला य भिक्खुणो ॥ १९ ॥

શબ્દાર્થ :- इमं = આ પંડિત મરણ, સવ્વેસુ = બધા, ભિક્ખૂસુ = ભિક્ષુઓનું થાય છે, ण = અને, ન, અગારિસુ = ગૃહસ્થોનું થાય છે, અગારત્થા = ગૃહસ્થ પણ, ણાણાસીલા = અનેક પ્રકારના આચારવાળા, વ્રતનિયમવાળા, શુભ પ્રવૃત્તિઓવાળા, ભિક્ખુણો = સાધુ પણ, વિસમસીલા = કઠિન આચારવાળા.

ભાવાર્થ :- આવું સકામમરણ બધા જ સાધુઓને કે બધા ગૃહસ્થોને પ્રાપ્ત થતું નથી કારણ કે ગૃહસ્થોના આચાર અને નિયમો વિવિધ પ્રકારના હોય છે અને ભિક્ષુઓના આચાર ઘણા જ કઠિન હોય છે. જેથી ભિક્ષુઓમાં પણ આચાર સંબંધી વિવિધ વિષમતા હોય છે.

૨૦   **संति एगेहिं भिक्खूहिं, गारत्था संजमुत्तरा ।**
गारत्थेहि य सव्वेहिं, साहवो संजमुत्तरा ॥ २० ॥

શબ્દાર્થ :- एगेहिं = કેટલાક નામધારી, ભિક્ખૂહિં = સાધુઓની અપેક્ષાએ, ગારત્થા = ગૃહસ્થો, સંજમુત્તરા = ઉત્તમ સંયમ, આચારવાન, ગારત્થેહિ = ગૃહસ્થોની અપેક્ષાએ, સાહવો = સાધુઓ, સંજમુત્તરા = સંયમમાં શ્રેષ્ઠ જ હોય છે.

ભાવાર્થ :- કેટલાક સાધુઓ કરતાં ગૃહસ્થો આચારમાં શ્રેષ્ઠ હોય છે પરંતુ સાધુતાની અપેક્ષાએ તો બધા ગૃહસ્થો કરતાં ચારિત્રવાન સાધુ આચારમાં શ્રેષ્ઠ છે. આમ આ ગાથામાં બે સાપેક્ષતાનું કથન છે. (૧) સંયમ વેશની કે બાહ્યાચારની અપેક્ષા (૨) સાધુતાની અપેક્ષા.

૨૧   **चीराजिणं णगिणिणं, जडी संघाडी मुंडिणं ।**
एयाणि वि ण तायंति, दुस्सीलं परियागयं ॥ २१ ॥

શબ્દાર્થ :- चीर = વસ્ત્ર, વલ્કલ વસ્ત્ર, अजिणं = મૃગચર્મ વગેરે, णगिणिणं = નગ્નતા, નિર્વસ્ત્ર રહેવું, जडी = જટા ધારણ કરવી, संघाडी = વસ્ત્રોના ટુકડાને સાંધીને બનાવેલી ગોદડી, मुंडिणं = મસ્તક મુંડન, एयाणि वि = સાધુતાનાં આ બધાં બાહ્ય ચિહ્નો, परियागयं = લાંબી દીક્ષા પર્યાયવાળા, दुस्सीलं = કુશીલ પુરુષની, ખરાબ આચરણવાળાઓની, ण तायंति = દુર્ગતિથી રક્ષા કરી શકતા નથી.

ભાવાર્થ :- દીર્ઘ વ્રતજયા પર્યાયને પ્રાપ્ત કુશીલ પુરુષને તેના ધારણ કરેલાં વલ્કલ વસ્ત્ર, તેમજ મૃગચર્મ, નગ્નત્વ, જટાધારણ, ચીંથરાની બનેલી ગોદડી કે મસ્તક મુંડન, આ બધાં બાહ્ય વેશ કે બાહ્યાચાર પણ દુર્ગતિગમનથી બચાવી શકતાં નથી.

૨૨ પિંડોલૅ વ દુસ્સીલે, ણરગાઓ ણ મુચ્ચઇ ।
ભિક્ખાૅ વા ગિહત્થે વા, સુવ્વૅ કમ્મઇ દિવં ॥૨૨॥

શબ્દાર્થ :- પિંડોલૅ વ = માત્ર ભિક્ષાથી નિર્વાહ કરનાર, દુસ્સીલે = ખરાબ આચરણવાળો હોય, ણરગાઓ = નરકથી, ણ મુચ્ચઇ = બચી શકતો નથી, છૂટી શકતો નથી, ભિક્ખાૅ = ભિક્ષાજીવી હોય, વા = અથવા, ગિહત્થે = ગૃહસ્થ હોય, સુવ્વૅ = જે સારા આચરણવાળા હોય, નિરતિચાર વ્રત પાળનાર હોય તે, દિવં = દેવલોકમાં, દિવ્ય ગતિમાં, કમ્મઇ = જાય છે.

ભાવાર્થ :- ભિક્ષાજીવી સાધુ અથવા અન્ય ભિક્ષાયરો પણ ખોટાં આચરણોવાળા હોય, તો તે નરકગતિથી છૂટી શકતા નથી. સાધુ હોય કે ગૃહસ્થી હોય પણ જો તે સુવ્રતી હોય, તો દિવ્યગતિ પ્રાપ્ત કરે છે.

વિવેચન :-

વુસીમઓ :- આ શબ્દના પાંચ પ્રકારે અર્થ થાય છે – (૧) વશ્યવન્ત :- આત્મા કે ઈન્દ્રિયો જેના વશમાં હોય. (૨) વુસીમન્ત :- સાધુગુણોમાં અર્થાત્ જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રમાં રમણ કરે. (૩) વૂસીમા :- સંવિગ્ન, સંવેગસંપન્ન. (૪) વુસિમં :- સંયમવાન. 'વુસિ' સંયમનો પર્યાયવાચી શબ્દ છે. (૫) વૃષીમાન્ :- ક્રુશ આદિ નિર્મિત મુનિનું આસન જેની પાસે હોય તે. (૬) વૃષીમાન્ :- મુનિ કે સંયમી.

વિપ્પસણં (વિપ્રસન્ન) :- (૧) કષાય કલુષિતતા દૂર થઈ જવાથી અકલુષિત મનવાળા (૨) વિશેષરૂપથી વિવિધ ભાવનાદિના કારણે અનાકુળ ચિત્તવાળા. (૩) પાપ-પંક દૂર થવાથી અતિ સ્વચ્છ, નિર્મળ કે પવિત્ર (૪) વિપ્રસન્ન – વિશિષ્ટ ચિત્ત, સમાધિયુક્ત.

અણાઘાયં :- જે મૃત્યુમાં કોઈ પ્રકારનો આઘાત, શોક, ચિંતા, કષાય અને મોહરૂપ કલુષિતતા ન હોય, તે અણાઘાત પંડિતમરણ છે.

વિસમસીલા ય ભિક્ખુણો :- મુનિઓમાં પણ એક સરખા આચાર હોતા નથી. કોઈ નિદાનશલ્ય અને અતિચારનું સેવન કરનારા હોય છે, કોઈ આકાંક્ષાઓથી કે આડંબરથી તપ કરનારા હોય છે. આવી ઘણા પ્રકારની વિષમતાઓને કારણે તેઓ બધા પંડિતમરણને પ્રાપ્ત થતા નથી.

ણાણાસીલા :- જે ગૃહસ્થ છે તે વિવિધ શીલવાળા અર્થાત્ અનેક વ્રતોને ધારણ કરનારા હોય છે, વિવિધ રુચિવાળા અને અભિપ્રાયવાળા હોય છે, દેશ વિરતિરૂપ વ્રતોના અનેક ભાંગા (વિકલ્પો)ને કારણે ગૃહસ્થવ્રત અનેક પ્રકારનાં હોય છે.

'સંતિ ંગેહિં..... સાહવો સંજમુત્તરા' :- વીસમી ગાથાનો ભાવાર્થ એ છે કે નામધારી ભિક્ષુઓના સંયમ આચારની અપેક્ષાએ વ્રતધારી શ્રમણોપાસક ગૃહસ્થ સંયમમાં શ્રેષ્ઠ હોય છે, પરંતુ તે બધા દેશવિરતિ ગૃહસ્થની અપેક્ષાએ સર્વવિરતિ ભાવભિક્ષુ સંયમમાં શ્રેષ્ઠ હોય છે, કારણ કે તેનું સંયમવ્રત પરિપૂર્ણ છે.

'ચીરાજિણં..... દુસ્સીલં પરિયાગયં' :- એકવીસમી ગાથા દ્વારા શાસ્ત્રકારે શ્રાવક ભિક્ષુઓથી

સંયમમાં કઈ દષ્ટિએ શ્રેષ્ઠ છે તે જણાવ્યું છે. અને તે યુગના વિભિન્ન ધર્મ સંપ્રદાયોના સાધુઓ, સંન્યાસીઓની સંયમપાલનની ઉપેક્ષાનું તથા બાહ્ય વેશભૂષાથી મોક્ષ કે સ્વર્ગ પ્રાપ્ત થઈ જવાની તેમની સમજનું ખંડન કર્યું છે. સમ્યક્ સમજપૂર્વક, અતિચાર રહિત અને આકાંક્ષા રહિત વ્રતાચરણનું પાલન કરનાર જ સકામમરણનો અને સ્વર્ગ કે મોક્ષનો અધિકારી કહેવાય છે.

ળગિણિણં :- વસ્ત્રરહિત રહેનાર નગ્ન સાધુઓ. તે યુગમાં (૧) મૃગચારિક, (૨) ઉદંડક (૩) આજીવક. એ ત્રણ પ્રસિદ્ધ નગ્ન સંપ્રદાયોનો ચૂર્ણિમાં ઉલ્લેખ છે.

સંઘાડી-(સંઘાટી) :- કપડાના ટુકડાને સાંધીને બનાવવામાં આવતું સાધુનું એક ઉપકરણ (ગોદડી). બૌદ્ધ શ્રમણોમાં આ પ્રચલિત હતું.

મુંડિણં :- જે પોતાના આચાર મુજબ મુંડન કરાવી ચોટી કપાવનાર હોય, તે સંન્યાસીઓ તરફ આ સંકેત છે. ઉપરોક્ત દરેકનું ભિક્ષાયરીયુક્ત જીવન કુશીલ આચરણના કારણે તેને નરકથી બચાવી શકતું નથી.

ઉદાહરણ :- રાજગૃહ નગરના વૈભારગિરિની નજીકમાં આવેલા એક ઉદ્યાનમાં મોટો ભોજન સમારંભ હતો. એક ભિક્ષુકે આ જોયું. તે ત્યાં ભિક્ષા પ્રાપ્તિની આશાથી ભટકવા માંડ્યો. હે દાતા ! કાંઈ ખાવાનું આપો. એવા દીનતાપૂર્વકના શબ્દો કહેવા છતાં કોઈએ કંઈ ન આપ્યું. આથી તેણે વૈભારગિરિ ઉપર ચડીને રોષવશ લોકો ઉપર શિલા નાંખવાના દુષ્ટ આશયથી તે પર્વતની એક ભારે શિલાને નાંખવાનો પ્રયત્ન કર્યો. આ પ્રયત્નમાં તે પોતે જ નીચે ચગદાઈ ગયો. તે મરીને સાતમી નરકમાં ગયો. આ રીતે દુઃશીલને કેવળ ભિક્ષાવૃત્તિ નરકથી બચાવી શકતી નથી.

સદ્ગૃહસ્થનાં લક્ષણો :-

૨૩ અગારિ સામાઙ્યંગાણિ, સઙ્ઘી કાણ્ણ ફાસણ્ણ ।
પોસહં દુહઓ પક્કખં, ંગરાયં ણ હાવણ્ણ ॥૨૩॥

શબ્દાર્થ :- સઙ્ઘી = શ્રદ્ધાવાન શ્રાવક, અગારિ સામાઙ્યંગાણિ = શ્રાવક ધર્મના અંગરૂપ સામાયિક આદિ વ્રતોનું, કાણ્ણ = શરીરથી, ફાસણ્ણ = પાલન કરવું જોઈએ, દુહઓ પક્કખં = કૃષ્ણપક્ષ અને શુકલપક્ષ બન્નેમાં, ંગરાયં = એક રાત્રિને માટે પણ, પોસહં = પૌષધ કરવાનું, ણ હાવણ્ણ = ન છોડવું.

ભાવાર્થ :- શ્રદ્ધાવાન ગૃહસ્થ સામાયિકાદિ સર્વ અનુષ્ઠાનોનું શ્રદ્ધાપૂર્વક કાયાથી પાલન કરે. મહિનામાં બન્ને પક્ષમાં પૌષધ કરે અર્થાત્ કૃષ્ણપક્ષ અને શુકલપક્ષમાં આઠમ, ચૌદશ, અમાસ અને પૂર્ણિમાના દિવસે એમ છ પૌષધ કરે. સંપૂર્ણ પૌષધ કરવાનું શક્ય ન હોય તો એક રાત્રિ માટે પણ પૌષધ કરવાનું ન છોડે.

૨૪ ંવં સિક્કખાસમાવણ્ણે, ગિહવાસે વિ સુવ્વણ્ણ ।
મુચ્ચહિ છવિપવ્વાઓ, ગચ્છે જક્કખ સલોગયં ॥૨૪॥

શબ્દાર્થ :- સિક્કખાસમાવણ્ણે = વ્રત પાલનરૂપ આચાર સહિત, આચારનિષ્ઠ, સુવ્વણ્ણ = સુવ્રતી

શ્રાવક, ગિહવાસે વિ = ગૃહસ્થાવસ્થામાં રહેવા છતાં પણ, છવિપવ્વાઓ = ઔદારિક શરીરથી, શરીર પરંપરાથી, મુચ્ચઙ્ઙ = છૂટી જાય છે, જક્ખ સલોગયં = દેવલોકમાં, ગચ્છે = જાય છે.

ભાવાર્થ :- આ પ્રમાણે વ્રતાચરણની શિક્ષાથી સંપન્ન શ્રાવક ગૃહવાસમાં રહેવા છતાં પોતાનાં વ્રતાચરણથી મનુષ્ય સંબંધી ઔદારિક શરીરથી છૂટી જાય છે અને આયુષ્ય પૂર્ણ થતાં દેવગતિમાં જાય છે.

૨૫

અહ જે સંવુડે ભિક્ખૂ , દોણ્હં અણ્ણયરે સિયા ।

સવ્વ દુક્ખપ્પહીણે વા, દેવે વાવિ મહિઙ્ગિણે ॥ ૨૫ ॥

શબ્દાર્થ :- અહ = 'અથ' એ પૂર્વના વિષયથી જોડવા માટેનો અવ્યય છે, સંવુડે = સંવરવાળો, આશ્રવથી રહિત, દોણ્હં = બન્નેમાંથી, (કે સુંદર પરિણામમાંથી), અણ્ણયરે = એક, સિયા = હોય છે, સવ્વદુક્ખપ્પહીણે = સર્વ દુઃખનો નાશ કરનાર સિદ્ધ થાય છે, વાવિ = અથવા, મહિઙ્ગિણે = મહા ઋદ્ધિશાળી, દેવે = દેવ હોય છે.

ભાવાર્થ :- સંસારથી નિવૃત્ત થયેલા અર્થાત્ આશ્રવથી રહિત સંયમી સાધુની બેમાંથી એક પ્રકારની ગતિ થાય છે - (૧) તે સર્વ દુઃખોથી મુક્ત થઈ જાય છે. (૨) મહર્દિક દેવ બને છે.

વિવેચન :-

અગારિસામાઙ્ગ્યાણિ :- સામાયિક, ૧૪ નિયમ, અનેક વ્રત, પૌષ્ઠ અથવા ૧૨ વ્રત વગેરે ગૃહસ્થનાં ધાર્મિક જીવનનાં અંગ છે.

સામાયિક એ જૈનદર્શનની આત્મવિકાસની ક્રિયા છે. આ ક્રિયા ગૃહસ્થોએ પ્રાયઃ હંમેશાં કરવાની હોય છે અને તે ક્રિયા શુદ્ધ રીતે કરતાં કરતાં તેનું ઉચ્ચતમ ફળ મોક્ષ મેળવી શકાય છે અને પૌષ્ઠ એ સંપૂર્ણ અહોરાત્ર પર્યંત આત્મચિંતન, ધર્મજાગરણ કરવાની ક્રિયા છે. પૌષ્ઠને દિવસે ઉપવાસ કરી, સૌમ્ય આસને બેસી, આત્મચિંતન કે તત્ત્વચિંતન કરવાનું હોય છે.

પોસહં :- પૌષ્ઠ, શ્રાવકનાં બાર વ્રતમાં ૧૧મું વ્રત છે. જેને પરિપૂર્ણ પૌષ્ઠ કહેવામાં આવે છે. શ્રાવકને મહિનામાં છ પર્વ તિથિઓમાં છ પૌષ્ઠ વ્રત કરવાનું વિધાન છે. બે આઠમ, બે ચૌદશ, પૂનમ અને અમાસ. પ્રસ્તુત ગાથામાં શુકલ કે કૃષ્ણ પક્ષની અંતિમ તિથિ જેને પાખી કહે છે, મહિનાની આ બે પાક્ષિક તિથિઓમાં પૌષ્ઠ છોડવો ન જોઈએ એવો નિર્દેશ છે. પરિપૂર્ણ પૌષ્ઠમાં - (૧) અશનાદિ ચારેય આહારનો ત્યાગ, (૨) મણિ, મોતી, સુવર્ણ, આભૂષણોનો ત્યાગ (૩) માળા, સ્નાન, મર્દન, વિલેપન આદિ શરીર શુશ્રૂષાનો ત્યાગ, (૪) અબ્રહ્મચર્યનો ત્યાગ, (૫) સાવધ કાર્યનો ત્યાગ કરવો અનિવાર્ય છે તથા એક અહોરાત્રિ અર્થાત્ આઠ પ્રહર સુધી આત્મચિંતન, સ્વાધ્યાય, ધર્મધ્યાન કરવાનું હોય છે. ભગવતી સૂત્રમાં દર્શાવેલા શંખ શ્રાવકના વર્ણન ઉપરથી આહાર પાણીનો ત્યાગ કર્યા વિના પણ પૌષ્ઠ કરવામાં આવે છે. જેને દેશપૌષ્ઠ અર્થાત્ દયા કે છકાયવ્રત સમજવું જોઈએ.

વસુનંદિશ્રાવકાચાર અનુસાર દિગંબર પરંપરામાં પૌષધના ત્રણ પ્રકાર કહ્યા છે. (૧) ઉત્તમ પૌષધ – ચતુર્વિધ આહારનો ત્યાગ (૨) મધ્યમ પૌષધ – ત્રણ પ્રકારના આહારનો ત્યાગ (૩) જઘન્ય પૌષધ – આર્યાબિલ, નિવી, એકાસન ભોજન. પૌષધનો શબ્દશઃ અર્થ – આત્મગુણનું પોષણ કરે તેવું અનુષ્ઠાન.

છવિ-પવ્વાઓ :- છવિનો અર્થ છે ચામડી. પર્વનો અર્થ છે શરીરના સંધિસ્થલ ઘૂંટણ, કોણી, આદિ. તેનું તાત્પર્ય એ છે કે માનવનું ઔદારિક શરીર હાડકાં, ચામડી વગેરે સ્થૂલ પદાર્થોનું બનેલું છે.

ગચ્છે જક્ષ્મસલોગયં :- ઉત્તમ, શ્રેષ્ઠ દેવલોકમાં જાય છે. અહીં સલોગયં શબ્દ શ્લાઘનીય, પ્રસંશનીય, શ્રેષ્ઠ એવા અર્થમાં પ્રયુક્ત છે.

દેવોનાં નિવાસસ્થાન તથા દેવોની સમૃદ્ધિ :-

૨૬ ઉત્તરાઈં વિમોહાઈં, જુઙ્મંતાણુપુવ્વસો ।
સમાઙ્ગ્ણાઈં જક્ષ્મ્હેઈં, આવાસાઈં જસંસિણો ॥ ૨૬ ॥

૨૭ દીહાઝયા ઇઙ્કિમંતા, સમિદ્ધા કામ-રૂવિણો ।
અહુણોવવણ્ણ-સંકાસા, ભુજ્જો અચ્ચિમાલિપ્પમા ॥ ૨૭ ॥

શબ્દાર્થ :- આવાસાઈં = એ દેવોના આવાસ, ઉત્તરાઈં = ઉત્તરોત્તર શ્રેષ્ઠ હોય છે, અણુપુવ્વસો = કમશઃ, વિમોહાઈં = મોહની ન્યૂનતાવાળા, જુઙ્મંતા = વિશેષ પ્રભાવાળા, જસંસિણો = યશસ્વી, જક્ષ્મ્હેઈં = દેવોથી, સમાઙ્ગ્ણાઈં = ભરેલા હોય છે, દીહાઝયા = દીર્ઘાયુવાળા, ઇઙ્કિમંતા = ઋદ્ધિમાન, સમિદ્ધા = તેજસ્વી, સુખસંપન્ન, કામરૂવિણો = ઈચ્છાનુસાર રૂપ ધારણ કરનારા, અહુણોવવણ્ણ-સંકાસા = નવીન ઉત્પન્ન થયેલા દેવ સમાન, ભુજ્જો = ઘણા, અચ્ચિમાલિપ્પમા = સૂર્ય જેવી વિશેષ પ્રભાવાળા.

ભાવાર્થ :- ઉપરવર્તી દેવોના આવાસ સ્થાન અનુક્રમથી ઉત્તરોત્તર શ્રેષ્ઠ હોય છે, વેદમોહ વગેરેની અલ્પતાવાળા હોય છે અને કમશઃ દ્યુતિ, કાંતિની અધિકતાવાળા હોય છે. તે આવાસ દેવોથી ભરેલા હોય છે અર્થાત્ કોઈ પણ ખાલી રહેતા નથી, તેમાં રહેનાર દેવો ઉત્તરોત્તર એકબીજાથી યશસ્વી, દીર્ઘાયુ, ઋદ્ધિસંપન્ન, સુખસંપન્ન, ઈચ્છાનુસાર રૂપ ધારણ કરનાર અર્થાત્ વૈક્રિયશક્તિ સંપન્ન હોય છે અને તુરંત જન્મેલા હોય તેવી ભવ્ય કાંતિ યુક્ત અને ઘણા સૂર્યની પ્રભા સમાન દેદીપ્યમાન હોય છે.

૨૮ તાણિ ઠાણાણિ ગચ્છંતિ, સિક્ખિત્તા સંજમં તવં ।
ભિક્ખાણ વા ગિહત્થે વા, જે સંતિ પરિણિવ્વુડા ॥ ૨૮ ॥

શબ્દાર્થ :- ભિક્ખાણ વા = ભિક્ષુ હોય, ગિહત્થે = ગૃહસ્થ હોય, જે = જેમણે, સંતિ પરિણિવ્વુડા = ક્ષાય અગ્નિને શાંત કરી દીધો છે તે, સિક્ખિત્તા = પાલન કરીને, તાણિ = ઉપર બતાવેલાં, ઠાણાણિ = દેવગતિનાં સ્થાનોમાં, ગચ્છંતિ = જાય છે.

ભાવાર્થ :- સાધુ હોય કે ગૃહસ્થ, જેણે તપ સંયમનું આચરણ કર્યું છે, કષાયોને શાંત કર્યા છે કે પાપોથી નિવૃત્ત થયા છે, તે ઉપરોક્ત ઉત્તમ દેવલોકનાં સ્થાનોને પ્રાપ્ત કરે છે.

૨૯ તેસિં સોચ્ચા સપુજ્જાણં, સંજયાણ વુસીમઓ ।
ણ સંતસંતિ મરણંતે, સીલવંતા બહુસ્સુયા ॥૨૯॥

શબ્દાર્થ :- તેસિં = એ, તે, સપુજ્જાણં = પૂજનીય, સંજયાણ = સંયમવાન, વુસીમઓ = રત્નત્રયથી યુક્ત, સોચ્ચા = સાંભળીને (જો), સીલવંતા = ચારિત્રવાન થઈ જાય, બહુસ્સુયા = અને બહુશ્રુત થઈ જાય, તે મહાત્મા, મરણંતે = મરણ સમયમાં, ણ સંતસંતિ = ત્રાસ પામતા નથી, દુઃખી થતા નથી.

ભાવાર્થ :- તે પૂજનીય, જિતેન્દ્રિય અને સંયમી મુનિઓનું આ પ્રકારનું સદ્ગતિરૂપ વર્ણન સાંભળીને આચારનિષ્ઠ, બહુશ્રુતજ્ઞાની સાધક મરણ સમયે દુઃખનો અનુભવ કરતા નથી અર્થાત્ પોતાના મરણને બગાડતા નથી પરંતુ સાવધાન રહી પંડિતમરણને પ્રાપ્ત કરે છે.

વિવેચન :-

ઉત્તરાઈ-વિમોહાઈ :- ઉપર- ઉપરના દેવલોકમાં મોહકર્મનું પ્રમાણ અલ્પ થતું જાય છે અર્થાત્ કષાયમોહ, વેદમોહ વગેરે ઉપરના દેવલોકમાં અલ્પ થતાં જાય છે.

અહુણોવવણ્ણ સંકાસા :- દેવોમાં જીવન પર્યંત વર્ણ, કાન્તિ વગેરે ઘટતાં નથી તથા દેવોમાં ઔદારિક શરીરની સમાન બાલ્યાવસ્થા, યુવાવસ્થા, વૃદ્ધવસ્થા નથી હોતી, આયુષ્યના અંત સુધી તે એક સરખી અવસ્થામાં જ રહે છે. તેથી તેને 'તત્કાલ ઉત્પન્ન થયેલાની જેમ', આ ઉપમા આપી છે.

'ણ સંતસંતિમરણંતે' :- મૃત્યુ સમયમાં સંત્રાસિત થતા નથી અર્થાત્ ત્રાસ પામતા નથી કે દુઃખ પામતા નથી. તાત્પર્ય એ છે કે ધર્મોપાર્જન કરેલા સંયમી, શીલવાન, ધર્માત્મા પુરુષ ધર્મફળને જાણતાં હોવાથી અને સંસ્કારોથી જીવનને સંસ્કારિત કરેલું હોવાથી મૃત્યુના સમયે ગભરાતા નથી. તેઓ ભય, ચિંતા, શોક, વિલાપ કે રુદન કરતા નથી, કોઈ પણ પ્રકારે દુઃખી થતાં નથી, મૃત્યુ પામતાં પણ પ્રસન્નભાવે જ રહે છે. તેનાથી વિપરીત જે જીવો અવિરત, અસંસ્કારિત જીવો મૃત્યુ સમયે પોતાના પાપકૃત્યોને યાદ કરી તેનાં ફળ સ્વરૂપનો વિચાર કરતાં જ, હું ક્યાં જઈશ ? એવા પ્રકારના શોકથી ત્રાસી જાય છે. આ રીતે અજ્ઞાની જીવ મરણંતે સંતસંતિ અર્થાત્ મૃત્યુ સમયે સંત્રાસિત થઈ જાય છે, દુઃખી થાય છે.

સકામ મરણની પ્રાપ્તિ અને ઉપાય :-

૩૦ તુલિયા વિસેસમાદાય, દયાધમ્મસ્સ ઁંતિણ ।
વિપ્પસીણ્ણ મેહાવી, તહાભૂણ અપ્પણા ॥૩૦॥

શબ્દાર્થ :- તુલિયા = તુલના કરીને, વિસેસં = વિશિષ્ટ મરણને, પંડિત મરણને, આદાય = સ્વીકાર કરીને, મેહાવી = બુદ્ધિમાન, દયાધમ્મસ્સ = દયા ધર્મથી, દયા ધર્મના, ઁંતિઁ = પાલનથી, ક્ષમાધર્મથી, તહાભૂઁણ = સંયમ સાધનામાં તથાભૂત થઈ, અપ્પણા = આત્માને, વિપ્પસીઁજ્જ = પ્રસન્ન રાખે, સદા પ્રસન્ન રહે, આત્મગુણોને પુષ્ટ કરે.

ભાવાર્થ :- પ્રજાવંત સાધક બાલમરણ અને પંડિતમરણ બંનેનો તુલનાત્મક વિચાર કરીને પંડિત મરણની વિશેષતાને સમજીને તેને સ્વીકારે તથા દયાપ્રધાન સંયમ કે ક્ષમાધર્મનો સ્વીકાર કરી તેનું પાલન કરે અને સંયમપાલનમાં જ તલ્લીન થઈ આત્મગુણોને સદા પુષ્ટ કરે અથવા સદા પોતાનામાં પ્રસન્નચિત્ત અને આનંદિત રહે.

૩૧ તઓ કાલે અભિપ્પેઁ, સઙ્કી તાલિસમંતિઁ ।
વિણઁજ્જ લોમહરિસં, ભેયં દેહસ્સ કંઁઁ ॥૩૧॥

શબ્દાર્થ :- તઓ = ત્યાર પછી, કાલે = મૃત્યુ, અભિપ્પેઁ = આવી જતાં, સઙ્કી = શ્રદ્ધાવાન પુરુષ, અંતિઁ = ગુરુજનો પાસે રહીને અથવા અંતિમ સમયમાં, તાલિસં = તેવા, લોમહરિસં = રોમાંચને, રોમાંચકારી ભયને, વિણઁજ્જ = દૂર કરે, છોડે, દેહસ્સ = શરીરની, ભેયં = છૂટી જવાની, કંઁઁ = રાહ જુએ અર્થાત્ પંડિત મરણની ઈચ્છા રાખે.

ભાવાર્થ :- ત્યાર બાદ જ્યારે મરણકાળ નજીક આવે ત્યારે ગુરુશ્રદ્ધાથી સંપન્ન ભિક્ષુ ગુરુની સમીપે જઈને પરીષ્કોપસર્ગજનિત રોમાંચકારી ભયથી ભયભીત થવાનાં પરિણામોને દૂર કરી અર્થાત્ મરણભયથી સંત્રસ્ત ન થતાં આત્મા અને શરીરને અલગ કરનાર એવા પંડિતમરણનો સ્વીકાર કરે અર્થાત્ સંથારો કરવાની ઈચ્છા કરે.

૩૨ અહ કાલંમિ સંપત્તે, આઘાયાય સમુસ્સયં ।
સકામ-મરણં મરઙ્, તિણ્હમણ્ણયરં મુણી ॥૩૨॥
-ત્તિ બેમિ ॥

શબ્દાર્થ :- અહ = ત્યાર પછી, કાલંમિ = મૃત્યુ સમય, સંપત્તે = પ્રાપ્ત થવાથી, મુણી = મુનિ, સમુસ્સયં = શરીરનો, આઘાયાય = નાશ માટે, છોડવા માટે, તિણ્હં = ત્રણ સકામ મરણોમાંથી, અણ્ણયરં = કોઈ એક, સકામમરણં = સકામમરણમાં, મરઙ્ = મરે છે, સકામ મરણને પ્રાપ્ત કરે છે.

ભાવાર્થ :- મૃત્યુ સમય આવે, ત્યારે મુનિ શરીરનો વિનાશ કરનાર એવા ભક્તપરિજ્ઞા, ઈગિનીમરણ અને પાદપોપગમન, આ ત્રણમાંથી કોઈ પણ એક સકામ મરણને અર્થાત્ સંથારાનો સ્વીકાર કરી સમાધિપૂર્વક મૃત્યુને પ્રાપ્ત થાય. - એમ ભગવાને કહ્યું છે.

વિવેચન :-

તહાભૂણ અપ્પાણા :- સંયમમાં રમણતા માટે આ શબ્દનો પ્રયોગ છે.

વિપ્પસીણ્જ :- વિશેષરૂપથી પ્રસન્ન રહે. મૃત્યુથી ઉદ્વિગ્ન ન થાય. પૂર્ણરૂપે નિષ્ક્રમણી બની શાંત પ્રશાંત બને.

ત્રણ પ્રકારના પંડિત મરણ :- (૧) ભક્ત પરિણા :- મૃત્યુ સમયે ચતુર્વિધ આહાર તથા અઠાર પાપના જીવન પર્યંત પ્રત્યાખ્યાનરૂપ અનશન. (૨) ઈર્ગિનીમરણ :- અનશનની સાથે નિશ્ચિત સ્થાનમાં જ રહેવું અને બીજા પાસે શરીરની શુશ્રૂષા કરાવવી નહિ અર્થાત્ શરીરની શુશ્રૂષા કે પરિચર્યા સ્વયં કરી શકે છે. (૩) પાદપોષગમન :- કપાયેલા વૃક્ષની સમાન સ્થિર રહીને અનશનનું પાલન કરવું

ઉપસંહાર :- આ અધ્યયનમાં અકામમરણ અને સકામમરણ, બે પ્રકારના મરણ અને તેના અધિકારી જીવોના લક્ષણો તથા બંને પ્રકારના મરણના પરિણામને પ્રદર્શિત કર્યું છે. આ સમસ્ત કથનનો સાર એ છે કે જીવનને શ્રેષ્ઠ, ગુણસંપન્ન, વ્રતધારી બનાવીને અંતિમ સમયે સંથારો સ્વીકાર કરી મનુષ્ય જન્મ સફળ કરી લેવો જોઈએ.

॥ અધ્યયન-૫ સંપૂર્ણ ॥

છઠ્ઠું અધ્યયન

પરિચય :

આ અધ્યયનનું નામ 'ક્ષુલ્લક નિર્ગ્રંથીય' છે. નિર્ગ્રંથોના આચાર-વિચારોનું પ્રતિપાદન જે અધ્યયનમાં હોય, તે નિર્ગ્રંથીય અધ્યયન કહેવાય છે. ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રમાં આ નામનાં બે અધ્યયન છે નાના અધ્યયનને 'ક્ષુલ્લક' અને મોટા અધ્યયનને 'મહા' વિશેષણ આપવામાં આવ્યું છે, તેથી આ છઠ્ઠા અધ્યયનનું નામ ક્ષુલ્લક નિર્ગ્રંથીય અને વીસમા અધ્યયનનું નામ મહાનિર્ગ્રંથીય છે. છઠ્ઠા અધ્યયનમાં ૧૮ ગાથાઓ અને વીસમા અધ્યયનમાં ૬૦ ગાથાઓ છે.

નિર્ગ્રંથ શબ્દનો પ્રયોગ જૈન આગમમાં અનેક સ્થાને જોવા મળે છે. આ જૈનધર્મનો પ્રાચીન અને પ્રચલિત શબ્દ છે. સુધર્માસ્વામીથી લઈને આઠ આચાર્યો સુધી જૈનધર્મ 'નિર્ગ્રંથ ધર્મ'ના નામથી પ્રચલિત હતો. જૈન અને બૌદ્ધ સાહિત્યમાં ભગવાન મહાવીર માટે 'નિર્ગ્રંથ જ્ઞાતપુત્ર' શબ્દપ્રયોગ જોવા મળે છે.

સાધુ સ્થૂલ અને સૂક્ષ્મ અથવા બાહ્ય અને આભ્યંતર બંને પ્રકારની ગ્રંથિનો પરિત્યાગ કરી નિર્ગ્રંથ બને છે. આવશ્યકતા ઉપરાંત વસ્તુનો સંગ્રહ કરવો, દીધા વગરની કોઈ પણ વસ્તુ લેવી અને સ્વયં તે પદાર્થ તૈયાર કરવો કે કરાવવો વગેરે પ્રવૃત્તિ **બાહ્ય ગ્રંથિ છે** અને અવિદ્યા અર્થાત્ તત્ત્વજ્ઞાનનો અભાવ, ભ્રાન્ત માન્યતાઓ, સાંસારિક સંબંધો પ્રતિ આસક્તિ, મોહ, માયા, કષાય, રાગયુક્ત જનસંપર્ક, ઉપભોગ્ય પદાર્થો પ્રત્યે ફલાકાંક્ષા અર્થાત્ ફળની ઈચ્છા, જ્ઞાનવાદ, વાણીવીરતા, ભાષાવાદ, ક્રિયા રહિત વિદ્યા આદિ ભ્રાન્ત માન્યતાઓ, શરીરાસક્તિ, વિવિધ પ્રમાદ, વિષયવાસના આદિ **આભ્યંતર ગ્રંથિ છે**. 'નિર્ગ્રંથતા' માટે આ બાહ્ય -આભ્યંતર અને બંને પ્રકારની ગ્રંથિઓનો ત્યાગ કરવો આવશ્યક છે.

આ દ્રવ્ય અને ભાવગ્રંથિઓનાં ક્રુચકમાં પડનાર સાધક કેવળ વેષ માત્રથી, શાબ્દિક જ્ઞાનથી, વાગાડંબરથી, ભાષાથી કે વિવિધ વિદ્યાઓનાં અધ્યયનથી પોતે પોતાને પાપકર્મોથી બચાવી શકતા નથી. વિશાળ પરિવાર, ધન, ધાન્ય, રત્ન, આભૂષણ, સંપત્તિ આદિ પણ દુઃખ કે પાપ કર્મોનાં ફળથી કોઈને બચાવી શકતાં નથી. જે જ્ઞાન કેવળ ગ્રંથો સુધી સીમિત છે અર્થાત્ પુસ્તકીયું છે, આચરણરૂપે આત્મામાં ઊતર્યું નથી, તેની અસર જીવનની દરેક પ્રવૃત્તિમાં હોતી નથી, તે જ્ઞાન આત્મોત્તતિનું કારણ બનતું નથી.

તેથી જ આ અધ્યયનમાં સર્વપ્રથમ અજ્ઞાન કે અવિદ્યાને 'ગ્રંથિ'નો મૂળ સ્રોત સમસ્ત, દુઃખો અને પાપોનું મૂળ કહ્યું છે અને તેના કારણે જ જીવ જન્મમરણરૂપ અનંત સંસારમાં પરિભ્રમણ કરે છે, દુઃખી થાય છે. અવિદ્યા અર્થાત્ મિથ્યાજ્ઞાનને કારણે પ્રત્યેક પદાર્થનું સ્વરૂપ અયથાર્થ દેખાય છે. તેવા અજ્ઞાની જીવો જે કાર્ય બંધન, દુઃખ, અત્રાણ, અશરણ, અસુરક્ષાનું કારણ છે, તેને મુક્તિ, સુખ, ત્રાણ તેમજ સુરક્ષાનું કારણ

સમજે છે, તેથી સાધકને વિદ્યાવાન, સમ્યગ્દષ્ટા તેમજ તત્ત્વના જ્ઞાતા બની, અવિદ્યાજનિત મિથ્યા માન્યતાઓથી દૂર રહેવાનો નિર્દેશ છે.

સમસ્ત પ્રાણીઓને આત્મતુલ્ય જોઈને હિંસા, અદત્તાદાન, પરિગ્રહ આદિ પાપપ્રવૃત્તિ, શરીરાસક્તિ, વિષયાકાંક્ષા, આવશ્યકતાથી અધિક ભક્તપાનનું ગ્રહણ, સેવન, સંગ્રહ તથા નિયતવાસ, આચારમર્યાદાનું અતિક્રમણ આદિ પ્રમાદોને પણ 'ગ્રંથ'ના રૂપમાં દર્શાવી, નિર્ગ્રંથને તેનાથી દૂર રહી અપ્રમત્ત રહેવાનું કથન છે.

છઠ્ઠું અધ્યયન

ક્ષુલ્લક નિર્ગ્રથીય

અવિદ્યાફળ :-

૧

જાવંતઽવિજ્જાપુરિસા, સવ્વે તે દુક્ખસંભવા ।
લુપ્પંતિ બહુસો મૂઢા, સંસારમ્મિ અણંતણ ॥૧॥

શબ્દાર્થ :- જાવંત = જેટલા પણ, અવિજ્જા પુરિસા = અવિદ્યાવાળા, અજ્ઞાની પુરુષ છે, દુક્ખસંભવા = દુઃખ ભોગવનાર, મૂઢા = હિતાહિતના વિવેકથી રહિત, અજ્ઞાની, અણંતણ = અનંત, સંસારમ્મિ = સંસારમાં, બહુસો = અનેકવાર, લુપ્પંતિ = દુઃખોથી પીડિત થાય છે, ભટકે છે.

ભાવાર્થ :- જેટલા અવિદ્યાવાન પુરુષો છે, તે બધા પોતપોતાના માટે દુઃખ ઉત્પન્ન કરનારા છે. અજ્ઞાનને કારણે મૂઢ બનેલા તે બધા અનંત સંસારમાં વારંવાર ભ્રમણ કરે છે, દુઃખ પામે છે.

વિવેચન :-

અવિજ્જા પુરિસા :- જેનું ચિત્ત મિથ્યાત્વથી ગ્રસિત હોય, જેનામાં તત્ત્વજ્ઞાન કે સમ્યગ્જ્ઞાનનો અભાવ હોય, તે અવિદ્યાવાન પુરુષ છે. અહીં અવિદ્યાનો અર્થ સર્વથા જ્ઞાનશૂન્યતા નથી.

દુક્ખસંભવા :- અજ્ઞાની પુરુષ દુઃખોની વૃદ્ધિ કરનાર, દુઃખ પરંપરાને વધારનાર હોય છે.

ઉદાહરણ :- એક ભાગ્યહીન દરિદ્ર માણસ ધનોપાર્જન માટે પરદેશ ગયો. ત્યાં તેને કંઈ જ દ્રવ્ય પ્રાપ્ત ન થયું. તે પોતાના દેશ તરફ પાછો ફરી રહ્યો હતો. રસ્તામાં એક ગામની બહારના દેવાલયમાં રાત રોકાયો. ત્યાં તેને એક વિદ્યાસિદ્ધ પુરુષ મળ્યા. તેની પાસે એક કામકુંભ હતો, જેના પ્રભાવે સિદ્ધપુરુષ મનોવાંછિત વસ્તુ પ્રાપ્ત કરી લેતા હતા. આ દરિદ્રીએ તેની સેવા કરી. સેવાથી પ્રસન્ન થઈને પૂછ્યું- 'તને મંત્રિત કામકુંભ દઉં કે કામકુંભ પ્રાપ્ત કરવાની વિદ્યા આપું?' વિદ્યા સાધના કરવામાં કાયર અને આળસુ દરિદ્રીએ કામકુંભ જ માંગી લીધો. કામકુંભ મેળવી તે મનગમતી વસ્તુઓ પ્રાપ્ત કરી ભોગાસકત બની ગયો. એક દિવસ મદ્યપાનથી ઉન્મત્ત બની તે માથા ઉપર કામકુંભ રાખી નાચવા લાગ્યો. થોડી જ અસાવધાનીથી કામકુંભ નીચે પડતાં ટુકડે ટુકડા થઈ ગયા. તેનો બધો વૈભવ નષ્ટ થઈ ગયો. પુનઃ તે દરિદ્ર બની ગયો. તે ખૂબ જ પશ્ચાત્તાપ કરવા લાગ્યો- જો મેં વિદ્યા પ્રાપ્ત કરી લીધી હોત તો બીજો કામકુંભ બનાવીને સુખી બની જાત. પરંતુ વિદ્યારહિત તે દરદ્રી દુઃખી થઈ ગયો, તેમ અધ્યાત્મ વિદ્યારહિત પુરુષ સંસારમાં જન્મ, જરા, મૃત્યુ

વગેરેને કારણે દુઃખી બને છે.

સત્યદષ્ટિનો ઉપદેશ :-

૨ સમિક્ષ પંડિએ તમ્હા, પાસ જાઇપહે બહૂ ।
અપ્પણા સચ્ચમેસિજ્જા, મેત્તિં ભૂએહિં કપ્પએ ॥૨॥

શબ્દાર્થ :- તમ્હા = માટે, પંડિએ = હિતાહિતનો વિવેકી પુરુષ, બહૂ = વિવિધ પ્રકારની, જાઇપહે = જાતિઓ, ચોર્યાશી લાભ જીવાયોનિઓ, જન્મ મરણનાં માર્ગો, પાસ = દેખીને, જાણીને, સમિક્ષ = તેનો વિચાર કરી, અપ્પણા = પોતાના આત્માને, સચ્ચં = સંયમમાં, એસિજ્જા = જોડે, ભૂએહિં = સમસ્ત પ્રાણી માત્રની સાથે, મેત્તિં = મૈત્રીભાવ, કપ્પએ = સ્થાપિત કરે, રાખે.

ભાવાર્થ :- તેથી પંડિત સાધક અવિદ્યાના ફળનો વિચાર કરી અને સંસારમાં જન્મમરણનાં વિવિધ સ્થાનોને જાણીને પોતાના જ આત્મા વડે સત્યને શોધે અર્થાત્ સંયમ સ્વીકાર કરે અને વિશ્વના દરેક જીવો પ્રત્યે મૈત્રીભાવ ધારણ કરે.

૩ માયા પિયા ણ્હુસા ભાયા, ભજ્જા પુત્તા ય ઓરસા ।
ણાલં તે તવ તાણાય, લુપ્પંતસ્સ સકમ્મુણા ॥૩॥

શબ્દાર્થ :- સકમ્મુણા = પોતાનાં કરેલાં કર્મોથી, લુપ્પંતસ્સ = દુઃખી થતાં, તવ (મમ) = તારા માટે (મારા માટે), તાણાય = રક્ષા કરવા, માયા = માતા, પિયા = પિતા, ણ્હુસા = પુત્રવધૂ, ભાયા = ભાઈ, ભજ્જા = સ્ત્રી, ઓરસા = અંગથી ઉત્પન્ન થયેલા, પુત્તા = પુત્ર, તે = કોઈ પણ, ણાલં = સમર્થ નથી.

ભાવાર્થ :- આ સંસારમાં પોતાનાં કરેલાં કર્મોના ઉદય સમયે માતા પિતા, પુત્રવધૂ, ભાઈ, પત્ની તથા પુત્રો સ્વજનાદિ કોઈ પણ આ દુઃખોથી તમારું રક્ષણ કરવામાં સમર્થ થઈ શકતાં નથી.

૪ એયમટ્ઠં સપેહાએ, પાસે સમિયદંસણે ।
છિંદ ગેહિં સિણેહં ચ, ણ કંખે પુવ્વસંથવં ॥૪॥

શબ્દાર્થ :- સમિયદંસણે = સમ્યગ્ દષ્ટિ પુરુષ, એયમટ્ઠં = ઉપરોક્ત વિષયમાં, સપેહાએ = પોતાની બુદ્ધિથી વિચારીને, પાસે = જુએ, ગેહિં = વિષય ભોગોમાં આસક્તિ, સિણેહં = સ્નેહનું, છિંદ (છિંદે) = છેદન કરે અને, પુવ્વસંથવં = પહેલાંના પરિચયની, ણ કંખે = ઈચ્છા ન કરે.

ભાવાર્થ :- સમ્યગ્દષ્ટિ સાધક ઉપરોક્ત સત્યને સમજે, વિચારે, અનુભવ કરે. આ સંસારના સંબંધીઓ, પદાર્થો પ્રત્યેની આસક્તિ અને સ્નેહના બંધનનું છેદન કરે અર્થાત્ મોહ કે રાગભાવનો ત્યાગ કરે, પરિચય વધારવાની અભિલાષા ન કરે અર્થાત્ તેના પ્રત્યે મમત્વભાવનો ત્યાગ કરે.

૫ ગવાસં મણિકુંડલં, પસવો દાસપોરુસં ।
સવ્વમેયં ચઈત્તાણં, કામરૂવી ભવિસ્સસિ ॥૫॥

શબ્દાર્થ :- ગવાસં = ગાય, ઘોડા, મણિકુંડલં = મણિ કુંડલ વગેરે, સોના, ચાંદી ઝવેરાતનાં આભૂષણ, પસવો = પશુ, દાસપોરુસં = સેવક અને સૈનિક વગેરે, એયં = આ, ચઈત્તાણં = છોડીને, સંયમનું પાલન કરીને, કામરૂવી = ઈચ્છાનુસાર વૈક્રિયરૂપ બનાવનાર દેવ, ભવિસ્સસિ = થઈ શકે.

ભાવાર્થ :- ગાય, અશ્વ, મણિકુંડલ, પશુ (ઘેટાં, બકરાં વગેરે) નોકર અને અન્ય સહયોગી માણસો અર્થાત્ કર્મચારીઓ, આ બધાંનો ત્યાગ કરીને અર્થાત્ સંયમ પાલન કરવાથી સાધક ઈચ્છિત રૂપને ધારણ કરી શકે અથવા ઈચ્છિત અવસ્થાઓને પ્રાપ્ત કરી શકે છે.

૬ થાવરં જંગમં ચેવ, ધણં ધણ્ણં ઉવક્ખરં ।
પચ્ચમાણસ્સ કમ્મેહિં, ણાલં દુક્ખાઉ મોયણે ॥૬॥

શબ્દાર્થ :- થાવરં = સ્થાવર મિલકત સંપત્તિ, જંગમં = ચલ સંપત્તિ, ધણં = ધન, ધણ્ણં = ધાન્ય, ઉવક્ખરં = ઘરનાં ઉપકરણો, કમ્મેહિં = પોતાનાં કર્મોથી, પચ્ચમાણસ્સ = દુઃખ ભોગવતાં પ્રાણીને, દુક્ખાઉ = દુઃખથી, મોયણે = છોડાવવામાં, ણાલં = સમર્થ નથી.

ભાવાર્થ :- પોતાનાં દુષ્કર્મોથી દુઃખિત જીવને સ્થાવર અને જંગમ સંપત્તિ, ધન, ધાન્ય, ઘરવખરી વગેરે કોઈ પણ પદાર્થો દુઃખથી મુક્ત કરવા સમર્થ નથી.

૭ અજ્જત્થં સવ્વઓ સવ્વં, દિસ્સ પાણે પિયાઉએ ।
ણ હણે પાણિણો પાણે, ભયવેરાઓ ઉવરએ ॥૭॥

શબ્દાર્થ :- સવ્વઓ = સર્વ પ્રકારના, સવ્વં = સર્વ જીવોના, સમસ્ત પ્રાણીઓના, અજ્જત્થં = ભાવોને, પરિણામોને, અવસ્થાઓને, દિસ્સ = જુઓ કે તે દરેક, પાણે = પ્રાણીને, પિયાઉએ = પોતાનું જીવન પ્રિય છે, ભયવેરાઓ = ભય અને વેરથી, ઉવરએ = નિવૃત્ત બને, પાણિણો = પ્રાણીઓના, પાણે = પ્રાણોનો, હણે = ઘાત, ણ = ન કરે.

ભાવાર્થ :- સર્વ પ્રાણીઓની બધી અવસ્થાઓ પોતાનાં કર્મ અનુસાર જ હોય છે. પોતાનું જીવન બધાંને પ્રિય હોય છે. આ રીતે, જાણીને સાધક કોઈ પણ પ્રાણીની હિંસા ન કરે, ન કરાવે તથા તે હિંસાથી ઉત્પન્ન થતાં ભય અને વૈરભારથી નિવૃત્ત બને.

૮ આયાણં ણરયં દિસ્સ, ણાયએજ્જ તણામવિ ।
દોગુંછી અપ્પણો પાએ, દિણ્ણં ભુંજેજ્જ ભોયણં ॥૮॥

શબ્દાર્થ :- આયાણં = હિંસાદિ પાપોને, ણરયં = નરકનું કારણ, દિસ્સ = જાણીને, તણામવિ =

થોડુંક પણ, જાયણ્જ = પાપનું આચરણ ન કરે, દોગુંછી = પાપની ઘૃણા કરનાર, પાપથી દૂર રહેનાર, આત્માર્થી પુરુષ, અપ્પણો = પોતાના, પાણ = પાત્રમાં, દિણ્ણં = ગૃહસ્થ દ્વારા અપાયેલું, ભોયણં = ભોજન, ભુંજેજ્જ = ખાય.

ભાવાર્થ :- ધનધાન્યાદિનો પરિગ્રહ નરક ગતિમાં લઈ જનાર છે, એમ જાણીને મુનિ તૃણમાત્ર પરિગ્રહ ન કરે. પરિગ્રહથી સદા દૂર રહેનાર અથવા સમસ્ત પાપોથી દૂર રહેનાર મુનિ ગૃહસ્થો દ્વારા પોતાના પાત્રમાં આપેલું જ ભોજન કરે.

વિવેચન :-

પાસ જાણપહે :- જાતિપથ = ચોર્યાસી લાખ જીવયોનિઓને પાસ એટલે જુઓ, જાણો, તેના સ્વરૂપને સમજો અને તે યોનિઓમાં જવાનાં કારણોને જાણો, સમજો.

સમિયદંસણે :- જેનું મિથ્યાદર્શન શાંત થયું છે, જેને સમ્યગ્દર્શન પ્રાપ્ત થયું છે અર્થાત્ સમ્યગ્દષ્ટિ સંપન્ન સાધક.

ગેહિં સિણેહં ચ :- ગૃહ્ણિ = દ્રવ્ય, ગાય, ભેંસ, બકરી, ઘેટાં, ધન, ધાન્યાદિ પ્રાપ્ત સામગ્રીમાં આસક્તિ. સ્નેહ = સગાંસંબંધી અને પરિવાર પ્રત્યે મમત્વ.

કામરૂવી :- ઈચ્છિત્ રૂપ કે ઈચ્છિત અવસ્થા પ્રાપ્ત કરવી અથવા વૈક્રિયલબ્ધિ સંપન્ન બનવું, દેવ બનવું.

થાવરં જંગમં :- સ્થાવરનો અર્થ છે અચલ સંપત્તિ—ઘર, ઉદ્યાન આદિ સાધન તથા જંગમનો અર્થ છે ચલસંપત્તિ—પુત્ર, મિત્ર, નોકર આદિ, પૂર્વાશ્રમનાં સ્નેહીજન. ધન સંપત્તિ માટે ગાથામાં બીજા શબ્દો છે તે ચલ સંપત્તિમાં ગણાય છે.

અપ્પણો પાણ દિણ્ણં :- સૂત્રોક્ત શબ્દો અપરિગ્રહી મુનિની આહારવિધિ દર્શાવે છે. સાધુ ગૃહસ્થો દ્વારા દેવાયેલો આહાર કરે પરંતુ ગૃહસ્થનાં વાસણમાં ભોજન ન કરે, અદત્ત પણ ગ્રહણ ન કરે અને આહારનો સંગ્રહ પણ ન કરે.

આ સાત ગાથાઓમાં અવિદ્યાનાં વિવિધરૂપો બતાવ્યાં છે અને સમ્યગ્દષ્ટિ સાધકને સ્વયં સમીક્ષા કરી અવિદ્યાથી સર્વથા દૂર રહેવાનો ઉપદેશ આપ્યો છે.

૯

**इहमेगे उ मण्णंति, अपच्चक्खाय पावगं ।
आयरियं विदित्ताणं, सव्व दुक्खा विमुच्चइ ॥९॥**

શબ્દાર્થ :- इहं = અહીં મુક્તિ માર્ગના વિષયમાં, આ સંસારમાં, एगे-उ = કેટલા ય લોકો, मण्णंति = માને છે કે, पावगं = પાપનો, अपच्चक्खाय = ત્યાગ કર્યા વિના, आयरियं = આચાર્યને, आर्य तत्त्वने, ज्ञानीनी वातोने, विदित्ताणं = જાણીને આ આત્મા, सव्वदुक्खा = સર્વ દુઃખોથી,

વિમુચ્ચઈ = છૂટી જાય છે.

ભાવાર્થ :- આ સંસારમાં કેટલાક લોકો એમ જ માને છે કે પાપનાં પ્રત્યાખ્યાન કર્યા વિના જ આર્ય તત્ત્વને જાણી લે અને સ્વીકારી લે, તો પણ સર્વ દુઃખથી મુક્ત થઈ શકે છે.

૧૦   **ભળંતા અકરેંતા ય, બંધ મોક્ષપદ્મિણિણો ।**
વાયા વિરિયમિત્તેણ, સમાસાર્સતિ અપ્પયં ॥૧૦॥

શબ્દાર્થ :- **બંધમોક્ષપદ્મિણિણો** = બંધ અને મોક્ષ વગેરે તત્ત્વોને માનનારા, **ભળંતા** = ઉપદેશની વાતો જ કરે, **ય** = પરંતુ, **અકરેંતા** = આચરણ કંઈ કરતાં નથી, **વાયાવિરિય મિત્તેણ** = માત્ર વચનના આડંબરથી વચન શક્તિથી જ, **અપ્પયં** = પોતાને, **સમાસાર્સતિ** = ધર્મી હોવાનું આશ્વાસન આપે છે.

ભાવાર્થ :- જે લોકો બંધ અને મોક્ષ વગેરે તત્ત્વને માનીને ઉપદેશની ઘણી વાતો કરે પરંતુ તે મુજબ આચરણ કે ત્યાગ-પ્રત્યાખ્યાન કંઈ જ કરતા નથી, તેવા લોકો કેવળ વાચાબળથી કે માત્ર વચનના આડંબરથી પોતાના આત્માને ધર્મી હોવાનું ખોટું આશ્વાસન આપે છે, સંતોષ માને છે.

૧૧   **ણ ચિત્તા તાયએ ભાસા, કુઓ વિજ્જાણુસાસણં ।**
વિસણ્ણા પાવકમ્મેહિં, બાલા પંડિયમાણિણો ॥૧૧॥

શબ્દાર્થ :- **ચિત્તા ભાસા**= અનેક પ્રકારની ભાષાઓ, વિવિધ વચન, **ણ તાયએ** = આત્માની પાપોથી રક્ષા નથી કરતા, **વિજ્જાણુસાસણં** = મંત્રાદિ વિદ્યાની શિક્ષા પણ, **કુઓ** = કેવી રીતે રક્ષા કરી શકશે ? અર્થાત્ નહીં કરી શકે, **બાલા** = તે અજ્ઞાની પ્રાણી, **પંડિયમાણિણો** = પોતાને પંડિત માનતો, **પાવકમ્મેહિં** = પાપાચરણોથી, **વિસણ્ણા** = સંસારમાં ફસાય જાય છે, દુઃખી થાય છે.

ભાવાર્થ :- ધર્માચરણ વિના વિવિધ પ્રકારની ભાષાઓ દુઃખોથી મનુષ્યની રક્ષા નથી કરતી, તો વ્યાકરણ, ન્યાય, મીમાંસા, મંત્રવિદ્યા આદિ અનેક વિદ્યાઓનું જ્ઞાન પણ કેવી રીતે રક્ષણ કરી શકશે અર્થાત્ ન જ કરી શકે તો પણ અજ્ઞાની પ્રાણી આ જ્ઞાનથી પોતાને પંડિત માની પાપકર્મનાં આચરણોથી સંસારમાં ફસાઈ જાય છે, દુઃખી થાય છે.

વિવેચન :-

અવિદ્યાજનિત અવસ્થાઓ : (૧) એકાંત જ્ઞાનથી જ મોક્ષ થઈ શકે છે. પાપના ત્યાગની કશી ય આવશ્યકતા નથી. (૨) બંધ અને મોક્ષની વાતો જ કરી, વિલાસથી સંતોષ માને પણ કરે કંઈ જ નહીં. (૩) આચરણની અપેક્ષાએ તે બાલ હોવા છતાં ભાષાજ્ઞાન માત્રથી પોતાને પંડિત માને. (૪) પાપના ત્યાગનું મહત્વ સમજ્યા વિના તે પાપ કાર્યો કરવામાં જ મશગૂલ રહે.

પંચવિંશતિતત્ત્વજ્ઞો, યત્રકુત્રાશ્રમે રતઃ ।

શિખી મુળ્કી જટી વાડપિ, મુચ્યતે નાત્ર સંશયઃ ॥ સાંખ્યતત્ત્વ કૌમુદી

શિખાધારી, મુંડિતમસ્તક, જટાધારી હોય અથવા જે કોઈ પણ આશ્રમમાં રહેનાર વ્યક્તિ હોય તે માત્ર ૨૫ તત્ત્વોનો જ્ઞાતા થઈ જાય તો નિઃસંદેહ તેની મુક્તિ થઈ જાય છે.

આચાર્ય :- (૧) આચાર્યને કે આચાર્યને (૨) પોતપોતાના મતમાં કરાતાં અનુષ્ઠાનોને (૩) આચાર્ય કથિત તત્ત્વોને.

અપ્રમત રહેવાની પ્રેરણા :-

૧૨ જે કેઈ સરીરે સત્તા, વણ્ણે રૂવે ય સવ્વસો ।
મણસા કાયવક્કેણં, સવ્વે તે દુક્ખસંભવા ॥૧૨॥

શબ્દાર્થ :- કેઈ = કોઈ અજ્ઞાની જીવ, સરીરે = શરીરમાં, વણ્ણે = ગોર વર્ણમાં, રૂવે = સુંદર રૂપમાં, સવ્વસો = બધી રીતે, મણસા = મન, કાય-વક્કેણં = કાયા અને વચનથી, સત્તા = આસક્ત છે, દુક્ખસંભવા = દુઃખના ભાગી છે, દુઃખ ઉત્પન્ન કરનાર છે, ભોગવનાર છે.

ભાવાર્થ :- સંસારનાં જે પ્રાણીઓ મન, વચન અને કાયાથી શરીર પ્રત્યે આસક્ત રહે છે, સમસ્ત વર્ણ અને રૂપ વગેરે વિષયોમાં આસક્ત બને છે, તે બધાં પોતાને માટે દુઃખ ઉત્પન્ન કરે છે.

૧૩ આવણ્ણા દીહમદ્ધાણં, સંસારમ્મિ અણંતણં ।
તમ્હા સવ્વદિસં પસ્સ, અપ્પમત્તો પરિવ્વણં ॥૧૩॥

શબ્દાર્થ :- અણંતણં = અંત રહિત, સંસારમ્મિ = આ સંસારમાં, દીહં = લાંબા, અદ્ધાણં = જન્મ મરણના માર્ગને, આવણ્ણા = પામીને, તમ્હા = માટે, આ જાણીને, સવ્વદિસં = સમસ્ત સંસારની દશાઓને, પસ્સ = જાણી, સમજી, અપ્પમત્તો = પ્રમાદનો ત્યાગ કરી, અપ્રમત્ત ભાવમાં, પરિવ્વણં = વિચરણ કરવું જોઈએ.

ભાવાર્થ :- તે જીવ આ અનંત સંસારમાં વિવિધ ભવભ્રમણરૂપ લાંબો માર્ગ પ્રાપ્ત કરીને તેમાં ભ્રમણ કર્યા જ કરે છે, તેથી સાધકે સંસારના જીવોની બધી દશાઓને અથવા જીવોનાં જન્મ મરણનાં સ્થાનોને જાણીને, સમજીને કોઈ પણ જીવની વિરાધના ન થઈ જાય, તે રીતે અપ્રમત્ત બની વિચરણ કરવું જોઈએ.

૧૪ બહિયા ઉઢ્ઢુમાદાય, ણાવકંખે કયાઈ વિ ।
પુવ્વકમ્મ ખયટ્ઠાણ, ઇમં દેહં સમુદ્ધરે ॥૧૪॥

શબ્દાર્થ :- બહિયા = સંસારથી બહાર, સંસારનો ત્યાગ, ઉઢ્ઢું = સર્વથી ઉર્ધ્વ સ્થાનને મોક્ષને, સર્વોચ્ચ સંયમને, આદાય = ગ્રહણ કરી, પોતાનો ઉદ્દેશ બનાવી, કયાઈ વિ = ક્યાં ય પણ, ણાવકંખે

= વિષયાદિની ઈચ્છા ન કરે, **ઇમં** = આ, **દેહં** = શરીરને પણ, **પુવ્વકમ્મ** = પૂર્વકૃત કર્મના, **ખયટ્ટા** = ક્ષય માટે, **સમુદ્ધરે** = યોગ્ય આહારાદિથી ધારણ કરે.

ભાવાર્થ :- મુમુક્ષુ સાધક સંસારથી બહાર નીકળી અર્થાત્ સંસારનો ત્યાગ કરી સર્વોચ્ચ સંયમનો સ્વીકાર કરી ક્યારેય અસંયમ- ઈન્દ્રિય વિષયોની આકાંક્ષા ન કરે પરંતુ માત્ર પૂર્વકૃત કર્મોનો ક્ષય કરવા માટે જ આહાર આદિથી આ દેહને ધારણ કરે.

૧૫ વિવિચ્ચ કમ્મુણો હેઠં, કાલકંખી પરિવ્વણે ।
માયં પિંડસ્સ પાણસ્સ, કહં લક્કુણ ભક્ખણે ॥૧૫॥

શબ્દાર્થ :- **કમ્મુણો** = કર્મના, **હેઠં** = હેતુ, કારણોને, મિથ્યાત્વ વગેરેને, **વિવિચ્ચ** = દૂર કરીને, **કાલકંખી** = પંડિતમરણની આકાંક્ષા રાખી, જીવન પર્યંત, **પરિવ્વણે** = તપ સંયમમાં વિચરણ કરે, **કહં** = ગૃહસ્થો દ્વારા, પોતાને માટે બનાવેલો, **પિંડસ્સ** = સંયમ યોગ્ય આહાર, **પાણસ્સ** = પાણી, **માયં** = યોગ્ય માત્રામાં, **લક્કુણ** = ગૃહસ્થો પાસેથી મેળવીને, **ભક્ખણે** = વાપરે.

ભાવાર્થ :- સાધક કર્મબંધના હેતુઓને અર્થાત્ મિથ્યાત્વ વગેરે કારણોને આત્માથી દૂર કરી, જીવન પર્યંત સંયમમાં વિચરણ કરે અને ગૃહસ્થ દ્વારા પોતાના માટે તૈયાર કરેલાં આહારપાણીમાંથી ઉચિત પ્રમાણમાં ગ્રહણ કરીને સંયમ નિર્વાહ માટે તેનું સેવન કરે.

૧૬ સણિહિં ચ ણ કુવ્વિજ્જા, લેવમાયાણે સંજણે ।
પક્ખીપત્તં સમાદાય, ણિરવેક્ખો પરિવ્વણે ॥૧૬॥

શબ્દાર્થ :- **સંજણે** = સાધુ, **લેવમાયાણે** = લેશમાત્ર પણ, **સણિહિં** = આહારાદિનો સંગ્રહ, **ણ કુવ્વિજ્જા** = ન કરે, **પક્ખી** = જેમ પક્ષી, **પત્તં** = પાંખોને, **સમાદાય** = લઈને, **ણિરવેક્ખો** = નિરપેક્ષ થઈને, આસક્તિ રહિત થઈને, મમત્વ કે પરિગ્રહ રહિત થઈને, **પરિવ્વણે** = સંયમમાં વિચરે.

ભાવાર્થ :- સંયમી સાધુ લેશમાત્ર પણ આહારાદિનો સંગ્રહ ન કરે. જેમ પક્ષી પોતાની પાંખોને સાથે લઈને અર્થાત્ બીજું કંઈ લીધા વિના જ ઊડી જાય છે, તેમ મુનિ પોતાનાં ઉપકરણો સિવાયની બધી વસ્તુઓથી કે તેના મમત્વથી નિરપેક્ષ થઈને સંયમમાં વિચરણ કરે.

૧૭ એસણાસમિઓ લજ્જૂ, ગામે અણિયઓ ચરે ।
અપ્પમત્તો પમત્તેહિં, પિંડવાયં ગવેસણે ॥૧૭॥

શબ્દાર્થ :- **લજ્જૂ** = લજ્જાવંત સંયમી સાધુ, **એસણાસમિઓ** = એષણ સમિતિનું પાલન કરતો, **ગામે** = ગામમાં, **અણિયઓ** = અનિયત વૃત્તિવાળો થઈને, નિયતવાસ ન કરીને, **ચરે** = વિચરે અને, **અપ્પમત્તો** = પ્રમાદ રહિત થઈને, **પમત્તેહિં** = ગૃહસ્થોનાં ઘરેથી, **પિંડવાયં** = ભિક્ષાની, **ગવેસણે** = યાચના કરે.

ભાવાર્થ :- એષણા સમિતિના પાલનમાં તત્પર લજ્જાવંત સંયમી સાધુ ગામ વગેરેમાં અનિયત વૃત્તિવાળો થઈને વિચરણ કરે. અર્થાત્ કોઈ પણ જગ્યાએ નિયતવાસ ન કરે. અપ્રમત્તભાવે સંયમનું પાલન કરતાં ગૃહસ્થો પાસેથી નિર્દોષ ભિક્ષાની ગવેષણા કરે.

વિવેચન :-

સવ્વદિસં :- અહીં દિશા શબ્દથી ૧૮ ભાવ દિશાઓનું ગ્રહણ કર્યું છે. (૧) પૃથ્વીકાય (૨) અપ્કાય (૩) તેજસૂકાય (૪) વાયુકાય (૫) અગ્રભીજ (૬) મૂળભીજ (૭) પર્વભીજ (૮) સ્કંધભીજ (૯) દ્વીન્દ્રિય (૧૦) ત્રીન્દ્રિય (૧૧) ચતુરિન્દ્રિય (૧૨) તિર્યંચ પંચેન્દ્રિય (૧૩) સમૂચ્છિમ (૧૪) કર્મભૂમિજ (૧૫) અકર્મભૂમિજ (૧૬) અન્તર્દ્વીપજ (૧૭) નારક (૧૮) દેવ.

કાલકંચી :- જ્યાં સુધી આયુષ્ય છે ત્યાં સુધી અર્થાત્ આજીવન પંડિતમરણની ઈચ્છા, ભાવના રાખીને.

પિંડસ્સ પાણસ્સ :- (૧) સાધુને માટે ભિક્ષાદાનના પ્રસંગમાં અશન, પાન, ખાદ્ય અને સ્વાદ્ય, એ ચારેય પ્રકારના આહારનો ઉલ્લેખ જોવા મળે છે. આમ 'પિંડ' શબ્દથી અહીં અશન, ખાદ્ય, અને સ્વાદ્ય આ ત્રણેય અને 'પાન' શબ્દથી પાણી ગ્રહણ કરવામાં આવેલ છે.

મન, વચન, કાયાથી શરીરાસક્તિ :- મનથી સતત ચિંતન કરવું કે હું સુંદર, બળવાન, રૂપવાન કેમ બનું? વચનથી – શરીરને પુષ્ટ બનાવતા રસાયણાદિ સંબંધિત પ્રશ્ન કરતા રહેવું તથા કાયાથી – સદા રસાસ્વાદયુક્ત તથા વિગય આદિનું સેવન કરી શરીરને પુષ્ટ કરવાનો પ્રયત્ન કરવો, એ શરીરાસક્તિ છે.

સણિહિં :- ખાદ્ય પદાર્થોને બીજા દિવસ માટે સંગ્રહ કરીને રાખવો તે 'સણિધિ' છે.

પક્ષી પત્તં સમાદાય ણિરવેક્ષો પરિવ્વર :- બે વ્યાખ્યાઓ (૧) ચૂર્ણિ અનુસાર – જેમ પક્ષી આહાર કરી ભવિષ્યમાં આહારની અપેક્ષા રાખ્યા વિના જ પોતાની પાંખો વડે ઉડ્યન કરે છે, એ જ રીતે સાધુ પણ આહાર કરી, આવતી કાલના અન્ન આદિની ઈચ્છાથી રહિત થઈ, પોતાનાં પાત્રો કે ઉપકરણોને જ્યાં જાય ત્યાં સાથે લઈને વિચરે, ક્યાંય પણ રાખે નહીં; સારાંશ એ છે કે પાછળની ચિંતાથી મુક્ત બની, નિરપેક્ષભાવે વિહાર કરે. (૨) બૃહદ્વૃત્તિ અનુસાર – પક્ષી બીજા દિવસ માટે સંગ્રહ નથી કરતું, તે નિરપેક્ષ ભાવે ઊડી જાય છે. તે જ રીતે સાધક નિરપેક્ષ બની અને સંયમ નિર્વાહ માટે પાત્રા લઈને ભિક્ષા માટે ફરે, મધુકરવૃત્તિથી પોતાનો નિર્વાહ કરે, સંગ્રહની અપેક્ષા ન રાખે, ચિંતા ન કરે.

પ્રમાદ ત્યાગની પ્રેરણા :- પ્રસ્તુત ગાથા ૧૧ થી ૧૭ સુધીમાં નિમ્નોક્ત પ્રમાદથી બચવાનો નિર્દેશ કર્યો છે. (૧) શરીર અને તેનાં રૂપરંગ આદિ વિષયોમાં મન, વચન, કાયાથી આસક્ત ન બને. શરીરસક્તિથી મનુષ્ય અનેક પાપકર્મ કરે છે અને વિવિધ યોનિઓમાં પરિભ્રમણ કરે છે. શરીરની આસક્તિ પણ પ્રમાદ છે, એ લક્ષ્યમાં રાખી સદા અપ્રમત્ત રહે. (૨) દેહાસક્તિથી દૂર રહી સાધકે મોક્ષ કે આત્મલક્ષી બની

રહેવું જોઈએ, કારણકે આસક્તિ પ્રમાદનું કારણ છે. (૩) મિથ્યાત્વાદિ કર્મ બંધનોનાં કારણોથી દૂર રહે. (૪) સંયમયાત્રાના નિર્વાહ અર્થે આવશ્યકતા અનુસાર ઉચિત માત્રામાં જ આહાર ગ્રહણ કરે, સેવન કરે, અનાવશ્યક કે અધિક માત્રામાં આહારનું ગ્રહણ કે સેવન કરવું, એ પણ પ્રમાદ છે. (૫) કોઈ પણ પદાર્થ સંગ્રહ કરીને રાખવો, એ પણ પ્રમાદ છે માટે લેશમાત્ર પણ સંગ્રહ કરે નહીં, પક્ષીની સમાન નિષ્પરિગ્રહી રહે. (૬) ગ્રામ, નગર આદિમાં અપ્રતિબદ્ધ રહી વિહાર કરે. (૭) સંયમ મર્યાદાને નિર્લજ્જ થઈ તોડવી, એ પણ પ્રમાદ છે, તેથી સાધુ લજ્જાવાન રહી અપ્રમત્ત બની સંયમમાં વિચરણ કરે.

ભગવાન મહાવીર :-

૧૮ એવં સે ઉદાહુ અણુત્તરણાણી અણુત્તરદંસી, અણુત્તરણાણદંસણધરે।
અરહા ણાયપુત્તે, ભગવં વેસાલિણે વિયાહિણે ॥૧૮॥

-ત્તિ બેમિ ।

શબ્દાર્થ :- અણુત્તરણાણી = અનુત્તરજ્ઞાની, સર્વજ્ઞ, અણુત્તરદંસી = અનુત્તર દર્શનવાળા, સર્વદર્શી, અણુત્તરણાણદંસણધરે = અનુત્તર જ્ઞાન અને દર્શનના ધારક, વેસાલિણે = વિશાળ તીર્થના નાયક, વૈશાલિક, વિયાહિણે = વિખ્યાત હતા, દેવ અને મનુષ્યોની પરિષદના વ્યાખ્યાતા, સે = તે, અરહા = અરિહંત, ણાયપુત્તે = જ્ઞાતપુત્ર, ભગવં = શ્રમણ ભગવાન મહાવીરે, એવં = આ રીતે, ઉદાહુ = ફરમાવ્યું છે.

ભાવાર્થ :- આ ઉપદેશ સર્વજ્ઞ, સર્વજ્ઞ, સર્વદર્શી, અનુત્તરજ્ઞાન-દર્શનના ધારક, અર્હત્ જ્ઞાતપુત્ર, વૈશાલિક રૂપમાં વિખ્યાત શ્રમણ ભગવાન મહાવીરે ફરમાવ્યો છે.

- એમ ભગવને કહ્યું છે.

વિવેચન :-

અરહા :- (૧) અર્હન્ - ત્રિલોક પૂજ્ય, ઈન્દ્રાદિ દ્વારા પૂજનીય, (૨) 'રહ' નો અર્થ છે - ગુપ્ત, છૂપાયેલું, તેથી 'અરહ' નો અર્થ થાય છે કે જેનાથી કોઈ પણ વાત ગુપ્ત કે છૂપી નથી અર્થાત્ સર્વજ્ઞ.

ણાયપુત્તે (જ્ઞાતપુત્ર) :- (૧) જ્ઞાત-ઉદાર ક્ષત્રિયના પુત્ર (૨) જ્ઞાતવંશીય ક્ષત્રિય પુત્ર (૩) જ્ઞાતપ્રસિદ્ધ સિદ્ધાર્થ ક્ષત્રિયના પુત્ર.

વેસાલિણે :- (૧) વૈશાલીય :- જેના વિશાળ ગુણ હોય (૨) વૈશાલિય :- વિશાળ ઈક્વાકુ કુળમાં ઉત્પન્ન થયેલ (૩) વૈશાલિક :- જેના શિષ્ય, જેનું શાસન કે યશ આદિ ગુણ વિશાળ હોય તે વૈશાલિક (૪) વૈશાલી :- વૈશાલી જેની માતા છે તેનો પુત્ર વૈશાલિક (૫) વિશાલિક :- જેનું પ્રવચન વિશાળ હોય તે.

ઉપસંહાર :- જૈન દર્શન જ્ઞાન અને ક્રિયા (વર્તન)નું સાહચર્ય સ્વીકારે છે. અજ્ઞાન એ સંસારનું મૂળ છે, તેને દૂર કરવા પ્રબળ પુરુષાર્થ આવશ્યક છે. કેમ કે જન્મોજન્મથી વારસામાં મળેલાં અને જીવનાં અણુએ અણુના સંસ્કારમાં જડાયેલાં અજ્ઞાનને દૂર કરવા કઠિનમાં કઠિન તપશ્ચર્યાઓ કરવી પડે છે. ધન, પરિવાર આદિનો મોહ છૂટવો તે પણ અત્યંત કઠિન છે. માત્ર વેશ પરિવર્તનથી આત્મવિકાસ થઈ શકતો નથી. વેશ પરિવર્તનની સાથે હૃદયનું પરિવર્તન થવું પણ જરૂરી છે. તેના દ્વારા જ સાચી નિર્ગ્રંથીયતાની પ્રાપ્તિ થાય છે.

સાતમું અધ્યયન

પરિચય :

આ અધ્યયનના પ્રારંભમાં દર્શાવેલા ઉરભ્ર-એલક (બોકડા)ના દષ્ટાંતના આધારે પ્રસ્તુત અધ્યયનનું નામ ઉરભ્રીય છે. સમવાયાંગ સૂત્રમાં આ અધ્યયનનું નામ 'એલકીય' કહ્યું છે. મૂળપાઠમાં 'એલય' શબ્દનો પ્રયોગ થયો છે, આથી 'ઉરભ્ર' અને 'એલકીય' બંને પર્યાયવાચી શબ્દ પ્રતીત થાય છે.

શ્રમણ સંસ્કૃતિનો મૂળાધાર કામભોગો તરફની અનાસક્તિ છે. જે વ્યક્તિ કામભોગો કે પાંચ ઈન્દ્રિયના વિષયોમાં આસક્ત બને છે, તે વિષયવાસનાનાં ક્ષણિક સુખો પાછળ તેનાં પરિણામમાં છુપાયેલાં મહા દુઃખોનો વિચાર કરતી નથી, માત્ર વર્તમાનદર્શી બનીને મનુષ્યજન્મરૂપી મૂળ ધનને ગુમાવે છે અને સાથોસાથ માનવ જન્મના પુરુષાર્થ દ્વારા પ્રાપ્ત થનાર લાભોને પણ ગુમાવે છે. હિંસાદિ પાપકર્મોમાં તલ્લીન જીવો નરક અને તિર્યંચ ગતિના મહેમાન બની જાય છે. જે દીર્ઘદષ્ટા છે તે ક્ષણિક વિષય સુખોમાં આસક્ત થતાં નથી. તે અણુવ્રત કે મહાવ્રતોનું પાલન કરે છે; સંયમ, નિયમ, તપ આદિમાં પ્રયત્નશીલ થાય છે, પરીષદાદિને સહન કરે છે, તે દેવગતિને મેળવે છે. તેઓ મનુષ્યભવને સાર્થક કરવો, એ જ કર્તવ્ય માને છે. આવાં ગહન તત્ત્વોને સમજાવવાં માટે આ અધ્યયનમાં ચાર દષ્ટાંતો આપ્યાં છે.

૧. **બકરાનું દષ્ટાંત :-** એક ધનવાન પોતાના એક બકરાના બચ્ચાને સારો તાજો, લીલો ચારો બવરાવતો હતો. બકરો હુષ્ટપુષ્ટ થતો જતો હતો. આ ધનવાન પાસે એક ગાય અને વાછરડું હતું. ગાય વાછરડાને તે સૂકું ઘાસ આપતો હતો. વાછરડો આ બધું જોયા કરતો હતો. તેણે પોતાની માતા પાસે આ વાતની ફરિયાદ કરી - મા ! આ શેઠ, બકરાના બચ્ચાને કેવો સારો ચારો ખાવા આપે છે. તને તો સૂકું ઘાસ જ આપે છે, એમ કેમ છે ? વળી મને પણ સારી રીતે રાખતો નથી, મને તો જ્યાં ત્યાંથી કચરાવાળું સૂકું ઘાસ નાંખી જાય છે. ગાયે વાછરડાને સમજાવ્યો- બેટા ! માલિક આ બકરાને સારો ખોરાક આપે છે, કારણ કે બકરાનું મૃત્યુ બહુ નજીકમાં છે. થોડા દિવસમાં શું થશે, તે તું જોજે. આપણે સૂકું ઘાસ ખાઈએ છીએ તેથી દીર્ઘજીવી છીએ. થોડા દિવસ પછી વાછરડાએ ભયાનક દશ્ય જોયું, ભયથી કાંપી ઊઠ્યો. મા પાસે આવીને કહેવા લાગ્યો - મા ! આજે તો શેઠે મહેમાનના સ્વાગત માટે બકરાને કાપી નાંખ્યો, શું મને પણ એમ કાપી નાંખશે ? માએ ઉત્તર આપ્યો - નહીં બેટા ! જે સ્વાદમાં લુબ્ધ બને છે, તેને આવું ફળ ભોગવવું પડે છે. જે સૂકું ઘાસ ખાય છે, જે સૂકા ઘાસ પર જીવે, છે તેને આવું દુઃખ ભોગવવું પડતું નથી.

આમ જે જીવો મનોજ્ઞ વિષયસુખોમાં આસક્ત બની હિંસા, અસત્ય, ચોરી, લૂંટફાટ, દગો, સ્ત્રી તથા અન્ય વિષયોમાં ગૃહિ, મહારંભ, મહાપરિગ્રહ, સુરા – માંસ સેવન કે પરસ્ત્રીગમન કરે છે, પોતાના શરીરને હૃષ્ટપુષ્ટ બનાવવામાં મસ્ત રહે છે, તેની દશા તે બકરા જેવી થાય છે. કામભોગાસક્ત અંતિમ સમયમાં પશ્ચાત્તાપકારિણી અને ઘોર કર્મબંધના કારણે નરક જેવી દુર્ગતિમાં લઈ જનારી હોય છે.

૨. કાકિણીનું દષ્ટાંત :- એક ભિખારીએ માંગી માંગીને ખૂબ જ મુશ્કેલીથી એક હજાર કાર્ષાપણ (૨૦ કાકિણીનો એક કાર્ષાપણ થાય) ભેગા કર્યા. તે પોતાને ગામ જઈ રહ્યો હતો. રસ્તામાં ખાવા પીવા માટે તેણે એક કાર્ષાપણ-સુવર્ણમુદ્રાની કાકિણીઓ કરાવી સાથે રાખી લીધી. તેમાંથી તે ખર્ચ કરતો જતો હતો. જ્યારે તેની પાસે તેમાંથી એક કાકિણી શેષ રહી, ત્યારે આગળ ચાલતા એક સ્થાને તે કાકિણી ભૂલી ગયો. થોડે દૂર જતાં, રસ્તામાં યાદ આવ્યું, ભૂલી ગયેલી કાકિણી લેવા તે પાછો ફર્યો. તે વખતે સુવર્ણમુદ્રાની થેલીને ક્યાંક છુપાવીને ગયો. ત્યાં તેને કાકિણી મળી નહીં, તેથી નિરાશ થયો. નિરાશ થઈને પાછો ફર્યો, ત્યાં સુધીમાં સોનામહોરોની થેલી પણ કોઈ વ્યક્તિ લઈને ભાગી ગયો. આમ તે લૂંટાઈ ગયો. તેથી તેને ખૂબ પશ્ચાત્તાપ થયો. આમ જે અલ્પસુખ માટે દિવ્ય સુખોને છોડી દે છે, તે ભિખારીની જેમ અંતે બહુ દુઃખી થાય છે.

૩. રાજાનું દષ્ટાંત :- એક વૈદ્યરાજે રોગના કારણે રાજાને કેરી ખાવાની મનાઈ કરી હતી. એક દિવસ રાજા મંત્રી સાથે જંગલમાં ગયો. ત્યાં તે આંબા ઉપર પાકેલી મીઠી કેરીઓ જોઈ લલચાઈ ગયો. રાજાએ વૈદ્યરાજની સૂચના ભૂલીને મંત્રીના રોકવા છતાં સ્વાદ લોલુપતાવશ કેરી ખાધી. રાજાને માટે કેરી અપથ્ય હતી, તેથી ત્યાં જ તેનું મૃત્યુ થયું. આવા ક્ષણિક સ્વાદ-સુખને માટે રાજાએ પોતાનું અમૂલ્ય જીવન નષ્ટ કર્યું.

આ રીતે જે માનવ અલ્પ સુખો માટે માનવીય કામભોગોમાં આસક્ત બની જાય છે, તે કાકિણી માટે હજાર સોનામહોરો ગુમાવી દેનાર ભિખારીની જેમ અને આમ્રના સ્વાદ માટે જીવન અને રાજ્યને ગુમાવી દેનાર રાજાની જેમ દીર્ઘકાલીન દિવ્ય સુખને ગુમાવે છે.

૪. ત્રણ વણિક પુત્રોનું રૂપક :- ત્રણ વણિક પુત્રો વ્યાપાર કરવા ગયા. એક પુત્ર ઘંધામાં ખૂબ લક્ષ્મી કમાઈને આવ્યો, બીજો જેમ ગયો હતો મૂળ મૂડી સલામત લઈને પાછો આવ્યો અને ત્રીજો જે મૂડી લઈને ગયો હતો તેને ખોઈને આવ્યો.

એવી જ રીતે મનુષ્યભવને પ્રાપ્ત કરવો, તે મૂળ મુડીની સુરક્ષા છે, દેવગતિને પામવી, તે વિશેષ લાભ છે તથા નરક – તિર્યંચગતિને પ્રાપ્ત કરવી, તે મૂળ મુડીને ગુમાવી દેવા સમાન છે.

અંતિમ ગાથાઓમાં કામભોગોથી અનિવૃત્તિ અને નિવૃત્તિનું પરિણામ તથા બાળ (અજ્ઞાની) ભાવોને છોડી પંડિતભાવોને અપનાવવાનો નિર્દેશ છે.

• સાતમું અધ્યયન •

ઉરબ્રીય

બોક્કડાનું દષ્ટાંત :-

૧

જહાએસં સમુદ્દિસ્સ, કોઈ પોસેજ્જા એલયં ।
ઓયણં જવસં દેજ્જા, પોસેજ્જા વિ સયંગણે ॥૧॥

શબ્દાર્થ :- જહા = જે રીતે, આએસં = અતિથિને, મહેમાનને, સમુદ્દિસ્સ = ઉદ્દેશીને, કોઈ = કોઈ વ્યક્તિ, એલયં = બકરાને અથવા ઘેટાંને, પોસેજ્જા = પાળે છે, પોષણ કરે છે, ઓયણં = ભાત, જવસં = જવ, સયંગણે = આપે છે, પોસેજ્જા વિ = હષ્ટ-પુષ્ટ બનાવે છે.

ભાવાર્થ :- જેમ કોઈ મનુષ્ય પોતાને ત્યાં આવનાર મહેમાનના ભોજનને માટે બકરાનું પોષણ કરે છે. તેને ઘરના આંગણામાં જ રાખી ચોખા, જવ, વગેરે ખવડાવીને હષ્ટ-પુષ્ટ બનાવે છે.

૨

તઓ સે પુટ્ટે પરિવૂઢે, જાયમેએ મહોયરે ।
પીણિએ વિઝલે દેહે, આએસં પરિકંખએ ॥૨॥

શબ્દાર્થ :- તઓ = ત્યાર પછી જ્યારે, સે = તે, પુટ્ટે = હષ્ટ પુષ્ટ, પરિવૂઢે = બળવાન, સમર્થ, જાયમેએ = ચરબીવાળો, મહોયરે = મોટા પેટવાળો, પીણિએ = માંસ ભરેલા સ્થૂલ શરીરવાળો, વિઝલે = મોટા, વિશાળ, દેહે = શરીરવાળો, આએસં = મહેમાન આવે તેની જ, પરિકંખએ = પ્રતીક્ષા કરતો હોય.

ભાવાર્થ :- ચોખા વગેરે ખાઈને તે બકરો હષ્ટપુષ્ટ, બળવાન, જાડો, બહુ મેદવાળો, મોટા પેટવાળો બની જાય છે. હવે તે તૃપ્ત અને મોટા દેહવાળો બકરો જાણે અતિથિની જ પ્રતીક્ષા કરતો હોય છે !

૩

જાવ ણ એઙ્ગ આએસે, તાવ જીવઙ્ગ સે દુહી ।
અહ પત્તમ્મિ આએસે, સીસં છેત્તૂણ ધુંજ્જઙ્ગ ॥૩॥

શબ્દાર્થ :- જાવ = જ્યાં સુધી, આએસે = અતિથિ, ણ એઙ્ગ = નથી આવતો, તાવ = ત્યાં સુધી, સે = તે, જીવઙ્ગ = જીવે છે, અહ = પછી, આએસે = અતિથિના, પત્તમ્મિ = આવવાથી, સીસં = માથું, છે ત્તૂણ = કાપીને, ધુંજ્જઙ્ગ = ખાઈ જાય છે, દુહી = તે દુઃખી પ્રાણી, બિચારો.

ભાવાર્થ :- જ્યાં સુધી તે ઘરમાં અતિથિ ન આવે, ત્યાં સુધી જ તે બિચારો જીવે છે, જ્યારે અતિથિ તેના ઘેર આવે, ત્યારે તેનું માથું કાપીને અર્થાત્ વધ કરીને ભક્ષણ કરવામાં આવે છે.

૪

**જહા સે ખલુ ડરબ્હે, આસાએ સમીહિએ ।
એવં બાલે અહમ્મિટ્ટે, ઈહહ ણરયાડયં ॥૪॥**

શબ્દાર્થ :- જહા = જે રીતે, ખલુ = ચોક્કસ જ, સે = તે પુષ્ટ થયેલો, ડરબ્હે = બકરો, આસાએ = અતિથિને માટે, સમીહિએ = ઈષ્ટ છે, અતિથિના ઉદ્દેશ્યથી રાખેલો છે, એવં = આ જ રીતે, અહમ્મિટ્ટે = અધર્મિષ્ઠ, બાલે = અજ્ઞાની જીવ પણ પાપાયરણ કરીને, ણરયાડયં = નરકાયુની, ઈહહ = ઈચ્છા કરે છે અર્થાત્ નરક ગતિમાં જાય છે.

ભાવાર્થ :- જેમ તે પુષ્ટ બકરો ખરેખર મહેમાનની જ પ્રતીક્ષા કરે છે અર્થાત્ તેની જ રાહ જોવા પૂરતો જીવે છે. તેમ જ અધર્મી કે અજ્ઞાની જીવ પણ વાસ્તવિક રીતે નરકના આયુષ્યની પ્રતીક્ષા કરે છે અર્થાત્ પાપાયરણ કરીને નરકમાં જવાની જ તૈયારી કરે છે.

વિવેચન :-

જવસં :- ચૂર્ણિ અને વૃત્તિમાં આનો અર્થ મગ, અડદ જવ આદિ ધાન્ય કર્યો છે. શબ્દકોષમાં ઘાસ, તૃણ અને ઘઉં આદિ ધાન્યરૂપે અર્થ કર્યો છે.

સયંગણે :- તેના બે રૂપ (૧) સ્વાંગણે-પોતાના ઘરના આંગણમાં (૨) વિષયાંગણે-ઈન્દ્રિયના વિષયોનું પોષણ.

જાયમેએ :- જેની ચરબી વધી ગઈ છે. આ રીતે પુષ્ટ, પરિવૃદ્ધ અને ચરબી વધી જવાથી હૃષ્ટપુષ્ટ થઈ ગયો છે.

આસં :- આદેશ, જેના આવવા પર ઘરના લોકોને તેના આતિથ્ય માટે આદેશ-આજ્ઞા દેવામાં આવે છે, તેને આદેશ કહેવાય છે માટે અતિથિ કે પરોણો આદેશ કહેવાય છે.

દુહી :- ભરપૂર સુખ સાધનોનો ઉપયોગ કરવા છતાં હૃષ્ટપુષ્ટ તે બકરો દેખાવમાં સુખી લાગતો હોવા છતાં ભવિષ્ય ખરાબ હોવાથી દુઃખી છે. જેમ મરનાર કોઈ વ્યક્તિને શણગારવો વસ્તુતઃ તેને દુઃખી કરવારૂપ જ છે. એવી જ રીતે આ બકરાને સારા પદાર્થો ખવડાવવા, પીવડાવવા વગેરે વસ્તુતઃ દુઃખપ્રદ જ છે. આવાં દુઃખી પ્રાણી માટે જ 'બિચારા' શબ્દનો પ્રયોગ પણ કર્યો છે.

આસકિત્તનું પરિણામ :-

૫

**હિંસે બાલે મુસાવાઈ, અદ્ધાણમ્મિ વિલોવએ ।
અણ્ણદત્તહરે તેણે, માઈ કણ્ણહરે સઢે ॥૫॥**

૬ ઇત્થીવિસય ગિદ્ધે ય, મહારંભ-પરિગ્ગહે ।
ભુંજમાણે સુરં મંસં, પરિવૂઢે પરંદમે ॥૬॥

૭ અયકક્કર-ભોઈ ય, તુંદિલ્લે ચિયલોહિએ ।
આઝયં ણરએ કંખે, જહાએસં વ એલએ ॥૭॥

શબ્દાર્થ :- હિંસે = હિંસા કરનારા, મુસાવાઈ = ખોટું બોલનારા, અદ્ધાણમ્મિ = માર્ગમાં, વિલોવએ = લૂંટનારા, અણ્ણદત્તહરે = બીજાની વસ્તુ આપ્યા વિના લેનારા, તેણે = ચોરી કરનાર, માઈ = છળ કપટ કરનાર, કણ્ણહુ હરે = કોની પાસેથી ચોરી કરું? એ રીતે દુષ્ટ વ્યવહારવાળા, સઢે = બીજાને છેતરનાર, દગ્ગાબાજ, ધૂતારો.

ઇત્થીવિસય ગિદ્ધે ય = સ્ત્રી અને વિષયોમાં આસક્ત, મહારંભ પરિગ્ગહે = મોટા આરંભ અને પરિગ્રહવાળા, સુરં = મદિરા, મંસં = માંસ, ભુંજમાણે = સેવન કરનાર, પરિવૂઢે = પુષ્ટ શરીરવાળા, પરં = બીજાનું, દમે = દમન કરનાર.

અયકક્કર ભોઈ = બકરાનું શેકેલું માંસ ખાનાર, ચિયલોહિએ = વધારે લોહીવાળા, તુંદિલે (તુંદિલ્લે) = વધેલા પેટવાળા, ણરએ આઝયં = નરકના આયુષ્યની, કંખે = ઈચ્છા કરે છે, એલએ = બકરાના પુષ્ટ થવા પર તેના સ્વામી, આએસં = અતિથિની રાહ જુએ છે.

ભાવાર્થ :- હિંસક, અજ્ઞાની, જૂઠું બોલનાર, માર્ગમાં લૂંટ કરનાર, બીજાની ન દીધેલી વસ્તુને વચ્ચેથી ઝૂંટવી લેનાર, સદાય ક્યાંથી ચોરી કરું? એવું જ ચિંતન કરનાર, બીજાને છેતરનાર.

સ્ત્રી અને રૂપાદિ વિષયોમાં આસક્ત, મહારંભી, મહાપરિગ્રહી, દારુ અને માંસનો ભક્ષક, હૃષ્ટપુષ્ટ શરીરવાળો, બીજાને પીડા આપનાર કે બીજાનું દમન કરનાર,

બકરાનું શેકેલું માંસ 'કર...કર...' અવાજ કરી ખાનારો, મોટી ફાંદવાળો તથા ઘણા લોહીવાળો વ્યક્તિ અધર્મીજીવ, નરકના આયુષ્યની આકાંક્ષા કરે છે, જેમ બકરાનો સ્વામી અતિથિની પ્રતીક્ષા કરે છે, રાહ જુએ છે.

૮ આસણં સયણં જાણં, વિત્તં કામે ય ભુંજિયા ।
દુસ્સાહડં ધણં હિચ્ચા, બહું સંચિણિયા રયં ॥૮॥

૯ તઓ કમ્મગુરૂ જંતૂ, પચ્ચુપ્પણ્ણપરાયણે ।
અયવ્વ આગયાએસે, મરણંતમ્મિ સોયઇ ॥૯॥

શબ્દાર્થ :- આસણં = આસન, સયણં = શય્યા, જાણં = વાહન, વિત્તં = ધન, કામે = પાંચ ઈન્દ્રિયોના વિષય ભોગોને, ભુંજિયા = ભોગવીને, દુસ્સાહડં = દુઃખથી એકઠાં કરેલાં, ધણં = ધનને, હિચ્ચા = ઇચ્છીને અને, બહું = ઘણાં, રયં = કર્મરજને, સંચિણિયા = એકત્રિત કરીને

તઓ = ત્યાર પછી, પચ્ચુપ્પણપરાયણે = વર્તમાનકાળનો જ વિચાર કરનાર, કમ્મગુરુ = કર્મોથી ભારે બની ગયેલા, અયવ્વ = બકરા સમાન, મરણંતમ્મિ = મૃત્યુ સમીપ આવે ત્યારે, સોયઙ્ગ = શોક કરે છે, આગયાએસે = અતિથિના આવવા પર, જંતૂ = પ્રાણી.

ભાવાર્થ :- આસન, શય્યા, વાહન (ગાડી - ઘોડા વગેરે), ધનસંપત્તિ તેમજ કામભોગોને ભોગવીને તે પ્રાણી દુઃખથી મેળવેલા ધનને છોડીને તથા ઘણી કર્મરજને એકઠી કરીને.

કેવળ વર્તમાનકાળનો જ વિચાર કરનારા તથા કર્મોથી ભારે થયેલાં પ્રાણી મૃત્યુકાળે શોક કરે છે, દુઃખી થાય છે, જેમ કે અતિથિના આવવા પર બકરો દુઃખી થાય છે.

૧૦

તઓ આડપરિક્ખીણે, ચુયા દેહ વિહિંસગા ।

આસુરિયં દિસં બાલા, ગચ્છંતિ અવસા તમં ॥૧૦॥

શબ્દાર્થ :- તઓ = પછી, આડપરિક્ખીણે = આયુષ્ય ક્ષીણ થઈ જવા સમયે, વિહિંસગા = હિંસા કરનારા, ચુયા દેહ = શરીરને છોડીને, અવસા = કર્મને વશ થઈને, પરવશ થઈને, તમં = અંધકારવાળા, આસુરિયં દિસ = આસુરી દિશા અર્થાત્ નરક ગતિમાં, ગચ્છંતિ = જાય છે.

ભાવાર્થ :- ત્યાર પછી વિવિધ પ્રકારની હિંસા કરનાર તે અજ્ઞાની જીવ, આયુષ્ય ક્ષીણ થતાં આ દેહને છોડી કર્મને વશ થઈને કે પરવશ થઈને અંધકારમય આસુરી દિશાને પામે છે અર્થાત્ નરકમાં જાય છે.

વિવેચન :-

કળ્હુહરે (કુતોહર) :- 'કોની પાસેથી કે ક્યાંથી દ્રવ્યને પડાવી લઉં?' અથવા 'કોનાં દ્રવ્યની ચોરી કરું?' સદા આ પ્રકારના અશુભ અધ્યવસાયવાળા.

આડયં ણરણ કંચે :- નરકના આયુષ્યની આકાંક્ષા કરે છે અર્થાત્ જેનાથી નરકના આયુષ્યનો બંધ થાય એવા પાપકર્મો કરે છે, નરકમાં જવાની તૈયારી કરે છે.

દુઃસ્સાહહં ધણં :- દુઃખથી પ્રાપ્ત કરેલાં ધનને. તેના ચાર અર્થ થાય છે (૧) સમુદ્ર પાર કરવા આદિ અનેક દુઃખોને સહન કરી એકઠું કરેલું ધન (૨) બીજાને દુઃખી બનાવી સ્વયં ઉપાર્જન કરેલું ધન (૩) દુષ્ટ કાર્ય જુગાર, ચોરી, વ્યભિચારાદિ વડે ઉપાર્જિત કરેલું ધન (૪) દુઃખથી પ્રાપ્ત કરેલું ધન.

હિચ્ચા :- દુઃખથી પ્રાપ્ત કરેલા ધનને છોડીને અર્થાત્ જુગાર આદિ વિવિધ દુર્વ્યસનોમાં ખોઈને.

પચ્ચુપ્પણપરાયણે :- વર્તમાનપરાયણ (૧) ભવિષ્યનો વિચાર કર્યા વિના માત્ર વર્તમાન સુખ માટે જ પ્રવૃત્તિ કરનારા. (૨) જેટલો ઈન્દ્રિયગોચર છે એટલો જ લોક છે, તે સિવાય બીજો લોક નથી, આ પ્રકારે પરલોક નિરપેક્ષ નાસ્તિક મતને માનનારા.

અયવ્વ :- 'અય' - 'અજ' શબ્દના બકરાં, ઘેટાં, પશુ આદિ અનેક અર્થ થાય છે. અહીં પ્રસંગાનુસાર

તેનો અર્થ ઘેટો કે બકરો છે, કેમ કે આ અધ્યયનમાં એલક અને ઉરભ શબ્દ પ્રયુક્ત થયો છે.

આસુરિયં દિસં :- (૧) જ્યાં સૂર્ય ન હોય, એવો પ્રદેશ, (૨) રૌદ્રકર્મ કરનારા, અસુરકુમારોની જે દિશા છે, તેને અસુરીય દિશા કહે છે. નરકમાં સૂર્ય ન હોવાથી અંધકાર વ્યાપ્ત રહે છે તથા ત્યાં અસુરોનો નિવાસ છે, તેથી 'આસુરિયં દિસં' નો ભાવાર્થ નરક જ યથાર્થ છે.

કાકિણી અને કેરીનું દષ્ટાંત :-

૧૧ જહા કાગિણિએ હેડં, સહસ્સં હારણરો ।
અપત્થં અંબગં ભોચ્ચા, રાયા રજ્જં તુ હારણ ॥૧૧॥

શબ્દાર્થ :- જહા = જે રીતે, ણરો = કોઈ મનુષ્ય, કાગિણિએ = કાકિણી, હેડં = માટે, સહસ્સં હારણ = હજાર રૂપિયાને ખોઈ નાંખે છે, રાયા = રાજા, અપત્થં = અપત્થ, અંબગં = કેરી, ભોચ્ચા = ખાઈને, રજ્જં તુ = રાજ્ય પણ, હારણ = ગુમાવે છે.

ભાવાર્થ :- જેમ એક કાકિણી (રૂપિયાના એંસીમા ભાગને) માટે મૂર્ખ મનુષ્ય એક હજાર સોનામહોર ખોઈ બેસે છે. જેમ એક રાજા રોગના કારણે અપત્થ આમ્રફળ (કેરી) ખાઈને રાજ્ય તથા જીવન ગુમાવે છે, તેમ અજ્ઞાની જીવ કામભોગોમાં લુબ્ધ બનીને અમૂલ્ય માનવભવને હારી જાય છે.

૧૨ એવં માણુસ્સગા કામા, દેવકામાણ અંતિએ ।
સહસ્સગુણિયા ભુજ્જો, આડં કામા ય દિવ્વિયા ॥૧૨॥

શબ્દાર્થ :- એવં = આ રીતે, દેવકામાણ = દેવ સંબંધી કામભોગોની, અંતિએ = સામે, માણુસ્સગા = મનુષ્ય સંબંધી, કામા = કામભોગ (પણ તુચ્છ છે), દિવ્વિયા = દેવ સંબંધી, કામા = કામભોગ, આડં = દિવ્ય આયુષ્ય, ભુજ્જો = અનેક, સહસ્સગુણિયા = હજારગુણાં અધિક છે.

ભાવાર્થ :- આ રીતે દેવોના કામભોગો સામે મનુષ્યના કામભોગ તુચ્છ અર્થાત્ અલ્પ છે, કારણ કે દેવોનાં આયુષ્ય અને કામભોગો મનુષ્યનાં આયુષ્ય અને ભોગોથી હજારગુણાં અધિક છે.

૧૩ અણેગવાસાણડયા, જા સા પણ્ણવઓ ઠિઈ ।
જાઈં જીયંતિ દુમ્મેહા, ઋણે વાસસયાડએ ॥૧૩॥

શબ્દાર્થ :- પણ્ણવઓ = પ્રજાવાન સાધકની, જા સા = જે તે દેવલોકમાં, અણેગવાસાણડયા = અનેક 'નયુત' વર્ષોની, પલ્યોપમ અને સાગરોપમની, ઠિઈ = સ્થિતિ હોય છે, જાઈં = તે દિવ્ય સ્થિતિને, તે દિવ્ય સુખોને, દુમ્મેહા = દુર્બુદ્ધિ મનુષ્ય, ઋણે વાસસયાડએ = સો વર્ષથી પણ ઓછા આયુષ્યમાં, સો વર્ષ જેટલા અલ્પ આયુષ્યમાં, જીયંતિ = હારી જાય છે.

ભાવાર્થ :- પ્રજાવાન સાધકની મૃત્યુ પછી દેવલોકમાં અનેક નયુત વર્ષની અર્થાત્ પલ્યોપમ અને સાગરોપમ જેટલા અસંખ્યાતકાળની સ્થિતિ હોય છે. દુર્બુદ્ધિ માનવ સો વર્ષથી પણ ઓછા આયુષ્યવાળા માનવભવના તુચ્છ સુખ માટે દીર્ઘકાલીન દિવ્ય સુખોને ગુમાવી દે છે.

વિવેચન :-

આ ગાથામાં બે દષ્ટાંત દ્વારા કામભોગની અસારતા પ્રદર્શિત કરી છે (૧) કાકિણી માટે હજાર સોનામહોર ગુમાવનાર (૨) આમ્રફલાસક્ત રાજા, આ બંને દષ્ટાંત અધ્યયન પરિચયમાં આપ્યા છે.

કાગિણી :- (૧) ચૂર્ણિ અનુસાર એક રૂપિયાની એંસી કાકિણી થાય. (૨) બૃહદ્વૃત્તિ અનુસાર વીસ કોડીઓની એક કાકિણી (૩) સંસ્કૃત-ઈંગ્લિશ ડિક્શનરી અનુસાર પળનાં ચતુર્થ ભાગની કાકિણી થાય છે. અર્થાત્ વીસ માસાનો એક પળ હોય છે, તે મુજબ પાંચ માસાની એક કાકિણી હોય છે (૪) કોશ અનુસાર કાંકણી એટલી વીસ કોડીના મૂલ્યનો એક સિક્કો છે.

સહસ્સં :- સહસ્સં શબ્દથી હજાર કાર્ષાપણ ઉપલક્ષિત છે. પ્રાચીન કાળમાં કાર્ષાપણ એક પ્રકારનો સિક્કો હતો, તે યુગમાં તેનું ચલણ હતું, તે સોના, ચાંદી, ત્રાંબા એમ ત્રણેય ધાતુઓનો બનતો હતો. સુવર્ણ કાર્ષાપણ ૧૬ માસાનો, ચાંદી કાર્ષાપણ ૩૨ રતીનો અને તામ્ર કાર્ષાપણ ૮૦ રતી જેટલા વજનવાળો થતો હતો.

અણેગવાસાણકયા :- નયુત એક સંખ્યાવાચક શબ્દ છે. તે પદાર્થોની ગણનામાં અને આયુષ્યકાળની ગણનામાં પ્રયુક્ત થાય છે. અહીં તે શબ્દથી આયુષ્યકાળની ગણના કરી છે તેથી તેની પાછળ વર્ષ શબ્દ જોડાયેલો છે. એક નયુતની વર્ષ સંખ્યા ૮૪ લાખ નયુતાંગ છે. અનેક શબ્દોથી સંખ્ય-અસંખ્ય બંનેનો સમાવેશ થઈ જાય છે માટે અહીં અનેક નયુત વર્ષથી પલ્યોપમ-સાગરોપમ જેટલાં વર્ષોનું કથન છે.

ત્રણ વણિકોનું દષ્ટાંત :-

૧૪ જહા ય તિણિણ વાણિયા, મૂલં ઘેત્તૂણ ણિગ્ગયા ।
એગોડત્થ લહહ લાહં, એગો મૂલેણ આગઓ ॥૧૪॥

૧૫ એગો મૂલં પિ હારિત્તા, આગઓ તત્થ વાણિઓ ।
વવહારે ઉવમા એસા, એવં ધમ્મે વિયાણહ ॥૧૫॥

શબ્દાર્થ :- જહા ય = જે રીતે, તિણિણ = ત્રણ, વાણિયા = વણિક, મૂલં = મૂળ-સંપત્તિ, ઘેત્તૂણ = લઈને, ણિગ્ગયા = વ્યાપારને માટે નીકળ્યા, અત્થ = તેમાંથી, એગો = એક, લાહં = લાભ, લહહ = પ્રાપ્ત કરીને આવ્યો, મૂલેણ = મૂળ સંપત્તિ લઈને જ, આગઓ = પાછો આવ્યો, તત્થ = તેમાંથી, વાણિઓ = ત્રીજો વણિક, મૂલં પિ = મૂળ-સંપત્તિ પણ, હારિત્તા = હારીને, ખોઈને, એસા = આ, ઉવમા = ઉપમા, વવહારે = વ્યવહારમાં, વ્યાપાર સંબંધમાં છે, એવં = આ રીતે, ધમ્મે = ધર્મમાં પણ,

વિયાણહ = જાણો.

ભાવાર્થ :- જેમ કોઈ ત્રણ વણિક મૂળ ધન લઈને વ્યાપાર અર્થે નીકળ્યા. તેમાંના એક વણિકે લાભ પ્રાપ્ત કર્યો, એક મૂળધનને લઈને પાછો આવ્યો છે અને એક વણિક મૂળધન ગુમાવીને અર્થાત્ હારીને પાછો આવે છે. આ તો વ્યાપાર સંબંધી ઉપમા છે. એ જ પ્રમાણે ધર્મમાં પણ જાણવું જોઈએ.

૧૬ માણુસત્તં ભવે મૂલં, લાભો દેવગઈ ભવે ।
મૂલચ્છેણ જીવાણં, ણરગ-તિરિક્ખત્તણં ધુવં ॥૧૬॥

શબ્દાર્થ :- માણુસત્તં = મનુષ્ય ભવ, મૂલં = મૂળ સંપત્તિ સમાન, ભવે = છે, દેવગઈ = દેવગતિ, લાભો = લાભ સમાન, મૂલચ્છેણ = મૂળ પૂંજનો નાશ થઈ જવાથી, જીવાણં = જીવોને, ધુવં = ચોક્કસ ણરગ-તિરિક્ખત્તણં = નરક અને તિર્યચ ગતિની પ્રાપ્તિ થાય છે.

ભાવાર્થ :- મનુષ્ય પર્યાયની પ્રાપ્તિ મૂળધન છે. દેવગતિની પ્રાપ્તિ લાભરૂપ છે. નરક અને તિર્યચ ગતિ અર્થાત્ પશુ યોનિ પ્રાપ્ત થવી, તે ખરેખર મૂળ મૂડીને ગુમાવવા જેવી છે.

૧૭ દુહઓ ગઈ બાલસ્સ, આવઙ્ વહમૂલિયા ।
દેવત્તં માણુસત્તં ચ, જં જિણ્ લોલયાસઢે ॥૧૭॥

શબ્દાર્થ :- દુહઓ = બે પ્રકારની અર્થાત્ નરક અને તિર્યચ, ગઈ = ગતિ, બાલસ્સ = અજ્ઞાનીને, આવઙ્ = પ્રાપ્ત થાય છે, તે ગતિઓ, વહમૂલિયા = વધમૂલક છે, વધ-બંધન વગેરે કષ્ટો પ્રાપ્ત કરાવનાર છે, જં = કારણ કે, લોલયાસઢે = માંસાદિની લોલુપતા અને ધૂર્તતાથી, દેવત્તં = દેવત્વ, માણુસત્તં = મનુષ્યત્વને, જિણ્ = હારી જાય છે.

ભાવાર્થ :- બાલ અજ્ઞાની જીવની નરક અને તિર્યચરૂપ બે પ્રકારની ગતિ થાય છે. આ બંને ગતિઓ વધમૂલક અર્થાત્ બંને ગતિઓ વધ-બંધન વગેરે કારણોથી પ્રાપ્ત થાય છે અથવા આ ગતિઓમાં જીવ વધ, બંધન વગેરે કષ્ટ પ્રાપ્ત કરે છે, વિષયોની લોલુપતા અને શઠતાને કારણે તે દેવત્વ અને મનુષ્યત્વને ગુમાવી દે છે.

૧૮ તઓ જિણ્ સઙ્ હોઙ્, દુવિહં દુગ્ગઙ્ ગણ્ ।
દુલ્લહા તસ્સ ઉમ્મજ્જા, અઢ્ઢાણ્ સુચિરાદવિ ॥૧૮॥

શબ્દાર્થ :- તઓ = ત્યાર પછી દેવત્વ અને મનુષ્યત્વથી, જિણ્ = હારી ગયેલા તે અજ્ઞાની જીવ, સઙ્ = સદાને માટે, દુવિહં = બે પ્રકારની, દુગ્ગઙ્ ગણ્ = દુર્ગતિ (નરક અને તિર્યચગતિ)ને પ્રાપ્ત, હોઙ્ = થાય છે, તસ્સ = તેને, સુચિરાદવિ = ઘણા લાંબા, અઢ્ઢાણ્ = સમયે, ઉમ્મજ્જા = આ દુર્ગતિઓમાંથી નીકળવું, દુલ્લહા = દુર્લભ છે.

ભાવાર્થ :- ત્યાર પછી દેવત્વ અને મનુષ્યત્વથી હારી ગયેલા તે અજ્ઞાની જીવ સદાને માટે નરક અને તિર્યંચ, આ બે પ્રકારની દુર્ગતિમાં જ રહે છે. કેમ કે તેને ઘણાં લાંબા સમયે પણ તે દુર્ગતિમાંથી નીકળવું ઘણું કઠિન હોય છે.

૧૯   **एवं जियं सपेहाए, तुलिया बालं च पंडियं ।**
मूलियं ते पविस्संति, माणुसं जोणिर्मति जे ॥ १९ ॥

શબ્દાર્થ :- જિયં = હારે, ચ = અને, પંડિયં = દેવ તથા મનુષ્ય ગતિ પ્રાપ્ત કરનારા પંડિત પુરુષની, તુલિયા = તુલના કરીને, વિચારણા કરીને, સપેહાએ = પોતાની બુદ્ધિથી, જે = જે પુરુષ, માણુસ્સં = મનુષ્ય, જોણિ = ગતિને, એન્તિ = પ્રાપ્ત કરી લે, તે = તે પોતાની, મૂલિયં = મૂળ પૂંજમાં, પવિસ્સંતિ = પ્રવેશ કરે છે.

ભાવાર્થ :- આ પ્રમાણે મનુષ્ય તથા દેવગતિને હારેલા બાલજીવો અને દેવ તેમજ મનુષ્યગતિને પ્રાપ્ત કરનારા પંડિત પુરુષની સમ્યક્ વિચારણા કરીને જે મનુષ્ય યોનિને પામે છે, તે પોતાના મૂળધનની સાથે પાછા ફરેલા વણિકની સમાન છે.

૨૦   **वेमायाहिं सिक्खाहिं, जे णरा गिहिसुव्वया ।**
उर्वंति माणुसं जोणिं, कम्मसच्चा हु पाणिणो ॥ २० ॥

શબ્દાર્થ :- જે = જે, ણરા = મનુષ્ય, ગિહિ = ગૃહસ્થ હોવા છતાં પણ, વેમાયાહિં = વિવિધ પ્રકારની, સિક્ખાહિં = શિક્ષાઓ દ્વારા, સુસંસ્કારો દ્વારા, સુવ્વયા = પ્રકૃતિની ભદ્રતા વગેરે ગુણોવાળા છે તે, માણુસં = મનુષ્ય, જોણિં = યોનિને, ઉર્વંતિ = પ્રાપ્ત કરે છે, હુ = કારણ કે, પાણિણો કમ્મ સચ્ચા = પ્રાણી સત્ય કર્મવાળા હોય છે.

ભાવાર્થ :- જે મનુષ્ય વિવિધ પ્રકારની શિક્ષાઓથી યુક્ત બની ઘરમાં રહીને પણ સદાચારી થાય છે, તે મનુષ્યયોનિને પ્રાપ્ત કરે છે; કેમ કે પ્રાણી કર્મસત્ય હોય છે, અર્થાત્ પ્રાણી પોતાના શુભ કે અશુભ કર્માનુસાર જ ફળ મેળવે છે.

૨૧   **जेसिं तु विउला सिक्खा, मूलियं ते अइच्छया ।**
सीलवंता सविसेसा, अदीणा जंति देवयं ॥ २१ ॥

શબ્દાર્થ :- જેસિં તુ = જેની, વિઉલા = વિપુલ, સિક્ખા = ગ્રહણશિક્ષા અને આસેવન શિક્ષા, સીલવંતા = સદાચારી, સવિસેસા = ઉત્તરોત્તર ગુણ પ્રાપ્ત કરનારા, તે = તે પુરુષ, મૂલિયં = મૂળ સંપત્તિ અર્થાત્ મનુષ્ય ભવનું, અઈચ્છયા = અતિક્રમણ કરીને, અદીણા = દીનતા રહિત થઈને, દેવયં = દેવગતિને, જંતિ = પ્રાપ્ત કરે છે.

ભાવાર્થ :- જેની ગ્રહણ અને આસેવન શિક્ષાઓ વિપુલ છે અર્થાત્ જેણે ધર્મનો વિશાળ બોધ પ્રાપ્ત કર્યો

છે; જેઓ શીલ સંપન્ન છે અર્થાત્ દેશ વિરતિ કે સર્વ વિરતિથી યુક્ત છે, જે ઉત્તરોત્તર ગુણોને પ્રાપ્ત કરે છે, તે અદીન કે પરાક્રમી પુરુષ (મૂળધન રૂપ મનુષ્યત્વથી આગળ વધીને) દેવત્વને પ્રાપ્ત કરે છે.

૨૨

एवमदीणवं भिक्खुं, अगारिं च वियाणिया ।
कहण्णु जिच्चमेलिक्खं, जिच्चमाणे ण संविदे ॥२२॥

શબ્દાર્થ :- અદીણવં = દીનભાવ રહિત, અગારિં = ગૃહસ્થ, શ્રાવક, એવં વ્યાણિયા = આ તત્ત્વને જાણીને, કહણ્ણુ = કોણ, કેમ, કયો વિવેકી પુરુષ, એલિક્ખં = એવા અનુપમ લાભને, જિચ્ચં = હારશે, ખોઈ બેસે, જિચ્ચમાણે = અને ખોવાઈ જતો પણ, ણ સંવિદે = પશ્ચાત્તાપ કેમ નહીં કરે? કેમ નથી સમજતો ?

ભાવાર્થ :- આમ દીનતારહિત તેજસ્વી સાધુ અને ગૃહસ્થને દેવત્વ પ્રાપ્તિરૂપ લાભયુક્ત થયેલો જાણીને કયો વિવેકી પુરુષ આવો ઉત્તમ લાભ ગુમાવશે ? અને વિષય કષાય આદિથી પરાજિત થવા છતાં પણ તે સમજી શકતો નથી કે હું પરાજિત થઈ રહ્યો છું, દેવગતિરૂપ ધનલાભને હારી રહ્યો છું.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત અધ્યયનનાં પ્રારંભમાં ત્રણ વણિક પુત્રોનું દષ્ટાંત છે. આ દષ્ટાંત દ્વારા મનુષ્યત્વને મૂળ ધન, દેવત્વને લાભ અને મનુષ્યત્વરૂપ મૂળધન ગુમાવવાથી નરક તિર્યચગતિ રૂપ હાનિનો સંકેત કર્યો છે.

મૂલિયં :- જેમ મૂળ પૂંજ હોય તો તેનાથી વ્યાપાર દ્વારા ઉત્તરોત્તર વૃદ્ધિ કરી શકાય છે, એવી જ રીતે મનુષ્યગતિ કે મનુષ્યત્વરૂપ મૂળ પૂંજ હોય, તો તેના દ્વારા પુરુષાર્થ કરવાથી ઉત્તરોત્તર સ્વર્ગ-અપવર્ગરૂપ લાભ મેળવી શકાય છે.

વહમૂલિયા :- નરક અને તિર્યચ, આ બંને ગતિઓ વધમૂલિકા છે. વધ શબ્દથી ઉપલક્ષણથી મહારંભ, મહાપરિગ્રહ, અસત્યભાષણ, માયા વગેરે પાપપ્રવૃત્તિનું પણ ગ્રહણ થાય છે, જે બંને ગતિમાં લઈ જવાના મુખ્ય કારણ છે. 'વહ' શબ્દથી અહીં બધાં પાપોનું ગ્રહણ થયું છે.

જં જિણ્ણે લોલયાસદ્દે :- જિહ્વા લોલુપતા અને શઠતા અર્થાત્ વિશ્વાસઘાત કે ઠગાઈ. આ બંનેના કારણે દેવભવ અને મનુષ્યભવને હારી જવાય છે, કેમ કે માંસાહાર આદિ રસલોલુપતા નરકગતિના અને ઠગાઈરૂપ માયા તિર્યચ ગતિના આયુષ્યના બંધનું કારણ છે.

उम्मज्ज - (उन्मज्जा) :- નીકળવું કે ઉપર આવવું. નરકગતિ તેમજ તિર્યચ ગતિમાંથી ચિરકાળ સુધી પણ નીકળવું દુષ્કર છે. કોઈ હળુકર્મી આત્મા જ નરક કે તિર્યચગતિથી નીકળી મોક્ષ પ્રાપ્ત કરી શકે છે. મોટા ભાગના જીવો નરક અને તિર્યચગતિમાં જ જન્મમરણ કર્યા કરે છે.

सपेहाए, तुलिया :- આ પ્રમાણે લોલુપતા અને વંચનાથી દેવત્વ અને મનુષ્યત્વને હારી ગયેલા તથા નરક અને તિર્યચગતિમાં જનારા બાલજીવો તેમજ મનુષ્ય અને દેવગતિમાં જનારા પંડિતપુરુષો, આ બંનેના

ગુણદોષની તુલના કરીને બુદ્ધિથી વિચારણા કરે, આ પ્રકારની સુવિચારણા કરીને પોતાનું જીવન સુંદર બનાવે.

ગિહિ સુવ્વયા :- ગૃહસ્થ છતાં સુવ્રતી અર્થાત્ પ્રકૃતિભદ્રતા, પ્રકૃતિવિનીતતા, સહૃદયતા તેમજ અમત્સરતા આદિ સજ્જનતાના ગુણોને ધારણ કરનારા.

અહીં સુવ્રત શબ્દ આગમોક્ત બાર વ્રતોના અર્થમાં પ્રયુક્ત નથી. તે અણુવ્રતાદિના ધારક ગૃહસ્થ શ્રમણોપાસક વૈમાનિક દેવગતિમાં ઉત્પન્ન થાય છે. પ્રસ્તુત ગાથામાં સુવ્રતીની ઉત્પત્તિ મનુષ્ય યોનીમાં કહી છે. તેથી અહીં 'વ્રત' શબ્દથી પ્રકૃતિભદ્રતા આદિ ગૃહસ્થોચિત ગુણોનું ગ્રહણ થાય છે. અહીં 'ગિહિ સુવ્વયા' પદથી માર્ગાનુસારીના ૩૫ ગુણ પણ ગ્રહણ કરી શકાય છે.

કમ્મસચ્ચા હુ પાણિણો :- (૧) જીવના જેવાં કર્મ હોય છે, તદનુસાર જ તેની ગતિ થાય છે માટે પ્રાણી વાસ્તવમાં કર્મસત્ય છે. (૨) જીવ જેવાં કર્મ કરે છે, તેવા તેને ભોગવવાં જ પડે છે. ભોગવ્યાં વગર છૂટકારો નથી, આથી જીવોને કર્મસત્ય કહ્યા છે.

વિઝલા સિક્ખા :- અહીં શિક્ષાનો અર્થ છે, ગ્રહણશિક્ષા અને આસેવનશિક્ષા. **ગ્રહણશિક્ષા**— શાસ્ત્ર સિદ્ધાંતોનું અધ્યયન કરવું, જાણવું, અને **આસેવનશિક્ષા** — જ્ઞાત આચાર, વિચારોને ક્રિયાન્વિત કરવા. સૈદ્ધાંતિક જ્ઞાન વિના આસેવન સમ્યક્ બનતું નથી અને આસેવન વિના જ્ઞાન સફળ બનતું નથી. આમ બંને મળીને શિક્ષાને પૂર્ણ બનાવે છે. આવી શિક્ષા વિપુલ—વિસ્તીર્ણ ત્યારે કહેવાય છે જ્યારે તે સમ્યગ્દર્શનયુક્ત અણુવ્રત કે મહાવ્રતાદિને ધારણ કરી તેનું શુદ્ધ આરાધન કરે.

અઙ્ચિચ્ચયા :- અતિક્રમણ કરીને. શ્રાવક—શ્રાવિકા કે સાધુ—સાધ્વી પોતાના ધર્માચરણની આરાધનાથી દેવગતિ જ પ્રાપ્ત કરે છે. તે મનુષ્ય ગતિનું ઉલ્લંઘન કરી જાય છે વાસ્તવમાં તો સિદ્ધગતિનો લાભ જ પરમ લાભ છે પરંતુ સૂત્રમાં પૌદ્ગલિક સુખની અપેક્ષાએ દેવગતિને મનુષ્યથી શ્રેષ્ઠ કહી છે.

સીલવંતા :- શીલવાન શબ્દના ત્રણ અર્થ થાય છે. (૧) અવિરિત સમ્યગ્દૃષ્ટિની અપેક્ષાએ સદાચારી (૨) વિરતાવિરતની અપેક્ષાએ અણુવ્રતી (૩) સર્વવિરતિની અપેક્ષાએ મહાવ્રતી.

અદીણા :- પરિષદ અને ઉપસર્ગ આદિની ઉપસ્થિતિમાં દીનતા કે કાયરતા ન કરનાર, સદા ઉત્સાહ અને પ્રસન્ન ભાવમાં રહેનાર, પરાક્રમી તેજસ્વી મુનિ.

માનુષિક, દૈવિક કામભોગ અને તેના પરિણામ :-

૨૩ જહા કુસગ્ગે ઉદગં, સમુદ્દેણ સમં મિણે ।
 एवं माणुस्सगा कामा, देवकामाण अंतिए ॥ २३ ॥

શબ્દાર્થ :- કુસગ્ગે = દર્ભની અણી પર રહેલા, ઉદગં = પાણી વગેરે, સમુદ્દેણ = સમુદ્રની, સમં = સાથે, તુલનામાં, મિણે = માપવામાં આવે, તુલના કરાય તો, દેવકામાણ = દેવોના શબ્દાદિ

કામભોગોની, અંતિએ = સામે, માણુસ્સગા = મનુષ્ય સંબંધી, કામા = કામભોગોમાં પણ ઘણું અંતર છે.

ભાવાર્થ :- જેમ દાભની અણી ઉપર રહેલું જળબિંદુ સમુદ્રની તુલનામાં કાંઈ પણ વિસાતમાં નથી. તેમ દેવોના કામભોગોની તુલનામાં મનુષ્યના કામભોગ અત્યંત અલ્પ છે.

૨૪ કુસગ્ગમેત્તા ઇમે કામા, સણિરુદ્ધમ્મિ આઝએ ।
કસ્સ હેઝં પુરાકાઝં, જોગક્ખેમં ણ સંવિદે ॥૨૪॥

શબ્દાર્થ :- સણિરુદ્ધમ્મિ = અત્યંત સંક્ષિપ્ત, આઝએ = આ મનુષ્ય જીવનમાં, ઇમે = આ મનુષ્ય સંબંધી, કામા = કામભોગ, કુસગ્ગમેત્તા = દર્ભનાં અગ્રભાગમાં સ્થિત જલબિંદુ સમાન છે, કસ્સ = તો પછી કયા, હેઝં = હેતુને, ઉદેશ્યને, પુરાકાઝં = પ્રમુખ કરીને, જોગક્ખેમં = સત્કર્મ અને આત્માની સુરક્ષા વાળા ધર્મને, ણ સંવિદે = સમાવતો નથી.

ભાવાર્થ :- મનુષ્યના કામભોગ દાભના અગ્રભાગ પર સ્થિત જલબિંદુની જેમ અત્યંત અલ્પ અને અતિ અલ્પ આયુષ્યાવાળા છે, તેમ છતાં પણ અજ્ઞાની જીવ કયાં કારણે અમૂલ્ય લાભરૂપ યોગ અને ક્ષેમને અર્થાત્ સત્કર્મ અને આત્માની સુરક્ષાવાળા ધર્મને સમજી શકતો નથી? અર્થાત્ ધર્માચરણમાં કેમ જોડાતો નથી ?

૨૫ ઇહ કામાઽણિયટ્ટસ્સ, અત્તટ્ટે અવરજ્ઝઇ ।
સોચ્ચા ણેયાઝયં મગ્ગં, જં ભુજ્જો પરિભસ્સઇ ॥૨૫॥

શબ્દાર્થ :- ઇહ = આ લોકમાં, કામાઽણિયટ્ટસ્સ = શબ્દાદિ વિષયોથી નિવૃત્ત ન થનારનો, અત્તટ્ટે = આત્માનો અર્થ, અવરજ્ઝઇ = નષ્ટ થઈ જાય છે, જં = જેનાથી, ણેયાઝયં = ન્યાયયુક્ત, મગ્ગં = સમ્યગ્દર્શનાદિ રૂપ મોક્ષમાર્ગને, સોચ્ચા = સાંભળીને, ભુજ્જો = ફરી તેનાથી, પરિભસ્સઇ = ભ્રષ્ટ થઈ જાય છે.

ભાવાર્થ :- આ મનુષ્ય ભવમાં કામભોગોથી જે નિવૃત્ત થતાં નથી, તેનો આત્માર્થ, આત્માનું પ્રયોજન કે આત્મવિકાસ નષ્ટ થઈ જાય છે. કેમ કે તે ન્યાયયુક્ત મોક્ષમાર્ગને સાંભળીને અને સ્વીકાર કરીને પણ પાછા તેનાથી ભ્રષ્ટ થઈ જાય છે.

૨૬ ઇહ કામાણિયટ્ટસ્સ, અત્તટ્ટે ણાવરજ્ઝઇ ।
પૂઝ્ઝદેહ-ણિરોહેણં, ભવે દેવે ત્તિ મે સુયં ॥૨૬॥

શબ્દાર્થ :- ઇહ = આ લોકમાં, કામાણિયટ્ટસ્સ = કામભોગોથી નિવૃત્ત થનાર પુરુષ, અત્તટ્ટે = આત્માનો અર્થ, ણાવરજ્ઝઇ = નાશ થતો નથી અર્થાત્ સફળ થાય છે, પૂઝ્ઝદેહ-ણિરોહેણં = અપવિત્ર આ ઔદારિક શરીરનો ત્યાગ કરીને તે વ્યક્તિ, દેવે = દેવ, ભવે = થાય છે, ત્તિ = આ પ્રકારે, મે = મેં,

સુચં = સાંભળ્યું છે, જાણ્યું છે.

ભાવાર્થ :- આ મનુષ્યભવમાં કામવાસનાથી નિવૃત્ત થનારનું આત્મ પ્રયોજન કે આત્મવિકાસ સફળ થાય છે, કેમ કે તે હળુકર્મી હોવાથી અશુચિમય ઔદારિક શરીરને છોડીને દેવ થઈ જાય છે. એવું મેં સાંભળ્યું છે, જાણ્યું છે.

૨૭

इङ्गी जुई जसो वण्णो, आउं सुहमणुत्तरं ।

भुज्जो जत्थ मणुस्सेसु, तत्थ से उववज्जइ ॥ २७ ॥

શબ્દાર્થ :- ભુજ્જો = ફરી દેવભવ પછી, સે = તે આત્મા, જત્થ = જ્યાં, મણુસ્સેસુ = મનુષ્યોમાં, અણુત્તરં = સર્વપ્રધાન, ઇઙ્ગી = ઋદ્ધિ, જુઈ = દ્યુતિ, જસો = યશ, વણ્ણો = વર્ણ શ્લાઘા, વખાણ, આડં = લાંબુ આયુષ્ય અને, સુહં = સુખ, તત્થ = ત્યાં, ઉવવજ્જઇ = ઉત્પન્ન થાય છે.

ભાવાર્થ :- દેવલોકથી ચ્યવીને તે જીવ, જ્યાં ઋદ્ધિ, દ્યુતિ, યશકીર્તિ, પ્રશંસા કે સુંદર રૂપ, દીર્ઘાયુ અને સુખ આ બધાં શ્રેષ્ઠ અને અનુત્તર યોગ પ્રાપ્ત થાય, એવા મનુષ્યકુળમાં ફરી ઉત્પન્ન થાય છે.

વિવેચન :-

અત્તદ્દે અવરજ્જઈ, ણાવરજ્જઈ :- મનુષ્ય જન્મનો લાભ મેળવીને પણ જે કામભોગોમાં ફસાઈ જાય છે. તેનો આત્મા ભારેકર્મી બની આત્માની દુર્દશા કરે છે અર્થાત્ તેનો આત્મવિકાસ અવરુદ્ધ થાય છે પરંતુ જે વિરક્ત થઈ સંસારથી ઉદાસીન થઈ ભોગોનો ત્યાગ કરી તપ સંયમમાં જીવન અર્પણ કરે છે તે, આત્મવિકાસ કરી દેવગતિ કે મોક્ષગતિ મેળવે છે.

પુહ્દેહ :- ઔદારિક શરીર અશુચિમય છે, કેમ કે તે હાડકાં, માંસ, લોહી વગેરેથી યુક્ત સ્થૂલ તેમજ ઘૃણામય કે દુર્ગંધયુક્ત હોય છે.

इङ्गी :- ઋદ્ધિ—સુવર્ણાદિ, દ્યુતિ—શરીરની કાંતિ, યશ—પરાક્રમથી મેળવેલી પ્રખ્યાતિ, વર્ણ—સુંદર એવો ગૌરવર્ણ અથવા ગંભીરતા વગેરે ગુણો વડે થતી પ્રશંસા, સર્વપ્રકારનું સુખ અર્થાત્ યથેષ્ટ સગવડોની પ્રાપ્તિથી થતો આહ્લાદ.

બાલ પંડિતની મનઃસ્થિતિ અને પરિણામ :-

૨૮

बालस्स पस्स बालत्तं, अहम्मं पडिवज्जिया ।

चिच्चा धम्मं अहम्मिद्वे, णरए उववज्जइ ॥ २८ ॥

શબ્દાર્થ :- બાલસ્સ = અજ્ઞાની પુરુષની, બાલત્તં = અજ્ઞાનતા, પસ્સ = જુઓ, અહમ્મં = અધર્મને, પડિવજ્જિયા = અંગીકાર કરીને, ધમ્મં = ધર્મનો, ચિચ્ચા = ત્યાગ કરીને, અહમ્મિદ્દે = ખૂબ જ અધર્મી બનીને, ણરए = નરકમાં, દુર્ગતિમાં, ઉવવજ્જઇ = ઉત્પન્ન થાય છે.

ભાવાર્થ :- બાલજીવોની અજ્ઞાનતાને તો જુઓ ! તેઓ અધર્મને જ સ્વીકારે છે. તેઓ ધર્મને છોડીને અધર્મને સારો માને છે, એવા તે અધર્મી જીવો મરીને નરકમાં ઉત્પન્ન થાય છે.

૨૯ ધીરસ્સ પસ્સ ધીરત્તં, સવ્વધમ્માણુવત્તિણો ।
ચિચ્ચા અધમ્મં ધમ્મિટ્ટે, દેવેસુ ઉવવજ્જઇ ॥૨૯॥

શબ્દાર્થ :- સવ્વધમ્માણુવત્તિણો = સર્વ વિરતિ રૂપ ધર્મનું પાલન કરનાર, ધીરસ્સ = ધીર પુરુષનાં, બુદ્ધિશાળીનાં, ધીરત્તં = ધૈર્યને, બુદ્ધિમત્તાને તો, પસ્સ = જુઓ, અધમ્મં = અધર્મનો, ચિચ્ચા = ત્યાગ કરી, ધમ્મિટ્ટે = અતિશય ધર્માત્મા થઈને, દેવેસુ = દેવોમાં, ઉવવજ્જઇ = ઉત્પન્ન થાય છે.

ભાવાર્થ :- સર્વ વિરતિ રૂપ ધર્મનું પાલન કરનાર ધીર પુરુષોનું ધૈર્ય તો જુઓ ! તે અધર્મનો ત્યાગ કરી ધર્મને જ શ્રેષ્ઠ માને છે. એવા તે ધર્મિષ્ઠ જીવો મરીને દેવગતિમાં ઉત્પન્ન થાય છે.

૩૦ તુલિયાણ બાલભાવં, અબાલં ચેવ પંડિએ ।
ચઇરુણ બાલભાવં, અબાલં સેવએ મુણી ॥૩૦॥

-ત્તિ બેમિ ।

શબ્દાર્થ :- પંડિએ = પંડિત (વિવેકશીલ), બાલભાવં = બાલભાવ, અજ્ઞાનાવસ્થા, ચેવ = તથા, અબાલં = ધીરતાની, તુલિયાણ = તુલના કરીને, બાલભાવં = અજ્ઞાનતાનો, ચઇરુણ = ત્યાગ કરે અને, અબાલં = ધીરતાનું, સેવએ = સેવન કરે.

ભાવાર્થ :- પંડિત સાધક બાલભાવ અને અબાલભાવની તુલના કરીને અર્થાત્ તેના ગુણદોષની કે તેની સુગતિ અને દુર્ગતિની સમ્યક્ સમીક્ષા કરીને બાલભાવનો ત્યાગ કરે અને પંડિત ભાવનો સદા સ્વીકાર કરે. અર્થાત્ અસંયમ અને અપ્રતનો ત્યાગ કરી સંયમ અને પ્રતનો સ્વીકાર કરે.

- એમ ભગવાને કહ્યું છે.

વિવેચન :-

અહમ્મં :- ધર્મથી વિરુદ્ધ પ્રાણાતિપાત, મૃષાવાદ વગેરે પાપો, વિષયાસક્તિ વગેરે.

ધમ્મં :- વિષયનિવૃત્તિ, સદાચાર, દેશવિરતિ, સર્વવિરતિ વગેરે.

ધીરસ્સ :- બુદ્ધિથી સુશોભિત, ધૈર્યવાન અથવા પરીષહો ઉપસર્ગો આવવા પર પણ નિર્ભીક ચિત્તવાળા મુનિ.

સવ્વધમ્માણુવત્તિણો :- ક્ષમા, મૂઢતા વગેરે સર્વધર્મ અથવા સર્વ વિરતિ રૂપ ધર્મનું પાલન કરનાર.

ઉપસંહાર :- ભોગોમાં તૃપ્તિ ક્યારેય નથી. આસક્તિ મૃત્યુનું કારણ છે. જડમાં ક્યાંય સુખ નથી.

ભોગાસક્તિ દુષ્કર્મોના પુંજને એકઠા કરે છે અને તેના પરિણામે મનુષ્યની અધોગતિ થાય છે. અનાસક્તિમાં સુખ છે. અનાસક્ત ભાવ કેળવી આત્મવિકાસ કરવો, તે જ મનુષ્ય જીવનની સાર્થકતા છે. મનુષ્યભવને સાર્થક કરવો એ જ માનવમાત્રનું પરમ કર્તવ્ય છે.

આઠમું અધ્યયન

પરિચય :

પ્રસ્તુત અધ્યયનનું નામ 'કાપિલીય' છે. આ અધ્યયનના અંતમાં કપિલ બ્રાહ્મણનું દષ્ટાંત હોવાથી આ અધ્યયનનું નામ 'કાપિલીય' છે.

આ અધ્યયનમાં સંસારના સંબંધો પ્રત્યે આસક્તિત્યાગ; ગ્રંથ, કલહ, કામભોગ, જીવહિંસા, રસ લોલુપતાનો ત્યાગ; લક્ષણશાસ્ત્ર કે નિમિત્ત આદિના પ્રયોગનો નિષેધ; લોભવૃત્તિ અને સ્ત્રી પ્રત્યે આસક્તિનો ત્યાગ; એષણાથી શુદ્ધ આહારનું સેવન અને સંસારની અસારતા વગેરે વિષયોનો વિશદ ઉપદેશ આપવામાં આવ્યો છે.

લોભવૃત્તિના વિષયમાં કપિલમુનિના જીવનને સંક્ષેપમાં અંકિત કર્યું છે, તે કથા આ પ્રમાણે છે :-

અનેક વિદ્યાઓનો પારગામી, કાશ્યપ બ્રાહ્મણ કૌશાંબી નગરીના રાજા પ્રસેનજિતના સમ્માનિત રાજ પુરોહિત હતા. અયાનક કાશ્યપનું મરણ થઈ ગયું. તેનો પુત્ર કપિલ તે સમયે બાળવયમાં હતો. નાની વય તથા અભ્યાસરહિત હોવાથી રાજાએ રાજપુરોહિતના સ્થાને બીજા પંડિતને સ્થાપિત કર્યા. કપિલે એક વખત વિધવા માતા યશાને રોતી જોઈને રડવાનું કારણ પૂછ્યું, તેણીએ કહ્યું- પુત્ર ! એક સમય હતો કે જ્યારે તારા પિતા પણ આવા જ ઠાઠમાઠથી રાજસભામાં જતા હતા. તેઓ અનેક વિદ્યાઓમાં પારંગત હતા. રાજા પણ તેનાથી પ્રભાવિત હતા. તેના મૃત્યુ પછી તું વિદ્વાન ન હોવાથી તે પદ બીજાને સોંપી દીધું છે.

કપિલે કહ્યું - મા ! હું પણ વિદ્યા ભણીશ હું કયા અધ્યાપક પાસે જાઉં કે જેથી હું વિદ્વાન બની શકું? મા એ કહ્યું - અહીં તને કોઈ ભણાવશે નહીં, કારણ કે તે સર્વ ઈર્ષાળુ છે. તેઓ તેમાં આપત્તિ ઊભી કરશે, માટે જો તારે ભણવું જ હોય, તો શ્રાવસ્તી નગરીમાં તારા પિતાના પરમ મિત્ર ઈન્દ્રદત્ત ઉપાધ્યાય પાસે જા. તે પરમ વિદ્વાન છે, તે તને ભણાવશે.

માતાના આશીર્વાદ લઈને કપિલ શ્રાવસ્તી પહોંચી ગયો. ત્યાં પહોંચીને તે પોતાના મિત્ર ઈન્દ્રદત્ત ઉપાધ્યાય પાસે ગયો અને સાદર પ્રણામ કરી પોતાનું નામ તથા ગોત્ર બતાવીને વિનંતી કરી કે હે આર્ય ! મને ભણાવો, હું આપની પાસે વિદ્યા ગ્રહણ કરવા આવ્યો છું. કપિલની વિનંતીથી પ્રભાવિત બનીને ઉપાધ્યાયે તેના ભોજનની વ્યવસ્થા ત્યાંના વણિક શાલિભદ્રને ત્યાં કરાવી દીધી. વિદ્યાધ્યયન માટે તે ઈન્દ્રદત્ત ઉપાધ્યાય

પાસે રહેતો અને ભોજન માટે પ્રતિદિન શાલિભદ્ર શ્રેષ્ઠીને ત્યાં જતો હતો. શ્રેષ્ઠીને ત્યાં એક દાસી હતી જે કપિલને રોજ ભોજન પીરસતી હતી. ધીરે ધીરે બંનેનો પરિચય થઈ ગયો અને અંતે તે પ્રેમરૂપમાં પરિણત થયો. એક દિવસ દાસીએ કપિલને કહ્યું – તમે મારા સર્વસ્વ છો પરંતુ તમારી પાસે કંઈ પણ નથી. હું નિર્વાહ માટે આ શેઠને ત્યાં રહું છું, અન્યથા આપણે સ્વતંત્રતાથી રહી શકીએ.

દિવસો પસાર થયા. એકવાર શ્રાવસ્તીમાં વિશાળ જનમહોત્સવ થવાનો હતો. ત્યાં જવાની દાસીની પ્રબળ ઈચ્છા હતી પરંતુ કપિલ પાસે મહોત્સવ યોગ્ય ધન કે સાધન વગેરે કાંઈ ન હતું. દાસીએ કહ્યું— અધીરા ન બનો, આ નગરના ધનશેઠ પ્રાતઃકાળ સર્વપ્રથમ વધાઈ દેનારને બે માસા સોનું આપે છે. કપિલ સૌથી પહેલા પહોંચવા માટે મધ્યરાત્રિના જ ઘરથી નીકળી ગયો. નગરરક્ષકોએ તેને ચોર સમજી પકડી લીધો અને પ્રસેનજિત રાજા પાસે ઉપસ્થિત કર્યો. રાજાએ રાત્રિના નીકળવાનું કારણ પૂછ્યું, તો તેણે સાચી વાત સ્પષ્ટ કહી દીધી. રાજા કપિલની સરળતા અને સ્પષ્ટવાદિતા ઉપર પ્રસન્ન થઈ ગયા. તેણે કપિલને કહ્યું— તમારી જે ઈચ્છા હોય તે માંગો, હું તમારી બધી ઈચ્છા પૂર્ણ કરીશ. કપિલે થોડા વિચાર કરીને આવું છું એમ કહીને બાજુની અશોકવાટિકામાં ગયો. ઘણા સમય સુધી ખૂબ વિચાર કર્યો કે શું અને કેટલું માંગું ? પરંતુ કંઈ નિર્ણય ઉપર આવી શક્યો નહીં. કપિલના વિચારમાં બે માસા સોનાને બદલે કમશઃ આગળ વધતાં કરોડો સુવર્ણમુદ્રા માંગવાની ઈચ્છા થઈ પણ તેને સંતોષ ન થયો, તૃપ્તિ કેમે ય થતી ન હતી. અંતે તેની ચિંતનધારાએ દિશા બદલી. લોભને બદલે મુખ પર ત્યાગનું તેજ ઝબકવા લાગ્યું. સંતોષની મુદ્રામાં તે પ્રસેનજિત રાજા પાસે પહોંચ્યો અને કહ્યું – રાજન્ ! આપની પાસેથી કશું લેવાની ઈચ્છા નથી. જે મેળવવાની ઈચ્છા હતી, તે મને મળી ગયું છે, હવે મારે કોઈની પાસેથી કંઈ જોઈતું નથી. સંતોષ, ત્યાગ અને અનાકાંક્ષાએ મારો માર્ગ પ્રશસ્ત બનાવી દીધો છે. રાજા પાસેથી નીકળી નિર્ગ્રંથ થઈને તેઓ દૂર જંગલમાં ચાલ્યા ગયા, સાધનામાં લીન બની ગયા. છ માસ સુધી સંયમતપની આરાધના કરતાં ધર્મ ધ્યાનમાં રહેતાં તે કપિલ મુનિને કેવળજ્ઞાન—કેવળદર્શન ઉત્પન્ન થયું અને અંતે સંપૂર્ણ કર્મક્ષય કરી સિદ્ધ થયા.

આ અધ્યયનનો પ્રારંભ સંવાદ રૂપે વૈરાગ્યસભર ઉપદેશથી થયો છે, પછી કમશઃ સંયમચર્યાના દોષોથી સાવધાન રહેવાનો ઉપદેશ છે અને અંતે કપિલમુનિની જીવન ઘટનાને સંક્ષિપ્તમાં અંકિત કરી લોભ ત્યાગ અને સ્ત્રીસંગ વિરક્તિનો ઉપદેશ છે. આ અધ્યયનના વિષયમાં એવી અનુશ્રુતિ કે દંતકથા છે કે કપિલમુનિએ આ ઉપદેશ ચોરોને આપ્યો હતો.

• આઠમું અધ્યયન •

કાપિલીય

દુર્ગતિ નિવારક પ્રશ્ન અને ઉત્તર :-

૧

અધુવે અસાસયમ્મિ, સંસારમ્મિ દુક્ખપટ્ટરાણે ।

કિં ણામ હોજ્જ તં કમ્મયં, જેણાઠહં દુગ્ગઈં ણ ગચ્છેજ્જા ॥૧॥

શબ્દાર્થ :- અધુવે = અધુવ, અસ્થિર, અસાસયમ્મિ = અશાશ્વત, અનિત્ય, દુક્ખપટ્ટરાણે = પ્રચુર દુઃખદાયક, સંસારમ્મિ = આ સંસારમાં, કિં ણામ = કયું એવું, તં = તે, કમ્મયં = કર્મ, આચરણ, હોજ્જ = છે, જેણ = જેનાથી, અહં = હું, દુગ્ગઈં = દુર્ગતિમાં, ણ ગચ્છેજ્જા = ન જાઉં.

ભાવાર્થ :- અધુવ, અશાશ્વત અને દુઃખોથી ભરેલા આ સંસારમાં એવો કયો આચાર છે કે જેના આચરણથી હું દુર્ગતિ ન પામું અર્થાત્ દુર્ગતિમાં ન જવાના શું ઉપાયો છે ?

૨

વિજહિત્તુ પુવ્વસંજોગં, ણ સિણેહં કહિંચિ કુવ્વેજ્જા ।

અસિણેહ સિણેહકરેહિં, દોસપઓસેહિં મુચ્ચણે ભિક્ખૂ ॥૨॥

શબ્દાર્થ :- પુવ્વ સંજોગં = માતાપિતા વગેરે સાંસારિક સંયોગને, વિજહિત્તુ = છોડીને, કહિંચિ = કોઈ પણ વસ્તુમાં, સિણેહં = સ્નેહ, ણ કુવ્વેજ્જા = ન કરવો, સિણેહકરેહિં = સ્નેહ કરનાર વ્યક્તિ સાથે પણ, અસિણેહ = સ્નેહ ન રાખવો, ભિક્ખૂ = સાધુ નિરતિચાર ચારિત્રવાળો થઈને, દોસ પઓસેહિં = સમસ્ત દોષોથી, અવગુણો અને તેના પરિણામોથી, મુચ્ચણે = મુક્ત થઈ જાય.

ભાવાર્થ :- માતાપિતા વગેરે સાંસારિક સંબંધોને સર્વથા છોડ્યા પછી કોઈ સાથે સ્નેહ ન કરવો જોઈએ. સ્નેહ કરનાર વ્યક્તિઓની સાથે પણ સ્નેહથી ન જોડાવું જોઈએ. આવી રીતે સ્નેહરહિત ભિક્ષુ સંયમના અનેક દોષો, અવગુણો અને તેનાં પરિણામરૂપ નરકાદિ દુર્ગતિથી મુક્ત થઈ જાય છે.

૩

તો ણાણ-દંસણસમગ્ગો, હિયણિસ્સેસાણે સવ્વજીવાણં ।

તેસિં વિમોક્ખણટ્ટાણે, ભાસઈ મુણિવરો વિગયમોહો ॥૩॥

શબ્દાર્થ :- તો = ત્યાર પછી, ણાણ દંસણ સમગ્ગો = પૂર્ણજ્ઞાન, દર્શનના ધારક, વિગયમોહો = મોહરહિત, મુણિવરો = મુનિવર, તીર્થંકર, સવ્વજીવાણં = બધા જીવોના, હિયણિસ્સેસાણે = હિતકારી

મોક્ષને માટે, હિત અને કલ્યાણને માટે, તેસિં = તેને, વિમોક્ષણદ્વાર = આઠ કર્મોથી મુક્ત કરાવવા માટે, ભાસઈ = કહેવા લાગ્યા.

ભાવાર્થ :- કેવળ જ્ઞાન અને કેવળ દર્શનનાધારક તીર્થંકર ભગવાને સર્વ જીવોના હિત અને કલ્યાણ ને માટે, તે જીવોને અષ્ટવિધકર્મોથી મુક્ત થવા માટે આ પ્રમાણે કહ્યું.

વિવેચન :-

અધુવે અસાસયમ્મિ દુક્ખપરારાણ :- અધુવ- એક સરખી સ્થિતિથી રહિત, વિભિન્ન ગતિઓ તેમજ વિભિન્ન યોનિઓમાં જીવ પરિભ્રમણ કરે છે, તે અધુવ છે. અશાશ્વત- જીવની કોઈ પણ ગતિ કે યોનિ શાશ્વત કે નિત્ય નથી, ક્ષણભંગુર છે માટે તે અશાશ્વત છે. દુઃખપ્રચુર-તે ગતિ કે યોનિમાં જીવને શારીરિક, માનસિક દુઃખ અથવા આધિ, વ્યાધિ, ઉપાધિરૂપ દુઃખોની બહુલતા હોય છે. આમ આ ત્રણેય સંસારનાં વિશેષણ છે.

પુવ્વસંજોગં :- (૧) પૂર્વસંયોગ - સંસાર પહેલાં હોય છે, મોક્ષ પછી; અસંયમ પહેલાં હોય છે, સંયમ પછી; જ્ઞાતિજન ધન વગેરે પહેલાં હોય છે અને ત્યાગ પછી કરવામાં આવે છે; આ દૃષ્ટિએ પૂર્વસંયોગનો અર્થ સંસાર સંબંધ, જ્ઞાતિ વગેરે સંબંધ. (૨) પૂર્વ પરિચિત, માતા, પિતા આદિનો તથા ઉપલક્ષણથી સ્વજન, ધન વગેરેનો સંયોગ સંબંધ, એ પૂર્વસંયોગ છે.

દોસપઓસેહિં :- દોષો, અવગુણો (૧) દોષ એટલે આ લોકમાં માનસિક સંતાપ વગેરે અને પ્રદોષ એટલે પરલોકમાં નરકગતિ વગેરે (૨) દોષ પદો - અપરાધનાં સ્થાનોથી. સારાંશ એ છે કે આસક્તિ મુક્ત સાધુ અતિચાર રૂપ દોષસ્થાનોથી મુક્ત થઈ જાય છે. (૩) અનેક પ્રકારના અવગુણોથી કે કર્મ બંધના હેતુઓથી. (૪) રાગદ્વેષ કે મોહ મમતાથી મુક્ત થઈ જાય છે.

નિર્લિપ્તતાનો ઉપદેશ :-

૪

સવ્વં ગંથં કલહં ચ, વિપ્પજહે તહાવિહં ભિક્ખૂ ।

સવ્વેસુ કામજાણુ, પાસમાણો ણ લિપ્પઈ તાઈ ॥ ૪ ॥

શબ્દાર્થ :- તહાવિહં = તે પ્રમાણે કર્મબંધન કરાવનાર, ગંથં = બાહ્ય અને આભ્યંતર પરિગ્રહ, કલહં = કલેશ તથા અન્ય કષાયોને, વિપ્પજહે = છોડી દે, તાઈ = છ કાયના રક્ષક મુનિ, સવ્વેસુ = બધાં, કામજાણુ = મનોજ્ઞ શબ્દાદિ વિષય સમૂહમાં, પાસમાણો = જોતાં, જાણતાં, તેના કટુ પરિણામોને જોતાં, જાણતાં, ણ લિપ્પઈ = તેમાં આસક્ત ન થાય, તેમાં લેપાય નહીં.

ભાવાર્થ :- મુનિ કર્મબંધનના હેતુરૂપ બાહ્ય આભ્યંતર પરિગ્રહનો અને કલેશનો ત્યાગ કરે. સમસ્ત ઈન્દ્રિય વિષયોમાં દોષ દેખીને અર્થાત્ તેના કટુ પરિણામને જાણીને, છકાય રક્ષક મુનિ તેમાં લેપાય નહીં અથવા ભોગ સામગ્રીઓ મળવા છતાં પણ તેમાં લિપ્ત થાય નહીં.

૫

ભોગામિસદોસ વિસણ્ણે, હિયણિસ્સેયસ બુદ્ધિવોચ્ચત્થે ।
બાલે ય મંદિએ મૂઢે, બજ્જાઇ મચ્છિયા વ ખેલમ્મિ ॥૫॥

શબ્દાર્થ :- ભોગામિસદોસ વિસણ્ણે = ભોગાસકિતરૂપ દોષોમાં આસક્ત, હિયણિસ્સેયસબુદ્ધિ વોચ્ચત્થે = પોતાના હિત અને કલ્યાણમાં વિપરીત બુદ્ધિવાળા, મંદિએ = ધર્મમાં આળસુ, મંદબુદ્ધિ, મૂઢે = મોહથી, અવિવેકથી મૂઢ ચિત્તવાળા, બાલે = અજ્ઞાની જીવ, મચ્છિયા વ = માખી સમાન, ખેલમ્મિ = કફના બળખામાં, બજ્જાઇ = ફસાઈ જાય છે, સંસારમાં ફસાઈ જાય છે.

ભાવાર્થ :- આત્માને દૂષિત બનાવનાર શબ્દાદિ મનોજ્ઞ વિષયભોગમાં આસક્ત અથવા ભોગરૂપ ક્રીયડમાં ફસાયેલો તથા હિતકારી અને કલ્યાણકારી મોક્ષમાર્ગ પ્રત્યે વિપરીત બુદ્ધિવાળા, અજ્ઞાની અથવા આળસુ અને વિવેકહીન પ્રાણી કફમાં પડેલી માખીની જેમ સંસારમાં ફસાઈ જાય છે.

૬

દુપરિચ્ચયા ઇમે કામા, ણો સુજહા અધીરપુરિસેહિં ।
અહ સંતિ સુવ્વયા સાહૂ, જે તરંતિ અતરં વણિયા વ ॥૬॥

શબ્દાર્થ :- ઇમે = આ, કામા = કામભોગોનો, દુપરિચ્ચયા = પરિત્યાગ કરવો ખૂબ જ કઠણ છે, અધીર પુરિસેહિં = અધીર પુરુષોથી, કાયર પુરુષોથી, ણો સુજહા = સહજ છોડી શકાતા નથી, અહ = પરંતુ, જે = જે, સુવ્વયા = સુંદર વ્રતવાળા, મહાવ્રતધારી, સાહૂ = સાધુ, સંતિ = છે, અતરં = દુસ્તર આ સંસારને, વણિયા વ = વણિકની જેમ (વેપાર માટે સમુદ્રની યાત્રા કરનાર), તરંતિ = પાર કરી જાય છે.

ભાવાર્થ :- આ ઈન્દ્રિય વિષયોનો કે કામભોગોનો ત્યાગ બહુ કઠિન છે, અધીર કે કાયર જીવો સહેલાઈથી તેને છોડી શકતા નથી પરંતુ જેમ વણિક નાવ વગેરે દ્વારા દુસ્તર સમુદ્રને પણ પાર કરી જાય છે, તેમ મહાવ્રતોનું સારી રીતે પાલન કરનાર સાધુ આ વિષયભોગરૂપી અપાર સંસારને પાર કરી જાય છે અર્થાત્ તે સહેલાઈથી સમસ્ત ઈન્દ્રિય સુખોનો ત્યાગ કરે છે.

વિવેચન :-

કલહં :- કલહનો અર્થ અહીં ક્રોધ છે, કેમ કે તે કલહનું કારણ છે અથવા કલહનો અર્થ છે ખરાબ ગાળો બોલવી, ઝગડવું વગેરે.

તાઈ :- (૧) દુર્ગતિથી આત્માની જે રક્ષા કરે તે ત્રાથી. (૨) જે ષટ્કાયના અર્થાત્ છકાય જીવના રક્ષક છે તે ત્રાતા.

ગંથં :- (૧) કષાય રૂપી ગ્રંથિઓ. (૨) બાહ્ય આત્મ્યંતર પરિગ્રહરૂપ ગ્રંથિઓ. (૩) આસકિતરૂપ ગ્રંથિઓ.

આમિષ :- (૧) વર્તમાનમાં 'આમિષ'નો અર્થ 'માંસ' કરવામાં આવે છે. (૨) આગમમાં આસકિતના

હેતુભૂત પદાર્થોના અર્થમાં આમિષ શબ્દ વપરાયો છે. અનેકાર્થ કોષમાં આમિષ શબ્દનો લોભ અને લાલચ અર્થ પણ મળે છે. (૩) આમિષની સાથે 'ભોગ' અને 'વિસર્જણ' શબ્દ હોવાથી આમિષનો અર્થ કીચડ પણ થાય છે.

બુદ્ધિવોચ્ચત્થે :- આત્મહિતકારી અને કલ્યાણકારી મોક્ષમાર્ગમાં વિપરીતભાવ, અશ્રદ્ધા કે અરુચિ રાખનાર.

બજ્જઙ્ગ :- બંધાઈ જાય છે અર્થાત્ જ્ઞાનાવરણીયાદિ કર્મથી બંધાઈ જાય છે. માખી કફમાં ફસાય જાય છે, તેનાથી છૂટવા અસમર્થ બને છે અર્થાત્ મરી જાય છે, તેમ ભોગાસક્ત પ્રાણીઓ જ્ઞાનાવરણીયાદિ કર્મથી બંધાઈ જાય છે અને તેનાથી મુક્ત થઈ શકતા નથી. સંસારમાં જન્મ-મરણરૂપ પરિભ્રમણ કર્યા જ કરે છે.

અધીરપુરિસેહિં :- અધીર પુરુષો દ્વારા, મંદ બુદ્ધિવાળા મનુષ્યો દ્વારા, અસત્ત્વશીલ અર્થાત્ કાયર પુરુષો દ્વારા.

પ્રાણવધ અને અહિંસા :-

૭

**સમણા મુ એગે વયમાણા, પાણવહં મિયા અયાણંતા ।
મંદા ણિરયં ગચ્છંતિ, બાલા પાવિયાહિં દિટ્ઠીહિં ॥૭॥**

શબ્દાર્થ :- મુ = અમે, એગે = કોઈ એક, સમણા = સાધુ છીએ, વયમાણા = કહેતા અને, પાણવહં = પ્રાણી વધને, અયાણંતા = જાણતા નથી અને ત્યાગ પણ કરતા નથી, મિયા = મૃગ સમાન અજ્ઞાની, મંદા = મંદબુદ્ધિવાળા, પાવિયાહિં = પોતાની પાપકારી, દિટ્ઠીહિં = દષ્ટિથી, ણિરયં = નરકમાં, ગચ્છંતિ = જાય છે.

ભાવાર્થ :- અમે શ્રમણ છીએ એમ કહેવા છતાં કેટલાક પશુ સમાન મંદબુદ્ધિવાળા અજ્ઞાની જીવો પ્રાણીવધને પણ સમજતા નથી અને તેઓ પોતાની પાપદષ્ટિ અર્થાત્ અજ્ઞાનદશાને કારણે નરકમાં જાય છે.

૮

**ણ હુ પાણવહં અણુજાણે, મુચ્ચેજ્જ કયાઈ સવ્વદુક્ખાણં ।
એવમારિણિં અક્ખાયં, જેહિં ઇમો સાહુધમ્મો પણ્ણત્તો ॥૮॥**

શબ્દાર્થ :- પાણવહં = પ્રાણીવધનું, અણુજાણે = અનુમોદન પણ કરે છે, કયાઈ = કયારે ય પણ, સવ્વદુક્ખાણં = બધાં દુઃખોથી, ણ હુ મુચ્ચેજ્જ = છૂટી શકતો નથી, જેહિં = જેમણે, ઇમો = આ, સાહુધમ્મો = સાધુ ધર્મ, પણ્ણત્તો = કહ્યો છે તે, આરિણિં = આર્ય અર્થાત્ તીર્થંકર મહાપુરુષોએ, એવં = આ રીતે, અક્ખાયં = ફરમાવ્યો છે.

ભાવાર્થ :- જેમણે આ સાધુ ધર્મની પ્રરૂપણા કરી છે એવા આર્ય (તીર્થંકર) મહાપુરુષોએ કહ્યું કે - પ્રાણીવધનું અનુમોદન કરનાર પણ કદી સમસ્ત દુઃખોથી મુક્ત બની શકતા નથી. ઉપલક્ષણથી પ્રાણીવધ કરનાર અને કરાવનાર પણ સમસ્ત દુઃખોથી છૂટી શકતા નથી.

૯

પાળે ય ણાઙ્વાણ્જ્જા, સે સમિણ ત્તિ વુચ્ચઈ તાઈ ।
તઓ સે પાવયં કમ્મં, ણિજ્જાઈ ઉદગં વ થલાઓ ॥૯॥

શબ્દાર્થ :- પાળે = જે પ્રાણીઓની, ણાઙ્વાણ્જ્જા = હિંસા નથી કરતો, સે = તે, તાઈ = છ કાયનો રક્ષક, સમિણ ત્તિ = પાંચ સમિતિનો ધારક, અહિંસક, વુચ્ચઈ = કહેવાય છે, તઓ સે = તેનાથી, તે આત્માર્થી, પાવયં કમ્મં = પાપકર્મો, અશુભ કર્મો, ણિજ્જાઈ = દૂર થઈ જાય છે, નીકળી જાય છે, થલાઓ = જેમ ઊંચી કે ઢાળવાળી જમીન પરથી, ઉદગં વ = પાણી જતું જ રહે.

ભાવાર્થ :- જે પ્રાણીઓની હિંસા કરતા નથી, તે છ કાયના રક્ષક સમ્યક્ આચરણવાળા કહેવાય છે. અથવા સર્વજીવોનું રક્ષણ કરનાર અહિંસક કહેવાય છે. જેમ ઊંચા સ્થળેથી જળ આપોઆપ સરી જાય છે તેમ અહિંસક સાધકનાં પાપકર્મ સહેજે સરી જાય છે.

૧૦

જગણિસ્સિણ્ણં ભૂણ્ણં, તસણામેહિં થાવરેહિં ચ ।
ણો તેસિમારભે દંડં, મણસા વયસા કાયસા ચેવ ॥૧૦॥

શબ્દાર્થ :- જગણિસ્સિણ્ણં = જગતમાં રહેલાં, તેસિં = એ, તસણામેહિં = ત્રસનામ કર્મના ઉદયવાળા ત્રસપ્રાણી, ચ = અને, થાવરેહિં = સ્થાવરનામ કર્મના ઉદયવાળા સ્થાવર પ્રાણીઓની, મણસા = મન, વયસા = વચન, ચેવ = અને, કાયસા = કાયાથી, દંડં = હિંસાનો, ણો આરભે = આરંભ ન કરવો.

ભાવાર્થ :- આ વિશ્વને આશ્રિત જેટલા ત્રસ એટલે હાલતાંચાલતાં અને સ્થાવર એટલે સ્થિર રહેનારા એકેન્દ્રિય જીવો છે, તેની મન, વચન અને કાયાથી કોઈ પણ પ્રકારની હિંસા કે હિંસક પ્રવૃત્તિ કરવી નહીં.

વિવેચન :-

મિયા અયાણંતા :- પાશવી બુદ્ધિવાળા અજ્ઞપુરુષને અહીં મૃગ કહ્યા છે. પ્રાણી કેટલા પ્રકારના છે ? કયા કયા છે ? તેનો વધ કે અતિપાત કેવી રીતે થઈ જાય છે ? આ બધી વાતોને નહીં જાણનાર અજ્ઞાની કહેવાય છે અર્થાત્ તે અજ્ઞપ્રાણી જીવોની હિંસાને પણ જાણતા નથી ત્યાં બીજાં પાપોની તો વાત જ ક્યાં રહી?

પાવિયાહિં દિટ્ઠીહિં :- (૧) પાપકારી દષ્ટિઓથી અને નરકને પ્રાપ્ત કરાવનાર પાપકારી આચરણોથી (૨) પરસ્પર વિરોધવાળી પાપપ્રેરક દૂષિત દષ્ટિઓથી. જેમ કે 'ન હિંસ્યાત્ સર્વભૂતાણિ .' 'શ્વેતં છગમાલભેત વાયવ્યાં દિશિ ભૂતિકામં :' આ બે વાક્યોમાં એક તરફ એમ કહે છે— 'સર્વ જીવોની હિંસા ન કરો' અને બીજી તરફ શ્વેત બકરાના વધનો ઉપદેશ છે. એ પરસ્પર વિરોધી કથનને પાપમય દષ્ટિ કહેવાય છે.

પાળવહં અણુજાણે :- આ ગાથામાં દર્શાવ્યું છે કે પ્રાણીવધનું અનુમોદન કરનાર સર્વ દુઃખોથી મુક્ત

બની શકતાં નથી. તો પછી પ્રણીવધ કરનાર અને કરાવનાર તે દુઃખોથી મુક્ત કેવી રીતે થઈ શકે ? તેથી આત્માકલ્યાણના ઈચ્છુકે અનુમોદનના સમસ્ત પાપોથી પણ દૂર રહેવું જોઈએ.

ઉદાહરણ :- ઉજ્જયિની નગરીમાં એક શ્રાવકપુત્ર હતો. એકવાર ચોરોએ તેનું અપહરણ કર્યું, તેને માલવદેશમાં એક શિકારીને ત્યાં વેંચી દીધો. શિકારીએ તેને બટેર, તેતર કે કોઈ પણ પક્ષી મારવા કહ્યું. શ્રાવકપુત્રે પોતાની અહિંસક ભાવના અને કરુણાભાવને કારણે સ્પષ્ટ રીતે આમ કરવાની ના પાડી દીધી. તેથી તે શિકારીએ ગુસ્સે થઈ તેને ખૂબ માર માર્યો, હાથીના પગ નીચે કચડાવ્યો. આમ પ્રાણ ત્યાગનો અવસર આવવા છતાં તેણે જીવહિંસા કરવાનું સ્વીકાર્યું નહીં. તેવી જ રીતે સંયમનું પાલન કરનાર સાધુઓએ દઢતાપૂર્વક ત્રિકરણ-ત્રિયોગે જીવહિંસા ન કરવી જોઈએ.

રસાસકિત ત્યાગ :-

૧૧

સુદ્ધેસણાઓ ણચ્ચાણં, તત્થ ઠવેજ્જ ભિક્ખૂ અપ્પાણં ।
જાયાએ ઘાસમેસિજ્જા, રસગિદ્ધે ણ સિયા ભિક્ખાએ ॥૧૧॥

શબ્દાર્થ :- સુદ્ધેસણાઓ = ગવેષણાની શુદ્ધ વિધિ નિયમોને, દોષોથી રહિત શુદ્ધ ગવેષણાને, ણચ્ચાણં = જાણીને, તત્થ = એ શુદ્ધ એષણામાં, અપ્પાણં = પોતાના આત્માને, ઠવેજ્જ = સ્થાપિત કરે, એષણાથી આહાર પ્રાપ્ત કરે, ભિક્ખાએ = ભિક્ષાથી નિર્વાહ કરનાર સાધુ, જાયાએ = સંયમયાત્રાના નિર્વાહ કરવા માટે, ઘાસં = આહારની, એસિજ્જા = યાચના કરે, રસગિદ્ધે = રસોમાં આસક્ત, ગૃહ, ણ સિયા = ન થાય.

ભાવાર્થ :- સાધુ ઉદ્ગમ, ઉત્પાદના તથા એષણા દોષોથી રહિત શુદ્ધ ગવેષણાને જાણીને તેમાં જ પોતાના આત્માને સ્થાપિત કરે અર્થાત્ શુદ્ધ આહારને જ ગ્રહણ કરવાની પ્રવૃત્તિ કરે અને સંયમયાત્રાના નિર્વાહ માટે જ આહારની ગવેષણા કરે પરંતુ ભિક્ષામાં મળેલા આહારના સ્વાદમાં આસક્તિભાવ ન કરે.

૧૨

પંતાણિ ચેવ સેવિજ્જા, સીયપિંડં પુરાણકુમ્માસં ।
અદુ બુક્કસં પુલાગં વા, જવણદ્વાએ ણિસેવએ મંથું ॥૧૨॥

શબ્દાર્થ :- પંતાણિ = સૂકો (નીરસ) આહાર, સીયપિંડં = ઠંડો આહાર, ચેવ = અને, પુરાણ કુમ્માસં = જૂના અડદ વગેરેના બાકુળા, અદુ = અથવા, બુક્કસં = મગ, ઘઉં વગેરેનું તુષ અને ભુસું, પુલાગં = અલ્પ સત્ત્વવાળા ધાન્ય કળથી, કોદરો વગેરે, મંથું = સુકવેલાં બોરનું ચૂર્ણ વગેરે, જવણદ્વાએ = સંયમયાત્રાના નિર્વાહ અર્થે, શરીરના નિર્વાહ માટે, સેવિજ્જા = સેવન કરે, આવા સામાન્ય પદાર્થોનો આહાર કરે, ણિસેવએ = વારંવાર અથવા લાંબા સમય સુધી સેવન કરે.

ભાવાર્થ :- સાધુ સંયમયાત્રાના નિર્વાહ માટે જ અનાસક્ત ભાવે સાદુ, નીરસ અને ઠંડા આહારનું સેવન કરે, કાળ વ્યતીત થયેલા જૂના અડદ વગેરેના બાકુળા, મગ, ઘઉં વગેરેનું તુષ કે ભુસું ; નિઃસાર, રૂક્ષ

કે અલ્પ સત્ત્વવાળાં ધાન્ય અને સૂકવેલાં બોરનું ચૂર્ણ વગેરે આહારનું સેવન કરે. સામાન્ય પદાર્થોનું લાંબા સમય સુધી કે વારંવાર સેવન કરે.

વિવેચન :-

જાયાએ ઘાસમેસિજ્જ :- જેમ ગાડીનાં પૈડાંની ધરીને ભાર સહેવા માટે કે ચલાવવા માટે તેલ વગેરે અલ્પ માત્રામાં જ લગાડવામાં આવે છે, તેમ મહાવ્રતાદિના હજારો ગુણોના ભારને વહન કરવાની દૃષ્ટિએ બ્રહ્મચારી સાધકે અલ્પ આહાર કરવાનો હોય છે.

પંતાણિ ચેવ સેવિજ્જા :- ગચ્છવાસી મુનિ માટે વિધાન છે કે નીરસ ભોજન મળે કે સરસ મળે, તો પણ સમભાવે વાપરે, આવશ્યકતા ન હોય તો સરસ પદાર્થોનો ત્યાગ કરે પરંતુ ગચ્છનિર્ગત જિનકલ્પી વગેરે સાધુ પ્રાયઃનીરસ વિગય રહિત ભોજન કરે છે. શીતપિંડ, જૂના અડદ, ભુસું વગેરે નિઃસાર પદાર્થ, આ બધા પ્રાંત આહારના જ પ્રકારો છે.

જવણટ્ટાએ :- શરીરની યાત્રાના નિર્વાહ માટે સાધુએ પ્રાંત આહાર કરવો જોઈએ. આ વિધાનથી સ્પષ્ટ થાય છે, જો પ્રાંત આહારથી શરીરનું પોષણ થતું હોય, તો જ એવો આહાર લે પરંતુ વાત આદિ ઉપદ્રવના કારણથી જો શરીરનો નિર્વાહ ન થાય, તો સ્થવિર કલ્પી મુનિ આવશ્યકતા પ્રમાણે વિગયયુક્ત આહાર પણ લઈ શકે છે. ગચ્છનિર્ગત એવા જિનકલ્પી આદિ સાધુ માટે પ્રાંતાદિ આહાર લેવાની જ આજ્ઞા છે. અહીં યાત્રા શબ્દથી સંયમ યાત્રા અને શરીરયાત્રા બંનેનું ગ્રહણ થાય છે.

અનિયંત્રિત કુશીલ જીવનનું દુષ્પરિણામ :-

૧૩ જે લક્ષણં ચ સુવિણં ચ, અંગવિજ્જં ચ જે પઠંજંતિ ।
 ણ હુ તે સમણા વુચ્ચંતિ, એવં આયરિણ્હિં અક્ખાયં ॥૧૩॥

શબ્દાર્થ :- લક્ષણં = રેખા આદિ લક્ષણોનું ફળ, સુવિણં = સ્વપ્નનું ફળ, અંગવિજ્જં = અંગઉપાંગનાં સ્ફુરણનું ફળ, પઠંજંતિ = ગૃહસ્થોને બતાવે, હુ = નિશ્ચયથી, શુદ્ધ સ્વરૂપે, સમણા = શ્રમણ, ણ વુચ્ચંતિ = નથી કહેવાતા, એવં = આ પ્રકારે, આયરિણ્હિં = આચાર્યોએ, તીર્થકરોએ, અક્ખાયં = કહ્યું છે.

ભાવાર્થ :- જે સાધક લક્ષણશાસ્ત્ર, સ્વપ્નશાસ્ત્ર તથા અંગવિધાના પ્રયોગો કરતા હોય તેને સાચા અર્થમાં 'શ્રમણ' ન કહેવાય; એમ આચાર્યોએ કે તીર્થકરોએ કહ્યું છે.

૧૪ ઇહ જીવિયં અણિયમેત્તા, પબ્ભટ્ટા સમાહિજોગેહિં ।
 તે કામભોગ-રસગિદ્ધા, ઉવવજ્જંતિ આસુરે કાએ ॥૧૪॥

શબ્દાર્થ :- ઇહ = આ જન્મમાં, જીવિયં = અસંયમ જીવનનું, અણિયમેત્તા = નિયંત્રણ ન કરનાર જે, સમાહિ જોગેહિં = સમાધિભાવ અને સંયમ આચારથી, પબ્ભટ્ટા = ભ્રષ્ટ થઈ જાય છે, તે = તે,

કામભોગ-રસગિદ્ધા = કામભોગના સુખમાં આસક્ત થઈ, આસુરે = અસુર સંબંધી, કાચે = કાચામાં, ઉવવજ્જંતિ = ઉત્પન્ન થાય છે.

ભાવાર્થ :- સંયમ ગ્રહણ કર્યા પછી જે શાસ્ત્રાજ્ઞા અનુસાર પોતાના જીવનનું નિયંત્રણ કરી શકતા નથી કે પોતાના સમાધિયોગથી અર્થાત્ ચિત્તસમાધિથી અથવા સંયમાચારથી ભ્રષ્ટ થઈ જાય છે. તેઓ કામભોગો તથા રસાસ્વાદમાં આસક્ત બની મૃત્યુ પામીને અસુરકાયમાં ઉત્પન્ન થાય છે અર્થાત્ દુર્ગતિમાં જાય છે.

૧૫

તત્તો વિ ચ ઉવટ્ટિત્તા, સંસારં બહું અણુપરિયટંતિ ।

બહુકમ્મલેવ-લિત્તાણં, બોહી હોઈ સુદુલ્લહા તેસિં ॥૧૫॥

શબ્દાર્થ :- તત્તો વિ ચ = ત્યાં અસુર નિકાયમાંથી, ઉવટ્ટિત્તા = નીકળીને, સંસારં = સંસારમાં, બહું = ઘણું જ, લાંબા કાળ સુધી, અણુપરિયટંતિ = પરિભ્રમણ કરે છે, બહુકમ્મલેવ-લિત્તાણં = અતિશય કર્મલેપથી લિપ્ત થયેલા, તેસિં = તેવા ભારે કર્મો જીવોને, બોહી = ધર્મની સમજણ, શ્રદ્ધા મળવી, સુદુલ્લહા = અતિ દુર્લભ, હોઈ = થઈ જાય છે.

ભાવાર્થ :- ત્યાંથી નીકળીને પણ તે સંસારમાં લાંબા કાળ સુધી પરિભ્રમણ કરે છે. પરિભ્રમણ કરતાં ઘણાં કર્મોનાં લેપથી લિપ્ત થયેલા તે ભારે કર્મો જીવોને ધર્મની સમજણ, શ્રદ્ધા કે બોધ મળવો પણ અતિ દુર્લભ થઈ જાય છે.

વિવેચન :-

લક્ષણં :- લક્ષણવિદ્યા – શરીરનાં લક્ષણો અર્થાત્ રેખાયિક્તો જોઈને શુભ-અશુભ ફળ દર્શાવનાર શાસ્ત્રને લક્ષણશાસ્ત્ર કે સામુદ્રિક શાસ્ત્ર કહે છે. શુભાશુભ ફળ દર્શાવનાર લક્ષણ દરેક જીવોમાં વિદ્યમાન હોય છે.

સુવિણં :- સ્વપ્નશાસ્ત્ર- સ્વપ્નના શુભાશુભ ફળની સૂચના દેનાર શાસ્ત્ર.

અંગવિજ્ઞં :- અંગવિદ્યા – શરીરના અવયવોના ફરકવાં ઉપરથી શુભાશુભ ફળ દર્શાવતું શાસ્ત્ર.

સમાહિજોગેહિં :- (૧) સમાધિ – શુભ ચિત્તની એકાગ્રતા; યોગ-પ્રતિલેખના આદિ પ્રવૃત્તિઓ (૨) મન, વચન, કાયાની સમાધિ કે સ્વસ્થતા. (૩) જીવનમાં ધર્મની સાચી સમજ પામવી.

લોભવૃત્તિનું સ્વરૂપ :-

૧૬

કસિણં પિ જો ઇમં લોયં, પઢિપુણ્ણં દલેજ્જ ઇક્કસ્સ ।

તેણાવિ સે ણ સંતુસ્સે, ઇઈ દુપ્પૂરણ ઇમે આયા ॥૧૬॥

શબ્દાર્થ :- પઢિપુણ્ણં = ધન-ધાન્ય વગેરેથી ભરેલાં, કસિણં પિ = સમસ્ત, સંપૂર્ણ, ઇમં = આ, લોયં = લોક, આખો સંસાર, જો = જો કોઈ, ઇક્કસ્સ (ઇક્કસ્સ) = એક વ્યક્તિને જ, દલેજ્જ = આપી

દેવામાં આવે, તેનાવિ = તેનાથી પણ, આ વિશાળ ધનથી પણ, સે = તે લોભી માનવને, ણ સંતુસ્સે = સંતોષ થઈ શકતો નથી, ઇહ = આ પ્રકારે, ઇમે = આ સંસારની, આયા = આત્માઓની તૃષ્ણાને, દુષ્પૂરણ = સંતોષવી મહામુશ્કેલ છે.

ભાવાર્થ :- ધન-ધાન્યથી પૂર્ણ આખા લોકની સમૃદ્ધિ જો કોઈ એક વ્યક્તિને આપવામાં આવે, તો પણ લોભી માનવ સંતુષ્ટ થઈ શકતો નથી. આવા તૃષ્ણાવાન આત્માના લોભની પૂર્તિ થવી મહામુશ્કેલ છે.

૧૭

જહા લાહો તહા લોહો, લાહા લોહો પવહ્ણુહ્ણુ ।

દોમાસ-કયં કજ્જં, કોડીણ વિ ણ ણિટ્ટિયં ॥૧૭॥

શબ્દાર્થ :- જહા = જેમ જેમ, લાહો = લાભ થતો જાય છે, તહા = તેમ તેમ, લોહો = લોભ થાય છે, લાહા = લાભથી, લોહો = લોભની, પવહ્ણુહ્ણુ = વૃદ્ધિ થાય છે, દો માસકયં = બે માસા સોનાથી થનાર, કજ્જં = કાર્ય લોભવશ, કોડીણ વિ = કરોડ સોનામહોરોથી પણ, ણ ણિટ્ટિયં = પૂરું ન થયું.

ભાવાર્થ :- આ સંસારમાં વ્યક્તિને જેમ જેમ લાભ થાય છે તેમ તેમ લોભ થાય છે કારણ કે લાભથી લોભની વૃદ્ધિ થતી જ રહે છે. જેમ કે કપિલ બ્રાહ્મણનું બે માસા સોનાથી થતું કામ કરોડો સુવર્ણ મુદ્રાઓથી પણ પૂરું ન થયું.

વિવેચન :-

ણ સંતુસ્સે :- ધન ધાન્યાદિથી પરિપૂર્ણ સમગ્ર લોકના દાનથી પણ લોભીની લોભવૃત્તિ સંતોષ પામતી નથી. કહ્યું છે કે -

ન વહ્ણિસ્તૃણકાષ્ટેષુ, નદીભિર્વા મહોદધિઃ ।

ન ચૈવાત્માર્થસારેન, શક્યસ્તર્પયિતું કવચિત્ ॥ ।

ઘાસ અને કાષ્ઠથી જેમ અગ્નિ અને નદીઓથી સમુદ્ર તૃપ્ત થતો નથી. તેવી જ રીતે લોભી આત્માઓને સર્વસ્વ ધન દઈ દેવાથી પણ ક્યારેય તૃપ્ત કરી શકાતા નથી.

સ્ત્રી સંગનો ત્યાગ :-

૧૮

ણો રક્ખસીસુ ગિજ્ઞેજ્જા, ગંડવચ્છાસુ ણેગચિત્તાસુ ।

જાઓ પુરિસં પલોભિત્તા, ખેલંતિ જહા વ દાસેહિં ॥૧૮॥

શબ્દાર્થ :- ગંડવચ્છાસુ = સ્તનયુક્ત વક્ષઃસ્થળવાળી, ણેગચિત્તાસુ = ચંચળ ચિત્તવાળી, જાઓ = જે સ્ત્રી, પુરિસં = પુરુષોને, પલોભિત્તા = લોભાવીને, પોતાના વશમાં કરીને, દાસેહિં = દાસની, જહા વ = જેમ, ખેલંતિ = નચાવે છે, કામ કરાવે છે, રક્ખસીસુ = માટે રાક્ષસી રૂપ સ્ત્રીઓમાં, ણો ગિજ્ઞેજ્જા = આસક્ત થવું ન જોઈએ.

ભાવાર્થ :- જે સ્તનયુક્ત વક્ષઃસ્થળવાળી , ચંચળ ચિત્તવાળી સ્ત્રી, પુરુષને પ્રલોભનમાં લલચાવીને નોકરની જેમ નચાવે છે અને આત્માના ઉત્તમ ગુણોનો નાશ કરે છે, તે રાક્ષસી સમાન સ્ત્રીઓમાં આસક્ત થવું ન જોઈએ.

૧૯

નારીસુ ણોવગિજ્ઞેજ્જા, ઇત્થી વિપ્પજહે અણગારે ।

ધમ્મં ચ પેસલં ણચ્ચા, તત્થ ઠવેજ્જ ભિક્ખૂ અપ્પાણં ॥૧૯॥

શબ્દાર્થ :- અણગારે = ગૃહત્યાગી, નારીસુ = સ્ત્રીઓમાં, ણોવગિજ્ઞેજ્જા = ક્યારે ય આસક્ત ન થાય, ઇત્થી = સ્ત્રીઓથી, સ્ત્રીઓનો, વિપ્પજહે = સદાય દૂર રહે, ત્યાગ કરે, ધમ્મં = ધર્મને, સંયમધર્મને, પેસલં = ઉત્તમ, કલ્યાણકારી, ણચ્ચા = સમજીને, જાણીને, તત્થ = તેમાં જ, અપ્પાણં = પોતાના આત્માને, ઠવેજ્જ = સ્થાપિત કરે.

ભાવાર્થ :- અણગાર ભિક્ષુ સ્ત્રીઓમાં ક્યારે ય આસક્ત ન થાય પરંતુ સ્ત્રીઓથી સદાય દૂર રહે અર્થાત્ સ્ત્રીસંગનો ત્યાગ કરે. સાધુ ધર્મને અથવા બ્રહ્મચર્ય ધર્મને કલ્યાણકારી કે ઉત્તમ માનીને તેમાં જ પોતાના આત્માને સ્થિર કરે.

વિવેચન :-

ણો રક્ષસીસુ ગિજ્ઞેજ્જા :- જેમ રાક્ષસી લોહીને પીઈને જીવનનું સત્ત્વ ચૂસી લે છે, તે જ રીતે સ્ત્રીઓ પણ કામાસક્ત પુરુષ માટે જ્ઞાનાદિ ગુણો, સંયમી જીવન તેમજ ધર્મધનનો સર્વનાશ કરવામાં કે કામોત્તેજનામાં નિમિત્ત બને છે, એ દષ્ટિએ તેને રાક્ષસી કહે છે. તે જ રીતે સ્ત્રીને માટે પુરુષ પણ વાસનાના ઉદ્દીપનમાં નિમિત્ત બને છે માટે સાધ્વીઓએ સંયમમાં સાવધાન રહેવું જોઈએ. આગમની રચના પુરુષપ્રધાન હોવાથી એક અપેક્ષાનું જ કથન હોય છે.

ગંઢવચ્છાસુ :- ગંઢ અર્થાત્ ગાંઠ કે ગૂમડું. સ્ત્રીઓના વક્ષઃસ્થલમાં રહેલા સ્તન, માંસની ગ્રંથિ કે ગૂમડાની સમાન હોય છે.

૨૦

ઇહ એસ ધમ્મે અક્ખાએ, કવિલેણં ચ વિસુદ્ધપણ્ણેણં ।

તરિહિંતિ જે ડ કાહિંતિ, તેહિં આરાહિયા દુવે લોગા ॥૨૦॥

-ત્તિ ભેમિ

શબ્દાર્થ :- ઇહ = એવા, એસ = આ, ધમ્મે = સાધુ ધર્મ, વિસુદ્ધપણ્ણેણં = વિશુદ્ધ જ્ઞાની, કવિલેણં (કેવલિણં) = સર્વજ્ઞ તીર્થંકર પ્રભુ દ્વારા અથવા કપિલ મુનિ દ્વારા, અક્ખાએ = કહેવાયેલું છે, વર્ણવ્યું છે, જે ડ = જે કોઈ પણ, કાહિંતિ = તેનું આચરણ કરે છે, તરિહિંતિ = તે સંસારને પાર કરે છે, તેહિં = આવા સાધકો, દુવે = બંને, લોગ = લોકની, આ ભવ અને પરભવની, આરાહિયા = સમ્યક્ આરાધના કરે છે.

ભાવાર્થ :- વિશુદ્ધ પ્રજ્ઞાવાન અર્થાત્ કેવળી કપિલ મુનિવરે આ વિશિષ્ટ ધર્મનું અર્થાત્ સ્ત્રીસંગ ત્યાગ અને લોભ સંજ્ઞા ત્યાગનું પ્રતિપાદન કર્યું છે. તેની સમ્યગ્ આરાધના કરનાર સાગરને તરી જાય છે અને તેવા પુરુષો માટે બંને લોક આરાધિત થાય છે અર્થાત્ તે પુરુષોનો આ જન્મ સુસંયમથી સુવાસિત અને સફળ થઈ જાય છે તથા પરભવમાં શાંતિદાયક સુગતિ પ્રાપ્ત થાય છે.

– એમ ભગવાનને કહ્યું છે.

ઉપસંહાર :-

શાસ્ત્રકારે આ અધ્યયનની પ્રથમ ગાથામાં જે જિજ્ઞાસાનું નિરૂપણ કર્યું છે, ત્યારપછી સંપૂર્ણ અધ્યયનમાં તેના જ સમાધાન માટેના દુર્ગતિ નિવારક અને સુગતિદાયક ઘણાં તત્ત્વોનું, સંયમી જીવનના પોષક તત્ત્વોનું અને આત્મવિકાસના ગુણોનું પ્રતિપાદન કર્યું છે. દરેક આત્માર્થી મુનિએ આ અધ્યયનનું ચિંતન મનન કરી પોતાના જીવનને સંયમની શુદ્ધ આરાધનામાં સુરક્ષિત કરી લેવું જોઈએ. સંક્ષિપ્તમાં સ્થૂલ કે સૂક્ષ્મ હિંસાથી બચવું, તેના માટે ભિક્ષાની શુદ્ધ વિધિનું પાલન કરવું, રસાસ્વાદવૃત્તિ ન રાખવી, લોકેષણા માટેની પ્રવૃત્તિઓ, નિમિત્ત ભાષણ વગેરે ન કરવાં, લોભસંજ્ઞાને નિર્મૂલ કરવી, સ્ત્રીસંગની વૃત્તિને પણ નિર્મૂલ કરી દેવી અર્થાત્ સ્ત્રીઓ પ્રત્યેના આકર્ષણભાવ, તેની વાતો સાંભળવામાં રસ લેવો અથવા તેની સાથે વાતો કરવામાં આનંદ માણવો, વગેરે પ્રવૃત્તિનો ત્યાગ કરવો. બ્રહ્મચર્ય માટે સ્ત્રીસંગ બહુ દોષવાળો છે, એમ સમજી સદાય સાવધાન રહેવું. એ જ આ અધ્યયનનો સંદેશ છે.

નવમું અધ્યયન

પરિચય

પ્રસ્તુત નવમા અધ્યયનનું નામ 'નમિપ્રવ્રજ્યા' છે. મિથિલાના રાજર્ષિ નમિ જ્યારે વિરક્ત તેમજ સંબુદ્ધ થઈ દીક્ષા ગ્રહણ કરતા હતા ત્યારે દેવેન્દ્ર બ્રાહ્મણવેશમાં આવીને તેના ત્યાગ, વૈરાગ્ય, નિઃસ્પૃહતા વગેરે ગુણોની પરીક્ષા કરી. ઈન્દ્રે લોકજીવનની નીતિઓ સંબંધિત અનેક પ્રશ્ન પૂછ્યા. રાજર્ષિ નમિએ પ્રત્યેક પ્રશ્નનું સમાધાન અંતઃસ્પર્શી તેમજ શ્રમણ સંસ્કૃતિ અને આધ્યાત્મિક સિદ્ધાંતની દૃષ્ટિએ કર્યું.

પ્રતિબુદ્ધ થયા પછી જ મુનિજીવનનો સ્વીકાર થઈ શકે છે. પ્રતિબુદ્ધ ત્રણ પ્રકારના છે - (૧) **સ્વયંબુદ્ધ** - કોઈના ઉપદેશ વિના સ્વયં બોધિ પ્રાપ્ત કરે. (૨) **પ્રત્યેકબુદ્ધ** - કોઈ બાહ્ય ઘટનાના નિમિત્તથી જીવનમાં ધર્મનો બોધ પ્રાપ્ત કરે. (૩) **બુદ્ધ બોધિત** - જ્ઞાની પુરુષોના ઉપદેશથી કે તેની સંગતિથી જીવનમાં ધર્મનો બોધ પ્રાપ્ત કરે. જેમ કે પ્રસ્તુત શાસ્ત્રના આઠમા અધ્યયનમાં સ્વયંબુદ્ધ કપિલનું, નવમા અધ્યયનમાં પ્રત્યેક બુદ્ધ નમિનું અને અઢારમા અધ્યયનમાં બુદ્ધબોધિત સંયતિ રાજાનું વર્ણન છે.

આ અધ્યયનનો સંબંધ પ્રત્યેકબુદ્ધ મુનિ સાથે છે. ચાર પ્રત્યેકબુદ્ધ સમકાલીન થયા છે - (૧) કરકંડુ (૨) દ્વિમુખ (૩) નમિ અને (૪) નગ્ગતિ. આ ચારે ય પ્રત્યેકબુદ્ધ પુષ્પોત્તર વિમાનથી એક સાથે આયુષ્ય પૂર્ણ કરીને મનુષ્યલોકમાં આવ્યા. ચારે સાથે દીક્ષા લીધી, એક જ સમયે પ્રત્યેકબુદ્ધ થયા, એક જ સમયમાં કેવળી અને સિદ્ધ થયા. કરકંડું કલિંગદેશના, દ્વિમુખ પંચાલદેશના, નમિ વિદેહદેશના અને નગ્ગતિ ગંધારદેશના રાજા હતા. ચારે યને પ્રત્યેકબુદ્ધ થવામાં ક્રમશઃ (૧) વૃદ્ધ બળદ (૨) ઈન્દ્રધ્વજ (૩) કંકણનો અવાજ, (૪) મંજરીરહિત આમ્રવૃક્ષ, આ ચાર ઘટનાઓ નિમિત્ત બની.

નમિરાજર્ષિની પ્રત્યેકબુદ્ધ બની પ્રવ્રજ્યાગ્રહણ કરવાની ઘટના નીચે મુજબ છે-

માલવ દેશના સુદર્શનપુરના રાજા મણિરથ હતા. તેનો નાનો ભાઈ યુવરાજ યુગબાહુ હતો. મદનરેખા યુગબાહુની પત્ની હતી. મદનરેખાના રૂપમાં આસક્ત મણિરથરાજાએ છળથી પોતાના નાના ભાઈની હત્યા કરી નાંખી. ગર્ભવતી મદનરેખાએ વનમાં પુત્રને જન્મ આપ્યો. તે બાળકને મિથિલાનરેશ પદ્મરથ પોતાની નગરી મિથિલામાં લઈ આવ્યા. તેનું નામ નમિ રાખવામાં આવ્યું. પદ્મરથ રાજાને વૈરાગ્ય થતાં નમિ વિદેહદેશના રાજા બન્યા. (વિદેહરાજ્યમાં બે નમિ થયા છે. બંને ય પોત-પોતાના રાજ્યનો ત્યાગ કરીને અણગાર બન્યા હતા. એક એકવીસમા તીર્થંકર નમિનાથ થયા અને બીજા પ્રત્યેકબુદ્ધ નમિરાજર્ષિ થયા.)

એકવાર નમિરાજાના શરીરમાં અતિ દુઃસહ્ય એવો દાહજ્વર ઉત્પન્ન થયો, તેથી તે ખૂબ જ વ્યથિત

રહેવા લાગ્યા. છ મહિના સુધી ઉપચાર ચાલ્યા, છતાં કશો લાભ થયો નહીં. એક વૈદ્યે સુખડનો લેપ શરીરે લગાવવાનું કહ્યું. રાણીઓ સુખડ ઘસવા લાગી તો હાથમાં રહેલાં કંકણોનો અવાજ થવા લાગ્યો. અતિ વેદના ભોગવતાં રાજાથી કંકણોનો અવાજ સહન થયો નહીં. રાણીઓએ હાથમાં સૌભાગ્યચિહ્નરૂપ એકેક કંકણ રાખી અને બીજા બધાં કાઢી નાખ્યાં અને તેથી અવાજ બંધ થઈ ગયો.

રાજાએ મંત્રીને પુછ્યું – કંકણનો અવાજ કેમ આવતો નથી ? શું ચંદન ઘસવાનું બંધ કર્યું છે ?

મંત્રીએ કહ્યું – સ્વામિન્ ! આપને કંકણોના અથડવવાથી થતો ધ્વનિ અપ્રિય લાગવાથી, રાણીઓએ સૌભાગ્યના ચિહ્ન રૂપે માત્ર એકે કંકણ હાથમાં રાખીને બાકીનાં બધાં કંકણ ઉતારી નાખ્યાં છે.

આ ઘટનાથી રાજાના હૃદયનું પરિવર્તન થયું. નવો પ્રકાશ મળ્યો, રાજા આ ઘટનાથી પ્રતિબુદ્ધ થઈ ગયા. તે વિચારવા લાગ્યા કે 'જ્યાં અનેક છે, ત્યાં સંઘર્ષ, દુઃખ, પીડા અને રાગાદિ દોષ છે, જ્યાં એક છે ત્યાં પૂર્ણ શાંતિ છે અર્થાત્ જ્યાં શરીર, ઈન્દ્રિયો, મન અને ધન, પરિવાર રાજ્ય વગેરે પરભાવોની ભીડ છે, ત્યાં દુઃખ છે. જ્યાં કેવળ એકત્વભાવ છે, આત્મભાવ છે, ત્યાં દુઃખ નથી. જ્યાં સુધી હું મોહવશ સ્ત્રીઓ, ખજાનો, મહેલ, હાથી, અશ્વ આદિથી તેમજ રાજકીય ભોગોથી સંબદ્ધ છું, ત્યાં સુધી હું દુઃખી છું. આ સર્વને છોડીને એકાકી બનીશ ત્યારે જ સુખી થઈશ. 'આ રીતે રાજાના અંતરમાં વિવેક વડે વૈરાગ્ય જાગી ઊઠ્યો. તેણે સર્વ મોહ – મમત્વમૂલક સંબંધ સંગનો ત્યાગ કરીને એકાકી બની પ્રવ્રજિત થવાનો દઢ સંકલ્પ કર્યો. તેણે વિચારણા કરી 'આ જ મારા દાહજવરની શાંતિ માટે રામબાણ ઔષધ છે.' દીક્ષાગ્રહણ કરવાની ભાવનાથી નમિરાજાને ગાઢ નિદ્રા આવી ગઈ. તેનો દાહ જવર શાંત થઈ ગયો અને એક વિશિષ્ટ સ્વપ્ન આવ્યું. સ્વપ્નમાં તે શ્વેત ગજારૂઢ બની મેરુપર્વત ઉપર ચડી ગયા. કાર્તિકીપૂનમનો એ દિવસ હતો. સવારે જાગ્યા તો વિચાર કરવા લાગ્યા કે, મેં જે સ્વપ્ન જોયું છે તે સારું ફળ આપનાર છે. વળી આવો પર્વત મેં કયાંક જોયો પણ છે. આ પ્રકારે વારંવાર વિચાર કરતાં તેને જાતિસ્મરણ જ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું. જેના પ્રભાવથી તેમણે પોતાના પૂર્વભવને જાણ્યો કે હું પૂર્વભવમાં દીક્ષા અંગીકાર કરીને શુદ્ધ સંયમ પાલનના કારણે ઉત્કૃષ્ટ ૧૭ સાગરોપમની સ્થિતિ સહિત દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થયો હતો, ત્યાંનું આયુષ્ય પૂર્ણ કરીને અહીં ઉત્પન્ન થયો છું અને અત્યારે રાજા છું.' તેમણે વૈરાગ્યભાવે ભોગવિલાસને ત્યાગી દીધા તથા સર્વોત્કૃષ્ટ મુનિધર્મમાં દીક્ષા થવા તૈયાર થયા અને નગરની બહાર દીક્ષા ગ્રહણ કરવા નીકળ્યા.

પ્રથમ દેવલોકમાં ઈન્દ્રને જ્ઞાત થયું કે નમિરાજા એકાએક મુનિ થઈ રહ્યા છે, તો તેઓની ત્યાગ ભાવના સ્થિર છે કે ક્ષણિક આવેશ છે ? તે જાણવા અને કસોટી કરવા ઈન્દ્ર બ્રાહ્મણનો વેશ ધારણ કરીને નમિરાજર્ષિ પાસે આવ્યા અને કહ્યું – આપે ક્ષત્રિય ધર્મનું પાલન કરીને પછી જ મુનિધર્મની દીક્ષા લેવી જોઈએ. ઈન્દ્ર મહારાજે વ્યવહારિક વાતોની છણાવટ કરી અને લોકજીવન સંબંધિત ૧૦ પ્રશ્નો ઉપસ્થિત કર્યા જેનું સમાધાન નમિરાજર્ષિ એ એકત્વભાવના અને આધ્યાત્મિક દૃષ્ટિએ કર્યું. સંક્ષેપમાં તે ૧૦ પ્રશ્નો આ પ્રમાણે છે –

૧. મિથિલાનગરીમાં બધે ય કોલાહલ થઈ રહ્યો છે. આપ દયાળુ છો, તેને શાંત કરી પછી દીક્ષાનો સ્વીકાર કરજો.

૨. વાયુપ્રેરિત આગથી રાજભવન તેમજ અંત:પુર બળી રહ્યું છે, તેની ઉપેક્ષા કેમ કરો છો ?
૩. પહેલાં કિલ્લો, ગઢના દરવાજો, ખાઈઓ અને શસ્ત્રાસ્ત્ર વગેરેથી નગરને સુરક્ષિત કરીને પછી દીક્ષા ગ્રહણ કરો.
૪. પોતાના માટે અને વંશજોના આશ્રય માટે પહેલાં પ્રાસાદ આદિ બનાવી પછી દીક્ષા લેજો.
૫. ચોરો, ડાકુઓ વગેરેનો નિગ્રહ કરી નગરમાં શાંતિ સ્થાપિત કરી પછી દીક્ષા લેજો.
૬. વિરોધી રાજાઓને પરાજિત કરી તેમજ વશીભૂત કરી પછી દીક્ષા લેજો.
૭. વિપુલ યજ્ઞ કરી, શ્રમણો, બ્રાહ્મણોને ભોજન કરાવી તથા દાન અને ભોગ વગેરે પ્રીતિકારક કાર્યો કર્યા પછી દીક્ષા લેજો.
૮. ઘોરાશ્રમરૂપ ગૃહસ્થાશ્રમ છોડી સંન્યાસ ગ્રહણ કરવાની અપેક્ષાએ અહીં રહીને પૌષ્ઠવ્રતાદિનું પાલન કરવું, એ ક્ષત્રિયોચિત ધર્મ છે.
૯. સોનું, રૂપ, મણિ, મોતીઓ, કાંસુ, વસ્ત્રો, વાહનો અને ભંડાર વગેરે વધારીને ત્યાર પછી નિરપેક્ષ અને નિરાકાંક્ષ બની પ્રવ્રજિત થજો.
૧૦. આશ્ચર્ય છે કે તમે બુદ્ધિમાન છતાં મળેલા અદ્ભુત ભોગોને છોડી અને ભવિષ્યનાં સુખોની પ્રાપ્તિ માટે પ્રવ્રજ્યા ગ્રહણ કરી રહ્યા છો, એ પશ્ચાત્તાપનો હેતુ ન બની જાય, તેનો વિચાર કરો.

રાજર્ષિ નમિએ દરેક પ્રશ્નોનો ઉત્તર આધ્યાત્મિક સ્તરે શ્રમણ સંસ્કૃતિને અનુલક્ષીને આપ્યા છે –

૧. સંપૂર્ણ જગતને આત્મવત્ સમજનારા નમિ રાજર્ષિનો પ્રથમ પ્રશ્નનો માર્મિક ઉત્તર વૃક્ષાશ્રયી પક્ષીઓના રૂપક દ્વારા આપ્યો છે. સૌ પોતાના સ્વાર્થવશ આકંઠ કરી રહ્યા છે, હું તો વિશ્વનાં દરેક પ્રાણીઓનાં આકંઠ શાંત કરવા દીક્ષિત થઈ રહ્યો છું અર્થાત્ વિશ્વમૈત્રી સાધવા જઈ રહ્યો છું.
૨. બીજા પ્રશ્નનો ઉત્તર તેઓએ આત્મૈકત્વભાવની દૃષ્ટિએ આપ્યો છે કે મિથિલા કે કોઈ પણ વસ્તુ બળી રહી છે, તેનાથી મારા આત્માનું કંઈ જ બળતું નથી. હું એ સર્વ આસક્તિથી વિરક્ત બન્યો છું.
૩. મારે હવે બાહ્ય સુરક્ષાથી શું સંબંધ ? પોતાની આત્મરક્ષા અર્થે આધ્યાત્મિક શસ્ત્રાસ્ત્ર લઈ વિકારોના યુદ્ધનો સામનો કરી રહ્યો છું.
૪. જ્યાં અસ્થાયી નિવાસ છે, ત્યાં ઘર બનાવવાથી શું ? ઘર તો ત્યાં બનાવી શકાય જ્યાં સ્થાયી રહેવાનું હોય. હું તે જ કરી રહ્યો છું અર્થાત્ આ સંસારમાં અશાશ્વત ઘર બનાવવાની અપેક્ષાએ શાશ્વત સિદ્ધિ સ્થાનને જ ઘર બનાવવું મહત્વપૂર્ણ છે.
૫. સંસારમાં અપરાધીને ઓળખવા મુશ્કેલ છે, તેથી હું તો મારા આત્માના અપરાધોને જ દૂર કરવા પ્રયત્નશીલ છું.

૬. આત્મગુણોમાં બાધક શત્રુઓથી સુરક્ષા માટે આત્મદમન કરી આત્મવિજયી બનવું, એ જ આત્માર્થી માટે શ્રેયસ્કર છે, બીજાનું દમન કરવું ઉચિત નથી અને તે સુખનું કારણ પણ નથી.
૭. સાવધ યજ્ઞ અને દાન, ભોગ વગેરેની અપેક્ષાએ સર્વવિરતિ સંયમ શ્રેષ્ઠ છે.
૮. જે અજ્ઞાની સાધક માસખમણના પારણે ડાભના અગ્રભાગ પર સમાય એટલો આહાર કરે, તો પણ સમયક્યારિત્ર ધર્મની સોળમી કળા સમાન પણ નથી માટે સર્વવિરતિ સંયમ, સમત્વ તેમજ રત્નત્રયની સાધના કરવી એ જ શ્રેષ્ઠ છે.
૯. સોના, ચાંદી વગેરે ધનના અસંખ્ય કૈલાસ પર્વત થઈ જાય, તો પણ મનુષ્યની લાલસા પૂર્ણ થતી નથી. ઈચ્છા અનંત છે. તેની પૂર્તિ થવી અસંભવ છે, તેથી નિરાકાંક્ષ અને નિઃસ્પૃહ બનવું જ શ્રેષ્ઠ છે.
૧૦. સાંસારિક કામભોગ શલ્યરૂપ છે, વિષધર સર્પ છે. ક્રોધાદિ કષાયો આત્મગુણોનો ઘાત કરી મનુષ્યને દુર્ગતિમાં લઈ જાય છે, મુમુક્ષુ નિર્ગ્રંથ માટે ભોગ અને કષાયોનો ત્યાગ જ હિતકર છે.

નમિ રાજર્ષિના ઉત્તરો સાંભળી દેવેન્દ્ર અત્યંત પ્રભાવિત બની, પરમ શ્રદ્ધાભક્તિવશ સ્તૂતિ, પ્રશંસા તેમજ વંદના કરી પોતાના સ્થાને પાછા ફર્યા. નમિ રાજર્ષિએ દીક્ષા અંગીકાર કરી સંયમનું પાલન કર્યું અને કર્મ ક્ષય કરી મોક્ષે ગયા.

● નવમું અધ્યયન ●

નમિપ્રવ્રજ્યા

નમિરાજર્ષિનો જન્મ અને પૂર્વજન્મનું સ્મરણ :-

૧

ચઙ્કુણ દેવલોગાઓ, ઉવવણ્ણો માણુસમ્મિ લોગમ્મિ ।
ઉવસંત-મોહણિજ્જો, સરઙ્ક પોરાણિયં જાઙ્ક ॥૧॥

શબ્દાર્થ :- ઉવસંત-મોહણિજ્જો = જેમનું દર્શનમોહનીય કર્મ ઉપશમ થયું છે એવા નમિરાજનો જીવ, દેવલોગાઓ = સાતમા દેવલોકથી, ચઙ્કુણ = આવીને, ચ્યવીને, માણુસમ્મિ લોગમ્મિ = મનુષ્યલોકમાં, ઉવવણ્ણો = ઉત્પન્ન થયો, પોરાણિયં = પહેલાના, જાઙ્ક = જન્મને, સરઙ્ક = સ્મરણ દ્વારા યાદ કરવા લાગ્યા.

ભાવાર્થ :- મહાશુક્ર નામના દેવલોકમાંથી નીકળીને નમિરાજના જીવે મનુષ્યલોકમાં જન્મ લીધો. તેમનું મોહનીય કર્મ ઉપશાંત થવાથી તથા જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો ક્ષયોપશમ થવાથી પૂર્વજન્મનું સ્મરણ થયું, જાતિ સ્મરણ જ્ઞાન થયું.

૨

જાઙ્ક સરિત્તુ ભયવં, સયંસંબુદ્ધો અણુત્તરે ધમ્મે ।
પુત્તં ઠવિત્તુ રજ્જે, અભિણિક્ખમઙ્ક ણમીરાયા ॥૨॥

શબ્દાર્થ :- જાઙ્ક = પૂર્વભવને, સરિત્તુ = યાદ કરીને, ભયવં = ભગવાન, ણમીરાયા = નમિરાજ, સયંસંબુદ્ધો = સ્વયમેવ બોધને પામ્યા, પુત્તં = પુત્રને, રજ્જે = રાજ્યગાદી પર, ઠવિત્તુ = સ્થાપિત કરીને, અણુત્તરે = સર્વશ્રેષ્ઠ, ધમ્મે = શ્રુત ચારિત્રરૂપ ધર્મ સંમુખ થઈને, અભિણિક્ખમઙ્ક = ગૃહસ્થાવાસ્થામાંથી નિષ્ક્રમણ કર્યું અર્થાત્ ઘર અને નગરીથી બહાર નીકળ્યા.

ભાવાર્થ :- ભગવાન નમિ પૂર્વજન્મનું સ્મરણ કરીને સર્વોત્તમ એવા ચારિત્રધર્મમાં સ્વયં જાગૃત થયા, બોધ પામ્યા તથા રાજ્ય કારભાર પોતાના પુત્રને સોંપીને તેમણે અભિનિષ્ક્રમણ કર્યું, પ્રવ્રજ્યા ગ્રહણ કરવા માટે નીકળ્યા.

વિવેચન :-

સરઙ્ક પોરાણિયં જાઙ્ક :- પૂર્વજન્મની સ્મૃતિ થઈ. તેને જાતિસ્મરણ જ્ઞાન કહે છે, જે મતિજ્ઞાનનો એક

ભેદ છે. તેના દ્વારા પૂર્વવર્તી સંખ્યાત જન્મો સુધીનું સ્મરણ થઈ શકે છે.

उवसंत मोहणिज्जो :- જાતિસ્મરણ જ્ઞાન મતિજ્ઞાનનો ભેદ છે. તે જ્ઞાન જ્ઞાનાવરણીય કર્મના ક્ષયોપશમથી ઉત્પન્ન થાય છે. છતાં ઘણાં સૂત્રોમાં મોહનીય કર્મના ઉપશાંત થવાથી જાતિસ્મરણ જ્ઞાનઉત્પન્ન થવાનો પાઠ આવે છે, તેનું તાત્પર્ય એ છે કે પૂર્વજન્મની સ્મૃતિ તો મતિજ્ઞાનાવરણીયના ક્ષયોપશમથી જ થાય છે પરંતુ તેની સાથે મોહનીય કર્મની ઉપશાંતિની પ્રમુખતાએ તેનું તે સ્મરણ સમ્યગ્જ્ઞાનરૂપ થઈને ધર્મના બોધનું કારણ બને છે અને સંયમ ગ્રહણ કરવાની રુચિ પ્રગટ થાય છે, તેથી સૂત્રમાં મોહનીય કર્મની ઉપશાંતિનું કથન છે.

भयवं (भगवं) :- ભગ શબ્દના અનેક અર્થ છે, જેમ કે -

ऐश्वर्यस्य समग्रस्य रूपस्य यशसः श्रियः
धर्मस्याथ प्रयत्नस्य, षण्णां भग इतीङ्गणा ।।

સમગ્ર ઐશ્વર્ય, રૂપ, યશ, શ્રી, ધર્મ અને પ્રયત્ન, આ છ 'ભગ' કહેવાય છે. 'ભગ'થી જે સંપન્ન હોય તેને ભગવાન કહે છે. ભગવાનનો અર્થ છે- ઐશ્વર્યવાન કે ધર્મવાન...

नमिराजर्षिनुं अभिनिष्कमण :-

३ से देवलोग-सरिसे, अंतेउर वरगओ वरे भोए ।
भुंजित्तु णमी राया, बुद्धो भोगे परिच्चयइ ॥३॥

शब्दार्थ :- અંતેઉર વરગઓ = ઉત્તમ અંત:પુરમાં રહીને, સે = તે, દેવલોગ-સરિસે = દેવલોક સરખા, વરે = શ્રેષ્ઠ, ભોએ = ભોગોને, ભુંજિત્તુ = ભોગવીને, ણમી રાયા = નમિરાજાએ, બુદ્ધો = પ્રબુદ્ધ થયા, બોધ પામ્યા, ભોગે = ભોગો, પરિચ્ચયઇ = છોડી દીધા.

भावार्थ :- નમિરાજર્ષિએ શ્રેષ્ઠ અંત:પુરમાં રહીને દેવલોક સમાન ભોગો પ્રાપ્ત કરી, તેને ભોગવીને ત્યાર પછી પ્રબુદ્ધ થયા અને સમસ્ત ભોગોનો ત્યાગ કરી દીધો.

४ मिहिलं सपुरजणवयं, बलमोरोहं च परियणं सव्वं ।
चिच्चा अभिणिकखंतो, एगंतमहिट्टिओ भयवं ॥४॥

शब्दार्थ :- સપુરજણવયં = નગરો અને જનપદોથી જોડાયેલા, મિહિલં = મિથિલાનગરી, બલં = ચતુર્ગણી સેના, ઓરોહં = અંત:પુર, પરિયણં = પરિજન દાસ-દાસી વગેરે, ચિચ્ચા = છોડીને, ભયવં = ભગવાન નમિરાજ, અભિણિકખંતો = પ્રવ્રજ્યા ધારણ કરવા માટે ઘરેથી નીકળ્યા, એગંતં અહિટ્ટિઓ = નગરની બહાર એકાંતમાં પહોંચ્યા, એકત્વભાવમાં સ્થિત થયા.

भावार्थ :- ભગવાન નમિરાજર્ષિ મિથિલાનગરીને અને ગ્રામનગર યુક્ત સમગ્ર રાજ્યને, સેના ,

અંત:પુર તથા સમગ્ર સ્વજન પરિજનોને છોડીને પ્રવ્રજ્યા ધારણ કરવા માટે ઘરેથી નીકળ્યા અને નગરની બહાર એકાંતમાં પહોંચી ગયા.

૫

કોલાહલગ-ભૂયં આસી, મિહિલાએ પવ્વયંતમ્મિ ।
તદ્વ્યા રાયરિસિમ્મિ, ણમિમ્મિ અભિણિક્ખમંતમ્મિ ॥૫॥

શબ્દાર્થ :- તદ્વ્યા = તે સમયે, રાયરિસિમ્મિ = રાજર્ષિ, ણમિમ્મિ = નમિરાજ, અભિણિક્ખમંતમ્મિ = ગૃહસ્થાવસ્થામાંથી નીકળીને, પવ્વયંતમ્મિ = પ્રવ્રજ્યા ધારણ કરવાના સમયે, મિહિલાએ = મિથિલા નગરીમાં, કોલાહલગ ભૂયં = ચારે તરફ કોલાહલ, આસી = થવા લાગ્યો.

ભાવાર્થ :- જે સમયે નમિરાજર્ષિ નિષ્ક્રમણ કરી (નગરી છોડી) દીક્ષા લઈ રહ્યા હતા, તે સમયે મિથિલા- નગરીની જનતામાં કોલાહલ મચી રહ્યો હતો.

વિવેચન :-

એગંતમહિદ્ધિઓ :- (૧) મોક્ષની સાધનામાં ઉપસ્થિત થયા. (૨) મોક્ષના ઉપાયભૂત સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યક્ચારિત્રની આરાધનામાં સ્થિર થયા. (૩) દ્રવ્યથી એકાંત નિર્જન ઉદ્યાન, સ્મશાનાદિ સ્થાન. (૪) ભાવથી એકાંત-હું એકલો છું, કોઈનો નથી, કોઈ મારું નથી, જે જે પદાર્થને મારા માની રહ્યો છું, તે મારા નથી; આવા એકત્વભાવમાં સ્થિત થવું.

અભિણિક્ખમંતમ્મિ :- અભિનિષ્ક્રમણ કરવું અર્થાત્ દ્રવ્યથી દીક્ષા માટે ઘરેથી નીકળવું, ભાવથી કષાય વગેરે મલિન ભાવોથી નિવૃત્ત થવું.

બ્રાહ્મણના રૂપમાં ઈન્દ્રના ૧૦ પ્રશ્ન.

(૧) મિથિલામાં કોલાહલનું કારણ :-

૬

અબ્ભુદ્ધિયં રાયરિસિં, પવ્વજ્જા ઠાણમુત્તમં ।
સક્કો માહણરૂવેણ, ઇમં વચ્ચણમબ્બવી ॥૬॥

શબ્દાર્થ :- ઉત્તમં = ઉત્તમ, પવ્વજ્જાઠાણં = પ્રવ્રજ્યા સ્થાનમાં, અબ્ભુદ્ધિયં = સંયમ માટે ઉપસ્થિત થયેલા, રાયરિસિં = રાજર્ષિને, માહણરૂવેણ = બ્રાહ્મણનું રૂપ ધારણ કરીને, સક્કો = શકેન્દ્રે, ઇમં = આ રીતે, વચ્ચણં = વચન, અબ્બવી = કહ્યું.

ભાવાર્થ :- ઉત્તમ પ્રવ્રજ્યારૂપ સ્થાન અર્થાત્ સંયમ લેવા માટે તૈયાર થયેલા નમિરાજર્ષિને બ્રાહ્મણના રૂપમાં આવેલા શકેન્દ્ર દેવરાજે આ પ્રમાણે પૂછ્યું ?

૭ કિણ્ણુ ભો અજ્જ મિહિલાએ, કોલાહલગ-સંકુલા ।
સુવ્વંતિ દારુણા સદ્દા, પાસાએસુ ગિહેસુ ય ॥૭॥

શબ્દાર્થ :- ભો = હે નમિરાજર્ષિ, અજ્જ = આજ, મિહિલાએ = મિથિલાનગરીના, પાસાએસુ = મહેલોમાં, ગિહેસુ = ઘરોમાં, કોલાહલગસંકુલા = કોલાહલથી વ્યાપ્ત, દારુણાં = હૃદયને ચીરી નાખતાં ભયંકર વિલાપ, આકંદના, સદ્દા = શબ્દો, કિણ્ણુ = કેમ, સુવ્વંતિ = સંભળાય છે ?

ભાવાર્થ :- હે રાજર્ષિ! આજે મિથિલાનગરી કોલાહલથી કેમ વ્યાપ્ત છે? તથા ઘર ઘર અને રાજમહેલમાં હૃદયને ચીરી નાખે એવા ભયંકર વિલાપ તેમજ આકંદનના શબ્દો (અવાજો) શા માટે સંભળાય છે ?

૮ એમટ્ટં ણિસામિત્તા હેઝ કારણ ચોઙ્ગો ।
તઓ ણમી રાયરિસી, દેવિંદં ણમબ્બવી ॥૮॥

શબ્દાર્થ :- તઓ = ત્યાર પછી, એયં = પૂર્વોક્ત, અટ્ટં = અર્થ, પ્રશ્ન, ણિસામિત્તા = સાંભળીને, હેઝ કારણ = પ્રશ્ન પૂછવાની પાછળ રહેલા આશયથી, ચોઙ્ગો = પ્રેરિત થઈ, ણમી રાયરિસી = નમિરાજર્ષિ, દેવિંદં = દેવેન્દ્રને, ણમં = આ રીતે, અબ્બવી = કહેવા લાગ્યા.

ભાવાર્થ :- દેવેન્દ્રના આ પ્રશ્નને સાંભળીને તેના પ્રશ્ન પૂછવાની પાછળ રહેલા આશયથી પ્રેરિત થઈને નમિરાજર્ષિએ આ પ્રમાણે કહ્યું-

૯ મિહિલાએ ચેઙ્ગે વચ્છે, સીયચ્છાએ મણોરમે ।
પત્ત-પુપ્ફ-ફલોવેએ, બહૂણં બહુગુણે સયા ॥૯॥

૧૦ વાણ હીરમાણમ્મિ, ચેઙ્ગયમ્મિ મણોરમે ।
દુહિયા અસરણા અત્તા, એ કંદંતિ ભો યગા ॥૧૦॥

શબ્દાર્થ :- મિહિલાએ = મિથિલા નગરી રૂપી, ચેઙ્ગે = ઉદ્યાનમાં, પત્તપુપ્ફફલોવેએ = પત્ર, પુષ્પ અને ફળોથી યુક્ત, સીયચ્છાએ = શીતળ ઇલાવાણું, સયા = સદા, બહુગુણે = ઘણાં પક્ષી અને પ્રાણીઓને, વચ્છે = એક વૃક્ષ હતું, મણોરમે = ચિત્તને પ્રસન્ન કરનારું, બહુગુણે = બહુ ઉપકારી, આશ્રય દેનારું, ભો = હે બ્રાહ્મણ, ચેઙ્ગયમ્મિ = વૃક્ષ, વાણ = વાયુથી, હીરમાણમ્મિ = ઉખડવાથી તેના પર નિવાસ કરતાં, એ = એ, યગા = પક્ષીઓ, દુહિયા = દુઃખી, અસરણા = અશરણ અને, અત્તા = પીડિત થઈને, કંદંતિ = આકંદ કરી રહ્યા છે.

ભાવાર્થ :- મિથિલાનગરી રૂપી ઉદ્યાનમાં એક સુંદર વૃક્ષ હતું; જે અતિ રમ્ય; પત્ર, પુષ્પ તથા ફળોથી યુક્ત અને સહુને શીતળ ઇલા આપનારું તથા અનેક પક્ષીઓને આશ્રય દેનારું, બહુ ઉપકારી હતું

પ્રચંડ તોફાનને કારણે તે સુંદર વૃક્ષ તૂટી પડવાથી હે બ્રાહ્મણ! આશ્રય વિનાનાં દુઃખી, અશરણ અને

પીડિત આ પક્ષીઓ આકંદ કરી રહ્યા છે.

વિવેચન :-

સવ્કો માહણરૂવેણ :- નમિરાજર્ષિ રાજ્યઋદ્ધિ છોડીને ભાગવતી દીક્ષા ગ્રહણ કરવા તત્પર બન્યા હતા. તે સમયે તેની ત્યાગવૃત્તિની પરીક્ષા કરવા માટે સ્વયં ઈન્દ્ર બ્રાહ્મણના વેશમાં દીક્ષા સ્થળે આવ્યા અને તત્સંબંધી અનેક પ્રશ્નો પૂછ્યા.

પાસાણુ ગિહેસુ :- પ્રાસાદ અને ગૃહ. સાત કે તેથી વધારે માળવાળું મકાન પ્રાસાદ કે મહેલ કહેવાય છે, જ્યારે સાધારણ મકાનને ગૃહ કે ઘર કહે છે.

હેઝકારણ ચોઙ્ગો :- (૧) સાધ્ય વિના જે ન હોય, તે હેતુ છે અને જે કાર્યથી અવ્યવહિત પૂર્વવર્તી હોય, તેને કારણ કહે છે. કારણ વિના કાર્યની ઉત્પત્તિ સંભવિત નથી. આ જ હેતુ અને કારણમાં અંતર છે. (૨) ઈન્દ્રે પૂછેલા પ્રશ્ન માં હેતુ આ રીતે છે - આપનું આ અભિનિષ્ક્રમણ યોગ્ય નથી, કેમ કે તેનાથી આખી નગરીમાં આકંદ, વિલાપ તેમજ ભયંકર કોલાહલ થઈ રહ્યો છે. જો આપ અભિનિષ્ક્રમણ ન કરો તો આવો હૃદય વિદારક કોલાહલ ન થાય. આ હૃદય વિદારક કોલાહલનું કારણ આપનું અભિનિષ્ક્રમણ છે. (૩) હેતુ અને કારણ બંને શબ્દ એક અપેક્ષાએ પર્યાયવાચક પણ છે. (૪) હેતુ - પ્રશ્ન પૂછવાના આશયને 'હેતુ' અને (૨) ઉત્તર મેળવવાની ભાવના 'કારણ' કહેવાય છે.

ચેઙ્ગ વચ્છે :- અહીં ચૈત્ય અને વૃક્ષ બે શબ્દ છે. તેમાં ચૈત્યનો પ્રાસંગિક અર્થ ઉદ્યાન અને શાબ્દિક અર્થ ચિત્તને આનંદકારક છે. વચ્છે એટલે વૃક્ષ.

બહૂણં બહુગુણે :- ઘણાં પશુ પક્ષી આદિને માટે વૃક્ષ બહુ ગુણકારક અને ઉપકારક હોય છે. (૧) વૃક્ષમાં રહેલાં ફળ, ફૂલ આદિની પ્રચુરતાના કારણે વૃક્ષ ગુણકારક થાય છે. (૨) ઇલાચ દેવાના કારણે આશ્રયદાતા હોવાથી ઉપકારક થાય છે.

અહીં નમિરાજર્ષિએ મિથિલા નગરીમાં રહેલા ઉદ્યાનથી રાજભવનને, મનોરમ વૃક્ષથી સ્વયંને તથા તે વૃક્ષ ઉપર આશ્રય મેળવનાર નગરજનોને પશુ પક્ષીઓથી ઉપમિત કર્યાં છે. વૃક્ષના ઉખડી જવા પર જેમ પક્ષીગણ હૃદયવિદારક આકંદ કરે છે, તેમ નગરજનો પોતાનો આશ્રય છૂટી જવાથી આકંદ કરી રહ્યા છે.

નમિરાજર્ષિના ઉત્તરનું હાઈ :- આકંદ વગેરે ભયંકર શબ્દોનું કારણ મારું અભિનિષ્ક્રમણ નથી, માટે આ હેતુ અસિદ્ધ છે. વસ્તુતઃ અભિનિષ્ક્રમણ કે સંયમ કોઈના માટે પીડાકારક બનતું નથી કારણ કે તે છકાયના જીવોની રક્ષાનો હેતુ હોય છે.

(૨) મહેલ અને અંતઃપુરનો બળવાનો નિર્દેશ :-

૧૧

एयमद्वं णिसामित्ता, हेउ कारण चोङ्गो ।
तओ णमिं रायरिसिं, देविंदो इणमब्बवी ॥ ११ ॥

શબ્દાર્થ :- તઓ = નમિરાજર્ષિના જવાબથી, એયં = પૂર્વોક્ત, અટ્ટં = અર્થ, ણિસામિત્તા = સાંભળીને, હેઠ કારણ = પોતાના આત્મામાં રહેલા ભાવોથી કે જિજ્ઞાસાથી, ચોઙ્ઠો = પ્રેરિત થઈને, દેવિંદો = દેવેન્દ્રે, ણમિં રાયરિસિં = નમિરાજર્ષિને, ઙ્ઠં = આ પ્રમાણે, અબ્બવી = કહ્યું.

ભાવાર્થ :- નમિરાજર્ષિના પૂર્વોક્ત ભાવવાહી ઉત્તરને સાંભળીને દેવેન્દ્રે પોતાના આત્મામાં રહેલા ભાવોથી કે જિજ્ઞાસાથી પ્રેરિત થઈને નમિરાજર્ષિને આ પ્રમાણે પૂછ્યું-

૧૨ એસ અગ્ગી ય વાઠુ ય, એયં ડજ્ઙ્ઠાઈ મંદિરં ।
ભયવં અંતેઠરં તેણં, કીસ ણં ણાવપેક્કહ ॥૧૨॥

શબ્દાર્થ :- એસ = આ, અગ્ગી = અગ્નિ, વાઠુ = વાયુથી પ્રેરિત થયેલી, એયં = આપના આ, મંદિરં = ભવનને, ડજ્ઙ્ઠાઈ = બાળી રહી છે, તેણં = તેથી, ભયવં = હે ભગવાન ! તમે તમારા, અંતેઠરં = અંત:પુરની તરફ, કીસ = કેમ, ણાવપેક્કહ = જોતા નથી.

ભાવાર્થ :- હે ભગવાન ! આ અગ્નિ અને તેમાં મદદ કરનાર વાયુ, આ ભવનોને અને તમારા અંત:પુરને બાળી રહ્યો છે. આપ તેના તરફ કેમ લક્ષ દેતા નથી ? અર્થાત્ આ અંત:પુર આપનું છે, તેની રક્ષા કરવી, તે આપનું કર્તવ્ય છે.

૧૩ એયમટ્ટં ણિસામિત્તા, હેઠ કારણ ચોઙ્ઠો ।
તઓ ણમી રાયરિસી, દેવિંદં ઙ્ઠમબ્બવી ॥૧૩॥

ભાવાર્થ :- દેવેન્દ્રના આ પ્રશ્નને સાંભળીને તેના પ્રશ્ન પૂછવાની પાછળ રહેલા આશયથી પ્રેરિત થઈને નમિરાજર્ષિએ આ પ્રમાણે કહ્યું-

૧૪ સુહં વસામો જીવામો, જેસિં મો ણત્થિ કિંચણં ।
મિહિલાએ ડજ્ઙ્ઠામાણીએ, ણ મે ડજ્ઙ્ઠાઈ કિંચણં ॥૧૪॥

શબ્દાર્થ :- જેસિં = જેમાં, મો = મારી, કિંચણં = કોઈ વસ્તુ, ણત્થિ = નથી, સુહં વસામો = હું સુખપૂર્વક રહું છું, જીવામો = સુખપૂર્વક જીવું છું, મિહિલાએ = મિથિલા નગરીના, ડજ્ઙ્ઠામાણીએ = બાળી જવાથી, મે = મારું, કિંચણં = કંઈ પણ, ણ ડજ્ઙ્ઠાઈ = બળતું નથી.

ભાવાર્થ :- જે નગરીમાં મારી કોઈ પણ વસ્તુ નથી, એવી મિથિલા નગરી બાળી રહી છે, તો તેમાં મારું કશું ય બળતું નથી. હું સુખપૂર્વક રહું છું, જીવું છું.

૧૫ ચત્ત-પુત્ત-કલત્તસ્સ, ણિવ્વાવારસ્સ ભિક્કખુણો ।
પિયં ણ વિજ્ઙ્ઠાઈ કિંચિ, અપ્પિયં પિ ણ વિજ્ઙ્ઠાઈ ॥૧૫॥

શબ્દાર્થ :- ચત્ત-પુત્ત-કલત્તસ્સ = પુત્ર અને સ્ત્રીઓનો ત્યાગ કરનાર, ણિવ્વાવારસ્સ = બધા જ પ્રકારની ચેષ્ટાથી નિવૃત્ત, વ્યાપારોથી નિવૃત્ત, ભિક્ખુણો = સાધુને માટે, ણ વિજ્જઈ = હોતું નથી, કિંચિ = કંઈ પણ, પિયં = પ્રિય, અપ્પિયં વિ = અને અપ્રિય પણ, ણ વિજ્જઈ = હોતું નથી.

ભાવાર્થ :- પુત્ર અને પત્ની વગેરે સંબંધોનો ત્યાગ કરી, તેમજ ગૃહ, ખેતી અને વ્યાપારોથી મુક્ત થયેલા સાધુને કોઈ વસ્તુ પ્રિય હોતી નથી, તેમ કોઈ વસ્તુ અપ્રિય પણ હોતી નથી. તેને તો બધી વસ્તુઓ અને પરિસ્થિતિઓમાં ઉપેક્ષાભાવ અને સમભાવ રાખવાના હોય છે.

૧૬

બહું ખુ મુણિણો ભદ્દં, અણગારસ્સ ભિક્ખુણો ।

સવ્વઓ વિપ્પમુક્કસ્સ, એગંતમણપસ્સઓ ॥૧૬॥

શબ્દાર્થ :- સવ્વઓ = બધાં જ પ્રકારના બાહ્ય અને આભ્યંતર બંધનોથી, પરિગ્રહોથી, વિપ્પમુક્કસ્સ = મુક્ત થઈને, એગંતં = હું એકલો છું, મારું કોઈ નથી આ રીતે એકત્વભાવનો, અણપસ્સઓ = વિચાર કરનારા તથા, ભિક્ખુણો = ભિક્ષાથી નિર્વાહ કરનારા, અણગારસ્સ = ગૃહત્યાગી, મુણિણો = સાધુને માટે, ખુ = નિશ્ચય જ, બહું = બહુ, ભદ્દં = કલ્યાણકારી છે.

ભાવાર્થ :- બાહ્ય અને આભ્યંતર સર્વ પ્રકારના સંયોગ કે પરિગ્રહોથી મુક્ત તેમજ 'હું એકલો જ છું' આમ એકત્વભાવમાં રહેનાર ગૃહત્યાગી ભિક્ષાજીવી મુનિને દરેક પરિસ્થિતિમાં બહુ જ આનંદ મંગળ હોય છે.

વિવેચન :-

બીજા પ્રશ્નોત્તરનો સાર :- આ સંસારમાં આત્મા સિવાયની કોઈ પણ વસ્તુ જેમ કે સ્ત્રી, પુત્ર, અંતઃપુર, મહેલ, શરીર, ધન વગેરે મારાં નથી. અહીં કોઈનું કોઈ છે નહીં. મારી જે વસ્તુ છે, તે આત્મા છે અને આત્માના જ્ઞાનાદિ નિજગુણો છે. જે પોતાનું હોય તેની રક્ષા અગ્નિ, જલાદિના ઉપદ્રવોથી કરવામાં આવે છે. ત્યાગી મહાત્માઓ માટે નગરી, અંતઃપુર, ભવન કે ખજાનો આદિ કોઈ પણ વસ્તુ પોતાની હોતી નથી.

કહ્યું છે કે -

एकोऽहं न मे कश्चित्, स्वः परो वापि विद्यते ।

यदेको जायते जंतु, म्रियते चैक एव हि ॥

एगो मे सासओ अप्पा, णाणदंसणसंजुओ ।

सेसा मे बाहिरा भावा, सव्वे संजोग लक्खणा ॥

વસ્તુત : અભિનિષ્ક્રમણ માટે આ સર્વ સંયોગજનિત બંધન ત્યાજ્ય છે. પરિગ્રહ, નગર વગેરે અનર્થનો હેતુ હોવાથી મોક્ષાભિલાષી દ્વારા ત્યાજ્ય છે.

પ્રિયં :- પ્રિય શબ્દ અહીં ઈષ્ટ અર્થમાં છે. એક વસ્તુને ઈષ્ટ કે પ્રિય અને બીજાને અનિષ્ટ કે અપ્રિય માનવાથી રાગદ્વેષ થાય છે, જે દુઃખનું કારણ છે.

ભદ્ :- ભદ્ર શબ્દ અહીં કલ્યાણ અને સુખ તથા આનંદ મંગલના અર્થમાં પ્રયુક્ત થયો છે.

(૩) નગરની સુરક્ષા :-

૧૭ એયમદ્વં નિસામિત્તા, હેઝ કારણ ચોઙ્ગો ।
તઓ નમિં રાયરિસિં, દેવિંદો ઙ્ગમબ્બવી ॥૧૭॥

ભાવાર્થ :- નમિરાજર્ષિના પૂર્વોક્ત ભાવવાહી ઉત્તરને સાંભળીને દેવેન્દ્રે પોતાના આત્મામાં રહેલા ભાવોથી કે જિજ્ઞાસાથી પ્રેરિત થઈને નમિરાજર્ષિને આ પ્રમાણે પૂછ્યું-

૧૮ પાગારં કારઙ્ગત્તાણં, ગોપુરટ્ટાલગાણિ ય ।
ઉસ્સૂલગ સયગ્ઘીઓ, તઓ ગચ્છસિ ખત્તિયા ॥૧૮॥

શબ્દાર્થ :- **ખત્તિયા** = હે ક્ષત્રિય !, **પાગારં** = કોટ, **ગોપુરટ્ટાલગાણિ** = દરવાજા તથા અટારીઓ અર્થાત્ કોટ પર યુદ્ધ કરવા માટે બુર્જ, કાંગરા, **ઉસ્સૂલગ** = કોટની ચારે બાજુ ખાઈ, **સયગ્ઘીઓ** = સેંકડો શત્રુઓની વિનાશકારી તોપ વગેરે, **કારઙ્ગત્તાણં** = બનાવીને, **તઓ** = ત્યાર પછી, **ગચ્છસિ** = તમે દીક્ષા ગ્રહણ કરજો.

ભાવાર્થ :- હે ક્ષત્રિય ! આ નગરના રક્ષણ માટે પહેલાં તમો ફરતો કિલ્લો, ગઢનો મુખ્ય દરવાજો, અટ્ટાલિકાઓ અર્થાત્ કિલ્લા ઉપર યુદ્ધ કરવાના બુર્જ (જેથી કિલ્લામાં રહીને જ શત્રુ સેનાની સાથે યુદ્ધ કરી શકાય), ખાઈઓ અને સેંકડો સુભટોને હણી નાંખે તેવું યંત્ર-શતધ્ની તોપ આદિ ગોઠવીને, પછી દીક્ષા લેજો.

૧૯ એયમદ્વં નિસામિત્તા, હેઝ કારણ ચોઙ્ગો ।
તઓ નમી રાયરિસી, દેવિંદં ઙ્ગમબ્બવી ॥૧૯॥

ભાવાર્થ :- દેવેન્દ્રના આ પ્રશ્નને સાંભળીને તેના પ્રશ્ન પૂછવાની પાછળ રહેલા આશયથી પ્રેરિત થઈને નમિરાજર્ષિએ આ પ્રમાણે કહ્યું-

૨૦ સદ્ધં નગરં કિચ્ચા, તવ સંવરમગ્ગલં ।
ખંતિ નિઙ્ગપાગારં, તિગુત્તં દુપ્પધંસયં ॥૨૦॥

શબ્દાર્થ :- **સદ્ધં** = શ્રદ્ધારૂપ, **નગરં** = નગર, **ખંતિ** = ક્ષમા વગેરે દસ ધર્મરૂપ, **નિઙ્ગપાગારં** = દઢ કોટ, **તવ સંવરં** = તપ સંવરરૂપ, **અગ્ગલં** = આગળિયો, ભોગળ, **કિચ્ચા** = બનાવીને, **દુપ્પધંસયં** = કર્મરૂપ શત્રુઓથી દુર્જય, **તિગુત્તં** = ત્રણ ગુપ્તિઓથી સુરક્ષિત.

ભાવાર્થ :- મુનિએ શ્રદ્ધારૂપી નગર, ક્ષમારૂપી સુંદર ગઢ, તપ અને સંયમરૂપી આગળિયો અને ત્રણ ગુપ્તિરૂપી દુર્જય શતઘ્ની શસ્ત્ર વિશેષ બનાવેલા છે.

૨૧ ધણું પરક્કમં કિચ્ચા, જીવં ચ ઈરિયં સયા ।
ધિઈં ચ કેયણં કિચ્ચા, સચ્ચેણ પલિમંથણ ॥૨૧॥

શબ્દાર્થ :- સયા = સદા, પરક્કમં = પરાક્રમરૂપી, ધણું = ધનુષ્ય, ઈરિયં = ઈર્યા સમિતિરૂપ, જીવં = ધનુષ્યની દોરી, કિચ્ચા = બનાવીને, ધિઈં = ધીરજને, કેયણં = કેતન અર્થાત્ ધનુષ્યના મધ્યભાગે પકડવાની લાકડાની મૂઠ, કિચ્ચા = કરીને, સચ્ચેણ = સત્ય દ્વારા, પલિમંથણ = બાંધવું જોઈએ.

ભાવાર્થ :- આત્મવીર્યના ઉલ્લાસરૂપ પરાક્રમનું ધનુષ્ય, ઈર્યાસમિતિ અને ઉપલક્ષણથી અન્યસમિતિઓ રૂપી દોરી અને ધીરજરૂપી મુઠ બનાવીને સત્યથી તેને બાંધ્યું છે.

૨૨ તવ-નારાય-જુત્તેણ, ભિત્તુણં કમ્મકંચુયં ।
મુણી વિગયસંગામો, ભવાઓ પરિમુચ્ચણ ॥૨૨॥

શબ્દાર્થ :- તવ-નારાય-જુત્તેણ = તપરૂપીબાણ ચડાવીને, કમ્મકંચુયં = કર્મરૂપી કવચનું, ભિત્તુણં = ભેદન કરીને, મુણી = મુનિ, વિગયસંગામો = સંગ્રામથી નિવૃત્ત થઈને, ભવાઓ = સંસારથી, પરિમુચ્ચણ = મુક્ત થઈ જાય છે.

ભાવાર્થ :- તપરૂપી બાણોથી યુક્ત પૂર્વોક્ત ધનુષ્યથી કર્મરૂપી કવચને ભેદીને અંતર યુદ્ધમાં જેણે વિજય પ્રાપ્ત કર્યો છે, એવા મુનિ બાહ્ય સંગ્રામથી દૂર થઈને અથવા કર્મ સંગ્રામથી મુક્ત થઈને ભવભ્રમણથી છૂટી જાય છે.

વિવેચન :-

ત્રીજા પ્રશ્નોત્તરનો સાર :- દેવેન્દ્રે નમિરાજર્ષિને કહ્યું કે આપ ક્ષત્રિય છો માટે નગરરક્ષારૂપ ક્ષત્રિય ધર્મનું પાલન કરવું જોઈએ. તેના ઉત્તરમાં નમિરાજર્ષિએ કહ્યું કે સાચો ક્ષત્રિય ષટ્કાય જીવની રક્ષા કરનાર તેમજ આત્મરક્ષા કરનાર હોય છે. આવો ક્ષત્રિય અર્થાત્ મુનિ કર્મરૂપી શત્રુઓને પરાજિત કરવા માટે આંતરિક યુદ્ધ કરે છે. આવા આંતરિક યુદ્ધમાં મુનિ શ્રદ્ધાનું નગર બનાવે છે, તેમજ તપ, સંવર, ક્ષમા, ત્રણ ગુપ્તિ, પાંચ સમિતિ, ઘેર્ય, પરાક્રમ વગેરે વિવિધ સુરક્ષાના સાધનો દ્વારા આત્મરક્ષા કરી વિજય પ્રાપ્ત કરે છે. મારે પણ એવા જ ક્ષત્રિય થવું છે માટે દ્રવ્ય યુદ્ધની અને તેનાં સાધનોના સંગ્રહની મારે કોઈ અપેક્ષા નથી.

સયગ્ધી (શતઘ્ની) :- એક જ વખતમાં ૧૦૦ વ્યક્તિનો સંહાર કરનારું યંત્ર, તોપ જેવું શસ્ત્ર.

અગ્ગલં (અર્ગલા) :- બાહ્ય અને આભ્યંતર તપ તેમ જ આશ્રવ નિરોધરૂપ સંવર ધર્મ મિથ્યાત્વાદિ

દોષોના નિવારક હોવાથી આગળિયો કે ભોગળ છે.

ખંતિ ણિઝણપાગારં :- ક્ષમા, ઉપલક્ષણથી માર્દવ, આર્જવ સહિત ક્ષમા. શ્રદ્ધારૂપ નગરને ધ્વસ્ત કરનાર અનંતાનુભંધી કષાયના અવરોધક એવા ક્ષમા આદિ ગુણોનો સમર્થ સુદૃઢ કોટ હોય છે.

(૪) વિવિધ પ્રાસાદ નિર્માણ :-

૨૩ એમદ્વં ણિસામિત્તા, હેઝ કારણ ચોઙ્ગો ।
તઓ ણમિં રાયરિસિં, દેવિંદો ઙ્ગમબ્બવી ॥૨૩॥

ભાવાર્થ :- નમિરાજર્ષિના પૂર્વોક્ત ભાવવાહી ઉત્તરને સાંભળીને દેવેન્દ્રે પોતાના આત્મામાં રહેલા ભાવોથી કે જિજ્ઞાસાથી પ્રેરિત થઈને નમિરાજર્ષિને આ પ્રમાણે પૂછ્યું-

૨૪ પાસાએ કારઙ્ગત્તાણં, વદ્ધમાણ ગિહાણિ ય ।
વાલગ્ગ પોઙ્ગ્યાઓ ય, તઓ ગચ્છસિ યત્તિયા ! ॥૨૪॥

શબ્દાર્થ :- પાસાએ = મહેલ, વદ્ધમાણ ગિહાણિ = ક્રમથી આવેલા નાના મોટા ઘરો, વર્ધમાન ગૃહ, વાલગ્ગ પોઙ્ગ્યાઓ = જળકીડાને યોગ્ય તળાવની વચ્ચે બનેલો નાનકડો પ્રસાદ, કારઙ્ગત્તાણં = કરાવીને

ભાવાર્થ :- હે ક્ષત્રિય! પહેલા આપ પ્રાસાદ- રાજમહેલ, વર્ધમાન ગૃહ, જળકીડાનાં સ્થાનો બનાવીને, પછી પ્રવ્રજ્યા ગ્રહણ કરજો.

૨૫ એમદ્વં ણિસામિત્તા, હેઝ કારણ ચોઙ્ગો ।
તઓ ણમી રાયરિસી, દેવિંદં ઙ્ગમબ્બવી ॥૨૫॥

ભાવાર્થ :- દેવેન્દ્રના આ પ્રશ્નને સાંભળીને તેના પ્રશ્ન પૂછવાની પાછળ રહેલા આશયથી પ્રેરિત થઈને નમિરાજર્ષિએ આ પ્રમાણે કહ્યું-

૨૬ સંસયં યલુ સો કુણઙ્ગ, જો મગ્ગે કુણઙ્ગ ઘરં ।
જત્થેવ ગંતુમિચ્છેજ્જા, તત્થ કુવ્વેજ્જ સાસયં ॥૨૬॥

શબ્દાર્થ :- જો = જે પુરુષ, સંસયં = સંશય, કુણઙ્ગ = કરે છે, યલુ સો = તે પુરુષ, મગ્ગે = માર્ગમાં, ઘરં = ઘર, કુણઙ્ગ = બનાવે છે, જત્થેવ = જ્યાં, ગંતું = જવાની, ઇચ્છેજ્જા = ઇચ્છા હોય, તત્થ = ત્યાં જ, સાસયં = પોતાનું સ્થાયી ઘર, કુવ્વેજ્જ = બનાવવું જોઈએ.

ભાવાર્થ :- માર્ગે ચાલતાં જે ઘર કે પ્રાસાદ બાંધે છે, તે ખરેખર પોતાની સંશયજનક સ્થિતિ ઊભી કરે છે. ખરી રીતે જ્યાં પોતાને જવું છે, ત્યાં જ સ્થાયી ઘર બનાવવું જોઈએ.

વિવેચન :-

યોથા પ્રશ્નોત્તરનો સાર :- દેવેન્દ્રે નમિરાજર્ષિને કહ્યું કે, તમારા વંશજો માટે તમારે પ્રાસાદ કે મહેલ વગેરે બનાવવા જોઈએ. તેના ઉત્તરમાં નમિરાજર્ષિએ કહ્યું- જે વ્યક્તિને શંકા હોય કે, હું મારા લક્ષ્મણ સુધી પહોંચી શકીશ કે નહીં, તે માર્ગમાં અર્થાત્ સંસારમાં પોતાનું ઘર બનાવે છે. મને તો દૃઢ વિશ્વાસ છે કે હું લક્ષ્મણ સ્થાને પહોંચી શકીશ અને ત્યાં પહોંચીને હું મારું શાશ્વત ઘર બનાવીશ. આમ મોક્ષ સ્થાન જ મારા માટે ગન્તવ્યસ્થાન છે.

વદ્ધમાણ ગિહાણિ :- વાસ્તુશાસ્ત્રમાં કહેલાં અનેક પ્રકારનાં ઘર. પંક્તિબદ્ધ એકબીજાથી ઊંચાં ઊંચાં ભવન

બાલગ્ગ પોઝ્યાઓ :- બાલગ્ગપોતિકા દેશી શબ્દ છે. તેનો અર્થ - તળાવની મધ્યમાં બનાવેલો નાનકડો મહેલ, ચંદ્રશાળા, બાલકીડાસ્થળ.

સાસયં :- (૧) સ્વાશ્રય - આત્માનો આશ્રય (૨) શાશ્વત - સ્થાયી ઘર.

(૫) ચોર આદિથી નગરની સુરક્ષા :-

૨૭ એયમદ્વં ણિસામિત્તા, હેઝ કારણ ચોઝઓ ।
તઓ ણમિં રાયરિસિં, દેવિંદો ઇણમબ્બવી ॥ ૨૭ ॥

ભાવાર્થ :- નમિરાજર્ષિના પૂર્વોક્ત ભાવવાહી ઉત્તરને સાંભળીને દેવેન્દ્રે પોતાના આત્મામાં રહેલા ભાવોથી કે જિજ્ઞાસાથી પ્રેરિત થઈને નમિરાજર્ષિને આ પ્રમાણે પૂછ્યું-

૨૮ આમોસે લોમહારે ય, ગંઠિભેણ ય તક્કરે ।
ણગરસ્સ ખેમં કારુણં, તઓ ગચ્છસિ યત્તિયા ॥ ૨૮ ॥

શબ્દાર્થ :- આમોસે = ધાડ પાડનાર, લોમહારે = સર્વસ્વ લૂંટનાર, ગંઠિભેણ = ગાંઠ કાપનાર, તક્કરે = ચોર વગેરેથી, ણગરસ્સ = નગરની, ખેમં = સુરક્ષા, કારુણં = કરીને.

ભાવાર્થ :- હે ક્ષત્રિય ! તમે ચોર, લૂંટારા, ડાકુઓ, બહારવટિયાઓ વગેરેથી તમારા નગરને સુરક્ષિત કરીને પછી સંયમ સ્વીકાર કરજો.

૨૯ એયમદ્વં ણિસામિત્તા, હેઝ કારણ ચોઝઓ ।
તઓ ણમી રાયરિસી, દેવિંદં ઇણમબ્બવી ॥ ૨૯ ॥

ભાવાર્થ :- દેવેન્દ્રના આ પ્રશ્નને સાંભળીને તેના પ્રશ્ન પૂછવાની પાછળ રહેલા આશયથી પ્રેરિત થઈને નમિરાજર્ષિએ આ પ્રમાણે કહ્યું-

૩૦ અસં તુ મણુસ્સેહિં, મિચ્છાદંડો પડંજઇ ।
અકારિણોઽત્થ બજ્જંતિ, મુચ્ચઇ કારઓ જણો ॥૩૦॥

શબ્દાર્થ :- અત્થ = આ લોકમાં, મણુસ્સેહિં = મનુષ્યોથી, અસં = અનેકવાર, મિચ્છાદંડો = ખોટી સજા, કારણ વિના મળતી સજા, પડંજઇ = દેવાય જાય છે, અકારિણો = અપરાધ ન કરનાર નિર્દોષ વ્યક્તિને, બજ્જંતિ = બાંધે છે, તુ = અને, કારઓ = અપરાધ કરનાર, જણો = પુરુષને, મુચ્ચઇ = છોડી દેવામાં આવે છે.

ભાવાર્થ :- આ જગતમાં લોકો સાથે અનેકવાર મિથ્યાદંડનો પ્રયોગ કરવામાં આવે છે અર્થાત્ નિરપરાધી જીવો પર અજ્ઞાન કે અહંકારવશ દંડ પ્રયોગ થાય છે. નિર્દોષ પકડાઈ જાય છે અને ગુનો કરનાર છૂટી જાય છે.

વિવેચન :-

પાંચમા પ્રશ્નોત્તરનો સાર :- દેવેન્દ્રે નમિરાજર્ષિને કહ્યું – ચોર, ડાકુ વગેરે આતંકકારી લોકોથી પહેલાં નગરની રક્ષા કરવી જોઈએ. નગરને સુરક્ષિત બનાવીને પછી તમારે દીક્ષા લેવી જોઈએ. તેના ઉત્તરમાં નમિરાજર્ષિએ કહ્યું— હે વિપ્ર ! તમારું આ કથન એકાંત: ઉપાદેય નથી; કારણ કે ઘણીવાર સાચા અપરાધી જાણી શકાતા નથી, એટલે તે ગુનેગાર હોવા છતાં બચી જાય છે, અને નિરપરાધીને ગુનેગાર સાબિત કરવામાં આવે છે, માટે આધ્યાત્મિક પુરુષોએ વિષય કષાયરૂપી આંતરિક ચોર વગેરેનો જ નિગ્રહ કરવો જોઈએ.

આમોસે :- લૂંટારા, રસ્તામાં લૂટી લેનારા, સર્વસ્વનું હરણ કરનારા.

લોમહારે :- (૧) જે પ્રાણીઓનાં રોમેરોમનો નાશ કરી દે છે અર્થાત્ અત્યંત નિર્દયતાથી, બીજાના પ્રાણ હરીને જે સર્વસ્વ લૂંટી લે છે (૨) લોમ અર્થાત્ પ્રાણોનો ઘાત કરનાર.

ગંઠિભેર :- ગ્રંથિભેદક દ્રવ્યથી ગાંઠને કાતર વગેરે દ્વારા કુશળતાથી કાપનાર, અથવા સુવર્ણયોગિક કે નકલી સોનું બનાવી યુક્તિથી ઠગનારા અથવા આવી બીજી કોઈ યુક્તિ દ્વારા લોકોને દંડ દેનારા.

મિચ્છાદંડો પડંજઇ :- અજ્ઞાન, અહંકાર, સ્વાર્થ અને લોભાદિ કારણોથી મનુષ્ય મિથ્યાદંડનો પ્રયોગ કરે છે અર્થાત્ તે નિરપરાધીને દેશનિકાલ તથા શારીરિક યાતના વગેરે દંડ આપે છે.

(૬) રાજઓને જીતવાની પ્રેરણા :-

૩૧ ઇયમદ્દં ણિસામિત્તા, હેઝ કારણ ચોઇઓ ।
તઓ ણમિં રાયરિસિં, દેવિંદો ઇણમબ્બવી ॥૩૧॥

ભાવાર્થ :- નમિરાજર્ષિના પૂર્વોક્ત ભાવવાહી ઉત્તરને સાંભળીને દેવેન્દ્રે પોતાના આત્મામાં રહેલા ભાવોથી કે જિજ્ઞાસાથી પ્રેરિત થઈને નમિરાજર્ષિને આ પ્રમાણે પૂછ્યું—

૩૨ જે કેઙ પત્થિવા તુજ્ઙં, ણાણમંતિ ણરાહિવા ।
વસે તે ઠાવઙ્ગાણં, તઓ ગચ્છસિ યત્તિયા ॥૩૨॥

શબ્દાર્થ :- ણરાહિવા = હે નરેન્દ્ર, જે = જે, કેઙ = કોઈ, પત્થિવા = હે રાજન, તુજ્ઙં = તને, ણાણમંતિ = નમન કરતા નથી, તે = તેને, વસે = વશમાં, ઠાવઙ્ગાણં = કરીને.

ભાવાર્થ :- હે ક્ષત્રિય ! હે નરાધિપતિ ! કેટલાક રાજાઓ કે જે આપને નમ્યા નથી અર્થાત્ આજ્ઞામાં આવ્યા નથી, તેને વશ કરીને પછી પ્રવ્રજ્યા ગ્રહણ કરજો.

૩૩ એયમદ્વં ણિસામિત્તા, હેઝ કારણ ચોઙ્ગો । ।
તઓ ણમી રાયરિસી, દેવિંદં ઙ્ગમબ્બવી ॥૩૩॥

ભાવાર્થ :- દેવેન્દ્રના આ પ્રશ્નને સાંભળીને તેના પ્રશ્ન પૂછવાની પાછળ રહેલા આશયથી પ્રેરિત થઈને નમિરાજર્ષિએ આ પ્રમાણે કહ્યું-

૩૪ જો સહસ્સં સહસ્સાણં, સંગામે દુજ્જએ જિણે ।
એગં જિણેજ્જ અપ્પાણં, એસ સે પરમો જઓ ॥૩૪॥

શબ્દાર્થ :- જો = જે પુરુષ, દુજ્જએ = દુર્જય, સંગામે = સંગ્રામમાં, સહસ્સં સહસ્સાણં = દસ લાખ સુભટો પર, જિણે = વિજય પ્રાપ્ત કરે છે, જીતી લે છે, એગં = એક આત્મા, અપ્પાણં = પોતાના આત્માને, જિણેજ્જ = જીતે છે, એ બંનેમાં, સે = એ મહાત્માનો, એસ = આ, જઓ = વિજય જ, પરમો = શ્રેષ્ઠ વિજય છે.

ભાવાર્થ :- જે દુર્જય એટલે ખૂનખાર સંગ્રામમાં દસ લાખ યોદ્ધાઓને એકલો જ જીતી લે છે. તેની અપેક્ષાએ વિષય કષાયોમાં પ્રવૃત્ત પોતાના આત્માને જીતી લેનાર કે વશ કરી લેનાર મોટો વિજેતા છે. અથવા આત્માને વશ કરી લેનારનો વિજય જ શ્રેષ્ઠ વિજય છે.

૩૫ અપ્પાણમેવ જુજ્ઙાહિ, કિં તે જુજ્ઙેણ બજ્ઙઓ ।
અપ્પાણમેવમપ્પાણં, જિણિત્તા સુહમેહએ ॥૩૫॥

શબ્દાર્થ :- અપ્પાણમેવ = આત્માની સાથે જ, જુજ્ઙાહિ = યુદ્ધ કરવું જોઈએ, બજ્ઙઓ = બહારનાં, જુજ્ઙેણ = યુદ્ધથી, તે = તને, કિં = શું લાભ છે, અપ્પાણમેવ = કેવળ પોતાના આત્મા દ્વારા, અપ્પાણં = આત્માને, જિણિત્તા = જીતવાથી, સુહં = સાચું સખ, એહએ = પ્રાપ્ત થાય છે.

ભાવાર્થ :- પોતાના આત્મા સાથે જ યુદ્ધ કરો, બહારના રાજાઓ વગેરે સાથેના યુદ્ધથી શું વળવાનું છે ? કારણ કે વિષયકષાયમાં પ્રવૃત્ત આત્માને જ્ઞાનાત્મા દ્વારા જીતવાથી જ સાચાં કે શાશ્વત સુખોને પ્રાપ્ત કરી શકાય છે.

૩૬ પંચિન્દિયાણિ કોહં, માણં માયં તહેવ લોહં ચ ।
 દુજ્જયં ચેવ અપ્પાણં, સવ્વં અપ્પે જિણે જિયં ॥૩૬॥

શબ્દાર્થ :- પંચિન્દિયાણિ = પાંચ ઈન્દ્રિયો, કોહં = ક્રોધ, માણં = માન, માયં = માયા, તહેવ = આ રીતે, તેમજ, લોહં = લોભ, ચેવ = તથા, દુજ્જયં = દુર્જય, અપ્પાણં = આત્મા, મન, સવ્વં = આ સર્વ, અપ્પે = પોતાના આત્માને, જિણે = જીતી લેવાથી, જિયં = સ્વતઃજીતાય જાય છે.

ભાવાર્થ :- પાંચ ઈન્દ્રિયો, ક્રોધ, માન, માયા, અને લોભ તથા આત્મા (મન), આ બધાંને જીતવા દુષ્કર છે, છતાં એક પોતાના આત્માને જીતી લીધા પછી એ બધાંને જીતી શકાય છે.

વિવેચન :-

છટ્ટા પ્રશ્નોત્તરનો સાર :- દેવેન્દ્રે નમિરાજર્ષિને કહ્યું – તમે સામર્થ્યવાન નરાધિપતિ છો, માટે આપને નહીં નમનાર રાજાઓને નમાવીને, પોતાના જ વશમાં કરીને પછી જ તમારે દીક્ષા લેવી જાઈએ. તેના ઉત્તરમાં નમિરાજર્ષિએ કહ્યું– બાહ્ય શત્રુઓને જીતવાથી શું લાભ ? કેમ કે તેમાં સુખની પ્રાપ્તિ થઈ શકતી નથી, પાંચ ઈન્દ્રિય, ક્રોધાદિ કષાય અને દુર્જય મન વગેરેથી યુક્ત આત્માને જીતવાથી સર્વને જીતી શકાય છે. આ વિજય જ શાશ્વત સુખનું કારણ છે. અતઃમુમુક્ષુ આત્મા દ્વારા શાશ્વત સુખવિઘાતક કષયાદિ યુક્ત આત્મા જ જીતવા યોગ્ય છે. આમ હું બાહ્ય શત્રુઓ પર વિજયની ઉપેક્ષા કરી આત્માને જીતવામાં જ પ્રવૃત્ત છું.

દુજ્જયં ચેવ અપ્પાણં :- (૧) જે અનેક પ્રકારનાં અધ્યવસાયોમાં સતત ગમન કરે છે, તે મન જ દુર્જય છે, (૨) વિષય કષાયમાં પ્રવૃત્ત આત્મા જ દુર્જય છે. આ આત્માને જીતી લેવાથી બધા જ બાહ્ય શત્રુઓ જીતાઈ જાય છે.

(૭) યજ્ઞાદિની પ્રેરણા :-

૩૭ એયમદ્વં ણિસામિત્તા, હેઝ કારણ ચોઙ્ગો ।
 તઓ ણમિં રાયરિસિં, દેવિંદો ણમબ્બવી ॥૩૭॥

ભાવાર્થ :- નમિરાજર્ષિના પૂર્વોક્ત ભાવવાહી ઉત્તરને સાંભળીને દેવેન્દ્રે પોતાના આત્મામાં રહેલા ભાવોથી કે જિજ્ઞાસાથી પ્રેરિત થઈને નમિરાજર્ષિને આ પ્રમાણે પૂછ્યું–

૩૮ જહિત્તા વિઝલે જણ્ણે, ભોહિત્તા સમણ માહણે ।
 દચ્ચા ભોચ્ચા ય જિટ્ઠા ય, તઓ ગચ્છસિ યત્તિયા ॥૩૮॥

શબ્દાર્થ :- વિઝલે = મોટા મોટા, જણ્ણે = મહાયજ્ઞ, જહિત્તા = કરાવીને, સમણ માહણે = શ્રમણ અને બ્રાહ્મણોને, ભોહિત્તા = ભોજન કરાવીને, દચ્ચા = દાન આપીને, ભોચ્ચા = સુખ ભોગવીને, જિટ્ઠા

= સ્વયં યજ્ઞ કરીને.

ભાવાર્થ :- હે ક્ષત્રિય ! તમે પહેલાં બ્રાહ્મણો દ્વારા મોટા યજ્ઞો કરાવીને, શ્રમણો અને બ્રાહ્મણોને ભોજન કરાવીને, બ્રાહ્મણાદિને ગાયો, ભૂમિ, સુવર્ણ વગેરે પદાર્થોનું દાન આપીને, મનોજ શબ્દાદિ વિષય સુખોને ભોગવીને તથા સ્વયં યજ્ઞ કરીને પછી દીક્ષા અંગીકાર કરજો.

૩૯

एयमद्वं णिसामित्ता हेउ कारण चोइओ ।

तओ णमी रायरिसी, देविंदं इणमब्बवी ॥ ३९ ॥

ભાવાર્થ :- દેવેન્દ્રના આ પ્રશ્નને સાંભળીને તેના પ્રશ્ન પૂછવાની પાછળ રહેલા આશયથી પ્રેરિત થઈને નમિરાજર્ષિએ આ પ્રમાણે કહ્યું-

૪૦

जो सहस्सं सहस्साणं, मासे मासे गवं दए ।

तस्सावि संजमो सेओ, अदिंतस्स वि किंचणं ॥ ४० ॥

શબ્દાર્થ :- જો = જે પુરુષ, માસે માસે = પ્રતિમાસ, ગવં = ગાયોનું, દણ = દાન કરે છે, તસ્સાવિ = તેની અપેક્ષાએ, કિંચણં = કાઈ, વિ = પણ, અદિંતસ્સ = દાન ન કરનારનો, સંજમો = સંયમ, સેઓ = અધિક શ્રેષ્ઠ છે.

ભાવાર્થ :- જે વ્યક્તિ એક એક મહિનામાં દશ લાખ ગાયોનું દાન આપે, તેના કરતાં કંઈ પણ દાન ન કરનારનો સંયમ અધિક શ્રેષ્ઠ છે, શ્રેયસ્કર છે, કલ્યાણકારક છે.

વિવેચન :-

સાતમા પ્રશ્નોત્તરનો સાર :- દેવેન્દ્રે નમિરાજર્ષિને કહ્યું - આપ જ્યાં સુધી યજ્ઞ કરો કે કરાવો નહીં, ગાય વગેરેનું દાન સ્વયં આપો નહીં તથા શ્રમણ, બ્રાહ્મણોને ભોજન કરાવો નહીં અને સ્વયં શબ્દાદિ વિષયોનો ઉપભોગ કરો નહીં, ત્યાં સુધી તમારે દીક્ષા લેવી જોઈએ નહીં અર્થાત્ આ બધાં કર્તવ્યો પૂર્ણ કરીને પછી દીક્ષા અંગીકાર કરો.

રાજર્ષિ દ્વારા ઉત્તર :- બ્રાહ્મણવેષી ઈન્દ્રે રાજર્ષિ સમક્ષ બ્રાહ્મણ પરંપરામાં પ્રચલિત યજ્ઞ, બ્રાહ્મભોજન, દાન અને ભોગસેવન, આ ચારની પ્રેરણા આપી, જ્યારે રાજર્ષિએ માત્ર દાનનો જ ઉત્તર આપ્યો છે, બાકીના પ્રશ્નોના ઉત્તરો તેમાં જ સમાવિષ્ટ છે. પ્રતિમાસ દશ લાખ ગાયોનું દાન આપનારની અપેક્ષાએ કંઈ પણ દાન ન આપનાર વ્યક્તિનું સંયમપાલન શ્રેયસ્કર છે. આ શાસ્ત્રવાક્યનો ભાવ એ છે કે યોગ્ય પાત્રને દાન દેવું, તે પુણ્યજનક છે, તો પણ તે દાન સંયમ સમાન શ્રેષ્ઠ નથી. તેની અપેક્ષાએ સંયમ શ્રેષ્ઠ છે. કેમ કે દાનથી તો મર્યાદિત પ્રાણીઓનું જ રક્ષણ થાય છે પરંતુ સંયમપાલનમાં સર્વસાવધ વિરતિ હોવાથી સમસ્ત પ્રાણીઓની રક્ષા થાય છે. આ કથનથી દાનની પુણ્યજનકતા સિદ્ધ થાય છે, તીર્થંકર પણ દીક્ષા લેતાં પહેલાં એક વર્ષ સુધી લગાતાર દાન આપે છે. તીર્થંકરો દ્વારા અપાયેલું દાન મહાપુણ્યવર્ધક છે.

તો પણ તેની અપેક્ષાએ અર્કિંચન બની સંયમ પાલન કરવું અત્યંત શ્રેયસ્કર છે, આમ તીર્થકરોના દાનનું રહસ્ય સિદ્ધ થાય છે.

યજ્ઞ વગેરે સાવધ છે, કારણ કે તેમાં પશુવધ થાય છે, સ્થવર જીવોની પણ હિંસા થાય છે અને ભોગ પણ સાવધ— પાપકારી જ છે. નમિરાજર્ષિનો આશય એ છે કે દાન, યજ્ઞાદિથી સંયમ શ્રેયસ્કર છે, આ રીતે દાનાદિ અનુષ્ઠાન કર્યા વિના જ મારા દ્વારા સંયમ ગ્રહણ કરવો ઉચિત છે.

(૮) ગૃહસ્થાશ્રમમાં ધર્મસાધના :-

૪૧ એયમદ્વં ણિસામિત્તા, હેઝ કારણ ચોઙ્ગો ।
તઓ નમિં રાયરિસિં, દેવિંદો ઇણમબ્બવી ॥ ૪૧ ॥

ભાવાર્થ :- નમિરાજર્ષિના પૂર્વોક્ત ભાવવાહી ઉત્તરને સાંભળીને દેવેન્દ્રે પોતાના આત્મામાં રહેલા ભાવોથી કે જિજ્ઞાસાથી પ્રેરિત થઈને નમિરાજર્ષિને આ પ્રમાણે પૂછ્યું—

૪૨ ઘોરાસમં ચઈત્તાણં, અણ્ણં પત્થેસિ આસમં ।
ઈહેવ પોસહ રઓ, ભવાહિ મણુયાહિવા ॥ ૪૨ ॥

શબ્દાર્થ :- મણુયાહિવા = મનુષ્યોના અધિપતિ હે રાજન્ ! તમે, ઘોરાસમં = ઘોર ગૃહસ્થાશ્રમનો, ચઈત્તાણં = ત્યાગ કરી, અણ્ણં = બીજા, સંન્યાસ, આસમં = આશ્રમની, પત્થેસિ = ઈચ્છા કરી રહ્યા છો, ઈહેવ = આપ અહીં ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહીને જ, પોસહ રઓ = પૌષધ વગેરે વ્રતોમાં રત, ભવાહિ = રહો.

ભાવાર્થ :- હે રાજન્ ! આપ ઘોરાશ્રમ અર્થાત્ ઉત્તમ ગૃહસ્થાશ્રમને છોડીને બીજા સંન્યાસ આશ્રમને ધારણ કરવા ઈચ્છો છો; તે બરાબર નથી. ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહીને પણ પૌષધાદિ શ્રાવકવ્રતોનું પાલન કરતાં ધર્મ આરાધના કરો.

૪૩ એયમદ્વં ણિસામિત્તા, હેઝ કારણ ચોઙ્ગો ।
તઓ નમી રાયરિસી, દેવિંદં ઇણમબ્બવી ॥ ૪૩ ॥

ભાવાર્થ :- દેવેન્દ્રના આ પ્રશ્નને સાંભળીને તેના પ્રશ્ન પૂછવાની પાછળ રહેલા આશયથી પ્રેરિત થયેલા નમિરાજર્ષિએ આ પ્રમાણે કહ્યું—

૪૪ માસે માસે તુ જો બાલો, કુસગ્ગેણં તુ ભુંજણે ।
ણ સો સુઅક્ખાય ધમ્મસ્સ, કલં અગ્ગહિ સોલસિં ॥ ૪૪ ॥

શબ્દાર્થ :- જો = જે, બાલો = અજ્ઞાની પુરુષ, માસે માસે = પ્રતિમાસ, કુસગ્ગેણં તુ = કુશાગ્ર પરિમાણ, ભુંજણે = આહાર કરે છે, સો = તે પુરુષ, સુઅક્ખાય ધમ્મસ્સ = શાસ્ત્રોક્ત ચારિત્ર ધર્મ, સંયમની, સોલસિં કલં = સોળમી કલા, સોળમો ભાગ, ણ અગ્ગહિ = સમાન ન થઈ શકે.

ભાવાર્થ :- જે અજ્ઞાની ઉગ્ર તપસ્વીઓ, માસ માસના ઉપવાસ તપ કરે છે અને પારણામાં સોયની અણી પર રહે એટલો જ ખોરાક લે છે, તેઓ સમ્યક્ચારિત્ર રૂપ મુનિધર્મના સોળમા ભાગનું ફળ પણ પામી શકતા નથી અર્થાત્ તેનું તપ સમ્યક્ચારિત્રની સોળમી કળા બરાબર પણ થઈ સકતું નથી.

વિવેચન :-

ઘોરાસમ :- ઘોરાશ્રમનો અર્થ અહીં ગૃહસ્થાશ્રમ કર્યો છે. વૈદિક દષ્ટિથી ગૃહસ્થાશ્રમને ઘોર અર્થાત્ કઠિન કહ્યો છે કારણકે (૧) બ્રહ્મચર્યાશ્રમ, (૨) વાનપ્રસ્થાશ્રમ (૩) સંન્યાસાશ્રમ, આ ત્રણેય આશ્રમના પાલન અને રક્ષણની જવાબદારી ગૃહસ્થાશ્રમી ઉપર જ રહે છે, તેમ જ પોતાનું ગૃહસ્થ જીવન ચલાવવાની અને નભાવવાની જવાબદારી પણ તેની જ છે. ખેતી, પશુપાલન, વાણિજ્ય, ન્યાય, સુરક્ષા વગેરે કર્તવ્યોથી ગૃહસ્થાશ્રમની સાધના અત્યંત કષ્ટ સાધ્ય છે જ્યારે બીજા આશ્રમમાં તો નથી અન્ય આશ્રમોની જવાબદારી, નથી સ્ત્રી પુત્રાદિનાં ભરણપોષણની ચિંતા કે નથી ખેતી, પશુપાલન, વાણિજ્ય, ન્યાય, સુરક્ષા વગેરેની જવાબદારી. આ દષ્ટિએ અન્ય આશ્રમ એટલા કષ્ટ સાધ્ય નથી, મહાભારતમાં દર્શાવ્યું છે કે જેમ દરેક જીવ માતાના આશ્રયે જીવે છે, તેમ ગૃહસ્થાશ્રમનો આશ્રય લઈને જ દરેક જીવે છે. મનુસ્મૃતિમાં ગૃહસ્થાશ્રમને જ્યેષ્ઠાશ્રમ કહ્યો છે. ચૂર્ણિકારે પણ એ જ ભાવને વ્યક્ત કર્યો છે કે પ્રવ્રજ્યાપાલન કરવું સુખસાધ્ય છે, પરંતુ ગૃહસ્થાશ્રમનું પાલન કરવું દુઃખસાધ્ય છે અર્થાત્ કઠિન છે.

આઠમા પ્રશ્નોત્તરનો સાર :- દેવેન્દ્રે નમિરાજર્ષિને કહ્યું – ધર્માર્થી પુરુષે ગૃહસ્થાશ્રમનું સેવન કરવું જોઈએ, કેમ કે તે ઘોર છે અર્થાત્ સંન્યાસની અપેક્ષાએ ગૃહસ્થાશ્રમ ઘોર છે, કારણ કે તેમાં ઘણી જવાબદારીઓ હોય છે.

નમિરાજર્ષિનો ઉત્તર :- ઘોર હોવા માત્રથી કોઈ કાર્ય શ્રેષ્ઠ કહી શકાય નહીં. બાલતપ કરનારા તપસ્વી પંચાગ્નિતપ, કંટકશય્યા શયન વગેરે ઘોર તપ કરે છે, પરંતુ તે સર્વ સાવધ વિરતિરૂપ મુનિધર્મની તુલનામાં તેના સોળમા ભાગે પણ આવી શકતું નથી. સારાંશ એ છે કે ધર્માર્થી માટે ગૃહસ્થાશ્રમ ઘોર હોવા છતાં પણ સર્વોચ્ચ ધર્મ નથી, તેના માટે સર્વોચ્ચ ધર્મ તો સંયમ જ છે. તે માટે હું ગૃહસ્થાશ્રમને છોડી રહ્યો છું, તે ઉચિત જ છે.

સુઅક્ષાય ધમ્મસ્સ :- (૧) તીર્થંકરાદિ દ્વારા પ્રતિપાદિત સર્વસાવધવિરતિરૂપ સંયમ ધર્મ છે. તેને જ સર્વ સુંદર કહ્યો છે, સ્વાખ્યાતધર્મ = સમ્યક્ચારિત્ર (૨) સર્વવિરતિ ચારિત્રરૂપ મુનિધર્મનું સમગ્રરૂપે આચરણ કરનાર સાધક સ્વાખ્યાત ધર્મવાન અર્થાત્ સર્વવિરતિ ચારિત્રવાન મુનિ હોય છે.

કુસંગેણ તુ ભુંજે :- બે રૂપ, બે અર્થ – (૧) જે ડાભના અગ્રભાગ પર રહી શકે તેટલા આહારનું સેવન કરે છે. (૨) ડાભના અગ્રભાગથી ખાય છે, આંગળી વગેરેથી નહીં. સારાંશ એ છે કે પહેલા અર્થમાં એકવાર ખાનારનું અને બીજા અર્થમાં અનેકવાર ખાનારનું કથન થાય છે. પહેલો અર્થ પ્રાસંગિક છે.

(૯) ભંડાર વૃદ્ધિની પ્રેરણા :-

૪૫ એયમટ્વં ગિસામિત્તા, હેઝ કારણ ચોઙ્ગો ।
તઓ ણમિં રાયરિસિં, દેવિંદો ઙ્ગમબ્બવી ॥૪૫॥

ભાવાર્થ :- નમિરાજર્ષિના પૂર્વોક્ત ભાવવાહી ઉત્તરને સાંભળીને દેવેન્દ્રે પોતાના આત્મામાં રહેલા ભાવોથી કે જિજ્ઞાસાથી પ્રેરિત થઈને નમિરાજર્ષિને આ પ્રમાણે પૂછ્યું-

૪૬ હિરણ્ણં સુવણ્ણં મણિમુત્તં, કંસં દૂસં ચ વાહણં ।
કોસં વહ્ઙ્ગાવહ્ઙ્ગાણં, તઓ ગચ્છસિં ચત્તિયા ॥૪૬॥

શબ્દાર્થ :- હિરણ્ણં = ચાંદી, સુવણ્ણં = સોનું, મણિમુત્તં = મણિ અને મોતી, કંસં = કાંસાનાં વાસણો, દૂસં = વસ્ત્ર, વાહણં = હાથી, ઘોડા, રથ વગેરે વાહન, કોસં = ભંડાર, વહ્ઙ્ગાવહ્ઙ્ગાણં (વહ્ઙ્ગાવહ્ઙ્ગાણં) = તેને વધારીને.

ભાવાર્થ :- હે ક્ષત્રિય પ્રવર! પહેલા તમો ચાંદી, સોનું, મણિ, મોતીઓ, કાંસાનાં પાત્રો, વસ્ત્રો, વાહનો અને ભંડારની વૃદ્ધિ કરીને પછી સંયમનો સ્વીકાર કરજો.

૪૭ એયમટ્વં ગિસામિત્તા, હેઝ કારણ ચોઙ્ગો ।
તઓ ણમિ રાયરિસી, દેવિંદં ઙ્ગમબ્બવી ॥૪૭॥

ભાવાર્થ :- દેવેન્દ્રના આ પ્રશ્નને સાંભળીને તેના પ્રશ્ન પૂછવાની પાછળ રહેલા આશયથી પ્રેરાયેલા નમિરાજર્ષિએ આ પ્રમાણે કહ્યું

૪૮ સુવણ્ણ-રુવ્વસ્સ ડ પવ્વયા ભવે, સિયા હુ કેલાસસમા અસંખયા ।
ણરસ્સ લુદ્ધસ્સ ણ તેહિં કિંચિ, ઙ્ગચ્છા ડ આગાસસમા અણંતિયા ॥૪૮॥

શબ્દાર્થ :- સિયા = જો, કેલાસસમા = કેલાશ પર્વત સમાન, સુવણ્ણ = સોના, રુવ્વસ્સ = ચાંદીના, અસંખયા = અસંખ્ય, પવ્વયા = પર્વત, ભવે = થઈ જાય, ડ = તો પણ, લુદ્ધસ્સ = લોભી, ણરસ્સ = મનુષ્ય, તેહિં = એટલા ધનથી પણ, ણ કિંચિ = કંઈ સંતોષ થતો નથી, હુ = નક્કી જ, ઙ્ગચ્છા = ઈચ્છા, આગાસસમા = આકાશ સમાન, અણંતિયા = અનંત છે.

ભાવાર્થ :- સોના અને ચાંદીના કેલાસ જેવા અસંખ્ય પર્વત થઈ જાય, તો પણ લોભી મનુષ્યને તેનાથી તૃપ્તિ થતી નથી કારણ કે મનુષ્યની ઈચ્છાઓ આકાશની જેમ અનંત છે.

૪૯ પુઢવી સાલી જવા ચેવ, હિરણ્ણં પસુભિસ્સહ ।
પહિપુણ્ણં ણાલમેગસ્સ, ઙ્ગહિ વિજ્જા તવં ચરે ॥૪૯॥

શબ્દાર્થ :- સાલી = ચોખા, જવા = જવ, ચેવ = અને, હિરણ્ણં = સોનું, પસુભિસ્સહ = પશુઓ વગેરેથી, પઢિપુણ્ણં = પરિપૂર્ણ, પુઢવી = આ સમગ્ર પૃથ્વી, એગ્સ = જો કોઈ એક વ્યક્તિને આપવામાં આવે તો પણ, ગાલં = પૂરી પડતી નથી, ઇઙ્ વિજ્જા = આ જાણીને, તવં = તપ સંયમનું, ચરે = આચરણ કરવું જાઈએ.

ભાવાર્થ :- પૃથ્વી પરના તમામ પ્રદેશો, ચોખા, જવ આદિ પૃથ્વીમાં રહેલાં સર્વ ધાન્યો, સોનું તથા પશુઓ વગેરે સમગ્ર પદાર્થો એક મનુષ્યની ઈચ્છાપૂર્તિ માટે સમર્થ નથી. એમ જાણીને વિદ્વાન સાધક તપનું આચરણ કરે અર્થાત્ સંયમ ગ્રહણ કરે અને ઈચ્છાઓનો નિગ્રહ કરે.

વિવેચન :-

નવમા પ્રશ્નોત્તરનો સાર :- દેવેન્દ્રે નમિરાજર્ષિને કહ્યું – હમણાં તમે ધન, ધાન્ય વગેરે સંપત્તિથી રાજ્યને પૂર્ણ સમૃદ્ધ બનાવો, ઈચ્છાઓને શાંત કરો, પછી ધર્માનુષ્ઠાન કરવા માટે સંયમ ગ્રહણ કરો. તેના ઉત્તરમાં નમિરાજર્ષિને કહ્યું – મનુષ્યની ઈચ્છાઓ આકાશની સમાન અનંત હોય છે. તેની ક્યારેય પણ સમાપ્તિ થતી નથી પરંતુ આત્મામાં સંતોષ કે ત્યાગ વૈરાગ્ય ભાવ આવી જાય, તો જ તેની શાંતિ કે સમાપ્તિ થઈ શકે છે. ઈચ્છાઓને પૂર્ણ કરવા જતાં લાભો કરોડો પર્વતો જેટલાં સોના ચાંદીના ઢગલા થઈ જાય, તો પણ લોભને સંતોષમાં પરિવર્તન કર્યા વિના તે ઈચ્છાઓ ક્યારેય પણ પૂર્ણ થઈ શકતી નથી. મેં તપ સંયમના આચરણથી આત્મામાં સંતોષભાવને જાગૃત કરવાનો નિર્ણય કર્યો છે. ઈચ્છાઓની પૂર્તિ કરવાની જરૂર નથી.

હિરણ્ણં સુવર્ણં :- (૧) ચાંદી, સોનું. (૨) સુંદર વર્ણનું સોનું. (૩) હિરણ્યનો અર્થ ઘડાયેલું સોનું અને સુવર્ણનો અર્થ વગર ઘડાયેલું સોનું. અહીં પ્રથમ અર્થ ઉપયુક્ત છે.

ઇઙ્ વિજ્જા :- તેના બે અર્થ છે— (૧) ઇતિ વિદિત્વા – એવું જાણીને, (૨) ઇતિ વિદ્વાન્ – આ કારણે વિદ્વાન સાધક.

(૧૦) અપ્રાપ્તસુખની ચાહના :-

૫૦ એયમટ્ઠં ણિસામિત્તા, હેઠ કારણ ચોઙ્ઠો ।
તઓ ણમિં રાયરિસિં, દેવિંદો ઇગમબ્બવી ॥૫૦॥

ભાવાર્થ :- નમિરાજર્ષિના પૂર્વોક્ત ભાવવાહી ઉત્તરને સાંભળીને દેવેન્દ્રે પોતાના આત્મામાં રહેલા ભાવોથી કે જિજ્ઞાસાથી પ્રેરિત થઈને નમિરાજર્ષિને આ પ્રમાણે પૂછ્યું—

૫૧ અચ્છેરગ-મબ્બુદદ, ભોએ ચયસિ પત્થિવા ।
અસંતે કામે પત્થેસિ, સંકપ્પેણ વિહમ્મસિ ॥૫૧॥

શબ્દાર્થ :- પત્થિવા = હે રાજન્ !, અચ્છેરગં = આશ્ચર્ય છે કે તમો, અબ્બુદદ = પ્રાપ્ત થયેલા આ,

ભોજ = ભોગોને, ચયસિ = છોડી રહ્યા છો અને, અસંતે = અવિદ્યમાન, અપ્રાપ્ત, કામે = કામભોગોની, સુખોની, પત્થેસિ = અભિલાષા કરો છે, સંકલ્પેણ = સંકલ્પ વિકલ્પોથી તમે, વિહમ્મસિ = દુઃખી થઈ જશો.

ભાવાર્થ :- હે પૃથ્વીપતિ ! આશ્ચર્ય છે કે તમો પ્રત્યક્ષ મળેલાં સુખોનો ત્યાગ કરવા તૈયાર થયા છો અને નહીં મળેલા એવા કામભોગોના સુખોની ઈચ્છા કરી રહ્યા છો પરંતુ અભિલાષાઓ પૂર્ણ નહીં થાય ત્યારે તમે વ્યર્થ સંકલ્પ વિકલ્પોથી દુઃખી થઈ જશો.

૫૨   **एयमदुं निसामित्ता, हेउ कारण चोइओ ।**
तओ णमी रायरिसी, देविंदं इणमब्बवी ॥५२॥

ભાવાર્થ :- દેવેન્દ્રના આ પ્રશ્નને સાંભળીને તેના પ્રશ્ન પૂછવાની પાછળ રહેલા આશયથી પ્રેરિત થયેલા નમિરાજર્ષિએ આ પ્રમાણે કહ્યું—

૫૩   **सल्लं कामा विसं कामा, कामा आसीविसोवमा ।**
कामे य पत्थेमाणा वि, अकामा जंति दुग्गइं ॥५३॥

શબ્દાર્થ :- સલ્લં = શલ્યરૂપ છે, વિસં = વિષરૂપ છે, આસીવિસોવમા = આશીવિષ સર્પ સમાન છે, પત્થેમાણા = અભિલાષા કરનાર પુરુષ, અકામા = કામભોગનું સેવન ન કરતાં હોવા છતાં, દુગ્ગઈં = દુર્ગતિ, જંતિ = પ્રાપ્ત કરે છે.

ભાવાર્થ :- આ સંસારના કામભોગો કાંટારૂપ છે. વિષય વાસના વિષ તુલ્ય છે અને આ કામભોગો આશીવિષ સર્પ જેવા છે. એવા કામભોગોની ઈચ્છા રાખનાર તેને પામ્યા વિના જ અર્થાત્ કામભોગોનું સેવન કર્યા વિના જ દુર્ગતિમાં ચાલ્યા જાય છે.

૫૪   **अहे वयइ कोहेणं, माणेणं अहमा गई ।**
माया गइपडिग्घाओ, लोहाओ दुहओ भयं ॥५४॥

શબ્દાર્થ :- કોહેણં = ક્રોધ કરવાથી જીવ, અહે = નરક ગતિમાં, વયઇ = જાય છે, માણેણં = માનથી, અહમા = નીચ, અધર્મ, ગઈ = ગતિ પ્રાપ્ત થાય છે, માયા = માયાથી, ગઇપડિઘ્ઘાઓ = શુભગતિનો નાશ થાય છે, લોહાઓ = લોભથી, દુહઓ = આ લોક અને પરલોકનો, ભયં = ભય પ્રાપ્ત થાય છે, દુઃખ પ્રાપ્ત થાય છે.

ભાવાર્થ :- ક્રોધથી જીવની અધોગતિ થાય છે, માનથી પણ અધમગતિ થાય છે, માયા સદ્ગતિમાં બાધક છે અને લોભ વડે આ લોક અને પરલોક ભયરૂપ બને છે અર્થાત્ બંને લોક દુઃખદાયી બને છે.

વિવેચન :-

દસમા પ્રશ્નોત્તરનો સાર :- દેવેન્દ્રે નમિરાજર્ષિને કહ્યું - પ્રવ્રજ્યા ગ્રહણ કરવાની ભાવનાથી અનુમાન થાય છે કે આપ ભવિષ્યમાં ઉત્પન્ન દિવ્ય ભોગોની કે દિવ્ય સુખોને મેળવવાની આકાંક્ષા રાખો છો. આમ ભવિષ્યની આકાંક્ષાથી વર્તમાનમાં મળેલાં સુખોનો ત્યાગ કરવાનું તમારે માટે યોગ્ય નથી કારણ કે એ આકાંક્ષાની પૂર્તિ ન થતાં તમારે પશ્ચાત્તાપ કે સંકલ્પ વિકલ્પો કરવા પડશે અને દુઃખી થવું પડશે, તમે ભવિષ્યનાં સુખો માટે પ્રાપ્ત થયેલા સુખોનો ત્યાગ ન કરો. તેના ઉત્તરમાં નમિરાજર્ષિએ કહ્યું - મોક્ષાભિલાષી માટે વિદ્યમાન કે અવિદ્યમાન બંને પ્રકારના કામભોગો કાંટા, વિષ અને આશીવિષ (વિષધર) સર્પ જેવા છે. રાગદ્વેષનાં મૂળ છે, કષાયવર્ધક હોવાથી આ બંને પ્રકારના કામભોગોની અભિલાષા સાવદ્વરૂપ છે માટે મોક્ષાભિલાષીને પ્રાપ્ત કે અપ્રાપ્ત બંને કામભોગોની અભિલાષા, સર્વથા ત્યાજ્ય છે. તે કોઈ પણ પૌદ્ગલિક સુખની કે સાંસારિક સુખની ચાહના કરતા નથી, માત્ર આત્માને સંસારથી મુક્ત કરવાની જ એક ભાવના મોક્ષાભિલાષી સંયમી સાધકને ગ્રહણકર્તાને હોય છે. હું પણ મોક્ષાભિલાષી છું, મોક્ષને માટે જ અર્થાત્ કર્મથી મુક્ત થવાને માટે જ સંયમ ગ્રહણ કરી રહ્યો છું, હું વિદ્યમાન કે અવિદ્યમાન કામભોગોની અભિલાષા કરતો નથી, તેથી સંકલ્પ વિકલ્પોનાં દુઃખોથી હું સદાય દૂર રહું છું. આવા ત્યાગ માર્ગમાં મારે ક્યારેય પશ્ચાત્તાપ કરવો પડશે નહીં.

અબ્હુદય ભોજ :- તેના ત્રણ રૂપ થાય છે - (૧) અદ્ભૂતકાન્ - આશ્ચર્યરૂપ ભોગોને (૨) અભ્યુદયતાન્ ભોગોન્ - પ્રત્યક્ષ વિદ્યમાન ભોગોને (૩) અભ્યુદયે ભોગાન્ - વિપુલ ધન, વૈભવ, યૌવન, પ્રભુત્વ વગેરે અભ્યુદય (ઉન્નતિકારક) હોવા છતાં. અહીં દ્વિતીય અર્થ પ્રાસંગિક છે.

સંકમ્પેણ વિહમ્મસિ :- પ્રાપ્ત સુખોનો ત્યાગ કર્યા પછી અપ્રાપ્ય સુખની ઉપલબ્ધિ ન થાય તો તમારે પશ્ચાત્તાપ કરવો પડે, સંકલ્પ વિકલ્પ કરવા પડે; તેવી સ્થિતિમાં તમે દુઃખી થઈ જશો માટે પ્રાપ્ત સુખોને છોડવાં ઠીક નથી.

દેવેન્દ્ર દ્વારા ગુણકીર્તન :-

૫૫

અવઝ્ઞિરુણ માહણરૂવં, વિઝવ્વિરુણ ઇંદત્તં ।

વંદઇ અભિત્થુણંતો, ઇમાહિં મહુરાહિં વગ્ગુહિં ॥૫૫॥

શબ્દાર્થ :- માહણરૂવં = બ્રાહ્મણનું રૂપ, અવઝ્ઞિરુણ = ત્યાગ કરીને, છોડીને, વિઝવ્વિરુણ = વિક્રિયા દ્વારા, ઇંદત્તં = ઈન્દ્રનું રૂપ બનાવીને, ઇમાહિં = આ આગળ કહેવામાં આવેલા, મહુરાહિં = મધુર, વગ્ગુહિં = વચનોથી, અભિત્થુણંતો = નમિરાજર્ષિની સ્તુતિ કરતો, વંદઇ = વંદના નમસ્કાર કરવા લાગ્યો.

ભાવાર્થ :- દેવેન્દ્ર આ લાંબા વાર્તાલાપ પછી બ્રાહ્મણરૂપ છોડીને વૈક્રિયશક્તિથી પોતાનું અસલ ઈન્દ્રરૂપ ધારણ કરીને મધુર વાણીથી સ્તુતિ કરતાં હાથ જોડીને વંદન કરતાં નમિરાજર્ષિ સમક્ષ ઊભા રહ્યા

અને કહેવા લાગ્યા -

૫૬ અહો તે ણિજ્જિઓ કોહો, અહો માણો પરાજિઓ ।
અહો તે નિરક્કયા માયા, અહો લોહો વસીકઓ ॥૫૬॥

શબ્દાર્થ :- અહો = અરે! આશ્ચર્ય છે કે, તે = આપે, તમે, ણિજ્જિઓ = જીતી લીધો છે, પરાજિઓ = પરાજિત કર્યા છે, નિરક્કયા = દૂર કરી છે, નિષ્ક્રિય બનાવી છે, વસીકઓ = વશ કર્યા છે.

ભાવાર્થ :- અહો! આશ્ચર્ય છે, આનંદ છે કે આપે ક્રોધને જીત્યો છે. અહો! આપે માનનો પરાજય કર્યો. અહો! આપે માયાને નિષ્ક્રિય બનાવી છે. અહો! આપે લોભને સંપૂર્ણ વશ કરી લીધો છે.

૫૭ અહો તે અજ્જવં સાહુ, અહો તે સાહુ મદ્દવં ।
અહો તે ઉત્તમા ધંતી, અહો તે મુત્તિ ઉત્તમા ॥૫૭॥

શબ્દાર્થ :- અજ્જવં = સરળતા, સરળ સ્વભાવ, સાહુ = શ્રેષ્ઠ છે, મદ્દવં = માર્દવતા, કોમળતા, નમ્રતા, નિરભિમાનપણું, ધંતી = ક્ષમા, મુત્તિ = નિર્લોભીપણું, ઉત્તમા = ઉત્તમ છે.

ભાવાર્થ :- અહો! ઉત્તમ છે આપની સરળતા, અહો! ઉત્તમ છે આપની કોમળતા, નમ્રતા, અહો! અનુપમ છે આપની સહનશીલતા, ક્ષમા. અહો! ઉત્તમ છે આપની નિર્લોભતા!

૫૮ ઇહં સિ ઉત્તમો ધંતે, પેચ્ચા હોહિસિ ઉત્તમો ।
લોગુત્તમુત્તમં ઠાણં, સિદ્ધિં ગચ્છસિ ણીરઓ ॥૫૮॥

શબ્દાર્થ :- ધંતે = હે ભગવન!, ઇહં = આ લોકમાં, સિ = છો અને, પેચ્ચા = પરલોકમાં, હોહિસિ = થશો, ણીરઓ = કર્મરજ રહિત થઈને, લોગુત્તમુત્તમં = લોકમાં ઉત્તમોત્તમ, સર્વોત્તમ, સિદ્ધિં = સિદ્ધિ, ઠાણં = સ્થાનમાં, ગચ્છસિ = જશો.

ભાવાર્થ :- હે ભગવાન! આપ આ લોકમાં ઉત્તમ છો અને પરલોકમાં પણ ઉત્તમ થશો; કર્મરજથી રહિત થઈને આપ સર્વોત્તમ એવા સિદ્ધિના કે મુક્તિના સ્થાનને પ્રાપ્ત કરશો.

૫૯ એવં અભિત્થુણંતો, રાયરિસિં ઉત્તમાએ સદ્દાએ ।
પયાહિણં કરેંતો, પુણો પુણો વંદહ સવ્કો ॥૫૯॥

શબ્દાર્થ :- એવં = આ રીતે, સવ્કો = ઈન્દ્રે, ઉત્તમાએ = ઉત્તમ, સદ્દાએ = શ્રદ્ધા અને ભક્તિપૂર્વક, અભિત્થુણંતો = સ્તુતિ કરતાં, પયાહિણં = પ્રદક્ષિણા, કરેંતો = કરતાં, પુણો પુણો = વારંવાર, વંદહ = તેને વંદના નમસ્કાર કરવા લાગ્યા.

ભાવાર્થ :- આ પ્રમાણે ઉત્તમ શ્રદ્ધાપૂર્વક નમિરાજર્ષિની સ્તુતિ અને પ્રદક્ષિણા કરતાં દેવેન્દ્ર શકે

વારંવાર વંદન કર્યા.

૬૦ તો વંદિરુણ પાણ, ચક્કંકુસ લક્ષણે મુણિવરસ્સ ।
આગાસેણુપ્પઙ્ગો, લલિય ચવલ કુંડલ તિરીડી ॥૬૦॥

શબ્દાર્થ :- તો = ત્યાર બાદ, લલિય ચવલ કુંડલ તિરીડી = સુંદર ચપળ કુંડળ તથા મુકુટ ધારણ કરનાર ઈન્દ્ર, મુણિવરસ્સ = મુનિવર નમિરાજર્ષિના, ચક્કંકુસ લક્ષણે = ચક્ર અને અંકુશ ચિહ્નવાળા, પાણ = ચરણોમાં, વંદિરુણ = વંદન કરી, આગાસેણ = આકાશ માર્ગે દેવલોકમાં, ઉપ્પઙ્ગો = ઊડી ગયા.

ભાવાર્થ :- ત્યાર બાદ ચક્ર તથા અંકુશ ઈત્યાદિ લક્ષણોથી અંકિત થયેલા નમિ મુનિશ્વરનાં ચરણોમાં વંદન કરીને રમ્ય, ચંચળ કુંડળ તથા મુકુટધારી ઈન્દ્ર મહારાજ આકાશમાર્ગે ચાલ્યા ગયા અર્થાત્ પોતાના દેવલોકમાં ગયા.

વિવેચન :-

ઈન્દ્ર દ્વારા નમિરાજર્ષિના કષાયવિજયની પ્રશંસામય સ્તુતિ :- (૧) ઈન્દ્રે નમિરાજર્ષિને ઉદ્ધત શાસકોને પહેલા જીતી, પછી દીક્ષા લેવાનું કહ્યું, ત્યારે રાજર્ષિનું ચિત્ત જરા પણ ક્ષુબ્ધ કે વ્યાકુળ ન થયું. તેથી ઈન્દ્રને ખ્યાલ આવી ગયો કે તેઓએ ક્રોધ ઉપર વિજય મેળવી લીધો છે. (૨) ઈન્દ્રે કહ્યું કે આપનું અંતઃપુર તથા રાજમહેલ બળી રહ્યા છે. શું મારા જીવતાં મારું અંતઃપુર અને રાજમહેલ વગેરે બળી જાશે ? શું હું તેની રક્ષા ન કરી શકું ? આ પ્રકારનો રાજર્ષિના મનમાં જરા પણ અહંકાર ઉત્પન્ન ન થયો. તેનાથી ઈન્દ્રને માનવિજયની પ્રતીતિ થઈ ગઈ. (૩) ઈન્દ્રે જ્યારે રાજર્ષિને ચોર લૂંટારા વગેરે ઉપદ્રવોનો નિગ્રહ કરવાનું કહ્યું, ત્યારે તેઓએ નિષ્કપટ બની સરળતાપૂર્વક સ્થિતિ પ્રસ્તુત કરી. આથી ઈન્દ્રને તે માયાવિજેતા પ્રતીત થયા. (૪) જ્યારે ઈન્દ્રે એમ કહ્યું કે સોનું, ચાંદી વગેરે વૃદ્ધિ કરી આકાંક્ષાઓને તૃપ્ત-શાંત કરી પછી દીક્ષા લો, ત્યારે તેણે કહ્યું કે આકાંક્ષાઓ અનંત, અસીમ છે. તેની તૃપ્તિ ક્યારે થઈ શકતી નથી. હું તપ સંયમનાં આચરણથી નિરાકાંક્ષ થઈને મારી ઈચ્છાઓને શાંત કરવા જઈ રહ્યો છું. આમ ઈન્દ્રને લોભ વિજયની સ્પષ્ટ પ્રતીતિ થઈ.

ચારે ય ગુણોની ઉત્કૃષ્ટરૂપમાં અવસ્થિતિની પ્રશંસા :- માયા કષાયના અભાવમાં સરળતા, માન કષાયના અભાવમાં મૃદુતા, ક્રોધ કષાયના અભાવમાં ક્ષમા અને લોભ કષાયના અભાવમાં તેને નિર્લોભતાની પ્રાપ્તિ થઈ. આ ચારે ય ગુણોને રાજર્ષિમાં ઉત્કૃષ્ટ રૂપે જોઈને ઈન્દ્રે અહોભાવપૂર્વક અભિવંદન કર્યા અને ખૂબ જ આશ્ચર્ય પ્રગટ કર્યું કે રાજવંશમાં ઉત્પન્ન થવા છતાં આપે કષાયોને જીતી લીધા છે. આ રીતે દેવેન્દ્રે નમિરાજર્ષિની સાધુતાની પ્રશંસા કરતાં આલોક અને પરલોકમાં ઉત્તમ બની સર્વોત્તમ સિદ્ધિ સ્થાન પ્રાપ્ત કરવાની ભવિષ્યવાણી કરીને આશીર્વાચન કહ્યાં. અંતે પૂર્ણ શ્રદ્ધા સાથે તેમના ચરણોમાં વારંવાર વંદના કરી.

તિરીડી (કિરીટી) :- સામાન્ય રીતે કિરીટ અને મુકુટ બંને પર્યાયવાચી શબ્દ માનવામાં આવે છે.

બૃહદ્વૃત્તિમાં તિરીટીનો અર્થ મુકુટવાન જ કર્યો છે, પરંતુ સૂત્રકૃતાંગ યૂર્ષિમાં – જેને ત્રણ શિખર હોય, તેને 'મુકુટ' અને જેને ચોરાશી શિખર હોય તેને 'તિરીટ' કે કિરીટ કહ્યા છે. જેના મસ્તક ઉપર કિરીટ હોય તેને કિરીટી કહે છે.

નમિરાજર્ષિની આરાધનાથી પ્રેરણા :-

૬૧   ણમી ણમેઙ અપ્પાણં, સક્ખં સક્કેણ ચોઙ્ગો ।
ચિચ્ચા ગેહં ચ વેદેહી, સામણ્ણે પજ્જુવટ્ઠિઓ ॥૬૧॥

શબ્દાર્થ :- ગેહં = ઘરબાર, કુટુંબ અને રાજ્ય વગેરે, ચિચ્ચા = છોડીને, સામણ્ણે પજ્જુવટ્ઠિઓ = સંયમ માટે ઉપસ્થિત, વેદેહી = વિદેહ દેશની રાજધાની, ણમી = નમિરાજર્ષિ, સક્ખં = સાક્ષાત્, સક્કેણ = શકેન્દ્રથી, ચોઙ્ગો = પરીક્ષા વડે પ્રેરિત થઈને, અપ્પાણં = પોતાના આત્માને, ણમેઙ = સંયમમાં નિમગ્ન કર્યો, સમર્પણ કર્યો.

ભાવાર્થ :- નમિમુનિએ આત્મભાવના વડે પોતાના આત્માને વિનમ્ર બનાવ્યો. સાક્ષાત્ ઈન્દ્ર દ્વારા સંસાર રુચિની પ્રેરણા મળવા છતાં વૈરાગ્યભાવમાં અડગ રહી રાજભવન અને વિદેહદેશની રાજધાની મિથિલાનગરીનો ત્યાગ કરી શ્રામણ્યધર્મની આરાધનામાં તલ્લીન બન્યા.

૬૨   એવં કરેત્તિ સંબુદ્ધા, પંડિયા પવિયક્ખણા ।
વિણિયટ્ઠંતિ ભોગેસુ, જહા સે નમી રાયરિસી ॥૬૨॥
-ત્તિ બેમિ ॥

શબ્દાર્થ :- સંબુદ્ધા = તત્ત્વને જાણનાર, બોધપ્રાપ્ત, પવિયક્ખણા = વિચક્ષણ, પંડિયા = પંડિત પુરુષ, એવં = નમિરાજર્ષિ સમાન, કરેત્તિ = સંયમ પાળવામાં નિશ્ચલ રહે છે, ભોગેસુ = કામભોગોથી, વિણિયટ્ઠંતિ = નિવૃત્ત થાય છે, જહા = જેમ, ણમી રાયરિસી = નમિરાજર્ષિ ભોગ વિલાસથી નિવૃત્ત થયા હતા.

ભાવાર્થ :- બોધપ્રાપ્ત પંડિત અને વિચક્ષણ પુરુષ નમિરાજર્ષિની જેમ ધર્મમાં દૃઢ બની કામભોગોથી નિવૃત્ત થાય છે.

– એમ ભગવાને કહ્યું છે.

વિવેચન :-

ણમેઙ અપ્પાણં :- આત્માને સ્વતત્ત્વ ભાવનાથી વિનમ્ર કર્યો, નમિએ આત્માને નમાવ્યો અર્થાત્ સંયમ પ્રત્યે સમર્પિત કર્યો, સુકાવી દીધો.

વેદેહી :- વિદેહ દેશની રાજધાની મિથિલાને વેદેહી કહેવાય છે અને વિદેહ દેશમાં ઉત્પન્ન થનારી કન્યાને પણ વેદેહી કહે છે.

સંબુદ્ધા :- મિથ્યાત્વનો નાશ થવાથી જેણે જીવાદિ તત્ત્વોને જાણી લીધાં છે, ધર્મને સમજી ગયા છે.

પંડિયા :- જેણે શાસ્ત્રોના અર્થને સુનિર્ણય કરી દીધા છે.

પવિયક્ષણા :- અત્યંત અભ્યાસી હોવાથી શ્રમણક્રિયામાં પ્રવીણ છે, દક્ષ છે.

ઉપસંહાર :- સાધક સંસારને પ્રિય અને અપ્રિય એમ બે વિભાગમાં વિભાજિત કરતા નથી પરંતુ તેઓ સાંસારિક સુખોનો, આસક્તિનો તથા કષાયોનો ત્યાગ કરવામાં જ આનંદ અનુભવે છે. વૈરાગ્ય રસથી ભરેલા આ અધ્યયનનાં ચિંતન મનનથી સાધકે સદા વૈરાગ્યભાવમાં લીન રહેવું જોઈએ.

દશમું અધ્યયન

પરિચય :

પ્રસ્તુત અધ્યયનનું નામ 'દ્રુમપત્રક' છે. આ નામ પ્રથમ ગાથાના આદ્યપદના આધારે રાખવામાં આવ્યું છે. આગમશાસ્ત્રો મુખ્યત્વે ગૌતમની જિજ્ઞાસાઓ અને ભગવાન મહાવીરના સમાધાનથી સંબંધિત છે. ગૌતમસ્વામીએ પ્રાયઃ સર્વ મુમુક્ષુઓને લક્ષમાં રાખીને પ્રશ્ન કર્યા હોય અને ભગવાને દરેક સાધકને લક્ષ્યમાં રાખીને ઉત્તર આપ્યા હોય તેવું પ્રતીત થાય છે. અહીં સંબોધન કેવળ ગૌતમને છે પરંતુ ઉદ્બોધન દરેક સાધકને માટે છે. આ અધ્યયનની પ્રત્યેક ગાથાઓનાં અંતિમ ચરણમાં ગૌતમસ્વામીના નામથી પ્રમાદ ત્યાગનો ઉપદેશ છે.

આ અધ્યયનમાં જીવનની અસ્થિરતા, નશ્વરતા, મનુષ્યજન્મની દુર્લભતા, અન્ય ઉપલબ્ધિઓની દુષ્કરતા, શરીર તથા પંચેન્દ્રિય બળની ક્ષીણતાનો ઉપદેશ છે. ત્યારપછી સ્નેહત્યાગની, પરિત્યક્ત ધન, સ્વજનાદિના પુનઃ અસ્વીકારની, વર્તમાનમાં પ્રાપ્ત થયેલા ન્યાયપૂર્ણ માર્ગ ઉપર દૃઢ નિશ્ચયપૂર્વક ચાલવાની પ્રેરણા છે. તે ઉપરાંત વિષમમાર્ગે ચાલવાથી પશ્ચાત્તાપ થવાની ચેતવણી તથા મહાસાગરના કિનારે જ ન રોકાતાં શીઘ્ર પાર પહોંચી જવાનો બોધ છે. તે ઉપરાંત સિદ્ધિ પ્રાપ્તિ માટેનું આશ્વાસન અને પ્રબુદ્ધ, ઉપશાંત, સંયમ, વિરત તેમજ અપ્રમત્ત બની વિચરણ કરવાની પ્રેરણા છે. જે દરેક મોક્ષાર્થી સાધકને સ્વાધ્યાય સાથે ચિંતન મનન કરવા યોગ્ય છે.

સમગ્ર અધ્યયનમાં પ્રમાદથી વિરક્ત બની અપ્રમાદના રાજમાર્ગે ચાલવાનો ઉલ્લેખ છે. પ્રમાદ જ રોગ છે, પ્રમાદ જ દુઃખ છે. તેને દૂર કરવાનો પુરુષાર્થ કરવો, તે જ અમૃત છે, તે જ સુખ છે. આમ આ અધ્યયનના પ્રારંભમાં દ્રુમપત્રના દૃષ્ટાંતે ઉદ્બોધન છે અને અંતે બધી શિક્ષાઓને જીવનમાં ધારણ કરનાર ગૌતમ ગણધરની સિદ્ધ ગતિ થવાનો શુભ સંદેશ છે. તેમાં અંતર્મનને જાગૃત કરવાનો બોધ ભરેલો છે.

• દશમું અધ્યયન •

દુમપત્રક

જીવનની ક્ષણભંગુરતા અને પ્રમાદત્યાગ :-

૧

દુમપત્તે પંડુયે જહા, ણિવહ્ણે રાઙ્ગણાણ અચ્ચે ।
એવં મણુયાણ જીવિયં, સમયં ગોયમ મા પમાયે ॥૧॥

શબ્દાર્થ :- જહા = જે રીતે, રાઙ્ગણાણ = રાત્રિ અને દિવસોનાં, અચ્ચે = વીતી જવા પર, દુમપત્તે = વૃક્ષના પાંદડાં, પંડુયે = પીળાં થઈને, ણિવહ્ણે = નીચે પડી જાય છે, એવં = આ રીતે, મણુયાણ = મનુષ્યોનું, જીવિયં = જીવન, ગોયમ = હે ગૌતમ !, સમયં = સમયમાત્ર પણ, મા પમાયે = પ્રમાદ, આળસ કરીશ નહીં.

ભાવાર્થ :- જેમ રાત દિવસનો કાળ વ્યતીત થતાં ઝાડનાં પીળાં થઈ ગયેલા પાંદડાં સૂકાઈને ખરી પડે છે તેમ મનુષ્ય જીવન પણ પડવાનું છે અર્થાત્ આયુષ્ય સમાપ્ત થઈ જવાનું છે, માટે હે ગૌતમ ! ક્ષણ માત્રનો પણ પ્રમાદ કરવો નહિ.

૨

કુસગ્ગે જહ ઓસબિંદુએ, થોવં ચિટ્ઠ્ઠે લંબમાણે ।
એવં મણુયાણ જીવિયં, સમયં ગોયમ મા પમાયે ॥૨॥

શબ્દાર્થ :- જહ = જે રીતે, કુસગ્ગે = ડાભના કે ઘાસના અગ્રભાગ પર, લંબમાણે = લટકતાં અને વાયુથી ઝુલતાં, ઓસબિંદુએ = ઝાકળનાં બિંદુઓ, થોવં = થોડા સમય સુધી, ચિટ્ઠ્ઠે = સ્થિર રહે છે અને પછી નીચે પડી જાય છે.

ભાવાર્થ :- ડાભના અગ્રભાગ પર અવલંબીને રહેલું ઝાકળબિંદુ જેમ થોડી વાર જ રહી શકે છે તેમ મનુષ્ય જીવન પણ ક્ષણભંગુર છે, તેથી હે ગૌતમ ! ક્ષણ માત્રનો પણ પ્રમાદ કરવો નહિ.

૩

ઇહ્ ઇત્તરિયમ્મિ આઝે, જીવિયે બહુપચ્ચવાયે ।
વિહુણાહિ રયં પુરેકહં, સમયં ગોયમ મા પમાયે ॥૩॥

શબ્દાર્થ :- ઇહ્ = આ રીતે, ઇત્તરિયમ્મિ = થોડા સમયના, આઝે = આયુષ્યવાળા અને તેમાં પણ, બહુપચ્ચવાયે = અનેક વિધનવાળા, જીવિયે = જીવનમાં, પુરેકહં = પૂર્વકૃત, રયં = કર્મરજને,

વિહુણાહિ = આત્માથી દૂર કરો.

ભાવાર્થ :- આ અલ્પકાલીન આયુષ્યમાં પણ જીવન અનેક વિધનોથી યુક્ત છે માટે પૂર્વબદ્ધ કર્મરજને આત્માથી દૂર કરો અર્થાત્ તેનો ક્ષય કરો. આમ કરવામાં હે ગૌતમ ! સમય માત્રનો પણ પ્રમાદ કરવો નહિ.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત ગાથામાં મનુષ્યજીવનની અસ્થિરતા બે ઉપમાઓથી સૂચિત કરી છે, (૧) વૃક્ષના પીળા પાંદડાંથી. (૨) કુશાગ્ર ઝાકળ બિંદુથી. પ્રથમ ગાથામાં જીવનની અસ્થિરતાને પાકેલાં પીળાં થયેલાં પાંદડાં સાથે સરખાવવામાં આવી છે.

જેમ પાકી ગયેલાં પાંદડાં એક દિવસ વૃક્ષ ઉપરથી ખરી જાય છે તેમ મનુષ્યનું આયુષ્ય પણ ક્ષીણ થઈ જાય છે. છદ્મસ્થજીવોને ખ્યાલ આવતો નથી કે આયુષ્ય ક્યારે પૂર્ણ થઈ જવાનું છે, માટે એક ક્ષણ પણ પ્રમાદ કરવો જોઈએ નહીં.

દ્વિતીય ગાથામાં ડાભના અગ્રભાગ ઉપર રહેલા ઝાકળબિંદુની ક્ષણિકતા સાથે મનુષ્ય જીવનની અસ્થિરતાની તુલના કરી છે.

રાઙ્ગણાણ (રાત્રિગણના) :- દિવસ વિના રાત્રિ થતી નથી, તેથી **રાઙ્ગણાણ** શબ્દથી રાત્રિ અને દિવસ બંનેનું ગ્રહણ થાય છે.

इइ इत्तरियम्मि आउए :- આયુષ્ય બે પ્રકારનાં છે - (૧) **નિરુપક્રમ** - વચ્ચે ન તૂટનારું, સમયે જ પૂર્ણ થનારું. આ નિરુપક્રમ આયુષ્ય ભલે વચ્ચે ન તૂટે તો પણ તે આયુષ્ય અલ્પ સમયનું પણ હોય છે. (૨) **સોપક્રમ** - વિષ આદિ પ્રયોગથી વચ્ચે તૂટનારું આયુષ્ય. આ બંને પ્રકારનાં સ્વલ્પકાલીન આયુષ્ય પણ રોગ, શોક, જળ, વિષ, અગ્નિ વગેરે અનેક સંકટો કે વિધનોથી યુક્ત હોય છે. આ જાણીને મળેલા મનુષ્ય જીવનથી ધર્મારાધના દ્વારા કર્મ ક્ષય કરવામાં પ્રમાદ કરવો જોઈએ નહીં.

મનુષ્યજન્મની દુર્લભતા :-

४ दुल्लहे खलु माणुसे भवे, चिरकालेण वि सव्वपाणिणं ।
गाढा य विवाग कम्मणो, समयं गोयम मा पमायए ॥ ४ ॥

શબ્દાર્થ :- ચિર કાલેણ વિ = સુદીર્ઘ કાળમાં પણ, સવ્વપાણિણં = બધાં પ્રાણીઓને માટે, માણુસે = મનુષ્યનો, ભવે = ભવ, ખલુ = ચોક્કસપણે, દુલ્લહે = દુર્લભ છે, કમ્મુણો = કર્મોનાં, વિવાગ = વિપાક, ગાઢા ય = અત્યંત ગાઢ હોય છે.

ભાવાર્થ :- કર્મોના ગાઢ ઉદયને લીધે તમામ પ્રાણીઓને ચિરકાળ સુધી મનુષ્ય ભવની પ્રાપ્તિ થવી, અતિ દુર્લભ છે, તેથી હે ગૌતમ ! સમય માત્રનો પણ પ્રમાદ કરવો નહિ.

૫ પૃથ્વીકાય-મૃગઓ, ઉક્કોસં જીવો ડ સંવસે ।
કાલં સંખાઈયં, સમયં ગોયમ મા પમાયણ ॥૫॥

શબ્દાર્થ :- પૃથ્વીકાયં = પૃથ્વીકાયમાં, અૃગઓ = ગયેલો, ઉત્પન્ન થયેલો, જીવો = જીવ, ઉક્કોસં = વધારેમાં વધારે, અધિકતમ, સંવસે = ત્યાં વસે, ડ = તો, સંખાઈયં = સંખ્યાતીત, અસંખ્ય, કાલં = કાળ સુધી.

ભાવાર્થ :- પૃથ્વીકાયમાં ઉત્પન્ન થયેલો જીવ, તેમાં ને તેમાં જન્મ- મરણ કરતાં ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્યાત કાળ પસાર કરે છે, તેથી હે ગૌતમ ! મનુષ્ય દેહમાં ધર્મારાધન કરવામાં સમય માત્રનો પ્રમાદ કરવો નહિ.

૬ આઝકકાય-મૃગઓ, ઉક્કોસં જીવો ડ સંવસે ।
કાલં સંખાઈયં, સમયં ગોયમ મા પમાયણ ॥૬॥

શબ્દાર્થ :- આઝકકાય = અપ્કાયમાં.

ભાવાર્થ :- અપ્કાયમાં ઉત્પન્ન થયેલો જીવ, તેમાં ને તેમાં જન્મ મરણ કરતાં ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્યાતકાળ પસાર કરે છે, તેથી હે ગૌતમ ! મનુષ્ય જીવનમાં ક્ષણ માત્રનો પણ પ્રમાદ કરવો નહિ.

૭ તેઝકકાય-મૃગઓ, ઉક્કોસં જીવો ડ સંવસે ।
કાલં સંખાઈયં, સમયં ગોયમ મા પમાયણ ॥૭॥

શબ્દાર્થ :- તેઝકકાય = તેઝકાયમાં

ભાવાર્થ :- અગ્નિકાયમાં ઉત્પન્ન થયેલો જીવ તેમાં ને તેમાં જન્મ મરણ કરતાં ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્યકાળ પસાર કરે છે તેથી ગૌતમ ! ક્ષણ માત્રનો પણ પ્રમાદ કરવો નહિ.

૮ વાઝકકાય-મૃગઓ, ઉક્કોસં જીવો ડ સંવસે ।
કાલં સંખાઈયં, સમયં ગોયમ મા પમાયણ ॥૮॥

શબ્દાર્થ :- વાઝકકાય = વાયુકાયમાં.

ભાવાર્થ :- વાયુકાયમાં ઉત્પન્ન થયેલો જીવ તેમાં ને તેમાં જન્મ મરણ કરતાં ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્યકાળ પસાર કરે છે, તેથી હે ગૌતમ ! ક્ષણ માત્રનો પણ પ્રમાદ કરવો નહિ.

૯ વણસ્સઙ્કાય-મૃગઓ, ઉક્કોસં જીવો ડ સંવસે ।
કાલમણંત દુરંતયં, સમયં ગોયમ મા પમાયણ ॥૯॥

શબ્દાર્થ :- વણસ્સઙ્કાયં = વનસ્પતિકાયમાં, દુરંતયં = દુઃખથી અંત થનાર, અણંતં = અનંત.

ભાવાર્થ :- વનસ્પતિકાયમાં ઉત્પન્ન થયેલો જીવ તેમાં ને તેમાં જન્મ મરણ કરતાં ઉત્કૃષ્ટ, અનંતકાળ પસાર કરે છે, તેથી હે ગૌતમ ! સમય માત્રનો પણ પ્રમાદ કરવો નહિ.

૧૦ બેઈન્દિયકાય-મઙ્ગઓ, ઉક્કોસં જીવો ડ સંવસે ।

કાલં સંખિજ્જ સણ્ણિયં, સમયં ગોયમ મા પમાયણ ॥૧૦॥

શબ્દાર્થ :- બેઈન્દિયકાયં = બેઈન્દ્રિય કાયમાં, અઙ્ગઓ = ઉત્પન્ન થયેલો જીવ, સંખિજ્જ = સંખ્યાત, સણ્ણિયં = સંજ્ઞાવાળા.

ભાવાર્થ :- બે ઈન્દ્રિયકાયમાં ઉત્પન્ન થયેલો જીવ તેમાં ને તેમાં જન્મ મરણ કરતાં ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યાત કાળ પસાર કરે છે, તેથી હે ગૌતમ ! સમય માત્રનો પણ પ્રમાદ કરવો નહિ.

૧૧ તેઈન્દિયકાય-મઙ્ગઓ, ઉક્કોસં જીવો ડ સંવસે ।

કાલં સંખિજ્જ સણ્ણિયં, સમયં ગોયમ મા પમાયણ ॥૧૧॥

શબ્દાર્થ :- તેઈન્દિયકાયં = તેઈન્દ્રિય કાયમાં.

ભાવાર્થ :- તેઈન્દ્રિયકાયમાં ઉત્પન્ન થયેલો જીવ તેમાં ને તેમાં જન્મમરણ કરતાં ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યાતકાળ પસાર કરે છે, તેથી હે ગૌતમ ! સમય માત્રનો પણ પ્રમાદ કરવો નહિ.

૧૨ ચડરિંદિયકાય-મઙ્ગઓ, ઉક્કોસં જીવો ડ સંવસે ।

કાલં સંખિજ્જસણ્ણિયં, સમયં ગોયમ મા પમાયણ ॥૧૨॥

શબ્દાર્થ :- ચડરિંદિયકાયં = ચૌરેન્દ્રિય કાયમાં.

ભાવાર્થ :- ચૌરેન્દ્રિયકાયમાં ઉત્પન્ન થયેલો જીવ તેમાં ને તેમાં જન્મમરણ કરતાં ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યાતકાળ પસાર કરે છે, તેથી હે ગૌતમ ! સમય માત્રનો પણ પ્રમાદ કરવો નહિ.

૧૩ પંચિંદિયકાય મઙ્ગઓ, ઉક્કોસં જીવો ડ સંવસે ।

સત્તઢ્ઢ ભવગ્ગહણે, સમયં ગોયમ મા પમાયણ ॥૧૩॥

શબ્દાર્થ :- પંચિંદિયકાયં = મનુષ્ય અને તિર્યચ પંચેન્દ્રિયમાં, સત્તઢ્ઢ ભવગ્ગહણે = સાત અથવા આઠ ભવ લગાતાર થઈ શકે છે (આઠમો ભવ યુગલિયાનો કરે, તો તેને ન ગણતાં સાત ભવ સંખ્યાત વર્ષના આયુષ્ય સહિતના જ કરે છે. સંક્ષેપમાં મનુષ્ય અને તિર્યચ પંચેન્દ્રિયના લગાતાર આઠ ભવ થઈ શકે છે.)

ભાવાર્થ :- પંચેન્દ્રિયકાયમાં ઉત્પન્ન થયેલો જીવ તેમાં ને તેમાં જન્મ મરણ કરતાં ઉત્કૃષ્ટ સાત કે આઠ ભવ સુધી રહે છે, તેથી હે ગૌતમ ! સમય માત્રનો પ્રમાદ કરવો નહિ.

૧૪ દેવે ણેરઙ્ગે ય અઙ્ગો, ઉક્કોસં જીવો ડ સંવસે ।
ઇક્કેક્ક ભવગ્ગહણે, સમયં ગોયમ મા પમાયણે ॥૧૪॥

શબ્દાર્થ :- ઇક્કેક્ક ભવગ્ગહણે = એક જ ભવ સુધી.

ભાવાર્થ :- દેવ અને નરક યોનિમાં ગયેલો જીવ ઉત્કૃષ્ટપણે એક એક ભવ અર્થાત્ સંખ્યાત કે અસંખ્યાત વર્ષવાળા એક ભવ સુધી ત્યાં રહે છે, તેથી હે ગૌતમ ! સમય માત્રનો પણ પ્રમાદ કરવો નહિ.

૧૫ એવં ભવ સંસારે, સંસરઙ્ગે સુહાસુહેહિં કમ્મેહિં ।
જીવો પમાય બહુલો, સમયં ગોયમ મા પમાયણે ॥૧૫॥

શબ્દાર્થ :- પમાય બહુલો = ઘણાં પ્રમાદવાળા, પ્રમાદબહુલ જીવ, સુહાસુહેહિં = પોતાનાં શુભાશુભ, કમ્મેહિં = કર્મો અનુસાર, ભવસંસારે = નરક, તિર્યંચ વગેરે ભવરૂપ સંસારમાં, સંસરઙ્ગે = ભ્રમણ કરે છે.

ભાવાર્થ :- આમ આ સંસારમાં અનેક પ્રકારના પ્રમાદોથી વ્યાપ્ત જીવ શુભાશુભ કર્મોને કારણે જન્મ મરણરૂપ ચક્રમાં પરિભ્રમણ કર્યા જ કરે છે, તેથી હે ગૌતમ ! સમય માત્રનો પણ પ્રમાદ કરવો નહિ.

વિવેચન :-

મનુષ્ય જન્મની દુર્લભતાનાં ૧૨ કારણો :- પ્રસ્તુત ગાથાઓ દ્વારા મનુષ્ય જન્મની દુર્લભતાનાં ૧૨ કારણો પ્રદર્શિત કર્યા છે. (૧) મનુષ્યભવનાં વિઘાતક કર્મોનો ક્ષય કર્યા વિના ચિરકાળ સુધી મનુષ્યજીવન મળવું દુર્લભ છે. (૨ થી ૫) પૃથ્વી, જળ, અગ્નિ અને વાયુના જીવોમાં તે જ પર્યાયમાં ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્યાત કાળ સુધી વારંવાર જન્મ મરણ થાય છે. (૬) વનસ્પતિકાયના જીવોમાં અનંતકાળ સુધી વારંવાર જન્મ મરણ થાય છે. (૭,૮,૯) દ્વીન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય અને ચતુરિન્દ્રિય જીવોમાં ઉત્કૃષ્ટતઃ સંખ્યાતકાળ સુધી રહે છે. (૧૦) પંચેન્દ્રિય અવસ્થામાં ૭-૮ ભવો સુધી નિરંતર જન્મ મરણ થાય (૧૧-૧૨) દેવગતિ અને નરકગતિના જીવો એક એક જ ભવ કરે પરંતુ તેમાં પણ અસંખ્ય વર્ષો સુધી રહે છે. આમ પ્રમાદ બહુલ જીવ શુભાશુભ કર્મોનાં કારણે ચિરકાળ સુધી ભવભ્રમણ કરે છે. આ બાર બોલમાં પહેલા બોલ સિવાય શેષ ૧૧ કારણોને અગિયાર ઘાટીઓ પણ કહેવામાં આવે છે. જે અગિયાર ઘાટીઓ પાર કર્યા પછી મનુષ્ય ભવ પ્રાપ્ત થાય છે.

ભવસ્થિતિ અને કાયસ્થિતિ :- જીવનું અમુક સમય સુધી એક ભવમાં જીવવું, તે ભવસ્થિતિ છે અને મૃત્યુ પછી તે જ જીવનિકાયમાં વારંવાર ઉત્પન્ન થવું, તે કાયસ્થિતિ છે. દેવ અને નારકી મૃત્યુ થયા પછી ફરી દેવ અને નારકીમાં જન્મ ધારણ કરતા નથી. અતઃ તેની ભવસ્થિતિ જ હોય છે, કાયસ્થિતિ નહીં. તિર્યંચ અને મનુષ્ય મરીને પછીના જન્મમાં પાછા તિર્યંચ અને મનુષ્ય રૂપમાં જન્મ લઈ શકે છે, તેથી તેની કાયસ્થિતિ હોય છે. પૃથ્વી, પાણી, અગ્નિ, વાયુના જીવો એક સાથે અસંખ્યાત ઉત્સર્પિણી-અવસર્પિણીકાળ

સુધી તથા વનસ્પતિકાયના જીવ અનંતકાળ સુધી પોત પોતાની જીવનિકાયમાં જન્મ લઈ શકે છે, અને પંચેન્દ્રિય જીવ એક સાથે ૭-૮ ભવ કરી શકે છે, તેથી આ ગાથાઓમાં તે જીવોની કાયસ્થિતિનો નિર્દેશ કર્યો છે.

ધર્માચરણની દુર્લભતા :-

૧૬ લઢ્ઢૂણ વિ માણુસત્તણં, આરિયત્તં પુણરવિ દુલ્લહં ।
બહવે દસુયા મિલક્ખુયા, સમયં ગોયમ મા પમાયણ ॥૧૬॥

શબ્દાર્થ :- માણુસત્તણં = મનુષ્યભવ, મનુષ્યત્વ, લઢ્ઢૂણ વિ = પ્રાપ્ત કરીને પણ, આરિયત્તં = આર્યત્વ, આર્યદેશમાં જન્મ, પુણરવિ = ફરી પણ, મળવું, દુલ્લહં = કઠણ છે, બહવે = મનુષ્યોમાં પણ ઘણા જીવો, દસુયા = ચોર અને, મિલક્ખુયા = મ્લેચ્છ થાય છે, જેને ધર્મ અધર્મનો વિવેક હોતો નથી, તેથી જ.

ભાવાર્થ :- દુર્લભ એવો મનુષ્ય જન્મ મળવાં છતાં આર્યત્વ પ્રાપ્ત થવું કઠિન છે; કારણ કે કેટલાક મનુષ્ય હોવા છતાં ચોર, લૂંટારા, અનાર્ય, અસંસ્કારી અર્થાત્ જેને ધર્મ અધર્મનો વિવેક ન હોય તેવા થઈ જાય છે, તેથી હે ગૌતમ ! સમય માત્રનો પણ પ્રમાદ કરવો નહિ.

૧૭ લઢ્ઢૂણ વિ આરિયત્તણં, અહીણ પંચિંદિયયા હુ દુલ્લહા ।
વિગલિંદિયયા હુ દીસહ, સમયં ગોયમ મા પમાયણ ॥૧૭॥

શબ્દાર્થ :- અહીણ પંચિંદિયયા હુ = પાંચ ઈન્દ્રિયોનું પૂર્ણ થવું, વિગલિંદિયયા હુ = વિકલ ઈન્દ્રિયોવાળા, વિકલાંગ, ઈન્દ્રિય હીનતા, દીસહ = જોવા મળે છે.

ભાવાર્થ :- આર્યત્વ મળવા છતાં પાંચ ઈન્દ્રિયોની પરિપૂર્ણતા પ્રાપ્ત થવી દુર્લભ છે કેમ કે ઘણા જીવો વિકલાંગ જોવામાં આવે છે, તેથી હે ગૌતમ ! સમય માત્રનો પણ પ્રમાદ કરવો નહિ.

૧૮ અહીણપંચિંદિયત્તં પિ સે લહે, ઉત્તમધમ્મસુઈ હુ દુલ્લહા ।
કુતિત્થિ ણિસેવણ જણે, સમયં ગોયમ મા પમાયણ ॥૧૮॥

શબ્દાર્થ :- સે = આ આત્માને, અહીણપંચિંદિયત્તં = પૂર્ણ પાંચ ઈન્દ્રિયો પણ, લહે = મળી જાય છતાં પણ, ઉત્તમધમ્મસુઈ = શ્રુત ચારિત્રરૂપ ઉત્તમધર્મનું શ્રવણ, કુતિત્થિ ણિસેવણ = કૃતીર્થિઓની સેવા કરનાર, મતમતાંતરને સેવનાર, જણે = ઘણા લોકો.

ભાવાર્થ :- જીવ સંપૂર્ણ પંચેન્દ્રિયત્વ પ્રાપ્ત કરે, છતાં તેને સાચા અને શ્રેષ્ઠ ધર્મનું શ્રવણ મળવું અતિ દુર્લભ છે; કારણ કે ઘણા લોકો બીજા મતમતાંતરને સેવનારા હોય છે. તેઓને ઉત્તમ ધર્મ સાંભળવાનો સુયોગ પ્રાપ્ત થતો નથી, તેથી હે ગૌતમ ! સમય માત્રનો પણ પ્રમાદ કરવો નહિ.

૧૯ લઙ્કૂણ વિ ઉત્તમં સુઙ્, સદ્દહણા પુણરાવિ દુલ્લહા ।
મિચ્છત્ત ણિસેવણે જણે, સમયં ગોયમ મા પમાયણ ॥૧૯॥

શબ્દાર્થ :- ઉત્તમં = શ્રેષ્ઠ, સુઙ્ = ધર્મનું શ્રવણ, સદ્દહણા = તેના પર શ્રદ્ધા, રુચિ થવી, દુલ્લહા = દુર્લભ છે, મિચ્છત્ત ણિસેવણ = અસત્યનું સેવન કરનાર, મિથ્યાત્વનું સેવન કરનાર, ખોટી માન્યતાઓને માનનાર.

ભાવાર્થ :- ઉત્તમ ધર્મ (સત્સંગ) સાંભળવાનો યોગ થાય, તો પણ યથાર્થ શ્રદ્ધા ઉત્પન્ન થવી અત્યંત દુર્લભ છે, કારણ કે ઘણા લોકો મિથ્યાત્વનું સેવન કરનારા કે ખોટી માન્યતાઓને સ્વીકારનારા હોય છે, તેથી હે ગૌતમ ! સમય માત્રનો પણ પ્રમાદ કરવો નહિ.

૨૦ ધમ્મં પિ હુ સદ્દહંતયા, દુલ્લહયા કાણ ફાસયા ।
ઇહ કામગુણેહિં મુચ્છિયા, સમયં ગોયમ મા પમાયણ ॥૨૦॥

શબ્દાર્થ :- ધમ્મં પિ = ધર્મ પર, સદ્દહંતયા = શ્રદ્ધા રાખવા છતાં, કાણ = શરીર અને મન, વચનથી, ફાસયા = આચરણ કરનાર, હુ = ચોક્કસ જ, દુલ્લહયા = દુર્લભ છે, ઇહ કામગુણેહિં = અહીં શબ્દાદિ, મુચ્છિયા = મૂર્ચ્છિત છે.

ભાવાર્થ :- ધર્મ પર શ્રદ્ધા થયા પછી પણ સાચા ધર્મનો કાયાથી સ્પર્શ કરવો અર્થાત્ તે પ્રમાણે આચરણ કરવું ઘણું જ કઠિન છે કારણ કે ઘણા ધર્મશ્રદ્ધાળુ લોકો પણ સંસારના કામભોગોમાં કે ઈન્દ્રિય વિષયોમાં ફસાયેલા કે આસક્ત થયેલા દેખાય છે, તેથી હે ગૌતમ ! સમય માત્રનો પણ પ્રમાદ કરવો નહિ.

વિવેચન :-

મનુષ્યજન્મની પ્રાપ્તિ પછી પણ પાંચ બોલ ઉત્તરોત્તર દુર્લભ કહ્યા છે, (૧) આર્યત્વ, (૨) પાંચે ય ઈન્દ્રિયોની પૂર્ણતા, (૩) ઉત્તમ ધર્મશ્રવણનો સંયોગ, (૪) સાંભળેલાં ધર્મતત્ત્વો પ્રત્યે શ્રદ્ધા, (૫) તે પ્રમાણે ધર્મનું આચરણ. ઉપરોક્ત દરેક દુર્લભ તત્ત્વોનો સંયોગ મળ્યા પછી પુણ્યવાન જીવોએ ક્યારે ય પણ પ્રમાદ કરવો હિતાવહ નથી.

દસુયા (દસ્યવઃ) :- દસ્યુ શબ્દ ચોર, આંતકવાદી, લૂંટારા, ડાકુ વગેરે અર્થોમાં પ્રસિદ્ધ છે. દેશની સીમા પર રહેનાર ચોર પણ દસ્યુ કહેવાય છે.

મિલક્ષુયા-(મ્લેચ્છાઃ) :- પર્વત વગેરે ગુપ્ત સ્થાનોમાં રહેનાર તેમજ જેની ભાષાને આર્ય લોકો બરાબર સમજી ન શકે, તે મ્લેચ્છ છે. શક, યવન, શબર, પુલિંદ, નાહલ, નેસ્ટ, કરટ, ભટ, માલ, ભિલ્લ, કિરાત વગેરે મ્લેચ્છ કહેવાય છે. આ લોકો ધર્મ-અધર્મ, ગમ્ય-અગમ્ય, ભક્ષ્ય-અભક્ષ્ય વગેરે દરેક આર્ય વ્યવહારોથી રહિત, અસંસ્કારી હોય છે.

આરિયત્તણ (આર્યત્વ) :- (૧) મગધ વગેરે આર્ય દેશોમાં કે આર્યકુળમાં ઉત્પત્તિરૂપ આર્યત્વ (૨) જે હેય આચાર વિચારથી દૂર હોય, તે આર્ય છે. (૩) જે ગુણવાન હોય કે ગુણવાનો દ્વારા સ્વીકારવામાં આવેલા હોય તે આર્ય છે. (૪) આર્યના અન્ય નવ ભેદ છે. ૧. ક્ષેત્રઆર્ય ૨. જાતિઆર્ય ૩. કુળઆર્ય ૪. કર્મઆર્ય ૫. શિલ્પઆર્ય ૬. ભાષાઆર્ય ૭. ચારિત્રઆર્ય ૮. દર્શનઆર્ય અને ૯. જ્ઞાનઆર્ય; તેના અનેક ઉપભેદ છે. અહીં ક્ષેત્રાર્ય વિવક્ષિત છે. જે દેશમાં ધર્મ, અધર્મ, ભક્ષ્ય, અભક્ષ્ય, ગમ્ય, અગમ્ય, જીવ, અજીવ વગેરે વિષયનો વિવેક હોય છે, તે આર્યદેશ છે.

કૃતિત્થિ ગિસેવણ :- જે મતમતાંતરોમાં કોઈ પણ તત્ત્વનું એકાંત પ્રરૂપણ હોય, કોઈ પણ રીતે પાપને કે હિંસાને સ્વીકારી હોય અથવા સત્યતત્ત્વોનો અસ્વીકાર હોય તે કુતીર્થ કહેવાય છે અર્થાત્ જેના આશ્રયથી સંસાર તરી જવાનો ભ્રમ હોય, વાસ્તવમાં તરી શકાય નહીં, એવા મતમતાંતરીય લોકોની સંગતિ કરનારને શુદ્ધ ધર્મ શ્રવણનો પણ અવસર મળતો નથી.

મિચ્છત ગિસેવણ :- અતત્ત્વમાં તત્ત્વરુચિ મિથ્યાત્વ છે. જીવ અનાદિકાળથી ભવભ્રમણનો અભ્યાસી હોવાથી તથા ભારેકર્મી હોવાથી પ્રાયઃમિથ્યાત્વમાં જ પ્રવૃત્ત રહે છે અર્થાત્ પુનર્જન્મ, પરલોક, કર્મફળ, કર્મક્ષય કરવાના ઉપાયો, મોક્ષમાર્ગ વગેરે સત્યતત્ત્વોમાં વિપરીત પ્રકારે સમજ અને શ્રદ્ધા રાખનારા ઘણા લોકો હોય છે. આવા લોકોને ધર્મ શ્રવણ પ્રાપ્ત થઈ જાય, તો પણ તેઓને પોતાના પૂર્વના સંસ્કારોને કારણે શુદ્ધ ધર્મની સાચી શ્રદ્ધા થતી જ નથી.

ઈન્દ્રિયબલની ઉત્તરોત્તર ક્ષીણતા :-

૨૧ પરિજૂરઈ તે સરીરયં, કેસા પંડુરયા હવંતિ તે ।
સે સોયબલે ય હાયઈ, સમયં ગોયમ મા પમાયણ ॥૨૧॥

શબ્દાર્થ :- તે = તારું, તમારું, સરીરયં = શરીર, પરિજૂરઈ = જીર્ણ થઈ રહ્યું છે, તે = તારા, કેસા = કેશ, પંડુરયા = સફેદ, હવંતિ = થઈ રહ્યા છે, સોયબલે = શ્રવણેન્દ્રિયની કે કાનની શક્તિ, સાંભળવાની શક્તિ, હાયઈ = ક્ષીણ થતી જાય છે.

ભાવાર્થ :- હે ગૌતમ ! વય વધવાથી તમારું શરીર પ્રતિક્ષણ નિર્બળ થતું જાય છે. વૃદ્ધાવસ્થાના કારણે માથાના કેશ સફેદ થઈ રહ્યાં છે, કાનની શક્તિ ક્ષીણ થતી જાય છે, તેથી હે ગૌતમ ! સમય માત્રનો પણ પ્રમાદ કરવો નહિ.

૨૨ પરિજૂરઈ તે સરીરયં, કેસા પંડુરયા હવંતિ તે ।
સે ચક્ષુબલે ય હાયઈ, સમયં ગોયમ મા પમાયણ ॥૨૨॥

શબ્દાર્થ :- ચક્ષુબલે = આંખોની શક્તિ.

ભાવાર્થ :- તમારું શરીર જીર્ણ-નિર્બળ થતું જાય છે, કેશ સફેદ થઈ રહ્યાં છે, આંખની શક્તિ ક્ષીણ

થતી જાય છે, તેથી હે ગૌતમ ! સમય માત્રનો પણ પ્રમાદ કરવો નહિ.

૨૩ પરિજૂરઙ્ તે સરીરયં, કેસા પંડુરયા હવંતિ તે ।
સે ઘાણબલે ય હાયઙ્, સમયં ગોયમ મા પમાયણ ॥ ૨૩ ॥

શબ્દાર્થ :- ઘાણબલે = નાકની સૂંઘવાની શક્તિ.

ભાવાર્થ :- તમારું શરીર જીર્ણ-નિર્બળ થતું જાય છે, કેશ સફેદ થઈ રહ્યાં છે, ઘ્રાણબળ- સૂંઘવાની શક્તિ ક્ષીણ થતી જાય છે, તેથી હે ગૌતમ ! સમય માત્રનો પણ પ્રમાદ કરવો નહિ.

૨૪ પરિજૂરઙ્ તે સરીરયં, કેસા પંડુરયા હવંતિ તે ।
સે જિબ્બલે ય હાયઙ્, સમયં ગોયમ મા પમાયણ ॥ ૨૪ ॥

શબ્દાર્થ :- જિબ્બલે = જીભની સ્વાદ લેવાની શક્તિ.

ભાવાર્થ :- તમારું શરીર જીર્ણ-નિર્બળ થતું જાય છે, કેશ સફેદ થઈ રહ્યાં છે, જિહ્વાબળ અર્થાત્ સ્વાદ લેવાની શક્તિ ક્ષીણ થતી જાય છે, તેથી હે ગૌતમ ! સમય માત્રનો પણ પ્રમાદ કરવો નહિ.

૨૫ પરિજૂરઙ્ તે સરીરયં, કેસા પંડુરયા હવંતિ તે ।
સે ફાસ બલે ય હાયઙ્, સમયં ગોયમ મા પમાયણ ॥ ૨૫ ॥

શબ્દાર્થ :- ફાસબલે = શરીરની સ્પર્શ શક્તિ.

ભાવાર્થ :- તમારું શરીર જીર્ણ-નિર્બળ થતું જાય છે, કેશ સફેદ થઈ રહ્યાં છે, તમારી સ્પર્શેન્દ્રિયની સ્પર્શ કરવાની શક્તિ ક્ષીણ થતી જાય છે, તેથી હે ગૌતમ ! સમય માત્રનો પણ પ્રમાદ કરવો નહિ.

૨૬ પરિજૂરઙ્ તે સરીરયં, કેસા પંડુરયા હવંતિ તે ।
સે સવ્વબલે ય હાયઙ્, સમયં ગોયમ મા પમાયણ ॥ ૨૬ ॥

શબ્દાર્થ :- સવ્વબલે = સમસ્ત અવયવોની અથવા મન, વચન, કાયાની બધી શક્તિ.

ભાવાર્થ :- તમારું શરીર જીર્ણ-નિર્બળ થતું જાય છે, કેશ સફેદ થઈ રહ્યાં છે, તથા તમારું શરીરનું સર્વબળ અને તમામ શક્તિઓ ક્ષીણ થતી જાય છે, તેથી હે ગૌતમ ! સમય માત્રનો પણ પ્રમાદ કરવો નહિ.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત છ ગાથાઓમાં વૃદ્ધાવસ્થાને કારણે શરીરની જીર્ણતાની સાથે શ્રોતેન્દ્રિય, ચક્ષુરિન્દ્રિય,

દ્રાણેન્દ્રિય રસેન્દ્રિય તેમજ સ્પર્શેન્દ્રિયની ક્ષીણતાનું પ્રતિપાદન કર્યું છે. શ્રોતેન્દ્રિયબળ ક્ષીણ થવાથી મનુષ્ય ધર્મશ્રવણ કરી શકતો નથી અને ધર્મશ્રવણ વિના હિતાહિતનું જ્ઞાન થઈ શકતું નથી તથા જ્ઞાન વિનાનું ધર્માચરણ અંધકારમય બની જાય છે અર્થાત્ ધર્માચરણ થઈ શકતું નથી.

ચક્ષુરિન્દ્રિયબળ ક્ષીણ થવાથી જીવદયા, પ્રતિલેખના, સ્વાધ્યાય, ગુરુદર્શન વગેરે ધર્માચરણ થઈ શકતાં નથી. નાકમાં ગંધ ગ્રહણ કરવાની શક્તિ હોવાથી સુગંધ કે દુર્ગંધના માધ્યમે રસ ચલિત પદાર્થોની પરીક્ષા થઈ શકે છે, પરંતુ તેના અભાવમાં તે પણ શક્ય નથી. જ્યારે જિહ્વાબળ કે વચનબળ ક્ષીણ થવાથી સ્વાધ્યાય, વાચના, ઉપદેશ વગેરે કાંઈ જ કરી શકાતું નથી.

સ્પર્શેન્દ્રિયબળ પ્રબળ હોય તો જ શીત, ઉષ્ણ વગેરે પરીસહો ઉપર વિજય મેળવી શકાય છે, તપ, સંયમ વગેરે ઉત્તમ આચરણ થઈ શકે છે. અન્યથા આવા આચરણથી સાધક વંચિત રહી જાય છે. આ જ રીતે જ્યાં સુધી સર્વબળ અર્થાત્ મન, વચન, કાયા તથા બધાં જ અંગોપાંગોમાં પોતપોતાનું કાર્ય કરવાની શક્તિ વિદ્યમાન છે, ત્યાં સુધી સાધક ધ્યાન, અનુપ્રેક્ષા, આત્મચિંતન, સ્વાધ્યાય, વાચના, ઉપદેશ, ભિક્ષાચરી, પ્રતિલેખન, તપ, સંયમ, ત્યાગ, પ્રત્યાખ્યાન વગેરે આચરણ સારી રીતે કરી શકે છે.

રોગોથી શરીરનો વિધ્વંસ :-

૨૭

અરઈ ગંઢં વિસૂઝયા, આયંકા વિવિહા ફુસંતિ તે ।

વિહહઙ્ વિહ્ઙ્સઙ્ તે સરીરયં, સમયં ગોયમ મા પમાયણ ॥ ૨૭ ॥

શબ્દાર્થ :- અરઈ = અળાઈ, ફોડલી, ગંઢં = ગુમડું, ફોડલા, વિસૂઝયા = કોલેરા, વિવિહા = અનેક પ્રકારના, આયંકા = તત્કાળ મૃત્યુ કરનાર રોગ, તે = તને, ફુસંતિ = લાગી રહ્યા છે, તે રોગો, તે = તારા, સરીરયં = શરીરને, વિહહઙ્ = બળહીન કરી રહ્યા છે અને, વિહ્ઙ્સઙ્ = નાશ કરી દેશે.

ભાવાર્થ :- અળાઈઓ, ગૂમડાં, વિસૂચિકા તથા વિવિધ પ્રકારના અન્ય શીઘ્રઘાતક રોગ આતંક તમારા શરીરમાં પેદા થઈ રહ્યાં છે, જે તારા શરીરને બળહીન કરી રહ્યા છે, નાશ કરી રહ્યા છે, તેથી હે ગૌતમ ! સમય માત્રનો પણ પ્રમાદ કરવો નહિ.

વિવેચન :-

અરઈ :- અળાઈ – ગરમીમાં પરસેવાને કારણે થનારી નાની ફોડલીઓ. જે વધારે પ્રમાણમાં થવાથી શરીર અરતિકારક કે અસુંદર દેખાય છે. આ અર્થ નિશીથ સૂત્રની વ્યાખ્યામાં કરવામાં આવ્યો છે. ઉત્તરાધ્યયનની વ્યાખ્યામાં માનસિક ઉદ્વેગ અર્થ કર્યો છે, જે અહીં શારીરિક રોગોના પ્રસંગમાં ઉપયુક્ત નથી.

આયંકા વિવિહા ફુસંતિ તે :- વિવિધ પ્રકારના શીઘ્રઘાતી રોગ આતંક. જો કે શ્રી ગૌતમસ્વામીને શરીરમાં કોઈ રોગ, પીડા, વ્યાધિ હતાં નહીં, તેની ઈન્દ્રિયો પણ સશક્ત હતી. તો પણ ભગવાને સર્વ સાધકોને અનુલક્ષી અપ્રમાદનો ઉપદેશ ગૌતમના નામે આપ્યો છે

સંયમી જીવનની હિતશિક્ષા :-

૨૮ વુચ્છિંદ સિણેહમપ્પણો, કુમુયં સારઇયં વ પાણિયં ।
સે સવ્વસિણેહ વજ્જિણ, સમયં ગોયમ મા પમાયણ ॥૨૮॥

શબ્દાર્થ :- સારઇયં = શરદઋતુમાં થનાર, કુમુયં = ચંદ્ર વિકાસી કમળ, પાણિય વ = જેમ પાણીથી જુદું રહે છે, સિણેહં = એ રીતે સ્નેહને, અપ્પણો = પોતાના આત્માથી, વુચ્છિંદ = હટાવી દો, સે = અને, સવ્વસિણેહ વજ્જિણ = બધા પ્રકારના મોહથી રહિત બનો.

ભાવાર્થ :- જેમ શરદઋતુમાં ચંદ્રવિકાસી કમળ પાણીમાં ઉત્પન્ન થવા છતાં પાણીથી નિરાળું રહે છે, તેમ પોતાના સ્નેહને દૂર કર અને બધા પ્રકારની સ્નેહ આસક્તિથી રહિત થઈ, હે ગૌતમ ! સમય માત્રનો પણ પ્રમાદ કરવો નહિ.

૨૯ ચિચ્ચાણં ધણં ચ ભારિયં, પવ્વહ્મો હિ સિ અણગારિયં ।
મા વંતં પુણો વિ આવિણ, સમયં ગોયમ મા પમાયણ ॥૨૯॥

શબ્દાર્થ :- હિ = ચોક્કસ જ, ધણં = ધન, ભારિયં = પત્ની વગેરેનો, ચિચ્ચાણં = ત્યાગ કરીને, અણગારિયં = સાધુત્વની, પવ્વહ્મો સિ = તે દીક્ષા ધારણ કરી છે તેથી, વંતં = વમન કરેલા વિષયોને તું, પુણો વિ = ફરી, મા આવિણ = ભોગવીશ નહીં, સેવન કરીશ નહીં.

ભાવાર્થ :- હે સાધક ! ધન અને સ્ત્રી વગેરેનો ત્યાગ કરીને, તે અણગાર ધર્મ સ્વીકાર્યો છે, દીક્ષિત થયો છે. હવે તે વમન કરેલા કામભોગ અને સાંસારિક પદાર્થોનું ફરીથી સેવન ન કર. આ રીતે હે ગૌતમ ! અણગાર ધર્મના સમ્યક્ અનુષ્ઠાનમાં સમય માત્રનો પણ પ્રમાદ કરવો નહિ.

૩૦ અવહ્મિજ્ઞય મિત્તબંધવં, વિહલં ચેવ ધણોહસંચયં ।
મા તં બિહ્મયં ગવેસણ, સમયં ગોયમ મા પમાયણ ॥૩૦॥

શબ્દાર્થ :- મિત્તબંધવં = મિત્ર અને બંધુઓને, ચેવ = તથા, વિહલં = વિપુલ, ધણોહસંચયં = એકત્રિત ધનને, અવહ્મિજ્ઞય = છોડીને, બિહ્મયં = બીજી વખત, ફરીથી, તં = તેની, મા ગવેસણ = યાચના ન કર, ચાહના ન કર.

ભાવાર્થ :- મિત્રજનો, બંધુઓ અને વિપુલ ધનસંપત્તિના ભંડારને સ્વેચ્છાથી છોડીને હે સાધક ! હવે સ્વીકારેલા શ્રમણધર્મના પાલનમાં બીજીવાર તે બધાની ગવેષણા અર્થાત્ આસક્તિપૂર્ણ સંબંધની ઈચ્છા ન કર, ચાહના ન કર. આમ સાવધાન રહેવામાં હે ગૌતમ ! સમય માત્રનો પણ પ્રમાદ કરવો નહિ.

૩૧ ણ હુ જિણે અજ્જ દીસહ, બહુમણ દીસહ મગ્ગદેસિણ ।
સંપહ્મ ણેયાહ્મ પહે, સમયં ગોયમ મા પમાયણ ॥૩૧॥

શબ્દાર્થ :- અજ્ઞ = આજ વર્તમાન સમયમાં, જિણે = જિનેશ્વર દેવ, હુ = ચોક્કસ જ, ણ દીસઈ = દેખાતા નથી, મગ્ગદેસિણ = તેમણે બતાવેલો મોક્ષમાર્ગ, માર્ગદર્શક શ્રમણ, બહુમણ = અનેક મતવાળા બહુજન માન્ય મોક્ષમાર્ગ, દીસઈ = દેખાય છે, સંપઈ = આ સમયે, વર્તમાનમાં, ણેયાડણ = ન્યાયયુક્ત, નિશ્ચિત જ મોક્ષ પ્રાપ્ત કરાવનાર આ, પહે = મુક્તિ માર્ગમાં

ભાવાર્થ :- આજે અર્થાત્ આ ક્ષેત્ર, કાળમાં તીર્થંકર વિદ્યમાન નથી અને જે માર્ગદર્શક શ્રમણ છે તે પણ અનેક મતવાળા દેખાય છે. પાંચમા આરામાં લાકો આવો અનુભવ કરશે પરંતુ તારા માટે તો વર્તમાનમાં ન્યાયપૂર્ણ નિર્વિકલ્પ મોક્ષ પ્રાપ્ત કરાવનાર માર્ગ ઉપલબ્ધ છે, તેથી હે ગૌતમ ! સમય માત્રનો પણ પ્રમાદ કરવો નહિ.

૩૨ અવસોહિય કંટગાપહં, ઓઙ્ગ્ણો સિ પહં મહાલયં ।
ગચ્છસિ મગ્ગં વિસોહિયા, સમયં ગોયમ મા પમાયણ ॥૩૨॥

શબ્દાર્થ :- કંટગાપહં = કાંટાથી ઘેરાયલા કંટકવાળા માર્ગને, અવસોહિય = છોડીને, મહાલયં = મહાપુરુષો દ્વારા સેવિત વિશાળ, પહં = મુક્તિના રાજમાર્ગમાં, ઓઙ્ગ્ણો સિ = પ્રવેશ કર્યો છે, વિસોહિયા = પૂર્ણ શ્રદ્ધા રાખીને, મગ્ગં = આ મુક્તિ માર્ગમાં, ગચ્છસિ = આગળ વધો.

ભાવાર્થ :- હે ગૌતમ ! (હે સાધક) કાંટાવાળા માર્ગનું શોધન કરીને અર્થાત્ સંસારથી દૂર થઈને તું મહાપુરુષો દ્વારા સેવિત કે મહાધોરી માર્ગરૂપ જિનમાર્ગમાં આવી ગયો છે માટે દૃઢ શ્રદ્ધાથી એ માર્ગ પર આવતી બાધાઓને દૂર કરીને ચાલ. આમ કરવામાં, હે ગૌતમ ! સમય માત્રનો પણ પ્રમાદ કરવો નહિ.

૩૩ અબલે જહ ભારવાહણ, મા મગ્ગે વિસમેડવગાહિયા ।
પચ્છા પચ્છાણુતાવણ, સમયં ગોયમ મા પમાયણ ॥૩૩॥

શબ્દાર્થ :- જહ = જે રીતે, ભારવાહણ = ભાર ઊંપાડનાર ભારવાહક, અબલે = નિર્બળ પુરુષ, વિસમે = વિષમ, મગ્ગે = રસ્તામાં, અવગાહિયા = પહોંચતા ધૈર્ય ગુમાવી દે છે અને મૂલ્યવાન ભાર ત્યાં છોડી દે છે, પચ્છા = પછી, પચ્છાણુતાવણ = પસ્તાવો કરે છે.

ભાવાર્થ :- દુર્બળ ભારવાહક ચાલતાં ચાલતાં ક્યારેક વિષમ માર્ગ આવી જતાં ધૈર્ય ગુમાવીને મૂલ્યવાન ભાર ત્યાં છોડી દે, તો તેને ઘેર આવ્યા પછી દરિદ્રતાને કારણે દુઃખી થવું પડે, પસ્તાવું પડે, તેથી હે ગૌતમ ! (હે સાધક !) તમે પણ ક્યારે ય પ્રમાદવશ સ્વીકૃત સંયમને અધીરા થઈ છોડશો નહીં. અન્યથા ભારવાહકની જેમ પછી પસ્તાવું પડશે, તેથી હે સાધક ! સમય માત્રનો પણ પ્રમાદ કરવો નહિ.

૩૪ તિણ્ણો હુ સિ અણ્ણવં મહં, કિં પુણ ચિટ્ઠસિ તીરમાગઓ ।
અભિતુર પારં ગમિત્તણ, સમયં ગોયમ મા પમાયણ ॥૩૪॥

શબ્દાર્થ :- હુ = ચોક્કસ, મહં = મહાન, અણ્ણવં = સંસાર રૂપ સમુદ્રને, તિણ્ણો સિ = તરી ગયો છે, પુણ = ફરી, તીરં = કિનારા ઉપર, આગઓ = પહોંચીને, કિં = શા માટે, ચિદ્વસિ = ઊભો છે, પારં = સંસારરૂપ સમુદ્રની પાર (મુક્તિ તરફ), ગમિત્તએ = જવા માટે, અભિતુર = ઝડપ કરો.

ભાવાર્થ :- હે ગૌતમ ! તું મહાસાગરને તો પાર કરી ગયો છે. હવે કાંઠાની નજીક આવીને કેમ ઊભો છે ? કેમ રોકાઈ ગયો છે ? તેને જલ્દીથી પાર કર. આમ કરવામાં હે ગૌતમ ! સમય માત્રનો પણ પ્રમાદ કરવો નહીં.

૩૫ અકલેવર-સેણિમૂસિયા, સિદ્ધિં ગોયમ લોયં ગચ્છસિ ।
ખેમં ચ સિવં અણુત્તરં, સમયં ગોયમ મા પમાયએ ॥ ૩૫ ॥

શબ્દાર્થ :- અકલેવરસેણિં = સિદ્ધિપદની સીડીરૂપ ક્ષપક શ્રેણી પર, ડસિયા = ઉત્તરોત્તર ચઢીને, ખેમં = ઉપદ્રવ રહિત, સિવં = કલ્યાણકારી, સિદ્ધિં = સિદ્ધ, લોયં = લોકને, અણુત્તરં = સર્વપ્રધાન, ગચ્છસિ = પ્રાપ્ત કરીશ.

ભાવાર્થ :- સંયમમાં સ્થિર રહેવાથી હે ગૌતમ ! દેહમુક્ત થઈ સિદ્ધત્વને પ્રાપ્ત કરાવનારી ક્ષપક શ્રેણી પર ચઢીને તું ઉપદ્રવ રહિત, કલ્યાણકારી અને અનુત્તર એવા સિદ્ધલોક અર્થાત્ મોક્ષને પ્રાપ્ત કરીશ તેથી હે ગૌતમ ! સમય માત્રનો પણ પ્રમાદ કરવો નહિ.

૩૬ બુદ્ધે પરિણિવ્વુડે ચરે, ગામગએ ણગરે વ સંજએ ।
સંતિમગ્ગં ચ વૂહએ , સમયં ગોયમ મા પમાયએ ॥ ૩૬ ॥

શબ્દાર્થ :- ગામ= ગામમાં, ણગરે = નગરમાં, ગએ = ગયેલો તું, બુદ્ધે = તત્ત્વોને જાણીને, પરિણિવ્વુડે = કષાયરૂપ અગ્નિનું ઉપશમન કરીને, સંજએ = સંયત બનીને, ચરે = મુનિધર્મનું પાલન કર, ચ = તથા ઉપદેશ વગેરે દ્વારા, સંતિમગ્ગં = શાંતિ પ્રદાતા મોક્ષ માર્ગની, વૂહએ = વૃદ્ધિ કર.

ભાવાર્થ :- તત્ત્વોને જાણીને અને કષાયોને પૂર્ણ શાંત કરી સંયમી બનીને ગ્રામ નગર આદિમાં વિચરણ કરીને હે ગૌતમ ! શાંતિમાર્ગની અર્થાત્ મોક્ષમાર્ગની વૃદ્ધિ કર, આમ કરવામાં સમય માત્રનો પણ પ્રમાદ કરવો નહીં.

વિવેચન :-

અપ્રમાદ સાધનાના નવ મૂળમંત્ર :- પ્રસ્તુત ગાથાઓમાં ભગવાને ગૌતમ સ્વામીનો નિર્દેશ કરીને સમસ્ત સંયમી સાધકોને અપ્રમાદની સાધનાના નવ મૂળ મંત્ર દર્શાવ્યા છે. (૧) દરેક પદાર્થ પ્રતિ સ્નેહનો વિચ્છેદ કરો. (૨) ત્યાગ કરેલા ભૌતિક પદાર્થો અને ભોગોને ફરી સ્વીકારવાનો વિચાર ન કરો. અણગાર ધર્મરૂપ અમૃતને મેળવ્યું છે, તેના ઉપર દૃઢ રહો. (૩) મિત્ર બંધુ વગેરેની સાથે ફરી આસક્તિપૂર્ણ સંબંધ

જોડવાની ઈચ્છા ન કરો. (૪) આ સમયે તમને જે ન્યાયપૂર્ણ મોક્ષ માર્ગ મળ્યો છે, તેના ઉપર દૃઢ રહો. (૫) કાંટાળા પથને છોડી શુદ્ધ રાજમાર્ગે આવી ગયા છો તો હવે દૃઢ નિશ્ચયપૂર્વક એ જ માર્ગ ઉપર ચાલો. (૬) દુર્બળ ભારવાહકની જેમ ન થાઓ પરંતુ ધીર વીર દૃઢ મનોબલી થઈને સંયમ પાલન કરો. (૭) મહાસમુદ્રના કિનારે આવીને કેમ ઊભા રહી ગયા છો ? આગળ વધો, શીઘ્ર પાર કરો. (૮) એક દિવસ અવશ્ય તમે સિદ્ધિલોકને પ્રાપ્ત કરશો એવો વિશ્વાસ રાખીને ચાલો. (૯) પ્રબુદ્ધ ઉપશાંત અને સંયત બની ગામ, નગર આદિમાં વિચરણ કરો, મોક્ષમાર્ગની વૃદ્ધિ કરો, ધર્મની પ્રભાવના કરો.

વુચ્છિંદ સિનેહમપ્પણો :- આત્મામાંથી સ્નેહના-રાગના બંધનો દૂર કરો. રાગ જ દ્વેષને જન્મ આપે છે, તે વીતરાગતામાં બાધક છે. ગૌતમસ્વામી દરેક પદાર્થ ઉપરના સ્નેહથી મુક્ત હતા. વિષયભોગોથી પણ વિરક્ત હતા. તે તો અપ્રમત્ત ઉત્કૃષ્ટ સંયમ સાધક હતા, માટે દરેક સાધકને લક્ષ્યમાં રાખીને જ આ ઉપદેશ ગૌતમના નામે આપવામાં આવ્યો છે.

ણ હુ જિણે અજ્જ દીસઈ, બહુમણ દીસઈ મગ્ગદેસિણ :- આજે (આ પંચમકાળમાં) જિન ભગવાન દેખાતા નથી પરંતુ તેના દ્વારા બતાવેલો અને અનેક મહાપુરુષો દ્વારા સંમત સમ્યગ્દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્રરૂપ, મોક્ષમાર્ગ તો દેખાય છે. બીજી વ્યાખ્યા ભાવાર્થમાં આપી છે.

અબલે જહ ભારવાહણ :- આ સંબંધમાં એક દૃષ્ટાંત છે— એક વ્યક્તિ ધન કમાવા માટે પરદેશ ગયો. ત્યાંથી સોનું વગેરે ઘણું દ્રવ્ય પ્રાપ્ત કરી તે પોતાના ગામ તરફ આવતો હતો. વજન ઘણું હતું અને તે પોતે ઘણો દુર્બળ હતો. જ્યાં સુધી સરળ માર્ગ હતો ત્યાં સુધી તે બરાબર ચાલ્યો પરંતુ વિષમમાર્ગ આવ્યો, ત્યાં તે ગભરાઈ ગયો. ત્યાં જ ધનની ગાંસડી છોડીને તે ખાલી હાથે ઘરે આવ્યો. હવે તે બધું ગુમાવવાને કારણે નિર્ધન થઈ ગયો અને પસ્તાવા લાગ્યો. આમ જે સાધક અલ્પ સત્ત્વના કારણે સંયમધનને ગુમાવે છે. તેને પાછળથી પસ્તાવું પડે છે માટે નિરંતર જ્ઞાન અને ચિંતન વડે આત્મશક્તિનો વિકાસ કરતાં રહેવું જોઈએ કારણ કે સબળને બધા જ સંયોગ સહાયક હોય છે અને નિર્બળને તે જ સંયોગ પાડી નાંખે છે, જેમ કે હવા અગ્નિ ને જલાવે છે અને દીપકને ઓલવી નાંખે છે.

અકલેવરસેણિં :- શરીર મુક્ત અવસ્થાને પ્રાપ્ત કરાવનારી ગુણશ્રેણીને અકલેવર શ્રેણી કહેવામાં આવી છે. તે વિચારશ્રેણીને શાસ્ત્ર ક્ષપક શ્રેણી કહે છે.

ગૌતમની સિદ્ધિ :-

૩૭ બુદ્ધસ્સ ણિસમ્મ ભાસિયં, સુકહિય-મટ્ટપઓવસોહિયં ।
રાગં દોસં ચ છિંદિયા, સિદ્ધિગઈ ગણ ગોયમે ॥૩૭॥

-ત્તિ બેમિ ।

શબ્દાર્થ :- બુદ્ધસ્સ = સર્વજ્ઞ ભગવાન મહાવીરસ્વામી દ્વારા, સુકહિયં= સુંદર રીતે વિસ્તારપૂર્વક કહેવાયેલું, અટ્ટપઓવસોહિયં = અર્થપ્રધાનપદોથી ઉપશોભિત, ભાસિયં = ભાષણ, વાણીને, ણિસમ્મ

= સાંભળીને, રાગં = રાગ, દોસં = દ્વેષનો, છિંદિયા = નાશ કરીને, સિદ્ધિગઈં = સિદ્ધિ ગતિને, ગણ = પ્રાપ્ત થયા

ભાવાર્થ :- મોક્ષદાયક ભાવોથી સુશોભિત તેમજ સારી રીતે કહેલી સર્વજ્ઞ ભગવાન મહાવીરની વાણી સાંભળીને તેનો સ્વીકાર કરીને અને રાગદ્વેષનો પૂર્ણક્ષય કરીને શ્રી ગૌતમસ્વામીએ સિદ્ધિગતિને પ્રાપ્ત કરી.

– એમ ભગવાને કહ્યું છે.

વિવેચન :-

અટ્ટપઓવસોહિયં :- મોક્ષની પ્રાપ્તિ કરાવનારાં તત્ત્વોના ઉપદેશથી સુશોભિત અથવા ભરપૂર. આ વિશેષણ ભગવાન મહાવીરની વાણીનું છે.

સુકહિયં :- સુંદર રીતે વર્ણવેલું ભગવાનની વાણીનું આ બીજું વિશેષણ છે.

ઉપસંહાર :- સંપૂર્ણ અધ્યયનમાં શ્રી ગૌતમ સ્વામીના નામથી દરેક સાધકને મોક્ષમાર્ગમાં પ્રગતિ કરાવવા વૈરાગ્ય સભર ઉપદેશ આપ્યો છે અને અંતિમ ગાથામાં તે ઉપદેશનું ફળ દર્શાવ્યું છે. ગણધર ગૌતમ સ્વામી તો ભગવાનના ઉપદેશ અનુસાર જીવન જીવી મુક્ત થઈ ગયા છે પરંતુ મોક્ષાર્થી અન્ય સાધકોએ પણ તે દિશામાં સફળ પ્રયત્ન કરવો જોઈએ.

આપણો ગોયમ (ગૌતમ) આપણું મન છે. બધી શિક્ષાઓથી આ મનને શિક્ષિત કરવાનું છે. મનુષ્ય જીવનની એક પળ અમૂલ્ય રત્ન સમાન છે. ધર્મમાં સ્થિર રહી અપ્રમત્ત રીતે આગળ વધીએ, તો આ જીવનયાત્રા સફળ થઈ જાય. ફરી ફરી આ સંયમ અને મોક્ષસાધનો મળવાનાં નથી. મળેલા કિંમતી સાધનોનો સદ્પયોગ કરી લેવો જોઈએ અર્થાત્ આ જ શરીરથી મોક્ષ મેળવી લેવો જોઈએ.

॥ અધ્યયન-૧૦ સંપૂર્ણ ॥

અગિયારમું અધ્યયન

પરિચય :

આ અધ્યયનનું નામ 'બહુશ્રુતપૂજા' છે. તેને 'બહુશ્રુત મહિમા' પણ કહી શકાય છે કારણ કે આ અધ્યયનમાં 'બહુશ્રુત'ની ભાવપૂજા અર્થાત્ મહિમાનું પ્રતિપાદન છે.

પ્રસ્તુત અધ્યયનમાં પરાકાષ્ઠાની અપેક્ષાએ બહુશ્રુતનો અર્થ 'ચતુર્દશ પૂર્વધર' તથા 'સર્વાક્ષર સન્નિપાતી નિપુણ સાધક', એ પ્રમાણે કર્યો છે અને જઘન્ય, મધ્યમ, બહુશ્રુતનો પણ અપેક્ષાથી તેમાં સમાવેશ થઈ જાય છે. આમ આ અધ્યયનમાં સમસ્ત બહુશ્રુત શ્રમણોનાં ગુણગાન, બહુમાન પ્રદર્શિત કર્યા છે.

બહુશ્રુત, કોવિદ, ગુરુવૃદ્ધ, બહુ આગમજ્ઞ, વિશારદ વગેરે પર્યાયવાચી શબ્દો છે. ભિન્ન-ભિન્ન આગમોમાં તેનો પ્રયોગ જોવા મળે છે, યથા:- ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રના એકવીશમા અધ્યયનમાં 'કોવિદ' બત્રીસમા અધ્યયનમાં 'ગુરુ વૃદ્ધ', છેદ સૂત્રોમાં 'બહુ આગમજ્ઞ', ઉત્તરાધ્યયનસૂત્રના સત્યાવીશમાં અધ્યયન 'વિશારદ' અને સૂત્રકૃતાંગ સૂત્રના બીજા અધ્યયનમાં બહુશ્રુત શબ્દપ્રયોગ છે.

બહુશ્રુતના ત્રણ પ્રકાર નિશીથયૂર્ણિ, બૃહત્કલ્પભાષ્ય આદિમાં પ્રતિપાદિત કરવામાં આવ્યા છે. (૧) જઘન્ય બહુશ્રુત :- અનેક શાસ્ત્રોના અધ્યેતા અને આચારાંગસૂત્ર તથા નિશીથસૂત્ર, આ બે સૂત્ર અર્થ સહિત કંઠસ્થ ધારણ કરનાર (૨) મધ્યમ બહુશ્રુત :- પૂર્વોક્ત બે સૂત્ર અને સૂત્રકૃતાંગસૂત્ર સહિત ત્રણ છેદ સૂત્રને કંઠસ્થ ધારણ કરનાર (૩) ઉત્કૃષ્ટ બહુશ્રુત :- નવમા, દશમા પૂર્વ સુધીના શ્રુતજ્ઞાનના ધારક અને દશ પૂર્વજ્ઞાનથી આગળ ૧૪ પૂર્વ સુધીના દરેક જ્ઞાની ઉત્કૃષ્ટ બહુશ્રુત હોય છે. આ ત્રણેય જઘન્ય, મધ્યમ અને ઉત્કૃષ્ટ બહુશ્રુત ગીતાર્થ કહેવાય છે. - (બૃહત્કલ્પ ભાષ્ય)

પ્રસ્તુત અધ્યયનમાં બહુશ્રુત અને અબહુશ્રુતનું અંતર દર્શાવવા માટે સર્વપ્રથમ અબહુશ્રુતનું સ્વરૂપ દર્શાવ્યું છે. જે બહુશ્રુત બનનારની યોગ્યતા, પ્રકૃતિ, અનાસક્તિ, અલોલુપતા તેમજ વિનીતતા પ્રાપ્ત કરવાના વિષયમાં ગંભીર ચેતવણી દેનાર છે. તત્ત્વાત્ ત્રીજી અને ચોથી ગાથામાં જ્ઞાન અને શિક્ષાઓની પ્રાપ્તિ માટે યોગ્યતા અને અયોગ્યતાનું સ્વરૂપ ક્રમશઃ પાંચ અને આઠ કારણોમાં દર્શાવ્યું છે. છઠ્ઠીથી તેરમી ગાથા સુધી અબહુશ્રુત અને બહુશ્રુત થવામાં મૂળ કારણભૂત અવિનીત અને સુવિનીતનાં લક્ષણ દર્શાવ્યા છે.

તે ઉપરાંત બહુશ્રુત બનવાની મૌલિક ભૂમિકારૂપ ગુરુકુલવાસની પ્રેરણા ગાથા ૧૪ માં છે. આટલી ભૂમિકા રજૂ કર્યા પછી શાસ્ત્રકારે શંખ, અશ્વ, ગજરાજ, ઉત્તમ વૃષભ આદિ અનેક ઉપમાઓથી ઉપમિત કરી બહુશ્રુતનો મહિમા, તેજસ્વિતા, આંતરિક શક્તિ, કાર્યક્ષમતા અને શ્રેષ્ઠતાને પ્રગટ કરી છે.

આ ઉપમાઓ દ્વારા બહુશ્રુતની બલિષ્ઠતા, અજેયતા, નીડરતા, ગંભીરતા વગેરે ગુણો પણ પ્રગટ થાય છે. શાસ્ત્રકારે અંતે બહુશ્રુતતાની ફલશ્રુતિ મોક્ષગામિતા દર્શાવી બહુશ્રુત બનવાની પ્રેરણા આપી છે.

○○○

• અગિયારમું અધ્યયન •

બહુશ્રુત પૂજા

અધ્યયનનો ઉપક્રમ :-

૧ સંજોગા વિપ્પમુક્કસ્સ, અણગારસ્સ ભિક્ખુણો ।
આયારં પાઝકકરિસ્સામિ, આણુપુવ્વિ સુણેહ મે ॥૧॥

શબ્દાર્થ :- આયારં = આચારને, શ્રુતાચારને.

ભાવાર્થ :- જે બાહ્ય અને આભ્યંતર સંયોગોથી સર્વથા મુક્ત ભિક્ષુ છે, તેના આચારને અર્થાત્ સૂત્રચારને અનુક્રમથી પ્રગટ કરીશ, તેને મારી પાસેથી સાંભળો.

વિવેચન :-

આયારં :- આચાર શબ્દ અહીં સંયમનાં અનુષ્ઠાનો, તત્ સંબંધી ગુણો, શ્રુતજ્ઞાન પ્રાપ્તિ અને વિનય ધર્મને સૂચિત કરતી શિક્ષાઓની અપેક્ષા રાખે છે અર્થાત્ ભિક્ષુ ગુણવાન થઈ બહુશ્રુત કેમ થાય; તેની સર્વ શિક્ષા, પ્રેરણાઓ આ અધ્યયનમાં છે.

અબહુશ્રુતનું સ્વરૂપ :-

૨ જે યાવિ હોઝ ણિવ્વિજ્જે, થદ્ધે લુદ્ધે અણિગ્ગહે ।
અભિક્ખવણં ડલ્લવઙ્ગ, અવિણીએ અબહુસ્સુએ ॥૨॥

શબ્દાર્થ :- જે યાવિ = જે કોઈ પણ મુનિ, ણિવ્વિજ્જે = વિદ્યારહિત, શ્રુતજ્ઞાનરહિત, શાસ્ત્રજ્ઞાન રહિત, થદ્ધે = અભિમાની, લુદ્ધે = રસાદિમાં આસક્ત, અણિગ્ગહે = અજિતેન્દ્રિય, અવિણીએ = અવિનીત છે તથા, અભિક્ખવણં = વારંવાર, ડલ્લવઙ્ગ = અસંબદ્ધ ભાષણ કરે છે તે, અબહુસ્સુએ = અબહુશ્રુત છે, અલ્પજ્ઞાની છે.

ભાવાર્થ :- જે ભિક્ષુ શ્રુતજ્ઞાન રહિત છે, અહંકારી છે, રસાદિમાં લુબ્ધ કે ગૃહ્ણ છે, અજિતેન્દ્રિય છે અર્થાત્ મન તથા ઈન્દ્રિયોનો નિગ્રહ કરતો નથી, વારંવાર અસંબદ્ધ ભાષણ કરે છે તથા જે અવિનીત છે, તે અબહુશ્રુત હોય છે.

વિવેચન :-

વિદ્યા રહિત વગેરે છ અવગુણોવાળા સાધુ બહુશ્રુત થઈ શકતા નથી. તે અબહુશ્રુત જ રહે છે, જેમ કે - ૧. શાસ્ત્રજ્ઞાનથી રહિત ૨. અભિમાની ૩. વિષયાસક્ત ૪. અનિગ્રહી ૫. અયોગ્ય ભાષી ૬. અવિનીત. સંયમી સાધકોએ જ્ઞાની અને બહુશ્રુત થવા માટે આ અવગુણોને પોતાના આત્મામાં પ્રવેશ આપવો નહિ.

શિક્ષાપ્રાપ્તિમાં બાધક કારણો :-

૩

અહ પંચહિં ઠાણેહિં, જેહિં સિક્ષા ણ લબ્ધિ ।
થંભા કોહા પમાણં, રોગેણાડલસ્સણ ય ॥૩॥

શબ્દાર્થ :- થંભા = માન, કોહા = ક્રોધ, પમાણં = પ્રમાદ, રોગેણ = રોગ, આલસ્સણ = આળસ, જેહિં = આ, પંચહિં = પાંચ, ઠાણેહિં = કારણોથી, સિક્ષા = શિક્ષા, ણ લબ્ધિ = પ્રાપ્ત થતી નથી.

ભાવાર્થ :- પાંચ અવગુણ સ્થાનો છે, જેના કારણે શ્રુતજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થઈ શકતી નથી. તે આ પ્રમાણે છે- (૧) અભિમાન (૨) ક્રોધ (૩) પ્રમાદ (૪) રોગ અને (૫) આળસ.

જ્ઞાન પ્રાપ્તિમાં સાધક કારણો :-

૪

અહ અટ્ટહિં ઠાણેહિં, સિક્ષાસીલે ત્તિ વુચ્ચિ ।
અહસ્સિરે સયા દંતે, ણ ય મમ્મમુદાહરે ॥૪॥

૫

ણાસીલે ણ વિસીલે, ણ સિયા અઇલોલુણ ।
અકોહણે સચ્ચરણ, સિક્ષાસીલે ત્તિ વુચ્ચિ ॥૫॥

શબ્દાર્થ :- અટ્ટહિં = આઠ, ઠાણેહિં = સ્થાનોથી, સિક્ષાસીલે ત્તિ = આ આત્મા શિક્ષા પામવાને યોગ્ય, અહસ્સિરે = વધારે પડતું હાસ્ય ન કરનાર, સયા દંતે = ઈન્દ્રિયોનું દમન કરનાર, મમ્મં = મર્મ વચન, ણ ઉદાહરે = ન કહેનાર, ણાસીલે = ચારિત્રની વિરાધના ન કરનાર, ચારિત્ર સંપન્ન, ણ વિસીલે = વ્રતોનું નિરતિચાર પાલન કરનાર, અઇલોલુણ = અતિ લોલુપ, ણ સિયા = ન થવું જોઈએ, અકોહણે = ક્રોધ રહિત, ક્રોધ ન કરનાર, સચ્ચરણ = સત્યાનુરાગી, સત્યનિષ્ઠ, સંયમનિષ્ઠ, સિક્ષાસીલે ત્તિ = શિક્ષાશીલ.

ભાવાર્થ :- આ આઠ સ્થાનોથી અર્થાત્ ગુણોથી શિક્ષાશીલ કહેવાય છે - (૧) જે સદા હાંસી મજાક ન કરે, (૨) ઈન્દ્રિયો અને મનનું દમન કરનાર હોય, (૩) બીજાના મર્મ ઉઘાડનાર ન હોય (૪) અશીલ અર્થાત્ સદાચાર, સંયમાચારથી રહિત ન હોય (૫) વિશીલ અર્થાત્ અતિચારોથી વ્રત કે ચારિત્રને કલંકિત

કરનાર ન હોય, (૬) અત્યંત રસલોલુપ ન હોય, (૭) ક્રોધનાં કારણો ઉપસ્થિત હોવાં છતાં ય જે ક્રોધ ન કરતો હોય, ક્ષમાશીલ હોય (૮) જે સત્યમાં અનુરક્ત હોય, સત્યનિષ્ઠ હોય, તે શિક્ષાશીલ અર્થાત્ શિક્ષાને પ્રાપ્ત કરનાર કે બહુશ્રુત બને છે.

વિવેચન :-

શિક્ષાના બે પ્રકાર : (૧) ગ્રહણશિક્ષા (૨) આસેવન શિક્ષા. ગુરુ પાસેથી પ્રાપ્ત કરાતાં શાસ્ત્રીય જ્ઞાનને ગ્રહણ શિક્ષા અને ગુરુના સાન્નિધ્યમાં રહીને તદ્દનુસાર કરાતા આચરણના અભ્યાસને આસેવન શિક્ષા કહે છે. આ બંને પ્રકારની શિક્ષા અભિમાન આદિ કારણોથી પ્રાપ્ત થતી નથી. અભિમાન આદિ પાંચે ય અવગુણોને છોડીને જે શિક્ષાશીલ થાય છે, તે જ બહુશ્રુત બને છે.

થંભા (સ્તંભ) :- અભિમાનીને કોઈ શાસ્ત્ર ભણાવતા નથી કેમ કે તે વિનય કરતો નથી. આમ શિક્ષા પ્રાપ્તિમાં અભિમાન બાધક છે.

પમાણ :- વ્યવહારમાં પ્રમાદના મુખ્ય પાંચ ભેદ પ્રચલિત છે. મદ્ય, વિષય, ક્રધાય, નિંદા અને વિકથા. આળસ, પ્રમાદની જ અંતર્ગત છે. આળસ શબ્દનો પ્રયોગ ઉપેક્ષાભાવ, ઉત્સાહહીનતા કે નિરુત્સાહીના અર્થમાં છે. પ્રમાદ શબ્દથી સૂક્ષ્મ દષ્ટિએ સાધક માટે શરીર શુશ્રૂષા અને ઉપકરણ વિભૂષા આદિ પ્રવૃત્તિઓનું ગ્રહણ થાય છે.

અબહુશ્રુત બનવાનાં પાંચ કારણ :- ગાથા ૩ માં બતાવેલા પાંચ કારણોથી મનુષ્ય શિક્ષા પ્રાપ્તિને યોગ્ય બનતો નથી. આવી વ્યક્તિ તે તે ગુણોના અભાવમાં અબહુશ્રુત બને છે.

સિક્ષાસીલ :- (૧) શિક્ષા પામવા યોગ્ય, શ્રુતજ્ઞાન પામવા યોગ્ય, (૨) શિક્ષાથી સંપન્ન, જ્ઞાનથી સંપન્ન.

અહસ્સિરે :- અકારણ કે સકારણ જેનો સ્વભાવ હાંસી મજાક કરવાનો ન હોય.

અસીલે :- સદાચારનો અભાવ. સેવા, વિનય, અધ્યયનરુચિ ત્યાગ, તપસ્યા વગેરે અનુષ્ઠાનોમાં રુચિ ન રાખે, ઉપેક્ષા કરે, તેને અશીલ કહેવામાં આવે છે.

વિસીલે :- દોષયુક્ત આચરણ. ક્રોધ, ઘમંડ, ક્લેશ, કપટ, પ્રપંચ કરનાર, નિંદા વિકથાઓમાં સમય પસાર કરનાર, જિનાજ્ઞા અને ગુરુ આજ્ઞાથી વિપરીત પ્રવૃત્તિઓ કરનારને વિશીલ કહેવામાં આવે છે.

અપિનીત અને વિનીતનાં લક્ષણ :-

૬ અહ ચોદ્સર્હિં ઠાળેહિં, વટ્ટમાણે ડ સંજણે ।
અવિળીણે વુચ્ચઈ સો ડ, ણિવ્વાણં ચ ણ ગચ્છઈ ॥ ૬ ॥

શબ્દાર્થ :- ચોદ્સર્હિં = ચૌદ, ઠાળેહિં = સ્થાનોમાં, વટ્ટમાણે = વર્તમાન, સંજણે = સંયત, ભિક્ષુ,

મુનિ, અવિણીએ = અવિનીત, સો ડ = તે, ણિવ્વાણં = નિર્વાણ, ગચ્છઈ = પ્રાપ્ત કરતો નથી.

ભાવાર્થ :- ચૌદ પ્રકારના અવગુણોને ધારણ કરનાર ભિક્ષુ અવિનીત કહેવાય છે અને તે નિર્વાણ પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી.

૭ અભિક્ષણં કોહી હવઈ, પબંધં ચ પકુવ્વઈ ।
મેત્તિજ્જમાણો વમઈ, સુયં લદ્ધૂણ મજ્જઈ ॥૭॥

૮ અવિ પાવપરિક્ષેવી, અવિ મિત્તેસુ કુપ્પઈ ।
સુપ્પિયસ્સાવિ મિત્તસ્સ, રહે ભાસઈ પાવગં ॥૮॥

૯ પઙ્ગણવાઈ દુહિલે, થદ્ધે લુદ્ધે અણિગ્ગહે ।
અસંવિભાગી અચિયત્તે, અવિણીએ ત્તિ વુચ્ચઈ ॥૯॥

શબ્દાર્થ :- અભિક્ષણં = વારંવાર, કોહી = ક્રોધ કરનાર, હવઈ = હોય છે, પબંધં પકુવ્વઈ = પ્રબંધ કરે છે, ક્રોધ લાંબા સમય સુધી ટકાવી રાખે છે, મેત્તિજ્જમાણો = મિત્રતા થવા છતાં મિત્રોને, વમઈ = છોડી દે છે. મિત્રતા નભાવતો નથી, સુયં = શાસ્ત્ર જ્ઞાન, લદ્ધૂણ = મેળવીને, મજ્જઈ = અભિમાન કરે છે, અવિ પાવપરિક્ષેવી = પોતાના દોષોને બીજા પર નાંખે છે, મિત્તેસુ = મિત્રો પર, અવિ = પણ, કુપ્પઈ = ક્રોધ કરે છે તથા, સુપ્પિયસ્સાવિ = અતિશય પ્રિય, મિત્તસ્સ = મિત્રની, પાવગં = ભૂરાઈ, ભાસઈ = કહે છે, રહે = એકાંતમાં (પીઠ પાછળ), પઙ્ગણવાઈ = અસંબદ્ધ વચન બોલનાર કે આગ્રહયુક્ત ભાષા બોલનાર, દુહિલે = મિત્રદ્રોહી, અણિગ્ગહે = ઈન્દ્રિયોને વશમાં ન કરનાર, અસંવિભાગી = આહાર વગેરનો સંવિભાગ ન કરનાર, અચિયત્તે = બધાને અપ્રીતિ ઉત્પન્ન કરનાર.

ભાવાર્થ :- જે (૧) વારંવાર ક્રોધ કરે છે, (૨) ક્રોધને દીર્ઘ સમય સુધી ટકાવી રાખે છે, (૩) મૈત્રી કરનારને પણ ધુતકારે છે, (૪) શાસ્ત્રજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી અહંકાર કરે છે, (૫) સ્ખલનારૂપ દોષના કારણે કોઈની નિંદા કરે છે, (૬) મિત્રો પર પણ ક્રોધ કરે છે, (૭) અત્યંત પ્રિય મિત્રના પણ તેના પરોક્ષમાં અવર્ણવાદ બોલે છે, (૮) અસંબદ્ધભાષી છે અથવા જે આગ્રહયુક્ત ભાષા બોલે છે, (૯) મિત્રદ્રોહી છે, (૧૦) અભિમાની છે, (૧૧) રસલોલુપ છે, (૧૨) અજિતેન્દ્રિય છે, (૧૩) અસંવિભાગી છે અર્થાત્ સાથી સાધુઓમાં આહારાદિનો વિભાગ કરતો નથી, અને જે (૧૪) અપ્રીતિ ઉત્પાદક છે, તે (આ ચૌદ લક્ષણોથી યુક્ત) સાધક અવિનીત કહેવાય છે.

૧૦ અહ પ્ણરસહિં ઠાણેહિં, સુવિણીએ ત્તિ વુચ્ચઈ ।
ણીયાવિત્તી અચવલે, અમાઈ અકુઠહલે ॥૧૦॥

૧૧ અપ્પં ચ અહિક્ષવઈ, પબંધં ચ ણ કુવ્વઈ ।
મેત્તિજ્જમાણો ભયઈ, સુયં લદ્ધું ણ મજ્જઈ ॥૧૧॥

૧૨   ણ ય પાવપરિક્ષેવી, ણ ય મિત્તેસુ કુપ્પઇ ।
અપ્પિયસ્સાવિ મિત્તસ્સ, રહે કલ્લાણ ભાસઇ ॥૧૨॥

૧૩   કલહ ડમર વજ્જએ, બુદ્ધે અભિજાઇએ ।
હિરિમં પડિસંલીણે, સુવિણીએ ત્તિ વુચ્ચઇ ॥૧૩॥

શબ્દાર્થ :- અહ = હવે, પળ્લરસહિં = પંદર, ઠાળેહિં = સ્થાનોથી (પંદર ગુણવાળી વ્યક્તિ), સુવિણીએ ત્તિ = સુવિનીત, ણીયાવિત્તી = નમ્ર વૃત્તિવાળો, અચવલે = ગતિ, સ્થાન, ભાષા અને ભાવ વિષયક ચપળતા રહિત, અમાઈ = માયા રહિત, અકુઝહલે = ખેલ-તમાશા વગેરે કુતૂહલમાં રુચિ ન રાખનારો, અપ્પં ચ અહિક્ષિવઇ = કોઈની નિંદા ન કરતો હોય, પબંધં ણ કુવ્વઇ = કોધને લાંબા સમય સુધી ન રાખનારો, શીઘ્ર શાંત થઈ જનાર, ભયઇ = નિભાવે, સુયં = શાસ્ત્ર જ્ઞાન, લદ્ધું = પ્રાપ્ત કરીને, ણ મજ્જઇ = અભિમાન નથી કરતો, ણ ય પાવપરિક્ષેવી = બીજાની ભૂલને લાંબાણથી પ્રગટ ન કરે, મિત્તેસુ = મિત્ર પર, ણ કુપ્પઇ = કોધ કરતો નથી તથા, અપ્પિયસ્સ = અપ્રિય, મિત્તસ્સ = મિત્રની, અવિ = પણ, રહે = પીઠ પાછળ, કલ્લાણ ભાસઇ = ભલાઈ જ કરે, તેમના ગુણોની પ્રસંશા કરે, કલહ ડમરવજ્જએ = જે કલેશ તોફાન, હુલ્લડથી દૂર રહે છે, અભિજાઇએ = કુળવાન, ગુણવાન, સંસ્કારી, હિરિમં = લજ્જાવાન, પડિસંલીણે = ઈન્દ્રિયોનું ગોપન કરનાર, બુદ્ધે = તત્ત્વજ્ઞ સાધુ.

ભાવાર્થ :- પંદર કારણો અર્થાત્ પંદર ગુણોને ધારણ કરનાર સાધક સુવિનીત કહેવાય છે - (૧) જે નમ્ર બની રહે છે, (૨) ચંચળતા કે ચપળતા રહિત છે, (૩) માયા, દંભ કે છલથી રહિત છે, (૪) ખેલ તમાશા વગેરે જોવામાં ઉત્સુક નથી, (૫) કોઈને તિરસ્કારતો નથી, (૬) કોધમાં લાંબા સમય સુધી રહેતો નથી, (૭) મૈત્રીભાવ રાખનાર પ્રતિ કૃતજ્ઞાતા રાખે છે અર્થાત્ મિત્રતા ટકાવે છે, (૮) શાસ્ત્રજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી મદ કરતો નથી, (૯) સ્ખલના થવા પર બીજાની નિંદા કરતો નથી, (૧૦) મિત્રો પર કોધિત થતો નથી, (૧૧) પ્રિય મિત્રના પણ એકાંતમાં ગુણાનુવાદ કરે છે, (૧૨) વાણી, કલહ અને મારામારીથી દૂર રહે છે, (૧૩) તત્ત્વજ્ઞાની, સુંદર સ્વભાવી અને સંસ્કારી હોય છે, (૧૪) લજ્જાશીલ હોય છે, (૧૫) ઈન્દ્રિયોનું ગોપન કરનાર અને વિવેકી હોય છે, એવા બુદ્ધિમાન સાધક સુવિનીત કહેવાય છે.

વિવેચન :-

અભિક્ષણં કોહી :- જે વારંવાર કોધ કરે છે કે ક્ષણ ક્ષણમાં કોધ કરે છે, સકારણ કે અકારણ કોધ કરતો જ રહે છે.

પબંધં ચ પકુવ્વઇ :- (૧) જે અવિચ્છિન્ન રૂપથી અર્થાત્ નિરંતર તીવ્ર કોધ કરે છે. સમજાવવા છતાં ઉપશાંત થતો નથી. (૨) વિકથા આદિમાં નિરંતર પ્રવૃત્ત રહે છે.

મેત્તિજ્જમાણો વમઇ :- પ્રકૃતિની પ્રચંડતાને કારણે અથવા માયા કપટને કારણે કોઈની સાથે મિત્રતા ટકાવે નહીં અને તુચ્છ વાત માટે મિત્રતા તોડી નાંખે અર્થાત્ કોઈની સાથે મિત્રતા નિભાવે નહીં.

પાવપરિક્ષેવી :- કોઈ મુનિવરની ભૂલ થઈ જાય, સ્ખલના જાય, તો દોષદર્શી બનીને તેના દોષો અન્ય સમસ્ત પ્રગટ કરે, તેના ઉપર આક્ષેપ કરે, તેને બદનામ કરે, તે પાપપરિક્ષેપી કહેવાય છે.

રહે ભાસઈ પાવગં :- કોઈની સામે પ્રિય અને મધુર બોલે, પરંતુ પાછળથી તેની નિંદા કરે કે આ આમ કરે છે, આ દોષનું સેવન કરે છે વગેરે.

પઙ્ગણવાઈ :- પ્રકીર્ણવાદી (૧) ઉડતી અસંબદ્ધ વાતો કરનાર, વસ્તુ તત્ત્વનો વિચાર કર્યા વગર જે મનમાં આવે, તે બોલી નાખનાર પ્રકીર્ણવાદી છે. (૨) જે પાત્ર - આપાત્રની પરીક્ષા કર્યા વિના ગમે તેની પાસે પ્રાપ્ત થયેલા શ્રુતનું રહસ્ય પ્રગટ કરે છે. (૩) જે એકાંત રૂપે આગ્રહશીલ બની બોલી નાખે કે આ આમ જ છે, આ આમ છે જ નહિ, આમ હોતું જ નથી. આવા એકાંતભાષીને પ્રતિજ્ઞાવાદી કહેવાય છે. આમ સાધકે અસંબદ્ધભાષી અને એકાંતભાષી ન થતાં પૂર્વાપરનો વિચાર કરી વિવેકપૂર્ણ વચન બોલવા જોઈએ. આગ્રહપૂર્ણ વાતો કરી વિષયોને વિષમ બનાવવા ન જોઈએ કારણ કે સમજણપૂર્વક, આગ્રહ રહિત વાત કરવાથી જ સ્વપરની આત્મસમાધિ જળવાઈ રહે છે.

દુહિલે (દ્રોહી) :- બેવફા, વિશ્વાસઘાતી, વિરોધી, કજિયાખોર, ઉપકાર પ્રત્યે અપકાર કરનાર.

અચિયતે :- અપ્રીતિકર - જે જોવા છતાં કે બોલાવવા છતાં અથવા કોઈ પણ પ્રવૃત્તિ કરતાં સર્વત્ર સર્વને અપ્રીતિ જ ઉત્પન્ન કરે છે. આવી પ્રકૃતિવાળાને અપ્રીતિકર કહે છે.

ળીયાવિત્તિ (ળીચૈર્વૃત્તિ) :- (૧) નમ્ર બની વ્યવહાર, વર્તન કરનાર (૨) શય્યા આદિમાં ગુરુથી નીચે રહેનાર, નમ્રવૃત્તિવાળા છે. જેમ કે-

'ળીયં સેજ્જં ગઙ્ ઠળં, ળીયં ચ આસળાળિ ય ।

ળીયં ચ પાયં વંદેજ્જા, ળીયં કુજ્જા ય અંજલિં ।।' દશવૈકાલિકસૂત્ર

અર્થાત્ વિનિત શિષ્ય ગુરુથી પોતાની શય્યા સદા નીચી રાખે છે, ચાલતાં સમયે તેની પાછળ ચાલે છે, ગુરુના સ્થાન અને આસનથી તેનાં સ્થાન અને આસન નીચાં રાખે છે. તે નમ્ર થઈને ગુરુ ચરણોમાં વંદન કરે છે અને નમ્ર બની હાથ જોડે છે અર્થાત્ હાથ જોડીને જ કોઈ પણ વાત કરે, પૂછે કે ઉત્તર આપે છે. આ પ્રકારે ઉત્કૃષ્ટ વિનયભાવથી રહે.

અચવલે :- (૧) પ્રારંભ કરેલા કાર્યમાં સ્થિર રહેનાર. (૨) ચાર પ્રકારની ચપળતાથી રહિત. (૧) **ગતિ ચપળ** - ઉતાવળે ચાલે, તે ગતિચપળ છે. (૨) **સ્થાનચપળ** - જે બેઠાં બેઠાં જ હાથપગનું હલનચલન કરતો રહે છે, તે સ્થાનચપળ છે. (૩) **ભાષાયપળ** - જે બોલવામાં ચપળ હોય છે, તે ભાષાયપળ છે. ભાષાયપળ પણ ચાર પ્રકારના હોય છે - (૧) અસત્પ્રલાપી, (૨) અસભ્યપ્રલાપી, (૩) અસમીક્ષ્યપ્રલાપી (૪) અદેશ કાલપ્રલાપી. **ભાવચપળ** - પ્રારંભ કરેલાં સૂત્ર કે અર્થને પૂર્ણ કર્યા વિના જ અન્ય સૂત્ર, અર્થનું અધ્યયન પ્રારંભ કરે છે. પ્રારંભેલું કાર્ય પૂર્ણ કરવામાં દૃઢ નિષ્ઠાવાન ન હોય, તે ભાવચપળ છે.

અમાઈ :- સદા સર્વત્ર સરલતાયુક્ત વ્યવહાર કરનાર, કપટ પ્રપંચ ન કરનાર તેમજ પવિત્ર ભાવ રાખનાર

હોય, તે અમાથી છે.

અકુહલે :- (૧) જે ઈન્દ્રિયોના વિષયોમાં અતિ ઈચ્છા ન રાખે. (૨) જે સાધક નાટક, તમાશા, ચમત્કારિક વિદ્યાઓ અર્થાત્ ઈન્દ્રજાલ, જાદુ આદિ ખેલ, તમાશા જોવામાં અનુત્સુક હોય.

અપ્યં ચ અહિક્ષિવઙ્ :- અલ્પ શબ્દના બે અર્થ કરવામાં આવે છે. (૧) થોડું અને (૨) અભાવ. પ્રથમ અર્થ અનુસાર કોઈ અયોગ્ય તથા અનુત્સાહી વ્યક્તિને ધર્મમાં પ્રેરિત કરતી વખતે તેનો થોડો તિરસ્કાર કરે છે (૨) બીજા અર્થ અનુસાર જે કોઈનો પણ તિરસ્કાર કરતો નથી.

રહે કલ્લાણ ભાસઙ્ :- સુવિનીત સાધક, મિત્રનો કોઈ અપરાધ થાય, તો ગુસ્સે ન થાય અને અમિત્ર કે અપકારીના પણ પૂર્વકૃત કોઈ એકાદ સત્કાર્યનું સ્મરણ રાખી તેનાં પણ પરોક્ષમાં ગુણગાન કરે છે પરંતુ તેના પર ક્રોધ કરતો નથી.

અભિજાઙ્ (અભિજાતિક) :- કુલીન, ગુણવાન, સુંદર સ્વભાવી, સંસ્કારી,

હિરિમં :- લજ્જા. તે સુવિનીતનો એક વિશિષ્ટ ગુણ છે. તેની આંખોમાં શરમ હોય છે. લજ્જાવાન સાધકને કદાચિત્ કલુષિત અધ્યવસાય કે પરિણામ આવી જાય, તો પણ અનુચિત વચન બોલવામાં અને અનુચિત પ્રવૃત્તિ કરવામાં તે લજ્જિત થાય છે.

પડિસંલીણે :- જે પોતાના હાથ, પગ આદિ અંગોપાંગની કે મન અને ઈન્દ્રિયોની વ્યર્થ ચેષ્ટા છોડી, તેને સ્થિર કરી, પોતાના આત્મામાં સંલીન રહે છે અને જે સાધક ગુરુ પાસે કે અન્યત્ર પણ નિષ્પ્રયોજન ફરે નહીં, અનાવશ્યક પ્રવૃત્તિમાં મનાદિ યોગોનું પ્રવર્તન ન કરે, તે પ્રતિસંલીન કહેવાય છે.

બહુશ્રુત થવાની ભૂમિકા :-

૧૪

વસે ગુરુકુલે ણિચ્ચં, જોગવં ઉવહાણવં ।

પિયંકરે પિયંવાઈ, સે સિક્ખં લઢ્ઢુમરિહઙ્ ॥ ૧૪ ॥

શબ્દાર્થ :- ણિચ્ચં = હંમેશાં, ગુરુકુલે = ગુરુ પાસે, ગુરુની આજ્ઞામાં, વસે = રહે છે, જોગવં = સમાધિવાળા, પ્રશસ્ત મન, વચન, કાયાના યોગથી યુક્ત, ઉવહાણવં = તપનું આચરણ કરનાર, પિયંકરે = પ્રિય કરનાર, અને, પિયંવાઈ = પ્રિય ભાષણ કરનાર છે (પ્રિય ભાષી), સે = તે વિનીત શિષ્ય, સિક્ખં = શિક્ષા, લઢ્ઢુ = પ્રાપ્ત કરવાને, અરિહઙ્ = યોગ્ય હોય છે.

ભાવાર્થ :- જે સદા ગુરુકુલમાં રહે છે અર્થાત્ ગુરુના સાંનિધ્યમાં રહીને પોતાનું શાસ્ત્ર અધ્યયન પૂર્ણ કરે છે અથવા ગુરુ આજ્ઞા પ્રમાણે જ ચાલે છે. જે પ્રશસ્ત મન, વચન, કાયાના યોગથી યુક્ત કે સંયમ ધર્માનુષ્ઠાનોથી યુક્ત છે, શાસ્ત્ર અધ્યયનથી સંબંધિત તપમાં કે અન્ય વિશિષ્ટ તપમાં નિરત રહે છે, પ્રિય કરનાર અને પ્રિયભાષી હોય છે, આવો ગુણસંપન્ન વિનીત શિષ્ય ગ્રહણ શિક્ષા અને આસેવન શિક્ષા પ્રાપ્તિ માટે યોગ્ય હોય છે. આવા ગુણોથી યુક્ત સાધક બહુશ્રુત થઈ શકે છે.

વિવેચન :-

વસે ગુરુકુલે ણિચ્ચં :- ગુરુકુલમાં રહેવાથી સાધક જ્ઞાનનો ભાગી બને છે. દર્શન અને ચારિત્રમાં સ્થિર બને છે અને તેનું જીવન સુંદર અને સુઘડ બનીને તે ધન્ય બની જાય છે, કહ્યું પણ છે કે -

णाणस्स होइ भागी, थिरयरओ दंसणे चरित्ते य ।

धण्णा आवकहाए, गुरुकुलवासं ण मुंचंति ।। ઉત્તરાધ્યયન ચૂર્ણિ.

જોગવં :- (૧) મન, વચન કાયાની શુભ પ્રવૃત્તિ, (૨) સંયમ યોગોની સમાધિ, (૩) અધ્યયનમાં ઉદમ (૪) ધર્મવિષયક પ્રશસ્ત પ્રવૃત્તિ અને (૫) ચિત્તસમાધિ. પ્રસ્તુતમાં યોગવાનનો અર્થ છે - સમાધિવાન અથવા પ્રશસ્ત મન, વચન, કાયાના યોગ કે વ્યાપારથી યુક્ત.

બહુશ્રુતની ઉપમાઓ :-

૧૫

जहा संखम्मि पयं णिहियं, दुहओ वि विरायइ ।

एवं बहुस्सुए भिक्खू, धम्मो कित्ती तहा सुयं ॥૧૫॥

શબ્દાર્થ :- જહા = જેમ, સંખમ્મિ = શંખમાં, ણિહિયં = રાખેલું, પયં = દૂધ, દુહઓ વિ = બન્ને પ્રકારથી (પોતાની શ્વેતતા અને મધુરતાના ગુણોથી), વિરાયઇ = શોભા પામે છે, એવં = એ રીતે, બહુસ્સુએ = બહુશ્રુત, ભિક્ખૂ = ભિક્ષુમાં, ધમ્મો = ધર્મ, કિત્તી = કીર્તિ, તહા = તથા, સુયં = શ્રુત શોભા પામે છે.

ભાવાર્થ :- જેમ શંખમાં રહેલું દૂધ બંને પ્રકારે શોભાયાન છે- નિજગુણથી અને શંખ સંબંધિત ગુણોથી. તે જ રીતે બહુશ્રુત ભિક્ષુ ધર્મકીર્તિ અર્થાત્ આચારધર્મનો સુયશ અને શાસ્ત્રજ્ઞાન, આ બંનેથી સુશોભિત હોય છે.

૧૬

जहा से कम्बोयाणं, आइण्णे कंथए सिया ।

आसे जवेण पवरे, एवं हवइ बहुस्सुए ॥૧૬॥

શબ્દાર્થ :- જહા સે = જે રીતે, જેમ, કમ્બોયાણં = કંબોજ દેશના ઘોડાઓમાં, આઈણ્ણે = શીલાદિ ગુણોથી યુક્ત, આસે = ઘોડા, કંથએ = પ્રધાન, કંથક, સિયા = હોય છે તથા, જવેણ = વેગમાં (તેજ ગતિમાં), પવરે = શ્રેષ્ઠ હોય છે, બહુસ્સુએ = બહુશ્રુત સાધુ, હવઇ = હોય છે.

ભાવાર્થ :- જેમ કંબોજ દેશમાં ઉત્પન્ન થયેલા અશ્વોમાં કંથકઅશ્વ ગુણ સંપન્ન અને ગતિમાં શ્રેષ્ઠ હોય છે, તેમ સાધુઓમાં બહુશ્રુત ભિક્ષુ ગુણોથી શ્રેષ્ઠ હોય છે.

૧૭

जहाऽऽइण्णसमारुढे, सूरं दढपरक्कमे ।

उभओ णंदिघोसेणं, एवं हवइ बहुस्सुए ॥૧૭॥

શબ્દાર્થ :- અહ્ણ સમારુઢે = આકીર્ણ જાતિના ઉત્તમ ઘોડા પર સવાર થયેલા, દઢપરવ્કમે = દઢ પરાક્રમવાળા, સૂરે = વીર યોદ્ધા, ઉભઓ = બન્ને બાજુ, ણંદિઘોસેણં = વાદ્ય ધ્વનિથી એટલે જયનાદથી શોભા પામે છે.

ભાવાર્થ :- જેમ ગુણવાન અશ્વ ઉપર આરૂઢ થયેલા દઢ, પરાક્રમી, શૂરવીર યોદ્ધા આગળ પાછળ થનારા નંદીઘોષથી સુશોભિત હોય છે, તે જ રીતે બહુશ્રુત પણ શાસ્ત્રસ્વાધ્યાયથી પ્રશંસા અને સન્માન પામે છે.

૧૮ જહા કરેણુ પરિકિણ્ણે, કુંજરે સઢ્ઢિહાયણે ।
બલવંતે અપ્પહિહણે, ંવં હવહ્ બહુસ્સુણે ॥૧૮॥

શબ્દાર્થ :- કરેણુ પરિકિણ્ણે = હાથણીઓથી ઘેરાયેલો, સઢ્ઢિહાયણે = સાઠ વર્ષની અવસ્થાનો, બલવંતે = બળવાન, કુંજરે = હાથી, અપ્પહિહણે = બીજા હાથીઓથી પરાભૂત થઈ શકતો નથી

ભાવાર્થ :- જેમ હાથણીઓથી ઘેરાયેલો ૬૦ વર્ષનો બલિષ્ઠ હાથી કોઈથી પરાજિત થતો નથી, તેમ ઔત્પાતિકી આદિ બુદ્ધિ તથા વિવિધ વિદ્યાઓથી યુક્ત બહુશ્રુત સાધક કોઈથી પરાજિત બનતો નથી.

૧૯ જહા સે તિક્ખસિંગે, જાયખંધે વિરાયહ્ ।
વસહે જૂહાહિવહ્, ંવં હવહ્ બહુસ્સુણે ॥૧૯॥

શબ્દાર્થ :- તિક્ખસિંગે = તીક્ષ્ણ શીંગડાવાળા, જાયખંધે = પુષ્ટ કાંધવાળા, વસહે = વૃષભ, સાંઢે, જૂહાહિવહ્ = સમૂહનો નાયક બનીને, વિરાયહ્ = વિશેષ શોભા પામે છે, ંવં = એ રીતે, હવહ્ = 'ગચ્છ'ની ધૂંસરીને ધારણ કરવામાં સમર્થ હોય છે તથા સમુદાયના નાયક (આચાર્ય) બનીને, બહુસ્સુણે = બહુશ્રુત પણ શોભા પામે છે.

ભાવાર્થ :- જેમ અણીદાર શીંગડા અને બળવાન સ્કંધવાળો વૃષભ (બળદ) જૂથના અધિપતિના રૂપમાં સુશોભિત હોય છે તેમ બહુશ્રુત ભિક્ષુ સ્વશાસ્ત્ર, પરશાસ્ત્રનાં જ્ઞાનરૂપ તીક્ષ્ણ શીંગડાથી, ગચ્છનો મોટો કાર્યભાર ઉપાડવામાં સમર્થ યતુર્વિધ સંઘના આચાર્યના રૂપમાં સુશોભિત હોય છે.

૨૦ જહા સે તિક્ખદાઢે, ઉદગ્ગે ઢુપ્પહંસણે ।
સીહે મિયાણ પવરે, ંવં હવહ્ બહુસ્સુણે ॥૨૦॥

શબ્દાર્થ :- તિક્ખદાઢે = તીખી (ભયંકર) દાઢોવાળો, ઢુપ્પહંસણે = કોઈથી ન દબાવાવાળો, ઉદગ્ગે = પ્રધાન, યુવાન, પૂર્ણ યુવાવસ્થાને પ્રાપ્ત, શ્રેષ્ઠ, સીહે = સિંહ, મિયાણ = મૃગોમાં, સમસ્ત વનચારી પશુઓમાં, પવરે = શ્રેષ્ઠ હોય છે.

ભાવાર્થ :- જેમ તીક્ષ્ણ દાઢવાળો યુવાન અને અપરાજિત સિંહ વન્યપ્રાણીઓમાં શ્રેષ્ઠ હોય છે, તેમ પ્રતિભાદિ ગુણોને કારણે બહુશ્રુત ભિક્ષુ દુર્જય અને શ્રેષ્ઠ હોય છે.

૨૧ જહા સે વાસુદેવે, સંખ-ચક્ક-ગદાધરે ।
અપ્પહિહય-બલે જોહે, એવં હવઙ્ગ બહુસ્સુએ ॥૨૧॥

શબ્દાર્થ :- સંખચક્કગદાધરે = શંખ, ચક્ર અને ગદાને ધારણ કરનાર, સે = તે, વાસુદેવે = વાસુદેવ, અપ્પહિહય બલે = અપ્રતિહત, અપ્રતિબાધિત બળવાળા, જોહે = યોદ્ધા હોય છે.

ભાવાર્થ :- જેમ શંખ, ચક્ર અને ગદાને ધારણ કરનાર વાસુદેવ અપ્રતિબાધિત બળવાળા યોદ્ધા હોય છે, તેમ બહુશ્રુત ભિક્ષુ સમ્યગ્દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્રરૂપ અથવા અહિંસા, સંયમ અને તપરૂપ ત્રિવિધ શસ્ત્રોથી સજ્જ થઈ કર્મશત્રુઓ સામે અપરાજિત હોય છે.

૨૨ જહા સે ચાઝરંતે, ચક્કવટ્ટી મહિઙ્ગિએ ।
ચોદ્દસ રયણાહિવઈ, એવં હવઙ્ગ બહુસ્સુએ ॥૨૨॥

શબ્દાર્થ :- ચક્કવટ્ટી = ચક્રવર્તી, ચાઝરંતે = ચારે બાજુ ભરતક્ષેત્રના કિનારા સુધી રાજ્ય કરનાર હોય છે, મહિઙ્ગિએ = મહાઋદ્ધિશાળી, ચોદ્દસ રયણાહિવઈ = ચૌદ રત્નોનો સ્વામી હોય છે.

ભાવાર્થ :- જેમ ચારે ય દિશાઓમાં પૂર્ણ વિજય મેળવેલા અથવા ચારે બાજુ ભરતક્ષેત્રના કિનારા સુધી રાજ્ય કરનાર ચક્રવર્તી ચૌદ રત્નોના સ્વામી, મહાન ઋદ્ધિ સંપન્ન હોય છે, તેમ બહુશ્રુત પણ ચૌદ પૂર્વના જ્ઞાનથી સંપન્ન અને ગુણોથી સમૃદ્ધ હોય છે.

૨૩ જહા સે સહસ્સકલ્લે, વજ્જપાણી પુરંદરે ।
સક્કલે દેવાહિવઈ, એવં હવઙ્ગ બહુસ્સુએ ॥૨૩॥

શબ્દાર્થ :- સહસ્સકલ્લે = સહસ્ર (હજાર) નેત્રવાળા, વજ્જપાણી = હાથમાં વજ્ર ધારણ કરનાર, પુરંદરે = પુર નામના દૈત્યનો કે નગરનો વિનાશ કરનાર, દેવાહિવઈ = દેવોના સ્વામી, સે = તે પ્રસિદ્ધ, સક્કલે = શક (ઈન્દ્ર) શોભિત હોય છે.

ભાવાર્થ :- જેમ હજાર નેત્રવાળા, હાથમાં વજ્ર રાખનાર, પુર નામના દૈત્યનો કે નગરનો નાશ કરનાર પુરંદર શકેન્દ્ર અસંખ્ય દેવોના અધિપતિ હોય છે, તેમ બહુશ્રુત ભિક્ષુ પણ વિશાળ સાધુ સાધ્વી સમુદાયના સ્વામી હોય છે.

૨૪ જહા સે તિમિર-વિઙ્ગસે, ઝત્તિઙ્ગંતે દિવાયરે ।
જલંતે ઇવ તેણં, એવં હવઙ્ગ બહુસ્સુએ ॥૨૪॥

શબ્દાર્થ :- તિમિર-વિઙ્ગસે = અંધકારનો નાશ કરનાર, ઝત્તિઙ્ગંતે (ઝચ્ચિઙ્ગંતે) = ઊગતા, આકાશમાં ઉપર તરફ ચઢતાં, દિવાયરે = દિવાકર, સૂર્ય, તેણં ઇવ = તેજથી, અગ્નિની જેમ, જલંતે = દેદીપ્યમાન થતાં, જ્જલ્યમાન, એવં = એ રીતે આત્મજ્ઞાનના તેજથી દીપ્ત, બહુસ્સુએ = બહુશ્રુત

જ્ઞાની, હવૈ = શોભિત થાય છે.

ભાવાર્થ :- જેમ અંધકારનો વિધ્વંસક ઉદયમાન સૂર્ય પ્રકાશના તેજથી અગ્નિ જેમ જાજલ્યમાન દેખાય છે, તેમ બહુશ્રુત ભિક્ષુ અજ્ઞાનાન્ધકારના નાશક બની તપના તેજથી દેદીપ્યમાન પ્રતીત થાય છે.

૨૫ જહા સે ઉડુવૈ ચંદે, ણક્ષત્ત-પરિવારિણે ।
પઢિપુણ્ણે પુણ્ણમાસીણે, ઇવં હવૈ બહુસ્સુણે ॥૨૫॥

શબ્દાર્થ :- ઉડુવૈ = નક્ષત્રોનો સ્વામી, ચંદે = ચંદ્ર, ણક્ષત્ત પરિવારિણે = ગ્રહ, નક્ષત્ર, તારાઓથી ઘેરાયેલા તથા, પુણ્ણમાસીણે = પૂર્ણિમાના દિવસે, પઢિપુણ્ણે = સોળ કળાથી પૂર્ણ બની શોભિત થાય છે, બહુસ્સુણે = બહુશ્રુત સાધુ પણ આત્મિક શીલતાથી

ભાવાર્થ :- જેમ ગ્રહ, નક્ષત્ર, તારાઓના પરિવારથી ઘેરાયેલા નક્ષત્રોના સ્વામી ચંદ્રમા પૂર્ણિમાના દિવસે સોળ કળાથી પૂર્ણ બની શોભિત થાય છે, તેમ સાધુ સમુદાયથી ઘેરાયેલા બહુશ્રુત શ્રમણ પોતાના જ્ઞાન પ્રકાશથી શોભાયમાન હોય છે.

૨૬ જહા સે સામાઙ્ગિણં, કોટ્ટાગારે સુરક્ષિણે ।
જાણા-ધણ્ણ-પઢિપુણ્ણે, ઇવં હવૈ બહુસ્સુણે ॥૨૬॥

શબ્દાર્થ :- જહા સે = જે રીતે, સામાઙ્ગિણં = સામાજિક, વ્યવસાયિક, કોટ્ટાગારે = કોઠાર, ધાન્ય શાળા, સુરક્ષિણે = ઉંદર વગેરેથી સુરક્ષિત હોય છે, જાણાધણ્ણ-પઢિપુણ્ણે = અનેક પ્રકારનાં ધાન્યોથી પરિપૂર્ણ હોય છે.

ભાવાર્થ :- જેમ સામાજિકોનો અર્થાત્ વ્યાપારીઓનો કોઠાર સુરક્ષિત અને અનેક પ્રકારના ધાન્યોથી પરિપૂર્ણ હોય છે, તેમ બહુશ્રુત શ્રમણ વિવિધ શ્રુતજ્ઞાનથી પરિપૂર્ણ હોય છે.

૨૭ જહા સા દુમાણ પવરા, જમ્બૂ ણામ સુદંસણા ।
અણાઢિયસ્સ દેવસ્સ, ઇવં હવૈ બહુસ્સુણે ॥૨૭॥

શબ્દાર્થ :- અણાઢિયસ્સ = 'અનાદત' નામક, દેવસ્સ = વ્યંતર દેવથી અધિષ્ઠિત, સુદંસણા ણામ = સુદર્શન નામનું, જમ્બૂ = જંબૂ વૃક્ષ, દુમાણ = બધાં વૃક્ષોમાં, પવરા = પ્રધાન, મુખ્ય, શ્રેષ્ઠ હોય છે.

ભાવાર્થ :- જેમ 'અનાદત' દેવનું 'સુદર્શન' નામનું જંબૂ વૃક્ષ સર્વ વૃક્ષોમાં શ્રેષ્ઠ હોય છે, તેમ બહુશ્રુત શ્રમણ સાધુ સમુદાયમાં શ્રેષ્ઠ હોય છે.

૨૮ જહા સા ણૈણ પવરા, સલિલા સાગરંગમા ।
સીયા ણીલવંત પવહા, ઇવં હવૈ બહુસ્સુણે ॥૨૮॥

શબ્દાર્થ :- ળીલવંત પવહા = નીલવાન પર્વતમાંથી નીકળનારી, સાગરંગમા = સમુદ્રમાં જઈ મળનારી, સા = તે, સીયા = સીતા નામે, સલિલા = પાણીના પ્રવાહથી પરિપૂર્ણ નદી, ળઈણ = બીજી નદીઓમાં, પવરા = પ્રધાન, શ્રેષ્ઠ.

ભાવાર્થ :- જેમ નીલવંત વર્ષધર પર્વતથી નીકળનારી અને પાણીના પ્રવાહથી પરિપૂર્ણ તેમજ સમુદ્રગામિની સીતા નદી બીજી નદીઓમાં શ્રેષ્ઠ છે, તેમ તીર્થંકરના શ્રીમુખે નીકળેલા નિર્મળ શ્રુતજ્ઞાનરૂપ જળથી પૂર્ણ, મોક્ષગામી બહુશ્રુત શ્રમણ સર્વ સાધુઓમાં શ્રેષ્ઠ હોય છે.

૨૯

જહા સે ળગાણ પવરે, સુમહં મંદરે ગિરી ।

ળાણોસહિ-પજ્જલિણ, ંવં હવઙ્ગ બહુસ્સુણ ॥૨૯॥

શબ્દાર્થ :- મંદરે = સુમેરુ, ગિરી = પર્વત, ળગાણ = અન્ય પર્વતોમાં, પવરે = શ્રેષ્ઠ છે, સુમહં = અતિશય મહાન, ઘણો ઊંચો છે, ળાણોસહિ-પજ્જલિણ = અનેક પ્રકારની ઔષધિઓ અને જડીબુટ્ટીઓથી પ્રજ્વલિત રહે છે.

ભાવાર્થ :- જેમ અનેક પ્રકારની ઔષધિઓથી પ્રદીપ્ત, અતિમહાન, મંદર-મેરુ પર્વત, સર્વ પર્વતોમાં શ્રેષ્ઠ છે, તેવી જ રીતે શ્રુત અને લબ્ધિઓથી સંપન્ન બહુશ્રુત શ્રમણ, સર્વ સાધુઓમાં શ્રેષ્ઠ હોય છે.

૩૦

જહા સે સયંભૂરમણે, ંદહી અક્ખઓદણ ।

ળાણા રયણ પઙ્ગિપુણ્ણે, ંવં હવઙ્ગ બહુસ્સુણ ॥૩૦॥

શબ્દાર્થ :- સયંભૂરમણે = સ્વયંભૂરમણ, ંદહી = સમુદ્ર, અક્ખઓદણ = અક્ષય પાણીવાળો અને, ળાણા રયણ પઙ્ગિપુણ્ણે = અનેક પ્રકારના રત્નોથી પરિપૂર્ણ છે, હવઙ્ગ = અક્ષયજ્ઞાનથી પરિપૂર્ણ હોય છે.

ભાવાર્થ :- જેમ અક્ષય જલનિધિવાળો સ્વયંભૂરમણ સમુદ્ર અનેક પ્રકારના રત્નોથી ભરપૂર હોય છે, તેમ બહુશ્રુત પણ અક્ષય સમ્યજ્ઞાનરૂપી જલનિધિથી અને અનેક ગુણરત્નોથી પરિપૂર્ણ હોય છે.

વિવેચન :-

બહુશ્રુતની વિવિધ ઉપમાઓ :-

દુહઓ વિ વિરાયઙ્ગ :- શંખમાં રહેલું દૂધ બંને પ્રકારે શોભાયમાન હોય છે- નિજગુણથી અને શંખ સંબંધી ગુણોથી. દૂધ સ્વયં સ્વચ્છ હોય છે જ્યારે તેને શંખ જેવા નિર્મળ સફેદ પાત્રમાં રાખવામાં આવે, ત્યારે વધારે સ્વચ્છ લાગે છે, અધિકતમ શોભાયમાન બને છે.

બહુસ્સુણ ળિક્ખૂ ઘમ્મોકિત્તિ તહા સુયં :- (૧) ઘર્મકીર્તિ અને શ્રુત સ્વયં જ નિર્મળ હોવાથી કોઈ

પણ ભિક્ષુમાં સુશોભિત હોય છે, છતાં પણ બહુશ્રુતની અંદર રહેલા આ ગુણો વિશેષ પ્રકારે શોભાયમાન બને છે. કારણ કે બહુશ્રુતમાં રહેલા આ ગુણો મલિનતા, વિકૃતિ કે હાનિને પ્રાપ્ત થતા નથી. યોગ્ય ભિક્ષુરૂપી પાત્રમાં જ્ઞાન દેનાર બહુશ્રુતને ધર્મ થાય છે, તેની કીર્તિ વધે છે, અને તેના શ્રુતજ્ઞાનનો વિસ્તાર થાય છે.

આઈળ્ળો કંથઈ :- આકીર્ણ – શીલ, રૂપ, બલ આદિ ગુણોથી યુક્ત જાતિવાન અશ્વ પથ્થરના ટુકડાથી ભરેલા કુપ્પાના પડવાના અવાજથી ભયભીત બનતો નથી, ઘણા જોવા અવાજથી ડરતો નથી, પર્વતના વિષમ માર્ગથી કે વિકટ યુદ્ધભૂમિમાં જવાથી અથવા શસ્ત્રપ્રહારથી અચકાતો નથી, એવો શ્રેષ્ઠ જાતિનો અશ્વ કંથક કહેવાય છે.

ઝખઝો નંદિઘોસેળ :- યોદ્ધાની આગળ અને પાછળ એક સાથે વાગતાં બાર પ્રકારનાં વાજિંત્રોના ધ્વનિ અથવા મંગલ પાઠકોના આશીર્વાચનનો ધ્વનિ નંદીઘોષ કહેવાય છે બહુશ્રુત પણ ચોતરફ સ્વાધ્યાય કરી રહેલા શિષ્યોના સ્વાધ્યાયરૂપી નંદીઘોષથી યુક્ત હોય છે.

કુંજરે સદ્દિહાયણ :- ૬૦ વર્ષનો હાથી. ૬૦ વર્ષના આયુષ્ય સુધી હાથીનું બલ પ્રતિવર્ષ ઉત્તરોત્તર વધતું જાય છે, ત્યારબાદ ઓછું થવા લાગે છે, તેથી અહીં હાથીની પૂર્ણ બલવત્તાને દર્શાવવા માટે ષષ્ટિવર્ષનો ઉલ્લેખ કર્યો છે.

જાયઘંધે (જાતસ્કંધ) :- જે વૃષભની કાંધ અત્યંત પુષ્ટ બની ગઈ હોય, તે જાતસ્કંધ કહેવાય છે. કાંધ પરિપુષ્ટ કહેવાથી તેના દરેક અંગોપાંગોની પુષ્ટતા ઉપલક્ષિત થાય છે.

ચાઝરંતે :- (૧) જેના રાજ્યમાં એક દિશાના અંતમાં હિમવાન પર્વત અને શેષ ત્રણ દિશાનાં અંતમાં સમુદ્ર હોય, તેને ચાતુરંત કહે છે, અથવા (૨) હાથી, ઘોડા, રથ અને પાયદળ ચારે ય સેનાઓ દ્વારા શત્રુનો અંત કરનાર ચાતુરંત છે.

ચઝદ્દસ રયણાહિવઈ :- ચક્રવર્તી ચૌદ રત્નોના સ્વામી હોય છે. તે ચૌદ રત્નો આ પ્રમાણે છે (૧) સેનાપતિ (૨) ગાથાપતિ (૩) પુરોહિત (૪) ગજ (૫) અશ્વ (૬) વાર્ધકીરત્ન-સુથાર (૭) સ્ત્રીરત્ન (૮) ચક્ર (૯) છત્ર (૧૦) ચર્મ (૧૧) મણિ (૧૨) કાકિણી (૧૩) ખડ્ગ (૧૪) દંડ.

સહસ્સઘ્વે (સહસ્રાક્ષ) :- (૧) ઈન્દ્રના પાંચસો મંત્રીદેવો હોય છે. ઈન્દ્ર મંત્રીઓની દૃષ્ટિથી પોતાની નીતિ નિર્ધારિત કરે છે. તેથી તેને તે સહસ્રાક્ષ કહેવાય છે. (૨) હજાર આંખોથી જોવામાં આવે, તેને ઈન્દ્ર પોતાની બે આંખોથી જોઈ લે છે, તેથી તે સહસ્રાક્ષ છે, આ આલંકારિક અર્થ છે, જેમ ચતુષ્કર્ણ શબ્દ અધિક સાવધાન રહેવાના અર્થમાં પ્રયુક્ત થાય છે, તેમ સહસ્રાક્ષ શબ્દ દીર્ઘદૃષ્ટિતા અર્થમાં પ્રયુક્ત થાય છે.

પુરંદરે :- પુરાણમાં આ સંબંધમાં એક કથા છે કે ઈન્દ્રે શત્રુઓનાં પુર – રહેઠાણનો વિનાશ કર્યો હતો, તેથી તેનું નામ 'પુરંદર' પડ્યું. ઋગ્વેદમાં દસ્યુઓ અથવા દાસોનાં પુરોને નષ્ટ કરવાને કારણે ઈન્દ્રનું પુરંદર નામ પ્રસિદ્ધ થવાનો ઉલ્લેખ છે.

ઝત્તિઢુંતે (ઝચ્ચિઢુંતે) દિવાયરે :- ઉત્થિત થતો સૂર્ય. મધ્યાહ્ન સુધીના સૂર્યને ઉત્થિત થતો માનવામાં

આવે છે. તે સમય સુધી સૂર્યનું તેજ અર્થાત્ પ્રકાશ અને તાપ ક્રમશઃ વધે છે. ઊગતો સૂર્ય બાલસૂર્ય કહેવાય છે, તે સૌમ્ય હોય છે, માટે બહુશ્રુતને ઉત્થિત સૂર્યની ઉપમા આપવામાં આવી છે.

ળક્ષતપરિવારિઃ:- નક્ષત્રો ૨૮ છે, તે આ પ્રમાણે છે- (૧) અભિજિત (૨) શ્રવણ (૩) ધનિષ્ઠા (૪) શતભિષક (૫) પૂર્વાભાદ્રપદા (૬) ઉત્તરાભાદ્રપદા (૭) રેવતી (૮) અશ્વિની (૯) ભરણી (૧૦) કૃતિકા (૧૧) રોહિણી (૧૨) મૃગશિર્ષ (૧૩) આર્દ્રા (૧૪) પુનર્વસુ (૧૫) પુષ્ય (૧૬) અશ્લેષા (૧૭) મઘા (૧૮) પૂર્વાફાલ્ગુની (૧૯) ઉત્તરાફાલ્ગુની (૨૦) હસ્ત (૨૧) ચિત્રા (૨૨) સ્વાતિ (૨૩) વિશાખા (૨૪) અનુરાધા (૨૫) જ્યેષ્ઠ (૨૬) મૂલ (૨૭) પૂર્વાષાઢા (૨૮) ઉત્તરાષાઢા.

સામાઙ્યાણં કોઢ્યાગારે (સામાજિક કોષ્ટાગાર) :- સામાજિકનો અર્થ છે - સમૂહવૃત્તિ (સહકારીવૃત્તિ) વાળા લોકો, તેના કોષ્ટાગાર અર્થાત્ વિવિધ ધાન્યોના કોઠાર. પ્રાચીનકાળમાં પણ કૃષકો કે વ્યાપારીઓ સામૂહિક અન્નભંડાર કે ગોદામ રાખતા હતા. જેમાં અનેક પ્રકારનાં અનાજનો સંગ્રહ થતો હતો. ચોર, અગ્નિ તેમજ ઉંદર આદિથી સુરક્ષા કરવા માટે ચોકીદારોને નિયુક્ત કરી તેની પૂર્ણતઃ સુરક્ષા કરવામાં આવતી.

જંબૂ નામ સુદંસણા, અણાઢિયસ્સ દેવસ્સ :- જંબૂદ્વીપના અધિપતિ અનાદત નામના વ્યંતરજાતિના દેવ છે. સુદર્શન નામનું જંબૂવૃક્ષ તે દેવનું નિવાસસ્થાન છે, તેને વૃક્ષોમાં શ્રેષ્ઠ માનવામાં આવ્યું છે.

સીયા નીલવંતપવહા :- મેરુપર્વતની ઉત્તરમાં નીલવાન પર્વત છે. આ પર્વત ઉપરથી સીતા નદી પ્રવાહિત થાય છે. જે નદીઓમાં સર્વ શ્રેષ્ઠ નદી છે. તે સમુદ્ર જેવડી વિશાળ છે.

સુમહં મંદરે ગિરી, ણાણોસહિ પજ્જલિઃ :- મંદર નામનો મેરુ પર્વત સ્થિર અને સૌથી ઊંચો પર્વત છે. અહીંથી દિશાઓનો પ્રારંભ થાય છે. તે પર્વત અનેક પ્રકારની ઔષધિઓથી પ્રકાશિત કહ્યો છે. ત્યાં અમુક ઔષધિ એવી છે જે પ્રકાશ આપે છે.

બહુશ્રુતતાનું સર્વોચ્ચ ફળ :-

૩૧ સમુદ્-ગંભીરસમા દુરાસયા, અચક્કયા કેણઙ્ દુપ્પહંસયા ।
સુયસ્સ પુણ્ણા વિઝલસ્સ તાઙ્ણો, યવિત્તુ કમ્મં ગઙ્મુત્તમં ગયા ॥૩૧॥

શબ્દાર્થ :- સમુદ્-ગંભીરસમા = સમુદ્રની સમાન ગંભીર, અધ્યાત્મ તત્ત્વમાં ઊંડા ઊતરેલા, દુરાસયા = અજેય, જેનો અંત કોઈ ન લઈ શકે, કેણઙ્ = કોઈ પણ તેને, દુપ્પહંસયા = અભિભૂત કરવામાં, પરાભૂત કરવામાં, અચક્કયા = સમર્થ ન થાય, વિઝલસ્સ = વિપુલ, સુયસ્સ = શ્રુતજ્ઞાનથી, પુણ્ણા = પૂર્ણ, તાઙ્ણો = છ કાયના રક્ષક, કમ્મં = આ ગુણોથી સંપન્ન બહુશ્રુત જ્ઞાનાવરણીયાદિ સર્વ કર્મોનો, યવિત્તુ = ક્ષય કરીને, ઉત્તમં = ઉત્તમ, પ્રધાન, ગઙ્ = ગતિ (મોક્ષ)ને, ગયા = પ્રાપ્ત થયા છે અને થાય છે.

ભાવાર્થ :- સાગર સમાન ગંભીર, અજેય, પરીષ્કાદિથી અવિચલિત અથવા પરવાદીઓ દ્વારા

અત્રાસિત, વિપુલ શ્રુતજ્ઞાનથી પરિપૂર્ણ અને ષટ્કાય રક્ષક એવા બહુશ્રુત મુનિ કર્મોનો સર્વથા ક્ષય કરીને ઉત્તમગતિ મોક્ષને પ્રાપ્ત કરે છે.

ઉપસંહાર :-

૩૨

તમ્હા સુયમહિટ્વિજ્જા, ઉત્તમદ્વગવેસણ ।

જેણઽપ્પાણં પરં ચેવ, સિદ્ધિં સંપાઝણેજ્જાસિ ॥૩૨॥

-ત્તિ બેમિ

શબ્દાર્થ :- તમ્હા = એટલા માટે, ઉત્તમદ્વ ગવેસણ = મોક્ષાર્થ ગવેષક, મોક્ષનો ઈચ્છુક, સંયમનો આકાંક્ષી, સુયં = શ્રુતજ્ઞાનનું, અહિટ્વિજ્જા = અધ્યયન કરે, ધારણ કરે, જેણ = જેનાથી, અપ્પાણં = પોતાની, ચેવ = અને, પરં = બીજાની, સિદ્ધિં = સિદ્ધ ગતિ, સંપાઝણેજ્જાસિ = પ્રાપ્ત કરનાર, કરાવનાર થઈ જાય.

ભાવાર્થ :- મોક્ષ પ્રાપ્તિના ઈચ્છુક મુનિએ બહુશ્રુત થવા માટે શ્રુતજ્ઞાનનું વિશાળ અધ્યયન કરવું જોઈએ. જેના અવલંબનથી સ્વ - પર, ઉભય આત્માઓની સાધના સફળ થઈ શકે છે અર્થાત્ બંને મુક્તિ પ્રાપ્ત કરી શકે છે
- એમ ભગવાને કહ્યું છે.

વિવેચન :-

ઉપસંહાર :- સંયમ સાધનામાં તત્પર મુમુક્ષુ સાધકોએ સાંસારિક પ્રવૃત્તિથી તથા લોકપ્રવાહથી હંમેશાં દૂર રહેવું જોઈએ. સંયમ યોગ્ય પ્રવૃત્તિ પછીના સમયે સ્વાધ્યાય, અધ્યયનમાં સતત પ્રવૃત્ત રહેવું જોઈએ. આ જ વાતને લક્ષ્ય કરી આ અધ્યયનમાં સાધકોને વિશાળ શ્રુતજ્ઞાનના ધારક બહુશ્રુત બનવાની ઉત્કૃષ્ટતમ પ્રેરણા આપવામાં આવી છે.

બારમું અધ્યયન

પરિચય :

પ્રસ્તુત અધ્યયનનું નામ 'હરિકેશીય' છે. આ અધ્યયનનમાં ચાંડાલ કુલોત્પન્ન હરિકેશબલ મુનિની સંયમ સાધના, લબ્ધિનું પ્રાગટ્ય, યજ્ઞપૂજિત મુનિ દ્વારા યજ્ઞના યથાર્થ સ્વરૂપની સમજણ વગેરે વિષયોનું વર્ણન છે, માટે આ અધ્યયનનું નામ 'હરિકેશીય' છે.

હરિકેશબલ કુમાર :- મથુરા નરેશ શંખરાજાએ સંસારથી વિરક્ત બની દીક્ષા ગ્રહણ કરી, વિચરણ કરતાં એકવાર તેઓ હસ્તિનાપુર પધાર્યા. ભિક્ષાને માટે વિચરતાં શંખમુનિ એક ગલીની નજીક આવ્યા, ત્યાં સૂનકાર જોતાં નજીકમાં રહેતા સોમદત્ત પુરોહિતને માર્ગ પૂછ્યો. તે ગલીનું નામ 'હુતવહ-રથ્યા' હતું. તે શ્રીષ્મઋતુના સૂર્યના તાપથી તપેલા લોઢાની સમાન અત્યંત ગરમ રહેતી હતી. કદાચ કોઈ અજાણી વ્યક્તિ તે ગલીમાં જાય, તો તેની ઉષ્ણતાને કારણે મૂર્ચ્છિત થઈને ત્યાં જ મરી જતી. સોમદત્તને મુનિઓ પ્રત્યે દ્વેષ હતો એટલે તેણે દ્વેષવશ મુનિને તે જ હુતવહ - રથ્યાનો ઉષ્ણ માર્ગ બતાવ્યો. શંખમુનિ નિશ્ચલભાવથી ઈર્ષ્યા સમિતિપૂર્વક તે જ માર્ગ ઉપર ચાલવા લાગ્યા. લબ્ધિસંપન્ન મુનિના પ્રભાવથી તેમના ચરણસ્પર્શ થતાં જ તે ઉષ્ણમાર્ગ એકદમ શીતલ બની ગયો, તે કારણે મુનિરાજ ધીરે ધીરે તે માર્ગને પાર કરી રહ્યા હતા. આ જોઈને સોમદત્ત બ્રાહ્મણના આશ્ચર્યનો પાર ન રહ્યો. તે જ સમયે પોતાના મકાનથી ઉતરી તે જ હુતવહ ગલીમાં ચાલ્યો. ગલીનો ચંદન સમાન શીતલ સ્પર્શ અનુભવી તેના મનમાં ઘણો પશ્ચાત્તાપ થયો. તે વિચારવા લાગ્યો- 'મુનિના તપોબલનો જ આ પ્રભાવ છે, તેથી આ માર્ગ ચંદન જેવો શીતળ બની ગયો.' આમ વિચારીને તે મુનિ પાસે આવી તેના ચરણોમાં વંદન કરીને પોતાના અનુચિત કાર્યની ક્ષમાચાચના કરવા લાગ્યો. શંખમુનિએ તેને ધર્મોપદેશ આપ્યો, જેનાથી તે વિરક્ત થઈને તેની પાસે દીક્ષિત બની ગયો. મુનિ બન્યા પછી પણ સોમદત્ત જાતિમદ અને રૂપમદ કરતો જ રહ્યો. અંતિમ સમયમાં તેણે બંને મદની આલોચના-પ્રતિક્રમણ ન કર્યાં. ચારિત્રપાલનના કારણે તે મરીને સ્વર્ગમાં ગયો.

દેવ આયુષ્ય પૂર્ણ કરી જાતિમદના કારણે મૃતગંગાને કિનારે હરિકેશગોત્રીય ચાંડાલોના અધિપતિ 'બલકોટ્ટ' નામના ચાંડાલની પત્ની 'ગૌરી'ના ગર્ભમાં પુત્રરૂપે ઉત્પન્ન થયો. તેનું નામ 'બલ' રાખવામાં આવ્યું. આ બાળક આગળ જતાં હરિકેશબલ નામથી ઓળખાવા લાગ્યો. પૂર્વજન્મમાં તેણે રૂપમદ પણ કર્યો હતો, તેથી તે કૂબડો, કુરુપ અને બેડોળ થયો. તેના સંબંધીઓ તેની કુરૂપતા જોઈને ઘૃણા કરવા લાગ્યા.

જેમ જેમ તે મોટો થતો ગયો, તેમ તેમ તેનો સ્વભાવ કોંઈ અને ઝગડાખોર થતો ગયો. તે ગમે તેની સાથે ઝગડતો અને અપશબ્દ બોલતો. તેના માતાપિતા પણ તેના કટુ વ્યવહારથી અને ઉગ્ર સ્વભાવથી કંટાળી ગયાં.

એક દિવસ વસંતોત્સવના સમયે ઘણા લોકો એકત્રિત થયાં હતાં. ઘણા બાળકો ત્યાં રમતા હતા. ઉપદ્રવી તોફાની હરિકેશબલ જ્યાં બાળકો રમતા હતા ત્યાં રમવા ગયો, તો વડીલોએ તેને રોકી દીધો. આથી ગુસ્સામાં તે બધાને ગાળો દેવા લાગ્યો. બધાએ તેને ત્યાંથી ઉઠાડી દૂર બેસાડી દીધો. અપમાનિત હરિકેશબલ એકલો લાચાર અને દુઃખિત બની બેસી ગયો. એટલામાં જ ત્યાં એક ભયંકર કાળો વિષધર સર્પ નીકળ્યો. ચાંડાલોએ તે 'દુષ્ટસર્પ' છે એમ કહી તેને મારી નાંખ્યો. થોડીવાર પછી એક અલશિક (બે મુખી) જાતિનો નિર્વિષ સર્પ (અળસિયુ) નીકળ્યો. લોકોએ તેને વિષરહિત છે, એમ માનીને છોડી દીધો. આ બંને ઘટનાને દૂર બેઠેલા હરિકેશબલે જોઈ. તેણે ચિંતન કર્યું કે પ્રાણીઓ પોતાના જ કારણે દુઃખ પામે છે, પોતાના જ ગુણો વડે પ્રીતિપાત્ર બને છે. મારી જ સામે મારા બંધુજનોએ વિષધર સર્પને મારી નાંખ્યો અને નિર્વિષ સર્પની રક્ષા કરી, તેને માર્યો નહીં. મારા બંધુજનો મારા દોષયુક્ત વ્યવહારને લીધે જ મને ધુત્કારે છે. હું સર્વનો અપ્રિય બન્યો છું. જો હું પણ દોષરહિત બની જાઉં તો સૌને પ્રિય બની જાઉં.

એમ વિચારતાં વિચારતાં તેને જાતિસ્મરણ જ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું. તેની સામે મનુષ્યભવમાં કરેલ જાતિમદ અને રૂપમદનું ચિત્ર તરવરવા લાગ્યું. તે જ સમયે તેને વિરક્તભાવ આવી ગયો અને કોઈ મુનિ પાસે જઈ ભાગવતી દીક્ષા અંગીકાર કરી. તેની ધર્મસાધનામાં જાતિ અવરોધ ન કરી શકી. મુનિ હરકેશબલે કર્મક્ષય કરવા અર્થે તીવ્ર તપશ્ચર્યા કરી. એકવાર વિહાર કરતાં તેઓ વારાણસી પહોંચ્યા. ત્યાં તિંદુકવનમાં એક વિશિષ્ટ તિંદુકવૃક્ષની નીચે તેઓ રહ્યા અને ત્યાં જ માસખમણની તપશ્ચર્યા કરવા લાગ્યા. તેમના ઉત્કૃષ્ટ ગુણોથી પ્રભાવિત બની ગંડીતિંદુક નામનો એક યક્ષરાજ તેની વૈયાવચ્ચ કરવા લાગ્યો.

એકવાર નગરીના રાજા કૌશિલિકની ભદ્રા નામની રાજપુત્રી પૂજાની સામગ્રી લઈને પોતાની સખીઓની સાથે તે તિંદુકયક્ષની પૂજા કરવા આવી. તેણે યક્ષની પ્રદક્ષિણા કરતાં મલિન વસ્ત્ર અને ગંદા શરીરવાળા કુરૂપ મુનિને જોયા. તે મોઢું બગાડીને ઘૃણાભાવથી તેના ઉપર થૂંકી. રાજપુત્રીનું આ અસભ્યવર્તન જોઈ યક્ષ ક્રોધિત બની તુરંત જ તેના શરીરમાં પ્રવેશ કરી ગયો. યક્ષાવિષ્ટ રાજપુત્રી પાગલની જેમ અસંબદ્ધ પ્રલાપ તેમજ વિકૃત ચેષ્ટાઓ કરવા લાગી. સખીઓ ઘણી મહેનતે તેને રાજમહેલમાં લાવી. રાજા તેની આવી સ્થિતિ જોઈને અત્યંત ચિંતિત બની ગયા. અનેક ઉપચાર કર્યા પરંતુ નિષ્ફળ ગયા.

રાજા અને મંત્રી વિચારશૂન્ય બની ગયા કે હવે શું કરવું? એટલામાં જ યક્ષ કોઈ બીજાના શરીરમાં પ્રવેશ કરી બોલ્યો — 'આ કન્યાએ તપસ્વીમુનિનું ઘોર અપમાન કર્યું છે, એટલે મેં તેનું ફળ ચખાડવા માટે જ આ કન્યાને પાગલ કરી દીધી છે. જો આપ તેને જીવિત જોવા ઈચ્છતા હો, તો આ અપરાધના પ્રાયશ્ચિત્તરૂપે મુનિ સાથે તેના લગ્ન કરી આપો. રાજા આ વાતનો જો સ્વીકાર કરે નહીં, તો હું રાજપુત્રીને જીવતી નહીં રહેવા દઉં.' રાજાએ વિચાર્યું કે જો મુનિ સાથે લગ્ન કરી દેવાથી આ જીવિત રહેતી હોય, તો આપણને શી આપત્તિ છે? રાજાએ આ વાત સ્વીકારી લીધી અને મુનિની સેવામાં જઈ પોતાના અપરાધની ક્ષમા માગી. હાથ જોડી ભદ્રાને સામે ઊભી રાખી પ્રાર્થના કરી—હે 'ભગવાન ! આ કન્યાએ આપનો મહાન અપરાધ કર્યો છે. આથી હું આપની સેવામાં તેને સેવિકાના રૂપમાં અર્પણ કરું છું, આપ તેનું પાણિગ્રહણ કરો.' આ સાંભળીને મુનિએ શાંતભાવે કહ્યું — હે 'રાજા ! મારું કંઈ જ અપમાન થયું નથી. હું ધન, ધાન્ય,

સ્ત્રી, પુત્ર આદિ દરેક સાંસારિક સંબંધોથી વિરક્ત બ્રહ્મચારી મહાવ્રતી છે. કોઈ પણ સ્ત્રી સાથે લગ્ન કરવાની વાત તો એક બાજુએ રહી, પરંતુ સ્ત્રીની સાથે એક મકાનમાં નિવાસ કરવો પણ મારે માટે અકલ્પનીય છે.

સંયમી મુનિ માટે સંસારની સમસ્ત સ્ત્રીઓ માતા, બહેન તેમજ પુત્રી સમાન છે. આપની પુત્રી સાથે મારે કોઈ સંબંધ નથી'. કન્યાએ પણ પોતાના પર થયેલા યજ્ઞપ્રકોપને દૂર કરવા મુનિને પાણિગ્રહણ કરવા વિનંતી કરી, પરંતુ મુનિએ જ્યારે તેને સ્વીકારી નહીં, ત્યારે યજ્ઞે તેને કહ્યું—મુનિ તને ઈચ્છતા નથી, તારા ઘરે તું ચાલી જા. યજ્ઞનું વચન સાંભળી નિરાશ રાજકન્યા પોતાના પિતાની સાથે પાછી ફરી. કોઈકે રાજાને કહ્યું કે બ્રાહ્મણ પણ ઋષિનું જ રૂપ છે. મુનિ દ્વારા આ અસ્વીકૃત કન્યાનું લગ્ન અહીંના રાજપુરોહિત રુદ્રદેવ સાથે કરો. આ સાંભળી રાજાને આ વાત બરાબર લાગી અને રાજાએ રાજકન્યા ભદ્રાના લગ્ન રાજપુરોહિત રુદ્રદેવ બ્રાહ્મણની સાથે કર્યા.

રુદ્રદેવ યજ્ઞશાળાનો અધિપતિ હતો. તેણે પોતાની નવવિવાહિત પત્ની ભદ્રાને યજ્ઞશાળાની વ્યવસ્થા સોંપી અને એક મહાન યજ્ઞનો પ્રારંભ કર્યો. મુનિ હરિકેશબલ માસખમણના પારણાના દિવસે ભિક્ષાર્થે વિચરતાં રુદ્રદેવની યજ્ઞશાળામાં પધાર્યા. ત્યાર પછીની કથા પ્રસ્તુત અધ્યયનમાં પ્રતિપાદિત છે. પૂર્વકથા મૂળપાઠમાં સંકેતરૂપથી છે પરંતુ વૃત્તિકારે તે કથાને પ્રગટ કરી છે.

મુનિ અને ત્યાંના વરિષ્ઠ – મોટા યજ્ઞસંચાલક બ્રાહ્મણોની વચ્ચે નિમ્નલિખિત મુખ્ય વિષયો ઉપર ચર્ચા થઈ હતી. (૧) દાનના વાસ્તવિક-પાત્ર અપાત્ર (૨) જાતિવાદની અતાત્વિકતા (૩) સાચો યજ્ઞ અને તેનાં વિવિધ આધ્યાત્મિક સાધન (૪) જળસ્નાન (૫) તીર્થ આદિ. આ ચર્ચાના આધારે બ્રાહ્મણ સંસ્કૃતિ અને નિર્ઘ્ન સંસ્કૃતિ વચ્ચેનું અંતર સ્પષ્ટ કરવામાં આવ્યું છે. તપ-સંયમની આરાધનાથી યજ્ઞ મુનિને આધીન થયો, આ પ્રસંગ, દેવો પણ 'ધર્મનિષ્ઠ પુરુષોના ચરણનો દાસ બની જાય છે', આ ઉક્તિને ચરિતાર્થ કરે છે.

ભારમું અધ્યયન

હરિકેશીય

હરિકેશબલ મુનિ પરિચય :-

૧

સોવાગ-કુલ-સંભૂઓ, ગુણુત્તરધરો મુણી ।
હરિએસબલો ણામ, આસી ભિક્ખૂ જિહંદિઓ ॥ ૧ ॥

શબ્દાર્થ :- સોવાગકુલ સંભૂઓ= ચાંડાળ કુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા, ગુણુત્તરધરો = જ્ઞાન વગેરે ઉત્તમ ગુણોના ધારક, જિહંદિઓ = પાંચ ઈન્દ્રિયોને જીતનાર, હરિએસબલો ણામ= હરિકેશબલ નામક, આસી = હતા.

ભાવાર્થ :- હરિકેશબલ નામના મુનિ ચાંડાલકુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા હતા, તે જ્ઞાનાદિ ઉત્તમ ગુણોના ધારક અને જિતેન્દ્રિય ભિક્ષુ હતા.

૨

ઈરિએસણ-ભાસાએ, ઉચ્ચાર-સમિહસુ ય ।
જઓ આયાણણિક્ખેવે, સંજઓ સુસમાહિઓ ॥ ૨ ॥

શબ્દાર્થ :- ઈરિએસણ ભાસાએ = ઈર્યા, એષણા, ભાષા, ઉચ્ચાર સમિહસુ = પરિસ્થાપનિકા સમિતિમાં, આયાણણિક્ખેવે = આદાન અને નિક્ષેપ સમિતિમાં, જઓ = વિવેકવાન, સુસમાહિઓ = શ્રેષ્ઠ સમાધિ વાળા, સંજઓ = શ્રમણ, સંયત હતા.

ભાવાર્થ :- તે મુનિ ઈર્યાસમિતિ, ભાષાસમિતિ, એષણાસમિતિ, ઉચ્ચાર આદિ પરિષ્ઠાપનાસમિતિ અને ઉપકરણ રાખવા મૂકવા સંબંધી આયાણ ભંડમત્ત નિકખેવણિયાસમિતિ, આ પાંચ સમિતિઓમાં યત્નશીલ, શ્રેષ્ઠ સમાધિવાળા શ્રમણ હતા.

૩

મણગુત્તો વયગુત્તો, કાયગુત્તો જિહંદિઓ ।
ભિક્ખટ્ટા બંભહજ્જમ્મિ, જણ્ણવાહં ઉવટ્ટિઓ ॥ ૩ ॥

શબ્દાર્થ :- મણગુત્તો = મનગુપ્તિ, વયગુત્તો = વચનગુપ્તિ, કાયગુત્તો = કાયગુપ્તિ, ભિક્ખટ્ટા = ભિક્ષાને માટે, બંભહજ્જમ્મિ = બ્રાહ્મણોનો જ્યાં યજ્ઞ થઈ રહ્યો હતો ત્યાં, જણ્ણવાહં = યજ્ઞશાળામાં, યજ્ઞમંડપમાં, ઉવટ્ટિઓ = આવ્યા.

ભાવાર્થ :- મનોગુપ્તિ, વચનગુપ્તિ અને કાયગુપ્તિથી યુક્ત તે જિતેન્દ્રિય મુનિ ભિક્ષા અર્થે જ્યાં બ્રાહ્મણોનો યજ્ઞ ચાલી રહ્યો હતો ત્યાં યજ્ઞ મંડપમાં પધાર્યા.

વિવેચન :-

સોવાગકુલ :- (૧) ચાંડાળકુલ. (૨) જે કુળમાં કૂતરાનું માંસ રાંધવામાં આવે છે, તે કુળ. - ચૂર્ણિ. (૩) હરિકેશ, ચાંડાલ, શ્વપાક, માતંગ, બાહ્ય, પાણ, શ્વાનધન, મૃતાશ, સ્મશાનવૃત્તિ અને નીચ, આ બધા એકાર્થક છે -નિર્યુક્તિ.

હરિએસબલો :- (૧) 'હરિકેશ' મુનિનું ગોત્ર હતું અને 'બલ' તેનું નામ હતું. (૨) 'હરિકેશ' નામક ગોત્રનું વેદન કરનાર.

મુળી :- સર્વ વિરતિની પ્રતિજ્ઞા લેનાર અને ધર્મ - અધર્મનું મનન કરનાર.

અહીં શાસ્ત્રકારનો આશય એ છે કે કોઈ જાતિ કે કુળમાં જન્મ લેવા માત્રથી કોઈ વ્યક્તિ ઊંચ કે નીચ બની જતી નથી પરંતુ ગુણ અને અવગુણના કારણે જ વ્યક્તિમાં ઊંચતા અને નીચતા પ્રગટ થાય છે. હરિકેશબલ ચાંડાલકુળમાં જન્મેલા હતા. તે કુળના લોકો કૂતરાનું માંસ ખાનારા, શબનાં વસ્ત્રોનો ઉપયોગ કરનાર, આકૃતિથી ભયંકર, પ્રકૃતિથી કઠોર તેમજ અસંસ્કારી હોય છે. તેવા અસંસ્કારી ઘૃણિત કુળમાં જન્મ લઈને પણ હરિકેશબલ પૂર્વ પુણ્યોદયથી શ્રેષ્ઠ ગુણોના ધારક, જિતેન્દ્રિય અને ભિક્ષાજીવી મુનિ બન્યા હતા.

બીજી અને ત્રીજી ગાથામાં દર્શાવવામાં આવ્યું છે કે કેવળ પ્રતિજ્ઞાથી કે નામમાત્રથી જ મુનિ ન હતા પરંતુ મુનિધર્મના આચારથી યુક્ત હતા. તે પાંચ સમિતિ અને ત્રણ ગુપ્તિઓનું પાલન પૂર્ણ સાવધાનીપૂર્વક કરતા હતા. તે મુનિ જિતેન્દ્રિય, પંચ મહાવ્રતરૂપ સંયમમાં પુરુષાર્થી, સમ્યક્ સમાધિસંપન્ન અને નિર્દોષ ભિક્ષા દ્વારા નિર્વાહ કરનાર હતા.

બ્રાહ્મણો દ્વારા મુનિની અવજ્ઞા :-

૪ તં પાસિરુણમેજ્જંતં, તવેણ પરિસોસિયં ।
પંતોવહિ ઉવગરણં, ઉવહસંતિ અણારિયા ॥ ૪ ॥

શબ્દાર્થ :- તવેણ = તપથી, પરિસોસિયં = કૃશ શરીરવાળા, પંતોવહિઉવગરણં = જીર્ણ અને મલિન ઉપકરણવાળા, તં = તે મુનિને, એજ્જંતં = આવતાં, પાસિરુણં = જોઈને, અણારિયા = અનાર્યની જેમ તે બ્રાહ્મણ, ઉવહસંતિ = હસવા લાગ્યો.

ભાવાર્થ :- તપથી સૂકાયેલા શરીરવાળા તથા જીર્ણ તેમજ મલિન વસ્ત્ર, પાત્ર વગેરે ઉપકરણવાળાં મુનિને આવતાં જોઈને તે બ્રાહ્મણો અનાર્યની જેમ તેની મજાક, મશ્કરી કરવા લાગ્યા, હસવા લાગ્યા.

૫

જાઈમયપડિથદ્ધા, હિંસગા અજિઈંદિયા ।
અબમ્ભચારિણો વાલા, ઇમં વયણમબ્બવી ॥૫॥

શબ્દાર્થ :- જાઈમયપડિથદ્ધા = જાતિમદથી અહંકારી બનેલા, હિંસગા = હિંસક, અજિઈંદિયા = અજિતેન્દ્રિય, અબમ્ભચારિણો = અબ્રહ્મચારી, વાલા = તે અજ્ઞાની, ઇમં = મુનિ પ્રતિ, આ રીતે, વયણં = વચન, અબ્બવી = બોલવા લાગ્યા.

ભાવાર્થ :- જાતિમદથી ઉન્મત બનેલા હિંસક, અજિતેન્દ્રિય, અબ્રહ્મચારી અને અજ્ઞાની લોકો આ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યા-

૬

કયરે આગચ્છઈ દિત્તરૂવે, કાલે વિકરાલે ફોક્કણાસે ।
ઓમચેલણ પંસુપિસાયભૂણ, સંકરદૂસં પરિહરિય કંઠે ॥૬॥

શબ્દાર્થ :- દિત્તરૂવે = અત્યંત બીભત્સ રૂપવાળા, કાલે = કાળારંગના, વિકરાલે = ભયાનક, ફોક્કણાસે = ચપટા નાકવાળા, ઓમચેલણ = જીર્ણ વસ્ત્રવાળા, પંસુપિસાયભૂણ = ધૂળથી પિશાય જેવા બનલા, કંઠે = ગળામાં, સંકરદૂસં = ઉકરડા પર નાખેલા વસ્ત્ર જેવા ગંદાં વસ્ત્ર, પરિહરિય = પહેરેલા, કયરે = આ કોણ, આગચ્છઈ = આવી રહ્યું છે ?

ભાવાર્થ :- અત્યંત બીભત્સ રૂપવાળું, કોયલા જેવા કાળા વિકરાળ, ચપટા નાકવાળું, જીર્ણ અને મલિન વસ્ત્રવાળું, ધૂળયુક્ત શરીર હોવાથી ભૂત જેવું દેખાતું અને ગળામાં ઉકરડા ઉપરથી લાવેલા ગંદા વસ્ત્ર પહેરેલું, આ કોણ આવી રહ્યું છે ? તે લોકોએ મનમાં આ પ્રમાણે વિચાર્યું.

૭

કયરે તુમં ઇય અદંસણિજ્જે, કાણ વ આસા ઇહમાગઓ સિ ।
ઓમચેલયા પંસુપિસાયભૂયા, ગચ્છક્ખલાહિ કિમિહં ઠિઓસિ ॥૭॥

શબ્દાર્થ :- ઇય = આ રીતે, એવો, અદંસણિજ્જે = અદર્શનીય, તુમં = તું, વ = તથા, કાણ = કોઈ, આસા = આશાથી, ઇહં = અહીં, આગઓસિ = આવ્યો છે, ગચ્છ = ચાલ્યો જા, ક્ખલાહિ = નીકળી જા, ઇહં = અહીં, કિં = શા માટે, ઠિઓસિ = ઊભો છે.

ભાવાર્થ :- અરે અદર્શનીય ! તું કોણ છો ? અહીં તું કઈ આશાએ આવ્યો છો ? જીર્ણ અને મેલાં વસ્ત્ર હોવાથી અર્ધા ખુલ્લા તથા ધૂળના કારણે પિશાય જેવા શરીરવાળા ! ચાલ, હટી જા અહીંથી, અહીં કેમ ઊભો છે ? તે પ્રમાણે કહેવા લાગ્યા.

વિવેચન :-

પંતોવહિવગરણં :- પ્રાન્ત શબ્દ અહીં જીર્ણ અને મલિન, તુચ્છ અર્થમાં સૂચિત થયો છે. તે ઉપધિ અને ઉપકરણનું વિશેષણ છે. આમ તો ઉપધિ અને ઉપકરણ, એ બંને ધર્મસાધના માટે ઉપકરણરૂપ

હોવાથી એકાર્થક છે. તો પણ ઉપધિનો અર્થ અહીં શરીરોપયોગી, વસ્ત્રપાત્રાદિ છે અને ઉપકરણનો અર્થ સંયમ ઉપકારક રજોહરણ, પ્રમાર્જનિકા આદિ છે.

અણારિયા :- અહીં અનાર્ય શબ્દ અસભ્ય, અનાડી અથવા સાધુ પુરુષોના નિંદક કે અનિષ્ટ કરનાર, એ અર્થમાં પ્રયુક્ત છે.

આચરણહીન બ્રાહ્મણ :- પ્રસ્તુત પાંચમી ગાથામાં આચરણહીન બ્રાહ્મણોનું સ્વરૂપ દર્શાવવામાં આવ્યું છે. તેનાં પાંચ વિશેષણ કલાં છે - (૧) જાતિમદથી ઉન્મત્ત (૨) હિંસક (૩) અજિતેન્દ્રિય (૪) અબ્રહ્મચારી (૫) બાલ. અમે બ્રાહ્મણ છીએ, ઊંચ જાતિના છીએ, શ્રેષ્ઠ છીએ, આ પ્રકારના જાતિમદથી તેઓ મત્ત હતા. યજ્ઞોમાં પશુવધ કરવાના કારણે હિંસાપરાયણ હતા. પાંચે ય ઈન્દ્રિયોને વશ કરેલી ન હતી, તેઓ પુત્રોત્પત્તિ માટે અબ્રહ્મચર્યને ધર્મ માનતા હતા. બાલકીડાની જેમ લૌકિક કામનાવશ યજ્ઞ-હોમાદિમાં પ્રવૃત્ત હોવાથી તેઓ અજ્ઞાની હતા.

ઓમચેલણ :- અચેલ અથવા જીર્ણશીર્ણ તુચ્છ વસ્ત્રોવાળાં અથવા હલકાં, ગંદા તેમજ જીર્ણ હોવાથી અસાર વસ્ત્રોવાળા.

પંસુપિસાયભૂણ :- લૌકિક વ્યવહારમાં જેનાં દાઢી, મૂછ, નખ અને રૂંવાંટી લાંબી અને મોટી થયેલી હોય, શરીર ધૂળયુક્ત હોય, તેને પિશાય કહેવામાં આવે છે. મુનિ પણ શરીર તરફ નિરપેક્ષ તેમજ ધૂળથી મલિન હોવાથી ભૂત, પિશાય જેવા લાગતા હતા.

સંકરદૂસં પરિહરિય કંઠે :- ઉકરડા પરથી લાવેલાં ચીથરાં ગળામાં પહેરેલાં. અહીં સંકરનો અર્થ છે - તૃણ, ધૂળ, રાખ, છાણ, આદિથી ભરેલો ઢગલો, કચરાનો ઢગલો, જેને ઉકરડો કહેવામાં આવે છે. ત્યાં લોકો એવાં વસ્ત્રો નાંખે છે, જે નિરુપયોગી તેમજ જીર્ણ હોય અર્થાત્ સંકર દૂષ્ય એટલે ઉકરડા ઉપરથી લાવેલાં ચીથરાં.

વિકરાલે :- વિકરાલ મુનિના દાંત આગળ નીકળેલા હતા, તેથી તેમનો ચહેરો વિકરાળ લાગતો હતો.

મુનિના શરીરમાં પ્રવિષ્ટ યક્ષ :-

૮ જક્ષો તર્હિ તિંદુયરુક્ષવાસી, અણુકંપઓ તસ્સ મહામુણિસ્સ ।
પચ્છાયજ્જતા ણિયગં સરીરં, ઇમાઈ વયણાઈમુદાહરિત્થા ॥૮॥

શબ્દાર્થ :- તર્હિ = તે સમયે, ત્યાં, તસ્સ = તે, મહામુણિસ્સ = મહામુનિ ઉપર, અણુકંપઓ = અણુકંપા કરનાર, ભક્તિભાવ રાખનાર, તિંદુયરુક્ષવાસી = તિંદુક નામના વૃક્ષ પર રહેનાર, જક્ષો = યક્ષ, ણિયગં = પોતાનું, સરીરં = શરીર, પચ્છાયજ્જતા = છુપાવીને અર્થાત્ મુનિના શરીરમાં પ્રવેશ કરીને, ઇમાઈ = આ આગળ કહેવાયેલા, આ પ્રમાણે, વયણાઈ = વચન, ઉદાહરિત્થા = કહેવા લાગ્યો.

ભાવાર્થ :- તે સમયે ત્યાં તે મહામુનિ પ્રતિ ભક્તિભાવ રાખનારા તિંદુકવૃક્ષવાસી યક્ષ - દેવ પોતાનું

શરીર છુપાવીને અર્થાત્ મહામુનિના શરીરમાં પ્રવેશ કરીને, તેના મુખથી આ પ્રમાણે વચનો કહેવા લાગ્યો—

૯

સમણો અહં સંજઓ બંભયારી, વિરઓ ધણપયણ પરિગ્ગહાઓ ।
પરપ્પવિત્તસ્સ ડ ભિક્ખકાલે, અણ્ણસ્સ અટ્ટા ઇહમાગઓમિ ॥૯॥

શબ્દાર્થ :- અહં = હું, સમણો = શ્રમણ તપસ્વી, સંજઓ = સંયતિ અને, બંભયારી = બ્રહ્મચારી છું તથા, ધણ પયણ = ધન, પરિજન, પરિગ્ગહાઓ = પરિગ્રહથી, વિરઓ = નિવૃત્ત થયો છું, ડ = તેથી જ, ભિક્ખકાલે = ભિક્ષાના સમયે, પરપ્પવિત્તસ્સ = બીજા દ્વારા તેમના બનાવેલા, અણ્ણસ્સ = ભોજનને, અટ્ટા = માટે, ઇહં = અહીં, આગઓ મિ = આવ્યો છું.

ભાવાર્થ :- હું શ્રમણ તપસ્વી, સંયમી અને બ્રહ્મચારી છું, ધનસંપત્તિ અને પરિગ્રહનો ત્યાગી છું તથા ભોજન બનાવવાનો ત્યાગી છું. લોકોએ પોતાને માટે બનાવેલા ભોજનમાંથી ભિક્ષા લેવા માટે, આ ભિક્ષાના સમયે ભ્રમણ કરતો હું ભિક્ષા લેવા માટે આવ્યો છું.

૧૦

વિયરિજ્જઇ ખજ્જઇ ભુજ્જઇ ય, અણ્ણં પભૂયં ભવયાણમેયં ।
જાણાહિ મે જાયણજીવિણુ ત્તિ, સેસાવસેસં લહડ તવસ્સી ॥૧૦॥

શબ્દાર્થ :- ભવયાણં = તમારા લોકોમાં, એયં = આ, પભૂયં = ઘણું બધું, અણ્ણં = અન્ન, ભોજન, વિયરિજ્જઇ = વહંચવામાં આવે છે, ખજ્જઇ = ખવાય છે, ભુજ્જઇ = ભોગવાય છે, જાયણ જીવિણુત્તિ- હું ભિક્ષાવૃત્તિથી આજીવિકા કરનાર છું એમ, જાણાહિ = જાણીને, મે = મને, તવસ્સી = તપસ્વીને, સેસાવસેસં = બચેલા શેષમાંથી શેષ અર્થાત્ અત્યલ્પ આહાર, લહડ = આપીને લાભ પ્રાપ્ત કરો, મને આપો.

ભાવાર્થ :- અહીં તમારું ઘણું બધું અન્ન – ભોજન અપાઈ રહ્યું છે, મિષ્ટાન્ન ખવાઈ રહ્યા છે અને દાળભાત આદિ ભોજન કરાવવામાં આવી રહ્યું છે. મને ભિક્ષાજીવી જાણીને વધેલા ભોજનમાંથી થોડું આ તપસ્વીને પણ આપો અથવા કંઈક આપીને લાભ મેળવો.

વિવેચન :-

અણુકંપઓ :- અણુકંપક – મુનિને અણુકૂળ પ્રવૃત્તિ કરનારા, ભક્તિભાવ કરનારા. જાતિમદલિપ્ત બ્રાહ્મણોએ મહામુનિની હાંસી કરી અને અપમાન કર્યું, તો પણ પ્રશમપરાયણ મહામુનિ કંઈ પણ ન બોલ્યા, તેઓ શાંત રહ્યા પરંતુ તિદ્દુકવૃક્ષવાસી યક્ષ મુનિની તપસ્યાથી પ્રભાવિત થઈ તેનો સેવક બની ગયો હતો. તેનું આ વિશેષણ છે.

તિદ્દુયરૂક્ષવાસી :- આ વિષયમાં પરંપરાગત મત એવો છે કે તિદ્દુક વૃક્ષોનું એક વન હતું. તેની વચ્ચે એક મોટું તિદ્દુકનું વૃક્ષ હતું. જેમાં યક્ષ રહેતો હતો. તે જ વૃક્ષની નીચે ચૈત્ય હતું. તેમાં તે મહામુનિ

રહીને સાધના કરતા હતા.

ધન-પયણપરિગ્ગહાઓ :- ધણનો અર્થ અહીં ગાય આદિ ચતુષ્પદ પશુ છે. પયણ શબ્દના પચન અથવા પ્રજન-પરિજન એવા બે અર્થ થાય છે. પચનનો અર્થ ભોજન પકાવવું, ખરીદવું, વેચવું છે અથવા પ્રજન-પરિજનનો અર્થ પરિવાર થાય છે. પરિગ્રહનો અર્થ દ્રવ્યાદિમાં મોહ અથવા સોનું, આદિ ભૌતિક પદાર્થોનો સંગ્રહ છે.

ખજ્જઈ ભુજ્જઈ :- ખાવું-ભોગવવું, વિશિષ્ટ પદાર્થો 'ખાજલી' વગેરે પદાર્થોને ખાવાની ક્રિયા 'ખુજ્જઈ' છે અને દાળભાત વગેરે સામાન્ય પદાર્થોને ભોગવવાની ક્રિયા 'ભુજ્જઈ' છે.

યજ્ઞ અને બ્રાહ્મણોની ચર્ચા :-

૧૧ ઉવક્ષ્વડં ભોયણ માહણાણં, અત્તદ્વિયં સિદ્ધમિહેગપક્ષં ।
ણ ઉ વયં ઇરિસમણ્ણપાણં, દાહામુ તુજ્ઞં કિમિહં ઠિઓ સિ ॥૧૧॥

શબ્દાર્થ :- ઉવક્ષ્વડં = મસાલા વગેરેથી સારી રીતે સંસ્કારિત, પકાવેલું, ભોયણ = આ ભોજન, માહણાણં = બ્રાહ્મણોએ, અત્તદ્વિયં = પોતાના માટે જ, સિદ્ધ = તૈયાર કરાવ્યું છે અને, ઇહ = અહીં, ઇગપક્ષં = બ્રાહ્મણો સિવાય બીજા કોઈને અપાતું નથી, ઇરિસં = આ રીતનાં, અણ્ણપાણં = અન્ન પાણીને, વયં = અમે લોકો, તુજ્ઞં = તને, ણ ઉ = નહીં, દાહામુ = આપીએ, આપશું, કિમ્ = શા માટે, ઇહં = અહીં, ઠિઓ સિ = તું ઊભો છે ?

ભાવાર્થ :- બ્રાહ્મણો બોલ્યા- આ પકાવેલું ભોજન બ્રાહ્મણોએ માત્ર પોતાને માટે જ તૈયાર કરાવ્યું છે. તે એકપક્ષીય છે. તે બ્રાહ્મણો સિવાય બીજાને આપતા નથી. તેથી આવા યજ્ઞ માટે તૈયાર કરાવેલાં આહાર પાણી અમો તને આપશું નહીં છતાં તું અહીં શા માટે ઊભો છે ?

૧૨ થલેસુ બીયાઈં વવંતિ કાસગા, તહેવ ણિણ્ણેસુ ય આસસાએ ।
એયાએ સદ્દાએ દલાહ મજ્ઞં, આરાહએ પુણ્ણમિણં ખુ ખેત્તં ॥૧૨॥

શબ્દાર્થ :- કાસગા = ખેડૂત, આસસાએ = જે આશાથી, થલેસુ = ઊંચી જમીનમાં, તહેવ = તે જ આશાથી, ણિણ્ણેસુ = નીચી જમીનમાં, બીયાઈં = બીજ, વવંતિ = વાવે છે, એયાએ = એવી જ, સદ્દાએ = શ્રદ્ધાથી તમે લોકો, મજ્ઞં = મને, દલાહ = આપો, ઇણં = આ, ખેત્તં = ક્ષેત્ર, ખુ = ચોક્કસ જ, પુણ્ણં = પુણ્યની, આરાહએ = પ્રાપ્તિ કરાવશે અર્થાત્ મને દાન આપવાથી ચોક્કસ પુણ્યની પ્રાપ્તિ થશે.

ભાવાર્થ :- (યજ્ઞે કહ્યું) સારા પાકની આશાએ ખેડૂત ઊંચી ભૂમિમાં બીજ વાવે છે, તે જ આશાથી નીચી જમીનમાં પણ વાવે છે. ખેડૂતની જેવી જ શ્રદ્ધાથી અને આશાથી તમે દાન આપો. હું પણ પુણ્યનું ક્ષેત્ર છું, માટે હું આરાધના યોગ્ય છું અર્થાત્ મને આપવાથી ચોક્કસ પુણ્યની કે ધર્મની જ આરાધના થશે, પાપનું કાર્ય થશે નહીં. આ રીતે ભિક્ષુના શરીરમાં પ્રવેશ કરેલા દેવે કહ્યું.

૧૩ ખેત્તાણિ અમ્હં વિઙ્ગ્યાણિ લોણ, જહિં પકિણ્ણા વિરુહંતિ પુણ્ણા ।
જે માહણા જાઈ-વિજ્જોવવેયા, તાઈં તુ ખેત્તાઈં સુપેસલાઈં ॥૧૩॥

શબ્દાર્થ :- લોણ = લોકમાં, જહિં = જ્યાં, પકિણ્ણા = અપાયેલાં અન્ન વગેરે, પુણ્ણા = પુણ્ય, વિરુહંતિ = ઉત્પન્ન કરે છે, ખેત્તાણિ = તે ક્ષેત્ર અર્થાત્ દાનનાં પાત્ર, યોગ્ય, અમ્હં = અમને, વિઙ્ગ્યાણિ = ખબર છે, જાઈ-વિજ્જોવવેયા = જ્ઞાતિ અને વિદ્યા સંપન્ન, જે માહણા = જે બ્રાહ્મણ છે, તાઈં = તે, ખેત્તાઈં = ક્ષેત્ર, દાનનાં પાત્ર, તુ = ચોક્કસ જ, સુપેસલાઈં = ઉત્તમ છે.

ભાવાર્થ :- (બ્રાહ્મણ બોલ્યા) જગતમાં એવાં ક્ષેત્રની અર્થાત્ દાનના યોગ્ય પાત્રની અમને ખબર છે. જ્યાં દીધેલાં દાનપુણ્ય પૂર્ણ રૂપે ઊગે છે, સફળ થાય છે. જે બ્રાહ્મણો જ્ઞાતિ અને વિદ્યાઓથી યુક્ત છે, તે જ મનોહર અને ઉત્તમ ક્ષેત્ર છે અર્થાત્ તારા જેવા શૂદ્રજાતિના ભિક્ષુ ઉત્તમ ક્ષેત્ર નથી.

૧૪ કોહો ય માણો ય વહો ય જેસિં, મોસં અદત્તં ચ પરિગ્ગહં ચ ।
તે માહણા જાઈવિજ્જાવિહૂણા, તાઈં તુ ખેત્તાઈં સુપાવયાઈં ॥૧૪॥

શબ્દાર્થ :- જેસિં = જે લોકોમાં, કોહો = ક્રોધ, ય = અને, માણો ય = માન, માયા તથા લોભ છે, વહો ય = હિંસા, મોસં = જૂઠ, અદત્તં ચ = ચોરી અને મૈથુન તથા, પરિગ્ગહં ચ = પરિગ્રહ છે, માહણા = તે બ્રાહ્મણ, વિજ્જાવિહૂણા = જ્ઞાતિ અને વિદ્યાથી હીન છે, તાઈં તુ = તે નિશ્ચય જ, ખેત્તાઈં = ક્ષેત્ર, સુપાવયાઈં = અતિશય પાપકારી છે, ખરાબ છે, ઉત્તમ ક્ષેત્ર નથી.

ભાવાર્થ :- (યક્ષે કહ્યું) જેના જીવનમાં ક્રોધ અને અભિમાન છે, હિંસા અને અસત્ય છે, અદતાદાન અને પરિગ્રહ છે, તે બ્રાહ્મણ લોકો પણ જ્ઞાતિ અને વિદ્યાથી રહિત છે, તે ક્ષેત્રો સ્પષ્ટ રીતે પાપક્ષેત્ર છે અર્થાત્ તે ઉત્તમ ક્ષેત્રો નથી.

૧૫ તુબ્બેત્થ ભો ભારધરા ગિરાણં, અટ્ટં ણ જાણાહ અહિજ્જ વેણ ।
ઉચ્ચાવયાઈં મુણિણો ચરંતિ, તાઈં તુ ખેત્તાઈં સુપેસલાઈં ॥૧૫॥

શબ્દાર્થ :- ભો = અરે, તુબ્બે = તમે લોકો, ઇત્થ = અહીં, ગિરાણં = શબ્દોના, વેદ વચનોના, ભારધરા = ભારવાહક છે, વેણ = વેદ, અહિજ્જ = ભણીને પણ તમે તેનો, અટ્ટં = અર્થ, પરમાર્થ, ણ જાણાહ (જાણેહ) = જાણતા નથી, મુણિણો = મુનિ લોકો, ઉચ્ચાવયાઈં = ભિક્ષાને માટે ઊંચ નીચ કુળોમાં, ચરંતિ = ભ્રમણ કરે છે, તાઈં = તે, તુ = જ અર્થાત્ પંચ મહાવ્રતધારી મુનિ જ, સુપેસલાઈં = સુંદર, શોભનીય, ખેત્તાઈં = ક્ષેત્ર, દાનને પાત્ર છે.

ભાવાર્થ :- (ફરી યક્ષે કહ્યું) હે બ્રાહ્મણો ! આ વિશ્વમાં તમે કેવળ વાણીના, વેદજ્ઞાનના ભારવાહક છો. કારણ કે વેદ ભણવા છતાં તેનો સાચો કે વાસ્તવિક અર્થ જાણતા નથી. જે મુનિઓ સમભાવપૂર્વક ઊંચનીચ, મધ્યમ ઘરોમાં ભિક્ષા માટે જાય છે તે જ વાસ્તવમાં ઉત્તમક્ષેત્ર છે અર્થાત્ દાનને યોગ્ય પાત્ર છે.

૧૬ અજ્ઞાવયાણં પઙ્કિલભાસી, પભાસસે કિણ્ણુ સગાસિ અમ્હં ।
અવિ એયં વિણસ્સડ અણ્ણપાણં, ણ ય ણં દાહામુ તુમં ણિયંઠા ॥૧૬॥

શબ્દાર્થ :- અજ્ઞાવયાણં = અધ્યાપકોની, પઙ્કિલભાસી = વિરુદ્ધ બોલનાર તમે, અમ્હં = અમારી, સગાસિ = સામે, કિણ્ણુ = આ શું અસહ્ય વાત, પભાસસે = કહી રહ્યા છો, બકવાસ કરી રહ્યા છો, અવિ = ભલે, વિણસ્સડ = બગડી જતા પરંતુ, ણિયંઠા = હે નિર્ગ્રંથ, ણં = આ ભોજન, તુમં = તેને, ણ ય = ક્યારે ય નહીં, દાહામુ = આપીએ.

ભાવાર્થ :- (બ્રાહ્મણો કહેવા લાગ્યા) અમારા ગુરુઓની વિરુદ્ધ બોલનાર, અરે નિર્ગ્રંથ ! તું અમારી સમક્ષ આ શું બકવાસ કરી રહ્યો છે ? આ બોલવાના તારા સ્વભાવને કારણે અમારા આહાર પાણી ભલે પડ્યાં રહીને ખરાબ થઈ જાય, તો પણ અમે તને નહીં જ આપીએ.

૧૭ સમિઈહિ મજ્ઞં સુસમાહિયસ્સ, ગુત્તીહિં ગુત્તસ્સ જિઈંદિયસ્સ ।
જઈ મે ણ દાહિત્થ અહેસણિજ્જં, કિમજ્જ જણ્ણાણ લહિત્થ લાહં ॥૧૭॥

શબ્દાર્થ :- સમિઈહિ = પાંચ સમિતિથી, સુસમાહિયસ્સ = સુસમાધિવાળા, મજ્ઞં = મને તથા, ગુત્તીહિં = ત્રણ ગુપ્તિઓથી, ગુત્તસ્સ = ગુપ્ત, જઈ = જો, એસણિજ્જં = આ ઈચ્છનીય આહાર, ગ્રહણ કરવા યોગ્ય, શુદ્ધ આહાર, ણ દાહિત્થ = નહીં આપો તો, અજ્જ = હે આર્યો ! તમે લોકો, જણ્ણાણ = યજ્ઞનો, કિં = શું, લાહં = લાભ, લહિત્થ = પ્રાપ્ત કરશો ?

ભાવાર્થ :- (યજ્ઞે કહ્યું) હું ઈર્ષ્યા એષણા આદિ સમિતિઓથી સમાધિસ્થ, ત્રણ ગુપ્તિઓથી ગુપ્ત અર્થાત્ મન, વચન અને કાયાથી સંયમી અને જિતેન્દ્રિય છું. જો આ ગ્રહણ કરવા યોગ્ય શુદ્ધ આહાર તમે મને નહીં આપો, તો આ યજ્ઞનો તમે લોકો શું લાભ પ્રાપ્ત કરશો ? કારણ કે દાન વિના યજ્ઞનો કંઈ પણ લાભ મળતો નથી.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સાત ગાથાઓમાં મહામુનિના શરીરમાં પ્રવિષ્ટ યજ્ઞની અને બ્રાહ્મણોની પરસ્પર ચર્ચા છે. એક પ્રકારે આ બ્રાહ્મણ અને શ્રમણનો વિવાદ છે.

એકપક્ષ :- એકપક્ષીય. આ ભોજનનું વિશેષણ છે. આ યજ્ઞમાં બનાવેલું ભોજન કેવળ બ્રાહ્મણો માટે છે અર્થાત્ યજ્ઞમાં તૈયાર કરાવેલા ભોજન બ્રાહ્મણ જાતિ સિવાય અન્ય કોઈ જાતિને આપી શકાતું નથી. શૂદ્રને તો બિલકુલ આપી શકાતું નથી.

અણ્ણપાણ :- અહીં સામાન્ય રૂપે આહાર પાણી શબ્દનો પ્રયોગ છે અર્થાત્ આહારની સાથે પાણી હોય જ અથવા ખાદ્યપદાર્થો અને પેય પદાર્થો પણ ત્યાં હતા.

આસસા઼ :- જો સારો વરસાદ થાય તો ઊંચી જમીન પર પણ પાક સારો થાય છે, જો વરસાદ ઓછો

થયો હોય તો નીચેની જમીન ઉપર સારી પેદાશ થાય છે. આ આશાએ ખેડૂતો ઊંચી અને નીચી બંને ભૂમિમાં બીજ વાવે છે.

एआए सद्धाए :- ખેડૂતની પૂર્વોક્ત આશા જેવી આશા રાખીને મને દાન આપો. આનો અર્થ એ છે કે ભલે તમે પોતાને ઊંચી ભૂમિ સમાન અને મને નીચી ભૂમિ સમાન સમજો, તો પણ મને દાન દેવું ઉચિત છે. એવી શ્રદ્ધા-આશા રાખો અને મને દાન આપો. આમ યજ્ઞ મુનિના શરીરના માધ્યમથી બોલ્યો.

आराहए पुण्णमिणं खु खेत्तं :- આ પ્રત્યક્ષ દેખાતું દાન ક્ષેત્ર (હું પણ) પુણ્યરૂપ છે - શુભ છે, અર્થાત્ આ પણ પુણ્યપ્રાપ્તિના હેતુરૂપ ઉત્તમ ક્ષેત્ર છે. આ પણ આરાધના કરવા યોગ્ય છે.

सुपेसलाइं :- આમ તો સુપેશલનો અર્થ શોભન, સુંદર કે પ્રીતિકર કરવામાં આવ્યો છે પરંતુ પ્રાસંગિક અર્થ ઉત્તમ અથવા પુણ્યરૂપ જ યોગ્ય છે.

जाइविज्जाविहूणा :- યજ્ઞે યાજ્ઞિક બ્રાહ્મણોને કહ્યું - જે બ્રાહ્મણો ક્રોધાદિ દુર્ગુણોથી યુક્ત છે, તે વાસ્તવમાં ક્રિયમાન કર્મના કારણે જાતિ અને વિદ્યાથી ઘણા દૂર છે, જેમ કે બ્રહ્મચર્ય પાલનથી બ્રાહ્મણ, શિલ્પના કારણે શિલ્પી કહેવાય છે, જેનામાં બ્રાહ્મણત્વનું આચરણ ન હોય, તે નામમાત્રના બ્રાહ્મણ છે. જેઓમાં શાસ્ત્રોનું જ્ઞાન હોય, અહિંસાદિ પાંચ પવિત્ર વ્રત હોય અને ક્રોધ, માન આદિ કષાયો ન હોય, તે ખરેખર સાચા વિદ્વાન બ્રાહ્મણ છે, માટે જ કહ્યું છે કે જ્ઞાનનું ફળ વિરતિ, સદાચરણ કે ક્રિયા છે.

उच्चावयाइं :- (૧) ઉત્તમ, અધમ કે ઊંચ, નીચ કુળ (૨) નાનાં - મોટાં અનેક પ્રકારનાં તપ (૩) શેષ વ્રતોની અપેક્ષાએ મહાવ્રત ઊંચું વ્રત છે, જેનું આચરણ મુનિ કરે છે, તે તમારી જેમ અજિતેન્દ્રિય તેમજ અશીલ નથી, ઉચ્ચવ્રતધારી મુનિરૂપ ક્ષેત્ર જ ઉત્તમ છે.

अज्ज :- અદ્ય - આજે, આ સમયે જે યજ્ઞ આરંભ કર્યો છે, હે આર્યો !

रुद्रदेव द्वारा मुनिने मारवानो आदेश :-

૧૮

के इत्थ खत्ता उवजोइया वा, अज्झावया वा सह खंडिएहि ।

एयं खु दंडेण फलेण हंता, कंठम्मि घेतूण खलिज्ज जो णं ॥ १८ ॥

शब्दार्थ :- इत्थ = અહીં, કે = કોઈ, खत्ता = ક્ષત્રિય, वा = અથવા, उवजोइया = અગ્નિ પાસે રહેનાર, खंडिएहि सह = વિદ્યાર્થીઓ સાથે, अज्झावया = કોઈ અધ્યાપક છે, जो ण = જો કોઈ હોય તો, एयं = આ સાધુને, दंडेण = લાકડીથી, फलेण = કાષ્ટના પાટિયાથી, हंता = મારીને, कंठम्मि = કંઠ, ગર્દન, ડોક, ગળચી, घेतूण = પકડીને, खलिज्ज = બહાર કાઢી મૂકો.

भावार्थ :- (રુદ્રદેવ બ્રાહ્મણ બોલ્યા) અરે કોઈ છે ! ક્ષત્રિય કુમાર, રસોઈયા, વિદ્યાર્થીઓ સહિત અધ્યાપકો, જે હોય તે અહીં આવો અને આ સાધુને દંડાથી, વૃક્ષના લાકડાં કે પાટિયાથી મારીને તથા ડોક પકડીને જલદી બહાર કાઢી મૂકો.

૧૯ અજ્ઞાવયાણં વયણં સુણિત્તા, ઉદ્ધાઇયા તત્થ બહૂ કુમારા ।
દંડેહિં વિત્તેહિં કસેહિં ચેવ, સમાગયા તં ઇસિં તાલયંતિ ॥૧૯॥

શબ્દાર્થ :- અજ્ઞાવયાણં = અધ્યાપકનું, વયણં = વચન, સુણિત્તા = સાંભળીને, તત્થ = ત્યાં, ઉદ્ધાઇયા = ઝડપથી દોડી આવ્યા અને, બહૂ = ઘણા જ, કુમારા = કુમાર, સમાગયા = આવેલા તે બધા મળીને, તં = તે, ઇસિં = મુનિને, દંડેહિં = દંડથી, વિત્તેહિં = નેતરથી, ચેવ = અને, કસેહિં = ચાબુકોથી, તાલયંતિ = મારવા લાગ્યા.

ભાવાર્થ :- અધ્યાપકનું આવું વચન સાંભળીને ત્યાં ઘણા કુમારો, છાત્રો દોડી આવ્યા અને દંડ, છડી અને ચાબુકોથી તે હરિકેશબલ ઋષિને મારવા લાગ્યા.

ભદ્રા દ્વારા મુનિનો પરિચય :-

૨૦ રણ્ણો તહિં કોસલિયસ્સ ધૂયા, ભદ્દ ત્તિ ણામેણ અણિંદિયંગી ।
તં પાસિયા સંજય હમ્મમાણં, કુદ્ધે કુમારે પરિણિવ્વવેઇ ॥૨૦॥

શબ્દાર્થ :- તહિં = ત્યાં, તં = તે, હમ્મમાણં = મારતાં, પાસિયા = જોઈને, ભદ્દત્તિણામેણ = ભદ્રા નામ વાળી, અણિંદિયંગી = અનિન્દિતાંગી, સુંદર અંગવાળી, કોસલિયસ્સ = કોશલ દેશના, ધૂયા = પુત્રી, કુદ્ધે = ક્રુપિત થયેલા, પરિણિવ્વવેઇ = શાંત કરવા લાગી.

ભાવાર્થ :- તે યજ્ઞશાળામાં રાજા કૌશલિકની સુંદર અંગવાળી પુત્રી ભદ્રાએ સંયમી મુનિને મારતાં જોઈને ક્રોધિત વિદ્યાર્થીઓને રોક્યા અર્થાત્ સમજાવીને શાંત કરવા લાગી.

૨૧ દેવાભિઓગેણ ણિઓઇણં, દિણ્ણા મુ રણ્ણા મણસા ણ ઝાયા ।
ણરિંદ દેવિંદઽભિવંદિણં, જેણામિ વંતા ઇસિણા સ एसो ॥૨૧॥

શબ્દાર્થ :- દેવાભિઓગેણ = દેવના પ્રગટ ચમત્કારથી, ણિઓઇણં = પ્રેરાયેલા, દિણ્ણા મુ = મને આ મુનિને સોંપી હતી, મણસા = મુનિએ મનથી પણ મને, ઝાયા = સ્વીકારી નહીં, ણરિંદ દેવિંદઽભિવંદિણં = નરેન્દ્રો દેવેન્દ્રોથી પૂજિત, જેણ = જે, ઇસિણા = મુનિએ, વંતા મિ = મારો ત્યાગ કર્યો હતો, સ = તે જ, एसो = આ મુનિ છે.

ભાવાર્થ :- (ભદ્રાએ કહ્યું) દેવની બલવતી પ્રેરણાથી પ્રેરિત મારા કૌશલિક રાજાએ મને આ મુનિને સોંપી હતી, પણ મુનિએ મનથી પણ મારી ઈચ્છા કરી નહીં. મારો ત્યાગ કરનાર આ ઋષિ નરેન્દ્રો અને દેવેન્દ્રો માટે પણ પૂજ્ય છે.

૨૨ एसो हु सो उगतवो महप्पा, जिइंदिओ संजओ बंभयारी ।
जो मे तया णेच्छइ दिज्जमाणिं, पिउणा सयं कोसलिण रण्णा ॥ २२ ॥

શબ્દાર્થ :- एसो = આ, हु सो = તે જ, उगगतवो = ઉગ્ર તપ કરનાર, बंभयारी = બ્રહ્માચારી, महप्पा = મહાત્મા છે, जो = જેમણે, तथा = તે સમયે, सयं = સ્વયં, कोसलिण = કોશલ દેશના, पिउणा = પિતાજી દ્વારા, दिज्जमार्णि = અપાતી, मे = મારો, ण इच्छइ = સ્વીકાર ન કર્યો, मनथी પણ મારી ચાહના ન કરી.

ભાવાર્થ :- આ તે જ ઉગ્ર તપસ્વી જિતેન્દ્રિય, સંયમી અને બ્રહ્માચારી મહાત્મા છે, જેમણે મારા પિતા રાજા કૌશલિક દ્વારા મને આપવા છતાં મારો સ્વીકાર કર્યો નહીં.

૨૩

महाजसो एस महाणुभागो, घोरव्वओ घोरपरक्कमो य ।

मा एयं हीलेह अहीलणिज्जं, मा सव्वे तेएण भे णिद्दहेज्जा ॥ २३ ॥

શબ્દાર્થ :- एस = આ મુનિ, घोरव्वओ = કઠિન મહાવ્રતોને ધારણ કરનાર, घोरपरक्कमो = તપ સંયમમાં ઘોર પરાક્રમ કરનાર, महाजसो = મહાયશસ્વી, महाणुभागो = મહાપ્રભાવશાળી મહાત્મા છે, अहीलणिज्जं = તે અવહેલના કરવા યોગ્ય નથી, एयं = એની, मा हीलेह = અવહેલના ન કરો, क्यांक એ, भे = તમને, सव्वे = બધાને, तेएण = પોતાના તેજથી, मा णिद्दहेज्जा = ભસ્મ કરી નાંખે, એવું ન બને.

ભાવાર્થ :- આ મુનિ કઠિન મહાવ્રતોને ધારણ કરનાર, તપ સંયમમાં ઘોર પરાક્રમ કરનાર, મહાયશસ્વી અને મહાપ્રભાવશાળી મહાત્મા છે. તે અવહેલના કરવા યોગ્ય નથી, તેની અવહેલના ન કરો. એવું ન બને કે ક્યાંક એ તમને બધાંને પોતાના તેજથી ભસ્મ કરી નાંખે.

વિવેચન :-

उगगतवो :- કર્મશત્રુઓનો નાશ કરવા માટે લાંબી તપસ્યા કે અનશન વગેરે તપ કરનાર, ઉત્કટ તપસ્વી, ઘોર તપસ્વી, ઉગ્ર તપસ્વી છે. જે એક ઉપવાસથી લઈને માસખમણ વગેરે તપયોગનો પ્રારંભ કરીને જીવનપર્યંત તેનું પાલન કરે છે, તે ઉગ્ર તપસ્વી છે.

महप्पा :- સંયમ તપમાં વિશિષ્ટ વીર્યોલ્લાસને કારણે જેનો આત્મા પ્રશસ્ત કે મહાન છે, તે મહાત્મા.

महाजसो :- જેની કીર્તિ અસીમ છે, ત્રિભુવનમાં જેનો યશ વ્યાપ્ત છે, તે મહાયશસ્વી.

महाणुभागो :- જેનો અનુભવ, સામર્થ્ય, પ્રભાવ, આદિ મહાન છે અથવા જેને અચિંત્ય શક્તિઓ પ્રાપ્ત થયેલી છે, જે મહાપુણ્યવાન છે.

घोरपरक्कमो :- જેનામાં કષાય વિજય માટે અપાર સામર્થ્ય કે તપ સંયમમાં પ્રબલ પુરુષાર્થ છે તે.

यक्षणी शक्तिनो प्रयोग :-

૨૪

एयाइं तीसे वयणाइं सोच्चा, पत्तीइ भद्दाइ सुभासियाइं ।

इसिस्स वेयावडियट्टयाए, जक्खा कुमारे विणिवारयंति ॥ २४ ॥

શબ્દાર્થ :- પત્નીઈ = યજ્ઞશાળાના પુરોહિતની પત્ની, તીસે = એ, ભદ્વાઈ = ભદ્રાના, ઇયાઈ = આ, સુભાસિયાઈ = સુભાષિત, વચનાઈ = વચનોને, સોચ્ચા = સાંભળીને, ઇસિસ્સ = ઋષિની, વેયાવહિયદ્વયાઈ = સેવા કરવા માટે, કુમારે = એ બ્રાહ્મણ કુમારોને, જક્ષા = યજ્ઞ, વિણિવારયંતિ = રોકવા લાગ્યા.

ભાવાર્થ :- તે મુનિ વિષયક રુદ્રદેવ પુરોહિતની પત્ની ભદ્રાના પ્રશંસાત્મક વચનો સાંભળીને ઋષિની સેવામાં ઉપસ્થિત યજ્ઞ તે બ્રાહ્મણકુમારોને રોકવા લાગ્યો.

૨૫ તે ઘોરરૂવા ઠિય અંતલિક્ષે, અસુરા તર્હિં તં જણં તાલયંતિ ।
તે ભિણ્ણદેહે રુહિરં વમંતે, પાસિત્તુ ભદ્વા ઇણમાહુ ભુજ્જો ॥૨૫॥

શબ્દાર્થ :- ઘોરરૂવા = રૌદ્ર રૂપ ધારણ કરેલા, અસુરા = અસુર સ્વભાવવાળા, તે = તે યજ્ઞ, અંતલિક્ષે = આકાશમાં, ઠિય = રહીને, તર્હિં = ત્યાં યજ્ઞશાળામાં, તં = તે, જણં = કુમાર વર્ગને, તાલયંતિ = મારવા લાગ્યા, ભિણ્ણદેહે = તે ભિન્નદેહવાળા, ઘવાયેલા, રુહિરં = લોહીનું, વમંતે = વમન કરતાં, તે = તે કુમારોને, ભદ્વા = ભદ્રાએ, ભુજ્જો = ફરી, આહુ = કહ્યું.

ભાવાર્થ :- તો પણ તે બાળકો ન માન્યા, તેથી આકાશમાં રહેલો ભયંકર રૂપવાળો, અસુર ભાવવાળો કુદ્ધ થયેલો યજ્ઞ તેમને મારવા લાગ્યો. તે ઘવાયેલા કુમારોને લોહીની ઊલટી કરતાં જોઈને, ભદ્રાએ ફરી કહ્યું-

૨૬ ગિરિં ણહેહિં ય્વણહ, અયં દંતેહિં ય્વાયહ ।
જાયતેયં પાઈહિં હણહ, જે ભિક્ષું અવમણ્ણહ ॥૨૬॥

શબ્દાર્થ :- જે = જે તમે લોકો, ભિક્ષું = ભિક્ષુનું, અવમણ્ણહ = અપમાન કરી રહ્યા છો, ગિરિં = પર્વતને, ણહેહિં = નખ દ્વારા, ય્વણહ = ખોટી રહ્યા છો, અયં = લોઢાને, દંતેહિં = દાંતોથી, ય્વાયહ = ચાવી રહ્યા છો અને, જાયતેયં = અગ્નિ, પાઈહિં = પગથી, હણહ = કચડી રહ્યા છો.

ભાવાર્થ :- તમે તપસ્વી ભિક્ષુનું જે અપમાન કરો છો, તે નખથી પર્વત ખોદવા જેવું છે, દાંતથી લોઢુ ચાવવા જેવું છે અને પગથી અગ્નિ કચડવા જેવું કાર્ય છે અર્થાત્ તે ઘણું જ અહિત અને અલાભનું કાર્ય છે.

૨૭ આસીવિસો ડગ્ગતવો મહેસી, ઘોરવ્વઓ ઘોરપરક્કમો ય ।
અગાણિં વ પક્કંદ પયંગસેણા, જે ભિક્ષુયં ભત્તકાલે વહેહ ॥૨૭॥

શબ્દાર્થ :- મહેસી = આ મહર્ષિ, આસીવિસો = આશીવિષ લબ્ધિવાળા, ડગ્ગતવો = કઠોર તપ કરનાર, જે = જો તમે, ભત્તકાલે = ભિક્ષાના સમયે, ભિક્ષુયં = આ ભિક્ષુકને, વહેહ = મારી રહ્યા છો. તે, પયંગસેણા = પતંગિયાના ટોળાની, વ = માફક, અગાણિં = અગ્નિમાં, પક્કંદ = પડી રહ્યા છો.

ભાવાર્થ :- આ મહર્ષિ આશીવિષ લબ્ધિવાન છે અથવા આશીવિષ સર્પ જેવા શક્તિસંપન્ન છે. ઘોર તપસ્વી છે, ઘોર વ્રતધારી છે અને ઘોર પરાક્રમી છે અર્થાત્ આ મુનિના આચાર, તપ ઘણાં મહાન છે. જેઓ ભિક્ષા વખતે મુનિને સતાવે છે, તેઓ પતંગિયાના સમૂહની જેમ અગ્નિમાં પડીને ભસ્મ થાય છે.

૨૮

સીસેણ એયં સરણં ઉવેહ, સમાગયા સવ્વજણેણ તુબ્બે ।

જહ્ ઇચ્છહ જીવિયં વા ધણં વા, લોગં પિ एसो કુવિઓ ડહેજ્જા ॥૨૮॥

શબ્દાર્થ :- જહ્ = જો, તુબ્બે = તમે, જીવિયં = જીવન, ધણં વા = ધન, ઇચ્છહ = ઈચ્છતા હો તો, સવ્વજણેણ = બધા સાથે, સમાગયા = મળીને, સીસેણ = મસ્તક નમાવીને, પ્રણામ કરતાં, એયં = તેમનું, સરણં = શરણ, ઉવેહ = ગ્રહણ કરો, एसो = આ મહર્ષિ, કુવિઓ = કોપાયમાન થયેલા, લોગં પિ = લોકને પણ, ડહેજ્જા = બાળી શકે છે.

ભાવાર્થ :- જો તમે તમારા જીવનને કે ધનને સુરક્ષિત રાખવા ઈચ્છતા હો, તો બધા સાથે મળી, માથું નમાવી તેમના શરણે જાઓ કારણ કે આ ઋષિ ગુસ્સે થતાં સમસ્ત વિશ્વને ભસ્મ કરવા જેટલી શક્તિ ધરાવે છે.

૨૯

અવહેડિય પિટ્ઠિસઉત્તમંગે, પસારિયાબાહુ અકમ્મચેટ્ટે ।

ણિબ્બેરિયચ્છે રુહિરં વમંતે, ઉહ્હંમુહે ણિગ્ગયજીહ જેત્તે ॥૨૯॥

શબ્દાર્થ :- પિટ્ઠિસઉત્તમંગે = જેના સુંદર મસ્તક, પીઠની તરફ નીચે, અવહેડિય = ઝુકાવી દીધાં હતાં, પસારિયાબાહુ = જેમની ભુજાઓ ફેલાવેલી હતી, અકમ્મચેટ્ટે = જે કર્મચેષ્ટાથી શૂન્ય થઈ ગયા હતા, ણિબ્બેરિયચ્છે = જેમની આંખો ફાટી ગઈ હતી, ઉહ્હંમુહે = જેમણે ઊપર તરફ મોઢું ફેરવ્યું હતું, ણિગ્ગયજીહ જેત્તે = જેની જીભ અને આંખો નીકળી ગઈ હતી.

ભાવાર્થ :- મુનિને મારનાર છાત્રોનાં માથાં પીઠ તરફ નમી ગયા, હાથ પહોળા થઈ ગયા, તેઓ ચેષ્ટા રહિત કે બેભાન થઈ ગયા, તેઓની આંખો ઉઘાડી જ રહી ગઈ હતી. તેઓને લોહીની ઊલટી થવા લાગી, તેમના મોઢાં ઉપર થઈ ગયાં, જીભ અને આંખો બહાર આવી ગઈ હતી.

વિવેચન :-

વેયાવહિયં (વૈયાવૃત્ય) :- વિશેષરૂપથી પ્રવૃત્તિ, સેવા પ્રવૃત્તિ. અહીં વિરોધીથી રક્ષા કે પ્રત્યનીક નિવારણના અર્થમાં વૈયાવૃત્ય શબ્દ પ્રયુક્ત છે. તે પણ એક પ્રકારની સેવા છે.

આસીવિસો :- (૧) આશીવિષ લબ્ધિથી સંપન્ન. આ લબ્ધિથી શાપ અને અનુગ્રહ કરવામાં તે સમર્થ થાય છે. (૨) આશીવિષસર્પ જેવી શક્તિના ધારક. જે આશીવિષ સર્પને છંછેડે છે, તે મૃત્યુને બોલાવે છે. એ જ રીતે જે આવા તપસ્વી મુનિને છંછેડે છે, તે મૃત્યુને આમંત્રણ આપે છે.

અગ્નિં વ પક્ષંદ પયંગસેના :- જેમ પતંગિયાનો સમૂહ અગ્નિમાં પડતાં જ નષ્ટ થઈ જાય છે, તેમ તમે પણ આવા મુનિને સતાવીને નષ્ટ થઈ જશો.

અકમ્મચેટ્ટે :- જેમાં કોઈ પણ શારીરિક ક્રિયા કરવાની શક્તિ ન હોય અર્થાત્ જે મૂર્ચિત- બેભાન જેવા બની ગયા હોય.

યમત્કારથી નમસ્કાર :-

૩૦ તે પાસિયા ધંડિયં કટ્ટભૂએ, વિમણો વિસણ્ણો અહ માહણો સો ।
ઈસિં પસાએઙ્ સભારિયાઓ, હીલં ચ ણિંદં ચ ધમાહ ધંતે ॥૩૦॥

શબ્દાર્થ :- તે = તે, ધંડિયં = વિદ્યાર્થીઓને, કટ્ટભૂએ = કાષ્ટવત્-અચેતન, નિશ્ચેષ્ટ, પાસિયા = જોઈને, અહ = ત્યાર પછી, વિમણો = શૂન્યચિત્ત, ઉદાસ, વિસણ્ણો = ખેદથી ખિન્ન થયા, ચિંતાથી વ્યામ, સો = તે, માહણો = યજ્ઞશાળાનો અધિપતિ રુદ્રદેવ બ્રાહ્મણ, સભારિયાઓ = પોતાની પત્નીની સાથે, ઈસિં = ઋષિને, પસાએઙ્ = પ્રસન્ન કરવા લાગ્યો અને કહેવા લાગ્યો, ધંતે = હે ભગવાન!, હીલં = મારાથી થયેલી અવજ્ઞા, ણિંદં = નિંદાને માટે આપ, ધમાહ = ક્ષમા કરો.

ભાવાર્થ :- તે છાત્રોને કાષ્ટવત્ નિશ્ચેષ્ટ અને યજ્ઞથી પ્રતાડિત જોઈને, રુદ્રદેવ બ્રાહ્મણ ઉદાસ અને ચિંતાથી વ્યાકુળ બની, પોતાની પત્ની ભદ્રાને સાથે લઈને ઋષિને પ્રસન્ન કરવા આ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યા- હે ભંતે ! અમે તમારી અવગણના કરી છે, નિંદા કરી છે, તે માફ કરો.

૩૧ બાલેહિં મૂઢેહિં અયાણએહિં, ઝં હીલિયા તસ્સ ધમાહ ધંતે ।
મહપ્પસાયા ઈસિણો હવંતિ, ણ હુ મુણી કોવપરા હવંતિ ॥૩૧॥

શબ્દાર્થ :- ધંતે = હે ભગવન્ !, મૂઢેહિં = આ મૂઢ, અયાણએહિં = અજ્ઞાની, ઝં = જે, બાલેહિં = બાળકોએ, હીલિયા = તમારી અવહેલના કરી છે, તસ્સ = તેમને માટે, ધમાહ = ક્ષમા કરો, મહપ્પસાયા = અતિ પ્રસન્નચિત્ત, મહાકૃપાળુ, હવંતિ = હોય છે, મુણી = મુનિ, હુ = ચોક્કસ જ, કોવપરા = કોપ કરનાર, ણ = નથી, હવંતિ = હોતા.

ભાવાર્થ :- (રુદ્રદેવ)હે ભગવન્ ! હિતાહિતના વિવેકથી રહિત આ અજ્ઞાની મૂર્ખ બાળકોએ આપની અવહેલના કરી છે. આપ તેમને ક્ષમા કરો. ઋષિઓ અત્યંત કૃપાળુ હોય છે. તેઓ કોઈ ઉપર કોઈ કરતા નથી.

૩૨ પુવ્વિં ચ ઈણિંહ ચ અણાગયં ચ, મણપ્પઓસો ણ મે અત્થિ કોઈ ।
ઝક્ખા હુ વેયાવહિયં કરેતિ, તમ્હા હુ એ ણિહયા કુમારા ॥૩૨॥

શબ્દાર્થ :- પુવ્વિં = પહેલાં, ઈણિંહ = આ સમયે, અણાગયં = આગળ ભવિષ્યમાં, કોઈ = કોઈ પ્રકારનો, મે = મારા, મણપ્પઓસો = મનમાં દ્વેષ, ણ અત્થિ = ન હતો, અત્યારે પણ નથી, આગળ પણ

નહીં હોય, હુ = પરંતુ, કરંતિ = કરે છે, તમ્હા હુ = તેથી તેના દ્વારા જ, ઈએ = આ, ણિહયા = મરાયા છે.

ભાવાર્થ :- (મુનિ) મારા મનમાં પહેલાં કે આ સમયે કોઈ પણ દ્વેષ ન હતો, છે નહીં અને ભવિષ્યમાં પણ રહેશે નહીં પરંતુ યજ્ઞ મારી સેવા કરે છે, તેથી તેના દ્વારા જ બાળકોની આ દશા થઈ છે.

૩૩ અત્થં ચ ધમ્મં ચ વિયાણમાણા, તુબ્ભે ણ વિ કુપ્પહ ભૂઙ્ગપણ્ણા ।
તુબ્ભં તુ પાએ સરણં ઉવેમો, સમાગયા સવ્વ જણેણ અમ્હે ॥૩૩॥

શબ્દાર્થ :- અત્થં = શાસ્ત્રોના અર્થ, શાસ્ત્રોના મર્મ, તત્ત્વોનું સ્વરૂપ, ધમ્મં = ધર્મ સ્વરૂપને, આચાર ધર્મને, વિયાણમાણા = જાણનાર, ભૂઙ્ગપણ્ણા = મંગલકારી પ્રજ્ઞાવાળા, તુબ્ભં = આપ, ણ વિ કુપ્પહ = ક્યારેય કુપિત થતા નથી, અમ્હે = અમે, સવ્વ જણેણ = બધા લોકો, સમાગયા = મળીને, તુબ્ભં તુ = તમારા જ, પાએ = ચરણોમાં, સરણં = શરણ, ઉવેમો = સ્વીકારીએ છીએ.

ભાવાર્થ :- (રુદ્રદેવે કહ્યું) શાસ્ત્રોના અર્થ અને ધર્મને સારી રીતે જાણનાર, મંગલકારી પ્રજ્ઞાવાળા આપ ક્યારેય કુપિત થતા નથી, અમે બધા સાથે મળીને આપના ચરણોનું શરણું સ્વીકારીએ છીએ.

૩૪ અચ્ચેમુ તે મહાભાગ, ણ તે કિંચિ ણ અચ્ચિમો ।
ભુંજાહિ સાલિમં કૂરં, ણાણાવંજણ સંજુયં ॥૩૪॥

શબ્દાર્થ :- મહાભાગ = હે મહાભાગ !, તે = તમારી, અચ્ચેમુ = અમે પૂજા કરીએ છીએ, તે = તમારી, કિંચિ = કોઈ પણ વસ્તુ (ચરણ ૨૪ સુધી) એવી, ણ = નથી, જેને અમે, ણ અચ્ચિમો = ન પૂજતા હોઈએ, ણાણાવંજણસંજુયં = અનેક પ્રકારના પદાર્થોથી યુક્ત, સાલિમં = શાલિ (ચોખાથી) બનાવેલા, કૂરં = ભાતનું, ભુંજાહિ = તમો ભોજન કરો.

ભાવાર્થ :- હે મહાભાગ ! અમે આપની પૂજા કરીએ છીએ. આપની ચરણરજ આદિ કાંઈ પણ એવું નથી, જેની અમે સેવા-અર્ચના ન કરીએ અર્થાત્ આપની સમગ્રતયા પૂજા કરીએ છીએ, આપને પૂર્ણરૂપે પૂજનીય માનીએ છીએ અને આપને વિનંતી કરીએ છીએ કે વિવિધ પ્રકારનાં વ્યંજનોથી સંમિશ્રિત ભાતનું ભોજન ગ્રહણ કરી તેનો ઉપભોગ કરો.

૩૫ ઇમં ચ મે અત્થિ પભૂયમણ્ણં, તં ભુંજસુ અમ્હ અણુગ્ગહટ્ઠા ।
બાઢં તિ પઢિચ્છઈ ભત્તપાણં, માસસ્સ ઉ પારણએ મહપ્પા ॥૩૫॥

શબ્દાર્થ :- ઇમં = આ સામે, મે = મારું, પભૂયં = ઘણું બધું, અણ્ણં = ભોજન, અત્થિ = છે, અમ્હ = અમારી ઉપર, અણુગ્ગહટ્ઠા = અનુગ્રહ કરવા માટે, તં = આનું, ભુંજસુ = તમે ભોજન કરો, મહપ્પા = તે મહાત્મા, બાઢં તિ = 'મારું છે' આ રીતે કહીને, માસસ્સ ઉ = માસખમણ તપના, પારણએ = પારણામાં, ભત્તપાણં = આહારપાણી, પઢિચ્છઈ = ગ્રહણ કરે છે.

ભાવાર્થ :- આ અમારું પુષ્કળ અન્ન છે. અમારાં ઉપર અનુગ્રહ કરી તમે તેનું ગ્રહણ કરી ભોજન કરો. તે તપસ્વી મહાત્માએ પુરોહિતના આગ્રહનો સ્વીકાર કર્યો અને એક માસની તપશ્ચર્યાના પારણા માટે આહાર પાણી ગ્રહણ કર્યાં.

વિવેચન :-

વિસર્ણો :- વિષાદયુક્ત - આ કુમારો કેમ હોંશમાં આવશે, સભાન થશે ? આ ચિંતાથી વ્યાકુળ, દુઃખથી ભરેલા ચિત્તથી.

ખમાહ :- હે ભગવાન ! ક્ષમા કરો, કેમ કે આ બાળકો મૂર્ખ અને અજ્ઞાની છે, એ દયનીય છે, તેના પર ગુસ્સે થવું નહીં. કહું પણ છે- આત્મદ્રોહી, મર્યાદાવિહીન, મૂર્ખ અને સન્માર્ગને છોડનાર તથા નરકની જ્વાળામાં બળતણરૂપ બનનાર ઉપર અનુકંપા કરવી જોઈએ, માટે આ અબુધ બાળકો અનુકંપા (દયા) યોગ્ય જ છે.

ભૂજપણા :- મંગળકારી પ્રજા, વિશાળ પ્રજા, શ્રેષ્ઠ પ્રજા તથા પ્રાણી રક્ષાકારી પ્રજા અર્થાત્ વિપુલ બુદ્ધિશાળી.

તપસ્વી મુનિનો મહિમા :-

૩૬ તહિયં ગંધોદય-પુષ્પવાસં, દિવ્વા તહિં વસુહારા ય વુદ્ધા ।
પહયાઓ દુંદુહીઓ સુરેહિં, આગાસે અહો દાણં ચ ઘુદ્દં ॥૩૬॥

શબ્દાર્થ :- તહિયં = તે સમયે મુનિના આહાર લેવા પર દેવોએ, ગંધોદયપુષ્પવાસં = સુગંધિત જળ અને ફૂલોની વર્ષા કરી, તહિં = ત્યાં દેવોએ, દિવ્વા = દિવ્ય (શ્રેષ્ઠ), વસુહારા = ધનની, વુદ્ધા = ધારાબદ્ધ વર્ષા કરી, સુરેહિં = દેવોએ, દુંદુહીઓ = દુદ્ધુભિઓ, નગારાં તથા અન્ય વાજિંત્રો, વગાડયાં, આગાસે = આકાશમાં, અહોદાણં = અહો દાન ! અહો દાન !, શ્રેષ્ઠ દાન ! આ રીતે, ઘુદ્દં = ઘોષણા કરી.

ભાવાર્થ :- જ્યાં તપસ્વી મુનિએ આહાર ગ્રહણ કર્યો હતો તે યજ્ઞશાળામાં દેવોએ સુગંધિત જલ, પુષ્પો તેમ જ દિવ્ય ધનનો વરસાદ કર્યો અને દુદ્ધુભિઓ વગાડી, આકાશમાં અહો ! દાન, અહો ! દાન, અર્થાત્ શ્રેષ્ઠ દાન ! શ્રેષ્ઠ દાન, એમ દિવ્યધ્વનિમાં ઘોષણા કરી.

૩૭ સક્ખં ખુ દીસઙ્ તવોવિસેસો, ણ દીસઙ્ જાઙ્વિસેસ કોઈ ।
સોવાગપુત્તં હરિણ્સ સાહું, જસ્સેરિસ્સા ઙ્ઙિ મહાણુભાગા ॥૩૭॥

શબ્દાર્થ :- ખુ = નિશ્ચય જ, સક્ખં = સાક્ષાત્, તવોવિસેસો = તપનું મહાત્મ્ય, દીસઙ્ = દેખાય છે, જાઙ્વિસેસ = જાતિની વિશેષતા, કોઈ = કંઈ પણ, ણ દીસઙ્ = દેખાતી નથી, સોવાગપુત્તં = ચાંડાળ

ના પુત્ર, હરિએસ સાહુ = હરિકેશમુનિને જુઓ, જસ્સ = જેની, એરિસા = આ પ્રકારની, મહાણુભાગા = મહાપ્રભાવશાળી, ઇદ્દિ = ઋદ્ધિ છે.

ભાવાર્થ :- ત્યાં જોનાર લોકો કહેવા લાગ્યા અથવા અહીં શાસ્ત્રકાર કહે છે કે ખરેખર ! તપની મહત્તા પ્રત્યક્ષ દેખાય છે, જણાય છે. જાતિની કોઈ વિશેષતા નથી. જેમની આવી મહાન ઋદ્ધિ છે, મહાન પ્રભાવ છે, તે હરિકેશબલ મુનિ યાંડાલપુત્ર છે, છતાં તેમની સેવામાં દેવો હાજર રહે છે.

વિવેચન :-

સક્ષં ચુ દીસઈ :- પ્રસ્તુત ગાથામાં પ્રયુક્ત ઉદ્ગારો, હરિકેશબલ મુનિના તપ, સંયમ તેમજ ચારિત્રનો પ્રત્યક્ષ ચમત્કાર જોઈને, આશ્ચર્યચકિત થયેલા બ્રાહ્મણોના સંભવિત છે. તેઓ હવે સુલભબોધિ તેમજ મુનિના શ્રદ્ધાળુ ભક્ત બની ગયા હતા. અતઃ તેઓના મુખથી નીકળતી આ વાણી શ્રમણ સંસ્કૃતિના તત્ત્વને અભિવ્યક્ત કરી રહી છે કે જાતિવાદ અતાત્ત્વિક છે, કલ્પિત છે. આ સૂત્રના રૂપ મા અધ્યયનમાં કહ્યું છે કે પોતાનાં કર્મોથી જ મનુષ્ય બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય અને શૂદ્ર બને છે. જન્મ (જાતિ) થી નહીં.

સૂત્રકૃતાંગ સૂત્રમાં પણ સ્પષ્ટ બતાવ્યું છે – "મનુષ્યની સુરક્ષા તેના જ્ઞાન અને ચારિત્રથી થાય છે, જાતિ અને કુળથી નહીં. વ્યક્તિની ઊંચતા નીચતાનો આધાર તેની જાતિ અને કુળ નહીં પરંતુ જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર કે તપ, સંયમ છે. જેના જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર ઉન્નત છે અથવા તપ, સંયમનું આચરણ વિશેષ છે, તે જ ઊંચ છે. જે આચારભ્રષ્ટ છે, જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રથી રહિત છે, તે કદાચ બ્રાહ્મણ કે ક્ષત્રિય વગેરે કોઈ પણ ઉચ્ચ જાતિના હોય, છતાં તે નિષ્કૃષ્ટ છે.

જૈનધર્મની ઘોષણા છે કે કોઈ પણ વર્ણ, જાતિ, દેશ, વેશ કે લિંગની વ્યક્તિ જો રત્નત્રયની નિર્મળ સાધના કરતી હોય, તો તેના માટે સિદ્ધિ-મુક્તિના દ્વાર ખુલ્લાં છે. આ પ્રસ્તુત ગાથાનો સારાંશ છે.

ભાવયજ્ઞ અને ભાવસ્નાન :-

૩૮ કિં માહણા જોઈ સમારભંતા, ઉદણ સોહિં બહિયા વિમગ્ગહા ।
જં મગ્ગહા બાહિરિયં વિસોહિં, ણ તં સુદિદ્ધં કુસલા વયંતિ ॥૩૮॥

શબ્દાર્થ :- માહણા= હે બ્રાહ્મણો ! આપ, જોઈ= અગ્નિનો, સમારભંતા= આરંભ કરતાં, ઉદણ= જળથી, બહિયા= બાહ્ય, સોહિં = શુદ્ધિની, કિં= શા માટે, વિમગ્ગહા= શોધ કરો છો ?, ઈચ્છો છો ?, જં = જે આપ, બાહિરિયં= બાહ્ય, વિસોહિં= વિશુદ્ધિની, મગ્ગહા= શોધ કરો છો, તં= તેને, તે આચરણને, કુસલા= તત્ત્વજ્ઞાની કુશળ પુરુષ, સુદિદ્ધં = સુદૃષ્ટ, સાચો માર્ગ, ણ વયંતિ= કહેતા નથી.

ભાવાર્થ :- (મુનિ બોલ્યા) હે બ્રાહ્મણો ! અગ્નિનો આરંભ કરીને અર્થાત્ અગ્નિમાં જીવોની હિંસા કરીને અને પાણી દ્વારા બાહ્ય શુદ્ધિ, શરીર શુદ્ધિ શા માટે કરી રહ્યા છો ? અર્થાત્ યજ્ઞ, સ્નાન આદિથી બાહ્ય શુદ્ધિ શા માટે ઈચ્છો છો ? જેઓ બહારની શુદ્ધિને શોધે છે, તેમના તે આચરણને જ્ઞાનીપુરુષો શ્રેષ્ઠ કે સાચો

માર્ગ કહેતા નથી.

૩૯ કુસં ચ જૂવં તળ કટ્ટમગ્ગિ, સાયં ચ પાયં ઉદગં ફુસંતા ।
પાણાં ભૂયાં વિહેડયંતા, ભુજ્જો વિ મંદા પગરેહ પાવં ॥૩૯॥

શબ્દાર્થ :- મંદા= મંદબુદ્ધિ વાળાઓ !, કુસં = કુશ (દર્ભ), જૂવં = યજ્ઞસ્તંભ, તળ= તૃણ, કટ્ટં= કાષ્ઠ લાકડું, અગ્ગિ= અગ્નિ, અને ગ્રહણ કરતાં તથા, પાયં= પ્રાતઃકાળ, સાયં= સાયંકાળ, સંધ્યા સમય, ઉદગં= પાણીનો, ફુસંતા= સ્પર્શ કરતાં, પાણાં = પ્રાણી તથા, ભૂયાં= ભૂતોની, વિહેડયંતા= હિંસા કરતાં, ભુજ્જો વિ= વધારે, ઘણાં, પાવં= પાપનો, પગરેહ = સંયય છે.

ભાવાર્થ :- યજ્ઞમાં દાભ, યજ્ઞ સ્તંભ, તૃણ, કાષ્ઠ અને અગ્નિનો પ્રયોગ તેમજ સવાર અને સાંજ પાણીનો સ્પર્શ કરતાં એવા મંદબુદ્ધિ લોકો જળ વગેરેના આશ્રયે રહેલાં દ્વીન્દ્રિયાદિ પ્રાણીઓની અને વનસ્પતિકાયની, ઉપલક્ષણથી પૃથ્વીકાયાદિ જીવોની વિવિધ પ્રકારે હિંસા કરતાં ઘણાં પાપકર્મોનો સંગ્રહ કરે છે.

૪૦ કહં ચરે ભિક્ખુ વયં જયામો, પાવાં કમ્માં પળુલ્લયામો ।
અક્ખાહિ ણે સંજય જક્ખપૂઝ્યા, કહં સુજટ્ટં કુસલા વયંતિ ॥૪૦॥

શબ્દાર્થ :- ભિક્ખુ = હે મુનિ !, વયં= અમે, કહં= કેવી રીતે, ચરે = પ્રવૃત્તિઓ કરીને, જયામો= કેવા યજ્ઞ કરવા જોઈએ કે જેનાથી, પાવાં= પાપ, કમ્માં = કર્મોને, પળુલ્લયામો = દૂર કરી શકીએ, જક્ખપૂઝ્યા, = હે યજ્ઞથી પૂજિત !, સંજય = હે સંયતિ !, ણે = અમને, અક્ખાહિ = કહો કે, કુસલા= કુશળ તત્ત્વજ્ઞ પુરુષ, કહં = કઈ રીતે, સુજટ્ટં= સુંદર યજ્ઞનું, વયંતિ= પ્રતિપાદન કરે છે.

ભાવાર્થ :- (રુદ્રદેવ બોલ્યા) હે ભિક્ષુ ! અમે કેવી પ્રવૃત્તિઓ કરીએ ? કેવી રીતે યજ્ઞ કરીએ ? અને પાપકર્મને કેવી રીતે દૂર કરીએ ? હે યજ્ઞપૂજિત સંયત ! તત્ત્વજ્ઞ પુરુષ શ્રેષ્ઠ યજ્ઞનું કઈ રીતે પ્રતિપાદન કરે છે, તે અમને કહો.

૪૧ છજ્જીવકાણ અસમારભંતા, મોસં અદત્તં ચ અસેવમાણા ।
પરિગ્ગહં ઇત્થિઓ માણ-માયં, ઇયં પરિણ્ણાય ચરંતિ દંતા ॥૪૧॥

શબ્દાર્થ :- દત્તાં = ઈન્દ્રિયોનું દમન કરનાર મહાત્મા, છજ્જીવકાણ = છ જીવનિકાયની, અસમારભંતા = હિંસા ન કરતાં, મોસં = જૂઠ, અદત્તં = અદતાદાનનું, અસેવમાણા = સેવન ન કરતા, પરિગ્ગહં= પરિગ્રહ, ઇત્થિઓ= સ્ત્રીઓ, માણ = માન, માયં = માયા, ઇયં = તેને, પરિણ્ણાય = ત્યાગીને, ચરંતિ = પ્રવૃત્તિ કરે છે, સંયમમાં વિચરણ કરે છે.

ભાવાર્થ :- (મુનિ બોલ્યા) મન અને ઈન્દ્રિયોને વશમાં રાખનાર મહાત્મા પૃથ્વી, પાણી, અગ્નિ, વાયુ, વનસ્પતિ અને ત્રસ, આ છ જીવનિકાયની હિંસા કરતા નથી, અસત્ય બોલતા નથી, ચોરી કરતા નથી,

પરિગ્રહ, સ્ત્રી, માન, માયાના ઉપલક્ષણથી ક્રોધ અને લોભના સ્વરૂપને જાણી, તેને છોડીને વિવેકપૂર્વક સંયમમાં વિચરણ કરે છે.

૪૨ સુસંવુડો પંચહિં સંવરેહિં, ઇહ જીવિયં અણવકંખમાણો ।
વોસટ્ટુકાઓ સુઙ્ચત્તદેહો, મહાજયં જયઙ્ જણ્ણસિટ્ઠં ॥ ૪૨ ॥

શબ્દાર્થ :- પંચહિં= પાંચ, સંવરેહિં= સંવર દ્વારા, સુસંવુડો= સારી રીતે આશ્રવનો નિરોધ કરનાર, ઇહ= અહીં, સંયમી જીવનમાં, જીવિયં= અસંયમી જીવન, અણવકંખમાણો = ન ઈચ્છનાર, વોસટ્ટુકાઓ= શરીરની પરવાહ ન કરનાર, પરીષહ ઉપસર્ગ સહન કરનાર, સુઙ્= નિર્મળ વ્રતવાળા, પવિત્ર હૃદયી, ચત્તદેહો= શરીર સંસ્કારનો ત્યાગ કરનાર, શરીર પર મમત્વ ન રાખનાર, મહાજયં= મહાન જય કરનાર, મોક્ષ મેળવનારા, જણ્ણસિટ્ઠં= શ્રેષ્ઠ યજ્ઞનું, સંયમનું, જયઙ્ = અનુષ્ઠાન કરે છે.

ભાવાર્થ :- જેઓ પાંચ સંવરોથી પૂર્ણ સંવૃત્ત હોય છે, આ સંયમી જીવનમાં આવીને અસંયમી જીવનની આકાંક્ષા રાખતા નથી, કાયા-શરીર પ્રતિ મમત્વ કે આસક્તિનો પરિત્યાગ કરે છે, પવિત્ર હૃદયી છે, જે શરીર સંસ્કારનો ત્યાગ કરનાર છે, તેઓ વાસના પર વિજય પ્રાપ્ત કરાવનાર કે મોક્ષ પ્રાપ્ત કરાવનાર સંયમરૂપ શ્રેષ્ઠ યજ્ઞ કરે છે.

૪૩ કે તે જોઈ, કે ય તે જોઈઠાણે, કા તે સુયા, કિં ચ તે કારિસંગં ।
એહા ય તે કયરા, સંતિ ભિક્ખુ, કયરેણ હોમેણ હુણાસિ જોઈં ॥ ૪૩ ॥

શબ્દાર્થ :- કે = ક્યો છે, જોઈઠાણે= અગ્નિનું સ્થાન, સુયા= કડઠી (હોમ કરવાનું સાધન), કા = કઈ છે, કારિસંગં= ગોબરનાં છાણાં અગ્નિ પ્રજ્વલિત કરવા માટેનાં સાધન, એહા = સમિધા, કાષ્ઠ, સંતિ = પાપશામક શાંતિપાઠ, કયરા= ક્યો છે, કયરેણ= કયા, હોમેણ= હોમથી અર્થાત્ કઈ વસ્તુની આહુતિ આપીને, હુણાસિ= પ્રસન્ન કરો છો, હોમ કરો છો.

ભાવાર્થ :- (રુદ્રદેવ બોલ્યા) હે ભિક્ષુ! તમારો અગ્નિ ક્યો છે? તમારી જ્યોતિનું સ્થાન કયું છે? તમારી ઘી આદિની આહુતિ હોમવાની કડઠી કઈ છે? અગ્નિ પ્રદીપ્ત કરનારાં છાણાં કયાં છે? અગ્નિ પ્રદીપ્ત કરનાર શ્રેષ્ઠ કાષ્ઠ કયું છે? તમારો શાંતિ પાઠ ક્યો છે? અને કેવા હવનથી તમે જ્યોતિને આહુતિ દ્વારા તૃપ્ત કરો છો?

૪૪ તવો જોઈ જીવો જોઈઠાણં, જોગા સુયા સરીરં કારિસંગં ।
કમ્મેહા સંજમજોગ સંતિ, હોમં હુણામિ ઇસિણં પસત્થં ॥ ૪૪ ॥

શબ્દાર્થ :- તવો = તપરૂપ, જોગા = મન, વચન અને કાયાનો શુભ વ્યાપાર, સરીરં = શરીર, કમ્મ = અષ્ટ કર્મ, સંજમજોગ = સંયમનો વ્યાપાર, સંયમ પ્રવૃત્તિઓ, સંતિ = શાંતિપાઠ છે, ઇસિણં = ઋષિઓ દ્વારા, ઋષિઓ માટે, પસત્થં = પ્રશંસા કરેલા, જે પ્રશસ્ત છે.

ભાવાર્થ :- (મુનિ બોલ્યા) બાહ્યાભ્યંતર ભેદવાળી તપશ્ચર્યા જ્યોતિ છે, જીવાત્મા જ્યોતિનું સ્થાન

અગ્નિકુંડ છે, મન, વચન અને કાયાની શુભ પ્રવૃત્તિઓ ઘી આદિ હોમવાની કડછી છે; શરીર કે શરીરના અવયવ અગ્નિ પ્રદીપ્ત કરનાર છાણાં –બળતણ છે; કર્મ ઈંધણ છે, સંયમની પ્રવૃત્તિઓ શાંતિપાઠ છે. હું પ્રશસ્ત જીવોપઘાત રહિત અર્થાત્ સમ્યક્ ચારિત્રરૂપ ભાવયજ્ઞ કરું છું. તે જ યજ્ઞને ઋષિજનોએ ઉત્તમ ગણ્યો છે, પ્રશસ્ત કહ્યો છે અથવા ઋષિઓ માટે સંયમરૂપ ભાવયજ્ઞ, તે જ શ્રેષ્ઠ છે.

૪૫

કે તે હરણ કે ય તે સંતિતિત્થે, કહિંસિ ણ્હાઓ વ રયં જહાસિ ।
આઙ્કવ ણે સંજય જક્ષપૂઙ્યા, ઇચ્છામો ણાઠં ભવઓ સગાસે ॥૪૫॥

શબ્દાર્થ :- તે= પોતાના સ્નાન માટે, હરણ = જલાશય, સંતિ તિત્થે= શાંતિતીર્થ અર્થાત્ પાપને શાંત કરનારું તીર્થ, કહિંસિ ણ્હાઓ= ક્યાં સ્નાન કરીને તમે, રયં= કર્મ રજ, કર્મની ધૂળ, જહાસિ = ત્યાગો છો? ધુઓ છો ?, ભવઓ = અમે આપની, સગાસે = પાસેથી, ણાઠં = જાણવા, ઇચ્છામો = ઈચ્છીએ છીએ.

ભાવાર્થ :- (રુદ્રદેવ બોલ્યા) હે યજ્ઞ પૂજિત સંયત ! તમારું સ્નાન કરવા માટેનું જલાશય ક્યું છે ? આપનું શાંતિતીર્થ ક્યું છે ? આપ ક્યાં સ્નાન કરી કર્મરજ રૂપ મલિનતાદૂર કરો છો ? તે અમને કહો. અમે આપની પાસેથી જાણવા ઈચ્છીએ છીએ.

૪૬

ધમ્મે હરણ બંભે સંતિતિત્થે, અણાવિલે અત્તપસણ્ણલેસે ।
જહિંસિ ણ્હાઓ વિમલો વિસુદ્ધો, સુસીઙ્ઘૂઓ પજહામિ દોસં ॥૪૬॥

શબ્દાર્થ :- અણાવિલ= મિથ્યાત્વ વગેરેથી જે અકલુષિત છે, અત્તપસણ્ણલેસે= જ્યાં પ્રાણીઓને પ્રશસ્ત લેશ્યાની પ્રાપ્તિ થાય છે, ધમ્મે= ધર્મરૂપ, હરણ= જલાશય છે, બંભે= બ્રહ્મચર્યરૂપ, સંતિ તિત્થે = શાંતિ તીર્થ છે, જહિંસિ ણ્હાઓ= જ્યાં સ્નાન કરીને, વિમલો = વિમલ કર્મમળ રહિત, વિસુદ્ધો, = વિશુદ્ધ, પવિત્ર, સુસીઙ્ઘૂઓ = કષાયોનો અગ્નિ શાંત થતાં પરમ શીતળ, દોસં = દોષને, પાપને, પજહામિ= દૂર કરું છું.

ભાવાર્થ :- (મુનિ બોલ્યા) મિથ્યાત્વ વગેરેથી અકલુષિત અને પ્રશસ્ત પરિણામોને પ્રાપ્ત કરાવનાર, ધર્મ મારું જલાશય કે કુંડ છે, બ્રહ્મચર્ય મારું શાંતિતીર્થ છે, જ્યાં સ્નાન કરીને હું નિર્મળ વિશુદ્ધ અને પરમ શીતળ થઈને કર્મરજને કે પાપોને દૂર કરું છું.

૪૭

એયં સિણાણં કુસલેહિં દિટ્ઠં, મહાસિણાણં ઇસિણં પસત્થં ।
જહિંસિ ણ્હાયા વિમલા વિસુદ્ધા, મહારિસી ઉત્તમં ઠાણં પત્તે ॥૪૭॥
- ત્તિ બેમિ ॥

શબ્દાર્થ :- કુસલેહિં = તત્ત્વજ્ઞાનમાં કુશળ પુરુષોએ, દિટ્ઠં = જોયું છે, બતાવ્યું છે, ઉત્તમં = શ્રેષ્ઠ, ઠાણં = સ્થાનને, મોક્ષને, પત્તે = પ્રાપ્ત થયા.

ભાવાર્થ :- આ પ્રકારના ભાવસ્નાનનો જ તત્ત્વજ્ઞ પુરુષોએ ઉપદેશ આપ્યો છે. ઋષિઓ માટે આ

મહાન સ્નાન જ પ્રશસ્ત કે શ્રેષ્ઠ છે. આ ધર્મરૂપી કુંડમાં સ્નાન કરીને, કર્મમલથી રહિત અને ભાવોથી વિશુદ્ધ થઈને મહર્ષિઓ ઉત્તમ સ્થાન અર્થાત્ મોક્ષને પ્રાપ્ત થયા છે.

— એમ ભગવાને કહ્યું છે.

વિવેચન :-

સોહિં :- દ્રવ્યશુદ્ધિ અને ભાવશુદ્ધિના ભેદથી શુદ્ધિ બે પ્રકારની છે. પાણીથી મલિન વસ્ત્ર વગેરે ધોવાં, એ દ્રવ્યશુદ્ધિ છે તથા તપ સંયમ વગેરે દ્વારા અષ્ટવિધ કર્મમળને ધોવા, તે ભાવશુદ્ધિ છે. આથી મુનિએ રુદ્રદેવ આદિ બ્રાહ્મણોને કહ્યું હતું કે પાણીથી બાહ્ય શુદ્ધિને કેમ શોધી રહ્યા છો ? દ્રવ્યશુદ્ધિથી ભાવ શુદ્ધિનુંજ વિશેષ મહત્ત્વ છે.

ભૂયાઈ :- વૃક્ષ અથવા ઉપલક્ષણથી અન્ય વનસ્પતિકાયિક જીવો પૃથ્વીકાયિક વગેરે એકેન્દ્રિયને ગ્રહણ કરવા જોઈએ.

વિહેડયંતા :- વિશેષરૂપથી, વિવિધ પ્રકારે નષ્ટ કરીને.

પરિણાય :- જ્ઞપરિજ્ઞાથી તેનું સ્વરૂપ વિશેષરૂપેથી જાણી, પ્રત્યાખ્યાન પરિજ્ઞાથી ત્યાગ કરીને.

સુસંવુહો :- જેના પ્રાણાતિપાત વગેરે પાંચ આશ્રવદ્વાર રોકાઈ ગયાં છે, તે સુસંવૃત્ત છે.

વોસદ્વકાઓ :- સારી રીતે કે પૂર્ણતયા પોતાના શરીરની સંભાળ અર્થાત્ શુશ્રૂષા સંસ્કારના ત્યાગી અર્થાત્ સમસ્ત દેહ મમત્વના ત્યાગી.

મહાજય જયઈ જણ્ણસિદ્ધં :- કર્મશત્રુને પરાજિત કરવાની પ્રક્રિયા હોવાથી સંયમ તપ મહાન જયરૂપ છે. એટલે આત્માનો મહાન જય કરાવનાર, મોક્ષ પ્રાપ્ત કરાવનાર, શ્રેષ્ઠ યજ્ઞ રૂપ સંયમનું સમ્યક્ આચરણ કરે છે.

પસત્થં :- જીવોપદાત રહિત હોવાથી આ તપ સંયમરૂપ ભાવયજ્ઞ સમ્યક્ચારિત્રવાન વિવેકી ઋષિઓ મહર્ષિઓ દ્વારા પ્રસંશનીય છે, ઉત્તમ છે.

બંધે સંતિતિત્થે :- બ્રહ્મચર્ય શાંતિતીર્થ છે કેમ કે આ તીર્થનું સેવન કરવાથી ઘણા અવગુણો નાશ પામે છે. કર્મમળોનાં મૂળ આસક્તિ કે રાગદ્વેષ જડમળૂથી દૂર થઈ જાય છે. તે દૂર થવાથી ફરીથી મળનો સંભવ ક્યારેય રહેતો નથી. ઉપલક્ષણથી સત્યાદિને પણ ગ્રહણ કરવું જોઈએ કારણ કે તે પણ કર્મમળની શાંતિ ઉપશાંતિ કરનાર છે. કહ્યું છે કે —

'બ્રહ્મચર્યેણ, સત્યેન, તપસા સંયમેન ચ ।

માતાંગર્ષિર્ગતઃ શુદ્ધિઃ, ન શુદ્ધિસ્તીર્થયાત્રયા ॥'

બ્રહ્મચર્ય, સત્ય, તપ અને સંયમથી માતાંગઋષિ શુદ્ધ બની ગયા હતા. તીર્થયાત્રાથી શુદ્ધિ, એ શુદ્ધિ

નથી અથવા માતંગઋષિના મતાનુસારે આત્માની શુદ્ધિ બ્રહ્મચર્ય, સત્ય, તપ અને સંયમથી થાય છે પરંતુ તીર્થયાત્રા કરવા માત્રથી આત્માની શુદ્ધિ થતી નથી.

ભાવવિશુદ્ધિરૂપ આધ્યાત્મિક શુદ્ધિને છોડીને જલાદિથી બાહ્ય શુદ્ધિનો સ્વીકાર શ્રેષ્ઠ નથી.

અત્તપસણ્ણલેસે :- આત્મા (જીવ)ની પ્રશસ્ત લેશ્યાઓ, વિચારોની શુદ્ધતાપૂર્વકની પવિત્રતા.

ઉપસંહાર :- હૃદયનું પરિવર્તન ચારિત્રની ચિનગારીથી થાય છે. જ્યાં ચારિત્રની સુવાસ મહેંકે છે, ત્યાં મલિન વૃત્તિઓ નાશ પામે છે. ક્ષણવારમાં પ્રબળ વિરોધકોને સેવકરૂપ બનાવે છે. જ્ઞાનનાં મંદિરો ચારિત્રનાં નંદનવનથી જ શોભે છે. જ્ઞાતિ અને કાર્યના ઊંચ-નીચ ભાવો ચારિત્રના નિર્મળ પ્રવાહમાં પવિત્ર થઈ જાય છે. ચારિત્રરૂપ પારસ અનેક દુષ્કર્મરૂપ લોખંડને સુવર્ણરૂપ સત્કર્મોમાં પલટાવી દે છે. હરિકેશબલ મુનિનું જીવન ચારિત્રબલના કારણે જ અમાસથી પૂનમમાં પલટાઈ ગયું હતું અને ચાંડાલના ભવથી કે શરીરથી પણ મુક્તિને, સિદ્ધ અવસ્થાને મેળવી લીધી હતી.

॥ અધ્યયન-૧૨ સંપૂર્ણ ॥

તેરમું અધ્યયન

પરિચય :

આ અધ્યયનનું નામ 'ચિત્ત-સંભૂતીય' છે. તેમાં ચિત્ત અને સંભૂત, તે નામના બે ભાઈઓના પાંચ જન્મો સુધીનો નિરંતર ભાતૃસંબંધ અને છટ્ટા જન્મમાં પૂર્વજન્મકૃત સંયમની આરાધના અને વિરાધનાનાં ફળ સ્વરૂપ અલગ-અલગ સ્થાન, કુળ, વાતાવરણ વગેરે સંયોગ પ્રાપ્તિ અને તેના કારણે થયેલા પરસ્પરના સંવાદનું નિરૂપણ છે.

ચિત્ત સંભૂતની ભવપરંપરા:— સાકેતના રાજા ચંદ્રાવતંસકના પુત્ર મુનિચંદ્ર રાજાને સાંસારિક કામભોગોથી વિરક્તિ થઈ ગઈ. તેમણે સાગરચંદ્ર મુનિ પાસે ભાગવતી દીક્ષા અંગીકાર કરી. વિહાર કરતાં કરતાં એક વખત તેઓ જંગલમાં ભૂલા પડ્યા. તે ભૂખ-તરસથી વ્યાકુળ થઈ ગયા હતા. એટલામાં જ ત્યાં તેમને રબારીના ચાર પુત્રો મળ્યા. તેઓએ તેમની દશા જોઈને કરુણાથી પ્રેરિત થઈ મુનિની સેવા કરી. મુનિએ ચારે ય ગોપાલપુત્રોને ધર્મોપદેશ આપ્યો. તે સાંભળીને ચારે ય બાળકો પ્રતિબુદ્ધ થઈને તેમની પાસે દીક્ષિત બન્યા. તેમાંથી બે મુનિઓને સાધુઓનાં ગંદા વસ્ત્રો પ્રત્યે ઘૃણા હતી. તેઓ આ જુગુપ્સાવૃત્તિના સંસ્કાર સાથે સંયમ પાલન કરતાં મૃત્યુ પામીને દેવગતિમાં ગયા. ત્યાંથી આયુષ્ય પૂર્ણ કરી બંને દશાર્ણનગરમાં શાંડિલ્ય બ્રાહ્મણની દાસી યશોમતીને ત્યાં **યુગલ પુત્રો** રૂપે જન્મ લીધો. એકવાર બંને ભાઈઓ પોતાના ખેતરમાં રાત્રે વૃક્ષની નીચે સૂતા હતા. અચાનક એકભાઈને સર્પ કરડ્યો. બીજો જાગ્યો. ખબર પડતાં જ તે સર્પને શોધવા નીકળ્યો. પરંતુ તે જ સર્પે તેને પણ દંશ દીધો. બંને ભાઈઓ મરીને કાલિંજર પર્વત પર એક **હરણીના પેટે યુગલરૂપે** ઉત્પન્ન થયા. એકવાર તે બંને ચરતાં હતાં, ત્યાં એક શિકારીએ એક બાણ વડે બંનેને વીંધી નાખ્યાં. મરીને તે બંને મૃતગંગાના કિનારે **રાજહંસ** બન્યા. એક દિવસ તેઓ સાથે સાથે ફરી રહ્યા હતા. ત્યાં એક માછીમારે આ બંને હંસની ડોક મરડીને મારી નાખ્યા. બંને હંસ મરીને વારાણસીના અતિસમૃદ્ધ અને ચાંડાલોના અધિપતિ **ભૂતદત્તને ત્યાં પુત્રો** રૂપે જન્મ્યા. તેમના નામ **'ચિત્ત'** અને **'સંભૂત'** રાખવામાં આવ્યાં. બંને ભાઈઓ વચ્ચે અપાર સ્નેહ હતો.

વારાણસીના તે વખતના રાજા શંખના નમુચિ નામના એક મંત્રી હતા. તેના કોઈ ભયંકર અપરાધને કારણે રાજાએ ક્રોધિત થઈને તેને મોતની સજા કરી હતી. ફાંસી દેવાનું કામ ભૂતદત્તને સોંપાયું હતું. ભૂતદત્તે પોતાના બંને દીકરાઓને અભ્યાસ કરાવવા માટે નમુચિને પોતાના ઘરમાં છુપાવી દીધો. જીવિત રહેવાની આશાથી નમુચિએ બંને ભાઈઓને સારી રીતે ભણાવીને અનેક વિદ્યાઓમાં નિષ્ણાત બનાવ્યા. ચાંડાલ પત્ની નમુચિની સેવા કરતી હતી. નમુચિ તેના ઉપર મોહિત થઈને અનુચિત સંબંધ રાખવા લાગ્યો. ભૂતદત્તે પોતાની પત્ની સાથે આડો વ્યવહાર કરતાં જોઈને નમુચિને મારી નાંખવાનો નિશ્ચય કર્યો પરંતુ

કૃતજ્ઞતાને કારણે બંને છોકરાઓએ નમુચિને ચેતવી દીધા, તેથી તે પોતાના પ્રાણ બચાવવા ભાગી ગયો. અને હસ્તિનાપુરમાં જઈને રાજા સનત્કુમારનો મંત્રી બન્યો.

ચિત્ત અને સંભૂત નૃત્ય અને સંગીતમાં અત્યંત પ્રવીણ હતા. તેમનું રૂપ અને લાવણ્ય આકર્ષક હતાં. એકવાર વારાણસીમાં થનારા વસંત મહોત્સવમાં બંને ભાઈઓએ ભાગ લીધો. ઉત્સવમાં નૃત્ય તથા ગાયન કળાથી લોકો તેમના પ્રત્યે ખૂબ આકર્ષિત થયા. તેમની કળાને જોઈને લોકો એટલા બધા મુગ્ધ બની ગયા કે સ્પર્શસ્પર્શનો ભેદ ભૂલી ગયા. આ વાત તે વખતના કટ્ટર બ્રાહ્મણોને બહુ ખટકી. જાતિવાદને ધર્મનું રૂપ દર્શાવે તેઓએ રાજાને ફરિયાદ કરી કે હે રાજા! આ બંને ચાંડાલપુત્રોએ બ્રાહ્મણના ધર્મને ભ્રષ્ટ કરી નાંખ્યો છે. તેમની નૃત્ય અને સંગીતકળા ઉપર મુગ્ધ લોકો સ્પૃશ્યાસ્પૃશ્યની મર્યાદાનો ભંગ કરી તેમની સ્વેચ્છાચારી પ્રવૃત્તિને પ્રોત્સાહન આપી રહ્યા છે. રાજાએ બંને ચાંડાલપુત્રોને વારાણસી નગરીની બહાર કાઢી મૂક્યા.

વારાણસીમાં એકવાર કૌમુદીમહોત્સવ હતો. આ અવસરે બંને ચાંડાલ પુત્રો વેશ બદલી ઉત્સવમાં આવ્યા. સંગીતના સ્વરો સાંભળતાં જ બંને રહી ન શક્યા. તેમના મુખથી પણ સંગીતની સૂરાવલીઓ નીકળવા લાગી. લોકો મંત્રમુગ્ધ બની તેમને વધાઈ દેવા અને પરિચય મેળવવા આવ્યા. વસ્ત્રનું આવરણ હટાવતાં લોકોએ તેમને ઓળખી લીધા. યુસ્ત જાતિવાદવાળા લોકોએ તેમને માર મારીને શહેરની બહાર કાઢી મૂક્યા. આમ અપમાનિત અને તિરસ્કૃત થતાં તેઓને પોતાના જીવન પર ઘૃણા થઈ, તેથી આત્મઘાતનો વિચાર કરીને પહાડ પર ચાલ્યા ગયા. પહાડ પરથી કૂદકો મારીને મરી જવાની તૈયારીમાં હતા, ત્યાં જ એક મુનિએ તેમને જોયા અને મુનિએ તેમને સમજાવ્યા - 'આત્મહત્યા કરવી, તે કાયરનું કામ છે. તેનાથી દુઃખના અંતને બદલે વૃદ્ધિ થાય છે. તમારી જેવી નિર્મલ બુદ્ધિવાળી વ્યક્તિઓ માટે આ ઉચિત નથી. જો શારીરિક અને માનસિક બધાં જ દુઃખોથી સદાને માટે દૂર થવા ઈચ્છતા હો, તો મુનિધર્મના શરણે આવો.' બંને પ્રતિબુદ્ધ થયા. બંનેએ દીક્ષા આપવા માટે મુનિને પ્રાર્થના કરી. મુનિએ તેમને યોગ્ય સમજી દીક્ષા આપી.

ગુરુચરણોમાં રહીને બંને એ શાસ્ત્રોનું અધ્યયન કર્યું, ગીતાર્થ બન્યા તથા વિવિધ ઉગ્ર તપશ્ચર્યાઓ કરવા લાગ્યા. તેઓને અનેક લબ્ધિઓ પ્રાપ્ત થઈ. ગ્રામાનુગ્રામ વિચરણ કરતાં તે એકવાર હસ્તિનાપુર આવ્યા. નગરની બહારના ઉદ્યાનમાં રોકાયા. એકવાર માસખમણનાં પારણા માટે સંભૂત મુનિ નગરમાં ગયા. ભિક્ષા માટે ફરતાં જોઈને ત્યાંના રાજમંત્રી નમુચિ તેમને ઓળખી ગયા. તેણે વિચાર્યું કે આ મુનિ મારો પૂર્વવૃત્તાંત જાણે છે, જો તે આ રહસ્યને ખુલ્લું કરી દેશે, તો મારી મહત્તા પૂર્ણ થઈ જશે. આમ નમુચિ મંત્રીના આદેશથી ઘણા લોકો લાકડી, મુટ્ટીના પ્રહારો કરી સંભૂતિમુનિને નગર બહાર કાઢી મૂકવા લાગ્યા. થોડીવાર સુધી મુનિ ધીરજ ધરી શાંત રહ્યા પરંતુ લોકોની અત્યંત ઉગ્રતા જોતાં, માર ખાતાં ખાતાં ધીરજ ખૂટી ગઈ. ક્રોધને વશ થતાં તેમની તેજોલેશ્યા છૂટી. મોઢામાંથી નીકળતાં ધૂમાડાથી આખું નગર છવાઈ ગયું. જનતા ગભરાઈ ગઈ. ભયભીત લોકોએ પોતાના અપરાધ માટે ક્ષમા માંગી. તેઓ મુનિને શાંત કરવા લાગ્યા. સમાચાર મળતાં ચક્રવર્તી સનત્કુમાર પણ ત્યાં આવી પહોંચ્યા. પોતાની ભૂલ માટે ચક્રવર્તીએ

મુનિની ક્ષમા માગી અને પ્રાર્થના કરી કે ભવિષ્યમાં અમો આવી ભૂલ નહીં કરીએ, હે મહાત્મન ! આપ નગરજનોને અભયદાન આપો, આમ છતાં સંભૂતિમુનિનો કોપ શાંત ન થયો. ઉદ્યાનમાં રહેલા ચિત્તમુનિને ખબર પડતાં તે પણ ત્યાં આવી પહોંચ્યા અને સંભૂતિમુનિને શાંત કરવા લાગ્યા તથા તેજોલેશ્યાની લબ્ધિને પાછી વાળવા માટે પ્રિય શબ્દોમાં સમજાવ્યા.

સંભૂતિમુનિ શાંત થયા. તેમણે તેજોલેશ્યા સમાવી લીધી, અંધકાર નાશ પામ્યો, લોકો પ્રસન્ન થયા. બંને મુનિ ઉદ્યાનમાં પાછા ફર્યા. ચિત્ત અને સંભૂતિ મુનિરાજે વિચાર કર્યો કે આપણે બંનેએ કાયસંલેખના ધારણ કરી છે; તો યાવત્ જીવન અનશન કરવું પણ ઉચિત છે. આ પ્રકારનો વિચાર કરી એ બંને અનશનનો પ્રારંભ કર્યો.

ચક્રવર્તી સનત્કુમારે જાણ્યું કે નમુચિ મંત્રીએ આ બધું કરાર્યું છે. તેના કારણે નગરજનોને આ ત્રાસ સહન કરવો પડ્યો છે, તેથી તેણે મંત્રીને દોરડાંથી બંધાવીને દૂતોની સાથે મુનિરાજ પાસે મોકલવાનો આદેશ આપ્યો. મુનિઓએ જ્યારે તેની આ દયનીય દશા જોઈ, ત્યારે ચક્રવર્તીને સમજાવ્યા અને મંત્રીને બંધનમુક્ત કરાવ્યા. મુનિઓના તેજ પ્રતાપથી પ્રભાવિત બની ચક્રવર્તી તેના ચરણોમાં ઝૂકી પડ્યા. ચક્રવર્તીની રાણી સુનંદાએ પણ ભાવુકતાવશ સંભૂતિમુનિના ચરણોમાં મસ્તક ઝૂકાવ્યું. તેની કોમળ કેશરાશિના સ્પર્શથી મુનિને સુખદ અનુભવ થયો. મનમાં ને મનમાં નિયાણું કરવાનો વિચાર કરવા લાગ્યા. ચિત્તમુનિએ જ્ઞાનબળથી તેના હૃદયના ભાવોને જાણીને તેમને સમજાવ્યા, પણ તેઓ નિયાણું કરવાના વિચારથી પાછા ન ફર્યા. નિદાન કરી જ લીધું - 'જો મારી તપસ્યાનું કંઈ ફળ હોય તો હું તેના પ્રભાવથી આવતા ભવમાં ચક્રવર્તી બનું.'

બંને મુનિઓનું અનશન પૂરું થયું. આયુષ્ય પૂર્ણ કરી બંને સૌધર્મ દેવલોકમાં દેવ થયા. પાંચ જન્મો સુધી સાથે રહીને છટ્ટા જન્મમાં બંનેએ અલગ અલગ સ્થાનોમાં જન્મ લીધો. ચિત્તનો જીવ પુરિમતાલનગરમાં એક અત્યંત ધનપતિ નગરશેઠને ત્યાં પુત્રરૂપે જન્મ્યો અને સંભૂતના જીવે કાંપિલ્યનગરમાં બ્રહ્મ રાજાની રાણી ચૂલની કુખે પુત્રરૂપે જન્મ લીધો. બાળકનું નામ 'બ્રહ્મદત્ત' રાખવામાં આવ્યું. આગળ જતાં એ જ બાળક બ્રહ્મદત્ત ચક્રવર્તી થયા.

એક દિવસ બ્રહ્મદત્ત ચક્રવર્તી નાટક જોઈ રહ્યા હતા. નાટક જોતાં તેના મનમાં એક વિકલ્પ ઉત્પન્ન થયો કે આવું નાટક મેં પહેલાં ક્યાંક જોયું છે. એવી વિચારણા કરતાં કરતાં તેને જાતિસ્મરણ જ્ઞાન થયું, જેનાથી તેણે સ્પષ્ટ જાણી લીધું કે આવું નાટક મેં પ્રથમ દેવલોકના પદ્મગુલ્મ વિમાનમાં જોયું હતું. પાંચ જન્મના સાથી ચિત્તે આ છટ્ટા ભવમાં પૃથક્ સ્થાને જન્મ લીધો છે, આ જાણી રાજા શોકમગ્ન બની ગયા અને મૂર્ચ્છિત થઈને ભૂમિ ઉપર પડી ગયા. ઉપચારથી રાજા ભાનમાં આવ્યા. પૂર્વજન્મના ભાઈની શોધ માટે મહામાત્ય-મંત્રી વરધનુ સાથે ચર્યા થતાં ચક્રવર્તીએ નિમ્નોક્ત શ્લોકાર્ધ તૈયાર કર્યો-

'આસ્વ દાસૌ મૃગૌ હંસૌ, માતંગાવમરો તથા।'

આ શ્લોકાર્ધને જોડી આપનારને માટે તેણે જાહેરાત કરી કે 'જે ઉત્તરાર્ધપૂર્તિ કરી આપશે, તેને અર્ધુ

રાજ્ય આપીશ.' પણ કોણ તેના રહસ્યને જાણતું હોય કે શ્લોકના ઉત્તરાર્ધની પૂર્તિ કરે ?

ચિત્તનો જન્મ પુરિમતાલનગરમાં ધનસાર શેઠને ત્યાં પુત્રરૂપે થયો હતો. તે યુવાન થયા. તેમને પણ એકવાર જાતિસ્મરણ જ્ઞાન થતાં તે મુનિ બની ગયા. એકવાર વિહાર કરતાં કરતાં તે કાંપિલ્ય નગરના ઉદ્યાનમાં આવીને ધ્યાનસ્થ થઈને ઊભા રહી ગયા. ત્યાં કોઈ રેંટ ચલાવનાર ઉક્ત શ્લોકનો પૂર્વાર્ધ જોર જોરથી બોલી રહ્યો હતો. મુનિએ તે સાંભળ્યો અને તેની પૂર્તિ કરી દીધી.

'एषा नौ षष्ठिका जातिः, अन्योन्याभ्यां वियुक्तयोः ।'

રેંટ ચલાવનારે બંને પદોને એક પત્ર પર લખ્યાં અને અર્ધું રાજ્ય મેળવવાની તાલાવેલીમાં તત્ક્ષણ ચક્રવર્તીની પાસે પહોંચ્યો અને એક શ્વાસમાં પૂરો શ્લોક તેને સાંભળાવી દીધો. સાંભળતાં જ ચક્રવર્તી સ્નેહવશ મૂર્ચ્છિત થઈ ગયા. આ જોતાં રાજ્યસભા ચિંતાતુર બની ગઈ અને ઘણા લોકો સમ્રાટને મૂર્ચ્છિત કરનારને મારવા તૈયાર થઈ ગયા. એ જોતાં રેંટ ચલાવનાર માળી બોલ્યો. "મેં આ શ્લોકની પૂર્તિ કરી નથી. રેંટ પાસે ઊભેલા એક મુનિએ કરી છે." અનુકૂળ ઉપચારથી રાજાની મૂર્ચ્છા દૂર થઈ. હોશમાં આવતાં જ સમ્રાટે સંપૂર્ણ માહિતિ મેળવી. શ્લોકપૂર્તિનો ભેદ ખુલ્લો પડ્યો. રાજા પોતે પ્રસન્નતાપૂર્વક પોતાના રાજ પરિવાર સહિત મુનિના દર્શનાર્થે ઉદ્યાનમાં પહોંચ્યા. મુનિને જોતાં જ બ્રહ્મદત્ત વંદના કરી સવિનય તેની પાસે બેઠા. તે બંને પૂર્વજન્મોના ભાઈઓ સુખ-દુઃખ ફળ વિપાકની ચર્ચા કરવા લાગ્યા.

આ છટ્ટા જન્મમાં બંનેને એકબીજાથી અલગ થવાનું કારણ મુનિએ બ્રહ્મદત્ત ચક્રવર્તીને સમજાવ્યું તેની સાથે એ પણ સમજાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો કે પૂર્વજન્મનાં શુભ કર્મોથી આપણે અહીં આવ્યા છીએ, જો આ તમારા વિયોગનો સદાને માટે અંત લાવવો હોય, તો તમારી જીવનયાત્રાને સન્માર્ગે વાળવી જોઈએ. જો તમે કામભોગોને છોડી શકતા નથી, તો આર્ય કર્મ કરો, ધર્મમાં સ્થિર બની સર્વ પ્રાણી પર અનુકંપા રાખો, જેથી તમારી દુર્ગતિ અટકી જાય.

પરંતુ બ્રહ્મદત્ત ચક્રવર્તીએ મુનિનું એક પણ વચન સ્વીકાર્યું નહીં. તેણે તો મુનિને સાંસારિક સુખભોગો માટે વારંવાર આમંત્રિત કર્યા પરંતુ મુનિએ ભોગોની અસારતા, દુઃખકારકતા, સુખાભાસતા, અશરણતા તથા નશ્વરતા સમજાવી. બ્રહ્મદત્ત ચક્રવર્તીએ પોતાની અસમર્થતા દર્શાવી અને કહ્યું કે જેમ કીચડમાં ફસાયેલો હાથી કિનારો જોઈને પણ કાંઠે જઈ શકતો નથી, એક ડગલું પણ આગળ વધી શકતો નથી, તેમ હું પણ શ્રમણધર્મને જાણતો હોવા છતાં કામભોગોમાં ફસાયેલો હોવાથી ધર્મનું પાલન કરી શકતો નથી.

મુનિ ત્યાંથી ચાલ્યા ગયા, સંયમ સાધના કરતાં કરતાં સિદ્ધગતિ (મુક્તિ)ને પામ્યા. બ્રહ્મદત્ત અશુભ કર્મોનાં કારણે સર્વથી વધુ અશુભ એવી સાતમી નરકમાં ગયા.

તેરમું અધ્યયન

ચિત્ત-સંભૂતીય

સંભૂત અને ચિત્તનો જન્મ :-

૧ જાઇપરાજિઓ ખલુ કાસી ણિયાણં તુ હત્થિણપુરમ્મિ ।
ચુલણીએ બંભદત્તો, ઉવવણ્ણો પઝમગુમ્માઓ ॥ ૧ ॥

શબ્દાર્થ :- હત્થિણપુરમ્મિ = હસ્તિનાપુર નગરમાં, જાઇપરાજિઓ = ચંડાળ જાતિના કારણે અપમાનીત, તુ = આ રીતે, ખલુ = ચોક્કસ જ, ગાથાની પાઠપૂર્તિ માટે પણ આ શબ્દનો પ્રયોગ થાય છે, ણિયાણં = નિદાન, સંકલ્પ, કાસી = કરેલું હતું, પઝમગુમ્માઓ = 'સૌધર્મ' દેવલોકના પદ્મગુલ્મ વિમાનથી, ચુલણીએ = ચુલની રાણીના પુત્ર, બંભદત્તો = બ્રહ્મદત્તના રૂપમાં, ઉવવણ્ણો = ઉત્પન્ન થયો.

ભાવાર્થ :- ચંડાલ જાતિને કારણે પરાભવ પામેલા સંભૂત મુનિએ પૂર્વભવમાં હસ્તિનાપુરમાં ચક્રવર્તીપદની પ્રાપ્તિનું નિદાન (સંકલ્પ) કર્યું હતું અર્થાત્ મને પણ મારા તપના ફળસ્વરૂપે ચક્રવર્તીની ઋદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય, આ પ્રકારનો સંકલ્પ કર્યો હતો અને મરીને પદ્મગુલ્મ વિમાનમાં દેવરૂપે ઉત્પન્ન થયા. ત્યાંથી ચ્યવીને ચૂલનીરાણીની કુક્ષિમાં બ્રહ્મદત્ત ચક્રવર્તી રૂપે જન્મ ધારણ કર્યો.

૨ કંપિલ્લે સંભૂઓ ચિત્તો, પુણ જાઓ પુરિમતાલમ્મિ ।
સેટ્ઠિકુલમ્મિ વિસાલે, ધમ્મં સોઠુણ પવ્વહ્મો ॥ ૨ ॥

શબ્દાર્થ :- સંભૂઓ = સંભૂતે, કંપિલ્લે = કાંપિલ્યનગરમાં, પુણ = અને, ચિત્તો = સંભૂતના પૂર્વભવના ભાઈ ચિત્તે, પુરિમતાલમ્મિ = પુરિમતાલનગરમાં, વિસાલે = વિશાળ, સેટ્ઠિકુલમ્મિ = શેઠના કુળમાં, જાઓ = ઉત્પન્ન થયો તથા, ધમ્મં = ધર્મને, સોઠુણ = સાંભળીને, પવ્વહ્મો = પ્રવ્રજ્યા ધારણ કરી.

ભાવાર્થ :- આમ સંભૂતનો જીવ કાંપિલ્યનગરમાં ઉત્પન્ન થયો. તેના ભાઈ ચિત્તનો જીવ પુરિમતાલનગરના વિશાળ શ્રેષ્ઠિ કુળમાં ઉત્પન્ન થયો. પુણ્ય સંયોગે ધર્મ સાંભળીને ચિત્ત પ્રવ્રજિત થયાં.

વિવેચન :-

જાઇપરાજિઓ :- વારાણસીમાં એ બંને ભાઈઓ રાજા અને લોકો દ્વારા અપમાનિત થયા તથા નગરમાંથી

નિષ્કાસિત થયા હતા. દીક્ષિત થયા બાદ જ્યારે તેઓ વિચરણ કરતાં હસ્તિનાપુર ગયા, ત્યારે પણ ત્યાં નમુચિ નામના બ્રાહ્મણ મંત્રીએ 'આ ચાંડાલ છે' એમ કહીને તેમનો તિરસ્કાર કર્યો અને નગરમાંથી બહાર કાઢી મૂક્યા. આમ તેઓ શૂદ્રજાતિના કારણે પરાજિત કે અપમાનિત હતા.

ળિયાળં :- વિષયસુખોની અભિલાષાથી પ્રેરિત બની કરવામાં આવતો સંકલ્પ. આ આર્તધ્યાનના ચાર ભેદોમાંથી એક ભેદ છે. સંભૂતમુનિએ ચિત્તમુનિ દ્વારા રોકવા છતાં નિદાન કરી લીધું હતું કે 'મારી તપસ્યાનું જો કોઈ ફળ હોય, તો હવે પછીના જન્મમાં મને ચક્રવર્તીપદ મળે.' જેની તપસ્યાનું ફળ વધારે હોય અને નિદાન સંકલ્પનું મૂલ્ય ઓછું હોય, તો એ સફળ થઈ જાય છે અર્થાત્ મળી જાય છે.

કંપિલ્લે સંભૂઓ :- પૂર્વજન્મમાં જે સંભૂત નામના મુનિ હતા, તે નિદાનના પ્રભાવે પાંચાલમંડળના કાંપિલ્યનગરમાં બ્રહ્મરાજ અને ચૂલનીને ત્યાં બ્રહ્મદત્તપુત્રરૂપે ઉત્પન્ન થયા.

સેટ્ટિકુલમ્મિ :- પૂર્વજન્મમાં ચિત્ત નામના જે મુનિ હતા તે પ્રચુર ધન અને શ્રેષ્ઠ પરિવારથી સંપન્ન એવા વિશાળ ધનસાર શ્રેષ્ઠિના કુળમાં ગુણસાર નામના પુત્રરૂપે ઉત્પન્ન થયા અને જૈનાચાર્ય શુભચંદ્રની પાસે તેણે ચારિત્રરૂપ ધર્મનો ઉપદેશ સાંભળી મુનિધર્મની દીક્ષા ગ્રહણ કરી.

કાંપિલ્યનગરમાં બંનેનું મિલન :-

૩ કંપિલ્લમ્મિ ચ ણયરે, સમાગયા દો વિ ચિત્તસંભૂયા ।
સુહદુક્ખફલવિવાગં, કર્હતિ તે ઇક્કમિક્કસ્સ ॥૩॥

શબ્દાર્થ :- કંપિલ્લમ્મિ = કંપિલપુર, ણયરે = નગરમાં, દો વિ = બંને, સમાગયા = એકત્રિત થયા, ઇક્કમિક્કસ્સ = પરસ્પર એકબીજાને, તે = તે, સુહ દુહ ફલ-વિવાગં = સારાં અને ખરાબ કર્મોનાં સુખદુઃખ ફળ, વિવાક, કર્હતિ = કહેવા લાગ્યા.

ભાવાર્થ :- કાંપિલ્યનગરમાં ચિત્ત અને સંભૂત બંનેનું મિલન થયું. ત્યાં તેઓએ પરસ્પર એકબીજાને પોતપોતાનાં સુખદુઃખ અને કર્મફળનાં પરિણામને કહેવા લાગ્યા.

૪ ચક્કવટ્ટી મહિટ્ઠિઓ, બંભદત્તો મહાયસો ।
ભાયરં બહુમાણેણં, ઇમં વચણમબ્બવી ॥૪॥

શબ્દાર્થ :- મહિટ્ઠિઓ = મહાઋદ્ધિશાળી, મહાયસો = મહાયશસ્વી, બહુમાણેણં = ઘણા માનપૂર્વક, ભાયરં = પોતાના પૂર્વભવના ભાઈ ચિત્તને, ઇમં = આ રીતે, વચણં = વચન, અબ્બવી = કહ્યું.

ભાવાર્થ :- મહાન ઋદ્ધિસંપન્ન તેમજ મહાયશસ્વી ચક્રવર્તી બ્રહ્મદત્તે ખૂબ સત્કારપૂર્વક પોતાના પૂર્વભવના ભાઈ ચિત્તને આ પ્રમાણે કહ્યું -

પૂર્વભવોનું કથન :-

૫ આસિમો ભાયરા દો વિ, અણ્ણમણ્ણવસાણુગા ।
અણ્ણમણ્ણમણુરત્તા, અણ્ણમણ્ણ હિણ્ણસિણો ॥૫॥

શબ્દાર્થ :- અણ્ણમણ્ણવસાણુગા = એકબીજાના વશમાં રહેનાર, અણ્ણમણ્ણમણુરત્તા = એકબીજાને પ્રેમ કરનારા, અણ્ણમણ્ણહિણ્ણસિણો = એકબીજાનું હિત ઈચ્છનાર, આસિમો = હતા.

ભાવાર્થ :- (બ્રહ્મદત્ત) – આ જન્મ પહેલાં આપણે બંને ભાઈ હતા; એકબીજાને વશવર્તી, પરસ્પર અનુરાગી, એકબીજા ઉપર પ્રીત રાખનારા તેમજ પરસ્પર હિતૈષી હતા.

૬ દાસા દસણ્ણે આસી, મિયા કાલિંજરે ણગે ।
હંસા મયંગતીરે ચ, સોવાગા કાસિભૂમિણ ॥૬॥

૭ દેવા ચ દેવલોગમ્મિ, આસિ અમ્હે મહિઢ્ઢિયા ।
ઈમા ણો છટ્ઢિયા જાઈ, અણ્ણમણ્ણેણ જા વિણા ॥૭॥

શબ્દાર્થ :- દસણ્ણે = દશાર્ણ દેશમાં, દાસા = દાસ, કાલિંજરે = બીજા ભવમાં કાલિંજર, ણગે = પર્વત પર, મિયા = મૃગ હતા, મયંગતીરે ચ = ત્રીજા ભવમાં મૃતગંગા નદીના કિનારા પર, હંસા = હંસ હતા, સોવાગા = ચાંડાળ હતા, કાસિભૂમિણ = ચોથા ભવમાં કાશી દેશમાં, અમ્હે = આપણે બંને, દેવલોગમ્મિ = પાંચમા ભવમાં સૌધર્મ દેવલોકમાં, મહિઢ્ઢિયા = મહાઋદ્ધિ સંપત્ત, દેવા = દેવ, ઈમા = આ, ણો = આપણો, છટ્ઢિયા = છટ્ટો, જાઈ = ભવ, જા = જો કે, અણ્ણમણ્ણેણ = એકબીજાથી, વિણા = પૃથક્ થયા છીએ.

ભાવાર્થ :- આપણે બંને દશાર્ણ દેશમાં દાસ, કાલિંજર પર્વત પર હરણ, મૃતગંગાને કિનારે હંસ અને કાશીમાં ચાંડાલ હતા.

ત્યાર પછી આપણે બંને સૌધર્મ નામના પ્રથમ દેવલોકમાં મહાઋદ્ધિ સંપત્ત દેવ હતા. આ આપણા બંનેનો છટ્ટો ભવ છે, જેમાં આપણે એકબીજાથી દૂર અલગ અલગ જન્મ્યા છીએ.

વિવેચન :-

ચિત્ત અને સંભૂતનું મિલન :- પ્રસ્તુત ગાથામાં ચિત્ત અને સંભૂતના પૂર્વજન્મનાં નામ છે. આ જન્મમાં તેમનું મિલન ક્રમશઃ શ્રેષ્ઠિપુત્ર ગુણસારમુનિ રૂપે તથા બ્રહ્મદત્ત ચક્રવર્તી રૂપે થયું હતું. બ્રહ્મદત્ત ચક્રવર્તી નો જન્મ કાંપિલ્યમાં થયો હતો. ચિત્તનો જીવ મુનિ રૂપે વિચરણ કરતાં કાંપિલપુરમાં આવ્યો હતો. તે જ દિવસોમાં બ્રહ્મદત્તચક્રવર્તીને જાતિસ્મરણ જ્ઞાનથી પૂર્વજન્મની સ્મૃતિ થઈ. તેણે પોતાના પૂર્વજન્મના ભાઈ ચિત્તને શોધવા માટે અર્ધો શ્લોક બનાવીને ઘોષણા કરાવી કે જે કોઈ આ અર્ધા શ્લોકની પૂર્તિ કરી દેશે, તેને

હું અર્ધુ રાજ્ય આપીશ. સંયોગવશ તે નિમિત્તે ચિત્તનો જીવ મુનિરૂપે ત્યાં પરિચયમાં આવ્યો. આમ પાંચ પૂર્વજન્મોમાં સહોદરપણે રહેલા બંને ભાઈઓનું અપૂર્વ મિલન થયું.

બ્રહ્મદત્ત ચક્રવર્તીએ પૂર્વભવોનું વૃતાંત કહેતાં કહ્યું કે આ છટ્ટો જન્મ છે, જેમાં આપણે બંને અલગ અલગ કુળ અને દેશમાં જન્મ લેવાથી એકબીજાથી ઘણા દૂર થઈ ગયા અને એકબીજાનાં સુખદુઃખના સહભાગી બની શક્યા નથી.

પરસ્પર શુભાશુભ કર્મ ફળનું કથન :-

૮ કમ્મા ણિયાણપ્પગઢા, તુમે રાય વિચિંતિયા ।
તેસિં ફલવિવાગેણ, વિપ્પઓગમુવાગયા ॥૮॥

શબ્દાર્થ :- રાય = હે રાજન્ !, તુમે = પોતાના, ણિયાણપ્પગઢા = નિદાનને વશ થઈને કરેલાં, નિદાનરૂપ, કમ્મા = કર્મોનું, વિચિંતિયા = ચિંતન કરેલું હતું, તેસિં = તે કર્મોનાં, ફલ-વિવાગેણ = ફળનો ઉદય થવાથી, વિપ્પઓગં = વિયોગને, ઉવાગયા = પ્રાપ્ત થયા છીએ.

ભાવાર્થ :- (મુનિ) હે રાજન્ ! તમે આસક્તિ સહિત ભોગસુખના ચિંતનરૂપ નિદાન દ્વારા જે કર્મોને એકઠાં કર્યાં હતાં, તે જ કર્મોનાં ફળવિપાકના કારણે આપણે અલગ અલગ સ્થાને જન્મ પામ્યા છીએ.

૯ સચ્ચસોયપ્પગઢા, કમ્મા મણ પુરા કઢા ।
તે અજ્જ પરિભુંજામો, કિણ્ણુ ચિત્તે વિ સે તહા ॥૯॥

શબ્દાર્થ :- મણ = મેં, પુરા = પૂર્વ ભવમાં, સચ્ચસોયપ્પગઢા = સત્ય અને શૈય-શુદ્ધિયુક્ત અનુષ્ઠાન કરનાર, કમ્મા = કર્મ, કઢા = કર્યાં હતાં, તે = તેને, અજ્જ = આજ (આ ભવમાં), પરિભુંજામો = ભોગવી રહ્યો છું, કિણ્ણુ = શું, સે = તેને, વિ = પણ, ચિત્તે = ચિત્ત તું, તહા = એ જ રીતે ભોગવી રહ્યો છે.

ભાવાર્થ :- (ચક્રવર્તી) – હે ચિત્ત ! મેં પૂર્વજન્મમાં સારા અને પવિત્ર કર્મો, શુભાનુષ્ઠાનો કર્યાં હતાં. તેનું ફળ હું ચક્રવર્તીરૂપે આજે ભોગવી રહ્યો છું, શું તમે એવાં જ પુણ્ય ફળ ભોગવો છો ?

૧૦ સવ્વં સુચિણ્ણં સફલં ણરાણં, કઢાણ કમ્માણ ણ મોક્ખ અત્થિ ।
અત્થેહિં કામેહિં ય ઉત્તમેહિં, આયા મમં પુણ્ણફલોવવેણ ॥૧૦॥

શબ્દાર્થ :- ણરાણં = મનુષ્યોનાં, સવ્વં = બધાં, સુચિણ્ણં = તપ વગેરે શુભ અનુષ્ઠાન, સફલં = સફળ-ફળ સહિતના હોય છે, કઢાણ = કરેલા, કમ્માણ = કર્મોથી, મોક્ખ = ફળ ભોગવ્યા વિના છૂટકારો, ણ અત્થિ = થતો નથી અર્થાત્ શુભ કર્મ અવશ્ય જ પોતાનું ફળ આપે છે, મમં = મારો, આયા = આત્મા પણ, ઉત્તમેહિં = ઉત્તમ, અત્થેહિં = ધનસંપત્તિથી, કામેહિં = મનોજ્ઞ શબ્દાદિ કામભોગોથી યુક્ત, પુણ્ણફલોવવેણ = પુણ્યના ફળસ્વરૂપ, શુભ કર્મોનાં ફળથી યુક્ત હતો.

ભાવાર્થ :- (મુનિ) મનુષ્યોએ આચરેલાં બધાં સત્કર્મો સફળ થાય છે; કેમ કે કરેલાં કર્મોનાં ફળ ભોગવ્યા વિના છૂટકારો થતો નથી. મારો આત્મા પણ ઉત્તમ ધનસામગ્રી અને મનોજ્ઞ ભોગસામગ્રીના પુણ્ય ફળવાળો હતો.

૧૧ જાણાસિ સંભૂય મહાણુભાગં, મહિદ્વિયં પુણ્ણફલોવવેયં ।
ચિત્તં પિ જાણાહિ તહેવ રાયં, ઇઙ્ઙી જુઈ તસ્સ વિ ય પ્પભૂયા ॥૧૧॥

શબ્દાર્થ :- સંભૂય = હે સંભૂત, બ્રહ્મદત્ત ! તમે પોતાને જે રીતે, મહાણુભાગં = મહાપ્રભાવશાળી, પુણ્ણફલોવવેયં = શુભકર્મોના શ્રેષ્ઠ ફળથી યુક્ત, જાણાસિ = જાણો છો, માનો છો, ચિત્તં વિ = ચિત્તને અર્થાત્ મને પણ, તહેવ = તેમ, જાણાહિ = જાણો, કારણકે, તસ્સ વિ = તેને પણ અર્થાત્ મારે પણ, ઇઙ્ઙી = ઋદ્ધિ, જુઈ = દ્યુતિ, પ્પભૂયા = પ્રચુર હતી.

ભાવાર્થ :- હે સંભૂત ! જેમ તું પોતાની જાતને ભાગ્યશાળી, મહાન ઋદ્ધિસંપન્ન તેમજ પુણ્ય ફળવાળો માને છે, તેમ ચિત્તને પણ જાણ, કારણ કે હે રાજન્ ! તેની (ચિત્તની) પાસે પણ ખૂબ ધન સંપત્તિ અને દ્યુતિ છે અર્થાત્ હું પણ સંપત્તિશાળી અને પ્રભાવશાળી હતો.

૧૨ મહત્થરૂવા વયણપ્પભૂયા, ગાહાણુગીયા ણરસંઘમજ્ઙે ।
જં ભિક્ખુણો સીલગુણોવવેયા, ઇહં જયંતે સમણો મ્હિ જાઓ ॥૧૨॥

શબ્દાર્થ :- જં = જે ઉપદેશને સાંભળીને, ભિક્ખુણો = ભિક્ષુ, સીલગુણોવવેયા = શીલ ગુણથી (જ્ઞાન અને ચારિત્રથી) યુક્ત થઈને, ઇહં = આ જિન શાસનમાં, જયંતે = પ્રચલ્નવાન થાય છે એવા, મહત્થરૂવા = મહાન અર્થયુક્ત અને, વયણપ્પભૂયા = વિસ્તારથી કહેલા, વિસ્તૃત, ગાહા = ઉપદેશનો સ્થવિર મુનિઓએ, ણરસંઘમજ્ઙે = જન સમુદાયમાં, અણુગીયા = પ્રતિપાદન કર્યું, જેને સાંભળીને, સમણો = હું સાધુ, જાઓ મ્હિ = થયો છું.

ભાવાર્થ :- સ્થવિર મુનિઓએ જનસમુદાયમાં સારગર્ભિત વિસ્તૃત ઉપદેશ ફરમાવ્યો હતો. જેને સાંભળી ભિક્ષુ સંયમગુણોના આચારથી સંપન્ન થાય છે. તે ઉપદેશ સાંભળતાં, તેનો સ્વીકાર કરતાં હું પણ શ્રમણ બન્યો છું.

સંભૂત દ્વારા ભોગોનું નિમંત્રણ :-

૧૩ ઉચ્ચોય્ઞ મહુ કક્કે ય બંભે, પવેઙ્ઙયા આવસહા ય રમ્મા ।
ઇમં ગિહં ચિત્તધણપ્પભૂયં, પસાહિ પંચાલગુણોવવેયં ॥૧૩॥

શબ્દાર્થ :- ઉચ્ચોય્ઞ = ઉચ્ચ, ઉદક, મહુ = મધુ, કક્કે = કર્ક, બંભે = બ્રહ્મ, આ મારા પાંચ પ્રકારના મહેલ, પવેઙ્ઙયા = કહ્લા છે, ય = બીજા પણ, રમ્મા = રમણીય, આવસહા = મહેલ છે,

ધણપ્પભૂયં = પ્રચુર ધનથી યુક્ત, પંચાલગુણોવવેયં = પંચાલ દેશના વિશિષ્ટ શબ્દાદિ ગુણ યુક્ત, ગિહં = ભવનનો, પસાહિ = તમે ઉપભોગ કરો.

ભાવાર્થ :- (ચક્રવર્તી) ઉચ્ચ, ઉદક, મધુ, કર્ક અને બ્રહ્મ; આ મુખ્ય પાંચ પ્રાસાદ તથા બીજા પણ અનેક રમણીય પ્રાસાદ મારા વર્ધકીરત્નએ બનાવ્યા છે તથા પંચાલ દેશના વિશિષ્ટ શબ્દાદિ ગુણ સામગ્રીથી યુક્ત, આશ્ચર્યજનક પ્રચુર ધનથી પરિપૂર્ણ, આ મારું ઘર છે. હે ચિત્ત ! તેનો તમે ઉપભોગ કરો.

૧૪   જટ્ટેહિં ગીર્ણહિં ય વાઙ્ઘિં, જારીજણાં પરિવારયંતો ।
                  ભુંજાહિં ભોગાં ઇમાં ભિક્ષૂ, મમ રોયઙ્ પવ્વજ્જા હુ દુક્ખં ॥૧૪॥

શબ્દાર્થ :- જટ્ટેહિં = નાટક, નૃત્ય, ગીર્ણહિં = ગીત, વાઙ્ઘિં = વાજિંત્ર સાથે, જારીજણાં = સ્ત્રીઓના સમૂહથી, પરિવારયંતો = ઘેરાયેલા, ઇમાં = આ, ભોગાં = ભોગોનો, ભુંજાહિં = ઉપભોગ કરો, પવ્વજ્જા = પ્રવ્રજ્યા, મમ = મને, રોયઙ્ = પ્રતીત થાય છે, રુચિકર લાગે છે.

ભાવાર્થ :- હે ભિક્ષુ ! નાટ્ય, સંગીત અને વાદ્યો સાથે સ્ત્રીઓથી ઘેરાયેલા આ ભોગસામગ્રીનો તમે ઉપભોગ કરો, મને એ જ પ્રિય છે, રુચિકર લાગે છે, પ્રવ્રજ્યા ખરેખર દુઃખકર છે; એમ મને લાગે છે.

ચિત્તમુનિ દ્વારા વૈરાગ્યમય ઉપદેશ :-

૧૫   તં પુવ્વણેહેણ કયાણુરાગં, જરાહિવં કામગુણેસુ ગિહ્ધં ।
                  ધમ્મસ્સિઓ તસ્સ હિયાણુપેહી, ચિત્તો ઇમં વયણમુદાહરિત્થા ॥૧૫॥

શબ્દાર્થ :- પુવ્વણેહેણ = પૂર્વજન્મના સ્નેહવશ, કયાણુરાગં = અનુરાગ કરનાર અને, જરાહિવં = નરાધિપ ચક્રવર્તી કામગુણેસુ = શબ્દાદિ કામગુણોમાં, ગિહ્ધં = આસક્તિયુક્ત, તં = તેને, ધમ્મસ્સિઓ = ધર્મમાં સ્થિત, તસ્સ = આ ચક્રવર્તીનું, હિયાણુપેહી = હિત ઈચ્છતાં, હિતૈષી, ઉદાહરિત્થા = કહેવા લાગ્યા.

ભાવાર્થ :- તે બ્રહ્મદત્ત રાજાના હિતૈષી અને ધર્મમાં સ્થિર ચિત્તમુનિએ પૂર્વભવના સ્નેહવશ અનુરાગ કરનાર કે પ્રેમ દર્શાવનાર તેમજ કામભોગોમાં આસક્ત બ્રહ્મદત્ત ચક્રવર્તીને આ પ્રમાણે કહ્યું—

૧૬   સવ્વં વિલવિયં ગીયં, સવ્વં જટ્ટં વિહંબિયં ।
                  સવ્વે આખરણા મારા, સવ્વે કામા દુહાવહા ॥૧૬॥

શબ્દાર્થ :- સવ્વં = બધાં, ગીયં = ગીત, વિલવિયં = વિલાપ રૂપ છે, સવ્વં = બધાં, જટ્ટં = નાટક કે નૃત્ય, વિહંબિયં = મજાક મશ્કરી છે, વિહંબના છે, આખરણા = આભૂષણ, મારા = ભાર રૂપ છે, સવ્વે = બધાં, કામા = પાંચ ઈન્દ્રિયોના મનોજ વિષય, દુહાવહા = દુઃખ પ્રાપ્ત કરાવનાર છે.

ભાવાર્થ :- (મુનિ) બધાં ગીતો કેવળ વિલાપ છે. સર્વ પ્રકારનાં નૃત્ય કે નાટક વિડંબનાથી ભરપૂર છે, બધાં અલંકારો બોજારૂપ છે અને બધા કામભોગો દુઃખને જ આપનારા છે.

૧૭ બાલાભિરામેસુ દુહાવહેસુ, ણ તં સુહં કામગુણેસુ રાયં ।
વિરત્તકામાણ તવોધનાણં, જં ભિક્ષુણં સીલગુણે રયાણં ॥૧૭॥

શબ્દાર્થ :- બાલાભિરામેસુ = બાળ-અજ્ઞાની જીવોને પ્રિય લાગનાર પરંતુ, દુહાવહેસુ = અંતમાં દુઃખ પ્રાપ્ત કરાવનાર, વિરત્તકામાણ = કામભોગોથી વિરક્ત, સીલગુણે = શીલ અને ગુણમાં, સંયમ આચરણમાં, રયાણં = રત રહેનાર, તવોધનાણં = તપરૂપ ધનવાળા, તપોધની, ભિક્ષુણં = ભિક્ષુઓને પ્રાપ્ત થાય છે.

ભાવાર્થ :- હે રાજન્ ! જે સુખ શીલગુણોમાં કે સંયમ આચારમાં રત, કામભોગોથી વિરક્ત અને તપોધની ભિક્ષુઓને પ્રાપ્ત થાય છે, તે સુખ અજ્ઞાનીઓને રમણીય લાગતાં પરંતુ વસ્તુતઃ દુઃખજનક કામભોગોમાં નથી.

૧૮ ણરિંદ જાઈ અહમા ણરાણં, સોવાગજાઈ દુહઓ ગયાણં ।
જહિં વયં સવ્વજણસ્સ વેસ્સા, વસીઅ સોવાગ-ણિવેસણેસુ ॥૧૮॥

શબ્દાર્થ :- ણરિંદ = હે નરેન્દ્ર !, દુહઓ = પૂર્વભવમાં આપણને બંનેને, સોવાગજાઈ = જે ચાંડાળ (શ્વપાક) જાતિ, ગયાણં = પ્રાપ્ત થઈ હતી તે, ણરાણં = મનુષ્યોમાં, અહમા = અધમ, જાઈ = જાતિ હતી, જહિં = જ્યાં, વયં = અમે, આપણે, સવ્વજણસ્સ = બધા લોકોના, વેસ્સા = દ્વેષ પાત્ર હતા અને, સોવાગ-ણિવેસણેસુ = શ્વપાક અર્થાત્ ચાંડાળનાં ઘરોમાં, વસીઅ = રહેતા હતા.

ભાવાર્થ :- હે નરેન્દ્ર ! મનુષ્યોમાં ચાંડાળ જાતિ અધમ કે નીચ ગણાય છે, તેમાં આપણે બંને એ જન્મ લીધો હતો; ત્યાં ચાંડાલોની વસતિમાં આપણે બંને રહેતા હતા. ત્યાં બધા લોકો આપણા પ્રત્યે દ્વેષ અને ઘૃણા કરતા હતા.

૧૯ તીસે ય જાઈઈ ડ પાવિયાએ, વુચ્છામુ સોવાગ ણિવેસણેસુ ।
સવ્વસ્સ લોગસ્સ દુગંછણિજ્જા, ઇહં તુ કમ્માઈં પુરેકહાઈં ॥૧૯॥

શબ્દાર્થ :- તીસે = તે, પાવિયાએ = પાપકારી, જાઈઈ = જાતિમાં, સોવાગ ણિવેસણેસુ = ચાંડાળ ના ઘરોમાં, વુચ્છામુ = આપણે બંને રહેતા હતા, દુગંછણિજ્જા = જુગુપ્સાલાયક (ઘૃણા યોગ્ય), ઇહં તુ = અહીં જે વિશેષતા દેખાય છે તે તો, પુરેકહાઈં = પૂર્વકૃત, કમ્માઈં = શુભ કર્મોનાં ફળ સ્વરૂપ જ અમને પ્રાપ્ત થઈ છે.

ભાવાર્થ :- આપણે તે નિંદનીય ચાંડાળ જાતિમાં જન્મ ધારણ કરી, તેઓની સાથે તેઓની વસતિમાં જ

રહ્યા છીએ. ત્યાં આપણે બધા લોકોના ઘૃણાપાત્ર હતા. અહીં જે શ્રેષ્ઠતા મળી છે, તે પૂર્વે આચરણ કરેલાં તપ સંયમનું ફળ છે.

૨૦ સો દાણિસિં રાય મહાણુભાગો, મહિઢ્ઢિઓ પુણ્ણફલોવવેઓ ।
ચઇત્તુ ભોગાઇં અસાસયાઇં, આયાણહેઢં અભિણિક્ખમાહિ ॥૨૦॥

શબ્દાર્થ :- સો = તે શુભ કર્મોનાં, સંયમ તપનાં ફળ સ્વરૂપ તમે, દાણિસિં = આ સમયે, પુણ્ણફલોવવેઓ = પુણ્યફળથી યુક્ત છો, અસાસયાઇં = અશાશ્વત, આયાણહેઢં = ચારિત્રને માટે, અભિણિક્ખમાહિ = નીકળી જાઓ.

ભાવાર્થ :- હે રાજન્ ! તે પૂર્વજન્મનાં તપ સંયમનાં ફળસ્વરૂપે જ તમે આ ભવમાં અત્યંત પ્રભાવશાળી, મહાન ઋદ્ધિસંપન્ન અને પુણ્યફળથી યુક્ત રાજા બન્યા છો. તેથી આ ભવમાં પણ તમે અશાશ્વત ક્ષણિક ભોગોને છોડીને ચારિત્રધર્મની આરાધના માટે અભિનિષ્ક્રમણ કરો અર્થાત્ પ્રવ્રજ્યા ગ્રહણ કરી સંસારનાં સુખનો ત્યાગ કરો.

૨૧ ઇહ જીવિએ રાય અસાસયમ્મિ, ધણિયં તુ પુણ્ણાઇં અકુવ્વમાણો ।
સે સોયઇ મચ્ચુમુહોવણીએ, ધમ્મં અકારુણ પરમ્મિ લોએ ॥૨૧॥

શબ્દાર્થ :- ઇહ = આ, અસાસયમ્મિ = અશાશ્વત, જીવિએ = જીવનમાં જે વ્યક્તિ, ધણિયં તુ = વિપુલ પ્રમાણમાં, પુણ્ણાઇં = પુણ્ય કર્મ, અકુવ્વમાણો = કરતો નથી, અકારુણ = આચરણ ન કરીને, મચ્ચુમુહોવણીએ = મૃત્યુના મુખમાં જઈને, પરમ્મિ લોએ = પરલોક વિષયક, સોયઇ = શોક કરે છે.

ભાવાર્થ :- હે રાજન્ ! આ અશાશ્વત, અનિત્ય માનવજીવનમાં જે વિપુલ પુણ્યકર્મ કે શુભ અનુષ્ઠાન કરતા નથી, તે મૃત્યુ આવતાં પશ્ચાત્તાપ કરે છે અને ધર્માચરણ ન કરવાથી પરલોકમાં પણ પશ્ચાત્તાપ કરે છે અર્થાત્ ધર્માચરણના અભાવે દુઃખ પામે છે.

૨૨ જહેહ સીહો વ મિયં ગહાય, મચ્ચૂ ણરં ણેઇ હુ અંતકાલે ।
ણ તસ્સ માયા વ પિયા વ ભાયા, કાલમ્મિ તમ્મંસહરા હવંતિ ॥૨૨॥

શબ્દાર્થ :- જહા = જે રીતે, ઇહં = આ લોકમાં, સીહો = સિંહ, મિયં = મૃગને, ગહાય = પકડીને લઈ જાય છે, તે રીતે, અંતકાલે = અંત સમયમાં, મચ્ચૂ = મૃત્યુ પણ, ણરં = મનુષ્યને, ણેઇ = પરલોકમાં લઈ જાય છે, કાલમ્મિ = તે સમયે, તસ્સ = તેના, માયા = માતા, વ = અથવા, પિયા = પિતા, ભાયા = ભાઈ, તં = તેના જીવનની રક્ષાને માટે, અંસહરા = દુઃખમાં ભાગીદાર, ભાગ લેનાર, ણ હવંતિ = થતા નથી.

ભાવાર્થ :- જેમ આ સંસારમાં સિંહ હરણને પકડીને લઈ જાય છે, તેમ અંત સમયે મૃત્યુ મનુષ્યને લઈ

જાય છે. તે વખતે માતાપિતા અને પત્ની તથા ભાઈ આદિ કોઈ પણ દુઃખમાં ભાગીદાર થતાં નથી.

૨૩   **ण तस्स दुक्खं विभयंति णाइओ, ण मित्तवग्गा ण सुया ण बंधवा।**
इक्को सयं पच्चणुहोइ दुक्खं, कत्तारमेव अणुजाइ कम्मं ॥ २३ ॥

શબ્દાર્થ :- તસ્સ = તે પાપી જીવના, દુક્ખં = દુઃખને, ણાઇઓ = જાતિવાળા, ણ વિભયંતિ = નથી લઈ શકતા કે, ણ મિત્તવગ્ગા = મિત્ર વર્ગ લઈ શકતો નથી, ણ સુયા = પુત્ર લઈ શકતો નથી, ણ બંધવા = બંધુઓ ભાગ લઈ શકતા નથી, સયં = તે સ્વયં, ઇક્કો = એકલો જ, પચ્ચણુ હોઇ = ભોગવે છે, કત્તારમેવ = કર્તાને જ, કમ્મં = કર્મ, અણુજાઇ = અનુસરે છે, તેની સાથે જાય છે.

ભાવાર્થ :- જ્ઞાતિજન, મિત્રવર્ગ, પુત્ર અને બાંધવ વગેરે મૃત્યુના મુખમાં પડેલા મનુષ્યના દુઃખ વહેંચી શકતા નથી. તે પોતે એકલા જ દુઃખ ભોગવે છે; કેમ કે કર્મ, કરનારની પાછળ જ જાય છે.

૨૪   **चिच्चा दुपयं च चउप्पयं च, खेत्तं गिहं धणधण्णं च सव्वं ।**
सकम्मबीओ अवसो पयाइ, परं भवं सुंदर पावगं वा ॥ २४ ॥

શબ્દાર્થ :- દુપયં = દ્વિપદ, બે પગાં દાસ-દાસી આદિ, ચઉપ્પયં = ચતુષ્પદ, ચોપગાં પશુ, ધણધણ્ણં = ધાન્ય અને ધન, ચ = અને વસ્ત્રાદિ, ચિચ્ચા = અહીં છોડીને, અવસો = આ આત્મા પરવશ થઈને, સકમ્મબીઓ = પોતાનાં શુભાશુભ કર્મોની સાથે, સુંદર = સુંદર સ્વર્ગાદિ, વા = અથવા, પાવગં = પાપકારી નરકાદિ રૂપ, પરં ભવં = પરભવમાં, પયાઇ = જાય છે.

ભાવાર્થ :- પત્ની, પુત્ર, સેવક વગેરે દ્વિપદ; ગાય, ઘોડા વગેરે ચોપગાં પશુ; ખેતર, ઘર, ધન, ધાન્ય, બંધુ અહીં છોડીને કેવળ પોતાનાં કરેલાં શુભાશુભ કર્મને સાથે લઈને પરાધીનપણે જીવ, સુંદર સ્વર્ગ અથવા પાપકારી નરકમાં પ્રયાણ કરે છે અર્થાત્ સુગતિમાં કે દુર્ગતિમાં જાય છે.

૨૫   **तं इक्कगं तुच्छसरीरगं से, चिईगयं दहिउं पावगेणं ।**
भज्जा य पुत्ता वि य णायओ य, दायारमण्णं अणुसंकमंति ॥ २५ ॥

શબ્દાર્થ :- સે = તે પરભવમાં, ઇક્કગં = એકલા, તં = તે, તુચ્છ સરીરગં = તુચ્છ શરીરને, અસાર શરીરને, ચિઈગયં = ચિતામાં રાખીને, પાવગેણં = અગ્નિ દ્વારા, દહિઉં = બાળીને, ણાયઓ = જ્ઞાતિબંધુઓ, ભજ્જા = સ્ત્રી, પુત્તા વિ = પુત્ર પણ, અણ્ણં = બીજા, દાયારં = પરિવારના પ્રમુખ વ્યક્તિને, અણુસંકમંતિ = અનુસરે છે.

ભાવાર્થ :- તે એકલા ગયેલા જીવના તુચ્છ શરીરને-કલેવરને ચિતા પર રાખીને અગ્નિથી બાળીને સ્ત્રી, પુત્ર વગેરે જ્ઞાતિજન બીજા આશ્રયદાતાને અર્થાત્ પરિવારના બીજા પ્રમુખ વ્યક્તિને અનુસારવા લાગે છે. મૃતાત્માને યાદ પણ કરતા નથી.

૨૬ ઉવણિજ્જઇ જીવિયમપ્પમાયં, વણ્ણં જરા હરઇ ણરસ્સ રાયં ।
પંચાલરાયા વયણં સુણાહિ, મા કાસિ કમ્માઇં મહાલયાઇં ॥૨૬॥

શબ્દાર્થ :- રાયં = હે રાજન્!, જીવિયં = આ જીવન, અપ્પમાયં = આળસ વગર, નિરંતર મૃત્યુની સમીપ, ઉવણિજ્જઇ = લઈ જવાઈ રહું છે, મૃત્યુ પાસે પહોંચી રહું છે, જરા = વૃદ્ધાવસ્થા, ણરસ્સ = મનુષ્યના, વણ્ણં = શરીરના રૂપને, હરઇ = ક્ષીણ કરી રહી છે, પંચાલરાયા = હે પાંચાલ દેશના રાજા!, વયણં = શિક્ષા વચન, સુણાહિ = સાંભળો અને, મહાલયાઇં = મહાન કર્મબંધ કરાવનાર, કમ્માઇં = કર્મ, મા કાસિ = ન કરો.

ભાવાર્થ :- હે રાજન્! ક્ષણે-ક્ષણે થતું આવીયિ મરણ જરા પણ પ્રમાદ કર્યા વિના જીવનને મૃત્યુ તરફ લઈ જાય છે અને વૃદ્ધાવસ્થા મનુષ્યના શરીરની કાંતિને ક્ષીણ કરે છે, તેથી હે રાજન્! તમે શિક્ષાની વાત સાંભળો કે મહાન પાપકર્મનો સંગ્રહ ન કરો અર્થાત્ મહાન કર્મબંધ થાય, તેવા કાર્યો ન કરો.

ચક્રવર્તીની સંયમ ગ્રહણની અસમર્થતા :-

૨૭ અહંપિ જાણામિ જહેહ સાહૂ, જં મે તુમં સાહસિ વક્કમેયં ।
ભોગા ઇમે સંગકરા હવંતિ, જે દુજ્જયા અજ્જો અમ્હારિસેહિં ॥૨૭॥

શબ્દાર્થ :- સાહૂ = હે મુનિ, એયં = આ, વક્કં = વચન, જં = જે, તુમં = તમે, મે = મને, સાહસિ = કહી રહ્યા છો તેને, જાણામિ = જાણું છું પરંતુ, અજ્જો = હે આર્ય!, સંગકરા = પ્રતિબંધ ઉત્પન્ન કરનાર, અમ્હારિસેહિં = મારા જેવી વ્યક્તિને માટે, દુજ્જયા = દુર્જય છે અર્થાત્ હું આ કામભોગોનો ત્યાગ કરવામાં અસમર્થ છું.

ભાવાર્થ :- (ચક્રવર્તી) હે મુનિ! તમે મને સર્વ સાંસારિક પદાર્થોની અશરણતા તેમજ અનિત્યતા વગેરે વિષયમાં જે ઉપદેશ વાક્ય કહી રહ્યા છો, તેને હું પણ સમજી રહ્યો છું કે આ કામભોગ સંગકારક અર્થાત્ આસક્તિ કરાવનાર તેમજ કર્મનો સંગ્રહ કરાવનાર છે, પરંતુ હે આર્ય મુનિ! અમારા જેવા નિદાનકૃત માનવને ખરેખર તે અત્યંત દુર્જય છે અર્થાત્ આસક્ત પુરુષોથી કામભોગ છૂટવા મુશ્કેલ છે.

૨૮ હત્થિણપુરમ્મિ ચિત્તા, દટ્ટૂણં ણરવઇં મહિઢ્ઢિયં ।
કામભોગેસુ ગિઢ્ઢેણં, ણિયાણમસુહં કહં ॥૨૮॥

શબ્દાર્થ :- ણરવઇં = સનત્કુમાર નામે ચક્રવર્તીને, દટ્ટૂણં = જોઈને, અસુહં = અશુભ, ણિયાણં = નિદાન, કહં = કર્યું હતું.

ભાવાર્થ :- હે ચિત્ત! હસ્તિનાપુરમાં મહાસમૃદ્ધિવાળા સનત્કુમાર ચક્રવર્તીને જોઈને કામભોગોમાં આસક્ત થઈને મેં અશુભ નિયાણું કર્યું હતું અર્થાત્ કામભોગોની પ્રાપ્તિ માટે સંકલ્પ કર્યો હતો.

૨૯ તસ્સ મે અપડિક્કંતસ્સ, ઇમં ઇયારિસં ફલં ।
જાણમાણો વિ જં ધમ્મં, કામભોગેસુ મુચ્છિઓ ॥૨૯॥

શબ્દાર્થ :- તસ્સ = તે નિદાનનું, અપડિક્કંતસ્સ = પ્રતિક્રમણ ન કરવાથી, ઇયારિસં = આવા પ્રકારનું, ફલં = ફળ પ્રાપ્ત થયું છે કે, જાણમાણો = જાણવા, વિ = છતાં પણ, મુચ્છિઓ = આસક્ત છું.

ભાવાર્થ :- તે નિદાનનું મેં પ્રતિક્રમણ કર્યું ન હતું અર્થાત્ પ્રાયશ્ચિત્તથી શુદ્ધિ કરી ન હતી. તેનું જ આ ફળ છે કે ધર્મને જાણવા છતાં હું કામભોગમાં આસક્ત થઈ રહ્યો છું અર્થાત્ તેને છોડી શકતો નથી.

૩૦ ણાગો જહા પંકજલાવસણ્ણો, દટ્ટું થલં ણાભિસમેઙ્ઘી તીરં ।
એવં વયં કામગુણેસુ ગિહ્ધા, ણ ભિક્ખુણો મગ્ગમણુવ્વયામો ॥૩૦॥

શબ્દાર્થ :- પંકજલાવસણ્ણો = કીચડમાં ફસાયેલો, ણાગો = હાથી, થલં = સ્થળને, દટ્ટું = જોવા છતાં પણ, તીરં = કાંઠે, ણાભિસમેઙ્ઘી = જઈ શકતો નથી, વયં = હું, મગ્ગં = માર્ગને જાણતો હોવા છતાં પણ, ણ અણુવ્વયામો = તેનું અનુસરણ કરી શકતો નથી.

ભાવાર્થ :- જેમ કાદવમાં ખૂંચી ગયેલો હાથી સ્થળને જોવા છતાં પણ કાંઠે પહોંચી શકતો નથી; તેવી જ રીતે વિષયભોગોમાં આસક્ત બનેલો હું શ્રમણધર્મને જાણતો હોવા છતાં પણ સંયમ માર્ગને અનુસરી શકતો નથી અર્થાત્ સંયમધર્મ સ્વીકાર કરી શકતો નથી.

ચિત્તમુનિ દ્વારા ધર્મ પ્રેરણા :-

૩૧ અચ્ચેઙ્ઘી કાલો તૂરંતિ રાઙ્ઘો, ણ યાવિ ભોગા પુરિસાણ ણિચ્ચા ।
અવિચ્ચ ભોગા પુરિસં ચયંતિ, દુમં જહા ખીણફલં વ પક્ખી ॥૩૧॥

શબ્દાર્થ :- કાલો = સમય, અચ્ચેઙ્ઘી = વીતી રહ્યો છે, રાઙ્ઘો = રાત્રિઓ, તૂરંતિ = ત્વરિત ગતિથી જઈ રહી છે, પુરિસાણ = પુરુષોના, ભોગા વિ = ભોગ પણ, ણિચ્ચા = નિત્ય નથી, અવિચ્ચ = સ્વતઃ જ આવીને, વ = ફરી, ચયંતિ = તેને છોડી દે છે, ખીણફલં = ફળ રહિત થયેલા, દુમં = વૃક્ષને, પક્ખી = પંખી છોડી દે છે.

ભાવાર્થ :- (મુનિ) રાજન્ ! સમય વ્યતીત થાય છે. દિનરાત ત્વરિત ગતિએ પસાર થઈ રહ્યા છે, મનુષ્યનાં સુખભોગ પણ સ્થિર રહેવાનાં નથી. જેમ પક્ષીઓ ફળ ખરી ગયાં પછી વૃક્ષને છોડી દે છે, તેમ કામભોગો પણ પુરુષોની પાસે સ્વતઃ જ આવે છે અને પુણ્ય નષ્ટ થતાં તે પુરુષને છોડી દે છે.

૩૨ જહ તં સિ ભોગે ચઙ્ઘં અસત્તો, અજ્જાઙ્ઘં કમ્માઙ્ઘં કરેહિ રાય ।
ધમ્મે ઠિઓ સવ્વપયાણુકંપી, તો હોહિસિ દેવો ઙ્ઘો વિઙ્ઘી ॥૩૨॥

શબ્દાર્થ :- રાય = હે રાજન્ !, જઇ = જો, તં = તમે, ચઇઝં = ત્યાગ કરવામાં, અસત્તો = અશક્ત, સિ = છો તો, સવ્વપયાણુકંપી = બધાં પ્રાણીઓમાં અનુકંપા રાખીને, અજ્જાઈં = આર્યકર્મ, કરેહિ = કરો, તં = એવું કરવાથી તમે, ઇઓ = અહીંથી મૃત્યુ બાદ, વિઝ્ઘ્વી = વૈક્રિય શરીરધારી, હોહિસિ = થઈ જશો.

ભાવાર્થ :- રાજન્ ! જો તમે કામભોગોનો ત્યાગ કરવામાં અશક્ત છો, તો ધર્મમાં સ્થિર થઈને, બધાં પ્રાણીઓ પ્રત્યે અનુકંપા કે દયાભાવ રાખીને, આર્યકર્મ કરો અર્થાત્ બધા જીવોને સુખ શાતા ઉપજાવવા દાન પુણ્ય કર્મ કરો, જેથી ભવિષ્યમાં અહીંથી મરીને તમે વૈક્રિય શરીરધારી દેવ થશો.

ચિત્તમુનિની નિરાશાજનક સ્થિતિ :-

૩૩

ણ તુજ્ઝ ભોગે ચઇરુણ બુદ્ધી, ગિદ્ધો સિ આરમ્ભ પરિગ્ગહેસુ ।
મોહં કઓ ઇત્તિઝ વિપ્પલાવો, ગચ્છામિ રાયં આમંતિઓઽસિ ॥૩૩॥

શબ્દાર્થ :- તુજ્ઝ = તમારી, ચઇરુણ = છોડવાની, બુદ્ધી ણ = બુદ્ધિ નથી, આરમ્ભ પરિગ્ગહેસુ = તમે આરંભ અને પરિગ્રહમાં, ગિદ્ધો સિ = આસક્ત થઈ રહ્યા છો, મોહં = મેં વ્યર્થ જ, ઇત્તિઝ = આ પ્રમાણે, આટલો, વિપ્પલાવો = વિપ્રલાપ-બકવાટ, કઓ = કર્યો, તેથી હવે, આમંતિઓ સિ = તમોને સૂચિત કરીને ત્યાગ માર્ગમાં, ગચ્છામિ = હું જાઉં છું.

ભાવાર્થ :- ચકવર્તી દ્વારા ધર્મનો અસ્વીકાર કરતાં મુનિએ આ પ્રમાણે કહ્યું કે હે રાજન્ ! ભોગ ત્યાગવાની અને ધર્માચરણ કરવાની તારી બુદ્ધિ કે રુચિ નથી. તું આરંભ અને પરિગ્રહમાં આસક્ત છો. મેં વ્યર્થ જ તારી સાથે આટલો વાર્તાલાપ કર્યો કે બકવાટ કર્યો. હવે તને ધર્મારાધના માટે આમંત્રિત કરીને હું જઈ રહ્યો છું.

વિવેચન :-

બ્રહ્મદત્ત ચકવર્તીએ પૂર્વજન્મમાં આચરિત નિદાનપૂર્વકના તપસંયમના ફળ સ્વરૂપે વિપુલ ભોગ સામગ્રી પ્રાપ્ત કરી હતી. તેના ઉપર તેને ગર્વ હતો. તેમાં જ તે નિમગ્ન હતો, મુનિને ભોગમાર્ગ તરફ ખેંચવા માટે તે પ્રયત્નશીલ બન્યો. સર્વભોગ્ય સામગ્રીના ઉપભોગ માટે તેણે મુનિને આમંત્રિત કર્યા પરંતુ તત્ત્વજ્ઞ મુનિએ કહ્યું કે તમે એવું ન સમજો કે તમે જ ભોગસામગ્રી પ્રાપ્ત કરી છે. કેમ કે મેં પણ ઘણી બધી સામગ્રી પ્રાપ્ત કરી હતી પરંતુ મેં વૈષયિક સુખભોગોને દુઃખમૂલક, સંસારપરિવર્ધક, દુર્ગતિકારક, આર્તધ્યાનના હેતુ માનીને ત્યાગી દીધાં છે અને મને આત્મિક સુખશાંતિ અને આનંદ છે. તમે પણ ક્ષણિક ભોગોની આસક્તિ અને પાપકર્મની પ્રવૃત્તિ છોડો. જીવન નાશવંત છે. મૃત્યુ પ્રતિક્ષણ આવી રહ્યું છે. અતઃ આર્યકર્મ કરો અર્થાત્ જીવદયા કે દાન પુણ્યના કાર્યો કરો, સમ્યગ્દષ્ટિ તથા વ્રતી શ્રમણોપાસક બનો, જેથી તમે સુગતિ મેળવી શકો. કદાચ તમને પૂર્વજન્મમાં આચરિત તપ, સંયમ તેમજ નિદાનનાં ફળસ્વરૂપ ચકવર્તીની ઋદ્ધિ તેમજ ભોગસામગ્રી પ્રાપ્ત થઈ છે, પરંતુ તેનો ઉપયોગ સત્કર્મમાં કરો, આસક્તિરહિત બની તેનો

ઉપભોગ કરશો, તો તમારી દુર્ગતિ ટળી જશે પરંતુ બ્રહ્મદત્ત ચક્રવર્તીએ કહ્યું – હું આ બધું જાણતો હોવા છતાં પણ કાદવમાં ખૂંચેલા હાથીની જેમ કામભોગોમાં ફસાઈને તેને આધીન થઈને નિષ્ક્રિય બની ગયો છું. ત્યાગમાર્ગના શુભ પરિણામને જાણવા છતાં પણ તેના તરફ એક પગલું પણ ઉપાડી શકતો નથી. આમ ચિત્ત અને સંભૂત બંનેના માર્ગ આ છટ્ટા જન્મમાં અલગ બે દિશા તરફ થઈ ગયા.

પંચાલગુણોવવેયં :- (૧) પાંચાલ નામના જનપદમાં ઈન્દ્રિયભોગ્ય વિશિષ્ટ રૂપાદિ ઈન્દ્રિય વિષય રૂપ ગુણ છે, તેનાથી યુક્ત; (૨) પાંચાલમાં જે વિશિષ્ટ છે, તે બધું આ ઘરમાં છે.

ળટ્ટેહિં ગીર્ણહિં ય વાઙ્ઘિં :- (૧) બત્રીસ પાત્રોથી ઉપલક્ષિત નાટકોથી કે વિવિધ અંગહારાદિસ્વરૂપ નૃત્યોથી, (૨) ગ્રામ સ્વરૂપ, મૂર્ચ્છના યુક્ત ગીતોથી (૩) મૃદંગ વગેરે વાદ્યોથી.

આયાણહેઠં :- સદ્વિવેકી પુરુષો દ્વારા જે ગ્રહણ કરવામાં આવે છે, તે ચારિત્રધર્મને અહીં આદાન કહે છે, તેના માટે.

અપહિક્વકંતસ્સ :- ઉપર્યુક્ત નિદાનની આલોચના, નિંદા, ગર્હણા તેમજ પ્રાયશ્ચિત્તરૂપમાં પ્રતિક્રમણથી પાછા ન ફર્યા, તે કારણે.

બ્રહ્મદત્ત ચક્રવર્તીની અધોગતિ :-

૩૪

પંચાલરાયા વિ ય બંભદત્તો, સાહુસ્સ તસ્સ વયણં અકાઠં ।

અણુત્તરે ભુંજિય કામભોગે, અણુત્તરે સો ણરણ પવિટ્ઠો ॥૩૪॥

શબ્દાર્થ :- અકાઠં = પાલન ન કરીને અને, અણુત્તરે = પ્રધાન, ઉત્તમ, ભુંજિય = ભોગવીને, સો = તે, પંચાલરાયા = પંચાલ દેશનો રાજા, અણુત્તરે = પ્રધાન, મોટી, ણરણ = નરકમાં, સાતમી નરકમાં, પવિટ્ઠો = ઉત્પન્ન થયો.

ભાવાર્થ :- પાંચાલ દેશનો રાજા બ્રહ્મદત્ત તે તપસ્વી સાધુ ચિત્તમુનિનાં વચનનું પાલન કરી શક્યો નહીં અને મનુષ્યોમાં અનુત્તર એવા ચક્રવર્તીનાં કામભોગો કે સુખોને ભોગવી અનુત્તર નરકમાં અર્થાત્ સાતમી નરકમાં ઉત્પન્ન થયો.

ચિત્તમુનિનું નિર્વાણ :-

૩૫

ચિત્તો વિ કામેહિં વિરત્તકામો, ઉદગ્ગ ચારિત્તતવો મહેસી ।

અણુત્તરં સંજમ પાલિત્તા, અણુત્તરં સિદ્ધિગઈ ગઓ ॥૩૫॥

- ત્તિ બેમિ ।

શબ્દાર્થ :- કામેહિં = શબ્દાદિ વિષય ભોગો પ્રતિ, વિરત્તકામો = અભિલાષારહિત, ઉદગ્ગ = ઉત્કૃષ્ટ, ચારિત્તતવો = ચારિત્ર અને તપવાળા, સંજમ = સંયમનું, પાલિત્તા = પાલન કરીને, અણુત્તરં

= સર્વ પ્રધાન, સિદ્ધિગૃહ = સિદ્ધગતિને, ગઓ = પ્રાપ્ત થયા.

ભાવાર્થ :- શબ્દાદિ કામભોગોથી વિરક્ત, શ્રેષ્ઠ ચારિત્રવાળા તેમજ તપસ્વી મહર્ષિ ચિત્તમુનિ પણ અનુત્તર અર્થાત્ ઉત્કૃષ્ટ સંયમ પાળીને સર્વોત્કૃષ્ટ સિદ્ધગતિને પામ્યા.

– એમ ભગવાને કહ્યું છે.

વિવેચન :-

અણુત્તરે, અણુત્તરં :- પ્રસ્તુત અંતિમ બે ગાથાઓમાં 'અનુત્તર' શબ્દનો ચાર વાર પ્રયોગ થયો છે. (૧) પ્રથમ અનુત્તર શબ્દ કામભોગોના વિશેષણરૂપ છે, તેનો અર્થ છે—સર્વોત્તમ. (૨) દ્વિતીય અનુત્તર શબ્દ નરકનું વિશેષણ છે— બધી નરકની સ્થિતિ, દુઃખ આદિમાં જ્યેષ્ઠ દુઃખમય અપ્રતિષ્ઠાન નામનો સાતમી નરકનો નરકાવાસ, (૩) પાંત્રીસમી ગાથામાં પ્રથમ અનુત્તર શબ્દ સંયમનું વિશેષણ છે, તેનો અર્થ છે — સર્વોપરિ સંયમ (૪) દ્વિતીય અનુત્તર શબ્દ સિદ્ધિગતિનું વિશેષણ છે, જેનો અર્થ છે — સર્વ શ્રેષ્ઠ સિદ્ધગતિ.

ઉપસંહાર :- ચિત્તમુનિ અને સંભૂતિમુનિ બંનેની પૂર્વભવમાં કરેલી સંયમની આરાધના અને વિરાધનાનું ફળ દર્શાવતું આ અધ્યયન સાધુ – સાધ્વીને સુંદર પ્રેરણા આપે છે. ચિત્તમુનિ અને બ્રહ્મદત્ત ચક્રવર્તી બંને પોતપોતાના ત્યાગ અને ભોગની દિશામાં એક બીજાને લાવવા પ્રયત્નશીલ હતા પરંતુ કામભોગોથી સર્વથા વિરક્ત, સાંસારિક સુખોનાં સ્વરૂપને જાણનાર ચિત્તમુનિ પોતાના સંયમમાં દંઢ રહ્યા, જ્યારે બ્રહ્મદત્ત પણ ગાઢ ચારિત્ર મોહનીય કર્મવશ ત્યાગ કે સંયમ તરફ અંશ માત્ર આગળ ન વધ્યા. પરિણામે બંનેની જુદી જુદી વિપરીત ગતિ થઈ.

ભોગોનો ત્યાગ કરવો, તે દુર્લભ છે અને આસક્તિ છોડવી, તે અતિ દુર્લભ છે. ભોગોની જાળ છૂટવી માનવમાત્ર માટે બહુ જ કઠિન છે. સાધક આત્માએ ભોગોથી દૂર રહેવું જોઈએ. સાધના કરતાં ક્યારેય ભોગો તરફ ખેંચાવું જોઈએ નહીં. ભોગોનો સંકલ્પ કે નિદાન કરવું, એ આત્માનું મહાપતનનું સ્થાન છે. માટે સાધકે પૌદ્ગલિક સુખોની આકાંક્ષાથી સદાય દૂર રહેવું જોઈએ.

॥ અધ્યયન-૧૩ સંપૂર્ણ ॥

ચૌદમું અધ્યયન

પરિચય :

પ્રસ્તુત અધ્યયનનું નામ ઈષુકારીય છે. તેમાં ભૃગુપુરોહિતના કુટુંબના નિમિત્તથી ઈષુકાર રાજા પ્રતિબોધિત થયા અને તેણે આર્હત શાસનમાં પ્રવ્રજિત થઈને મોક્ષ પ્રાપ્ત કર્યો. આ અધ્યયનમાં છ જીવોની મોક્ષપ્રાપ્તિનું વર્ણન છે પરંતુ તેમાં ઈષુકાર રાજાની લૌકિક પ્રધાનતાને કારણે આ અધ્યયનનું નામ 'ઈષુકારીય' છે.

પ્રત્યેક પ્રાણી કર્મો અનુસાર પૂર્વજન્મના શુભાશુભ સંસ્કાર સહિત જન્મ ધારણ કરે છે. અનેક જન્મોની કરણીનાં ફળસ્વરૂપે વિવિધ આત્માઓનો એક જ નગરમાં, એક કુટુંબમાં તથા એક જ ધર્મપરંપરામાં અથવા એક જ વાતાવરણમાં પારસ્પરિક સંબંધ થાય છે. આ અધ્યયનના પ્રારંભમાં છ આત્માઓના આ અભૂતપૂર્વ સંયોગનું નિરૂપણ છે. આ છ જીવ જ આ અધ્યયનમાં પ્રમુખ પાત્રો છે – મહારાજા ઈષુકાર, રાણી કમલાવતી, પુરોહિતભૃગુ, પુરોહિતપત્ની યશા તથા પુરોહિતના બે પુત્રો.

આ અધ્યયનમાં પુરોહિત કુમારો અને પુરોહિતના સંવાદના માધ્યમથી બ્રાહ્મણ સંસ્કૃતિની કેટલીક મુખ્ય પરંપરાઓનો ઉલ્લેખ છે.

(૧) પ્રથમ બ્રહ્મચર્યાશ્રમમાં રહીને વેદાધ્યયન કરવું. (૨) ત્યાર પછી ગૃહસ્થાશ્રમ સ્વીકારી દાંપત્ય જીવનમાં રહીને પુત્રોત્પત્તિ કરવી; કેમ કે પુત્રરહિતની સદ્ગતિ થતી નથી. (૩) ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહીને બ્રાહ્મણોને ભોજન કરાવવું (૪) પુત્રોનાં લગ્ન થયા પછી તેમના પુત્રો તથા ઘરનો ભાર તેમને સોંપવો (૫) ત્યાર પછી અરણ્યવાસી મુનિ બની જવું. બ્રાહ્મણ સંસ્કૃતિમાં ગૃહસ્થાશ્રમનું પાલન કર્યા વિના સીધા જ વાનપ્રસ્થાશ્રમ કે સંન્યાસાશ્રમ સ્વીકારવો વર્જિત હતો.

પરંતુ ભૃગુપુરોહિતના બંને પુત્રોને પૂર્વજન્મોનું સ્મરણ થઈ જતાં શ્રમણસંસ્કૃતિના ત્યાગ પ્રધાન સંસ્કાર જાગૃત થઈ ગયા અને તેઓ તે જ માર્ગ ઉપર ચાલવા તૈયાર થઈ ગયા. પોતાના પિતા ભૃગુપુરોહિતને તેમણે તપ અને ત્યાગ પ્રધાન શ્રમણ સંસ્કૃતિનો અને કર્મક્ષય દ્વારા થતી આત્મશુદ્ધિનો મુખ્ય સિદ્ધાન્ત યુક્તિપૂર્વક સમજાવ્યો છે.

ભૃગુ પુરોહિતે જ્યારે નાસ્તિકોના તજ્જીવ-તત્શરીરવાદના આધારે આત્માના નાસ્તિત્વનું પ્રતિપાદન કર્યું, ત્યારે બંને કુમારોએ આત્માના અસ્તિત્વ વગેરે વિષયોનું પ્રમાણયુક્ત પ્રતિપાદન કર્યું, તેથી પુરોહિત પણ નિરુત્તર બની પ્રતિબોધિત થઈ ગયા. પુરોહિતની પત્ની બ્રાહ્મણીનું મન ભોગવાદના સંસ્કારોથી લિપ્ત હતું પરંતુ પુરોહિતે પોતાના બંને પુત્રોના ત્યાગમાર્ગી વલણને સન્મુખ રાખી ત્યાગનું જ

મહત્વ સમજાવ્યું તેથી પુરોહિતની પત્ની પણ બોધ પામી ગઈ. પુરોહિત પરિવારના ચાર સભ્યોનો સર્વસ્વ ત્યાગ જોતાં રાણી કમલાવતીના અંતઃકરણમાં શુભ સ્ફુરણા થઈ. તેની પ્રેરણાથી રાજાના મનમાં છવાયેલા ધન અને કામભોગ સેવનનો મોહ નષ્ટ થઈ ગયો. રાજા અને રાણી પણ સર્વસ્વનો ત્યાગ કરી પ્રવ્રજિત થઈ ગયાં.

પ્રાચીનકાલીન એક સામાજિક પરંપરા હતી કે જે વ્યક્તિનું કોઈ ઉત્તરાધિકારી ન હોય અથવા જેનો આખો પરિવાર ગૃહત્યાગી શ્રમણ બની ગયો હોય, તેની ધનસંપત્તિ પર રાજાનો અધિકાર રહેતો. આ પરંપરાને રાણી કમલાવતીએ નિંદિત કહીને રાજાની વૃત્તિને વળાંક આપ્યો.

અંતમાં રાજા- રાણીનું પ્રવ્રજિત થવું, તપ સંયમના ઘોર પરાક્રમી બનવું તથા પુરોહિત પરિવારની ચારે ય વ્યક્તિઓ દ્વારા મુનિ જીવનનો સ્વીકાર કરી, તપ સંયમ દ્વારા મોહમુક્ત તેમજ સર્વ કર્મમુક્ત થવાનો ઉલ્લેખ છે.

નિર્યુક્તિકારે ૧૧ ગાથાઓમાં તેઓની પૂર્વકથા કહી છે, તે સંક્ષેપમાં આ પ્રમાણે છે – પૂર્વ અધ્યયનમાં પ્રતિપાદિત ચિત્ત અને સંભૂતના પૂર્વ ભવના સાથી બે ભરવાડ પુત્રો સંયમધર્મનું આરાધન કરીને દેવલોકમાં દેવરૂપે ઉત્પન્ન થયા. ત્યાંથી મૃત્યુ પામી ક્ષિતિપ્રતિષ્ઠિત નગરમાં તે બંનેએ ઈભ્યકુળમાં જન્મ ધારણ કર્યો. અહીં બીજા ચાર ઈભ્ય શ્રેષ્ઠિપુત્રો તેના મિત્ર બન્યા. તેઓએ એકવાર સ્થવિરો પાસેથી ધર્મશ્રવણ કર્યું અને વિરક્ત બની છ યે પ્રવ્રજિત બની ગયા. તેઓએ દીર્ઘકાળ સુધી સંયમનું પાલન કર્યું. અંતે સમાધિપૂર્વક શરીરનો ત્યાગ કરી છ યે આત્માઓ સૌધર્મ દેવલોકના પદ્મગુલ્મ નામના વિમાનમાં ચાર પલ્યોપમની સ્થિતિવાળા દેવ થયા. બંને ભૂતપૂર્વ ભરવાડપુત્રોને છોડીને શેષ ચારે ત્યાંથી આયુષ્ય પૂર્ણ કરી કુરુજનપદના ઈષ્ટુકારનગરમાં જન્મ લીધો. તેમાંથી એક જીવ ઈષ્ટુકાર નામનો રાજા થયો. બીજો આ જ રાજાની રાણી કમલાવતી, ત્રીજો ભૃગુ નામનો પુરોહિત અને ચોથો જીવ થયો ભૃગુ પુરોહિતની પત્ની યશા, ઘણો જ સમય પસાર થયો. ભૃગુ પુરોહિતને ત્યાં સંતાન ન થયું પુત્ર વિના વંશ કેમ ચાલશે ? આ જ ચિંતામાં તેનો સમય પસાર થતો હતો.

બંને ગોપાલ પુત્રો હજુ દેવભવમાં હતા. તેમણે એકવાર અવધિજ્ઞાનથી જાણ્યું કે તેઓ બંને ઈષ્ટુકારનગરમાં ભૃગુપુરોહિતના પુત્રો થશે; તેઓ શ્રમણવેશમાં ભૃગુ પુરોહિતને ત્યાં આવ્યા. પુરોહિત દંપતિએ વંદના કરી. બંને શ્રમણરૂપધારી દેવોએ ધર્મોપદેશ આપ્યો. જે સાંભળી પુરોહિત દંપતિએ શ્રાવકવ્રતનો સ્વીકાર કર્યો. શ્રદ્ધાવશ પુરોહિત દંપતિએ પૂછ્યું –હે 'મુનિવર ! અમારે ત્યાં પુત્રરત્નની પ્રાપ્તિ થશે કે નહીં ? બંને શ્રમણે કહ્યું – તમે ચિંતા ન કરો, તમારે બે પુત્રો થશે પણ તે બાળપણમાં જ દીક્ષા લેશે, તેની પ્રવ્રજ્યામાં તમે કોઈ વિધન ઉપસ્થિત કરશો નહીં. તે મુનિ બની ધર્મશાસનની પ્રભાવના કરશે. આ પ્રકારની ભવિષ્યવાણી કરી, બંને દેવ ત્યાંથી ચાલ્યા ગયા. પુરોહિત દંપતિ ખૂબ જ પ્રસન્ન થયાં. પોતાની ભવિષ્યવાણી મુજબ બંને જીવો દેવ પુરોહિતની પત્ની યશાના ગર્ભમાં ઉત્પન્ન થયા. ભવિષ્યવાણી મુજબ બંને દીક્ષા ગ્રહણ કરી લેશે, તેવા ભયથી પુરોહિત દંપતીએ નગર છોડી વ્રજગામમાં વસવાટ કર્યો.

અહીં પુરોહિતપત્ની યશાએ બે સુંદર પુત્રોને જન્મ આપ્યો. તેઓ થોડા મોટા થયા. રબેને દીક્ષા લઈ લે, એ વિચારે માતાપિતા એ બંને બાળ માનસવાળા પુત્રોને કહ્યું તમે "સાધુ પાસે જતાં નહીં !" એમ કહી સાધુઓ પ્રત્યે. ઘૃણા અને ભયની ભાવના ઉત્પન્ન કરતાં હતાં. તેઓ એમ પણ સમજાવતાં હતાં કે બેટા ! સાધુઓ નાનાં નાનાં બાળકોને ઉપાડી જાય છે. પછી તેને સાધુ બનાવી દે છે. ત્યાં તેને ઘણાં કષ્ટો આપે છે, તેથી તમારે આવા સાધુઓ સાથે વાત પણ ન કરવી.

માતાપિતાની આ શિખામણને કારણે બાળકો સાધુઓથી ડરતાં હતાં અને તેમની પાસે પણ જતાં ન હતાં.

એકવાર રમતાં રમતાં બંને બાળકો ગામની બહાર નીકળી ગયાં અને દૂરની કોઈ જગ્યાએ રમી રહ્યાં હતાં ત્યાં અચાનક એ રસ્તેથી કોઈ સાધુ નીકળ્યા. સાધુને જોઈને તે બંને ગભરાઈ ગયાં. હવે શું કરવું? બચવાનો કોઈ માર્ગ ન હતો. તેથી પાસેના ઘટાદાર વૃક્ષ પર બંને બાળકો ચઢી ગયાં. ધૂપાઈને જોતાં રહ્યા કે સાધુ શું કરે છે ? સંયોગવશાત્ સાધુ પણ એ જ વૃક્ષ નીચે આવ્યા. સાધુઓએ ઝાડની નીચે આવીને પ્રતિલેખન કર્યું રજોહરણથી જીવજંતુઓને એક તરફ સુરક્ષિત કર્યાં અને બહુ વિવેકપૂર્વક ઝાડની છાયામાં બેસીને ભોજન કરવા લાગ્યા. બાળકોએ જોયું કે તેના પાત્રમાં ડરવા જેવી કોઈ વસ્તુ નથી, સાદું સાત્ત્વિક ભોજન છે, સાથે તેમનો દયાશીલ વ્યવહાર જોયો અને તેમની અનુકંપાભરી વાતો સાંભળી, તેથી તેઓનો ભય દૂર થયો. "આ સાધુઓને પહેલાં ક્યાંક જોયા છે, તે સર્વથા અપરિચિત નથી." આમ અચેતન મન પર પૂર્વ સ્મૃતિઓ આકાર લેવા લાગી, વિચારણા કરતાં કરતાં થોડી જ પળોમાં તેમને પૂર્વજન્મનું સ્મરણ થઈ આવ્યું. જાતિસ્મરણજ્ઞાન પ્રગટ થયું. પૂર્વ જન્મમાં આચરણ કરેલાં તપ સંયમરૂપ ધર્મને જાણ્યો. અંતરમન પ્રસન્ન થઈ ગયું. તેઓ ઝાડની નીચે ઊતરીને સાધુઓ પાસે આવી શ્રદ્ધાપૂર્વક વંદના કરી. સાધુઓએ તેમને સંસારની અસારતાનો ઉપદેશ આપ્યો. બંને બાળકોએ સંસારથી વિરક્ત બની સંયમ લેવાનો નિર્ણય કર્યો, ત્યાંથી માતા પિતા પાસે આવી પોતે કરેલા નિર્ણયથી વાકેફ કર્યા. ભૃગુપુરોહિતે તેમને બ્રાહ્મણ પરંપરા અનુસાર ઘણા સમજાવ્યા. તેઓ સાધુ ન બની જાય, તે માટે રોકવાના ઘણા પ્રયત્નો કર્યા પરંતુ બધું વ્યર્થ ગયું. તેના ઉપર કોઈ બીજો રંગ ન ચડી શક્યો. બંને પુત્રોની તર્કયુક્ત વાણીથી ભૃગુપુરોહિત પણ દીક્ષા લેવા તૈયાર થઈ ગયા, ત્યાર પછીની કથા મૂળપાઠમાં કહેવાયેલી છે.

• યૌદમું અધ્યયન •

ઈષુકારીય

છ જીવોનો પરિચય :-

૧

દેવા ભવિત્તાણ પુરે ભવમ્મિ, કેઈ ચુયા એગવિમાણવાસી ।
પુરે પુરાણે ઉસુયારણામે, ખાએ સમિદ્ધે સુરલોગરમ્મે ॥૧॥

શબ્દાર્થ :- પુરે = પૂર્વ, ભવમ્મિ = ભવમાં, દેવા = દેવ, ભવિત્તાણ = થઈને, એગવિમાણવાસી = એક વિમાનમાં રહેનાર, કેઈ = કેટલાક જીવો, છ જીવો, ચુયા = ત્યાંથી નીકળીને, પુરાણે = પ્રાચીન, ખાએ = પ્રસિદ્ધ, સમિદ્ધે = સમૃદ્ધિવંત, સુરલોગરમ્મે = દેવલોક સમાન રમણીય, ઉસુયાર ણામે = ઈષુકાર નામના, પુરે = નગરમાં ઉત્પન્ન થયા.

ભાવાર્થ :- પૂર્વ જન્મમાં એક વિમાનમાં રહેનારા કેટલાક જીવો (છ જીવો) ત્યાંથી ચ્યવીને-મૃત્યુ પામીને દેવલોક સમાન રમણિય, પ્રસિદ્ધ, સમૃદ્ધ ઈષુકાર નામના નગરમાં ઉત્પન્ન થયા.

૨

સકમ્મસેસેણ પુરાકણં, કુલેસુદગ્ગેસુ ય તે પસૂયા ।
ણિવ્વિણ્ણસંસારભયા જહાય, જિણિંદમગ્ગં સરણં પવણ્ણા ॥૨॥

શબ્દાર્થ :- તે = તે દેવ, પુરાકણં = પૂર્વ જન્મમાં કરેલાં, સકમ્મસેસેણ = શેષ રહેલાં કર્મોનાં ફળ સ્વરૂપે, ઉદગ્ગેસુ = ઉત્તમ, કુલેસુ = કુળમાં, પસૂયા = ઉત્પન્ન થયા, સંસાર ભયા = સંસારના ભયથી, ણિવ્વિણ્ણ = નિર્વેદને પ્રાપ્ત થતાં, જહાય = કામભોગને છોડીને, જિણિંદમગ્ગં = જિનેન્દ્ર ભગવાનના માર્ગના, સરણં = શરણને, પવણ્ણા = પ્રાપ્ત થયા.

ભાવાર્થ :- પૂર્વભવમાં કરેલાં અને શેષ રહેલાં પોતાનાં શુભકર્મોને કારણે તે છ જે જીવો ઈષુકાર નગરનાં ઉચ્ચ કુળોમાં ઉત્પન્ન થયા અને સંસારના ભયથી ઉદ્વિગ્ન થઈને કામભોગોનો ત્યાગ કરી જિનેન્દ્ર ભગવાનના માર્ગનું શરણ સ્વીકાર્યું અર્થાત્ તીર્થંકર દ્વારા બતાવેલા સંયમ માર્ગનો સ્વીકાર કર્યો.

૩

પુમત્તમાગમ્મ કુમાર દો વિ, પુરોહિઓ તસ્સ જસા ય પત્તી ।
વિસાલકિત્તી ય તહેસુયારો, રાયત્થ દેવી કમલાવર્દ ય ॥૩॥

શબ્દાર્થ :- વિસાલકિત્તી = વિશાળ કીર્તિવાળા, ઇસુયારો = 'ઈષુકાર' નામના, અત્થ = એ

રાજાની, કમલાવર્દી = કમલાવતી નામની, દેવી = પટરાણી, તહા = તથા, પુરોહિઓ = 'ભૃગુ' નામના પુરોહિત, જસા = 'યશા' નામની, પત્ની = પત્ની, અવિ = તેના ઘરમાં, પુમત્તં = પુરુષ રૂપમાં, આગમ્મ = ઉત્પન્ન થનાર, દો = બે, કુમાર = પુત્રો.

ભાવાર્થ :- આ ભવમાં પુરુષત્વ પામેલા બંને જીવો પુરોહિતકુમાર થયા, ત્રીજો જીવ ભૃગુ નામનો પુરોહિત, ચોથો જીવ તેની પત્ની યશા નામની પુરોહિત પત્ની, પાંચમો જીવ વિશાળ કીર્તિવાળા ઈષુકાર નામના રાજા અને છઠ્ઠો જીવ તેની મુખ્ય રાણી કમલાવતી થઈ. આ છ જીવો પોત પોતાનું આયુષ્ય પૂર્ણ કરી ક્રમશઃ દેવલોકથી નીકળીને પૂર્વભવના સંબંધે એક જ ઈષુકારનગરમાં ઉત્પન્ન થયા.

વિવેચન :-

एगविमाणवासी :- તેઓ પૂર્વભવમાં એક જ પદ્મગુલ્મ નામના વિમાનમાં રહ્યાં હતાં અને તેના પૂર્વભવમાં સંયમનું આરાધન કરી એક સાથે જ ત્યાં દેવરૂપે ઉત્પન્ન થયાં હતાં.

पुराकरणं सकम्मसेसेणं :- પોતપોતાનાં શેષ રહેલાં કર્મોને કારણે જીવોને જન્મ ધારણ કરવા પડે છે. આ છ વ્યક્તિના સમસ્ત પુણ્યકર્મ દેવલોકમાં ક્ષીણ થયાં ન હતા, શેષ રહેલા કર્મોને ભોગવવા માટે તે જીવોએ ત્યાંથી નીકળીને મનુષ્યભવમાં ઉત્તમ કુળમાં જન્મ ધારણ કર્યો.

पुरोहितकुमारोनी विरक्ति :-

૪ જાઈ જરા મચ્ચુ ભયાભિભૂયા, બહિં વિહારાભિણિવિટ્ટુ ચિત્તા ।
સંસારચક્કસ્સ વિમોક્ખણટ્ટા, દટ્ટૂણ તે કામગુણે વિરત્તા ॥૪॥

૫ પિયપુત્તગા દોણિણ વિ માહણસ્સ, સકમ્મસીલસ્સ પુરોહિયસ્સ ।
સરિત્તુ પોરાણિય તત્થ જાઈં, તહા સુચિણ્ણં તવ સંજમં ચ ॥૫॥

શબ્દાર્થ :- જાઈંજરામચ્ચુ ભયાભિભૂયા = જન્મ, જરા અને મૃત્યુના ભયથી વ્યાપ્ત થયેલાં, બહિં વિહારાભિણિવિટ્ટુ ચિત્તા = સંસારથી બહાર અર્થાત્ મોક્ષમાં ચિત્ત સ્થાપિત કરનાર, દટ્ટૂણ = જૈન મુનિઓને જોઈને, તે = બે બંને કુમારો, સંસાર ચક્કસ્સ = સંસાર ચક્રથી, વિમોક્ખણટ્ટા = છુટકારો મેળવવા માટે, મુક્ત થવા માટે કામગુણે = કામભોગોથી, વિરત્તા = વિરકત થઈ ગયા, માહણસ્સ = બ્રાહ્મણને યોગ્ય, સકમ્મસીલસ્સ = કર્મ કરનાર, પુરોહિયસ્સ = તે ભૃગુ પુરોહિતના, દોણિણ વિ = બંને, પિયપુત્તગા = પ્રિય પુત્રો, પોરાણિય = પૂર્વના, જાઈં = જન્મોનું, ભવોનું અને, તત્થ સુચિણ્ણં ત્યાં શુદ્ધ આચરણ કરેલાં, સમ્યક્ આરાધન કરેલાં, તવ સંજમં ચ = તપ અને સંયમનું, સરિત્તુ = સ્મરણ કરવા લાગ્યા.

ભાવાર્થ :- બ્રાહ્મણને યોગ્ય યજ્ઞ વગેરે ક્રિયાઓમાં સંલગ્ન ભૃગુ પુરોહિતના આ બંને પ્રિયપુત્રોએ એકવાર મુનિઓને જોયા, તેમને પૂર્વજન્મ તથા તે જન્મમાં સમ્યક્રૂપે આચરણ કરેલા તપ અને સંયમનું

સ્મરણ થયું. (તેથી તેઓ વિરક્ત થયા).

મુનિ દર્શનથી અને જાતિસ્મરણ જ્ઞાનથી તે કુમારોનું મન જન્મ, જરા અને મરણરૂપી સંસાર ભયથી વ્યાપ્ત થઈ ગયું અને તેઓનું ચિત્ત સંયમ ગ્રહણ કરવામાં આકૃષ્ટ થયું. પરિણામે તેઓ સંસારચક્રથી મુક્ત થવા માટે માનવીય સુખ ભોગથી વિરક્ત થયા.

૬

તે કામભોગેસુ અસજ્જમાણા, માણુસ્સણ્ણેસુ જે યાવિ દિવ્વા ।
મોક્ષાભિકંચી અભિજાયસઙ્ગા, તાતં ઉવાગમ્મ ઇમં ઉદાહુ ॥૬॥

શબ્દાર્થ :- માણુસ્સણ્ણેસુ = મનુષ્ય સંબંધી, દિવ્વા = દેવ સંબંધી, અસજ્જમાણા = આસક્ત ન થતાં, મોક્ષાભિકંચી = મોક્ષની અભિલાષા કરતાં, અભિજાય સઙ્ગા = ધર્મમાં શ્રદ્ધાયુક્ત થઈ, તાતં = પિતાની પાસે, ઉવાગમ્મ = આવીને, ઉદાહુ = કહેવા લાગ્યા.

ભાવાર્થ :- તે બંને પુરાહિતપુત્રો મનુષ્ય તથા દેવસંબંધી કામભોગોથી અનાસક્ત બની ગયા અને મોક્ષાભિલાષી તથા ધર્મ શ્રદ્ધાળુ થઈ, પિતા પાસે આવીને નમ્રતાપૂર્વક આ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યા.

દીક્ષાની આજ્ઞા અર્થે પિતાને નિવેદન :-

૭

અસાસયં દટ્ટુ ઇમં વિહારં, બહુઅંતરાયં ણ ય દીહમાઝં ।
તમ્હા ગિહંસિ ણ રંહં લભામો, આમંતયામો ચરિસ્સામુ મોણં ॥૭॥

શબ્દાર્થ :- ઇમં = આ, વિહારં = મનુષ્ય જીવન, અસાસયં = અનિત્ય એટલે ક્ષણભંગુર છે, ણ ય દીહમાઝં = આયુષ્ય દીર્ઘ નથી, ઘણું ઓછું છે, ય = અને તેમાં પણ, બહુ અંતરાયં = ઘણાં વિઘ્ન, બાધાઓ છે, તમ્હા = તેથી, દટ્ટુ = આ બધી વાતોને જોઈને, ગિહંસિ = ગૃહવાસમાં, રંહં = આનંદ, ણ લભામો = પ્રાપ્ત થતો નથી, મોણં = મુનિ વૃત્તિને, સંયમને, ચરિસ્સામુ = ગ્રહણ કરીશું, આમંતયામો = તે માટે તમારી રજા માંગીએ છીએ, સૂચિત કરીએ છીએ, જાણકારી આપીએ છીએ.

ભાવાર્થ :- આ મનુષ્ય જીવન ક્ષણિક છે, જીવન વિઘ્નોથી ભરેલું છે અને મનુષ્યનું આયુષ્ય અલ્પ છે, તેથી આ ઘરમાં કે ગૃહસ્થજીવનમાં મને જરાપણ આનંદ પ્રાપ્ત થતો નથી માટે મુનિધર્મના આચરણની, ત્યાગ માર્ગે જવાની અમને આજ્ઞા આપો.

વિવેચન :-

બહિં વિહારાભિણિવિટ્ટુચિતા :- (૧) બહિ- સંસારથી બહાર, વિહાર-સ્થાન અર્થાત્ મોક્ષ. મોક્ષમાં જેનું ચિત્ત તલ્લીન બની ગયું. (૨) સંસારથી બહાર એટલે સંયમ, વિહાર એટલે વિચરણ, સંયમમાં વિચરણ કરવામાં જેનું ચિત્ત લાગી ગયું છે તે.

કામગુણે વિરક્તા :- વાસનાઓને ઉત્તેજિત કરનારા શબ્દાદિ ઈન્દ્રિય વિષયોથી વિરક્ત અર્થાત્ નિવૃત્ત થવું. કામગુણ મુક્તિમાર્ગમાં બાધક છે. કામગુણની વિરક્તિથી જ જિનેન્દ્રમાર્ગનું શરણ સ્વીકારી શકાય છે.

સકમ્મસીલસ્સ પુરોહિયસ્સ :- સ્વકર્મશીલ અર્થાત્ બ્રાહ્મણ યોગ્ય યજ્ઞયાગાદિ અનુષ્ઠાનમાં નિરત. તે રાજપુરોહિત હતા માટે તેઓ રાજ્ય સંબંધી શાંતિપાઠ વગેરે ઘણાં અનુષ્ઠાનો કરતા હતા.

સુચિર્ણ :- આ તપ સંયમનું વિશેષણ છે. પૂર્વજન્મમાં તેઓએ નિદાન વગેરેથી રહિત તપ, સંયમનું પાલન કર્યું હતું, તેનું સ્મરણ થયું.

ઇમં વિહારં :- આ વિહાર. આ પ્રત્યક્ષ દશ્યમાન મનુષ્ય જીવનમાં રહેવું.

આમંતયામો :- આમંત્રણ આપવું, પૂછવું. આ અર્થ હોવા છતાં પણ અહીં અનુમતિ કે આજ્ઞા માંગવાનો અર્થ પ્રાસંગિક છે.

પુરોહિતનો દીક્ષા નિરોધક નિર્દેશ :-

૮

અહ તાયગો તત્થ મુણીણ તેસિં, તવસ્સ વાઘાયકરં વયાસી ।
ઇમં વયં વેયવિઓ વયંતિ, જહા ણ હોઝ અસુયાણ લોગો ॥૮॥

શબ્દાર્થ :- અહ = આ અનુસાર, તત્થ = તે સમયે, તાયગો = તેના પિતા ભૃગુ પુરોહિત, તેસિં = તે, મુણીણ = ભાવમુનિઓનાં, તવસ્સ = તપ-સંયમમાં, વાઘાયકરં = વિદ્ન કરનાર, વયં = વચન, વયાસી = કહેવા લાગ્યા, વેયવિઓ = વેદવેતા (વેદના જાણકાર) પંડિત પુરુષ, વયંતિ = કહે છે કે, અસુયાણ = પુત્ર રહિત પુરુષોની, લોગો = ઉત્તમગતિ, ણ હોઝ = થતી નથી.

ભાવાર્થ :- પુત્રોની વૈરાગ્યપૂર્ણ વાત સાંભળીને પિતા તે સમયે એ ભાવમુનિઓનાં તપસંયમના ભાવોમાં બાધા ઉત્પન્ન કરનારી વાતો કહેવા લાગ્યા – હે પુત્રો ! વેદના પારંગત પુરુષો કહે છે કે જેમને પુત્ર નથી તે પુરુષો ઉત્તમ ગતિને પામતા તથી.

૯

અહિજ્જ વેણ પરિવિસ્સ વિપ્પે, પુત્તે પરિટ્ઠપ્પ ગિહંસિ જાયા ।
ભોચ્ચાણ ભોણ સહ ઇત્થિયાહિં, આરણ્ણગા હોઝ મુણી પસત્થા ॥૯॥

શબ્દાર્થ :- જાયા = હે પુત્રો !, વેણ = વેદોને, અહિજ્જ = ભણીને, વિપ્પે = બ્રાહ્મણોને, પરિવિસ્સ = ભોજન કરાવીને, ઇત્થિયાહિં = સ્ત્રીઓની, સહ = સાથે, ભોચ્ચાણ = ભોગ ભોગવીને, પુત્તે = પુત્રોને, ગિહંસિ = ઘરનો ભાર, પરિટ્ઠપ્પ = સોંપીને પછી, આરણ્ણગા = વનવાસી, પસત્થા = પ્રશસ્ત, ઉત્તમ, હોઝ = બનજો.

ભાવાર્થ :- માટે હે પુત્રો ! તમે પહેલાં વેદ ભણો, બ્રાહ્મણોને ભોજન કરાવો, લગ્ન કરીને સ્ત્રીઓ સાથે

ભોગ ભોગવો, ત્યાર પછી પુત્રોને ઘરનો ભાર સોંપી, અરણ્યવાસી શ્રેષ્ઠ મુનિ બનજો.

૧૦ સોયગ્ગિણા આયગુણિધણેણં, મોહાણિલા પજ્જલણાહિણં ।
સંતત્તભાવં પરિતપ્પમાણં, લાલપ્પમાણં બહુહા બહું ચ ॥૧૦॥

શબ્દાર્થ :- આયગુણિધણેણં = આત્મગુણને માટે ઈધન-લાકડાડૂપ, મોહાણિલા = મોહરૂપીવાયુથી, પજ્જલણાહિણં = અત્યંત પ્રજ્વલિત થયેલી, સોયગ્ગિણા = શોકરૂપી અગ્નિથી, સંતત્તભાવં = સંતત્ત ભાવોવાળા, પરિતપ્પમાણં = પરિતાપને પ્રાપ્ત થતાં, દુઃખી હૃદયે, બહુહા = ઘણા પ્રકારે, બહું = અતિ અધિક, લાલપ્પમાણં = પ્રલાપો કરતાં

ભાવાર્થ :- (ત્યાર પછી) પોતાના આત્મગુણ રૂપી ઈધણથી અને મોહરૂપ પવનથી અત્યંત પ્રજ્વલિત શોકાગ્નિથી સંતત્ત ભાવો સહિત દુઃખિત હૃદયે પુરોહિત અનેક પ્રકારના દીનહીન વચન બોલી રહ્યા હતા અર્થાત્ મોહથી વલવલાટ કરતા હતા.

૧૧ પુરોહિયં તં કમસોડણુણં, ણિમંતયંતં ચ સુણ ધણેણં ।
જહક્કમં કામગુણેહિં ચેવ, કુમારગા તે પસમિક્ખ વક્કં ॥૧૧॥

શબ્દાર્થ :- કમસો = કમથી, અણુણં = અનુનય કરતાં, જહક્કમં = યથાકમથી, સુણ = પુત્ર પ્રાપ્તિનું, ધણેણં = ધનનું, ણિમંતયંતં = નિમંત્રણ કરતાં, તં = તે, પુરોહિયં = ભૃગુ પુરોહિતને, કુમારગા = બંને કુમારો, પસમિક્ખ = વિચારપૂર્વક, વક્કં = આ રીતે વચનો કહેવા લાગ્યા.

ભાવાર્થ :- એક પછી એક પ્રલાભનો આપતાં, વારંવાર અનુનય કરતાં અને પુત્ર પ્રાપ્તિનું, ધનનું કે ભોગસુખનું નિમંત્રણ કરતાં, એવા ભૃગુપુરોહિતને કુમારોએ વિચારપૂર્વક આ પ્રમાણે કહ્યું -

વિવેચન :-

મુણીણ :- બંને કુમારો માટે અહીં 'મુનિ' શબ્દનો પ્રયોગ ભાવોની અપેક્ષાએ છે, તેથી અહીં મુનિ શબ્દનો અર્થ 'ભાવમુનિ' સમજવો જોઈએ.

તવસ્સ વાઘાયકરં :- અહીં તપ શબ્દથી તપ સંયમ વગેરે બધાં ધર્માચરણનું ગ્રહણ થાય છે અર્થાત્ સદ્ધર્માચરણમાં વિધનકારક વચન.

ણ હોઝ અસુયાણ લોગો :- વૈદિક ધર્મગ્રંથનું માનવું છે કે જેને પુત્ર ન હોય તેની સદ્ગતિ થતી નથી. તેનો પરલોક બગડી જાય છે. કેમ કે પુત્ર વિના પિંડદાન વગેરે આપનાર કોઈ હોતું નથી, તેથી અપુત્રની સદ્ગતિ કે ઉત્તમ પરલોકની પ્રાપ્તિ નથી થતી, જેમ કે કહ્યું છે -

'અપુત્રસ્ય ગતિર્નાસ્તિ, સ્વર્ગો નૈવ ચ નૈવ ચ ।
તસ્માત્ પુત્રમુખં દૃષ્ટ વા પશ્ચાત્ ધર્મ સમાચરેત્ ॥'

પુત્રહીનની સદ્ગતિ થતી નથી. સ્વર્ગ તો કોઈ પણ સ્થિતિમાં મળતું જ નથી, તેથી પહેલાં પુત્રનું મુખ જોઈને પછી સંન્યાસાદિ ધર્મનું આચરણ કરો.

અહિજ્જ વેદ :- ભૃગુ પુરોહિતનું આ કથન પોતાના બંને પુત્રોને ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહેવા માટે અનુરોધ કરતી વૈદિક ધર્મની પરંપરાની દૃષ્ટિએ છે. બ્રાહ્મણ ધર્મસૂત્ર તેમજ સ્મૃતિગ્રંથોમાં પણ આ જ પરંપરા પ્રચલિત છે. બોધાયન ધર્મસૂત્ર અનુસાર બ્રાહ્મણ, જન્મથી જ ત્રણ ઋણ સાથે લઈને જન્મે છે, જેમ કે - ઋષિઋણ, પિતૃઋણ અને દેવઋણ. ઋષિઋણ-વેદાધ્યયન તથા સ્વાધ્યય દ્વારા, પિતૃઋણ-ગૃહસ્થાશ્રમ સ્વીકારી સંતાન ઉત્પત્તિ દ્વારા અને દેવઋણ યજ્ઞયાગાદિ દ્વારા ચૂકવી શકાય છે. આ ઋણોને ચૂકવવા માટે યજ્ઞાદિપૂર્વક ગૃહસ્થાશ્રમને સ્વીકારનાર મનુષ્ય બ્રહ્મલોકને પ્રાપ્ત કરે છે, પરંતુ તેને છોડી અર્થાત્ વેદોને ભણ્યા વિના, પુત્રોને ઉત્પન્ન કર્યા વિના અને યજ્ઞ કર્યા વિના જ જે બ્રાહ્મણ મોક્ષ, બ્રહ્મચર્ય કે સંન્યાસની ભાવના રાખે કે રાખનારની પ્રશંસા કરે છે, તે નરકમાં જાય છે.

પ્રસ્તુત ગાથામાં પ્રયુક્ત 'અહિજ્જવેદ' પદ બ્રહ્મચર્યાશ્રમ સ્વીકાર કરવા માટે તથા પરિવિસ્સવિષ્ણે વગેરે શેષ પદો ગૃહસ્થાશ્રમ સ્વીકાર કરવા માટે છે.

આરણ્યગા મુળી :- ઐતરેય, કૌષિતકી, તૈત્તિરીય તેમજ બૃહદારણ્યક વગેરે બ્રાહ્મણગ્રંથ અથવા ઉપનિષદ 'આરણ્યક' કહેવાય છે. તેના અધ્યયન માટે અરણ્યનો એકાંતવાસ સ્વીકારવામાં આવતો હતો. આ દૃષ્ટિએ આરણ્યનો અર્થ 'આરણ્યક વ્રતધારી' થાય છે. આ પદના બે અર્થ બૃહદ્વૃત્તિમાં કર્યા છે. ૧. આરણ્યક વ્રતધારી મુનિ થવું. ૨. આરણ્યક શબ્દથી વાનપ્રસ્થાશ્રમ અને મુનિ શબ્દથી સંન્યાસ આશ્રમ સૂચિત થાય છે.

પુરોહિત પુત્રોનો વૈરાગ્ય સભર ઉત્તર :-

૧૨ વેયા અહીયા ણ હવંતિ તાણં, ભુત્તા દિયા ણિંતિ તમં તમેણં ।
જાયા ય પુત્તા ણ હવંતિ તાણં, કો ણામ તે અણુમણ્ણેજ્જ ઇયં ॥૧૨॥

શબ્દાર્થ :- વેયા = વેદોને, અહીયા = ભણી લેવા માત્રથી, તાણં = તે શરણરૂપ (રક્ષક), ણ હવંતિ = નથી થતાં, દિયા = બ્રાહ્મણોને, ભુત્તા = ભોજન કરાવવાથી તે, તમં તમેણં = વધારેમાં વધારે અજ્ઞાન દશામાં, અંધકારમાં, ણિંતિ = લઈ જાય છે, જાયા = ઉત્પન્ન થયેલા, પુત્તા = પુત્ર પણ, તાણં = શરણ રૂપ, ણ હવંતિ = હોતા નથી, તે = તેથી તમારા, ઇયં = આ કથનને, કો ણામ = કોણ બુદ્ધિમાન વ્યક્તિ, અણુમણ્ણેજ્જ = સ્વીકાર કરશે, માન્ય કરશે.

ભાવાર્થ :- પુત્રોએ કહ્યું - વેદો ભણી જવા માત્રથી અર્થાત્ પાપોનો ત્યાગ કર્યા વિના તે આત્મરક્ષક થઈ શકતા નથી. બ્રાહ્મણોને ભોજન કરાવવાથી અને તેની સંગતિ કરવાથી તે વધારે અજ્ઞાનદશામાં લઈ જાય છે અર્થાત્ યજ્ઞ, હવન, સ્નાન વગેરે હિંસાજન્ય પ્રવૃત્તિઓની પ્રશંસા કે પ્રેરણાથી આત્મા પાપકર્મનો બંધ કરે છે. જન્મેલાં પુત્ર પણ કંઈ પાપકર્મનાં ફળ ભોગવવામાં આશ્રયરૂપ થતા નથી, તેથી હે

પિતાજી ! તમારા કથનનું અનુમોદન કોણ કરશે ? કોણ સ્વીકારશે ? અર્થાત્ આપનું કથન સ્વીકારવા યોગ્ય નથી.

૧૩

ખણમિત્તસુક્ર્વા બહુકાલદુક્ર્વા, પગામદુક્ર્વા અણિગામસુક્ર્વા ।
સંસારમોક્ષસ્સ વિપક્ષભૂયા, યાણી અણત્યાણ ડ કામભોગા ॥૧૩॥

શબ્દાર્થ :- **ખણમિત્તસુક્ર્વા** = કામભોગ ક્ષણ માત્ર સુખ દેનાર છે, **બહુકાલ દુક્ર્વા** = લાંબા સમય સુધી દુઃખ દેનાર છે, **અણિગામસુક્ર્વા** = જેમાં સુખ બહુ ઓછું હોય છે, **પગામદુક્ર્વા** = પણ દુઃખ ઘણું જ હોય છે, **સંસારમોક્ષસ્સ વિપક્ષભૂયા** = સંસારથી મુક્ત થવામાં વિરોધી છે, મોક્ષના શત્રુ સમાન છે, **અણત્યાણ** = અનર્થોની, **યાણી** = ખાણ છે.

ભાવાર્થ :- આ કામભોગ ક્ષણિક સુખ આપનારા છે અને લાંબા કાળ સુધી દુઃખ આપનારા છે. એ ભોગો થોડું સુખ અને વધુ દુઃખ આપનારા છે અને સંસારમાંથી મુક્ત થવા માટે અર્થાત્ મોક્ષ પ્રાપ્ત કરવા માટે વિદ્વન્રૂપ છે, વિરોધી જેવા છે અને આ કામભોગો અનર્થોની કે દુઃખોની ખાણ છે.

૧૪

પરિવ્વયંતે અણિયત્તકામે, અહો ય રાઓ પરિતપ્પમાણે ।
અણ્ણપ્પમત્તે ધણમેસમાણે, પપ્પોત્તિ મચ્ચું પુરિસે જરં ચ ॥૧૪॥

શબ્દાર્થ :- **અણિયત્તકામે** = કામભોગોથી નિવૃત્ત ન થનાર, **પુરિસે** = પુરુષ, **અહો ય રાઓ** = દિન-રાત, **પરિતપ્પમાણે** = પરિતાપ પામતો, બળતો જ રહે છે, **પરિવ્વયંતે** = પરિભ્રમણ કરે છે, ભટકે છે, **અણ્ણપ્પમત્તે** = બીજા સ્વજન સંબંધીઓને માટે દૂષિત પ્રવૃત્તિ કરીને, **ધણમેસમાણે** = ધનની પ્રાપ્તિ અને સંગ્રહ કરતો કરતો જ, **જરં** = વૃદ્ધાવસ્થા, **મચ્ચું** = મૃત્યુને, **પપ્પોત્તિ** = પ્રાપ્ત થાય છે.

ભાવાર્થ :- કામભોગોથી નિવૃત્ત ન થતો જીવ હંમેશાં અતૃપ્તિની આગમાં બળતો જ રહે છે. વિષયસુખ માટે ભટકતો ફરે છે. અન્યને માટે અર્થાત્ સ્વજનો માટે વિવિધ પાપ પ્રવૃત્તિઓ દ્વારા ધનોર્પાજન કરતાં કરતાં જ તે પુરુષ જરાવસ્થાને પ્રાપ્ત થઈ મૃત્યુ પામે છે.

૧૫

ઇમં ચ મે અત્થિ ઇમં ચ ણત્થિ, ઇમં ચ મે કિચ્ચ ઇમં અકિચ્ચં ।
તં એવમેવં લાલપ્પમાણં, હરા હરંતિ ત્તિ કહં પમાઓ ॥૧૫॥

શબ્દાર્થ :- **ઇમં** = આ પદાર્થ, આ કાર્ય, **મે** = મારી પાસે, **અત્થિ** = છે, **તો, મે** = મેં, **કિચ્ચ** = કરી લીધું છે, **અકિચ્ચં** = હજી કરવું બાકી છે, **એવમેવં** = આ રીતે, **લાલપ્પમાણં** = પ્રલાપ કરતો, વ્યાકુળ બની જતો, **તં** = તે પુરુષના પ્રાણોને, **હરા** = રાત્રિ દિવસ રૂપી ચોર, **હરંતિ** = હરીને પરલોકમાં પહોંચાડી દે છે, **ત્તિ** = તો પછી, **પમાઓ** = ધર્મના વિષયમાં પ્રમાદ, **કહં** = કેમ કરી શકાય ?

ભાવાર્થ :- આ સુવર્ણ, ઘરબાર વગેરે મારાં છે અને આ મારાં નથી, આ મેં કર્યું છે, આ કરવાનું બાકી

છે; આ રીતે સંસારમાં જ વ્યાકુળ થયેલા વ્યક્તિને કે તેના આયુષ્યને ચોરનાર રાત અને દિવસ, મૃત્યુ તરફ લઈ જાય છે. આવી સ્થિતિમાં ધર્માચરણ કરવામાં પ્રમાદ કેમ કરાય ? અર્થાત્ પ્રમાદ કરવો યોગ્ય નથી.

વિવેચન :-

વેયા અહીયા ણ હવંતિ તાણં :- ઋગ્વેદ વગેરે વેદશાસ્ત્રોનાં અધ્યયન માત્રથી કોઈની દુર્ગતિ અટકતી નથી. વેદાધ્યયન વેદપાઠીની મરણથી પણ રક્ષા કરી શકતા નથી, વસ્તુતઃ મનુષ્યનું ધર્મરૂપ આચરણ જ અર્થાત્ પાપોનો ત્યાગ કે કષાયોનો ત્યાગ, એ જ મૃત્યુથી કે દુર્ગતિથી તેને બચાવી શકે છે. વેદજ્ઞાતાઓએ પણ કહ્યું છે— 'શિલ્પમધ્યયનં નામ, વૃત્તં બ્રાહ્મણ લક્ષણમ્ ।' અધ્યયન તો કળા છે, વસ્તુતઃ બ્રાહ્મણનું લક્ષણ તો આચરણ છે.

ભૂતા દિઆ :- (૧) બ્રાહ્મણોને ભોજન કરાવવારૂપ પ્રવૃત્તિ જીવને અંધકારમાં લઈ જાય છે કારણકે જે બ્રાહ્મણ અહિંસા ધર્મને ભૂલીને યજ્ઞાદિમાં થનારી હિંસાની પ્રેરક બને છે, તે બ્રાહ્મણ સ્વયં નરક ગતિનું કારણ બને છે. (૨) તમઃતમનો અર્થ અજ્ઞાન, અંધવિશ્વાસ વગેરે ઘોર અંધકાર છે, તેથી હિંસાના પ્રેરક બ્રાહ્મણો, યજ્ઞમાનને અજ્ઞાન કે અંધવિશ્વાસરૂપી અંધકારમાં લઈ જાય છે.

જાયા ય પુત્તા ણ હવંતિ તાણં :- વાસ્તવમાં પુત્ર કોઈ પણ માતાપિતાને નરકાદિ દુર્ગતિથી જતાં બચાવી શકતા નથી. વેદાનુયાયીઓએ પણ કહ્યું છે — જો પુત્રો દ્વારા અપાયેલા પિંડદાનથી જ સ્વર્ગ મળી જતું હોય તો દાન વગેરે ધર્મનું આચરણ કરવું વ્યર્થ થઈ જાય છે. જો પુત્રોની ઉત્પત્તિથી જ પિતા સ્વર્ગ પ્રાપ્ત કરી શકે, તો કાયબા, ઘો, સુવર, કૂકડા વગેરે અનેક પુત્રોવાળાં પશુપક્ષીઓને સર્વ પ્રથમ મોક્ષ મળી જવો જોઈએ. કહ્યું પણ છે કે —

યદિ પુત્રાદ્ ભવેત્સ્વર્ગો, દાનધર્મો ન વિદ્યતે ।
મુષિતસ્તત્ર લોકોઽયં, દાનધર્મો નિરર્થકઃ ॥૧॥

બહુપુત્રા દુલી ગોધા, તામ્રચૂડસ્તથૈવ ચ ।
તેષાં ચ પ્રથમઃ સ્વર્ગઃ પશ્ચાલ્લોકો ગમિષ્યતિ ॥૨॥

આ રીતે ૧૨ મી ગાથામાં વેદ ભણવા વગેરે ત્રણ વાતોનું સમાધાન છે. ભોગ ભોગવ્યા પછી સંન્યાસ લેવો, તેનો ઉત્તર ૧૩-૧૪-૧૫ મી ગાથામાં છે.

અણ્ણપ્પમત્તે ધનમેસમાણે :- એક તરફ કામનાઓથી અતૃપ્ત વ્યક્તિ વિષયસુખો મેળવવાં વલખાં મારે છે. બીજી તરફ સ્વજનાદિને માટે ભોગ સામગ્રી ભેગી કરવામાં, ધન પ્રાપ્તિમાં આસક્ત બની પાગલની જેમ ફરે છે. ઈષ્ટ સંયોગ અને અનિષ્ટ વિયોગના સંકલ્પ વિકલ્પોથી મનુષ્ય રાતદિવસ સંતમ રહે છે. ઈચ્છાઓની પૂર્તિ થતી નથી અને વ્યક્તિ વૃદ્ધાવસ્થાને પ્રાપ્ત કરી મૃત્યુ પ્રાપ્ત થઈ જાય છે. તે ધર્મ પુરુષાર્થ કર્યા વિના જ ખાલી હાથે ચાલ્યો જાય છે.

સુખ સામગ્રીના ભોગ સંબંધી પ્રશ્નોત્તર:-

૧૬

ધનં પભૂયં સહ इत्थियाहिं, सयणा तथा कामगुणा पगामा ।
तवं कए तप्पइ जस्स लोगो, तं सव्व साहीणमिहेव तुब्भं ॥ ૧૬ ॥

શબ્દાર્થ :- इहेव = અહીં જ, પોતાના ઘરમાં જ, इत्थियाहिं સહ = સ્ત્રીઓની સાથે, પભૂયં = ઘણું બધું, ધનં = ધન છે, सयणा = સ્વજનો પણ ઘણા છે અને, पगामा = પર્યાપ્ત છે, जस्स कए = જે પદાર્થોની પ્રાપ્તિ માટે, लोगो = લોકો, तवं तप्पइ = તપ, જપ વગેરે કરે છે, सव्व = બધા પદાર્થો, तुब्भं = તમારા, साहीणं = સ્વાધીન છે.

ભાવાર્થ :- પિતાએ કહ્યું – જે સુખ સુવિધાની પ્રાપ્તિ માટે સંસારના લોકો તપ અર્થાત્ ધર્માનુષ્ઠાનો અને દીર્ઘ તપશ્ચર્યાઓ કરે છે, તે અખૂટ ધનસંપત્તિ, સ્ત્રીઓ, સ્વજનો અને ઈન્દ્રિયોના મનગમતાં વિપુલ સુખો તમોને અહીં જ સ્વાધીન થયાં છે, તો પછી આ સુખો છોડી શા માટે ભિક્ષુ બનવા ઈચ્છો છો ?

૧૭

धणेण किं धम्मधुराहिगारे, सयणेण वा कामगुणेहि चेव ।
समणा भविस्सामु गुणोहधारी, बहिंविहारा अभिगम्म भिक्खं ॥ ૧૭ ॥

શબ્દાર્થ :- धम्म = ધર્મ, धुराहिगारे = ધુરાના અધિકારમાં અર્થાત્ ધર્માચરણના વિષયમાં, धणेण = ધનથી, किं = શું પ્રયોજન છે, सयणेण = સ્વજન સંબંધીઓથી, गुणोहधारी = સમ્યગ્ દર્શનાદિ ગુણોને ધારણ કરનાર, समणा भविस्सामु = શ્રમણ બનીશું, बहिंविहारा = અનાસક્ત બની એક ગામથી બીજે ગામ વિહાર, अभिगम्म = કરતાં, भिक्खं = શુદ્ધ ભિક્ષાવૃત્તિથી જીવન વ્યતીત કરશું.

ભાવાર્થ :- પુત્રોએ પ્રત્યુત્તર આપતા કહ્યું – ધર્મધુરાના અધિકારમાં અર્થાત્ ધર્માચરણ દ્વારા આત્મ કલ્યાણ માટે દીક્ષા અંગીકાર કરવામાં ધનસંપત્તિ, સ્ત્રી, પુત્ર, પરિવાર અને ઈન્દ્રિય વિષયનાં સુખોની વાત જ ક્યાં છે ? અર્થાત્ આત્મ કલ્યાણના માર્ગમાં આ સાંસારિક સંપદાઓ સાથે કોઈ સંબંધ નથી. ધર્માચરણ કે દીક્ષાનો ઉદ્દેશ્ય તો સમસ્ત કર્મ ક્ષય કરી મુક્તિ પ્રાપ્ત કરવાનો હોય છે માટે અમો ક્ષમા આદિ અને જ્ઞાનાદિ ગુણોના ધારક શુદ્ધ ભિક્ષા લેનાર, મોક્ષના લક્ષ્યે ગ્રામાનુગ્રામ વિચરણ કરનાર શ્રમણ બનીશું.

વિવેચન :-

ધણેણ કિં ધમ્મધુરાહિગારે :- આ ગાથા દ્વારા પુરોહિત પુત્રોએ પિતાના તર્કનું સમાધાન કરતાં કહ્યું કે જ્યારે અમારે મુનિધર્મના આચરણ માટે નિસ્પૃહ, અપ્રતિબદ્ધવિહારી, ભિક્ષાજીવી, શ્રમણ નિર્ગ્રંથ બનવું છે, ત્યારે ધન, સ્વજન કે કોઈ પણ વિષયભોગનાં સાધનો સાથે શું સંબંધ ? કેમ કે મહાવ્રતનું પાલન તો મોક્ષસાધના માટે છે. કામભોગ, ધન કે સ્વજન આદિ તેમાં બાધક છે માટે વેદમાં કહ્યું છે – 'ન પ્રજયા, ન ધનેન, ત્યાગેનૈકેનામૃતત્વમાનશુઃ ।' – સંતાનથી કે ધનથી નહીં, પરંતુ એકમાત્ર ત્યાગથી જ લોકો અમરપદને પામે છે.

આત્મસ્વરૂપ સંબંધી પ્રશ્નોત્તર :-

૧૮ જહા ય અગ્ની અરણી અસંતો, खीरे घयं तेल्ल महातिलेसु ।
एमेव जाया सरिरंसि सत्ता, सम्मुच्छइ णासइ णावचिट्ठे ॥૧૮॥

શબ્દાર્થ :- જાયા = હે પુત્રો, અરણી = અરણિકાષ્ઠમાં જેમ, અગ્ની = અગ્નિ, खीरे = દૂધમાં, ઘયં = ઘી, મહાતિલેસુ = તલમાં, તેલ્લ = તેલ, અસંતો = પ્રત્યક્ષરૂપથી ન દેખાવા છતાં પણ સંયોગ મળવાથી ઉત્પન્ન થઈ જાય છે, એવ = એ રીતે, સરીરંસિ = આ શરીરમાં, સત્તા = જીવ, સમ્મુચ્છइ = સ્વતઃઉત્પન્ન થઈ જાય છે, ણાસइ = શરીરનો નાશ થતાં જ નષ્ટ થઈ જાય છે, ણાવચિટ્ઠે = પછી રહેતો નથી.

ભાવાર્થ :- હે પુત્રો ! જેમ અરણિના કાષ્ઠમાં અગ્નિ, દૂધમાં ઘી અને તલમાં તેલ પહેલાં પ્રત્યક્ષ ન દેખાવા છતાં ઉત્પન્ન થાય છે. તેમ શરીરમાં જીવ પણ ઉત્પન્ન થાય છે અને શરીરનો નાશ થતાં જીવનું કોઈ અસ્તિત્વ રહેતું નથી. (જીવનું અસ્તિત્વ ન હોવાથી મોક્ષ અને પરલોકની વાત કરવી, વ્યર્થ છે, તેથી દીક્ષા લઈને તમારે શું કરવું છે ?)

૧૯ णो इंदियगेज्झ अमुत्तभावा, अमुत्तभावा वि य होइ णिच्चो ।
अज्झत्थहेउं णिययस्स बंधो, संसारहेउं च वयंति बंधं ॥૧૯॥

શબ્દાર્થ :- અમુત્તભાવા = અરૂપી પદાર્થો, ણોઈંદિયગેજ્ઝ = ઈન્દ્રિય ગ્રાહ્ય નથી, અમુત્તભાવા વિ = અરૂપી પદાર્થ, ણિચ્ચો = નિત્ય જ, હોઈ = હોય છે, ણિયયસ્સ = નિશ્ચય જ, આ આત્માના, બંધો = કર્મબંધો, અજ્ઝત્થ હેઉં = પોતાના અધ્યવસાય હેતુક હોય છે, આત્માના અધ્યવસાયોથી કર્મબંધ થાય છે, બંધો = કર્મ બંધ જ, સંસાર હેઉં = સંસાર ભ્રમણનું મૂળ કારણ છે, વયંતિ = એમ મહાપુરુષોએ કહ્યું છે.

ભાવાર્થ :- હે પિતા ! આત્મા અમૂર્ત છે. તે ઈન્દ્રિયો દ્વારા ગ્રાહ્ય નથી અને જે અમૂર્ત હોય છે, તે નિત્ય હોય છે, માટે આત્મા અનિત્ય નથી, પરંતુ નિત્ય છે, તેથી મોક્ષ અને પરલોક પણ છે. આત્માના આંતરિક રાગાદિ દોષો, શુભાશુભ પરિણામો જ કર્મ બંધનાં કારણ છે અને જ્ઞાની પુરુષ કર્મબંધને જ સંસારનું કારણ કહે છે.

વૈરાગ્યની અભિવ્યક્તિ :-

૨૦ જહા वयं धम्ममजाणमाणा, पावं पुरा कम्ममकासि मोहा ।
ओरुब्भमाणा परिरक्खयंता, तं णेव भुज्जो वि समायरामो ॥૨૦॥

શબ્દાર્થ :- જહા = જે રીતે, મોહા = મોહને વશ થઈને, ધમ્મં = ધર્મને, અજાણમાણા = ન

જાણતાં, વયં = અમે, પુરા = પહેલાં, પાવં = પાપ, કમ્મં = કર્મ, અકાસિ = કરતા હતા અને, ઓરુબ્હમાણા = તમારા રોકાયેલા, પરિરક્ષયંતા = સર્વ પ્રકારે સુરક્ષિત કરાયેલા, તં = તે પાપકર્મનું, ભુજ્જો વિ = પુનઃ, જેવ સમાયરામો = સેવન નહીં કરીએ.

ભાવાર્થ :- જ્યાં સુધી અમે ધર્મથી અજાણ હતા, ત્યાં સુધી આપના દ્વારા રોકાયેલા અને સુરક્ષિત કરાયેલા એવા અમે મોહને વશ થઈ પાપકર્મનું આચરણ કરતા હતા, પરંતુ હવે ધર્મને જાણ્યા પછી અમો તથા પ્રકારનું આચરણ કરશું નહીં.

૨૧ અબ્હાહયંમિ લોગંમિ, સવ્વઓ પરિવારિણે ।
અમોહાહિં પડંતીહિં, ગિહંસિ ણ રં લભે ॥૨૧॥

શબ્દાર્થ :- લોગંમિ= આ લોક, અબ્હાહયંમિ = બધી રીતે પીડિત થઈ રહ્યો છે અને, સવ્વઓ = ચારે બાજુથી, પરિવારિણે = ઘેરાયેલો છે અને, અમોહાહિં = અમોઘશસ્ત્ર ધારાઓ, પડંતીહિં= પડી રહી છે, ગિહંસિ = ઘરમાં, ગૃહસ્થ જીવનમાં, રં = આનંદ, ણ લભે = મળતો નથી, અમોને સંસારમાં રહેવામાં આનંદ નથી, રુચિ નથી.

ભાવાર્થ :- આ આખો સંસાર પીડિત થઈ રહ્યો છે, ચારે તરફથી ઘેરાઈ રહ્યો છે, અમોઘ શસ્ત્રધારાઓ પડી રહી છે, આવી વિષમ સ્થિતિમાં અમને ઘરમાં રહેવામાં જરા પણ રુચિ —આનંદ નથી.

૨૨ કેણ અબ્હાહઓ લોગો, કેણ વા પરિવારિણો ।
કા વા અમોહા વુત્તા, જાયા ચિંતાવરો હુ મે ॥૨૨॥

શબ્દાર્થ :- જાયા = હે પુત્રો, કેણ = કોનાથી, કા = કઈ, વુત્તા = કહી છે, હુ = તે જાણવા માટે, મે = હું, ચિંતાવરો = ચિંતિત, થઈ રહ્યો છું.

ભાવાર્થ :- પિતા હે પુત્રો ! આ લોક કોનાથી પીડિત થઈ રહ્યો છે ? કોનાથી ઘેરાયેલો છે ? અમોઘ શસ્ત્રધારા કઈ છે ? આ જાણવા માટે હું ચિંતિત થઈ રહ્યો છું અર્થાત્ તમે આવી ગૂઢ વાતો શું કરો છો ?

૨૩ મચ્ચુણા અબ્હાહઓ લોગો, જરાણ પરિવારિણો ।
અમોહા રયણી વુત્તા, એવં તાય વિયાણહ ॥૨૩॥

શબ્દાર્થ :- તાય = હે પિતાજી, લોગો = આ લોક, મચ્ચુણા = મૃત્યુથી, મોતથી, અબ્હાહઓ = પીડિત થઈ રહ્યો છે, જરાણ = વૃદ્ધાવસ્થાથી, પરિવારિણો = ઘેરાયેલો છે, રયણી = રાત દિવસ રૂપી, અમોહા = અમોઘ શસ્ત્રધારા, વુત્તા = કહી છે, જેનાથી પ્રતિક્ષણ આયુષ્ય ઘટી રહ્યું છે, એવં = આ રીતે, વિયાણહ = તમે સમજો, જાણો.

ભાવાર્થ :- પુત્રો — હે પિતાજી ! આ લોક મૃત્યુથી પીડિત થઈ રહ્યો છે, આ લોક જરાથી ઘેરાયેલો છે

અર્થાત્ વૃદ્ધાવસ્થા સહુને આવે છે અને રાત્રિને અમોઘા કહી છે અર્થાત્ રાત્રિદિવસ અચૂકપણે આયુષ્યબળને ક્ષીણ કરી રહ્યાં છે.

૨૪ જા જા વચ્ચે રયણી, જ સા પડિણિયત્તઇ ।
અહમ્મં કુણમાણસ્સ, અફલા જંતિ રાઇઓ ॥૨૪॥

શબ્દાર્થ :- જા જા = જે જે, રયણી = રાત્રિઓ, વચ્ચે = વ્યતીત થાય છે, સા = તે, જ પડિણિયત્તઇ = ફરી પાછી આવતી નથી, ગયેલો સમય આવતો નથી, અહમ્મં = અધર્મનું, કુણમાણસ્સ = સેવન કરનારની, રાઇઓ = તે બધી રાત્રિઓ, અફલા = નિષ્ફળ, જંતિ = જાય છે.

ભાવાર્થ :- જે જે રાત્રિ અને દિવસ પસાર થાય છે, તે પાછાં ફરતાં નથી. અધર્મ કરનારના તે દિવસો નિષ્ફળ જાય છે.

૨૫ જા જા વચ્ચે રયણી, જ સા પડિણિયત્તઇ ।
ધમ્મં ચ કુણમાણસ્સ, સફલા જંતિ રાઇઓ ॥૨૫॥

ભાવાર્થ :- જે જે રાત્રિ અને દિવસ પસાર થાય છે, તે પાછાં ફરતાં નથી. ધર્મ કરનારના તે દિવસો સફળ થાય છે.

વિવેચન :-

જહા ય અગ્ગી :- આ ગાથા દ્વારા ભૃગુપુરોહિતે આત્માના અસ્તિત્વ વિષે સંશય ઉત્પન્ન કરાવી પુત્રોની આસ્થા દૂર કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે. સર્વ ધર્મમાં આરાધનાનું મૂળ આત્મા છે. આત્માને શુદ્ધ અને વિકાસશીલ બનાવવા માટે જ મુનિધર્મની સાધના છે, તેથી પુરોહિતની ઈચ્છા હતી કે જો આત્માના અસ્તિત્વનો જ નિષેધ કરવામાં આવે, તો મુનિ બનવાની તેની ભાવના આપોઆપ જ સમાપ્ત થઈ જશે. અહીં નાસ્તિકોના મતને પ્રસ્તુત કરવામાં આવ્યો છે, જેમાં ઉત્પત્તિ પૂર્વે આત્માને અસત્ માનવામાં આવ્યો છે. મદ્યની જેમ કારણ સામગ્રી મળવાથી અર્થાત પાંચભૂતના સંયોગે આત્માની ઉત્પત્તિ થાય છે અને પાંચ ભૂતનો વિનાશ થતાં આત્માનો પણ વિનાશ થાય છે, તે અવસ્થિત રહેતો નથી, જન્માંતરમાં સાથે જતો નથી. નાસ્તિક લોકો આત્માને 'અસત્' માને છે, કારણ કે જન્મ પહેલાં તેનું કોઈ અસ્તિત્વ નથી અને મૃત્યુ પછી તેનું કોઈ અસ્તિત્વ રહેતું નથી. સારાંશ એ છે કે નાસ્તિકોની દૃષ્ટિએ શરીરમાં પ્રવેશ કરતી વેળાએ આત્મા દૃષ્ટિગોચર થતો નથી અને શરીર છૂટવાના સમયે પણ આત્મા બહાર નીકળતો દેખાતો નથી, તેથી આત્માની સ્વતંત્ર સત્તા (અસ્તિત્વ) જ નથી.

કુમારો દ્વારા આત્માની સિદ્ધિ :- પુરોહિત પુત્રોએ આત્માને સિદ્ધ કરતાં કહ્યું 'આત્મા ચર્મચક્ષુઓ દ્વારા ન દેખાવા માત્રથી જ તેના અસ્તિત્વને ન સ્વીકારવું, તે યુક્તિ સંગત નથી. આત્મા અમૂર્ત (શબ્દ, રૂપ, રસ, ગંધ, સ્પર્શાદિના અભાવરૂપ) હોવાથી ઈન્દ્રિયો દ્વારા ગ્રાહ્ય નથી. ઈન્દ્રિયો દ્વારા મૂર્ત દ્રવ્યોને જ

જાણી શકાય છે. અમૂર્ત હોવાથી આત્માનું નિત્ય અસ્તિત્વ છે. તે ક્યારેય ઉત્પન્ન કે નષ્ટ થતો નથી. આત્માનું મૂર્ત શરીર સાથે બંધાવું, તે અધ્યાત્મહેતુક છે અર્થાત્ આત્માના આંતરિક મિથ્યાત્વ, અવિરતિ વગેરે દોષસેવનથી તેનો શરીર સાથે બંધ થાય છે. આત્માનો શરીર સાથે બંધ થવો, તે જ સંસારહેતુ અર્થાત્ ભવભ્રમણનું કારણ છે. જ્યાં સુધી આત્મા કર્મોને કારણે શરીર સાથે બદ્ધ છે, ત્યાં સુધી જીવ ભવભ્રમણ કરે છે. આ રીતે કુમારોએ આ ગાથા દ્વારા ચાર તારણ પ્રગટ કર્યા છે. (૧) આત્મા છે (૨) તે અમૂર્ત હોવાથી નિત્ય છે (૩) અધ્યાત્મ દોષ (આત્મામાં થતાં મિથ્યાત્વ, રાગદ્વેષ આદિ આંતરિક દોષ) થી કર્મબંધ થાય છે અને (૪) આત્મા કર્મબંધના કારણે જ જન્મ મરણના ચક્રમાં વારંવાર પરિભ્રમણ કરે છે.

જ્ઞો ઈન્દિયગોજ્ઞ :- બે અર્થ - (૧) નોઈન્દ્રિયને એક શબ્દરૂપે સ્વીકારીએ, તો તેનો અર્થ મન, ભાવમન થાય છે અર્થાત્ અમૂર્ત પદાર્થો ભાવમન દ્વારા ગ્રાહ્ય છે. (૨) નો અને ઈન્દ્રિયો, એમ બંને શબ્દોને અલગ અલગ સ્વીકારી એ, તો તેનો અર્થ છે - અમૂર્ત વસ્તુ ઈન્દ્રિયગ્રાહ્ય નથી. આત્મા ઈન્દ્રિયગ્રાહ્ય નથી માટે અમૂર્ત છે અને અમૂર્ત પદાર્થ ક્યારેય નષ્ટ થતા નથી. નષ્ટ થવાનો સ્વભાવ પુદ્ગલસ્કંધનો કે મૂર્ત પદાર્થનો છે. આ રીતે આત્માનું અનાદિ અસ્તિત્વ સિદ્ધ થતાં ધર્માચરણ અને સંયમ તપ બધાં પ્રયોજન કે સાર્થક થઈ જાય છે.

ઓરૂબ્ધમાણા પરિરક્ષયંતા :- (૧) પિતા દ્વારા અવરોધ અને ઘરેથી બહાર નીકળવાનો પ્રતિબંધ (૨) સાધુઓના દર્શનનો વિરોધ અને ઘરમાં જ રાખવામાં આવ્યા હતા, બહાર નીકળવાનો કડક પ્રતિબંધ રાખ્યો હતો.

મચ્ચુણા અબ્હાહઓ લોગો :- મૃત્યુની ગતિ સર્વત્ર નિરાબાધ છે. આ વિશ્વ મૃત્યુ દ્વારા પીડિત છે, વ્યથિત છે.

અમોહા :- 'અમોઘ' શબ્દનો અર્થ અચૂક એવો થાય છે. અચૂકરૂપથી આયુષ્યને સમાપ્ત કરનારી રાત્રિઓ છે અર્થાત્ દિવસ અને રાત્રિ આયુષ્યને વ્યતીત કરવા, ક્ષય કરવા, અચૂક રૂપે ચાલી રહ્યાં છે.

સંયમ સ્વીકારની તીવ્ર તમન્ના :-

૨૬ એગઓ સંવસિત્તાણં, દુહઓ સમ્મત્તસંજુયા ।
પચ્છા જાયા ગમિસ્સામો, ભિક્ખમાણા કુલે કુલે ॥૨૬॥

શબ્દાર્થ :- જાયા = હે પુત્રો !, દુહઓ = આપણે બંને અર્થાત્ તમે બે અને અમે આપણે બધાં, સમ્મત્તસંજુયા = ધર્મની શ્રદ્ધા કરતાં, શ્રાવકવ્રત પાલન કરતાં, એગઓ = એકી સાથે, સંવસિત્તાણં = ઘરમાં રહીએ, પચ્છા = પછી, વૃદ્ધાવસ્થામાં, ગમિસ્સામો = ઘર છોડી સાધુ થઈશું, કુલેકુલે = ઘરે ઘરેથી, ભિક્ખમાણા = ભિક્ષા કરતાં રહીશું.

ભાવાર્થ :- હે પુત્રો ! પહેલાં આપણે બધાં એટલે તમે બંને, તથા અમે બંને થોડો વખત સાથે રહીને ધર્મની શ્રદ્ધા સાથે ગૃહસ્થધર્મનું, શ્રાવક વ્રતોનું પાલન કરીએ અને પછી પાછલી ઉંમરે દીક્ષિત થઈ જુદા

જુદા ઘરેથી ભિક્ષાયર્યા કરીને સંયમમાં વિચરણ કરીશું.

૨૭

जस्सत्थि मच्चुणा सक्खं, जस्स वऽत्थि पलायणं ।

जो जाणे ण मरिस्सामि, सो हु कंखे सुए सिया ॥२७॥

શબ્દાર્થ :- જસ્સ = જે પુરુષની, મચ્ચુણા = મૃત્યુની સાથે, સક્કખં = મિત્રતા, અત્થિ = હોય, પલાયણં = મૃત્યુ પાસેથી ભાગી જવાની શક્તિ, જો = જે પુરુષ, જાણે = આ જાણતો હોય કે, ણ મરિસ્સામિ = હું આટલાં વર્ષો સુધી નહીં મરું, હુ = વાસ્તવમાં, સો = તે પુરુષ, કંખે = એવી ઈચ્છા કરી શકે છે કે, સુએ સિયા = આ ધર્મકાર્ય હું કાલે કરીશ, પછી કરીશ.

ભાવાર્થ :- હે પિતાજી ! જેને મૃત્યુ સાથે મિત્રતા હોય, જે મૃત્યુથી છૂટીને ભાગી શકતો હોય અથવા જે જાણતો હોય કે હું ક્યારે ય મરીશ જ નહીં કે આટલા સમય સુધી મરીશ નહીં, તે જ ખરેખર આવતી કાલ ઉપર ધર્મચરણને રાખી શકે છે. તેને માટે જ ધર્માચરણને પછી કરવાનું કહેવું કે વિચારવું ઉચિત થઈ શકે છે પરંતુ ઉપરોક્ત શક્તિઓ પ્રાયઃ કોઈની પાસે હોતી નથી માટે પોતાનું હિત ઈચ્છનાર વિવેકી પુરુષ ધર્મકાર્ય કાલે કરીશ, તે પ્રમાણે વિચારે નહીં.

૨૮

अज्जेव धम्मं पडिवज्जयामो, जहिं पवण्णा ण पुणब्भवामो ।

अणागयं णेव य अत्थि किंचि, सद्धाखमं णे विणइत्तु रागं ॥२८॥

શબ્દાર્થ :- જહિં = જે ધર્મને, પવણ્ણા = સ્વીકાર કરીને, ણ પુણબ્ભવામો = પુનર્જન્મ ન કરવા પડે તેવા, ધમ્મં = સાધુધર્મને અમે, અજ્જેવ = આજે જ, પડિવજ્જયામો = અંગીકાર કરીશું, કિંચિ = કોઈ પણ પદાર્થ, અત્થિ = છે, ણેવ = નહિ, અણાગયં = જે આ જીવને પ્રાપ્ત થયો ન હોય, ણે = અમારે માટેના, વિણઇત્તુરાગં = રાગભાવને દૂર કરીને, સદ્ધાખમં = ધર્મમાં શ્રદ્ધા કરો, એટલે કે સાધુધર્મનો અંગીકાર કરો.

ભાવાર્થ :- જે ધર્મનો સ્વીકાર કરવાથી ફરી જન્મ મરણ ન કરવા પડે, તે સંયમધર્મને અમે આજે જ અંગીકાર કરીશું. આ સંસારમાં જીવ માટે કાંઈ પણ નવીન કે અપ્રાપ્ત નથી અર્થાત્ બધાં જ સુખો કે પદાર્થો અનંતવાર ભોગવાઈ ગયા છે, માટે હે પિતાજી તમે અમારા પરથી રાગભાવ દૂર કરી ધર્મની શ્રદ્ધા કરો.

વિવેચન :-

પચ્છા :- પશ્ચાત્ શબ્દથી અહીં પાછલી અવસ્થા અર્થાત્ વૃદ્ધાવસ્થામાં મુનિ બનવાનો સંકેત છે. આ રીતે પુત્રોને દીક્ષા લેતાં અટકાવવાનો ભૃગુ પુરોહિતનો આશય હતો.

અણાગયં ણેવ ય અત્થિ કિંચિ :- (૧) અનાગત – કોઈ પણ સાંસારિક મનોજ્ઞ વિષય સુખભોગ વગેરે અભુક્ત નથી, કેમ કે અનાદિકાળથી સંસારમાં પરિભ્રમણ કરનાર આત્માએ બધું જ પહેલાં ભોગવી

લીધું છે, તેથી પદાર્થ કે ભોગની પ્રાપ્તિ માટે ઘરમાં રહેવું, તે યોગ્ય નથી (૨) જ્યાં મૃત્યુની આગતિ એટલે પહોંચ ન હોય, તેવું કોઈ સ્થાન નથી (૩) આગતિ- આવવાથી રહિત, અપ્રાપ્ત કંઈ પણ નથી. જરા, મરણ વગેરે દુઃખો આગતિમાન એટલે આવવાનાં છે માટે ક્ષણિક જીવનમાં કામભોગોનું સેવન શ્રેયસ્કર નથી.

णे विणइत्तु रागं :- અહીં પુત્રો પિતાને પ્રેરણા વચન કહે છે કે આ સંસારમાં જ્યારે કાંઈ નવીન કે અભુક્ત નથી, ત્યારે તમે અમારા મોહ કે અનુરાગ માત્રથી સુખ ભોગવવાની જે પ્રેરણા કરી રહ્યા છો, તે યોગ્ય નથી. અમે આ સંસાર ભ્રમણમાં બધું ભોગવી લીધું છે. તમો અમારા પ્રત્યે આ રાગભાવ છોડીને ધર્મની શ્રદ્ધા કરો અને અમોને દીક્ષાની આજ્ઞા કે સ્વીકૃતિ આપો, અને સાથે તમો પણ સંયમનો સ્વીકાર કરો. વાસ્તવમાં કોણ કોનું સગું છે? અને કોણ કોનું સ્વજન નથી? આગમમાં કહ્યું છે - ભંતે ! શું જીવ પૂર્વ જન્મમાં માતા, પિતા, ભાઈ, પુત્ર, પુત્રી, પુત્રવધૂ કે પત્ની રૂપે તથા મિત્ર, સ્વજન, સંબંધી વગેરે રૂપે ઉત્પન્ન થયો છે? હા, ગૌતમ ! ઘણીવાર અથવા અનંતવાર ઉત્પન્ન થયો છે.

प्रबुद्ध पुरोहितनो पत्नी साथे वार्तालाप :-

૨૯ પહીણપુત્તસ્સ હુ ણત્થિ વાસો, વાસિટ્ઠિ ભિક્ખાયરિયાઙ્ગ કાલો ।
સાહાહિ રુક્ખો લહઙ્ગ સમાહિં, છિણ્ણાહિ સાહાહિ તમેવ ખાણું ॥૨૯॥

શબ્દાર્થ :- વાસિટ્ઠિ = હે વાશિષ્ઠિ !, ભિક્ખાયરિયાઙ્ગ = હવે મારે માટે ભિક્ષાયર્યાનો, દીક્ષા અંગીકાર કરવાનો, કાલો = અવસર થઈ ગયો છે, ડાળીઓથી જ, રુક્ખો = વૃક્ષ, સમાહિં= શોભા, લહઙ્ગ = પ્રાપ્ત કરે છે, અને, છિણ્ણાહિ = કપાઈ જતાં, તમેવ = તે વૃક્ષ, ખાણું = ઠૂંઠૂં કહેવાય છે, પહીણપુત્તસ્સ = પુત્રો વગર હવે મારે, વાસો = ગૃહસ્થાવસ્થામાં રહેવું, ણત્થિ = યોગ્ય (સારું) નથી, શક્ય નથી.

ભાવાર્થ :- પ્રબુદ્ધ પુરોહિતે કહ્યું - હે વાશિષ્ઠિ ! પુત્રો વિના હું આ ઘરમાં રહી શકું તેમ નથી, હવે મારો ભિક્ષાયર્યાનો સમય આવી ગયો છે. વૃક્ષ ડાળીઓથી જ શોભા પામે છે. ડાળીઓ કપાઈ જતાં તે કેવળ ઠૂંઠૂં કહેવાય છે. બંને પુત્રો દીક્ષા લઈ રહ્યા છે, તો હવે પુત્રો વિના ગૃહવાસમાં રહેવામાં આપણી પણ શોભા નથી.

૩૦ પંખાવિહૂણો વ્વ જહેહ પક્ખી, ભિચ્ચ વિહૂણો વ્વ રણે ણરિંદો ।
વિવણ્ણસારો વણિઓ વ્વ પોણ, પહીણપુત્તોમિ તહા અહં પિ ॥૩૦॥

શબ્દાર્થ :- જહા = જેમ, ઇહ = આ સંસારમાં, પંખાવિહૂણો વ્વ = પાંખ વગર, પક્ખી = પક્ષી તથા, રણે = સંગ્રામમાં, ભિચ્ચ વિહૂણો વ્વ = સેવકો રહિત, સેના રહિત, ણરિંદો = રાજા અને, પોણ = જહાજમાં, વિવણ્ણસારો = દ્રવ્યરહિત, વણિઓ વ્વ = વેપારી, સફળ નથી થતા, તહા = તેવી જ રીતે, પહીણપુત્તો = પુત્રો વગર, અહં પિ = હું પણ, મિ = શોભિત ન થતાં દુઃખી થાઉં છું.

ભાવાર્થ :- આ લોકમાં જેમ પાંખ રહિત પક્ષી, યુદ્ધમાં સેના વિનાનો રાજા, વહાણયાત્રામાં ધનહીન વેપારી ક્યાંય સફળ થતા નથી, તેમ પુત્રો વિના મારું ઘરમાં રહેવું તે નિષ્ફળ છે.

૩૧ સુસંભિયા કામગુણા ઇમે તે, સંપિંડિયા અગ્ગરસપ્પભૂયા ।
ભુંજામુ તા કામગુણે પગામં, પચ્છા ગમિસ્સામુ પહાણમગ્ગં ॥૩૧॥

શબ્દાર્થ :- અગ્ગરસ = પ્રધાનરસયુક્ત, ઉત્તમ સુખકારક, ઇમે = એ, સુસંભિયા = ઉત્તમ, તે = તમને, પ્પભૂયા = પર્યાપ્ત રૂપમાં, સંપિંડિયા = પ્રાપ્ત થયા છે, તા = તેથી, પગામં = ઘણી સારી રીતે, ભુંજામુ = ભોગવીએ અને, પચ્છા = પછી જ્યારે વૃદ્ધાવસ્થા આવે ત્યારે, પહાણમગ્ગં = મુખ્યમાર્ગ (સંયમ)ને, ગમિસ્સામુ = અંગીકાર કરશું.

ભાવાર્થ :- પુરોહિત પત્ની – સુસંસ્કૃત એટલે સુસજ્જિત અને સમ્યક્રૂપે સંગૃહિત, એકઠાં કરેલાં ઉત્તમ સુખકારક, વિષયભોગના સાધનો આપણી પાસે છે, તેથી હમણાં તે ઈન્દ્રિયોના શબ્દાદિક વિષયોને ઈચ્છા પ્રમાણે ભોગવીએ, ત્યાર પછી આપણે મુનિધર્મ, સંયમમાર્ગને અંગીકાર કરીશું.

૩૨ ભુત્તા રસા ભોઙ્જ જહાઙ્ગે વઓ, ણ જીવિયટ્ઠા પજહામિ ભોએ ।
લાભં અલાભં ચ સુહં ચ દુક્ખં, સંચિક્ખમાણો ચરિસ્સામિ મોણં ॥૩૨॥

શબ્દાર્થ :- ભોઙ્જ = હે ભાગ્યશાલિની, પ્રિયા, ભદ્રે, ! રસા = ઉત્તમ સુખોને, કામ ભોગોને, ભુત્તા = આપણે ભોગવી લીધા છે, વઓ = યુવાવસ્થા હવે, ણ = આપણને, જહાઙ્ગે = છોડી રહી છે, ભોએ = ભોગોને, પજહામિ = છોડવા ઈચ્છું છું, ણ જીવિયટ્ઠા = ગૃહસ્થ જીવનથી કોઈ પ્રયોજન નથી, અસંયમ જીવન માટે, લાભં = લાભ, અલાભં = હાનિ, સુહં = સુખ, દુક્ખં = દુઃખ બધાનો, સંચિક્ખમાણો = પૂર્ણ વિચાર કરીને જ, મોણં = હું સંયમ, ચરિસ્સામિ = સ્વીકાર કરીશ.

ભાવાર્થ :- પુરોહિત – હે ભદ્રે ! આપણે કામભોગોને ભોગવી લીધા છે, યુવાવસ્થા આપણો સાથ છોડી રહી છે. હું કોઈ અસંયમી કે સ્વર્ગીય જીવનના લોભથી ભોગોનો ત્યાગ કરી રહ્યો નથી, પરંતુ ત્યાગી જીવનના લાભ અને અલાભ, સુખ અને દુઃખ વગેરેનો ખૂબ વિચાર કરીને જ મુનિધર્મને અંગીકાર કરીશ અને તેનું પાલન કરીશ અર્થાત્ મારે મોક્ષ માટે દીક્ષા લેવી છે, કામભોગો માટે નહીં.

૩૩ મા હુ તુમં સોયરિયાણ સંભરે, જુણ્ણો વ હંસો પહિસોત્તગામી ।
ભુંજાહિ ભોગાઙ્ગે મએ સમાણં, દુક્ખં ચુ ભિક્ખાયરિયાવિહારો ॥૩૩॥

શબ્દાર્થ :- વ = જે રીતે, પહિસોત્તગામી = જલપ્રવાહની સન્મુખ જનાર, જુણ્ણો = વૃદ્ધ, હંસો = હંસને પસ્તાવું પડે, મા હુ તુમં = તમોને પણ તેમ પસ્તાવું ન પડે, સોયરિયાણ = ઘર પરિવારની, સંભરે = યાદ આવવાથી શોક ન કરવો પડે, મએ = મારી, સમાણં = સાથે ગૃહસ્થાવસ્થામાં રહેતાં, ભોગાઙ્ગે

= આ પ્રાપ્ત થયેલા કામભોગોને, ભુંજાહિ = ભોગવો, ખુ = કારણ કે, ભિક્ષાયરિયા = સંયમ જીવનનું, વિહારો = પાલન, વિચરણ, દુક્ખં = ખૂબ જ કષ્ટમય છે.

ભાવાર્થ :- પુરોહિત પત્ની – સામા પ્રવાહે તરનાર વૃદ્ધ હંસને શક્તિના અભાવે દુઃખી થવું પડે છે, તેમ તમારે પણ સંયમી જીવનમાં કષ્ટો આવતાં પરિવારિકજનોને યાદ ન કરવા પડે કે– હાય ! મેં શા માટે સંયમમાર્ગ ગ્રહણ કર્યો ? તેથી તમે ગૃહસ્થાશ્રમમાં મારી સાથે રહીને ભોગોને ભોગવો. દીક્ષા ગ્રહણ કરી, સંયમ જીવનમાં વિચરણ કરવું, અત્યંત કષ્ટપ્રદ છે.

૩૪

જહા ય ભોઈ તણુયં ભુયંગો, ણિમ્મોયણિં હિચ્ચ પલેહ મુત્તો ।

એમેએ જાયા પયહંતિ ભોએ, તે હં કહં ણાણુગમિસ્સમેક્કો ॥૩૪॥

શબ્દાર્થ :- ભોઈ = હે કલ્યાણી, ભગવતિ, ભદ્રે, જહા = જે રીતે, ભુયંગો= સર્પ, તણુયં = પોતાના શરીર ઉપર ઉત્પન્ન થયેલી, ણિમ્મોયણિં = કાંચળીને, હિચ્ચ = છોડીને, મુત્તો = નિરપેક્ષ થઈને, પલેહ = ભાગી જાય છે, ય = અને પાછું વળી તેના તરફ જોતો પણ નથી, એમેએ = આ રીતે આ, જાયા = મારા બંને પુત્ર, પયહંતિ = છોડીને ચાલ્યા જાય છે, તેવી અવસ્થામાં, અહં = હું પણ, તે = તે બંનેની સાથે, કહં = કેમ, ણ = ન, અણુગમિસ્સ = અનુસરું તેની પાછળ જાઉં, એક્કો= હું એકલો પાછળ રહીને શું કરું ?

ભાવાર્થ :- હે ભગવતિ ! જેમ સર્પ શરીરની કાંચળી ઉતારી નિરપેક્ષભાવે આગળ ચાલ્યો જાય છે, તેમ આ બે તરુણ પુત્રો ભોગોને છોડી દીક્ષિત થાય છે, તો હું એકલો રહીને શું કરું ? હું શા માટે તેમને ન અનુસરું ?

૩૫

છિંદિત્તુ જાલં અબલં વ રોહિયા, મચ્છા જહા કામગુણે પહાય ।

ધોરેયસીલા તવસા ઉદારા, ધીરા હુ ભિક્ષાયરિયં ચરંતિ ॥૩૫॥

શબ્દાર્થ :- જહા = જે રીતે, રોહિયા = રોહિત જાતિની, મચ્છા = માછલી, જાલં = ફસાયેલી જાળને, છિંદિત્તુ = તોડીને, કાપીને, વ = એ રીતે, અબલં = જીર્ણ, પહાય = છોડીને જઈ રહ્યા છે અને, હુ = જેમ, ધોરેયસીલા = જાતિવાન બળદની જેમ, ધીરા = એ ધીર, ઉદારા = ગંભીર પુરુષ, તવસા = તપશ્ચર્યા અને, ભિક્ષાયરિયં = ભિક્ષાયર્યાના સંયમ માર્ગને, ચરંતિ = અંગીકાર કરવા માટે તૈયાર થાય છે.

ભાવાર્થ :- રોહિત માછલી જેમ જીર્ણ જાળને કાપીને બહાર નીકળી જાય છે, તેમ ધોરી બળદ સમાન સંયમ ભાર ઉપાડનાર, ધીર, વીર, ગંભીર સાધક કામભોગોની જાળને કાપીને સંસારમાંથી નીકળી જાય છે અને સંયમમાર્ગને સ્વીકારી, તેનું પાલન કરે છે. હું પણ એ જ રીતે સાધુચર્યાને ગ્રહણ કરીશ.

૩૬

ણહેવ કુંચા સમઙ્કમંતા, તયાણિ જાલાણિ દલિત્તુ હંસા ।

પર્લેતિ પુત્તા ય પઈ ય મજ્ઙં, તે હં કહં ણાણુગમિસ્સમેક્કા ॥૩૬॥

શબ્દાર્થ :- વ = જે રીતે, કુંચા = કૌંચ પક્ષી, સમઙ્કમંતા = અનેક પ્રદેશોને ઉલ્લંઘીને, ગહે = આકાશમાં ઊડી જાય છે, તયાણિ = વિસ્તીર્ણ (ફેલાયેલી), જાલાણિ = જાળોને, દલિત્તુ = ભેદીને, પર્લેતિ = સ્વેચ્છાથી આકાશમાં ઊડી જાય છે, મજ્ઙ્ઙં = મારા, પુત્તા = બંને પુત્રો, પર્ઈ = પતિ (ન્યાગમાર્ગ અંગીકાર કરી રહ્યા છે), અહં = હું પણ, તે = તેમની સાથે, કહં = કેમ, ણ = ન, અણુગમિસ્સ = જાઉં (અનુસરું), એક્કા = હું એકલી પાછળ રહીને શું કરું ?

ભાવાર્થ :- પુરોહિત પત્ની યશા વિચારવા લાગી કે જેમ કૌંચ પક્ષી અને હંસ, શિકારીએ પાથરેલી જાળ કાપીને આકાશમાં સ્વતંત્ર રીતે ઊડી જાય છે, તેમ મારા પુત્રો અને પતિ મને છોડીને જાય છે; તો હું એકલી રહીને શું કરું ? હું પણ ત્યાગ માર્ગને શા માટે ન અનુસરું ? અર્થાત્ હું પણ સંયમ સ્વીકારીશ.

વિવેચન :-

પહીણપુત્તસ્સ :- જેમ શાખાઓ વૃક્ષની શોભા અને સુરક્ષા કરવામાં કારણભૂત છે. તેવી જ રીતે મારા આ બંને પુત્રો મારી શોભા છે, મારી સુરક્ષામાં સહાયક છે. પુત્રો રહિત એકલો હું સૂકા વૃક્ષના ઢૂંઠા સમાન છું. પાંખોથી રહિત પક્ષી ઊડવામાં અસમર્થ બની જાય છે તથા રણક્ષેત્રમાં સેના વિનાનો રાજા શત્રુઓથી પરાજિત બની જાય છે, ધન તેમજ સામગ્રીથી રહિત વણિક જહાજ યાત્રા કરવા છતાં વ્યાપાર કરી શકતો નથી. તેમ પુત્રો વગરની મારી દશા છે અર્થાત્ કયાંય શોભા કે સફળતા નથી.

વાસિટ્ઠિ :- પુરોહિત દ્વારા પોતાની પત્નીને કરાયેલું આ સંબોધન છે. તેનો અર્થ છે – વશિષ્ઠ ગોત્રોત્પન્ન. ગોત્રથી સંબોધન કરવાનું આ ઉદાહરણ છે. પ્રાચીનકાલમાં આ પરંપરા પ્રચલિત હતી.

સમાહિં લહઙ્ઙ :- શાખાઓથી વૃક્ષ સમાધિ કે સ્વાસ્થ્ય પ્રાપ્ત કરે છે, શાખાઓ, પલ્લવો વૃક્ષની શોભા અને સુરક્ષાના કારણભૂત હોવાથી સમાધિનો હેતુ છે.

પહાણમગ્ગં :- મહાપુરુષો દ્વારા સેવિત પ્રવ્રજ્યારૂપ મુક્તિપથ, મુક્તિમાર્ગ, સંયમ.

ભોઙ્ઙ :- આ સંબોધન વચન છે. જેનો ભાવાર્થ છે હે બ્રાહ્મણી ! હે ભોજિકે ! હે ભાગ્યશાલિની !, હે ભદ્રે !, હે ભગવતિ !, હે પ્રિયે !

જુણ્ણો વ હંસો પહિસોત્તગામી :- જેમ વૃદ્ધ કે અશક્ત હંસ નદીના સામા પ્રવાહમાં તરવા જાય, તો અશક્ત હોવાથી પુનઃપુનઃ અનુકૂળ પ્રવાહ તરફ વહેવા લાગે છે, તેમ તમો પણ દુષ્કર સંયમભાર વહન કરવામાં અસમર્થ બની, એવું ન બને કે પુનઃ પોતાના બંધુ, બાંધવો કે પૂર્વભુક્ત ભોગોનું સ્મરણ કરો.

ધોરેયસીલા :- ધુરાને જે વહન કરે, તે ધોરેય અર્થાત્ ધોરી બળદ, તેની જેમ મહાવ્રતો કે સંયમને અંત સુધી નભાવી રાખનાર.

૩૪ મી ગાથાનો ભાવ એ છે કે જ્યારે આપણા બંને પુત્રો, સાપ કાંચળી ઉતારે તેમ ત્યાગમાર્ગને સ્વીકારે છે ત્યારે ભુક્તભોગી હું આ ભોગોનો ત્યાગ શા માટે ન કરું ? પુત્રો વિના અસહાય બની ગૃહાવાસમાં

એકલા રહેવાથી શું પ્રયોજન છે ? આ ચિંતન પ્રગટ કરવા યશાને પણ વિચારવાનું નિમિત્ત મળ્યું.

પુરોહિતનાં ધન નિમિત્તે રાણીને વૈરાગ્યભાવ :-

૩૭ પુરોહિયં તં સસુયં સદારં, સોચ્ચાઽભિણિક્ષમ્મ પહાય ભોણ ।
કુટુંબસારં વિઝલુત્તમં ચ, રાયં અભિક્ષં સમુવાય દેવી ॥૩૭॥

શબ્દાર્થ :- પહાય = ત્યાગ કરીને, સસુયં = પોતાના બંને પુત્રો, સદારં = સ્ત્રીની સાથે, અભિણિક્ષમ્મ = દીક્ષા અંગીકાર કરવા માટે ઘરબાર છોડીને નીકળી ગયા છે, વિઝલુત્તમં = તેની વિપુલ અને ઉત્તમ, શ્રેષ્ઠ, કુટુંબસારં = ઘરની ધન સંપત્તિને, દેવી = કમલાવતી રાણી, અભિક્ષં = વારંવાર, રાયં = રાજાને આ રીતે, સમુવાય = કહેવા લાગી.

ભાવાર્થ :- વિશાળ કુટુંબ, ધન અને ભોગોને છોડીને બંને પુત્રો અને પત્ની સાથે ભૃગુ પુરોહિતે અભિનિષ્ક્રમણ કર્યું, સંયમમાર્ગને સ્વીકાર્યો. આ સાંભળીને તે કુટુંબની વિપુલ ધનસંપત્તિને રાજા ગ્રહણ કરી રહ્યા હતા, રાજભંડારમાં મંગાવી રહ્યા હતા. તે જોઈને રાણી કમલાવતીએ રાજાને આ પ્રમાણે કહ્યું –

રાજાને રાણીનો હૃદયદ્રાવક ઉપદેશ :-

૩૮ વંતાસી પુરિસો રાયં, ણ સો હોઝ પસંસિઓ ।
માહણેણ પરિચ્ચત્તં, ધણં આદાઝમિચ્છસિ ॥૩૮॥

શબ્દાર્થ :- રાયં = હે રાજા !, માહણેણ = બ્રાહ્મણ દ્વારા, પરિચ્ચત્તં = છોડવામાં આવેલાં, ધણં = ધનને, આદાઝં = તમે ગ્રહણ કરવા, ઇચ્છસિ = ઈચ્છો છો, વંતાસી = વમન કરેલા પદાર્થ ખાનાર, પસંસિઓ = વખાણવા લાયક, ણ હોઝ = હોતો નથી, પણ તેની સર્વત્ર નિંદા જ થાય છે.

ભાવાર્થ :- રાણી કમલાવતી – હે રાજા ! વમન કરેલી સંપત્તિનો જે ઉપભોગ કરે છે, તે પુરુષ પ્રશંસાપાત્ર નથી. ભૃગુ પુરોહિતે જે ધનને વમી દીધું, ત્યાગી દીધું, તે ધનને આપ ગ્રહણ કરવાની ઈચ્છા કરો છો, તે કોઈ પણ રીતે યોગ્ય નથી.

૩૯ સવ્વં જગં જઙ્ઝ તુહં, સવ્વં વાવિ ધણં ભવે ।
સવ્વં પિ તે અપજ્જત્તં, ણેવ તાણાય તં તવ ॥૩૯॥

શબ્દાર્થ :- જગં = જગત, તુહં = તમારું થઈ જાય, સવ્વં = સંસારનું સમગ્ર, ધણં = ધન, ભવે = તમારું થઈ જાય તો પણ, સવ્વં પિ = આ બધું, તે = તારા માટે, અપજ્જત્તં = અપર્યાપ્ત જ છે, તં = આ ધન જન્મ મૃત્યુનાં કષ્ટોથી, તવ = તમારી, તાણાય = રક્ષા, ણેવ = કરી શકતું નથી.

ભાવાર્થ :- રાણી કમલાવતી – હે રાજા ! આખું જગત અને તેનું બધું ધન કદાચ તમારું થઈ જાય, તો

પણ તમારે માટે તે અપર્યાપ્ત કે અપૂર્ણ જ છે. કેમ કે તૃષ્ણાનો ક્યારેય પાર આવતો જ નથી અને તે ધન તમારું રક્ષણ પણ કરી શકતું નથી.

૪૦ મરિહિસિ રાયં જયા તયા વા, મળોરમે કામગુણે પહાય ।
ઇક્કો હુ ધમ્મો ણરદેવ તાણં, ણ વિજ્જઇ અણ્ણમિહેહ કિંચિ ॥૪૦॥

શબ્દાર્થ :- જયા તયા વા = જ્યારે મૃત્યુનો સમય આવશે ત્યારે આ, મળોરમે = મનોહર, મરિહિસિ = અવશ્ય મરવું પડશે, ણરદેવ = હે નરદેવ, ઇહ = આ સંસારમાં, હુ = ચોક્કસ મૃત્યુના સમયે, ઇક્કો = એક, ધમ્મો = ધર્મ જ, તાણં = શરણરૂપ થશે, અણ્ણં = અન્ય, કિંચિ = કોઈ પણ પદાર્થ, ણ વિજ્જઇ = શરણરૂપ થતો નથી.

ભાવાર્થ :- રાજન્ ! એક દિવસ આ મનોહર કામગુણોને છોડીને જ્યારે મરવું પડશે, ત્યારે એક ધર્મ જ રક્ષક થશે. હે નરદેવ ! અહીં ધર્મ સિવાય ધનાદિ બીજું કંઈ જ શરણભૂત થતું નથી.

૪૧ ણાહં રમે પક્કિખ્ણી પંજરે વા, સંતાણછિણ્ણા ચરિસ્સામિ મોણં ।
અકિંચણા ઉજ્જુકડા ણિરામિસા, પરિગ્ગહારંભ ણિયત્તદોસા ॥૪૧॥

શબ્દાર્થ :- પક્કિખ્ણી વા = જેમ પક્ષિણી, પંજરે = પાંજરામાં આનંદ પામતી નથી, અહં = હું પણ ઘરમાં, ણ રમે = આનંદ માનતી નથી, સંતાણછિણ્ણા = સ્નેહ બંધનોને તોડીને, પરિગ્ગહારંભ-ણિયત્તદોસા = આરંભ અને પરિગ્રહરૂપી દોષોથી નિવૃત્ત થઈને, અકિંચણા = પરિગ્રહ રહિત થઈને, ણિરામિસા = કામભોગાદિની લાલસા રહિત થઈને, ઉજ્જુકડા = સરળ સ્વભાવી બનીને, મોણં ચરિસ્સામિ = હું સંયમ સ્વીકાર કરીશ.

ભાવાર્થ :- જેમ પિંજરામાં પંખિણી સુખી થતી નથી, તેમ આ રાજ્યસુખથી ભરેલા અંતઃપુરમાં હું પણ આનંદ પામતી નથી માટે સ્નેહરૂપી તાંતણાને છોદીને તથા આરંભ એટલે આરંભ અને પરિગ્રહના દોષથી નિવૃત્ત, અકિંચણ (પોતાની પાસે ધનાદિ કંઈ પણ ન રાખનાર) નિરાસક્ત અને સરલભાવી બનીને સંયમમાર્ગમાં- મુનિધર્મમાં વિચરણ કરીશ.

૪૨ દવગ્ગિણા જહા રણ્ણે, ડજ્જમાણેસુ જંતુસુ ।
અણ્ણે સત્તા પમોયંતિ, રાગદ્દોસવસં ગયા ॥૪૨॥

૪૩ એવમેવ વયં મૂઢા, કામભોગેસુ મુચ્છિયા ।
ડજ્જમાણં ણ બુજ્જામો, રાગદ્દોસગ્ગિણા જગં ॥૪૩॥

શબ્દાર્થ :- જહા = જેમ, અરણ્ણે = વનમાં, દવગ્ગિણા = દાવાગ્નિ લાગવાથી અને તેમાં, જંતુસુ = જીવોને, ડજ્જમાણેસુ = બળતાં જાઈને, અણ્ણે = બીજાં, સત્તા = પ્રાણી, રાગદ્દોસ વસંગયા = રાગ

દ્વેષને વશ થઈને, પમોયંતિ = પ્રસન્ન થાય છે, એવમેવ = એ રીતે, કામભોગેસુ = કામભોગોમાં, મુચ્છ્યા = મૂર્ચ્છિત થઈને, વયં = આપણે, મૂઠા = અજ્ઞાની લોકો પણ, ણ બુજ્ઞામો = એ સમજતાં નથી કે, જગં = સમગ્ર સંસાર, રાગદ્વેષગ્ગિણા = રાગ દ્વેષરૂપી અગ્નિમાં, ડજ્ઞમાણં = બળી રહ્યો છે, આ અગ્નિ આપણને પણ બાળશે.

ભાવાર્થ :- જેમ જંગલમાં લાગેલા દાવાનળથી પ્રાણીઓ બળતાં હોય, ત્યારે દાવાનળથી દૂર રહેલાં બીજાં પ્રાણીઓ રાગદ્વેષને વશ થઈને આનંદ પામતાં હોય છે પરંતુ તેઓ પાછળના પરિણામને સમજતા નથી કે તેઓની પણ તે જ ગતિ થવાની છે

એ જ પ્રમાણે આપણે પણ મૂઠ બનીને કામભોગમાં આનંદ માણી રહ્યાં છીએ, મૂર્ચ્છિત થઈ સંસારમાં સુખ માણી રહ્યા છીએ પરંતુ રાગદ્વેષરૂપી અગ્નિથી બળી રહેલા આપ્તા જગતને જોઈને સમજી શકતા નથી કે અમારી પણ આવી જ ગતિ થવાની છે.

૪૪ ભોગે ભોચ્ચા વમિત્તા ય, લહુભૂયવિહારિણો ।
આમોયમાણા ગચ્છંતિ, દિયા કામકમા ઇવ ॥ ૪૪ ॥

શબ્દાર્થ :- ભોચ્ચા = ભોગવીને, વમિત્તા = છોડીને, આમોયમાણા = પ્રસન્નતાની સાથે સંયમ સ્વીકારે છે, ઇવ = જેમ, દિયા = પક્ષી, કામકમા = પોતાની ઈચ્છાનુસાર આકાશમાં ઊડે છે, તેમ તે પણ, લહુભૂયવિહારિણો = વાયુસમાન હળવા બનીને અવિરત વિહાર કરે છે.

ભાવાર્થ :- વિવેકી વ્યક્તિ ભોગ ભોગવીને યથાવસરે તેનો ત્યાગ કરે છે અને આરંભ પરિગ્રહથી મુક્ત થઈ, પોતાની ઈચ્છાનુસાર સ્વતંત્ર વિચરણ કરનારા પક્ષીની જેમ સાધુચર્યામાં પ્રસન્નતા સાથે અર્થાત્ સ્વેચ્છાએ વિહાર કરે છે.

૪૫ ઇમે ય બદ્ધા ફંદંતિ, મમ હૃથઽજ્જમાગયા ।
વયં ચ સત્તા કામેસુ, ભવિસ્સામો જહા ઇમે ॥ ૪૫ ॥

શબ્દાર્થ :- અજ્જં = હે આર્ય !, મમ = પોતાને, હૃથ આગયા = પ્રાપ્ત થયેલા, કામેસુ = કામભોગોમાં, વયં = આપણે, સત્તા = આસક્ત છીએ, ય = પરંતુ, બદ્ધા = અનેક ઉપાયોથી તેની રક્ષા કરવા છતાં, ઇમે = એ કામભોગ, ફંદંતિ = ક્યારેક તો આપણને છોડી દેશે, જહા = જે રીતે, ઇમે = એ ભૃગુ પુરોહિત વગેરેએ તેને છોડી દીધા છે, ભવિસ્સામો = તે રીતે આપણે પણ દીક્ષા અંગીકાર કરીએ.

ભાવાર્થ :- હે આર્ય ! આપણને પ્રાપ્ત થયેલા આ કામભોગો, જેને આપણે સ્થિર સમજીએ છીએ, તે વાસ્તવિકતામાં ક્ષણિક છે, રાખવા છતાં પણ ચાલ્યા જવાના જ છે, નાશ પામવાના છે. હજુ સુધી આપણે તે ક્ષણિક કામભોગોમાં આસક્ત છીએ પરંતુ જેમ એ પુરોહિત પરિવારના ચાર સભ્યોએ ત્યાગ કર્યો છે, તેમ આપણે પણ બંધનમુક્ત થવું જોઈએ.

૪૬ સામિસં કુલલં દિસ્સ, બજ્ઝમાણં ણિરામિસં ।
આમિસં સવ્વમુજ્જિત્તા, વિહરિસ્સામિ ણિરામિસા ॥૪૬॥

શબ્દાર્થ :- કુલલં = જેમ કોઈ પક્ષીના મોઢામાં, સામિસં = માંસના ટુકડાને, દિસ્સ = જોઈને, બજ્ઝમાણં = બીજાં પક્ષી તેના પર તરાપ કે ઝાપટ મારે છે, પીડા પહોંચાડે છે, ણિરામિસં = માંસના ટુકડાથી રહિતને કોઈ સતાવતું નથી, આમિસં = માંસના ટુકડા સમાન, સવ્વં = સર્વને, ઉજ્જિત્તા = છોડીને તથા, ણિરામિસા = સમસ્ત બંધનોથી રહિત થઈને, આસક્તિ રહિત થઈને, વિહરિસ્સામિ = સંયમમાર્ગમાં વિચરણ કરીશ.

ભાવાર્થ :- આસક્તિ વશ માંસના ટુકડાને પકડેલા ગીધ પક્ષીને જોઈને બીજા પક્ષીઓ માંસ લેવા માટે તેને સતાવે છે પરંતુ જેની પાસે માંસ નથી તેને કોઈ દુઃખી કરતું નથી, તે જોઈને હું પણ માંસના ટુકડા જેવાં સર્વ કામભોગો છોડીને નિરામિષ, નિરાસક્ત થઈને અર્થાત્ સંપૂર્ણ ભોગ સુખોનો ત્યાગ કરીને સંયમ ધર્મમાં વિચરણ કરીશ.

૪૭ ગિદ્ધોવમે ઉ ણચ્ચાણં, કામે સંસારવઙ્કણે ।
ઉરગો સુવણ્ણપાસે વ્વ, સંકમાણો તણું ચરે ॥૪૭॥

શબ્દાર્થ :- ગિદ્ધોવમે = ઉપરોક્ત આસક્ત પક્ષીની ઉપમા સાંભળીને, કામે = કામભોગોને, સંસાર વઙ્કણે = સંસારની વૃદ્ધિ કરનાર, ણચ્ચા ણં = જાણીને, સુવણ્ણ પાસે વ્વ ઉરગો = જેમ સર્પ ગરુડ પક્ષીની સામે, સંકમાણો = શંકિત થઈને, તણું = ધીરે ધીરે, ચરે = નીકળી જાય છે, ચાલે છે.

ભાવાર્થ :- જેમ સર્પ ગરુડ પક્ષીથી ડરી ડરીને ચાલે છે, તેમ ગીધ અને માંસની ઉપમાથી, કામભોગને સંસાર વધારનાર સમજીને, આપણે પણ કામભોગોથી ડરીને વિવેકપૂર્વક ચાલવું જોઈએ.

૪૮ ણાગો વ્વ બંધણં છિત્તા, અપ્પણો વસહિં વણે ।
એયં પત્થં મહારાયં, ઉસ્સુયારિ ત્તિ મે સુયં ॥૪૮॥

શબ્દાર્થ :- ણાગો વ્વ = જેમ હાથી, બંધણં = સાંકળ વગેરે બંધનોને, છિત્તા = તોડીને, અપ્પણો = પોતાનાં, વસહિં = સ્થાન પર, વણે = ચાલ્યો જાય છે, ઉસ્સુયાર મહારાયં = હે ઈષુકાર મહારાજ !, એયં ત્તિ = આવા, પત્થં = હિતકારી ઉપદેશ, મે = મેં, સુયં = તત્ત્વજ્ઞ પુરુષો પાસેથી સાંભળ્યો છે.

ભાવાર્થ :- હે મહારાજ ! હાથી જેમ સાંકળ વગેરેના બંધન તોડીને પોતાનાં નિવાસસ્થાન રૂપ અટવી વગેરેમાં જવાથી આનંદ પામે છે, તેમ સંસારનાં બંધન છૂટી ગયાં પછી જીવાત્મા પણ ખૂબ આનંદ પામે છે, તેથી હે ઈષુકાર રાજન્ ! આપણે પણ આત્માના વાસ્તવિક સ્થાન મોક્ષમાં જવું જોઈએ, તે એક માત્ર શ્રેયકર છે, એવું મેં જ્ઞાનીઓ પાસેથી સાંભળ્યું છે.

વિવેચન :-

વંતાસી :- ભૃગુ પુરોહિતનો સપરિવાર સંયમના માર્ગે જવાથી, રાજા ઈષુકાર તેના દ્વારા ત્યાગ કરેલા ધનને લેવા તૈયાર થયા; તેથી રાણી કમલાવતીએ રાજાને વમન કરેલા પદાર્થને ભોગવનાર કહ્યા છે. તેનું તાત્પર્ય એ છે કે પુરોહિતે તે ધનને દુઃખહેતુક કે હેય સમજીને છોડી દીધું, તેને જ તમે શા માટે ગ્રહણ કરો છો ? તે ધન આપણા માટે ગ્રાહ્ય નથી.

ગાહં રમે :- જેમ પક્ષિણી પિંજરામાં આનંદ માનતી નથી, તેમ હું પણ જરા, મરણાદિ ઉપદ્રવોથી ભરેલા ભવપિંજરમાં આનંદ પામતી નથી.

સંતાણછિણ્ણ :- પરંપરાગત રાગનો અથવા પારિવારિક સ્નેહ બંધનોને છેદન કરીને, ત્યાગ કરીને.

ગિરામિસા સામિસં :- ૪૧ મી ગાથામાં ગિરામિસાનો તથા ૪૬ મી ગાથામાં સામિસં, ગિરામિસં, આમિસં અને ગિરામિસા શબ્દોનો ચાર વાર પ્રયોગ છે. અંતે ૪૯ મી ગાથામાં 'ગિરામિસા' શબ્દનો પ્રયોગ પ્રસંગાનુસાર તે બે અર્થમાં પ્રયુક્ત છે. (૧) માંસના ટુકડા (૨) ઈન્દ્રિય વિષયની અને ધન સામગ્રીની આસક્તિ, અનાસક્તિ.

પરિગ્ગહારંભ ગિયત્તદોસા :- (૧) પરિગ્રહ અને આરંભરૂપ દોષોથી નિવૃત્ત (૨) હિંસાદિ પાપ અને સંગ્રહવૃત્તિના ત્યાગવાળી નિર્દોષ દીક્ષા.

લહુભૂયવિહારણો :- (૧) વાયુની જેમ લઘુભૂત એટલે અપ્રતિબદ્ધ વિચરણ કરનારા (૨) લઘુ અર્થાત્ સંયમમાં વિચરણ કરવાના સ્વભાવવાળા (૩) દ્રવ્યથી ઓછા સાધન અને ઉપકરણોવાળા અને ભાવથી ઓછા કર્મબંધવાળા થઈને વિચરણ કરનાર.

દિયા કામકમા ઇવ :- ઈચ્છાનુસાર ચાલનાર અર્થાત્ જેમ પક્ષી સ્વેચ્છાનુસાર જ્યાં ઈચ્છે ત્યાં મુક્તપણે ફરે છે, તેમ આપણે પણ સ્વેચ્છાથી સ્વતંત્રતાપૂર્વક પરિવાર અને ઘરનાં બંધનથી મુક્ત થઈને સંયમમાં વિચરણ કરશું.

બદ્ધા ફદંતિ :- અનેક ઉપાયો દ્વારા નિયંત્રિત કે સુરક્ષિત કરાયેલાં હોવા છતાં પણ પ્રાપ્ત સુખો સ્પંદન કરે છે અર્થાત્ પ્રાપ્ત સુખો ક્ષણિક કે અસ્થિર સ્વભાવવાળાં હોવાથી ચાલ્યાં જાય છે.

છ આત્માઓની પ્રવ્રજ્યા અને મુક્તિ :-

૪૯ ચિત્તા વિઝલં રજ્જં, કામભોગે ચ દુચ્ચવ ।
ગિવ્વિસયા ગિરામિસા, ગિણ્ણેહા ગિપ્પરિગ્ગહા ॥ ૪૯ ॥

શબ્દાર્થ :- વિઝલં = વિસ્તીર્ણ, રજ્જં = રાજ્યને, ચિત્તા = છોડીને, દુચ્ચવ = મુશ્કેલીથી છોડી શકાય તેવા, ગિવ્વિસયા = વિષયોથી રહિત, ગિરામિસા = ધન ધાન્યાદિના મમત્વથી રહિત, આસક્તિ

રહિત, ગિણ્ણેહા = પરિવારના સ્નેહથી રહિત અને, ગિપ્પરિગ્ગહા = પરિગ્રહથી રહિત થઈ ગયાં.

ભાવાર્થ :- વિશાળ રાજ્ય તથા મુશ્કેલીથી છોડી શકાય એવા કામભોગોને છોડીને તે રાજા અને રાણી વિષયોથી રહિત, ધનધાન્યાદિના મમત્વથી રહિત, પરિવારના સ્નેહથી રહિત તેમજ નિષ્પરિગ્રહી થઈ ગયાં અર્થાત્ દીક્ષિત થઈ ગયાં.

૫૦ સમ્મં ધમ્મં વિયાણિત્તા, ચિચ્ચા કામગુણે વરે ।
તવં પગિજ્ઞહ્કચ્ચાયં, ઘોરં ઘોરપરક્કમા ॥૫૦॥

શબ્દાર્થ :- સમ્મં = સમ્યક્, ધમ્મં = ધર્મને, વિયાણિત્તા = જાણીને તથા, વરે = મુખ્ય, ચિચ્ચા = છોડીને, અહ્કચ્ચાયં = યથાખ્યાત, તીર્થંકર ભગવાન દ્વારા કહેવાયેલા, ઘોરં = ઘોર, કઠણ, ઉગ્ર, તવં = તપને, તપ-સંયમને, પગિજ્ઞ = સ્વીકાર કરીને, ઘોરપરક્કમા = તપ સંયમમાં ઘોર પરાક્રમ કરવાં લાગ્યાં, કર્મ ક્ષય કરવામાં અત્યધિક પુરુષાર્થ કરવાં લાગ્યાં.

ભાવાર્થ :- ધર્મને સારી રીતે સમજીને પરિણામે મનોજ્ઞ કામભોગને છોડીને રાજા-રાણી પણ જિનવર દ્વારા ઉપદિષ્ટ તપ સંયમનો સ્વીકાર કરી તેમાં ઘોર પરાક્રમી બની ગયાં.

૫૧ એવં તે કમસો બુદ્ધા, સવ્વે ધમ્મપરાયણા ।
જમ્મ મચ્ચુભઝવ્વિગ્ગા, દુક્ખસ્સંતગવેસિણો ॥૫૧॥

શબ્દાર્થ :- કમસો = ક્રમશઃ, એક પછી એક, બુદ્ધા = પ્રતિબોધ પામીને, ધમ્મપરાયણા = ધર્મમાં તત્પર થયા, જમ્મ મચ્ચુભઝવ્વિગ્ગા = જન્મ અને મૃત્યુના ભયથી ઉદ્વિગ્ન થઈને, દુક્ખસ્સંત ગવેસિણો = દુઃખનો સંપૂર્ણ નાશ કરવા માટે ઉદ્યમવંત બન્યા.

ભાવાર્થ :- આ રીતે તે છ યે ધર્મશીલ આત્માઓ ક્રમશઃ એક પછી એક પ્રતિબુદ્ધ થયાં અર્થાત્ દીક્ષિત થયાં. જન્મ મરણના ભયથી ઉદ્વિગ્ન થયાં અને દુઃખનો સંપૂર્ણ નાશ કરવા માટે મોક્ષમાર્ગમાં ઉદ્યમવંત બન્યાં.

સાસણે વિગયમોહાણં, પુવ્વિં ભાવણભાવિયા ।
અચિરેણેવ કાલેણ, દુક્ખસ્સંતમુવાગયા ॥૫૨॥

રાયા સહ દેવીએ, માહણો ય પુરોહિઓ ।
માહણી દારગા ચેવ, સવ્વે તે પરિણિવ્વુદે ॥૫૩॥

- ત્તિ બેમિ

શબ્દાર્થ :- વિગયમોહાણં = રાગદ્વેષને જીતનાર તીર્થંકર ભગવાનના, સાસણે = શાસનમાં, પુવ્વિં = પૂર્વભવની, ભાવણભાવિયા = ભાવનાથી ભાવિત થયેલા તે છ યે જીવો, અચિરેણેવ = થોડાં

જ, કાલેણ = સમયમાં, દુઃખસ્સ = સમસ્ત દુઃખોના, અંતં = અંતને, ઉવાગયા = પ્રાપ્ત થયા અર્થાત્ સિદ્ધ-બુદ્ધ મુક્ત થઈ ગયાં, પરિણિવ્વુદે = મોક્ષને પામ્યા.

ભાવાર્થ :- પૂર્વજન્મની ધર્મ ભાવનાથી પ્રભાવિત તે છ જે જીવો નિર્મોહી તીર્થંકર ભગવાનના ધર્મ શાસનમાં દીક્ષિત થઈને તપ સંયમમાં પુરુષાર્થ કરી થોડા જ સમયમાં સંપૂર્ણ દુઃખોથી રહિત અર્થાત્ મુક્તિને પ્રાપ્ત થયાં. આમ તે બધાં ઈશ્વકાર રાજા, કમલાવતી રાણી, ભૃગુ પુરોહિત, તેની પત્ની યશા અને બંને પુત્રો; વીતરાગ શાસનમાં દીક્ષિત થઈ પરમ નિર્વાણને પ્રાપ્ત થયાં, મુક્ત થયાં.

– એમ ભગવાને કહ્યું છે.

વિવેચન :-

ખિણ્ણેહા ખિપ્પરિગ્ગહા :- નિઃસ્નેહ – કોઈ પણ પ્રકારના પ્રતિબંધ કે પ્રતિબદ્ધતાથી રહિત. નિષ્પરિગ્રહ – સચિત્ત કે અચિત્ત, વિદ્યમાન કે અવિદ્યમાન, દ્રવ્ય અને ભાવ દરેક પ્રકારના પરિગ્રહોથી રહિત બનેલા.

ઘોરં ઘોરપરકમ્મા :- (૧) અત્યંત દુષ્કર તપ સ્વીકારીને, કર્મશત્રુઓનો ક્ષય કરવા ધર્માચરણ વિષયક વિશેષ પરાક્રમ કરનાર થયા. (૨) તત્ત્વાર્થ રાજવાર્તિક અનુસાર જ્વર, સન્નિપાત વગેરે અત્યંત ભયંકર રોગોમાં અનશન કે કાયકલેશ વગેરે તપશ્ચર્યામાં શિથિલ થતાં નથી અને જે ભયાનક સ્મશાન, પર્વત ગુફા વગેરેમાં નિવાસ કરવાના અનુભવી હોય છે, તે 'ઘોર તપસ્વી' છે. આવા ઘોર તપસ્વી જ્યારે પોતાનાં તપ અને સંયમમાં ઉત્તરોત્તર વૃદ્ધિ કરે છે, ત્યારે તેઓ 'ઘોર પરાક્રમી' કહેવાય છે.

ધમ્મપરાયણા :- ધર્મપરાયણ, ધર્મનિષ્ઠ, ધર્મશીલ, ધમ્મપરંપરા પાઠાન્તર છે, તેનો અર્થ છે— જેને પરંપરાથી એટલે સાધુદર્શનથી બંને કુમારોને, કુમારોના નિમિત્તથી પુરોહિત અને પુરોહિતની પત્નીને, આ બંનેના નિમિત્તથી રાણી કમલાવતી અને રાણી દ્વારા રાજાને ધર્મનો બોધ પ્રાપ્ત થયો.

ઉપસંહાર :- પૂર્વજન્મના સંસ્કાર, વર્તમાનનાં આવરણોને તોડી નાંખે છે. સત્સંગની અસર જીવનપર સચોટ થાય છે. ઋણના અનુબંધો ગાઢ પરિચયથી જાગે છે. સત્સંગથી જીવન અમૃતમય બને છે અને સાધકો પરસ્પર પ્રેમભાવથી સાથે રહીને જીવનના ધ્યેય સુધી પહોંચી શકે છે. સંસારની વાસનાથી દૂર રહી આત્મજાગૃત્તિ દ્વારા સંયમનો સન્માર્ગ સ્વીકારવા તત્પર બનવું જોઈએ. ભોગોની વિરક્તિ જ ત્યાગમાર્ગની સંપ્રાપ્તિ કરાવે છે અને તેના દ્વારા જ જીવાત્મા શાશ્વત શાંતિના પરમપંથે પ્રયાણ કરી શકે છે. આ રીતે આ અધ્યયનમાં રાજા, પુરોહિત અને પુત્રોના આત્મકલ્યાણના વર્ણનથી માલિક, નોકર અને બાળકોને તથા સ્ત્રીજાતિને પણ સંયમ ગ્રહણ કરી આત્મકલ્યાણ સાધવાની પ્રેરણા મળે છે. સંયમ કે આત્મકલ્યાણ સાધવામાં કોઈ પણ વય કે અવસ્થા બાધક બનતી નથી. જ્ઞાન અને વૈરાગ્ય જાગૃત થતાં કલ્યાણનો માર્ગ ખુલ્લો થઈ જાય છે.

॥ અધ્યયન-૧૪ સંપૂર્ણ ॥

પંદરમું અધ્યયન

પરિચય :

આ અધ્યયનનું નામ સભિક્ષુક છે. તેમાં ભિક્ષુનાં લક્ષણનું સાંગોપાંગ નિરૂપણ છે. દશવૈકાલિકસૂત્રનું દશમું અધ્યયન 'સભિક્ષુ' છે, તેમાં ૨૧ ગાથાઓ છે. જ્યારે આ અધ્યયનમાં સોળ ગાથાઓ છે. દશવૈકાલિકસૂત્રના સભિક્ષુ અધ્યયનનું ઉક્ત અધ્યયનનાં પદો સાથે ક્યાંક ક્યાંક સમાનતા હોવા છતાં પણ ભિક્ષુના અધિકાંશ લક્ષણો તથા વિશેષણો નવાં છે.

ભિક્ષુ એટલે ભિક્ષા દ્વારા જીવન નિર્વાહ કરવો, એટલો જ માત્ર તેનો અર્થ નથી. જે ભિક્ષુ મોક્ષલક્ષી જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, તપ પ્રતિ જાગૃત હોય અને તેની સાધનામાં કાર્યરત હોય, તે ભિક્ષુ છે. માત્ર સુખસુવિદ્યા, પદ, પ્રતિષ્ઠા, પ્રખ્યાતિના ચક્રમાં પોતાના સંયમી જીવનને ગુમાવે છે, તે માત્ર દ્રવ્યભિક્ષુ છે. તે વેશ અને નામ માત્રથી જ ભિક્ષુ છે, વાસ્તવિક ભાવભિક્ષુ નથી.

પ્રથમ બે ગાથાઓમાં મોક્ષ પ્રાપ્તિની સાધનામાં બાધક નિમ્નોક્ત વાતોથી ભિક્ષુને દૂર રહેવાનો ઉપદેશ છે. (૧) રાગદ્વેષ (૨) કપટપૂર્વક દંભાચરણ (૩) નિદાન (૪) કામભોગોની અભિલાષા (૫) પોતાનો પરિચય આપી ભિક્ષા ગ્રહણ કરવી (૬) કોઈ પણ વસ્તુ, વ્યક્તિ કે સ્થાનમાં પ્રતિબદ્ધ વિહાર (૭) રાત્રિભોજન તેમજ રાત્રિવિહાર (૮) સદોષ આહાર, (૯) પાપાશ્રવમાં રતિ (૧૦) સિદ્ધાંતનું અજ્ઞાન (૧૧) આત્મરક્ષા તરફ બેદરકારી (૧૨) અપ્રાજ્ઞતા (૧૩) પરીષદોથી પરાજિત થવું (૧૪) આત્મૌપમ્યની ભાવનાથી રહિત (૧૫) સજીવ, નિર્જીવ પદાર્થો પ્રતિ મૂર્છા અથવા આસક્તિ.

જે ભિક્ષુ આકોશ, વધ, શીત, ઉષ્ણ, દંશમશક, નિષદ્યા, શય્યા, સત્કાર-પુરસ્કાર વગેરે અનુકૂળ પ્રતિકૂળ પરીષદોમાં હર્ષશોકથી દૂર રહી, તેને સમભાવપૂર્વક સહન કરે છે, જે સંયમી, સુપ્રતી, સુતપસ્વી અને જ્ઞાન, દર્શન યુક્ત આત્મગવેષક છે, જેના સંગથી અસંયમ થાય અને મોહના બંધનથી બંધાઈ જાય, એવાં સ્ત્રી, પુરુષોથી દૂર રહે છે, કુતૂહલવૃત્તિ તથા અનાવશ્યક લોકવ્યવહાર કે જનસંપર્કથી દૂર રહી સીમિત, સંયમિત અને જાગૃતિપૂર્ણ જીવન જીવે છે, તે જ સાચો ભિક્ષુ છે.

જે ભિક્ષુ પોતાના નિર્વાહ માટે નિમિત્તકથન આદિ વિદ્યાઓ, મંત્ર, મૂળ, વિરેચન, ઔષધિ તેમજ અન્ય ચિકિત્સા વગેરે પ્રયોગથી દૂર રહે છે, તેને ભિક્ષુ કહે છે. આગમયુગમાં આજીવક મતવાળા શ્રમણો આ વિદ્યાઓ તથા મંત્ર, ચિકિત્સા વગેરેનો પ્રયોગ કરતા હતા. ભગવાન મહાવીરે આ મંત્રપ્રયોગ કે વિદ્યાપ્રયોગને દોષયુક્ત માની તેના પ્રયોગનો નિષેધ કર્યો છે.

પોતાની આવશ્યકતાની પૂર્તિ માટે ધનવાન, સત્તાધીશો કે ઉચ્ચ અધિકારીઓની પ્રશંસા કે લાચારી

તથા પૂર્વપરિચિતોની પ્રશંસા કે પરિચય અને ગરીબોની નિંદા તેમજ નિમ્ન વ્યક્તિઓનો તિરસ્કાર કરતો નથી, તે શ્રેષ્ઠ ભિક્ષુ છે.

આહાર અને ભિક્ષાયરીના વિષયમાં ખૂબ જ સાવધાન રહે છે, ન દેનાર પ્રતિ કે યાચના કરવા છતાં અપમાન કરનારા પ્રતિ મનમાં પણ દ્વેષભાવ લાવતા નથી, આહાર મેળવવા માટે ગૃહસ્થનો કોઈ પણ પ્રકારનો ઉપકાર કરતા નથી, પરંતુ મન, વચન, કાયાથી, સુસંવૃત્ત બની નિઃસ્વાર્થ ભાવે જ્ઞાનદાનાદિ ઉપકાર કરે છે, નીરસ તેમજ તુચ્છ ભિક્ષા મળે તો પણ દાતાની નિંદા કરતા નથી, સામાન્ય ઘરોને છોડીને માત્ર ઉચ્ચ ઘરોમાં જતા નથી, તે જ શ્રેષ્ઠ સાધુ છે.

કોઈ પણ સમય, સ્થાન કે પરિસ્થિતિમાં ભયભીત થતા નથી, ગમે તેવા ભયંકર અવાજો સાંભળવા છતાં, જે ભયમુક્ત રહે છે, તે જ શ્રેષ્ઠ ભિક્ષુ છે.

જે વિવિધ વાદો કે સિદ્ધાંતોને જાણીને પણ સ્વધર્મમાં જ દૃઢ રહે છે. જે સંયમરત શાસ્ત્રરહસ્યજ્ઞ, પ્રાજ્ઞ, પરીષદવિજેતા હોય છે, આત્મવાત્ સર્વભૂતેષુના સિદ્ધાંતને હૃદયંગમ કરી, ઉપશાંત રહે છે, વિરોધી પ્રત્યે દ્વેષ રાખતા નથી અને કોઈને અપમાનિત પણ કરતા નથી, જેના કોઈ શત્રુ કે મોહયુક્ત મિત્ર હોતા નથી, જે ગૃહત્યાગી તેમજ એકાકી એટલે દ્રવ્યથી એકલા અને ભાવથી રાગદ્વેષ રહિત થઈને વિચરે છે, જેના કષાય મંદ હોય છે, તે પરીષદવિજયી, કષ્ટસહિષ્ણુ, પ્રશાંત, જિતેન્દ્રિય, સર્વથા પરિગ્રહમુક્ત તેમજ ભિક્ષુઓની વચ્ચે પણ સ્વયંને કર્મનો કર્તા અને ભોક્તા માની અંતરથી એકાકી, નિર્લેપ રહે છે, તે જ શ્રેષ્ઠ ભિક્ષુ છે.

નિર્યુક્તિકારે શ્રેષ્ઠ ભિક્ષુનાં લક્ષણ આ પ્રમાણે દર્શાવ્યાં છે— જે રાગદ્વેષવિજયી, માનસિક, વાચિક કાયિક દંડપ્રયોગથી સાવધાન, સાવધ પ્રવૃત્તિઓના ત્યાગી હોય છે, ઋદ્ધિ, રસ અને શાતા (સુખ સુવિધા) મળવાં છતાં તેના ગૌરવથી દૂર રહે છે, માયા નિદાન અને મિથ્યાત્વરૂપ શલ્યથી રહિત હોય છે, વિકથાઓથી, આહારાદિ સંજ્ઞાઓથી, કષાયો તેમજ વિવિધ પ્રમાદોથી દૂર રહે છે, મોહ તથા દ્વેષ વધારનાર પ્રવૃત્તિથી દૂર રહીને કર્મબંધનને તોડવા માટે મહા પ્રયત્નશીલ રહે છે, આવા સુવ્રતી અને અપ્રમત્ત ભિક્ષુ જ સર્વ ગ્રંથિઓને ભેદી અજરામર પદ પ્રાપ્ત કરે છે.

પંદરમું અધ્યયન

સભિક્ષુક

ભિક્ષુનાં લક્ષણો અને આચારધર્મ :-

૧

મોળં ચરિસ્સામિ સમિચ્ચ ધમ્મં, સહિએ ઉજ્જુકઢે ણિયાણછિણ્ણે ।
સંથવં જહિજ્જ અકામકામે, અણ્ણાયણ્ણી પરિવ્વણે સ ભિક્ખૂ ॥૧॥

શબ્દાર્થ :- સમિચ્ચ = વિચાર કરીને, મોળં = મુનિ વૃત્તિ, સહિએ = સમ્યગ્ દર્શન વગેરેથી યુક્ત, ઉજ્જુકઢે = માયા રહિત સરળ બનીને, ણિયાણછિણ્ણે = નિયાણા રહિત, સંથવં = સંબંધીઓના પરિચયનો, જહિજ્જ = ત્યાગ કરે છે, અકામકામે = વિષય ભોગોની અભિલાષાથી રહિત, અણ્ણાયણ્ણી = અજ્ઞાત કુળોમાં ગોચરી કરતાં, પરિવ્વણે = નિરંતર વિહાર કરે છે, સ = તે, ભિક્ખૂ = ભિક્ષુક-મુનિ કહેવાય છે.

ભાવાર્થ :- જે શ્રુત અને ચારિત્રરૂપ ધર્મને અંગીકાર કરી મુનિભાવનું આચરણ કરીશ, એવો સંકલ્પ કરે છે, જે જ્ઞાનાદિ ગુણોથી સહિત હોય છે અથવા અન્ય સ્થવિર સાધુઓની સાથે રહે છે, જેનું અનુષ્ઠાન કે ધર્માચરણ માયારહિત છે, જેણે નિયાણા - વાસનાનું છેદન કર્યું છે, જે માતાપિતા વગેરે સ્વજનોના પરિચય કે સંસર્ગથી દૂર રહે છે, જે કામભોગોની કામનાથી રહિત છે, જે અજ્ઞાતકુળ એટલે અપરિચિત ઘરોમાં ભિક્ષાની શુદ્ધ ગવેષણા કરીને સંયમમાં વિચરણ કરે છે, તે શ્રેષ્ઠ ભિક્ષુ છે.

૨

રાઓવરયં ચરેજ્જ લાઢે, વિરણે વેયવિયાડડયરક્ખિણ્ણે ।
પણ્ણે અભિભૂય સવ્વદંસી, જે કમ્હિ વિ ણ મુચ્છિણ્ણે સ ભિક્ખૂ ॥૨॥

શબ્દાર્થ :- રાઓવરયં (રાગોવરયં) = રાત્રિ ભોજન ઉપરત, રાત્રિવિહાર ઉપરત, રાગભાવ રહિત થઈને, લાઢે = સંયમ યોગ્ય ક્ષેત્રમાં, ચરેજ્જ = વિચરણ કરનાર, વિરણે = અસંયમથી નિવૃત્ત, વેયવિયા = વેદવિદ, શાસ્ત્રોના જ્ઞાતા, આયરક્ખિણ્ણે = આત્મરક્ષક, પણ્ણે = બુદ્ધિમાન, અભિભૂય = પરીષદ ઉપસર્ગોને સમભાવપૂર્વક સહન કરનાર, સવ્વદંસી = સર્વ એટલે સંયમનું ધ્યેય રાખનાર, જે = જે, કમ્હિ વિ = કોઈ પણ પદાર્થમાં, ણ મુચ્છિણ્ણે = મમત્વ રાખતા નથી.

ભાવાર્થ :- જે રાગ અને દ્વેષથી દૂર થઈ સંયમ યોગ્ય ક્ષેત્રમાં વિચરણ કરે છે, અસંયમના પાપથી વિરત છે, શાસ્ત્રજ્ઞ તથા આત્મરક્ષક છે, બુદ્ધિમાન છે, રાગદ્વેષને પરાજિત કરીને સર્વ જીવોને પોતાના

આત્મા સમાન ગણે છે, જે પરીષદવિજેતા છે, સંયમમાં પૂર્ણ લક્ષ્ય રાખી સચેત અચેત કોઈ પણ વસ્તુમાં આસક્તિ રાખતા નથી, તે શ્રેષ્ઠ ભિક્ષુ છે.

૩

**અક્કોસ વહં વિહત્તુ ધીરે, મુણી ચરે લાઢે ણિચ્ચમાયગુત્તે ।
અવ્વગ્ગમણે અસંપહિટ્ટે, જે કસિણં અહિયાસણ સ ભિક્ખુ ॥૩॥**

શબ્દાર્થ :- અક્કોસ = કઠોર વચનને, વહં = મારપીટને, વિહત્તુ = કર્મોનાં ફળ જાણીને, ધીરે = ધીર, ધૈર્યવાન પુરુષ, લાઢે = યોગ્ય ક્ષેત્રોમાં, ચરે = વિચરણ કરે છે, ણિચ્ચ = સદા, આયગુત્તે = આત્મગુણ થઈને, આત્માની રક્ષા કરતો, અવ્વગ્ગમણે = ચિત્તમાં વિષાદ ન લાવતાં, અસંપહિટ્ટે = હર્ષ ન કરતાં, કસિણં = બધાં કષ્ટોને, અહિયાસણ = સમભાવપૂર્વક સહન કરે છે.

ભાવાર્થ :- જે મુનિ, કોઈ આકોશ વચન કહે કે મારે, તો તેને પૂર્વકૃત કર્મનાં ફળ માની ધૈર્ય પૂર્વક સહન કરે છે, આત્માનું કર્મબંધથી રક્ષણ કરી યોગ્ય આર્યક્ષેત્રમાં વિચરણ કરે છે, દુઃખમાં વ્યાકુળ થતા નથી, અનુકૂળતામાં અતિ હર્ષિત થતા નથી, પરીસહ ઉપસર્ગ વગેરે સમભાવથી સહન કરે છે, તે ભિક્ષુ છે.

૪

**પંતં સયણાસણં ભજ્જતા, સીઝણં વિવિહં ચ દંસમસગં ।
અવ્વગ્ગમણે અસંપહિટ્ટે, જે કસિણં અહિયાસણ સ ભિક્ખુ ॥૪॥**

શબ્દાર્થ :- પંતં = જીર્ણ, સામાન્ય, સયણાસણં = શય્યા અને આસન, ભજ્જતા = મળે તો સંતોષ રાખે, અવ્વગ્ગમણે અસંપહિટ્ટે = હર્ષ કે વિષાદ ન કરતાં, વિવિહં = અનેક પ્રકારના.

ભાવાર્થ :- જે મુનિ સામાન્ય શય્યા-સંસ્તારક, ઉપાશ્રય તથા બાજોટ, પાટ, પાટલા અને ઉપલક્ષણથી ભોજન, વસ્ત્ર આદિ ઉપકરણને સમભાવે સ્વીકારે છે, જે ઠંડી, ગરમી, ડાંસ, મચ્છર વગેરે અનુકૂળ-પ્રતિકૂળ પરિસ્થિતિમાં વ્યાકુળતા રહિત થઈ શાંતિપૂર્વક સહન કરે છે, તે ભિક્ષુ છે.

૫

**ણો સક્કિક્કયમિચ્છઈ ણ પૂયં, ણો વિ ય વંદણગં કુઓ પસંસં ।
સે સંજણ સુવ્વણ તવસ્સી, સહિણ આયગવેસણ સ ભિક્ખુ ॥૫॥**

શબ્દાર્થ :- સક્કિક્કયં = સત્કાર, પૂયં = પૂજા પ્રતિષ્ઠાની, ણો ઇચ્છઈ = ઈચ્છા રાખતા નથી, વંદણગં = વંદના અને, પસંસં = પ્રશંસાની, કુઓ વિ = જરા પણ, સે = તે, સંજણ = સંયતિ, સુવ્વણ = સુવ્રતી, તવસ્સી = તપસ્વી, સહિણ = સમ્યગ્જ્ઞાનવાળા, આયગવેસણ = આત્મદષ્ટા.

ભાવાર્થ :- જે ભિક્ષુ સત્કાર, પૂજા, પ્રતિષ્ઠા, વંદનાની પણ અપેક્ષા રાખતા નથી, જે સંયત છે, સુવ્રતી છે, તપસ્વી છે, સમ્યગ્જ્ઞાન ક્રિયાથી યુક્ત છે, આત્મગવેષક અર્થાત્ આત્મલક્ષી આચરણ કરનાર છે, તે ભિક્ષુ છે.

૬

जेण पुण जहाइ जीवियं, मोहं वा कसिणं णियच्छइ ।

णरणारिं पजहे सया तवस्सी, ण य कोऊहलं उवेइ स भिक्खू ॥६॥

શબ્દાર્થ :- જેણ = જેનો સંગ કરવાથી, જીવિયં = સંયમ રૂપ જીવનનો, પુણ = બધી રીતે, જહાઇ = વિનાશ થઈ જાય છે, કસિણં = સંપૂર્ણ, મોહં = મોહનીય કર્મનું, મોહનું, ણિયચ્છઇ = બંધન થાય છે, પ્રાપ્તિ થાય છે, ણરણારિં = એવાં પુરુષ અને સ્ત્રીની સંગતને, તવસ્સી = તપસ્વી મુનિ, સયા = સદાને માટે, પજહે = છોડે છે, ય = અને જે, કોઠહલં = કુતૂહલને, ણ ઉવેઇ = પામતો નથી.

ભાવાર્થ :- જેની સંગતિથી સંયમી જીવનમાં વિક્ષેપ થાય અને સર્વ પ્રકારે મોહ ભાવો ઉત્પન્ન થાય, તેવા સ્ત્રી કે પુઠ્ઠના સંગથી સદાય દૂર રહે અને કોઈ પણ પ્રકારનું કુતૂહલ ન કરે, તે ભિક્ષુ છે.

૭

छिण्णं सरं भोममंतलिकखं, सुमिणं लकखण दंड वत्थुविज्जं ।

अंगवियारं सरस्स विजयं, जे विज्जाहिं ण जीवइ स भिक्खू ॥७॥

શબ્દાર્થ :- છિણ્ણં = વસ્ત્ર, કાષ્ઠને કોતરવાની કલા કે વિદ્યા, સરં = સ્વર વિદ્યા, ભોમં = ભૂમિ સંબંધી ભૂકંપ વિદ્યા, અંતલિક્ખં = અંતરિક્ષ-આકાશ સંબંધી વિદ્યા, સુમિણં = સ્વપ્ન ફળ બતાવતી વિદ્યા, લક્ખણ = શરીરનાં લક્ષણો જોઈને સુખદુઃખનું કથન કરતી વિદ્યા, દંડ વત્થુવિજ્જં = દંડવિદ્યા અને વાસ્તુવિદ્યા, અંગવિયારં = અંગસ્ફૂરણવિદ્યા અને, સરસ્સ વિજયં = પશુ-પક્ષીઓની ભાષા જાણવાની વિદ્યા, વિજ્જાહિં = આ કુત્સિત વિદ્યાઓથી, ણ જીવઇ = પોતાની આજીવિકા કરતા નથી.

ભાવાર્થ :- જે સાધક વસ્ત્રાદિની છિદ્રવિદ્યા, સમસ્વરગાયન વિદ્યા, ભૂમિ સંબંધી વિદ્યા, આકાશ સંબંધી વિદ્યા, સ્વપ્નવિદ્યા, લક્ષણવિદ્યા, દંડવિદ્યા, વાસ્તુવિદ્યા, અંગસ્ફૂરણાદિ વિદ્યા, સ્વર - વિજ્ઞાન વગેરે વિદ્યાઓના પ્રયોગથી આજીવિકા ચલાવતા નથી, તે ભિક્ષુ છે.

૮

मंतं मूलं विविहं वेज्जचितं, वमण विरेयण धूमणेत्तसिणाणं ।

आउरे सरणं तिगिच्छियं च, तं परिण्णाय परिव्वए स भिक्खू ॥८॥

શબ્દાર્થ :- મંતં = મંત્ર-તંત્રાદિના પ્રયોગ, મૂલં = મૂળ-જડીબૂટીનો પ્રયોગ, વેજ્જચિતં = વેદક પ્રયોગ, વમણ = વમન, વિરેયણ = વિરેયન, રેય, જુલાબ, ધૂમણેત્ત = (ધોતીનેતિ) કફદોષ વગેરે શુદ્ધિ માટેની પ્રક્રિયા, સિણાણં = સ્નાન, આઝરે = રોગથી પીડિત થતાં, સરણં = ગૃહસ્થનું શરણ, દીનતા, તિગિચ્છિયં = ચિકિત્સા, ઈલાજ, તં = આ બધાંને, પરિણ્ણાય = જાણીને તેનો ત્યાગ કરી, પરિવ્વએ = સંયમમાં વિચરણ કરે.

ભાવાર્થ :- રોગાદિથી પીડાવા છતાં જે મંત્ર પ્રયોગ કે જડીબૂટીના પ્રયોગ, અનેક પ્રકારના વેદક પ્રયોગ, વમન, વિરેયન, નાક દ્વારા કરવામાં આવતી નેતિ ધોતિની પ્રક્રિયા, સ્નાનની પ્રેરણા, રોગાદિથી પીડિત થતાં સ્વજનોનું સ્મરણ કે ગૃહસ્થોનું શરણ, રોગની ચિકિત્સા કરવી-કરાવવી, આવી પાપકારી

પ્રવૃત્તિને જાણીને તેનો દરેકનો ત્યાગ કરી જે સંયમ માર્ગમાં વિચરણ કરે છે, તે ભિક્ષુ છે.

૯

ખત્તિયગણ ડગરાયપુત્તા, માહણભોઙય વિવિહા ય સિપ્પિણો ।
જો તેસિં વયઙ સિલોગપૂયં, તં પરિણાય પરિવ્વણ સ ભિક્ખૂ ॥૯॥

શબ્દાર્થ :- ખત્તિય = ક્ષત્રિય, ગણ = મલ્લ, યોદ્ધા, ડગ = આરક્ષક, રાયપુત્તા = રાજપુત્ર, માહણ = બ્રાહ્મણ, ભોઙય = પ્રધાન, સામંત, સિપ્પિણો = શિલ્પી, કલાકાર, તેસિં = આ બધાની, સિલોગપૂયં જો વયઙ = પ્રશંસા વચન કહે નહીં, પૂયં = પૂજા કરે નહીં.

ભાવાર્થ :- જે મુનિ, ક્ષત્રિય રાજા, મલ્લ, લિચ્છવી આદિ ગણ, આરક્ષક, રાજપુત્રો, બ્રાહ્મણો, સામંત અને અનેક પ્રકારના શિલ્પીઓ વગેરેની પ્રશંસા કરતા નથી, તેની પૂજાના વિષયમાં રસ લેતા નથી, તે પૂજા અને પ્રશંસા સંયમી જીવનને ઉપકારક નથી, એમ જાણીને તેને છોડી સંયમમાં વિચરણ કરે, તે ભિક્ષુ છે.

૧૦

ગિહિણો જે પવ્વઙ્ગણ દિઢ્ઢા, અપ્પવ્વઙ્ગણ વ સંથુયા હવિજ્જા ।
તેસિં ઇહલોઙ્ગણફલઢ્ઢા, જો સંથવં ણ કરેઙ સ ભિક્ખૂ ॥૧૦॥

શબ્દાર્થ :- પવ્વઙ્ગણ = દીક્ષા લીધા પછી, ગિહિણો = ગૃહસ્થોને, દિઢ્ઢા = જોયા હોય, પરિચય થયો હોય, અપ્પવ્વઙ્ગણ = ગૃહસ્થાવસ્થામાં, સંથુયા = પરિચય, હવિજ્જા = થયો હોય, તેસિં = તે ગૃહસ્થોની સાથે, ઇહલોઙ્ગણફલઢ્ઢા = આ લૌકિક ઉદ્દેશ્યોથી, સંથવં = વિશેષ પરિચય, ણ કરેઙ = કરતા નથી.

ભાવાર્થ :- પ્રવ્રજિત થયા પછી કે પહેલાં જે ગૃહસ્થોના સહવાસમાં કે પરિચયમાં આવ્યા હોય, તેમાંથી કોઈની પણ સાથે લૌકિક ઉદ્દેશ્યોથી અર્થાત્ વસ્ત્ર, પાત્ર, ભિક્ષા, પ્રખ્યાતિ, પ્રશંસા વગેરેની પ્રાપ્તિ માટે જે પરિચય કરતા નથી, તે ભિક્ષુ છે.

૧૧

સયણાસણ પાણભોયણં, વિવિહં ડાઙમં સાઙમં પરેસિં ।
અદણ પઢિસેહિણ ણિયંટે, તે તત્થ ણ પઢસ્સઙ સ ભિક્ખૂ ॥૧૧॥

શબ્દાર્થ :- સયણાસણ પાણભોયણં = શય્યા, આસન, પાણી અને આહાર, વિવિહં = અનેક પ્રકારના, ડાઙમં = ઙ્ગ, મેવા, સાઙમં = મુખવાસના પદાર્થો, પરેસિં = ગૃહસ્થના ઘરમાં હોય, અદણ = ન આપે, પઢિસેહિણ = નિષેધ કરે, ણિયંટે = નિર્ગ્રંથ મુનિએ, તત્થ = તેના પર, ણ પઢસ્સઙ = દ્વેષ ન કરે.

ભાવાર્થ :- આવશ્યક શયન, આસન, પેયપદાર્થ, ભોજન, વિવિધ પ્રકારનાં ઙ્ગ, મેવા અને મુખવાસ આદિ ગૃહસ્થ ન આપે કે યાચના કરવા છતાં પણ નિષેધ કરે, તો તેના પર અંશ માત્ર દ્વેષ કરતા નથી, તે નિર્ગ્રંથ ભિક્ષુ છે.

૧૨ જં કિંચિ આહારપાણગં, વિવિહં ખાઈમં સાઈમં પરેસિં લઢ્ઢું ।
જો તં તિવિહેણ ણાણુકંપે, મણ વય કાયસુસંવુડે સ ભિક્ખૂ ॥૧૨॥

શબ્દાર્થ :- પરેસિં = ગૃહસ્થોનાં ઘરેથી, જં કિંચિ = જે કંઈ પણ, આહાર પાણગં= આહાર પાણી, વિવિહં = અનેક પ્રકારના, ખાઈમં = ખાધ, સાઈમં = સ્વાદિમ, મુખવાસાદિ, લઢ્ઢું = પ્રાપ્ત કરીને, જો = જે, તં = તે આહાર પાણીની, તિવિહેણ = મન, વચન, કાયાથી, ણ અણુકંપે = અનુમોદના, પ્રશંસા કરે નહિ, જે = પરંતુ, મણવયકાય સુસંવુડે = મન, વચન, કાયાને વશમાં રાખે.

ભાવાર્થ :- ગૃહસ્થો પાસેથી વિવિધ પ્રકારનાં અશન, પાન, મેવા-મીઠાઈ કે મુખવાસ મેળવીને જે મન, વચન, કાયાથી તેનું અનુમોદન કે પ્રશંસા કરતા નથી અર્થાત્ ઈગાલદોષનું સેવન કરતા નથી, મન, વચન, કાયાને પૂર્ણ સંવૃત-વશમાં રાખે છે, તે ભિક્ષુ છે.

૧૩ આયામગં ચેવ જવોદગં ચ, સીયં સોવીર જવોદગં ચ ।
ખો હીલણ પિંડં ણીરસં તુ, પંતકુલાઈં પરિવ્વણ સ ભિક્ખૂ ॥૧૩॥

શબ્દાર્થ :- આયામગં = ભાતનું ઓસામણ, ચેવ = અને, જવોદગં = જવ, જવનું ભોજન, સીયં = ઠંડું, સોવીર = ઇસની ઉપરનું પાણી, જવોદગં = જવનું પાણી, તુ = અને, ણીરસં = નીરસ, પિંડં = ખોરાક વગેરે મળવા પર, ખો હીલણ = તેની અવહેલના કરતા નથી, પંતકુલાઈં = સામાન્ય ઘરોમાં, ભિક્ષાવૃત્તિ કરે.

ભાવાર્થ :- જે ઓસામણ, જવનું ભોજન, ઠંડું ભોજન, ઇસની પરાશ કે જવનું પાણી વગેરે નીરસ ભિક્ષાની નિંદા કરતા નથી, અને ભિક્ષા માટે સામાન્ય ઘરોમાં પણ જાય છે, તે ભિક્ષુ છે.

૧૪ સદ્ધા વિવિહા ભવંતિ લોણ, દિવ્વા માણુસ્સગા તહા તિરિચ્છા ।
ભીમા ભયભેરવા ડરાલા, જો સોચ્ચા ણ વિહિજ્જઈ સ ભિક્ખૂ ॥૧૪॥

શબ્દાર્થ :- લોણ = લોકોમાં, દિવ્વા = દેવ સંબંધી, માણુસ્સગા = મનુષ્ય સંબંધી, તહા = અને, તિરિચ્છા = તિર્યચ સંબંધી, ભીમા = ભયંકર, ભયભેરવા = ભયજનક, અતિ ડરામણા, ડરાલા = મહાન, વિશેષ, ણ વિહિજ્જઈ = ભયભીત નથી થતાં.

ભાવાર્થ :- જે આ સંસારમાં દેવ, મનુષ્ય અને તિર્યચ એટલે પશુ-પક્ષીઓના અનેક પ્રકારના અતિ ભયંકર શબ્દો અને અદ્ભુત અવાજને સાંભળીને જે ભયભીત થતા નથી, તે ભિક્ષુ છે.

૧૫ વાદં વિવિહં સમિચ્ચ લોણ, સહિણ ખેયાણુગણ ય કોવિયપ્પા ।
પણ્ણે અભિભૂય સવ્વદંસી, ડવસંતે અવિહેહણ સ ભિક્ખૂ ॥૧૫॥

શબ્દાર્થ :- લોણ = લોકોમાં પ્રચલિત, વાદં = મતમતાંતરોને, સમિચ્ચ = જાણીને, કોવિયપ્પા

= વિદ્યાન આત્મા, વિચક્ષણ સાધુ, સહિષ્ણુ = સમ્યગ્જ્ઞાન યુક્ત થઈને, ખેયાણુગણ = બીજાના દુઃખને સમજનાર, સંયમના અનુગામી, પણ્ણે = જે બુદ્ધિમાન સાધુ, અભિભૂય = બધા પરીષદોને સમભાવપૂર્વક સહન કરે છે, સવ્વદંસી = સર્વ એટલે સંયમનું લક્ષ્ય રાખનાર, ઉવસંતે = કષાયો પર વિજય પ્રાપ્ત કરે છે, અવિહેઙ્ગ = કોઈ જીવને પીડા પહોંચાડતો નથી.

ભાવાર્થ :- જે લોક પ્રચલિત વિવિધ ધર્મ કે દર્શન વિષયક વાદને જાણીને જ્ઞાન, દર્શનાદિમાં સ્થિર રહે છે, જે બીજાના દુઃખને સમજનાર અથવા સંયમના અનુગામી છે, જેમણે શાસ્ત્રોનો પરમ અર્થ જાણ્યો છે, જે બુદ્ધિમાન છે, પરીષદને જીતે છે, જે સર્વ જીવોનું હિત કરનાર અથવા સંયમનું લક્ષ્ય રાખનાર છે, કષાયોને ઉપશાંત કરે છે, કોઈ પણ જીવોને પીડા પહોંચાડતો નથી, તે ભિક્ષુ છે.

૧૬

અસિપ્પજીવી અગિહે અમિત્તે, જિહંદિએ સવ્વઓ વિપ્પમુક્કે ।
અણુક્કસાઈ લહુઅપ્પભક્કી, ચિચ્ચા ગિહં એગચરે સ ભિક્કુ ॥૧૬॥
ત્તિ બેમિ ।

શબ્દાર્થ :- અસિપ્પજીવી = શિલ્પકલા દ્વારા પોતાનો નિર્વાહ ન કરનાર, અગિહે = ઘરબાર રહિત, અમિત્તે = મિત્ર અને શત્રુ રહિત, સવ્વઓ વિપ્પમુક્કે = બાહ્ય અને આભ્યંતર બંધનોથી સર્વથા રહિત, અણુક્કસાઈ = અલ્પ કષાયવાળા, લહુ = નીરસ, નિઃસાર, અપ્પભક્કી = પરિમિત આહાર કરનાર, ગિહં = ઘર પરિગ્રહને, ચિચ્ચા = છોડીને, એગચરે = રાગદ્વેષ રહિત થઈને વિચરે, એકાકીભાવમાં વિચરણ કરે.

ભાવાર્થ :- જે ચિત્રકળા આદિ શિલ્પજીવી નથી, જે ગૃહત્યાગી હોય છે, જેના આસક્તિજનક કોઈ અંગત મિત્રો નથી, જે જિતેન્દ્રિય છે, જે સર્વ પ્રકારે પરિગ્રહ રહિત છે, જે અલ્પકષાયી છે અર્થાત્ જેનામાં કોઈકાદિ કષાય મંદ છે, જે નીરસ અને પરિમિત આહાર ગ્રહણ કરે છે, જે ગૃહવાસ છોડીને દ્રવ્યથી કે ભાવથી એકલા વિચરે છે, તે ભિક્ષુ છે.

— એમ ભગવાને કહ્યું છે.

વિવેચન :-

મોળં :- (૧) મૌન – વચનગુપ્તિ, (૨) જે ત્રિકાલાવસ્થિત જગતને જાણે છે, (૩) જીવસ્વરૂપ કે લોકસ્વરૂપનું મનન કરે, તે મુનિ છે, (૪) મુનિનું ભાવકર્મ મૌન કે મુનિત્વ છે. અહીં પ્રસંગને અનુકૂળ મૌનનો અર્થ – સમગ્ર શ્રમણત્વ, મુનિભાવ, મુનિત્વ કે મુનિધર્મ છે.

સહિષ્ણુ :- (૧) સહિત – સમ્યગ્ દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્ર અને તપથી યુક્ત અથવા સમ્યગ્ જ્ઞાનક્રિયાથી યુક્ત (૨) સહિત – બીજા સાધુઓની સાથે (૩) સ્વહિતકારી, સદનુષ્ઠાનથી યુક્ત (૪) સ્વ – આત્માનો હિતચિંતક.

ળિયાળછિળ્ણે :- (૧) નિદાન - વિષય સુખની આસક્તિથી કરવામાં આવેલો સંકલ્પ. (૨) નિદાન એટલે કર્મબંધ કે કર્મબંધનાં કારણો જેનાં છેદાઈ ગયા છે, ઓછા થઈ ગયા છે. (૩) છિન્નનિદાનનો અર્થ અપ્રમત સંયત છે.

ઁજ્જુકડે :- (૧) ઋજુ = સંયમ, કડે = કરનાર, સંયમપ્રધાન અનુષ્ઠાન કરનાર. (૨) ઋજુ - જે માયાનો ત્યાગ કરી સરલતાપૂર્વક ધર્માનુષ્ઠાન કરે છે.

સંથવં જહિજ્જ :- (૧) સંસ્તવ અર્થાત્ પરિચયને જે છોડી દે છે, પૂર્વપરિચિત માતપિતા વગેરે, પશ્ચાત્ પરિચિત સાસુ સસરા વગેરેના સંસ્તવ - પરિચયનો જે ત્યાગ કરે છે. (૨) સમસ્ત સંપર્ક, પરિચયથી દૂર રહેનાર.

અકામકામે :- (૧) ઈચ્છાકામ અને મદનકામરૂપ કામોની જે અભિલાષા કરતો નથી તે (૨) અકામ અર્થાત્ મોક્ષ. મનુષ્ય સમસ્ત અભિલાષાઓથી નિવૃત્ત થાય, ત્યારે મોક્ષ થાય છે, આ રીતે અકામ એ મોક્ષનું સ્વરૂપ છે. અન્ય કામના- ઈચ્છાઓનો ત્યાગ કરી જે એકાંત મોક્ષની કામના કરે છે, તે અકામકામી.

અળ્ણાયણ્ણી :- (૧) નિમંત્રણ કે પ્રતીક્ષા અથવા કોઈ પ્રકારની તૈયારી જ્યાં ન હોય એવાં ઘરોમાંથી ભિક્ષા લેનાર (૨) અજ્ઞાત ઘરોમાંથી એટલે સાધુના આવવાનું અનુમાન કે લક્ષ્ય જેને નથી એવાં ઘર (૩) જેન સાધુથી અપરિચિત કે અલ્પપરિચિત ઘર.

આ અજ્ઞાત ઘર શબ્દથી કોઈ એકાંત જૈનેતર ઘર, એવો અર્થ પણ કરે છે પરંતુ સામાન્યતઃ તે અર્થ ઉપયુક્ત નથી, વિશેષ અભિગ્રહધારી એવો અભિગ્રહ કરી શકે છે; સામાન્યતઃ સાધુ જૈનેતરના ઘરમાં જ ગોચરી જાય તો સામુદાનિક ગોચરી ન થાય અને શ્રાવકોને બારમા વ્રતનો લાભ પણ મળે નહીં, માટે આવો એકાંત અર્થ કરવો યોગ્ય નથી.

સ ભિક્ષૂ :- અહીં આ શબ્દથી કોણ ભિક્ષુ છે કે નથી, એવો અર્થનિર્ણય કે આક્ષેપનો ઉદ્દેશ્ય નથી પરંતુ સૂત્રકારે અહીં ભિક્ષુના, મુનિના આચરણીય ગુણોનું કથન કર્યું છે. તેનાં આચરણથી મુનિત્વ કે મુનિત્વનો ઉદ્દેશ્ય પૂર્ણ થાય છે; અથવા આવાં આચરણોથી શ્રેષ્ઠ કે આદર્શ ગુણવાન મુનિ બની શકાય છે, માટે દીક્ષા લેનારને આ બધા ગુણોથી યુક્ત થવું જોઈએ અને તે ગુણોનો અભ્યાસ પણ કરવો જોઈએ. અહીં સમસ્ત ગાથાઓમાં પ્રયુક્ત **સ ભિક્ષૂ** દ્વારા સૂત્રકારનો આ સંકેત સ્પષ્ટ થાય છે.

રાઓવરયં :- (૧) રાગોપરત - રાગ એટલે આસક્તિથી ઉપરત (૨) રાત્યુરત - રાત્રિભોજન તથા રાત્રિવિહારથી ઉપરત - નિવૃત્ત. (૩) રાઓવ = રાત્રિ - દિવસ ધર્મધ્યાનમાં રયં = રત કે લીન રહેનાર.

વેયવિયાડયરક્ષિણ્ણ :- **વેદવિદાત્મરક્ષિત** : તેના બે અર્થ થાય છે (૧) વેદવિત્ હોવાથી આત્માની રક્ષા કરનાર. (૨) જેના દ્વારા તત્ત્વ જાણવામાં આવે છે, તેને વેદ એટલે સિદ્ધાંત અથવા આગમ કહે છે. તેના વેત્તા એટલે જ્ઞાતા હોવાથી દુર્ગતિથી આત્માનું જેણે રક્ષણ કર્યું છે. (૩) વેદવિત્ એટલે જ્ઞાનવાન, શાસ્ત્રજ્ઞ તથા આત્મરક્ષિત એટલે જેમણે સમ્યગ્દર્શનાદિનો લાભ પ્રાપ્ત થયો છે અથવા જે આત્મગુણોની રક્ષા કરે છે તે.

પળ્ળે :- (૧) હેયોપાદેયના જ્ઞાનમાં બુદ્ધિમાન તથા (૨) આય એટલે સમ્યગ્દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્રનો લાભ અને ઉપાય એટલે ઉત્સર્ગ, અપવાદ તથા દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવની વિધિઓના જ્ઞાતા.

અભિભૂય :- પરીષદોને, ઉપસર્ગોને કે રાગ-દ્વેષને પરાજિત કરીને.

સવ્વદંસી :- (૧) સર્વ શબ્દ અહીં સર્વવિરત્તિરૂપ સંયમનો સૂચક છે. સંયમનું પૂર્ણ લક્ષ્ય રાખનાર કે સંયમને જ જોનાર. (૨) સર્વદર્શી એટલે સમસ્ત પ્રાણીઓને આત્મવત્ જોનારા.

કમ્હિ વિ ણ મુચ્છિણ :- જે કોઈ પણ સચિત્ત કે અચિત્ત વસ્તુમાં મૂચ્છિત, પ્રતિબદ્ધ કે સંસકત નથી. આ વાક્યાંશથી પરિગ્રહ નિવૃત્તિનું વિધાન સ્પષ્ટ થાય છે.

લાઢે :- લાઢ શબ્દ બીજી અને ત્રીજી ગાથામાં છે. આચારાંગ સૂત્ર અને નિશીથ સૂત્રમાં પણ આ શબ્દ જોવા મળે છે. તેનો અર્થ યોગ્ય અનુકૂળ આર્યક્ષેત્ર'થાય છે. બંને ગાથાઓમાં 'લાઢે' શબ્દની સાથે 'ચરે' ક્રિયા પદનો પ્રયોગ છે, તેથી તેનો અર્થ 'આર્યક્ષેત્રમાં વિચરણ કરવું' તે પ્રમાણે થાય છે. શ્રી આચારાંગ સૂત્ર અને નિશીથ સૂત્રમાં પણ આ જ અર્થ કર્યો છે.

પૂયં :- પૂજા, સુંદર વસ્ત્ર, પાત્ર, સરસ સ્વાદિષ્ટ આહાર વગેરેથી સમ્માનિત કરે, તેવી ઈચ્છા.

આયગવેસણ :- (૧) આત્મગવેષક. કર્મરહિત આત્માના શુદ્ધ સ્વરૂપનું ગવેષણ કે અન્વેષણ કરનાર, અર્થાત્ મારો આત્મા કેમ શુદ્ધ થાય, તેના ઉપાયોનું અન્વેષણ કરનાર (૨) આય એટલે સમ્યગ્દર્શનાદિ લાભ પ્રાપ્ત કરનારા (૩) આયત એટલે મોક્ષનો ગવેષક, તે આયગવેષક કે આયતગવેષક કહેવાય છે.

વિજાહિં ણ જીવઙ :- પ્રસ્તુત સાતમી ગાથામાં દશ વિદ્યાઓનો ઉલ્લેખ છે. (૧) છિન્નનિમિત્ત (૨) સ્વરનિમિત્ત (૩) ભૂમિનિમિત્ત (૪) અંતરિક્ષનિમિત્ત (૫) સ્વપ્નનિમિત્ત (૬) લક્ષણનિમિત્ત (૭) દંડવિદ્યા (૮) વાસ્તુવિદ્યા (૯) અંગવિકાર અર્થાત્ અંગસ્ફૂરણ નિમિત્ત (૧૦) સ્વરવિચય.

'અંગ વિજજા'માં અંગ, સ્વર, લક્ષણ, વ્યંજન, સ્વપ્ન, છિન્ન, ભૌમ અને અંતરિક્ષ, એ અષ્ટાંગ નિમિત્ત છે. પ્રસ્તુત ગાથામાં 'વ્યંજન' ને છોડીને શેષ સાત નિમિત્તોનો ઉલ્લેખ છે. દંડવિદ્યા, વાસ્તુવિદ્યા અને સ્વરવિચય એ ત્રણ વિદ્યાઓ સહિત દશ વિદ્યાઓ થાય છે. આ દશ વિદ્યાઓનું સ્પષ્ટીકરણ આ પ્રમાણે છે—

(૧) **છિન્નવિદ્ય** :- વસ્ત્ર, દાંત, લાકડી, પાત્ર વગેરે પદાર્થોમાં કોઈ પણ પ્રકારે થયેલા છેદ કે કપાયેલા કોઈ ભાગ વિષે શુભાશુભ નિરૂપણ કરનારી વિદ્યા, તે છિન્નવિદ્યા છે.

(૨) **સ્વરનિમિત્ત** :- ષડ્જ, ઋષભ, ગાંધાર, મધ્યમ, ધૈવત વગેરે સાત સ્વરોમાં કોઈ પણ સ્વરનું સ્વરૂપ કહીને તેના ફળનું કથન કરવું. બીજી દષ્ટિએ નાકની ડાબી કે જમણી બાજુ ચાલતા શ્વાસથી ત્રણ નાડીઓમાંથી કઈ નાડી ચાલી રહી છે અને કઈ નાડીમાં કયું કાર્ય કરવું લાભદાયક બને છે, તેનું જ્ઞાન કરાવવું, તે સ્વરવિદ્યા છે.

(૩) **ભૂમિનિમિત્ત** :- ભૂમિકંપનાદિનું લક્ષણ તેમજ શુભાશુભ ફળ દેખાડવું અથવા ભૂમિગત ધન વગેરે

જાણવું. કઈ ભૂમિમાં કયાં કઈ વસ્તુ મળી શકે? કયાં કેવી ખેતી થઈ શકે? વગેરે દષ્ટિએ ભૂમિના લાભાલાભ વિષે વિચારવું.

(૪) **અંતરિક્ષનિમિત્ત** :- આકાશમાં ગંધર્વનગર, દિગ્દાહ, ધૂળવૃષ્ટિ વગેરે દ્વારા અથવા ગ્રહ, નક્ષત્રો કે તેની ગતિથી નિષ્પન્ન થતાં યોગ તથા ઉદય અસ્ત દ્વારા તેની ગતિવિધિથી વર્ષ અને સમયનું શુભાશુભ ફળ દર્શાવવું.

(૫) **સ્વપ્નનિમિત્ત** :- સ્વપ્ન દ્વારા શુભાશુભ ફળનું કથન કરવું.

(૬) **લક્ષણનિમિત્ત** :- સ્ત્રી, પુરુષ, હાથી, ઘોડા વગેરેના શરીરમાં રહેલા મસા, લાખું અને રેખાઓથી શુભાશુભ ફળ જાણવું, કહેવું.

(૭) **દંડવિદ્યા** :- વાંસ, દંડ કે લાકડી વગેરેને જોઈને તે કેટલી ગાંઠવાળી, શું ફળ આપે છે; વગેરે શુભાશુભ કથન કરવું.

(૮) **વાસ્તુવિદ્યા** :- મકાનોનાં નિર્માણ સંબંધી લક્ષણ, સ્વરૂપ તેમજ તદ્વિષયક શુભાશુભનું કથન કરવું.

(૯) **અંગવિકારવિદ્યા** :- આંખ, મસ્તક, હાથ, પગ, લલાટ, વગેરે અંગોનાં સ્ફૂરણનાં શુભાશુભ ફળનો વિચાર અથવા તે અંગોની આકૃતિ અનુસાર ફળ કહેવું.

(૧૦) **સ્વરવિચય** :- (૧) તેતર, શિયાળ, કોચરી વગેરે પશુપક્ષીઓના સ્વર જાણીને શુભાશુભનું કથન કરવું. (૨) ડાબી કે જમણી નાડીની શ્વાસ ક્રિયાથી કાર્યાકાર્યનો નિર્ણય બતાવવો.

જીવહ :- આ વિદ્યાઓથી સંયમનો સમય બરબાદ ન કરે અથવા વિદ્યાઓથી લોકેષણાવૃત્તિ ન કરે, વિદ્યાપ્રયોગથી આજીવિકા ચલાવે નહીં.

મંતમૂલં :- (૧) **મંત્ર** - લૌકિક તેમજ સાવધ કાર્ય માટે મંત્ર, તંત્રનો પ્રયોગ કરવો કે દેખાડવો. વિવિધ દેવારાધન દ્વારા સિદ્ધ કરવામાં આવે, તે મંત્ર. (૨) **મૂલ** - વનસ્પતિરૂપ ઔષધિઓ, જડીબુટ્ટીઓનો પ્રયોગ કરવો - કરાવવો. (૩) **વૈદ્યચિંતા** - વૈદ્યક સંબંધી વિવિધ ઔષધિ વગેરેનો વિચાર તેમજ પ્રયોગ કરવો. (૪) **વમન** - ઊલ્ટી કરાવવાનું ઔષધ (૫) **વિરેચન** - ઝાડા કરાવવાનું ઔષધ (૬) **ધુમણેત** - (ધુવણેતિ - ધોતિનેતિ) નાક દ્વારા કફની શુદ્ધિ કરવી. આ પ્રક્રિયામાં નાકથી પાણી પીવાની કે બહાર કાઢવાની વિધિ હોય છે. સુંવાળી દોરી બનાવીને તેને નાકમાં અંદર સુધી નાખી શુદ્ધિ કરવામાં આવે છે. આ જ રીતે વસ્ત્ર દ્વારા પણ વિશિષ્ટ કફ શુદ્ધિ થાય છે. આ પ્રક્રિયાને ભગવદ્ ગોમંડલમાં 'નેતિધોતી' કહે છે.

દશવૈકલિક સૂત્રના ત્રીજા અધ્યયનમાં પણ સાધુના અનાયારોના કથનમાં આ શબ્દોના પ્રયોગ છે. ત્યાં પણ વમન-વિરેચન, બસ્તિકર્મ અને અંજન વગેરે શબ્દો સાથે 'ધુવણેતિ' શબ્દ છે. આ શબ્દ પ્રાકૃત અર્ધમાગધી શબ્દ છે. તેને જ હિંદી ગુજરાતી ડિક્શનેરીમાં ધાઈ કે ધોતિ અને નેતિ એવો અર્થ આપ્યો છે. ચિકિત્સા પુસ્તકોમાં ધોતિનેતિ પ્રક્રિયાનું વર્ણન જોવા મળે છે. (૭) સ્નાન - શરીરની શુદ્ધિ માટે સ્નાન

કરવું તે (૧) દેશસ્નાન તથા (૨) સર્વસ્નાન, એવાં બે પ્રકારના સ્નાન છે અથવા ઉપચાર માટે જળથી સ્નાન કરાવવાની ક્રિયા. (૮) આતુર સ્મરણ – રોગાદિની પીડાથી સ્વજનોનું સ્મરણ કરવું અને (૯) ચિકિત્સા – (૧) ગૃહસ્થની ચિકિત્સા કરવી-કરાવવી. (૨) સાધુ માટે સાવધ ઉપચાર કરવો-કરાવવો.

ભોઝ્ય :- વિશિષ્ટ વેશભૂષમાં રહેનાર, રાજમાન્ય અમાત્ય, મંત્રીપ્રધાન વગેરે.

તિવિહેણ ણાણુકંપે :- (૧) પ્રાપ્ત થયેલા આહારના સંબંધમાં મન, વચન અને કાયા, ત્રણેય યોગથી કોઈ પણ પ્રકારનું અનુમોદન ન કરવું. અહીં **અણુકંપે** શબ્દ **તિવિહેણ** ની સાથે અને આહારના પ્રસંગમાં છે. ત્યાર પછી તુરંત આ જ અર્થને વધારે પુષ્ટ કરવા મન, વચન, કાયાના ત્રણેય યોગને સુસંવૃત્ત રાખે, આવાં શબ્દો, વાક્યો છે માટે અણુકંપે શબ્દનો અનુમોદન અર્થ અહીં ઉપયુક્ત લાગે છે. (૨) અનુકંપા = દયા ખાઈને ગૃહસ્થ દાતાને આશીર્વાદ આપે નહીં. (૩) ગ્લાન, બિમાર ગૃહસ્થ આદિને તે આહાર આપે નહીં, તેની અનુકંપા ન કરે, તે ભિક્ષુ નથી.

ભયભરવા :- (૧) અત્યંત ભયોત્પાદક (૨) જંબૂદ્વીપપ્રજ્ઞપ્તિ અનુસાર ભયથી આકસ્મિક ભય સમજવો અને ભૈરવથી સિંહાદિનો ભય સમજવો.

ણ વિહિજ્જઈ :- (૧) જે ડરતો નથી. (૨) **ણ વિહિજ્જઈ** – વ્યથિત થતો નથી અર્થાત્ ભયભીત થઈને સંયમથી ચલિત થતો નથી.

વાદં વિવિહં :- પોતપોતાના દર્શન કે ધર્મના અનેક પ્રકારના વાદ વિવાદ. જેમ કે – કોઈ પુલ બાંધવામાં ધર્મ માને છે, તો કોઈ પુલ ન બાંધવામાં. કોઈ ગૃહવાસમાં ધર્મ માને છે, કોઈ વનવાસમાં, કોઈ મુંડન કરવામાં તો કોઈ જટા રાખવામાં ધર્મ સમજે છે. આવા અનેક પ્રકારના વાદ –મતો છે.

ખેયાણુગ્ :- (૧) વિનય, વૈયાવૃત્ય તેમજ સ્વાધ્યાય વગેરે પ્રવૃત્તિઓથી યુક્ત. (૨) પ્રાણીઓનાં દુઃખ કે આશયનો જ્ઞાતા.

અવિહેડઈ :- જે વચન અને કાયાથી બીજાની નિંદા કે પ્રપંચ કરતા નથી અથવા જે કોઈને પણ બાધક થતા નથી, પીડા ઉપજાવતા નથી.

અમિત્તે :- અમિત્રનો સામાન્ય અર્થ છે, જેને કોઈ મિત્ર ન હોય, અર્થાત્ સાધુને આસક્તિવર્ધક મિત્ર ન હોવા જોઈએ.

લહુ અપ્પભક્ષી :- લઘુનો અર્થ છે તુરુષ, નીરસ. અલ્પનો અર્થ છે થોડું અર્થાત્ નીરસ ભોજન પણ અમુક માત્રામાં જ ખાનારા.

ઘ્ગચરે :- (૧) એકાકી, રાગદ્વેષરહિત બની વિચરણ કરનાર (૨) કર્મ નિર્જરાના લક્ષે એકલા વિચરણ કરનારા. (૩) એકત્વભાવમાં રમણ કરનારા.

ઉપસંહાર :- જે વ્યક્તિ વિષયોથી પર થઈ માત્ર મુક્તિ માટે ભિક્ષુ બન્યો છે, તેનું જીવન સામાજિક સુખ

સુવિધાઓથી, માન્યતાઓથી તેમજ ધારણાઓથી સર્વથા નિરાણું જ હોય છે. સંસારમાં પતનનાં નિમિત્તો પુષ્કળ છે, માટે સાધકોએ સાવધાન રહેવું જોઈએ. સાધક નીડર હોવો જોઈએ. પોતાની લક્ષ્યસિદ્ધિમાં વિઘ્ન આવે એવા લોકોથી તે દૂર રહે છે. તે વ્યર્થ લોક વ્યવહાર અને જનસંપર્કથી હંમેશાં અલગ રહીને સીમિત, સંયમિત અને જાગૃતિપૂર્ણ જીવન જીવે છે. આવું જીવન જીવનાર ભિક્ષુ હોય છે. નિંદા સ્તુતિથી ઉપરત, રાગદ્વેષથી મુક્ત, વિશિષ્ટ સર્વોત્તમ સ્વલક્ષ્યમાં જ તેની જીવન યાત્રા હોય છે. આમ, આ અધ્યયન દ્વારા ભિક્ષુના સંયમિત જીવનની વાસ્તવિક સંહિતાનો સંદેશ આપ્યો છે.

સોળમું અધ્યયન

પરિચય :

આ અધ્યયનનું નામ 'બ્રહ્મચર્ય સમાધિસ્થાન' છે. તેમાં દસ બ્રહ્મચર્ય સમાધિસ્થાનનું ગદ્ય અને પદ્યરૂપે નિરૂપણ છે.

સાધક જીવનની અમૂલ્ય નિધિ બ્રહ્મચર્ય છે. તે સાધનાનો મેરુદંડ છે. સાધક જીવનની શુદ્ધ સાધનાનું સિંહદ્વાર છે. સાધુ જીવનની સમસ્ત સાધનાઓ તપ, જપ, સમત્વ, ધ્યાન, કાયોત્સર્ગ, પરીષદવિજય, ક્ષાયવિજય, વિષયાસક્તિ ત્યાગ, ઉપસર્ગ સહનશીલતા વગેરે બ્રહ્મચર્યરૂપી સૂર્યની આજુબાજુ ફરનારા ગ્રહ નક્ષત્રો સમાન છે. જેનું બ્રહ્મચર્ય સુદૃઢ અને સુરક્ષિત હોય, તેની સર્વ સાધના સફળ થાય છે.

પ્રસ્તુત અધ્યયનમાં ઈન્દ્રિય અને મન:સંયમરૂપ બ્રહ્મચર્યની સુરક્ષા માટે દસ સમાધિસ્થાન કહ્યાં છે, જેને અન્ય આગમો તેમજ ગ્રંથોમાં ગુપ્તિઓ અથવા વાડ કહી છે. બ્રહ્મચર્યના ભાવોને મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત તેમજ હૃદયમાં સમ્યગરૂપે સમાહિત, પ્રતિષ્ઠિત કે લીન કરવા માટે આ દસ નિયમ અથવા સાવધાનીઓની આવશ્યકતા છે.

આ સમાધિસ્થાન કે સુરક્ષાના નિયમોનાં પાલન માત્રથી બ્રહ્મચર્યની સાધના પૂર્ણ થતી નથી કારણ કે કામવાસના તેમજ વિષયોમાં રમણતારૂપ વિકારોનાં બીજ તો અંદર હોય છે. અંતરમાં ધૂપાયેલા તે વિકારોનો સંપૂર્ણતઃ નાશ કરવા શરીર, ઈન્દ્રિય તેમજ મનના વિષયોથી વિરક્ત થવું જરૂરી છે. વાસ્તવમાં આત્મસ્વરૂપ અથવા આત્મભાવોમાં રમણતા કરવાથી જ ઈન્દ્રિય અને મનથી છૂટી શકાય છે. બ્રહ્મચર્યને પામવાનો આ જ રાજમાર્ગ છે. તો પણ સાધનાના ક્ષેત્રમાં જાગૃતિ તેમજ સાવધાની માટે નિયમો કે મર્યાદાઓની ઉપયોગિતા પણ આવશ્યક છે કારણ કે શરીર, ઈન્દ્રિયો તેમજ મનના મોહક વાતાવરણમાં સાધકને અબ્રહ્મચર્ય તરફ જતાં નિયમો કે મર્યાદાઓ રોકે છે, તેથી આ નિયમો બ્રહ્મચર્ય સાધનાના સજાગ પ્રહરીઓ છે. તેનાથી બ્રહ્મચર્યની સર્વાંગી સાધનાની સફળતામાં સહાયતા મળે છે.

આ અધ્યયનના પ્રારંભમાં સ્વયં શાસ્ત્રકારે સર્વપ્રથમ શુદ્ધ બ્રહ્મચર્ય સમાધિસ્થાનોની ઉપયોગિતા અને અનિવાર્યતા દર્શાવી છે કે આ સ્થાનનાં પાલનથી સાધકનો આત્મા સંયમપુષ્ટ, ચિત્ત સમાધિથી પુષ્ટ અને મન, વચન, કાયાથી વિરત બની અપ્રમત્તપણે આત્મલક્ષી થઈ વિચરણ કરે છે. અહીં સંયમની વૃદ્ધિમાં ૧૭ પ્રકારના સંયમ અને બ્રહ્મચર્ય વ્રત રૂપ સંયમ અપેક્ષિત છે. (૨) સંવરવૃદ્ધિમાં આશ્રવ અને કર્મબંધની મંદતા અપેક્ષિત છે. (૩) સમાધિવૃદ્ધિમાં ચિત્તસમાધિ ભાવોની પ્રશસ્તતા અપેક્ષિત છે.

પ્રસ્તુત અધ્યયનમાં બ્રહ્મચર્યની સુરક્ષા માટે દસ સમાધિસ્થાન કહ્યાં છે, તે આ પ્રમાણે છે—

૧. બ્રહ્મચર્ય વ્રતના આરાધક સાધક સ્ત્રી, પશુ, નપુંસકથી રહિત કે અનાકીર્ણ શયન અને આસનનું સેવન કરે. ૨. સ્ત્રીકથાનું વર્જન કરે, ત્યાગ કરે. ૩. સ્ત્રીઓ સાથે એક આસન પર ન બેસે. તેઓની અતિ નિકટ

ન બેસે. ૪. સ્ત્રીઓનાં મનોહર અને મનોરમ અંગોપાંગને નીરખીને એકીટસે ન જુએ, તેનું ચિંતન પણ ન કરે. ૫. સ્ત્રીના કામ વિકારજનક શબ્દ ન સાંભળે. ૬. પૂર્વાનુભૂત રતિ ક્રીડા વગેરેનું સ્મરણ ન કરે. ૭. સદા સ્વાદિષ્ટ, પૌષ્ટિક, સરસ આહાર ન કરે. ૮. પ્રમાણથી વધારે આહાર પાણીનું સેવન ન કરે, ઊણોદરી કરે, ભૂખથી ઓછું ખાય. ૯. શ્રૃંગાર, વિભૂષા કે સુશોભનની પ્રવૃત્તિઓ ન કરે. ૧૦. શબ્દાદિ પાંચ વિષયોમાં આસક્ત ન બને.

સ્થાનાંગસૂત્ર અને સમવાયાંગસૂત્રમાં બ્રહ્મચર્યની નવ ગુપ્તિઓનો ઉલ્લેખ છે. ઉત્તરાધ્યયનસૂત્રમાં દસ સમાધિસ્થાનનું કથન છે અને આવશ્યક વૃત્તિ આદિ ગ્રંથોમાં નવવાડનું કથિત છે.

નવ ગુપ્તિ, દસ સમાધિસ્થાન, નવવાડની તુલના :-

	શ્રી સમવાયાંગ સૂત્ર	શ્રી ઠાણાંગ સૂત્ર	શ્રી ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર	આવશ્યકવૃત્તિ-ગ્રંથ સાહિત્ય
નામ	બ્રહ્મચર્યની નવ ગુપ્તિ	બ્રહ્મચર્યની નવ ગુપ્તિ	બ્રહ્મચર્ય દસ સમાધિસ્થાન	બ્રહ્મચર્યની નવ વાડ
૧	સ્ત્રી, પશુ, પંડકથી સંસક્ત સ્થાનનું સેવન કરે નહીં.	સ્ત્રી, પશુ, પંડકથી વિવક્ત-રહિત સ્થાનનું સેવન કરે	વિવક્ત શયનાસનનું સેવન કરે	વિવક્ત શયનાસન નું સેવન કરે
૨	સ્ત્રીની વાતો કરે નહીં.	સ્ત્રીની વાતો કરે નહીં.	સ્ત્રીની કથા-વાતો કરે નહીં.	સ્ત્રીની કથા પરિહાર
૩	સ્ત્રી સ્થાનનો ઉપયોગ કરે નહીં.	સ્ત્રી સ્થાનનો ઉપયોગ કરે નહીં.	સ્ત્રી સાથે એક આસન ઉપર બેસે નહીં.	નિષાદ્યાનુપવેશન
૪	સ્ત્રીની મનોહર, સુંદર ઈદ્રિયોને જુએ નહીં, તેનું ચિંતન કરે નહીં.	સ્ત્રીની મનોહર, સુંદર ઈદ્રિયોને જુએ નહીં, તેનું ચિંતન કરે નહીં.	સ્ત્રીની મનોહર, સુંદર ઈદ્રિયોને જુએ નહીં, તેનું ચિંતન કરે નહીં.	સ્ત્રી અંગોપાંગ દર્શન ત્યાગ
૫	પ્રણીત (માદક) ભોજન કરે નહીં.	પ્રણીત (માદક) ભોજન કરે નહીં.	કુડ્યાંતર(ભીંત પાછળથી) સ્ત્રીના શબ્દો સાંભળે નહીં	કુડ્યાંતર(ભીંત આંતરે) શબ્દ શ્રવણાદિ વર્જન
૬	અતિ માત્રામાં ભોજન કરે નહીં.	અતિ માત્રામાં ભોજન કરે નહીં.	પૂર્વે ભોગવેલી રતિક્રીડાનું સ્મરણ કરે નહીં.	પૂર્વ ભોગ અસ્મરણ
૭	પૂર્વ ભુક્ત ભોગોનું સ્મરણ કરે નહીં.	પૂર્વે ભોગવેલા કામ ભોગોનું સ્મરણ કરે નહીં.	પ્રણીત આહાર વર્જન	પ્રણીત ભોજન ત્યાગ
૮	શબ્દાનુવાદી, રૂપાનુવાદી ગંધ, સ્વાદ, સ્પર્શ અને પ્રશંસાનુવાદી ન થાય અર્થાત શબ્દાદિમાં આસક્તિપૂર્વક પ્રવૃત્ત થાય નહીં.	શબ્દાનુવાદી, રૂપાનુવાદી ન થાય, કામોત્તેજક શબ્દાદિ વિષયોનું સેવન કરે નહીં.	અતિમાત્રામાં ભોજન કરે નહીં.	અતિમાત્રામાં ભોજન ત્યાગ
૯	શાતાજન્ય સુખમાં આસક્ત થાય નહીં.	શાતાજન્ય સુખમાં આસક્ત થાય નહીં, સુખશીલ બને નહીં..	વિભૂષાનુવાદી થાય નહીં. અર્થાત વિભૂષાની પ્રવૃત્તિ કરે નહીં.	વિભૂષા પરિવર્જન
૧૦			શબ્દાનુવાદી, રૂપ, રસ, ગંધ, સ્પર્શાનુવાદી ન થાય. વારંવાર આસક્તિપૂર્વક શબ્દાદિ વિષયોને ભોગવે નહીં	

પ્રસ્તુત દસ સમાધિસ્થાનોમાં સ્પર્શિન્દ્રિયના સંયમ માટે સહશયનાસન તથા એકાસન પર બેસવાનો, રસનેન્દ્રિયના સંયમ માટે અતિમાત્રામાં આહાર તેમજ પ્રણીત આહાર સેવનનો, ચક્ષુરિન્દ્રિયના સંયમ માટે સ્ત્રીદેહ તેમજ તેના હાવભાવોનાં નિરીક્ષણનો, શ્રોતેન્દ્રિય સંયમ માટે સ્ત્રીઓના વિકારજનક શબ્દશ્રવણનો, મનઃસંયમ માટે કામકથા, વિભૂષા તેમજ પૂર્વકીડિત સ્મરણનો અને સર્વેન્દ્રિયના સંયમ માટે પાંચ ઈન્દ્રિયોના વિષયોમાં આસક્તિના ત્યાગનું કથન છે.

સૂત્રકારે ઈન્દ્રિયો અને મન ઉપર સંયમ ન રાખવાથી પ્રત્યેક સમાધિસ્થાનની સાથે સાથે તેના ભયંકર પરિણામનું કથન કર્યું છે. અંતે પદ્યોમાં ઉક્ત દસ સ્થાનોનું વિશદ નિરૂપણ તથા બ્રહ્મચર્યમહિમાનું વર્ણન છે.

સંક્ષેપમાં પૂર્વોક્ત અનેક પરંપરાઓના સંદર્ભમાં બ્રહ્મચર્યનાં આ દસ સમાધિસ્થાનોનું મહત્ત્વપૂર્ણ વર્ણન છે.

સોબમું અધ્યયન

બ્રહ્મચર્ય સમાધિસ્થાન

બ્રહ્મચર્ય સમાધિસ્થાનનું મહાત્મ્ય :-

૧ સુયં મે આઝસં ! તેણં ભગવયા એવમક્ષાયં ઇહ ખલુ થેરેહિં ભગવંતેહિં દસ બંભચેર સમાહિઠાણા પણ્ણત્તા, જે ભિક્ખૂ સોચ્ચા, ણિસમ્મ, સંજમબહુલે, સંવરબહુલે, સમાહિબહુલે, ગુત્તે, ગુત્તિંદિએ, ગુત્તબંભયારી સયા અપ્પમત્તે વિહરેજ્જા।

શબ્દાર્થ :- દસ બંભચેર સમાહિઠાણા = બ્રહ્મચર્ય સમાધિનાં દસ સ્થાનો, પણ્ણત્તા = કહ્યાં છે, જે = જેને, સોચ્ચા = સાંભળીને, ણિસમ્મ = હૃદયમાં ધારણ કરીને, સંજમબહુલે = સંયમની વૃદ્ધિ, સંવરબહુલે = સંવરની બહુલતા, સમાહિબહુલે = સમાધિભાવની બહુલતા, ગુત્તે = મન, વચન અને કાયા વડે ગુપ્ત, ગુત્તિંદિએ = ઈન્દ્રિય સંયમ યુક્ત, ગુત્તબંભયારી = ગુપ્ત બ્રહ્મચારી, બ્રહ્મચર્યરક્ષક, સયા = સદા, અપ્પમત્તે = પ્રમાદરહિત થઈને, વિહરેજ્જા = વિચરણ કરે.

ભાવાર્થ :- (સુધર્માસ્વામીએ જંબૂસ્વામીને આ પ્રમાણે કહ્યું) હે આયુષ્યમાન્ ! મેં સાંભળ્યું છે, તે ભગવાને આ પ્રમાણે કહ્યું છે – આ નિર્ગ્રંથ પ્રવચનમાં સ્થવિર ભગવંતોએ દસ બ્રહ્મચર્ય સમાધિસ્થાન કહ્યાં છે, જેને સાંભળીને, તેના અર્થનો નિર્ણય કરીને, ત્રિક્ષુ પૃથ્વીકાય વગેરે ૧૭ પ્રકારના સંયમ, સંવર તથા ચિત્ત સમાધિની બહુલતા પ્રાપ્ત કરીને મન, વચન, કાયાનું ગોપન કરે; ઈન્દ્રિયોના વિષયોથી વિરક્ત બને, બ્રહ્મચર્યને ગુપ્તિ દ્વારા સુરક્ષિત કરીને હંમેશાં અપ્રમત્તપણે સંયમમાં વિચરણ કરે.

૨ કયરે ખલુ તે થેરેહિં ભગવંતેહિં દસ બંભચેરસમાહિઠાણા પણ્ણત્તા, જે ભિક્ખૂ સોચ્ચા, ણિસમ્મ, સંજમબહુલે, સંવરબહુલે, સમાહિબહુલે, ગુત્તે, ગુત્તિંદિએ, ગુત્તબંભયારી સયા અપ્પમત્તે વિહરેજ્જા?

इमे खलु ते थेरेहिं भगवन्तेहिं दस बंभचेरसमाहिठाणा पण्णत्ता, जे भिक्खू सोच्चा, णिसम्म, संजमबहुले, संवरबहुले, समाहिबहुले, गुत्ते, गुत्तिंदिए, गुत्तबंभयारी सया अप्पमत्ते विहरेज्जा । तं जहा-

શબ્દાર્થ :- કયરે = કયા કયા તે, ખલુ = પાદપૂર્તિ માટેનો અવ્યય છે, નિશ્ચયથી, ઇમે = આ, આગળ કહેલા, તંજહા = તે પ્રમાણે છે.

ભાવાર્થ :- પ્રશ્ન- સ્થવિર ભગવંતોએ બ્રહ્મચર્ય સમાધિનાં કયાં કયાં દશ સ્થાન કહ્યાં છે ? જેને સાંભળી, તેના અર્થનો નિર્ણય કરી, ભિક્ષુ સંયમબહુલતા, સંવરબહુલતા અને સમાધિબહુલતા; આમ, ઉત્તરોત્તર બહુલતા પ્રાપ્ત કરી મન, વચન, કાયાનું ગોપન કરે; ઈન્દ્રિયોને વિષયોથી વિરક્ત બનાવે, બ્રહ્મચર્યને ગુપ્તિદ્વારા સુરક્ષિત રાખે અને હંમેશાં અપ્રમત્તપણે સંયમભાવમાં વિચરણ કરે.

ઉત્તર - તે દસ સ્થાન આ પ્રમાણે છે - જેને સાંભળી, તેના અર્થનો નિર્ણય કરી, ભિક્ષુ સંયમબહુલતા, સંવરબહુલતા, સમાધિબહુલતા પ્રાપ્ત કરી; મન, વચન, કાયાનું રક્ષણ કરે, ઈન્દ્રિયોને વિષયોથી વિરક્ત બનાવે, ગુપ્ત બ્રહ્મચારી બની સદા અપ્રમત્તપણે સંયમભાવમાં વિચરણ કરે છે. તે દસ સ્થાન ક્રમશઃ આ પ્રમાણે છે -

વિવેચન :-

બ્રહ્મચર્ય સમાધિસ્થાનોની સુદૃઢતા : સાધુને બ્રહ્મચર્ય સમાધિસ્થાનોની સુદૃઢતા માટે સૂત્રકારે નવ સૂત્રો કહ્યા છે. (૧) આ સ્થાનોનું સારી રીતે શ્રવણ (૨) અર્થ પર વિચાર (૩,૪,૫) સંયમ, સંવર અને સમાધિનો અધિકાધિક અભ્યાસ (૬) ત્રણ ગુપ્તિઓથી મન, વચન તેમજ શરીરનું ગોપન (૭) ઈન્દ્રિયોના વિષયોથી આત્માનું રક્ષણ (૮) નવવિધ ગુપ્તિઓથી બ્રહ્મચર્યની સુરક્ષા (૯) સદૈવ અપ્રમત્ત અપ્રતિબદ્ધ વિહાર.

બ્રહ્મચર્યના દસ સમાધિસ્થાન :-

(૧) ઉપાશ્રય વિવેક :-

૩ વિવિત્તાઈં સયણાસણાઈં સેવિત્તા હવઈ, સે ણિગ્ગંથે । ણો ઇત્થી પસુ પંડગ સંસત્તાઈં સયણાસણાઈં સેવિત્તા હવઈ, સે ણિગ્ગંથે।

તં કહમિતિ ચે ? આયરિયાહ-ણિગ્ગંથસ્સ ખલુ ઇત્થીપસુપંડગ સંસત્તાઈં સયણાસણાઈં સેવમાણસ્સ બંભયારિસ્સ બંભચેરે સંકા વા, કંખા વા, વિતિગિચ્છા વા સમુપ્પજ્જિજ્જા, ભેયં વા લભેજ્જા, ઉમ્માયં વા પાઝણિજ્જા, દીહકાલિયં વા રોગાયંકં હવેજ્જા, કેવલિપણ્ણત્તાઓ વા ધમ્માઓ ભંસેજ્જા । તમ્હા ખલુ ણો ણિગ્ગંથે ઇત્થિ પસુપંડગ સંસત્તાઈં સયણાસણાઈં સેવિજ્જા ।

શબ્દાર્થ :- વિવિત્તાઈં = વિવક્ત. સ્ત્રી, પશુ અને નપુંસક સહિત, સયણાસણાઈં = શય્યા અને આસન વગેરેનું, સેવિત્તા = સેવન કરે છે, સે = તે, ણિગ્ગંથે = નિર્ગ્રંથ, હવઈ = થાય છે, ઇત્થીપસુપંડગ સંસત્તાઈં = જે સ્ત્રી, પશુ અને નપુંસક સહિત, ણો ણિગ્ગંથે= નિર્ગ્રંથ નથી, તં કહમિતિ ચે = આવું કેમ ? તેનું શું કારણ ?, આયરિયાહ = આચાર્ય ઉત્તર આપે છે કે, ખલુ = નિશ્ચયથી, સેવમાણસ્સ = સેવન કરનાર, ણિગ્ગંથસ્સ = નિર્ગ્રંથ, બંભયારિસ્સ = બ્રહ્મચારીનાં, બંભચેરે = બ્રહ્મચર્યમાં, સંકા =

શંકા, બીજા લોકોને સંદેહ થાય, કંચા = ભોગની ઈચ્છા, ચાહના, વિતિગિચ્છા વા = બ્રહ્મચર્યનાં ફળ પ્રત્યે શંકા, ચિત્તમાં અસ્થિરતા, સમુપ્પજ્જિજ્જા = ઉત્પન્ન થઈ જાય, ભેયં (ભેદં) = સ્ખલના અથવા વિનાશ, લભેજ્જા = થઈ જાય, ઉમ્માયં = ઉન્માદ, ગાંડપણ, ઉન્મતતા, પાડણેજ્જા = થઈ જાય, દીહકાલિયં = લાંબા સમય સુધી રહેનાર, રોગ = શારીરિક રોગ, આયંકં = શીઘ્ર મૃત્યુ કરનાર રોગ, પ્લેગ વગેરે, હવિજ્જા = થઈ જાય, કેવલિપણ્ણત્તાઓ = કેવળજ્ઞાનીઓ દ્વારા પ્રરૂપિત, ધમ્માઓ = ધર્મથી, ભંસેજ્જા = ભ્રષ્ટ થઈ જાય, તમ્હા = એટલા માટે, ખલુ = નિશ્ચયથી, ણિગંથે = નિર્ગ્રંથ મુનિએ, ઇત્થિ પસુપંડગ સંસત્તાઈં = સ્ત્રી, પશુ અને નપુંસકો સંસકતયુક્ત, સયણાસણાઈં = શય્યા અને આસન વગેરેનું, ણો સેવિજ્જા = સેવન કરવું ન જોઈએ.

ભાવાર્થ :- જે સ્ત્રી વગેરેથી રહિત એકાંત સ્થાન કે શયન આસન નું સેવન કરે છે, તે નિર્ગ્રંથ છે પરંતુ જે સ્ત્રી, પશુ અને નપુંસકથી યુક્ત સ્થાન કે શયન આસનનું સેવન કરે, તે નિર્ગ્રંથ નથી.

પ્રશ્ન- તે કેવી રીતે? અથવા તેનું શું કારણ છે ?

ઉત્તર-જે સ્ત્રી, પશુ અને નપુંસકયુક્ત શયન, આસનનું સેવન કરે છે, તે બ્રહ્મચારી નિર્ગ્રંથને બ્રહ્મચર્ય વિષે શંકા, કાંક્ષા કે વિચિકિત્સા ઉત્પન્ન થાય, બ્રહ્મચર્યનો નાશ થાય અથવા ઉન્માદ કે દીર્ઘકાલીન (લાંબા સમયના) રોગાંતક થાય અથવા તે કેવળી પ્રરૂપિત ધર્મથી ભ્રષ્ટ થાય, માટે નિર્ગ્રંથે સ્ત્રી, પશુ અને નપુંસકથી યુક્ત સ્થાન કે શયન આસનનું સેવન ન કરવું જોઈએ.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત સૂત્રમાં પ્રથમ બ્રહ્મચર્ય સમાધિસ્થાનનું સ્વરૂપ અને તેનું પાલન ન કરવાથી થતા અનર્થોનો નિર્દેશ છે.

વિવિત્તાઈં, સંસત્તાઈં :- (૧) વિવક્ત-સ્ત્રી અર્થાત્ દેવી, માનુષી કે તિર્યચાણી; પશુ એટલે ગાય, ભેંસ, ઊંટ, બકરા કે બકરી આદિ અને પંડક એટલે નપુંસક, આ ત્રણેથી રહિત સ્થાન. (૨) સંસકત-સ્ત્રી આદિના સંસર્ગવાળાં સ્થાન. અહીં સૂત્રમાં વિવિક્ત શબ્દથી પ્રથમ વિધેય વચન છે, ત્યાર બાદ સંસકત શબ્દથી નિષેધ વચન છે, તેથી વિવિક્તનું તાત્પર્ય વધારે સ્પષ્ટ થઈ જાય છે.

સયણાસણાઈં :- શયન અને આસન. શયન એટલે પથારી, સંસ્તારક અથવા સૂવા માટેની પાટ વગેરે. ઉપલક્ષણથી રહેવાનું સ્થાન - ઉપાશ્રય વગેરેને પણ શય્યા કહે છે. આસન એટલે બાજોઠ, ટીપોઈ, ટેબલ અને વસ્ત્રનું આસન કે પગ લૂછવાનું વસ્ત્ર (પાદપ્રોચ્છન) વગેરે અર્થાત્ જેના ઉપર બેસી શકાય તે.

અબ્રહ્મના સાત દુષ્પરિણામ :- શાસ્ત્રકારોએ સાધકને બ્રહ્મચર્યના વિષયમાં અસાવધાનીથી થતાં સાત દુષ્પરિણામ દર્શાવ્યા છે. (૧) શંકા :- સ્ત્રી વગેરેથી સંસકત સ્થાનમાં રહેવાથી સાધુનું ચિત્ત સ્ત્રી વગેરે તરફ આકર્ષિત થાય તો, માનસિક બ્રહ્મચર્ય દૂષિત થઈ જાય. સ્વયં પણ શંકાશીલ બની જાય અર્થાત્ બ્રહ્મચર્યના લાભ

અને કુશીલના નુકશાન વિષે તેની શ્રદ્ધા ડગી જાય. (૨) કાંક્ષા :- બ્રહ્મચર્યમાં શંકા થાય, ત્યાર પછી નિમિત્ત મળતાં સહવાસ ભોગેચ્છા પણ ઉત્પન્ન થઈ શકે છે. (૩) વિચિકિત્સા :- જ્યારે ભોગાકાંક્ષા તીવ્ર બની જાય, ત્યારે વિચાર આવે કે હું બ્રહ્મચર્ય પાલન માટે પુરુષાર્થ કરું છું, તેનું ફળ મળશે કે નહીં? આમ ફળ પ્રત્યે સંદેહ થઈ શકે છે. (૪) ભેદ :- જ્યારે વિચિકિત્સા તીવ્ર બની જાય, ત્યારે શીઘ્ર બ્રહ્મચર્ય ખંડન કરી ચારિત્રનો નાશ થઈ શકે છે. (૫) ઉન્માદ :- મન અબ્રહ્મચર્ય તરફ ઢળી જવાથી મન અને ઈન્દ્રિયો ઉપર દબાણ થતાં કામોન્માદને કારણે અનિદ્રા કે બેચેની થાય છે. (૬) રોગાતંક :- રોગમાં અપસ્માર - ફીટ આવવી, પક્ષઘાત વગેરેનો સમાવેશ થાય છે. જ્યારે આતંકમાં મસ્તક પીડા, પેટમાં શૂળ વગેરે બિમારીઓનો સમાવેશ થાય છે. સ્ત્રીને વારંવાર જોવાથી કામોત્તેજક ભાવનાથી કામજવર, અંગોમાં દાહ, આહારમાં અરુચિ, ઘ્રુજારી વગેરે રોગો ઉત્પન્ન થઈ શકે છે અને આગળ વધતાં આત્મઘાત પણ થઈ શકે છે. (૭) ધર્મભ્રંશ :- જે આ પૂર્વ અવસ્થાઓથી બચી શકતા નથી, તે ક્યારેક ચારિત્ર મોહનીયના ઉદય સાથે દર્શન મોહનીયના પ્રબળ ઉદયથી કેવળી પ્રરૂપિત શ્રુત અને ચારિત્ર ધર્મથી ભ્રષ્ટ થઈ શકે છે. તેથી સ્ત્રી, પશુ કે નપુંસક જ્યાં રહેતાં હોય, તેવાં સ્થાનોમાં બ્રહ્મચારીએ ક્યારેય રહેવું ન જોઈએ.

(૨) સ્ત્રીકથા સંયમ :-

૪ ણો ઇત્થીણં કહં કહિત્તા હવઙ્, સે ણિગ્ગંથે ।

તં કહમિત્તિ ચે ? આયરિયાહ-ણિગ્ગંથસ્સ ખલુ ઇત્થીણં કહં કહેમાણસ્સ, બંભયારિસ્સ બંભચેરે સંકા કંખા વા વિતિગિચ્છા વા સમુપ્પજ્જિજ્જા, ભેયં વા લભેજ્જા, ઉમ્માયં વા પાઝણિજ્જા, દીહકાલિયં વા રોગાયંકં હવેજ્જા, કેવલિપણ્ણત્તાઓ વા ધમ્માઓ ભંસેજ્જા । તમ્હા ખલુ ણો ણિગ્ગંથે ઇત્થીણં કહં કહેજ્જા ।

શબ્દાર્થ :- ઇત્થીણં = સ્ત્રીઓની, કહં = વાતો, વિકથા, કથા, ણો કહિત્તા હવઙ્ = કરતો ન હોય.

ભાવાર્થ :- જે સ્ત્રીઓની કથાવાર્તા કરતા નથી, તે નિર્ગ્રંથ છે.

પ્રશ્ન-તેનું શું કારણ છે ?

ઉત્તર- આચાર્યે કહું જે સાધુ સ્ત્રીઓની કથાવાર્તા કરે છે, તે બ્રહ્મચારી નિર્ગ્રંથને બ્રહ્મચર્ય વિષે શંકા, કાંક્ષા કે વિચિકિત્સા ઉત્પન્ન થાય, બ્રહ્મચર્યનો નાશ થાય, ઉન્માદ થાય, દીર્ઘકાલીન રોગ કે આતંક થાય અથવા તે કેવળી પ્રરૂપિત ધર્મથી ભ્રષ્ટ થાય માટે નિર્ગ્રંથે સ્ત્રીઓની કથાવાર્તા ન કરવી જોઈએ.

વિવેચન :-

(૧) સ્ત્રીઓનાં અંગોપાંગ, રૂપ, લાવણ્ય, હાસ્યવિલાસ, હાવભાવ, ચાલ વગેરેની વાતો ન કરવી.

(૨) સ્ત્રીઓની જાતિ, રૂપ, કુલ, વેષભૂષા, શૃંગાર વગેરે વિષે કથા ન કરવી, જેમ કે જાતિ - આ બ્રાહ્મણી છે, તે વેશ્યા છે; કુલ - ઉચ્ચ કુળની સ્ત્રીઓ આવી હોય છે, અમુક કુળની તેવી હોય છે વગેરે, રૂપ - કર્ણાટકી વિલાસપ્રિય હોય છે વગેરે, સંસ્થાન - સ્ત્રીઓની આકૃતિ, ઊંચાઈ વગેરેની ચર્ચા. નેપથ્ય - સ્ત્રીઓના વિભિન્ન વેષ, પોશાક વગેરેની ચર્ચા; આમ હાસ્યરસ કે શૃંગાર રસપ્રધાન મોહોત્પાદક કે કામોત્તેજક કથાઓ કરવાથી કે સાંભળવાથી બ્રહ્મચર્યનો આંશિક કે પૂર્ણરૂપે ભંગ થવાની સંભાવના રહે છે. જેમ લીંબુ કે ખટાશનું વર્ણન સાંભળતા કે ચિંતન કરતાં મોઢામાં પાણી આવે છે, તેવી જ રીતે સ્ત્રીઓનાં રૂપ વગેરેની પ્રશંસા કરવાથી કે સાંભળવાથી વિષયવિકારની વૃદ્ધિ થાય છે, જ્ઞાનધ્યાનથી મન ચલિત થઈ જાય છે. માનસિક શાંતિનો ભંગ થાય છે.

(૩) સ્ત્રી સાથે એકાસન વર્જન :-

૫ ણો ઇત્થીહિં સદ્ધિં સણિસેજ્જાગ્ગે વિહરિત્તા હવઙ્ગે સે ણિગ્ગંથે।

તં કહમિતિ ચે ? આયરિયાહ-ણિગ્ગંથસ્સ ખલુ ઇત્થીહિં સદ્ધિં સણિસેજ્જા ગયસ્સ, બંભયારિસ્સ બંભચેરે સંકા વા, કંખા વા, વિતિગિચ્છા વા સમુપ્પજ્જિજ્જા, ભેયં વા લભેજ્જા, ઉમ્માયં વા પાડણિજ્જા, દીહકાલિયં વા રોગાયંકં હવેજ્જા, કેવલિપણ્ણત્તાઓ વા ધમ્માઓ ભંસેજ્જા । તમ્હા ખલુ ણો ણિગ્ગંથે ઇત્થીહિં સદ્ધિં સણિસેજ્જાગ્ગે વિહરેજ્જા ।

શબ્દાર્થ :- ઇત્થીહિં સદ્ધિં = સ્ત્રીઓની સાથે, સણિસેજ્જાગ્ગે = એક આસન પર, ણો વિહરિત્તા હવઙ્ગે = ન બેસતા હોય, સે ણિગ્ગંથે = તે નિર્ગ્રંથ છે.

ભાવાર્થ :- જે સ્ત્રીઓ સાથે એક આસન પર બેસતા નથી, તે નિર્ગ્રંથ છે.

પ્રશ્ન-તેનું શું કારણ છે ?

ઉત્તર-આચાર્યે કહ્યું -જે સ્ત્રીઓ સાથે એક આસન પર બેસે છે, તે બ્રહ્મચારીને બ્રહ્મચર્ય વિષે શંકા, કાંક્ષા કે વિચિકિત્સા ઉત્પન્ન થાય, બ્રહ્મચર્યનો નાશ થાય, ઉન્માદ થાય અથવા દીર્ઘકાલીન રોગાંતક થાય અથવા કેવળી પ્રરૂપિત ધર્મથી ભ્રષ્ટ થાય છે, તેથી નિર્ગ્રંથે સ્ત્રીઓ સાથે એક આસને બેસવું ન જાઈએ.

વિવેચન :-

ઇત્થીહિં સદ્ધિં સણિસેજ્જાગ્ગે :- બૃહદ્વૃત્તિકારે બે પ્રકારે વ્યાખ્યા કરી છે-(૧) સ્ત્રીઓની સાથે એક જ આસન ઉપર બેસે નહીં. (૨) જે આસન પર સ્ત્રી પૂર્વે બેઠેલી હોય તે આસન પર અંતર્મુહૂર્ત પહેલા બેસવું નહીં. તે જ રીતે બ્રહ્મચારિણી સાધ્વીએ પણ જાગૃતિ રાખવી જોઈએ. અહીં અંતર્મુહૂર્ત શબ્દથી એક ઘડી (૨૪ મિનિટ) કે બે ઘડીનો સમય માનવામાં આવે છે.

(૪) દષ્ટિસંયમ :-

ળો ઇત્થીણં ઇંદિયાઈં મળોહરાઈં, મળોરમાઈં આલોહિત્તા, ણિજ્ઞાહિત્તા હવહિ, સે ણિગ્ગંથે ।

તં કહમિતિ ચે ?

૬ આયરિયાહ-ણિગ્ગંથસ્સ ખલુ ઇત્થીણં ઇંદિયાઈં મળોહરાઈં, મળોરમાઈં આલોહિ-માણસ્સ, ણિજ્ઞાયામાણસ્સ બંભયારિસ્સ બંભચેરે સંકા વા, કંખા વા, વિતિગિચ્છા વા સમુપ્પજ્જિજ્જા, ભેયં વા લભેજ્જા, ઉમ્માયં વા પાહિણિજ્જા, દીહકાલિયં વા રોગાયંકં હવેજ્જા, કેવલિપણ્ણત્તાઓ વા ધમ્માઓ ભંસેજ્જા । તમ્હા ખલુ ણો ણિગ્ગંથે ઇત્થીણં ઇંદિયાઈં મળોહરાઈં, મળોરમાઈં આલોહિજ્જા, ણિજ્ઞાહિજ્જા ।

શબ્દાર્થ :- ઇત્થીણં = સ્ત્રીઓની, મળોહરાઈં = મનોહર અને, મળોરમાઈં = મનોરમ્ય, આકર્ષક, ઇંદિયાઈં = નાક, આંખ, મુખ વગેરે ઈન્દ્રિયોને, સૌંદર્યને, ણો આલોહિત્તા= રાગ દષ્ટિથી જુએ નહિ, તે જોનાર, ણિજ્ઞાહિત્તા હવહિ = તેનું ધ્યાન કરે નહિ, ધ્યાન ન કરનાર.

ભાવાર્થ :- જે સ્ત્રીઓની મનોહર અને સુંદર ઈન્દ્રિયોને જોતા નથી અને તેનું ચિંતન કરતા નથી, તે નિર્ગ્રંથ છે.

પ્રશ્ન-તેનું શું કારણ છે ?

ઉત્તર-આચાર્યે કહ્યું -જે સ્ત્રીઓની મનોહર અને આકર્ષક ઈન્દ્રિયોને, વારંવાર એકીટશે જુએ છે અને તેનો વિચાર કરે છે, તે બ્રહ્મચારી નિર્ગ્રંથને બ્રહ્મચર્યમાં શંકા, કાંક્ષા કે વિચિકિત્સા ઉત્પન્ન થાય, બ્રહ્મચર્યનો નાશ થાય, ઉન્માદ થાય, દીર્ઘકાલીન રોગાંતક થાય અથવા કેવળી પ્રરૂપિત ધર્મથી બ્રષ્ટ થાય છે, તેથી નિર્ગ્રંથે સ્ત્રીઓની મનોહર તેમજ મનોરમ્ય ઈન્દ્રિયોને એકીટસે જોવી નહીં અને તેનો વિચાર કરવો નહીં, તેનું ધ્યાન ધરવું નહીં.

વિવેચન :-

મનોહર અને મનોરમમાં અંતર :- મનોહર એટલે ચિત્તાકર્ષક; મનોરમ એટલે ચિત્તાહ્લાદક.

ણિજ્ઞાહિત્તા :- નિર્ધ્યાન (ધ્યાન કરે નહીં) જોયા પછી તેના વિષયમાં ચિંતન કરવું, જેમ કે - આહ ! આ સ્ત્રીના નેત્ર કેટલાં સુંદર છે ! અથવા આલોકનનો અર્થ છે થોડું જોવું, નિર્ધ્યાનનો અર્થ છે વધારે રસ લઈને વ્યવસ્થિતપણે જોવું.

ઇંદિયાઈં :- અહીં ઈન્દ્રિય શબ્દપ્રયોગથી સ્ત્રીના દરેક અંગોપાંગને સમજવા જોઈએ.

(૫) સ્ત્રી શબ્દશ્રવણ સંયમ :-

૭ ણો ઇત્થીણં કુહ્હંતરંસિ વા, દૂસંતરંસિ વા, ભિત્તંતરંસિ વા, કુહ્હયસદ્દં વા, રુહ્હયસદ્દં વા, ગીયસદ્દં વા, હસિયસદ્દં વા, થણિયસદ્દં વા, કંદિયસદ્દં વા, વિલવિયસદ્દં વા સુણેત્તા હવહ્હ, સે ણિગ્ગંથે ।

તં કહમિત્તિ ચે ?

આચરિયાહ-ણિગ્ગંથસ્સ ખલુ ઇત્થીણં કુહ્હંતરંસિ વા, દૂસંતરંસિ વા, ભિત્તંતરંસિ વા, કુહ્હયસદ્દં વા, રુહ્હયસદ્દં વા, ગીયસદ્દં વા, હસિયસદ્દં વા, થણિયસદ્દં વા, કંદિયસદ્દં વા, વિલવિયસદ્દં વા, સુણેમાણસ્સ બંભયારિસ્સ બંભચેરે સંકા વા, કંખા વા, વિત્તિગિચ્છા વા સમુપ્પજ્જિજ્જા, ભેયં વા લભેજ્જા, ઉમ્માયં વા પાઠણિજ્જા, દીહકાલિયં વા રોગાયંકં હવેજ્જા, કેવલિપણ્ણત્તાઓ વા ધમ્માઓ ભંસેજ્જા । તમ્હા ખલુ ણો ણિગ્ગંથે, ઇત્થીણં કુહ્હંતરંસિ વા, દૂસંતરંસિ વા, ભિત્તંતરંસિ વા, કુહ્હયસદ્દં વા, રુહ્હયસદ્દં વા, ગીયસદ્દં વા, હસિયસદ્દં વા, થણિયસદ્દં વા, કંદિયસદ્દં વા, વિલવિયસદ્દં વા સુણેમાણે વિહરેજ્જા ।

શબ્દાર્થ :- કુહ્હંતરંસિ = વાંસની ટાટીના પછવાડેથી, પાતળી દિવાલની પાછળથી, દૂસંતરંસિ = વસ્ત્રના પડદાની આડશથી, પાછળથી, વા = અથવા, ભિત્તંતરંસિ = પાકી દિવાલની પાછળથી, ભીંતની પાછળથી, ઇત્થીણં = સ્ત્રીઓના, કુહ્હયસદ્દં = અવ્યક્ત શબ્દો, ઉધરસના શબ્દો, રુહ્હયસદ્દં = રુદનના શબ્દો, ગીયસદ્દં = ગીતના શબ્દો, હસિયસદ્દં = હસવાના શબ્દો, થણિયસદ્દં = ભારે અવાજથી બોલાતા શબ્દો, કંદિયસદ્દં = કંદન, વ્યાકુળ થઈને કહેવાતા શબ્દો, વિલવિયસદ્દં = વિરહથી વિલાપ કરવાના શબ્દોને, ણો સુણેત્તા હવહ્હ = જે નથી સાંભળતો.

ભાવાર્થ :- વાંસની કે માટીની ભીંત પાછળથી, વસ્ત્રના પડદા પાછળથી, પાકી દિવાલની પાછળથી સ્ત્રીઓના કૂજિત - અવ્યક્ત અવાજ, રડવાનો અવાજ, ગીતના શબ્દ, હાસ્ય, ઊંચા આવાજના શબ્દો, આકંદ તેમજ પતિના વિરહથી થયેલા વિલાપના શબ્દો સાંભળતા નથી, તે નિર્ગ્રંથ છે.

પ્રશ્ન - તેનું શું કારણ છે ?

ઉત્તર- આચાર્યે કહ્યું -જે માટીની ભીંત પાછળથી, પડદા પાછળથી કે દીવાલ પાછળથી સ્ત્રીઓના કૂજિત રૂદન, ગીત, હાસ્ય, ગર્જના, આકંદ કે વિલાપના શબ્દ સાંભળે છે, તે બ્રહ્મચારી નિર્ગ્રંથને બ્રહ્મચર્ય વિષે શંકા, કાંક્ષા કે વિચિકિત્સા થાય, તેનું બ્રહ્મચર્ય નષ્ટ થાય, ઉન્માદ થાય, શરીરમાં દીર્ઘકાલિક રોગાંતક થાય અથવા કેવળી પ્રરૂપિત ધર્મથી ભ્રષ્ટ થાયછે, તેથી નિર્ગ્રંથે માટીની ભીંત પાછળથી, પડદા પાછળથી, પાકી દીવાલ પાછળથી સ્ત્રીઓનાં અવ્યક્ત અવાજ, ગીત, રડવું, હાસ્ય, ગર્જના, આકંદ, વિલાપ

સાંભળવાં જોઈએ નહીં.

વિવેચન :-

કુડય અને ભિત્તિ વચ્ચે અંતર :- શબ્દકોષ અનુસાર આ બંનેનો એક જ અર્થ છે, પરંતુ કુડયનો અર્થ વાંસની દિવાલ થાય છે. બૃહદ્વૃત્તિ અનુસાર માટીની ભીંત, સુખબોધા અનુસાર પથ્થરોની દીવાલ અને ચૂર્ણિ અનુસાર ઈંટોની ભીંત છે. શાંત્યાચાર્ય અને આચાર્ય નેમિચંદ્રે ભિત્તિનો અર્થ પાકી ઈંટોથી બનેલી ભીંત કર્યો છે.

કુડય અને ભીંતના ૯ પ્રકાર છે - (૧) લીંપેલી ભીંત (૨) લીંપ્યા વગરની ભીંત (૩) વસ્ત્રની ભીંત-પડદો (૪) લાકડીથી બનેલી ભીંત (૫) આજુબાજુમાં લાકડીનાં પાટિયાંથી બનેલી ભીંત (૬) ઘસીને ચીકણી બનાવેલી ભીંત (૭) ચિત્રયુક્ત દીવાલ (૮) ચટાઈની કે વાંસની બનેલી દીવાલ તથા (૯) ફૂસ (ઘાસ)ની બનેલી ભીંત. સાર એ છે કે પાકી બનેલી, તે ભીંત છે અને તેના સિવાય બધી કુડય છે.

કુડ્યસદ્ધઃ- (૧) કુજિત શબ્દ વિવિધ વિહગ ભાષયા અવ્યક્ત શબ્દ = વિવિધ પક્ષીઓની ભાષા જેવા અવ્યક્ત અવાજ, (૨) બીજા ઉદરસ વગેરેના અવ્યક્ત અવાજ (૩) રતિકીડાનાં અવ્યક્ત અવાજ, (૪) કોયલ જેવા અવાજ.

રુડ્યસદ્ધઃ- રતિ કલહાદિકૃત રુદન શબ્દ. **હસિયસદ્ધઃ :-** ખડખડાટ હસવાનો અવાજ. **થણિયસદ્ધઃ :-** અધોવાયુ નિસર્ગ શબ્દ અથવા આવેશમાં ગર્જના કરતા શબ્દ. **કંદિયસદ્ધઃ :-** કંદન- વ્યાકુળતાપૂર્વક બોલાયેલા શબ્દો. **વિલવિયસદ્ધઃ :-** પતિ આદિ પ્રિયજનના વિરહમાં કરાયેલું વિયોગિનીનું આકંઠ.

(૬) ભુક્તભોગ સ્મૃતિ સંયમ :-

૮ ણો ઇત્થીણં પુવ્વરયં, પુવ્વકીલિયં અણુસરિત્તા હવઈ, સે ણિગ્ગંથે।
તં કહમિતિ ચે ?

આયરિયાહ-ણિગ્ગંથસ્સ ખલુ ઇત્થીણં પુવ્વરયં પુવ્વકીલિયં અણુસરમાણસ્સ બંભયારિસ્સ બંભચેરે સંકા વા, કંખા વા, વિતિગિચ્છા વા સમુપ્પજ્જિજ્જા, ભેયં વા લભેજ્જા, ઉમ્માયં વા પાડણિજ્જા, દીહકાલિયં વા રોગાયકં હવેજ્જા, કેવલિપણ્ણત્તાઓ વા ધમ્માઓ ભંસેજ્જા । તમ્હા ખલુ ણો ણિગ્ગંથે ઇત્થીણં પુવ્વરયં, પુવ્વકીલિયં અણુસરેજ્જા।

શબ્દાર્થ :- ઇત્થીણં = સ્ત્રીઓની સાથે, પુવ્વરયં = ગૃહસ્થાશ્રમમાં ભોગવેલા કામભોગોને, પુવ્વકીલિયં = પૂર્વ અવસ્થામાં કરેલી કીડા, ણો અણુસરિત્તા હવઈ = જે સ્મરણ કરતો નથી.

ભાવાર્થ :- જે સાધુ ગૃહસ્થાશ્રમમાં ભોગવેલા કામભોગનું કે પૂર્વ કરેલી રતિકીડાઓનું સ્મરણ કરતા નથી, તે નિર્ગ્રંથ છે.

પ્રશ્ન—તેનું શું કારણ છે ?

ઉત્તર—આચાર્યે કહ્યું—જે રતિકીડાનું સ્મરણ કરે છે, તે બ્રહ્મચારી નિર્ગ્રંથને બ્રહ્મચર્ય વિષયમાં શંકા, કાંક્ષા અને વિચિકિત્સા ઉત્પન્ન થાય, બ્રહ્મચર્યનો ભંગ થાય, ઉન્માદ થાય, દીર્ઘકાલિક રોગાંતક થાય અથવા કેવળી પ્રરૂપિત ધર્મથી ભ્રષ્ટ થાય છે, તેથી નિર્ગ્રંથે ગૃહસ્થાશ્રમમાં ભોગવેલા કામભોગનું કે પૂર્વે કરેલી રતિકીડાનું સ્મરણ કરવું જોઈએ નહીં.

(૭) પ્રણીત આહાર વર્જન :-

૧ ણો પળીયં આહારં આહારિત્તા હવઙ્, સે ણિગ્ગંથે ।

તં કહમિતિ ચે ?

આચરિયાહ-ણિગ્ગંથસ્સ ખલુ પળીયં આહારં આહારેમાણસ્સ બંભચારિસ્સ બંભચેરે સંકા વા, કંખા વા, વિતિગિચ્છા વા સમુપ્પજ્જિજ્જા, ભેયં વા લભેજ્જા, ઝમ્માયં વા પાઝણિજ્જા, દીહકાલિયં વા રોગાયંકં હવેજ્જા, કેવલિપણ્ણત્તાઓ વા ધમ્માઓ ભંસેજ્જા। તમ્હા ખલુ ણો ણિગ્ગંથે પળીયં આહારં આહારેજ્જા ।

શબ્દાર્થ :- પળીયં = ભારે, સ્વાદિષ્ટ, કામોત્તેજક, પૌષ્ટિક, આહારં = ભોજન, ણો આહારિત્તા હવઙ્ = ખાતો નથી.

ભાવાર્થ :- જે પ્રણીત અર્થાત્ રસયુક્ત પૌષ્ટિક આહાર કરતા નથી, તે નિર્ગ્રંથ છે.

પ્રશ્ન—તેનું શું કારણ છે ?

ઉત્તર—આચાર્યે કહ્યું—જે રસયુક્ત ભોજનપાન કરે છે, તે બ્રહ્મચારી નિર્ગ્રંથને બ્રહ્મચર્ય વિષે શંકા, કાંક્ષા કે વિચિકિત્સા થાય, બ્રહ્મચર્ય નષ્ટ થાય, ઉન્માદ થાય, દીર્ઘકાલિક રોગાંતક થાય, તે કેવળી પ્રરૂપિત ધર્મથી ભ્રષ્ટ થાય, તેથી નિર્ગ્રંથે પ્રણીત - રસયુક્ત પૌષ્ટિક આહાર કરવો જોઈએ નહીં.

વિવેચન :-

પળીયં :- જે ખાદ્યપદાર્થમાંથી તેલ, ઘી, વગેરેનાં ટીપાં ટપકી રહ્યાં હોય, ધાતુ વૃદ્ધિકારક હોય, વિકારવર્ધક હોય, પૌષ્ટિક હોય, વિગય કે મહાવિગયયુક્ત પદાર્થ હોય, તે પ્રણીત આહાર છે.

(૮) અતિ ભોજન સંયમ :-

૧૦ ણો અઙ્ગમાયાણ પાણભોયણં આહારેત્તા હવઙ્, સે ણિગ્ગંથે ।

તં કહમિતિ ચે ?

આયરિયાહ-ણિગ્ગંથસ્સ ખલુ અહ્માયાએ પાણભોયણં આહારેમાણસ્સ, બંભયારિસ્સ બંભચેરે સંકા વા, કંખા વા, વિતિગિચ્છા વા સમુપ્પજ્જિજ્જા, ભેયં વા લભેજ્જા, ઉમ્માયં વા પાઝણિજ્જા, દીહકાલિયં વા રોગાયંકં હવેજ્જા, કેવલિપણ્ણત્તાઓ વા ધમ્માઓ ભંસેજ્જા । તમ્હા ખલુ ણો ણિગ્ગંથે અહ્માયાએ પાણભોયણંઆહારેજ્જા ।

શબ્દાર્થ :- અહ્માયાએ = અતિ માત્રામાં, પાણભોયણં = આહાર પાણી, ણો આહારેત્તા હવહ = સેવન કરતો નથી.

ભાવાર્થ :- જે પ્રમાણથી વધારે અતિ આહારપાણી કરતા નથી, તે નિર્ગ્રંથ છે.

પ્રશ્ન-તેનું શું કારણ છે ?

ઉત્તર-આચાર્યે કહ્યું-જે પ્રમાણથી વધારે આહાર કરે છે, તે બ્રહ્મચારી નિર્ગ્રંથને બ્રહ્મચર્યના વિષયમાં શંકા, કાંક્ષા કે વિચિકિત્સા ઉત્પન્ન થાય, બ્રહ્મચર્યનો ભંગ થાય કે ઉન્માદ થાય, દીર્ઘકાલિક રોગાંતક થાય, કેવળી પ્રરૂપિત ધર્મથી ભ્રષ્ટ થાય છે, તેથી નિર્ગ્રંથે પ્રમાણથી અધિક આહાર - પાણીનું સેવન કરવું જોઈએ નહીં અર્થાત્ જરૂરિયાતથી વધારે ખાવું નહીં, પરંતુ સદાય ઉણોદરી કરવી.

વિવેચન :-

અહ્માયાએ :- ભોજનના પ્રમાણથી વધારે લેવું, તે અતિમાત્રા છે. પ્રત્યેક વ્યક્તિને સંતોષકારક આહાર લેવાનો અનુભવ (જ્ઞાન) હોય જ છે. પ્રમાણથી અધિક ભોજન કરવાથી બ્રહ્મચર્યની ક્ષતિ થાય છે. માત્રાથી ઓછું ખાવું, તે ઉણોદરી તપ છે. નિર્ગ્રંથને બ્રહ્મચર્યના રક્ષણ માટે અલ્પ માત્રામાં ખોરાક લેવો અને ઉણોદરી તપ કરવું જરૂરી છે.

(૯) વિભૂષા સંયમ :-

૧૧ ણો વિભૂસાણુવાઈ હવઈ, સે ણિગ્ગંથે ।

તં કહમિત્તિ ચે ?

આયરિયાહ-ણિગ્ગંથસ્સ ખલુ વિભૂસાવત્તિએ, વિભૂસિયસરીરે ઇત્થિજ્જણસ્સ અભિલસણિજ્જે હવહ । તઓ ણં તસ્સ ઇત્થિજ્જણેણં અભિલસિજ્જમાણસ્સ બંભયારિસ્સ બંભચેરે સંકા વા, કંખા વા, વિતિગિચ્છા વા સમુપ્પજ્જિજ્જા, ભેયં વા લભેજ્જા, ઉમ્માયં વા પાઝણિજ્જા, દીહકાલિયં વા રોગાયંકં હવેજ્જા, કેવલિપણ્ણત્તાઓ વા ધમ્માઓ ભંસેજ્જા । તમ્હા ખલુ ણો ણિગ્ગંથે વિભૂસાણુવાઈ હવેજ્જા ।

શબ્દાર્થ :- ણો વિભૂસાણુવાઈ હવઈ = જે શરીર વિભૂષિત કરતો નથી, વિભૂસાવત્તિએ =

વિભૂષિત કરનાર અને, વિભૂસિયસરીરે = વિભૂષિત શરીરયુક્ત, ણિગ્ગંથસ્સ = નિર્ગ્રંથ, ઇત્થિજણસ્સ = સ્ત્રીઓ વડે, અભિલસિજ્જમાણસ્સ = પ્રાર્થનીય થાય છે, તસ્સ = તે, બંભયારિસ્સ = બ્રહ્મચારી સાધુના, બંભચેરે = બ્રહ્મચર્યમાં.

ભાવાર્થ :- જે શરીર શણગાર કરતો નથી તે નિર્ગ્રંથ છે.

પ્રશ્ન-તેનું શું કારણ છે ?

ઉત્તર-આચાર્યે કહ્યું- શણગારની કે વિભૂષાની મનોવૃત્તિવાળો અને શરીરે શણગારકરનારો બ્રહ્મચારી સ્ત્રીઓને આકર્ષક થઈ જાય. સ્ત્રીઓ જેને ચાહે છે, તે બ્રહ્મચારી નિર્ગ્રંથને બ્રહ્મચર્ય વિષે શંકા, કાંક્ષા, વિચિકિત્સા થાય, બ્રહ્મચર્યનો ભંગ થાય, તેને ઉન્માદ થાય, દીર્ઘકાલિન રોગાતંક થાય અથવા કેવળી પ્રરૂપિત ધર્મથી ભ્રષ્ટ થાય, તેથી બ્રહ્મચારીએ શરીરને શણગારવું જોઈએ નહીં.

વિવેચન :-

વિભૂસાણુવાઈ :- શરીરને સ્નાન કરી સુસજ્જિત કરવું, તેલ લગાડવું, સુંદર વસ્ત્રાદિ તથા આભૂષણોથી શણગારવું, કેશ વગેરેને સુસજ્જ કરવા, તે વિભૂષા છે. આ રીતે શરીરને શણગારનાર નિર્ગ્રંથ વિભૂષાણુવાદી એટલે વિભૂષાની પ્રવૃત્તિ કરનાર હોય છે.

વિભૂસાવત્તિઃ :- જેની વૃત્તિ વિભૂષા કરવાની છે અને જેની પ્રવૃત્તિ પણ વિભૂષા કરવાની છે, તે વિભૂષાવૃત્તિક કહેવાય છે.

વિભૂસિયસરીરે :- સ્નાન, અંજન, તેલ વગેરે દ્વારા જે શરીરને વિભૂષિત કરે છે, તેને વિભૂષિત શરીર કહે છે.

ઇત્થિજણસ્સ અભિલસિજ્જે :- સ્ત્રીઓ દ્વારા અભિલષણીય, ઈચ્છનીય, સ્ત્રીઓને પ્રિય. સૌંદર્યની આસક્તિ કે શરીરની ટાપટીપ કરવાથી વિષયવાસના જાગૃત થવાની સંભાવના છે અને સ્ત્રીઓ માટે આકર્ષક બની જાય છે; માટે સાદાઈ અને સંયમ જ બ્રહ્મચર્યનો પોષક છે.

(૧૦) ઈન્દ્રિયવિષય સંયમ :-

૧૨ ણો સદ્-રૂવ-રસ-ગંધ-ફાસાણુવાઈ હવઙ્, સે ણિગ્ગંથે ।

તં કહમિતિ ચે ?

આચારિયાહ-ણિગ્ગંથસ્સ ખલુ સદ્-રૂવ-રસ-ગંધ- ફાસાણુવાઈસ્સ બંભયારિસ્સ બંભચેરે સંકા વા, કંખા વા, વિતિગિચ્છા વા સમુપ્પજ્જિજ્જા, ભેયં વા લભેજ્જા, ઉમ્માયં વા પાઝણિજ્જા, દીહકાલિયં વા રોગાયંકં હવેજ્જા, કેવલિપણ્ણત્તાઓ વા ધમ્માઓ ભંસેજ્જા । તમ્હા ખલુ ણો ણિગ્ગંથે સદ્-રૂવ-

રસ-ગંધ-ફાસાણુવાઈ હવેજ્જા। દસમે બંભચેરસમાહિઠાણે હવઙ્ગ। ભવંતિ ઇત્થ સિલોગા, તં જહા -

શબ્દાર્થ :- ગો સદ્ રૂવ રસ ગંધ ફાસાણુવાઈ હવઙ્ગ = જે મનોજ શબ્દ, રૂપ, રસ, ગંધ અને સ્પર્શનું સેવન કરતા નથી, દસમે = દસ, બંભચેર સમાહિઠાણે = બ્રહ્મચર્ય સમાધિસ્થાન, હવઙ્ગ = છે, ઇત્થ = હવે અહીંથી, સિલોગા = શ્લોક- પદ્યમાં પાઠ, ભવંતિ = છે, તં જહા = તે આ પ્રમાણે છે-

ભાવાર્થ :- જે શબ્દ, રૂપ, રસ, ગંધ અને સ્પર્શ વગેરે ઈન્દ્રિયોના વિષયોમાં આસક્ત થતા નથી તે નિર્ગ્રંથ કહેવાય છે.

પ્રશ્ન-તેનું શું કારણ છે ?

ઉત્તર-આચાર્યે કહ્યું-જે શબ્દ, રૂપ, રસ, ગંધ અને સ્પર્શમાં આસક્ત થાય છે, તે બ્રહ્મચારી નિર્ગ્રંથને બ્રહ્મચર્યમાં શંકા, કાંક્ષા કે વિચિકિત્સા થાય, બ્રહ્મચર્ય ભંગ થાય, ઉન્માદ થાય કે દીર્ઘકાલિન રોગાતંક થાય અથવા કેવળી ભાષિત ધર્મથી ભ્રષ્ટ થાય છે, તેથી નિર્ગ્રંથે શબ્દ, રૂપ, રસ, ગંધ અને સ્પર્શમાં આસક્ત બનવું જોઈએ નહીં. આ બ્રહ્મચર્ય સમાધિનું દસમું સ્થાન છે. અહીં આ વિષયમાં કેટલીક ગાથાઓ છે તે આ પ્રમાણે છે.

વિવેચન :-

સદ્-રૂવ-રસ-ગંધ-ફાસાણુવાઈ :- સ્ત્રીઓનાં શબ્દ, રૂપ, સંબંધી વિવેક રાખવાનું કથન પહેલાનાં સમાધિસ્થાનોમાં છે તો પણ આ દસમા સમાધિસ્થાનમાં બીજા અનેક મનોજ રમણીય પદાર્થો કે દશ્યોને જોવાં; ધ્વનિઓ, વાજિંત્રો વગેરે સાંભળવાં; એ જ રીતે મનોજ, મધુર, ગંધ, રસનું સેવન તથા સુંવાળા સ્પર્શવાળા પદાર્થોનું સેવન વગેરે પ્રવૃત્તિઓનો સમાવેશ થાય છે. આ સમાધિસ્થાનમાં તેનાથી નિવૃત્ત થવાની પ્રેરણા આપવામાં આવી છે.

ઉપરોક્ત દરેક સૂત્રમાં શંકા વગેરે દોષોની સંભાવનાઓ દર્શાવી છે. તેનો ભાવ એ છે કે કોઈને શંકા, કોઈને કાંક્ષા, કોઈને ઉન્માદ, રોગ કે કોઈને બ્રહ્મચર્યનો ભંગ અથવા કોઈને ધર્મભાવનાથી વિમુખ થવારૂપ સ્ખલનાઓની શક્યતાઓ છે.

દસ સમાધિ સ્થાનોનું પદ્યરૂપે નિરૂપણ :-

૧ જં વિવિત્તમણાઙ્ગણં, રહિયં ઇત્થી જણેણ ય ।
બંભચેરસ્સ રક્ષદ્ધા, આલયં તુ ણિસેવણ ॥૧॥

શબ્દાર્થ :- વિવિત્તં = એકાંતસ્થાન, સ્ત્રીઓનાં આવાગમન કે દષ્ટિપથથી રહિત, સ્ત્રી આદિથી રહિત, અણાઙ્ગણં = આકીર્ણતાથી રહિત, જનાકુળતા રહિત, ઇત્થી જણેણ = સ્ત્રી, પશુ, નપુંસકથી,

રહિયં = રહિત હોય, બંભચેરસ્સ = બ્રહ્મચર્યની, રક્ષદ્વા = રક્ષાને માટે સાધુ, તુ = એવા, આલયં = સ્થાનનું, ણિસેવણ = સેવન કરે.

ભાવાર્થ :- નિર્ગ્રંથ સાધુ બ્રહ્મચર્યની રક્ષા માટે એકાંત એટલે સ્ત્રી વગેરેના આવાગમન કે દષ્ટિસંયોગથી દૂર, આત્મચિંતન યોગ્ય હોય, અનાકીર્ણ-જનાકુળતાથી રહિત અને સ્ત્રીઓથી પૂર્ણતઃ રહિત સ્થાનમાં રહે.

૨

મણપલ્હાયજણ્ણિં, કામરાગવિવઙ્ગણિં ।

બંભચેર રઓ ભિક્ષૂ, થીકહં તુ વિવજ્જણ ॥ ૨ ॥

શબ્દાર્થ :- બંભચેર રઓ = બ્રહ્મચર્યમાં રત, મણપલ્હાયજણ્ણિં = મનમાં વિકારી ભાવજન્ય આનંદ ઉત્પન્ન કરનારી, તુ = તથા, કામરાગવિવઙ્ગણિં = કામભોગોમાં આસક્તિ વધારનારી.

ભાવાર્થ :- બ્રહ્મચર્યમાં રત ભિક્ષુ મનમાં આહ્લાદ (પુદ્ગલાનંદ) ઉત્પન્ન કરનારી અને કામવાસના પ્રત્યે રાગભાવ વધારનારી સ્ત્રી સંબંધી કથા વાર્તાઓથી દૂર રહે, એવી કથાઓ કરે નહીં.

૩

સમં ચ સંથવં થીહિં, સંકહં ચ અભિક્ષણં ।

બંભચેર રઓ ભિક્ષૂ, ણિચ્ચસો પરિવજ્જણ ॥ ૩ ॥

શબ્દાર્થ :- થીહિં = સ્ત્રીઓની, સમં = સાથે, સંથવં = પરિચય, અભિક્ષણં = વારંવાર, સંકહં = સ્ત્રીઓની સાથે વાતચીત, ણિચ્ચસો = સદા માટે, પરિવજ્જણ = ત્યાગ કરે.

ભાવાર્થ :- બ્રહ્મચર્યપરાયણ સાધુ સ્ત્રીઓની સાથે સંસર્ગ, બહુ પરિચય અને વારંવાર વાર્તાલાપ કરવાનો હંમેશાં ત્યાગ કરે.

૪

અંગપચ્ચંગ-સંઠાણં, ચારુલ્લવિય-પેહિયં ।

બંભચેર રઓ થીણં, ચક્ષુગિજ્ઞં વિવજ્જણ ॥ ૪ ॥

શબ્દાર્થ :- થીણં = સ્ત્રીઓનાં, અંગપચ્ચંગસંઠાણં = અંગઉપાંગોના આકારને, ચારુલ્લવિયપેહિયં = બોલવાની મનોહર રીત અને જોવાની સુંદર રીત વગેરે, ચક્ષુગિજ્ઞં = આંખોના વિષયનું, ચક્ષુગ્રાહ્ય પદાર્થોનું.

ભાવાર્થ :- બ્રહ્મચર્યમાં લીન સાધુ ચક્ષુષ્ટિન્દ્રિયથી ગ્રાહ્ય અંગપ્રત્યંગની આકૃતિને ઈરાદાપૂર્વક વારંવાર જોયા ન કરે, તેમજ સ્ત્રીઓની જોવાની વિચિત્રકળા અર્થાત્ કટાક્ષ ઉપર અને મધુર વચનો પર આસક્ત ન થાય, પરંતુ તેનો ત્યાગ કરે.

૫ કૂઙ્યં રુઙ્યં ગીયં, હસિયં થણિય-કંદિયં ।
બંભચેર રઓ થીણં, સોયગિજ્ઙં વિવજ્જણ ॥૫॥

શબ્દાર્થ :- સોયગિજ્ઙં = જે કાનનો વિષય.

ભાવાર્થ :- બ્રહ્મચર્યમાં રુચિ રાખનાર ભિક્ષુ સ્ત્રીઓના કુજિત, રુદિત, ગીત, હાસ્ય, સ્તનિત અને કંદન વગેરે શબ્દો પર લક્ષ્ય ન આપે. આ બધા કાનના વિષયો છે, શ્રોત્રેન્દ્રિયની આસક્તિનાં સ્થાનો છે. ભિક્ષુ તેનો ત્યાગ કરે અર્થાત્ આવા કોઈ પણ પ્રકારના શબ્દો સાંભળવામાં ઉત્સુક ન થાય.

૬ હાસં કિઙ્ઙં રઙ્ઙં દપ્પં, સહભુત્તાસિયાણિ ય ।
બમ્ભચેર રઓ થીણં, ણાણુચિંતે કયાઈ વિ ॥૬॥

શબ્દાર્થ :- હાસં = હાસ્ય, કિઙ્ઙં = રમતો, રઙ્ઙં = રતિકીડા-વિષયસેવન, દપ્પં = ઉન્માદ, વિકારભાવોની ઉન્મત્તતા, સહભુત્તાસિયાણિ = સાથે જમવાના કે રહેવાના પ્રસંગોને, (પાઠાંતર સહસા = અચાનક, એકદમ, વિત્તાસિયાણિ = અનુરાગ સહિત ત્રાસજનક ક્રિયા. જેમ કે પાછળથી આવી આંખો બંધ કરવી, મીંચવી વગેરેને,) કયાઈ વિ = ક્યારે ય પણ, ણાણુચિંતે = ચિંતન કરે નહીં, સ્મરણ કરે નહીં.

ભાવાર્થ :- દીક્ષા પહેલાનાં જીવનમાં સ્ત્રીઓ સાથે અનુભવેલાં હાસ્ય, કીડા, રતિ કે ઉન્માદ; સાથે બેસવું કે ભોજન કરવું વગેરે કોઈ પણ પૂર્વ આચરણોનું બ્રહ્મચારી સાધક ક્યારે ય સ્મરણ કરે નહીં.

૭ પળીયં ભત્તપાણં તુ, ચિવ્વપ્પં મયવિવઙ્ઙણં ।
બંભચેર રઓ ભિક્કૂ, ણિચ્ચસો પરિવજ્જણ ॥૭॥

શબ્દાર્થ :- ચિવ્વપ્પં = તુરંત જ, મયવિવઙ્ઙણં = કામવિકારને વધારનાર, પળીયં = ભારે, પૌષ્ટિક વિગયવાળાં, ભત્તપાણં = આહાર પાણીને, ણિચ્ચસો = સદા માટે, પરિવજ્જણ = ત્યાગ કરે.

ભાવાર્થ :- બ્રહ્મચર્યમાં રત ભિક્ષુ વિષય વિકારની વૃદ્ધિ કરે, તેવા રસવંતા પૌષ્ટિક ભોજનનો સદાને માટે ત્યાગ કરે.

૮ ધમ્મલઙ્ઙં મિયં કાલે, જત્તથ્થં પણિહાણવં ।
ણાઈમત્તં તુ ભુંજેજ્જા, બંભચેર રઓ સયા ॥૮॥

શબ્દાર્થ :- કાલે = ભિક્ષાના સમયે, ધમ્મલઙ્ઙં = સંયમ મર્યાદાથી પ્રાપ્ત આહારને, પણિહાણવં = વિવેકવાન, બુદ્ધિમાન, ચિત્તને સ્વસ્થ રાખીને, જત્તથ્થં = સંયમયાત્રાના નિર્વાહને માટે, મિયં = પરિમિતમાત્રામાં, તુ = પણ, અઈમત્તં = પરિમાણથી વધારે ખોરાક, ભૂખથી વધારે, ણ ભુંજેજ્જા =

ભોજન ન કરે.

ભાવાર્થ :- બ્રહ્મચર્યમાં રત વિવેકવાન ભિક્ષુ સંયમયાત્રા કે જીવનયાત્રા માટે ભિક્ષા સમયે મુનિધર્મની મર્યાદાનુસાર મળેલું પરિમિત ભોજન કરે, પરંતુ માત્રાથી વધારે ભોજન ન કરે.

૯ વિભૂસં પરિવજ્જેજ્જા, સરીરપરિમંડણં ।
બંભચેર રઓ ભિક્કૂ , સિંગારત્થં ણ ધારણ ॥૯॥

શબ્દાર્થ :- વિભૂસં = શરીરના શૃંગાર અને, સરીરપરિમંડણં = શરીરની સજાવટ, પરિવજ્જેજ્જા = છોડી દે, સિંગારત્થં = શૃંગારને માટે, ણ ધારણ = કોઈ કાર્ય ન કરે કે કોઈ પદાર્થ ન રાખે.

ભાવાર્થ :- બ્રહ્મચર્યમાં અનુરક્ત સાધુ શરીરની વિભૂષા અને શરીરનો શણગાર છોડી દે, વસ્ત્રાદિ કોઈ પણ વસ્તુઓ શૃંગાર માટે ધારણ ન કરે.

૧૦ સદ્દે રૂવે ય ગંધે ય, રસે ફાસે તહેવ ય ।
પંચવિહે કામગુણે, ણિચ્ચસો પરિવજ્જણ ॥૧૦॥

શબ્દાર્થ :- કામગુણે = કામગુણ, ઈન્દ્રિયોના મનોજ્ઞ વિષય.

ભાવાર્થ :- બ્રહ્મચર્યમાં રત સાધુ શબ્દ, રૂપ, રસ, ગંધ અને સ્પર્શ, એ પાંચ ઈન્દ્રિયના વિષયોનું સેવન અને આસક્તિનો સદા ત્યાગ કરે.

૧૧ આલઓ થીજણાણ્ણો, થીકહા ય મણોરમા ।
સંથવો ચેવ ણારીણં, તાસિં ઇંદિય દરિસણં ॥૧૧॥

૧૨ કૂઙ્ઘયં રુઙ્ઘયં ગીયં, હાસ ભુત્તાસિયાણિ ય ।
પણીયં ભત્તપાણં ચ, અઙ્ઘમાયં પાણભોયણં ॥૧૨॥

૧૩ ગત્તભૂસણમિટ્ઠં ચ, કામભોગા ય દુજ્જયા ।
ણરસ્સઽત્ત ગવેસિસ્સ, વિસં તાલઝડં જહા ॥૧૩॥

શબ્દાર્થ :- જણાણ્ણો = સ્ત્રીઓથી વ્યાપ્ત, મણોરમા = મનોરમ્ય, મનને આનંદદાયક, થીકહા = સ્ત્રીઓની વાતો, ણારીણં = સ્ત્રીઓની સાથે, સ્ત્રીઓનો, સંથવો = પરિચય, સંસર્ગ, તાસિં = તેમની, ઇંદિય દરિસણં = આંખ, નાક વગેરે ઈન્દ્રિયોનું જોવું, ગત્તભૂસણં = શરીરને વિભૂષિત કરવું, ઇટ્ઠં = મનોજ્ઞ શબ્દાદિ વિષય, દુજ્જયા = દુર્જય અર્થાત્ મુશ્કેલીથી સાધ્ય, અત્તગવેસિસ્સ = આત્મગવેષક, આત્માર્થી, ણરસ્સ = પુરુષ માટે, તાલઝડં = તાલપુટ, વિસં = વિષ, ઝેર, જહા = સમાન છે.

ભાવાર્થ :- (૧) સ્ત્રીઓ હોય તેવા સ્થાનનું સેવન (૨) મન લોભાવે તેવી મનોરમ્ય સ્ત્રીકથા (૩) સ્ત્રીઓનો પરિચય (સંસર્ગ) (૪) સ્ત્રીઓનાં અંગોપાંગનું રાગભાવથી દર્શન (૫) સ્ત્રીઓનાં અવ્યક્ત શબ્દો, રુદન, ગીત અને હાસ્યયુક્ત શબ્દ શ્રવણ (૬) ભોગવેલા ભોગોનું સ્મરણ (૭) પૌષ્ટિક ભોજન (૮) મર્યાદાથી વધુ ભોજન (૯) સૌંદર્ય વધારવા માટે કરેલી શરીરની શોભા (૧૦) દુર્જય કામભોગ અર્થાત્ પાંચ ઈન્દ્રિયના વિષયોનું સેવન; આ દસ કૃત્યો, આચરણો આત્મશોધક જિજ્ઞાસુને માટે તાલપુટ (કાલકૂટ વિષ) ઝેર જેવાં છે.

વિવેચન :-

વિવિક્ત, અનાકીર્ણ અને રહિત :- (૧) વિવિક્તનો અર્થ છે – સ્ત્રી વગેરેના નિવાસથી રહિત એકાંત (૨) અનાકીર્ણ – પ્રયોજનવશ સ્ત્રી વગેરેનાં અતિ આવાગમનથી રહિત, જનાકુલતા રહિત (૩) સર્વ અપેક્ષાએ સ્ત્રીઓથી રહિત, સ્ત્રી સંપર્કથી રહિત. વ્યાખ્યાન વગેરે મર્યાદિત સમયમાં ધર્મભાવથી સ્ત્રી આદિનું આવવું, તેનો એકાંતે નિષેધ નથી.

તાત્પર્ય એ છે કે બ્રહ્મચરી સાધકનું સ્થાન (૧) એકાંત, શાંત હોવું જોઈએ અર્થાત્ આસપાસમાં સ્ત્રીઓના નિવાસ કે અતિ આવાગમન ન હોવું જોઈએ. (૨) અત્યધિક આવાગમન કે લોકોથી ભરેલું ન હોવું જોઈએ. (૩) સ્ત્રી વગેરેના સંપર્કથી પણ રહિત હોવું જોઈએ.

અંગ પચ્ચંગ :- અંગનો અર્થ હાથ, પગ, મુખ, કાન, આંખ, મસ્તક વગેરે અને પ્રત્યંગનો અર્થ છે નાભિ, કમર, સ્તન વગેરે અવયવ.

ચક્ષુગિજ્ઞં વિવજ્જણ :- ચક્ષુ ઈન્દ્રિયગ્રાહ્ય સ્ત્રીઓનાં અંગાદિ ન જુએ કે તેનો જોવાનો પ્રયત્ન માત્ર ન કરે, આંખ હોવાથી રૂપનું ગ્રહણ અવશ્યભાવી છે, તો પણ અહીં પ્રયત્નપૂર્વક કે આસક્તિપૂર્વક જોવાનો ત્યાગ કરવો જોઈએ.

સહભુતાસિયાણિ :- આ શબ્દના કારણે છટ્ટી ગાથાના ત્રણ અર્થ થાય છે – (૧) સ્ત્રી સાથે પૂર્વ ભુક્ત અર્થાત્ પૂર્વ ભોગવેલા રતિ અને દર્પના પ્રસંગો તથા પૂર્વેસેવિત હાસ્ય, ક્રીડા વગેરે પ્રસંગોનું બ્રહ્મચારી સાધક ક્યારે સ્મરણ કરે નહીં. (૨) બ્રહ્મચરી સાધક ગૃહસ્થ જીવનમાં સ્ત્રીઓની સાથે અનુભવેલા હાસ્ય, ક્રીડા, રતિ, દર્પ, સહસા ત્રાસ ઉત્પન્ન કરનારા કે હેરાન કરેલા પ્રસંગોને ક્યારે ય યાદ કરે નહિ. (૩) અનુરાગ સહિતની ત્રાસજનક ક્રિયાઓના ચિંતનથી પણ અબ્રહ્મચર્યના વિચારો અને કુસંકલ્પો જન્મે છે.

પણિયં ભક્તપાણં :- ભારે ખાદ્યપદાર્થ, પૌષ્ટિક ખાદ્યપદાર્થ કે વિગયવાળા (ધી, દૂધ કે માખણ વગેરે) ખાદ્યપદાર્થ. બ્રહ્મચર્યની સફળ સાધના માટે અર્થાત્ અંતર્બાહ્ય પૂર્ણ વિશુદ્ધિ માટે સાધકને પૌષ્ટિક આહાર ન કરવો, તે જ ઉપયુક્ત છે. સાધકે પ્રાયઃ વિગયથી રહિત આહાર કરવાનો હોય છે, તેથી જ છેદ સૂત્રમાં ગુરુ આજ્ઞા વિના વિગય કે મહાવિગયના સેવનનું પ્રાયશ્ચિત કહ્યું છે. શરીરની સુરક્ષા કે આવશ્યકતા માટે

વિગયોનું કે પૌષ્ટિક આહારનું સેવન કરવું આવશ્યક હોય, તો સાધકને ગુરુ આજ્ઞા પ્રાપ્ત કરવી જરૂરી છે અને જે સાધક વિગયોનું સેવન કરીને, કંઈ પણ તપશ્ચર્યા ન કરે, તો તેને સતરમા અધ્યયનમાં પાપશ્રમણ કહ્યો છે.

આઠમી ગાથામાં બ્રહ્મચારીના ભોજનની વિધિ દર્શાવી છે. તેમાં પાંચ ભાવ વ્યક્ત કર્યા છે. (૧) ધર્મયુક્ત એષણીય અર્થાત્ એષણાના ૪૨ દોષથી રહિત નિર્દોષ ભિક્ષા ગૃહસ્થના ઘરેથી મેળવે તથા પોતાના નિમિત્તે બનાવેલો આહાર ગ્રહણ ન કરે. (૨) પરિમાણયુક્ત આહાર કરે, ભૂખથી ઓછું ખાય. આગમ ટીકામાં કહ્યું છે – પેટમાં છ ભાગોની કલ્પના કરી, તેમાંથી અર્ધો એટલે ત્રણ ભાગ ભોજન, બે ભાગ પાણી અને એક ભાગ વાયુસંચાર માટે ખાલી રાખે. (૩) **કાલે** – ઉચિત સમયે ખાય, વારંવાર ખાય નહિ. (૪) **જત્તથં** – જીવન યાત્રા કે સંયમયાત્રા માટે આહાર કરે. સ્વાદ કે શરીર પુષ્ટિ માટે નહીં. (૫) **પણિહાણવં** – ભોજન સંબંધી પૂર્ણ વિવેક રાખે, તેનાથી સ્વાસ્થ્ય બરાબર જળવાઈ રહે અર્થાત્ ભોજન કરતી વખતે ચિત્ત સ્વસ્થ રાખે, વાતો કરે નહીં, વિરોધી પદાર્થો એકી સાથે ખાય નહીં, કયા પદાર્થ કઈ માત્રામાં ખાવા, તેનો વિવેક રાખે. સંક્ષેપમાં પથ્ય, અપથ્ય, સુપાચ્ય, દુષ્પાચ્ય ભોજનો વિવેકપૂર્વક આહાર કરે.

વિભૂસં :- વસ્ત્ર, આભૂષણ વગેરેથી શરીરને શણગારવું.

સરીર પરિમંડળં :- નખ, કેશ વગેરેને સંસ્કારિત કરવા; નખ રંગવા, હોઠ ઉપર લાલી કરવી, કેશ પ્રસાધન દ્વારા શરીરને સજાવવું.

કામગુણે :- ઈચ્છાકામ અને મદનકામ, બંને પ્રકારનાં કામની વૃદ્ધિ કરાવનાર પાંચે ય ઈન્દ્રિયના વિષયો છે.

ગાથા ૧૧, ૧૨, અને ૧૩માં ૧૦ બ્રહ્મચર્ય સમાધિસ્થાનથી વિપરીત આચરણોને સંક્ષેપમાં કહી, તેને તાલપુટ વિષ સમાન કહ્યા છે.

સંથવા (સંસ્તવ) :- સ્ત્રીઓનો અતિ પરિચય. સાધુ સ્ત્રીઓ સાથે વધારે વાતચીત ન કરે કે તેનો પરિચય પણ ન વધારે.

વિસં તાલુડં જહા :- તાલપુટ વિષ શીઘ્ર મારક હોય છે. મોઢામાં રાખવા માત્રથી કે તાળવાને સ્પર્શવા માત્રથી જ મનુષ્યનું મૃત્યુ થઈ જાય છે. આમ બ્રહ્મચર્યસમાધિમાં બાધક પૂર્વોક્ત દશ વાતો બ્રહ્મચારી સાધકના સંયમ માટે શીઘ્ર વિઘાતક છે.

બ્રહ્મચર્ય સમાધિ માટે કર્તવ્ય પ્રેરણા :-

૧૪

દુજ્જા કામભોગે ય, ણિચ્ચસો પરિવજ્જા ।

સંકાઠાણાણિ સવ્વાણિ, વજ્જેજ્જા પણિહાણવં ॥૧૪॥

શબ્દાર્થ :- પળિહાણવં = વિવેકવાન, બુદ્ધિમાન, સંયમમાં એકાગ્ર મન રાખનાર, દુજ્જા = મુશ્કેલીથી જીતી શકાય તેવા, સંકાઠાણાણિ = બ્રહ્મચર્યમાં હાનિ થવાની શક્યતા હોય એવાં, સવ્વાણિ = સર્વ સ્થાનોને, વજ્જેજ્જા = સદા માટે ત્યાગ કરે.

ભાવાર્થ :- એકાગ્રચિત્ત, વિવેકવાન મુનિ દુર્જય કામભોગોનો સદા ત્યાગ કરે અને બ્રહ્મચર્યમાં ક્ષતિ થાય, તેવાં પૂર્વોક્ત દશે સ્થાનો તથા બીજાં પણ અનેક શંકાનાં સ્થાનોનો ત્યાગ કરે. તેવાં સ્થાનોથી, આચારોથી સદા દૂર રહે.

૧૫ ધમ્મારામે ચરે ધિક્ખૂ, ધિઙ્મં ધમ્મસારહી ।
ધમ્મારામે રણ દંતે, બંભચેર સમાહિણે ॥૧૫॥

શબ્દાર્થ :- ધિઙ્મં = ધૈર્યવાન, ધમ્મસારહી = ધર્મરૂપી રથને ચલાવવામાં સારથિ સમાન, ધમ્મારામે = ધર્મરૂપી ઉદ્યાનમાં, રણ = લીન રહે, દંતે = ઈન્દ્રિયોનું દમન કરનાર, બંભચેર સમાહિણે = બ્રહ્મચર્યમાં સમાધિવંત.

ભાવાર્થ :- પરીષદ અને ઉપસર્ગોને સહન કરવામાં સક્ષમ અને ધર્મરથના સારથિ સમાન ભિક્ષુ શ્રુતચારિત્ર ધર્મરૂપ ઉદ્યાનમાં વિચરણ કરે અને ધર્મરૂપ ઉદ્યાનમાં લીન થઈને, ઈન્દ્રિયોનું દમન કરી ને બ્રહ્મચર્ય સમાધિમાં જ લીન રહે.

વિવેચન :-

સંકટાણાણિ સવ્વાણિ :- સર્વશંકા સ્થાનો. પૂર્વ ગાથાત્રયમાં ઉક્ત દસે ય શંકા સ્થાનોને છોડી દે. એ બ્રહ્મચર્યરત સાધુ સાધ્વી માટે ભગવાનની આજ્ઞારૂપ ચેતવણી છે. બ્રહ્મચર્યનાં પવિત્ર પરિણામોમાં વિકૃતિ પેદા કરનાર બીજા સંયોગોને પણ બ્રહ્મચર્યનાં શંકા સ્થાન સમજવાં જોઈએ.

પંદરમી ગાથાનો વૈકલ્પિક અર્થ આ પ્રમાણે છે – બ્રહ્મચર્યની સમાધિ માટે ભિક્ષુ ધૈર્યવાન, ધર્મસારથિ, ધર્મારામમાં રમણ એટલે સંયમધર્મની મર્યાદામાં લીન તેમજ ઈન્દ્રિયોનું દમન કરનાર બની ધર્મરૂપ ઉદ્યાનમાં જ વિચરણ કરે.

ધર્મસારથિ :- અહીં ભિક્ષુને ધર્મસારથિ કહ્યા છે કારણ કે તે સ્વયં ધર્મમાં સ્થિર થઈ બીજા (ગૃહસ્થો, શ્રાવકો આદિ)ને પણ ધર્મમાં પ્રવૃત્ત કરે છે, સ્થિર પણ કરે છે, તેને ધર્મમાં આગળ વધારે છે.

બ્રહ્મચર્યનો મહિમા :-

૧૬ દેવ-દાણવ-ગંધર્વા, જક્ખ-રક્ખસ-કિણ્ણરા ।
બંભચારિં ણમંસંતિ, દુક્કરં જે કરંતિ તં ॥૧૬॥

શબ્દાર્થ :- જે = જે, દુક્કરં = દુષ્કર બ્રહ્મચર્ય વ્રતનું, કરંતિ = પાલન કરે છે, દેવ = જ્યોતિષી વૈમાનિક દેવ, દાણવ = અસુર આદિ ભવનપતિ દેવો, ગંધર્વા = ગંધર્વ દેવો, જક્ષ્ણ રક્ષસ કિન્નરા = યક્ષ, રાક્ષસ અને કિન્નરદેવ વગેરે, ણમંસંતિ = નમસ્કાર કરે છે.

ભાવાર્થ :- જે દુષ્કર બ્રહ્મચર્યને પાળે છે, તેવા બ્રહ્મચારી પુરુષોને દેવો, દાનવો અને ગંધર્વ જાતિના દેવો; યક્ષો, રાક્ષસો કિન્નર જાતિના દેવો પણ નમસ્કાર કરે છે.

વિવેચન :-

દેવાદિ શબ્દોનો વિશેષાર્થ :- (૧) દેવ – વિમાનવાસી વૈમાનિક દેવો અને જ્યોતિષ્ક દેવો (૨) દાનવ – ભવનપતિ, (૩) ગંધર્વ – દેવનાયક (૪) યક્ષ – વૃક્ષવાસી, (૫) રાક્ષસ – કૂર જાતિના વ્યંતર દેવ (૬) કિન્નર – વ્યંતર જાતિના દેવ.

દુક્કરં :- કાયરોને બ્રહ્મચર્યનું પાલન અતિ મુશ્કેલ હોય છે, તેથી તેને દુષ્કર કહેવામાં આવ્યું છે.

બ્રહ્મચર્ય ધર્મશાશ્વત અને મોક્ષફળદાયી :-

૧૭

एस धम्मे ध्रुवे णिच्चे, सासए जिणदेसिए ।

सिद्धा सिज्झंति चाणेणं, सिज्झिस्संति तहावरे ॥ ૧૭ ॥

-તિ બેમિ ।

શબ્દાર્થ :- एस = આ, ધમ્મે = બ્રહ્મચર્યરૂપ ધર્મ, ધ્રુવે = અચળ છે, ણિચ્ચે = નિત્ય છે, સાસए = શાશ્વત છે અર્થાત્ ત્રિકાળ સ્થાયી છે અને, जिणदेसिए = જિનેશ્વર ભગવાન દ્વારા કહેવાયેલો છે, अणेणं = તેનું પાલન કરવાથી, सिद्धा = અનેક જીવો ભૂતકાળમાં સિદ્ધ થયા છે, सिज्झंति = વર્તમાનકાળમાં સિદ્ધ થઈ રહ્યા છે, तह = આ પ્રકારે, अगरे = ભવિષ્યકાળમાં પણ, सिज्झिस्संति = સિદ્ધ થશે.

ભાવાર્થ :- આ બ્રહ્મચર્યરૂપ ધર્મ નિરંતર સ્થિર છે, નિત્ય છે, શાશ્વત છે અને જિનોપદિષ્ટ છે. તે ધર્મનું પાલન કરી અનેક જીવાત્માઓ અંતિમ લક્ષ્ય, સિદ્ધસ્થાનને પામ્યા છે, પામી રહ્યા છે અને પામશે. એમ તીર્થંકર જ્ઞાની પુરુષોએ કહ્યું છે.
- એમ ભગવને કહ્યું છે.

વિવેચન :-

ધ્રુવે ણિચ્ચે સાસए :- (૧) ધ્રુવ, સ્થિર પરતીર્થિકો દ્વારા પણ અબાધિત, પ્રમાણથી પ્રતિષ્ઠિત, (૨) નિત્ય – ત્રિકાલમાં પણ અવિનશ્વર, સદા એક સરખા ગુણકારી રહેનારા, અપરિવર્તનશીલ, (૩) શાશ્વત ત્રિકાલ ફળદાયી અર્થાત્ નિરંતર અનાદિ અનંતકાળ સદા રહેનાર. આ બ્રહ્મચર્ય ધર્મ છે.

ઉપસંહાર :- આદર્શ બ્રહ્મચર્ય દરેક માટે સહજ નથી. છતાં આકાશ કુસુમની માફક અશક્ય પણ નથી.

બ્રહ્મચર્ય મુમુક્ષુનું જીવનધન છે, સત્યશોધકનો પથપ્રદીપ છે અને આત્મવિકાસનું સોપાન છે માટે દરેક સાધકે મન, વચન, કાયાથી બ્રહ્મચર્યનું આરાધન કરવું, બ્રહ્મચર્યની પ્રીતિ રાખવી અને બ્રહ્મચર્યની રક્ષા માટે ઉપરોક્ત નિયમોનું પાલન કરવું જોઈએ.

સત્તરમું અધ્યયન

પરિચય :

પ્રસ્તુત અધ્યયનનું નામ 'પાપ શ્રમણીય' છે. તેમાં પાપશ્રમણના સ્વરૂપનું વર્ણન છે. અહીં 'પાવ' (પાપ) શબ્દનો અર્થ ખરાબ, અશુદ્ધ કે અયોગ્ય છે અર્થાત્ યોગ્ય કે ઉચિત સાધના ન કરનાર ભિક્ષુને 'પાપ શ્રમણ' કહે છે. શ્રેષ્ઠ શ્રમણનો કે સુવિહિત શ્રમણનો પ્રતિપક્ષી શબ્દ પણ પાપશ્રમણ છે. શ્રમણ બન્યા પછી પણ જે વ્યક્તિ વિચારે કે હવે મારે સ્વાધ્યાયાદિ કોઈ પ્રવૃત્તિ જરૂરી નથી, જ્ઞાનવૃદ્ધિની કે શાસ્ત્રીય અધ્યયનની જરૂર નથી; તપ, જપ, ધ્યાન, અહિંસાદિ વ્રતપાલન કે દશવિધ શ્રમણધર્મના આચરણની પણ અપેક્ષા નથી. આ તેની મોટી ભ્રમણા છે. આ ભ્રમણાનો શિકાર બનેલો સાધક એમ વિચારે કે હું મહાન ગુરુનો શિષ્ય છું. મને સન્માનપૂર્વક ભિક્ષા મળી જાય છે, ધર્મસ્થાન, વસ્ત્ર, પાત્ર કે અન્ય સુખસુવિધાઓ પણ મળે છે. હવે તપ કે અન્ય સાધના કરીને આત્મપીડા આપવાનું શું પ્રયોજન છે? આવા વિવેકહીન શ્રમણને પ્રસ્તુત અધ્યયનમાં 'પાપ શ્રમણ' એટલે ખરાબ શ્રમણ કહ્યા છે.

શ્રમણના બે પ્રકાર છે— (૧) સુવિહિત શ્રેષ્ઠ શ્રમણ અને (૨) પાપશ્રમણ. જે સિંહવૃત્તિથી શ્રમણધર્મને સ્વીકારી સિંહવૃત્તિથી તેનું આચરણ કરે છે, તેને ભગવાન મહાવીરે શ્રેષ્ઠ શ્રમણ કહ્યા છે. તે અહર્નિશ જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, તપની સાધનામાં પુરુષાર્થ કરે છે, અપ્રમાદી બની સદા જાગૃત રહે છે, તે નિરતિચાર સંયમ તેમજ મહાવ્રતોનું પાલન કરે છે, સમતા તેના રોમેરોમમાં હોય છે. ક્ષમાદિ દશધર્મનાં પાલનમાં સદા જાગૃત રહે છે. જ્યારે પાપશ્રમણ સિંહવૃત્તિથી શ્રમણધર્મને સ્વીકારી શિયાળવૃત્તિથી પાલન કરે છે, તેની દૃષ્ટિ માત્ર દેહલક્ષી હોય છે, પરિણામે સવારથી સાંજ સુધી ઈચ્છા પ્રમાણે ખાય, પીએ અને આરામથી સૂવે છે. ચાલવું, બેસવું, ઊઠવું વગેરે ક્રિયામાં તેનો વિવેક હોતો નથી. તેના બધાં કાર્યો અવિવેકમય અને અવ્યવસ્થિત હોય છે. આચાર્ય, ઉપાધ્યાય કે ગુરુના સમજાવવા છતાં સમજવાને બદલે તેમની ભૂલો શોધે છે. તેના પર ગુસ્સો કરે છે, શાસ્ત્રોનું અધ્યયન કરતો નથી, પોતાનો સ્વાર્થ ન સધાતા વગર કારણે ગણને છોડી દે છે, એક ગણથી બીજા ગણમાં જાય છે. સ્વાધ્યાય, ધ્યાન વગેરેથી વિમુખ બની, રસલોલુપી બની, સરસ આહારની શોધમાં ફરતો રહે છે. તે શાંત થયેલા ઝગડાને ઉદ્દિપ્ત કરે છે, તે પાપોથી ડરતો નથી.

પ્રસ્તુત અધ્યયનની ૧ થી ૪ ગાથામાં જ્ઞાનાચારના પ્રમાદ, ૫ મી ગાથામાં દર્શનાચારના પ્રમાદ, ૬ થી ૧૪મી ગાથામાં ચારિત્રાચારના પ્રમાદ, ૧૫ – ૧૬મી ગાથામાં તપાચારના પ્રમાદ અને ૧૭ થી ૧૯ મી ગાથામાં વીર્યાચારના પ્રમાદથી પાપશ્રમણ બને છે, તે કથન છે. અંતે ૨૦ મી ગાથામાં પાપશ્રમણના નિંદજીવનનું અને ૨૧ મી ગાથામાં શ્રેષ્ઠ શ્રમણના વંદનીય જીવનનું દિગ્દર્શન કરાવ્યું છે.

આમ પ્રસ્તુત અધ્યયનમાં જૈન દષ્ટિએ શ્રમણ નિર્ગ્રંથ બન્યા પછી કેવી રીતે, કયા કયા કારણે તે

પાપ શ્રમણ બની જાય છે, તેની ઝાંખી કરાવી, દરેક શ્રમણ-શ્રમણીઓને આવી પાપ શ્રમણતાથી દૂર રહેવાનો સંદેશ આપ્યો છે માટે સાધક સાવધાન રહીને કુશીલ ન બનતાં સુશીલ બની સંયમનો આરાધક બને.

○○○

સતરમું અધ્યયન

પાપશ્રમણીય

જ્ઞાનમાં પાપશ્રમણતા :-

૧

જે કેઙ્ઠ ડ પવ્વઙ્ઠ ણિયંઠે, ધમ્મં સુણિત્તા વિણઓવવણ્ણે ।

સુદુલ્લહં લહિઙ્ઠં બોહિલાભં, વિહરેજ્જ પચ્છા ય જહાસુહં તુ ॥૧॥

શબ્ઢાર્થ :- ધમ્મં = શ્રુત-ચરિત્રરૂપ ધર્મને, સુણિત્તા = સાંભળીને, વિણઓવવણ્ણે = જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રરૂપી વિનયયુક્ત બની, સુદુલ્લહં = અત્યંત દુર્લભ, બોહિલાભં = ધર્મનો બોધ (ઉપદેશ), લહિઙ્ઠં = પ્રાપ્ત કરીને, જે કેઙ્ઠ = કેટલાક, કોઈ એક, પવ્વઙ્ઠ = દીક્ષા લઈને, ણિયંઠે = નિર્ગ્રંથ બને છે, તુ = પરંતુ, પચ્છા = દીક્ષા લીધા પછી, જહાસુહં = જેવી રીતે સુખ થાય તેમ સ્વચ્છંદી પણે, વિહરેજ્જ = વિચરે છે.

ભાવાર્થ :- કેટલાક મુમુક્ષુ સાધક શ્રુત - ચારિત્રરૂપ ધર્મ સાંભળીને, અત્યંત દુર્લભ બોધિલાભને પ્રાપ્ત કરીને, જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રરૂપ વિનય સંપન્ન થઈ નિર્ગ્રંથ રૂપે પ્રવ્રજિત થાય છે, પણ પાછળથી સ્વચ્છંદ વિહારી બની જાય છે. અર્થાત્ પોતાની ઈચ્છા પ્રમાણે રહે છે.

૨

સેજ્જા દઢા પાઝરણં મે અત્થિ, ડપ્પજ્જઙ્ઠ ભોત્તું તહેવ પાઝં ।

જાણામિ જં વટ્ઢઙ્ઠ આઝસુ ત્તિ, કિં ણામ કાહામિ સુણ્ણ મંઠે ॥૨॥

શબ્ઢાર્થ :- ભોત્તું = હે પૂજ્ય ગુરુદેવ, મે = મને, દઢા = સુરક્ષિત, સેજ્જા = સ્થાન, અત્થિ = મળ્યું છે, પાઝરણં = ઓઢવા માટે વસ્ત્ર પણ મારી પાસે છે, ભોત્તું = ખાવા માટે ખોરાક અને, પાઝં = પીવા માટે પાણી પણ, ડપ્પજ્જઙ્ઠ = મળી જાય છે, આઝસં = હે આયુષ્યમાન્ ! ગુરુદેવ, વટ્ઢઙ્ઠ = વર્તમાન કાળમાં જે થઈ રહ્યું છે તે, જાણામિ = હું જાણું છું, ત્તિ = તો પછી, સુણ્ણ = શાસ્ત્ર ભણીને, કિંણામ = શું, કાહામિ = કરીશ ?

ભાવાર્થ :- સ્વેચ્છાચારી શ્રમણ આ પ્રમાણે કહે છે કે હે આયુષ્યમાન પૂજ્ય ગુરુદેવ ! મને રહેવા માટે સુરક્ષિત સ્થાન (ઉપાશ્રય) મળી જાય છે, ઓઢવા માટે વસ્ત્ર પણ મારી પાસે છે, ખાવા પીવા માટે યથેચ્છ પદાર્થો મળી રહે છે, જે વર્તમાનમાં થાય, તે હું પ્રત્યક્ષ જાણું જ છું, તો પછી હવે શાસ્ત્રનું અધ્યયન શા માટે કરું ?

૩

જે કેઇ ડ પવ્વઙ્ગ, ણિદ્દાસીલે પગામસો ।

ભોચ્ચા પેચ્ચા સુહં સુવઙ્ગ, પાવસમણે ત્તિ વુચ્ચઙ્ગ ॥૩॥

શબ્દાર્થ :- જે = જે, કેઇ = કોઈ, પવ્વઙ્ગ = દીક્ષા લઈને, પગામસો = બહુ જ, ણિદ્દાસીલે = ઊંઘણશી-નિદ્રાશીલ થઈ જાય છે, ભોચ્ચા પેચ્ચા = ખાઈ પીને, સુહં = સુખપૂર્વક, સુવઙ્ગ = સૂઈ (ઊંઘી) જાય છે, પાવસમણે ત્તિ = તે પાપશ્રમણ, વુચ્ચઙ્ગ = કહેવાય છે.

ભાવાર્થ :- જે કોઈ સાધુ દીક્ષા લઈને પછી અત્યંત નિદ્રાશીલ બની, ખાઈ-પીને સુખે સૂઈ રહે, તે પાપશ્રમણ કહેવાય છે.

વિવેચન :-

આ ગાથાઓમાં (૧) સ્વઘંદ વિહારી (સુખ સુવિધાવાન) (૨) ધૃષ્ટતાપૂર્વક કુતર્કયુક્ત દુર્વચન બોલનાર (૩) અતિનિદ્રાશીલ (૪) ખાઈ-પીને આરામશીલ વગેરે દૂષણોવાળાને પાપશ્રમણ કહ્યા છે.

પચ્છા જહાસુહં :- પ્રવ્રજ્યા ગ્રહણ કર્યા પછી સંયમ, તપ, નિર્જરાનું લક્ષ્ય ગુમાવીને, ઈચ્છા પ્રમાણે કે સુખ થાય તેમ કરે અર્થાત્ તે સાધક સિંહવૃત્તિથી દીક્ષિત થઈને પછી શિયાળવૃત્તિથી જીવે છે.

દઢા :- મજબૂત. ઠંડી, ગરમી, વરસાદ વગેરે કોઈ પણ સમયે અનુકૂળ, સુરક્ષિત અને મનોજ મકાન.

કિં ણામ કાહામિ સુણં :- તે સાધક વર્તમાનમાં સુખશીલ બનીને કહે છે - હું શાસ્ત્રાધ્યયન કરીને શું કરીશ ? આપ જે કંઈ અધ્યયન કરો છો, તેના દ્વારા પણ કોઈ અતીન્દ્રિય વસ્તુને જોઈ શકતા નથી, પરંતુ વર્તમાન માત્રને જ જોઈ શકો છો, આટલું જ્ઞાન તો મારામાં પણ છે, તો પછી હું શાસ્ત્રાધ્યયન કરીને હું શું પ્રાપ્ત કરીશ ?

સુહં સુવઙ્ગ :- દરેક ધર્મક્રિયામાં નિરપેક્ષ અને ઉદાસીન બની વારંવાર સૂઈ જાય છે.

વિનયમાં પાપશ્રમણતા :-

૪

આયરિય ડવજ્ઙ્ગાણ્હિં, સુયં વિણયં ચ ગાહિણે ।

તે ચેવ ચિંસઙ્ગ બાલે, પાવસમણે ત્તિ વુચ્ચઙ્ગ ॥૪॥

શબ્દાર્થ :- આયરિયડવજ્ઙ્ગાણ્હિં = જેણે આચાર્ય-ઉપાધ્યાય પાસેથી, સુયં = શાસ્ત્ર, ચ = અને, વિણયં = વિનય, ગાહિણે = ગ્રહણ કર્યા છે, તે ચેવ = તેની, બાલે = બાલીશ, અજ્ઞાની, ચિંસઙ્ગ = નિંદા કરે છે.

ભાવાર્થ :- જે આચાર્ય અને ઉપાધ્યાય પાસેથી શાસ્ત્રીયજ્ઞાન અને વિનય આચારની શિક્ષાઓ ગ્રહણ કરી છે, તે આચાર્યાદિની જ નિંદા કરે છે, તે વિવેકભ્રષ્ટ (બાલ) પાપશ્રમણ કહેવાય છે.

૫

આયરિય-ઉવજ્ઞાયાણં, સમ્મં ણો પઢિતપ્પઙ્ગ ।
અપ્પઢિપૂયણે થદ્ધે, પાવસમણે ત્તિ વુચ્ચઙ્ગ ॥૫॥

શબ્દાર્થ :- આયરિય ઉવજ્ઞાયાણં = જે આચાર્ય - ઉપાધ્યાયની, સમ્મં = સમ્યક્ પ્રકારે, ણો પઢિતપ્પઙ્ગ = સેવા કરતા નથી અને, અપ્પઢિપૂયણે = ગુણીજનોના ગુણગાન કરતા નથી, ઉપકાર માનતા નથી, થદ્ધે = અભિમાન કરે છે.

ભાવાર્થ :- અહંકારી થઈને જે આચાર્ય અને ઉપાધ્યાયને સેવા આદિ કાર્યોથી સંતોષ આપતા નથી, તેનો ઉપકાર માનતા નથી પરંતુ તેના ઉપકારને ભૂલી તેના પ્રત્યે અક્કડ થઈ અભિમાની બની રહે છે, તે પાપશ્રમણ કહેવાય છે.

વિવેચન :-

ણ પઢિતપ્પઙ્ગ :- પરિતૃપ્ત ન કરવા, સંતુષ્ટ ન કરવા, તેની સારી રીતે સેવા ન કરવી.

અપ્પઢિપૂયણે (અપ્રતિપૂજક) :- ગુરુ, આચાર્યાદિ પ્રત્યે પૂજ્યભાવ ન રાખે, ઉપકાર ન માને, પ્રશંસા કે ગુણગાન ન કરે, તેનું સમ્માન, બહુમાન ન કરે.

ઈર્થાસમિતિમાં પાપશ્રમણતા :-

૬

સમ્મદ્દમાણે પાણાણિ, બીયાણિ હરિયાણિ ય ।
અસંજણે સંજય મણ્ણમાણે, પાવસમણે ત્તિ વુચ્ચઙ્ગ ॥૬॥

શબ્દાર્થ :- પાણાણિ = બેઈન્દ્રિયાદિ પ્રાણીને, બીયાણિ = બીજને, હરિયાણિ = લીલી વનસ્પતિઓને, સમ્મદ્દમાણે = મશળીને, કચડીને ચાલનાર તથા, અસંજણે = અસંયતિ થઈને, પણ પોતાને, સંજય = સંયત (સંયમી), મણ્ણમાણે = માનનારો.

ભાવાર્થ :- જે સાધક દ્વીન્દ્રિયાદિ જીવ, બીજ અને વનસ્પતિનો નાશ કરે છે કે કચડીને ચાલે, તે પ્રવૃત્તિથી પોતે અસંયત હોવા છતાં પોતાને સંયત માને છે, તે પાપશ્રમણ છે.

૭

સંથારં ફલગં પીઢં, ણિસેજ્જં પાયકંબલં ।
અપ્પમજ્જિય-મારુહઙ્ગ, પાવસમણે ત્તિ વુચ્ચઙ્ગ ॥૭॥

શબ્દાર્થ :- સંથારં = સંસ્તારક - તૃણાદિની શય્યા, ફલગં = પાટ, પીઢં = બાજોઠ, ણિસેજ્જં = અભ્યાસ (સ્વાધ્યાય) કરવાનું સ્થાન, પાયકંબલં = પગ લૂછવાનું વસ્ત્ર, અપ્પમજ્જિયં = જોયા વિના, પૂંજ્યા વિના, આરુહઙ્ગ = બેસે છે.

ભાવાર્થ :- જે પથારી, પાટ, બાજોઠ, આસન, સ્વાધ્યાયસ્થાન, પગ લૂછવાનું ઊનનું વસ્ત્ર, આ સર્વ

ઉપકરણોનું પ્રમાર્જન કર્યા વિના જ તેના પર બેસે અર્થાત્ કોઈ પણ ઉપકરણને જોયા વિના કે પૂજ્યા વિના તેનો ઉપયોગ કરે, તે પાપશ્રમણ છે.

૮ દવદવસ્સ ચરઙ્, પમત્તે ય અભિક્ષણં ।
ઉલ્લંઘણે ય ચંડે ય, પાવસમણે ત્તિ વુચ્ચઈ ॥૮॥

શબ્દાર્થ :- દવદવસ્સ = ધમ ધમ કરતો ઝડપથી, ચરઙ્ = ચાલે છે, પમત્તે = ધર્મસાધનામાં પ્રમાદ કરે છે, ચંડે = હિતશિક્ષા દેવા પર ક્રોધ કરે છે, ઉલ્લંઘણે = મર્યાદાઓનું ઉલ્લંઘન કરે.

ભાવાર્થ :- જે જલદી જલદી ચાલે છે, વારંવાર પ્રમાદપૂર્વક ગમન કરે છે, પોતાના સંયમધર્મને ન છાજે તેમ મર્યાદાઓનું ઉલ્લંઘન કરે છે, તીવ્ર ક્રોધ કરે છે, તે પાપશ્રમણ છે.

વિવેચન :-

પાણાણિ બીયાણિ હરિયાણિ :- બેઈન્દ્રિય તઈન્દ્રિય તથા ચૌરેન્દ્રિય જીવ, પ્રાણી કહેવાય છે. ચોખા, ઘઉં, ચણા વગેરે જે ઊગવા યોગ્ય છે, તે બીજ કહેવાય છે. ઘાસ, ફૂલ, ફળ વગેરે હરિત કહેવાય છે. ઉપલક્ષણથી આ ગાથામાં બધા ત્રસ અને સ્થાવર જીવોની હિંસા કરનાર, તેની યતના ન કરનાર શ્રમણને અસાધુ કહ્યા છે. તે પોતાની અસાધુ પ્રવૃત્તિ હોવા છતાં પણ સ્વયંને સાધુ જ માને છે, તે ઉચિત નથી, તેથી તેને પાપશ્રમણ કહે છે.

અપ્પમ્મજ્જિયં :- પ્રમાર્જન કર્યા વિના અર્થાત્ ગોચર કે રજોહરણથી પાટ વગેરેની શુદ્ધિ કર્યા વિના. અહીં ઉપલક્ષણથી પ્રતિલેખન કર્યા (જોયા) વિના એવો અર્થ પણ સમજી લેવો જોઈએ. જ્યાં પ્રમાર્જન છે ત્યાં પ્રતિલેખન અવશ્ય હોય છે. કોઈ પણ ઉપકરણનો ઉપયોગ કરતાં પહેલાં તેનું પ્રતિલેખન અર્થાત્ જોવું જોઈએ અને જીવ જંતુ હોય કે આવશ્યક હોય તો તેનું પ્રમાર્જન કરવું જોઈએ.

આઠમી ગાથાઓમાં પાપશ્રમણના ચાર દુર્ગુણ કહ્યા છે. (૧) શીઘ્રાતિશીઘ્ર ચાલનાર (૨) વારંવાર પ્રમાદ કરનાર (૩) મર્યાદાઓનું ઉલ્લંઘન કરનાર (૪) પ્રચંડ ક્રોધી.

આ ત્રણેય ગાથાઓમાં ચાલવાની અને બેસવાની અવિધિ અને અવિવેકનું સૂચન કર્યું છે, ઉપલક્ષણથી આ બંને પ્રવૃત્તિઓમાં વિવેક રાખવાનું સૂચન કર્યું છે.

પ્રતિલેખનમાં પાપશ્રમણતા :-

૯ પડિલેહેઙ્ પમત્તે, અવઝ્ઙ્ઙ્ઙ્ પાયકંબલં ।
પડિલેહણા અણાત્તે, પાવસમણે ત્તિ વુચ્ચઈ ॥૯॥

શબ્દાર્થ :- પમત્તે = જે પ્રમાદ યુક્ત થઈને ઉપયોગ વિના, પડિલેહેઙ્ = પ્રતિલેખન કરે છે,

પાયકંબલં = પગ સાફ કરવાનું વસ્ત્ર વગેરે બધાં ધર્મોપકરણો, **અવઝ્ઝાઇ** = આમતેમ (અવ્યવસ્થિત) મૂકે છે, **પડિલેહણા** = પ્રતિલેખનમાં, **અણાઝત્તે** = ઉપયોગ રાખતો નથી.

ભાવાર્થ :- જે સાધુ પ્રમાદથી યુક્ત થઈને પ્રતિલેખન કરે અર્થાત્ અનેક દોષોથી યુક્ત પ્રતિલેખન કરે છે; પોતાના પગ લૂછવાનું કપડું વગેરે સાધનોને જોયા વિના જ્યાં ત્યાં અવ્યવસ્થિત મૂકે છે અને પ્રતિલેખનમાં સાવધાની કે ઉપયોગ રાખતો નથી, તે પાપશ્રમણ કહેવાય છે.

૧૦

પડિલેહેઇ પમત્તે, સે કિંચિ હુ ણિસામિયા ।

ગુરું પરિભાવણ ણિચ્ચં, પાવસમણે ત્તિ વુચ્ચઇ ॥૧૦॥

શબ્દાર્થ :- **પમત્તે** = જે પ્રમાદી થઈને, **હુ** = અને, **કિંચિ** = કોઈ વિશેષ વાતો વગેરે, **ણિસામિયા** = સાંભળવા લાગે છે, **ણિચ્ચં** = સંદેવ, **ગુરુંપરિભાવણ (ગુરુંપરિભાસણ)** = ગુરુનો અનાદર કરે કે પરાભવ કરે અથવા તેની સામે બોલે, **સે** = તે.

ભાવાર્થ :- જે વાતો સાંભળતાં સાંભળતાં અસાવધાનીથી પ્રતિલેખન કરે, વચનથી કે મનથી પોતાના ગુરુનો પરાભવ કરે અર્થાત્ તેની સામે બોલે કે તેને અપમાનિત કરે, તે પાપશ્રમણ કહેવાય છે.

વિવેચન :-

કિંચિ હુ ણિસામિયા :- જે કોઈ પણ વાતો સાંભળવામાં લીન બની જાય છે અને પ્રતિલેખનમાં એકાગ્રચિત્ત રાખતો નથી.

ગુરુંપરિભાવણ :- (૧) જે ગુરુનો તિરસ્કાર કરે છે, ગુરુની સાથે વિવાદ કરે છે. અસભ્ય વચનો બોલી ગુરુને અપમાનિત કરે છે. જેમ કે ગુરુ શિષ્યના કોઈ આચરણમાં ભૂલ દેખાડે તો કહે કે 'આપ આપનું સંભાળો, આપે જ મને પહેલાં આમ શીખવ્યું હતું, હવે આપ જ તેમાં દોષ કાઢો છો? આમાં ભૂલ આપની છે અમારી નહીં.

કષાયભાવોથી પાપશ્રમણતા :-

૧૧

બહુમાઈ પમુહરે, થદ્દે લુદ્દે અણિગ્ગહે ।

અસંવિભાગી અચિયત્તે, પાવસમણે ત્તિ વુચ્ચઇ ॥૧૧॥

શબ્દાર્થ :- **બહુમાઈ** = બહુ જ છળ-કપટ કરનાર, **પમુહરે** = વાચાળ, **થદ્દે** = અભિમાની, ઘમંડી, **લુદ્દે** = આસક્તિવાળો, લોભી, **અણિગ્ગહે** = ઈન્દ્રિયોને વશમાં નહીં કરનાર, **અસંવિભાગી** = આહારનું સંવિભાજન ન કરનાર, **અચિયત્તે** = અપ્રીતિકારી એટલે સહવર્તી સાધુઓ સાથે પ્રેમ અને વાત્સલ્યમય વ્યવહાર ન કરનાર.

ભાવાર્થ :- જે બહુ જ કપટ કરે, બહુ વાચાળ હોય અર્થાત્ જૂઠું બોલે, અહંકાર કરે, લોભ કરે, ઈન્દ્રિયો

અને મન ઉપર નિયંત્રણ ન રાખે, પરસ્પરમાં આહારાદિ પદાર્થોનું સમ વિભાજન ન કરે, અપ્રીતિજનક વ્યવહાર કરે, એટલે વાત્સલ્યમય વ્યવહાર કરે નહીં, તે પાપશ્રમણ કહેવાય છે.

૧૨

વિવાદં ચ ઉદીરેઙ્, અહમ્મે અત્તપણ્ણહા ।

વુગ્ગહે કલહે રત્તે, પાવસમણે ત્તિ વુચ્ચઈ ॥૧૨॥

શબ્દાર્થ :- વિવાદ = વિવાદ, આગ્રહ ભરેલી ચર્ચાની, ઉદીરેઙ્ = ઉદીરણા કરે, વૃદ્ધિ કરે, અહમ્મે = અધર્મમાં, ધર્મની વિપરીત તત્ત્વોમાં, અત્તપણ્ણહા = આત્મપ્રજ્ઞાનો નાશ કરે અર્થાત કુતર્કોથી બુદ્ધિને મલિન કરનારો, વુગ્ગહે = લડાઈ કરવામાં, કલહે = વાણી દ્વારા કલેશ કરનાર.

ભાવાર્થ :- જે શાંત થયેલા વિવાદને ફરી ઊભો કરે, અધર્મ કાર્યોમાં કે અધર્મ તત્ત્વોમાં પોતાની બુદ્ધિને નષ્ટ કરે, કદાગ્રહ તેમજ કલહ કરવામાં સદા રત રહે, તે પાપશ્રમણ કહેવાય છે.

વિવેચન :-

શ્રેષ્ઠ ભિક્ષુ માટે આવશ્યક છે કે તે (૧) સરળ (૨) મિતભાષી (૩) નમ્ર (૪) સંતોષી (૫) જિતેન્દ્રિય (૬) પ્રાપ્ત વસ્તુનો સ્વધર્મોમાં સંવિભાગ કરનાર હોય અને (૭) ગુરુભક્ત હોય, આ સાત ગુણોને ધારણ કરે. તેનાથી વિપરીત જે (૧) કપટી (૨) વાચાળ (૩) અભિમાની (૪) લોભી (૫) અજિતેન્દ્રિય (૬) સહવર્તી સાધુઓમાં પ્રાપ્ત વસ્તુનો સંવિભાગ ન કરનારો અને (૭) બીજાનો તિરસ્કાર કરનાર હોય છે, તે પાપશ્રમણ છે.

અસંવિભાગી :- ગુરુ, રોગી, નાના સાધુ, વગેરે માં જ આહારાદિનું સમભાવે આદાન - પ્રદાન કરે, તે સંવિભાગી છે. આ પ્રકારનો વ્યવહાર ન કરે તે અસંવિભાગી કહેવાય છે.

અત્તપણ્ણહા :- ત્રણ રૂપ (૧) અત્તપ્રજ્ઞાહા - સિદ્ધાંત વગેરેના શ્રવણથી પ્રાપ્ત સદ્બુદ્ધિને કુતર્કાદિથી નષ્ટ કરનાર, (૨) આત્મપ્રસાહા - આલોક માટે પોતાની હિતબુદ્ધિને કુબુદ્ધિરૂપ બનાવી અન્યની બુદ્ધિને બગાડનાર, (૩) આત્મપ્રશ્નહા - આત્માને લગતા પ્રશ્નને જ દબાવી દે, જેમ કે કોઈએ પૂછ્યું - આત્મા ભવાંતરમાં જાય છે કે નહીં? ત્યારે તે પ્રશ્નને વાચાળતા દ્વારા ઉડાવી દે અને બીજું જ બોલે - આત્મા જ નથી, કેમ કે તે પ્રત્યક્ષાદિ પ્રમાણોથી સિદ્ધ થતો નથી, આથી તમારો પ્રશ્ન જ અયોગ્ય છે.

વુગ્ગહે :- (૧) વિગ્રહ - ડંડા, લાકડી વગેરેથી મારપીટ કરી લડાઈ-ઝગડો કરવો (૨) વ્યુદ્ગ્રહ - કદાગ્રહ મિથ્યા આગ્રહ.

આસન-શયન વિષયક પાપશ્રમણતા :-

૧૩

અથિરાસણે કુવ્કુઙ્ઘે, જત્થ તત્થ ણિસીયઙ્ ।

આસણમ્મિ અણાઉત્તે, પાવસમણે ત્તિ વુચ્ચઈ ॥૧૩॥

શબ્દાર્થ :- અથિરાસણે = અસ્થિર આસનવાળો, કુક્કુહ્ણ = ચંચળતાપૂર્વક હાથપગ આમતેમ હલાવનાર, જત્થ તત્થ = વિના વિચારે જ્યાં ત્યાં, ણિસીયહ્ણ = બેસી જનારો, આસણમ્મિ = આસન વગેરે વિષયમાં, અણાહ્ણ = ઉપયોગ ન રાખનારો.

ભાવાર્થ :- જે સ્થિર બેસતો નથી, હાથ-પગથી વિકૃત ચેષ્ટા કરતો રહે છે, ગમે ત્યાં બેસી જાય છે, જે આસન પર બેસવાનો વિવેક રાખતો નથી, તે પાપશ્રમણ કહેવાય છે.

૧૪ સસરક્ખપાણ સુવહ્ણ, સેજ્જં ણ પહિલેહ્ણ ।
સંથારણ અણાહ્ણ, પાવસમણે ત્તિ વુચ્ચહ્ણ ॥૧૪॥

શબ્દાર્થ :- સસરક્ખપાણ = જે સચિત ધૂળવાળા પગથી, સુવહ્ણ = સૂઈ જાય છે, સેજ્જં = પથારીનું, ણ પહિલેહ્ણ = પ્રતિલેખન પણ કરતો નથી, સંથારણ = સંસ્તારક, સુવાની પથારીના વિષયમાં, અણાહ્ણ = ઉપયોગ રાખતો નથી.

ભાવાર્થ :- જે સચિત રજથી ખરડાયેલા પગ સાથે શય્યા પર સૂવે, ઉપાશ્રય કે શય્યાને વિવેકપૂર્વક જુએ નહિ કે તેનું પ્રતિલેખન કરે નહિ, તેમજ પથારીના વિષયમાં અર્થાત્ વિવેક એટલે ઉપયોગ રાખતો નથી, તે પાપશ્રમણ કહેવાય છે.

આહાર અવિવેકથી પાપશ્રમણતા :-

૧૫ દુહ્ણ-દહીવિગઈઓ, આહારેહ્ણ અભિક્ખણં ।
અરણ ય તવોકમ્મે, પાવસમણે ત્તિ વુચ્ચહ્ણ ॥૧૫॥

શબ્દાર્થ :- દુહ્ણ-દહી વિગઈઓ = દૂધ દહીં વગેરે વિગયરૂપ પદાર્થોનો, અભિક્ખણં = જે વારંવાર, આહારેહ્ણ = આહાર કરે છે, તવોકમ્મે = તપશ્ચર્યા કરવામાં, અરણ = રુચિ રાખતો નથી, લીન રહેતો નથી.

ભાવાર્થ :- જે દૂધ, દહીં વગેરે વિગયરૂપ પદાર્થોને વારંવાર ખાય છે, પરંતુ ચિત્તમાં તપની રુચિ રાખતો નથી અર્થાત્ તપશ્ચર્યા કરતો નથી, તે પાપશ્રમણ કહેવાય છે.

૧૬ અત્થંતમ્મિ ય સૂરમ્મિ, આહારેહ્ણ અભિક્ખણં ।
ચોહ્ણઓ પહિચોહ્ણ, પાવસમણે ત્તિ વુચ્ચહ્ણ ॥૧૬॥

શબ્દાર્થ :- સૂરમ્મિ = સૂર્ય, અત્થંતમ્મિ = અસ્ત પામે ત્યાં સુધી, અભિક્ખણ = વારંવાર, ચોહ્ણઓ = એવું ન કરવા માટે પ્રેરણા દેવા છતાં, પહિચોહ્ણ = તેનાં વચનનો અનાદર કરતાં પ્રત્યુત્તર આપે છે.

ભાવાર્થ :- જે સૂર્યોદયથી સૂર્યાસ્ત સુધી આખો દિવસ ખાધા જ કરે છે, આ વિષયમાં ગુરુ કે વડિલ શિખામણ કે પ્રેરણા આપે, તો તેને જ ઉપદેશ આપે છે અથવા તેની અવગણના કરે છે, તે પાપશ્રમણ છે.

વિવેચન :-

વિગઈઓ (વિકૃતયઃ) :- વિગય – આ જૈન પારિભાષિક શબ્દ છે. શાસ્ત્રમાં વિગયના નવ પ્રકાર કહ્યા છે – (૧) દૂધ (૨) દહીં (૩) ઘી (૪) નવનીત, માખણ (૫) તેલ (૬) મીઠાઈ (ખાંડ, ગોળ કે તેનાથી બનેલા પદાર્થો) (૭) મધ (૮) મદ્ય, દારૂ (૯) માંસ. –સ્થાનાંગસૂત્ર ૯

આ નવ વિગયમાંથી મદ્ય અને માંસ બંને સર્વથા ત્યાજ્ય છે. નવનીત અને મધ કોઈ રોગાદિને કારણે ઉપયોગ કરી શકાય છે; અન્ય વિગયરૂપ પદાર્થોનું જ વારંવાર સેવન કરે અને કોઈ પણ પ્રકારની તપશ્ચર્યા ન કરે, તેને અહીં પાપશ્રમણ કહ્યા છે કારણ કે આમ કરવાથી બ્રહ્મચર્યમાં સમાધિ પણ રહી શકતી નથી.

ચોઈઓ પડિચોઈ :- પ્રેરણા કરનાર ગુરુ આદિને સામો ઉપદેશ આપે છે, જેમ– કોઈ ગીતાર્થ સાધુએ આખો દિવસ ખાનાર એ સાધુને કહ્યું – ભાઈ ! તું દિવસભર આહાર જ કરતો રહીશ ? મનુષ્ય જન્મ, ધર્મશ્રવણ વગેરે ઉત્તમ સંયોગ પ્રાપ્ત કર્યા છે, તો તપશ્ચર્યામાં પુરુષાર્થ કરવો જોઈએ. આમ પ્રેરિત કરનાર ગુરુને તે સામે ઉપદેશ આપે છે કે – તમે બીજાને ઉપદેશ દેવામાં જ કુશળ છો. તમે પોતે જ તપ કેમ કરતા નથી ?

અસ્થિર ચિત્તથી પાપશ્રમણતા :-

૧૭ આચરિય પરિચ્ચાઈ, પરપાસંડ સેવણ ।
ગાળંગણિણ દુબ્ધૂણ, પાવસમણે ત્તિ વુચ્ચઈ ॥૧૭॥

શબ્દાર્થ :- આચરિય પરિચ્ચાઈ = આચાર્ય કે ગુરુને છોડી દેનાર, પરપાસંડ સેવણ = બીજા મતમાં જનારો, ગાળંગણિણ = વારંવાર ગણ, ગુરુ બદલનાર, દુબ્ધૂણ = ખરાબ સ્વભાવવાળો, નિંદનીય આચરણ કરનાર.

ભાવાર્થ :- જે પોતાના આચાર્યનો ત્યાગ કરીને અન્ય મતને સ્વીકારે છે, જે વારંવાર ગણ અને ગુરુ બદલતો રહે છે, અને નિંદનીય ચારિત્રવાળો હોય છે, તે પાપશ્રમણ કહેવાય છે.

વિવેચન :-

આચરિય પરિચ્ચાઈ :- આચાર્ય પરિત્યાગી – આચાર્યને છોડી દેનાર. તપસંયમમાં અસમર્થતાનો અનુભવ કરનાર સાધુ કોઈ પણ કારણવશ આચાર્યને છોડી દે અને સુખ સુવિધા માટે અન્ય પાખંડ મતનો આશ્રય લે છે.

ગાળંગણિ :- જે મુનિ સ્વેચ્છાથી ગુરુ કે આચાર્યની આજ્ઞા વિના, અધ્યયન વગેરે કોઈ પણ પ્રયોજન વિના, છ માસથી ઓછી મર્યાદામાં જ વારંવાર એક સંપ્રદાયમાંથી બીજા સંપ્રદાયમાં જાય, તે ગાણગણિક કહેવાય છે.

દુઃખૂ :- દુરાચારના કારણે નિંદિત થાય, તે દુર્ભૂત કહેવાય છે.

કુશીલ આચરણથી પાપશ્રમણતા :-

૧૮

સયં ગેહં પરિચ્ચજ્જ, પરગેહંસિ વાવરે ।

ણિમિત્તેણ ય વવહરહ, પાવસમણે ત્તિ વુચ્ચહ ॥૧૮॥

શબ્દાર્થ :- સયં = પોતાનું, ગેહં = ઘર અથવા ગૃહસ્થાશ્રમ, પરિચ્ચજ્જ = છોડીને, પરગેહંસિ = ગૃહસ્થોનાં ઘરોમાં, વાવરે = ફરે છે અને ગૃહસ્થોનાં કાર્યો કરે છે, ણિમિત્તેણ = શુભાશુભ વગેરે નિમિત્ત બતાવવાની, વવહરહ = પ્રવૃત્તિ કરે છે.

ભાવાર્થ :- જે સાધુ પોતાનું ઘર અર્થાત્ ગૃહસ્થાશ્રમ છોડીને અન્ય ગૃહસ્થોનાં કાર્યો કરે છે અને શુભાશુભ નિમિત્ત વગેરે બતાવવાની પ્રવૃત્તિ કરે છે, તે પાપશ્રમણ કહેવાય છે.

૧૯

સણ્ણાહિપિંડં જેમેહ, ણેચ્છહ સામુદાણિયં ।

ગિહિણિસેજ્જં ચ વાહેહ, પાવસમણે ત્તિ વુચ્ચહ ॥૧૯॥

શબ્દાર્થ :- સણ્ણાહિપિંડં = પોતાની જાતિ કે સગાં સંબંધીઓનાં ઘરેથી જ, જેમેહ = આહાર ગ્રહણ કરે છે પરંતુ, સામુદાણિયં = સામુદાનિક ભિક્ષા, ણેચ્છહ = લેવા ઈચ્છતો નથી, ગિહિણિસેજ્જં = ગૃહસ્થોની શય્યા પર, વાહેહ = બેસે છે.

ભાવાર્થ :- જે પોતાના જ્ઞાતિભાઈઓ, સગાં સંબંધીઓ કે પૂર્વપરિચિતો પાસેથી આહાર ગ્રહણ કરે છે, બધાં ઘરોમાંથી સામુદાનિક ભિક્ષા ગ્રહણ કરે છે તથા ગૃહસ્થના આસન ઉપર બેસે છે, તે પાપશ્રમણ કહેવાય છે.

વિવેચન :-

પરગેહંસિ વાવરે :- પોતાનું ઘર અને ઘરની પ્રવૃત્તિઓનો ત્યાગ કરીને પણ જે અન્ય ભક્તજનોનાં ઘરકામમાં જોડાઈને ભાગ લે છે.

સણ્ણાહિપિંડં જેમેહ :- સ્વજ્ઞાતિજન કે સ્વજનોનાં ઘરેથી મનોજ્ઞ, સિન્ધ, મધુર તેમજ સ્વાદિષ્ટ આહાર મળી જાય છે, તેથી આમ સ્વજ્ઞાતિપિંડ ખાય છે, તે પાપશ્રમણ છે. અહીં 'જેમેઈ' શબ્દથી બે અર્થ નીકળે છે. (૧) સ્વ જ્ઞાતિના ઘરોમાંથી ભિક્ષા લે. (૨) સ્વજ્ઞાતિ, સગાંસંબંધીઓનાં ઘરે તેનાં આસનો ઉપર બેસીને જમી લે.

સામુદાણિયં :- ધનવાન કે નિર્ધન વગેરે દરેક કુળોમાંથી ભિક્ષા લેવી, તે સામુદાણિક ભિક્ષા છે અને રસલોલુપતાથી વિશિષ્ટ સંપન્ન ઘરોમાં ભિક્ષા માટે જાય, અન્ય ઘરમાં ન જાય, તો તે સામુદાણિક ગોચરી નથી.

ગિહિણિસેજ્જં વાહેઇ :- વૃદ્ધ, રોગી કે તપસ્વી, સાધુ જ કારણવશાત્ ગૃહસ્થને બેસી શકે છે. બીજા કોઈ પણ સાધુ ગૃહસ્થને ત્યાં બેસે, તો તે પાપશ્રમણ કહેવાય છે.

પાપશ્રમણાનું ભવિષ્ય :-

૨૦

एयारिसे पंचकुसीलसंबुडे, रूबंधरे मुणिववराण हेट्टिमे ।
अयंसि लोए विसमेव गरहिए, ण से इहं णेव परत्थ लोए ॥२०॥

શબ્દાર્થ :- एयारिसे = આવા, पंचकुसील संबुडे = પાંચ પ્રકારના કુશીલ થઈ, रूबंधरे = મુનિવેશ ધારણ કરનાર, मुणिववराण = શ્રેષ્ઠ મુનિઓની અપેક્ષાએ, हेट्टिमे = હીનાચારવાળા, अयंसि = આ લોકમાં, विसमेव = વિષ સમાન, गरहिए = નિંદનીય થાય છે, से = તેનો, ण इहं = ન તો આ લોક સુધરે છે કે, णेव परत्थ लोए = ન તો પરલોક સુધરે છે.

ભાવાર્થ :- જે સાધકો આ પ્રકારની દોષમય પ્રવૃત્તિના કારણે પાસત્યા વગેરે પંચવિધ કુશીલતાથી યુક્ત થઈ જાય છે અને કેવળ મુનિવેષના જ ધારક રહે છે અર્થાત્ તેનો સંયમાચાર છૂટી ગયો હોય છે, તે શ્રેષ્ઠ મુનિઓની અપેક્ષાએ હીનાચારવાળા થઈ જાય છે. તે આ લોકમાં વિષની જેમ નિંદનીય થાય છે. તે ન તો આ લોકના રહે છે કે ન પરલોકના અર્થાત્ આલોક-પરલોક બંનેમાં તે સુખી થતા નથી.

વિવેચન :-

પંચકુસીલ :- પાસત્યા, ઉસણ્ણ, કુશીલા, સંસત્તા, નિતિયા; આ પાંચ પ્રકારના કુશીલ હોય છે. આ અધ્યયનમાં વર્ણિત અવગુણોનું આચરણ કરનાર પાપશ્રમણ કહેવાતો ભિક્ષુ પાંચ પ્રકારના કુશીલમાંથી કોઈ પણ પ્રકારનો કુશીલ થઈ જાય છે અથવા બધા પ્રકારના કુશીલોનાં આચરણવાળો પણ થઈ જાય છે.

સુવિહિત શ્રમણની આરાધના :-

૨૧

जे वज्जए एए सया उ दोसे, से सुव्वए होइ मुणीण मज्झे ।
अयंसि लोए अमयं व पूइए, आराहए लोगमिणं तहा परं ॥२१॥

त्ति बेमि ।

શબ્દાર્થ :- जे = જે મુનિ, एए = આ ઉપરોક્ત, दोसे = દોષોને, सया = સદાને માટે, वज्जए = છોડી દે છે, से = તે, मुणीण = મુનિઓની, मज्झे = મધ્યમાં, सुव्वए = સુંદર વ્રતવાળો, શ્રેષ્ઠ મુનિ, होइ = હોય છે, अयंसि = આ, लोए = લોકમાં, अमयं व = અમૃતસમાન, पूइए = પૂજ્ય હોય છે,

આદરણીય હોય છે, તહા = આ રીતે, ઇણં = આ લોકે, પરલોગં = પરલોક બંનેની, આરાહણ = સમ્યક્ આરાધના કરે છે.

ભાવાર્થ :- જે સાધુ ઉપરોક્ત દોષોથી સદા દૂર રહે છે, તે મુનિઓમાં સુવ્રતી છે. તે આ લોકમાં અમૃતની જેમ પૂજ્ય છે, તે આ લોક તથા પરલોક બંને લોકની આરાધના કરે છે.

– એમ ભગવાને કહ્યું છે.

વિવેચન :-

આ અધ્યયનમાં કહેલા દોષોનું સેવન ન કરનાર, તે દોષોથી દૂર રહી સદા નિરતિચાર શુદ્ધ સંયમનું પાલન કરનાર સાધક પાપશ્રમણ નથી, પરંતુ તે સુસાધુ કે શ્રેષ્ઠ શ્રમણ કહેવાય છે. તેનો ઘર છોડવાનો ઉદ્દેશ્ય સફળ થાય છે. તેનું જીવન અમૃત સમાન અને સર્વજનો માટે પૂજનીય, આદરણીય થાય છે.

ઉપસંહાર :- દીક્ષા લીધા પછી સાધકની જવાબદારી ઘણી વધી જાય છે. ચાલવામાં, ખાવાપીવામાં, ઉપયોગી સાધનો રાખવામાં, વિદ્યા મેળવવામાં, ગુરુજનોનો વિનય કેળવવામાં, પોતાનું કર્તવ્ય સમજવામાં, પૂરેપૂરી સાવધાની રાખવાની હોય છે. વિવેક સાથે ક્ષણે ક્ષણે જાગૃત રહી; ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, વિષય, મોહ, ઈર્ષ્યા વગેરે અવગુણો કે આત્મશત્રુઓ ઉપર વિજય મેળવી, સાધકે આગળ વધવાનું હોય છે. આ રીતે સાધના કરનાર સુશ્રમણ કે ધર્મશ્રમણ કહેવાય છે પરંતુ જો પ્રાપ્ત થયેલા સાધનોનો દુરુપયોગ કરે કે પ્રમાદી બને અથવા સૂત્રોક્ત અવગુણોથી યુક્ત થાય, તો તે પાપશ્રમણ કહેવાય છે માટે આ અધ્યયનનું શ્રવણ ચિંતન, મનન કરી સાધક સતત જાગૃત રહી પોતાની સાધનાને પ્રગતિશીલ બનાવે.

દરેક આત્મ કલ્યાણના ઈચ્છુક સાધક આ અધ્યયનનું સદા ચિંતન મનન કરતાં આત્મનિરીક્ષણ કરે અને સૂત્રોક્ત કોઈ પણ અવગુણો કે અનાચારોના કારણે હું પાપશ્રમણ તો થતો નથી ને ? એમ વિચારીને સાવધાનપણે સંયમની શુદ્ધ આરાધના કરે.

અટારમું અધ્યયન

પરિચય :

પ્રસ્તુત અધ્યયનનું નામ (૧) સંજયીય કે (૨) સંયતીય છે. આ અધ્યયનના પ્રમુખ પાત્ર રાજા સંજય છે; તેના નામ ઉપરથી આ અધ્યયનનું નામ 'સંજયીય' છે.

પ્રસ્તુત અધ્યયનના પૂર્વાર્ધમાં ૧૮ ગાથાઓ સુધી સંજય રાજાની કથા અંકિત છે. કાંપિલ્યનગરના રાજા સંજય પોતાની ચતુરંગી સેના સહિત શિકાર માટે વનમાં નીકળ્યા. સેનાએ જંગલમાં રહેલાં હરણોનાં ટોળાને કેસર ઉદ્યાન તરફ ધકેલ્યાં અને ઘોડા ઉપર આરૂઢ રાજાએ તીરથી હરણોને વીંધવાં શરૂ કર્યાં, કેટલાંક હરણો ઘાયલ થઈ પડી ગયા, તો કેટલાંક મૃત્યુ પામ્યા.

ભાગતા હરણોનો પીછો કરતાં કરતાં રાજા એ વૃક્ષના એક લતામંડપમાં પદ્માસને ધ્યાનસ્થ અવસ્થામાં બિરાજિત એક યોગીશ્વર મુનિને જોયા. જોતાં જ તે ચમક્યા. તુરંત જ અશ્વ પરથી નીચે ઊતરીને વિચાર્યું કે આ હરણો આ મુનિના હોવા જોઈએ, મેં આ મુનિનાં હરણોને માર્યાં, તે અનર્થકારી કાર્ય થયું. મુનિ ક્રોધ કરે, તો લાખો કરોડો માનવોને એક ક્ષણમાં બાળીને ભસ્મ કરી શકે છે. મુનીશ્વર પાસે આવી તેણે વિનયપૂર્વક નમસ્કાર કરી પોતાના અપરાધની ક્ષમા માંગી. મુનિ ગર્હભાલિ ધ્યાનમાંથી બહાર આવ્યા ત્યારે તુરંત જ સંજય રાજાએ પોતાનું નામ જણાવ્યું. મુનિએ કહ્યું – રાજન્ ! મારા તરફથી તો તમને અભય છે, પરંતુ તમો પણ બીજાં પ્રાણીઓનાં અભયદાતા બનો. જેના માટે તમે આ અનર્થ કરી રહ્યા છો, તે સ્વજન કે પરિજન કોઈ તમને દુઃખથી બચાવવા આવશે નહીં. તેઓ શરણરૂપ પણ બની શકશે નહીં. ત્યાર પછી શરીર, યૌવન, ધન, પરિવાર તેમજ સંસારની અનિત્યતાનો ઉપદેશ ગર્હભાલી મુનિએ આપ્યો, રાજાનો આત્મા મુનિના ઉપદેશથી તુરંત જાગૃત બની ગયો. તે સંન્યાસ લઈ સંજયમુનિ બની ગયા તથા સાધનામાં તલ્લીન થઈ ગયા.

એકવાર વિચરણ કરતાં સંજયમુનિને ક્ષત્રિય રાજર્ષિના દર્શન થયા. તે ક્ષત્રિય રાજર્ષિએ નામ પરિચય વગેરે પૂછ્યા પછી તેના ગુણો અને વ્યક્તિત્વથી આકૃષ્ટ થતાં સંજયમુનિને તેના જ્ઞાનની વૃદ્ધિ માટે આત્મીયભાવથી કહેવા લાગ્યા. ગાથા ૨૩ થી ૩૩ સુધીમાં એકાંતવાદની તત્ત્વચર્યા સાથે પોતાનો કંઈક પરિચય આપ્યો છે અને ગાથા ૩૦ તથા ૩૩ માં સંજયમુનિને સંબોધન સાથે ધર્માચરણની પ્રેરણા આપી છે. ગાથા ૩૪ થી ૫૧ માં જિનશાસનની વિશેષતારૂપ જ્ઞાન અને ક્રિયાના સમન્વયાત્મક સિદ્ધાંતને અનુલક્ષીને જેઓએ આત્મકલ્યાણ કર્યું છે, તે ભરત આદિ ચક્રવર્તીઓ તથા દશાર્ણભદ્ર, નમિ, કરકંડુ, નગ્ગતિ, ઉદાયન, કાશીરાજ, વિજય, મહાબળ આદિ ૧૮ મહાન આત્માઓનું સંક્ષેપમાં વર્ણન કર્યું છે. આ ગાથાઓ જૈન ઇતિહાસની પુરાતન કથાઓની વિશેષતઃ ઝાંખી કરાવે છે.

અંતમાં ક્ષત્રિય રાજર્ષિએ સંજયમુનિએ કહ્યું કે ધીર અને વિવેકી પુરુષ ક્યારે ય કુતર્કોમાં કે મિથ્યાવાદોમાં ફસાતા નથી. તેઓ શ્રેષ્ઠ ધર્મને જ સ્વીકારે છે અને આત્મકલ્યાણની ઉત્કૃષ્ટ સાધનાથી સંપૂર્ણ કર્મનો ક્ષય કરી શાશ્વત સિદ્ધ થાય છે.

આ રીતે, આ અધ્યયન વિશેષતઃ ગર્દભાલિ આચાર્ય અને ક્ષત્રિય રાજર્ષિ દ્વારા ક્રમશઃ સંજયરાજાને અને સંજયમુનિને આપેલાં જ્ઞાનોપદેશથી પરિપૂર્ણ છે.

(આ અધ્યયનની ગાથાઓમાં સ્પષ્ટતા ન હોવાને કારણે સંજયમુનિ અને ક્ષત્રિય રાજર્ષિ, એ બંનેમાંથી કોણ કોને શું પૂછે, કોણ જવાબ આપે અને કઈ ગાથા કોનાથી સંબંધિત છે; આ બધું સમજવામાં થોડી મુશ્કેલી થાય છે. તેથી આ વિષયમાં જુદી જુદી કલ્પનાઓ થઈ છે. પરંતુ આ સૂત્રના પ્રાચીન વ્યાખ્યાકર્તા શાંત્યાચાર્ય જે જણાવ્યું છે તેના આધારે સ્પષ્ટ થાય છે કે ગાથા ૨૩ થી બધું જ વર્ણન ક્ષત્રિય રાજર્ષિ દ્વારા સંજયમુનિના જ્ઞાનવિકાસ માટે આત્મીયભાવથી કરવામાં આવ્યું છે.)

• અટારમું અધ્યયન •

સંજયીય

સંજય-સંયતિ રાજાનું પૂર્વજીવન :-

૧ કંપિલ્લે ણયરે રાયા, ઉદિણ્ણ બલવાહણે ।
 ણામેણં સંજએ ણામં, મિગવ્વં ઉવણિગ્ગએ ॥૧॥

શબ્દાર્થ :- ઉદિણ્ણબલવાહણે = વિસ્તૃત સેના અને હાથી, ઘોડા વગેરેથી સંપત્ર, ણામેણં સંજએ ણામં = સંજય નામના, મિગવ્વં = શિકાર કરવા, ઉવણિગ્ગએ = નીકળ્યા

ભાવાર્થ :- પંચાલ દેશના કાંપિલ્યનગરમાં વિશાળ સેના અને વાહનોથી સંપત્ર સંજય નામના પ્રખ્યાત રાજા હતા. એક દિવસ તે શિકાર કરવા માટે પોતાના નગરમાંથી બહાર નીકળ્યા.

૨ હયાણીએ ગયાણીએ, રહાણીએ તહેવ ય ।
 પાયત્તાણીએ મહયા, સવ્વઓ પરિવારિએ ॥૨॥

શબ્દાર્થ :- હયાણીએ = અશ્વદળ, ઘોડાનું લશ્કર, ગયાણીએ = હાથીઓનું દળ, રહાણીએ = રથનો મોટો કાફલો, પાયત્તાણીએ = પાયદળ, સૈનિકોનું લશ્કર, મહયા = મોટી સંખ્યામાં, સવ્વઓ પરિવારિએ = આ બધાંને લઈને, આ બધાંથી ઘેરાઈને.

ભાવાર્થ :- તે રાજા વિશાળ સંખ્યામાં અશ્વસેના, ગજસેના, રથસેના તેમજ પાયદળ (સેના)થી ચારે તરફ ઘેરાયેલા હતા.

૩ મિએ છુહિત્તા હયગઓ, કંપિલ્લુજ્જાણ કેસરે ।
 મીએ સંતે મિએ તત્થ, વહેઇ રસમુચ્છિએ ॥૩॥

શબ્દાર્થ :- કંપિલ્લુજ્જાણ કેસરે = કાંપિલ્યનગરના કેસર ઉદ્યાનમાં, રસમુચ્છિએ = માંસનાં રસમાં આસક્ત, તત્થ = ત્યાં તે જગ્યા, મિએ = મૃગલાઓને, છુહિત્તા = ક્ષોભ ઉપજાવતાં, પીડા દેતાં, મીએ = ભયભીત થયેલાં, સંતે = થાકેલાં, વહેઇ = મારવા લાગ્યા.

ભાવાર્થ :- ઘોડા ઉપર આરૂઢ થયેલા તે રાજા પશુમાંસના રસાસ્વાદમાં આસક્ત બની કાંપિલ્યનગરના

કેસરબાગમાં મૃગલાઓને થાકેલાં ભયભીત હરણાઓને બાણથી વીંધવા લાગ્યા, મારવા લાગ્યા.

વિવેચન :-

પ્રાચીન કાળમાં રાજા અને સામાન્ય લોકો પણ શિકાર કરવાના શોખીન હતા. આ ચરમશરીરી સંજય રાજર્ષિ પણ શિકાર કરવાના શોખીન હતા.

બલવાહણે :- (૧) બલ-ચતુરંગી સેના, હાથી, ઘોડા, રથ અને પાયદળ. વાહન - રથ, ગાડી - પાલખી વગેરે (૨) બલ - શરીર સામર્થ્ય, વાહન-હાથી, ઘોડા વગેરે તથા ઉપલક્ષણથી પાયદળ.

૪

અહ કેસરમ્મિ ઉજ્જાણે, અણગારે તવોધણે ।

સજ્ઞાયજ્ઞાણ સંજુત્તે, ધમ્મજ્ઞાણં જ્ઞિયાયઈ ॥૪॥

શબ્દાર્થ :- અહ = આ અવ્યય છે, તે સમય, તવોધણે = તપસ્વી, તપોધની, સજ્ઞાયજ્ઞાણ સંજુત્તે = સ્વાધ્યાય અને ધ્યાનમાં લીન, ધમ્મજ્ઞાણં = ધર્મધ્યાન, જ્ઞિયાયઈ = કરી રહ્યા હતા.

ભાવાર્થ :- ત્યાં કેસર ઉદ્યાનમાં જ એક તપોધની અણગાર સ્વાધ્યાય અને ધ્યાનમાં લીન હતા. તે ધર્મધ્યાન કરી રહ્યા હતા.

૫

અપ્ફોવમંડવમ્મિ, જ્ઞાયઈ ખવિયાસવે ।

તસ્સાગ્ગે મિઘે પાસં, વહેઈ સે ણરાહિવે ॥૫॥

શબ્દાર્થ :- ખવિયાસવે= આશ્રવને રોકનાર, પૂર્વે કરેલાં કર્મોનો ક્ષય કરનાર, અપ્ફોવમંડવમ્મિ= વેલ અને લતાઓથી બનેલા મંડપમાં, જ્ઞાયઈ= ધ્યાન કરી રહ્યા હતા, તસ્સ પાસ= ત્યાં તેની પાસે, આગ્ગે = આવ્યા, સે = તે, ણરાહિવે = રાજા દ્વારા, વહેઈ = મારેલાં, હણાયેલાં.

ભાવાર્થ :- કર્મ ક્ષય કરનાર અથવા આશ્રવોને રોકનાર અણગાર લતામંડપમાં ધ્યાન કરી રહ્યા હતા. તેમની પાસે રાજા દ્વારા મારેલાં, વીંધાયેલા હરણાંઓ આવી પહોંચ્યા.

વિવેચન :-

અણગારે તવોધણે :- અહીં તપોધની અણગારનું નામ નિર્યુક્તિકારે ગર્હભાલી દર્શાવ્યું છે.

સજ્ઞાયજ્ઞાણસંજુત્તે :- સ્વાધ્યાયનો અર્થ છે - શ્રુતજ્ઞાનનું પરાવર્તન વગેરે અને ધ્યાનનો અર્થ છે ધર્મધ્યાન વગેરે શુભ ધ્યાનમાં સંલગ્ન.

અપ્ફોવમંડવમ્મિ :- આ દેશીય શબ્દ છે. વૃદ્ધ વ્યાખ્યાકારોએ તેનો આ પ્રમાણે અર્થ કર્યો છે - વૃક્ષ, ગુચ્છ, ગુલ્મ, લતા, વગેરેથી ઇલાયેલો મંડપ અથવા નાગરવેલ, દ્રાક્ષાદિ લતાઓથી વ્યાપ્ત, ઘેરાયેલો મંડપ.

ખવિયાસવે :- (૧) જેઓએ હિંસાદિ આશ્રવો અર્થાત્ કર્મબંધના હેતુઓને નિર્મૂળ કર્યા હતા, (૨) કર્મ

ક્ષય કરવામાં પ્રયત્નશીલ.

સંજય રાજાને મુનિ દર્શન :-

૬ અહ આસગઓ રાયા, ખિપ્પમાગમ્મ સો તર્હિં ।
હૅ મિૅ ડ પાસિત્તા, અણગારં તત્થ પાસઙ્ગ ॥૬॥

શબ્દાર્થ :- અહ = પછી, આસગઓ = ઘોડા પર બેઠેલા, સો = તે, રાયા = રાજા, તર્હિં = ત્યાં, મંડપ સમીપે, ખિપ્પં = શીઘ્ર, આગમ્મ = આવીને, હૅ = મારેલાં, મિૅ = મૃગલાઓને, પાસિત્તા = જોયા, જોઈને, ડ = સાથે જ, તત્થ = ત્યાં રહેલા, બેઠેલા, અણગારં = મુનિરાજને પણ, પાસઙ્ગ = જોયા.

ભાવાર્થ :- ત્યાર પછી અશ્વારૂઢ રાજા હરણાંઓને જોવા જલ્દી તે સ્થાને આવ્યા, ત્યાં તેણે હણાયેલા હરણાંઓને જોયાં અને ત્યાં જ ધ્યાનસ્થ તપસ્વી અણગારને પણ જોયા.

૭ અહ રાયા તત્થ સંભંતો, અણગારો મણાડડહઓ ।
મૅ ડ મંદપુણ્ણેણં, રસગિલ્લેણ ઘંતુણા ॥૭॥

શબ્દાર્થ :- અહ તત્થ = આ જોઈને, રાયા = રાજા, સંભંતો = મૂંઝવણમાં પડીગયા, મૅ ડ = હું કેવો, મારાથી, મંદપુણ્ણેણં = મંદભાગી, રસગિલ્લેણ = રસગૃહ, રસલોલુપ, ઘંતુણા = ઘાતક બનેલો, મણા = વ્યર્થ, અણગારો = મુનિરાજનું ચિત્ત, અહઓ = દુભાવ્યું છે, દુભાવવામાં આવ્યું છે.

ભાવાર્થ :- મુનિને જોઈ રાજા ભયભીત થયા. તેણે વિચાર્યું—હું કેટલો પુણ્યહીન (ભાગ્યહીન) છું, રસલોલુપ તેમજ હિંસક વૃત્તિનો છું, મેં વ્યર્થ જ મુનિને પીડા આપી તેમનું દિલ દુભાવ્યું છે.

૮ આસં વિસજ્જહિત્તાણં, અણગારસ્સ સો ણિવો ।
વિણ્ણેણ વંદ્દે પાૅ, ભગવં ંથ મે ઁમે ॥૮॥

શબ્દાર્થ :- સો = પછી તે, ણિવો = રાજા, આસં = ઘોડાને, વિસજ્જહિત્તાણં = વિસર્જન કરી અર્થાત્ તેના ઉપરથી નીચે ઊતરીને, અણગારસ્સ = મુનિરાજને, વિણ્ણેણ = વિનયપૂર્વક, પાૅ = ચરણોમાં, વંદ્દે = વંદના કરી, ભગવં = હે ભગવાન, ંથ = આ વિષયમાં, મે = મને, ઁમે = ક્ષમા કરો.

ભાવાર્થ :- તે રાજાએ તુરંત જ ઘોડા ઉપરથી ઊતરીને અણગારના બંને ચરણોમાં સવિનય, સભક્તિ વંદન કર્યા અને કહ્યું— 'ભગવાન! આ અપરાધ માટે મને માફ કરો.'

વિવેચન :-

તર્હિં :- ઘાયલ મૃગલાંઓ જ્યાં ગયા, જ્યાં જઈને પડતા હતા તે સ્થાનમાં, **મણાડડહઓ :-** મુનિની

નજીકમાં જ હરણાઓને મારીને મેં વ્યર્થ જ મુનિના હૃદયને દુઃખ પહોંચાડ્યું.

૯ અહ મોષેણ સો ભગવં, અણગારે જ્ઞાણમસ્સિણ ।
રાયાણં ણ પહિમંતેઙ્ઠ, તઓ રાયા ભયદ્દુઓ ॥૯॥

શબ્દાર્થ :- અહ = પરંતુ, સો = તે, ભગવં = ભગવંત, અણગારે = અણગાર, મુનિ, જ્ઞાણ અસ્સિણ = ધ્યાનમાં રહ્યા, મોષેણ = મૌન ધારણ કરીને, રાયાણં = રાજાને, ણ પહિમંતેઙ્ઠ = કશો ય ઉત્તર આપ્યો નહીં, તઓ = ત્યારે તે, ભયદ્દુઓ = ભયભીત થયા.

ભાવાર્થ :- પરંતુ તે અણગાર ભગવાન મૌનપૂર્વક ધર્મધ્યાનમાં તલ્લીન રહ્યા. તેમણે રાજાને કંઈ ઉત્તર ન આપ્યો, તેથી રાજા વધુ ભયભીત થયા.

૧૦ સંજઓ અહમમ્મીતિ, ભગવં વાહરાહિ મે ।
કુદ્ધે તેણ અણગારે, હહેજ્જ ણરકોહિઓ ॥૧૦॥

શબ્દાર્થ :- અહં = હું, સંજઓ = સંજય રાજા, અમ્મિ (અસ્મિ) = છું, ઇતિ = માટે, મે વાહરાહિ = મારી સાથે બોલો, મારી સામે જુઓ, કુદ્ધે = ગુસ્સે થયેલા, કોપાયમાન, તેણ = પોતાના તેજથી, ણરકોહિઓ = કરોડો વ્યક્તિઓને, હહેજ્જ = બાળી નાંખે છે.

ભાવાર્થ :- રાજાએ કહ્યું કે હે ભગવન! હું સંજય રાજા છું, આપ મારી સાથે બોલો કે મારી સામે જુઓ, કારણ કે હું જાણું છું કે ક્રુપિત થયેલા અણગાર પોતાની શક્તિથી કરોડો વ્યક્તિઓને બાળી શકે છે.

વિવેચન :-

ણ પહિમંતેઙ્ઠ :- પ્રત્યુત્તર ન આપ્યો, તેથી રાજાએ વિચાર્યું— 'હું તને ક્ષમા કરું છું કે નહીં' એવો કોઈ પ્રત્યુત્તર મુનિએ ન આપ્યો, માટે મુનિ મારા ઉપર ક્રોધિત થઈ ગયા લાગે છે.

ભયદ્દુઓ :- મુનિનું મૌન જાઈને રાજા અત્યંત ભયભીત થઈ ગયા કે ઋષિ ક્રોધિત થયા છે, તે શું કરશે ?

સંજઓ અહમમ્મીતિ :- ભયભીત રાજાએ નમ્રતાપૂર્વક પોતાનો પરિચય આપ્યો, — હું સંજય નામનો રાજા છું; કારણ કે મને કોઈ સામાન્ય મનુષ્ય માની ક્રોધિત થઈ ભસ્મ ન કરે.

કુદ્ધે તેણ :- રાજા બોલ્યા કે હું એટલા માટે ભયભીત છું કે આપ મારી સાથે વાત કરતા નથી. મેં સાંભળ્યું છે કે તપસ્વી અણગાર કોપાયમાન થાય, તો પોતાના તેજ વડે (તેજો લેશ્યાદિથી) હજારો જ નહીં કરોડો મનુષ્યોને ભસ્મ કરી શકે છે.'

રાજાને મુનિનો ઉપદેશ :-

૧૧ અભઓ પત્થિવા તુભં, અભયદાયા ભવાહિ ય ।
અણિચ્ચે જીવલોગમ્મિ, કિં હિંસાણ પસજ્જસિ ॥૧૧॥

શબ્દાર્થ :- પત્થિવા = હે રાજન્ !, તુજ્ઞં = તને, અભઓ = અભય છે, (તું પણ), અભયદાયા = જીવોનો અભયદાતા, ભવાહિ = બન, થઈ જા, અણિચ્ચે = અનિત્ય, જીવલોગમ્મિ = આ જીવલોકમાં, સંસારમાં, હિંસાએ = હિંસામાં, કિં = શા માટે, પસજ્જસિ = આસક્તિ રાખે છે.

ભાવાર્થ :- મુનિએ કહ્યું – હે રાજન્ ! મારા તરફથી તું નિર્ભય થઈ જા, તું પણ અન્ય જીવો માટે અભયદાતા બની જા. અનિત્ય એવા આ સંસારમાં તું શા માટે હિંસામાં આસક્ત થઈ રહ્યો છે ?

૧૨

જયા સવ્વં પરિચ્ચજ્જ, ગંતવ્વમવસસ્સ તે ।

અણિચ્ચે જીવલોગમ્મિ, કિં રજ્જમ્મિ પસજ્જસિ ॥૧૨॥

શબ્દાર્થ :- જયા = જ્યારે, સવ્વં = સર્વસ્વ, બધા પદાર્થો, પરિચ્ચજ્જ = અહીં જ મૂકીને, છોડીને, અવસસ્સ = પરવશ થઈને, તે = તારે, ગંતવ્વં = એક દિવસ ચાલ્યા જવું પડશે, અણિચ્ચે = આવા અનિત્ય, જીવલોગમ્મિ = આ સંસારમાં, રજ્જમ્મિ = રાજ્ય સંપદામાં, કિં = શા માટે, પસજ્જસિ = આસક્તિ કરે છે ?

ભાવાર્થ :- હે રાજન્ ! જ્યારે પરવશપણે બધું જ અહીં છોડીને તારે જવાનું છે, તો અનિત્ય એવા આ સંસારમાં, રાજ્યમાં શા માટે આસક્ત થઈ રહ્યો છે ?

૧૩

જીવિયં ચેવ રૂવં ચ, વિજ્જુસંપાય ચંચલં ।

જત્થ તં મુજ્જસિ રાયં, પેચ્ચત્થં ણાવબુજ્જસે ॥૧૩॥

શબ્દાર્થ :- રાયં = હે રાજન્ !, જત્થ = જેમાં, તં = તું, મુજ્જસિ = આસક્ત થઈ રહ્યો છે, જીવિયં = આ જીવન, મનુષ્ય આયુષ્ય, ચેવ = અને, રૂવં = શરીરનું રૂપ, વિજ્જુસંપાય ચંચલં = વીજળીના ચમકારા જેવું ચંચળ છે, પેચ્ચત્થં = પરલોકના વિષયમાં, ણાવબુજ્જસે (સિ) = બોધ પામતો નથી, વિચાર કરતો નથી.

ભાવાર્થ :- હે રાજન્ ! તું જેમાં આસક્ત છો, તે મનુષ્ય જીવન અને શરીરનું રૂપ, એ બધું તો વીજળીના ચમકારા જેવું ચંચળ છે, માટે તું પરલોક હિતાર્થે કેમ વિચાર કરતો નથી ?

૧૪

દારાણિ ય સુયા ચેવ, મિત્તા ય તહ બંધવા ।

જીવંતમણુજીવંતિ, મયં ણાણુવ્વયંતિ ય ॥૧૪॥

શબ્દાર્થ :- દારાણિ = સ્ત્રીઓ, સુયા = પુત્રો, ચેવ = અને પરિવારના બીજા લોકો, મિત્તા = મિત્રો, તહ = તથા, બંધવા = બંધુ, સંબંધીઓ, જીવંતં = જીવનારને જ, અણુજીવંતિ = અનુસરે છે, ય = પરંતુ, મયં = મરનારની, ણ અણુવ્વયંતિ = પાછળ કોઈ જતું નથી.

ભાવાર્થ :- આ સ્વાર્થમય સંસારમાં સ્ત્રીઓ, પુત્રો કે બંધુઓ, એ બધાં જીવતાને જ અનુસરી તેના

સુખમાં ભાગીદાર બને છે, મરેલાં પાછળ કોઈ સાથે જતું નથી.

૧૫ ણીહરંતિ મયં પુત્તા, પિયરં પરમદુક્ખિયા ।
પિયરો વિ તહા પુત્તે, બંધૂ રાયં તવં ચરે ॥૧૫॥

શબ્દાર્થ :- મયં = મૃત્યુ પામેલા, પિયરં = પિતાને, પુત્તા = તેના પુત્રો, પરમદુક્ખિયા = ઘણા જ દુઃખી થઈને, ણીહરંતિ = ઘરમાંથી બહાર કાઢે છે, તહા = તેમજ, પુત્તે = મરેલા પુત્રોને, પિયરો વિ = પિતા પણ કાઢે છે, બંધૂ = ભાઈઓ (પણ તેમજ કરે છે), તવં = તપનું, સંયમનું, ચરે = આચરણ કરવું જોઈએ.

ભાવાર્થ :- અત્યંત દુઃખી થયેલા પુત્રો પોતાના મરેલા પિતાને ઘરમાંથી બહાર કાઢી સ્મશાન તરફ લઈ જાય છે અને તે જ રીતે પિતા પણ મૃત પુત્રને તથા ભાઈને ઘરની બહાર કાઢે છે, માટે હે રાજન્ ! તું તપશ્ચર્યા કર અર્થાત્ સંયમ ગ્રહણ કર.

૧૬ તઓ તેણઽજ્જિએ દવ્વે, દારે ય પરિરક્ખિએ ।
કીલંતિઽણ્ણે ણરા રાયં, હદ્ધુ તુદ્ધુ-મલંકિયા ॥૧૬॥

શબ્દાર્થ :- તઓ = તેના મર્યા પછી, તેણ = તે વ્યક્તિનું, અજ્જિએ = સંગ્રહ કરેલા, દવ્વે = દ્રવ્ય, ધનને, પરિરક્ખિએ = સુરક્ષિત રાખેલી તેની, દારે = સ્ત્રીઓને, અણ્ણે = બીજા, ણરા = રાજા વગેરે, હદ્ધુતુદ્ધુ = હર્ષ અને આનંદથી, અલંકિયા = ઘરેણાથી સજ્જિત થઈને, કીલંતિ = ભોગવે છે.

ભાવાર્થ :- હે રાજન્ ! મૃત્યુ પછી વ્યક્તિ દ્વારા મેળવેલા ધન તથા સુરક્ષિત રાખેલી સ્ત્રીઓનો ઉપભોગ બીજા મનુષ્યો જ કરે છે, આભૂષણોથી અલંકૃત થઈ હર્ષ અને આનંદ કરે છે.

૧૭ તેણાવિ જં કયં કમ્મં, સુહં વા જઇ વા દુહં ।
કમ્મુણા તેણ સંજુત્તો, ગચ્છઇ ડ પરં ભવં ॥૧૭॥

શબ્દાર્થ :- તેણ = મરનાર વ્યક્તિએ, અવિ = પણ, જં = જે, સુહં = સુખકારી, શુભ, જઇ = અથવા, દુહં = દુઃખકારી, અશુભ, કમ્મં = કર્મો, કયં = કર્યા હોય, તેણ કમ્મુણા સંજુત્તો = તે કર્મોની સાથે જ, પરં ભવં = પરભવમાં, બીજા ભવમાં, ગચ્છઇ = જાય છે.

ભાવાર્થ :- તે મૃત વ્યક્તિએ જે કંઈ પણ શુભ કે અશુભ કર્મ કર્યા છે, તે કર્મોની સાથે પરલોકમાં એકલો જ જાય છે.

વિવેચન :-

અભઓ પત્થિવા તુબ્ધં :- ભયભીત રાજાને મુનિએ આશ્વાસન આપતાં કહ્યું— હે રાજન્ ! તને મારા

તરફથી અભય છે. જેમ તને મૃત્યુનો ભય લાગ્યો, તેમ બીજાં પ્રાણીઓને પણ મૃત્યુનો ભય છે. જેમ મેં તને અભયદાન આપ્યું, તેમ તું બીજાં પ્રાણીઓનો અભયદાતા બન.

અણિચ્ચે જીવલોગમ્મિ :- આ સમગ્ર જીવલોક સંસાર અનિત્ય છે, એ દષ્ટિએ તું પણ અનિત્ય છે, તારું જીવન ક્ષણિક છે. તો પછી આવા ક્ષણિક મનુષ્ય જીવનમાં હિંસાદિ ઘોર કૃત્યો શા માટે કરે છે? આ જીવન અને સૌંદર્ય બધું જ ચંચળ છે. મૃત્યુ સમયે રાજ્ય, ધન ભંડાર વગેરે છોડીને જવું પડશે. તો આ વસ્તુઓના મોહમાં શા માટે મુગ્ધ બની રહ્યો છે.

દારાણિ ચ સુયા ચેવ :- જે સ્ત્રી, પુત્રાદિ માટે મનુષ્ય ધન કમાય છે, પાપકર્મ કરે છે; તે બધાં આ જીવનના સાથી છે, મર્યા પછી કોઈ સાથે આવતાં નથી. જીવ એકલો પોતાનાં શુભાશુભ કર્મો સાથે પરલોકમાં જાય છે. ત્યાં કોઈ સગાં સંબંધી દુઃખ ભોગવવાં આવતાં નથી; તેના મર્યા પછી, પાપકર્મ અને દુઃખો સહીને પ્રાપ્ત કરેલાં તેના તે ધનથી બીજા લોકો મોજમજા ઉડાવે છે. આવા ક્ષણિક સગપણ માટે જીવન હારી જવું, તે કોઈ રીતે યોગ્ય નથી.

આ રીતે મુનિએ રાજાને અભયદાન આપીને રાજ્યત્યાગ કરવાનો, પરલોકના હિતને વિચારવાનો અને અનિત્ય જીવન, યૌવન, ધન, બાંધવ વગેરે તરફ આસક્તિ કે મમત્વનો ત્યાગ કરવાનો ઉપદેશ આપ્યો છે.

સંજય રાજાની દીક્ષા :-

૧૮ સોઠુણ તસ્સ સો ધમ્મં, અણગારસ્સ અંતિએ ।
મહયા સંવેગ ણિવ્વેયં, સમાવણ્ણો ણરાહિવો ॥૧૮॥

શબ્દાર્થ :- તસ્સ = તે, અણગારસ્સ = મુનિરાજની, અંતિએ = પાસેથી, સો ધમ્મં = આવો ધર્મ, સોઠુણ = સાંભળીને, ણરાહિવો = રાજાએ, મહયા = મહાન, પ્રબલ, સંવેગ ણિવ્વેયં = સંવેગ-નિર્વેદને અર્થાત્ વૈરાગ્ય ભાવોને અને સંસારથી ઉદાસીન ભાવોને, સમાવણ્ણો = પ્રાપ્ત કર્યા.

ભાવાર્થ :- આ પ્રમાણે ગર્દભાલી અણગારની પાસે ધર્મનો ઉપદેશ સાંભળીને સંજય રાજા તે જ સમયે મહાન સંવેગ અને નિર્વેદભાવને પામ્યા અર્થાત્ સંસારથી વિરક્ત થયા.

૧૯ સંજઓ ચઇઝં રજ્જં, ણિક્ખંતો જિણસાસણે ।
ગદ્ધભાલિસ્સ ભગવઓ, અણગારસ્સ અંતિએ ॥૧૯॥

શબ્દાર્થ :- રજ્જં = રાજ્યને, ચઇઝં = છોડીને, ગદ્ધભાલિસ્સ = ગર્દભાલી નામના, જિણસાસણે = જિન શાસનમાં, ણિક્ખંતો = દીક્ષિત થયા.

ભાવાર્થ :- રાજ્ય છોડીને સંજય રાજા ભગવાન ગર્દભાલી અણગારની પાસે જિનશાસનમાં દીક્ષિત થયા.

વિવેચન :-

સંવેગ અને નિર્વેદ :- સંવેગ એટલે મોક્ષની અભિલાષા અને નિર્વેદ એટલે સંસારથી વિરક્તિ અર્થાત્ વૈરાગ્ય ભાવના.

ણિક્ષંતો જિણસાસણે :- જિનશાસન અર્થાત્ વીતરાગધર્મના માર્ગે આગળ વધી સંસારથી કે ઘરથી નીકળ્યા અર્થાત્ દીક્ષા ગ્રહણ કરી.

ક્ષત્રિયમુનિ અને સંજય રાજર્ષિનું મિલન :-

૨૦ ચિચ્ચા રઢું પવ્વઙ્ગે, ખત્તિએ પરિભાસઙ્ગે ।
જહા તે દીસઙ્ગે રૂવં, પસણ્ણં તે તહા મણો ॥૨૦॥

શબ્દાર્થ :- ખત્તિએ = ક્ષત્રિય રાજા, રઢું = રાષ્ટ્રને, રાજ્યને, ચિચ્ચા = છોડીને, પવ્વઙ્ગે = દીક્ષિત થયા હતા, (ક્ષત્રિય મુનિ, સંયતિ મુનિને), પરિભાસઙ્ગે = પૂછવા લાગ્યા, જહા = જેવું, તે = તમારું, રૂવં = રૂપ, પસણ્ણં = પવિત્ર, નિર્વિકારી, તહા = તેમજ, તે = તમારું, મણો = અંતઃકરણ, દીસઙ્ગે = દેખાય છે.

ભાવાર્થ :- પોતાના રાષ્ટ્રને ત્યાગીને દીક્ષિત થયેલા ક્ષત્રિય મુનિએ સંજયમુનિને કહ્યું – હે મુનિ ! આપનું આ પવિત્ર રૂપ જેવું દેખાય છે, તેવું જ આપનું અંતઃકરણ પણ પ્રસન્ન અને પવિત્ર લાગે છે, દેખાય છે.

૨૧ કિં ણામે કિં ગોત્તે, કસ્સઢ્ઢાએ વ માહણે ।
કહં પઢિયરસિ બુદ્ધે, કહં વિણીએ ત્તિ વુચ્ચસિ ॥૨૧॥

શબ્દાર્થ :- કિં ણામે = આપનું નામ શું છે, કિં ગોત્તે = કયું ગોત્ર છે, વ = અને, કસ્સઢ્ઢાએ = શા માટે, માહણે = અહિંસક અણગાર થયા છો?, કહં = કેવી રીતે તમે, બુદ્ધે = આચાર્ય, ગુરુજનોની, પઢિયરસિ = સેવા કરો છો? અને, કહં = કેવી રીતે, વિણીએ ત્તિ = વિનયવાન, વુચ્ચસિ = કહેવાઓ છે.

ભાવાર્થ :- ક્ષત્રિય મુનિએ સંજય મુનિને પૂછ્યું – આપનું નામ શું છે, આપનું ગોત્ર કયું છે, તમે શા માટે અણગાર થયા છો, કઈ રીતે તમે આચાર્ય કે ગુરુદેવની સેવા કરો છો અને તમે વિનયશીલ કેમ કહેવાઓ છો ?

૨૨ સંજઓ ણામ ણામેણં, તહા ગોત્તેણ ગોયમો ।
ગદ્ધાલી મમાયરિયા, વિજ્જા ચરણ પારગા ॥૨૨॥

શબ્દાર્થ :- સંજઓ ણામ ણામેણં = સંજય મારું નામ છે, ગોયમો = ગૌતમ મારું, ગોત્તેણ = ગોત્ર છે, તહા = અને, વિજ્જાચરણપારગા = વિદ્યા (જ્ઞાન) અને ચારિત્રના પારગામી, ગદ્દભાલી = ગર્દભાલી, મમ = મારા, અચરિયા = આચાર્ય છે, ગુરુ છે.

ભાવાર્થ :- સંજયમુનિએ પ્રત્યુત્તર આપતા કહ્યું – મારું નામ સંજય છે, ગૌતમ મારું ગોત્ર છે, જ્ઞાન અને ચારિત્રના પારગામી ગર્દભાલી મારા આચાર્ય છે.

વિવેચન :-

રટ્ટું :- જનપદ કે પ્રાંતને જ પ્રાચીનકાળમાં રાષ્ટ્ર કહેતા હતા. એક જ રાજ્યમાં અનેક રાષ્ટ્ર હતાં. વર્તમાનના તાલુકાને રાષ્ટ્ર કહેવાતા હતા.

ક્ષત્રિય રાજર્ષિનો પરિચય :- ક્ષત્રિય રાજર્ષિ પૂર્વ જન્મમાં સંયમનું પાલન કરી દેવ થયા હતા. ત્યાંથી મૃત્યુ પામી તેણે ક્ષત્રિય કુળમાં જન્મ લીધો. કોઈ નિમિત્તથી પૂર્વજન્મની સ્મૃતિ થતાં તેણે સંસારથી વિરક્ત થઈ દીક્ષા ધારણ કરી હતી. કુળ ઉપરથી તેનું નામ ક્ષત્રિયમુનિ રાખવામાં આવ્યું હતું.

ક્ષત્રિયમુનિના પાંચ પ્રશ્ન હતા – (૧) આપનું નામ શું ? (૨) આપનું ગોત્ર કયું ? (૩) આપ શા માટે મહામુનિ બન્યા ? (૪) આચાર્યોની સેવા ક્યારે અને કેવી રીતે કરો છો ? અને (૫) આપ વિનીત કેવી રીતે છો ?

પસર્ણં તે તહા મળો :- અંતઃકરણ કલુષિત હોય તો બાહ્ય આકૃતિ અકલુષિત એટલે નિર્વિકાર પ્રતીત થતી નથી. સંજયરાજર્ષિની બાહ્ય આકૃતિ ઉપરથી ક્ષત્રિયમુનિએ તેના અંતઃકરણની પવિત્રતાના દર્શન કર્યાં.

માહ્ણે :- (૧) જેનાં મન, વચન, કાયા હિંસાદિ પ્રવૃત્તિથી નિવૃત્ત છે, તે માહણ છે. (૨) વચનથી જે અહિંસાનો ઉપદેશ આપે છે તે માહણ છે. (૩) હિંસાદિ સર્વપાપોથી વિરત મુનિ જ અહીં માહણ શબ્દથી ગૃહીત છે. (૪) માહણનો સીધો અર્થ છે અહિંસક અથવા અણગાર.

ગાથા ૨૧ માં ક્ષત્રિય મુનિ દ્વારા પાંચ પ્રશ્ન પૂછવામાં આવ્યા છે. સંજય રાજર્ષિએ ત્રણ ઉત્તરમાં તેનો સમાવેશ કર્યો છે, તે આ રીતે સમજવું જોઈએ – મારા આચાર્ય ગર્દભાલી છે, જે શ્રુત ચારિત્રમાં પારંગત છે. તેના ઉપદેશથી હું મુનિ બન્યો છું. તેના દ્વારા મેં શાસ્ત્રાધ્યયન અને શિક્ષાઓ ગ્રહણ કરી છે. મારા આચાર્ય સંયમનું ફળ મુક્તિ કહ્યું છે. મુક્તિ પ્રાપ્ત કરવા માટે જ હું માહણ (મુનિ) બન્યો છું. આચાર્યશ્રીની આજ્ઞાનુસાર ચાલું છું, તે જ તેમની સેવા છે અને તેના કથન અનુસાર હું દરેક મુનિચર્યાનું પાલન કરું છું, આ મારી વિનીતતા છે.

વિજ્જાચરણ :- વિદ્યાનો અર્થ અહીં શ્રુતજ્ઞાન છે તથા ચરણનો અર્થ ચારિત્ર છે.

'માહન' પદથી પાંચ મહાવ્રતરૂપ મૂલ ગુણોની આરાધકતા; આચાર્યગુરુની સેવાથી,

આચાર્યની આજ્ઞાનું પાલન કરવાથી અને આચાર્યના ઉપદેશાનુસાર ગ્રહણશિક્ષા તેમજ આસેવન શિક્ષામાં પ્રવૃત્તિ કરવાથી ઉત્તર ગુણોની આરાધકતા પ્રગટ કરવામાં આવી છે.

ક્રિયાવાદી વગેરેની ચર્ચા વિચારણા :-

૨૩ કિરિયં અકિરિયં વિણયં, અણ્ણાણં ચ મહામુણી ।
 एएहिं चउहिं ठाणेहिं, मेयण्णे किं पभासइ ॥ २३ ॥

શબ્દાર્થ :- મહામુણી = હે મહામુનિ, કિરિયં = ક્રિયાવાદ, અકિરિયં = અક્રિયાવાદ, વિણયં = વિનયવાદ, અણ્ણાણં = અજ્ઞાનવાદ, एएहिं = આ, ચउहिं = ચાર, ઠાणेहिં = સ્થાનો (વાદો) દ્વારા, મેયણ્ણે = તત્ત્વજ્ઞ, જ્ઞાની અથવા વાદી લોકો પોતાની ઈચ્છાનુસાર એકાંતપક્ષનું, किं = શું, પભાસइ = પ્રતિપાદન કરે છે.

ભાવાર્થ :- ક્ષત્રિયમુનિ – હે મહામુનિવર ! ક્રિયા, અક્રિયા, વિનય અને અજ્ઞાન; આ ચાર એકાંતવાદ છે અર્થાત્ આ ચારવાદથી અજ્ઞાની લોકો ભિન્ન ભિન્ન કથન કરે છે, પરંતુ તત્ત્વજ્ઞોએ ધર્મના વિષયોમાં શું કથન કર્યું ? અથવા કેટલાક એકાંતવાદી તત્ત્વજ્ઞ શું એકાંત પક્ષની અસત્ય પ્રરૂપણા કરે છે ? (ક્ષત્રિયમુનિ જાતે જ પ્રશ્ન ઉપસ્થિત કરી આગળની ગાથાઓમાં સમાધાન કરે છે.)

૨૪ इइ पाउकरे बुद्धे, णायए परिणिव्वुडे ।
 विज्जाचरण संपण्णे, सच्चे सच्चपरक्कमे ॥ २४ ॥

શબ્દાર્થ :- વિજ્જાચરણ સંપણ્ણે = જ્ઞાન અને ચારિત્ર સંપન્ન, સચ્ચે = સત્ય બોલનાર, સચ્ચપરક્કમે = સત્યમાં પરાક્રમ કરનાર, પરિણિવ્વુડે = કષાયોને શાંત કરનાર, बुद्धे = તત્ત્વવેત્તા, કેવળ જ્ઞાની, णायए = જ્ઞાતપુત્ર શ્રમણ ભગવાન મહાવીર સ્વામીએ, इइ = ઉપરોક્ત ચારેવાદનું, पाउकरे = કથન કર્યું છે.

ભાવાર્થ :- મુનિ – તત્ત્વવેત્તા એટલે સર્વજ્ઞ, સર્વદર્શી, સત્યનિષ્ઠ, સત્યપરાક્રમી, પરમ ઉપશાંત કષાયી તથા જ્ઞાન અને ચારિત્રથી સંપન્ન, જ્ઞાતપુત્ર શ્રમણ ભગવાન મહાવીર પ્રભુએ, આ પ્રમાણે કહ્યું છે—

૨૫ पडंति णरए घोरे, जे णरा पावकारिणो ।
 दिव्वं च गइं गच्छंति, चरित्ता धम्ममारियं ॥ २५ ॥

શબ્દાર્થ :- જે = જે, णरा = મનુષ્ય, પાવકારિણો = પાપ કરનાર છે, અસત્ પ્રરૂપણા અને હિંસાદિ પાપકર્મમાં પ્રવૃત્તિ કરનાર, घोरे = ઘોર, અંધકારવાળી ભયાનક, णरए = નરકમાં, पडंति = પડે છે, જાય છે, आरियं = શ્રુત, ચારિત્રરૂપ આર્ય, धम्मं = ધર્મનું, चरित्ता = આચરણ કરીને જીવ, दिव्वं गइं = દેવગતિમાં, गच्छंति = જાય છે, પ્રાપ્ત થાય છે.

ભાવાર્થ :- આ સંસારમાં જે લોકો પાપનું આચરણ કરે છે, તે ઘોર નરકમાં એટલે દુર્ગતિમાં જાય છે અને જે આર્ય ધર્મનું એટલે તીર્થંકરો કથિત સંયમધર્મનું આચરણ કરે છે, તે દિવ્ય ગતિ એટલે મોક્ષ કે દેવલોકમાં જાય છે.

૨૬

**માયાબુઙ્ગમેયં તુ, મુસાભાસા ણિરત્થિયા ।
સંજયમાણો વિ અહં, વસામિ ઇરિયામિ ચ ॥૨૬॥**

શબ્દાર્થ :- માયા (વાયા) બુઙ્ગમેયં = માયાપૂર્વક વચન બોલે છે, વાણીથી કથન માત્ર કરે છે, તુ = તેની, ભાસા = ભાષા, કથન, મુસા = મિથ્યા, અસત્ય, વિ = અને, પણ, ણિરત્થિયા = નિરર્થક છે, અહં = હું, સંજયમાણો = સંયમ માર્ગમાં, સંયમ પાલન કરતાં, વસામિ = સારી રીતે રહું છું, સ્થિર છું, ઇરિયામિ = યત્નાપૂર્વક ગોચરી વગેરે માટે જાઉં છું, વિચરણ કરું છું.

ભાવાર્થ :- ક્રિયાવાદી વગેરે એકાંતવાદીઓના સિદ્ધાંત માયાજાળસમાન અને કેવળ વચનવીર્યવાળાં હોય છે અર્થાત્ તેની અસત્ય અને નિરર્થક ભાષાઓ કેવળ વાણીવિલાસ માત્ર જ હોય છે. આ જાણી તેનાથી આત્માને સંયમિત (સાવધાન) રાખીને હું સંયમમાં રહું છું અને વિચરણ કરું છું.

૨૭

**સવ્વે એ વેઙ્ગ્યા મજ્ઙં, મિચ્છાદિટ્ઠિ અણારિયા ।
વિજ્જમાણે પરે લોએ, સમ્મં જાણામિ અપ્પયં ॥૨૭॥**

શબ્દાર્થ :- એ સવ્વે = આ બધા વાદી (તાર્કિકો) લોકો, મજ્ઙં = મારા, વેઙ્ગ્યા = જાણેલા છે (ઓળખેલા) આ બધા, મિચ્છાદિટ્ઠિ = મિથ્યાદષ્ટિ, અણારિયા = અનાર્થ છે, પરેલોએ = પરલોક, વિજ્જમાણે = વિદ્યમાન છે, પરલોકમાં રહેલાં, અપ્પયં = મારા આત્માને, આત્માઓને, સમ્મં = સમ્યક્ પ્રકારે, જાણામિ = જાણું છું.

ભાવાર્થ :- ક્ષત્રિય રાજર્ષિ – આ સંસારના બધા વાદીઓ, તાર્કિકોને મેં જાણ્યા છે. તે બધા મિથ્યાદષ્ટિ અને અનાર્થ છે. મેં પરલોક ને પણ જાણ્યો છે તેથી સમ્યક્ પ્રકારે આત્મસ્વરૂપને ઓળખું છું અથવા પરલોકમાં રહેલા આત્માઓને પણ હું સારી રીતે જાણું છું અને જોઉં છું.

વિવેચન :-

કિરિયં અકિરિયં :- આ ગાથા દ્વારા ક્ષત્રિય રાજર્ષિએ સંજયમુનિને જ્ઞાન આપવાનો પ્રારંભ કર્યો છે જેમાં ચારે ય એકાંતવાદને સમજાવીને પછી આગળની ગાથાઓ દ્વારા મહાપુરુષોના કલ્યાણ કરવાના આશયથી વીતરાગ સિદ્ધાંત અને તેની મહત્તા પ્રદર્શિત કરી છે.

મેયણ્ણે :- (૧) તાર્કિકો, વાદીઓ (૨) તત્વજ્ઞો, જ્ઞાની આત્માઓ.

માયા :- આ ગાથાનો પ્રારંભ રીતે 'માયા' અને પાઠાંતરે 'વાયા' બંનેના શબ્દથી થાય છે, તેથી તેના અર્થ

પણ બે પ્રકારે થાય છે : (૧) અન્યતીર્થિકોના સિદ્ધાંત પ્રત્યે (૨) ભાષા સમિતિ પ્રત્યે. તાત્પર્ય એ છે કે ભગવાન મહાવીરનો ઉપદેશ સીધો અને સરળ છે. જે ગાથા રૂપ માં વર્ણિત છે. બીજા વાદીઓના કથન માયા યુક્ત છે અથવા વાણી વિકાસ માત્ર હોવાનો ઉલ્લેખ છે.

इरियामि :- 'ઈર્યા' શબ્દનો અર્થ ગમન, ગતિ છે. અહીં આ શબ્દ પ્રગતિ અર્થમાં કે સંયમમાં વિચરણ કરવાના અર્થમાં પ્રયુક્ત છે.

ક્ષત્રિયમુનિને અવધિજ્ઞાન અને વિશિષ્ટ શ્રુતજ્ઞાન હતું. ગાથા ૨૭ અને ૨૮ થી આ વાત સિદ્ધ થાય છે.

ક્ષત્રિયમુનિની દિવ્ય વિશેષતા :-

૨૮ અહમાસી મહાપાણે, જુઝમં વરિસ સઓવમે ।
જા સા પાલી મહાપાલી, દિવ્વા વરિસ સઓવમા ॥૨૮॥

શબ્દાર્થ :- અહં= હું, મહાપાણે= બ્રહ્મ દેવલોકના મહાપ્રાણ વિમાનમાં, જુઝમં આસી= કાંતિથી યુક્ત દેવ હતો અને, વરિસ સઓવમે= અહીંના સો વર્ષ આયુષ્યની સાથે જેની ઉપમા અપાય છે તેવા, દિવ્વા= દેવોની, જા = જે, પાલી= પલ્યોપમ અને, મહાપાલી= સાગરોપમની સ્થિતિ કહેવાય છે, સા વરિસ સઓવમા= તેવું મારું આયુષ્ય હતું.

ભાવાર્થ :- પહેલાં હું પાંચમા દેવલોકના મહાપ્રાણ વિમાનમાં દ્યુતિમાન દેવ હતો. જેમ અહીં સો વર્ષના આયુષ્યની ઉપમા અપાય છે, તેમ ત્યાં દેવોની પણ સો વર્ષની ઉપમાવાળી સ્થિતિ પલ્યોપમ અને મહા પલ્યોપમ અર્થાત્ સાગરોપમની હોય છે, તેવી રીતે મારું પણ સાગરોપમનું આયુષ્ય હતું.

૨૯ સે ચુએ બંભલોગાઓ, માણુસ્સં ભવમાગઓ ।
અપ્પણો ય પરેસિં ચ, આઝં જાણે જહા તહા ॥૨૯॥

શબ્દાર્થ :- સે= તે, બંભલોગાઓ = બ્રહ્મનામના દેવલોકમાંથી, ચુએ = ચ્યવન થતાં, માણુસ્સં = મનુષ્યના, ભવં= લોકમાં, આગઓ= આવ્યો છું, અપ્પણો = હું પોતાનું, આઝં= બીજાનું, જહા= આયુષ્ય, તહા= જેવું છે, જાણે= તેવું, = યથાર્થ જાણું છું

ભાવાર્થ :- ક્ષત્રિય મુનિ - હું તે બ્રહ્મલોક દેવલોકનું દશ સાગરોપમનું આયુષ્ય પૂર્ણ કરીને મનુષ્ય ભવમાં આવ્યો છું. હું મારું પોતાનું અને બીજાનું આયુષ્ય અવધિજ્ઞાન વડે યથાર્થરૂપે જાણું છું.

વિવેચન :-

વરિસસઓવમે :- જેમ અહીં આ સમયે સો વર્ષનું આયુષ્ય પૂર્ણ માનવામાં આવે છે, તેમ ત્યાં દેવલોકમાં

પલ્યોપમ પ્રમાણ અને સાગરોપમ પ્રમાણ આયુ પૂર્ણ માનવામાં આવે છે. અસંખ્યાત વર્ષોનો એક પલ્ય છે અને દશ કોડાકોડી પલ્યોપમનો એક સાગરોપમ છે. ક્ષત્રિયમુનિનું ત્યાં સાગરોપમ પ્રમાણ આયુષ્ય હતું.

ક્ષત્રિયમુનિ દ્વારા પોતાના અતિશયની અભિવ્યક્તિ :- હું મારા તથા બીજા જીવોનું આયુષ્ય યથાર્થરૂપે જાણું છું અર્થાત્ જેનું જેટલું આયુષ્ય છે તેને હું જાણું છું. આ કથનથી તેમને અવધિજ્ઞાન હોવાનું નિશ્ચિત થાય છે કારણ કે અવધિજ્ઞાની ભૂત, ભવિષ્યની પ્રાણીઓની અસંખ્ય કાળની અવસ્થાઓને, પર્યાયોને જાણી શકે છે.

સંજયમુનિને ધર્મપ્રેરણા :-

૩૦ ણાનારુદ્ધં ચ, છદં ચ, પરિવજ્જેજ્જ સંજણ ।
અણટ્ટા જે ય સવ્વત્થા, ઇહ વિજ્જામણુસંચરે ॥૩૦॥

શબ્દાર્થ :- સંજણ = હે સંજય મુનિ ! સંયત સાધુને જરૂરી છે કે, ણાનારુદ્ધં = ક્રિયાવાદી, અક્રિયાવાદી, ભિન્ન ભિન્ન વાદીઓની અનેક પ્રકારની રુચિ, છદં = પોતાની બુદ્ધિ પ્રમાણે કલ્પિત જુદા જુદા અભિપ્રાયો, પરિવજ્જેજ્જ = સર્વથા ત્યાગી, તેનાથી સર્વથા દૂર રહેવું, જે = જે, અણટ્ટા = હિંસા, જૂઠ વગેરે અનર્થકારી પાપકાર્ય છે, સવ્વત્થા = સર્વથા તેમનો પણ ત્યાગ કરવો, ઇહ = આ રીતે, વિજ્જા = જાણીને, સમ્યક્ જ્ઞાન સ્વીકારીને, અણુસંચરે = સંયમ માર્ગે સમ્યક્ પ્રકારે વિચરણ કરવું જોઈએ.

ભાવાર્થ :- ક્ષત્રિય રાજર્ષિ – હે સંજયમુનિ ! મિથ્યાત્વના કદાગ્રહના કારણે થતી વિવિધ પ્રકારની રુચિઓ તથા સ્વછંદ અભિપ્રાયોના મતમતાંતરોથી દૂર રહેવું જોઈએ કારણ કે આ બધા નિષ્પ્રયોજન વિકલ્પો આત્મકલ્યાણ સાધવામાં બાધક, અનર્થકારી, કર્મબંધ કરાવનારા છે. તેમ જાણી સંયમ માર્ગમાં વિચરણ કરવું જોઈએ.

૩૧ પઢિક્કમામિ પસિણાણં, પરમંતેહિં વા પુણો ।
અહો ઉટ્ટિણ અહોરાયં, ઇહ વિજ્જા તવં ચરે ॥૩૧॥

શબ્દાર્થ :- પસિણાણં = શુભાશુભ ફળ સૂચક સાવધ પ્રશ્નોના જવાબથી, વા = અને, પરમંતેહિં = ગૃહસ્થ સંબંધી સાવધ કાર્યના વિચાર – વિનિમયથી, પઢિક્કમામિ = હું નિવૃત્ત થઈ ગયો છું, પુણો = અને, અહોરાયં = દિનરાત, અહો = સદા, હંમેશાં, આ વિસ્મયાર્થક અવ્યય છે, ઉટ્ટિણ = સાવધાન રહું છું, ઇહ = આ રીતે, વિજ્જા = જાણીને બુદ્ધિમાન સાધુએ સદા, તવં = તપ-સંયમનું, ચરે = આચરણ કરવું જોઈએ.

ભાવાર્થ :- હું નિમિત્તાદિ શાસ્ત્રો દ્વારા કહેવાતાં શુભાશુભ ફળ સૂચક પ્રશ્નોના જવાબથી અને ગૃહસ્થ

સંબંધી સાવધ કાર્યોની મંત્રણાઓથી પણ નિવૃત્ત થઈ ગયો છું. અહર્નિશ ધર્મ સાધનામાં હું ઉદ્યત રહું છું. તેમ તમે પણ તપ સંયમનાં આચરણમાં ઉદ્યમવંત રહો.

૩૨ જં ચ મે પુચ્છસિ કાલે, સમ્મં સુદ્ધેણ ચેયસા ।
તાઈં પાઝકરે બુદ્ધે, તં ણાણં જિણસાસણે ॥૩૨॥

શબ્દાર્થ :- સમ્મં = સમ્યક્ પ્રકારે, સુદ્ધેણ = શુદ્ધ, ચેયસા = ચિત્તથી, જં = જો તમે, મે = મને, કાલે = કોઈ પણ સમયમાં કંઈ પણ, કાળ સંબંધી, પુચ્છસિ = પ્રશ્ન પૂછો તો હું તમારા પ્રશ્નનો સારી રીતે જવાબ આપી શકું છું, કારણ કે, તં ણાણં = આ રીતનું બધું જ્ઞાન, જિણસાસણે = જિન શાસનમાં વિદ્યમાન છે, તાઈં = જો કે, તે જ્ઞાન, બુદ્ધે = સર્વજ્ઞ ભગવાને, પાઝકરે = ફરમાવ્યું છે.

ભાવાર્થ :- સમ્યક્ પ્રકારે શુદ્ધ ચિત્તથી જો તમે મને કોઈ પણ સમયમાં કંઈ પણ પ્રશ્ન પૂછો તો હું તમારા પ્રશ્નનો સારી રીતે જવાબ આપી શકું છું કારણ કે આ રીતનું બધું જ્ઞાન જિન શાસનમાં વિદ્યમાન છે, તે જ્ઞાન સર્વજ્ઞ ભગવાને ફરમાવ્યું છે અર્થાત્ તેવી રીતનું બધું જ્ઞાન મને અભ્યસ્ત છે.

૩૩ કિરિયં ચ રોયણ ધીરે, અકિરિયં પરિવજ્જણે ।
દિટ્ઠિણે દિટ્ઠિસંપણ્ણે, ધમ્મં ચર સુદુચ્ચરં ॥૩૩॥

શબ્દાર્થ :- ધીરે = ધીર પુરુષ, કિરિયં = ક્રિયા અર્થાત્ આસ્તિકતામાં, રોયણ = વિશ્વાસ કરે, અકિરિયં = નાસ્તિકતાનો, પરિવજ્જણે = ત્યાગ કરે, દિટ્ઠિણે = સમ્યગ્ દષ્ટિ વડે, દિટ્ઠિસંપણ્ણે = વિવેકદષ્ટિ પ્રાપ્ત કરીને, દુચ્ચરં = અતિ દુષ્કર, ધમ્મં = ધર્મનું, ચરસુ = આચરણ કરે.

ભાવાર્થ :- ધીર પુરુષ ક્રિયા એટલે આસ્તિકતામાં કે સદાનુષ્ઠાનમાં રુચિ રાખે છે અને નાસ્તિકતાનો ત્યાગ કરે છે અર્થાત્ મિથ્યા બુદ્ધિ પરિકલ્પિત અનુષ્ઠાનોનો ત્યાગ કરે છે. હે સંજય મુનિ ! તમે પણ સમ્યગ્ દષ્ટિથી વિવેકદષ્ટિ પ્રાપ્ત કરી અતિ દુષ્કર આ સંયમધર્મનું દઢતાથી આચરણ કરો.

વિવેચન :-

પઠિક્કમામિ પસિણાણં, પરમંતેહિં વા પુણો :- ક્ષત્રિયમુનિ કહે છે હું શુભાશુભસૂચક અંગુષ્ઠપ્રશ્ન વગેરેથી અથવા અન્ય નિમિત્તજ્ઞાન વગેરેના પ્રયોગથી દૂર રહું છું અને ગૃહસ્થનાં પ્રપંચોથી પણ દૂર રહું છું. કારણ કે તે પ્રવૃત્તિઓ સમ્યગ્ જ્ઞાનમાં બાધક છે અને સાવધ પણ છે. આ રીતે પોતાના સુંદર જીવનનું વર્ણન કરી ક્ષત્રિયરાજર્ષિએ સંજયમુનિને સુંદર જીવન જીવવાની પ્રેરણા આપી છે.

કિરિયં રોયણ :- જીવના અસ્તિત્વને સ્વીકારી સદાનુષ્ઠાન કરવું, તે ક્રિયાવાદ છે. તેમાં વિવિધ ભાવનાઓથી રુચિ રાખે.

અકિરિયં પરિવજ્જણ :- અક્રિયાવાદ અર્થાત્ જે મિથ્યાદષ્ટિ દ્વારા પરિકલ્પિત જીવ, પરલોક વગેરેના

નાસ્તિત્વવાળા સિદ્ધાંત છે તે અક્રિયાવાદ છે. તેનો સદા ત્યાગ કરવો જોઈએ.

ભરત ચક્રવર્તી :-

૩૪ **एयं पुण्णपयं सोच्चा, अत्थ धम्मोवसोहियं ।**
भरहो वि भारहं वासं, चिच्चा कामाइ पव्वए ॥ ३४ ॥

શબ્દાર્થ :- અત્થ ધમ્મોવસોહિયં = પદાર્થોનું સ્વરૂપ અને સમ્યક્ આચરણ રૂપ ધર્મથી યુક્ત, એયં = એવા તીર્થંકર ભગવાનના, પુણ્ણપયં = કલ્યાણકારી ઉપદેશને, સોચ્ચા = સાંભળીને, भरहो वि = ભરત રાજા ચક્રવર્તી, भारहं वासं = ભરતક્ષેત્ર, ભારત વર્ષને, સંપૂર્ણ રાજ્યને, कामाइ = કામભોગોને, સંસારના સુખોને, चिच्चा = છોડીને, पव्वए = પ્રવ્રજિત થયા હતા.

ભાવાર્થ :- પદાર્થોનું સ્વરૂપ અને સમ્યક્ આચરણ રૂપ ધર્મથી યુક્ત એવા તીર્થંકર ભગવાનનો પવિત્ર ઉપદેશ સાંભળીને પૂર્વકાળમાં ભરત ચક્રવર્તીએ પણ ભરતક્ષેત્રનું રાજ્ય અને દિવ્ય કામભોગોને છોડીને ચારિત્રધર્મને અંગીકાર કર્યો હતો.

વિવેચન :-

અત્થ ધમ્મોવસોહિયં :- (૧) જે સાધના દ્વારા પ્રાપ્ત કરી શકાય છે, તે મોક્ષરૂપ પદાર્થ—અર્થ છે. તે મોક્ષરૂપ અર્થને પ્રાપ્ત કરવાનું સાધન અર્થાત્ સમ્યગ્દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્ર, તપરૂપ મોક્ષમાર્ગ છે, અને તે ધર્મ છે. એવા અર્થ અને ધર્મથી યુક્ત, સુશોભિત જિનેશ્વર ભગવાનનો સિદ્ધાંત (૨) જીવાદિ પદાર્થ તે અર્થ અને સંયમાચરણ તે ધર્મ. આ રીતે ભરત ચક્રી અર્થ અને ધર્મથી યુક્ત હતા.

પુણ્ણપયં :- (૧) પુણ્ય અર્થાત્ નિષ્કલંક, નિર્દોષ, રાગદ્વેષાદિ રહિત અને પદ અર્થાત્ જ્ઞાન કે જિનોક્ત વચન (૨) પુણ્યના કારણભૂત તત્ત્વ (૩) પૂર્ણપદ અર્થાત્ સંપૂર્ણજ્ઞાન.

ભરત ચક્રવર્તી :- ભરત ચક્રવર્તી પ્રથમ તીર્થંકર ભગવાન ઋષભદેવના પુત્ર હતા. ભગવાનની દીક્ષા પછી તેને ચક્રવર્તી પદની પ્રાપ્તિ થઈ હતી. તે ભરતક્ષેત્ર (ભારતવર્ષ) ના છ ખંડના અધિપતિ હતા. દરેક પ્રકારનાં કામસુખ તેમ જ વૈભવ વિલાસની સામગ્રી તેને પ્રાપ્ત હતી. તેઓ પોતાના વૈભવ પ્રમાણે દાન પુણ્ય તેમજ સાધર્મિકભક્તિ પણ કરતા હતા અને ગરીબ કે દુઃખી લોકોની રક્ષા માટે તત્પર રહેતા હતા.

એક દિવસ ભરત ચક્રવર્તી માલિશ, સ્નાન વગેરે કરી સર્વ વસ્ત્રાલંકારોથી વિભૂષિત બની પોતાના અરીસા ભવનમાં આવ્યા. અરીસામાં પોતાના શરીરનું નિરીક્ષણ કરતાં કરતાં તેની ચિંતનધારા આત્માભિમુખી બની ગઈ. તે વિચારવા લાગ્યા કે આ શરીર સ્નાનાદિથી સુસજ્જ કરવાથી કે વસ્ત્રાભૂષણ પહેરવાથી સુંદર લાગે છે પરંતુ અજ્ઞાની લોકો મળમૂત્રથી ભરેલા દુર્ગંધમય, અપવિત્ર અને અસાર દેહને સુંદર માની તેમાં આસક્ત બની અજ્ઞાની લોકો આ શરીરને વસ્ત્રાભૂષણ વગેરેથી સુશોભિત કરે છે. તેના રક્ષણ માટે અને હૃષ્ટપુષ્ટ બનાવવા માટે અનેક પ્રકારનાં પાપકર્મ કરે છે. વાસ્તવમાં વસ્ત્રાભૂષણાદિ કે

મનોજ્ઞ ખાનપાન વગેરે, દરેક વસ્તુ આ શરીરના સંપર્કથી અપવિત્ર થઈ જાય છે. મોક્ષના સાધનભૂત ચિંતામણિરત્ન સમાન આ મનુષ્ય જન્મને આ તુચ્છ શરીર માટે હારી જવો, તે યોગ્ય નથી. આ પ્રકારની અંતરર્મુખી વિચારણા અને શુભધ્યાનના યોગે ચક્રવર્તી સંવેગને પ્રાપ્ત કરી ક્ષપકશ્રેણિ ઉપર આરૂઢ થયા, ચાર ઘાતિકર્મોનો ક્ષય કરી ભાવચારિત્રથી કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું. તેણે પોતાનાં વસ્ત્રાભૂષણ ઉતાર્યાં, લોચ કર્યો અને ઈન્દ્ર પ્રદત્ત સંયમવેશ ધારણ કર્યો. આ રીતે ભરત રાજર્ષિ અરીસાભવનમાંથી નિર્લિપ્ત બની કેવળજ્ઞાનના પ્રકાશપુંજ સાથે બહાર નીકળ્યા. ભરત મહારાજને મુનિવેષમાં જોઈ ૧૦ હજાર અન્ય રાજાઓ પણ મુનિધર્મમાં દીક્ષિત બની તેમના અનુયાયી બની ગયા. તેઓશ્રીએ કંઈક ન્યૂન એક લાખ પૂર્વ વર્ષ સુધી કેવળીપર્યાયમાં વિચરણ કરીને વિશ્વના ભવ્યજીવોને ધર્મબોધ આપી અંતે સિદ્ધ, બુદ્ધ મુક્ત થયા. આ વિષયમાં કથા સંબંધી ભિન્નતા ગ્રંથોમાં મળે છે. આ કથાનક જંબૂદ્વીપ પ્રજ્ઞપિ સૂત્રના આધારે ગ્રહણ કર્યું છે.

સગર ચક્રવર્તી :-

૩૫

સગરો વિ સાગરંતં, भरहवासं णराहिवो ।

इस्सरियं केवलं हिच्चा, दयाए परिणिव्वुडे ॥ ૩૫ ॥

શબ્દાર્થ :- સગરો વિ = સગર નામના, ણરાહિવો = ચક્રવર્તી રાજા, સાગરંતં = ત્રણેય દિશામાં સમુદ્ર પર્યંત, भरहवासं = ભારતવર્ષ તથા, કેવલં = સંપૂર્ણ, इस्सरियं = ઐશ્વર્યને, हिच्चा = છોડી, दयाए = દયા વડે, સંયમ તપ વડે, परिणिव्वुडे = નિર્વાણ પામ્યા હતા.

ભાવાર્થ :- સગર નામના બીજા ચક્રવર્તી સાગરની હદ સુધીના આખા ભારતના રાજ્યને તથા તેના સમસ્ત ઐશ્વર્યને, ઋદ્ધિસંપદાને છોડીને દયા (સંયમ) ની સાધના વડે નિર્વાણ, મુક્તિ પામ્યા હતા.

વિવેચન :-

સાગરંતં :- આ ભરતક્ષેત્ર ત્રણ દિશાઓમાં સમુદ્રથી અને ઉત્તર દિશામાં હેમવંત પર્વતથી ઘેરાયેલું છે.

કેવલં હિચ્ચા :- ચક્રવર્તીની સમસ્ત ઋદ્ધિ, પ્રભાવ, પરિવાર અને રાજ્ય સત્તા વગેરે સંપૂર્ણ ઐશ્વર્યને છોડીને દીક્ષિત થયા.

દયાए परिणिव्वुडे :- દયાનો અર્થ અહીં સંયમ કર્યો છે કારણ કે સંયમની પ્રત્યેક પ્રવૃત્તિ દયા કે અનુકંપાથી પરિપૂર્ણ હોય છે. તે સંયમ સાધનાથી ચક્રવર્તી નિર્વાણને પામ્યા.

સગર ચક્રવર્તી :- અયોધ્યાનગરીના ઈક્વાકુકુળના રાજા જિતશત્રુ અને વિજયારાણીને ત્યાં બીજા તીર્થંકર શ્રી અજિતનાથ પ્રભુએ જન્મ ધારણ કર્યો. જિતશત્રુ રાજાના નાના ભાઈ સુમિત્ર યુવરાજ અને તેની રાણી યશોમતીને ત્યાં બીજા ચક્રવર્તી સગરે જન્મ ધારણ કર્યો. અજિત અને સગર, બંને કુમારો ઉંમરલાયક થતાં જિતશત્રુ રાજાએ અજિતકુમારને રાજગાદી ઉપર આરૂઢ કર્યા અને સગરને યુવરાજ પદ આપ્યું. જિતશત્રુ

રાજાએ બંધુ સહિત દીક્ષા ગ્રહણ કરી.

અજિત રાજાએ થોડા સમય સુધી રાજ્યનું પાલન કરી ધર્મતીર્થ પ્રવર્તનનો સમય થઈ ગયો, ત્યારે સગર કુમારને રાજ્ય સોંપી દીક્ષા ગ્રહણ કરી; તીર્થની સ્થાપના કરી, બીજા તીર્થકર થયા. સગર રાજાએ રાજ્ય કરતાં ભરતક્ષેત્રનાં છ ખંડ ઉપર વિજય મેળવી ચક્રવર્તીપદને પ્રાપ્ત કર્યું. સગર ચક્રવર્તીને ૬૦ હજાર પુત્ર થયા. સમય જતાં તેને સંસારથી વિરક્તિ થઈ. થોડા સમય પછી જહ્નુ કુમારના પુત્ર ભગીરથને રાજ્ય સોંપીને પોતે અજિતનાથ ભગવાન ભગવાન પાસે દીક્ષા ગ્રહણ કરી, ઘણી જ તપશ્ચર્યા વડે કર્મક્ષય કરી સિદ્ધપદને પ્રાપ્ત કર્યું.

મઘવા ચક્રવર્તી :-

૩૬ ચક્ષુઃ ભારહં વાસં, ચક્ષુઃકવટ્ટી મહિઙ્કિઓ ।
પવ્વજ્જમભ્ભુવગઓ, મઘવં ણામ મહાજસો ॥૩૬॥

શબ્દાર્થ :- મહાજસો = મહાયશસ્વી, મહિઙ્કિઓ = મહા સમૃદ્ધિવાન, મઘવં ણામ = મઘવા નામના ચક્રવર્તી, પવ્વજ્જં = પ્રવ્રજ્યા, દીક્ષા, અભ્ભુવગઓ = અંગીકાર કરી

ભાવાર્થ :- મહાન ઋદ્ધિમાન અને મહાકીર્તિમાન એવા મઘવા નામના ત્રીજા ચક્રવર્તીએ ભરતક્ષેત્રનું રાજ્ય છોડી પ્રવ્રજ્યા સ્વીકારી અને કર્મ ક્ષય કરીને મુક્તિ પામ્યા.

વિવેચન :-

મઘવા ચક્રવર્તી :- શ્રાવસ્તીનરીના સમુદ્રવિજય રાજાની રાણી ભદ્રાની કુક્ષિએ એક પુત્ર થયો. તેનું નામ 'મઘવા' રાખવામાં આવ્યું. યુવાવસ્થામાં સમુદ્રવિજયે મઘવાને રાજ્ય સોંપ્યું. તેણે ભરતક્ષેત્રના છ ખંડ ઉપર વિજય મેળવી ચક્રવર્તીપદ પ્રાપ્ત કર્યું. દીર્ઘકાળ સુધી ચક્રવર્તીપદના વૈભવનો ઉપભોગ કરતાં એક દિવસ તે ધર્મઘોષમુનિનો ઉપદેશ સાંભળી સંસારથી વિરક્ત બની ગયા. તેમણે વિચાર કર્યો કે 'સંસારના આ બધા પદાર્થો કર્મબંધના હેતુ છે, અસ્થિર છે, વીજળીના ચમકારા જેવા ક્ષણિક છે માટે તેનો ત્યાગ કરી મારે આત્મકલ્યાણની સાધના કરવી જોઈએ, આમ વિચારીને મઘવા ચક્રવર્તીએ પોતાના પુત્રને રાજ્ય સોંપી, સંયમ સ્વીકાર કર્યો અને ઉગ્ર તપશ્ચર્યા કરતાં, પાંચ લાખ વર્ષનું આયુષ્ય પૂર્ણ થતાં સંપૂર્ણ કર્મક્ષય કરી મુક્ત થયા.

સનત્કુમાર ચક્રવર્તી :-

૩૭ સણંકુમારો મણુસ્સિદ્ધો, ચક્ષુઃકવટ્ટી મહિઙ્કિઓ ।
પુત્તં રજ્જે ઠવેઠ્ઠણં, સો વિ રાયા તવં ચરે ॥૩૭॥

શબ્દાર્થ :- મણુસ્સિદ્ધો = મનુષ્યોમાં ઈન્દ્ર સમાન, સણંકુમારો = સનત્કુમારે, પુત્તં = પુત્રને,

રજ્જે = રાજ્ય સિંહાસન પર, ઠવેઝળં = સ્થાપિત કરી, તવં = સંયમ યુક્ત તપનું, ચરે = આચરણ કર્યું.

ભાવાર્થ :- રિદ્ધિસિદ્ધિથી સંપન્ન મનુષ્યોમાં ઈન્દ્ર સમાન ચોથા ચક્રવર્તી સનત્કુમાર પોતાના પુત્રને રાજ્યાસને સ્થાપિત કરીને તપ, સંયમના આચરણમાં ઉદ્યમવંત થયા.

વિવેચન :-

સનત્કુમાર ચક્રવર્તી :- હસ્તિનાપુર નગરના રાજા અશ્વસેનની રાણી સહદેવીની કુક્ષિએ સનત્કુમારનો જન્મ થયો. હસ્તિનાપુર નિવાસી સુર નામના ક્ષત્રિયનો પુત્ર મહેન્દ્રસિંહ તેનો મિત્ર હતો. એકવાર અશ્વકીડા કરતાં યુવક સનત્કુમારનો અશ્વ વિપરીત શિક્ષાવાળો હોવાથી તેને ઘણે દૂર લઈ ગયો. બધા સાથી પાછળ રહી ગયા. તેની શોધ માટે મહેન્દ્રસિંહ ગયા. ઘણી શોધ કર્યા પછી તે મળ્યો. મહેન્દ્રસિંહે સનત્કુમારનાં પરાક્રમનો સંપૂર્ણ વૃતાંત સાંભળ્યો અને બંને સાથે રહી ગયા. અનેક સ્ત્રીઓની સાથે પાણિગ્રહણ કરીને સનત્કુમાર પોતાના મિત્ર મહેન્દ્રસિંહ સાથે ઘણાં વર્ષો પછી હસ્તિનાપુર આવ્યા. માતાપિતા તેને જોઈ ખૂબ હર્ષિત થયાં. પિતાએ શુભમુહૂર્તે ધામધૂમથી રાજ્યાભિષેક કર્યો. મહેન્દ્રકુમારને સેનાપતિ બનાવ્યો. અશ્વસેન રાજા અને સહદેવી રાણી બંનેએ દીક્ષા ગ્રહણ કરી મનુષ્યજન્મ સાર્થક કર્યો. ઘણા સમય પછી સનત્કુમાર ચક્રવર્તી થયા. ભરતક્ષેત્રના છ ખંડમાં પોતાની વિજયપતાકા ફરકાવી.

સૌધર્મેન્દ્રના દેવલોકની સભામાં ઈશાન દેવલોકના કોઈ દેવની વિશિષ્ટ કાંતિ જોઈને દેવોએ પૂછ્યું— "આવી ઉત્કૃષ્ટ દેહપ્રભાવાળા બીજા કોઈ છે?" ઈન્દ્રે હસ્તિનાપુરમાં કુરુવંશી સનત્કુમાર ચક્રવર્તીના સૌંદર્યની અદ્વિતીયતાનું કથન કર્યું. આ વાત ઉપર બે દેવોને વિશ્વાસ ન આવ્યો. પોતે તેની પરીક્ષા કરવા ગયા. તે બંને દેવો બ્રાહ્મણ વેશમાં આવ્યા અને તેલ માલિસ કરાવતાં સનત્કુમાર ચક્રવર્તીનું રૂપ જોઈ અત્યંત વિસ્મિત બન્યા. તેઓ પરસ્પર બોલ્યા—વાસ્તવમાં ઈન્દ્રે કહ્યું હતું, તેના કરતાં પણ ચક્રવર્તીનું રૂપ વધુ સુંદર છે. રાજાએ તેઓને આગમનનું કારણ પૂછ્યું, તેઓએ કહ્યું— અમો આપનાં રૂપ લાવણ્યને જોવા આવ્યા છીએ. ચક્રવર્તીએ રૂપગર્વિત બનીને, કહ્યું— જ્યારે હું સર્વાલંકાર સજ્જ થઈ ચક્રવર્તીના સિંહાસને બેસું ત્યારે મારું રૂપ જોવા જેવું હોય છે. બંને દેવો સિંહાસન ઉપર બેઠેલા ચક્રવર્તીનું રૂપ જોઈને ઉદ્દાસીન બની ગયા અને બોલ્યા કે આપનું શરીર હવે પહેલાં જેવું લાગતું નથી. ચક્રવર્તીએ પૂછ્યું— તેનું પ્રમાણ શું?

દેવે કહ્યું કે તમે થૂંકીનેજ આ વાતની પરીક્ષા સ્વયં કરી લો. ચક્રવર્તીએ થૂંકીને જોયું તો તેમાં કીડા ખદબદી રહ્યાં હતા અને શરીર ઉપર દષ્ટિ નાંખી તો તેનું રૂપ, કાંતિ અને લાવણ્ય વગેરે ફીકાં લાગતાં હતાં. આ જોઈ ચક્રવર્તીએ વિચાર કર્યો કે મારું આ શરીર જે અદ્વિતીય સુંદર હતું તે ક્ષણભરમાં જ અનેક વ્યાધિથી ગ્રસ્ત, નિસ્તેજ તથા સૌંદર્યહીન બની ગયું છે. આ શરીરની કેવી અસારતા ! શરીરથી સંબંધિત ધન, વૈભવ વગેરેમાં આસક્તિ તેમજ ગર્વ કરવો, એ અજ્ઞાન દશા છે, ભોગોનું સેવન ઉન્માદ છે અને પરિગ્રહ અનિષ્ટ ગ્રહ સમાન છે.

આ શરીરનું મમત્વ છોડી શાશ્વત સુખપ્રદાયક સર્વવિરતિ ચારિત્ર અંગીકાર કરવું, એ જ

મારે માટે શ્રેયસ્કર છે, એવો દઢ નિર્ણય કરી, ચક્રવર્તીએ પોતાના પુત્રને રાજ્ય સોંપી, વિનયધરાચાર્ય પાસે મુનિ દીક્ષા ધારણ કરી. દીક્ષા પછી રાજર્ષિ ઉગ્ર તપશ્ચર્યા કરવા લાગ્યા. બે ઉપવાસ (છટ્ટ)ના પારણે તેઓને અન્ત, પ્રાન્ત, તુચ્છ, નીરસ, આહાર મળતો, તેથી તેના શરીરમાં ખરજવું, શ્વાસ વગેરે સોળ મહારોગો ઉત્પન્ન થયા. કોઈ પણ ઉપચાર કર્યા વગર સનત્કુમાર મુનિએ ૭૦૦ વર્ષો સુધી તે મહારોગોને સમભાવથી સહન કર્યા. જેના ફળસ્વરૂપ રાજર્ષિને આમર્ષોષધિ શ્લેશ્મોષધી, વિપ્રોષધી, જલ્વોષધી, સર્વોષધી વગેરે અનેક પ્રકારની લબ્ધિઓ પ્રાપ્ત થઈ. ઈન્દ્રે એકવાર ફરી પોતાની સભામાં સનત્કુમાર મુનિની પ્રશંસા કરી. પ્રશંસા સાંભળી તે જ (પૂર્વોક્ત) બંને દેવ વૈદ્યનાં રૂપ ધારણ કરી પરીક્ષાર્થે આવ્યા, તેને રોગની દવા માટે વારંવાર આગ્રહ કર્યો, તો મુનિએ કહ્યું – આપ કર્મરોગની દવા કરો છો કે શરીરરોગની ? તેઓએ કહ્યું – અમે શરીરરોગની દવા કરીએ છીએ, કર્મરોગની નહીં. સનત્કુમારે પોતાની સડેલી આંગળી ઉપર થૂંક લગાડતાં જ તે સુવર્ણજેવી થઈ ગઈ. તેને બતાવતાં દેવોને કહ્યું— શરીરરોગની દવા તો હું પોતે જ કરી શકું તેમ છું, તો પણ દવા કરવાની ઈચ્છા નથી, દેવો બોલ્યા, કર્મરૂપી રોગનો નાશ કરવા તો આપ જ સમર્થ છો. દેવોએ તેમના ઘૈર્ય અને સહનશીલતાની અત્યંત પ્રશંસા કરી અને નમસ્કાર કરી ચાલ્યા ગયા. સનત્કુમાર રાજર્ષિ ત્રણ લાખ વર્ષનું આયુષ્ય પૂર્ણ કરી અંતે સમેતશિખર ઉપર જઈને અનશન કરી સંપૂર્ણ કર્મક્ષય કરી મુક્ત થયા.

શાંતિનાથ ચક્રવર્તી તેમજ તીર્થંકર :-

૩૮ ચૈત્તા ભારહં વાસં, ચક્કવટ્ટી મહિઢ્ઢિઓ ।
સંતી સંતિકરે લોણ, પત્તો ગઙમણુત્તરં ॥૩૮॥

શબ્દાર્થ :- લોણ = લોકમાં, સંતિકરે = શાંતિકારક, સંતી = શાંતિનાથ, અણુત્તરં ગઙ = શ્રેષ્ઠ મોક્ષ ગતિને, પત્તો = પામ્યા.

ભાવાર્થ :- મહાન ઋદ્ધિસંપન્ન તથા જગતમાં શાંતિના સ્થાપક એવા શાંતિનાથ નામના પાંચમા ચક્રવર્તીએ સંપૂર્ણ ભરત ક્ષેત્રનું રાજ્ય છોડીને તપ સંયમનાં પાલનથી અનુત્તરગતિ મુક્તિને પ્રાપ્ત કરી હતી.

વિવેચન :-

શાંતિનાથ ભગવાન :- શાંતિનાથ ભગવાન પૂર્વના ત્રીજા મેઘરથ રાજાના ભવમાં એક શરણાગત કબૂતરની રક્ષા માટે પ્રાણોનું બલિદાન દેવા તત્પર થયા અને દેવો દ્વારા કરાયેલી પરીક્ષામાં સફળ થયા. ત્યાર પછી સંસારથી વિરક્ત બની, પોતાના પુત્રને રાજ્ય સોંપીને મેઘરથે, પોતાના નાનાભાઈ દઢરથ, સાતસો પુત્રો અને ચાર હજાર રાજાઓ સહિત શ્રીધનરથ તીર્થંકર પાસે દીક્ષા ગ્રહણ કરી તપ સંયમનું પાલન કરતાં વીસ સ્થાનકોની આરાધનાથી તીર્થંકરનામ કર્મને ઉપાર્જિત કર્યું. દઢરથે શુદ્ધ ચારિત્રનું પાલન કર્યું. અંતે બંને સમાધિપૂર્વક મૃત્યુ પામી અનુત્તર વિમાનના સર્વાર્થસિદ્ધ વિમાનમાં દેવરૂપે ઉત્પન્ન

થયા.

સર્વાર્થસિદ્ધિવિમાનમાં દેવભવનું આયુષ્ય પૂર્ણ કરીને મેઘરથ રાજર્ષિનો જીવ હસ્તિનાપુરનગરના વિશ્વસેન રાજાની અચિરાદેવીની કુક્ષિમાં અવતર્યો. રાણીએ યથા સમયે મૃગલાંછનવાળા પુત્રને જન્મ આપ્યો. આ પુત્રના ગર્ભમાં આવ્યો, ત્યારે નગરીમાં મહામારી વગેરે ઉપદ્રવો શાંત થઈ ગયા હતા, તેમ વિચારી રાજાએ જન્મમહોત્સવ કરી તેમનું નામ 'શાંતિનાથ' રાખ્યું હતું. યુવાન અવસ્થામાં યશોમતી વગેરે રાજકન્યાઓની સાથે તેમનું પાણિગ્રહણ થયું. જ્યારે તેઓ ૨૫ હજાર વર્ષના થયા ત્યારે રાજા વિશ્વસેને તેમને રાજ્ય સોંપી આત્મકલ્યાણ અર્થે દીક્ષા લીધી. શાંતિનાથ રાજાને રાજ્ય કરતાં ૨૫ હજાર વર્ષ વીત્યાં ત્યારે એકવાર તેમની આયુધશાળામાં ચક્રરત્ન પ્રગટ થયું. તેમણે ભારતવર્ષના છ ખંડ ઉપર વિજય મેળવ્યો, પછી દેવો અને રાજાઓએ મળીને ૧૨ વર્ષ સુધી ચક્રવર્તીપદનો અભિષેક મહોત્સવ કર્યો. ૨૫ હજાર વર્ષ ચક્રવર્તીરૂપમાં રાજ્ય કર્યું ત્યારે લોકાંતિક દેવોએ આવીને પ્રભુને પ્રાર્થના કરી – સ્વામિન્ ! તીર્થ પ્રવર્તન કરો. પ્રભુએ એક વર્ષ સુધી દાન આપ્યું, પોતાનું રાજ્ય પોતાના પુત્ર 'ચક્રાયુધ' ને સોંપી સહસ્રામ્રવનમાં હજાર રાજાઓની સાથે દીક્ષા અંગીકાર કરી. એક વર્ષ પછી પ્રભુને કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું. ત્યાર પછી ચક્રાયુધ રાજા સહિત બીજા પાંત્રીસ રાજાઓએ દીક્ષા લીધી. આ છત્રીસ મુનિ શાંતિનાથ ભગવાનના ગણધર થયા. દીર્ઘકાળ સુધી પ્રભુએ પૃથ્વી ઉપર વિચરણ કર્યું. દીક્ષા દિવસથી ૨૫ હજાર વર્ષ વ્યતીત થયાં, ત્યારે પ્રભુએ સમ્મેતશિખર પર્વત પર પદાર્પણ કર્યું, ત્યાં ૮૦૦ સાધુઓની સાથે અનશનવ્રત ગ્રહણ કર્યું. એક માસની અનશનની આરાધના કરી આયુષ્ય પૂર્ણ કરી સિદ્ધપદને પ્રાપ્ત કર્યું.

કુંથુનાથ ચક્રવર્તી તેમજ તીર્થકર :-

૩૯ ઇક્ષ્વાગરાય વસભો, કુંથૂ નામ ણરીસરો ।
વિક્ષાયકિત્તી ભગવં, પત્તો ગઈમણુત્તરં ॥૩૯॥

શબ્દાર્થ :- ઇક્ષ્વાગરાયવસભો = ઈક્ષ્વાકુવંશના રાજાઓમાં શ્રેષ્ઠ, વિક્ષાયકિત્તી = વિખ્યાત કીર્તિવાન, ભગવં = ભગવાન, કુંથૂ = કુંથુ, નામ = નામક, ણરીસરો = નરેશ્વર.

ભાવાર્થ :- ઈક્ષ્વાકુ વંશના રાજાઓમાં વૃષભસમાન શ્રેષ્ઠ અને ઉજ્જવલ કીર્તિવાન એવા છટ્ટા ચક્રવર્તી કુંથુનાથ ભગવાન દીક્ષા અંગીકાર કરીને અનુત્તરગતિ મુક્તિ ને પામ્યા.

વિવેચન :-

કુંથુનાથ ભગવાન:- પૂર્વમહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં આવર્ત વિજયમાં ખડ્ગી નામની નગરીમાં રાજા 'સિંહાવહ' હતા. તેણે સંસારથી વિરક્ત બની શ્રીસંવરાચાર્ય પાસે દીક્ષા ગ્રહણ કરી, ત્યારપછી ૨૦ સ્થાનકની આરાધનાથી તીર્થકરનામ કર્મ ઉપાર્જન કર્યું. દીર્ઘકાળ સુધી ચારિત્રનું પાલન કરી અંતે અનશન ગ્રહણ કરી આયુષ્ય પૂર્ણ થતાં તેઓ સર્વાર્થસિદ્ધિ વિમાનમાં દેવરૂપે ઉત્પન્ન થયા.

ત્યાંથી આયુષ્ય પૂર્ણ કરીને હસ્તિનાપુર નગરના રાજા 'સૂર'ની રાણી શ્રીદેવીની કુક્ષિમાં

જન્મ ધારણ કર્યો પ્રભુ ગર્ભમાં આવ્યા ત્યારથી જ દરેક શત્રુ રાજા કુંથુ સમ અલ્પસત્ત્વવાળા થયા તથા માતાએ પણ સ્વપ્નમાં પૃથ્વીગત રત્નોના સ્તૂપને જોયો હતો, તેથી જન્મ મહોત્સવ કરી તેમનું નામ 'કુંથુ' રાખ્યું.

યુવાવસ્થામાં અનેક કન્યાઓ સાથે તેમનાં લગ્ન થયા. સૂર રાજાએ પુત્રની યોગ્યતા જાણીને તેમને રાજ્ય સોંપી દીધું, તે દરમ્યાન તેમની આયુધશાળામાં ચક્રરત્ન ઉત્પન્ન થયું અને ભરતક્ષેત્રના છ ખંડ ઉપર વિજય મેળવી તેઓ ચક્રવર્તી રાજા થયા, દીર્ઘકાળ સુધી રાજ્યનું પાલન કર્યું. લોકાંતિકદેવોએ તીર્થ પ્રવર્તન માટે પ્રાર્થના કરી ત્યાર પછી કુંથુ ચક્રવર્તીએ પોતાના પુત્રને રાજ્ય સોંપી વાર્ષિક દાન કર્યું અને હજાર રાજાઓની સાથે ચારિત્ર ગ્રહણ કર્યું. અપ્રમત્ત વિચરણ કરતાં સોળ વર્ષ પછી સહસ્રામ્રવનમાં ચાર ધાતિકર્મનો ક્ષય કરી કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું. તીર્થસ્થાપના કરી અંતે હજાર મુનિઓ સાથે સમ્મેત શિખર પર્વત પર એક માસનાં અનશન સહિત મુક્તિ પ્રાપ્ત કરી.

અરનાથ ચક્રવર્તી તેમજ તીર્થકર :-

૪૦ સાગરંતં ચઙ્ગાણં, ભરહં ણરવરીસરો ।
અરો ય અરયં પત્તો, પત્તો ગઙ્ગમણુત્તરં ॥ ૪૦ ॥

શબ્દાર્થ :- ભરહં = ભરતક્ષેત્રને, ચઙ્ગાણં = છોડીને, અરો = અર નામના, ણરવરીસરો = ચક્રવર્તી, અરયં = કર્મરજથી રહિત અવસ્થાને, પત્તો = પ્રાપ્ત કરી, અણુત્તરં ગઙ્ગ = શ્રેષ્ઠ ગતિરૂપ મોક્ષને, પત્તો = પામ્યા.

ભાવાર્થ :- સમુદ્રપર્યંત સંપૂર્ણ ભરતક્ષેત્રના રાજ્યનો ત્યાગ કરીને સાતમા ચક્રવર્તી અરનાથ નરેશ્વર કર્મરજથી રહિત થઈ શ્રેષ્ઠ ગતિને પામ્યા, એટલે મુક્ત થયા.

વિવેચન :-

અરનાથ ભગવાન:- જંબૂદ્વીપના પૂર્વ મહાવિદેહમાં વત્સ નામના વિજયની અંદર સુસીમા નામની નગરી હતી. ત્યાંના રાજા ધનપતિએ સંસારથી વિરકત બની સંમતભદ્ર મુનિ પાસે દીક્ષા ગ્રહણ કરી. અરિહંત ભક્તિ વગેરે વીસ સ્થાનકોની આરાધના વડે તેઓએ તીર્થકર નામ કર્મનું ઉપાર્જન કર્યું. દીર્ઘકાળ સુધી તપશ્ચર્યા તેમજ મહાવ્રતનું પાલન કરી, અંતમાં અનશન કરી, આયુષ્ય પૂર્ણ થતાં નવમા ત્રૈવેયકમાં શ્રેષ્ઠ દેવ થયા. ત્યાંથી ચ્યવન કરી હસ્તિનાપુરના સુદર્શન રાજાની રાણીની કુક્ષિમાં જન્મ ધારણ કર્યો. સુવર્ણની કાંતિ જેવા, આંખોને આંનદ પમાડે તેવા સુમનોહર પુત્ર ગર્ભમાં આવ્યા ત્યારે માતાએ સ્વપ્નમાં રત્નના આરા એટલે ચક્રના આરા જોયા હતા. તે મુજબ પુત્રનું નામ 'અર' રાખ્યું. યુવાવસ્થામાં અનેક કન્યાઓ સાથે તેમનાં લગ્ન થયાં. સુદર્શન રાજાએ પુત્રને રાજ્ય સોંપી રાણી સહિત સિદ્ધાચાર્ય પાસે દીક્ષા લીધી. રાજા અરનાથે સંપૂર્ણ ભરત ક્ષેત્ર ઉપર આધિપત્ય સ્થાપી ચક્રવર્તીપદ પ્રાપ્ત કર્યું. સમય વીત્યા પછી લોકાંતિક દેવોએ તીર્થ પ્રવર્તન માટે પ્રાર્થના કરી. અરનાથે વાર્ષિક દાન દીધું. પોતાના પુત્રને રાજ્ય સોંપી

એક હજાર રાજાઓ સાથે પ્રવ્રજિત થયા. ત્રણ વર્ષ પછી તે જ સહસ્રામ્રવનમાં તેઓને કેવળજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થઈ, તીર્થની સ્થાપના કરી.

અરનાથ ભગવાને ૮૪ હજાર વર્ષનું આયુ પૂર્ણ કરી અંતમાં સમ્મેત શિખર નામના પર્વત પર એક હજાર સાધુઓની સાથે જઈ અનશન કરી એક માસ પછી આયુષ્ય પૂર્ણ થતાં જ સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરી.

મહાપદ્મ ચક્રવર્તી :-

૩૦ ચક્કા ભારહં વાસં, ચક્કવટ્ટી મહિદ્ધિઓ ।
ચિચ્ચા ય ઉત્તમે ભોણ, મહાપડમે તવં ચરે ॥૪૧॥

શબ્દાર્થ :- મહાપડમે = મહાપદ્મ નામના, ઉત્તમે = પ્રધાન, ઉત્તમોત્તમ.

ભાવાર્થ :- મહાપદ્મ નામના ઋદ્ધિવાન નવમા ચક્રવર્તીએ સંપૂર્ણ ભરત ક્ષેત્રના રાજ્યનો અને પ્રાપ્ત ઉત્તમ ભોગ સામગ્રીનો ત્યાગ કરી, સંયમ તપનું આચરણ કર્યું અને કર્મ ક્ષય કરી મુક્ત થયા.

વિવેચન :-

મહાપદ્મ ચક્રવર્તી :- હસ્તિનાપુરમાં ઈક્વાકુવંશી પદ્મોત્તર નામના રાજા હતા. તેની જવાલા નામની રાણીએ સિંહનું સ્વપ્ન જોયું, તેને વિષ્ણુ નામનો એક પુત્ર થયો. ત્યાર પછી ૧૪ મહાસ્વપ્ન જોયાં અને મહાપદ્મ નામનો બીજો પુત્ર થયો. બંને પુત્રોએ કલાચાર્ય પાસે જઈને બધી કળાઓનો અભ્યાસ કર્યો. ઉંમરલાયક થતાં મહાપદ્મની યોગ્યતા, પરાક્રમ અને સમજણ જોઈ પદ્મોત્તર રાજાએ તેને યુવરાજ પદ આપ્યું.

હસ્તિનાપુર રાજ્યના સીમાવર્તી રાજ્યમાં કિલ્લો બનાવી સિંહબલ નામનો રાજા રહેતો હતો. તે વારંવાર હસ્તિનાપુર રાજ્યમાં લૂંટફાટ કરી પોતાના કિલ્લામાં સંતાઈ જતો હતો. તે સમયે મહાપદ્મનો મંત્રી નમુચિ હતો. જે સાધુઓનો દ્વેષી હતો. સિંહબલને પકડી લાવવા મહાપદ્મે નમુચિની સાથે વિચારણા કરી. નમુચિએ પોતે જ તેને પકડી લાવવાનું બીડું ઝડપ્યું અને તરત જ સૈન્ય સહિત જઈને સિંહબલના કિલ્લાને તોડી નાંખ્યો અને તેને બાંધીને લઈ આવ્યો. નમુચિનું આ પરાક્રમ જોઈને ખુશ થયેલા મહાપદ્મે તેને જે જોઈએ તે માંગવાનું કહ્યું. નમુચિએ કહ્યું કે હું અવસરે માંગીશ. ત્યાર પછી ઘણા સમય સુધી મહાપદ્મે રાજ્યની બહાર રહી અનેક પરાક્રમનાં કાર્ય કર્યાં. અંતે તેને ત્યાં ચક્રાદિ રત્ન ઉત્પન્ન થયા. ભરતક્ષેત્રના છ ખંડની સાધના કરી ચક્રવર્તીનું પદ મળતાં તેણે માતૃપિતાનાં ચરણોમાં નમસ્કાર કર્યાં. માતૃપિતા તેની સમૃદ્ધિ જોઈ અત્યંત હર્ષિત થયા.

આ અવસરે શ્રી મુનિસુવ્રત ભગવાનના શિષ્ય શ્રીસુવ્રતાચાર્ય પધાર્યા. તેનો વૈરાગ્યસભર ઉપદેશ સાંભળીને પદ્મોત્તર રાજા અને તેના જ્યેષ્ઠપુત્ર વિષ્ણુકુમારને સંસારથી વૈરાગ્ય આવી ગયો. પદ્મોત્તર રાજાએ યુવરાજ મહાપદ્મનો રાજ્યાભિષેક કરીને વિષ્ણુકુમારને સહિત સર્વેએ દીક્ષા ગ્રહણ કરી.

થોડા સમય પછી પશ્ચોત્તર રાજર્ષિએ કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું અને વિષ્ણુકુમાર મુનિએ ઉગ્ર તપશ્ચર્યાથી અનેક લબ્ધિઓ પ્રાપ્ત કરી.

એકવાર સુવ્રતાચાર્ય પોતાના શિષ્ય પરિવાર સાથે હસ્તિનાપુર નગરમાં ચાતુર્માસ માટે પધાર્યા. નમુચિ મંત્રીએ મહાપદ્મ ચક્રવર્તી પાસે પોતાનું વરદાન માંગ્યું કે મારે યજ્ઞ કરવો છે અને યજ્ઞ સમાપ્તિ સુધી મને આપનું રાજ્ય આપો. મહાપદ્મ સરળભાવથી તેને રાજ્ય સોંપી દીધું. નવા રાજાને વધાઈ દેવા માટે જૈનમુનિઓ સિવાય અન્ય સાધુઓ તેમજ તાપસ ગયા. નમુચિને જૈન સાધુઓ પ્રત્યે દ્વેષ તો હતો જ અને આ નિમિત્ત મળ્યું. તેથી ક્રોધિત થઈને તેણે આદેશ આપ્યો કે આજથી સાત દિવસ પછી કોઈ પણ જૈન સાધુ મારા રાજ્યમાં રહેશે, તો તેને મૃત્યુદંડ આપવામાં આવશે. આચાર્યે પરસ્પર વિચાર વિનિમય કરી લબ્ધિધારી મુનિ વિષ્ણુકુમારને લાવવા માટે એક સંતને મોકલ્યા. તેઓ આવ્યા. પરિસ્થિતિ સમજીને વિષ્ણુકુમાર વગેરે મુનિઓએ નમુચિને ઘણો સમજાવ્યો, પરંતુ તે પોતાના દુરાગ્રહ પર મક્કમ રહ્યો. વિષ્ણુકુમાર મુનિએ તેની પાસે આગ્રહ સાથે ત્રણ પગલાં જમીન માંગી. નમુચિએ વચન આપ્યું, ત્યારે વિષ્ણુકુમાર મુનિએ વૈક્રિયલબ્ધિનો પ્રયોગ કરી પોતાનું શરીર વિશાળ બનાવી દીધું. ત્રણ પગલાં જમીન માપતાં પોતાના ચરણાઘાતથી સમગ્ર પૃથ્વી ધ્રુજાવી નાંખી. વિષ્ણુકુમાર મુનિના પરાક્રમ તેમજ વિરાટ રૂપને જાઈને નમુચિ જ નહીં સમસ્ત રાજપરિવાર, દેવ, દાનવ વગેરે ભયભીત અને વિહ્વળ બની ગયાં. મહાપદ્મ ચક્રવર્તીએ આવીને સવિનય વંદન કર્યા અને મંત્રી દ્વારા શ્રમણસંઘની આશાતના કરવા બદલ ક્ષમાચાલના કરી. મુનિવરે પોતાનું વિરાટ શરીર પૂર્વવત્ કર્યું. ચક્રવર્તી મહાપદ્મ દુષ્ટ પાપાત્મા નમુચિને દેશનિકાલની સજા આપી. વિષ્ણુકુમાર મુનિએ આલોચના અને પ્રાયશ્ચિત્તથી આત્મશુદ્ધિ કરીને તપ દ્વારા કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું અને ક્રમશઃ મુક્ત થયા.

મહાપદ્મ ચક્રવર્તીએ દીર્ઘકાળ સુધી વિપુલ સમૃદ્ધિનો ઉપભોગ કર્યો. ત્યાર પછી રાજ્યાદિ સર્વસ્વનો ત્યાગ કરીને સંયમ સ્વીકાર્યો, ૧૦ હજાર વર્ષ સુધી ઉગ્ર આચારનું પાલન કર્યું. અંતે ધાતિકર્મનો ક્ષય કરી કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી સિદ્ધ, બુદ્ધ મુક્ત થયા.

હરિષેણ ચક્રવર્તી :-

૪૨ એગચ્છત્તં પસાહિત્તા, મહિં માણ ણિસૂરણો ।
હરિસેણો મણુસ્સિદ્ધો, પત્તો ગઙ્ગમણુત્તરં ॥ ૪૨ ॥

શબ્દાર્થ :- મણુસ્સિદ્ધો = મનુષ્યોમાં ઈન્દ્ર સમાન, હરિસેણો = હરિષેણ નામના દસમા ચક્રવર્તીએ, માણ ણિસૂરણો (માણ ણિસૂદણો) = શત્રુઓના માનનું મર્દન કરીને, મહિં = પૃથ્વી પર, એગચ્છત્તં = એક છત્ર, પસાહિત્તા = રાજ્ય સ્થાપિત કર્યું.

ભાવાર્થ :- શત્રુઓના માનમર્દક દસમા ચક્રવર્તી હરિષેણ પણ મહિમંડળમાં પોતાનું એકછત્રી રાજ્ય પ્રવર્તાવી, તેને છોડીને સંયમ સ્વીકાર કરી, અનુત્તર ગતિ મોક્ષને પામ્યા.

વિવેચન :-

હરિષેણ ચક્રવર્તી :- કાંપિલ્ય નગરના મહાહરિ રાજાની મેરા નામની મહારાણીની કુક્ષિમાં હરિષેણ નામનો પુત્ર થયો. વયસ્ક થતાં પિતાએ તેને રાજ્ય સોંપ્યું. રાજ્યપાલન કરતાં કરતાં તેને ચક્રવર્તીપદ પ્રાપ્ત કર્યું. લઘુકર્મી હરિષેણ ચક્રવર્તી સંસારથી વિરક્ત થઈ ગયા. તેઓએ પોતાના પુત્રને રાજગાદી સોંપી અને સ્વયં મહાનઋદ્ધિનો ત્યાગ કરી ગુરુચરણોમાં દીક્ષા લીધી. ઉગ્રતપથી ક્રમશઃ ચાર ઘાતિકર્મોનો ક્ષય કરી કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું અને અંતમાં મોક્ષ પામ્યા.

જય ચક્રવર્તી :-

૪૩ અણિઓ રાયસહસ્સેહિં, સુપરિચ્ચાઈ દમં ચરે ।
જયણામો જિણક્ખાયં, પત્તો ગઙ્ગમણુત્તરં ॥૪૩॥

શબ્દાર્થ :- રાયસહસ્સેહિં = હજારો રાજાઓથી, અણિઓ = અન્ય, જયણામો = જય નામક અગિયારમા ચક્રવર્તી, સુપરિચ્ચાઈ = રાજ્ય વૈભવનો પૂર્ણતઃ ત્યાગ કરીને, જિણક્ખાયં = જિનેન્દ્ર દેવ દ્વારા કહેવાયેલા, દમં = ચારિત્ર ધર્મનું, સંયમનું, ચરે = સેવન કર્યું.

ભાવાર્થ :- જય નામનાં અગિયારમા ચક્રવર્તીએ અન્ય હજાર રાજાઓની સાથે રાજ્ય વૈભવનો પૂર્ણતઃ ત્યાગ કરી જિનેશ્વરે ફરમાવેલા સંયમનું આચરણ કરીને અંતમાં અનુત્તર ગતિ—મોક્ષને પામ્યા.

વિવેચન :-

જય ચક્રવર્તી :- રાજગૃહ નગરના રાજા સમુદ્રવિજયની વપ્રા નામની રાણી હતી. તેને જય નામનો એક પુત્ર હતો. તેણે ક્રમશઃ યુવાવસ્થામાં પદાર્પણ કર્યું. પિતાના રાજ્યની ધુરા હાથમાં લઈ લીધી. થોડા સમય પછી ચક્રવર્તીપદ પ્રાપ્ત કર્યું અને દીર્ઘકાળ સુધી ચક્રવર્તીની ઋદ્ધિસિદ્ધિ ભોગવતાં તેને વૈરાગ્ય જાગૃત થયો, પોતાના પુત્રને રાજ્ય સોંપી ચારિત્ર અંગીકાર કર્યું. તપરૂપી વાયુથી કર્મરૂપી વાદળોનો નાશ કર્યો. સાડા ત્રણ હજાર વર્ષનું આયુષ્ય પૂર્ણ કરી જય ચક્રવર્તી મોક્ષમાં ગયા.

ચક્રવર્તી એટલે છ ખંડના અધિપતિ એવા મહાન પુરુષોએ અપાર સમૃદ્ધિ અને મનોરમ કામભોગોને છોડી દીધા હતા. ભરતક્ષેત્રના બાર ચક્રવર્તી પૈકી ઉપરના દસ ચક્રવર્તી ચક્રવર્તીપદનો ત્યાગ કરી, સંયમ માર્ગનો સ્વીકાર કરી સંયમ —તપની આરાધનાથી મોક્ષે ગયા હતા. આઠમા સુભૂમ ચક્રવર્તી અને બારમા બ્રહ્મદત્ત ચક્રવર્તી; એ બંને ભોગોમાં આસક્ત બની નરકગતિમાં ગયા. નરકગામી બંને ચક્રવર્તીના નામનો ઉલ્લેખ આ અધ્યયનમાં નથી.

દશાર્ણભદ્ર રાજા :-

૪૪ દસણ્ણરજ્જં મુદિયં, ચઈત્તાણં મુણી ચરે ।
દસણ્ણભદ્દો ણિક્ખંતો, સક્ખં સક્કેણ ચોઈઓ ॥૪૪॥

શબ્દાર્થ :- સક્ષં = સાક્ષાત્, સક્કેણ = શકેન્દ્રથી, ચોઇઓ = પ્રેરિત, દસણ્ણમ્હો = દશાર્ણભદ્ર રાજા, મુદિયં = ઉપદ્રવ રહિત, સમૃદ્ધ, દસણ્ણરજં = દશાર્ણદેશનું રાજ્ય, ચઇત્તાણં = છોડીને, ણિક્કખંતો = નિષ્કમણ કર્યું, દીક્ષા લીધી, મુણી = સંયમમાં, ચરે = વિચરણ કર્યું.

ભાવાર્થ :- સાક્ષાત્ દેવેન્દ્રની પ્રેરણા થતાં દશાર્ણભદ્ર રાજાએ પોતાના ઉપદ્રવરહિત દશાર્ણ દેશના રાજ્યને છોડી દીક્ષા લીધી અને મુનિધર્મનું આચરણ કર્યું.

વિવેચન :-

દશાર્ણભદ્ર રાજા :- ભારતવર્ષના દશાર્ણપુરના રાજા દશાર્ણભદ્ર હતા. તે જિનધર્મમાં અનુરક્ત હતા. એકવાર નગરની બહાર ઉદ્યાનમાં તીર્થંકર ભગવાન મહાવીરનું પદાર્પણ થયું, તે સાંભળીને દશાર્ણભદ્ર રાજાના મનમાં વિચાર પ્રગટ થયો કે આજ સુધી કોઈ ન ગયા હોય, તેવી રીતે સમસ્ત વૈભવ સહિત હું પ્રભુને વંદન કરવા જાઉં; તદનુસાર ઘોષણા કરાવીને આખા નગરને સજાવ્યું. ઠેક-ઠેકાણે માણેકનાં તોરણ બંધાવ્યાં. નટો પોતાની કળાઓનું પ્રદર્શન કરવા લાગ્યા. રાજાએ સ્નાન કરી, ઉત્તમ વસ્ત્રાભૂષણોથી સુસજ્જિત થઈ, ઉત્તમ હાથી પર આરૂઢ થઈ, પ્રભુવંદન માટે પ્રસ્થાન કર્યું, મસ્તક પર છત્ર ધારણ કર્યું અને ચામર વીંઝતા સેવકગણ જયજયકાર કરવા લાગ્યા. સામંત રાજા તથા અન્ય રાજા, રાજ્ય પુરુષો અને ચતુરંગિણી સેના તથા નાગરિકો સુસજ્જિત થઈને પાછળ ચાલી રહ્યા હતા. રાજા દશાર્ણભદ્ર સાક્ષાત્ ઈન્દ્ર જેવા શોભી રહ્યા હતા.

રાજાના આ પ્રકારના ગર્વને અવધિજ્ઞાનથી જાણીને ઈન્દ્રે વિચાર કર્યો કે પ્રભુભક્તિમાં આવો ગર્વ ઉચિત નથી. ઈન્દ્રે ઐરાવણ દેવને આદેશ આપીને કૈલાસપર્વતની સમાન ઊંચા ૬૪૦૦૦ સજાવેલા હાથીઓ અને દેવદેવીઓની વિકુર્વણા કરાવી અને ભગવાન મહાવીરના દર્શન કરવા આકાશમાર્ગથી દશાર્ણનગરમાં આવી પહોંચ્યા. હવે ઈન્દ્રની શોભાયાત્રાની તુલનામાં દશાર્ણભદ્રની શોભાયાત્રા એકદમ ફીકી લાગવા લાગી. આ જોઈને દશાર્ણભદ્ર રાજાના મનમાં અન્ત: પ્રેરણા થઈ. ક્યાં ઈન્દ્રનો વૈભવ અને ક્યાં મારો તુષ્ઠ વૈભવ? ઈન્દ્રે આ લાકોત્તર વૈભવ ધર્મારાધનાથી જ પ્રાપ્ત કર્યો છે, તેથી મારે પણ શુદ્ધધર્મની પૂર્ણ આરાધના કરવી જોઈએ, જેથી મારો ગર્વ પણ રહી જાય. આમ સંસારથી વિરક્ત બનેલા રાજાએ પ્રભુ મહાવીર પાસે દીક્ષા પ્રદાન કરવાની પ્રાર્થના કરી, પોતાના હાથે કેશલોચ કર્યો. વિશ્વવત્સલ પ્રભુએ રાજાને પોતે જ દીક્ષા આપી. આટલી વિશાળ ઋદ્ધિ અને સામ્રાજ્યનો એકાએક ત્યાગ કરી પંચ મહાવ્રત ગ્રહણ કરવા માટે દશાર્ણભદ્ર રાજર્ષિને ઈન્દ્રે વારંવાર ધન્યવાદ આપ્યા અને બોલ્યા વૈભવમાં ભલે અમારી દિવ્ય શક્તિ આપનાથી વધારે છે પણ ત્યાગ તેમજ વ્રત ગ્રહણ કરવાની શક્તિ મારામાં નથી. દેવલોકનો વૈભવ ગમે તેટલો ભવ્ય હોય, તો પણ મનુષ્યભવમાં આત્મવૈભવ પ્રાપ્ત કરવાની અનેરી શક્તિ હોય છે. આમ ઈન્દ્ર દશાર્ણભદ્ર રાજર્ષિના ગુણગાન કરતાં દેવલોકે ચાલ્યા ગયા અને રાજર્ષિએ પણ ઈન્દ્રના નિમિત્તે સ્વીકારેલા સંયમની ઉગ્ર તપ દ્વારા આરાધના કરતાં તે જ ભવે કર્મ ક્ષય કરીને મોક્ષ પ્રાપ્ત કર્યો.

નમિ રાજર્ષિ :-

૪૫

નમી નમેઙ્ અપ્પાણં, સવ્વખં સવ્વકેણ ચોઙ્ગો ।
ચિચ્ચા ગેહં ચ વેદેહી, સામણ્ણે પજ્જુવટ્ઠિઓ ॥૪૫॥

શબ્દાર્થ :- નમી = નમિ રાજર્ષિએ, અપ્પાણં = પોતાના આત્માને, નમેઙ્ = સંયમમાં જોડી, લગાવી, નમ્ર બનાવી, ગેહં = ઘરને, વેદેહી (વઙ્ગદેહી) = વિદેહની રાજધાની મિથિલાનગરીને, દેશને, ચિચ્ચા (ચઙ્ગણ) = છોડીને, સામણ્ણે = સંયમમાં, સાધુત્વમાં, પજ્જુવટ્ઠિઓ = ઉપસ્થિત થયા.

ભાવાર્થ :- સાક્ષાત્ દેવેન્દ્રની પ્રેરણાથી નમિ રાજા વિદેહદેશની રાજધાની મિથિલાનગરીનો અને ઘર પરિવારનો ત્યાગ કરી સંયમમાં ઉપસ્થિત થયા અને પોતાના આત્માને સંયમની આરાધનામાં વિશેષરૂપે જોડી દીધો.

વિવેચન :-

સવ્વખં સવ્વકેણ ચોઙ્ગો :- સાક્ષાત્ શકેન્દ્ર બ્રાહ્મણના વેશમાં આવી ક્ષત્રિયોચિત કર્તવ્યપાલનની પ્રેરણા કરી, તેના ઉત્તરમાં નમિરાજર્ષિએ શ્રમણ સંસ્કૃતિના સંદર્ભમાં ઈન્દ્રના પ્રશ્નોનું યુક્તિસંગત સમાધાન કરી પોતાના સંયમભાવમાં સ્થિર રહ્યા. નમિ રાજર્ષિની સંપૂર્ણ કથા પ્રસ્તુત સૂત્રના નવમા અધ્યયન આપવામાં આવી છે.

ચાર પ્રત્યેક બુદ્ધ :-

૪૬

કરકંઙ્ગુ કલિંગેસુ, પંચાલેસુ ય દુમ્મુહો ।
નમી રાયા વિદેહેસુ, ગંધારેસુ ય નગ્ગઈ ॥૪૬॥

શબ્દાર્થ :- કલિંગેસુ = કલિંગ દેશમાં, કરકંઙ્ગુ = કરકંડુ રાજા, પંચાલેસુ = પાંચાલ દેશમાં, દુમ્મુહો = દ્વિમુખ રાજા, વિદેહેસુ = વિદેહ દેશમાં, નમી રાયા = નમિ રાજા, ગંધારેસુ = ગંધાર દેશમાં, નગ્ગઈ = નગ્ગતિ રાજા થયા.

ભાવાર્થ :- કલિંગમાં કરકંડુ, પાંચાલમાં દ્વિમુખ તથા વિદેહમાં એટલે મિથિલાનગરીમાં નમિરાજા અને ગંધાર દેશમાં નગ્ગતિ નામના રાજેશ્વર થયા.

૪૭

એ નરિંદવસભા, ણિક્ખંતા જિણસાસણે ।
પુત્તે રજ્જે ઠવિત્તાણં, સામણ્ણે પજ્જુવટ્ઠિયા ॥૪૭॥

શબ્દાર્થ :- નરિંદવસભા = રાજાઓમાં વૃષભની સમાન શ્રેષ્ઠ, એ = આ બધા રાજા, રજ્જે = પોતાનું રાજ્ય, પુત્તે = પુત્રોને, ઠવિત્તાણં (ઠવેઠ્ઠણં) = સોંપીને, જિણસાસણે = જિનશાસનમાં, ણિક્ખંતા = દીક્ષિત થયા, સામણ્ણે = સંયમ ધર્મમાં, પજ્જુવટ્ઠિયા = ઉપસ્થિત થયા, તલ્લીન થયા.

ભાવાર્થ :- નરેન્દ્રોમાં વૃષભ સમાન આ રાજાઓ પોતાના પુત્રોને રાજ્યગાદી પર સ્થાપીને જિનશાસનમાં પ્રવ્રજ્યા ગ્રહણ કરીને શ્રમણ બનીને શ્રમણ ધર્મમાં તલ્લીન થયા.

વિવેચન :-

કરકંડૂ :- કલિંગ દેશના રાજા દધિવાહનને પદ્માવતી નામની રાણી હતી. તે એકવાર ગર્ભવતી બની. તેને એક દોહદ ઉત્પન્ન થયો કે 'હું વિવિધ વસ્ત્રાભૂષણોથી વિભૂષિત બની હાથીની અંબાડી પર છત્ર ધારણ કરી રાજ ઉદ્યાનમાં ફરું.' દોહદ અનુસાર રાણીરાજા સાથે 'જયકુંજર' હાથી ઉપર બેસી રાજ ઉદ્યાનમાં પહોંચ્યા. પુષ્પોની વિવિધ પ્રકારની સુગંધના કારણે હાથી એકાએક દોડવા લાગ્યો. રાજાએ રાણીને કહ્યું કે 'વટવૃક્ષ આવતાં ડાળી પકડી લેવી, જેથી સુરક્ષિત બની જઈશું. વટવૃક્ષ આવતાં જ રાજાએ ડાળી પકડી લીધી, રાણી ન પકડી શકી. પવનવેગે દોડતો હાથી એક મહારાણ્યમાં ઊભો રહ્યો. સરોવરમાં પાણી પીવા રોકાયો. ત્યાં રાણી નીચે ઊતરી ગઈ. વન્ય પશુઓથી તે ભયાકુળ બની ચિંતા કરવા લાગી. તેણે સાગારી અનશન કર્યો અને અનિશ્ચિત દિશામાં ચાલવા લાગી. રસ્તામાં એક તાપસ મળ્યા. તેણે રાણીને ભદ્રપુર સુધી પહોંચાડી દીધી. ત્યાંથી રાણી દંતપુર પહોંચી. ત્યાં સુગુપ્તવૃત્તા સાધ્વીજીના દર્શન કર્યા. સંસારનું સ્વરૂપ જાણી વૈરાગ્યભાવ જાગ્યો. પોતે ગર્ભવતી છે, તે વાત રાણી પદ્માવતીએ છુપાવી. સાધ્વીજીએ તેને દીક્ષા આપી દીધી. પરંતુ ઘીરેઘીરે ગર્ભિણી હોવાની વાત સર્વ સાધ્વીવૃંદમાં ફેલાઈ ગઈ. પદ્માવતી સાધ્વીએ વિનયપૂર્વક પ્રવર્તિની સાધ્વીજીને બધી વાત કરી, થોડા સમય પછી એક પુત્રનો જન્મ થયો. જન્મથી જ પુત્રની સૂકી ચામડી (રૂક્ષ કંડૂયા) હતી. સ્મશાનમાં નવજાત શિશુને એક સુરક્ષિત સ્થાનમાં મૂકી દેવાયો. ત્યાંથી નિઃસંતાન ચાંડાલે તે બાળકને પોતાની પત્નીને સોંપી દીધો. તેની સૂકી ચામડીના કારણે બાળકનું નામ 'કરકંડુ' રાખ્યું. પાલક પિતાનું પરંપરાગત કામ સ્મશાનની રાખેવાળી કરવાનું હતું, તે જ કામ કરકંડુએ સંભાળ્યું. એકવાર ત્યાં કોઈ ગુરુ-શિષ્ય ધ્યાન કરવા માટે આવ્યા. ગુરુ દંડનાં લક્ષણોના જ્ઞાતા હતા. તેમણે એક વાંસદંડને જોઈને પોતાની સાથેના શિષ્યને કહ્યું કે જે આ વાંસના દંડને ગ્રહણ કરશે, તે રાજા થશે, આ વાતને કરકંડુ તથા એક બ્રાહ્મણે સાંભળી. સાંભળતાં જ બ્રાહ્મણ તે વાંસને ઉભેડીને લેવા લાગ્યો. કરકંડુએ આ બ્રાહ્મણને દંડ લઈને જતાં જોયો તણે ક્રોધિત થઈને તેની પાસેથી દંડ છીનવી લીધો. ન્યાયાલયમાં બ્રાહ્મણે કરકંડુ ઉપર દાવો કર્યો. કરકંડુએ કહ્યું આ દંડ મારા વડે રક્ષિત સ્મશાનમાંથી ઉત્પન્ન થયો છે, તેથી તેના ઉપર મારો અધિકાર છે. ન્યાયાલયમાં કરકંડુની જીત થઈ. રાજાએ નિર્ણય સંભાળાવતાં કહ્યું કે 'જો આ દંડના પ્રતાપે તું રાજા બને, તો એક ગામ આ બ્રાહ્મણને આપી દેજે.'

કરકંડુએ આ વાતને સ્વીકારી લીધી. બ્રાહ્મણે જ્યારે પોતાના જ્ઞાતિજનોને વાત કરી. તેઓએ કરકંડુને મારી નાંખવાનો વિચાર કર્યો. એકબીજા પાસેથી આ વાતની જાણ થતાં કરકંડુના પાલકપિતાએ પરિવાર સહિત તે ગામને છોડી દીધું. ચાલતાં ચાલતાં તેઓ કાંચનપુર પહોંચ્યાં. રાત્રિનો સમય હોવાથી તે ગામ બહાર સૂઈ રહ્યાં. સંયોગવશ ગામનો રાજા અપુત્ર મૃત્યુ પામ્યો હતો. તેના મંત્રીઓએ તુરંત જ નવા રાજાની શોધ માટે હાથીની સૂંઢમાં માળા આપી તેને છૂટો મૂક્યો. હાથીએ જ્યાં કરકંડુ સૂતો હતો ત્યાં આવી તેના ગળામાં માળા પહેરાવી દીધી. થોડા બ્રાહ્મણોએ તેનો વિરોધ કર્યો પણ તેની પાસે જાજવલ્યમાન

તે દંડને જોઈને બધા આશ્ચર્યચકિત થઈ ગયા અને સ્તુતિ કરી આશીર્વાદ આપવા લાગ્યા. રાજ્યપદ ઉપર અભિષેક થતાં જ કરકંડુએ બ્રાહ્મણોને કહ્યું – હે બ્રાહ્મણો ! આપ લોકોએ મને માતંગ સમજીને જે તિરસ્કાર કર્યો છે તેના પ્રાયશ્ચિત રૂપમાં વાટધાનકના રહેવાસી સઘળા માતંગોને તમારા મંત્રબળથી શુદ્ધ કરીને બ્રાહ્મણ વર્ણમાં સ્થાપિત કરો. રાજાની આજ્ઞા સ્વીકારી તે ચાંડાલોની શુદ્ધિ કરી તેમને બ્રાહ્મણ બનાવી દીધા.

વાંસના દંડ બાબત ઝઘડો થયેલો હતો, તે બ્રાહ્મણ એકવાર કરકંડુ પાસે એક ગામ માંગવા આવ્યો. રાજા કરકંડુએ ચંપાનરેશ દધિવાહનને આ બ્રાહ્મણને એક ગામ આપવા માટે પત્ર લખ્યો. પત્ર વાંચતાં જ દધિવાહન કોધિત બની ગયા. કરકંડુ દધિવાહનના કોધના સમાચાર સાંભળી યુદ્ધ કરવા તૈયાર થઈ ગયા. બંને તરફથી ઘમાસણ યુદ્ધ થયું. જ્યારે આ યુદ્ધના સમાચાર પદ્માવતી સાધ્વીને મળ્યા ત્યારે તેઓએ વિચાર કર્યો કે બંને પિતા – પુત્ર વચ્ચેના યુદ્ધમાં અનેક પ્રાણીઓ મરશે, તેથી તે ગુરુણીની આજ્ઞા લઈ કરકંડુની પાસે પહોંચી, સાધ્વીજીને જોતાં જ કરકંડુએ સિંહાસન ઉપરથી ઊઠીને પ્રણામ કર્યો. સાધ્વીએ પોતાની તથા પિતા દધિવાહનની ઓળખાણ આપી. પિતા પુત્રની વચ્ચે યુદ્ધને બદલે પરસ્પર પ્રેમનું વાતાવરણ સર્જઈ ગયું. રાજા દધિવાહને હર્ષિત બની પોતાના પુત્ર રાજા કરકંડુને ચંપાપુરી રાજ્ય સોંપી દીધું અને પોતે દીક્ષા લઈ લીધી. કરકંડુએ પોતાની રાજધાની ચંપામાં જ રાખી અને પેલા બ્રાહ્મણને એક ગામ આપી દીધું. રાજા કરકંડુનો સ્વભાવ ગોપ્રિય હતો. દેશાંતરમાંથી ઉત્તમ ગાયો મંગાવી ગૌશાળામાં રાખતો. એક દિવસ રાજાએ પોતાની ગૌશાળામાં એક શ્વેત અને તેજસ્વી વાછરડાને જોયો. રાજાને તે ખૂબ જ સુંદર લાગ્યો. તેણે આદેશ આપ્યો કે 'આ વાછરડાને તેની માતાનું દુધ પૂર્ણતઃ પીવડાવવામાં આવે.' આમ તેની ખૂબ જ સારસંભાળ લેવામાં આવતી. સમય જતાં તે પૂરો યુવાન, બલવાન અને પુષ્ટ થઈ ગયો.

ઘણા વર્ષો પછી રાજાએ એક વાર ગૌશાળાનું નિરીક્ષણ કર્યું. તે બળદની એકદમ કૃશ તથા દયામય દશાને જોઈ વિચાર થયો કે 'વય, રૂપ, બળ, વૈભવ અને પ્રભુત્વ વગેરે સર્વ નશ્વર છે. બીજા રાજ્યમાં હોય અને અમારા રાજ્યમાં ન હોય, તેવી કોઈ વિશેષતા છે ? તેથી તેના પર મોહ રાખવો વ્યર્થ છે. મારે આ સર્વનો મોહ દૂર કરી માનવજન્મને સફળ કરવો જોઈએ. રાજાએ રાજ્યનો ત્યાગ કરી જિનશાસનમાં દીક્ષા લીધી. દીક્ષા પછી કરકંડુ રાજર્ષિ અપ્રતિબદ્ધવિહારી બની, આરાધના કરતાં કરતાં અંતે સમાધિપૂર્વક દેહ ત્યાગ કરી, સિદ્ધ, બુદ્ધ, મુક્ત થઈ ગયા. તે પ્રત્યેકબુદ્ધ સિદ્ધ થયા.

દ્વિમુખરાય :- પાંચાલદેશમાં કાંપિલ્યપુરમાં જયવર્મા રાજા હતા. તેની રાણી ગુણમાળા હતી. એક દિવસ આસ્થાન મંડપમાં બેઠેલા રાજાએ એક વિદેશી દૂતને પૂછ્યું – બીજા રાજ્યમાં હોય અને અમારા રાજ્યમાં ન હોય, તેવી કોઈ વિશેષતા છે ? દૂતે કહ્યું – આપના રાજ્યમાં ચિત્રશાળા નથી. રાજાએ ચિત્રશિલ્પીઓને બોલાવી ચિત્રશાળા નિર્માણનો આદેશ આપ્યો. જ્યારે ચિત્રશાળાનો પાયો ખોદાતો હતો ત્યારે તેમાંથી અત્યંત ચમકતો રત્નમય મુકુટ મળ્યો. ચિત્રશાળાનું કાર્ય પૂર્ણ થતાં રાજા તે મુકુટ પહેરી રાજસિંહાસન ઉપર બેસતા હતા, ત્યારે તે મુકુટના પ્રભાવે દર્શકોને તે રાજાના બે મુખ દેખાતાં હતાં, તેથી લોકોમાં રાજા દ્વિમુખરાયના નામે પ્રસિદ્ધ થઈ ગયા.

રાજાને સાત પુત્રો અને એક પુત્રી હતાં. પુત્રીનું નામ મદનમંજરી હતું. જેને ઉજ્જયિનીનરેશ ચંડપ્રધોતની સાથે પરણાવી હતી.

એકવાર ઈન્દ્રમહોત્સવના અવસર પર રાજાએ નાગરિકોને ઈન્દ્રધ્વજ સ્થાપિત કરવાનો આદેશ આપ્યો. આદેશ મુજબ જ થયું. પુષ્પમાળાઓ, મણિ, માણિક્ય વગેરે તેમજ રંગબેરંગી વસ્ત્રોથી તેને અત્યંત સજાવવામાં આવ્યો. આ ઈન્દ્રધ્વજ નીચે નૃત્ય, વાદ્ય, ગીત વગેરે થવાં લાગ્યાં, તેની ઉપર સુગંધિત જળ તેમજ ચૂર્ણની વર્ષા કરવામાં આવી, ગરીબોને દાન દેવાનું શરૂ થયું.

આ વિવિધ કાર્યક્રમોથી ઉત્સવ વધારે દીપી રહ્યો હતો. રાજા તે જોઈ અતિ હર્ષિત થયો. આઠમા દિવસે મહોત્સવ સમાપ્ત થતાં રાજા વસ્ત્ર, રત્ન, આભૂષણ વગેરે લઈને ઘરે ગયા. ત્યાં ઈન્દ્રધ્વજ તો એક સૂકું ઠૂંઠું બની ગયું હતું, જેને લોકોએ ત્યાં જ નાખી દીધું હતું. એ જ દિવસે રાજા કોઈ કારણે ત્યાંથી પસાર થયા, ત્યારે જોયું કે ઈન્દ્રધ્વજ ઠૂંઠાની જેમ પડ્યો છે. તે જોઈને રાજાને મનમાં વિચાર આવ્યો – 'અહો ! કાલે જે લોકોનાં આનંદનું નિમિત્ત હતું, તે જ આજે હાસ્યાસ્પદ બની ગયો. સંસારમાં દરેક પદાર્થ— ધન, જન, મકાન, મહેલ, રાજ્ય, વગેરેની આ જ દશા થાય છે, તેથી તેના પર આસક્તિ રાખવી યોગ્ય નથી. તો શા માટે હું દુર્દશાના કારણભૂત આ રાજ્ય પરની આસક્તિ છોડીને એકાંત શ્રેયસ્કારિણી મોક્ષ લક્ષ્મીને ન વરું? આમ વિચારી રાજાએ રાજ્યાદિ સર્વનો ત્યાગ કરી મુનિદીક્ષા ગ્રહણ કરી. વીતરાગ ધર્મનો પ્રચાર કરતાં પ્રત્યેકબુદ્ધ દ્વિમુખરાયે અંતે સિદ્ધગતિ પ્રાપ્ત કરી.

નગ્ગતિ રાજા :— ભરતક્ષેત્રમાં ક્ષિતિપ્રતિષ્ઠિત નગરના રાજા જિતશત્રુએ ચિત્રાંગદની પુત્રી કનકમંજરીની વાક્યાતુરીથી પ્રભાવિત થઈ તેની સાથે લગ્ન કર્યાં. અંતે તેને પટરાણી બનાવી દીધી. રાજા રાણીએ વિમલચંદ્રાચાર્ય પાસે શ્રાવકવ્રત ગ્રહણ કર્યાં. દીર્ઘકાળ સુધી વ્રતપાલન કરી તે બંને દેવલોકમાં દેવ થયાં. ત્યાંથી નીકળી કનકમંજરીના જીવે વૈતાલ્ય પર્વતપર તોરણપુર નગરમાં દૃઢશક્તિ રાજાની ગુણમાળારાણીની કુક્ષિએ પુત્રી રૂપે જન્મ લીધો. તેનું નામ કનકમાળા રાખવામાં આવ્યું. વાસવ નામનો વિદ્યાધર તેનું અપહરણ કરી વૈતાલ્યપર્વત પર લઈ આવ્યો. કનકમાળાના મોટાભાઈ કનકતેજને આ વૃતાંતની જાણ થતાં તે ત્યાં પહોંચી ગયો. વિદ્યાધર વાસવ સાથે તેનું યુદ્ધ થયું, તેમાં બંને મરી ગયા. એ જ સમયે એક વ્યંતરદેવ આવ્યો. તેણે ભાઈના શોકથી વ્યાકુળ કનકમાળાને આશ્વાસન દેતાં કહ્યું કે – 'તું મારી પુત્રી છો.' એટલામાં કનકમાળાના પિતા દૃઢશક્તિ પણ ત્યાં આવી ગયા. વ્યંતરદેવે કનકમાળાને મૃત બતાવી. જેના કારણે તેને સંસારથી વિરક્તિ થઈ ગઈ. દૃઢશક્તિએ મુનિદીક્ષા સ્વીકારી લીધી. કનકમાળા તથા તે દેવે તેને વંદના કરી પોતાનો વૃતાંત સંભળાવ્યો. મુનિરાજની વ્યંતરદેવે ક્ષમાયાચના કરી. જાતિસ્મરણ જ્ઞાનથી કનકમાળાએ વ્યંતરદેવને પોતાના પિતા જાણીને તેણે પોતાના ભાવી પતિ વિષે પૂછ્યું, તો તેણે કહ્યું કે તમારો પૂર્વભવનો પતિ જિતશત્રુ, દેવલોકથી નીકળી દૃઢસિંહ રાજાને ત્યાં સિંહરથ નામના પુત્રના રૂપે ઉત્પન્ન થયો છે. તે આ જન્મમાં તારો પતિ થશે. તે પ્રમાણે કનકમાળાના લગ્ન સિંહરથ સાથે થયા. સિંહરથને વારંવાર પોતાના નગરમાં જવા આવવા માટે આ પર્વત પર આવવાનું થતું હતું, તેથી તે 'નગ્ગતિ' નામથી પ્રખ્યાત થઈ ગયો.

તે વ્યંતરદેવ (કનકમાળાના પિતા) વિદાય લઈ તે પર્વત ઉપરથી ચાલ્યા ગયા, ત્યારે સિંહરથ રાજાએ કનકમાળાને પોતાના પિતાના વિયોગનું દુઃખ ન થાય એ વિચારે ત્યાં જ એક નવું નગર વસાવ્યું. એકવાર રાજા કાર્તિકી પૂર્ણિમાના દિવસે નગરની બહાર ચતુરંગી સેના સહિત ગયા. ત્યાં જ વનમાં એક સ્થાને પડાવ નાખ્યો. રાજાએ ત્યાં એક આમ્રવૃક્ષ જોયું જે લીલાછમ પાંદડાં અને મંજરીઓથી સુશોભિત લાગતું હતું. રાજાએ મંગલાર્થે તે વૃક્ષની મંજરી તોડી, સર્વ સૈનિકોએ પણ તેનું અનુકરણ કર્યું અને વૃક્ષને ઠુંઠું બનાવી દીધું. રાજા પાછો ફર્યો ત્યારે પૂછ્યું – 'મંત્રીવર ! એ આમ્રવૃક્ષ ક્યાં ગયું ? મંત્રીએ કહ્યું – રાજા ! આ ઠુંઠું જ આમ્રવૃક્ષ છે; રાજાએ ઠુંઠું થવાનો સર્વ વૃત્તાંત સાંભળ્યો, શ્રીસંપત્ત તે આમ્રવૃક્ષને હવે શ્રીરહિત જાઈને સંસારના પ્રત્યેક પદાર્થો પર વિચાર કરતાં કરતાં નગ્ગતિ રાજાને વૈરાગ્ય થયો. તેણે પ્રત્યેકબુદ્ધ રૂપે દીક્ષા લઈ લીધી. મુનિ બની, તપ સંયમનું પાલન કરતાં સમાધિપૂર્વક શરીરનો ત્યાગ કરી અંતે સિદ્ધિગતિ પ્રાપ્ત કરી.

નમિરાજર્ષિ પણ પ્રત્યેક બુદ્ધ હતા, જેની કથા નવમાં અધ્યયનમાં આપવામાં આવી છે. આમ આ ચારે પ્રત્યેક બુદ્ધ પૂર્વભવમાં મહાશુક નામના સાતમાં દેવલોકમાં ૧૭ સાગરની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળા દેવ હતા. ત્યાંથી નીકળી જુદા જુદા નિમિત્તથી જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી મુનિદીક્ષા લીધી અને મોક્ષમાં ગયા.

ઉદાયન રાજા :-

૪૮ સોવીર રાય વસભો, ચિચ્ચા રજ્જં મુળી ચરે ।
ઉદાયણો પવ્વઙ્ગો, પત્તો ગઙ્ગમણ્તરં ॥ ૪૮ ॥

શબ્દાર્થ :- સોવીર રાય વસભો = સૌવીર દેશના રાજાઓમાં શ્રેષ્ઠ, ઉદાયણો = ઉદાયન રાજાએ, ચિચ્ચા રજ્જં = રાજ્ય-વૈભવ છોડીને, પવ્વઙ્ગો = દીક્ષા ગ્રહણ કરી, મુળી = મુનિ થઈને, ચરે = સંયમનું સમ્યક્ પાલન કર્યું.

ભાવાર્થ :- સિંધુ સૌવીર દેશના ધોરી વૃષભ સમાન શ્રેષ્ઠ રાજા ઉદાયને રાજ્ય છોડીને સંયમનો સ્વીકાર કર્યો અને સંયમનું સમ્યક્ પાલન કરીને અનુત્તર એવી મોક્ષગતિને પામ્યા.

વિવેચન :-

ઉદાયન રાજા :- સિંધુ સૌવીર વગેરે સોળ દેશોના તથા વીતભયપતન વગેરે ૩૬૩ નગરોના પાલક ઉદાયન રાજા ધૈર્ય, ગાંભીર્ય અને ઔદાર્ય વગેરે ગુણોથી અલંકૃત હતા. તેની પટરાણીનું નામ પ્રભાવતી હતું. જે ચેટકરાજાની પુત્રી અને જૈનધર્મની અનુરાગિણી હતી. પ્રભાવતીએ અભિજિત નામના એક પુત્રને જન્મ આપ્યો.

આ તે જ ઉદાયન રાજા હતો. જેણે સ્વર્ણગુટિકા દાસીનું અપહરણ કરનાર ચંડપ્રદ્યોતનની સાથે સાંવત્સરિક ક્ષમાપના કરી તેને બંધનમુક્ત કરી દેવાની ઉદારતા દાખવી હતી.

એક દિવસ રાજા ઉદાયનને પૌષ્ઠ કરી ધર્મ જાગરણ કરતાં એક એવો શુભ અધ્યવસાય ઉત્પન્ન થયો કે 'જો ભગવાન મહાવીર અહીં પધારે તો હું દીક્ષા લઈને મારું જીવન સફળ બનાવું.' ઉદાયનના આ વિચારોને ભગવાને જ્ઞાનથી જાણી ચંપાપુરીથી વિહાર કરી વીતભયપતનના ઉદ્યાનમાં પધાર્યા. ઉદાયને જ્યારે પ્રભુની સમક્ષ દીક્ષાની ભાવના દર્શાવી, ત્યારે ભગવાને કહ્યું 'શુભ કાર્યમાં વિલંબ ન કરો' ઉદાયને પોતાના પુત્ર અભિજિતકુમારને બદલે પોતાના ભાણેજ કેશીને રાજ્ય સોંપી વીરપ્રભુ પાસે દીક્ષા લીધી. ઉદાયન મુનિ નિરંતર માસખમણ તપ દ્વારા પોતાનાં કર્મનો ક્ષય કરી શરીરને કૃશ કરવા લાગ્યા. પારણાના દિવસે પણ વધ્યો ઘટયો આહાર ગ્રહણ કરતા હતા, તેથી તેનું શરીર રોગગ્રસ્ત બની ગયું. જ્યારે મુનિરાજ વીતભયપતન નગરમાં પધાર્યા, ત્યારે દુષ્ટમંત્રીઓએ કેશીરાજને વિરુદ્ધ વાત કરી ભરમાવી દીધા. કેશીરાજ મંત્રીની વાતમાં ફસાઈ ગયા અને ઘોષણા કરાવી દીધી કે 'જો કોઈ પણ ઉદાયન મુનિને ઉતરવા માટે સ્થાન આપશે, તો રાજ્યનો અપરાધી ગણાશે અને દંડનો ભાગી બનશે.' એક કુંભારે જગ્યા આપી, પરંતુ દુષ્ટ મંત્રીઓની સાથે કેશીરાજએ ત્યાં જઈ પ્રાર્થના કરી કે, 'હે ભગવાન ! આપ રોગી છો, અતઃ આ સ્થાન આપને માટે યોગ્ય નથી. આપ ઉદ્યાનમાં પધારો. ત્યાં રાજવૈદ્યો દ્વારા આપનો ઉપચાર થશે.' મુનિરાજ ઉદ્યાન ઉદ્યાનમાં પધાર્યા ત્યાં કેશી રાજાએ ષડ્યંત્ર રચી વૈદ્યો દ્વારા વિષમિશ્રિત ઔષધ પીવડાવી દીધું. મુનિરાજને તુરત જ ખ્યાલ આવી ગયો પરંતુ નિમિત્ત આધીન ન બનતાં આત્મભવમાં ઝૂલવા લાગ્યા. પવિત્ર અધ્યવસાયના પ્રભાવે કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી મોક્ષ પ્રાપ્ત કર્યો.

દેવી રૂપે ઉત્પન્ન થયેલા પ્રભાવતી દેવીએ જ્યારે અવધિજ્ઞાનથી આ વૃતાંત જાણ્યો, ત્યારે કુંભારને સિનપલ્લી ગ્રામમાં પહોંચાડી ધૂળની વર્ષા દ્વારા વીતભયનગરનો નાશ કરી નાંખ્યો.

કાશીરાજ :-

૪૯ તહેવ કાસીરાયા વિ, સેઓ સચ્ચપરવ્કમે ।
કામભોગે પરિચ્ચજ્જ, પહણે કમ્મમહાવણં ॥ ૪૯ ॥

શબ્દાર્થ :- તહેવ = આ પ્રકારે, કાસીરાયા વિ = કાશીરાજાએ અર્થાત્ 'નંદન' નામના સાતમા બલદેવે પણ, કામભોગે = કામભોગોનો, પરિચ્ચજ્જ = ત્યાગ કરી દીક્ષા અંગીકાર કરી, સેઓ સચ્ચ = શ્રેષ્ઠ સત્યમાં અર્થાત્ સંયમમાં, પરવ્કમે = પરાક્રમ કરી, કમ્મ મહાવણં = કર્મરૂપી મહાવન, પહણે = જલાવી ભસ્મ કર્યું હતું.

ભાવાર્થ :- તે જ પ્રકારે શ્રેય અને સત્ય અર્થાત્ કલ્યાણકારી સંયમમાં પરાક્રમી કાશીદેશના સાતમા નંદન નામના બળદેવ રાજાએ પણ રાજ્ય તથા કામભોગોનો ત્યાગ કરી કર્મરૂપી મહાવનને બાળી નાંખ્યું અને અંતે મુક્ત થયા.

વિવેચન :-

કાશીરાજ નંદન:- વારાણસીમાં અઢારમા તીર્થંકર શ્રી અરનાથ ભગવાનના શાસનમાં અગ્નિશિખ રાજા

હતો. તેને બે પરાણીઓ હતી, જયંતી અને શેષવતી. જયંતી દ્વારા નંદન નામના સાતમા બળદેવ અને શેષવતી દ્વારા દત્ત નામના સાતમા વાસુદેવનો જન્મ થયો. રાજાએ દત્તને રાજ્ય સોંપ્યું. તેણે ભાઈ નંદનની સહાયતાથી ભરતક્ષેત્રના ત્રણ ખંડો પર વિજય મેળવ્યો. દત્ત વાસુદેવ પોતાનું છપ્પન હજાર વર્ષનું આયુષ્ય પૂર્ણ કરી, અંતે મરીને પાંચમી નરકમાં ઉત્પન્ન થયો. ત્યાર પછી બલદેવ નંદને વિરક્ત બની દીક્ષા લીધી. સંયમનું પાલન કરી અંતમાં કેવળજ્ઞાન મેળવ્યું અને ૫૬૦૦૦ વર્ષનું આયુ પૂર્ણ કરી સિદ્ધ, બુદ્ધ, મુક્ત થયા.

વિજય રાજા :-

૫૦ તહેવ વિજઓ રાયા, અણઢાકિત્તિ પવ્વણ ।
રજ્જં તુ ગુણસમિદ્ધં, પયહિત્તુ મહાજસો ॥૫૦॥

શબ્દાર્થ :- તહેવ = તેમજ, અણઢાકિત્તિ = અક્ષય કીર્તિવાળા, અમર કીર્તિવાળા, વિજઓ રાયા = વિજય નામના રાજા, ગુણ સમિદ્ધં = ગુણોથી સમૃદ્ધ, રજ્જં = રાજ્યને, પયહિત્તુ = છોડીને, પવ્વણ = દીક્ષિત થયા.

ભાવાર્થ :- એ જ રીતે અમર કીર્તિવાળા મહાયશસ્વી એવા વિજય રાજાએ ગુણસમૃદ્ધ એવા રાજ્યનો ત્યાગ કરીને દીક્ષા લીધી હતી.

વિવેચન :-

રજ્જં ગુણસમિદ્ધં :- (૧) રાજ્યના ગુણો અર્થાત્ સ્વામી, મંત્રી, કોશ, રાષ્ટ્ર, દુર્ગ અને સૈન્ય, આ સમગ્ર રાજ્યગુણોથી સમૃદ્ધ. (૨) ગુણો- શબ્દાર્થ વિષયોથી સમૃદ્ધ, સંપન્ન રાજ્ય.

વિજયરાજા :- દ્વારકાનગરીના બ્રહ્મરાજા અને તેની પટરાણી સુભદ્રાના અંગજાત વિજય નામના બીજા બળદેવ હતા. તેના નાનાભાઈ દ્વિપૃષ્ઠ વાસુદેવ હતા. જે ૭૨ લાખ વર્ષનું આયુષ્ય પૂર્ણ કરી નરકમાં ગયા. જ્યારે વિજયે વૈરાગ્યપૂર્વક પ્રવ્રજિત બની કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું અને ૭૫ લાખ વર્ષનું આયુષ્ય પૂર્ણ કરી મોક્ષ પ્રાપ્ત કર્યો.

મહાબલ રાજર્ષિ :-

૫૧ તહેવુગ્ગં તવં કિચ્ચા, અવ્વકિલ્લત્તેણ ચેયસા ।
મહબ્બલો રાયરિસી, આદાય સિરસા સિરિં ॥૫૧॥

શબ્દાર્થ :- તહેવ = આ રીતે, મહબ્બલો = મહાબલ નામે, રાયરિસી = રાજર્ષિએ, અવ્વકિલ્લત્તેણ = એકાગ્ર, ચેયસા = ચિત્તથી, ઉગ્ગં = ઉગ્ર, સિરસા સિરિં = મસ્તક વડે મોક્ષરૂપી લક્ષ્મીને, અહંકારને વિસર્જિત કરી, સર્વોચ્ચ લક્ષ્મીરૂપ મોક્ષને, આદાય = પામ્યા. (અદાય = દઈને.)

ભાવાર્થ :- તે જ પ્રકારે એકાગ્ર ચિત્તપૂર્વક મહાબલ રાજર્ષિએ ઉગ્ર તપનું આચરણ કરીને અહંકારનું વિસર્જન કરી સર્વોચ્ચ લક્ષ્મીરૂપ મોક્ષ પ્રાપ્ત કર્યો હતો.

વિવેચન :-

આદાય (અદાય) સિરસા સિરિં :- આ વાક્યના બે અર્થ છે (૧) સિરસા – સિર દર્શને અર્થાત્ જીવનથી નિરપેક્ષ બની, નિરહંકારી બનીને. સિરિં– સમસ્ત જગતનું સર્વોપરી મોક્ષપદ પ્રાપ્ત કર્યું, (૨) શીર્ષસ્થ સર્વોત્તમ એવી કેવળજ્ઞાન રૂપ લક્ષ્મી ગ્રહણ કરીને નિર્વાણ ને પ્રાપ્ત કર્યું.

મહાબલ રાજર્ષિ :- હસ્તિનાપુરના અતુલ બળવાન બળરાજાના પુત્ર મહાબલ હતા. યૌવનમાં પ્રવેશતાં જ માતા પ્રભાવતી રાણી અને પિતા બળ રાજાએ આઠ રાજકન્યાઓ સાથે મહાબલનાં લગ્ન કર્યાં.

એકવાર નગરની બહારના ઉદ્યાનમાં વિમલનાથ તીર્થંકરના શાસનમાં ધર્મઘોષ આચાર્ય પધાર્યા. મહાબલકુમારે તેના દર્શન કર્યાં. પ્રવચન સાંભળતાં સંસારથી વિરક્ત થયા, મુનિધર્મ પાલનમાં તીવ્ર રુચિ થઈ, માતા-પિતા પાસે દીક્ષાની આજ્ઞા લેવા ગયા, તેમણે મોહવશ તેને ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહીને સાંસારિક સુખ ભોગવવા અને પાછળની વયમાં દીક્ષા લેવાનું કહ્યું. અનેક યુક્તિઓ દ્વારા સમજાવ્યું પરંતુ પુત્રના વૈરાગ્યની તીવ્રતાથી નિરુપાય બની માતાપિતાએ દીક્ષાની આજ્ઞા આપી.

મહાબલકુમાર વસ્ત્રાભૂષણોથી સજ્જ બની સહસ્રવાહિની શિબિકા પર આરૂઢ થઈ સૈન્યસહિત, નૃત્ય, ગીત, વાદ્ય વગેરેથી ગગન ગુંજાવતાં નગરની બહારનાં ઉદ્યાનમાં ગયા. માતાપિતાએ ગુરુદેવને દીક્ષા આપવાની સ્વીકૃતિ આપી. મહાબલકુમારે સર્વ વસ્ત્રાભૂષણ વગેરે ઉતારી, પોતાના કેશનું લુંચન કર્યું. દીક્ષા અંગીકાર કરી. દીક્ષા પછી મહાબલ મુનિએ ૧૨ વર્ષ સુધી તીવ્ર તપ કર્યું. ૧૪ પૂર્વનું અધ્યયન કર્યું અને અંતિમ સમયમાં એક માસનું અનશન કરી, આયુ પૂર્ણ કરી, પાંચમા દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થયા. ત્યાંનું ૧૦ સાગરોપમનું આયુષ્ય પૂર્ણ કરી તે વાણિજ્યગામમાં સુદર્શન શ્રેષ્ઠી રૂપે ઉત્પન્ન થયા, દીર્ઘકાળ સુધી શ્રાવકધર્મનું પાલન કર્યું. એકવાર ભગવાન મહાવીરની ધર્મદેશના સાંભળી સુદર્શન શ્રેષ્ઠી બોધ પામ્યા.

યાચકોને દાન દઈ પ્રભુનાં ચરણોમાં દીક્ષા ગ્રહણ કરી. સુદર્શનમુનિએ ૧૪ પૂર્વનું અધ્યયન કરીને ઉગ્રતપ વડે સર્વકર્મોનો ક્ષય કરી મોક્ષ પ્રાપ્ત કર્યો.

બુદ્ધિમાન સાધકનો વિવેક :-

૫૨ કહં ધીરો અહેઝહિં, ઉમ્મત્તો વ્વ મહિં ચરે ।
एए विसेसमादाय, सूरा दढपरक्कमा ॥૫૨॥

શબ્દાર્થ :- ધીરો = ધીર પુરુષ, બુદ્ધિમાન પુરુષ, અહેઝહિં = કુતર્કોથી, કુતર્કોમાં ફસાઈ, ઉમ્મત્તો વ્વ = ઉન્મત્તની જેમ, મહિં = પૃથ્વી પર, કહં = કેમ, ચરે = વિચરી શકે? અર્થાત્ એવું ન જ

કરે, વિસેસં = વિશિષ્ટ ધર્મને, આદાય = શ્રદ્ધા કરી, એ = તે પૂર્વોક્ત રાજાઓએ, સૂરા = શૂરવીર રાજાઓએ, દઢપરક્કમા = સંયમમાં દઢ પરાક્રમ કર્યું.

ભાવાર્થ :- આ ભરત વગેરે શૂરવીર તથા દઢ પરાક્રમી રાજાઓએ જ્ઞાન અને ક્રિયાથી યુક્ત જિનશાસનની વિશેષતા જોઈને તેનો સ્વીકાર કર્યો હતો. આ જાણી ધીર પુરુષ એકાંત ક્રિયા, અક્રિયા, વિનય અને અજ્ઞાનરૂપ કુહેતુઓથી, કુતર્કોથી પ્રેરાઈને ઉન્મત્ત ભાવે સ્વછંદી બની કેમ વિચરી શકે ? અર્થાત્ ધીર પુરુષો મિથ્યા માન્યતાઓનો સ્વીકાર કરી શકતા નથી.

૫૩ અચ્ચંત ણિયાણખમા, સચ્ચા મે ભાસિયા વર્ઈ ।
અતરિંસુ તરંતેગે, તરિસ્સંતિ અણાગયા ॥૫૩॥

શબ્દાર્થ :- અચ્ચંત ણિયાણખમા = કર્મભળનું શોધન કરવામાં અત્યંત સમર્થ, સચ્ચા = સંપૂર્ણ સત્ય, વર્ઈ = વાણી જે, મે = મેં, ભાસિયા = કહી છે, અતરિંસુ = આ વાણી દ્વારા ભૂતકાળમાં અનેક જીવો સંસાર સમુદ્ર તરી ગયા છે, તરંતેગે = વર્તમાનમાં અનેક જીવો તરી રહ્યા છે, અણાગયા = ભવિષ્યકાળમાં અનેક જીવો, તરિસ્સંતિ = તરશે.

ભાવાર્થ :- મેં આ અત્યંત સમાધાન યોગ્ય, સમુચિત યુક્ત સંગત અથવા કર્મભળને શોધન કરવા સમર્થ સંપૂર્ણ સત્યનું કથન કર્યું છે. તેનો સ્વીકાર કરીને અનેક જીવો (અનંત જીવો) ભૂતકાળમાં સંસાર સાગર તરી ગયા છે. વર્તમાનમાં અનેક જીવો તરે છે અને ભવિષ્યમાં અનેક જીવો તરશે.

૫૪ કહં ધીરે અહેઝહિં, અત્તાણં પરિયાવસે ।
સવ્વસંગ વિણિમ્મુક્કે, સિદ્ધે હવઙ્ગીરણ ॥૫૪॥
-ત્તિ બેમિ ।

શબ્દાર્થ :- કહં = કેવી રીતે, ધીરે = બુદ્ધિમાન, અહેઝહિં = કુતર્કોમાં ફસાઈ, અત્તાણં = પોતાના આત્માનું, પરિયાવસે = નિવાસ કરશે ? સવ્વસંગ વિણિમ્મુક્કે = સમસ્ત કર્મબંધનથી, આસક્તિથી, ણીરણ = કર્મોનો ક્ષય કરી, સિદ્ધે હવઙ્ગીરણ = સિદ્ધ થઈ જાય.

ભાવાર્થ :- બુદ્ધિમાન સાધક એકાંતવાદીઓના કુતર્કમાં પોતાના આત્માને શા માટે દૂષિત કરે ? તે બુદ્ધિમાન સાધક તો સર્વસંગથી મુક્ત થઈ, ત્યાગી બની, અંતે કર્મોનો ક્ષય કરી સિદ્ધ થઈ જાય છે.

— એમ ભગવાને કહ્યું છે.

વિવેચન :-

ઉમ્મત્તો વ્વ :- ઉન્મત્તની જેમ સત્રૂપ વસ્તુનો કે ધર્મનો અપલાપ કરીને અથવા અસત્ પ્રરૂપણા કરીને.

પર મી ગાથામાં ક્ષત્રિયમુનિનો અભિપ્રાય એ છે કે જેમ પૂર્વોક્ત મહાન આત્માઓએ એકાંત ક્રિયાવાદ વગેરેને છોડીને જિનશાસનની શ્રદ્ધામાં દૃઢ થઈ આત્મકલ્યાણ કર્યું હતું, તે જ રીતે આપને (સંજયમુનિએ) પણ ધીર બની પોતાના ચિત્તને દૃઢ અને સ્વસ્થ બનાવી આત્મકલ્યાણ કરવું જોઈએ.

અત્તાણં પરિયાવસે :- કુહેતુઓ વડે આત્માનું કેવી રીતે અહિત કરશે ? અર્થાત્ આત્માને કુહેતુઓના સ્થાનમાં કેવી રીતે નિવાસ કરાવશે ?

સવ્વસંગ વિણિમ્મુક્કે :- દ્રવ્યથી ધન ધાન્યાદિ અને ભાવથી મિથ્યાત્વરૂપ ક્રિયાવાદ આદિ. આમ સમસ્ત સંગોથી મુક્ત થઈને.

ઉપસંહાર :- તૃપ્તિ ત્યાગમાં છે, નિરાસક્તિમાં અને નિર્મોહ દશામાં છે તેથી ચક્રવર્તી જેવા સમ્રાટ રાજાઓ છ ખંડના અધિપતિ હોવા છતાં બાહ્યસંપત્તિનો ત્યાગ કરી, ત્યાગ-તપપ્રધાન સંયમ માર્ગનો સ્વીકાર કરી આત્મકલ્યાણ સાધી શક્યા હતા. આવા ઋદ્ધિ સંપન્ન રાજાઓના ત્યાગમય જીવનનું અધ્યયન અને ચિંતન કરીને દરેક આત્માએ આ મનુષ્યભવને ત્યાગ દ્વારા સફળ કરવો જોઈએ.

॥ અધ્યયન-૧૮ સંપૂર્ણ ॥

ઓગણીસમું અધ્યયન

પરિચય :

આ અધ્યયનનું નામ 'મૃગાપુત્રીય' છે, જે મૃગારાણીના સુપુત્ર મૃગાપુત્રથી સંબંધિત છે.

અધ્યયનના પ્રારંભમાં મૃગાપુત્રનો સામાન્ય પરિચય છે, ત્યાર પછી તેને થયેલી સંસાર વિરકિતનું કારણ, દીક્ષાની આજ્ઞા માટે થયેલો માતા-પિતા અને મૃગાપુત્રનો સંવાદ, મૃગાપુત્ર દ્વારા અનુભૂત નરકના દુઃખનો આબેહુબ ચિતાર, માતા-પિતા દ્વારા કથિત સંયમી જીવનના કષ્ટો, અંતે મૃગાપુત્રના દૃઢતમ વૈરાગ્યથી સંયમી જીવનનો સ્વીકાર, સંયમી જીવનના આવશ્યક ગુણો વગેરે વિષયોનું વિશદ વર્ણન આ અધ્યયનમાં છે.

સુગ્રીવ નગરના રાજા બલભદ્ર અને તેની રાણી મૃગાવતીના સુપુત્રનું નામ 'બલશ્રી' હતું પરંતુ તે મૃગાપુત્રના નામથી પ્રખ્યાત હતો.

એક વખત મૃગાપુત્ર પોતાના મહેલના ઝરુખામાં પોતાની રાણીઓની સાથે બેસીને શહેરનું સૌંદર્ય જોઈ રહ્યા હતા. ત્યાં મૃગાપુત્રે રાજમાર્ગ ઉપર પસાર થતાં એક પ્રશાંત, શીલસંપત્ર, તપ, નિયમ અને સંયમના ધારક તેજસ્વી સાધુને જોયા. મૃગાપુત્ર અનિમેષ દષ્ટિએ તે સાધુને નિરખતાં નિરખતાં, વિચારોના ઊડાણમાં ચાલ્યા ગયા. તેમના અંતરમાં પ્રશ્ન ઊઠ્યો "આવા જોયા જરૂર છે." બસ, ચિંતન કરતાં કરતાં પૂર્વજન્મની સ્મૃતિ થઈ ગઈ. "હું પોતે જ સાધુ હતો," એમ થતાં સાધુતાનું પણ સ્મરણ થઈ ગયું અને સાંસારિક ભોગો, સંબંધો તથા ધન, વૈભવ વગેરે બંધનરૂપ લાગ્યા. સંસારમાં રહેવું, તેના માટે હવે અસહ્ય થઈ પડ્યું.

તેણે પોતાનાં માતાપિતા પાસે જઈને કહ્યું કે "હું સાધુ થવા ઈચ્છું છું, મને આજ્ઞા આપો. "તેણે માતાપિતા સમક્ષ ભોગોનાં કડવાં પરિણામો દર્શાવ્યાં, શરીર અને સંસારની અનિત્યતાનું વર્ણન કર્યું, ધર્મરૂપ પાથેયને લીધા વિના જે પરભવમાં જાય છે, તે વ્યાધિ, રોગ, દુઃખ, શોક વગેરેથી દુઃખી થાય છે. જે ધર્માચરણ કરે છે, તે આ ભવ તથા પરભાવમાં અત્યંત સુખી થાય છે. (ગાથા ૧ થી ૨૩ સુધી)

મૃગાપુત્રનાં માતાપિતા પુત્રમોહના કારણે દીક્ષાની આજ્ઞા આપવા તૈયાર થયા નહીં. માતાપિતાએ મૃગાપુત્રને સમજાવવાના પ્રયત્નો કર્યા. પાંચ મહાવ્રત પાલનનાં તેમજ સાધુજીવનનાં ઘણાં કષ્ટો અને દુઃખોનું વર્ણન કરી તેની દુષ્કરતા અને કઠોરતા બતાવીને કહ્યું કે - સંયમી જીવન લોઢાના ચણા ચાવવા જેવું છે. હે પુત્ર ! તું સુકુમાર છો અને તારાથી સાધુજીવનની કઠોર ચર્ચા પાળી શકાશે નહીં. જો તારે દીક્ષા લેવી હોય, તો પણ ભુક્તભોગી બનીને પછી લેજે, અત્યારે શું ઉતાવળ છે ? (ગાથા ૨૪ થી ૪૩).

પૂર્વના સંસ્કારવશ યોગમાર્ગમાં જવા તત્પર થયેલા મૃગાપુત્રે માતાપિતાની આ વાત સાંભળીને

ઉત્તર આપ્યો કે – "મેં પૂર્વ જન્મમાં પરતંત્ર અને લાચાર સ્થિતિમાં નરકની ભયંકર વેદનાઓ સહન કરી છે." ક્યાં આ સ્વેચ્છાએ સ્વીકારેલા સંયમનાં કષ્ટો ? અને ક્યાં તે પરાધીનતાએ ભોગવવાં પડતાં દારુણ દુઃખો ? (ગાથા ૪૪ થી ૭૪).

માતાપિતા અને પુત્રનો સંવાદ ખૂબ રસપ્રદ છે. માતાપિતા પુત્રને સંયમથી વિરક્ત કરવા ઈચ્છતા હતા અને પુત્ર સંસારથી વિરક્ત થવા માંગતો હતો. નરકની યાતના સાંભળીને માતાપિતા આંશિક રૂપે તૈયાર થયાં છતાં પુત્ર પ્રત્યેના મમત્વને કારણે તે કહેવા લાગ્યા કે હે પુત્ર ! સાધુ જીવન એકાકી જીવન છે. ત્યાં કોણ તારું ધ્યાન રાખશે ? બીમારી આવે ત્યારે કોણ સારવાર કરશે ? મૃગાપુત્ર કહે છે, જંગલમાં મૃગલાઓ રહે છે, તેઓ બીમાર પડે, ત્યારે તેમની સંભાળ કોણ લે છે ? જેમ વનમાં પશુપક્ષી કાંઈ પણ વ્યવસ્થા વિના સ્વતંત્ર જીવન ગુજારે છે, તેમ હું પણ રહીશ, મારી જીવનયાત્રા મૃગચર્યા જેવી રહેશે. (ગાથા ૭૫ થી ૮૫).

મૃગાપુત્રનો દૃઢ સંકલ્પ તથા તેના અનુભવો અને પૂર્વજન્મના સ્મરણથી થયેલી સંયમની તાલાવેલીએ માતાપિતાને સમજાવી લીધા અને અંતે માતાપિતાએ દીક્ષાની આજ્ઞા આપી.

ત્યાર પછી શાસ્ત્રકારે મૃગાપુત્રની સાધુચર્યા, સમતા તેમજ સાધુતાના ગુણોના વિષયમાં ઉલ્લેખ કર્યો છે. અંતે મૃગાપુત્રની જેમ દરેક સાધુસાધ્વીને શ્રમણધર્મના પાલનનો સંકેત કર્યો છે અને તેના દ્વારા આચરિત શ્રમણધર્મનું સર્વોત્કૃષ્ટ ફળ પણ દર્શાવ્યું છે. (ગાથા ૮૬ થી ૯૮)

મૃગાપુત્ર સંસારને ત્યાગી, તપશ્ચર્યાના માર્ગને સ્વીકારી, આ જ જન્મમાં પરમ પુરુષાર્થ દ્વારા મૃગચારિકાની પરમ સાધના કરી, શ્રમણધર્મમાં જાગૃત રહી, કર્મ કંચુકને ભેદીને, અંતિમ ધ્યેયને પ્રાપ્ત કરી સિદ્ધ, બુદ્ધ અને મુક્ત થયા.

• ઓગણીસમું અધ્યયન •

મૃગાપુત્રીય

મૃગાપુત્રનો વૈભવ :-

૧ સુગ્ગીવે ણયરે રમ્મે, કાણણુજ્જાણ સોહિએ ।
રાયા બલભદ્ધિત્તિ, મિયા તસ્સડગ્ગમાહિસી ॥૧॥

શબ્દાર્થ :- કાણણુજ્જાણ સોહિએ = અનેક પ્રકારનાં વન અને ઉપવનોથી સુશોભિત, રમ્મે = રમણીય, સુગ્ગીવે = સુગ્રીવ નામે, ણયરે = નગરમાં, બલભદ્ધિત્તિ = બલભદ્ર નામનો, રાયા = રાજા રાજ્ય કરતો હતો, તસ્સ = તેને, મિયા = મૃગા નામની, અગ્ગમાહિસી = પ્રમુખ રાણી, પટરાણી.

ભાવાર્થ :- અનેક પ્રકારના વન અને ઉપવનોથી સુશોભિત, સમૃદ્ધિથી રમણીય સુગ્રીવ નામના નગરમાં બલભદ્ર નામના રાજા રાજ્ય કરતા હતા. તેની 'મૃગાવતી' નામની પટરાણી હતી.

૨ તેસિં પુત્તે બલસિરી, મિયાપુત્તે ત્તિ વિસ્સુએ ।
અમ્માપિરુણ દહ્ણે, જુવરાયા દમીસરે ॥૨॥

શબ્દાર્થ :- તેસિં = તેમને, બલસિરી = બલશ્રી નામનો, પુત્તે = પુત્ર હતો, મિયાપુત્તે ત્તિ = તે મૃગાપુત્રના નામથી, વિસ્સુએ = પ્રસિદ્ધ હતો, અમ્માપિરુણ = માતાપિતાને, દહ્ણે = ખૂબ જ પ્રિય, વલ્લભ, જુવરાયા = યુવરાજ, દમીસરે = રાજાઓનો સ્વામી, શત્રુઓનું દમન કરનાર.

ભાવાર્થ :- માતાપિતાને અત્યંત પ્રિય 'બલશ્રી' નામે તેમનો પુત્ર હતો. જે 'મૃગાપુત્ર' નામે પ્રસિદ્ધ હતો. તે યુવરાજ હતો અને શત્રુઓનું દમન કરનાર હતો.

૩ ણંદણે સો ડ પાસાએ, કીલએ સહ ઇત્થિહિં ।
દેવો દોગુંદગો ચેવ, ણિચ્ચં મુહ્ણમાણસો ॥૩॥

શબ્દાર્થ :- સો = તે મૃગાપુત્ર નામના રાજકુમાર, ણંદણે = નંદનવન સમાન આનંદદાયક, પાસાએ = મહેલમાં, ઇત્થિહિં સહ = સ્ત્રીઓની સાથે, ણિચ્ચં = સદા, મુહ્ણમાણસો = પ્રસન્ન ચિત્તવાળો થઈને, દોગુંદગો દેવો ચેવ = દોગુંદગ, ત્રાયસ્ત્રિંશ દેવ સમાન, કીલએ = કીડા કરતો હતો.

ભાવાર્થ :- તે મૃગાપુત્ર હંમેશાં પ્રસન્નચિત્તે દોગુંદગ દેવોની જેમ આનંદદાયક રાજમહેલમાં સ્ત્રીઓ સાથે માનવીય સુખ ભોગવતો હતો.

વિવેચન :-

કાળજ્ઞાણ સોહિય :- કાનન = મોટાં મોટાં વૃક્ષોવાળું વન. ઉદ્યાન = વિવિધ પુષ્પ, વૃક્ષો, લતાઓ વગેરેથી યુક્ત બગીચો, ઉપવન કે કીડાવન. આ બંનેથી સુશોભિત નગર હતું.

જુવરાયા :- યુવરાજ પદ પર નિયુક્ત, રાજ્યપદની પૂર્વ સ્વીકૃતિનું ઘોતક પદ.

દમીસરે :- (૧) ઉદ્ધત લોકોનું દમન કરનાર રાજાઓનો ઈશ્વર - પ્રભુ. (૨) ઈન્દ્રિયોનું દમન કરનારી વ્યક્તિઓમાં અગ્રણી અથવા (૩) ઉપશમશીલ વ્યક્તિઓમાં ઈશ્વર - પ્રધાન. (૪) શત્રુઓનું દમન કરવામાં સમર્થ.

દેવો દોગુંદગો :- દોગુંદક દેવ ત્રાયસ્ત્રિંશ હોય છે. તે સદા ભોગપરાયણ રહે છે, એવી વૃદ્ધ પરંપરા છે. જેમ કે - દોગુંદકાશ્ચ ત્રાયસ્ત્રિંશાઃ તથા ચ વૃદ્ધાઃ - 'ત્રાયસ્ત્રિંશા દેવા નિત્યં ભોગપરાયણા દોગુંદગા ઇતિ ભણંતિ ।' (બૃહદ્વૃત્તિ પૃ. ૪૫૧)

મૃગાપુત્રને મુનિદર્શન:-

૪ મળિરયણ કોટ્ટિમતલે, પાસાયાલોયણટ્ટિઓ ।
આલોણ્ણ ણગરસ્સ, ચઠ્ઠક-તિય-ચચ્ચરે ॥૪॥

શબ્દાર્થ :- મળિરયણકોટ્ટિમ તલે = મળિરત્નો જડેલા આંગણવાળા, પાસાયાલોયણટ્ટિઓ = મહેલના ઝરુખામાં બેઠેલા, ચઠ્ઠક તિય ચચ્ચરે = ચોક, ત્રિક અને અનેક માર્ગનાં સ્થળો, આલોણ્ણ = જોઈ રહ્યા હતા.

ભાવાર્થ :- એક દિવસ મૃગાપુત્ર મળિર ત્નજડિત ભોંયતળિયાવાળા (ફર્શવાળા) રાજમહેલના ઝરુખામાં બેસીને તે નગરના ત્રણ રસ્તા, ચાર રસ્તા અને ઘણા રસ્તાઓને જોઈ રહ્યા હતા.

૫ અહ તત્થ અઈચ્છંતં, પાસઈ સમણસંજયં ।
તવ-ણિયમ-સંજમધરં, સીલહ્ણં ગુણ આગરં ॥૫॥

શબ્દાર્થ :- અહ = તે રાજમાર્ગોમાં જોતાં જોતાં, તવ-ણિયમ-સંજમધરં = તપ, નિયમ અને સંયમના ધારક, સીલહ્ણં = શીલવાન, અઢાર હજાર શીલાંગ, ગુણ આગરં = ગુણોના ભંડાર, સમણસંજયં = શ્રમણ સંયતને, જૈન સાધુને, તત્થ = ત્યાં, અઈચ્છંતં = જતાં, ચાલતાં અથવા અણધાર્યા જ, પાસઈ = જોયા.

ભાવાર્થ :- તે રાજમાર્ગોનું અવલોકન કરતાં મૃગાપુત્રે અણધાર્યા જ તપ, નિયમ અને સંયમધારી શીલવાન તથા ગુણોના ભંડાર એવા એક જૈન સાધુને જોયા.

૬

તં દેહઙ મિયાપુત્તે, દિટ્ટીએ અણિમિસાએ ઉ ।
કહિં મણ્ણેરિસં રૂવં, દિટ્ટપુવ્વં મએ પુરા ॥૬॥

શબ્દાર્થ :- તં = તે મુનિને, અણિમિસાએ = અનિમેષ, આંખનું મટકું માર્યા વિના, એકીટસે, દિટ્ટીએ = નજરે, દેહઙ = જોવા લાગ્યો, ઉ = અને મનથી વિચારવા લાગ્યો કે, મણ્ણે = મને એવું પ્રતીત થાય છે કે, એરિસં = આ પ્રકારનું, રૂવં = રૂપ, મએ = મેં, પુરા = પહેલાં, કહિં = કોઈ જગ્યાએ, ક્યાંક, દિટ્ટપુવ્વં = અવશ્ય જોયું છે.

ભાવાર્થ :- મૃગાપુત્ર તે મુનિને અનિમેષ દષ્ટિએ જોઈને વિચારવા લાગ્યા કે આવું રૂપ મેં પહેલાં પણ ક્યાંક જોયું છે.

૭

સાહુસ્સ દરિસણે તસ્સ, અજ્ઙવસાણમ્મિ સોહણે ।
મોહં ગયસ્સ સંતસ્સ, જાઈસરણં સમુપ્પણ્ણં ॥૭॥

૮

દેવલોગ-ચુઓ સંતો, માણુસં ભવમાગઓ ।
સણ્ણિણાણે સમુપ્પણ્ણે, જાઈં સરઙ પુરાણયં ॥૮॥

શબ્દાર્થ :- સાહુસ્સ = સાધુના, દરિસણે = દર્શન થતાં, મોહં = મોહનીય કર્મ, મોહભાવ, ગયસ્સ સંતસ્સ = નાશ પામવાથી, શાંત થવાથી, અજ્ઙવસાણમ્મિ = આંતરિક પરિણામોમાં, સોહણે = શુદ્ધતા થવાથી, જાઈસરણં = જાતિસ્મરણ જ્ઞાન, સમુપ્પણ્ણં = ઉત્પન્ન થયું, સણ્ણિણાણે = સંજ્ઞીજ્ઞાન, જાતિસ્મરણ જ્ઞાન, સમુપ્પણ્ણે = ઉત્પન્ન થવાથી તે મૃગાપુત્ર, પુરાણયં જાઈં = પોતાના પૂર્વજન્મને, સરઙ = યાદ કરવા લાગ્યો કે હું, દેવલોગ-ચુઓ સંતો = દેવલોકથી ચ્યવીને, માણુસં ભવં = મનુષ્ય ભવમાં, આગઓ = આવ્યો છું.

ભાવાર્થ :- તે સાધુના દર્શન થયા પછી આ પ્રમાણે ચિંતન કરતાં, અધ્યવસાયો વિશુદ્ધ થતાં અને ક્રમથી મોહભાવ ઉપશાંત થવાથી તેમને જાતિસ્મરણ જ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું.

મનવાળાસંજ્ઞી જીવને જ થનાર તે જાતિ સ્મરણજ્ઞાન ઉત્પન્ન થવાથી પ્રથમ તેને પોતાના ગત જન્મનું સ્મરણ થયું, તેથી તેમણે જાણ્યું કે હું દેવલોકમાંથી ચ્યવીને માનવભવમાં આવ્યો છું.

વિવેચન :-

મણિરચણ :- વિશિષ્ટ મહિમાવાળાં ચંદ્રકાંત વગેરે મણિ અને ગોમેદક વગેરે રત્નો.

આલોચણ (આલોકન) :- જ્યાં બેસીને ચારે ય દિશાઓનું અવલોકન કરી શકાય, મહેલના એવા

સ્થાનને ગવાક્ષ કે ઝરુખો કહે છે.

સમણ સંજયં :- શાક્યાદિ મતમાં પણ શ્રમણ હોય છે. તેનાથી ભિન્નતા દર્શાવવા માટે 'સંજય' અને 'શ્રમણ' બે પદ આપ્યાં છે. તેનો અર્થ છે - સમ્યક્પ્રકારથી જીવોની યતના કરનારા સંયમી શ્રમણ.

તવણિયમસંજમધરં :- (૧) બાહ્ય અને આભ્યંતર તપ (૨) નિયમ - દ્રવ્ય ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવની અપેક્ષાએ અભિગ્રહ ધારણ કરવાનું વ્રત અથવા ઈચ્છિત વ્રત (૩) ૧૭ પ્રકારના સંયમના ધારક.

સીલઙ્ક :- અઢાર હજાર શીલાંગ ગુણોથી પરિપૂર્ણ, બ્રહ્મચર્યની સમૃદ્ધિથી સંપન્ન, શીલવાન.

ગુણઆગરં :- જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રરૂપ ગુણોની ખાણ સમાન, ગુણભંડાર.

અજ્ઞવસાણમ્મિ સોહણે :- અધ્યવસાય, અંતઃકરણના પરિણામ, ક્ષાયોપશમિક ભાવની પ્રધાનતાવાળાં આત્મપરિણામો વિશુદ્ધ થતાં. અહીં પ્રયુક્ત અધ્યવસાય, પરિણામ, આત્મભાવ, ભાવલેશ્યા, એ ચારેય પર્યાય શબ્દ છે.

મૃગાપુત્રનો વૈરાગ્ય :-

૯ જાહસરણે સમુપ્પણ્ણે, મિયાપુત્તે મહિઙ્કિણે ।
સરહ પોરાણિયં જાહં, સામણ્ણં ચ પુરાકયં ॥૯॥

શબ્દાર્થ :- પોરાણિયં જાહં = પોતાના પૂર્વજન્મને, પુરાકયં = પૂર્વકૃત-પૂર્વજન્મમાં પાલન કરેલા, સામણ્ણં = સાધુપણાને, શ્રમણધર્મને, સરહ = સ્મરણ કરવા લાગ્યો.

ભાવાર્થ :- જાતિસ્મરણજ્ઞાન થતાં મહાન ઋદ્ધિમાન મૃગાપુત્ર પોતાના પૂર્વજન્મનું અને ત્યાં પાલન કરેલા સંયમાચારનું સ્મરણ કરવા લાગ્યા.

૧૦ વિસણ્ણે અરજ્જંતો, રજ્જંતો સંજમમ્મિ ય ।
અમ્મા-પિયરમુવાગમ્મ, ઇમં વયણમબ્બવી ॥૧૦॥

શબ્દાર્થ :- વિસણ્ણે = વિષયભોગોમાં, મનોજ્ઞ શબ્દાદિ વિષયોમાં, અરજ્જંતો = આસક્તિ ન રાખતો, સંજમમ્મિ = સંયમમાં, રજ્જંતો = અનુરાગવાળા, અમ્માપિયરં = માતાપિતાની, ઉવાગમ્મ = પાસે આવીને, ઇમં = આ રીતે, વયણં = વચન, અબ્બવી = કહેવા લાગ્યો.

ભાવાર્થ :- જાતિસ્મરણ જ્ઞાનના પ્રભાવથી વિષયોથી વિરક્ત અને સંયમાનુરક્ત મૃગાપુત્રે માતાપિતા પાસે આવીને આ પ્રમાણે કહ્યું.

૧૧ સુયાણિ મે પંચ મહવ્વયાણિ, ણરણ્ણેસુ દુક્ખં ચ તિરિક્ખજોણિસુ ।
ણિવ્વિણ્ણકામો મિ મહણ્ણવાઓ, અણુજાણહ પવ્વહિસ્સામિ અમ્મો ॥૧૧॥

શબ્દાર્થ :- અમ્મો = હે માતાપિતા !, મે = મેં, પંચ = પાંચ, મહવ્વયાણિ = મહાવ્રતોનું પાલન કર્યું હતું તેને મેં, સુયાણિ = જાણી લીધાં છે, નરણસુ = નરક ગતિમાં, તિરિક્ખ જોણિસુ = તિર્યંચ યોનિમાં ભોગવેલા, દુક્ખં = દુઃખોને પણ સ્મરણ કરી જાણી લીધાં છે, મહણ્ણવાઓ = સંસારરૂપી મહાસાગરમાંથી, ણિવ્વિણ્ણકામો મિ = હું નિવૃત્તિનો અભિલાષી છું, તરવાનો અભિલાષી છું, અણુજાણહ = મને આજ્ઞા આપો, પવ્વહ્સામિ = હું દીક્ષા લઈશ

ભાવાર્થ :- મૃગાપુત્ર- હે માતાપિતા ! પૂર્વકાળમાં મેં પંચમહાવ્રતરૂપ સંયમધર્મ સાંભળ્યો છે અને તેનું પાલન કર્યું છે. નરક અને તિર્યંચયોનિમાં જે દુઃખો છે, તે પણ મેં જાણ્યાં છે. હું સંસારરૂપ મહાસાગરથી તરવાનો અભિલાષી છું. હે માતા ! હું પ્રવ્રજ્યા લઈશ, મને આજ્ઞા આપો.

વિવેચન :-

પૂર્વજન્મનો અનુભવ :- જાતિસ્મરણ જ્ઞાન ઉત્પન્ન થવાથી મૃગાપુત્રે માતાપિતાને પોતાના પૂર્વજન્મનો અનુભવેલો વૃત્તાંત કહ્યો. પૂર્વજન્મની અનુભૂતિઓ અને સ્મૃતિઓને આધારે મૃગાપુત્રને સંસારના કામભોગોથી વિરક્તિ થઈ. ફલતઃ તેણે દીક્ષા ગ્રહણ કરવા માટે માતાપિતાને આજ્ઞા પ્રદાન કરવાનું નિવેદન કર્યું.

'પૂર્વકાળમાં મેં પંચમહાવ્રતનું પાલન કર્યું', આ પ્રકારના મૃગાપુત્રના કથનથી પ્રતીત થાય છે કે મૃગાપુત્રનો પૂર્વભવ પ્રથમ તીર્થંકર શ્રી ઋષભદેવના શાસનમાં થયો હશે.

વૈરાગ્યભાવનું નિવેદન :-

૧૨ અમ્મતાય મણ્ણ ભોગા, ભુત્તા વિસફલોવમા ।
પચ્છા કહ્હુયવિવાગા, અણુબંધ દુહાવહા ॥૧૨॥

શબ્દાર્થ :- અમ્મતાય = હે માતાપિતા !, મણ્ણ = મેં, ભોગા = કામભોગોને, ભુત્તા = ભોગવી લીધા છે, પચ્છા = ભોગવ્યા પછી, કહ્હુય વિવાગા = તેનું પરિણામ અતિ કડવું હોય છે અને, અણુબંધ દુહાવહા = નિરંતર દુઃખ પરંપરાને વધારનારા છે, વિસફલોવમા = વિષફળ જેવા છે.

ભાવાર્થ :- હે માતાપિતા ! મેં ભોગો ભોગવી લીધા છે, તે વિષફળની સમાન, પાછળથી કટુ પરિણામવાળા અને નિરંતર દુઃખની પરંપરાને વધારનારા છે.

૧૩ ઇમં સરીરં અણિચ્ચં, અસુહં અસુહસંભવં ।
અસાસયા વાસમિણં, દુક્ખ કેસાણ ભાયણં ॥૧૩॥

શબ્દાર્થ :- ઇમં = આ, સરીરં = શરીર, અણિચ્ચં = અનિત્ય છે, અસુહં = અપવિત્ર છે, અસુહસંભવં = અપવિત્રતામાંથી જ તેની ઉત્પત્તિ થઈ છે, ઇણં = તેમાં, અસાસયાવાસં = જીવનું નિવાસસ્થાન

પણ અનિત્ય જ છે, **દુઃખ કેસાણ** = દુઃખ અને કલેશોનું, આપત્તિઓનું, **ભાયણં** = ભાજન, સ્થાન, ઘર.

ભાવાર્થ :- આ શરીર અનિત્ય છે, અપવિત્ર છે, અશુચિમાંથી ઉત્પન્ન થયું છે. આ શરીરમાં રહેવાનું પણ શાશ્વત નથી, થોડા સમયનું છે. વળી તે દુઃખ અને કલેશોનું ઘર છે અર્થાત્ આપત્તિઓથી ભરેલું છે.

૧૪ **અસાસણ સરીરમ્મિ, રહં ણોવલભામહં ।**
પચ્છા પુરા વ ચઇયવ્વે, ફેણબુબ્બુય-સણિભે ॥૧૪॥

શબ્દાર્થ :- **ફેણબુબ્બુયસણિભે** = પાણીના પરપોટા જેવા ક્ષણભંગુર, **અસાસણ** = અશાશ્વત, **સરીરમ્મિ** = આ શરીરમાં, **અહં** = મને, **રહં** = પ્રસન્નતા, આનંદ, **ણ ઉવલભાં** = આવતો નથી, પ્રાપ્ત થતી નથી, **પુરા** = પહેલાં, **વ** = કે, **પચ્છા** = પછી, **ચઇયવ્વે** = આ શરીરને અવશ્ય છોડવું પડશે

ભાવાર્થ :- પાણીના પરપોટા જેવા ક્ષણિક શરીર અને જીવનમાં મને જરા પણ આનંદ આવતો નથી પહેલાં કે પછી અને ક્યારેક છોડવાનું જ છે અર્થાત્ કોઈ પણ ઉંમરે આ શરીર છૂટી જવાનું છે અને જીવન સમાપ્ત થઈ જવાનું છે.

૧૫ **માણુસત્તે અસારમ્મિ, વાહી રોગાણ આલણ ।**
જરા મરણઘત્થમ્મિ, ય્વણં પિ ણ રમામહં ॥૧૫॥

શબ્દાર્થ :- **વાહીરોગાણ** = કોઢ, તાવ વગેરે રોગોની વ્યાધિનાં, **આલણ** = ઘરરૂપ તથા, **જરામરણ ઘત્થમ્મિ** = જરા-મરણથી ઘેરાયલા, **અસારમ્મિ** = અસાર, **માણુસત્તે** = મનુષ્ય જન્મમાં, **અહં** = એક, હું, **ય્વણં પિ** = ક્ષણવાર પણ, **ણ રમા** = આનંદ પામતો નથી, રમણ કરતો નથી.

ભાવાર્થ :- વ્યાધિ અને રોગનું ઘર તેમજ જરામરણથી ગ્રસ્ત આ અસાર માનવ શરીરમાં મને એક ક્ષણ પણ સુખ મળતું નથી, આનંદ અનુભવાતો નથી.

૧૬ **જમ્મં દુઃખં જરા દુઃખં, રોગાણિ મરણાણિ ય । ।**
અહો દુઃખો હુ સંસારો, જત્થ કીસંતિ જંતવો ॥૧૬॥

શબ્દાર્થ :- **જમ્મં** = જન્મ, **દુઃખં** = દુઃખરૂપ છે, **જરા** = વૃદ્ધાવસ્થા, **રોગા** = રોગ, **મરણાણિ** = મૃત્યુ પણ દુઃખરૂપ છે, **અહો** = અરે !, **હુ** = આશ્ચર્ય છે કે, **સંસારો** = આ આખો સંસાર, **દુઃખો** = દુઃખરૂપ છે, **જત્થ** = જ્યાં, આ દુઃખમય સંસારમાં, **જંતવો (જંતુણો)** = જીવો, પ્રાણીઓ, **કીસંતિ** = દુઃખ અને કલેશને પ્રાપ્ત થાય છે.

ભાવાર્થ :- આ સંસારમાં પ્રાણી માટે જન્મનું દુઃખ છે, ઘડપણનું દુઃખ છે, રોગનું દુઃખ છે, મરણનું દુઃખ છે, અરે ! આખો આ સંસાર જ દુઃખરૂપ છે. જ્યાં જીવો દુઃખોથી પીડિત થઈ રહ્યા છે.

૧૭   ખેત્તં વત્થું હિરણ્ણં ચ, પુત્ત દારં ચ બંધવા ।
            ચઇત્તાણં ઇમં દેહં, ગંતવ્વમવસસ્સ મે ॥૧૭॥

શબ્દાર્થ :- ખેત્તં = ક્ષેત્ર, ખેતર, ખુલ્લી જમીન, વત્થું = ઘર, મકાન આદિ ઢાંકેલી જમીન, હિરણ્ણં = સોનું-ચાંદી, પુત્તદારં = પુત્ર, સ્ત્રી, બંધવા = ભાઈઓ, ઇમં = આ, દેહં = શરીરને પણ, ચઇત્તાણં = છોડીને, મે = મારે, અવસસ્સ = પરવશપણે, અવશ્ય, ગંતવ્વં = જવું પડશે.

ભાવાર્થ :- ખેતર, મકાન, સોનું, ચાંદી, પુત્ર, સ્ત્રી, બંધુઓ અને આ શરીર છોડીને મારે પરાધીનપણે જવું જ પડશે.

૧૮   જહા કિમ્પાગફલાણં, પરિણામો ણ સુંદરો ।
            એવં ભુત્તાણં ભોગાણં, પરિણામો ણ સુંદરો ॥૧૮॥

શબ્દાર્થ :- જહા = જે રીતે, કિમ્પાગફલાણં = કિંપાક વૃક્ષનાં ફળોનું, પરિણામો = પરિણામ, ણ સુંદરો = સુંદર હોતું નથી, એવં = એ રીતે, ભુત્તાણં = ભોગવેલા, ભોગાણં = ભોગોનું.

ભાવાર્થ :- જેમ વિષમય કિંપાક ફળ ખાવાનું અંતિમ પરિણામ સારું નથી, તેમ ભોગવેલા ભોગોનું પરિણામ પણ સારું નથી.

૧૯   અદ્ધાણં જો મહંતં તુ, અપાહેઓ પવજ્જઇ ।
            ગચ્છંતો સો દુહી હોઇ, છુહા તણ્ણાએ પીડિઓ ॥૧૯॥

શબ્દાર્થ :- અપાહેઓ (જ્જો) = ભાતું લીધા વિના, ખાવા પીવાની સામગ્રી સાથે લીધા વિના જ, જો = જે પુરુષ, મહંતં = લાંબા, અદ્ધાણં = માર્ગની, પવજ્જઇ = યાત્રા કરે છે, ગચ્છંતો = માર્ગમાં જતાં, સો = તે, છુહાતણ્ણાએ = ભૂખ અને તરસથી, પીડિઓ = પીડિત થઈને, દુહી = દુઃખી, હોઇ = થાય છે.

ભાવાર્થ :- જે મુસાફર ભાતું લીધા વિના લાંબા માર્ગે જાય છે, તે રસ્તે જતાં ભૂખ અને તરસથી ખૂબ પીડિત થઈને દુઃખી થાય છે.

૨૦   એવં ધમ્મં અકારુણં, જો ગચ્છઇ પરં ભવં ।
            ગચ્છંતો સો દુહી હોઇ, વાહીરોગેહિં પીડિઓ ॥૨૦॥

શબ્દાર્થ :- અકારુણં = આચરણ કર્યા વિના, પરંભવં = પરભવમાં, ગચ્છઇ = જાય છે, ગચ્છંતો = પરભવમાં જતાં

ભાવાર્થ :- તે જ પ્રમાણે વ્યક્તિ ધર્મ કર્યા વિના પરભવમાં જાય છે, તે ત્યાં જતાં વ્યાધિ અને રોગ વગેરે

વિવિધ દુઃખોથી પીડિત થઈને દુઃખી થાય છે.

૨૧ અદ્ધાણં જો મહંતં તુ, સપાહેઓ પવજ્જઇ ।
ગચ્છંતો સો સુહી હોઇ, છુહા તળ્હા વિવજ્જિઓ ॥૨૧॥

શબ્દાર્થ :- સપાહેઓ (સપાહેજ્જો) = પાથેય (ભાથું) સહિત, છુહાતળ્હા વિવજ્જિઓ = ભૂખ તરસથી રહિત થઈને, સુહીહોઇ = સુખી થાય છે.

ભાવાર્થ :- જે વ્યક્તિ લાંબા માર્ગમાં ભાતું લઈને પ્રયાણ કરે છે, તે માર્ગમાં આગળ જતાં ક્ષુધા અને તૃષ્ણાથી રહિત થઈ સુખી થાય છે.

૨૨ एवं धम्मं पि कारुणं, जो गच्छइ परं भवं ।
गच्छंतो सो सुही होइ, अप्पकम्मि अवेयणे ॥२२॥

શબ્દાર્થ :- ધમ્મં કારુણં = ધર્મનું આચરણ કરીને, અપ્પકમ્મે = અલ્પકર્મવાળો, હળુકર્મી જીવ, અવેયણે = વેદનાથી રહિત થઈને.

ભાવાર્થ :- તે જ પ્રમાણે જે વ્યક્તિ ધર્મનું પાલન કરીને પરભવમાં જાય છે, તે ત્યાં જઈને હળુકર્મી અને વેદનાઓથી મુક્ત થઈને સુખી થાય છે.

૨૩ जहा गेहे पलित्तम्मि, तस्स गेहस्स जो पहू ।
सारभंडाणि णीणेइ, असारं अवउज्झइ ॥२३॥

શબ્દાર્થ :- જહા = જે રીતે, ગેહે = ઘરમાં, પલિત્તમ્મિ = આગ લાગી જવાથી, તસ્સ = તે, ગેહસ્સ = ઘરનો, જો = જે, પહૂ = સ્વામી, માલિક, સારભંડાણિ = સાર વસ્તુને, મૂલ્યવાન આભૂષણ-વસ્ત્ર વગેરે, ણીણેઇ = બહાર કાઢી લે છે, અસારં = અસાર, નકામી, અલ્પ મૂલ્યવાળી વસ્તુઓ, અવઝ્જઇ = છોડી દે છે.

ભાવાર્થ :- ઘરને આગ લાગતાં ઘરઘણી જેમ કિંમતી વસ્તુઓ કાઢી લે છે અને નકામી અસાર વસ્તુઓ છોડી દે છે.

૨૪ एवं लोए पलित्तम्मि, जराए मरणेण य ।
अप्पाणं तारइस्सामि, तुब्भेहिं अणुमण्णिओ ॥२४॥

શબ્દાર્થ :- પલિત્તમ્મિ = બળી રહેલા, લોએ = આ લોકમાંથી, તુબ્બેહિં = તમારી, અણુમણ્ણિઓ = આજ્ઞા મળતાં, અપ્પાણં = હું મારા આત્માને, તારઇસ્સામિ = તારીશ, ઉગારીશ.

ભાવાર્થ :- તેમ આ આખો લોક જરા અને મરણથી અર્થાત્ તેનાં દુઃખોથી બળીજળી રહ્યો છે. આપ

મને આજ્ઞા આપો, તો તેમાંથી હું મારા આત્માને ઉગારી લઉં.

વિવેચન :-

ગાથા- ૧૩, ૧૪, ૧૫ માં કહ્યું છે કે આ શરીર અનિત્ય, અશુચિમય તથા શુક્ર, લોહી વગેરે ઘૃણિત પદાર્થોથી બનેલું છે અને આપત્તિઓનો ભંડાર છે અર્થાત્ શરીર માટે મનુષ્યે અનેક કલેશ, દુઃખ, કષ્ટ, રોગ, શોક, ભય, ચિંતા, આધિ, વ્યાધિ, ઉપાધિ વગેરે સહન કરવાં પડે છે. શરીરનાં પાલનપોષણ, સંવર્ધન, રક્ષણમાં રાતદિવસ અનેક દુઃખો વેઠવાં પડે છે. આ મનુષ્યશરીર વ્યાધિ અને રોગનું ઘર છે. જરા મરણથી યુક્ત નશ્વરદેહને એક દિવસ છોડવાનો જ છે. આ રીતે મૃગાપુત્રે આ શરીરની ક્ષણિકતા તરફ સંકેત કરી, તેના તરફની પોતાની અરુચિ અને અનાસક્તિ પ્રદર્શિત કરી છે.

કેસાળ ભાયણં :- (૧) આ શરીર જન્મ, જરા, મૃત્યુ વગેરે દુઃખોનું ઘર છે તથા ધનવ્યય, સ્વજનવિયોગ વગેરે કલેશનું સ્થાન છે. (૨) દુઃખોના હેતુભૂત કલેશ અને રોગાદિનું સ્થાન છે.

પચ્છા પુરા વ ચઇયવ્વે :- શરીર નાશવંત છે, ક્ષણભંગુર છે. તે ક્યારે નાશ પામશે, તે કંઈ જ નિશ્ચિત નથી. તે પહેલાં છૂટે કે પછી, એક દિવસ તો અવશ્ય છૂટવાનું જ છે. જો પહેલાં છૂટે તો અભુક્તભોગાવસ્થા અર્થાત્ બાલ્યવસ્થામાં અને પાછલી વયમાં છૂટે તો ભુક્ત ભોગાવસ્થામાં છૂટી જાય છે. જેટલી આયુષ્ય કર્મની સ્થિતિ છે, તેટલી પૂરી કરીને જવાનું જ છે. તેમાં પણ સોપકમી આયુષ્ય હોય તો જેટલી સ્થિતિ છે તેની પહેલા જ કોઈ દુર્ઘટના આદિનાં કારણે આયુષ્ય તૂટી જાય છે. સારાંશ એ છે કે શરીર અનિત્ય હોવાથી પહેલાં કે પછી ગમે ત્યારે છોડવું પડશે, તો પછી આ જીવન વિષય-કષાયોમાં વેડફવા કરતાં ધર્માચરણમાં, આત્મસ્વરૂપ રમણમાં કે રત્નત્રયની આરાધનામાં વ્યતીત કરવું યોગ્ય છે.

વાહીરોગાણ :- વ્યાધિ અને રોગ. કોઠ, શૂળ, વગેરે અસાધ્ય બીમારીને વ્યાધિ કહે છે અને વાત, પિત્ત અને કફથી થનારા તાવ વગેરેને રોગ કહે છે.

જત્થ કીસંતિ :- જ્યાં અર્થાત્ ભવભ્રમણમાં જીવ કલેશ પામે છે, પીડિત થાય છે.

કિંપાગફલાણં :- કિંપાક એક વૃક્ષ છે, જેનાં ફળ અત્યંત મધુર, સ્વાદિષ્ટ અને સુગંધિત હોય છે, પરંતુ તેને ખાતાં જ મનુષ્યનું શરીર વિષયુક્ત બની જાય છે અને તે મરી જાય છે.

ભોગાણં પરિણામો :- ભોગોનું પરિણામ - ભોગો વિષમય કિંપાક ફળની સમાન કડવાં ફળ દેનારાં દર્શાવ્યાં છે. ભોગવવાના સમયે વિષય ભોગો મધુર અને રુચિકર લાગે છે પરંતુ ભોગવ્યા પછી તેનાં પરિણામ અત્યંત કડવાં હોય છે અર્થાત્ તે દુઃખની પરંપરાને વધારે છે, દુઃખને સતત આમંત્રણ આપે છે.

અપ્પકમ્મે અવેયણે :- ધર્મ પાથેય છે. ધર્માચરણ સહિત તેમજ પાપકારી આચરણોથી રહિત સપાથેય-ભાતાં સહિત જે વ્યક્તિ પરભવમાં જાય છે, તે હળુકર્મી અને પુણ્યવાન વ્યક્તિને સુખનો જ સંયોગ મળે છે.

અસારને છોડી સારભૂતની સુરક્ષા :- જેમ ઘરમાં આગ લાગે ત્યારે માલિક તુચ્છ વસ્તુઓને છોડીને ઘરની મૂલ્યવાન વસ્તુને બચાવવાનો પ્રયત્ન કરે છે, તેમ વૃદ્ધાવસ્થા અને મરણથી બળતાં આ અસાર સંસારમાં નિઃસાર શરીર અને શરીર સાથે સંબંધિત દરેક પદાર્થનો ત્યાગ કરીને અથવા તેના પર અનાસક્ત કે વિરક્ત બની એકમાત્ર સારભૂત આત્માને અથવા આત્મગુણોને સુરક્ષિત રાખવા, એવો મૃગાપુત્રનો ભાવ છે. આ ગાથાઓ દ્વારા મૃગાપુત્રે ધર્માચરણમાં તત્પરતા દર્શાવી છે.

શ્રમણધર્મની કઠોરતાનું દિગ્દર્શન :-

૨૫ તં બિતંડમ્મા પિયરો, સામણ્ણં પુત્ત દુચ્ચરં ।
ગુણાણં તુ સહસ્સાઈં, ધારેયવ્વાઈં ભિક્ખુણો ॥૨૫॥

શબ્દાર્થ :- તં = તે મૃગાપુત્રને, અમ્માપિયરો = માતાપિતા, બિતં = કહેવાં લાગ્યાં કે, પુત્ત = હે પુત્ર, ભિક્ખુણો = સાધુને, ગુણાણં = ગુણો, સહસ્સાઈં = હજારો, શીલના અઠાર હજાર, ધારેયવ્વાઈં = ધારણ કરવા પડે છે, સામણ્ણં = શ્રમણ્ય સાધુધર્મ, દુચ્ચરં = પાલન કરવું અત્યંત કઠણ છે.

ભાવાર્થ :- દીક્ષાની આજ્ઞા માંગનાર મૃગાપુત્રને માતાપિતાએ કહ્યું— હે પુત્ર ! શ્રમણચર્યાનું પાલન ઘણું કઠિન છે કારણ કે ભિક્ષુએ હજારો ગુણ અર્થાત્ નિયમોપનિયમો ધારણ કરવાના હોય છે.

૨૬ સમયા સવ્વભૂએસુ, સત્તુ મિત્તેસુ વા જગે ।
પાણાઈવાયવિરઈં, જાવજ્જીવાએ દુક્કરં ॥૨૬॥

શબ્દાર્થ :- જાવજ્જીવાએ = જીવનપર્યંત, જગે = સંસારમાં, સવ્વભૂએસુ = બધાં પ્રાણીઓ પર, સત્તુમિત્તેસુ = શત્રુ કે મિત્ર પર, સમયા = સમભાવ રાખવો, પાણાઈવાયવિરઈં = પ્રાણાતિપાત (હિંસા)થી અળગું થવું, દુક્કરં = અત્યંત કઠિન છે.

ભાવાર્થ :- ભિક્ષુએ જગતના શત્રુ-મિત્ર પ્રત્યે જ નહીં પણ બધા જીવો તરફ જીવનપર્યંત સમભાવ રાખવાનો હોય છે અને સમસ્ત જીવહિંસાનો ત્યાગ કરવાનો હોય છે, તે ઘણું જ દુષ્કર છે.

૨૭ ણિચ્ચકાલડપ્પમત્તેણં, મુસાવાય વિવજ્જણં ।
ભાસિયવ્વં હિયં સચ્ચં, ણિચ્ચાઉત્તેણ દુક્કરં ॥૨૭॥

શબ્દાર્થ :- ણિચ્ચકાલ = સદા માટે, સદાય, અપ્પમત્તેણં = પ્રમાદ રહિત થઈને, મુસાવાય વિવજ્જણં = અસત્યનો ત્યાગ કરીને, ણિચ્ચાઉત્તેણ = સદા ધ્યાન રાખીને, સદા ઉપયોગપૂર્વક, હિયં = હિતકારી, સચ્ચં = સત્ય વચન, ભાસિયવ્વં = બોલવું, દુક્કરં = ઘણું દુષ્કર છે.

ભાવાર્થ :- સદા અપ્રમત્તભાવે અસત્યનો ત્યાગ કરવો, પ્રતિક્ષણ સાવધાન રહીને હિતકારી સત્ય બોલવું, તે વ્રત પણ બહુ કઠિન છે.

૨૮ દંતસોહણ-માઇસ્સ, અદત્તસ્સ વિવજ્જણં ।
અણવજ્જેસણિજ્જસ્સ, ગેણહણાઽવિ ય દુક્કરં ॥૨૮॥

શબ્દાર્થ :- અદત્તસ્સ = આપ્યા વિના, વિવજ્જણં = ન લેવું, દંતસોહણમાઇસ્સ = દાંતને સાફ કરવા માટે તણખલું પણ, અણવજ્જ = નિર્વદ્ય, પાપરહિત, એસણિજ્જસ્સ = કલ્પનીય, એષણા સમિતિના નિયમોથી યુક્ત, ગેણહણા = પદાર્થો જ ગ્રહણ કરવા, દુક્કરં = અત્યંત દુષ્કર છે.

ભાવાર્થ :- દાંત સાફ કરવાની સળી, તણખલું વગેરે પણ આપ્યા વિના ન લેવાં અને આપેલી નિર્દોષ તથા એષણીય વસ્તુ જ લેવી, એ અત્યંત દુષ્કર છે.

૨૯ વિરઈ અબંભચેરસ્સ, કામભોગરસણુણા ।
ઉગ્ગં મહવ્વયં બંભં, ધારેયવ્વં સુદુક્કરં ॥૨૯॥

શબ્દાર્થ :- કામભોગરસણુણા = કામભોગનાં સુખો અનુભવેલી વ્યક્તિને, અબંભચેરસ્સ = કુશીલનો, વિરઈ = ત્યાગ કરવો, ઉગ્ગં = દુષ્કર, બંભં મહવ્વયં = બ્રહ્મચર્ય મહાવ્રતને, ધારેયવ્વં = ધારણ કરવું, સુદુક્કરં = અત્યંત દુષ્કર છે.

ભાવાર્થ :- કામભોગજન્ય સુખરસિક વ્યક્તિ માટે અબ્રહ્મચર્યનો ત્યાગ અને દુષ્કર અખંડ બ્રહ્મચર્ય મહાવ્રતને ધારણ કરવું, અતિ કઠિન છે.

૩૦ ધણ ધણ્ણ-પેસવગ્ગેસુ, પરિગ્ગહ વિવજ્જણં ।
સવ્વારંભ પરિચ્ચાઓ, ણિમ્મમત્તં સુદુક્કરં ॥૩૦॥

શબ્દાર્થ :- ધણધણ્ણપેસવગ્ગેસુ = ધન, ધાન્ય, નોકર, ચાકરનો, પરિગ્ગહવિવજ્જણં = પરિગ્રહનો ત્યાગ કરવો, સવ્વારંભપરિચ્ચાઓ = બધા આરંભોનો ત્યાગ કરવો, ણિમ્મમત્તં = મમત્વભાવથી રહિત થવું, સુદુક્કરં = અત્યંત દુષ્કર છે.

ભાવાર્થ :- ધન, ધાન્ય કે દાસાદિ વિવિધ પ્રકારના પરિગ્રહનો ત્યાગ કરવો, સંસારની હિંસાજન્ય સમસ્ત ક્રિયાઓનો ત્યાગ કરવો, દુષ્કર છે. આમ નિષ્પરિગ્રહી અને નિર્મમત્વી થવું, અતિ દુષ્કર છે.

૩૧ ચઝવ્વિહે વિ આહારે, રાઙ્ગભોયણ વજ્જણા ।
સણિહી સંચઓ ચેવ, વજ્જેયવ્વો સુદુક્કરં ॥૩૧॥

શબ્દાર્થ :- ચઝવ્વિહે વિ = ચાર પ્રકારનો, આહારે = આહાર, રાઙ્ગભોયણવજ્જણા = રાત્રિ ભોજનનો ત્યાગ કરવો, સણિહી = ખાવાના પદાર્થો રાખવાનો અને, સંચઓ = તેનો સંગ્રહ કરવાનો, વજ્જેયવ્વો = ત્યાગ કરવો.

ભાવાર્થ :- અન્ન, પાણી, મેવા, મુખવાસ, એ ચારે પ્રકારના આહારનો રાત્રે ઉપયોગ કરવો નહીં, તેમજ કોઈ પણ પદાર્થ રાત્રિમાં રાખવો નહીં કે સંગ્રહ કરવો નહીં, આવું છઠ્ઠું રાત્રિભોજન ત્યાગવ્રત પણ અત્યંત દુષ્કર છે.

૩૨ છુહા તળ્હા ય સીઝળ્હં, ઢંસ મસગ વેયળા ।
અક્કોસા ઢુક્ખસેજ્જા ય, તળ્હાસા જલ્લમેવ ય ॥૩૨॥

શબ્દાર્થ :- છુહા = ભૂખ, તળ્હા = તરસ, સીઝળ્હં = ઠંડી-ગરમી, ઢંસમસગવેયળા = ડાંસ અને મચ્છરોના કરડવાથી થતી વેદના, અક્કોસા = આકોશ વચનો સહન કરવાં, ઢુક્ખસેજ્જા = દુઃખકારી શય્યા, તળ્હાસા = તૃણ સ્પર્શ વગેરેનું કષ્ટ, એવ ય = આ રીતે, તથા, તેમજ, જલ્લં = મેલ પરીષદ.

ભાવાર્થ :- ભૂખ, તરસ, ઠંડી, ગરમી, ડાસ, મચ્છરના કષ્ટ, કોધયુક્ત કઠોર વચનો, દુઃખકારી મકાન તૃણસ્પર્શ તેમજ શરીરના મેલથી થતું કષ્ટ;

૩૩ તાલળા તજ્જળા ચેવ, વહ બંધ પરીસહા ।
ઢુક્ખં ભિક્ખાયરિયા, જાયળા ય અલાભયા ॥૩૩॥

શબ્દાર્થ :- તાલળા = મારપીટ કરવી, તજ્જળા = તર્જન કરવું, ઠપકો આપવો, વહબંધપરીસહા = વધ-બંધનનો પરીષદ, ભિક્ખાયરિયા = ભિક્ષાયર્યા તથા, જાયળા = યાયના, અલાભયા = અલાભ માંગવા છતાં ન મળવું, ઢુક્ખં = આ બધાને સહન કરવું ઘણું જ મુશ્કેલ છે.

ભાવાર્થ :- તેમજ તાડન, તર્જન, વધ અને બંધનનાં કષ્ટો તથા સદા ભિક્ષાયર્યા કરવી, યાયના કરવા છતાં પણ ન મળવું, આ બધા પરીષદો સહન કરવા દુષ્કર છે.

૩૪ કાવોયા જા ઇમા વિત્તી, કેસલોઓ ય ઢારુળો ।
ઢુક્ખં બંભવયં ઘોરં, ઢારેઝં અમહપ્પળો ॥૩૪॥

શબ્દાર્થ :- જા = જે, ઇમા = આ, કાવોયા વિત્તી = કબૂતરની જેમ આહારની પ્રવૃત્તિ, પક્ષીની જેમ સંગ્રહમુક્ત વૃત્તિ, શંકાયુક્ત સાવધાન રહેવાની વૃત્તિ, કેસલોઓ = વાળનો લોચ કરવો, ઢારુળો = કઠિન છે, અમહપ્પળો = અજિતેન્દ્રિય અને ઘેર્ય રહિત આત્મા માટે, સામાન્ય પુરુષો માટે, ઘોરં = ઘોર, બંભવયં = બ્રહ્મચર્યવ્રતને, ઢારેઝં = ઢારણ કરવું, ઢુક્ખં = અત્યંત કઠિન છે.

ભાવાર્થ :- આ સંયમ પ્રવૃત્તિ કાપોતીવૃત્તિ છે એટલે પક્ષીની જેમ શક્તિ અને સાવધાન રહેવાની તથા સંગ્રહમુક્ત રહેવાની વૃત્તિ છે. સંયમી જીવનમાં કષ્ટપ્રદ કેશલુંચન અને ઘોર બ્રહ્મચર્યવ્રત ઢારણ કરવું, એ પણ સામાન્ય પુરુષો માટે અતિ દુઃખસાધ્ય છે.

૩૫ સુહોઙ્ગો તુમં પુત્તા, સુકુમાલો સુમજ્જિઓ ।
 ણ હુસિ પમ્મુ તુમં પુત્તા, સામણ્ણમણુપાલિઙ્ગં ॥૩૫॥

શબ્દાર્થ :- પુત્તા = હે પુત્ર !, તુમં = તું, સુહોઙ્ગો = સુખોચિત છે અર્થાત્ સુખ ભોગવવા યોગ્ય છે, સુકુમાલો = સુકુમાર છે, સુમજ્જિઓ = સ્નાન, વિલેપન અને વસ્ત્રાભૂષણોથી સદા અલંકૃત રહેનારો છે, પુત્તા = હે પુત્ર !, તુમં = તું, સામણ્ણં = શ્રમણધર્મ, સાધુપણું, અણુપાલિઙ્ગં = પાળવા માટે, પમ્મુ = સમર્થ, ણ હુસિ = નથી

ભાવાર્થ :- હે પુત્ર ! તું સુખ ભોગવવા લાયક છે, તું સુકુમાર છે, સુંદર- સ્વચ્છ રહેનાર છે, તેથી હે પુત્ર ! તું સાધુજીવનના કઠોર નિયમો પાળવા માટે તું સમર્થ નથી.

સંયમ દુષ્કરતાની વિવિધ ઉપમાઓ :-

૩૬ જાવજ્જીવ-મવિસ્સામો, ગુણાણં તુ મહબ્ભરો ।
 ગુરુઓ લોહભારુવ્વ, જો પુત્તા હોઙ્ગ દુવ્વહો ॥૩૬॥

શબ્દાર્થ :- ગુરુઓ લોહભારુવ્વ = જે રીતે લોઢાના ભારે વજનને, દુવ્વહો = વહન કરવું, હંમેશાં ઉપાડી રાખવું મુશ્કેલ છે, ગુણાણં = સાધુપણાના અનેક ગુણોનું, મહબ્ભરો = મોટું વજન, અવિસ્સામો = વિશ્રામ રહિત, દુવ્વહો = વહન કરવું દુષ્કર, ખૂબ જ મુશ્કેલ છે.

ભાવાર્થ :- હે પુત્ર ! જેમ લોખંડના ભારે વજનનું વહન કરવું મુશ્કેલ છે તેમ વિશ્રામ રહિત અનેક ગુણોરૂપી સંયમભારનું જીવન પર્યંત વહન કરવું મુશ્કેલ છે.

૩૭ આગાસે ગંગસોઙ્ગવ્વ, પહિસોઙ્ગવ્વ દુત્તરો ।
 બાહાહિં સાગરો ચેવ, તરિયવ્વો ગુણોદહી ॥૩૭॥

શબ્દાર્થ :- આગાસે = ઉપરથી આવતી, ગંગસોઙ્ગવ્વ = ગંગા નદીના, પહિસોઙ્ગવ્વ = પ્રતિસ્રોત-સામા પ્રવાહને, દુત્તરો = પાર કરવો ઘણો દુષ્કર છે, બાહાહિં = બાહુઓથી, સાગરો = સાગર પાર કરવો મુશ્કેલ છે, ગુણોદહી = જ્ઞાન વગેરે ગુણોના સમૂહરૂપ સાગરને, તરિયવ્વો = પાર કરવો અત્યંત દુષ્કર છે.

ભાવાર્થ :- આકાશમાંથી અર્થાત્ ઊંચા ચુલહિમવંત પર્વતથી પડતી ગંગા નદીના વેગવાળા પ્રવાહમાં સામે પૂરે તરવું અથવા બંને બાહુઓથી સાગર તરવો જેમ કઠિન છે, તેમ ગુણોના સમુદ્ર, ગુણોના ભંડાર એવા સંયમનું પાલન કરવું પણ અતિ કઠિન છે.

૩૮ વાલુયા કવલો ચેવ, ણિરસ્સાણં ઙ્ગ સંજમે ।
 અસિધારા ગમણં ચેવ, દુક્કરં ચરિઙ્ગં તવો ॥૩૮॥

શબ્દાર્થ :- ચેવ = જે રીતે, વાલુયા કવલો = ધૂળ કે રેતીનો કોળિયો રસહીન હોય છે, ડ = એ રીતે, સંજમે = સંયમ, ણિરસ્સાએ = નીરસ છે, અસિધારા ગમણં = તલવારની ધાર પર ચાલવું અઘરું છે, તવો = તપ સંયમનું, ચરિડં = આચરણ કરવું પણ.

ભાવાર્થ :- જેમ રેતીના કોળિયાનો સ્વાદ નીરસ હોય છે, તેમ જ પૌદ્ગલિક સુખની અપેક્ષાએ સંયમ પણ નીરસ હોય છે. તલવારની ધાર પર ચાલવું જેમ કઠણ છે, તેમ તપસંયમનું આચરણ પણ દુષ્કર છે.

૩૯ અહીવેગંત દિટ્ટીએ, ચરિત્તે પુત્ત દુચ્ચરે ।
જવા લોહમયા ચેવ, ચાવેયવ્વા સુદુક્કરં ॥૩૯॥

શબ્દાર્થ :- અહીવ = સર્પની જેમ, એગંત દિટ્ટીએ = એકાગ્ર નજરે, એકાગ્ર મન રાખીને, ચરિત્તે = સંયમવૃત્તિમાં ચાલવું, દુચ્ચરે = દુષ્કર છે, ઘણું કઠણ છે, ચેવ = અને જે રીતે, લોહમયા = લોઢાના, જવા = યણા કે જવ, ચાવેયવ્વા = ચાવવા.

ભાવાર્થ :- હે પુત્ર ! સાપની જેમ સ્થિર દષ્ટિથી ચારિત્રધર્મ પર ચાલવું અત્યંત કઠિન છે, લોઢાના યણાને ચાવવા જેમ દુષ્કર છે, તેમ શ્રમણધર્મનું આચરણ પણ દુષ્કર છે.

૪૦ જહા અગ્ગિસિહા દિત્તા, પાડં હોઝ સુદુક્કરં ।
તહા દુક્કરં કરેડં જે, તારુણ્ણે સમણત્તણં ॥૪૦॥

શબ્દાર્થ :- દિત્તા = પ્રદીપ્ત, બળતી, અગ્ગિસિહા = અગ્નિશિખા, પાડં = પીવી, તારુણ્ણે = તરુણાવસ્થામાં, સમણત્તણં = સાધુપણું, શ્રમણત્વ, કરેડં = પાલન કરવું.

ભાવાર્થ :- જેમ પ્રજ્વલિત અગ્નિશિખા (જ્વાળા) પીવી દુષ્કર છે, તેવી જ રીતે યુવાવસ્થામાં શ્રમણધર્મ પાળવો દુષ્કર છે.

૪૧ જહા દુક્કં ભરેડં જે, હોઝ વાયસ્સ કોત્થલો ।
તહા દુક્કં કરેડં જે, કીવેણં સમણત્તણં ॥૪૧॥

શબ્દાર્થ :- કોત્થલો = કોથળાને, વાયસ્સ = હવાથી, ભરેડં = ભરવો, દુક્કં = દુષ્કર, કીવેણં = કાયર અને નિર્બળથી.

ભાવાર્થ :- જેમ કોથળા (થેલા) માં હવા ભરવી મુશ્કેલ છે, તેમ કાયર વ્યક્તિ માટે શ્રમણધર્મનું પાલન મુશ્કેલ છે.

૪૨ જહા તુલાએ તોલેડં, દુક્કરં મંદરો ગિરી ।
તહા ણિહુયં ણીસંકં, દુક્કરં સમણત્તણં ॥૪૨॥

શબ્દાર્થ :- મંદરોગિરી = સુમેરુ પર્વતને, તુલાએ = તુલામાં (ત્રાજવામાં), તોલેડં = તોળવો, ણિહુયં ણીસંકં = સાવધાન અને શંકાઓથી રહિત થઈને, એકાગ્રચિત્ત થઈને.

ભાવાર્થ :- જેમ મેરુ પર્વતને ત્રાજવાથી તોળવો અઘરો છે, તેમ સાવધાનીથી અને નિ:શંક ભાવે શ્રમણધર્મનું પાલન કરવું પણ દુષ્કર છે.

૪૩ જહા ભુયાહિં તરિડં, દુક્કરં રયણાયરો ।
તહા અણુવસંતેણં, દુક્કરં દમસાયરો ॥૪૩॥

શબ્દાર્થ :- રયણાયરો = રત્નાકર, સમુદ્રને, ભુયાહિં = ભુજાઓથી, તરિડં = તરવો, અણુવસંતેણં = અનુપશાંત માટે, કષાયોને શાંત કર્યા વિના, દમસાયરો = ઈન્દ્રિય દમનરૂપ સંયમ સાગર.

ભાવાર્થ :- જેમ ભુજાઓથી સમુદ્ર તરવો દુષ્કર છે, તેમ અનુપશાંત કષાયવાળી વ્યક્તિ માટે મન અને ઈન્દ્રિય નિગ્રહરૂપ સંયમના સાગરને પાર કરવો દુષ્કર છે.

૪૪ ભુંજ માણુસ્સએ ભોએ, પંચલક્ખણએ તુમં ।
ભુત્તભોગી તઓ જાયા, પચ્છા ધમ્મં ચરિસ્સસિ ॥૪૪॥

શબ્દાર્થ :- જાયા = હે પુત્ર !, તુમં = તું, પંચલક્ખણએ = શબ્દ, રૂપ, રસ, ગંધ, સ્પર્શરૂપ, માણુસ્સએ = મનુષ્ય સંબંધી, ભોએ = ભોગોને, ભુંજ = ભોગવ, તઓ = ત્યાર પછી, ભુત્તભોગી = ભુક્તભોગી બનીને, પચ્છા = વૃદ્ધાવસ્થામાં, ધમ્મં = ધર્મનું, ચરિસ્સસિ = પાલન કરજે.

ભાવાર્થ :- હે પુત્ર ! પહેલાં તું મનુષ્ય સંબંધી શબ્દાદિ પાંચ પ્રકારના ઈન્દ્રિય વિષયોનાં સુખોને ભોગવ અને ત્યાર પછી ભુક્તભોગી થઈને ચારિત્રધર્મને ખુશીથી સ્વીકારજે.

વિવેચન :-

૨૫ થી ૪૪ સુધીની ગાથાઓમાં મૃગાપુત્ર સમક્ષ તેના માતાપિતાએ શ્રમણધર્મની દુષ્કરતા તેમજ કઠિનતાનું ચિત્ર વિવિધ ઉપમાઓથી પ્રસ્તુત કર્યું છે, અંતે ૪૪ મી ગાથામાં માતાપિતાએ કહ્યું કે આટલી દુષ્કરતા અને કઠિનતાને જાણ્યા પછી પણ જો તારી ઈચ્છા શ્રમણધર્મને સ્વીકારવાની હોય, તો પહેલાં પાંચ ઈન્દ્રિયનાં સુખ ભોગવ, પછી સાધુ બનજે.

ગુણાણં તું સહસ્સાઈ :- સાધુને સંયમ માટે ઉપકારક હજારો ગુણોને ધારણ કરવાના હોય છે અર્થાત્ સંયમમાં હજારો નિયમ ઉપનિયમોનું પાલન કરવાનું હોય છે.

સમયા સવ્વભૂએસુ :- સાધુને જીવનપર્યંત સમત્વમાં, સમભાવોમાં રહેવું આવશ્યક છે. તેણે કોઈ પણ જીવો પ્રત્યે વિષમભાવ રાખવો નહીં.

દંતસોહનમાઇસ્સ :- દાંત ખોતરવાની સળી જેવી તુચ્છ વસ્તુને પણ આજ્ઞા વગર ગ્રહણ કરવી સાધુ માટે વજ્ય છે, તો પછી મૂલ્યવાન પદાર્થોને અદત્ત ગ્રહણ કરવાના જ હોતા નથી.

કામભોગરસણુના :- કામભોગોના રસને જાણનાર અર્થાત્ તજજનિત ક્ષણિક સુખ અનુભવેલી વ્યક્તિ.

ધારેડં અમહપ્પનો :- (૧) કેશ લુંચન અને ઘોર બ્રહ્મચર્યવ્રત ધારણ કરવું, એ સામાન્ય પુરુષો માટે અતિ દુઃખસાધ્ય છે. (૨) **ધારેડં ચ મહપ્પનો :-** મહાત્મા પુરુષો માટે બ્રહ્મચર્યવ્રત દુઃખસાધ્ય છે.

સણિહી સંચઓ :- સન્નિધિનો અર્થ છે- ઘી, તેલ વગેરે વસ્તુઓ મર્યાદિત સમય પછી કે રાત્રિ સુધી રાખવાં. સંચયનો અર્થ છે - ઘણા સમય સુધી ટકે તેવા ખાદ્યપદાર્થોને અધિક માત્રામાં અને અધિક દિવસ સુધી રાખવા કે સંગ્રહ કરવો.

તાલણા તજ્જણા વહ-બંધ :- (૧) તાડન - હાથ વગેરે દ્વારા મારવું, (૨) તર્જના - તર્જની આંગળી દેખાડવી, ભ્રુકુટિ ચઢાવવી, ફટકારવું. (૩) વધ - લાકડી વગેરેથી પ્રહાર કરવો, (૪) બંધ - દોરી વગેરેથી બાંધવું અથવા તાડનાનો અર્થ ફટકારવું અને વધનો અર્થ મારવું - પીટવું.

કાવોયા :- કાપોતીવૃત્તિ એટલે પક્ષીઓની વૃત્તિ. પક્ષીઓ બહુ સાવધાનપણે રહે છે અને સંગ્રહવૃત્તિથી રહિત હોય છે. કબૂતર પૂર્ણ પવિત્ર હૃદયવાળું અને ભદ્ર સ્વભાવી પંખી છે. તેના આ ગુણોને દષ્ટિમાં રાખી સાધુચર્યાને કાપોતીવૃત્તિ કહે છે.

અહીવેગંતદિટ્ટીએ :- જેમ સાપની દષ્ટિ પોતાના માર્ગ ઉપર જ હોય છે, તેમ સાધકે પોતાના ચારિત્રમાર્ગ પ્રત્યે એકાંત અર્થાત્ એકાગ્ર અને નિશ્ચલ દષ્ટિ રાખવી જોઈએ.

ગિહુયં ણીસંકં :- (૧) નિભૂત, નિશ્ચલ, પૂર્ણ સાવધાન (૨) નિઃશંક એટલે સમસ્ત શંકાઓથી રહિત.

પંચલક્ષણા :- આ ભોગનું વિશેષણ છે. પંચલક્ષણનો અર્થ છે - શબ્દાદિ ઈન્દ્રિયવિષયરૂપ પાંચ લક્ષણવાળા.

નારકીય દુઃખસ્મૃતિની અભિવ્યક્તિ :-

૪૫ સો બિંતડમ્મા પિયરો, એવમેયં જહા ફુડં ।
ઇહ લોએ ણિપ્પિવાસસ્સ, ણત્થિ કિંચિ વિ દુક્કરં ॥ ૪૫ ॥

શબ્દાર્થ :- સો = તે મૃગાપુત્ર, બિંત = કહેવા લાગ્યો કે, અમ્માપિયરો = હે માતાપિતા, એયં = સંયમ પાળવો, એવં = એવો કઠણ છે, જહાફુડં = જેમ તમે કહ્યું, ઇહલોએ = આ લોકના પદાર્થોની, ણિપ્પિવાસસ્સ = ઈચ્છાથી રહિત વ્યક્તિને, કિંચિ વિ = કંઈ પણ.

ભાવાર્થ :- આ પ્રમાણે માતાપિતાનાં વચન સાંભળીને મૃગાપુત્રે કહ્યું- હે માતાપિતા ! આપે કહ્યું તે સત્ય છે કે 'પ્રવ્રજ્યા દુષ્કર છે' એ સ્પષ્ટ છે, પરંતુ જેની આ લોક સંબંધી બધી તૃષ્ણાઓ મરી ગઈ છે, એવી

નિસ્પૃહ વ્યક્તિ માટે કંઈ પણ દુષ્કર નથી.

૪૬ સારીર માણસા ચેવ, વેયણાઓ અણંતસો ।
મણ સોઢાઓ ભીમાઓ, અસઈં દુક્ખભયાણિ ય ॥૪૬॥

શબ્દાર્થ :- મણ = મેં, અણંતસો = અનંતવાર, ભીમાઓ = ભયંકર, સારીરમાણસા = શારીરિક અને માનસિક, વેયણાઓ = વેદનાઓ, સોઢાઓ = સહન કરી છે, ચેવ = અને, અસઈં = અનેકવાર, દુક્ખભયાણિ ય = દુઃખ અને ભયનો અનુભવ કર્યો છે.

ભાવાર્થ :- મેં શારીરિક અને માનસિક ભયંકર વેદનાઓ અનંતવાર સહન કરી છે અને અનેકવાર ભયંકર દુઃખ અને ભય પણ અનુભવ્યાં છે.

૪૭ જરા મરણ કંતારે ચાઝરંતે ભયાગરે ।
મણ સોઢાણિ ભીમાણિ, જમ્માણિ મરણાણિ ય ॥૪૭॥

શબ્દાર્થ :- ચાઝરંતે = ચાર ગતિવાળા, ભયાગરે = ભયંકર, જરામરણકંતારે = જરામરણરૂપી જંગલમાં, મણ = મેં, ભીમાણિ = ભયંકર, જમ્માણિ = જન્મ, મરણાણિ = મરણનાં દુઃખો, સોઢાણિ = સહ્યાં છે.

ભાવાર્થ :- જરા અને મરણથી આકાંત અને વિવિધ દુઃખોનો ભંડારસમ એવી ચાર ગતિઓવાળી આ સંસાર અટવીમાં જન્મ અને મરણના ભયંકર દુઃખો મેં સહન કર્યાં છે.

૪૮ જહા ઇહં અગણી ડણહો, ંત્તોડણંતગુણે તહિં ।
ણરણસુ વેયણા ડણહા, અસ્સાયા વેઝયા મણ ॥૪૮॥

શબ્દાર્થ :- ઇહં = અહીં, અગણી = અગ્નિ, ડણહો = ગરમ છે (દાહક છે), ંત્તો (ઇત્તો) = તેનાથી, અણંતગુણે = અનંતગુણી, ડણહો = દાહકતા, તહિં = તે, ણરણસુ = નરકોમાં છે, ડણહા = તે દાહક વેદનારૂપ, અસ્સાયા = અસાતાને, વેદનાને, મણ = મેં અનંતવાર, વેઝયા = સહન કરી છે.

ભાવાર્થ :- જેમ અહીં અગ્નિ ઉષ્ણ છે, તેના કરતાં અનંતગુણી અધિક ઉષ્ણતાની વેદના ત્યાં નરકમાં છે. આવી દુઃખરૂપ ઉષ્ણવેદનાઓ મેં નરકમાં સહન કરી છે.

૪૯ જહા ઇમં ઇહં સીયં, ંત્તોડણંતગુણં તહિં ।
ણરણસુ વેયણા સીયા, અસ્સાયા વેઝયા મણ ॥૪૯॥

શબ્દાર્થ :- સીયં = ઠંડી છે, વેઝયા મણ = ઠંડીની વેદના.

ભાવાર્થ :- જેમ અહીં ઠંડી છે, તેનાથી અનંતગુણી અધિક ઠંડીની વેદના ત્યાં નરકમાં છે. આવી દુઃખ

૩૫ ઠંડીની વેદના મેં નરકમાં સહન કરી છે.

૫૦ કદંતો કંદુકુંભીસુ, ઉઢ્ઢુપાઓ અહોસિરો ।
હુયાસણે જલંતમ્મિ, પક્કપુવ્વો અણંતસો ॥૫૦॥

શબ્દાર્થ :- કંદુકુંભીસુ = વાસણ પકાવવાની ભટ્ટીઓમાં, ઉઢ્ઢુપાઓ = ઊંચા પગે તથા, અહોસિરો = નીચે માથે કરીને, કદંતો = રુદન કરતો, જલંતમ્મિ = સળગતાં, હુયાસણે = અગ્નિમાં, અણંતસો = અનંતવાર, પક્કપુવ્વો = પકાવાયો છું.

ભાવાર્થ :- નરકની કંદુનામની કુંભીઓ (લોઢાદિના ભાજન)માં ઉપર પગ અને નીચે મસ્તક, તેવી રીતે ઉંધો રહેલો, આકંઠ કરતો હું બળતાં અગ્નિમાં અનંતવાર પકાવાયો છું.

૫૧ મહાદવગ્ગિ સંકાસે, મરુમ્મિ વઙ્ગરવાલુણે ।
કલંબ વાલુયાણે ય, દઢ્ઢુપુવ્વો અણંતસો ॥૫૧॥

શબ્દાર્થ :- મહાદવગ્ગિસંકાસે = મોટા દાવાગ્નિ સમાન, મરુમ્મિ = મરુદેશની, વઙ્ગરવાલુણે = વજ્રમયી વાલુકામાં, કલંબ વાલુયાણે = કંઠબા નદીની રેતીમાં, દઢ્ઢુપુવ્વો = બાળવામાં આવ્યો છું.

ભાવાર્થ :- દેવો દ્વારા વિકુર્વિત મહાભયંકર દાવાગ્નિ સદૃશ, મરુપ્રદેશની વજ્રમયી વાલુકામાં અને કંઠબ નદીની રેતીમાં હું અનંતવાર બાળવામાં આવ્યો છું.

૫૨ રસંતો કંદુકુંભીસુ, ઉઢ્ઢું બઢ્ઢો અબંધવો ।
કરવત્ત-કરકયાઈહિં, છિણ્ણપુવ્વો અણંતસો ॥૫૨॥

શબ્દાર્થ :- રસંતો = દુઃખનો માર્યો બૂમો પાડતો, અબંધવો = બાંધવ રહિત, ઉઢ્ઢું = ઉપર વૃક્ષો વગેરેની શાખામાં, બઢ્ઢો = બાંધવામાં આવ્યો અને પછી, કરવત્ત-કરકયાઈહિં = કરવત, કકય વગેરે શસ્ત્રોથી, છિણ્ણપુવ્વો = છેદન ભેદન કરાયો છું, કપાયો છું.

ભાવાર્થ :- દુઃખનો માર્યો બૂમો પાડતો, બંધુ-બાંધવ વિનાનો, અસહાય એવો હું કંદુકુંભીમાંથી બહાર કાઢી વૃક્ષ ઉપર બાંધી કરવત અને આરા જેવાં શસ્ત્રોથી અનેકવાર કપાયો છું.

૫૩ અઙ્ગિતિક્ખ કંટગાઙ્ગણે, તુંગે સિંબલિ પાયવે ।
ખેવિયં પાસબઢ્ઢેણં, કઢ્ઢોકઢ્ઢાહિં દુક્કરં ॥૫૩॥

શબ્દાર્થ :- અઙ્ગિતિક્ખ કંટગાઙ્ગણે = અત્યંત તીક્ષ્ણ કાંટાવાળા, તુંગે = ઊંચા, સિંબલિપાયવે = શેમળાના વૃક્ષ પર, શાલ્મલિવૃક્ષ પર, પાસબઢ્ઢેણં = મને દોરડાથી બાંધવામાં આવ્યો, કઢ્ઢોકઢ્ઢાહિં = કાંટા પર આમતેમ, ખેવિયં = ખેંચવાથી હું, દુક્કરં = અત્યંત અસહ્ય દુઃખોને સહતો રહ્યો.

ભાવાર્થ :- અતિ તીક્ષ્ણ કાંટાળા ઊંચા શેમળાના વૃક્ષ પર દોરડાથી બંધાયેલો, પરમાધાર્મિક દેવો દ્વારા કાંટા પર ઉંધો-ચત્તો, આગળ-પાછળ ખેંચાખેંચ કરતાં, મેં અસહ્ય વેદના સહન કરી.

૫૪ મહાજંતેસુ ઉચ્છૂ વા, આરસંતો સુભેરવં ।
પીલિઓ મિ સકમ્મેહિં, પાવકમ્મો અણંતસો ॥૫૪॥

શબ્દાર્થ :- સુભેરવં = અત્યંત રૌદ્રતાપૂર્વક, આરસંતો = રુદન કરતો, પાવકમ્મો = પાપકર્મવાળો, સકમ્મેહિં = પોતાનાં અશુભ કર્મોથી, મહાજંતેસુ = મોટાં મોટાં યંત્રોમાં નાંખીને, ઉચ્છૂ વા = શેરડીની જેમ, પીલિઓ મિ = પીલાયો છું.

ભાવાર્થ :- અત્યંત ભયાનક આકંઠ કરતો પાપકર્મી હું મારાં પોતાનાં કર્મોથી મોટા યંત્રોમાં અનેકવાર શેરડીની જેમ પીલાયો છું.

૫૫ કૂવંતો કોલસુણર્હિં, સામેહિં સબલેહિ ય ।
પાહિઓ ફાલિઓ છિણ્ણો, વિપ્ફુરંતો અણેગસો ॥૫૫॥

શબ્દાર્થ :- કૂવંતો = ભયથી આકંઠ કરતો, વિપ્ફુરંતો = આમતેમ દોડતો હું, કોલસુણર્હિં = સૂવર અને કૂતરાનું રૂપ ધારણ કરેલા, સામેહિં = કાળો, સબલેહિ = શબલ જાતિના પરમ અધાર્મિક દેવો દ્વારા, પાહિઓ = ભૂમિ પર ફેંકવામાં આવ્યો, ફાલિઓ = જીર્ણ થયેલા વસ્ત્રની જેમ ફાડી નાંખવામાં આવ્યો, છિણ્ણો = લાકડાંની માફક કાપવામાં આવ્યો.

ભાવાર્થ :- સૂવર અને શ્વાનનું રૂપ ધરેલા શ્યામ અને સબળ જાતના પરમાધાર્મિક દેવો દ્વારા અનેકવાર આકંઠ કરતો અને ભાગંભાગ કરતો હું ભૂમિ પર ફેંકાયો છું, શસ્ત્રાદિ વડે વસ્ત્રની જેમ ફાડી નાંખાયો છું અને લાકડાંની જેમ કપાયો છું.

૫૬ અસીહિં અયસિવણ્ણાહિં, ભલ્લીહિં પટ્ટિસેહિ ય ।
છિણ્ણો ભિણ્ણો વિભિણ્ણો ય, ઓહ્ણો પાવકમ્મુણા ॥૫૬॥

શબ્દાર્થ :- પાવકમ્મુણા = પાપકર્મોથી, ઓહ્ણો (ઉવવણ્ણો) = નરકમાં ઉત્પન્ન થયો, અયસિવણ્ણાહિં = અલસી જેવા વર્ણવાળી, અસીહિં = તલવારોથી, ભલ્લીહિં = ભાલાં, પટ્ટિસેહિ = પટ્ટીસથી, ફરસાથી, છિણ્ણો = કાપવામાં આવ્યો, ભિણ્ણો = ભેદવામાં આવ્યો, વિભિણ્ણો = અનેક નાના નાના ટુકડા કરવામાં આવ્યો

ભાવાર્થ :- પાપકર્મોના કારણે હું નરકમાં જન્મ લઈને અળસીફૂલ જેવી વાદળી રંગની તલવારોથી, ભાલાઓથી અને ફરસાથી છેદાયો છું, ભેદાયો છું અને ટુકડેટુકડા કરાયો છું.

૫૭ અવસો લોહરહે જુત્તો, જલંતે સમિલાજુએ ।
ચોઇઓ તોત્તજુત્તેહિં, રોજ્ઝો વા જહ પાડિઓ ॥૫૭॥

શબ્દાર્થ :- અવસો = પરવશ થયેલાં મને, જલંતે = સળગતાં, સમિલાજુએ = સાંબેલા અને ધૂંસરીવાળા, લોહરહે = લોઢાના રથમાં, જુત્તો = જોડવામાં આવ્યો, તોત્તજુત્તેહિં = ચાબુક અને જોતરથી, ચોઇઓ = હાંકવામાં આવ્યો, રોજ્ઝો વા = રોઝની માફક, પાડિઓ = જમીન પર પછાડાયો.

ભાવાર્થ :- જાજવલ્યમાન સાંબેલા અને ધૂંસરીવાળા, તપેલા લોખંડના રથમાં પરવશપણે મને જોડવામાં આવ્યો અને ચાબુક તથા જોતરના પ્રહારથી હાંકવામાં આવ્યો, રોઝની જેમ જમીન પર પાડવામાં આવ્યો.

૫૮ હુયાસણે જલંતમ્મિ, ચિયાસુ મહિસો વિવ ।
દઢ્ઢો પક્કો ય અવસો, પાવકમ્મેહિં પાવિઓ ॥૫૮॥

શબ્દાર્થ :- પાવકમ્મેહિં = પાપકર્મોથી, અવસો = પરવશ બનેલો, ઘેરાયેલો, પાવિઓ = પાપી હું, ચિયાસુ = લાકડાની ચિતાઓમાં, જલંતમ્મિ = સળગતાં, હુયાસણે = અગ્નિમાં, મહિસો વિવ = પાડાની જેમ, દઢ્ઢો = બળાયો છું, પક્કો = પકાવાયો છું, શેકાયો છું.

ભાવાર્થ :- પાપકર્મોથી ઘેરાયેલા પાપી એવા મને સળગતા અગ્નિની ચિતાઓમાં પાડાની જેમ બાળવામાં આવ્યો અને શેકવામાં આવ્યો.

૫૯ બલા સંડાસતુંડેહિં, લોહતુંડેહિં પક્ષિહિં ।
વિલુત્તો વિલવંતોઽહં, ઢંક ગિદ્દેહિંઽણંતસો ॥૫૯॥

શબ્દાર્થ :- વિલવંતો = રુદન કરતો, અહં = હું, બલા = બળપૂર્વક, સંડાસતુંડેહિં = સાણસી સમાન મુખવાળા, લોહતુંડેહિં = લોઢા જેવા કઠણ મુખવાળા, ઢંકગિદ્દેહિં = ઢંક અને ગીધ, પક્ષિહિં = પંખીઓથી, અણંતસો = અનંતવાર, વિલુત્તો = ટોચીને ખાવામાં આવ્યો.

ભાવાર્થ :- લોઢાના સાણસા જેવી તીક્ષ્ણ અને મજબૂત ચાંચવાળા ઢંક અને ગીધ પંખીઓ દ્વારા રડતાં કકળતાં મને અનંતવાર ટોચી ટોચીને ખાવામાં આવ્યો.

૬૦ તણ્હા કિલંતો ધાવંતો, પત્તો વેયરણિં ણંઙ્ ।
જલં પાહિંતિ ચિંતંતો, ખુરધારાહિં વિવાઇઓ ॥૬૦॥

શબ્દાર્થ :- તણ્હા કિલંતો = તૃષ્ણાથી અત્યંત પીડિત, જલં = પાણી, પાહિંતિ = પી જઈશ આમ, ચિંતંતો = વિચાર કરતો, ધાવંતો = દોડતો, વેયરણિં = વૈતરણી, ણંઙ્ = નદીએ, પત્તો = પહોંચ્યો તો, ખુરધારાહિં = અસ્તરાની ધાર સમાન અતિ તીક્ષ્ણ પાણીના પ્રવાહથી, વિવાઇઓ = વિનાશ પામ્યો.

ભાવાર્થ :- તે નરકગતિમાં તરસથી વ્યાકુળ થયેલો, હું દોડતો વૈતરણી નદીને જોઈને પાણી પીવાની આશાએ ત્યાં ગયો પરંતુ ત્યાં ઇરાની ધાર જેવી તીક્ષ્ણ પાણીની ધારાથી હું ચિરાઈ ગયો.

૬૧   **उण्हाभित्तो संपत्तो, असिपत्तं महावणं ।**
असिपत्तेहिं पडंतेहिं, छिण्णपुव्वो अणेगसो ॥ ६१ ॥

શબ્દાર્થ :- **उण्हाभित्तो** = ગરમીથી ગભરાયેલો હું, **असिपत्तं** = તલવાર જેવા તીક્ષ્ણ પાંદડાંવાળાં વૃક્ષોનાં, **महावणं** = મહાવનમાં, **संपत्तो** = પહોંચ્યો, **असिपत्तेहिं** = તલવાર જેવા તીક્ષ્ણ પાંદડાના, **पडंतेहिं** = પડવાથી હું, **अणेगसो** = અનેકવાર, **छिण्णपुव्वो** = છેદાયો છું, કપાયો છું.

ભાવાર્થ :- ગરમીથી અત્યંત સંતપ્ત થયેલો હું ઇયા માટે અસિપત્રના મહાવનમાં ગયો, પણ ત્યાં ઉપરથી પડતાં તલવારની ધાર જેવા તીક્ષ્ણ અસિપત્રોથી અનેકવાર કપાયો છું.

૬૨   **मुग्गरेहिं मुसंडीहिं, सूलेहिं मुसलेहि य ।**
गयासं भग्गत्तेहिं, पत्तं दुक्खं अणंतसो ॥ ६२ ॥

શબ્દાર્થ :- **मुग्गरेहिं** = મુદ્ગર, **मुसंडीहिं** = મુસંડી, **सूलेहिं** = ત્રિશૂલો, **मुसलेहि** = સાંબેલાથી, **गयासं** = જીવનની આશા રહિત, **भग्गत्तेहिं** = મારા શરીરના ચૂરેચૂરા કરવામાં આવ્યા, **दुक्खं** = આ પ્રકારનાં દુઃખો મેં, **अणंतसो** = અનંતવાર, **पत्तं** = પ્રાપ્ત કર્યા છે.

ભાવાર્થ :- મુદ્ગર, મુસંડી, ત્રિશૂળ તથા સાંબેલા વગેરે શસ્ત્રો વડે મારા શરીરના ટુકડે ટુકડા કરાયા, જીવનની આશા રહિત મેં એવું દુઃખ અનંતવાર ભોગવ્યું છે.

૬૩   **खुरेहिं तिक्खधारेहिं, छुरियाहिं कप्पणीहि य ।**
कप्पिओ फालिओ छिण्णो, उक्कित्तो य अणेगसो ॥ ६३ ॥

શબ્દાર્થ :- **कप्पणीहि** = કાતર દ્વારા, **अणेगसो** = અનેકવાર, **कप्पिओ** = કાપવામાં આવ્યો, **छुरियाहिं** = ઇરીઓથી, **फालिओ** = ચીરીને બે કટકા કરવામાં આવ્યા, **तिक्खधारेहिं** = તીક્ષ્ણ ધારવાળા, **खुरेहिं** = અસ્ત્રાથી, **छिण्णो** = છેદવામાં આવ્યો, **उक्कित्तो (उक्कत्तो)** = મારી ચામડી ઉતારી.

ભાવાર્થ :- તીક્ષ્ણ ધારવાળા ઇરાથી, ઇરીઓથી, કાતરોથી મને અનેકવાર વસ્ત્રોની જેમ કાપવામાં આવ્યો, ચીરવામાં આવ્યો, ટુકડે ટુકડાં કરવામાં આવ્યા અને મારી ચામડી ઉતારવામાં આવી.

૬૪   **पासेहिं कूडजालेहिं, मिओ वा अवसो अहं ।**
वाहिओ बद्धरुद्धो य, बहुसो चेव विवाइओ ॥ ६४ ॥

શબ્દાર્થ :- મિઓ વા = મૃગની જેમ, અવસો = પરવશ પડેલા, અહં = મને, પાસેહિં = પાશથી, કૂડજાલેહિં = કૂટપાશથી, વાહિઓ = દગો કરી, બહ્નુરુદ્ધો = બાંધીને રોકી દેવાયો, ચેવ = અને, બહુસો = ઘણીવાર, વિવાઇઓ = મારવામાં આવ્યો.

ભાવાર્થ :- જાળમાં અને કૂટપાશ (ફાસલા)માં ફસાયેલા વિવશ મૃગની જેમ હું અનેકવાર કપટથી પકડાયો છું, પૂરી દેવાયો છું, બંધનથી બંધાયો છું અને નાશ પામ્યો છું.

૬૫

ગલોહિં મગરજાલેહિં, મચ્છો વા અવસો અહં ।
ઉલ્લિઓ ફાલિઓ ગહિઓ, મારિઓ ય અણંતસો ॥૬૫॥

શબ્દાર્થ :- ગલેહિં = બડિશ યંત્ર, પકડવાનો કાંટો, મગરજાલેહિં = મગર પકડવાની જાળથી, મચ્છો વા = માછલીની જેમ, અવસો = પરવશ, અહં = હું, અણંતસો = અનંતવાર, ઉલ્લિઓ = ખેંચાયો, ફાલિઓ = ફાડવામાં આવ્યો, ગહિઓ = પકડવામાં આવ્યો, મારિઓ = મારવામાં આવ્યો.

ભાવાર્થ :- માછલી પકડવાના કાંટાથી, તેમજ મગર પકડવાની જાળથી, માછલાની જેમ વિવશ થઈને હું અનંતવાર ખેંચાયો છું, ફાડાયો છું અને મરાયો છું.

૬૬

વિદંસણ્હિ જાલેહિં, લેપ્પાહિં સડગો વિવ ।
ગહિઓ લગ્ગો બહ્નો ય, મારિઓ ય અણંતસો ॥૬૬॥

શબ્દાર્થ :- વિદંસણ્હિ = બાજ પક્ષીઓથી, જાલેહિં = જાળથી, લેપ્પાહિં = લેપથી (પાંખ ચોંટી જાય તેવાં દ્રવ્યોથી), સડગોવિવ = પક્ષીની માફક, ગહિઓ = પકડવામાં આવ્યો, લગ્ગો = ચોંટાડવામાં આવ્યો, જડવામાં આવ્યો, મારિઓ = મારવામાં આવ્યો.

ભાવાર્થ :- જાળ તેમજ વ જલેપ વડે બાજ પક્ષીની જેમ હું અનંતવાર પકડાયો, ચોંટાડાયો, બંધાયો અને, મરાયો છું.

૬૭

કુહાડ ફરસુમાઈહિં, વહ્નુઈહિં દુમો વિવ ।
કુટ્ટિઓ ફાલિઓ છિણ્ણો, તચ્છિઓ ય અણંતસો ॥૬૭॥

શબ્દાર્થ :- વહ્નુઈહિં = સુથારનું રૂપધારણ કરેલા દેવો દ્વારા, કુહાડફરસુમાઈહિં = કુહાડી, ફરસી વગેરે દ્વારા, દુમોવિવ = વૃક્ષ સમાન, કુટ્ટિઓ = ટુકડા કરી નંખાયા, કુટાયો છું, ફાલિઓ = ફાડવામાં આવ્યો, છિણ્ણો = છેદવામાં આવ્યો, તચ્છિઓ = ચામડી ઉતારી છોલવામાં આવ્યો.

ભાવાર્થ :- સુથાર જેમ ઝાડ કાપે તેમ કુહાડી, ફરસી આદિથી હું અનંવાર કુટાયો છું, ફાડાયો છું, છેદાયો છું અને છોલાયો છું.

૬૮ ચવેડ મુટ્ટિમાઈહિં, કુમારેહિં અયં વિવ ।
તાડિઓ કુટ્ટિઓ ભિણ્ણો, ચુણ્ણિઓ ય અણંતસો ॥૬૮॥

શબ્દાર્થ :- વિવ = જે રીતે, કુમારેહિં = લુહાર, અયં = લોઢાંને ટીપે તેમ, ચવેડ મુટ્ટિમાઈહિં = થપ્પડ અને મુષ્ટિપ્રહાર વગેરેથી, અણંતસો = અનંતવાર, તાડિઓ = ટીપવામાં આવ્યો, કુટ્ટિઓ = કૂટાયો, ભિણ્ણો = ભેદવામાં આવ્યો, ચુણ્ણિઓ = ચૂર્ણ સમાન બારીક પીસવામાં આવ્યો.

ભાવાર્થ :- લુહાર જેમ લોઢાને ટીપે તેમ હું પરમાધાર્મિક અસુરકુમારો વડે અનંતવાર તમાચા અને મુક્કાઓ વડે પીટાયો, કૂટાયો, ભેદાયો તથા ચૂરેચૂરા થયો છું.

૬૯ તત્તાઈં તંબલોહાઈં, તડયાઈં સીસગાણિ ય ।
પાઈઓ કલકલંતાઈં, આરસંતો સુભેરવં ॥૬૯॥

શબ્દાર્થ :- સુભેરવં = ઘણા જોરથી, આરસંતો = 'અરેરાટ' શબ્દ કરતાં મને બળપૂર્વક, તત્તાઈં = લાલચોળ, તમ, ગરમ, કલકલંતાઈં = કળકળતું, ઊકળતું, તંબ લોહાઈં = તાંબા અને લોઢાં, તડયાઈં = ત્રપુ, કથીર, સીસગાણિ = સીસું, પાઈઓ = પીવડાવી દીધું.

ભાવાર્થ :- ભયંકર આકંઠ કરવા છતાં મને લાલચોળ, ઊકળતું ત્રાંબુ, લોઢું, સીસું વગેરે ધાતુઓ પરાણે પીવડાવવામાં આવી.

૭૦ તુહં પિયાઈં મંસાઈં, ઁંડાઈં સોલ્લગાણિ ય ।
ઁાવિઓ મિ સમંસાઈં, અગ્ગિવણ્ણાઈંડણેગસો ॥૭૦॥

શબ્દાર્થ :- તુહં = તને, મંસાઈં = માંસ, પિયાઈં = વધારે પ્રિય હતું એમ યાદ કરાવીને, સમંસાઈં= મારા શરીરના માંસને, ઁંડાઈં = કાપીને, સોલ્લગાણિ = ભડથું કરી, અગ્ગિવણ્ણાઈં = અગ્નિસમાન લાલચોળ કરીને, અણેગસો = અનેકવાર, ઁાવિઓ = મને ખવડાવ્યું.

ભાવાર્થ :- તને પૂર્વજન્મમાં "ખંડ-ખંડ કરેલું અને સળિયામાં પરોવીને પકાવેલું માંસ પ્રિય હતું." એમ યાદ કરાવીને મને મારા જ શરીરનું માંસ કાપીને, તેને આગ જેવું લાલ કરીને, અનેકવાર ખવડાવ્યું હતું.

૭૧ તુહં પિયા સુરા સીહૂ, મેરઓ ય મહૂણિ ય ।
પાઈઓ મિ જલંતીઓ, વસાઓ રુહિરાણિ ય ॥૭૧॥

શબ્દાર્થ :- સુરા = મદિરા, દારૂ, સીહૂ = તાડ વૃક્ષમાંથી બનતો દારૂ, ય = તથા, મેરઓ = ગોળ માંથી બનતો દારૂ, મહૂણિ = મહુડાના વૃક્ષમાંથી બનતો દારૂ, તુહં = તને, પિયા = પ્રિય હતો, એવું યાદ

અપાવીને, જલંતીઓ = સળગતી, વસાઓ = ચરબી, રુહિરાણિ = લોહી મને, પાઇઓ મિ = પીવડાવ્યાં (પીવડાવ્યું).

ભાવાર્થ :- 'તને ગોળ તથા મહુડા વગેરેનો બનેલો સુરા, સીધુ, મેરેય અને મધુ વગેરે દારૂ બહુ જ પ્રિય હતાં.' એમ યાદ કરાવીને મારા જ શરીરનું રુધિર અને ચરબી, વગેરેને આગ જેવાં લાલ કરીને મને અનેકવાર પીવડાવ્યાં હતાં.

૭૨ ગિચ્ચં भीएण तत्थेण, दुहिएण वहिएण य ।
परमा दुहसंबद्धा, वेयणा वेइया मए ॥७२॥

શબ્દાર્થ :- ગિચ્ચં = સદૈવ, भीएण = ભયભીત થયેલા, તત્થેણ = ત્રસ્ત, ઉદ્વિગ્ન થયેલા, दुहिएण = દુઃખી થયેલા, वहिएण = વ્યથિત થયેલા અર્થાત્ ધ્રૂજતા શરીરવાળા, मए = મારા આ જીવે, परमा = અત્યંત, दुहसंबद्धा = દુઃખોવાળી, वेयणा = વેદના, वेइया = સહન કરી છે.

ભાવાર્થ :- આ રીતે પૂર્વે નારકીના ભવમાં હંમેશાં ભયભીત, સંત્રસ્ત, દુઃખિત અને વ્યથિત થઈને અત્યંત દુઃખપૂર્ણ વેદનાઓ મેં અનુભવી છે.

૭૩ तिच्चंडप्पगाढाओ, घोराओ अइदुस्सहा ।
महभयाओ भीमाओ, णरएसु वेइया मए ॥७३॥

શબ્દાર્થ :- तिच्चंडप्पगाढाओ = તીવ્ર અને ઉત્કૃષ્ટ તથા લાંબી સ્થિતિવાળી, घोराओ = ઘોર, अइदुस्सहा = અત્યંત દુઃસહ, महभयाओ = મોટા ભયવાળી, भीमाओ = ભયંકર - સાંભળવા માત્રથી ભયજનક વેદના, वेइया = વેદન કરેલી છે, ભોગવી છે.

ભાવાર્થ :- તીવ્ર, પ્રચંડ, પ્રગાઢ, ઘોર, અત્યંત દુઃસહ, મહાભયંકર અને ભીષણ વેદનાઓ મેં નરકમાં અનુભવી છે.

૭૪ जारिसा माणुसे लोए , ताया दीसंति वेयणा ।
एत्तो अणंतगुणिया णरएसु दुक्खवेयणा ॥७४॥

શબ્દાર્થ :- ताया = હે માતાપિતા !, माणुसे लोए = મનુષ્યલોકમાં, जारिसा = જેવી, वेयणा = વેદના दीसंति = દેખાય છે, इत्तो = તેનાથી, अणंतगुणिया = અનંતગુણી, दुक्खवेयणा = દુઃખરૂપ વેદના.

ભાવાર્થ :- હે માતાપિતા ! મનુષ્યલોકમાં જે ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારની વેદનાઓ છે, તેના કરતાં નરકમાં અનંતગુણી વેદનાઓ હોય છે.

૭૫ સવ્વભવેસુ અસ્સાયા, વેયણા વેઙ્ગયા મણ ।
ણિમેસંતરમિત્તં પિ, જં સાયા ણત્થિ વેયણા ॥૭૫॥

શબ્દાર્થ :- સવ્વભવેસુ = સર્વભવોમાં, અસ્સાયા = અશાતા, દુઃખ, જં = કારણ કે, ણિમેસંતરમિત્તંપિ = અંશ માત્ર પણ ત્યાં, આંખના પલકારા જેટલો સમય પણ, સાયા વેયણા = શાતાવેદના, સુખરૂપ વેદના, ણત્થિ = નથી.

ભાવાર્થ :- આમ સર્વ જન્મોમાં અથવા નારકીના આખા ભવમાં દુઃખરૂપ વેદનાઓનો મેં અનુભવ કર્યો છે અને ત્યાં આંખના પલકારા જેટલો સમય પણ સુખરૂપ વેદના નથી.

વિવેચન :-

માતાપિતાએ શ્રમણધર્મના પાલનની મુશ્કેલીઓ, કષ્ટકથાઓનું વર્ણન કર્યું ત્યારે મૃગાપુત્રે નરકોમાં અનુભવેલી તેનાથી પણ અનંતગુણી વેદનાઓનું વર્ણન ૪૪ થી ૭૪ સુધીની ગાથાઓમાં કર્યું છે. નરકમાં પક્ષી, શસ્ત્રાસ્ત્ર, સૂવર, કૂતરા, છરા, કુહાડી, લુહાર, સુથાર, બાજ પક્ષી વગેરે હોતાં નથી. પરંતુ ત્યાં નૈરયિકોને દુઃખ દેનાર નારકપાલ-પરમાધાર્મિક અસુરો વૈક્રિયશક્તિ (લબ્ધિ વિશેષ) થી આ બધું બનાવે છે અને નૈરયિકોને તેમનાં કર્મ અનુસાર ક્યારેક ક્યારેક પૂર્વકૃત પાપ કર્મોની યાદ અપાવી અનેક યાતનાઓ આપે છે.

इह लोगे णिप्पिवासस्स :- આ લોક સંબંધી સ્વજન, ધન વગેરે ભૌતિક પદાર્થોથી તથા ઐહિક સુખોથી નિઃસ્પૃહ. જે સાધક ઈહલૌકિક સ્વજન, ધન વગેરે પ્રત્યે અથવા ઐહિક સુખો પ્રત્યે નિઃસ્પૃહ કે નિરાકાંક્ષ છે, તેના માટે સંયમી જીવન ગમે તેટલું કષ્ટદાયક હોય, તેને કષ્ટદાયક પ્રતીત થતું નથી. ભોગાદિનું મમત્વ હોય તેને જ શુભ અનુષ્ઠાન દુષ્કર લાગે છે.

नरकमां अनेकगुणी उष्णता :- જો કે નરકમાં બાદર (સ્થૂલ) અગ્નિકાય નથી તો પણ મનુષ્ય લોકમાં અગ્નિની જેટલી ઉષ્ણતા છે તેનાથી પણ અનંતગુણી ઉષ્ણતાનો અનુભવ ત્યાં થાય છે. તે જ રીતે મનુષ્યલોકમાં શીતવેદના છે તેનાથી અનંતગુણી શીતવેદનાનો અનુભવ ત્યાં થાય છે.

नरकमां पीडा देनार कोण ? :- નરકમાં પરમાધાર્મિક અસુરો દ્વારા નારકીઓને પીડા આપવામાં આવે છે અને ક્યારેક નારયિકો પણ પરસ્પર વેદનાની ઉદીરણા કરે છે. પંદર પ્રકારના પરમાધાર્મિક દેવોનાં નામ આ પ્રમાણે છે-

(૧) અંબ (૨) અંબરીષ (૩) શ્યામ (૪) શબલ (૫) રુદ્ર (૬) મહારુદ્ર (૭) કાલ (૮) મહાકાલ (૯) અસિપત્ર (૧૦) ધનુષ (૧૧) કુંભ (૧૨) વાલુક (૧૩) વૈતરણી (૧૪) ખરસ્વર (૧૫) મહાઘોષ.

અહીં મૃગાપુત્ર દ્વારા જે યાતનાઓનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે, તેમાંની ઘણી યાતનાઓ આ ૧૫ પરમાધાર્મિક અસુરો દ્વારા નારકીઓને દેવામાં આવે છે. પરમાધાર્મિક દેવો નારકી જીવોને દુઃખ

આપવા ત્રણ નરક સુધી જાય છે, તે કથન ગ્રંથ આધારિત છે.

ચાઝરંતે :- આ સંસારનું વિશેષણ છે. સંસારના નરક, તિર્યંચ, મનુષ્ય અને દેવ, આ ચાર અંત એટલે અવયવ (અંગ) છે, તેથી સંસાર ચાતુરંત કહેવાય છે.

કંદુકુંભીસુ :- ત્રણ અર્થ (૧) કંદુકુંભી – લોઢા વગેરે ઘાતુઓથી બનેલું પાકપાત્રવિશેષ. (૨) કંદુનો અર્થ છે – ભાંડ અને કુંભીનો અર્થ છે– ઘડો અર્થાત્ ભાંડ જેવો વિશેષ કુંભ. (૩) નીચેથી પહોળું અને ઉપરથી સાંકડા મોઢાવાળું પાકપાત્ર.

હુયાસણે જલંતમ્મિ :- નરકમાં બાદર અગ્નિકાયના જીવો હોતા જ નથી, અહીં જે અગ્નિનો ઉલ્લેખ છે, તે સજીવ અગ્નિનો નથી, પરંતુ દેવમાયા કૃત અગ્નિવત્ ઉષ્ણ અને પ્રકાશમાન પુદ્ગલોનો ઘોતક છે.

કઙ્ઙોકઙ્ઙાહિં :- કર્ષણ અને અપકર્ષણ અર્થાત્ ખેંચતાણ કરીને દુઃખ દેવામાં આવ્યું છે.

રોજ્ઙ્ઙો :- રોજ – વૃત્તિકારે રોજનો અર્થ પશુ વિશેષ કર્યો છે, પરંતુ દેશી નામમાળા કોષમાં રોજનો અર્થ મૃગ જેવી જાતિના પશુવિશેષ કર્યો છે.

મુસંઢીહિં :- દેશી નામમાળા કોષ અનુસાર મુસંઢી લાકડાનું બનેલું એક શસ્ત્ર છે જેમાં લોઢાના ગોળ કાંટા લાગેલા હોય છે.

વિદંસણ્ઙિં :- વિશેષરૂપથી દંશ દેનારા વિદંશકો અર્થાત્ પક્ષીઓ, તેને પકડનાર બાજ પક્ષી. ૬૫ મી ગાથાનો સારાંશ એ છે કે જેમ આ લોકમાં પારધી બાજ વગેરે પક્ષીઓની સહાયતાથી પક્ષીઓને પકડે છે અથવા જાળ ફેલાવી તેને બાંધી લે છે તથા લેપ દ્વારા તેને ચોંટાડે છે અને પછી મારી નાંખે છે, એ જ રીતે નરકમાં પરમાધાર્મિક દેવ પણ પોતાની વૈક્રિય શક્તિથી બાજ વગેરેનું રૂપ બનાવી નારકીઓને પકડે છે, જાળમાં ફસાવે છે, લેપ્ય દ્રવ્યોથી તેને ચોંટાડે છે, પછી મારી નાંખે છે. એવી જ દશા મારી (મૃગાપુત્રની) થઈ હતી.

સોલ્લગાણિ :- ભટ્ટામાં પકાવેલા, શૂળમાં ટુકડે ટુકડા પરોવી આગમાં પકાવેલા.

સુરા, સીધુ, મૈરેય અને મધુ, આ ચારે ય શબ્દ સામાન્ય રીતે 'મદ્ય'ના અર્થમાં પ્રયુક્ત છે, પરંતુ આ ચારે ય નો વિશેષ અર્થ આ પ્રમાણે છે– (૧) સુરા – ચંદ્રહાસ નામની મદિરા (૨) સીધુ – તાડ વૃક્ષની તાડી (૩) મૈરેય – જવ વગેરેના લોટથી બનેલી મદિરા (૪) મધુ – પુષ્પો દ્વારા તૈયાર કરવામાં આવેલો મદ્ય.

તિવ્વચંડપ્પગાઢાઓ :- ગાથા ૭૩ માં નારકીની વેદના માટે તીવ્ર, ચંડ, પ્રગાઢ, ઘોર, અતિ દુઃસહ, મહાભયંકર, ભીષણ વગેરે શબ્દોનો પ્રયોગ છે, તે પ્રાયઃ એકાર્થક છે, તે અત્યંત ભયથી થનારી વેદનાનાં વિશેષણો છે. તેના વિશેષાર્થ આ પ્રમાણે છે– (૧) તીવ્ર – રસાનુભવની અપેક્ષાએ નારકીની વેદના અતિ તીવ્ર હોવાથી તીવ્ર (૨) ચંડ–ઉત્કૃષ્ટ (૩) પ્રગાઢ–દીર્ઘકાલીન (ગુરુતર) સ્થિતિ વાળી (૪) ઘોર – રૌદ્ર (૫) અતિ દુઃસહ – અત્યંત અસહ્ય (૬) મહાભયા – મહાભયંકર જેનાથી મહાન ભય લાગે,

(૭) ભીમા - ભીષણ સાંભળવામાં ભયજનક.

આ રીતે મેં નરકમાં અતિ ઉષ્ણ, અતિશીત વગેરે મહાવેદનાઓ અનેકવાર સહન કરી છે, પરમાધાર્મિક દેવો દ્વારા અપાતી અનેક યાતનાઓ સહન કરી છે. તેની તુલનામાં મહાવ્રતના પાલનનું કષ્ટ કે શ્રમણધર્મના પાલનનું દુઃખ કે પરીષદ - ઉપસર્ગ સહન કરવા, તે શું હિસાબમાં છે ? વાસ્તવમાં મહાવ્રતપાલન, શ્રમણધર્માચરણ કે પરીષદ સહન કરવા સાધક માટે પરમ આનંદનો હેતુ છે, તેથી મારે નિર્ગ્રંથમુનિ દીક્ષા અંગીકાર કરવી છે.

સંયમને મૃગચર્યાની ઉપમા :-

૭૬ તં બિંતઽમ્માપિયરો, છંદેણં પુત્ત પવ્વયા ।
જવરં પુણ સામણ્ણે, દુક્ખં ણિપ્પલિકમ્મયા ॥૭૬॥

શબ્દાર્થ :- છંદેણં = ઈચ્છા પ્રમાણે, પવ્વયા = પ્રવ્રજ્યા અંગીકાર કરો, જવરં = પરંતુ પુણ = સંયમ લીધા પછી, સામણ્ણે = સાધુપણામાં, ણિપ્પલિકમ્મયા = નિષ્પ્રતિકર્મતા, રોગનો ઉપચાર ન કરવો, દુક્ખં = આ મોટું દુઃખ છે.

ભાવાર્થ :- માતાપિતાએ કહ્યું - હે પુત્ર ! તું તારી ઈચ્છા પ્રમાણે ભલે સંયમનો સ્વીકાર કર, પણ વિશેષ વાત એ છે કે સંયમ જીવનમાં રોગ થતાં ચિકિત્સા ન કરવી, એ વિકટ કષ્ટ છે.

વિવેચન :-

ણિપ્પલિકમ્મયા :- નિષ્પ્રતિકર્મતા. રોગાદિ ઉત્પન્ન થવા છતાં પણ તેનો પ્રતીકાર - ઔષધ વગેરેનું સેવન ન કરવું. દશવૈકાલિકસૂત્રમાં ચિકિત્સાને અનાચીર્ણ કહી છે. ઉત્તરાધ્યયનસૂત્રના બીજા અધ્યયનમાં કહ્યું છે કે 'સાધુ ચિકિત્સા-ઉપચારને ઈચ્છે નહિ' તથા ઉત્તરાધ્યયનસૂત્ર 'સભિક્ષુક' અધ્યયનમાં કહ્યું છે 'જે ચિકિત્સાનો ત્યાગ કરે છે, તે ભિક્ષુ છે.' સૂત્રોક્ત વિધાન આદર્શ આચરણની અપેક્ષાએ છે. સામાન્ય શ્રમણો માટે એકાંતે નિષેધ નથી. દરેક સાધકે પોતાના સામર્થ્યની વૃદ્ધિ કરવી જોઈએ અને ચિકિત્સા ન કરવાની દૃઢતા સુધી પહોંચવું જોઈએ. તેના માટે માનસિક અને શારીરિક બંનેની દૃઢતા માટે અભ્યાસ કરતાં રહેવું જોઈએ. રોગ પરીષદજયનો સાચો આનંદ અને સાચી સફળતા પણ સાધકને ત્યારે જ પ્રાપ્ત થાય છે જ્યારે તે દરેક રોગ આતંકને ચિકિત્સા કર્યા વિના ઘેરથી સહન કરી શકે અને સમભાવમાં ટકી રહે.

૭૭ સો બિંતઽમ્માપિયરો, એવમેયં જહાફુડં ।
પલિકમ્મં કો કુણ્ણ, અરણ્ણે મિયપક્ખિણં ॥૭૭॥

શબ્દાર્થ :- એયં = આ, એવં = એવી જ રીતે છે, જહાફુડં = જે રીતે તમે બતાવ્યું છે, અરણ્ણે = વનમાં, મિયપક્ખિણં = મૃગ અને પક્ષીઓના રોગમાં, પલિકમ્મં = ઉપચાર, કો = કોણ, કુણ્ણ =

કરે છે ?

ભાવાર્થ :- મૃગાપુત્રે કહ્યું - હે માતાપિતા ! તમે જે કહ્યું તે સત્ય છે પણ જંગલમાં રહેનાર પશુ-પક્ષીઓની ચિકિત્સા કોણ કરે છે ?

૭૮ એગ્ભૂઓ અરણ્ણે વા, જહા ડ ચરઙ મિગો ।
એવં ધમ્મં ચરિસ્સામિ, સંજમેણ તણેવ ય ॥૭૮॥

શબ્દાર્થ :- અરણ્ણે = જંગલમાં, એગ્ભૂઓ = એકલો જ, ચરઙ = વિચરે છે, એવં = તેમ હું પણ.

ભાવાર્થ :- જેમ જંગલમાં મૃગ એકલો સુખપૂર્વક ફરે છે, તેમ સંયમ અને તપ વડે ચારિત્રધર્મમાં હું સુખપૂર્વક વિચરીશ અર્થાત્ સંયમનું પાલન કરીશ.

૭૯ જયા મિગસ્સ આયંકો, મહારણ્ણમ્મિ જાયઙ ।
અચ્છંતં રુક્ખમૂલમ્મિ, કો ણં તાહે તિગિચ્છઙ ॥૭૯॥

શબ્દાર્થ :- મહારણ્ણમ્મિ = ભયાનક વનમાં, જયા = જ્યારે, આયંકો = કોઈ રોગ, જાયઙ = થઈ જાય છે, તાહે = ત્યારે તે રોગથી પીડિત થઈને, રુક્ખમૂલમ્મિ = કોઈ વૃક્ષની નીચે, અચ્છંતં = બેઠેલા, ણં = તે હરણની, કો = કોણ, તિગિચ્છઙ = સારવાર કરે, ઈલાજ કરે છે ? અર્થાત્ કોઈ નથી કરતા.

ભાવાર્થ :- જ્યારે મહાવનમાં મૃગના શરીરમાં રોગ થાય છે, ત્યારે વૃક્ષની નીચે બેઠેલાં તે મૃગની કોણ ચિકિત્સા કરે છે ?

૮૦ કો વા સે ઓસહં દેઙ, કો વા સે પુચ્છઙ સુહં ।
કો સે ભત્તં ચ પાણં ચ, આહરિત્તુ પણામએ ॥૮૦॥

શબ્દાર્થ :- કો = કોણ, સે = તે હરણને, ઓસહં = દવા, ઔષધિ, દેઙ = આપે છે, વા = અને, સે = તેની, સુહં = સુખશાતા, પુચ્છઙ = પૂછે છે, ચિંતા કરે છે, વ = તથા, ભત્તં = આહાર, પાણં = પાણી, આહરિત્તુ = લાવીને, પણામએ = આપે છે ? અર્થાત્ કોઈ નહીં.

ભાવાર્થ :- ત્યાં જઈ તેને કોણ ઔષધ આપે છે ? તેનાં સુખ દુઃખની ચિંતા કોણ કરે છે ? કોણ તેને ભોજન પાણી લાવીને આપે છે ?

૮૧ જયા ય સે સુહી હોઙ, તયા ગચ્છઙ ગોયરં ।
ભત્તપાણસ્સ અટ્ટાએ , વલ્લરાણિ સરાણિ ય ॥૮૧॥

શબ્દાર્થ :- જયા = જ્યારે, સે = તે હરણ, સુહી = સુખી, સ્વસ્થ, હોઙ = થઈ જાય છે, તયા = ત્યારે, ભત્તપાણસ્સ = આહાર-પાણી, અટ્ટાએ = માટે, વલ્લરાણિ = ગાઢ વનમાં, સરાણિ = તળાવોમાં,

જળસ્થાન, સરોવર, ગોચરં = ગોચરી, ચારો કરવા માટે, ગચ્છઙ્ગ = જાય છે.

ભાવાર્થ :- જ્યારે તે હરણ સ્વસ્થ થઈ જાય છે, ત્યારે પોતાની મેળે વનમાં જઈ ખાન-પાન માટે લતાઓ વેલાઓ કે સુંદર ઘાસનાં સ્થાનો અને સરોવરને શોધી લે છે અર્થાત્ ત્યાં ચાલ્યો જાય છે.

૮૨ **ખાઙ્ગત્તા પાણિયં પાઙ્ગં, વલ્લરેહિં સરેહિ ય ।**
મિગચારિયં ચરિત્તાણં, ગચ્છઙ્ગ મિગચારિયં ॥૮૨॥

શબ્દાર્થ :- વલ્લરેહિં = ગાઢ વનમાં, ઘાસચારાનાં સ્થાનોમાં, ખાઙ્ગત્તા = ઘાસ વગેરે ખાઈને, સરેહિ = જળાશયમાં, પાણિયં = પાણી, પાઙ્ગં = પીને તથા, મિગચારિયં = મૃગકીડા, કૂદકા મારતું, ખાતું પીતું, ચરિત્તાણં = કરીને, મિગચારિયં = મૃગચર્યાથી, ગચ્છઙ્ગ = ચાલ્યો જાય છે, વિચરણ કરે છે, જીવન વ્યતીત કરે છે.

ભાવાર્થ :- ઘાસચારાનાં સ્થાનો અને જળાશયો પાસે ખાઈ-પી ને કૂદકા મારતું, ખાતું પીતું મૃગ, મૃગચર્યા કરીને ભ્રમણ કરતાં કરતાં જીવન વ્યતીત કરે છે.

૮૩ **એવં સમુદ્વિઓ ભિક્ષૂ, એવમેવ અણેગઓ ।**
મિગચારિયં ચરિત્તાણં, ડઙ્ગં પક્કમઙ્ગ દિસં ॥૮૩॥

શબ્દાર્થ :- એવં = આ રીતે, સમુદ્વિઓ = સંયમમાં ઉદ્યમવંત, તત્પર, એવમેવ = હરણ સમાન, અણેગઓ (અણેગ) = અનેક સ્થાનોમાં ભ્રમણ કરનાર, ભિક્ષૂ = સાધુ, મિગચારિયં = મૃગચર્યાનું, ચરિત્તાણં = આચરણ કરીને, ડઙ્ગં દિસં = ઊંચી દિશામાં અર્થાત્ મોક્ષમાં કે દેવલોકમાં, પક્કમઙ્ગ = જાય છે.

ભાવાર્થ :- આવી જ રીતે, સંયમ અનુષ્ઠાનમાં ઉદ્યમવંત ભિક્ષુ પણ આ મૃગની જેમ રોગોત્પત્તિ થતાં ચિકિત્સા ન કરવી તથા અનેક સ્થાનોમાં ભ્રમણ કરવું વગેરે મૃગચર્યાનું આચરણ (પાલન) કરીને ઊર્ધ્વ દિશા એટલે મોક્ષ કે દેવલોકને પ્રાપ્ત કરે છે.

૮૪ **જહા મિગે એગ અણેગચારી, અણેગવાસે ધુવગોચરે ય ।**
એવં મુણી ગોચરિયં પવિદ્દે, ણો હીલએ ણો વિ ય ચિંસએજ્જા ॥૮૪॥

શબ્દાર્થ :- મિગે = મૃગ, એગ = એકલું, અણેગચારી = અનેક સ્થાનો પર ભ્રમણ કરનાર, અણેગવાસે = અનેક સ્થાનોમાં નિવાસ કરનાર, ધુવગોચરે = સદૈવ જંગલમાં ઘાસપાણી માટે જનાર, મુણી = મુનિ પણ, ગોચરિયં = ગોચરીને માટે, પવિદ્દે = જાય છે, ણો હીલએ = સારો (સ્વાદિષ્ટ) ખોરાક ન મળવાથી દાતાની અથવા આહારની અવહેલના કરતો નથી, ણો વિ ચિંસએજ્જા = ગુસ્સો પણ કરતો નથી, તિરસ્કાર કે અવજ્ઞા કરતો નથી.

ભાવાર્થ :- જેમ મૃગ એકલો કે સમૂહથી ભિન્ન ભિન્ન સ્થળે વિચરે છે, અનેક સ્થાનોમાં રહે છે, સદૈવ ગોચરીથી જ જીવન ટકાવે છે, તેમ મુનિ પણ વિહાર, નિવાસ અને ભિક્ષાયરીથી જીવન પસાર કરે છે. ગોચરી માટે ફરતો મુનિ કોઈની નિંદા કે અવજ્ઞા કરતા નથી.

માતા-પિતા દ્વારા સંયમની આજ્ઞા :-

૮૫ મિગચારિયં ચરિસ્સામિ, એવં પુત્તા જહાસુહં ।
અમ્માપિઠ્ઠહિં અણુણ્ણાઓ, જહાઈ ઉવહિં તઓ ॥૮૫॥

શબ્દાર્થ :- જહાસુહં = તમને સુખ થાય તેમ કરો, એવં પુત્તા = પુત્રના વચનને સ્વીકારવા માટે આ શબ્દનો પ્રયોગ, અમ્માપિઠ્ઠહિં = માતાપિતાની, અણુણ્ણાઓ = આજ્ઞા મળી, તઓ = ત્યારે, ઉવહિં = ગૃહસ્થ જીવનની સમસ્ત ઉપાધિ, પરિગ્રહનો, જહાઈ = ત્યાગ કર્યો.

ભાવાર્થ :- મૃગાપુત્ર- હે માતાપિતા ! હું પણ મૃગની માફક નિરાસક્ત ચર્યા કરીશ. માતાપિતા- હે પુત્ર ! તને સુખ ઊપજે તેમ કર, આ રીતે માતાપિતાની આજ્ઞા મેળવી, મૃગાપુત્રે ગૃહસ્થાશ્રમ સંબંધી સમસ્ત પરિગ્રહનો ત્યાગ કર્યો.

૮૬ મિગચારિયં ચરિસ્સામિ, સવ્વદુક્ખવિમોક્ખણિં ।
તુબ્બેહિં અબ્બણ્ણાઓ, ગચ્છ પુત્ત જહાસુહં ॥૮૬॥

શબ્દાર્થ :- તુબ્બેહિં = આપની, અબ્બણ્ણાઓ = આજ્ઞા મળવાથી, સવ્વદુક્ખવિમોક્ખણિં = સર્વ દુઃખોથી મુક્ત કરાવનાર, જહાસુહં = તમને સુખ થાય તેમ કરો, ગચ્છ = જાઓ, સંયમમાં વિચરણ કરો.

ભાવાર્થ :- મૃગાપુત્ર- હે માતા ! હું તમારી અનુમતિ મેળવી સર્વ દુઃખોનો નાશ કરનારી મૃગચર્યારૂપ સંયમનું આચરણ કરીશ. માતાપિતા - હે પુત્ર ! જેમ સુખ ઊપજે તેમ કરો. જાઓ, સંયમનું આચરણ કરો.

વિવેચન :-

મૃગચર્યાનો સંકલ્પ :- મૃગાપુત્રના માતાપિતાએ જ્યારે શ્રમણધર્મમાં રોગનો ઉપચાર ન કરવાને દુઃખકારક કહ્યો, ત્યારે મૃગાપુત્રે વનમાં એકાકી વિચરતાં મૃગનું ઉદાહરણ આપીને કહ્યું કે મૃગ જ્યારે બીમાર થઈ જાય તો તેને કોણ ઔષધ આપે છે? કોણ તેને ઘાસચારો આપે છે? કોણ તેની સેવા કરે છે? તે સહજ જીવન જીવે છે અને સ્વસ્થ થાય છે, ત્યારે પોતે જ પોતાની ચર્યા કરતાં કરતાં પોતાની નિવાસ ભૂમિ તરફ ચાલ્યો જાય છે. હું પણ આવી જ મૃગચર્યા કરીશ. તે મૃગને પોતાની ચર્યા દુઃખરૂપ લાગતી નથી તો મારા માટે સંયમચર્યા કેમ દુઃખરૂપ હોય ?

પ્રસ્તુત ગાથાઓમાં ઉપચાર-નિરપેક્ષતાના સંદર્ભમાં મૃગ અને પક્ષીઓ તથા આગળની ગાથાઓમાં કેવળ મૃગનો વારંવાર ઉલ્લેખ છે, કારણ કે 'મૃગ પ્રાયઃ પ્રશમપ્રધાન (શાંત) હોય છે, સહજ અને સરલ હોય છે. આમ સાધકને માટે સાધુચર્યા પણ મૃગચર્યાની જેમ પણ પ્રશમપ્રધાન, સહજ અને સરળ છે, તથા મૃગથી સંપૂર્ણ પશુજાતિનો સમાવેશ થઈ જાય છે.

एगब्भूओ अरण्णे वा :- ઘોર જંગલમાં મૃગને મદદ કરનાર કોઈ સહાયક હોતું નથી. તે એકલો જ હોય છે. મૃગાપુત્ર પણ એ જ રીતે એકલા અને અસહાય બની સંયમ અને તપ સહિત નિર્ગ્રંથ ધર્મનું આચરણ કરવાનો સંકલ્પ પ્રગટ કરે છે. સૂત્રોક્ત ગાથાઓથી એ સ્પષ્ટ થાય છે કે મૃગાપુત્ર જાતિસ્મરણ જ્ઞાનના નિમિત્તથી સ્વયંબુદ્ધ થઈને એકલ વિહારી શ્રમણ બન્યા હતા.

गच्छइ गोयरं :- જ્યારે મૃગ સ્વતઃ રોગરહિત, સ્વસ્થ બની જાય છે ત્યારે તે પોતાના ઘાસાદિ ભોજનને શોધવા ગોચરભૂમિ (ચારાયોગ્ય સ્થાન) માં ચાલ્યો જાય છે. ગાય જેમ પરિચિત કે અપરિચિત સ્થાનની કલ્પના રહિત બની, પોતાના આહાર માટે વિચરણ કરે છે, તેમ મૃગ પણ પરિચિત કે અપરિચિત ગોચરભૂમિમાં જાય છે.

वल्लराणि :- વલ્લરાણિનો અર્થ છે હરિયાળું સ્થળ, લતાકુંજ વગેરે. આવાં સ્થાનોમાં મૃગલાઓ પોતાના આહાર અર્થે ફરતાં જ રહે છે.

मियचारियं (मृगयर्था) :- (૧) એકાકી કે સમૂહ રૂપમાં ભ્રમણ (૨) જુદા જુદા સ્થાનમાં નિવાસ (૩) ગોચરીથી જીવનભર નિર્વાહ (૪) રોગ થતાં બેસી રહેવું કે ઉપચારની અપેક્ષા ન રાખવી (૫) નીરોગી થતાં સ્વયં આહાર માટે જવું (૬) પરિમિત આહાર કરવો (૭) જે મળે તેમાં જ સંતોષ માનવો, કોઈની નિંદા-ફરિયાદ કરવી નહિ વગેરે મૃગચર્યાની વિશેષતાઓ છે. મુનિચર્યામાં પણ આવા જ નિયમો હોય છે, માટે મુનિચર્યાને મૃગચર્યા કહેવામાં આવી છે. આવી મૃગચર્યા પાલનનું સર્વોત્કૃષ્ટ ફળ સર્વોપરી સ્થાન રૂપ મોક્ષ પ્રાપ્તિ છે.

अणेगओ :- જેમ કોઈ એક જ નિશ્ચિત વૃક્ષની નીચે મૃગ બેસતો નથી ક્યારેક, આ વૃક્ષ તો ક્યારેક બીજા વૃક્ષનો આશ્રય લે છે, તેમ સાધક પણ એક જ સ્થાનમાં રહેતા નથી, જુદાં જુદાં સ્થાને તે વિચરતા રહે છે, મૃગચર્યાની જેમ જુદે જુદે સ્થળે ગોચરી કરે છે. એક નિશ્ચિત ઘરેથી હંમેશા ગોચરી લેતા નથી.

जहाइ उवहिं :- મૃગાપુત્ર ઉપધિનો ત્યાગ કરે છે. દ્રવ્યતઃ ગૃહસ્થોચિત વેષ, આભૂષણ, વસ્ત્રાદિ ઉપકરણોનો અને ભાવતઃ કષાય, વિષય, આસક્તિ વગેરે ભાવોપધિનો ત્યાગ કરી પ્રવ્રજિત થાય છે.

મૃગાપુત્રની સંયમ સાધના :-

८७ एवं सो अम्मापियरो, अणुमाणित्ताण बहुविहं ।
ममत्तं छिंदइ ताहे, महाणागो व्व कंचुयं ॥८७॥

शब्दार्थ :- एवं = આ પ્રકારે, बहुविहं = ઘણાં સમાધાનથી, અણુમાણિત્તાણ = સ્વીકૃતિ લઈને,

તાહે = ત્યારે, મહાનાગો વ્વ = મહાસર્પ જેમ, કંચુયં = કાંચળીને છોડી દે તેમ, મમત્તં = સંપત્તિ અને પરિવારનું સમસ્ત મમત્વ, છિંદઈ = છોડી દે છે.

ભાવાર્થ :- એ પ્રમાણે માતાપિતાને અનેક રીતે સમજાવીને, તેમની રજા લઈને, જેમ મહાસર્પ કાંચળીને ઉતારે છે, છોડે છે, તેમ મૃગાપુત્ર સમસ્ત મોહ મમત્વને છોડે છે.

૮૮ इङ्ङि वित्तं च मित्ते य, पुत्त-दारं च णायओ ।
रेणुयं व पडे लग्गं, णिद्धुणित्ताण णिग्गओ ॥ ८८ ॥

શબ્દાર્થ :- પડે = કપડાં પર, લગ્ગં = લાગેલી, રેણુયં વ = ધૂળને દૂર કરવાની જેમ, ઇંઙ્ઙિ = રિદ્ધિ, સુખ સાધન, વિત્તં = ધન, મિત્તે = મિત્ર, પુત્તદારં = પુત્ર-સ્ત્રી, ણાયઓ = પારિવારિક જ્ઞાતિજન, ણિદ્ધુણિત્તાણ = છોડીને, ણિગ્ગઓ = નીકળ્યો, સંયમ સ્વીકાર્યો.

ભાવાર્થ :- જેમ કપડાં પર લાગેલી ધૂળને ખંખેરી નાખવામાં આવે તેમ મૃગાપુત્ર સમૃદ્ધિ, ધન, સ્ત્રી, પુત્ર, મિત્રો અને સ્વજનો વગેરે સર્વને છોડીને સંયમયાત્રા માટે નીકળી ગયા.

૮૯ पंचमहव्वयजुत्तो, पंचसमिओ तिगुत्तिगुत्तो य ।
सब्भित्तर बाहिरओ, तवोकम्मंसि उज्जुओ ॥ ८९ ॥

શબ્દાર્થ :- પંચમહવ્વયજુત્તો = પાંચ મહાવ્રત યુક્ત, સહિત, પંચસમિઓ = પાંચ સમિતિથી સહિત, તિગુત્તિગુત્તો = ત્રણ ગુપ્તિથી ગુપ્ત, સબ્ભિત્તર બાહિરઓ = આભ્યંતર અને બાહ્ય, તવોકમ્મંસિ = તપના આચરણમાં, ઉજ્જુઓ = ઉદ્યત, સાવધાન, પ્રયત્નશીલ.

ભાવાર્થ :- મૃગાપુત્ર અણગાર પાંચ મહાવ્રતો, પાંચ સમિતિ અને ત્રણ ગુપ્તિઓથી યુક્ત બની આભ્યંતર અને બાહ્ય તપમાં પ્રયત્નશીલ થયા.

૯૦ णिम्ममो णिरहंकारो, णिस्संगो चत्तगारवो ।
समो य सव्वभूएसु, तसेसु थावरेसु य ॥ ९० ॥

શબ્દાર્થ :- ણિમ્મમો = મમત્વ રહિત, ણિરહંકારો = અહંકાર રહિત, ણિસ્સંગો = સર્વ સંગ રહિત, ચત્તગારવો = ત્રણ ગર્વને છોડી દેનાર, તસેસુ = ત્રસ, થાવરેસુ = સ્થાવર, સવ્વભૂએસુ = બધાં પ્રાણીઓ પર, સમો = સમભાવ રાખનાર.

ભાવાર્થ :- મૃગાપુત્ર અણગાર મમત્વ, અહંકાર, સંગ-આસક્તિ અને ગર્વને છોડી, ત્રસ તથા સ્થાવર સમસ્ત જીવો પ્રતિ સમદષ્ટિવાન અથવા સમભાવવાળા બની ગયા.

૧૧ લાભાલાભે સુહે દુક્ખે, જીવિએ મરણે તહા ।
સમો ણિંદા પસંસાસુ, તહા માણાવમાણઓ ॥૧૧॥

શબ્દાર્થ :- લાભાલાભે = લાભ અને હાનિમાં, જીવિએ = જીવનમાં, મરણે = મરણમાં, ણિંદા પસંસાસુ = નિંદા અને પ્રશંસામાં, માણાવમાણઓ = માન અને અપમાનમાં, સમો = સમભાવ રાખે.

ભાવાર્થ :- મૃગાપુત્ર અણગાર લાભમાં કે અલાભમાં, સુખમાં કે દુઃખમાં, જીવન કે મરણમાં, નિંદા કે પ્રશંસામાં અને માનમાં કે અપમાનમાં સમપરિણામી બન્યા.

૧૨ ગારવેસુ કસાએસુ, દંડ સલ્લ ભએસુ ય ।
નિયત્તો હાસ સોગાઓ, અણિયાણો અબંધણો ॥૧૨॥

શબ્દાર્થ :- અણિયાણો = નિદાન રહિત, અબંધણો = રાગ-દ્વેષાત્મક બંધન રહિત, ગારવેસુ= ત્રણ ગર્વ રહિત, કસાએસુ, = ચાર કષાયોથી, દંડસલ્લભએસુ= ત્રણ દંડ, ત્રણ શલ્ય અને સાત ભયથી, હાસસોગાઓ= હાસ્ય અને શોકથી, ણિયત્તો = નિવૃત્ત.

ભાવાર્થ :- મૃગાપુત્ર અણગાર ગર્વ, કષાય, દંડ, શલ્ય, ભય, હાસ્ય તથા શોકથી નિવૃત્ત થઈ વળી નિદાનથી અને બંધનથી મુક્ત થઈ ગયા.

૧૩ અણિસ્સિઓ ઇહં લોએ , પરલોએ અણિસ્સિઓ ।
વાસીચંદણકપ્પો ય, અસણે અણસણે તહા ॥૧૩॥

શબ્દાર્થ :- અણિસ્સિઓ = આકાંક્ષા રહિત, આશા રહિત, અસણે = અશન (ખોરાક) મળવાથી, તહા = અથવા, અણસણે = આહાર નહીં મળવાથી, વાસીચંદણકપ્પો = વાંસલા અને ચંદનના સંયોગમાં સમભાવમાં રહે.

ભાવાર્થ :- મૃગાપુત્ર અણગાર આ લોક અને પરલોકની આશાઓથી નિરપેક્ષ થયા. આહાર મળે કે ન મળે અથવા કોઈ શરીરને ચંદન લગાડે કે વાંસલાથી કાપી નાંખે, એ બંને દશાઓમાં સમપરિણામી થયા.

૧૪ અપ્પસત્થેહિં દારેહિં, સવ્વઓ પિહિયાસવે ।
અજ્ઞપ્પજ્ઞાણજોગેહિં, પસત્થ દમસાસણે ॥૧૪॥

શબ્દાર્થ :- અપ્પસત્થેહિં = અપ્રશસ્ત, દારેહિં = દ્વારોથી આવતાં, સવ્વઓ = સમસ્ત, પિહિયાસવે = આશ્રવોને રોકીને, અજ્ઞપ્પજ્ઞાણજોગેહિં = આધ્યાત્મિક શુભ ધ્યાનના યોગથી, પસત્થદમસાસણે = આત્મ દમનરૂપ પ્રશસ્ત સંયમમાં સ્થિર થયા.

ભાવાર્થ :- મૃગાપુત્ર અણગારે અપ્રશસ્ત દ્વારોથી આવતાં આશ્રવોને સર્વ પ્રકારે બંધ કર્યાં, તેમજ

આધ્યાત્મિક ધ્યાન યોગ વડે પ્રશસ્ત આત્મદમનરૂપ સંયમશાસનમાં સ્થિર થયા.

વિવેચન :-

પ્રસ્તુત ગાથાઓમાં મૃગાપુત્રના સંયમ જીવનના આદર્શ ગુણોનું વર્ણન છે.

મહાનાગો વ્વ કંચુયં :- જેમ મહાનાગ-સર્પ પોતાની કાંચળી છોડીને આગળ વધે છે, ત્યાર પછી પાછળ ફરીને જોતો નથી, તેમ મૃગાપુત્ર પણ સાંસારિક માતાપિતા, ધન, ધાન્ય વગેરેનું મમત્વ ત્યાગી દીક્ષિત થઈ ગયા.

અણિયાણો :- આ લોક અને પરલોકનાં વિષય સુખો માટે સંકલ્પ કરવો, તે નિદાન કહેવાય છે, મહર્ષિ મૃગાપુત્રે નિદાનનો સર્વથા ત્યાગ કર્યો.

અણિસ્સિઓ :- આ લોક અને પરલોકમાં સુખ, ભોગસામગ્રી કે કોઈ પણ લૌકિક લાભની આકાંક્ષાથી તપ, જપ, ધ્યાન, વ્રત, નિયમ વગેરે કરવાં, તે આલોક નિશ્ચિત કે પરલોકનિશ્ચિત કહેવાય છે. દશવૈકલિક સૂત્રમાં કહ્યું છે કે આ લોક માટે કે પરલોક માટે તપ ન કરે અને કીર્તિ, વર્ણ કે પ્રશંસા માટે પણ તપ ન કરે પરંતુ એક માત્ર નિર્જરા અર્થે તપ કરે. આમ બીજા સંયમઆચારના વિષયમાં પણ અનિશ્ચિતતા સમજી લેવી જોઈએ. મહર્ષિ મૃગાપુત્ર આ લોક અને પરલોકમાં અનિશ્ચિત અર્થાત્ નિઃસ્પૃહ થઈ ગયા હતા.

અસણે અણસણે તહા :- (૧) કુત્સિત અશન અથવા અશનાભાવ અર્થાત્- આહાર મળે કે ન મળે અથવા તુચ્છ આહાર મળે કે ન મળે, તો પણ જે સમભાવમાં સ્થિત રહેવું. (૨) શરીરને ચંદન લગાડે કે વાંસલાથી કાપી નાંખે.

અપ્પસત્થેહિં દારેહિં :- દરેક અપ્રશસ્ત દ્વાર અર્થાત્ અશુભ આશ્રવોથી, કર્મ આગમનના હેતુઓથી તે સર્વથા નિવૃત્ત હતા.

પસત્થદમસાસણે :- તેઓ પ્રશંસનીય દમ અર્થાત્ ઉપશમરૂપ સર્વજ્ઞશાસનમાં લીન બની ગયા, સંયમમાં તલ્લીન થઈ ગયા.

મહર્ષિ મૃગાપુત્રની સિદ્ધિ :-

૮૫ **एवं णाणेण चरणेण, दंसणेण तवेण य ।**
भावणाहिं य सुद्धाहिं, सम्मं भावेत्तु अप्पयं ॥९५॥

શબ્દાર્થ :- एवं = આ રીતે, णाणेण = જ્ઞાન, दंसणेण = દર્શન, चरणेण = ચારિત્ર, तवेण = તપ, सुद्धाहिं = શુદ્ધ, भावणाहि = ભાવનાઓ વડે, सम्मं = સમ્યક્ પ્રકારે, अप्पयं = પોતાના આત્માને, भावेत्तु = ભાવિત કરે છે.

ભાવાર્થ :- આ રીતે મૃગાપુત્ર અણગાર જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, તપ અને શુદ્ધ ભાવનાઓ વડે પોતાના

આત્માને સમ્યક્ રીતે ભાવિત કરવા લાગ્યા.

૧૬ बहुयाणि उ वासाणि, सामण्णमणुपालिया ।
मासिएण उ भत्तेण, सिद्धिं पत्तो अणुत्तरं ॥ ૧૬ ॥

શબ્દાર્થ :- बहुयाणि वासाणि= ઘણાં, સામણ્ણ= વર્ષો સુધી, અણુપાલિયા= શ્રમણધર્મનું, = પાલન કરીને, उ = અને, માસિણ ભત્તેણ= એક મહિનાનો સંથારો કરીને, અણુત્તરં = અનુત્તર-સર્વશ્રેષ્ઠ, સિદ્ધિં = સિદ્ધિ ગતિને, પત્તો = પ્રાપ્ત થયા.

ભાવાર્થ :- ઘણાં વર્ષો સુધી જિનાજ્ઞાનુસાર સંયમનું પાલન કરી, અંતે એક માસના ભક્ત પ્રત્યાખ્યાન અનશન દ્વારા મૃગાપુત્ર અણગાર અનુત્તર સિદ્ધગતિને પામ્યા.

વિવેચન :-

ભાવનાહિં સુદ્ધાહિં :- શુદ્ધ અર્થાત્ નિદાન આદિ દોષોથી રહિત, ભાવનાઓ-મહાવ્રત સંબંધી ભાવનાઓ અથવા અનિત્ય આદિ ૧૨ ભાવનાઓથી આત્માને સમ્યક્પણે ભાવિત કરતાં અર્થાત્ આ ભાવનાઓમાં લીન બનીને.

बहुयाणि उ वासाणि :- મૃગાપુત્રની દીક્ષા પર્યાય માટે સ્પષ્ટ ઉલ્લેખ નથી પરંતુ ઘણા વર્ષોનું કથન મૂળ પાઠમાં અને વ્યાખ્યાઓમાં મળે છે. અનુમાનથી તે અજિતનાથ ભગવાનના શાસન પહેલાં થયા હતા માટે તેઓની ઉંમર કરોડો કે અબજો વર્ષની હોઈ શકે છે.

महर्षि मृगापुत्र द्वारा संयमनी प्रेरणा :-

૧૭ एवं करंति संबुद्धा, पंडिया पवियक्खणा ।
विणियट्टंति भोगेसु, मियापुत्ते जहा रिसी ॥ ૧૭ ॥

શબ્દાર્થ :- संबुद्धा = બોધને પ્રાપ્ત થતાં, पवियक्खणा = વિચક્ષણ, पंडिया = પંડિત પુરુષ, भोगेसु = ભોગોથી, विणियट्टंति = નિવૃત્ત થઈ જાય છે, एवं = આ રીતે, करंति = કરે છે, मियापुत्ते = મૃગાપુત્ર, रिसी = ઋષીશ્વરે કર્યું.

ભાવાર્થ :- જેમ મૃગાપુત્ર રાજર્ષિ યુવાન વયમાં ભોગોથી નિવૃત્ત થયા, બોધ પામેલા પંડિત અને વિચક્ષણ પુરુષો પણ તેમ જ કરે છે અર્થાત્ ભોગોથી નિવૃત્ત થઈ દીક્ષા-સંયમનો સ્વીકારે કરે છે.

૧૮ महापभावस्स महाजसस्स, मियाइ पुत्तस्स णिसम्म भासियं ।
तवप्पहाणं चरियं च उत्तमं, गइप्पहाणं च तिलोगविस्सुयं ॥ ૧૮ ॥

શબ્દાર્થ :- महापभावस्स = મોટા પ્રભાવશાળી, महाजसस्स = મહાયશસ્વી, मियाइ पुत्तस्स

= મૃગાપુત્રનાં, ભાસિયં = વચનોને, ઉપદેશ વાક્યોને, ણિસમ્મ = સાંભળીને, વિચાર કરીને, તવપ્પહાણં = તપ પ્રધાન, ઉત્તમં = ઉત્તમ, શ્રેષ્ઠ, ચરિયં = ચારિત્રને, તિલોગવિસ્સુયં = ત્રિલોકમાં વિખ્યાત, ગઙ્ગપ્પહાણં = પ્રધાનગતિ, મોક્ષગતિને જાણી તપ સંયમનું આચરણ કરવું જોઈએ.

ભાવાર્થ :- મહાન પ્રભાવશાળી અને મહાન યશસ્વી મૃગાપુત્રનું આ સૌમ્ય ચારિત્ર સાંભળી, ઉત્તમ શ્રેષ્ઠ એવા તપની બહુલતાવાળા સંયમની આરાધના કરી, ત્રણ લોકમાં પ્રસિદ્ધ એવી ઉત્તમ મોક્ષ ગતિને પ્રાપ્ત કરવા માટે પુરુષાર્થ કરવો જોઈએ.

૯૯

વિયાણિયા દુક્ખવિવદ્ધણં ધણં, મમત્તબંધં ચ મહાભયાવહં ।
સુહાવહં ધમ્મધુરં અણુત્તરં, ધારેજ્જ ણિવ્વાણ ગુણાવહં મહં ॥૯૯॥

ત્તિ બેમિ ।

શબ્દાર્થ :- ધણં = ધન સંપત્તિ સામગ્રી, દુક્ખવિવદ્ધણં = દુઃખને વધારનાર છે, મમત્તબંધં = મમત્વ બંધ કરાવનાર છે, મહાભયાવહં = મહાન ભયને આપનાર છે, ભયની વૃદ્ધિ કરનાર છે, વિયાણિયા = એમ જાણે તથા જાણીને, સુહાવહં = સુખ આપનાર, સુખની વૃદ્ધિ કરનાર, અણુત્તરં = શ્રેષ્ઠ, મહં = મહાન, ણિવ્વાણ ગુણાવહં = મુક્તિના ગુણોને આપનારા, ધમ્મધુરં = ધર્માચરણ, સંયમ, ધર્મરૂપી ધુરા, ધારેજ્જ = ધારણ કરવી જોઈએ

ભાવાર્થ :- ધનને દુઃખવર્ધક અને મમત્વબંધનને અત્યંત ભયાવહ જાણીને નિર્વાણના ગુણોને પ્રાપ્ત કરાવનાર, અણુત્તર સુખ આપનાર એવી અણુત્તર ધર્મધુરાને કે સંયમ ધર્મને ધારણ કરે.

— એમ ભગવાને કહ્યું છે.

વિવેચન :-

સંબુદ્ધ :- જેની પ્રજ્ઞા સમ્યક છે, તે જ્ઞાનાદિથી સંપન્ન, ધર્મ બોધને પામેલા છે.

મિયાઈ પુત્તસ્સ ભાસિયં :- સંસારને દુઃખરૂપ દેખાડવા મૃગાપુત્રનું વૈરાગ્યમૂલક કથન, જે તેણે પોતાનાં માતાપિતા સમક્ષ કર્યું હતું.

ણિવ્વાણગુણાવહં :- નિર્વાણ ગુણોને પ્રાપ્ત કરાવનાર, અનંતજ્ઞાન, દર્શન, વીર્ય, સુખાદિ ગુણોને ધારણ કરનાર.

ઉપસંહાર :- મૃગાપુત્રના આ વર્ણનમાં ઘણા વિષયો તેના સ્વાનુભૂત હોવાથી આ અધ્યયન બહુ જ સરસ અને વૈરાગ્યપ્રદ છે. વૈરાગ્ય રસથી પરિપૂર્ણ આ અધ્યયન મોક્ષાર્થી આત્માઓ માટે બહુવિધ પ્રેરણાદાયક છે. સાધનાશીલ સાધકો માટે પણ ઉત્સાહવર્ધક છે, માટે આત્મહિત ઈચ્છનારે આ અધ્યયનનો સ્વાધ્યાય

કે ચિંતન મનન વારંવાર કરવું જોઈએ. મૃગાપુત્ર સંપન્ન યુવરાજ હોવા છતાં સ્વયંબુદ્ધ, એકાકી વિચરણ કરી જિનકલ્પ જેવી સાધનાની આરાધના કરી મોક્ષે ગયા.

વીસમું અધ્યયન

પરિચય :

પ્રસ્તુત અધ્યયનનું નામ 'મહાનિર્ગ્થીય' છે, આ અધ્યયનમાં શ્રમણ નિર્ગ્થની સંયમચર્યાનું વર્ણન તેમજ મહાનિર્ગ્થ અનાથી મુનિના જીવન અનુભવનું તાત્ત્વિક નિરૂપણ હોવાથી તેનું 'મહાનિર્ગ્થ' સાર્થક નામ પ્રસિદ્ધ થયું છે.

પ્રસ્તુત અધ્યયનમાં શ્રેણિક રાજાએ મુનિને યુવાનવયમાં સંયમ સ્વીકારનું કારણ પૂછ્યું, તેના ઉત્તરમાં મુનિએ પોતાની અનાથતા અને સનાથતાનું વર્ણન કરી તે અનાથતાનાં વિવિધરૂપ દર્શાવીને સનાથતા-અનાથતા રહસ્યનું નિરૂપણ કર્યું છે.

અનાથી મુનિ :—મગધસમ્રાટ શ્રેણિક એકવાર ફરવા નીકળ્યા. તેઓ રાજગૃહની બહાર પર્વતની તળેટીમાં આવેલા મોટા મંડિકુક્ષ નામના બાગમાં આવ્યા. ત્યાં ધ્યાનમાં લીન તરુણ વયના એક તેજસ્વી મુનિને જોયા. મુનિનાં અનુપમ સૌંદર્ય, રૂપ, લાવણ્ય, પ્રસન્ન મુખમુદ્રા, ઝળહળતી આત્મજ્યોત અને તરુણવયમાં ત્યાગ દશા જોઈને રાજા આશ્ચર્યચકિત થઈ ગયા. તેમણે મુનિને સવિનય પૂછ્યું— હે મુનિવર ! તમારી યુવાનવય અને સુંદર દૈદીપ્યમાન, સ્વસ્થ શરીર સાંસારિક ભોગવિલાસને યોગ્ય છે, આ વયમાં આપ મુનિ કેમ બન્યા ? મુનિએ કહ્યું— રાજન્ ! હું અનાથ અને અસહાય હતો, તેથી સાધુ બન્યો છું. આ ઉત્તર સાંભળી રાજાને વિશ્વાસ ન આવ્યો, તેને વધારે આશ્ચર્ય થયું.

રાજા — આપનું આટલું રૂપ અને શરીર સૌંદર્ય વગેરે ગુણો આપની અનાથતાની ક્યાં ય સાક્ષી પૂરતાં નથી, અને કદાચ હોય તો પણ હે મુનિ ! લાચારીથી સાધુ થવાનો શો અર્થ ? તમારું કોઈ નથી તો હું તમારો નાથ થાઉં છું. તમને આમંત્રણ આપું છું કે આપ મારે ત્યાં રહો. તમારા માટે હું ધન, મહેલ, વૈભવ તથા સુખના બધાં સાધનોની વ્યવસ્થા કરીશ.

મુનિ — રાજન્ ! તમે પોતે જ અનાથ છો, તો મારા નાથ કઈ રીતે થશો ? જે પોતે અનાથ હોય, તે બીજાનો નાથ કેવી રીતે થાય ?

રાજા — મુનિનો ઉત્તર સાંભળી મનમાં દુઃખી થતા રાજાએ કહ્યું— હું અપાર સંપત્તિનો સ્વામી છું, રાજપરિવાર, નોકર-ચાકર, સૈનિકો, હાથી, ઘોડા, રથ વગેરેનો માલિક છું, સુખભોગના બધાં સાધનો મારી પાસે છે, તો હું અનાથ કેમ કહેવાઉં ?

મુનિ — રાજન્ ! અનાથ-સનાથનો સાચો અર્થ તમે જાણતા નથી. ધન સંપત્તિ કે ઐશ્વર્ય માત્રથી

કોઈ સનાથ થતું નથી. હું મારા જીવનનું વૃત્તાંત કહું છું, તે સાંભળી આપ સ્વયં સમજી શકશો કે આપ અનાથ છો કે સનાથ ?

મારા પિતા કૌશાંબીના ધનાઢય શિરોમણી હતા. મારું કુળ સમૃદ્ધ હતું. પરિવારમાં માતા, ભાઈ, બહેન, પરિજન વગેરે હતા. મારું લગ્ન ઉચ્ચકુળમાં થયું હતું. એકવાર મને અસહ્ય નેત્ર પીડા ઉત્પન્ન થઈ. મારા પિતાજીએ મોટા વૈદ્યો-હકીમો, મંત્રવાદી, તંત્રવાદી વગેરેને બોલાવ્યા પરંતુ તે બધાના પ્રયત્નો નિષ્ફળ ગયા. અપાર વૈભવ, મા, ભાઈ, બહેન કે રાત દિવસ મારી સેવા શુશ્રૂષા કરનાર પત્ની પણ મને સ્વસ્થ ન કરી શકી. ધન, વૈભવ, પરિવાર, વૈદ્ય, હકીમો કોઈ મારું દર્દ દૂર ન કરી શક્યા. હું અસહ્ય વેદનાથી ખૂબ જ દુઃખી હતો. મને કોઈ બચાવી ન શક્યું, સુખી કરી ન શક્યું, એ જ મારી અનાથતા હતી.

એક રાત્રે પથારીમાં સૂતાં સૂતાં મેં નિશ્ચય કર્યો કે - આ ધન, પરિવારાદિ, ભૌતિક પદાર્થોનો ભરોસો ખોટો છે. કદાચ શરીરની વેદના દૂર કરવાનું ઔષધ હશે પરંતુ આત્મવેદનાને દૂર કરવાનાં ઔષધ બહાર ક્યાંય નથી. તેથી શ્રમણભાવ કેળવી દુઃખ અને પીડાના મૂળને દૂર કરવું જોઈએ. જો આ પીડાથી મુક્ત થઈશ તો સવાર થતાં જ હું સર્વસંગને છોડી મુનિ બનીશ. રાજન્ ! મારો આ સંકલ્પ વધુ દઢ થયો, દઢ સંકલ્પ સાથે હું સૂઈ ગયો. ધીરે ધીરે મારી વેદના સ્વતઃ શાંત થઈ ગઈ. સવાર થતાં પૂર્ણ સ્વસ્થ બની ગયો. સર્વ પરિવાર સમક્ષ મેં મારો સંકલ્પ રજૂ કર્યો અને તેમની આજ્ઞા લઈને હું નિર્ગ્થ મુનિ બન્યો. રાજન્ ! આ રીતે હું અનાથમાંથી સનાથ બની ગયો. આજે હું સ્વયં મારો નાથ છું. મારી ઈન્દ્રિયો, મન, આત્મા વગેરે પર મારું નિયંત્રણ છે, હું સ્વેચ્છાએ વિધિપૂર્વક શ્રમણધર્મનું પાલન કરું છું. હવે હું ત્રસ-સ્થાવર બધાં પ્રાણીઓનો નાથ (રક્ષક) બની ગયો છું. હું મારી આત્માની દુર્ગતિથી રક્ષા કરવા પણ પૂર્ણ સમર્થ થઈ ગયો છું અને બીજા મુમુક્ષુ આત્માઓને પણ ધર્મમાં જોડી, તેઓને પણ દુર્ગતિથી ઉગારું છું. આમ હવે હું પૂર્ણ રૂપે સનાથ છું.

ત્યાર પછી મુનિએ અનાથતાનું બીજું રૂપ પ્રદર્શિત કર્યું, જેમ કે- મુનિ બનીને પણ તે પ્રમાણે આચરણ ન કરવું, પંચમહાવ્રતોને સ્વીકારીને તેનું સમ્યક્ પાલન ન કરવું, ઈન્દ્રિય નિગ્રહ ન કરવો, રસલોલુપતા રાખવી, રાગદ્વેષાદિ બંધનોનો ઉચ્છેદ ન કરવો, પાંચ સમિતિ, ત્રણ ગુપ્તિનું ઉપયોગપૂર્વક પાલન ન કરવું, અહિંસાદિ વ્રતો, નિયમો તેમજ તપશ્ચર્યાથી ભ્રષ્ટ થઈ જવું, મસ્તક મુંડાવીને પણ સાધુધર્મ ન પાળવો, માત્ર વેશ અને ચિહ્નના આધારે જીવન વ્યતીત કરવું, લક્ષણ, સ્વપ્ન, નિમિત્ત, કૌતુક વગેરેનો પ્રયોગ કરી જીવન ચલાવવું, અનેષણીય, અપ્રાસુક આહારાદિનો ઉપયોગ કરવો, સંયમી તેમજ બ્રહ્મચારી ન હોવા છતાં સંયમી હોવાનો દેખાવ કરવો, વગેરે પણ અનાથતા છે. અંતમાં આવી અનાથતાના દુષ્પરિણામો દર્શાવતાં કહ્યું છે કે સંયમ સાધના પ્રત્યે જેમનું લક્ષ્ય બરાબર નથી તેમની ક્રિયાઓ નિષ્ફળ થાય છે.

મુનિની આ સ્વાનુભવયુક્ત વાણીથી રાજા અત્યંત સંતુષ્ટ તેમજ પ્રભાવિત થયા. તે અનાથ-સનાથનાં રહસ્યને પામી ગયા અને તેમણે સ્વીકાર્યું કે "વાસ્તવમાં હું જ અનાથ છું, મુનિ તો સનાથ જ છે." મુનિ પાસેથી મહત્ત્વપૂર્ણ તથ્ય મળ્યું, તેથી તેઓ પ્રસન્ન થયા. તેમ શ્રદ્ધાપૂર્વક મુનિને વંદન કર્યા, તેમનો સઘળો પરિવાર ધર્મનો અનુરાગી બન્યો, ધ્યાનભંગ કરવા બદલ મુનિની ક્ષમા માગી, પ્રદક્ષિણા (આવર્તન)

વંદના, સ્તુતિ, ભક્તિ કરતાં મગધ સમ્રાટ શ્રેણિક પાછા ફર્યા.

પ્રસ્તુત અધ્યયન જીવનનાં મહત્ત્વપૂર્ણ તથ્યને પ્રગટ કરે છે કે સંસારી આત્મા સ્વયં અનાથ સનાથ બને છે. બાહ્ય ઐશ્વર્ય કે વિભૂતિ, ધનસંપત્તિ, મુનિનો ઉજળો વેશ અથવા મંત્ર, તંત્ર, જ્યોતિષ, વૈદક વગેરે વિદ્યાઓના તુચ્છ પ્રયોગ માત્ર માનવીની સનાથતાનાં કારણ બની શકતાં નથી પરંતુ માનવના આંતરમનમાં વિશુદ્ધ વિવેક તેમજ વૈરાગ્યભાવ જાગૃત થાય, તે જ તેની સનાથતાનું કારણ છે.

વીસમું અધ્યયન

મહાનિર્ગથીય

મોક્ષ અને ધર્મનું કથન :-

૧ સિદ્ધાણં ણમો કિચ્ચા, સંજયાણં ચ ભાવઓ ।
અત્થધમ્મગઈં તચ્ચં, અણુસિદ્ધિં સુણેહ મે ॥૧॥

શબ્દાર્થ :- ભાવઓ = ભાવપૂર્વક, સિદ્ધાણં = સિદ્ધ ભગવાનને, સંજયાણં = સંયમી મહાત્માઓને, ણમો = નમસ્કાર, કિચ્ચા = કરીને, અત્થધમ્મગઈં = અર્થભૂત ધર્મનું જ્ઞાન કરાવનારી, તત્ત્વ સ્વરૂપ, આચાર સ્વરૂપ અને સુંદર ગતિ સ્વરૂપ સંબંધી, તચ્ચં = તથ્ય, સાચું, અણુસિદ્ધિં = શિક્ષણ કહીશ, ઉપદેશ વચન, મે = મારા પાસેથી, સુણેહ = સાંભળો.

ભાવાર્થ :- સિદ્ધો તેમજ સંયમીજનોને ભાવપૂર્વક નમસ્કાર કરીને હું પદાર્થોનું, ધર્માચરણનું અને ઉત્તમ આરાધના યોગ્ય મોક્ષગતિનું યથાર્થ સ્વરૂપ કહીશ, તે મારી પાસેથી સાંભળો.

વિવેચન :-

સિદ્ધાણં ણમો કિચ્ચા :- 'સિદ્ધ' શબ્દમાં સિદ્ધો અને અરિહંતોને સમાવેશ થાય છે તથા 'સંયત' શબ્દમાં સાવધ પ્રવૃત્તિઓથી વિરત આચાર્ય, ઉપાધ્યાય અને સાધુ સાધ્વીઓનો સમાવેશ થાય છે અથવા 'સંયત' શબ્દમાં ચારે પદનો સમાવેશ થાય છે, કેમ કે ૬ થી ૧૪ ગુણસ્થાન સંયતનાં છે. સિદ્ધ અને સંયત પદથી પંચ પરમેષ્ઠીને નમસ્કાર કરી સૂત્રકારે મંગલાચરણ કર્યું છે.

અત્થ ધમ્મ ગઈં :- (૧) અત્થ - પદાર્થોનું સ્વરૂપ, જીવાદિ તત્ત્વોનું સ્વરૂપ, સંસારનું સ્વરૂપ (૨) ધમ્મ - ધર્માચરણ, સંસારથી છૂટવાના ઉપાયોનું સેવન (૩) ગઈં - સુગતિ, આરાધકગતિ, ઉત્તમગતિ, મોક્ષગતિને વિષે. આ રીતે આ પદમાં જ્ઞાન, ક્રિયા અને મુક્તિ ત્રણેય વિષયનો સમાવેશ થાય છે.

શ્રેણિક રાજાનું ઉદાનમાં ગમન :-

૨ પભૂચરયણો રાયા, સેણિઓ મગહાહિવો ।
વિહારજત્તં ણિજ્જાઓ, મંડિકુચ્છિસિ ચેઇએ ॥૨॥

શબ્દાર્થ :- પભૂચરયણો = પ્રભૂતરત્ન, ઘણા રત્નોવાળા, ઋદ્ધિ સમ્પન્ન, મગહાહિવો = મગધ

દેશનો સ્વામી, સેણિઓ = શ્રેણિક, રાયા = રાજા, મંડિકુચ્છિસિ = મંડિકુક્ષિ નામના, ચેઇએ = ઉદ્યાન (બગીચા) માં, વિહારજત્તં = વિહાર (યાત્રા) ભ્રમણને માટે, ણિજ્જાઓ = નીકળ્યા.

ભાવાર્થ :- પ્રચુર રત્નોથી સમૃદ્ધ મગધદેશના અધિપતિ શ્રેણિક મહારાજ ફરવા માટે નગરથી નીકળીને મંડિકુક્ષિ નામના બાગમાં આવ્યા.

૩

ણાણાદુમ લયાઇણ્ણં, ણાણાપક્ખિ ણિસેવિયં ।
ણાણાકુસુમ સંછણ્ણં, ઉજ્જાણં ણંદણોવમં ॥૩॥

શબ્દાર્થ :- ણાણાદુમ લયાઇણ્ણં = અનેક પ્રકારનાં વૃક્ષો અને વેલીઓથી યુક્ત, ણાણાપક્ખિ ણિસેવિયં = અનેક પ્રકારનાં પક્ષીઓથી સેવિત, ણાણાકુસુમ સંછણ્ણં = અનેક પ્રકારનાં ફૂલોથી આચ્છાદિત, ઉજ્જાણં = ઉદ્યાન, ણંદણોવમં = નંદન વનની સમાન સુશોભિત.

ભાવાર્થ :- ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારનાં વૃક્ષો અને લતાઓથી વ્યાપ્ત, વિવિધ પુષ્પોથી છવાયેલું અને ઘણાં પક્ષીઓથી સેવિત તે ઉદ્યાન નંદનવન જેવું હતું.

શ્રેણીક રાજાને અનાથી મુનિનાં દર્શન :-

૪

તત્થ સો પાસઇ સાહું, સંજયં સુસમાહિયં ।
ણિસણ્ણં રુક્ખમૂલમ્મિ, સુકુમાલં સુહોઇયં ॥૪॥

શબ્દાર્થ :- તત્થ = ત્યાં, રુક્ખમૂલમ્મિ = એક વૃક્ષની નીચે, ણિસણ્ણં = બેઠેલા, સુકુમાલં = સુકુમાર, સુહોઇયં = સુખોચિત, સુખ ભોગવવાને યોગ્ય, સુસમાહિયં = સુસમાધિવંત, સંજયં = સંયત, સાહું = સાધુને, સો = તે રાજાએ, પાસઇ = જોયા.

ભાવાર્થ :- રાજાએ તે ઉદ્યાનમાં એક વૃક્ષ નીચે બેઠેલા સમાધિવંત, સુકુમાર તેમજ સુખ સંપન્ન, સંયમી સાધુને જોયા.

૫

તસ્સ રૂવં તુ પાસિત્તા, રાઇણો તમ્મિ સંજએ ।
અચ્ચંતપરમો આસી, અડલો રૂવવિમ્હઓ ॥૫॥

શબ્દાર્થ :- તસ્સ = તે સાધુનું, રૂવં = રૂપને, પાસિત્તા = જોઈને, રાઇણો = રાજાને, તમ્મિ = એ, સંજએ = સંયતને, રૂવં = રૂપના વિષયમાં, અચ્ચંત= અત્યંત, પરમો = પરમ, અડલો = અતુલ, બહુ જ, વિમ્હઓ = વિસ્મય, આશ્ચર્ય, આસી = થયું.

ભાવાર્થ :- શ્રેણિક રાજાને તે સાધુનું અનુપમ રૂપ જોઈને તે સંયમીના અતુલ રૂપ પ્રત્યે ઘણું જ આશ્ચર્ય થયું.

૬

અહો વણ્ણો અહો રૂવં, અહો અજ્જસ્સ સોમયા ।
અહો ખંતી અહો મુત્તી, અહો ભોગે અસંગયા ॥૬॥

શબ્દાર્થ :- અહો = અહો આશ્ચર્યકારી !, અજ્જસ્સ = આ આર્યનો, વણ્ણો = વર્ણ છે, સોમયા = સૌમ્યતા, ખંતી = ક્ષમા, મુત્તી = નિર્લોભતા, ભોગે = ભોગોમાં, અસંગયા = અનાસક્તિ, નિસ્પૃહતા.

ભાવાર્થ :- રાજા વિસ્મય સાથે વિચારવા લાગ્યો – અહો ! કેવી કાંતી છે, અહો ! કેવું રૂપ છે, અહો ! આર્યપુરુષની કેવી સૌમ્યતા છે, અહો ! કેવી ક્ષમા (શાંતિ) છે, અહો ! કેટલી નિર્લોભતા છે અને ભોગો પ્રત્યે કેવી અનાસક્તિ છે !

૭

તસ્સ પાણ્ણે ઉ વંદિત્તા, કાઠુણ્ણ ય પયાહિણ્ણં ।
ણાણ્ણદૂરમણ્ણાસણ્ણે, પંજલી પહ્ણિપુચ્છહ્ણ ॥૭॥

શબ્દાર્થ :- તસ્સ = તે મુનિના, પાણ્ણે = ચરણોમાં, વંદિત્તા = વંદના કરીને, પયાહિણ્ણં = પ્રદક્ષિણા, કાઠુણ્ણ = કરીને, ણ અણ્ણદૂરં = અતિ દૂર નહીં, અણ્ણાસણ્ણે = અતિ નજીક નહીં, પંજલી = બન્ને હાથ જોડીને, પહ્ણિપુચ્છહ્ણ = પૂછવા લાગ્યો.

ભાવાર્થ :- રાજાએ પ્રદક્ષિણા કરીને તે મુનિનાં ચરણોમાં વંદના કરી. મુનિથી ન અતિ દૂર, ન અતિ નજીક એમ યોગ્ય સ્થળે ઊભા રહી, હાથ જોડી મુનિને પૂછ્યું –

૮

તરુણોસિ અજ્જો પવ્વહ્ણો, ભોગકાલમ્મિ સંજયા ।
ઉવહ્ણિઓસિ સામણ્ણે, ઇયમહ્ણં સુણેમિ તા ॥૮॥

શબ્દાર્થ :- અજ્જો = હે આર્ય !, તરુણો સિ = તમે તરુણ છો, સંજયા = હે સંયત !, ભોગકાલમ્મિ = આ ભોગ ભોગવવાના કાળમાં (વયમાં), પવ્વહ્ણો = તમે દીક્ષા ગ્રહણ કરી લીધી છે, સામણ્ણે = સાધુ ધર્મમાં, ઉવહ્ણિઓસિ = ઉપસ્થિત થયા છો, ઇયં = એનું, અહ્ણં = કારણ, સુણેમિ તા = હું તમારી પાસેથી સાંભળવા માંગું છું.

ભાવાર્થ :- રાજા શ્રેણિક – હે આર્ય ! આપ તરુણ છો, હે સંયત ! આપ ભોગ ભોગવવાને સમયે પ્રવ્રજિત કેમ થયા છો ? શ્રમણધર્મના પાલન માટે કેમ તત્પર થયા છો ? કૃપા કરીને તેનું કારણ કહો, એ હું સાંભળવા ઈચ્છું છું.

વિવેચન :-

પભૂચરયણો :- (૧) પ્રચુર રત્ન જેના રાજ્યમાં રત્નોના ભંડાર ભર્યા હોય, તે (૨) જેની પાસે શ્રેષ્ઠ હાથી, ઘોડા વગેરે હોય તે.

સાહું સંજયં સુસમાહિયં :- અહીં 'સાધુ' શબ્દ કહેવાથી જ અર્થબોધ થઈ જાય છે તેમ છતાં સંજય અને સુસમાહિતયં બે શબ્દો તેના ગુણ સૂચક વિશેષણો છે, કેમ કે શિષ્ટ પુરુષોને પણ સાધુ કહેવામાં આવે છે. અતઃ ભ્રાન્તિના નિવારણ માટે 'સંયત' (સંયમી) શબ્દનો પ્રયોગ કર્યો છે અને નિહ્વ વગેરે પણ બાહ્ય દષ્ટિએ સંયમી કહેવાય છે તેથી 'સુસમાહિત' વિશેષણનો પ્રયોગ કર્યો છે અર્થાત્ તે મુનિ સંયત હોવાની સાથે સાથે સમ્યક્ મનઃ સમાધિ સંપન્ન હતા.

અચ્ચંતપરમો અડલો રૂવવિમ્હઓ :- રાજાને તેના રૂપ પ્રત્યે અત્યાધિક, અતુલ-અસાધારણ, પરમ વિસ્મય થયું.

વણ્ણો, રૂવં :- વર્ણનો અર્થ છે, ઘઉંવર્ણો વગેરે રંગ અને રૂપ એટલે આકૃતિ. વ્યક્તિ વર્ણ અને રૂપથી ઓળખી શકાય છે.

પયાહિણં :- (૧) પ્રાચીન કાળમાં પૂજ્ય પુરુષોના દર્શન થતાં જ ચરણોમાં વંદન કરી તેની પ્રદક્ષિણા કરવામાં આવતી હતી. આ પરંપરાને દર્શાવવા માટે દર્શન, વંદન અને પ્રદક્ષિણાનો ક્રમ કહ્યો છે. (૨) બીજી માન્યતા અનુસાર મુનિને અનુલક્ષીને આવર્તનપૂર્વક વંદન કરીને ચરણસ્પર્શ કર્યા. આવર્તન કે આરતીથી ભક્તિ પ્રગટ કરાય છે. વર્તમાનમાં ઘણા ધર્મોમાં આ જ પરંપરા જોવા મળે છે. આગમ શાસ્ત્રમાં પ્રદક્ષિણા શબ્દ આવર્તન માટે પ્રયુક્ત થયો છે.

રાજાની વિસ્મયતાનાં કારણો :- મુનિની (૧) શરીર સંપદા (૨) યૌવન વય (૩) સંયમ અવસ્થા (૪) સાધનામાં તલ્લીનતા. સંક્ષેપમાં મુનિની ભોગ યોગ્ય શરીર સંપદા હોવા છતાં ત્યાગ માર્ગની તલ્લીનતા જોઈને રાજાને આશ્ચર્ય થયું.

અનાથ-સનાથપણાનું રહસ્ય :-

૯ અણાહો મિ મહારાય, ણાહો મજ્ઝ ણ વિજ્જઇ ।
અણુકંપગં સુહિં વાવિ, કંચિ ણાભિસમેમહં ॥૯॥

શબ્દાર્થ :- મહારાય = હે રાજાનું!, અણાહો મિ = હું અનાથ છું, મજ્ઝ = મારો, ણાહો = કોઈ નાથ, ણ વિજ્જઇ = નથી, અણુકંપગં = મારી ઉપર અનુકંપા કરનાર, સુખ દેનાર, વાવિ = અને, કંચિ = કોઈ, સુહિં = સુહૃદ, મિત્ર, ણાભિસમેમહં = મને ન મળી શક્યા તેથી મેં દીક્ષા લીધી છે.

ભાવાર્થ :- મુનિ - હે મહારાજ! હું અનાથ હતો, મારો કોઈ નાથ ન હતો. તેમ જ મારા પર અનુકંપા (સેવા) કરે તેવા કોઈ મિત્ર પણ મને મળી શક્યા નહીં, તે માટે હું પ્રવ્રજિત થયો છું.

૧૦ તઓ સો પહસિઓ રાયા, સેણિઓ મગહાહિવો ।
એવં તે ઇહિમંતસ્સ, કહં ણાહો ણ વિજ્જઇ ॥૧૦॥

શબ્દાર્થ :- તઓ = મુનિના ઉપરોક્ત વચન સાંભળીને, સો = તે, મગહાહિવો = મગધાધિપ,

મગધ દેશનો સ્વામી, પહસિઓ = હસ્યો અને કહેવા લાગ્યો કે, એવં = આ રીતે, ઇઢ્ઢિમંતસ્સ = રૂપ આદિની ઋદ્ધિથી સંપન્ન, તે = આપનો, ણાહો = કોઈ નાથ, ણ વિજ્જઇ = નથી, કહં = તે કેમ હોય શકે ?

ભાવાર્થ :- આ સાંભળીને મગધદેશના અધિપતિ શ્રેણિક રાજા હસી પડયા અને બોલ્યા - આવા પ્રભાવશાળી અને સમૃદ્ધિવાળા આપને કોઈ નાથ કે સહાયક કેમ ન મળ્યા ?

૧૧ હોમિ ણાહો ભયંતાણં, ભોગે ભુંજાહિ સંજયા ।
મિત્ત-ણાઈપરિવુડો, માણુસ્સં ખુ સુદુલ્લહં ॥૧૧॥

શબ્દાર્થ :- સંજયા = હે સંયત ! હું, ભયંતાણં = આપનો, ણાહો = નાથ, હોમિ = થવા તૈયાર છું, મિત્ત-ણાઈપરિવુડો = મિત્ર અને જ્ઞાતિસંબંધી લોકોથી ઘેરાઈને, સાથે રહીને, ભોગે = ભોગોને, ભુંજાહિ = ભોગવો, માણુસ્સં = મનુષ્યજન્મ, ખુ = ચોક્કસ જ, સુદુલ્લહં = અતિ દુર્લભ છે.

ભાવાર્થ :- હે ભદ્રંત ! આપનો કોઈ નાથ (સહાયક) ન હોય તો હું નાથ થવા તૈયાર છું. હે સંયત મુનિ ! મિત્ર અને સ્વજનો સાથે ગૃહવાસમાં રહીને યથેચ્છ ભોગ ભોગવો, કેમ કે આ માનવજીવન ઘણું દુર્લભ છે.

૧૨ અપ્પણા વિ અણાહો સિ, સેણિયા મગહાહિવા ।
અપ્પણા અણાહો સંતો, કહં ણાહો ભવિસ્સસિ ॥૧૨॥

શબ્દાર્થ :- અપ્પણા વિ = તમે સ્વયં જ, અણાહો સિ = અનાથ છો, અપ્પણા = સ્વયં, અણાહો = અનાથ, સંતો = હોવાથી તમે, ણાહો = બીજાના નાથ, કહં = કેવી રીતે, ભવિસ્સસિ = બની શકો ?

ભાવાર્થ :- મુનિ - હે મગધેશ્વર શ્રેણિક ! તમે પોતે જ અનાથ છો. તમે પોતે જ અનાથ હોવા છતાં બીજાના નાથ કેવી રીતે થઈ શકો ?

૧૩ એવં વુત્તો ણરિંદો સો, સુસંભંતો સુવિમ્હિઓ ।
વયણં અસ્સુયપુવ્વં, સાહુણા વિમ્હયણિઓ ॥૧૩॥

શબ્દાર્થ :- એવં = આ રીતે, વિમ્હયણિઓ = વિસ્મય પામેલા, સાહુણા = સાધુ દ્વારા, વુત્તો = કહેવાયેલા, અસ્સુયપુવ્વં = પહેલાં ક્યારે ય ન સાંભળેલાં, વયણં = વચન, સુસંભંતો = અતિ ભ્રમિત થતાં, વ્યાકુળ થતાં, સુવિમ્હિઓ = અત્યંત વિસ્મિત થયા.

ભાવાર્થ :- રાજા પહેલેથી જ વિસ્મિત હતા પણ હવે મુનિના મુખે 'તું અનાથ છે', એવા પહેલાં ક્યારે ય ન સાંભળેલા વિસ્મયકારી શબ્દો સાંભળીને તે અત્યંત વિસ્મિત થયા, ભ્રમિત થયા અર્થાત્ સંશયયુક્ત થયા.

૧૪ અસ્સા હત્થી મણુસ્સા મે, પુરં અંતેઝરં ચ મે ।
ભુંજામિ માણુસે ભોગે, આણા ઇસ્સરિયં ચ મે ॥૧૪॥

શબ્દાર્થ :- મે = મારી પાસે, હત્થી = હાથી, અસ્સા = અશ્વ, ઘોડા અને, મણુસ્સા = મનુષ્ય, નોકર ચાકર છે, પુરં = નગર, અંતેઝરં = અન્ત:પુર, રાણીઓનો સમૂહ, માણુસ્સે = મનુષ્ય સંબંધી, ભોગે = ભોગોને, ભુંજામિ = હું ભોગવું છું, મે = મારી, આણા = આજ્ઞા ચાલે છે, ઇસ્સરિયં = ઐશ્વર્ય, પ્રભુત્વ, સમૃદ્ધિ.

ભાવાર્થ :- રાજા શ્રેણિક – મારી પાસે ઘોડા છે, હાથી છે, ઘણા માનવો છે, નગર છે, સુંદર અંત:પુર છે, હું મનુષ્ય સંબંધી ઉત્તમ કામભોગોને ભોગવું છું, મારી પાસે સત્તા અને પ્રભુત્વ પણ છે.

૧૫ ઇરિસે સંપયગ્ગમ્મિ, સવ્વકામ સમપ્પિએ ।
કહં અણાહો ભવઙ્, મા હુ ભંતે ! મુસં વએ ॥૧૫॥

શબ્દાર્થ :- ઇરિસે = આ પ્રકારની, સંપયગ્ગમ્મિ = શ્રેષ્ઠ ઋદ્ધિ સંપત્તિ હોવાથી તથા, સવ્વકામ સમપ્પિએ = સર્વ ઈચ્છિત કામભોગને સ્વાધીન રહેલો હું, કહં = કેવી રીતે, અણાહો = અનાથ, ભવઙ્ = છું, ભંતે = હે પૂજ્ય !, માહુ = ક્યારેક એવું ન થાય કે, વએ = તમારું વચન, મુસં = મિથ્યા, અસત્ય થઈ જાય.

ભાવાર્થ :- આ રીતે મનોવાંછિત – સર્વકામના પૂર્ણ કરવા યોગ્ય વિપુલ સંપત્તિ હોવા છતાં હું અનાથ કેવી રીતે છું? હે ભગવન્ ! આપનું કથન કદાચ અસત્ય ન હોય ?

૧૬ ણ તુમં જાણે અણાહસ્સ, અત્થં પોત્થં ચ પત્થિવા ।
જહા અણાહો ભવઙ્, સણાહો વા ણરાહિવા ॥૧૬॥

શબ્દાર્થ :- પત્થિવા = પૃથ્વીપતિ, હે રાજન્ !, ણરાહિવા = હે નરાધિપ !, તુમં = તું, અણાહસ્સ = અનાથ શબ્દના, અત્થં = અર્થને, પોત્થં = પરમાર્થને, ણ જાણે = નથી જાણતો, અણાહો = અનાથ કેવો, ભવઙ્ = હોય છે, વા = અથવા, સણાહો = સનાથ કેવો હોય છે ?

ભાવાર્થ :- મુનિ – હે પૃથ્વીપતિ નરેશ ! તમે અનાથના અર્થ અને પરમાર્થને જાણતા નથી કે ક્યારે કોણ અનાથ થાય છે અને ક્યારે કોણ સનાથ કહેવાય છે ?

વિવેચન :-

અણાહોમિ :- આ વૃતાંત 'ભૂતકાલીન' હોવા છતાં પણ ગાથામાં વર્તમાનકાલીન પ્રયોગ કર્યો છે; તો પણ તેનો અર્થ તો હું અનાથ હતો, મારો કોઈ નાથ ન હતો, એ જ સમજવો જાઈએ.

જાભિસમેમહં :- કોઈ રક્ષક, સહાયક કે મિત્ર પણ મારે ન હતા અર્થાત્ કોઈ પણ મને ન મળ્યા. હું પૂર્ણ અસહાય હતો.

કહં જાહો જ વિજ્જ :- શ્રેણિક રાજાનો કહેવાનો ભાવ એ છે કે 'યત્રાકૃતિસ્તત્ર ગુણાઃ વસન્તિ' એ ન્યાયે આપની આકૃતિ અનાથતાનો નિષેધ કરે છે. આપની આકૃતિ જ આપની સનાથતાની સાક્ષી પૂરે છે. જ્યાં ભવ્ય આકૃતિ હોય, ત્યાં ગુણ હોય છે. જ્યાં ગુણ હોય છે, ત્યાં ધન હોય છે. જ્યાં ધન હોય છે, ત્યાં 'શ્રી' હોય અને શ્રીમાં પ્રભુતા હોય છે, એવી લોકશ્રુતિ છે. આ રીતે અનાથતાની આપશ્રીમાં કોઈ જ સંભાવના લાગતી નથી.

હોમિ જાહો ભયંતાણં :- શ્રેણિક રાજા કહે છે આવું હોવા છતાં પણ જો આપ વાસ્તવમાં અનાથ હો તો હું આપનો નાથ બનવા તૈયાર છું. આપ સનાથ બની મિત્ર, જ્ઞાતિજન સહિત યથેચ્છ ભોગોને ભોગવો અને દુર્લભ મનુષ્યભવને સાર્થક કરો.

આજ્ઞા ઇસ્સરિયં ચ મે :- (૧) આજ્ઞા - અસ્ખલિત શાસનરૂપ સત્તા અને ઐશ્વર્ય - દ્રવ્યાદિ સમૃદ્ધિ (૨) આજ્ઞા સહિત પ્રભુત્વ, બંને મારી પાસે છે.

રાજા ભૌતિક સમૃદ્ધિ અને પ્રચુર ભોગ સામગ્રીના સ્વામીને જ 'નાથ' સમજી રહ્યો હતો, તેથી મુનિએ તેને કહ્યું, તમે 'સનાથ' અને 'અનાથ'ના ભેદને જાણતા નથી.

અનાથતાની વ્યાખ્યા :-

૧૭ સુણેહ મે મહારાય, અવ્વક્ખિત્તેણ ચેયસા ।
જહા અણાહો ભવઙ્, જહા મેયં પવત્તિયં ॥૧૭॥

શબ્દાર્થ :- મહારાય = હે મહારાજ !, અવ્વક્ખિત્તેણ ચેયસા = એકાગ્ર ચિત્તથી, સ્વસ્થ ચિત્તથી, મે = મારા પાસેથી, સુણેહ = સાંભળો, જહા = જેમ આ જીવ, અણાહો = અનાથ, ભવઙ્ = થાય છે, જહા = જે રીતે, મે = મેં, ઇયં = આ અનાથતાની, પવત્તિયં = પ્રરૂપણા કરી છે, પ્રયોગ કર્યો છે.

ભાવાર્થ :- હે મહારાજ ! જીવ જેવી રીતે અનાથ થાય છે; તે મારા પાસેથી એકાગ્ર ચિત્તે સાંભળો.

કોસંબી જામ જયરી, પુરાણ-પુરભેયણી ।

૧૮ તત્થ આસી પિયા મજ્ઙ, પભૂય-ધણસંચઓ ॥૧૮॥

શબ્દાર્થ :- પુરાણ-પુરભેયણી = પોતાની વિશેષતાઓથી અતિપ્રાચીન અને પ્રધાન, કોસંબી = કોશાંબી, જામ = નામે, જયરી = નગરી, તત્થ = ત્યાં, પભૂય-ધણસંચઓ = ઘણાં ધનના સંચયવાળા, મજ્ઙ = મારા, પિયા = પિતા, આસી = રહેતા હતા.

ભાવાર્થ :- મુનિ - પ્રાચીન શહેરોમાં સર્વોત્તમ અદ્વિતીય એવી કૌશાંબી નામની નગરી છે, ત્યાં મારા પિતા રહેતા હતા. તેમની પાસે પુષ્કળ ધન હતું.

૧૯ પઢમે વણ મહારાય, અડલા મે અચ્છિવેયણા ।
અહોત્થા વિડલો ઢાહો, સવ્વગત્તેસુ ય પત્થિવા ॥૧૯॥

શબ્દાર્થ :- પઢમે વણ = પ્રથમ વયમાં, મે = મને, અડલા = અતુલ-અત્યંત, અચ્છિવેયણા = આંખોની વેદના, અહોત્થા = થઈ હતી, પીડા થવા લાગી અને, પત્થિવા = પાર્થિવ, હે રાજન્, સવ્વગત્તેસુ (સવ્વંગેસુ) = મારા સમગ્ર શરીરમાં, વિડલો = વિપુલ, અત્યંત, ઢાહો = બળતરા થવા લાગી.

ભાવાર્થ :- હે રાજન્ ! તરુણ વયમાં મને એકાએક આંખની અત્યંત પીડા ઉત્પન્ન થઈ તથા હે પૃથ્વીપતિ ! મારા આખા શરીરમાં ખૂબ જ બળતરા થવા લાગી.

૨૦ સત્થં જહા પરમતિક્કં, સરીરવિવરંતરે ।
આવીલિજ્જ અરી કુદ્ધો, ંવં મે અચ્છિવેયણા ॥૨૦॥

શબ્દાર્થ :- જહા = જેમ, કુદ્ધો = ક્રોધમાં આવેલા, અરી = શત્રુ, સરીરવિવરંતરે = આંખ, નાક અને કાન તથા શરીરનાં મર્મસ્થાનોમાં, પરમતિક્કં = અત્યંત તીક્ષ્ણ, સત્થં = શસ્ત્ર, આવીલિજ્જ = ઘુસડવામાં આવ્યું હોય, ંવં = તેવા પ્રકારની, મે = મારી, અચ્છિવેયણા = આંખોમાં અસહ્ય વેદના થવા લાગી.

ભાવાર્થ :- જેમ ક્રોધિત થયેલો શત્રુ શરીરનાં નાક, કાન વગેરે અવયવોના છિદ્રોમાં અતિ તીક્ષ્ણ શસ્ત્ર ખૂંચાડીને ઘોર પીડા ઉપજાવે, તેવી અસહ્ય વેદના મારી આંખોમાં થવા લાગી.

૨૧ તિયં મે અંતરિચ્છં ચ, ઉત્તમંગં ચ પીડઇ ।
ઇંદાસણિસમા ઘોરા, વેયણા પરમદારુણા ॥૨૧॥

શબ્દાર્થ :- ઇંદાસણિસમા = ઈન્દ્રનું અશનિ-વજ્ર લાગવા જેવી, ઘોરા = ઘોર, પરમદારુણા = અત્યંત દુઃખદાયી, વેયણા = વેદના, મે = મારી, તિયં = કમરને, કેડને, અંતરિચ્છં = છાતીને, ઉત્તમંગં = મસ્તકને, પીડઇ = પીડિત કરવા લાગી.

ભાવાર્થ :- ઈન્દ્રના વજ્રપ્રહાર જેવી ભયંકર, અત્યંત દુઃખદાયી વેદના મારી કમર, છાતી અને માથાને પીડિત કરવા લાગી.

૨૨ ઉવટ્ટિયા મે આયરિયા, વિજ્જા-મંત-તિગિચ્છગા ।
અબીયા સત્થકુસલા, મંત-મૂલવિસારયા ॥૨૨॥

શબ્દાર્થ :- મે = મારો ઈલાજ કરવા માટે, આચરિયા = આચાર્ય, આયુર્વેદાચાર્ય, ઉવદ્વિયા = ઉપસ્થિત થયા હતા, વિજ્ઞામંત-તિગિચ્છા = વિદ્યા અને મંત્ર દ્વારા ઉપાય કરવામાં, અબીયા = અનન્ય, અદ્વિતીય, સત્થકુસલા = શલ્ય ચિકિત્સા શાસ્ત્રમાં નિપુણ, મંતમૂલ = મંત્ર અને મૂળ (જડીબુટ્ટી), વિસારયા = ચિકિત્સા કરવામાં અતિ નિપુણ, પ્રવીણ.

ભાવાર્થ :- મારો ઈલાજ કરવા માટે વિદ્યા અને મંત્રથી ચિકિત્સા કરનાર, મંત્ર તથા મૂળ (જડીબુટ્ટી)વિષે પારંગત, શાસ્ત્રમાં કુશળ, અદ્વિતીય આયુર્વેદાચાર્ય હાજર થયા.

૨૩ તે મે તિગિચ્છં કુવ્વંતિ, ચાઉપ્પાયં જહાહિયં ।
 ણ ય દુક્ખા વિમોયંતિ, એસા મજ્ઞ અણાહયા ॥૨૩॥

શબ્દાર્થ :- જહાહિયં = જે ઉપાયથી લાભ થાય તેનાથી, તે = તે વૈદ્ય, મે = મારી, ચાઉપ્પાયં = ચાર ઉત્તમ ગુણોવાળી, ચાર ઉપાયવાળી, ચતુર્વિધ, તિગિચ્છં = ચિકિત્સા, ઈલાજ, કુવ્વંતિ = કરતા હતા, ય = પરંતુ તે મને, દુક્ખા = દુઃખથી, ણ = ન, વિમોયંતિ = છોડાવી શક્યા, એસા = આ, મજ્ઞ = મારી, અણાહયા = અનાથતા હતી.

ભાવાર્થ :- મને સ્વસ્થ કરવા માટે, તેઓએ મારી ચતુર્વિધ હિતકારી (વૈદ્ય, રોગી, ઔષધ, સેવક એમ) ચિકિત્સા કરી પણ તેઓ મને દુઃખમુક્ત ન કરી શક્યા, આ મારી અનાથતા હતી.

૨૪ પિયા મે સવ્વસારં પિ, દિજ્જાહિ મમકારણા ।
 ણ ય દુક્ખા વિમોએઙ્ગ, એસા મજ્ઞ અણાહયા ॥૨૪॥

શબ્દાર્થ :- મે = મારા, પિયા = પિતા, મમકારણા = મારા માટે, સવ્વસારં પિ = સર્વસંપત્તિ, સમસ્ત બહુમૂલ્ય પદાર્થ, દિજ્જાહિ = તે વૈદ્યોને આપવા તત્પર હતા.

ભાવાર્થ :- મારા પિતાજી મારે માટે ચિકિત્સકોને (ઘરની) સર્વસંપત્તિ આપવા તૈયાર હતા પરંતુ તે પણ મને દુઃખથી મુક્ત કરી શક્યા નહીં, એ જ મારી અનાથતા હતી.

૨૫ માયા વિ મે મહારાય, પુત્તસોગદુહદ્વિયા ।
 ણ ય દુક્ખા વિમોએઙ્ગ, એસા મજ્ઞ અણાહયા ॥૨૫॥

શબ્દાર્થ :- પુત્તસોગ દુહદ્વિયા = પુત્રના શોકથી અત્યંત દુઃખી થયેલ, મે = મારી, માયા વિ = માતાએ પણ.

ભાવાર્થ :- હે રાજનૂ ! મારી માતા પણ પુત્રના દુઃખથી ખૂબ શોકાતુર થઈ રહી હતી, પણ તે મને દુઃખમુક્ત કરી શકી નહીં, આ મારી આનાથતા હતી.

૨૬   ભાયરો મે મહારાય, સગા જેટ્ટુ કણિટ્ટુગા ।
 ણ ય દુક્ખા વિમોયંતિ, એસા મજ્ઝ અણાહયા ॥૨૬॥

શબ્દાર્થ :- સગા = સહોદર (ભાઈ), જેટ્ટુકણિટ્ટુગા = મોટા અને નાના બન્ને.

ભાવાર્થ :- હે મહારાજ ! મારા બધા જ નાના મોટા ભાઈઓ મને દુઃખમુક્ત કરી શક્યા નહીં, એ જ મારી અનાથના હતી.

૨૭   ભઙ્ગીઓ મે મહારાય, સગા જેટ્ટુ કણિટ્ટુગા ।
 ણ ય દુક્ખા વિમોયંતિ, એસા મજ્ઝ અણાહયા ॥૨૭॥

શબ્દાર્થ :- ભઙ્ગીઓ = બહેનોએ પણ અનેક ઉપાય કર્યા.

ભાવાર્થ :- હે રાજન્ ! મારી નાની મોટી સગી બહેનો પણ મને દુઃખમુક્ત કરી શકી નહીં, એ જ મારી અનાથતા હતી.

૨૮   ભારિયા મે મહારાય, અણુરત્તા અણુવ્વયા ।
 અંસુપુણ્ણેહિં ણયણેહિં, ડરં મે પરિસિંચઈ ॥૨૮॥

૨૯   અણ્ણં પાણં ચ ણહાણં ચ, ગંધ-મલ્લ વિલેવણં ।
 મણ ણાયમણાયં વા, સા બાલા ણેવ ધુંજઈ ॥૨૯॥

૩૦   ડખં પિ મે મહારાય, પાસાઓ વિ ણ ફિટ્ટઈ ।
 ણ ય દુક્ખા વિમોણ્ણઈ, એસા મજ્ઝ અણાહયા ॥૩૦॥

શબ્દાર્થ :- અણુરત્તા = મારા પર અત્યંત અનુરાગવાળી, અણુવ્વયા = અનુકૂળ રહેનારી, પતિવ્રતા, ભારિયા = પત્ની, અંસુપુણ્ણેહિં = આંસુઓથી ભરેલી, ણયણેહિં = આંખોએ, મે ડરં = મારી છાતીને, પરિસિંચઈ = ભીંજવતી.

સા = તેણી, બાલા = મારી પત્ની, મણ = મારા, ણાયં = જાણતાં, અણાયં = અજાણતાં, અણ્ણં = અન્ન, પાણં = પાણી, ણહાણં = સ્નાન અને, ગંધમલ્લ = સુગંધી તેલ વગેરે તથા માળા, વિલેવણં = વિલેપન, ણેવ ધુંજઈ = સેવન ન કરતી.

ડખં પિ = એક ક્ષણવાર માટે, મે પાસાઓ = મારી પાસેથી, ણ ફિટ્ટઈ = દૂર ન જતી.

ભાવાર્થ :- હે મહારાજ ! મારા પર અત્યંત અનુરાગવાળી અને અનુકૂળ રહેનારી મારી પતિવ્રતા પત્ની હતી, તે આંસુભર્યાં નયને મારી છાતી ભીંજવી રહી હતી.

મારું દુઃખ જોઈને મારી નવયૌવના પત્ની મારાથી જાણે કે અજાણે (પ્રત્યક્ષ કે પરોક્ષમાં) અન્ન, પાન, સ્નાન કે સુગંધિત પુષ્પમાળા કે વિલેપન આદિ કોઈ પણ પદાર્થનું સેવન કરતી ન હતી.

હે મહારાજ ! એક ક્ષણ પણ તે મારાથી અળગી થતી ન હતી. આવી અપાર સેવા કરવા છતાં તે મારી વેદનાને દૂર કરી શકી નહીં, એ જ મારી અનાથતા હતી.

વિવેચન :-

અનાથતાનાં કારણો :- (૧) વિવિધ ચિકિત્સકોએ વિવિધ પ્રકારની ચિકિત્સા કરી પરંતુ મને દુઃખમુક્ત કરી શક્યા નહીં, (૨) મારા પિતાએ ઉપચાર માટે પાણીની જેમ પૈસા વહાવ્યા છતાં મને દુઃખમુક્ત કરી શક્યા નહીં, (૩) પુત્રના દુઃખે દુઃખી થનારી વાત્સલ્યના સાગરસમી મારી માતા પણ મને દુઃખમુક્ત કરી શકી નહીં, (૪) નાના મોટા ભાઈઓ પણ મને દુઃખમુક્ત કરી શક્યા નહીં, (૫) નાની મોટી બહેનો પણ મને દુઃખમુક્ત કરી શકી નહીં, (૬) અનુરક્તા તેમજ પતિવ્રતા પત્ની મને દુઃખમુક્ત કરી શકી નહીં. આ બધાંમાંથી કોઈ પણ મને દુઃખમુક્ત કરી શક્યા નહીં, માટે ખરેખર હું અનાથ હતો.

પુરાણ પુર ભેયળી :- પોતાના ગુણોથી અસાધારણ હોવાથી, પુરાતન નગરોથી અલગ તરી આવતી શ્રેષ્ઠ નગરી.

ઘોરા પરમદારૂણા :- (૧) ઘોરા-ભયંકર, જે બીજાને પણ ડરાવે તેવી, ભયોત્પાદિની. (૨) પરમદારૂણા અત્યંત દુઃખ ઉત્પન્ન કરાવનારી

સત્થકુસલા :- (૧) શસ્ત્રકુશળ - શલ્ય ચિકિત્સા કે શસ્ત્રક્રિયામાં નિપુણ ચિકિત્સક (૨) શાસ્ત્રકુશળ આયુર્વેદવિશારદ.

ચાઉપ્પાયં :- ચતુષ્પદાં - ચતુર્ભાગાત્મક ચિકિત્સા (૧) ત્રિષક-કુશળ વૈદ્ય (૨) ભેષજ-અનુકૂળ દવાઓ (૩) રુગ્ણ-રોગીની શ્રદ્ધા (૪) પરિચારક-સારી રીતે સેવા કરનાર, આ ચાર ચરણોવાળી અથવા વમન, વિરેચન, મર્દન તેમજ સ્વેદનરૂપ ચતુર્ભાગાત્મક અથવા અંજન, બંધન, લેપન અને મર્દનરૂપ ચિકિત્સા. સ્થાનાંગસૂત્રમાં - વૈદ્યાદિ ચિકિત્સાનાં ચાર અંગ કહ્યાં છે. પોતપોતાનાં શાસ્ત્રો તથા ગુરુ પરંપરા અનુસાર વિવિધ ચિકિત્સકોએ ચિકિત્સા કરી પરંતુ અનાથી મુનિની વેદનાનું શમન કરી શક્યા નહીં.

અણુવ્વયા :- કુલાનુરૂપ વ્રત-આચારવાળી અથવા સર્વથા અનુકૂળ આચરણ કરનારી.

પાસાઓવિ ણ ફિટ્ટૃઙ :- તેનો મારા પ્રતિ અત્યંત અનુરાગ કે વાત્સલ્ય હતું કે મારી પાસેથી ક્યારેય દૂર જતી ન હતી.

અનાથમાંથી સનાથ બનવાનો ઉપાય :-

૩૧ તઓઽહં એવમાહંસુ, દુક્ખમા હુ પુણો પુણો ।
વેયણા અણુભવિઙં જે, સંસારમ્મિ અણંતણે ॥૩૧॥

શબ્દાર્થ :- તઓ = આ પછી, અહં = હું, એવં = આ રીતે, આહંસુ = વિચાર કર્યો કે, અણંતણે = આ અનંત, સંસારમ્મિ = સંસારમાં, દુક્ખમા = આવી દુઃસહ, વેયણા = વેદના, પુણો પુણો = વારંવાર, જે = જો આ આત્માને, અણુભવિઙં = સહન કરવી પડે છે.

ભાવાર્થ :- ચારેબાજુથી આવી અસહાયતા અનુભવતાં મેં મનમાં વિચાર્યું કે મારા આત્માને આ અનંત સંસારમાં વારંવાર આવી અસહ્ય વેદનાઓ અનુભવવી પડે છે.

૩૨ સઙ્ગં ચ જહ્ મુચ્ચેજ્જા, વેયણા વિઙ્ગલા ઇઓ ।
ખંતો દંતો ણિરારંભો, પવ્વણ્ણે અણગારિયં ॥૩૨॥

શબ્દાર્થ :- જહ્ = જો હું, સઙ્ગં = એકવાર, ઇઓ = આ, વિઙ્ગલા = વિપુલ અસહ્ય વેદનાથી, મુચ્ચેજ્જા = છૂટી જાઉં તો, ખંતો = ક્ષમાવાન, દંતો = ઈન્દ્રિયોનું દમન કરનાર, ણિરારંભો = અનારંભી બની, આરંભ રહિત બની, પાપ ક્રિયાઓનો ત્યાગ કરી, અણગારિયં = અણગાર વૃત્તિને, પવ્વણ્ણે = ધારણ કરી લઉં.

ભાવાર્થ :- આ તીવ્ર વેદનામાંથી જો એકવાર છૂટકારો થાય, તો હું ક્ષમાવાન, ઈન્દ્રિયોનું દમન કરનાર અને નિરારંભી બની સંયમધર્મને ગ્રહણ કરું.

૩૩ એવં ચ ચિંતઙ્ગત્તાણં, પસુત્તો મિ ણરાહિવા ।
પરિયટ્ઠંતીણે રાઈણે, વેયણા મે ખયં ગયા ॥૩૩॥

શબ્દાર્થ :- ણરાહિવા = હે નરાધિપ !, એવં = આ રીતે, ચિંતઙ્ગત્તાણં = વિચાર કરીને, પસુત્તોમિ = હું સૂઈ ગયો, રાઈણે = જેમ જેમ રાત્રિ, પરિયટ્ઠંતીણે = વ્યતીત થતી ગઈ, તેમ તેમ, મે = મારી, વેયણા = વેદના, ખયં ગયા = નાશ પામતી ગઈ અને હું નીરોગી થયો.

ભાવાર્થ :- હે નરપતિ ! એમ ચિંતન કરીને રાત્રિએ હું સૂઈ ગયો અને રાત્રિ જેમ જેમ વ્યતીત થતી ગઈ, તેમ તેમ મારી તીવ્ર વેદના ક્ષીણ થતી ગઈ અને હું નીરોગી થઈ ગયો.

૩૪ તઓ કલ્લે પભાયમ્મિ, આપુચ્છિત્તાણ બંધવે ।
ખંતો દંતો ણિરારંભો, પવ્વણ્ણોઽણગારિયં ॥૩૪॥

શબ્દાર્થ :- તઓ = આ પછી, કલ્લે = બીજા દિવસે, પભાયમ્મિ = પ્રાતઃકાળ થતાં જ, બંધવે =

માતાપિતા તથા બંધુવર્ગને, આપુચ્છિતાણ = પૂછીને.

ભાવાર્થ :- ત્યાર પછી બીજા દિવસે પ્રાતઃકાલે જ નીરોગી થતાં હું સ્વજનોને પૂછીને ક્ષમાવાન, ઈન્દ્રિયોનું દમન કરનાર અને પાપક્રિયાથી રહિત થઈ અણગાર ધર્મમાં પ્રવ્રજિત બન્યો, મુનિ બન્યો.

૩૫ તઓઽહં ગાહો જાઓ, અપ્પણો ય પરસ્સ ય ।
સવ્વેસિં ચેવ ભૂયાણં, તસાણં થાવરાણ ય ॥૩૫॥

શબ્દાર્થ :- તઓ = દીક્ષા અંગીકાર કરવા પર, અહં = હું, અપ્પણો = પોતાનો, પરસ્સ = બીજાનો તથા, તસાણં = ત્રસ, થાવરાણ = સ્થાવર, સવ્વેસિં ચેવ = બધા, ભૂયાણં = જીવોનો, ગાહો = નાથ, જાઓ = થઈ ગયો છું.

ભાવાર્થ :- પ્રવ્રજ્યા લીધા પછી હું મારો પોતાનો અને બીજાનો, સર્વ ત્રસ (હાલતાં ચાલતાં જીવો) તથા સ્થાવર (સ્થિર રહેનારા) જીવોનો પણ નાથ-રક્ષક થઈ ગયો છું.

૩૬ અપ્પા ણઈ વેયરણી, અપ્પા મે કૂડસામલી ।
અપ્પા કામદુહા ધેણૂ, અપ્પા મે ણંદણં વણં ॥૩૬॥

શબ્દાર્થ :- મે = મારો, પોતે, અપ્પા = આત્મા જ, વેયરણી = વૈતરણી, ણઈ = નદી છે, કૂડસામલી = કૂટશાલ્મલિ વૃક્ષ છે, કામદુહા ધેણૂ = બધી ઈચ્છાઓને પૂર્ણ કરનારી કામદુગ્ધા ધેનું છે, ણંદણં = નંદન, વણં = વન છે.

ભાવાર્થ :- હે રાજન્ ! આત્મા પોતે જ પોતાના માટે વૈતરણી નદી અને કૂટશાલ્મલિ વૃક્ષ જેવો દુઃખદાયી છે તથા આત્મા પોતે જ પોતાના માટે કામદુગ્ધા ગાય અને નંદનવન સમાન સુખદાયી છે.

૩૭ અપ્પા કત્તા વિકત્તા ય, દુહાણ ય સુહાણ ય ।
અપ્પા મિત્તમમિત્તં ચ, દુપ્પટ્ઠિય-સુપટ્ઠિઓ ॥૩૭॥

શબ્દાર્થ :- સુહાણ = સુખોનો, દુહાણ = દુઃખોનો, કત્તા = કરનાર છે, વિકત્તા = સુખદુઃખને કાપનાર પણ, સુપટ્ઠિઓ = શ્રેષ્ઠ માર્ગમાં ચાલનાર, મિત્તં = મિત્ર છે, દુપ્પટ્ઠિય = દુરાચારમાં પ્રવૃત્તિ કરનાર આત્મા જ, અમિત્તં = શત્રુ છે, ણિવા = હે નૃપ, હે રાજન્ !

ભાવાર્થ :- આત્મા પોતે જ પોતાનાં દુઃખનો કર્તા છે અને પોતે જ સુખ દુઃખને દૂર કરનારો વિકર્તા છે. સત્પ્રવૃત્તિમાં સ્થિત આત્મા જ પોતાનો મિત્ર છે અને દુષ્પ્રવૃત્તિમાં સ્થિત આત્મા જ પોતાનો શત્રુ છે.

વિવેચન :-

અનાથતા દૂર કરવાના ઉપાયો :- પ્રસ્તુત પાંચ ગાથાઓમાં અનાથતા દૂર કરી સનાથ બનવાનો ઉપાય

પ્રદર્શિત કર્યો છે, તેના દ્વારા અનાથ અને અનાથની વ્યાખ્યા પણ સ્પષ્ટ થાય છે.

જે સ્વયં પોતાનું બીજાનું રક્ષણ કરી શકે, તે સનાથ છે અને જે સ્વયં પોતાનું અને બીજાનું રક્ષણ કરી શકતા નથી કે દુઃખથી મુક્ત કરી શકતા નથી, તે અનાથ છે.

અનાથતા દૂર કરવાના ઉપાયો ક્રમશઃ આ પ્રમાણે છે— (૧) આ સંસારની કોઈ પણ વ્યક્તિ કે વસ્તુ મારી વેદનાને કે દુઃખને દૂર કરી શકતી નથી, તેવી સ્વયંને અનાથતાની અનુભૂતિ થવી. (૨) અનાથતાના મૂળભૂત કારણભૂત કર્મ અને કર્મફળનું ચિંતન કરવું. (૩) અનાથતા દૂર કરવા પ્રવ્રજ્યા ગ્રહણનો દૃઢતમ સંકલ્પ કરવો.

સંયમનું પાલન કરવાથી પોતાના આત્માનું દુર્ગતિથી રક્ષણ થાય છે અને ત્રસ-સ્થાવર આદિ સમસ્ત જીવોને અભયદાન મળવાથી જીવોનું પણ રક્ષણ થાય છે, તેથી સંયમી મુનિ સનાથ બની જાય છે.

દુઃખમા :- 'દુઃક્ષમા' નો અર્થ છે— દુઃસહ્ય, આ વેદનાનું વિશેષણ છે.

કલ્લે પભાગમ્મિ :- બે અર્થ (૧) કલ્પ અર્થાત્ નીરોગી થઈને, પ્રભાત— પ્રાતઃકાળમાં (૨) કલ્પે — આવતી કાલે, ચિંતનાદિની અપેક્ષાએ બીજા દિવસે પ્રાતઃ કાળે.

પવ્વઙ્ગો અણગારિયં :- (૧) પ્રવ્રજ્યા ગ્રહણ કરીશ અર્થાત્ ઘરથી પ્રવ્રજ્યા માટે નિષ્ક્રમણ કરીશ. પછી અણગારત્વ અર્થાત્ સંયમને અંગીકાર કરીશ. (૨) અણગાર ધર્મના પાલન માટે પ્રવ્રજ્યા ગ્રહણ કરીશ. (૩) ઘરનો ત્યાગ કરી મુનિ બનીશ.

તઓઅહંણાહો જાઓ :- (૧) આત્મા જ્યારે ઈન્દ્રિય અને મનની તથા સાંસારિક પદાર્થોની ગુલામી છોડી દે છે, સંયમ સ્વકારે છે, ત્યારે પોતાનો નાથ બની જાય છે. (૨) મુનિ થઈ જવાથી બીજાઓનો પણ નાથ થાય છે કારણકે વાસ્તવિક સુખ જેને અપ્રાપ્ત છે તેને પ્રાપ્ત કરાવે છે; જેને પ્રાપ્ત થયું છે તેને રક્ષણનો ઉપાય બતાવે છે, એ કારણે મુનિ બીજાનો નાથ બને છે. (૩) ત્રસ-સ્થાવર જીવોનો રક્ષક હોવાથી મુનિ સમસ્ત પ્રાણીઓનો નાથ કહેવાય છે, નિશ્ચય દષ્ટિએ સત્ પ્રવૃત્ત આત્મા જ પોતાનો નાથ છે અને દુષ્પ્રવૃત્ત આત્મા જ અનાથ છે.

આત્મા જ મિત્ર અને શત્રુ :- આત્મા સ્વયંનું હિત કરનાર હોય, તો મિત્ર છે અને અહિત કરનાર હોય, તો શત્રુ છે. દુષ્પ્રવૃત્તિઓમાં સ્થિત સર્વ દુઃખના હેતુભૂત આત્મા વૈતરણી નદી છે અને સત્પ્રવૃત્તિમાં સ્થિત સર્વ સુખના હેતુભૂત આત્મા જ કામધેનુ અને નંદનવન આદિ રૂપ છે. તાત્પર્ય એ છે કે સ્વયંના આચરણ અનુસાર આત્મા પોતે જ કર્મસંગ્રહ કરી દુઃખી અને સુખી થાય છે માટે તપ અને સંયમ વડે આત્મગુણોની વૃદ્ધિ કરવી તે જ શ્રેષ્ઠ છે.

અન્ય પ્રકારની અનાથતા :-

૩૮ इमा हु अण्णा वि अणाहया णिवा, तमेगचित्तो णिहुओ सुणेहि ।
णियंठधम्मं लहियाण वि जहा, सीयंति एगे बहुकायरा णरा ॥ ३८ ॥

શબ્દાર્થ :- इमा = આ, अण्णा वि = બીજા પ્રકારની, બીજી પણ, अणाहया = અનાથતા છે, तं = તેને તમે, णिहुओ = સ્થિરતાપૂર્વક, एगचित्तो = એકાગ્ર ચિત્તે, सुणेहि = સાંભળો, जहा = જેમ કે, णियंठधम्मं = નિર્ગ્રંથધર્મને, लहियाण वि = પ્રાપ્ત કરીને પણ, एगे = કેટલાક, बहुकायरा = અત્યંત કાયર, निर्भण साधक, णरा = મનુષ્ય, सीयंति = ધર્મના વિષયમાં શિથિલ થઈ જાય છે.

ભાવાર્થ :- હે રાજન્ ! આ એક બીજી પણ અનાથતા છે; તે શાંત ચિત્તે એકાગ્ર થઈ સાંભળો. ઘણા એવા કાયર-નિર્ભળ સાધક હોય છે, જે નિર્ગ્રંથ ધર્મ અંગીકાર કરીને પણ તેનું આચરણ કરવામાં દુઃખાનુભવ કરે છે અર્થાત્ તેનું આચરણ કરવામાં શિથિલ થઈ જાય છે.

૩૯ जो पव्वइत्ताण महव्वयाइं, सम्मं च णो फासयइ पमाया ।
अणिग्गहप्पा य रसेसु गिद्धे, ण मूलओ छिण्णइ बंधणं से ॥ ३९ ॥

શબ્દાર્થ :- जो = જે સાધુ, पव्वइत्ताण = દીક્ષા લઈને, पमाया = પ્રમાદ વશ, महव्वयाइं = પાંચ મહાવ્રતોનું, सम्मं = સમ્યક્ પ્રકારથી, णो फासयइ = પાલન કરતો નથી, अणिग्गहप्पा = ઈન્દ્રિયોને આધીન બનીને, रसेसु = રસોમાં, गिद्धे = ગૃહ રહે છે, से = તે સાધુ, बंधणं = કર્મોનાં બંધનો, मूलओ = મૂળથી, ण = નથી, छिण्णइ (छिंदइ) = કાપી શકતો.

ભાવાર્થ :- જે પ્રવ્રજ્યા ગ્રહણ કરીને પ્રમાદવશ મહાવ્રતોનું સમ્યક્ પાલન કરતો નથી, પોતાના આત્માનો નિગ્રહ કરતો નથી અર્થાત્ મન અને ઈન્દ્રિયોને અંકુશમાં રાખતો નથી, રસ આદિ ઈન્દ્રિય વિષયોમાં ગૃહ થઈ જાય છે; તે ભિક્ષુ રાગદ્વેષ રૂપ સંસારનાં બંધનને મૂળથી છેદી શકતો નથી અર્થાત્ સમસ્ત કર્મક્ષય કરી મુક્ત થઈ શકતો નથી.

૪૦ आउत्तया जस्स ण अत्थि काइ, इरियाए भासाए तहेसणाए ।
आयाण णिक्खेव-दुगुंछणाए, ण वीरजायं अणुजाइ मग्गं ॥ ४० ॥

શબ્દાર્થ :- इरियाए = ઈર્યા, भासाए = ભાષા, एसणाए = એષણા, आयाण णिक्खेव = આદાન ભંડમત્ત નિક્ષેપણા સમિતિ, तथा दुगुंछणाए = તથા પરિષ્ઠાપના સમિતિમાં, जस्स = જે સાધુને, काइ = કાંઈ પણ, आउत्तया = ઉપયોગ, ण अत्थि = નથી, वीरजायं = ભગવાન મહાવીરે કહેલા, मग्गं = સંયમ માર્ગનું, ण अणुजाइ = અનુસરણ કરતો નથી, પાલન કરતો નથી.

ભાવાર્થ :- જે સાધુ ઈર્યા, ભાષા, એષણા, આદાન-નિક્ષેપ તથા ઉચ્ચાર પાસવણાદિ પરિષ્ઠાપન

આદિ પાંચે સમિતિમાં કાંઈ પણ ઉપયોગ (સાવધાની) રાખતો નથી, તે ભગવાન મહાવીરે કહેલ સંયમ માર્ગનું પાલન કરતો નથી કે પાલન કરનાર હોતો નથી.

૪૧ ચિરં પિ સે મુંડરુઈ ભવિત્તા, અથિરવ્વે તવ-ણિયમેહિં ભટ્ટે ।
ચિરં પિ અપ્પાણ કિલેસइत्ता, ण पारए होइ हु संपराए ॥ ૪૧ ॥

શબ્દાર્થ :- ચિરંપિ = ઘણા લાંબા સમય સુધી, મુંડરુઈ = મુંડરુચિ, સાધુ વેશમાં, ભવિત્તા = બનીને, રહીને, અથિરવ્વે = અસ્થિર વ્રતવાળા અને, તવ-ણિયમેહિં = તપ અને નિયમોથી, ભટ્ટે = ભ્રષ્ટ છે, સે = તે સાધુ, ચિરંપિ = ઘણા સમય સુધી, અપ્પાણ = પોતાના આત્માને, કિલેસइत्ता = કલેશયુક્ત કરીને પણ, દુઃખ આપવા છતાં, હુ = નિશ્ચય, સંપરાए = સંસારથી, પારए = પાર, ण હોइ = થઈ શકતો નથી.

ભાવાર્થ :- જે દીર્ઘકાળ સુધી સાધુવેષમાં રહીને પણ અહિંસાદિ વ્રત-નિયમોમાં અસ્થિર થઈ જાય છે, તપશ્ચર્યાદિ અનુષ્ઠાનથી ભ્રષ્ટ થાય છે, તે સાધુ ઘણાં વર્ષો સુધી કેશલુંચન વગેરે ઘણાં કષ્ટોથી પોતાના દેહને દુઃખ આપવા છતાં સંસારથી પાર થઈ શકતો નથી.

૪૨ પોલ્લે વ મુટ્ટી જહ સે અસારે, અયંતિએ કૂડકહાવણે વા ।
રાઢામણી વૈરુલિયપ્પગાસે, અમહગ્ઘએ હોइ हु जाणएसु ॥ ૪૨ ॥

શબ્દાર્થ :- જહ = જે રીતે, પોલ્લેવ = પોલી (ખાલી), મુટ્ટી = મુટ્ટી, અસારે = અસાર છે, વા = અને, કૂડકહાવણે = ખોટો સિક્કો, અયંતિએ = અનુપયોગી હોય છે, રાઢામણી = કાયનો ટુકડો, વૈરુલિયપ્પગાસે = વૈદુર્યમણિની સમાન પ્રકાશ કરનાર હોવા છતાં પણ, જાણएसु = જાણકાર પુરુષોની સામે, હુ = ચોક્કસ તે, અમહગ્ઘએ = અલ્પમૂલ્યવાળો, હોइ = થઈ જાય છે.

ભાવાર્થ :- જેમ ખાલી મુટ્ટી અસાર હોય છે, ખોટા સિક્કાનો કોઈ ઉપયોગ હોતો નથી અને કાયનો ટુકડો વૈદુર્યમણિની જેમ ચમકતો દેખાવા છતાં જાણકાર વ્યક્તિ પાસે તે મૂલ્યહીન થઈ જાય છે, તેમ સંયમાચારનું પાલન ન કરનારની મોક્ષમાર્ગમાં કંઈ કિંમત હોતી નથી. વિવેકી પુરુષોમાં તે પ્રસંશનીય હોતો નથી.

૪૩ કુસીલ લિંગં ઇહ ધારइत्ता, इसिज्झयं जीविय बूहइत्ता ।
असंजए संजय लप्पमाणे, विणिघाय-मागच्छइ से चिरंपि ॥ ૪૩ ॥

શબ્દાર્થ :- ઇહ = આ મનુષ્ય જન્મમાં, કુસીલ લિંગં = કુશીલ અવસ્થાને, ધારइत्ता = ધારણ કરીને તથા, इसिज्झयं = મુનિનાં બાહ્ય ચિહ્નોને ધારણ કરીને તેના દ્વારા, जीविय = પોતાની આજીવિકાનું, બૂહइत्ता = પોષણ કરતો, અસંયમી જીવન વ્યતીત કરતો, असंजए = અસંયત હોવા છતાં પણ, संजय लप्पमाणे = પોતાને સંયત બતાવનાર, સે = તે સાધુ, ચિરં પિ = ઘણાં લાંબા સમય સુધી, વિણિઘાયં

= વિનાશને, આગચ્છઇ = પ્રાપ્ત કરે છે અર્થાત્ દુર્ગતિમાં દુઃખ ભોગવે છે.

ભાવાર્થ :- જે આચારહીન- કુશીલ અવસ્થાને ધારણ કરીને, ઋષિધ્વજ એટલે મુનિ વેશમાં રજોહરણ વગેરે ચિહ્નો ધારણ કરીને જીવનનું પોષણ કરે છે અર્થાત્ આજીવિકા ચલાવે છે અને ખરેખર અસંયત હોવા છતાં જે સંયતિ (ત્યાગી) તરીકે ઓળખાવે છે, તે સાધુ દીર્ઘકાલ પર્યંત જન્મ મરણનાં દુઃખને પામે છે.

૪૪ વिसं तु पीयं जह कालकूडं, हणाइ सत्थं जह कुग्गहीयं ।
एसो वि धम्मो विसओववण्णो, हणाइ वेयाल इवाविवण्णो ॥ ४४ ॥

શબ્દાર્થ :- જહ = જે રીતે, પીયં = પીધેલું, કાલકૂડં = કાલકૂટ નામનું, વિસં = ઝેર, હણાઇ = પ્રાણનો નાશ કરે છે, કુગ્ગહીયં = અવળું પકડાયેલું, સત્થં = શસ્ત્ર પોતાનો જ ઘાત કરે છે, ઇવ = જેમ, અવિવણ્ણો = સમ્યક્ પ્રકારે વશ ન કરેલો, વેયાલ = વૈતાલ દેવ, પિશાય, એસો = આ, ધમ્મો વિ = ધર્મ પણ, વિસઓવવણ્ણો = શબ્દાદિ વિષયોની આસક્તિથી યુક્ત, હણાઇ = સદ્ગતિનો વિનાશ કરે છે.

ભાવાર્થ :- જેમ મૃત્યુ પ્રાપ્ત કરાવનારું પીધેલું વિષ, ઊંધું પકડેલું શસ્ત્ર અને અનિયંત્રિત વૈતાલ (પિશાય) વિનાશકારી હોય છે, તેમ વિષયભોગની આસક્તિથી યુક્ત ચારિત્રધર્મ પણ સદ્ગતિનો વિનાશ કરે છે અર્થાત્ આત્મા માટે અહિતકર થાય છે.

૪૫ जे लक्खणं सुविणं पउंजमाणे, णिमित्त-कोऊहल संपगाढे ।
कुहेड-विज्जासव-दारजीवी, ण गच्छइ सरणं तम्मि काले ॥ ४५ ॥

શબ્દાર્થ :- જે = જે સાધુ, લક્ખણં = લક્ષણશાસ્ત્રનો, સુવિણં = સ્વપ્નશાસ્ત્રનો, પંડંજમાણે = પ્રયોગ કરે છે, ણિમિત્ત-કોઊહલ સંપગાઢે = ભૂકંપાદિ નિમિત્તશાસ્ત્ર અને કૌતુક વગેરેના પ્રયોગ કરવામાં રત રહે છે, કુહેડ-વિજ્જાસવ-દારજીવી = કુહેટક વિદ્યાયો જેમાં હિંસા, અસત્ય આદિ આશ્રવોનું આગમન થાય છે, તે વિદ્યાથી આજીવિકા કરે છે તે સાધુ, તમ્મિ કાલે = કર્મોનાં ફળ ભોગવવાના સમયે, સરણં = કોઈના શરણને, ણ ગચ્છઇ = પ્રાપ્ત થતો નથી.

ભાવાર્થ :- જે લક્ષણવિદ્યા, સ્વપ્નવિદ્યાનો પ્રયોગ કરે છે, જે નિમિત્તશાસ્ત્ર અને કૌતુકકાર્ય અર્થાત્ ઈન્દ્રજાલ વગેરે પ્રયોગમાં અત્યંત આસક્ત રહે છે, જે ખોટું આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન કરનાર મંત્ર-તંત્ર વિદ્યા વડે આશ્રવદ્વારોનું સેવન કરે છે અથવા તેનાથી જીવનનિર્વાહ કરે છે, તેવા કુસાધુને કર્મફળ ભોગવતી વખતે કુવિદ્યાઓ શરણભૂત થતી નથી અર્થાત્ દુર્ગતિમાંથી બચાવી શકતી નથી.

૪૬ तमंतमेणेव उ से असीले, सया दुही विप्परियासुवेइ ।
संधावइ णरग तिरिक्ख जोणिं, मोणं विराहितु असाहुरूवे ॥ ४६ ॥

શબ્દાર્થ :- અસાહૂરૂવે = માત્ર સાધુનો વેષ ધારણ કરનાર પણ ભાવથી અસાધુ, સે = તે, અસીલે

= કુશીલ (ચારિત્રબ્રષ્ટ) સાધુ, તમં = અત્યંત, તમેણેવ = અજ્ઞાનરૂપી અંધકારથી, મોળં = ચારિત્રની, વિરાહિતુ = વિરાધના કરીને, સયા = સદૈવ, દુહી = દુઃખી થતો, વિપ્પરિયાસુવેઙ્ (વિપ્પરિયામુવેઙ્) = વિપરીત ભાવને પામે છે, ણરગ તિરિક્ખ જોણિં = નરક,તિર્યંચ વગેરે દુર્ગતિઓમાં, સંધાવઙ્ = જાય છે અર્થાત્ ઉત્પન્ન થાય છે.

ભાવાર્થ :- તે વેષધારી કુશીલ સાધુ પોતાના અજ્ઞાનરૂપ અંધકારથી વિપરીત દષ્ટિવાળો અને વિપરીત અવસ્થાવાળો બની સદા દુઃખી થાય છે. તે મુનિધર્મની વિરાધના કરીને સતત દુઃખ ભોગવતો નરક અને પશુ યોનિમાં ગમન કરે છે.

૪૭

उद्देशियं कीयगडं णियागं, ण मुंचइ किंचि अणेसणिज्जं ।

अग्गी विवा सव्वभक्खी भवित्ता, इतो चुए गच्छइ कट्टु पावं ॥ ४७ ॥

શબ્દાર્થ :- उद्देशियं = જે સાધુ ઔદેશિક, कीयगडं = ખરીદેલા, णियागं = આમંત્રિત આહાર, अणेसणिज्जं = સદોષ ભિક્ષા, किंचि = કાંઈ પણ, ण = નથી, मुंचइ = છોડતો અર્થાત્ બધું જ ગ્રહણ કરી લે છે, તે, अग्गी विवा = અગ્નિની સમાન, सव्वभक्खी = સર્વભક્ષી, भवित्ता = થઈને, इतो = અહીંનું, चुए = આયુષ્ય પૂરું કરીને, पावं = પાપકર્મોને, कट्टु = ઉપાર્જિત કરીને, गच्छइ = દુર્ગતિમાં જાય છે.

ભાવાર્થ :- જે ભિક્ષુ, સાધુના ઉદ્દેશ્યથી બનેલો, સાધુ માટે ખરીદેલો, આમંત્રણથી પ્રાપ્ત થયેલો આહાર વગેરે સદોષ ભિક્ષા ગ્રહણ કરે છે, કોઈ પણ પ્રકારના અનેષણીય આહારને છોડતો નથી, તે અગ્નિની જેમ સર્વભક્ષી થઈને, પાપકર્મોનો સંગ્રહ કરી, અહીંનું આયુષ્ય પૂર્ણ કરીને પછી દુર્ગતિને પામે છે.

૪૮

ण तं अरी कंठछेत्ता करेइ, जं से करे अप्पणिया दुरप्पा ।

से णाहइ मच्चुमुहं तु पत्ते, पच्छाणुतावेण दयाविहूणो ॥ ४८ ॥

શબ્દાર્થ :- दुरप्पा = દુરાચારમાં પ્રવૃત્ત થયેલો, से = તે પોતાનો, अप्पणिया = આત્મા, जं = જેટલો, करे = અનર્થ કરે છે, અહિત કરે છે, कंठछेत्ता = ગળું (કંઠ) કાપનાર, अरी = શત્રુ પણ, ण = નથી, करेइ = કરી શકતો, दयाविहूणो = દયા રહિત અર્થાત્ સંયમ રહિત, से = આ આત્મા, मच्चुमुहं = મૃત્યુના મુખમાં, पत्ते = પહોંચેલો, पच्छाणुतावेण = પશ્ચાતાપ કરતો, णाहइ (णाहिइ) = આ વાતને જાણશે, એટલે પોતાની દુષ્ટ પ્રવૃત્તિ યાદ કરી પશ્ચાતાપ કરશે.

ભાવાર્થ :- મસ્તકને છેદનાર શત્રુ જે અનર્થ ન કરી શકે, તે અનર્થ દુષ્પ્રવૃત્તિશીલ દુરાત્મા કરે છે. દયા ભાવની ઉપેક્ષા કરનાર સંયમહીન મનુષ્ય જ્યારે મૃત્યુના મુખમાં જાય છે ત્યારે જ તે આ બાબત સમજે છે અને પછી ખૂબ પસ્તાય છે.

૪૯ ણિરટ્ટિયા ણગ્ગરુઈં ડ તસ્સ, જે ઉત્તમટ્ટં વિવજ્જાસમેઈં ।
 ડમે વિ સે ણત્થિ પરે વિ લોએ, ડુહઓ વિ સે ડિજ્જઈં તત્થ લોએ ॥૪૯॥

શબ્દાર્થ :- તસ્સ = આવા મુનિની, ણગ્ગરુઈં = નગ્નરૂચિ, સંયમમાં રૂચિ, ણિરટ્ટિયા = નિરર્થક છે, જે = જે, ઉત્તમટ્ટં = સંયમની, વિવજ્જાસમેઈં = વિરાધના કરે છે, સે = આ આત્માને માટે, ડમે = આ, લોએ = લોક, વિ = અને, પરેવિ = પરલોક બંને, ણત્થિ = નથી અર્થાત્ બંને બગડે છે, તત્થ = આ રીતે બંને લોકના અભાવમાં, લોએ = લોકોમાં, ડુહઓ વિ = બંને પ્રકારથી, ડિજ્જઈં = ચિંતિત થઈ ક્ષીણ થાય છે.

ભાવાર્થ :- જે સાધુ સંયમની વિરાધના કરે છે તેની શ્રામણ્યમાં રૂચિ અર્થાત્ સંયમ સ્વીકારનું પ્રયોજન વ્યર્થ થઈ જાય છે. તેના માટે ન તો આ લોક સફળ છે કે ન પરલોક. બંને લોકના પ્રયોજનથી શૂન્ય હોવાથી લીધે બંને લોકને બગાડીને તે ભિક્ષુ દુઃખી થાય છે.

૫૦ એમેવઽહાછંદ કુસીલરૂવે, મગ્ગં વિરાહિત્તુ ડિણુત્તમાણં ।
 કુરરી વિવા ભોગરસાણુગિહ્હા, ણિરટ્ટસોયા પરિયાવમેઈં ॥૫૦॥

શબ્દાર્થ :- એમેવ = આ રીતે, અહાછંદ કુસીલ રૂવે = સ્વચ્છંદી અને કુશીલ, ચારિત્રભ્રષ્ટ સાધુ, ડિણુત્તમાણં = જિનેન્દ્ર ભગવાનના ઉત્તમ, મગ્ગં = માર્ગની, વિરાહિત્તુ = વિરાધના કરીને, ભોગરસાણુગિહ્હા = ભોગરસમાં આસક્ત બનીને, ણિરટ્ટસોયા = નિરર્થક શોક કરનારી, કુરરી વિવા = કુરરી-પક્ષિણી સમાન, પરિયાવમેઈં = પરિતાપને પ્રાપ્ત થાય છે.

ભાવાર્થ :- જેમ ભોગરસની લોલુપ ગીધડી (પક્ષિણી) નિરર્થક શોક કરી દુઃખી થાય છે. તેમજ દુરાચારી અને સ્વચ્છંદી સાધુ પણ જિનેન્દ્ર ભગવાનના ઉત્તમ માર્ગની વિરાધના કરીને દુઃખ પામે છે.

વિવેચન :-

સનાથથી અનાથ થતાં સાધકો :- પ્રસ્તુત ૧૩ ગાથાઓ (ગાથા ૩૮ થી ૫૦ સુધી) માં અનાથી મુનિ દ્વારા વિશિષ્ટ પ્રકારના અનાથનું કથન છે. જે સનાથતાના પંથે પ્રયાણ કરીને પણ પુનઃ પોતાની દુષ્પ્રવૃત્તિના કારણે અનાથ બની જાય છે, અહીં તે અનાથ સાધકોના નિમ્નોક્ત દોષો દર્શાવ્યા છે - (૧) નિર્ગ્રંથ ધર્મ અંગીકાર કરીને કાયરતાથી શિથિલાચારનું સેવન કરવું (૨) દીક્ષિત બની પ્રમાદવશ મહાવ્રતનું સમ્યક્ પાલન ન કરવું (૩) આત્મનિગ્રહ ન કરવો. (૪) રસાસક્ત (રસાદિમાં આસક્ત) (૫) પાંચ સમિતિઓનાં પાલનમાં ઉપયોગ રહિત (અસાવધાન) (૬) અહિંસાદિ મહાવ્રતોમાં અસ્થિર (૭) તપ નિયમોથી ભ્રષ્ટ, (૮) આચારહીન, કેવળ વેષધારી તેમજ રત્નત્રય શૂન્ય હોવાથી વિજ્ઞો-જ્ઞાનીજનોની દૃષ્ટિમાં મૂલ્યહીન (૯) કુશીલ તેમજ મુનિ વેષભૂષાથી આજીવિકા ચલાવનાર (૧૦) અસંયમી હોવા છતાં પોતાને સંયમી કહેનાર (૧૧) વિષયભોગોની લાલસા સાથે મુનિ ધર્મનું પાલન કરનાર (૧૨) લક્ષણ, સ્વપ્નું ફળ બતાવનાર

(૧૩) નિમિત્ત, કૌતુક કાર્યમાં અત્યાસક્ત (૧૪) મંત્ર તંત્ર આદિથી (જાદુઓના ખેલ દેખાડી) જીવન જીવનાર (૧૫) શીલરહિત, ગાઢ અજ્ઞાન-અંધકારગ્રસ્ત, વિપરીત દષ્ટિવાળા, મુનિધર્મ વિરાધક (૧૬) ઔદેશિક અને અનેષણીય આહાર ગ્રહણ કરનાર, અગ્નિવત્ સર્વભક્ષી (૧૭) દુષ્ટ આચારમાં પ્રવૃત્ત, સંયમહીન દુરાત્મા (૧૮) સંયમને દૂષિત કરનાર (૧૯) ઉભયલોક - ભ્રષ્ટ સાધક (૨૦) સ્વછંદ, કુશીલ તેમજ જિનમાર્ગ વિરાધક. ઉપરોક્ત એક કે અનેક દોષોનું સેવન કરનાર સાધક આત્મગુણોનું રક્ષણ કરી શકતા નથી, તેથી તે અનાથ બની જાય છે.

સીયંતિ :- નિર્ગ્રંથ ધર્મમાં શિથિલ બની જાય છે. નિઃસત્ત્વસાધક કષ્ટો તેમજ પરીસહોથી વિચલિત બની દુઃખાનુભવ કરે છે, તે સ્વપરની રક્ષામાં સમર્થ બની શકતો નથી, માટે તે અનાથ કહેવાય છે.

દુગુંછણાણ (જુગુપ્સના) :- પરિષ્કાપન કરવાનાં મળ-મૂત્ર વગેરે પદાર્થો જુગુપ્સનીય હોય છે માટે પરિષ્કાપના સમિતિ માટે 'જુગુપ્સના' શબ્દ પ્રયોગ કર્યો છે. ઉચ્ચાર પ્રસવણ વગેરે સમિતિ પ્રત્યે ઉપયોગશૂન્ય.

મુંડરૂચિ :- કેશલોચ માત્રમાં જેની રુચિ છે અથવા વેશમાં રહેવાની માત્ર રુચિ છે, જે સાધુ જીવનના શેષ આચારથી વિમુખ રહે છે, તે નથી તપ કરતો કે નથી કોઈ નિયમ પાલનમાં રુચિ રાખતો.

અચંતિ કૂડકહાવણે વા :- ખોટા સિક્કાને કોઈ સ્વીકારતું નથી અને તેનાથી વ્યવહાર પણ ચાલતો નથી, તે સર્વથા ઉપેક્ષણીય હોય છે. એ જ રીતે સમ્યગ્દર્શનાદિ રત્નત્રય રહિત સાધુ પણ ગુરુ, સંઘ વગેરે દ્વારા ઉપેક્ષણીય હોય છે.

ઈસિજ્ઞયં જીવિય વૂહૃત્તા :- ઋષિધ્વજ અર્થાત્ મુનિચિહ્ન-રજોહરણ વગેરે સંપૂર્ણ મુનિ વેષભૂષાને ધારણ કરનાર અને તેનાથી જીવનનું પોષણ કરનાર.

એસો વિ ધમ્મો વિસઓવવણ્ણો :- કાલકૂટ વિષ વગેરેની જેમ, શબ્દાદિ વિષયોની આસક્તિયુક્ત, સુવિધાવાદી શ્રમણધર્મ પણ વિનાશકારી પંથે લઈ જાય છે. શ્રેષ્ઠ વસ્તુ અવળી થાય તો પતન કરે છે.

વેચાલ ઇવાવિવણ્ણો :- મંત્ર વગેરેથી વશ ન કરેલા, અનિયંત્રિત વૈતાલ રક્ષસ પોતાના સાધકનો વિનાશ કરે છે. જે વસ્તુ વિકાસને પંથે લઈ જાય છે, તે જ વસ્તુ અવળી થાય તો પતન કરે છે.

કુહેડ વિજ્ઞાસવદારજીવી :- કુહેટક વિદ્યા અર્થાત્ મિથ્યા આશ્ચર્યમાં નાખનારા મંત્રતંત્ર જ્ઞાનાત્મિકા વિદ્યા; કર્મ બંધનના હેતુરૂપ હોવાથી તે આશ્રવદાર રૂપ છે; એવી જાદુગરી વિદ્યાથી આજીવિકા ચલાવનારને કુહેડ વિજ્ઞાસવદારજીવી કહ્યા છે. પ્રેતાત્માને આહ્વાનકારી વિદ્યાઓને પણ 'કુહેટકવિદ્યા' કહેવામાં આવે છે.

નિમિત્તકોઝહલસંપગાઢે :- નિમિત્ત - ભૂત, અને વર્તમાન સંબંધી નિમિત્ત બતાવવા. કૌતુક - સંતાનાદિ માટે સ્નાનાદિ પ્રયોગ દેખાડવા. આ બંને વિદ્યામાં અત્યંત આસક્ત.

તમંતમેણેવ ડ સે :- ગાઢ મિથ્યાત્વ અને અજ્ઞાનાંધકારના કારણે શીલહીન, દ્રવ્યસાધુ સદા

વિરાધનાજનિત દુઃખથી દુઃખી બની, તત્વાદિના વિષયમાં વિપરીત દષ્ટિ અપનાવે છે.

અગ્ની વિવા સવ્વભક્ષી :- જેમ અગ્નિ, ભીના-સૂકા દરેક લાકડાને પોતાનું ભક્ષ્ય બનાવે છે, અર્થાત્ બાળી નાખે છે, તેમ દરેક પરિસ્થિતિમાં ઓષણીય, કલ્પનીય-અકલ્પનીય બધું જ લઈ લે છે.

દુહઓ વિ સે ઝિજ્જઙ્ઙ :- તે કુશીલ સાધકને માટે આ લોક અને પરલોક, બંને નિષ્કળ જાય છે. તે શરીર કલેશના કારણભૂત કેશલોચ વગેરે કેવળ કષ્ટો જ સહન કરે છે. તેનું આ જીવન સાધુધર્મની વાસ્તવિકતાથી દૂર હોવાથી અને પરલોકમાં દુર્ગતિમાં જવાથી, તે ઊભયલોકથી ભ્રષ્ટ થઈ જાય છે.

કુરરી વિવા ણિરટ્ટસોયા :- જેમ ગીધ પક્ષિણી ભોગો માટે ગમે તેટલો વિલાપ કરે તો પણ તેનો કંઈ અર્થ નથી, તેનો વિલાપ નિરર્થક જ છે અને તે કષ્ટ પામે છે; તેમ ભોગોમાં આસક્ત સાધુના આ લોક અને પરલોક બંને અનર્થકારી નીવડે છે.

મહાનિર્ગથીય પથ અને તેનું ફળ :-

૫૧

સોચ્ચાણ મેહાવિ સુભાસિયં ઇમં, અણુસાસણં ણાણગુણોવવેયં ।
મગ્ગં કુસીલાણ જહાય સવ્વં, મહાણિયંઠાણ વણ પહેણં ॥૫૧॥

શબ્દાર્થ :- સુભાસિયં = સુભાષિત-સારી રીતે કહેવાયેલું, ણાણગુણોવવેયં = જ્ઞાનગુણથી યુક્ત, અણુસાસણં = અનુશાસન, શિક્ષાને, કુસીલાણ = કુશીલોનાં, મગ્ગં = આચારણોને, ખરાબ માર્ગને, સવ્વં = સર્વ, સમસ્ત, બધાં, જહાય = છોડીને, મહાણિયંઠાણ = મહાન નિર્ગથોના, પહેણં = માર્ગો, વણ વણ = ચાલે અર્થાત્ અનુસરણ કરે છે.

ભાવાર્થ :- બુદ્ધિશાળી સાધક આ જ્ઞાન અને ગુણથી યુક્ત એવી શુભ આશયયુક્ત શિક્ષાને, ઉપદેશને સાંભળીને કુશીલનાં સમસ્ત આચરણોને છોડીને મહાનિર્ગથ-તીર્થકર પ્રભુના માર્ગે અર્થાત્ સંયમમાર્ગે ગમન કરે.

૫૨

ચરિત્તમાયારગુણિણે તઓ, અણુત્તરં સંજમ પાલિયાણં ।
ણિરાસવે સંખવિયાણ કમ્મં, ઉવેઙ્ઙ ઠાણં વિઝલુત્તમં ધુવં ॥૫૨॥

શબ્દાર્થ :- ચરિત્તમાયારગુણિણે = ચારિત્રાચારના ગુણોથી યુક્ત થઈને, અણુત્તરં = અનુત્તર, પ્રધાન, સંજમ = સંયમનું, પાલિયાણં = પાલન કરીને, તઓ = ત્યાર પછી, ણિરાસવે = આશ્રવોથી રહિત થઈને, કમ્મં = કર્મોનો, સંખવિયાણ = ક્ષય કરીને, વિઝલુત્તમં = વિશાળ એટલે સર્વોત્તમ, ધુવં = ધ્રુવ, નિત્ય, ઠાણં = સ્થાનને, મોક્ષસ્થાનને, ઉવેઙ્ઙ = પ્રાપ્ત થાય છે.

ભાવાર્થ :- આ રીતે ચારિત્રાચારના ગુણોથી યુક્ત સાધક સર્વોત્કૃષ્ટ સંયમનું પાલન કરી, આશ્રવ રહિત બની અને પૂર્વકર્મોનો ક્ષય કરીને સર્વોત્તમ શાશ્વત સ્થાનરૂપ મોક્ષને પ્રાપ્ત કરે છે.

૫૩ એવુગ્ગદંતે વિ મહાતવોધને, મહામુળી મહાપઙ્ગે મહાયસે ।
મહાણિયંઠિજ્જમિણં મહાસુયં, સે કાહણ મહયા વિત્થરેણં ॥૫૩॥

શબ્દાર્થ :- ડગ્ગદંતે વિ = કર્મ શત્રુઓનું ઉગ્રરૂપથી દમન કરનાર, મહાતવોધને = મહાન તપસ્વી, મહાપઙ્ગે = દઢ પ્રતિજ્ઞાવાળા, મહાયસે = મહાયશસ્વી, સે = આ, મહામુળી = મહામુનિએ, ઙ્ગં = આ, મહાણિયંઠિજ્જં = મહાનિર્ગ્રંથીય નામના, મહાસુયં = મહાશ્રુત અધ્યયનનું, મહયા = ખૂબ જ, વિત્થરેણં = વિસ્તાર સાથે મહારાજ શ્રેણિકની સામે, એવ(એવં) = આ રીતે, કાહણ = કથન કર્યું.

ભાવાર્થ :- આ રીતે કઠિન આચારનાં પાલન સાથે ઈન્દ્રિય અને મનને વશ કરનાર મહાતપોધની મહાયશસ્વી, દઢપ્રતિજ્ઞાવાળા (મહાપ્રતિજ્ઞ), મહામુનિ અનાથી મુનીશ્વરે આ મહાનિર્ગ્રંથીય મહાશ્રુતને ખૂબ વિસ્તારપૂર્વક (શ્રેણિક મહારાજાને) કહ્યું.

વિવેચન :-

મેહાવિ :- 'મેઘાવી' શબ્દ સાધકનું વિશેષણ છે. શ્રેણિક રાજા માટે મેઘાવિન્ ! (હે બુદ્ધિમાન રાજન્ !) સંબોધન છે.

અણુત્તરં સંજમ :- યથાખ્યાત ચારિત્રાત્મક સંયમ અથવા શ્રેષ્ઠ સંયમ, સર્વોત્કૃષ્ટ સંયમ.

ચરિત્તમાયારગુણણિણે :- સંયમની સમગ્ર વિધિઓ તેમજ જ્ઞાનાદિ ગુણોથી જે યુક્ત હોય તે 'ચારિત્રાચાર-ગુણાન્વિત' છે.

મહાણિયંઠિજ્જં :- મહાનિર્ગ્રંથીય - નિર્ગ્રંથના મહાન આચાર, શિક્ષાઓનો ભંડાર.

મુનિની ભક્તિપૂર્વક સ્તુતિ :-

૫૪ તુટ્ટો ય સેણિઓ રાયા, ઙ્ગમુદાહુ કયંજલી ।
અણાહત્તં જહાભૂયં, સુટ્ટુ મે ડવદંસિયં ॥૫૪॥

શબ્દાર્થ :- તુટ્ટો = મુનિના ઉપદેશથી સંતુષ્ટ-પ્રસન્ન થયા, સેણિઓ = શ્રેણિક, રાયા = રાજા, કયંજલી = કૃતાંજલિ, બન્ને હાથ જોડીને, ઙ્ગં = આ રીતે, ડદાહુ = કહેવા લાગ્યા કે હે ભગવન્ ! તમે, અણાહત્તં = અનાથતાનું, જહાભૂયં = યથાર્થ સ્વરૂપ, મે = મને, સુટ્ટુ = સારી રીતે, ડવદંસિયં = સમજાવ્યું છે.

ભાવાર્થ :- મુનિ પાસેથી સનાથ-અનાથનું રહસ્ય જાણીને રાજા શ્રેણિકે સંતુષ્ટ થઈ હાથ જોડીને કહ્યું - હે ભગવન્ ! આપે મને અનાથતાનું યથાર્થ સ્વરૂપ સુંદર રીતે સમજાવ્યું છે.

૫૫ તુજ્ઞં સુલદ્ધં ચુ મણુસ્સ જમ્મં, લાભા સુલદ્ધા ય તુમે મહેસી ।
તુબ્ભે સણાહા ય સબંધવા ય, જં ભે ઠિયા મગ્ગે જિણુત્તમાણં ॥૫૫॥

શબ્દાર્થ :- મહેસી = હે મહર્ષિ !, તુજ્ઞં = તમારો, ચુ = ખરેખર (વાસ્તવમાં), સુલદ્ધં = સુલભ-સફળ છે, તુમે = તમે, લાભા = વાસ્તવિક લાભ, સુલદ્ધા = પ્રાપ્ત કર્યો છે, તુબ્ભે = તમે જ , સણાહા = સનાથ, સબંધવા = સબંધવ છે, જં = કારણ કે, ભે = તમે, જિણુત્તમાણં = સર્વોત્તમ જિનેન્દ્ર ભગવાનના, મગ્ગે = માર્ગમાં, ઠિયા = સ્થિત થયા છે.

ભાવાર્થ :- રાજા શ્રેણિક - હે મહર્ષિ ! આપનો મનુષ્ય જન્મ સફળ છે. આપની અન્ય ઉપલબ્ધિઓ પણ સફળ છે. આપ સાચા સનાથ અને સબંધવ છો કારણ કે આપ જિનેન્દ્રના સંયમ માર્ગમાં સુસ્થિત છો.

૫૬ તં સિ ણાહો અણાહાણં, સવ્વભૂયાણ સંજયા ।
ચામેમિ તે મહાભાગ, ઇચ્છામિ અણુસાસિડં ॥૫૬॥

શબ્દાર્થ :- મહાભાગ = હે મહાભાગ !, તં = આપ, અણાહાણં = અનાથોના, ણાહો = નાથ, સિ = છે, સંજયા = હે મુનિ ! તમે, સવ્વભૂયાણ = સમસ્ત પ્રાણીઓના, ણાહો = નાથ છે, હે પૂજ્ય ! જે મારો કંઈ અપરાધ થયો હોય તો તે માટે, તે = આપ પાસે, ચામેમિ = ક્ષમા માગું છું અને હું આપ દ્વારા, અણુસાસિડં = શિક્ષા પ્રાપ્ત કરવા માટે, ઉપદેશ સાંભળવા માટે, ઇચ્છામિ = ઈચ્છા કરું છું.

ભાવાર્થ :- હે સંયત ! આપ બધા અનાથ જીવોના નાથ છો, હે મહાભાગ ! હું આપની ક્ષમા માગું છું અને હું આપની પાસે ઉપદેશ સાંભળવા ઈચ્છું છું.

૫૭ પુચ્છીરુણ મણુ તુબ્ભં, જ્ઞાણવિગ્ધો ય જો કઓ ।
ણિમંતિયા ય ભોગેહિં, તં સવ્વં મરિસેહિ મે ॥૫૭॥

શબ્દાર્થ :- મણુ = મેં તમારી પાસે પ્રવ્રજ્યાનું કારણ, પુચ્છીરુણ = પૂછીને, જો = જે, તુબ્ભં = તમોને, જ્ઞાણવિગ્ધો = ધ્યાનમાં વિઘ્ન, કઓ = કર્યું છે, ય = અને, ભોગેહિં = ભોગોને માટે, ણિમંતિયા = નિમંત્રિત કરીને તમારો જે અપરાધ કર્યો છે, તં = તેને, સવ્વં = બધા અપરાધોને માટે, મને, મરિસેહિ = ક્ષમા પ્રદાન કરો.

ભાવાર્થ :- મેં આપને પ્રશ્નો પૂછી આપના ધ્યાનમાં વિઘ્ન કર્યું અને ભોગો ભોગવવા આમંત્રણ આપ્યું, તે બધા અપરાધોની આપ મને ક્ષમા કરો.

૫૮ એવં થુણિત્તાણ સ રાયસીહો, અણગારસીહં પરમાઈ ભત્તિણ ।
સઓરોહો સપરિયણો સબંધવો, ધમ્માણુરત્તો વિમલેણ ચેયસા ॥૫૮॥

શબ્દાર્થ :- એવં = આ રીતે, રાયસીહો = રાજાઓમાં સિંહ સમાન પરાક્રમી, સ = તે રાજા શ્રેણિક, અણગારસીહં = સિંહ સમાન તે અનાથી મુનિની, પરમાઈ = ઉત્કૃષ્ટ, ભક્તિએ = ભક્તિપૂર્વક, યુગિત્તાણ = સ્તુતિ કરતો, સઓરોહો = પોતાના અંત:પુર સાથે, સપરિયણો = પરિવાર સહિત અને, સબંધવો = બંધુઓ સહિત, વિમલેણ ચેયસા = મિથ્યાત્વ રહિત, નિર્મળ ચિત્તથી, ધમ્માણુરત્તો = ધર્મમાં અનુરાગી બની ગયા, સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરી લીધું.

ભાવાર્થ :- આ રીતે રાજાઓમાં સિંહ સમાન પરાક્રમી શ્રેણિક મહારાજાએ પરમ ભક્તિથી તે સિંહ સમાન અનાથી મુનિની સ્તુતિ કરી, પોતાનાં અંત:પુર, સ્વજન અને સકલ કુટુંબ સહિત મિથ્યાત્વ રહિત નિર્મળ ચિત્તે ધર્મમાં અનુરક્ત બન્યા, અર્થાત્ સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરી લીધું.

૫૯

**ऊससिय-रोमकूवो, कारुण य पयाहिणं ।
अभिवंदिरुण सिरसा, अइयाओ णराहिवो ॥५९॥**

શબ્દાર્થ :- ऊससिय-रोमकूवो = હર્ષથી રોમાંચિત થતો તે, पयाहिणं = પ્રદક્ષિણા, कारुण = કરીને, सिरसा = મસ્તક નમાવી, अभिवंदिरुण = વંદના કરી, अइयाओ = પોતાના સ્થાન પર ગયા.

ભાવાર્થ :- મુનિરાજના અમૃત સમાગમથી રાજા રોમેરોમમાં હર્ષ અનુભવી રહ્યો હતો. તે મુનિની પ્રદક્ષિણા કરી, મસ્તક નમાવીને વંદન કરી પોતાના સ્થાને પાછા ફર્યા.

વિવેચન :-

લાભા સુલદ્ધા :- સુંદર, વર્ણ, રૂપ વગેરેની પ્રાપ્તિરૂપ લાભ અથવા ધર્મવિશેષની પ્રાપ્તિરૂપ લાભ. આપના આ બધા લાભ સફળ છે.

રાયસીહો અણગારસીહં :- રાજાઓમાં અતિ પરાક્રમી હોવાથી શ્રેણિકને શાસ્ત્રકારે રાજસિંહ કહેલ છે તથા કર્મ વિદારણ કરવામાં પરાક્રમી હોવાથી મુનિને અણગારસિંહ કહેલ છે.

અનાથીમુનિના ગુણો :-

૬૦

**इयरो वि गुणसमिद्धो, तिगुत्तिगुत्तो तिदंडविरओ य ।
विहग इव विप्पमुक्को, विहरइ वसुहं विगयमोहो ॥६०॥ - त्ति बेमि**

શબ્દાર્થ :- गुणसमिद्धो = ગુણોથી સમૃદ્ધ, तिगुत्ति गुत्तो = ત્રણ ગુણોથી ગુણ, तिदंडविरओ = ત્રણ દંડથી નિવૃત્ત બનેલા, इयरो वि = અનાથી મુનિ, विगयमोहो = મોહથી રહિત બનીને, विहग इव = પક્ષીની જેમ, विप्पमुक्को = બંધન રહિત થઈ, वसुहं = પૃથ્વી પર.

ભાવાર્થ :- અનાથી મુનિ સાધુના ૨૭ ગુણોથી સમૃદ્ધ, ત્રણ ગુણોથી ગુમ, ત્રણ દંડથી વિરત, મોહમુક્ત થઈને આ વસુંધરામાં પક્ષીની જેમ અપ્રતિબદ્ધ થઈને સંયમમાં વિચરણ કરવા લાગ્યા.

– એમ ભગવાને કહ્યું છે.

વિવેચન :-

મહાનિર્ગ્થ મુનિની વિશેષતાઓ :- પ્રસ્તુત ગાથામાં અધ્યયનનો ઉપસંહાર કરતાં મહાનિર્ગ્થમુનિની વિશેષતાઓ પ્રદર્શિત કરી છે (૧) સાધુના ૨૭ ગુણોથી અથવા ક્ષમાદિ ગુણોથી સંપન્ન. (૨) મન, વચન અને કાયાનું ગોપન કરનાર. (૩) મન, વચન, કાયાની અશુભ પ્રવૃત્તિઓથી નિવૃત્ત. (૪) પક્ષીવત્ દરેક પ્રકારનાં બંધનોથી રહિત અર્થાત્ દ્રવ્યભાવ પરિગ્રહથી રહિત (૫) મોહમુક્ત અથવા કેવળી કે વીતરાગી.

ઉપસંહાર :- અનંત સંસારમાં પરિભ્રમણ કરનારા અજ્ઞાની પ્રાણીઓ અનાથ છે. ધર્મને સમજી, સંયમનો સ્વીકાર કરનાર પોતાના અને બીજાનાં નાથ થઈ જાય છે. સંયમ ગ્રહણ કર્યા પછી સનાથ બનેલા શ્રમણને જિનાજ્ઞાપ્ત સંયમાચારની સમસ્ત વિધિઓનું સારી રીતે પાલન કરવું, તે પરમ કર્તવ્ય છે. જે આ કર્તવ્યમાંથી ચૂકી જાય, આળસુ કે સુખશીલ થઈ જાય તો તે બીજા પ્રકારના અનાથ થઈ જાય છે. કારણ કે સંયમ નિયમોનું ભરાબર પાલન ન કરવાથી તે પોતાના આત્માની દુર્ગતિથી રક્ષા કરી શકતા નથી, તેથી તે અનાથ કહેવાય છે માટે સંયમનો સ્વીકાર અને તેનું પૂર્ણ પાલન કરી સાચા સનાથ થવું જોઈએ, એ જ આ અધ્યયનનો સાર છે.

॥ અધ્યયન-૨૦ સંપૂર્ણ ॥

परिशिष्ट-१

विवेचित विषयोनी अकारादि अनुक्रमणिका

	विषय	पृष्ठांक		विषय	पृष्ठांक
अ	अइच्छया	१३४		अत्तपण्णहा	३३०
	अइमायाए	३१२		अदीणा	१३४
	अकम्मचेट्टे	२३१		अधुवे असासयम्मि	१४२
	अकामकामे	२८४		अपडिक्कंतस्स	२५६
	अकाममरणं	८७		अप्पकम्मे अवेयणे	३८३
	अकुउहले	२०५		अप्पपाणे - अप्पबीयंमि	२२
	अकुए	१८		अप्पमज्जियं	३२८
	अकलेवरसेणं	१८५		अप्परए	२८
	अकामकामे	२८४		अप्रमाह साधनाना नव भूणभंत्र	१८४
	अक्कोसेज्जा	५१		अप्पा चेव दमेयव्वो	१२
	अगगलं-अगगला	१६४		अप्पा दंतो सुही होइ	१२
	अग्गी विवा सव्वभक्खी	४३५		अप्पिच्छे	५८
	अचवले - अयपण	२०४		अप्पकुक्कुए	१८
	अज्जवसाणम्मि सोहणे	३७८		अप्पुट्टाइ	१८
	अट्टाए व अणट्टाए	१०१		अबले जह भारवाहए	१८५
	अट्टजुत्ताणि	८		अब्भुदए भोए	१७६
	अण्णप्पमत्ते धणमेसमाणे	२६८		अभ्रत्तना सात दुष्परिष्णम	३०५
	अणाघायं	१०४		अमाइ	२०४
	अण्णायएसी	२८४		अमोहा	२७३
	अण्णाएसी	५८		अयव्व	१२८
	अण्णायएसी	२८४		अरई - अणाई	१८१
	अणारिया	२२१		अरनाथ (भगवान)	३५८
	अणियाणो	४०८		अरहा	१२१
	अणिसिओ	४०८		अविद्याजनित अवस्था	११७
	अणुक्कसाई	५८		असमाणो चरे	४७
	अणुकंपओ	२२२		असीले विसीले	२०१
	अणुच्चे	१८		अहिज्जवेए	२६६
	अणुत्तरे, अणुत्तरं	२५७		अहीवेगंत दिट्ठिए	३८०
	अणेगवासाणउया	१३०		अहुणोववण्णसंकासा	१०८
	अत्थ धम्मगइं	४१५		अंगपच्चंग - अंगप्रत्यंग	३१८
	अत्थधम्मोवसोहियं	३५२		अंगविज्जं - अंगविद्या	१४८

	विषय	पृष्ठांक		विषय	पृष्ठांक
आ	अंतरिक्ष निमित्त	२८६	क	कणकुंडगं	५
	अंगविकार विद्या	२८६		करकडू-प्रत्येक भुद्ध	३६४
	आइण्णे	८		कल्लाणं अदुवा पावगं	४८
	आएसं	१२६		कलिणा जिए	१०२
	आथारहीन भ्राह्मण	२२१		कल्ले पभायम्मि	४२८
	आत्मा ज मित्र अने शत्रु	४२८		कागिणीए	१३०
	आत्मानी सिद्धि	२७२		कामगिद्धे	१०१
	आमंतयामो	२६४		कामगुणे	३१८
	आमिष	१४३		कामभोगेसु	१०१
	आयवगेसए	२८५		कामरूवविउच्चिणो	८०
	आचारं	१८८		काली पव्वंग संकासे	३५
	आरण्णगा मुणि	२६६		कालेण य अहिज्जिता	८
	आरियत्तणं	१८८		कावोया	३८०
	आलोयण	३७७		काशीराज नंदन	३६८
	आससाए - आशांसाथी	२२५		किच्चाण	१५
	आसीविसो - आशीविष	२३०		किंपागफलाणं - किंपाकइल	३८३
	आसुरियं दिसं	१२८		कीडं	८
आज्ञा अने निर्देश	४	कुइयसइं	३१०		
ओमचेलए	२२१	कुइय अने भित्ति वर्ये अंतर	३१०		
ई	इड्ढी	१३६	कुररी विवा णिरट्टसोया	४३५	
	ईगिताकार संपन्न	४	कुलपुत्र	११	
उ	उगगतवो	२२८	कुसगणेण तु भुंजए	१७२	
	उच्चावयाइं	२२६	कंदुकुंभीसु	४००	
	उज्जुकडे	२८४	कुडेटक विद्या	४३४	
	उदायन राज्ञ	३६७	कुंथुनाथ भगवान	३५७	
	उपपातकारक	४	केसाण भायणं	३८३	
	उम्मज्जा	१३३	कोहं असच्चं कुविज्जा	११	
	उवचिट्ठे	१५	कंदियसइं	३१०	
	उवसंत मोहणिज्जो	१५७	खज्जइ भुज्जइ	२२३	
	उवहाण	६०	खत्तिओ, चंडाल, बुक्कसो	७१	
	उववाइयं - औपपातिक	१०२		खवियासवे	३३८
	एगचरे	२८७	खड्डुया	२५	
	अ	एगपक्खं	२२५	खेयाणुगए	२८७
एगया		४२	खंति सोहिकरं	१८	
एगंतमहिट्टिओ		१५८	गलियस्स	८	

	विषय	पृष्ठांक		विषय	पृष्ठांक
	गाणंगणिए	३३३		णाणासीला	१०४
	गामकंटगा - ग्रामकंटक	५१		णायपुत्ते - शातपुत्र	१२१
	गुरूपरिभावए	३२८		णासण्णे णाइदूरओ	२२
	गंठिभेए	१५७		णिज्जाइत्ता	३०८
	गंडवच्छासु	१५०		णियागट्टी	६
	गंथं	१४३		णियाणं	२४५
ध	घयसित्तिव्व पावए	७८		णियाणछिण्णे	२८४
	घोरमुहुत्ता	८८		णियावित्ति	२०४
	घोरा परमदारूणा	४२५		णिरट्टाणि	८
	घोरासमं	१७२		णिरामिसा, सामिसं	२८३
	घोरपरक्कमो	२२८		णिरूट्टाइ	१८
	घोरं घोर परकम्मा	२८५		णिसंते	८
य	चाउप्पायं - यतुर्भागात्मक चिकित्सा	४२५		णिहुयं णीसकं	३८०
	चीराजिणं	१०४		णेयाउयं	७२
	चेइए वच्छे	१५०		णो इंदियगेज्ज	२७३
	यंडुद्रायार्थ	८	त	तव णियम संजमधरं	३७८
	चंडालियं	८		तवं खंति महिसयं	७२
छ	छवि पव्वाओ	१०७		ताई	१४३
	छिन्न विधा	२८५		तालणा तज्जणा वह बंध	३८०
	छंदं निरोहेण	८८		तिरीडी	१७८
ज	जय यक्वती	३५१		त्तिबेमि	२८
	जवणट्टाए	१४७		तिंदुयरूवरववासी	२२२
	जवसं	१२५		तिव्वचंडपगाढाओ	४००
	जहासुयं	१५		तिविहेण णाणुकंपे	२८७
	जहा य अग्गि	२७२		तोत्तगवेसए	२५
	जाइविज्जाविहूणा	२२५		तओडहुं णाहो जाओ	४२८
	जाइपराजिओ	२४४	थ	थणियसहं	३१०
	जायमेए	१२५	६	थावर जंगमं	११५
	जायाए घासमेसिज्जा	१४७		दमीसरे	३७५
	जाया पुत्ता ण...ताणं	२५८		दशाष्टाभद्र राण	३५२
झ	णगिणिणं	१०५		दशांग	८१
	णट्टेहिं गीएहि वाइएहिं	२५५		दसुया	१८८
	ण संतंसंति मरणंते	१०८		द्विमुभराय	३५५
	ण होइ असुयाण लोगो	२५५		दीवप्पणट्टे	८७
	णाइ उच्चे वा णीए वा	२२		दुगुंछणाए	४३४

	विषय	पृष्ठांक		विषय	पृष्ठांक
	दुरासयं	८		पयाहिणं	४१८
	दुस्सील	५		परकडं पिंडं	२२
	दुस्साहडं धणं हिच्चा	१२८		परिण्णाया	४६
	दुहओ वि से झिञ्झइ	४३५		परिदाहेण	४०
	दुही	१२६		परिसंकमाणो	८८
	देवादि शब्दोना विशेषार्थ	३२१		पल्हत्थियं	१५
	देवो दोगुंदगो	३७६		पव्वइए अणगारियं	४२८
	दोसपओसेहिं	१४२		पहीणपुत्तस्स	२७८
	दंडविधा	२८६		पाढवं शरीरं	७८
	धणपयण परिग्गहाओ	२२३		पाणाणि बीयाणि हरियाणि	३२८
ध	धणेण किं धम्मधुराहिगारे	२६८		पावकम्मेहिं	८६
	धमणिसंतए	३५		पावपरिक्खेवी	२०४
	धम्मपरायणा	२८५		पावियाहिं दिट्ठीहिं	१४५
	धम्मारामे	४३		पास जाइपहे	११६
	धर्मश्रद्धानुं भटत्व	७२		पास पयट्टिए	८६
	धर्म श्रवणनुं भटत्व	७१		पासाएसु गिहेसु	१६०
	धर्म सारथि	३२०		पंचालगुणो ववयं	२५६
	धुवे णिच्चे सासए	३२१		पिंडस्स पाणस्स	१२०
	धुतिसंपन्नता	२८		पुइदेह	१३६
	धोरेयसीला	२७८		पुज्जसत्थे	२८
न	नग्गति राज्ज	३६६		पुण्णपयं	३५२
	निरुपडम आयुष्य	१८३		पुव्वसंजोगं	१४२
	निहव सात	७२		पुव्वा वाससया बहु	८१
प	पइण्णवाई	२०४		पोसहं	१०६
	पक्खपिंडं	१५		पंचकुसील	३३४
	पक्खी पत्तं समादाय	१२०		पंजलिउडो	१५
	पच्चुपण्णपरायणे	१२८		पंडित भरणना त्रण प्रकर	११०
	पच्छा परिण्णाय मलावधंसि	८८		पंतोवहिउवगरणं	२२०
	पडिच्छिण्णम्मि संवुडे	२२		पंसुपिसायभूए	२२१
	पडिबुद्ध	८८	इ	फासा	८१
	पडिसंजले	५१		फासुयं	२२
	पडिसंलीणे	२०५	ध	बज्झइ	१४४
	पण्णे	२८५		बलवाहणे	३३८
	पणियं भत्तपाणं	३१८		बहूणं बहुगणे	१६०
	पमाणं - प्रमाद	२०१		बहिं विहाराभिणि विदुचित्ता	२६३

	विषय	पृष्ठांक		विषय	पृष्ठांक
	बहुयं मा आलवे	८		मिया अयाणंता	१४५
	अडुश्रुतनी विविध उपमाओ	२१०		मिलक्खुया - भ्वेच्छा	१८८
	आलखोना पांय भेद	८४		मुणी	२१८
	आलभरशना १२ प्रकार	८४		मुहरी	५
	बुद्धपुत्त	६		मूलियं	१३३
	बुद्धोवघाइ	२५		मोणं	२८३
	बंभे संतितित्थे	२३८		मंतमूलं	२८६
भा	भयभेरवा	२८७		मंदा	८१
	भयवं	१५७		मुंडरुचि	४३४
	भरत यकवर्ती	३५२		मुंडिणं	१०५
	भवस्थिति - कायस्थिति	१८६		राओवरयं	२८४
	भावणाहिं सुद्धाहिं -	४०८	ल	लक्खणं - लक्षणाविधा	१४८
	भारंडपक्खी - भारंडपक्षी	८८		लहु भूय विहारणो	२८३
	भूइपण्णा	२३३		लक्षणा निमित्त	२८६
	भूत्तादिआ	२६८		लाढे	२८५
	भूमिनिमित्त	२८५		लोमाहारे	१६७
	भोइ	२७८	व	वण्णो, रुवं	४१८
	भूयाइं	२३८		वरिससओवमे	३४८
म	मघवा यकवर्ती	३५४		वसे गुरुकुले णिच्चं	२०६
	मनुष्यत्वनी दुर्लभताना दस दष्टांतो	६८		वहमूलिया	१३३
	मनुष्यत्वनी प्राप्तिना आधक कारणो	६८		वादं विविहं	२८७
	मनुष्यजन्मनी दुर्लभताना १२ कारणो	१८६		वासिद्धि	२७८
	मनोहर, मनोरम	३०८		वास्तु विधा	२८६
	मलपंकपुव्वयं	२८		विउलासिक्खा	१३४
	महप्पा	२२८		विगईओ	३३२
	महाजसो	२२८		विनय	३
	महाणुभागो	२२८		विनयी शिष्यने थती आर उपलब्धि	२८
	महापद्म यकवर्ती	३५८		विप्पसण्णं	१०४
	महाबल राजर्षि	३७०		विभूसाणुवाई	३१३
	महासुक्का	८०		विभूसावत्तिए	३१३
	मायण्णे	३६		विभूसियसरीरे	३१३
	माहणे	३४६		विलवियसद्धं	३१०
	मिए-मृग	५		विविक्त, अनाकीर्ण, रक्षित	३१८
	मिच्छादंडो पउंजइ	१६७		विवित्ताइं, संसत्ताइं	३०५
	मियचारियं - मृग यथा	४०५		विसमसीला य भिक्खुणो	१०४

	विषय	पृष्ठांक		विषय	पृष्ठांक
	विसं तालउडं	३१८		सहभुत्तासियाणि	३१८
	वुग्गहे	३३०		सहस्सं	१३०
	वुसीमओ	१०४		सहिए	२८३
	वेदेही	१८०		सासयं	१५५
	वेया अहीया ण... ताणं	२५८		सिद्धे हवइ सासए	८१
	वेयावडियं	२३०		सिसुणागुव्व	१०२
	वेयवियाऽयरक्खिए	२८४		सीएण फरुसेण वा	१८
	वेराणुबद्धा	८५		सीलवंता	१३४
	वेसालिए	१२१		सुअक्खाय धम्मस्स	१७२
	वोसट्टुकाओ	२३८		सुपेसलाइं	२२५
श	श्रुत विनय प्रतिपत्ति	१५		सुसंवुडो	२३८
	शांतिनाथ भगवान	३५५		सुत्तं अत्थं च तदुभयं	१५
स	सकाममरणं	८७		सेयनकं डाथी	१२
	सगर यकवती	३५३		सोच्चा णच्चा	३३
	सण्णाइपिंडं जेमेइ	३३३		सोपकम आयुध्य	१८३
	सण्णिही संचओ	३८०		सोवागकुल	२१८
	सत्थकुसला	४२५		सोहिं - शुद्धि	२३८
	सनत्तकुमार यकवती	३५५		संकरदूसं....	२२१
	समणं	५२		संघाडी	१०५
	समयं	२३		संथवं जहिज्ज	२८४
	समर	१७		संधिमुहे	८५
	समाहि जोगेहिं	१४८		संयोग	३
	सयग्धी - शतधनी	१५४	ड	हरिएसबलो	२१८
	सयणासणाइं	३०५		हसियसइं	३१०
	स्वप्ननिमित्त	२८५		हरिषेण यकवती	३५१
	स्वर विथय	२८५		हिरण्णं सुवण्णं	१७४
	सव्वदिसं	१२०		हिरिमं	२०५
	सव्वदंसी	२८५		हेउकारणचोइओ	१५०
	सव्वसो णिक्कसिज्जइ	५			

ગુરુ પ્રાણ આગમ બત્રીસીના શ્રુત સહયોગી દાતાઓ

: પ્રથમ આગમ વિમોચક :

માતૃશ્રી ચંપાબેન શાંતીલાલ પરષોત્તમદાસ સંઘવી તથા
માતૃશ્રી મૃદુલાબેન નવનીતરાય શાંતીલાલ સંઘવી ના સ્મરણ સાથે
સૌ. કુંદનબેન જયંતીલાલ શાંતીલાલ સંઘવી
શ્રી નવનીતરાય શાંતીલાલ સંઘવી
શ્રી રાજીવ જયંતીલાલ, શ્રી શૈલેશ નવનીતરાય, શ્રી હિરેન નવનીતરાય સંઘવી

શ્રુતાધાર

- માતૃશ્રી કુસુમબેન શાંતિલાલ શાહ
હસ્તે - સુપુત્ર શ્રી ઈપ્સિત - ડો. નીતા શાહ, શ્રી ભાષિત - દર્શિતા શાહ મુંબઈ
- માતૃશ્રી સવિતાબેન ડો. નાનાલાલ શાહ (હેમાણી)
સુપુત્ર શ્રી સતીષ - રશ્મિ શાહ, સુપુત્રી શ્રીમતી ડો. ભારતી - ડો. રશ્મિકાંત શાહ U.S.A.
- સાધ્વી સુબોધિકા (ભદ્રા) જૈન ટ્રસ્ટ, માતૃશ્રી લલિતાબેન પોપટલાલ શાહ (હેમાણી)
બહેન-શ્રીમતી લતા શરદ શાહ, શ્રીમતી હર્ષા ભૂપેન્દ્ર મોદી આકોલા
- શ્રીમતી દત્તા ગિરીશ શાહ (પૂ. સુબોધિકાબાઈ મ. ના ભાઈ-ભાભી) સુપુત્ર
શ્રી મુંજાલ - વિજયા, શ્રી ભાવિન - તેજલ, સુપુત્રી નિવિશા મનીષ મહેતા U.S.A.
- પૂ. આરતીબાઈ મ. ના બહેનો - શ્રીમતી સરોજબેન જશવંતરાય દોમડિયા
શ્રીમતી હર્ષાબેન વસંતરાય લાઠીયા હસ્તે - શ્રી અલકેશ, શ્રી પ્રિયેશ, શ્રી હેમલ મુંબઈ
- માતૃશ્રી જયાબેન શાંતીલાલ કામદાર, માતૃશ્રી રમાબેન છોટાલાલ દફતરી
હસ્તે શ્રીમતી પ્રેમિલાબેન કિરીટભાઈ દફતરી U.S.A.
- ડો. ભરતભાઈ ચીમનલાલ મહેતા
સુપુત્ર-ચી. મલય, સુપુત્રી શ્રીમતી વિરલ આશિષ મહેતા રાજકોટ
- માતૃશ્રી વિજ્યાલક્ષ્મીબહેન માણેકચંદ શેઠ
સુપુત્ર શ્રી દિલસુખભાઈ શેઠ, શ્રી ચંદ્રકાંતભાઈ શેઠ (શેઠ બિલ્ડર્સ) રાજકોટ
- શ્રી રતિગુરુ ચેરીટેબલ ટ્રસ્ટ, હસ્તે ટી. આર. દોશી રાજકોટ
- શ્રી રતિગુરુ ચેરીટેબલ ટ્રસ્ટ, હસ્તે ટી. આર. દોશી રાજકોટ
- શ્રી રતિગુરુ ચેરીટેબલ ટ્રસ્ટ, હસ્તે ટી. આર. દોશી રાજકોટ
- શ્રી રતિગુરુ ચેરીટેબલ ટ્રસ્ટ, હસ્તે ટી. આર. દોશી રાજકોટ
- માતૃશ્રી હીરાગૌરી હરિલાલ દોશી, શ્રીમતી પૂર્ણિમાબેન નરેન્દ્ર દોશી
હસ્તે - નરેન્દ્ર - મીના દોશી, કુ. મેઘના, કુ. દેશના રાજકોટ

- માતૃશ્રી કાશ્મીરાબેન કાંતિભાઈ શેઠ
હસ્તે - શ્રીમતી હેતલ સંજય શેઠ, કુ. ઉપાસના, કુ. કીજલ રાજકોટ
- માતૃશ્રી જશવંતીબેન શાંતીલાલ તુરખીયા, શ્રીમતી ભાવના દિલીપ તુરખીયા
હસ્તે - દિલીપ એસ. તુરખીયા, સુપુત્ર - શ્રી પારસ - રિક્કિર તુરખીયા મુંબઈ
- માતૃશ્રી કિરણબેન પ્રવીણચંદ્ર દોશી
હસ્તે સુપુત્ર શ્રી નીરવ - તેજલ દોશી, કુ. પ્રિયાંશી, કુ. ઝીલ મુંબઈ
- માતૃશ્રી મંજુલાબેન છબીલદાસ ચૂડગર
હસ્તે - સુપુત્ર શ્રી કેતન - આરતી ચૂડગર, કુ. ધ્રુવી મુંબઈ
- શ્રી લક્ષ્મીચંદભાઈ જસાણી પરિવાર રાજકોટ
- શ્રી પ્રવિણભાઈ ગંભીરદાસ પારેખ મુંબઈ
- કુ. વિધિ ગિરીશ જોશી, કુમાર કુશાન ગિરીશ જોશી
હસ્તે - શ્રીમતી નીલાબેન ગિરીશભાઈ જોશી મુંબઈ
- શ્રી પરેશભાઈ સુમતીભાઈ શાહ મુંબઈ
- શ્રી કિશોરભાઈ શાહ મુંબઈ
- શ્રી રમેશભાઈ ગટુલાલ કામદાર ચેમ્બુર
- માતૃશ્રી લીલાવતીબેન નીમચંદ નથુભાઈ દોશી, સ્વ. કિશોરકુમાર નીમચંદ દોશી,
સ્વ. મૃદુલા કુંદનકુમાર મહેતા. હસ્તે - હર્ષદ અને કુમકુમ દોશી કલકત્તા
- માતૃશ્રી તારાબેન મોદી કલકત્તા
- માતૃશ્રી મધુકાંતાબેન નંદલાલ ભીમાણી
હસ્તે - શ્રી રાજેશભાઈ ભીમાણી કલકત્તા
- માતૃશ્રી કીકીબેન દેસાઈ, હસ્તે - શ્રી શૈલેશભાઈ-મીનાબેન દેસાઈ મુંબઈ
- શ્રી અંજલભાઈ ઢાંકી મુંબઈ
- ગુરુભક્ત રાજકોટ
- શ્રી હેમેન્દ્રભાઈ પૂજાણી
- માતૃશ્રી ચંપકબેન શશીકાંતભાઈ મહેતા, હસ્તે - સુપુત્રી શ્રી કિરીટ-અરૂણા,
શ્રી અજય - નીતા, શ્રી કમલેશ - દિવ્યા, સુપુત્રી - નિરૂપમા - નિરંજન દોશી મુંબઈ
- માતૃશ્રી નર્મદાબેન રૂગનાથ દોશી, હસ્તે - શ્રી કાંતીભાઈ રૂગનાથ દોશી કલકત્તા
- શ્રી હેમલતાબેન નટવરલાલ માણીયાર વડોદરા
- માતૃશ્રી અમૃતબેન ભગવાનજી અવલાણી પરિવાર
હસ્તે - શ્રી રમણીકભાઈ ભગવાનજી અવલાણી કલકત્તા
- શ્રી કેશવજીભાઈ શાહ પરિવાર કલકત્તા

શ્રુત અનુભોદક

- શ્રીમતી ડો. ભારતીબેન - ડો. રશ્મિકાંત કાંતીલાલ શાહ U.S.A.
- શ્રીમતી લતાબેન - શ્રી શરદભાઈ કાંતીલાલ શાહ U.S.A.
- શ્રીમતી હર્ષા ભૂપેન્દ્ર મોદી, શ્રીમતી જીમિતા હિરેન મોદી,
શ્રીમતી ડો. શ્રુતિ મહેશ વર્મા, શ્રીમતી ભવિતા જયંત ઈંગળે આકોલા
- શ્રી સૌરાષ્ટ્ર દશાશ્રીમાળી પ્રાણ મહિલા મંડળ, હસ્તે - અધ્યક્ષા સૌ. હર્ષાબેન મોદી આકોલા
- માતૃશ્રી નિર્મળાબેન લાલચંદ ભરવાડા કોલ્હાપુર
- શ્રી પરેશભાઈ રમેશચંદ્ર સુતરીયા મુંબઈ
- માતૃશ્રી સુશીલાબેન કાંતીલાલ પંચમીયા મુંબઈ
- શ્રી મીનાબેન હરીશભાઈ દેસાઈ કલકત્તા

શ્રુત સદસ્ય

- શ્રી પારિતોષ આર. શાહ મુંબઈ
- શ્રીમતી રાજુલ રજનીકાંત શાહ મુંબઈ
- જૈન જાગૃતિ સેન્ટર વાશી (મુંબઈ)
- શ્રી મુકુન્દ આર. શેઠ મુંબઈ
- શ્રી કેતનભાઈ શાહ મુંબઈ
- શ્રીમતી ગુણવંતીબેન પ્રફુલ્લચંદ્ર દોમડીયા મુંબઈ
- શ્રી સુધીરભાઈ પી. શાહ મુંબઈ
- શ્રી રાજેશ કલ્યાણભાઈ ગાલા મુંબઈ
- શ્રીમતી મૃદુલાબેન નવનીતરાય સંઘવી મુંબઈ
- હસ્તે - સૌ. હીના શૈલેશ સંઘવી, સૌ. સોનલ હિરેન સંઘવી કલકત્તા

ଆମେ ଶୁଣିବା ଆମେ ଶୁଣିବା ଆମେ ଶୁଣିବା ଆମେ ଶୁଣିବା ଆମେ ଶୁଣିବା ଆମେ ଶୁଣିବା ଆମେ ଶୁଣିବା ଆମେ ଶୁଣିବା ଆମେ ଶୁଣିବା ଆମେ ଶୁଣିବା

ଆମେ ଶୁଣିବା ଆମେ ଶୁଣିବା ଆମେ ଶୁଣିବା ଆମେ ଶୁଣିବା ଆମେ ଶୁଣିବା ଆମେ ଶୁଣିବା ଆମେ ଶୁଣିବା ଆମେ ଶୁଣିବା ଆମେ ଶୁଣିବା ଆମେ ଶୁଣିବା

ଆମେ ଶୁଣିବା

ଆମେ ଶୁଣିବା ଆମେ ଶୁଣିବା ଆମେ ଶୁଣିବା ଆମେ ଶୁଣିବା ଆମେ ଶୁଣିବା ଆମେ ଶୁଣିବା ଆମେ ଶୁଣିବା ଆମେ ଶୁଣିବା ଆମେ ଶୁଣିବା ଆମେ ଶୁଣିବା

ଆମେ ଶୁଣିବା

PARASDHAM

Vallabh Baug Lane, Tilak Road,
Ghatkopar (E), Mumbai - 400 077.

Tel : 32043232.

www.parasdham.org
www.jainaagam.org